مرکز القائمیه اصفهان للبحوث والتحریات الکمبیوتریة

السلام علیک یا صاحب الزمان

المجلد: ٨٠

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

العربية

فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار المجلد ۸۰ : کتاب نماز – ۱

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.–

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۹۷۸:۱۶-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۹۷۸:۱۷-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۹۷۸:۱۹-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۹۷۸:۲۰-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۹۷۸:۲۲-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۹۷۸:۲۳-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

[تتمه أبواب أهميتها و أعدادها و أحكامها]

باب ۶ الحث على المحافظه على الصلوات و أدائها فی أوقاتها و ذم إضاعتها و الاستهانه بها

الآيات

البقره: حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ وَ الصَّلاهِ الْوُسْطى (۱)

الأنعام: وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ (۲)

مريم: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاهَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا(۳)

الأنبياء: إِنَّهُمْ كانُوا يُسارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ (۴)

المؤمنون: وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ يُحافِظُونَ (۵)

و قال تعالى: أُولئِكَ يُسارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ وَ هُمْ لَها سابِقُونَ (۶)

۱- ۱. البقره: ۲۳۸.

۲- ۲. الأنعام: ۹۲.

۳- ۳. مريم: ۵۹.

۴- ۴. الأنبياء: ۹۰.

۵- ۵. المؤمنون: ۸.

۶- ۶. المؤمنون: ۶۱.

النور: فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ- رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ تِجارَهٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاهِ وَ إِیتاءِ الزَّکاهِ یَخافُونَ یَوْماً تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ- لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ (۱)

المعارج: إِلَّا الْمُصَلِّینَ- الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ دائِمُونَ إلی قوله تعالی وَ الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ یُحافِظُونَ (۲)

الماعون: فَوَیْلٌ لِلْمُصَلِّینَ- الَّذِینَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ (۳).

lt;meta info="- حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاهِ الْوُسْطی. -. بقره / ۲۳۸ -

{بر نمازها و نماز میانه مواظبت کنید}

- وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ یُحافِظُونَ. -. انعام / ۹۲ -

{و کسانی را که پیرامون آنند هشدار دهی و کسانی که به آخرت ایمان می آورند به آن [قرآن نیز] ایمان می آورند و آنان بر نمازهای خود مراقبت می کنند}

- فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاهَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوْفَ یَلْقَوْنَ غَیًّا. -. مریم / ۵۹ -

{آنگاه پس از آنان جانشینانی به جای ماندند که نماز را تباه ساخته و از هوسها پیروی کردند و به زودی [سزای] گمراهی [خود] را خواهند دید}

- إِنَّهُمْ کانُوا یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ. -. انبیا / ۹۰ -

{ آنان در کارهای نیک شتاب می نمودند}

- وَ الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلَواتِهِمْ یُحافِظُونَ. -. مؤمنون / ۸ -

{و آنان که امانتها و پیمان خود را رعایت می کنند} - فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ * رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ تِجارَهٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاهِ وَ إِیتاءِ الزَّکاهِ یَخافُونَ یَوْماً تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ * لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ. -. نور / ۳۶ - ۳۸ -

{در خانه هایی که خدا رخصت داده که [قدر و منزلت] آنها رفعت یابد و نامش در آنها یاد شود در آن [خانه]ها هر بامداد و شامگاه او را نیایش می کنند؛ مردانی که نه تجارت و نه داد و ستدی آنان را از یاد خدا و برپا داشتن نماز و دادن زکات به خود مشغول نمی دارد و از روزی که دلها و دیده ها در آن زیرورو می شود می هراسند؛ تا خدا بهتر از آنچه انجام می دادند به ایشان جزا دهد و از فضل خود بر آنان بیفزاید و خدا[ست که] هر که را بخواهد بی حساب روزی می دهد}

- إِلَّا الْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ... وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ. - . معارج / ۲۳ - ۳۴ -

{غیر از نمازگزاران؛ همان کسانی که بر نمازشان پایداری می کنند... و کسانی که دامن خود را حفظ می کنند}

- فَ-وَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ. - . ماعون / ۴ -

{پس وای بر نمازگزارانی؛ که از نمازشان غافلند}

**[ترجمه]

تفسیر

يُؤْمِنُونَ بِهِ أی بالقرآن أو النبی صلی الله علیه و آله وَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ قال الطبرسی (۴)

أی علی أوقاتها يُحافِظُونَ أی يراعونها ليؤدوها فيها و يقيموها بإتمام ركوعها و سجودها و جميع أركانها ففی هذا دلاله علی عظم قدر الصلاه و منزلتها لأنه سبحانه خصها بالذكر من بين سائر الفرائض و نبه علی أن من كان مصدقا بالقيامه و بالنبی صلی الله عليه و آله لا يخل بها و لا يتهاون بها و لا يتركها.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ (۵) أی فعقبهم و جاء من بعدهم عقب سوء يقال خلف صدق بالفتح و خلف سوء بالسكون أَضاعُوا الصَّلاةَ قيل أی تركوها و قيل أضاعوها بتأخيرها عن مواقيتها قال الطبرسی رحمه الله (۶)

و هو المروی عن أبی عبد الله عليه السلام و فی الكافی عن الصادق عليه السلام فی حديث (۷)

و ليس إن عجلت قليلا أو أخرت قليلا بالذی يضرك ما لم تضيع تلك الإضاعه فإن الله عز و جل يقول لقوم أَضاعُوا الصَّلاةَ الآيه وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ أی فيما

۱- ۱. النور: ۳۶- ۳۸.
۲- ۲. المعارج: ۲۳- ۳۴.
۳- ۳. الماعون: ۴.
۴- ۴. مجمع البيان ج ۴ ص ۳۳۴ فی آیه الانعام: ۹۲.
۵- ۵. مريم: ۵۹.
۶- ۶. مجمع البيان ج ۶ ص ۵۱۹.
۷- ۷. الكافی ج ۳ ص ۲۷۰.

حرم علیهم و فی الجامع عن أمیر المؤمنین علیه السلام من بنی الشدید و رکب المنظور و لبس المشهور و فی المجمع قال وهب فخلف من بعدهم خلف شرابون للقهوات (۱) لعابون بالکعبات رکابون للشهوات متبعون للذات تارکون للجمعات مضیعون للصلوات فَسَوْفَ یَلْقَوْنَ غَیًّا أی جزاء الغی و عن ابن عباس أی شرا و خیبه و قیل الغی واد فی جهنم.

وَ الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلَواتِهِمْ یُحافِظُونَ قال علی بن إبراهیم (۲) أی علی أوقاتها و حدودها

و فی الکافی عن الباقر علیه السلام أنه سئل عن هذه الآیه فقال هی الفریضه.

قیل الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ دائِمُونَ قال النافله أُولئِکَ یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ أی یبادرون إلی الطاعات و یسابقون إلیها رغبه منهم فیها وَ هُمْ لَها سابِقُونَ أی و هم لأجل تلک الخیرات سابقون إلی الجنه أو هم إلیها سابقون قیل أی سبقوا الأمم أو أمثالهم إلی الخیرات و الآیه تدل علی استحباب أداء الفرائض و النوافل فی أوائل أوقاتها.

فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ (۳) أی المشکاه المقدم ذکرها فی بیوت هذه صفتها و هی المساجد فی قول ابن عباس و جماعه و قیل هی بیوت الأنبیاء قال الطبرسی (۴)

رُوِیَ ذَلِکَ مَرْفُوعاً أَنَّهُ: سُئِلَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَمَّا قَرَأَ الْآیَهَ أَیُّ بُیُوتٍ هَذِهِ فَقَالَ بُیُوتُ الْأَنْبِیَاءِ فَقَامَ أَبُو بَکْرٍ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْبَیْتُ مِنْهَا یَعْنِی بَیْتَ عَلِیٍّ وَ فَاطِمَهَ علیهما السلام قَالَ نَعَمْ مِنْ أَفَاضِلِهَا وَ یَعْضُدُهُ آیَهُ التَّطْهِیرِ وَ قَوْلُهُ تَعَالَی رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَکاتُهُ عَلَیْکُمْ أَهْلَ الْبَیْتِ (۵).

۱- ۱. المراد بالقهوه: الخمر، یقال: سمیت الخمر قهوه لأنّها تقهی: ای تذهب بشهوه الطعام.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ ص ۴۴۴ فی آیه المؤمنون: ۸.

۳- ۳. النور: ۳۶.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۷ ص ۱۴۴.

۵- ۵. هود: ۷۳.

فالمراد بالرفع التعظيم و رفع القدر من الأرجاس و التطهير من المعاصی و الأدناس و قیل المراد برفعها رفع الحوائج فیها إلی الله تعالی و قد مر فی کتاب الحجه الأخبار الکثیره فی تأویل البیوت و أهلها فلا نعیدها.

وَ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ قیل أی یتلی فیها کتابه و قیل أی یذکر فیها أسماؤه الحسنی یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ قال الطبرسی رحمه الله أی یصلی له فیها بالبکر و العشایا عن ابن عباس و قال کل تسبیح فی القرآن صلاه(۱)

و قیل المراد به معناه المشهور رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ أی لا تشغلهم و لا تصرفهم تِجارَهٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاهِ أی إقامتها فحذف الهاء لأنها عوض عن الواو فی إقوام فلما أضافه صار المضاف إلیه عوضا عن الهاء

و روی عن أبی جعفر و أبی عبد الله علیهما السلام أنهم قوم إذا حضرت الصلاه ترکوا التجاره و انطلقوا إلی الصلاه و هم أعظم أجرا ممن لم یتجر. انتهی.

وَ فِی الْفَقِیهِ (۲) عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: وَ فِی هَذِهِ الْآیَهِ قَالَ کَانُوا أَصْحَابَ تِجَارَهٍ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاهُ تَرَکُوا التِّجَارَهَ وَ انْطَلَقُوا إِلَی الصَّلَاهِ وَ هُمْ أَعْظَمُ أَجْراً مِمَّنْ لَا یَتَّجِرُ. وَ فِی الْکَافِی (۳)

رَفَعَهُ قَالَ: هُمُ التُّجَّارُ الَّذِینَ لَا تُلْهِیهِمْ تِجَارَهٌ وَ لَا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ إِذَا دَخَلَ مَوَاقِیتُ الصَّلَوَاتِ أَدَّوْا إِلَی اللَّهِ حَقَّهُ فِیهَا.

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام(۴): أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ تَاجِرٍ مَا فَعَلَ فَقِیلَ صَالِحٌ وَ لَکِنَّهُ قَدْ تَرَکَ التِّجَارَهَ فَقَالَ علیه السلام

۱- ۱. و معنی هذا أن کل تسبیح ذکر فی القرآن موقتا بوقت من الأوقات، جعله النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فی صلاه ذلک الوقت اما فی رکوعها أو سجودها أو زاد فی رکعاتها حتّی یتمکن من امتثال ذاک التسبیح، و قصاری ما تدلّ علیه هذه الآیه جواز ایقاع الصلوات بالغدوه و الاصیل فی هذه البیوت التی أذن اللّه أن یذکر فیها اسمه. فتکون بیوتهم علیهم السلام بمنزله المساجد التی یذکر فیها اسم اللّه کثیرا.

۲- ۲. الفقیه ج ۳ ص ۱۱۹.

۳- ۳. الکافی ج ۵ ص ۱۵۴.

۴- ۴. الکافی ج ۵ ص ۷۵.

عَمَلُ الشَّيْطَانِ ثَلَاثاً أَ مَا عَلِمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اشْتَرَى عِيراً أَتَتْ مِنَ الشَّام فَاسْتَفْضَلَ مِنْهَا مَا قَضَى دَيْنَهُ وَ قَسَمَ فِي قَرَابَتِهِ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ رِجالٌ لا تُلْهِيهِمْ الْآيَهَ يَقُولُ الْقَصَّاصُ (۱) إِنَّ الْقَوْمَ لَمْ يَكُونُوا يَتَّجِرُونَ كَذَبُوا وَ لَكِنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَدَعُونَ الصَّلَاهَ فِي مِيقَاتِهَا وَ هُوَ أَفْضَلُ مِمَّنْ حَضَرَ الصَّلَاهَ وَ لَمْ يَتَّجِرْ.

يَخافُونَ يَوْماً مع ما هم فيه من الذكر و الطاعه تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ تضطرب و تتغير فيه من الهول وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ أشياء لم يعدهم على أعمالهم و لم تخطر ببالهم وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ تقرير للزياده و تنبيه على كمال القدره و نفاذ المشيه و سعه الإحسان و يحتمل أن يكون الغرض التنبيه على أنه ينبغى ألا يجعل طلب الرزق مانعا من إقامه الصلاه و ذكر الله و سائر العبادات.

الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ (۲) أى مستمرون على أدائها لا يخلون بها و لا يتركونها وَ قَالَ الطَّبْرِسِيُّ ره (۳)

رُوِيَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: أَنَّ هَذَا فِي النَّوَافِلِ وَ قَوْلَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ فِي الْفَرَائِضِ وَ الْوَاجِبَاتِ.

و قيل هم الذين لا يزيلون وجوههم عن سمت القبله وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ (۴)

قَالَ الطَّبْرِسِيُّ ره رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْخَمْسِينَ صَلَاهً مِنْ شِيعَتِنَا.

وَ رَوَى زُرَارَهُ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: هَذِهِ الْفَرِيضَهُ مَنْ صَلَّاهَا عَارِفاً بِحَقِّهَا- لَا يُؤْثِرُ عَلَيْهَا غَيْرَهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا بَرَاءَهً لَا يُعَذِّبُهُ وَ مَنْ صَلَّاهَا لِغَيْرِ وَقْتِهَا مُؤْثِراً عَلَيْهَا غَيْرَهَا فَإِنَّ ذَلِكَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ

۱- ۱. يريد به رواه القصص و الاكاذيب، و عبر عليه السلام به عن مفسرى العامّه و علمائهم لابتناء تفاسيرهم و تأويلاتهم على الاكاذيب و القصص الاسرائيليات، أو عبر عليه السلام به عن امثال سفيان الثورى و اشباهه من المتصوفه حيث تركوا التجاره.
۲- ۲. المعارج: ۲۳.
۳- ۳. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۳۵۶.
۴- ۴. المعارج: ۳۴.

غَفَرَ لَهُ وَ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ.

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ قال علی بن إبراهیم (۱) قال عنی به تارکون لأن کل إنسان یسهو فی الصلاه قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام تَأْخِيرُ الصَّلَاهِ عَنْ أَوَّلِ وَقْتِهَا لِغَيْرِ عُذْرٍ.

و فی المجمع هم الـذین یؤخرون الصـلاه عن أوقاتها عن ابن عباس و روی ذلک مرفوعا و قیل یریـد المنافقین الـذین لا یرجون لها ثوابا إن صـلوا و لا یخافون علیها عقابا إن ترکوا فهم عنها غافلون حتی یذهب وقتها فإذا کانوا مع المؤمنین صـلوها رئاء و إذا لم یکونوا معهم لم یصـلوا و هو قوله الَّذِینَ هُمْ یُراؤُنَ عن علی علیه السـلام و ابن عباس و قیل ساهون عنها لا یبالون صـلوا أم لم یصلوا و قیل هم الذین یترکون الصلاه و قیل هم الذین لا یصلونها لمواقیتها و لا یتمون رکوعها و لا سجودها.

وَ رَوَى الْعَيَّاشِيُّ بِالْإِسْنَادِ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِهِ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ أَ هِيَ وَسْوَسَهُ الشَّيْطَانِ قَالَ لَا كُلُّ أَحَدٍ يُصِيبُهُ هَذَا وَ لَكِنْ أَنْ يَغْفُلَهَا وَ يَدَعَ أَنْ يُصَلِّيَ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا.

وَ عَنْ أَبِی أُسَامَهَ زَيْدٍ الشَّحَّامِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ قَالَ هُوَ التَّرْكُ لَهَا وَ التَّوَانِي عَنْهَا.

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: هُوَ التَّضْيِيعُ لَهَا(۲).

**[ترجمه]«یُؤْمِنُونَ بِهِ» یعنی به قرآن یا پیامبر صلی الله علیه و آله.

«وَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ» طبرسی گفته است - . مجمع البیان ۴ : ۳۳۴ - : یعنی بر اوقات نماز. «یحافظون» یعنی مواظب هستند تا آن را در اوقاتش ادا کنند، و آن را با رکوع و سـجود کامل و تمامی ارکانش اقامه کنند پس در این سـخن دلالتی است بر عظمت شأن نماز و جایگاه آن، زیرا خداونـد از میان تمام واجبات تنها نماز را ذکر فرموده و تأکید کرده که هر کس به قیامت و پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان دارد، نمازش را به طور کامل و بدون سستی اَدا نموده و آن را رها نمی کند.

«فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ» - . مریم / ۵۹ - {جانشینانی به جای ماندند که نماز را تباه ساخته} یعنی به دنبال آنان آمدند و پس از آنان جانشـینان بد آمدند. گفته می‌شود: خلف صدق با فتحه و خلف سوء با سکون. «أضاعوا الصلاه» گفته شده یعنی آن را ترک کردنـد و گفته شـده: آن را به سـبب به تـأخیر انـداختن از اوقـاتش تبـاه کردنـد. مرحوم طبرسـی گفته است: این معنا در روایتی از امام صادق علیه السلام بیان شده است. - . مجمع البیان ۶ : ۵۱۹ -

و در کافی در حدیثی از امام صادق علیه السـلام نقل کرده که : «این گونه نیست که اگر اندکی نماز را از وقت فضیلت زودتر بخوانی یـا انـدکی از وقت فضـیلت به تأخیر انـدازی آن گونه که وقت فضـیلت آن از بین رفته و تمام شـده باشـد تو را آسـیب رسانـد زیرا خداونـد می فرمایـد: برای قومی که «أضاعوا الصـلاه» - . الکافی ۳ : ۲۷۰ - تـا آخر آیه. «وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ» یعنی نسبت به آنچه که بر آنها حرام کرده بود.

در کتاب «الجامع» از امیرمؤمنان علیه السـلام روایت می کند: «[پیروان شـهوت کسانی هسـتند که] خانه های محکم می سازند،

مرکب‌هایی سوار می شوند که چشم‌ها را به خود جلب می کند، و لباس شهرت می پوشند».

و در مجمع البیان آمده که وهب گفت: «یعنی پس از آنان کسانی آمدند که بسیار قهوه - . مقصود از قهوه، شراب است؛ و مشروب را قهوه گویند زیرا میل و رغبت به غذا را از بین می برد. - می نوشیدند، قمار می کردند، دنبال شهوات و لذتها بودند، در نمازجمعه شرکت نمی کردند و نماز را تباه می ساختند» .

«فسوف یلقون غیّاً» یعنی جزاء غیّ را و از ابن عباس روایت شده است که غیّا به معنای شرّ و خسران است . و گفته شده: غیّ وادیی درجهنم است.

علی بن ابراهیم قمی در تفسیر «والذین هم علی صلاتهم یحافظون» گفته است: «یعنی بر اوقات و احکام نماز مراقبت می کردند». - . تفسیر القمی : ۴۴۴ ذیل آیه ۸ سوره مؤمنون -

و در کافی از امام باقر علیه السلام روایت شده که در مورد آیه فوق از ایشان سؤال شد؛ فرمود: مقصود، فریضه است. گفته شد: مقصود از «الذین هم علی صلاتهم دائمون» چیست؟ فرمود: نافله. و «اولئک یسارعون فی الخیرات» یعنی به فرمانبری و اطاعت از خداوند شتاب می کردند، و به خاطر تمایلی که به آن داشتند با یکدیگر در انجام آن مسابقه می دادند. «وهم لها سابقون» یعنی آنها به خاطر آن اعمال خیر، پیشی‌گیرنده به سوی بهشت هستند یا به سوی بهشت، پیشی‌گیرنده هستند. گفته شده: یعنی از امّتهای دیگر یا امثال آنان نسبت به اعمال خیر جلو افتادند. و این آیه دلالت دارد که ادای نمازهای واجب و مستحب در اول وقتشان مستحب است.

«فی بیوت أذن الله أن ترفع» - . نور / ۳۶ - {در خانه هایی که خدا رخصت داده که [قدر و منزلت] آنها رفعت یابد} یعنی چراغدانی که در آیه قبل ذکر شده بود، در خانه هایی است که این ویژگی را دارند، که به قول ابن عباس و گروهی از مفسران مقصود همان مساجد است. کسانی هم گفته اند مقصود خانه های پیامبران است.

طبرسی گفته است: این روایت به صورت مرفوعه نقل شده است که «از پیامبر صلی الله علیه وآله زمانی که این آیه را خواند سؤال شد: مقصود کدام خانه ها است؟ فرمود: خانه های پیامبران! ابوبکر برخاست و گفت: ای رسول خدا این خانه - که مقصودش خانه علی و فاطمه علیهما السلام بود - نیز جزء آن خانه ها محسوب می شود؟ پیامبر فرمود: آری، این خانه از بهترین‌های آن خانه هاست» و آیه تطهیر و آیه «رحمه الله وبرکاته علیکم أهل البیت» - . هود / ۷۳ - نیز این روایت را تأیید می کند .

بنابراین مقصود از رفعت یافتن، بزرگداشت و تنزیه آن از پلیدی ها و تطهیر از گناهان و چرک‌ها است. و گفته شده: مقصود از رفعت یافتن خانه‌ها، بالارفتن حوائج در آن خانه ها به سوی خداوند است.

در کتاب «الحجه» روایات زیادی در تأویل «بیوت» و اهل آن ذکر شد که دیگر تکرار نمی کنیم.

در معنای «ویذکر فیها اسمه» گفته شده: یعنی کتاب او در آن خانه ها تلاوت می‌شود. و گفته شده: یعنی اسماء حسنای

خداوند در آن یاد می شود.

در تفسیر «یسبح له فیها بالغدو والآصال» مرحوم طبرسی گفته است: یعنی در صبح‌ها و شب‌ها در آن خانه ها برای خدا نماز خوانده می شود.

از ابن عباس نقل شده که گفت: در قرآن هرجا «تسبیح» گفته شده مقصود «نماز» است. و گفته شده: مقصود همان معنای مشهور تسبیح است.

«رجال لا تلهیهم» یعنی آنها را مشغول نمی سازد و برنمی‌گرداند «تجاره ولا بیع عن ذکر الله وإقام الصلوه» یعنی اقامت‌ها پس هاء حذف شده چون عوض از واو در اقوام بوده و وقتی آن را اضافه کرده است مضاف الیه عوض از هاء شده است.

از حضرت امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده که آنها گروهی بودند که در وقت نماز، تجارت و کسب و کار را رها می کردند و به سوی نماز حرکت می نمودند، و اجرشان از کسانی که کسب و کار نداشتند بیشتر بود. پایان - . مجمع البیان ۷ : ۱۴۴ -

و در الفقیه - . الفقیه ۳ : ۱۱۹ - از امام صادق علیه السلام در مورد این آیه نقل می کند که فرمود: «مقصود تاجرانی بودند که هنگام نماز تجارت و کسب و کار را رها می کردند و برای نماز می رفتند؛ که ثوابشان بیش از کسانی بود که کسب و کاری نداشتند.» پایان .

و در کافی آمده است که حضرت فرمود - . الکافی ۵ : ۱۵۴ - : مقصود تاجرانی هستند که کسب و کار آنها را از یاد خدا غافل نمی کند و هنگام نمازها حق خدا را در نمازها ادا می‌کنند. و امام صادق علیه السلام - . همان ۵ : ۷۵ - در مورد تاجری پرسید که چه کار می کند؟ گفته شد: مرد صالحی است اما کسب و کار را رها کرده. امام سه مرتبه فرمود: کارِ شیطان است! آیا نمی داند که رسول خدا صلی الله علیه وآله کالاهای کاروانی را که از شام آمده بود، خرید، بخشی از آن را برای پرداخت بدهی خود و تقسیم در میان خویشانش صرف کرد؟! خداوند می فرماید: «رجال لاتلهیهم...»؛ ق-صّاص - . منظور از قَصّاص، داستان پردازان و دروغگویان هستند و مقصود حضرت از آن، مفسران و علمای اهل سنت هستند زیرا در تفاسیر و بیان تأویل آیات به دروغها و داستانهای اسرائیلیات استناد می کنند. و امکان دارد مقصود امام، صوفیانی امثال سفیان ثوری باشد که کسب و کار را کنار گذاردند. - می گویند: همانا قوم به تجارت نمی پرداخته‌اند؛ دروغ گفتند، بلکه نماز در وقتش را رها نمی کردند، و او بهتر از کسی است که کسب و کاری نداشته و در نماز شرکت کرده است.

«یَخافُونَ یَوْماً» با اینکه به یاد خداوند و مطیع او هستند. «تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ» یعنی از ترس در آن روز به اضطراب می... افتد و متغیّر می‌شود «وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» چیزهایی که به خاطر اعمالشان به آنها وعده نداده و به ذهنشان هم خطور نکرده است «وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ» این جمله تأکیدی برای کثرت فضل و نعمت و آگاهی بر کمال قدرت، واجرای اراده و وسعت نیکی احسان اوست، و احتمال می رود که مقصود، آگاهی دادن به این مطلب باشد که کسب رزق و روزی نباید مانع برگزاری نماز و یاد خدا و دیگر عبادتها گردد.

«الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ» - . معارج / ۲۳ - یعنی بر نمازخواندن مداومت دارند و هیچ گاه خلل به آن وارد نکرده و آن را رها نکرده و ترک نمی کنند .

علامه طبرسی رحمه الله - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۵۶ - گفته است: از امام باقر علیه السلام روایت شده است که فرمود: این آیه در مورد نوافل، و آیه «وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ» در مورد نمازهای واجب است. همچنین گفته شده که مقصود آن کسانی هستند که دائم رویشان به سمت قبله است «وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ» - . معارج / ۳۴ - .

مرحوم طبرسی می گوید: مُحَمَّد بْن فُضَیلِ از حضرت امام ابوالحسن علیه السلام روایت کرده است که فرمود: مقصود در این آیه آن دسته از شیعیان ما هستند که اهل پنجاه [رکعت] نماز [در شبانه روز] می باشند.

و زراره از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: «هر کس نماز واجب را بخواند و قدر و ارزش آن را بداند و هیچ چیز دیگری را بر آن ترجیح ندهد، خداوند براءت را برایش می نویسد و عذابش نمی‌کند، و کسی که نماز واجب را بعد از اول وقت بخواند و کارهای دیگر را بر نماز مقدم دارد، بستگی به خواست خداوند دارد؛ اگر خواست او را می بخشاید و اگر خواست عذابش می کند.

در مورد «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ» علی بن إبراهیم - . تفسیر القمّیّ : ۷۴۰، ضمن سوره ماعون - گوید: «مقصود کسانی هستند که بطور کلی نماز را ترک می کنند، وگرنه هر انسانی در نماز دچار سهو [و فراموشی] می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: «مقصود در این عبارت، تأخیر انداختن نماز از اول وقت و بدون عذر است».

در تفسیر مجمع البیان آمده است: مقصود در این آیه کسانی هستند که نماز را در اول وقت نمی خوانند به نقل از ابن عباس.

و گفته شده: مقصود منافقانی هستند که برای نمازخواندنشان امید ثوابی ندارند و در صورت ترک نماز از عذاب آن نمی هراسند و به طور کلی از نماز غفلت می کنند تا وقت آن بگذرد؛ حال اگر با مؤمنان بودند از روی ریا نماز می خوانند و اگر با مؤمنان نبودند آن را ترک می کنند؛ و این همان قول خداوند است که فرمود «الَّذِينَ هُمْ يُراؤُنَ» به نقل از علی علیه السلام و ابن عباس.

و گفته شده: «سهو کنندگان از نماز» که برایشان مهم نیست نماز بخوانند یا نخوانند. همچنین گفته اند: یعنی کسانی که نماز را ترک می کنند. و گفته شده: یعنی کسانی که نماز را سر وقت نمی خوانند و رکوع وسجودش را کامل بجا نمی آورند.

عَیّاشِی با ذکر سلسله سند از یونس بن عمار از امام صادق علیه السلام روایت کرده است: از امام سؤال کردم که آیا سهو در آیه «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ» همان وسوسه شیطان است؟ فرمود: نه، همه دچار وسوسه شیطان می شوند، و مقصود در این آیه این است که از آن غفلت کند و بجا نیاورد آن را در اول وقت.

از ابواُسَامَه زید شحّام نقل شده که گفت: از امام صادق علیه السلام در مورد «الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ» سؤال کردم؛ فرمود: یعنی ترک نماز و سستی نسبت به آن.

و از محمد بن فضيل از حضرت ابو الحسن عليه السلام نقل شده كه فرمود: سهو در اين آيه يعنى ضايع و تباه كردن نماز. - . مجمع البيان ۱۰ : ۵۴۷ و ۵۴۸ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: اعْلَمْ أَنَّ أَوَّلَ الْوَقْتِ أَبَداً أَفْضَلُ فَتَعَجَّلِ الْخَيْرَ أَبَداً مَا اسْتَطَعْتَ وَ أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مَا دَامَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ وَ إِنْ قَلَ (۳).

**[ترجمه]السرائر: به نقل از كتاب حَريز از زراره روايت مى كند كه امام باقر عليه السلام فرمود: بدان كه هميشه اول وقت با فضيلت تر است، پس هميشه تا آنجا كه مى توانى براى رسيدن به خير عجله كن؛ محبوب ترين اعمال نزد خداوند آن است كه بنده بر آن مداومت كند هرچند كم باشد. - . السرائر : ۴۷۲، التهذيب ۱ : ۱۴۵ -

**[ترجمه]

بيان

يدل على أفضليه أول الوقت مطلقا و استثنى منه مواضع الأول تأخير الظهر و العصر للمتنفل بمقدار ما يصلى النافله و أما غير

۱- ۱. تفسير القمّىّ: ۷۴۰، فى سوره الماعون.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۵۴۷ و ۵۴۸.

۳- ۳. السرائر ص ۴۷۲، و تراه فى التهذيب ج ۱ ص ۱۴۵.

المتنفل فأول الوقت له أفضل هذا هو المشهور بين الأصحاب و ذهب المتأخرون إلى استحباب تأخير الظهر مقدار ما يمضى من أول الزوال ذراع من الظل و فى العصر ذراعان مطلقا و قيل إلى أن يصير ظل كل شى ء مثله و الأول أظهر كما ستعرف فما ورد من الأخبار بأن النبى صلى الله عليه و آله كان يصلى الظهر على ذراع و العصر على ذراعين محمول على أنه كان يطيل النوافل بحيث يفرغ فى ذلك الوقت أو كان ينتظر الجماعه و اجتماع الناس و ما ورد أن وقت الظهر على ذراع و ما يقرب منه فمحمول على الوقت المختص الذى لا يشترك النافله معها فيه و كذا المثل.

الثانى يستحب تأخير المغرب إلى ذهاب الحمره المشرقيه على القول بدخول وقتها بغيبوبه القرص.

الثالث يستحب تأخير المغرب و العشاء للمفيض من عرفه فإنه يستحب تأخيرهما إلى المزدلفه و إن مضى ربع الليل و نقل عليه الإجماع.

الرابع تأخير العشاء إلى ذهاب الحمره المغربيه كما ستعرف.

الخامس المستحاضه تؤخر الظهر و المغرب إلى آخر وقت فضيلتهما للجمع بينهما و بين العصر و العشاء بغسل واحد.

السادس من فى ذمته قضاء الفريضه يستحب له تأخير الحاضره إلى آخر الوقت و قيل بوجوبه و سيأتى تحقيقه.

السابع تأخير صلاه الفجر حتى يكمل له نافله الليل إذا أدرك منها أربعا.

الثامن تأخير المغرب للصائم إذا نازعته نفسه إلى الإفطار أو كان من يتوقع إفطاره.

التاسع الظان دخول الوقت و لا طريق له إلى العلم يستحب له التأخير إلى حصول العلم كما مر.

العاشر المدافع للأخبثين يستحب له التأخير إلى أن يدفعهما.

الحادی عشر تأخیر صلاه اللیل إلی آخره.

الثانی عشر تأخیر رکعتی الفجر إلی طلوع الفجر الأول.

الثالث عشر تأخیر مرید الإحرام الفریضه الحاضره حتی یصلی نافله الإحرام.

الرابع عشر تأخیر الصلاه للمتیمم إلی آخر الوقت کما مر.

الخامس عشر تأخیر السلس و المبطون الظهر و المغرب للجمع.

السادس عشر تأخیر ذوات الأعذار الصلاه إلی آخر الوقت عند رجاء زوال العذر و أوجبه المرتضی ره و ابن الجنید و سلار.

السابع عشر تأخیر الوتیره لیکون الختم بها إلا فی نافله شهر رمضان علی قول بیان الثامن عشر تأخیر المربیه ذات الثوب الواحد الظهرین إلی آخر الوقت لیصلی أربع صلوات بعد غسله.

التاسع عشر تأخیر الصبح عن نافلته إذا لم یصل قبله.

العشرون تأخیر المسافر إلی الدخول لیتم و قد دل علیه صحیحه محمد بن مسلم (۱).

الحادی و العشرون توقع المسافر النزول إذا کان ذلک أرفق به کما قیل.

الثانی و العشرون انتظار الإمام و المأموم الجماعه کما یظهر من بعض الأخبار.

الثالث و العشرون إذا کان التأخیر مشتملا علی صفه کمال کالوصول إلی مکان شریف أو التمکن من استیفاء أفعالها علی الوجه الأکمل کحضور القلب و غیره.

الرابع و العشرون التأخیر لقضاء حاجه المؤمن و لا شک أنه أعظم من

۱- ۱. راجع التهذیب ج ۱ ص ۳۰۱ ط حجر، و سیأتی فی بابه إنشاء اللّه تعالی.

النافله فلا يبعد استحباب تأخير الفريضه أيضا كما قيل.

الخامس و العشرون الإبراد بالظهر على قول كما سيأتى.

**[ترجمه]این روایت بر افضل بودن اول وقت بطور مطلق دلالت دارد، اما این اطلاق استثناهایی هم دارد: اول: به تأخیر انداختن ظهر و عصر شخص نافله گزار به مقدار نافله ای که می‌خواند، اما برای کسی که نافله نمی خواند وقت فضیلت همان اول وقت است. این قول مشهور بین علمای شیعه است. اما نظر فقهای متأخّر بر استحباب تأخیرانداختن نماز ظهر از ابتدای زوال به مقداری است که طول سایه شاخص به یک ذراع، و برای نماز عصر به دو ذراع برسد به طور مطلق. و گفته شده تا وقتی که طول سایه شاخص به اندازه طول چیزی مثل خودش بشود. که البته قول اول «اظهر» است، چنانچه خواهی دانست. پس آنچه در روایات آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله نماز ظهر را بر یک ذراع و نماز عصر را بر دو ذراع می خواند، این گونه توجیه می شود که ایشان نوافل را به مقداری طول می داد که آن مقدار زمان طی شود، یا اینکه منتظر جماعت و گردآمدن مردم در مسجد می شد. و روایات وارد شده در اینکه وقت نماز ظهر بر یک ذراع یا حدود یک ذراع است، حَمل بر وقت مختصی می شود که نافله در آن وقت با نماز واجب اشتراک ندارد. مانند آن نیز چنین است.

دوم: بنابر این نظر که آغاز وقت نماز مغرب با پنهان شدن قرص خورشید است، مستحب است تأخیر نماز مغرب تا از بین رفتن حُمره مشرقیّه.

سوم: برای کسی که از عرفات بازمی‌گردد مستحب است تأخیر انداختن نماز مغرب و عشا و مستحب است این تأخیر تا «مزدلفه» ادامه پیدا کند حتی اگر یک چهارم از شب گذشته باشد و نَقل شده که فقها بر این فتوا، اجماع دارند.

چهارم: به تأخیر انداختن نماز عشا تا از بین رفتن حُمره مغربیّه چنانچه خواهی دانست.

پنجم: مستحاضه نماز ظهر و مغرب را تا آخر وقت فضیلت هر کدام به تأخیر می اندازد برای جمع کردن بین آن دو و عصر و عشا با یک غسل.

ششم: کسی که نماز قضای واجب بر عهده دارد، مستحب است که نماز «حاضره» را تا آخر وقت به تأخیر بیندازد؛ و گفته شده که واجب است که تحقیق آن خواهد آمد.

هفتم: کسی که چهار رکعت از نماز شب را خوانده است، می تواند نماز صبح را به تأخیر اندازد و نافله شب را کامل کند .

هشتم: روزه داری که میل شدید به افطار دارد، و یا افرادی برای افطار در انتظار او هستند، می توانند نماز مغرب را به تأخیر اندازد و اول افطار کند.

نهم: مستحب است کسی که گمان به دخول وقت دارد و راهی برای کسب یقین ندارد، تا وقتی که یقین به دخول وقت پیدا کند، نماز را به تأخیر بیندازد؛ چنانچه پیشتر گفته شد.

دهم: کسی که نیاز به ادرار یا مدفوع کردن دارد، مستحب است تا پس از قضای حاجت نماز را تأخیر بیندازد.

یازدهم: به تأخیر انداختن نماز شب تا آخر شب.

دوازدهم: تأخیر نماز صبح تا طلوع فجر اول.

سیزدهم: کسی که قصد محرم شدن دارد، نماز واجب «حاضره» را به تأخیر می اندازد و ابتدا نافله احرام را بجا می آورد.

چهاردهم: تأخیر نماز برای کسی که تیمم کرده تا آخر وقت چنانچه پیشتر گفته شد.

پانزدهم: کسی که تکرّر ادرار دارد، و کسی که نمی تواند مدفوع یا باد روده خود را کنترل کند، نماز ظهر و مغرب را از اول وقت به تأخیر می اندازد برای جمع کردن.

شانزدهم: به تأخیر انداختن نماز تا آخر وقت برای زنانی که برای نماز خواندن عذر دارند، اگر امید به برطرف شدن عذر دارند. از میان فقها، سید مرتضی، ابن جُنَید و سلار این تأخیر را واجب شمرده اند.

هفدهم: به تأخیر انداختن نماز وتیره تا آن که ختم به آن باشد، مگر در نافله ماه رمضان بنا به قولی.

هجدهم: زن بچه داری که تنها یک لباس دارد و آن لباس نجس شده است، نماز ظهر و عصر را تا آخر وقت به تأخیر می اندازد تا پس از شستن لباس، ظهر عصر و مغرب و عشا را بخواند.

نوزدهم: تأخیر نماز صبح بعد از نافله صبح در صورتی که قبل از آن نمازی نخوانده باشد .

بیستم: تأخیر انداختن مسافر تا ورود به شهر برای تمام خواندن و صحیحه محمد بن مسلم - . ر.ک: التهذیب ۱ : ۳۰۱ چاپ سنگی، و در باب خود خواهد آمد ان شاء اللّه تعالی. - بر آن دلالت دارد.

بیست و یکم: مسافری که منتظر اُتراق است، اگر نمازخواندن در آن برایش راحت تر باشد، چنان که گفته شده.

بیست و دوم: منتظر ماندن امام و مأموم برای جماعت؛ چنانچه از ظاهر بعضی روایات فهمیده می شود.

بیست و سوم: اگر تأخیر انداختن نماز دارای یک صفتِ کمالی باشد، مثل اینکه به مکان شریفی برسد یا اینکه بتواند افعال نماز را کاملتر بجا آورد، مانند حضور قلب و غیر آن.

بیست و چهارم: تأخیر نماز اول وقت برای برآورده کردن حاجت مؤمن؛ که بی تردید از نافله هم ثوابش بیشتر است؛ پس بعید نیست که تأخیر نماز واجب هم به این سبب مستحب باشد چنانچه گفته شده.

بیست و پنجم: تأخیر انداختن نماز ظهر برای خنک شدن هوا؛ بنا بر قولی چنانچه خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲»

کِتَابُ حُسَيْنِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا صَلَّی الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا وَ حَافَظَ عَلَيْهَا ارْتَفَعَتْ بَيْضَاءَ نَقِيَّةً تَقُولُ حَفِظْتَنِی حَفِظَکَ اللَّهُ وَ إِذَا لَمْ يُصَلِّهَا لِوَقْتِهَا وَ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا رَجَعَتْ سَوْدَاءَ مُظْلِمَةً تَقُولُ ضَيَّعْتَنِی ضَيَّعَکَ اللَّهُ.

**[ترجمه]کتاب حسین بن عثمان: مردی از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: هنگامی که بنده نمازش را در اول وقت بخواند و مراقب آن باشد، نماز سفید و پاک بالا می رود و می گوید: مرا محافظت کردی، خداوند تو را حفظ فرماید! و اگر آن را در اول وقت نخواند و مراقب آن نباشد نماز، سیاه و تاریک باز می گردد و می گوید: مرا تباه ساختی؛ خدا تباهت کند!

**[ترجمه]

«۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَی عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ وَ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا تَحْتَقِرَنَّ بِالْبَوْلِ وَ لَا تَتَهَاوَنْ بِهِ وَ لَا بِصَلَاتِکَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ عِنْدَ مَوْتِهِ لَيْسَ مِنِّی مَنِ اسْتَخَفَّ بِصَلَاتِهِ- لَا يَرِدُ عَلَيَّ الْحَوْضَ لَا وَ اللَّهِ لَيْسَ مِنِّی مَنْ شَرِبَ مُسْكِراً لَا يَرِدُ عَلَيَّ الْحَوْضَ لَا وَ اللَّهِ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: زُراره از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: ادرار را کوچک نشمار و در آن سستی مکن، در ادای نمازت سستی نورز؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام وفات خود فرمود: کسی که نمازش را کوچک و حقیر شمارد از من نیست بر سر حوض نزد من نخواهد آمد؛ نه به خدا سوگند، کسی که نوشیدنی مست کننده بنوشد از من نیست و بر سر حوض نزد من نخواهد آمد، به خدا قسم نخواهد آمد. - . علل الشرائع ۲ : ۴۵ -

**[ترجمه]

«۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زِيَادٍ الْعَطَّارِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَيْسَ مِنِّی مَنِ اسْتَخَفَّ بِالصَّلَاةِ لَا يَرِدُ عَلَيَّ الْحَوْضَ لَا وَ اللَّهِ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که نماز را کوچک و حقیر شمارد از من نیست، و کنار حوض نزد من نخواهد آمد، به خدا قسم نخواهد آمد. - . همان -

**[ترجمه]

«۵»

مَجَالِسُ الْمُفِيدِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْجِعَابِيِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِي بَدْرٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ يَزِيدَ بْنِ مُرَّهَ عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَهَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا مِنْ عَبْدٍ اهْتَمَّ بِمَوَاقِيتِ الصَّلَاهِ وَ مَوَاضِعِ

الشَّمْسِ إِلَّا ضَمِنْتُ لَهُ الرَّوْحَ عِنْدَ الْمَوْتِ وَ انْقِطَاعَ الْهُمُومِ وَ الْأَحْزَانِ وَ النَّجَاهَ مِنَ النَّارِ كُنَّا مَرَّهً رُعَاهَ الْإِبِلِ فَصِرْنَا الْيَوْمَ رُعَاهَ الشَّمْسِ (۳).

**[ترجمه]مجالس مفید: سُوَید بن غَفَله از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هیچ بنده ای نیست که به اوقات نماز و مواضع خورشید اهمیت دهد مگر این که برایش ضمانت می کنم که هنگام مرگ راحت باشد و غم‌ها و اندوه‌هایش پایان پذیرد و از آتش نجات یابد؛ روزی ما مراقبان شتران بودیم، اما امروز دیگر مراقبان خورشید هستیم. - . أمالی مفید : ۸۸ -

**[ترجمه]

«۶»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ،: فِيمَا كَلَّمَ مُوسَى علیه السلام رَبَّهُ إِلَهِي مَا جَزَاءُ مَنْ

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۵.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۵.

۳- ۳. أمالی المفید ص ۸۸.

صَلَّى الصَّلَاةَ لِوَقْتِهَا قَالَ أَعْطِيهِ سُؤْلَهُ وَ أُبِيحُهُ جَنَّتِي (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: از جمله گفتگوهای موسی علیه السلام با پروردگارش این بود که: ای خدای من؛ پاداش کسی که نمازش را در اول وقت بجای آورد چیست؟ فرمود: خواسته اش را به او عطا می‌کنم و بهشتم را برای او مباح می کنم. - . أمالی صدوق : ۱۲۵، و به طور کامل در ۶۹ : ۳۸۳- ۳۸۴ باب جوامع المکارم آمده است. -

**[ترجمه]

«۷»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَاتَانَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ صَلَّى الصَّلَوَاتِ الْمَفْرُوضَاتِ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا فَأَقَامَ حُدُودَهَا رَفَعَهَا الْمَلَكُ إِلَى السَّمَاءِ بَيْضَاءَ نَقِيَّةً وَ هِيَ تَهْتِفُ بِهِ حَفِظَكَ اللَّهُ كَمَا حَفِظْتَنِي أَسْتَوْدِعُكَ اللَّهَ كَمَا اسْتَوْدَعْتَنِي مَلَكاً كَرِيماً وَ مَنْ صَلَّاهَا بَعْدَ وَقْتِهَا مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ فَلَمْ يُقِمْ حُدُودَهَا رَفَعَهَا الْمَلَكُ سَوْدَاءَ مُظْلِمَةً وَ هِيَ تَهْتِفُ بِهِ ضَيَّعْتَنِي ضَيَّعَكَ اللَّهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي وَ لَا رَعَاكَ اللَّهُ كَمَا لَمْ تَرْعَنِي ثُمَّ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام إِنَّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ إِذَا وَقَفَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ عَنِ الصَّلَوَاتِ الْمَفْرُوضَاتِ وَ عَنِ الزَّكَاةِ الْمَفْرُوضَةِ وَ عَنِ الصِّيَامِ الْمَفْرُوضِ وَ عَنِ الْحَجِّ الْمَفْرُوضِ وَ عَنْ وَلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَإِنْ أَقَرَّ بِوَلَايَتِنَا ثُمَّ مَاتَ عَلَيْهَا قُبِلَتْ مِنْهُ صَلَاتُهُ وَ صَوْمُهُ وَ زَكَاتُهُ وَ حَجُّهُ وَ إِنْ لَمْ يُقِرَّ بِوَلَايَتِنَا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْهُ شَيْئاً مِنْ أَعْمَالِهِ (۲).

**[ترجمه]مجالس صدوق: عمّار ساباطی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: هر کس نمازهای واجب را در اول وقت بجای آورد و حدود و احکام آن را رعایت کند، فرشته ای نمازش را پاک و سفید به آسمان می برد در حالی که نماز به صاحب خود ندا می دهد: خداوند تو را حفظ کند همانطور که تو مرا حفظ کردی، تو را به خداوند می سپارم همانطور که تو مرا به فرشته ای کریم سپردی؛ و هر کس نمازش را بی سبب به تأخیر اندازد و حدود و احکام آن را رعایت نکند، فرشته ای نمازش را تاریک و سیاه بالا می برد در حالی که نماز به صاحبش ندا می دهد: مرا تباه ساختی، خداوند تباهت سازد همان طور که مرا تباه کردی و حفظت نکند چنان که مرا محافظت نکردی! آنگاه امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که بنده در مقابل پروردگار می ایستد، اولین چیزی که از او سؤال می شود نمازهای واجب، زکات واجب، روزه واجب، حج واجب و ولایت ما اهل بیت است؛ پس اگر به ولایت ما اقرار کرد و بر آن جان داد، نماز و روزه و زکات و حجّش مقبول خواهد بود، و اگر در پیشگاه خداوند به ولایت ما اقرار نکرد، خداوند هیچ یک از اعمالش را قبول نخواهد کرد. - . أمالی صدوق : ۱۵۴ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِذَا صَلَّيْتَ صَلَاةً فَرِيضَةً فَصَلِّهَا

لِوَقْتِهَا صَلَاةَ مُوَدِّعٍ يَخَافُ أَنْ لَا يَعُودَ إِلَيْهَا أَبَداً ثُمَّ اصْرِفْ بِبَصَرِكَ إِلَى مَوْضِعِ سُجُودِكَ فَلَوْ تَعْلَمُ مَنْ عَنْ يَمِينِكَ وَ شِمَالِكَ لَأَحْسَنْتَ صَلَاتَکَ وَ اعْلَمْ أَنَّکَ بَيْنَ يَدَيْ مَنْ يَرَاكَ وَ لَا تَرَاهُ (٣).

**[ترجمه]مجالس صدوق: ابن ابی یعفور از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: هنگامی نماز واجب می گزاری آن را در وقتش و طوری که گویی داری با آن نماز وداع می کنی و بیم داری که دیگر هیچ وقت آن را نبینی، بخوان آنگاه چشمت را به محل سجده ات انداز؛ که اگر می دانستی چه کسی در سمت راست و چپ تو ایستاده است نمازت را به خوبی ادا می کردی، و بدان در پیشگاه کسی ایستاده ای که تو را می بیند و تو او را نمی بینی. - . همان : ۱۵۵ -

**[ترجمه]

«۹»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ: مِثْلَهُ (۴).

ص: ۱۰

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۲۵، و تمامه فی ج ۶۹ ص ۳۸۳- ۳۸۴ باب جوامع المكارم.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۱۵۴.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۱۵۵.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۲۹۹.

ثواب الأعمال، عن محمد بن الحسن بن الوليد عن محمد بن الحسن الصفار عن محمد بن الحسين بن أبی الخطاب عن ابن محبوب: مثله (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: همین روایت به سند دیگری از ابن محبوب نقل شده است. - . همان : ۲۹۹ -

ثواب الأعمال: از ابن محبوب مانند آن را نقل کرده است. - . ثواب الأعمال : ۳۳ -

**[ترجمه]

«۱۰»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ آدَمَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْخَزَّارِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رَجُلٌ صَدُوقٌ فِی حَدِيثِهِ مُحَافِظٌ عَلَی صَلَوَاتِهِ وَ مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ مَعَ أَدَائِهِ الْأَمَانَةَ(۲). الإختصاص، عن ابن أبی العلاء: مثله (۳).

**[ترجمه]مجالس صدوق: حسین بن ابوالعلاء از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: محبوب ترین بندگان نزد خداوند عز و جل کسی است که در گفتارش صادق باشد، نمازها و آنچه را خداوند برایش واجب فرموده مراقبت کند، و امانتدار باشد. - . أمالی صدوق : ۱۷۷ -

الإختصاص: مانند آن از ابن ابوالعلاء آمده است. - . الاختصاص : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

«۱۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِی الرَّبِيعِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا يَنَالُ شَفَاعَتِی غَداً مَنْ أَخَّرَ الصَّلَاةَ الْمَفْرُوضَةَ بَعْدَ وَقْتِهَا(۴).

مجالس ابن الشيخ، عن أبيه عن الحسين بن عبيد الله الغضائری عن الصدوق: مثله (۵).

**[ترجمه]مجالس صدوق: ابوالربیع از امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: فردا شفاعت من به کسی که نماز واجب را از وقتش تأخیر اندازد، نمی رسد. - . أمالی صدوق : ۲۴۰ -

مجالس ابن الشیخ: از صدوق مانند آن نقل شده است. - . أمالی طوسی ۲ : ۵۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، وَ ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الصَّیْرَفِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ سَعِیدِ بْنِ غَزْوَانَ عَنِ السَّكُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا یَزَالُ الشَّیْطَانُ هَائِباً لِابْنِ آدَمَ ذَعِراً مِنْهُ مَا صَلَّی الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ لِوَقْتِهِنَّ فَإِذَا ضَیَّعَهُنَّ اجْتَرَأَ عَلَیْهِ فَأَدْخَلَهُ فِی الْعَظَائِمِ (۶).

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۳۳.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۱۷۷ فی حدیث.

۳- ۳. الاختصاص: ۲۴۲.

۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۲۴۰.

۵- ۵. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۵۵.

۶- ۶. أمالی الصدوق: ۲۹۰، ثواب الأعمال ص ۲۰۷.

المحاسن، عن محمد بن علی عن ابن فضال: مثله (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق، ثواب الاعمال: سَکونی از امام صادق علیه السـلام و ایشان از پدرانش نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: شـیطان همواره از فرزنـد آدم ترس و بیم دارد مـادامی که نمازهـای پنجگـانه را در اول وقتشـان می خوانـد، پس چون آنها را ضایع ساخت شـیطان بر او جرأت می یابـد و او را وارد گناهان بزرگ می سازد. - . أمالی صـدوق : ۲۹۰، ثواب الأعمال : ۲۰۷ -

المحاسن: از ابن فضال مثل این روایت نقل شده است. - . المحاسن : ۸۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری ذعرته أذعره ذعرا أفزعته و الاسم الـذعر بالضم و قـد ذعر فهو مـذعور و فی النهایه فیه لا یزال الشـیطان، ذاعرا من المؤمن أی ذا ذعر و خوف أو هو فاعل بمعنی مفعول أی مذعور.

**[ترجمه]جوهری گفت: ذعرته أذعره ذعرا یعنی او را ترسانـدم. اسم آن ذُعر با ضـمه است و قـد ذُعِر یعنی ترسانده شده. در النهـایه چنین آمـده است: «لا ـیزال الشـیطان ذاعراً من المؤمن» یعنی صـاحب ترس و خوف یـا فاعل به معنای مفعول است یعنی ترسانده شده.

**[ترجمه]

«۱۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ بَکْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: لَفَضْلُ الْوَقْتِ الْأَوَّلِ عَلَی الْأَخِیرِ خَیْرٌ لِلْمُؤْمِنِ مِنْ وُلْدِهِ وَ مَالِهِ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: بَکر بن محمد ازدی گفت: امام صادق علیه السلام فرمود: برای مؤمن، فضیلتِ اول وقت نسبت به آخر وقت، از تمام فرزندان و مالش بهتر است. - . قرب الاسناد : ۲۱ چاپ سنگی، ۳۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۱۴»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ الْأَزْدِیِّ: مِثْلَهُ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: از اَزدی مانند آن را روایت کرده است. - . ثواب الأعمال : ۳۳ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ثُمَّ قَالَ وَ فِی حَدِیثٍ آخَرَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: فَضْلُ الْوَقْتِ الْأَوَّلِ عَلَی الْأَخِیرِ کَفَضْلِ الْآخِرَهِ عَلَی الدُّنْیَا.

**[ترجمه]آنگاه گفته است: و در حدیث دیگری چنین می باشد: امام صادق علیه السلام فرمود: «برتریِ نماز اول وقت نسبت به آخر وقت، مانند برتریِ آخرت بر دنیا است».

**[ترجمه]

«۱۶»

الْخِصَالُ، عَنِ الْعَطَّارِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْکُوفِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنِ الْخَیْبَرِیِّ عَنْ یُونُسَ بْنِ ظَبْیَانَ وَ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ مَعاً عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: خَصْلَتَانِ مَنْ کَانَتَا فِیهِ وَ إِلَّا فَاعْزُبْ ثُمَّ اعْزُبْ ثُمَّ اعْزُبْ قِیلَ وَ مَا هُمَا قَالَ الصَّلَاهُ فِی مَوَاقِیتِهَا وَ الْمُحَافَظَهُ عَلَیْهَا وَ الْمُوَاسَاهُ(۴).

**[ترجمه]الخصال: یونس بن ظَبیان و مفضّل بن عُمر هر دو روایت کرده اند که امام صادق علیه السلام فرمود: دو خوی است که در هر کس بود [با او باش] و گرنه دور شو؛ دور شو، دور شو! گفتند: آن دو خوی چیست؟ فرمود: مداومت بر نماز اول وقت و محافظت بر آن، و مواسات. - . الخصال ۱ : ۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۷»

کِتَابُ الْإِخْوَانِ، لِلصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ: مِثْلَهُ (۵).

**[ترجمه]کتاب الإخوان صدوق: با ذکر سلسله راویان که به مفضّل بن عمر منتهی می شود مانند آن را روایت کرده است. - . کتاب الاخوان : ۸ -

**[ترجمه]

بیان

و إلا فاعزب أی مستحق لأن یقال له اعزب أی ابعد کما یقال سحقا و بعدا أو أقیم الأمر مقام الخبر أی هو عازب و بعید عن

الخير و یمکن

ص: ١٢

١- ١. المحاسن ص ٨٢.

٢- ٢. قرب الإسناد ص ٢١ ط حجر ص ٣٠ ط نجف.

٣- ٣. ثواب الأعمال ص ٣٣.

۴- ۴. الخصال ج ١ ص ٢۵.

۵- ۵. کتاب الاخوان: ٨.

أن يقرأ على صيغه أفعل التفضيل أى هو أبعد الناس من الخير و الأول أفصح و أظهر قال الجوهرى عزب عنى فلان يعزب و يعزب أى بعد و غاب و إبل عزيب لا تروح على الحى و هو جمع عازب و فى الحديث من قرأ القرآن فى أربعين ليله فقد عزب.

أى بعد عهده بما ابتدأه منه (۱).

**[ترجمه]عبارت «و إلا ـ فأعزب» يعنى اينكه چنين شخصى مستحق است كه به او گفته شود دور شو! چنان كه گفته مى‌شود نابود باد! دور باد! يا فعل امر جانشين خبر شده است، يعنى آن شخص از خير دور است. و ممكن است به صيغه تفضيل خوانده شود يعنى او دورترين مردم نسبت به خير است؛ امّا معناى اول روشن تر و ظاهرتر است. جوهرى گفت: عزب عنى فلان يعزب يعنى دور و غائب شد و ابل عزيب آن است كه به محله بازنمى‌گردد و جمع عازب است. در حديث است كه هر كس قرآن را در چهل شب بخواند، دور كرده است يعنى عهد خود را از وقتى كه قرائت را آغاز كرده دور كرده است. - . الصحاح : ۱۸۱ چاپ شربتلى -

**[ترجمه]

«۱۸»

الْخِصَالُ، عَنِ الْخَلِيلِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَبِی الْقَاسِمِ الْبَغَوِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْجَعْدِ عَنْ شُعْبَهَ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعِيزَارِ عَنْ أَبِی عَمْرٍو الشَّيْبَانِیِّ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَیُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ الصَّلَاهُ لِوَقْتِهَا(۲).

**[ترجمه]الخصال: ابن مسعود گفت: از رسول خدا صلى الله عليه و آله سؤال كردم: كدام عمل نزد خداوند محبوبتر است؟ فرمود: نماز اول وقت. - . الخصال ۱ : ۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۹»

وَ مِنْهُ، فِی خَبَرِ الْأَعْمَشِ بِالسَّنَدِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: الصَّلَاهُ تُسْتَحَبُّ فِی أَوَّلِ الْأَوْقَاتِ (۳).

**[ترجمه]الخصال: به روايتِ اعمش از امام صادق عليه السلام روايت است كه فرمود: نماز در اول وقت مستحب است. - . همان ۲ : ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۲۰»

الْعُيُونُ: فِيمَا كَتَبَ الرِّضَا عليه السلام لِلْمَأْمُونِ الصَّلَاهُ فِی أَوَّلِ الْوَقْتِ أَفْضَلُ (۴).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام: از جمله نوشته های امام رضا علیه السلام به مأمون این بود که: نماز در اول وقت بافضیلت تر است. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۲۱»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْیَقْطِینِیِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: لَیْسَ عَمَلٌ أَحَبَّ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ الصَّلَاهِ فَلَا یَشْغَلَنَّكُمْ عَنْ أَوْقَاتِهَا شَیْ ءٌ مِنْ أُمُورِ الدُّنْیَا فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ ذَمَّ أَقْوَاماً فَقَالَ الَّذِینَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ یَعْنِی أَنَّهُمْ غَافِلُونَ اسْتَهَانُوا بِأَوْقَاتِهَا(۵).

**[ترجمه]الخصال: ابوبصیر و محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که فرمود: امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: هیچ کاری نزد خداوند محبوب تر از نماز نیست، پس مبادا چیزی از امور دنیایی شما را از اوقات نماز غافل سازد؛ زیرا خداوند اقوامی را مذمّت فرموده پس فرموده: «الَّذِینَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ» - . ماعون / ۵ - {که از نمازشان غافلند} یعنی کسانی که از نماز غافلند و نسبت به اوقات آن بی اعتنایی و سستی می کنند. - . الخصال ۲ : ۱۶۱ -

**[ترجمه]

«۲۲»

الْعُیُونُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الشَّاهِ عَنْ أَبِی بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ النَّیْسَابُورِیِ

۱- ۱. الصحاح ص ۱۸۱ ط شربتلی.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۷۸ فی حدیث.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۵۱.

۴- ۴. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۲۳.

۵- ۵. الخصال ج ۲ ص ۱۶۱.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَامِرٍ الطَّائِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْخُوزِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْهَرَوِيِّ وَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأُشْنَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَهْرَوَيْهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سُلَيْمَانَ جَمِيعاً عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ ذَعِراً مِنَ الْمُؤْمِنِ مَا حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ فَإِذَا ضَيَّعَهُنَّ تَجَرَّأَ عَلَيْهِ وَ أَوْقَعَهُ فِي الْعَظَائِمِ (۱).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام: امام رضا علیه السلام از پدرانش و آنها از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کردند که فرمود: شیطان همواره از مؤمن ترس و بیم دارد مادامی که بر نمازهای پنجگانه مراقبت می کند؛ و چون آن نمازها را ضایع سازد شیطان بر او جرأت یابد و او را در گناهان بزرگ اندازد. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۲۸ -

**[ترجمه]

«۲۳»

وَ مِنْهُ، بِهَذِهِ الْأَسَانِيدِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَا تُضَيِّعُوا صَلَاتَكُمْ فَإِنَّ مَنْ ضَيَّعَ صَلَاتَهُ حُشِرَ مَعَ قَارُونَ وَ هَامَانَ وَ كَانَ حَقّاً عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ النَّارَ مَعَ الْمُنَافِقِينَ فَالْوَيْلُ لِمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَى صَلَاتِهِ وَ أَدَاءِ سُنَّةِ نَبِيِّهِ صلى الله عليه و آله (۲).

صحيفه الرضا، بإسناده عنه عن آبائه عليهم السلام: مثل الخبرين (۳).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «نمازتان را تباه نسازید؛ زیرا هر کس نمازش را ضایع کرد با قارون و هامان محشور گردد، و برای خداست که او را همراه با منافقان وارد آتش نماید؛ پس وای بر کسی که بر نمازش و ادای سنت پیامبرش صلی الله علیه و آله مراقبت نکند! - . همان ۲ : ۳۱ -

صحیفه الرضا: با ذکر اسناد از آن حضرت از پدرانش مانند این دو خبر نقل شده است. - . صحیفه الرضا : ۳ و ۲۹ -

**[ترجمه]

«۲۴»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّيْخِ، بِإِسْنَادِهِ: فِيمَا أَوْصَى بِهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عِنْدَ وَفَاتِهِ أُوصِيكَ يَا بُنَيَّ بِالصَّلَاةِ عِنْدَ وَقْتِهَا وَ الزَّكَاةِ فِي أَهْلِهَا عِنْدَ مَحَلِّهَا(۴).

**[ترجمه]مجالس ابن شیخ: از جمله سفارشهای امیرمؤمنان علیه السلام هنگام وفاتش این بود که: ای فرزندم تو را به نماز در وقت آن و زکات در اهل آن و در محل آن سفارش می کنم. - . أمالی طوسی ۱ : ۶ ضمن حدیثی طولانی -

**[ترجمه]

«۲۵»

وَ مِنْهُ، فِیمَا کَتَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: لِمُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ ارْتَقِبْ وَقْتَ الصَّلَاهِ فَصَلِّهَا لِوَقْتِهَا وَ لَا تَعْجَلْ بِهَا قَبْلَهُ لِفَرَاغٍ وَ لَا تُؤَخِّرْهَا عَنْهُ لِشُغُلٍ فَإِنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ أَوْقَاتِ الصَّلَاهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَتَانِی جَبْرَئِیلُ علیه السلام وَقْتَ الصَّلَاهِ حِینَ زَالَتِ الشَّمْسُ فَکَانَتْ عَلَی حَاجِبِهِ الْأَیْمَنِ ثُمَّ أَتَانِی وَقْتَ الْعَصْرِ فَکَانَ ظِلُّ کُلِّ شَیْ ءٍ مِثْلَهُ ثُمَّ صَلَّی الْمَغْرِبَ حِینَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّی الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ حِینَ غَابَ الشَّفَقُ ثُمَّ صَلَّی الصُّبْحَ فَأَغْلَسَ بِهَا وَ النُّجُومُ مُشْتَبِکَهٌ فَصَلِّ لِهَذِهِ الْأَوْقَاتِ وَ الْزَمِ السُّنَّهَ الْمَعْرُوفَهَ وَ الطَّرِیقَ الْوَاضِحَ ثُمَّ انْظُرْ رُکُوعَکَ وَ سُجُودَکَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَانَ أَتَمَّ النَّاسِ صَلَاهً وَ أَخَفَّهُمْ عَمَلًا فِیهَا

ص: ۱۴

۱- ۱. عیون الأخبار ج ۲ ص ۲۸.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۳۱.

۳- ۳. صحیفه الرضا: ۳ و ۲۹.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۶ فی حدیث طویل.

وَ اعْلَمْ أَنَّ كُلَّ شَيْ ءٍ مِنْ عَمَلِكَ تَبَعٌ لِصَلَاتِكَ فَمَنْ ضَيَّعَ الصَّلَاةَ فَإِنَّهُ لِغَيْرِهَا أَضْيَعُ (۱).

**[ترجمه]مجالس ابن شیخ: از جمله نامه های امیرمؤمنان علیه السلام خطاب به محمد بن ابوبکر این بود که: مراقبت کن بر وقت نماز و آن را در وقتش بخوان و به سبب بیکاری آن را زودتر از وقت بجای نیاور و همچنین به خاطر مشغله ای آن را از وقت خود تأخیر مینداز؛ مردی در مورد اوقات نماز از رسول خدا صلی الله علیه و آله سؤال کرد، پیامبر فرمود: جبرئیل در وقت نماز، هنگام زوال خورشید نزد من آمد، خورشید روی ابروی راستش بود، و هنگام عصر که آمد، طول سایه هر چیزی به اندازه خودش شده بود، سپس وقتی خورشید غروب کرد جبرئیل نماز مغرب خواند و با پنهان شدنِ شفق نماز عشا را بجای آورد؛ آنگاه نماز صبح را هنگامی خواند که سیاهی شب با سپیدی صبح در آمیخته و ستارگان در هم فرورفته بودند؛ پس نمازهایت را در این اوقات بخوان؛ و همیشه سنّت رایج را انجام بده و راه روشن را برو، و در رکوع و سجودت دقت کن؛ نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله از نماز همه مردم کامل تر بود و از لحاظ عمل در آن از همه سبک تر بود و بدان که همه اعمالت به دنبال نمازت هستند، پس هر کس نماز را ضایع و تباه ساخت، مطمئناً دیگر اعمال را بیشتر ضایع می کند. - . همان ۲ : ۲۹ ضمن حدیثی -

**[ترجمه]

«۲۶»

مَعَانِي الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ سَعْدٍ الْإِسْكَافِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثٌ كَفَّارَاتٌ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِي السَّبَرَاتِ وَ الْمَشْيُ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ إِلَى الْجَمَاعَاتِ وَ الْمُحَافَظَةُ عَلَى الصَّلَوَاتِ (۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: سعد اسکاف از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: سه چیز کفاره گناهان است: در هوای سرد، وضوی کامل گرفتن، شب و روز به سوی جماعات پیاده رفتن، و نمازها را محافظت و مراقبت کردن. - . معانی الاخبار : ۳۱۴، و مثل آن در الخصال ۱ : ۴۲ و المحاسن : ۴ آمده است. -

**[ترجمه]

«۲۷»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِي الْهَيْثَمِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الصَّائِغِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَنْصُورٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ الْحَرَّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ وَ اشْتَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَأَذِنَ لَهَا فِي نَفَسَيْنِ نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ وَ نَفَسٍ فِي الصَّيْفِ فَشِدَّةُ مَا يَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِهَا وَ مَا يَجِدُونَ مِنَ الْبَرْدِ مِنْ زَمْهَرِيرِهَا.

قال الصدوق رحمه الله معنى قوله فأبردوا بالصلاه أي اعجلوا بها و هو مأخوذ من البريد و تصديق ذلك ما روى أنه ما من صلاه

یحضر وقتها إلا نادی ملک قوموا إلی نیرانکم التی أوقدتموها علی ظهورکم فأطفئوها بصلاتکم (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: سعید بن مسیّب از ابوهریره نقل می کند که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هرگاه هوا زیاد گرم می شود، به نماز بشتابید؛ زیرا منشأ گرما، زبانه آتش جهنم است؛ چون آتش به پروردگارش شکایت برد، خداوند به آن اذن داد تا دو مرتبه نفس بکشد، یک بار در زمستان و یک بار در تابستان، پس شدت گرمایی که حس می کنند از زبانه آتش، و شدت سرما از زمهریر جهنم است.

شیخ صدوق رحمه الله می فرماید: معنای جمله «فابردوا بالصّلاه» یعنی برای خواندن نماز شتاب کنید؛ این کلمه مشتقّ از «برید» می باشد. برای تأکید این معنا روایت دیگری نقل می کنیم بدین شرح: در وقت هر نمازی، فرشته ای ندا می کند: برخیزید به سوی [خاموش کردن] آتشهایی که بر پشتتان روشن کرده اید و آن را با نماز خاموش کنید. - . علل الشرائع ۱ : ۲۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهر الخبر استحباب تأخیر صلاه الظهر عن وقت الفضیله فی شده الحر و هذا الخبر ضعیف لکن رَوَی الصَّدُوقُ فِی الْفَقِیهِ (۴)

فِی الصَّحِیحِ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ الْمُؤَذِّنُ یَأْتِی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فِی الْحَرِّ فِی صَلَاهِ الظُّهْرِ فَیَقُولُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَبْرِدْ أَبْرِدْ. و لا استبعاد فی کون التأخیر فی الحر أفضل توسیعا للأمر و دفعا للحرج لکن لما کان مخالفا لسائر

ص: ۱۵

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۲۹ فی حدیث.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۳۱۴ فی حدیث و مثله فی الخصال ج ۱ ص ۴۲، المحاسن: ۴.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۳۵.

۴- ۴. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۱۴۴.

الأخبـار و موافقا لطريقه المخالفين حمله بعضـهم على التقيه و بعضـهم أوله كالصـدوق و قال فى المنتهى لا نعلم خلافا بين أهل العلم فى استحباب تعجيل الظهر فى غير الحر قالت عائشه ما رأيت أحدا أشد تعجيلا للظهر من رسول الله صلى الله عليه و آله أما فى الحر فيستحب الإبراد بهـا إن كـانت البلاد حاره و صـليت فى المسـجد جماعه و به قال الشافعى ثم نقل الروايتين من طريق الخاصه و العامه ثم قال و لأنه موضع ضـروره فاسـتحب التأخير لزوالها أما لو لم يكن الحر شديـدا أو كانت البلاد بارده أو صـلى فى بيته فالمستحب فيه التعجيل و هو مذهب الشافعى خلافا لأصحاب الرأى و أحمد انتهى.

و أما تأويل الصدوق رحمه الله ففى أكثر النسخ و هو مأخوذ من البريد و فى بعضـها من التبريد و البريد الرسول المسـرع و الأخذ منه بعيـد و أما التبريـد و الإبراد فقال فى القاموس أبرد دخل فى آخر النهار و أبرده جاء به باردا و الأبردان الغداه و العشـى و قال فى النهايه فى الحـديث أبردوا بالظهر فالإبراد انكسار الوهج و الحر و هو من الإبراد الدخول فى البرد و قيل معناه صـلوها فى أول وقتها من برد النهار و هو أوله و فى المغرب الباء للتعديه و المعنى أدخلوا صـلاه الظهر فى البرد أى صـلوها إذا سكنت شده الحر انتهى.

و قد يقال فى توجيه كلام الصدوق إنه صـلى الله عليه و آله أمر بتعجيل الأذان و الإسـراع فيه كفعل البريد فى مشـيه إما ليتخلص الناس من شده الحر سـريعا و يتفرقوا من صـلاتهم حثيثا و إما ليعجل راحه القلب و قره العين كما كان النبى صـلى الله عليه و آله يقول أرحنا يا بلال و كان يقول قره عينى الصلاه.

و قيل يعنى أبرد نار الشوق و اجعلنى ثلج الفؤاد بذكر ربى و قيل الباء للسببيه و الإبراد الدخول فى البرد و المعنى ادخلوا فى البرد و سكنوا عنكم الحر بالاشتغال بمقدمات الصلاه من المضمضه و الاستنشاق و غسل الأعضاء فإنها تسكن الحر.

ص: ۱۶

و قال فی النهایه فیه شده الحر من فیح جهنم الفیح سطوع الحر و فورانه و یقال بالواو و فاحت القدر تفوح و تفیح إذا غلت و قد أخرجه مخرج التشبیه و التمثیل أی کأنه نار جهنم فی حرها انتهی.

و قال بعضهم اشتکاء النار مجاز من کثرتها و غلیانها و ازدحام أجزائها بحیث یضیق عنها مکانها فیسعی کل جزء فی إفناء الجزء الآخر و الاستیلاء علی مکانها و نفسها لهبها و خروج ما ینزل منها مأخوذ من نفس الحیوان فی الهواء الدخانی الذی تخرجه القوه الحیوانیه و ینقی منه حوالی القلب.

و قوله أشد ما یجدون من الحر خبر مبتدإ محذوف أی ذلک أشد و تحقیقه أن أحوال هذا العالم عکس أمور ذلک العالم و آثارها فکما جعل المستطابات و ما یستلذ بها الإنسان فی الدنیا أشباه نعیم الجنان و من جنس ما أعد لهم فیها لیکونوا أمیل إلیها و أرغب فیها و یشهد لذلک قوله تعالی کُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَهٍ رِزْقاً قالُوا هذَا الَّذِی رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ (۱) کذلک جعل الشدائد المولمه

و الأشیاء المؤذیه أنموذجا لأحوال الجحیم و ما یعذب الکفره و العصاه لیزید خوفهم و انزجارهم عما یوصلهم إلیه فما یوجد من السموم المهلکه فمن حرها و ما یوجد من الصراصر المجمده فمن زمهریرها و هو طبقه من طبقات الجحیم.

**[ترجمه]از ظاهر این روایت چنین فهمیده می شود که در نماز ظهر تأخیر از وقت فضیلت هنگام شدت گرما مستحب است، و این روایت ضعیف می باشد؛ امّا شیخ صدوق در کتاب «الفقیه» - . من لا یحضره الفقیه ۱ : ۱۴۴ - به سند صحیح از معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: «مؤذن هنگام شدت گرما و نماز ظهر نزد پیامبر صلی الله علیه و آله می آمد، پس رسول خدا صلی الله علیه و آله به او می فرمود: أَبْرِدْ أَبْرِدْ؛ یعنی صبر کن هوا خنک تر شود.» و هیچ بعید نیست که تأخیر در حرارت بهتر باشد تا توسّع در امر داده شود و عسر و حرج برطرف گردد، اما وقتی با دیگر روایات مخالف و با روش غیرشیعه هم موافق است برخی فقها آن را حمل بر تقیّه کرده و برخی - مانند صدوق - آن را به تأویل برده‌اند.

در المنتهی می فرماید: اختلافی میان اهل علم در مورد استحباب تعجیل برای نماز ظهر در غیر گرما سراغ نداریم. عایشه گوید: هیچ کس را ندیدم که برای خواندن نماز ظهر نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله بیشتر تعجیل کند؛ اما در گرما در مناطق گرمسیر مستحب است صبر کنند تا حرارت کمتر شود و به جماعت در مسجد آن را بخوانند؛ شافعی نیز همین نظر را دارد. آنگاه دو روایت از خاصه و عامه می آورد و می گوید: و از آنجا که این امر در موضع ضرورت است لذا مستحب است تأخیر نماز برای زائل شدن این ضرورت، اما اگر گرما شدید نباشد یا اینکه در مناطق سردسیر بود یا اینکه شخص می خواست در منزل خود نماز بخواند مستحب است تعجیل کند؛ این نظر شافعی است، برخلاف اصحاب «رأی» و احمد. پایان کلام شیخ.

و امّا در بیشتر نسخه ها، تأویل شیخ صدوق رحمه الله این است که «ابردوا» برگرفته از «برید» است و در بعضی نسخه ها «تبرید» آمده است؛ که اولی به معنای «فرستاده شتاب‌زده» است که بعید به نظر می رسد و با معنا تناسب ندارد، اما در قاموس در معنای تبرید و اِبراد آمده است: اَبرَدَ یعنی داخل در آخر روز شد، و اَبرَدَهُ یعنی او را در حالی که خنک بود، آورد و اَبرَدان یعنی صبحگاه و شامگاه. و در النهایه در حدیث «أبرِدوا بالظهر» آمده: إبراد یعنی شکسته شدن گرما و حرارت که مشتق از «اِبراد» و به معنای دخول در خنکی است. و گفته شده که معنای جمله این گونه می شود: آن را در اولین وقت از خنک شدن

روز بجای آوریـد که اول آن است. در المغرب، باء را برای تعدیه گرفته است. یعنی نماز ظهر را داخل در خنکا کنید یعنی آن را هنگام کمتر شدن حرارت بجای آورید. پایان.

در توجیه کلام صـدوق می توان گفت: پیـامبر صـلی الله علیه و آله امر به تعجیل در اذان و تندخوانـدنِ آن فرموده است مانند نامه رسان که در راه رفتن عجله می کنـد، و این امر یا به خاطر خلاص شـدن هرچه زودترِ مردم از شـدت گرما بوده تا نماز را تمام کننـد و زود متفرق شوند، و یا برای تعجیل در راحت دل و نور دیده بوده است، چنانچه می فرمود: ای بلال راحتمان کن؛ و می فرمود: نور دیده من نماز است.

همچنین در معنـای این عبارت گفته شـده که یعنی «آتش شوق را سـرد کن و دل مرا به یاد پروردگارم خنک گردان». و گفته اند که حرف «باء» در اینجا «سـببیّه» است و اِبراد به معنای دخول در سرما است، که بنابراین معنا چنین می شود: داخل در خنکا شوید و با اشتغال به مقدمات نماز مانند مضمضه و استنشاق و شستن اعضا، حرارت را از خودتان دور کنید پس این حرارت را متوقف می کند .

در النهـایه در توضیـح روایت فوق آمـده است: فیـح در جمله «شـده الحر من فیـح جهنم» یعنی فوران و فیضـان گرما. با واو هم گفته شـده است، مثلاً می گویند: «فاحتِ القدر تفوح و تفیح» یعنی دیگ به جوش آمد؛ و آن را به عنوان تشبیه و تمثیل گرفته است یعنی در شدت حرارت مانند آتش جهنم است.

و بعضـی گفته اند: شـکایت از آتش، مجاز از زیادی آن و جوشـش آن و ازدحام اجزاء آن به گونه ای است که مکانش تنگ آیـد و هر تکه آتش در از بین بردن تکه دیگر و قرارگرفتن بر جـای آن تلاـش می کنـد، و نفس آن یعنی زبانه کشـیدن آن و خارج شدن آنچه از آن پایین می‌آید که برگرفته از نفس حیوان در هوای دودی است که قوّه حیوانیه آن را خارج می سازد و اطراف قلب را از آن پاکیزه می سازد.

و عبارت «أشـد ما یجـدون من الحر» خبر برای مبتدای محذوف است یعنی در اصل «ذلک أشد» بوده، یعنی احوال در این عالَم به عکس امور آن عـالَم و آثـار آن است، همـان طور که چیزهـای پسـندیده و لـذت بخش برای انسـان در دنیـا، شبیه نعمتهای بهشت و از جنس آنچه که در آن برای آنان آماده شـده است می‌باشد تا مردم میل بیشتری به آن داشـته و رغبت بیشتری نشان دهنـد، که شاهد این مطلب آیه «کُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَهٍ رِزْقاً قالُوا هذَا الَّذِی رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ» - . بقره / ۲۵ - {هرگاه میوه ای از آن روزی ایشـان شـود می گوینـد ایـن همـان است کـه پیش از این [نیز] روزی مـا بـوده} است همچنین مصـائب دردنـاک و چیزهای آزاردهنده نمونه‌ای از احوال جهنم و عذاب کافران و گناهکاران معرفی شده است تا ترس و انزجار مردم از کارهایی که موجب گرفتـار آمـدن در آن می گردد بیشتر شود، پس تمـامیِ سـموم کشـنده از حرارت جهنم و تمامی سـرماهای شـدید منجمد کننده از زمهریر آن است که یکی از طبقات جهنم می باشد.

**[ترجمه]

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: يَا أَبَانُ هَذِهِ الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ الْمَفْرُوضَاتُ مَنْ أَقَامَهُنَّ وَ حَافَظَ عَلَى مَوَاقِيتِهِنَّ لَقِیَ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ لَهُ عِنْدَهُ عَهْدٌ يُدْخِلُهُ بِهِ الْجَنَّهَ وَ مَنْ لَمْ يُصَلِّهِنَّ لِمَوَاقِيتِهِنَّ فَذَلِكَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ وَ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ (۲).

ص: ۱۷

۱- ۱. البقره: ۲۵.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۲۷.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: ابان بن تَغلب از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: ای ابان، هر کس این نمازهای واجبِ پنجگانه را بخوانـد و بر اوقات آنها مراقبت نمایـد روز قیامت در حالی خداونـد را ملاقات می کنـد که عهـدنامه ای در نزدش اسـت که به وسیله آن او را وارد بهشت می کننـد، و هر کس این نمازهـا را به وقت خـود نخوانـد دیگر دستِ خـداوند است، اگر خواست او را می بخشاید و اگر خواست عذابش می کند. - . ثواب الأعمال : ۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۹»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ الْبَصْرِیِّ عَنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَسْجِدَ وَ فِيهِ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ قَالَ تَدْرُونَ مَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ إِنَّ رَبَّكُمْ يَقُولُ هَذِهِ الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ الْمَفْرُوضَاتُ فَمَنْ صَلَّاهُنَّ لِوَقْتِهِنَّ وَ حَافَظَ عَلَيْهِنَّ لَقِيَنِی يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ لَهُ عِنْدِی عَهْدٌ أُدْخِلُهُ بِهِ الْجَنَّهَ وَ مَنْ لَمْ يُصَلِّهِنَّ لِوَقْتِهِنَّ وَ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَذَلِكَ إِلَیَّ إِنْ شِئْتُ عَذَّبْتُهُ وَ إِنْ شِئْتُ غَفَرْتُ لَهُ (۱).

**[ترجمه]ثواب الاعمـال: فُضَیل از امـام صادق علیه السـلام روایت می کنـد که فرمود: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله وارد مسـجد شـد و گروهی از اصـحاب در مسـجد بودند؛ فرمود: می دانید پروردگارتان چه گفته است؟ گفتند: خداوند و رسولش داناترنـد! فرمود: پروردگارتـان می فرمایـد: هرکس این نمازهای واجب پنجگانه را در وقتشان بخوانـد و بر آنها مراقبت داشـته باشد روز قیامت در حالی مرا ملاقات خواهد کرد که برای او نزد من عهدی است که به سبب آن او را وارد بهشت می‌سازم، و هر کس این نمازها را به وقتش نخوانـد و بر آن‌ها مراقبت نداشـته باشـد دیگر به خودم مربوط است، اگر خواسـتم عذابش می کنم و اگر خواستم او را می بخشایم. - . همان -

**[ترجمه]

توضیح

لوقتهن قـال الشـیخ البهـائی قـدس سـره اللام إمـا بمعنی فی کمـا قالوه فی قوله تعالی وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيامَهِ(۲) أو بمعنی بعد کما قالوه فی قوله علیه السلام صوموا لرؤیته و أفطروا لرؤیته أو بمعنی عند کما قالوه فی قولهم کتبت الکتاب لخمس خلون من شـهر کـذا و الجار و المجرور فی قوله تعالی فـذلک إلی خبر مبتـدإ محـذوف و التقدیر فذلک أمره إلی و یحتمل أن یکـون هـو الخبر عن اسم الإشـاره أی فـذلک الشـخص صـائر إلی و راجـع إلی انتهی و الـواو فی قوله و لم یحافظ إن لم یکن العطف للتفسیر فهو بمعنی أو کما یدل علیه ما تقدمه.

**[ترجمه]شـیخ بهایی قدس سـره در توضـیح «لوقتهنّ» می فرماید: حرف لام در اینجا یا به معنای «فی» است مانند آیه «وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيامَهِ» - . انبیاء / ۴۷ - {و ترازوهای داد را در روز رسـتاخیز می نهیم} یا به معنای «بعد» است، چنان که در توضیح حدیث «صوموا لرؤیته و أفطروا لرؤیته» برای بیان معنای لام گفته اند؛ و یا به معنای «عند» است، چنان که می گویند:

«کتبتُ الکتابَ لِخَمسٍ خَلَونَ مِن شَهرِ کذا» یعنی پنج روز گذشته از فلان ماه. و جار و مجرور در سخن خداوند: «فذلک إلیّ» خبرِ مبتدای محذوف می باشد، که در اصل چنین بوده است: «فذلك أمره إلیّ» و احتمال می رود که خودش خبر برای اسم اشاره باشد یعنی «فذلك الشخص صائرٌ إلیّ و راجعٌ إلیّ = عاقبت و سرانجامِ آن شخص به سوی خودم است» پایان. «واو» در عبارت «و لم یحافظ» اگر عطف به معنای تفسیر نباشد، با توجه به عبارت پیش از آن به معنای «أو» خواهد بود.

**[ترجمه]

«۳۰»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِی خَلَفٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: الصَّلَوَاتُ الْمَفْرُوضَاتُ فِی أَوَّلِ وَقْتِهَا إِذَا أُقِیمَ حُدُودُهَا أَطْیَبُ رِیحاً مِنْ قَضِیبِ الْآسِ حِینَ یُؤْخَذُ مِنْ شَجَرِهِ فِی طِیبِهِ وَ رِیحِهِ وَ طَرَاوَتِهِ فَعَلَیْکُمْ بِالْوَقْتِ الْأَوَّلِ (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: سعد بن اَبی خَلَف از امام ابوالحسن موسی کاظم علیه السلام روایت می کند که فرمود: «نمازهای واجب هر گاه در اول وقت و با رعایت تمامی حدود و احکام آن ادا شود رایحه اش از بوی عطر چوبی که تر و تازه از درختِ آس جدا شود، با آن طراوت و عطری که دارد، خوش تر است؛ پس بر شما باد به نماز اول وقت». - . ثواب الأعمال : ۳۳ و ۳۴
-

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری شی ء طری أی غض بیّن الطراوه و قال قطرب طَرُوَ اللحم و طَرِیَ طراوه و طراءه.

ص: ۱۸

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۲۷.

۲- ۲. الأنبیاء: ۴۷.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۳۳ و ۳۴.

**[ترجمه]جوهری گوید: «شیء طری» یعنی تازه‌ای که طراوت آن آشکار است؛ و قطرب گفته است: «طَرُوَ اللحم و طری طراوه و طراءه».

**[ترجمه]

«۳۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ،(۱) وَ ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی سُمَیْنَهَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْمِیثَمِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أُمِّ حَمِیدَهَ أُعَزِّیهَا بِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَبَكَتْ وَ بَكَیْتُ لِبُكَائِهَا ثُمَّ قَالَتْ یَا بَا مُحَمَّدٍ لَوْ رَأَیْتَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عِنْدَ الْمَوْتِ لَرَأَیْتَ عَجَباً فَتَحَ عَیْنَیْهِ ثُمَّ قَالَ اجْمَعُوا لِی كُلَّ مَنْ بَیْنِی وَ بَیْنَهُ قَرَابَهٌ قَالَتْ فَلَمْ نَتْرُكْ أَحداً إِلَّا جَمَعْنَاهُ قَالَتْ فَنَظَرَ إِلَیْهِمْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ شَفَاعَتَنَا لَا تَنَالُ مُسْتَخِفّاً بِالصَّلَاهِ(۲).

المحاسن، عن محمد بن علی و غیره عن ابن فضال عن المثنی عن أبی بصیر: مثله (۳).

**[ترجمه]مجالس صدوق، - . أمالی صدوق : ۲۹۰ - ثواب الاعمال: ابوبصیر گوید: برای عرض تسلیت به مناسبت شهادت امام صادق علیه السلام نزد امّ حمیده رفتم؛ پس گریست و من هم از گریه او بر گریه افتادم، آنگاه گفت: ای ابومحمد، اگر حضرت امام صادق علیه السلام را هنگام وفات دیده بودی، تعجب می کردی: آن حضرت چشمانش را گشود و فرمود: تمامی کسانی را که میان من و آنها قرابت و خویشاوندی است جمع کنید! ما همه را نزد آن حضرت جمع کردیم و هیچ کس را فروگذار ننمودیم؛ پس به آنها نگاه کرد و فرمود: «شفاعت ما به کسی که نماز را سبک شمارد نخواهد رسید». - . ثواب الأعمال : ۲۰۵ -

المحاسن: از ابوبصیر همین روایت را نقل کرده است. - . المحاسن : ۸۰ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَیْنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِی عِمْرَانَ الْأَرْمَنِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هِشَامٍ الْجَوَالِیقِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ صَلَّی الصَّلَاهَ لِغَیْرِ وَقْتِهَا رُفِعَتْ لَهُ سَوْدَاءَ مُظْلِمَهً تَقُولُ ضَیَّعَكَ اللَّهُ كَمَا ضَیَّعْتَنِی وَ أَوَّلُ مَا یُسْأَلُ الْعَبْدُ إِذَا وَقَفَ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَنِ الصَّلَاهِ فَإِنْ زَكَتْ صَلَاتُهُ زَكَی سَائِرُ عَمَلِهِ وَ إِنْ لَمْ تَزْكُ صَلَاتُهُ لَمْ یَزْكُ عَمَلُهُ (۴).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: هشام جوالیقی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که نماز را در وقت خودش نخواند، نمازش تاریک و به رنگ سیاه بالا برده می شود در حالی که به صاحب خود می گوید: خداوند تو را ضایع کند همانطور که مرا ضایع کردی، و هنگامی که بنده در مقابل پروردگار می ایستد اولین چیزی که

از او سؤال می شود نماز است؛ پس اگر نمازش پذیرفته شد، بقیه اعمالش نیز قبول می شود، اما اگر نمازش مورد تأیید قرار نگرفت عملش از او پذیرفته نگردد. - . ثواب الأعمال : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

«۳۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِی عِمْرَانَ الدُّهْنِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِیِّ عَنْ هِشَامٍ الْجَوَالِیقِیِّ: مِثْلَهُ وَ فِیهِ لَمْ تَرْکُ سَائِرُ أَعْمَالِهِ (۵).

**[ترجمه]المحاسن: از هِشام جوالیقی مانند آن را روایت کرده است، فقط به جای عملش، سایر اعمالش آمده است. - . المحاسن : ۸۱ -

**[ترجمه]

بیان

أکثر تلک الأخبار ظاهرها أن المراد بها وقت الفضیله.

ص: ۱۹

۱- ۱. أمالی الصدوق: ۲۹۰.
۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۲۰۵.
۳- ۳. المحاسن ص ۸۰.
۴- ۴. ثواب الأعمال ص ۲۰۶.
۵- ۵. المحاسن ص ۸۱.

**[ترجمه]از ظاهرِ بیشترِ این روایات فهمیده می شود که مقصود از وقت، وقت فضیلت است.

**[ترجمه]

«۳۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِيلٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَيُّمَا مُؤْمِنٍ حَافَظَ عَلَى صَلَاهِ الْفَرِيضَهِ فَصَلَّاهَا لِوَقْتِهَا فَلَيْسَ هُوَ مِنَ الْغَافِلِينَ فَإِنْ قَرَأَ فِيهَا بِمِائَهِ آيَهٍ فَهُوَ مِنَ الذَّاكِرِينَ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: جمیل از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: هر مؤمنی بر نماز واجب مراقبت داشته و آن را در وقتش بخواند از غافلان نیست، و اگر در نماز یکصد آیه قرآن بخواند از ذاکران خواهد بود. - . همان : ۵۱ -

**[ترجمه]

«۳۵»

وَ مِنْهُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ رَفَعَ الْحَدِيثَ إِلَى [أَبِي جَعْفَرٍ ع] أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي مَرَضِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ وَ أُغْمِيَ عَلَيْهِ ثُمَّ أَفَاقَ فَقَالَ لَا يَنَالُ شَفَاعَتِي مَنْ أَخَّرَ الصَّلَاهَ بَعْدَ وَقْتِهَا(۲).

**[ترجمه]المحاسن: ابن محبوب از امام باقر یا امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن بیماری که منجر به وفاتش گردید، بی هوش شد و دوباره به هوش آمد و فرمود: شفاعت من به کسی که نماز را از وقتش به تأخیر اندازد نمی‌رسد. - . همان : ۷۹ -

**[ترجمه]

«۳۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ الْكُوفِيِّ عَنْ مُيَسِّرِ بْنِ سَعِيدٍ الْقَصِيرِ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: يُعْرَفُ مَنْ يَصِفُ الْحَقَّ بِثَلَاثِ خِصَالٍ يُنْظَرُ إِلَى أَصْحَابِهِ مَنْ هُمْ وَ إِلَى صَلَاتِهِ كَيْفَ هِيَ وَ فِي أَيِّ وَقْتٍ يُصَلِّيهَا فَإِنْ كَانَ ذَا مَالٍ نُظِرَ أَيْنَ يَضَعُ مَالَهُ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: میسر بن سعید قصیر جوهری از مردی و او از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ایشان فرمودند: کسی که دم از حَق می زند به سه چیز شناخته می شود [که معلوم شود راست می گوید یا دروغ]: باید دید دوستانش چه کسانی هستند، نمازش چگونه است و در چه وقتی آن را ادا می کند، و اگر مال و ثروتی دارد آن را در چه راهی خرج می کند. - . همان : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

«۳۷»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: حَافِظُوا عَلَى مَوَاقِيتِ الصَّلَوَاتِ فَإِنَّ الْعَبْدَ لَا يَأْمَنُ الْحَوَادِثَ وَ مَنْ دَخَلَ عَلَيْهِ وَقْتُ فَرِيضَةٍ فَقَصَّرَ عَنْهَا عَمْداً مُتَعَمِّداً فَهُوَ خَاطِئٌ مِنْ قَوْلِ اللَّهِ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ- الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ (۴) يَقُولُ عَنْ وَقْتِهِمْ يَتَغَافَلُونَ (۵) وَ اعْلَمْ أَنَّ أَفْضَلَ الْفَرَائِضِ بَعْدَ مَعْرِفَةِ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَ أَوَّلَ الصَّلَوَاتِ الظُّهْرُ وَ أَوَّلَ مَا يُحَاسَبُ الْعَبْدُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ فَإِنْ صَحَّتْ لَهُ الصَّلَاةُ صَحَّتْ لَهُ مَا سِوَاهَا وَ إِنْ رُدَّتْ رُدَّتْ مَا سِوَاهَا(۶) وَ إِيَّاكَ أَنْ تَكْسَلَ عَنْهَا أَوْ تَتَوَانَى فِيهَا أَوْ تَتَهَاوَنَ بِحَقِّهَا أَوْ تُضَيِّعَ حَدَّهَا وَ حُدُودَهَا أَوْ تَنْقُرَهَا نَقْرَ الدِّيكِ أَوْ تَسْتَخِفَّ بِهَا أَوْ تَشْتَغِلَ عَنْهَا بِشَيْ ءٍ

۱- ۱. المحاسن ص ۵۱.

۲- ۲. المحاسن ص ۷۹.

۳- ۳. المحاسن: ۲۵۴.

۴- ۴. الماعون: ۳.

۵- ۵. فقه الرضا ص ۶.

۶- ۶. فقه الرضا ص ۶.

مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا أَوْ تُصَلِّیَ بِغَیْرِ وَقْتِهَا(۱).

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَیْسَ مِنِّی مَنِ اسْتَخَفَّ بِصَلَاتِهِ- لَا یَرِدُ عَلَیَّ الْحَوْضَ لَا وَ اللَّهِ (۲).

وَ قَالَ الْعَالِمُ علیه السلام: إِنَّ الرَّجُلَ یُصَلِّی فِی وَقْتٍ وَ مَا فَاتَهُ مِنَ الْوَقْتِ الْأَوَّلِ خَیْرٌ مِنْ مَالِهِ وَ وُلْدِهِ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا علیه السلام؛ امام علیه السلام فرمود: بر اوقات نمازها مراقبت کنید؛ زیرا بنده از حوادث ایمن نیست، و کسی که وقت نماز واجب بر او وارد شود و عمداً کوتاهی نماید خطاکار است و کلام خداوند که فرمود «فَوَیْلٌ لِلْمُصَلِّینَ * الَّذِینَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ» - . ماعون / ۴ و ۵ - {پس وای بر نمازگزارانی، که از نمازشان غافلند} شاملش می شود، و مقصود کسانی است که از وقت نماز غفلت می کنند - . فقه الرضا : ۶ - ، و بدان که پس از معرفت خداوند بهترین واجبات، نمازهای پنجگانه است، و اولین نمازها نماز ظهر است، و اولین چیزی که بنده به خاطر آن مورد حساب واقع می گردد نماز است؛ پس اگر نماز او صحیح بود غیر آن هم صحیح است و اگر رد شد غیر آن هم رد می شود - . همان - ، و مبادا نسبت به نماز تنبلی یا سستی کنی یا حقّ آن را کم بشماری یا حدود و احکام آن را ضایع سازی یا مثل خروس نوک به زمین بزنی یا آن را سبک بشماری و یا خود را از نماز به چیزی دنیایی مشغول کنی یا نماز را در غیر وقتش بجا آوری. - . همان -

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که نمازش را سبک بشمارد از من نیست - به خدا سوگند کنار حوض نزد من نخواهد آمد. - . همان : ۷ -

و امام رضا علیه السلام فرمود: انسان حتی اگر در داخل وقت نماز بخواند، آن فضیلتی که از اول وقت از دستش رفته است بهتر از مال و فرزندش می باشد. - . همان : ۲ -

**[ترجمه]

«۳۸»

الْخَرَائِجُ، عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُوسَی الْقَزَّازِ قَالَ: خَرَجَ الرِّضَا علیه السلام یَسْتَقْبِلُ بَعْضَ الطَّالِبِیِّینَ وَ جَاءَ وَقْتُ الصَّلَاةِ فَمَالَ إِلَی قَصْرٍ هُنَاکَ فَنَزَلَ تَحْتَ صَخْرَةٍ فَقَالَ أَذِّنْ فَقُلْتُ نَنْتَظِرُ یَلْحَقُ بِنَا أَصْحَابُنَا فَقَالَ غَفَرَ اللَّهُ لَکَ- لَا تُؤَخِّرَنَّ صَلَاةً عَنْ أَوَّلِ وَقْتِهَا إِلَی آخِرِ وَقْتِهَا مِنْ غَیْرِ عِلَّةٍ عَلَیْکَ أَبَداً بِأَوَّلِ الْوَقْتِ فَأَذَّنْتُ وَ صَلَّیْنَا تَمَامَ الْخَبَرِ(۴).

**[ترجمه]الخرائج و الجرائح: ابراهیم بن موسی قزّاز گوید: امام رضا علیه السلام برای استقبال از برخی طالبیان بیرون شدند، در این هنگام وقت نماز فرا رسید و حضرت، به سوی قصری که در آنجا بود، روانه شد و در زیر صخره‌ای فرود آمد. امام فرمود: اذان بگو. گفتم: صبر می کنیم تا همراهانمان نیز بیایند! فرمود: خدا تو را بیامرزد؛ هیچ گاه نماز اوّل وقت را بدون عذر به آخرت وقتش تأخیر نینداز، بر تو باد همیشه نماز در اوّل وقت. اذان گفتم و نماز خواندیم. - . الخرائج و الجرائح : ۲۳۰ -

پایان روایت .

**[ترجمه]

بیان

يدل على أنه لا ينبغي التأخير عن أول الوقت لانتظار الرفقه للجماعه أيضا.

**[ترجمه]بنا بر اين روايت، سزاوار نيست نماز را به خاطر انتظار رفقا و برگزاری جماعت از اول وقت به تأخير انداخت.

**[ترجمه]

«۳۹»

فَلَاحُ السَّائِلِ، أَرْوِی بِحَذْفِ الْإِسْنَادِ عَنْ سَيِّدَهِ النِّسَاءِ فَاطِمَهَ ابْنَهِ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهَا وَ عَلَى أَبِيهَا وَ عَلَى بَعْلِهَا وَ عَلَى أَبْنَائِهَا الْأَوْصِيَاءِ: أَنَّهَا سَأَلَتْ أَبَاهَا مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله فَقَالَتْ يَا أَبَتَاهْ مَا لِمَنْ تَهَاوَنَ بِصَلَاتِهِ مِنَ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ قَالَ يَا فَاطِمَهُ مَنْ تَهَاوَنَ بِصَلَاتِهِ مِنَ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِخَمْسَ عَشْرَهَ خَصْلَهً سِتٌّ مِنْهَا فِی دَارِ الدُّنْيَا وَ ثَلَاثٌ عِنْدَ مَوْتِهِ وَ ثَلَاثٌ فِی قَبْرِهِ وَ ثَلَاثٌ فِی الْقِيَامَهِ إِذَا خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ فَأَمَّا اللَّوَاتِی تُصِيبُهُ فِی دَارِ الدُّنْيَا فَالْأُولَى يَرْفَعُ اللَّهُ الْبَرَكَهَ مِنْ عُمُرِهِ وَ يَرْفَعُ اللَّهُ الْبَرَكَهَ مِنْ رِزْقِهِ وَ يَمْحُو اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ سِيمَاءَ الصَّالِحِينَ مِنْ وَجْهِهِ

۱- ۱. فقه الرضا ص ۶.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۷.

۳- ۳. فقه الرضا: ۲.

۴- ۴. الخرائج و الجرائح ص ۲۳۰.

وَ كُلَّ عَمَلٍ يَعْمَلُهُ لَا يُؤْجَرُ عَلَيْهِ وَ لَا يَرْتَفِعُ دُعَاؤُهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ السَّادِسَهُ لَيسَ لَهُ حَظٌّ فِي دُعَاءِ الصَّالِحِينَ وَ أَمَّا اللَّوَاتِي تُصِيبُهُ عِنْدَ مَوْتِهِ فَأُولَاهُنَّ أَنَّهُ يَمُوتُ ذَلِيلًا وَ الثَّانِيَهُ يَمُوتُ جَائِعاً وَ الثَّالِثَهُ يَمُوتُ عَطْشَاناً فَلَوْ سُقِيَ مِنْ أَنْهَارِ الدُّنْيَا لَمْ يَرْوَ عَطَشُهُ وَ أَمَّا اللَّوَاتِي تُصِيبُهُ فِي قَبْرِهِ فَأُولَاهُنَّ يُوَكِّلُ اللَّهُ بِهِ مَلَكاً يُزْعِجُهُ فِي قَبْرِهِ وَ الثَّانِيَهُ يُضَيَّقُ عَلَيْهِ قَبْرُهُ وَ الثَّالِثَهُ تَكُونُ الظُّلْمَهُ فِي قَبْرِهِ وَ أَمَّا اللَّوَاتِي تُصِيبُهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ إِذَا خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ فَأُولَاهُنَّ أَنْ يُوَكِّلَ اللَّهُ بِهِ مَلَكاً يَسْحَبُهُ عَلَى وَجْهِهِ وَ الْخَلَائِقُ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ وَ الثَّانِيَهُ يُحَاسَبُ حِسَاباً شَدِيداً وَ الثَّالِثَهُ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَ لَا يُزَكِّيهِ وَ لَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱).

وَ رَوَى ابْنُ بَابَوَيْهِ فِي كِتَابِ مَدِينَهِ الْعِلْمِ فِيمَا رَوَاهُ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا تَنَالُ شَفَاعَتِي غَداً مَنْ أَخَّرَ الصَّلَاهَ الْمَفْرُوضَهَ بَعْدَ وَقْتِهَا(۲).

**[ترجمه]فلاح السائل: از سرور بانوان، حضرت فاطمه دختر سرور پیامبران صلوات خداوند بر او و پدرش و همسرش و فرزندانش باد روایت شده است که از پدرش محمد صلی الله علیه و آله پرسید: پدرجان، جزای مردان و زنانی که نماز را سبک بشمارند، چیست؟ فرمود: ای فاطمه، هر مرد یا زنی که نمازش را سبک بشمارد، خداوند او را به پانزده خصلت گرفتار نماید: شش چیز آن در دنیا، و سه چیز هنگام مرگ، و سه چیز در قبرش، و سه چیز در قیامت هنگام بیرون آمدن از قبر به او خواهد رسید. امّا آنهایی که در دنیا به آن مبتلا می گردد عبارتند از: اول: خداوند، خیر و برکت را از عمر او برمی دارد؛ خداوند، خیر و برکت را از روزی اش برمی دارد؛ خداوند عزیز و جلیل نشانه افراد صالح را از چهره او محو می کند؛ در برابر اعمالی که انجام داده پاداشی نمی گیرد؛ دعایش به سوی آسمان بالا نمی رود؛ و ششم این که هیچ بهره ای از دعای بندگان صالح ندارد.

و آنهایی که هنگام مرگ به او می رسد: اول این که با ذلّت و خواری جان می دهد؛ دوم این که گرسنه می میرد؛ و سوم اینکه تشنه جان می سپارد، که حتی اگر آب تمام رودخانه های دنیا را به او بدهند، سیراب نخواهد شد.

و امّا آنهایی که در قبر گریبان گیرش گردد: اول اینکه خداوند فرشته ای را بر او می گمارد تا در قبر آزارش دهد؛ دوم این که خداوند قبر را برایش تنگ می گرداند؛ و سوم این که قبرش تاریک می شود.

و آنهایی که در روز قیامت هنگام بیرون آمدن از قبر به آن مبتلا می شود، عبارتند از: اول این که خداوند فرشته ای را بر او می گمارد تا به صورت بکشاندش در حالی که مردم به او می نگرند؛ دوم اینکه سخت از او حساب می کشند؛ و سوم این که خداوند نظر رحمت به او ننموده و پاکیزه اش نمی گرداند، و عذاب دردناکی خواهد داشت. - . فلاح السائل : ۲۲ -

ابن بابویه در کتاب «مدینه العلم» در قسمت روایات امام صادق علیه السلام آورده است که: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: فردای قیامت شفاعت من به کسی که نماز واجبش را به بعد از وقت آن تأخیر اندازد نرسد. - . همان : ۱۲۷ -

**[ترجمه]

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ اللَّيْثِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام قَالَ: امْتَحِنُوا شِيعَتَنَا عِنْدَ ثَلَاثٍ عِنْدَ مَوَاقِيتِ الصَّلَوَاتِ كَيْفَ مُحَافَظَتُهُمْ عَلَيْهَا وَ عِنْدَ أَسْرَارِهِمْ كَيْفَ حِفْظُهُمْ لَهَا عَنْ عَدُوِّنَا وَ إِلَى أَمْوَالِهِمْ كَيْفَ مُوَاسَاتُهُمْ لِإِخْوَانِهِمْ فِيهَا(۳).

**[ترجمه]الخصال: لیثی از امام جعفر بن محمد علیه السلام روایت کرده است که فرمود: شیعیان ما را به سه چیز امتحان کنید: این که آیا بر اوقات نماز مراقبت دارند؟ و آیا رازهایشان را از دسترس دشمنان ما حفظ می کنند؟ و آیا در اموالشان با برادرانشان مساوات دارند؟ - . الخصال ۱ : ۵۱ -

**[ترجمه]

«۴۱»

وَ مِنْهُ، وَ مِنَ الْعُيُونِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَمَّوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنِ الرِّضَا عليه السلام قَالَ: فِي الدِّيكِ الْأَبْيَضِ خَمْسُ خِصَالٍ مِنْ خِصَالِ الْأَنْبِيَاءِ عليهم السلام مَعْرِفَتُهُ بِأَوْقَاتِ الصَّلَوَاتِ وَ الْغَيْرَةُ وَ السَّخَاءُ وَ الشَّجَاعَةُ وَ كَثْرَةُ الطُّرُوقَهِ(۴).

**[ترجمه]الخصال، عیون اخبار الرضا علیه السلام: محمد بن عیسی بن عُبید از امام رضا علیه السلام روایت می کند که فرمود: خروس سفید پنج خصلت از خصلتهای پیامبران علیهم السلام را دارد: شناختِ اوقات نماز، غیرت، سخاوت، شجاعت و مقاربتِ بسیار. - . همان ۱ : ۱۴۳، عیون الاخبار ۱ : ۲۷۷ -

**[ترجمه]

بیان

فیه إشعار بجواز الاعتماد علی صوت الدیک فی معرفه الأوقات و سیأتی

ص: ۲۲

۱- ۱. فلاح السائل ص ۲۲.

۲- ۲. فلاح السائل ص ۱۲۷.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۵۱.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۱۴۳، عیون الأخبار ج ۱ ص ۲۷۷.

الکلام فیه و الطروقه بالضم أن یعلو الفحل أنثاه و بالفتح أنثاه قال فی النهایه فی حدیث الزکاه فیها حقه طروقه الفحل أی یعلو الفحل مثلها فی سنها و هی فعوله بمعنی مفعوله أی مرکوبه للفحل انتهی و الخبر یحتملهما و إن کان الضم أظهر.

**[ترجمه]این روایت اشعار دارد به اینکه می‌توان برای شناخت اوقات به صدای خروس اعتماد کرد، و به زودی در مورد آن صحبت خواهیم کرد.

و «طُروقه» با ضمه یعنی مقاربت گاو نر با گاو ماده و «طَروقه» با فتحه ماده آن است. در «النهایه» می گوید: در حدیث زکات، حقّه طروقه الفحل یعنی گاو نر بر هم سن خود بالا رود، طروقه، فعوله است یعنی مفعول قرار گرفته یعنی فحل بر آن سوار می شود. پایان. در این روایت احتمال اینکه هر کدام از این دو معنا مراد باشد صحیح است، گرچه طُروقه با ضمه اظهر است.

**[ترجمه]

«۴۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: امْتَحِنُوا شِیعَتَنَا عِنْدَ مَوَاقِیتِ الصَّلَاهِ کَیْفَ مُحَافَظَتُهُمْ عَلَیْهَا(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: مسعده بن صدقه گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: شیعیان ما را در اوقات نماز بسنجید که مراقبت آنان بر آن چگونه است؟ - . قرب الاسناد : ۳۸ چاپ سنگی، ۵۲ چاپ نجف، و به طور کامل در الخصال آمده است. -

**[ترجمه]

«۴۳»

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ لِلدَّیْلَمِیِّ، قَالَ: کَانَ عَلِیٌّ علیه السلام یَوْماً فِی حَرْبِ صِفِّینَ مُشْتَغِلًا بِالْحَرْبِ وَ الْقِتَالِ وَ هُوَ مَعَ ذَلِکَ بَیْنَ الصَّفَّیْنِ یُرَاقِبُ الشَّمْسَ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ مَا هَذَا الْفِعْلُ قَالَ أَنْظُرُ إِلَی الزَّوَالِ حَتَّی نُصَلِّیَ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ هَلْ هَذَا وَقْتُ صَلَاهٍ إِنَّ عِنْدَنَا لَشُغُلًا بِالْقِتَالِ عَنِ الصَّلَاهِ فَقَالَ علیه السلام عَلَی مَا نُقَاتِلُهُمْ إِنَّمَا نُقَاتِلُهُمْ عَلَی الصَّلَاهِ قَالَ وَ لَمْ یَتْرُکْ صَلَاهَ اللَّیْلِ قَطُّ حَتَّی لَیْلَهَ الْهَرِیرِ.

**[ترجمه]ارشاد القلوب: دیلمی گوید: روزی علی علیه السلام در جنگ صفین مشغول نبرد بود و همواره مراقب خورشید بود. ابن عباس گفت: ای امیر مؤمنان، این چه کاری است؟ فرمود: نگاه می کنم کی وقت زوال خورشید می شود تا نماز بخوانیم. ابن عباس گفت: اکنون وقت نماز است؟! ما سرگرم جنگیم! علی علیه السلام فرمود: ما برای چه با آنها می جنگیم؟ تنها به خاطر نماز با آنها می‌جنگیم! و آن حضرت هیچ گاه نماز شبش را ترک نکرد حتی در «لیله الهریر».

**[ترجمه]

«۴۴»

كِتَابُ الْغَارَاتِ، لِإِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ صَالِحٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَبَايَةَ قَالَ: كَتَبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ انْظُرْ صَلَاةَ الظُّهْرِ فَصَلِّهَا لِوَقْتِهَا- لَا تَعْجَلْ بِهَا عَنِ الْوَقْتِ لِفَرَاغٍ وَ لَا تُؤَخِّرْهَا عَنِ الْوَقْتِ لِشُغُلٍ فَإِنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَسَأَلَهُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ فَقَالَ صلى الله عليه و آله أَتَانِي جَبْرَئِيلُ عليه السلام فَأَرَانِي وَقْتَ الصَّلَاةِ فَصَلَّى الظُّهْرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ وَ هِيَ بَيْضَاءُ نَقِيَّةٌ ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ حِينَ غَابَتِ الشَّفَقُ ثُمَّ صَلَّى الصُّبْحَ فَأَغْلَسَ بِهِ وَ النُّجُومُ مُشْتَبِكَةٌ.

كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله كَذَا يُصَلِّي قَبْلَكَ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ أَنْ تَلْتَزِمَ السُّنَّةَ الْمَعْرُوفَةَ وَ تَسْلُكَ الطَّرِيقَ الْوَاضِحَ الَّذِي أَخَذُوا فَافْعَلْ لَعَلَّكَ تَقْدَمُ عَلَيْهِمْ غَداً ثُمَّ قَالَ

ص: ۲۳

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۳۸ ط حجر ص ۵۲ ط نجف و تمامه كما مرّ من الخصال.

وَ اعْلَمْ يَا مُحَمَّدُ أَنَّ كُلَّ شَيْ ءٍ تَبَعٌ لِصَلَاتِكَ وَ اعْلَمْ أَنَّ مَنْ ضَيَّعَ الصَّلَاةَ فَهُوَ لِغَيْرِهَا أَضْيَعُ.

**[ترجمه]کتاب الغارات: عبایه گوید: امیر مؤمنان علیه السلام در نامه ای به محمد بن ابوبکر نوشت: مراقب نماز ظهر باش و آن را در وقت خود بجا بیاور؛ نه آن را به خاطر فراغت از وقتش زودتر بخوان و نه به خاطر اشتغال آن را از وقتش به تأخیر انداز! زیرا مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و از ایشان در مورد وقت نماز پرسید؛ رسول خدا پاسخ داد: جبرئیل نزد من آمد و وقت نماز را به من نشان داد و نماز ظهر را هنگام زوال خورشید بجا آورد، آنگاه نماز عصر را خواند در حالی که خورشید سفید و صاف بود، و هنگامی که قرص خورشید پنهان شد نماز مغرب را خواند، سپس نماز عشا را هنگام پنهان شدن شفق بجا آورد و نماز صبح را در تاریک و روشن هوا خواند که ستارگان در هم فرورفته بودند.

پیامبر صلی الله علیه و آله هم پیش از تو این گونه نماز می خواند، اگر می توانی - و هیچ قدرت و نیرویی نیست مگر از جانب خدا - که پایبند سنّت معروف باشی و راه واضحی را که گذشتگان پیمودند بپیمایی، چنین کن؛ باشد که فردای قیامت به پیشگاه آنان وارد شوی. آنگاه فرمود: ای محمد، بدان که همه چیز در گرو نمازت است، و بدان که هر کس نماز را ضایع کرد، مطمئناً دیگر اعمال را بیشتر ضایع می کند.

**[ترجمه]

«۴۵»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام فِي خُطْبَتِهِ: الصَّلَاةُ لَهَا وَقْتٌ فَرَضَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَصْلُحُ إِلَّا بِهِ فَوَقْتُ صَلَاةِ الْفَجْرِ حِينَ يُزَايِلُ الْمَرْءُ لَيْلَهُ وَ يَحْرُمُ عَلَى الصَّائِمِ طَعَامُهُ وَ شَرَابُهُ وَ وَقْتُ صَلَاةِ الظُّهْرِ إِذَا كَانَ الْقَيْظُ يَكُونُ ظِلُّكَ مِثْلَكَ وَ إِذَا كَانَ الشِّتَاءُ حِينَ تَزُولُ الشَّمْسُ مِنَ الْفَلَكِ وَ ذَلِكَ حِينَ تَكُونُ عَلَى حَاجِبِكَ الْأَيْمَنِ مَعَ شُرُوطِ اللَّهِ فِي الرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ وَ وَقْتُ الْعَصْرِ تُصَلِّي وَ الشَّمْسُ بَيْضَاءُ نَقِيَّةٌ قَدْرَ مَا يَسْلُكُ الرَّجُلُ عَلَى الْجَمَلِ الثَّقِيلِ فَرْسَخَيْنِ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ وَقْتُ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ

وَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ وَ وَقْتُ صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ حِينَ يَسِقُ اللَّيْلُ وَ تَذْهَبُ حُمْرَةُ الْأُفُقِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ فَمَنْ نَامَ عِنْدَ ذَلِكَ فَلَا أَنَامَ اللَّهُ عَيْنَهُ فَهَذِهِ مَوَاقِيتُ الصَّلَاةِ- إِنَّ الصَّلاةَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً(۱).

**[ترجمه]کتاب الغارات: ابن نباته روایت می کند که علی علیه السلام در خطبه ای چنین فرمود: نماز وقتی دارد که رسول خدا صلی الله علیه و آله واجب کرده و نماز جز در آن وقت واجب جایز نیست، هنگام نماز صبح آن است که انسان شب را سپری کند و خوردن و آشامیدن بر روزه دار حرام باشد. وقت نماز ظهر هنگامی است که آفتاب به شدت گرم شود و سایه ات به اندازه خودت باشد، و در هنگام زمستان وقتی است که آفتاب از فلک (وسط آسمان) بگذرد یعنی وقتی که آفتاب روی ابروی راست تو قرار گرفته باشد، با شروط خداوند در رکوع و سجود. هنگام نماز عصر آن است که خورشید سفید و صاف است، و فاصله آن به اندازه ای است که مردی بر شتر سنگینی دو فرسخ راه طی کند قبل از غروب خورشید، و هنگام مغرب آن است که آفتاب غروب کند و روزه دار افطار نماید. و وقت نماز عشاء آن است که سیاهی شب همه جا را فرا گیرد و

سرخی از افق برود و تـا یـک سـوم از شب مهلت آن است، پس هر کس در این هنگـام به خواب رود خداونـد دیـدگان او را نخواباند؛ این است اوقات نماز، «إِنَّ الصَّلاهَ کانَتْ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ کِتاباً مَوْقُوتاً» - . نساء / ۱۰۳ -

{نماز بر مؤمنان در اوقات معین مقرر شده است}

**[ترجمه]

بیان

یـدل علی اسـتحباب تأخیر الظهر عند شده الحر کما مر و یمکن حمله علی التقیه أیضا حین تکون علی حاجبک الأیمن أی عند اسـتقبال نقطه الجنوب أو القبله فـإن قبلتهم قریبه منهـا قـدر ما یسـلک الرجل أی بقی ربع الیوم تقریبا فإنهم جعلوا ثمانیه فراسـخ لمسیر الجمل بیاض الیوم و هذا قریب من زیاده الفی ء قامه أی سبعه أقدام إذ فی أواسط المعموره فی أول الحمل و المیزان عند اسـتواء اللیل و النهار یزیـد الفی ء سـبعه أقـدام فی ثلاث ساعات و دقائق و یزیـد و ینقص فی سائر الفصول و لا یبعـد حمل هذا أیضا علی التقیه لجریان عاده الخلفاء قبله علی التأخیر أکثر من ذلک فلم یمکنه علیه السلام تغییر عادتهم أکثر من هذا.

حین یسق اللیل مأخوذ من قوله تعالی وَ اللَّیْلِ وَ ما وَسَقَ (۲) أی و ما جمع و ما ضم مما کان منتشرا بالنهار فی تصرفه و ذلک أن اللیل إذا أقبل أوی کل شی ء مأواه و قیل أی و ما طرد من الکواکب فإنها تظهر

ص: ۲۴

۱- ۱. النساء: ۱۰۳، و کتاب الغارات مخطوط.

۲- ۲. الانشقاق: ۱۸.

باللیل و تخفی بالنهار و أضاف ذلک إلی اللیل لأن ظهورها فیه مطرد.

**[ترجمه]این روایت دلالت بر استحباب تأخیر نماز ظهر هنگام شدت گرما دارد - چنانکه پیشتر گذشت - و می توان آن را حمل بر تقیه نیز کرد. «حین تکون علی حاجبک الأیمن» یعنی هنگام ایستادن رو به نقطه جنوب یا قبله، زیرا قبله آنها به این نقطه نزدیک است؛ وجمله «قدر ما یسلک الرجل» یعنی تقریباً یک چهارم از روز مانده، زیرا هشت فرسخ را برای مسیر شتر در روشنایی روز قرار داده اند، و این نزدیک به زمانی است که سایه به اندازه یک قامت یعنی هفت قدم می شود، زیرا در اواسط معموره - کره خاکی - در اول برجهای حَمَل و میزان در میانه شب و روز سایه طی سه ساعت و چند دقیقه تا هفت قدم، زیاد می شود و در سایر فصول زیاد و کم می گردد، و بعید نیست که حمل بر تقیه نیز گردد، زیرا عادت خلفای پیش از آن حضرت به تأخیر انداختن نماز تا بیش از آن هم بوده است و ایشان نمی توانسته بیش از این عادتشان را تغییر دهد.

«حین یسق اللیل» برگرفته از آیه شریفه «وَ اللَّیْلِ وَ ما وَسَقَ» - . انشقاق / ۱۸ - {سوگند به شب و آنچه [شب] فروپوشاند} است، یعنی و هرچه را شب جمع کرد و در برگرفت، از آن چه که در روز پراکنده بود در تصرفش، زیرا وقتی شب فرا می رسد هر چیزی در مأوای خود قرار می گیرد. و گفته شده: یعنی و هرچه از ستاره ها که طرد و دور شده، زیرا ستارگان در شب پیدا می شوند و در روز پنهان می گردند. و دلیلِ اضافه کردن ستارگان به شب، این است که ستارگان بیشتر در شب پیدا هستند .

**[ترجمه]

«۴۶»

أَسْرَارُ الصَّلَاهِ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ مَا یُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاهُ فَإِنْ قُبِلَتْ قُبِلَ مَا سِوَاهَا وَ إِنَّ الصَّلَاهَ إِذَا ارْتَفَعَتْ فِی وَقْتِهَا رَجَعَتْ إِلَی صَاحِبِهَا وَ هِیَ بَیْضَاءُ مُشْرِقَهٌ تَقُولُ حَفِظْتَنِی حَفِظَکَ اللَّهُ وَ إِذَا ارْتَفَعَتْ فِی غَیْرِ وَقْتِهَا بِغَیْرِ حُدُودِهَا رَجَعَتْ إِلَی صَاحِبِهَا وَ هِیَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَهٌ تَقُولُ ضَیَّعْتَنِی ضَیَّعَکَ اللَّهُ (۱).

**[ترجمه]اسرار الصلاه: از امام باقر علیه السلام روایت است که فرمود: اولین چیزی که بنده از آن مورد حساب واقع می گردد نماز است، پس اگر نماز قبول شد دیگر اعمال هم قبول می شود، و نماز هنگامی که در وقت خود بالا رود، سفید و نورانی به سوی صاحبش باز می گردد و می گوید: مرا حفظ کردی خداوند حفظت کند؛ و اگر در غیر وقت خود بالا رود و حدود آن رعایت نشده باشد، سیاه و تاریک به سوی صاحب خود باز می گردد و می گوید: مرا ضایع کردی، خداوند تباهت گرداند. - . در التهذیب ۱ : ۲۰۳، الکافی ۳ : ۲۶۸ این روایت را می بینی. -

**[ترجمه]

بیان

رجعت إلی صاحبها الرجوع إما فی الآخره و هو أظهر أو فی الدنیا بعد الثبت فی دیوان عمله إما برجوع حاملها من الملائکه أو الکتاب الذی أثبت فیه و لا یبعد أن یکون الرجوع و القول استعاره تمثیلیه شبه الصلاه الکامله و ما یعود بها علی صاحبها من

النفع و البرکه بالذی یذهب و یرجع و یقول هذا القول و کذا الصلاه الناقصه و الله یعلم.

**[ترجمه]مقصود از رجوع در عبارت «رجعت إلی صاحبها» یا در آخرت است، که این معنا اظهر است، و یا اینکه رجوع در دنیا پس از ثبت در دفتر اعمال انسان می باشد یا فرشته حاملِ آن باز می گردد یا دفتری که در آن ثبت شده است، و بعید نیست که رجوع و قول، استعاره تمثیلیه باشد که نماز کامل و نفع و برکتی را که برای صاحب خودش دارد به کسی که می... رود و برمی‌گردد و این قول را می‌گوید تشبیه کرده است و نیز نماز ناقص. و خداوند عالم است.

**[ترجمه]

«۴۷»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ مَوْقُوتاً قَالَ مَفْرُوضاً(۲).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: لِکُلِّ صَلَاهٍ وَقْتَانِ أَوَّلٌ وَ آخِرٌ فَأَوَّلُ الْوَقْتِ أَفْضَلُهُ وَ لَیْسَ لِأَحَدٍ أَنْ یَتَّخِذَ آخِرَ الْوَقْتَیْنِ وَقْتاً إِلَّا مِنْ عِلَّهٍ وَ إِنَّمَا جُعِلَ آخِرُ الْوَقْتِ لِلْمَرِیضِ وَ الْمُعْتَلِّ وَ لِمَنْ لَهُ عُذْرٌ وَ أَوَّلُ الْوَقْتِ رِضْوَانُ اللَّهِ وَ آخِرُ الْوَقْتِ عَفْوُ اللَّهِ (۳)

وَ إِنَّ الرَّجُلَ لَیُصَلِّی فِی الْوَقْتِ وَ إِنَّ مَا فَاتَهُ مِنَ الْوَقْتِ خَیْرٌ لَهُ مِنْ أَهْلِهِ وَ مَالِهِ (۴).

۱- ۱. تراه فی التهذیب ج ۱ ص ۲۰۳، الکافی ج ۳ ص ۲۶۸.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۱.

۳- ۳. زاد فی المصدر: و العفو لا یکون الا من تقصیر.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۷.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام درباره سخن خدا «مَوْقُوتاً» فرمود یعنی واجب شده. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۳۱ -

و از آن حضرت روایت است که فرمود: هر نمازی دو وقت دارد: وقت اول و وقت آخر؛ اوّلِ وقت، افضل آن است و کسی نباید آخر دو وقت را جزء وقت به حساب آورد مگر اینکه سبب و عذری داشته باشد؛ و آخر وقت برای بیماران و افراد دارای عذر قرار داده شده است؛ اوّل وقت «رِضوان» (یعنی سبب رضایت) خداوند است و آخر وقت بخشایش خداوند - . در منبع آمده است: و تا تقصیری نباشد بخشایش هم نیست. - ، و مرد به هنگام، نماز می‌خواند و آنچه که از اول وقت از دست او می‌رود از خانواده و دارایی‌اش برای او بهتر است. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

باب ۷ وقت فریضه الظهرین و نافلتهما

روایات

«۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ أَبْوَابُ الْجِنَانِ وَ اسْتُجِیبَ الدُّعَاءُ فَطُوبَی لِمَنْ رُفِعَ لَهُ عِنْدَ ذَلِکَ عَمَلٌ صَالِحٌ (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: زُراره از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هنگام زوال خورشید درهای آسمان و درهای بهشت باز می شوند، دعا مستجاب می گردد، پس خوشا به حال کسی که عمل صالحش در آن وقت بالا رود. - . أمالی صدوق : ۳۴۳ -

**[ترجمه]

«۲»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ السَّعْدَآبَادِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَاعَاتُ اللَّیْلِ اثْنَتَا عَشْرَهَ سَاعَهً وَ سَاعَاتُ النَّهَارِ اثْنَتَا عَشْرَهَ سَاعَهً وَ أَفْضَلُ سَاعَاتِ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ أَوْقَاتُ الصَّلَوَاتِ ثُمَّ قَالَ علیه السلام إِنَّهُ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ هَبَّتِ الرِّیَاحُ وَ نَظَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی خَلْقِهِ وَ إِنِّی لَأُحِبُّ أَنْ یَصْعَدَ لِی عِنْدَ ذَلِکَ إِلَی السَّمَاءِ عَمَلٌ صَالِحٌ ثُمَّ قَالَ عَلَیْکُمْ بِالدُّعَاءِ فِی أَدْبَارِ الصَّلَوَاتِ فَإِنَّهُ مُسْتَجَابٌ (۲).

**[ترجمه]الخصال: ابان از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: شب دوازده ساعت است و روز دوازده ساعت؛ و

بهترین اوقات شب و روز هنگام نماز است. آنگاه فرمود: هنگام زوال خورشید [ظهر] درهای آسمان گشوده می گردد و بادها می وزند و خداوند به خلقش نظر می کند، و من دوست دارم در این وقت عمل صالحی از من به آسمان بالا رود. و باز فرمود: بعد از هر نماز دعا کنید، زیرا مستجاب است. -. الخصال ۲ : ۸۵ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: مَنْ كَانَتْ لَهُ إِلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَاجَةٌ فَلْيَطْلُبْهَا فِي ثَلَاثِ سَاعَاتٍ سَاعَةٍ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَ سَاعَةٍ تَزُولُ الشَّمْسُ حِينَ تَهُبُّ الرِّيَاحُ وَ تُفَتَّحُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ وَ يَصُوتُ الطَّيْرُ وَ

ص: ۲۶

۱- ۱. أمالي الصدوق ص ۳۴۳.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۸۵.

سَاعَةٍ فِی آخِرِ اللَّیْلِ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَإِنَّ مَلَكَیْنِ یُنَادِیَانِ هَلْ مِنْ تَائِبٍ یُتَابُ عَلَیْهِ هَلْ مِنْ سَائِلٍ یُعْطَی هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَیُغْفَرَ لَهُ هَلْ مِنْ طَالِبِ حَاجَةٍ فَتُقْضَی لَهُ فَأَجِیبُوا دَاعِیَ اللَّهِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام و ایشان از پدرانش از امیرمؤمنان علیه السلام روایت کرده اند که فرمود: هرکس حاجتی از خداوند دارد در سه وقت آن را طلب کند: در روز جمعه، در هنگام زوال خورشید وقتی که بادها می وزند و درهای آسمان گشوده می گردد و رحمت نازل می شود و پرندگان می خوانند؛ و نیز در آخر شب هنگام طلوع فجر که دو فرشته ندا می دهند: آیا کسی هست توبه کند تا از او پذیرفته گردد؟ آیا کسی درخواستی دارد تا به او داده شود؟ آیا کسی طلب بخشایش دارد تا بخشوده گردد؟ آیا کسی حاجتی دارد تا برآورده گردد؟ منادی خداوند را پاسخ گویید! - . همان ۲ : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ وَقْتِ الظُّهْرِ قَالَ نَعَمْ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُهَا فَصَلِّ إِذَا شِئْتَ بَعْدَ أَنْ تَفْرُغَ مِنْ تَسْبِیحَتِكَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنْ وَقْتِ الْعَصْرِ مَتَی هُوَ قَالَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ قَدَمَیْنِ وَ صَلَّیْتَ الظُّهْرَ وَ السُّبْحَةَ بَعْدَ الظُّهْرِ فَصَلِّ الْعَصْرَ إِذَا شِئْتَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام نقل کرد و گفت: از آن حضرت در مورد وقت نماز ظهر سؤال کردم، فرمود: آری، هنگامی که خورشید به زوال رسد [از وسط آسمان بگذرد] وقت نماز ظهر شده است، پس اگر خواستی آن را بعد از تسبیحت بجای آور - . قرب الاسناد : ۸۶ چاپ سنگی، ۱۱۲ چاپ نجف - ؛ و از آن حضرت در مورد وقت نماز عصر سؤال کردم، فرمود: بعد از زوال خورشید هرگاه طول سایه شاخص به دو قدم رسید و نماز ظهر را خوانده بودی و پس از آن تسبیح را هم خوانده بودی، اگر خواستی نماز عصر را بخوان. - . همان -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ یُونُسَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام قُلْتُ الْمَرْأَةُ تَرَی الطُّهْرَ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ كَیْفَ تَصْنَعُ بِالصَّلَاةِ قَالَ فَقَالَ إِذَا رَأَتِ الطُّهْرَ بَعْدَ مَا یَمْضِی مِنْ زَوَالِ الشَّمْسِ أَرْبَعَةُ أَقْدَامٍ فَلَا تُصَلِّی إِلَّا الْعَصْرَ لِأَنَّ وَقْتَ الظُّهْرِ دَخَلَ عَلَیْهَا وَ هِیَ فِی الدَّمِ وَ خَرَجَ عَنْهَا الْوَقْتُ وَ هِیَ فِی الدَّمِ فَلَمْ یَجِبْ عَلَیْهَا أَنْ تُصَلِّیَ الظُّهْرَ وَ مَا طَرَحَ اللَّهُ عَنْهَا مِنَ الصَّلَاةِ وَ هِیَ فِی الدَّمِ أَكْثَرُ(۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: فضل بن یونس گوید: از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام سؤال کردم: زنی که پیش از غروب

خورشید [از حیض] پاک می شود نمازش چگونه است؟ فرمود: اگر طاهر شدنش وقتی باشد که سایه شاخص بعد از زوال به چهار قدم رسیده است، فقط نماز عصر را باید بخواند، زیرا وقتی داخل در وقت ظهر شده حائض بوده است، و همچنان حائض بوده تا اینکه وقت تمام شده، پس نماز ظهر بر او واجب نیست، و نمازهایی که خداوند در ایام حیض از دوش او برداشته بیشتر است [از اینکه در مورد یک نماز حساسیت نشان داده شود]. - . همان : ۱۳۰ چاپ سنگی، ۱۷۶ چاپ نجف، التهذیب ۱ : ۱۱۱، الکافی ۱ : ۱۰۲ -

**[ترجمه]

بیان

استدل به علی ما ذهب إلیه الشیخ من أن الأوقات المقدره بالأقدام و الأذرع أوقات للمختار لا أوقات فضیله و فیه نظر ظاهر و أما ما تضمنه من سقوط الظهر عن الحائض إذا طهرت بعد الأربعه أقدام فهو مختار الشیخ فی الإستبصار و خالفه عامه المتأخرین و قالوا إن طهرت قدر ما تغتسل و تأتی بخمس رکعات قبل الغروب تجب علیها الصلاتان و أجاب عنه العلامه بوجوه الأول القدح فی

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۸.

۲- ۲. قرب الإسناد: ۸۶ ط حجر: ۱۱۲ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد: ۸۶ ط حجر: ۱۱۲ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۳۰ ط حجر ص ۱۷۶ ط نجف، و رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۱۱۱، و تراه فی الکافی ج ۱ ص ۱۰۲.

السند بأن الفضل واقفی و أجيب بأن النجاشی وثقه و لم يذكر كونه واقفيا و إنما ذكر ذلك الشيخ و النجاشی أثبت منه مع أنه روی الكشی ما يدل علی مدحه.

الثانی أنها منفيه بالإجماع إذ لا خلاف بيننا فی أن آخر وقت الظهر للمعذور يمتد إلی قبل الغروب بمقدار العصر و فيه نظر إذ قد عرفت أن الشيخ قال به فی الإستبصار فالإجماع مع مخالفه الشيخ ممنوع.

الثالث أنه علق الحكم علی الطهاره بعد أربعه أقدام فيحمل علی أنه أراد بذلك ما إذا خلص الوقت للعصر و لا يخفی بعد هذا التأويل و ركاكته لكن يعارضه

مُوَثَّقُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا طَهُرَتِ الْمَرْأَةُ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَلْتُصَلِّ الظُّهْرَ وَ الْعَصْرَ وَ إِنْ طَهُرَتْ فِی آخِرِ اللَّيْلِ فَلْتُصَلِّ الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ(۱).

و يمكن الجمع بحمل خبر ابن سنان علی الاستحباب و ربما يحمل خبر الفضل علی التقيه و فيه نظر إذ لم يظهر موافقه العامه لمدلوله بل المشتهر بينهم خلافه و الأحوط العمل بالمشهور.

**[ترجمه]بنا بر نظر شيخ طوسی، اين گونه استدلال شده كه اوقات مشخص شده با معيار طول سايه شاخص به قدم‌ها و ذراع‌ها، برای شخصِ مختار است [نه مضطر و صاحب عذر] و برای تعيين وقتِ فضيلت نيست كه اِشكال آن واضح می باشد.

شيخ در كتاب استبصار، مضمون اين روايت را كه بيانگر سقوط نماز ظهر از حائض پس از چهار قدم شدن طول سايه است پذيرفته، امّا عموم متأخّران در اين رأی با او مخالفت كرده و گفته اند: اگر پاک شد به اندازه ای كه بتواند غسل كند و پنج ركعت قبل از غروب بخواند، هر دو نماز بر او واجب است؛ و علامه حلی در پاسخ به استدلال به اين روايت دلايلی را ذكر فرموده است:

اول ايراد در سند آن است؛ زيرا فضل - يكی از راويان موجود در سند - واقفی مذهب است. امّا پاسخ اين اشكال علامه آن است كه نجاشی فضل را توثيق كرده و اشاره ای به واقفی بودنِ او ننموده است؛ فقط شيخ اين را ذكر كرده است و نجاشی اثبت از او است، البته كشی نيز چيزهايی در مورد او می گويد كه دلالت بر مدح وی دارد.

دوم اينكه اين روايت بوسيله اجماع علما نفی می شود؛ زيرا ميان ما [شيعه] هيچ اختلافی نيست در اينكه آخر وقت نماز ظهر برای شخص معذور تا به مقدار يک نماز عصر قبل از غروب است؛ و در آن اشكال است، زيرا دانستی كه شيخ هم در استبصار قائل به آن است، پس با وجودِ مخالفتِ شيخ، اجماع منعقد نشده است.

دليل سوم آن است كه در اين روايت حكم بر طهارت معلّق به بعد از چهارقدم شده كه حمل می شود بر اينكه مقصود وقتی است كه تنها وقت نماز عصر باقی مانده، كه بُعد و ضعف اين تأويل مخفی نيست، بلكه با روايت موثّق عبدالله بن سنان در تعارض است كه از امام صادق علیه السلام روايت می كند: اگر زن حائض پيش از غروب خورشيد پاک شد، بايد نماز ظهر و عصر را بخواند، و اگر در آخر شب پاک شد، بايد نماز مغرب و عشا را بجا آورد. - . التهذيب ۱ : ۱۱۱ -

و می توان با حمل خبر ابن سنان بر استحباب، بین این دو روایت جمع کرد، و شاید بتوان روایت فضل را نیز بر تقیه حمل نمود، که البته خالی از ایراد نیست، زیرا موافقت عامّه (اهل سنت) بر مدلول آن معلوم نیست، بلکه عکس آن در میان آنها مشهور است، و احوط عمل به قول مشهور می باشد.

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: الْمَوْتُورُ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ مَنْ ضَيَّعَ صَلَاةَ الْعَصْرِ قُلْتُ مَا الْمَوْتُورُ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ قَالَ لَا يَكُونُ لَهُ فِی الْجَنَّةِ أَهْلٌ وَ لَا مَالٌ قِيلَ وَ مَا تَضْيِيعُهَا قَالَ يُضَيِّعُهَا فَيَدَعُهَا مُتَعَمِّداً حَتَّى تَصْفَرَّ الشَّمْسُ وَ تَغِيبَ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: عبیدالله حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: تنهای بی خویش و بی مال کسی است که نماز عصر را ضایع کند! گفتم: تنهای بی خویش و بی مال یعنی چه؟ فرمود: یعنی در بهشت نه خویشاوندی دارد و نه مالی! گفته شد: ضایع کردن نماز عصر چگونه است؟ فرمود: آن را ضایع می کند و به عمد رهایش می کند تا خورشید زرد شود و قرص آن پنهان گردد. - . علل الشرائع ۲ : ۴۵ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن الواو بمعنی أو کما فی الفقیه (۳) و روی نحوه محیی السنه من محدثی العامه و نقل عن الخطابی أن معنی وتر نقص و سلب فبقی وترا فردا بلا أهل و لا مال یرید فلیکن حذره من فوتها کحذره من ذهابهما

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۱۱.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۵.

۳- ۳. الفقیه ج ۱ ص ۱۴۱، و فیه« حتی تصفر الشمس أو تغیب».

و قیل الوتر أصله الجنایه فشبه ما یلحق هذا الذی یفوته العصر بما یلحق الموتور من قتل حمیمه أو أخذ ماله.

**[ترجمه]چنانچه در الفقیه هم آمده - . الفقیه ۱ : ۱۴۱، و در آن آمده است: «حتی تصفر الشمس أو تغیب». - ، ظاهر آن است که «واو» به معنای «أو» است، و مانند همین روایت در کتاب «محیی السنه» از محدّثان عامّه (اهل سنت) آمده است، و از خطّابی نقل شده که «وتر» به معنای نقص و سَلب است، بقی وترا یعنی آن شخص، تنها و بدون خویش و مال ماند، پس باید نسبت به از دست دادن وقت نماز، مانند کسی باشد که نسبت به از دست دادن خانواده و مالش بیم دارد. و گفته شده که اصل «وتر» از جنایت است، پس عقوبت‌هایی را که به ضایع کننده نماز عصر می رسد به جزای کسی که عزیزش کشته شده یا مال او برده شده است، تشبیه کرده است.

**[ترجمه]

«۷»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ جِدَارُ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْلَ أَنْ یُظَلَّلَ قَدْرَ قَامَهٍ فَکَانَ إِذَا کَانَ الْفَیْ ءُ ذِرَاعاً وَ هُوَ قَدْرُ مَرْبِضِ عَنْزٍ صَلَّی الظُّهْرَ فَإِذَا کَانَ الْفَیْ ءُ ذِرَاعَیْنِ وَ هُوَ ضِعْفُ ذَلِکَ صَلَّی الْعَصْرَ(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: پیش از آنکه برای مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله سقف بگذارند، دیوار آن به اندازه یک قامت بود، پس هر گاه سایه دیوار به یک ذراع یعنی به اندازه آغل بز می رسید پیامبر نماز ظهر را می خواند، و هرگاه سایه به دو ذراع یعنی دو برابر می شد، پیامبر نماز عصر را می خواند. - . معانی الاخبار : ۱۵۹ -

**[ترجمه]

«۸»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، وَ مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی سُمَیْنَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: مَا خَدَعُوکَ عَنْ شَیْ ءٍ فَلَا یَخْدَعُوکَ فِی الْعَصْرِ صَلِّهَا وَ الشَّمْسُ بَیْضَاءُ نَقِیَّهٌ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ الْمَوْتُورُ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ مَنْ ضَیَّعَ صَلَاهَ الْعَصْرِ قُلْتُ وَ مَا الْمَوْتُورُ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ قَالَ لَا یَکُونُ لَهُ أَهْلٌ وَ لَا مَالٌ فِی الْجَنَّهِ قُلْتُ وَ مَا تَضْیِیعُهَا قَالَ یَدَعُهَا وَ اللَّهِ حَتَّی تَصْفَارَّ الشَّمْسُ أَوْ تَغِیبَ (۲).

المحاسن، عن أبی سمینه: مثله (۳).

**[ترجمه]ثواب الاعمال، معانی الاخبار: ابوبصیر از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: در مورد هر چیزی تو را فریفتند، مراقب باش در مورد نماز عصر فریبت ندهند؛ آن را وقتی آفتاب روشن و صاف است بخوان؛ رسول خدا صلی الله

علیه و آله فرمود: تنهای بی خویش و مال کسی است که وقت نماز عصر را از دست بدهد. راوی می گوید: به امام گفتم: منظور از تنهای بی خویش و مال چیست؟ فرمود: چنین کسی در بهشت، بی کَس و بی مال خواهد بود؛ پرسیدم: ضایع کردن نماز عصر چگونه است؟ فرمود: نماز عصر خود را آن قدر از روی عمد به تأخیر بیندازد که خورشید زرد شود و یا آنکه قرص خورشید، پنهان شود. - . همان : ۱۷۱ -

المحاسن: مانند این روایت از ابوسمینه نقل شده است. - . المحاسن : ۸۳ -

**[ترجمه]

«۹»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُقَدَّمِ عَنْ أَبِی سُمَیْنَهَ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ أَبِی سَلَّامٍ الْعَبْدِیِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقُلْتُ لَهُ مَا تَقُولُ فِی رَجُلٍ یُؤَخِّرُ الْعَصْرَ مُتَعَمِّداً قَالَ یَأْتِی یَوْمَ الْقِیَامَهِ مَوْتُوراً أَهْلَهُ وَ مَالَهُ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ إِنْ کَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ قَالَ وَ إِنْ کَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ قُلْتُ فَمَا مَنْزِلَتُهُ فِی الْجَنَّهِ مَوْتُوراً بِأَهْلِهِ وَ مَالِهِ قَالَ یَتَضَیَّفُ أَهْلَهَا لَیْسَ لَهُ فِیهَا مَنْزِلٌ (۴).

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۱۵۹ فی حدیث.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۱۷۱.

۳- ۳. المحاسن ص ۸۳.

۴- ۴. ثواب الأعمال ص ۲۰۸.

المحاسن، عن أبی سمینه: مثله (۱)

**[ترجمه]ثواب الاعمال: ابوسلّام عبدی گوید: خدمت امام صادق علیه السلام رفتم و گفتم: نظر شما در مورد کسی که نماز عصرش را عمداً به تأخیر اندازد چیست؟ فرمود: روز قیامت در حالی می آید که تنهای بی‌خویش و بی مال است. گفتم: فدایت گردم، حتی اگر از اهل بهشت باشد؟ فرمود: حتی اگر از اهل بهشت باشد. گفتم: در بهشت وقتی تنهای بی‌خویش و بی مال است، پس جایگاهش کجاست؟ فرمود: منزلی ندارد و در خانه های اهل بهشت میهمان است. - . ثواب الأعمال : ۲۰۸ -

المحاسن: از ابوسمینه مانند آن نقل شده است. - . المحاسن : ۸۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی القاموس ضفته أضیفه ضیفا و ضیافه بالکسر نزلت علیه ضیفا کضیّفته.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: ضفته أضیفه ضیفاً و ضیافهً بالکسر یعنی میهمان او شدم مانند ضیّفتُه یعنی او را میهمان کردم.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُکَیْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: مَنْ تَرَکَ صَلَاهَ الْعَصْرِ غَیْرَ نَاسٍ لَهَا حَتَّی تَفُوتَهُ وَتَرَهُ اللَّهُ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ(۲).

**[ترجمه]المحاسن: محمد بن هارون گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: هر کس نماز عصر را از بدون فراموشی ترک کند تا وقت آن بگذرد، خداوند در قیامت او را تنها و بی‌خویش و مالش می‌کند. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ حُسَیْنٍ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: قَالَ لِی أَ تَدْرِی لِمَ جُعِلَ الذِّرَاعُ وَ الذِّرَاعَانِ قُلْتُ لِمَ قَالَ لِمَکَانِ الْفَرِیضَهِ لِأَنَّ لَکَ أَنْ تَنَفَّلَ مِنْ زَوَالِ الشَّمْسِ إِلَی أَنْ یَبْلُغَ فَیْئُکَ ذِرَاعاً فَإِذَا بَلَغَ ذِرَاعاً بَدَأْتَ بِالْفَرِیضَهِ وَ تَرَکْتَ النَّافِلَهَ وَ إِذَا بَلَغَ فَیْئُکَ ذِرَاعَیْنِ بَدَأْتَ بِالْفَرِیضَهِ وَ تَرَکْتَ

النَّافِلَهَ(۳).

**[ترجمه]علل الشـرائع: زراره گويد: به من گفت: آيا مى دانى چرا يك ذراع و دو ذراع قرار داده شده؟ گفتم: براى چيست؟ فرمود: به خـاطر نماز واجب؛ زيرا تو مى توانى از وقت زوال آفتاب تا هنگامى كه سايه ات به قـدر يك ذراع شود نافله بخوانى و وقتى سايه به قدر يك ذراع رسيد نماز واجب را شروع كن و نافله را ترك نما، و هنگامى كه سايه ات به قدر دو ذراع رسيد فريضه عصر را شروع و نافله را ترك كن. -. علل الشرائع ۲ : ۳۸ -

**[ترجمه]

«۱۲»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ عليه السلام: أَوَّلُ صَلَاهٍ فَرَضَهَا اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ صَلَاهُ يَوْمِ الْجُمُعَهِ الظُّهْرِ فَهُوَ قَوْلُهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً(۴) تَشْهَدُهُ مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ وَ قَالَ أَوَّلُ وَقْتِ الظُّهْرِ زَوَالُ الشَّمْسِ وَ آخِرُهُ أَنْ يَبْلُغَ الظِّلُّ ذِرَاعاً أَوْ قَدَمَيْنِ مِنْ زَوَالِ الشَّمْسِ فِي كُلِّ زَمَانٍ وَ وَقْتُ الْعَصْرِ بَعْدَ الْقَدَمَيْنِ الْأَوَّلَيْنِ إِلَى قَدَمَيْنِ آخَرَيْنِ وَ ذِرَاعَيْنِ لِمَنْ كَانَ مَرِيضاً أَوْ مُعْتَلًّا أَوْ مُقَصِّراً فَصَارَ قَدَمَانِ لِلظُّهْرِ وَ قَدَمَانِ لِلْعَصْرِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مُعْتَلًّا مِنْ مَرَضٍ أَوْ مِنْ غَيْرِهِ وَ لَا تَقْصِيرَ وَ لَا يُرِيدُ أَنْ يُطِيلَ التَّنَفُّلَ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاتَيْنِ وَ لَيْسَ يَمْنَعُهُ مِنْهَا إِلَّا السُّبْحَهُ بَيْنَهُمَا

۱- ۱. المحاسن ص ۸۳.

۲- ۲. المحاسن ص ۸۳.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۸.

۴- ۴. أسرى: ۷۸.

وَ الثَّمَانُ رَكَعَاتٍ قَبْلَ الْفَرِيضَهِ وَ الثَّمَانُ بَعْدَهَا فَإِنْ شَاءَ طَوَّلَ إِلَى الْقَدَمَيْنِ وَ إِنْ شَاءَ قَصَّرَ وَ الْحَدُّ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُطَوِّلَ فِي الثَّمَانِي وَ الثَّمَانِي أَنْ يَقْرَأَ مِائَهَ آيَهٍ فَمَا دُونَ وَ إِنْ أَحَبَّ أَنْ يَزْدَادَ فَذَاكَ إِلَيْهِ وَ إِنْ عَرَضَ لَهُ شُغُلٌ أَوْ حَاجَهٌ أَوْ عِلَّهٌ يَمْنَعُهُ مِنَ الثَّمَانِي وَ الثَّمَانِي إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ صَلَّى الْفَرِيضَتَيْنِ وَ قَضَى النَّوَافِلَ مَتَى مَا فَرَغَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ فِي أَيِّ وَقْتٍ أَحَبَّ غَيْرَ مَمْنُوعٍ مِنَ الْقَضَاءِ وَ وَقْتٍ مِنَ الْأَوْقَاتِ وَ إِنْ كَانَ مَعْلُولًا حَتَّى يَبْلُغَ ظِلُّ الْقَامَهِ قَدَمَيْنِ أَوْ أَرْبَعَهَ أَقْدَامٍ صَلَّى الْفَرِيضَهَ وَ قَضَى النَّوَافِلَ مَتَى مَا تَيَسَّرَ لَهُ الْقَضَاءُ وَ

تَفْسِيرُ الْقَدَمَيْنِ وَ الْأَرْبَعَهِ أَقْدَامٍ أَنَّهُمَا بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فِي أَيِّ زَمَانٍ كَانَ شِتَاءً أَوْ صَيْفاً طَالَ الظِّلُّ أَمْ قَصُرَ فَالْوَقْتُ وَاحِدٌ أَبَداً وَ الزَّوَالُ يَكُونُ فِي نِصْفِ النَّهَارِ سَوَاءٌ قَصُرَ النَّهَارُ أَمْ طَالَ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاهِ وَ لَهُ مُهْلَهٌ فِي التَّنَفُّلِ وَ الْقَضَاءِ وَ النَّوْمِ وَ الشُّغُلِ إِلَى أَنْ يَبْلُغَ ظِلُّ قَامَتِهِ قَدَمَيْنِ بَعْدَ الزَّوَالِ فَإِذَا بَلَغَ ظِلُّ قَامَتِهِ قَدَمَيْنِ بَعْدَ الزَّوَالِ فَقَدْ وَجَبَ عَلَيْهِ أَنْ يُصَلِّيَ الظُّهْرَ فِي اسْتِقْبَالِ الْقَدَمِ الثَّالِثِ وَ كَذَلِكَ يُصَلِّي الْعَصْرَ إِذَا صَلَّى فِي آخِرِ الْوَقْتِ فِي اسْتِقْبَالِ الْقَدَمِ الْخَامِسِ فَإِذَا صَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَقَدْ ضَيَّعَ الصَّلَاهَ وَ هُوَ قَاضٍ لِلصَّلَاهِ بَعْدَ الْوَقْتِ وَ أَوَّلُ وَقْتِ الْمَغْرِبِ سُقُوطُ الْقُرْصِ وَ عَلَامَهُ سُقُوطِهِ أَنْ يَسْوَدَّ أُفُقُ الْمَشْرِقِ وَ آخِرُ وَقْتِهَا غُرُوبُ الشَّفَقِ وَ هُوَ أَوَّلُ وَقْتِ الْعَتَمَهِ وَ سُقُوطُ الشَّفَقِ ذَهَابُ الْحُمْرَهِ وَ آخِرُ وَقْتِ الْعَتَمَهِ نِصْفُ اللَّيْلِ وَ هُوَ زَوَالُ اللَّيْلِ وَ أَوَّلُ وَقْتِ الْفَجْرِ اعْتِرَاضُ الْفَجْرِ فِي أُفُقِ الْمَشْرِقِ وَ هُوَ بَيَاضٌ كَبَيَاضِ النَّهَارِ وَ آخِرُ وَقْتِ الْفَجْرِ أَنْ تَبْدُوَ الْحُمْرَهُ فِي أُفُقِ الْمَغْرِبِ وَ إِنَّمَا يَمْتَدُّ وَقْتُ الْفَرِيضَهِ بِالنَّوَافِلِ فَلَوْ لَا النَّوَافِلُ وَ عِلَّهُ الْمَعْلُولِ لَمْ يَكُنْ أَوْقَاتُ الصَّلَاهِ مَمْدُودَهً عَلَى قَدْرِ أَوْقَاتِهَا فَلِذَلِكَ تُؤَخِّرُ الظُّهْرَ إِنْ أَحْبَبْتَ وَ تُعَجِّلُ الْعَصْرَ إِنْ لَمْ يَكُنْ هُنَاكَ نَوَافِلُ وَ لَا عِلَّهٌ تَمْنَعُكَ أَنْ تُصَلِّيَهُمَا فِي أَوَّلِ وَقْتِهِمَا وَ تَجْمَعُ بَيْنَهُمَا فِي السَّفَرِ إِذْ لَا نَافِلَهَ تَمْنَعُكَ مِنَ الْجَمْعِ وَ قَدْ جَاءَتْ أَحَادِيثُ مُخْتَلِفَهٌ فِي الْأَوْقَاتِ وَ لِكُلِّ حَدِيثٍ مَعْنًى وَ تَفْسِيرٌ-(۱)

ص: ۳۱

۱- ۱. فقه الرضا ص ۳.

إنَّ أَوَّلَ وَقْتِ الظُّهْرِ زَوَالُ الشَّمْسِ وَ آخِرَ وَقْتِهَا قَامَهُ رَجُلٍ قَدَمٌ وَ قَدَمَانِ وَ جَاءَ عَلَى النِّصْفِ مِنْ ذَلِكَ وَ هُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ وَ جَاءَ آخِرُ وَقْتِهَا إِذَا تَمَّ قَامَتَيْنِ وَ جَاءَ أَوَّلُ وَقْتِ الْعَصْرِ إِذَا تَمَّ الظِّلُّ قَدَمَيْنِ وَ آخِرُ وَقْتِهَا إِذَا تَمَّ أَرْبَعَهَ أَقْدَامٍ وَ جَاءَ أَوَّلُ وَقْتِ الْعَصْرِ إِذَا تَمَّ الظِّلُّ ذِرَاعاً وَ آخِرُ وَقْتِهَا إِذَا تَمَّ ذِرَاعَيْنِ وَ جَاءَ لَهُمَا جَمِيعاً وَقْتٌ وَاحِدٌ مُرْسَلٌ قَوْلُهُ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاتَيْنِ وَ جَاءَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ ثُمَّ بِالْعِشَاءِ وَ الْعَتَمَهِ مِنْ غَيْرِ سَفَرٍ وَ لَا مَرَضٍ وَ جَاءَ أَنَّ لِكُلِّ صَلَاهٍ وَقْتَيْنِ أَوَّلٌ وَ آخِرٌ كَمَا ذَكَرْنَاهُ فِي أَوَّلِ الْبَابِ وَ أَوَّلُ الْوَقْتِ أَفْضَلُهَا وَ إِنَّمَا جُعِلَ آخِرُ الْوَقْتِ لِلْمَعْلُولِ فَصَارَ آخِرُ الْوَقْتِ رُخْصَهً لِلضَّعِيفِ لِحَالِ عِلَّتِهِ وَ نَفْسِهِ وَ مَالِهِ وَ هِيَ رَحْمَهٌ لِلْقَوِيِّ الْفَارِغِ لِعِلَّهِ الضَّعِيفِ وَ الْمَعْلُولِ وَ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ فَرَضَ الْفَرَائِضَ عَلَى أَضْعَفِ الْقَوْمِ قُوَّهً لِيَسْتَوِيَ فِيهَا الضَّعِيفُ وَ الْقَوِيُّ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ (١) وَ قَالَ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (٢) فَاسْتَوَى الضَّعِيفُ الَّذِي لَا يَقْدِرُ عَلَى أَكْثَرَ مِنْ شَاهٍ وَ الْقَوِيُّ الَّذِي يَقْدِرُ عَلَى أَكْثَرَ مِنْ شَاهٍ إِلَى أَكْثَرِ الْقُدْرَهِ فِي الْفَرَائِضِ وَ ذَلِكَ لِأَنْ لَا تَخْتَلِفَ الْفَرَائِضُ وَ لَا تُقَامَ عَلَى حَدٍّ وَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَى الضَّعِيفِ مَا فَرَضَ عَلَى الْقَوِيِّ وَ لَا يُفَرِّقُ عِنْدَ ذَلِكَ بَيْنَ الْقَوِيِّ وَ الضَّعِيفِ فَلَمَّا أَنْ لَمْ يَجُزْ أَنْ يُفْرَضَ عَلَى الضَّعِيفِ الْمَعْلُولِ فَرْضُ الْقَوِيِّ الَّذِي هُوَ غَيْرُ مَعْلُولٍ وَ لَمْ يَجُزْ أَنْ يُفْرَضَ عَلَى الْقَوِيِّ غَيْرُ فَرْضِ الضَّعِيفِ فَيَكُونُ الْفَرْضُ مَحْمُولًا ثَبَتَ الْفَرْضُ عِنْدَ ذَلِكَ عَلَى أَضْعَفِ الْقَوْمِ لِيَسْتَوِيَ فِيهَا الْقَوِيُّ وَ الضَّعِيفُ رَحْمَهً مِنَ اللَّهِ لِلضَّعِيفِ لِعِلَّتِهِ فِي نَفْسِهِ وَ رَحْمَهً مِنْهُ لِلْقَوِيِّ لِعِلَّهِ الضَّعِيفِ وَ يُسْتَتَمُّ الْفَرْضُ الْمَعْرُوفُ الْمُسْتَقِيمُ عِنْدَ الْقَوِيِّ وَ الضَّعِيفِ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ ظِلُّ الْقَامَهِ قَامَهً لِأَنَّ حَائِطَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَامَهُ إِنْسَانٍ فَسُمِّيَ ظِلُّ الْحَائِطِ ظِلَّ قَامَهٍ وَ ظِلَّ قَامَتَيْنِ وَ ظِلَّ قَدَمٍ وَ ظِلَّ قَدَمَيْنِ وَ ظِلَّ أَرْبَعَهِ أَقْدَامٍ

١- ١. البقره: ١٩۶.

٢- ٢. التغابن: ١۶.

وَ ذِرَاعٍ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ إِذَا مُسِحَ بِالْقَدَمَیْنِ کَانَ قَدَمَیْنِ وَ إِذَا مُسِحَ بِالذِّرَاعِ کَانَ ذِرَاعاً وَ إِذَا مُسِحَ بِالذِّرَاعَیْنِ کَانَ ذِرَاعَیْنِ وَ إِذَا مُسِحَ بِالْقَامَهِ کَانَ قَامَهً أَیْ هُوَ ظِلُّ الْقَامَهِ وَ لَیْسَ هُوَ بِطُولِ الْقَامَهِ سَوَاءً مِثْلَهُ لِأَنَّ ظِلَّ الْقَامَهِ رُبَّمَا کَانَ قَدَماً وَ رُبَّمَا کَانَ قَدَمَیْنِ ظِلٌّ مُخْتَلِفٌ عَلَی قَدْرِ الْأَزْمِنَهِ وَ اخْتِلَافِهَا بِاخْتِلَافِهِمَا لِأَنَّ الظِّلَّ قَدْ یَطُولُ وَ یَنْقُصُ لِاخْتِلَافِ الْأَزْمِنَهِ وَ الْحَائِطُ الْمَنْسُوبُ إِلَی قَامَهِ إِنْسَانٍ قَائِمٌ مَعَهُ غَیْرُ مُخْتَلِفٍ وَ لَا زَائِدٍ وَ لَا نَاقِصٍ فَلِثُبُوتِ الْحَائِطِ الْمُقِیمِ الْمَنْسُوبِ إِلَی الْقَامَهِ کَانَ الظِّلُّ مَنْسُوباً إِلَیْهِ مَمْسُوحاً بِهِ طَالَ الظِّلُّ أَمْ قَصُرَ فَإِنْ قَالَ لِمَ صَارَ وَقْتُ الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ أَرْبَعَهَ أَقْدَامٍ وَ لَمْ یَکُنِ الْوَقْتُ أَکْثَرَ مِنَ الْأَرْبَعَهِ وَ لَا أَقَلَّ مِنَ الْقَدَمَیْنِ وَ هَلْ کَانَ یَجُوزُ أَنْ یَصِیرَ أَوْقَاتُهَا أَوْسَعَ مِنْ هَذَیْنِ الْوَقْتَیْنِ أَوْ أَضْیَقَ قِیلَ لَهُ یَجُوزُ الْوَقْتُ أَکْثَرَ مِمَّا قُدِّرَ لِأَنَّهُ إِنَّمَا صُیِّرَ الْوَقْتُ عَلَی مَقَادِیرِ قُوَّهِ أَهْلِ الضَّعْفِ وَ احْتِمَالِهِمْ لِمَکَانِ أَدَاءِ الْفَرَائِضِ وَ لَوْ کَانَتْ قُوَّتُهُمْ أَکْثَرَ مِمَّا قُدِّرَ لَهُمْ مِنَ الْوَقْتِ لَقُدِّرَ لَهُمْ وَقْتٌ أَضْیَقُ وَ لَوْ کَانَتْ قُوَّتُهُمْ أَضْعَفَ مِنْ هَذَا لَخُفِّفَ عَنْهُمْ مِنَ الْوَقْتِ وَ صُیِّرَ أَکْثَرَهُمَا وَ لَکِنْ لَمَّا قُدِّرَتْ قُوَی الْخَلْقِ عَلَی مَا قُدِّرَ لَهُمُ الْوَقْتُ الْمَمْدُودُ بِهَا بِقَدْرِ الْفَرِیقَیْنِ قُدِّرَ لِأَدَاءِ الْفَرَائِضِ وَ النَّافِلَهِ وَقْتٌ لِیَکُونَ الضَّعِیفُ مَعْذُوراً فِی تَأْخِیرِهِ الصَّلَاهَ إِلَی آخِرِ الْوَقْتِ لِعِلَّهِ ضَعْفِهِ وَ کَذَلِکَ الْقَوِیُّ مَعْذُوراً بِتَأْخِیرِهِ الصَّلَاهَ إِلَی آخِرِ الْوَقْتِ لِأَهْلِ الضَّعْفِ لِعِلَّهِ الْمَعْلُولِ مُؤَدِّیاً لِلْفَرْضِ وَ إِنْ کَانَ مُضَیِّعاً لِلْفَرْضِ بِتَرْکِهِ لِلصَّلَاهِ فِی أَوَّلِ الْوَقْتِ وَ قَدْ قِیلَ أَوَّلُ الْوَقْتِ رِضْوَانُ اللَّهِ وَ آخِرُ الْوَقْتِ عَفْوُ اللَّهِ وَ قِیلَ فُرِضَ الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ الَّتِی هِیَ مَفْرُوضَهٌ عَلَی أَضْعَفِ الْخَلْقِ قُوَّهً لِیَسْتَوِیَ بَیْنَ الضَّعِیفِ وَ الْقَوِیِّ کَمَا اسْتَوَی فِی الْهَدْیِ شَاهٌ وَ کَذَلِکَ جَمِیعُ الْفَرَائِضِ الْمَفْرُوضَهِ عَلَی جَمِیعِ الْخَلْقِ وَ إِنَّمَا فَرَضَهَا اللَّهُ عَلَی أَضْعَفِ الْخَلْقِ قُوَّهً مَعَ مَا خَصَّ أَهْلَ الْقُوَّهِ عَلَی أَدَاءِ الْفَرَائِضِ فِی أَفْضَلِ الْأَوْقَاتِ وَ أَکْمَلِ الْفَرْضِ کَمَا قَالَ اللَّهُ- وَ مَنْ یُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ فَإِنَّها مِنْ تَقْوَی الْقُلُوبِ (۱)

۱- ۱. الحجّ: ۳۲.

وَ جَاءَ أَنَّ آخِرَ وَقْتِ الْمَغْرِبِ إِلَى رُبُعِ اللَّيْلِ لِلْمُقِيمِ الْمَعْلُولِ وَ الْمُسَافِرِ كَمَا جَازَ أَنْ يُصَلِّيَ الْعَتَمَةَ فِي وَقْتِ الْمَغْرِبِ الْمَمْدُودِ كَذَلِكَ جَازَ أَنْ يُصَلِّيَ الْعَصْرَ فِي أَوَّلِ وَقْتِ الْمَمْدُودِ لِلظُّهْرِ(۱) وَ قَالَ علیه السلام فِي مَوْضِعٍ آخَرَ أَوَّلُ وَقْتِ الظُّهْرِ زَوَالُ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ يَبْلُغَ الظِّلُّ قَدَمَيْنِ وَ أَوَّلُ وَقْتِ الْعَصْرِ الْفَرَاغُ مِنَ الظُّهْرِ ثُمَّ إِلَى أَنْ يَبْلُغَ الظِّلُّ أَرْبَعَةَ أَقْدَامٍ وَ قَدْ رُخِّصَ لِلْعَلِيلِ وَ الْمُسَافِرِ مِنْهُمَا إِلَى أَنْ يَبْلُغَ سِتَّةَ أَقْدَامٍ وَ لِلْمُضْطَرِّ إِلَى مَغِيبِ الشَّمْسِ (۲).

**[ترجمه]فقه الرضا: اولین نماز که خداوند بر بندگان واجب کرد، نماز ظهر روز جمعه بود، و در آیه «أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً» - . اسراء / ۷۸ - {نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب برپادار و [نیز] نماز صبح را زیرا نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است} به همین اشاره فرموده است؛ فرشتگان شب و فرشتگان روز شاهد آن هستند. و فرمود: ابتدای وقت نماز ظهر، زوال خورشید است و همیشه آخر آن زمانی است که سایه به یک ذراع یا دو قدم پس از زوال خورشید برسد. و وقت عصر بعد از رسیدن سایه به دو قدم اول تا دو قدم بعدی است و دو ذراع است برای کسی که مریض است یا مشکلی دارد یا مقصّر است، پس دو قدم برای ظهر است و دو قدم برای عصر، و اگر بیماری یا مشکل دیگری نداشت و نمی خواست تقصیر کند و نمی خواهد نافله را طول بدهد، هنگام زوال خورشید می تواند هر دو نماز را با هم بخواند، و هیچ مانعی جز تسبیح میان دو نماز برایش نیست. و هشت رکعت پیش از فریضه و هشت رکعت پس از آن است، حال اگر خواست می تواند آنها را تا حدّ دو قدم طول بدهد و اگر خواست کوتاه می خواند. و حدّ وقت برای کسی که می خواهد در دو هشت رکعتِ نافله طول بدهد این است که در قرائت صد آیه و کمتر از صد آیه بخواند، و اگر دوست داشت می تواند زیادتر هم بخواند، و اگر کاری یا نیازی یا بیماری برایش پیش آمد که نمی توانست بعد از زوال دو هشت رکعتی را بخواند، فریضه های ظهر و عصر را می خواند و نوافل را پس از فراغت، در شب یا روز هر وقت دوست داشت بدون ممنوعیت از قضا و وقت می خواند، و اگر مشکلی داشت که تا رسیدن سایه یک قامت به دو قدم یا چهار قدم رسد، نماز واجب را می خواند و هر گاه توانست قضای نافله‌ها را به جا می آورد، و تفسیر دو قدم و چهار قدم این است که پس از زوال خورشید در هر زمانی چه زمستان و چه تابستان، چه سایه کوتاه باشد و چه بلند، وقت نماز همیشه یکی است، و زوال در میانه روز است چه روز کوتاه باشد و چه بلند؛ پس هر گاه خورشید به زوال رفت وقت نماز داخل شده و انسان مهلت برای نافله یا نماز قضا یا خوابیدن یا اشتغال دارد تا اینکه سایه قامتش به اندازه دو قدم پس از زوال برسد، پس وقتی به این حد برسد واجب است نماز ظهر را در ابتدای شروع سایه در قدم سوم بخواند، و همچنین واجب است نماز عصر را با شروع ورود سایه به قدم پنجم بخواند زمانی که در آخر وقت نماز می‌خواند، و اگر بعد از این مدت بخواند، نماز را ضایع کرده است و باید قضای آن را بخواند. و اوّل وقت مغرب، سقوط قرص خورشید می باشد و نشانه آن سیاه شدن افق در مشرق است، و آخر وقت نماز مغرب، غروب شفق است که ابتدای وقت نماز عشا می باشد. سقوط شفق همزمان است با پنهان شدن سرخی، و آخر وقت نماز عشا، نیمه شب که آن زوال شب است. و ابتدای وقت نماز صبح، پیدا شدن فجر در افق مشرق است که همان سفیدی است مانند سفیدیِ روز، و آخر وقت نماز صبح پیدا شدن سرخی در افق مغرب می باشد. وقت نمازهای واجب با خواندن نوافل طولانی می شود و اگر نوافل و بیماری ها و دیگر مشکلات نبود، اوقات نماز تا این حد طولانی نمی شد، پس به همین دلیل می توانی اگر دوست داشتی نماز ظهر را به تأخیر اندازی و اگر نافله یا مشکلی هم نبود که مانع خواندن نمازها در اول وقتش بشود باز می توانی نماز عصر را زودتر بخوانی، و در سفر می توانی بین دو نماز جمع کنی [یعنی بلافاصله پس از نماز ظهر، نماز عصر را بخوانی] زیرا در سفر نافله ساقط است و مانع جمع بین دو نماز نمی شود؛ و

حتماً احادیث مختلفی در مورد اوقات وارد شده که هر کدام معنا و تفسیری دارد. - . فقه الرضا : ۳ -

ابتدای وقت نماز ظهر، زوال خورشید و آخر وقت آن زمانی است که سایه قامتِ یک انسان به یک قدم و دو قدم برسد، و در میانه آن هم آمده است که من آن را بیشتر دوست دارم، و در مورد آخر وقتش نیز حدیث آمده که پایانِ رسیدنِ سایه به دو قامت می باشد، و در مورد ابتدای وقت عصر آمده است که هنگام کامل شدن دو قدم از سایه، و پایان آن هنگامی است که سایه کاملاً به اندازه چهار قدم بشود. همچنین در مورد ابتدای وقت عصر آمده است که با کامل شدن سایه به اندازه یک ذراع شروع می شود و با رسیدن آن به دو ذراع پایان می یابد، و در مورد نماز ظهر و عصر بطور کلی آمده است که هر دو وقتی مشترک و بدون تفصیل دارند یعنی همان حدیث رسول خدا که فرمود «هرگاه خورشید به زوال رفت وقت هر دو نماز شروع شده است»، و نقل شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز ظهر و عصر و نیز نماز مغرب و عشا را با هم خواند بدون این که در سفر باشد یا مریض باشد، و روایت شده که هر نمازی دو وقت دارد، یکی اول وقت و یکی آخر وقت، چنانچه در اول باب ذکر کردیم، و اول وقت فضیلت بیشتری دارد، و آخر وقت برای افراد دارای مشکل قرار داده شده است، پس آخر وقت رخصتی است برای افراد ضعیف به خاطر مریضی و مشکلی در جان و مالشان، و رحمتی است برای شخص قوی که مشکلات شخص ضعیف را ندارد، زیرا خداوند فرائض را بر اساس توانِ ضعیف ترینِ مردم وضع فرموده تا ضعیف و قوی در آن مساوی باشند، چنانچه خداوند می فرماید: «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» - . بقره / ۱۹۶ - {[باید] آنچه از قربانی میسر است [قربانی کند]} و فرموده است «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ» - . تغابن / ۱۶ - {پس تا می توانید از خدا پروا بدارید} که ضعیفی که نمی تواند بیش از یک گوسفند ذبح کند و قوی ای که می تواند بیش از یک گوسفند ذبح کند مساوی باشند در بیشترین قدرت در انجام فرائض، و هدف این بوده است که فرائض مختلف نباشند و بر یک حد اقامه نشوند. خداوند تبارک و تعالی بر شخص ضعیف همان مقداری را واجب فرموده است که بر شخص قوی واجب کرده و از این جهت تفاوتی میان قوی و ضعیف نیست، پس هنگامی که جایز نیست ضعیف و معلول را طبق توان قوی و غیر معلول تکلیف کنند و جایز نیست که قوی را به تکلیفی غیر از تکلیف ضعیف مکلف نمایند دیگر فریضه از سوی همه قابل تحمّل خواهد بود؛ و فریضه مطابق با تواناییِ ضعیف ترینِ مردم است تا قوی و ضعیف در آن مساوی باشند که این رحمتی از جانب خداوند بر ضعیف است به خاطر مشکلی است که در نفسش دارد، و رحمتی برای توانا است به خاطر مشکلِ شخص ضعیف، و برای این بوده است که فریضه معروف مستقیم توسط قوی و ضعیف کامل شود. و دلیل نامگذاری سایه یک قامت، به قامت آن است که طول دیوار مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله به اندازه قامت انسان بود، لذا سایه دیوار را سایه قامت و سایه دو قامت، و سایه قدم و سایه دو قدم و سایه چهار قدم و یک ذراع نامیده اند تا اینکه اگر با دو قدم بسنجد دو قدم باشد و اگر با یک ذراع بسنجد یک ذراع باشد و اگر با دو ذراع بسنجد دو ذراع باشد و اگر با قامت بسنجد یک قامت باشد یعنی منظور از قامت، سایه قامت است و طول قامت نیست هر چند برابر باشند زیرا سایه قامت ممکن است یک قدم یا دو قدم باشد و سایه به حسب اختلاف زمان‌ها مختلف است و اختلاف زمانها موجب اختلاف سایه است. زیرا سایه گاهی بلند است و گاهی کوتاه به خاطر اختلاف زمان‌ها، اما دیواری که منسوب به قامتِ انسانی است که کنار آن ایستاده، مختلف نمی‌باشد و زیاد و کم نمی‌شود، پس برای ثبوت دیوار منسوب به قامتِ انسان، سایه ها به آن نسبت داده شده و بر اساس آن اندازه گیری شده است، خواه سایه کوتاه باشد و خواه بلند؛ و اگر می گوید: چرا وقت ظهر و عصر چهار قدم شده است در حالی که وقت بیش از چهار قدم و کمتر از دو قدم نیست، و آیا جایز بوده که اوقات نماز گسترده تر از این دو وقت یا کمتر از این دو وقت باشد؟ به او گفته شده که وقت بیش از مقدار مذکور

هم جایز است زیرا مقدار ذکر شده به حسَب توانایی ضعیفان و تحملشان برای انجام فرائض است، و اگر توان آنها بیشتر بود وقتِ محدودتری برایشان مشخص می شد، و اگر قدرتشان کمتر از این بود باز هم تخفیف بیشتری به آنها داده و وقت بیشتر از این دو می شد، امّا از آنجا که وقتی طولانی برای هر دو گروه قوی و ضعیف مشخص شده، برای اداء نافله نیز همراه با فریضه وقت تعیین کرده اند تا کسی که ضعیف است به خاطر ضعفش برای تأخیر نماز تا آخر وقت معذور باشد و شخص قوی نیز برای تأخیر نماز به خاطر اشخاص ضعیف و بیماری بیمار عذر داشته باشد در حالی که واجب را انجام می‌دهد و هرچند ترک نماز در اول وقت آن را ضایع کرده است. و گفته اند که نماز در اول وقت «رضوان» خداست و در آخر وقت «بخشایش» خدا؛ و نیز گفته اند: نمازهای واجب پنجگانه به حسَب توانِ ضعیف ترین خلق واجب شده است تا میان ضعیف و قوی تساوی باشد، چنانچه در ذبح گوسفند برای حج همه مساوی هستند. همچنین تمامی واجبات بر مردم را خدا با توجه به ضعیف‌ترین مردم واجب کرده است با این که افراد توانا را موظّف به اداء فرائض در بهترین اوقات [وقت فضیلت] و کامل ترین وجه نموده است، چنانچه می فرماید: «وَ مَنْ یُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ فَإِنَّها مِنْ تَقْوَی الْقُلُوبِ» - . حج / ۳۲ - {این است [فرایض خدا] و هر کس شعایر خدا را بزرگ دارد در حقیقت آن [حاکی] از پاکی دلهاست}

و [در روایات] آمده است که آخر وقت مغرب تا یک چهارم از شب برای شخص غیر مسافرِ دارای مشکل و نیز برای شخص مسافر است، چنانچه جایز است نماز عشا در وقت غیر مختص مغرب خوانده شود، و نیز می توان نماز عصر را در اول وقت غیر مختصّ ظهر - . فقه الرضا : ۳ - خواند.

امام علیه السلام در جای دیگری فرموده است: «اول وقت نماز ظهر از زوال خورشید تا زمانی است که سایه به دو قدم برسد، و اول وقت عصر، از زمانی است که نماز ظهر خوانده شود، و تا زمانی که سایه به چهار قدم برسد ادامه دارد؛ و در تعیین این وقت برای افراد دارای مشکل و مسافر رخصت داده شده تا وقتی که سایه به شش قدم برسد، و برای شخص مضطر تا غروب آفتاب هم مهلت است. - . همان : ۷ سطر ۱۹ -

**[ترجمه]

توضیح و تبیین و تحقیق متین

قوله علیه السلام و آخره أن یبلغ الظل ذراعا أی و آخر الوقت الذی یمکن تأخیر الفریضه فیه للنافله و لعله أخری کما سیأتی تفسیره و کذا الأربعه الأقدام وقت یجوز تأخیر العصر عنه للنافله و غیر ذلک و لم یذکر آخر وقت الفرضین هنا.

و هذا الخبر مع ما فیه من الاضطراب فی الجمله قریب مما رُوِیَ فِی الْکَافِی وَ التَّهْذِیبِ (۳)

عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَالِحِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ یُونُسَ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَمَّا جَاءَ فِی الْحَدِیثِ أَنْ صَلِّ الظُّهْرَ إِذَا کَانَتِ الشَّمْسُ قَامَهً وَ قَامَتَیْنِ وَ ذِرَاعاً وَ ذِرَاعَیْنِ وَ قَدَماً وَ قَدَمَیْنِ مِنْ هَذَا وَ مِنْ هَذَا فَمَتَی هَذَا وَ کَیْفَ هَذَا وَ قَدْ یَکُونُ الظِّلُّ فِی بَعْضِ الْأَوْقَاتِ نِصْفَ قَدَم قَالَ إِنَّمَا قَالَ ظِلَّ الْقَامَهِ وَ لَمْ یَقُلْ قَامَهَ الظِّلِّ وَ ذَلِکَ أَنَّ ظِلَّ الْقَامَهِ یَخْتَلِفُ مَرَّهً یَکْثُرُ وَ مَرَّهً یَقِلُّ وَ الْقَامَهُ قَامَهٌ أَبَداً لَا تَخْتَلِفُ ثُمَّ قَالَ ذِرَاعٌ وَ ذِرَاعَانِ وَ قَدَمٌ وَ قَدَمَانِ فَصَارَ ذِرَاعٌ وَ ذِرَاعَانِ تَفْسِیرَ الْقَامَهِ وَ الْقَامَتَیْنِ

فِی الزَّمَانِ الَّذِی یَکُونُ فِیهِ ظِلُّ الْقَامَهِ ذِرَاعاً وَ ظِلُّ الْقَامَتَیْنِ ذِرَاعَیْنِ وَ یَکُونُ ظِلُّ الْقَامَهِ وَ الْقَامَتَیْنِ وَ الذِّرَاعِ وَ الذِّرَاعَیْنِ مُتَّفِقَیْنِ فِی کُلِّ زَمَانٍ مَعْرُوفَیْنِ

ص: ۳۴

۱- ۱. فقه الرضا ص ۳.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۷ س ۱۹.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۴۰، الکافی ج ۳ ص ۲۷۷.

مُفَسَّراً إِحْدَاهُمَا بِالْآخَرِ مُسَدَّداً أَبَداً فَإِذَا كَانَ الزَّمَانُ يَكُونُ فِيهِ ظِلُّ الْقَامَهِ ذِرَاعاً كَانَ الْوَقْتُ ذِرَاعاً مِنْ ظِلِّ الْقَامَهِ وَ كَانَتِ الْقَامَهُ ذِرَاعاً مِنَ الظِّلِّ وَ إِذَا كَانَ ظِلُّ الْقَامَهِ أَقَلَّ أَوْ أَكْثَرَ كَانَ الْوَقْتُ مَحْصُوراً بِالذِّرَاعِ وَ الذِّرَاعَيْنِ فَهَذَا تَفْسِيرُ الْقَامَهِ وَ الْقَامَتَيْنِ وَ الذِّرَاعِ وَ الذِّرَاعَيْنِ.

و لنمهد لشرح هذا الحديث مقدمه تكشف الغطاء عن وجوه سائر الأخبار الوارده فی هذا المطلب مع اختلافها و تعارضها.

اعلم أن الشمس إذا طلعت كان ظلها طويلا ثم لا يزال ينقص حتی تزول فإذا زالت زاد ثم قد تقرر أن قامه كل إنسان سبعه أقدام بأقدامه تقريبا كما عرفت و ثلاث أذرع و نصف بذراعه و الذراع قدمان تقريبا فلذا يعبر عن السبع بالقدم و عن طول الشاخص الذی يقاس به الوقت بالقامه و إن كان غير الإنسان و قد جرت العاده بأن تكون قامه الشاخص الذی يجعل مقياسا لمعرفه الزوال ذراعا و كان رحل رسول الله صلی الله عليه و آله الذی كان يقيس به الوقت أيضا ذراعا فلأجل ذلک كثيرا ما يعبر عن القامه بالذراع و عن الذراع بالقامه و ربما يعبر عن الظل الباقی عند الزوال من الشاخص بالقامه و كأنه كان اصطلاحا معهودا.

ثم إنه لما كان المشهور بين المخالفين تأخير الظهرين عن أول الوقت بالمثل و المثلين فقد اختلف الأخبار فی ذلک ففی بعضها إذا صار ظلک مثلک فصل الظهر و إذا صار ظلک مثليک فصل العصر و فی بعضها أن آخر وقت الظهر المثل و آخر وقت العصر المثلان كما ذهب إليه أكثر المتأخرين من علمائنا و فی بعضها أن وقت نافله الزوال قدمان و وقت فريضه الظهر و نافله العصر بعدهما قدمان و وقت فضيله العصر أربعه أقدام فی بعض الأخبار و فی بعضها قدمان و فی بعضها قدمان و نصف و فی كثير منها

أنه لا يمنعک من الفريضه إلا سبحتک إن شئت طولت و إن شئت قصرت و الذی ظهر لی من جميعها أن المثل و المثلين إنما وردا تقيه لاشتهارهما بين المخالفين و قد أولوهما فی بعض الأخبار بالذراع و الذراعين تحرجا عن الكذب أو المثل و المثلان وقت للفضيله بعد الذراع و الذراعين و الأربع أی إذا أخروا الظهر عن أربعه أقدام فينبغی أن لا يؤخروها عن السبعه و هی المثل و إذا

أخروا العصر عن الثمانيه فينبغى أن لا يؤخروها عن الأربعه عشر أعنى المثلين.

فالأصل من الأوقات الأقدام لكن لا بمعنى أن الظهر لا يقدم عن القدمين بل بمعنى أن النافله لا توقع بعد القدمين و كذا نافله العصر لا يؤتى بها بعد الأربعه أقدام فأما العصر فيجوز تقديمها قبل مضى الأربعه إذا فرغ من النافله قبلها بل التقديم فيهما أفضل و أما آخر وقت فضيله العصر فله مراتب الأولى سته أقدام و الثانيه سته أقدام و نصف الثالثه ثمانيه أقدام و الرابعه المثلان على احتمال فإذا رجعت إلى الأخبار الوارده فى هذا الباب لا يبقى لك ريب فى تعين هذا الوجه فى الجمع بينها و مما يؤيد ذلك هذا الخبر و لنرجع إلى حله.

قوله عليه السلام إن صلى الظهر لعل ذكر الظهر على المثال و يكون القامتان و الذراعان و القدمان للعصر كما هو ظاهر سائر الأخبار و يمكن أن يكون وصل إليه الخبر لجميع تلك المقادير فى الظهر.

قوله من هذا بفتح الميم فى الموضعين أى من صاحب الحكم الأول و من صاحب الحكم الثانى أو استعمل بمعنى ما و هو كثير أو بكسرها فى الموضعين أى سألت من هذا التحديد و من هذا التحديد و فيه بعد ما.

قوله و قد يكون الظل لعل السائل ظن أن الظل المعتبر فى المثل و الذراع هو مجموع المتخلف و الزائد فقال قد يكون الظل المتخلف نصف قدم فيلزم أن يؤخر الظهر إلى أن يزيد الفى ء سته أقدام و نصفا و هذا كثير أو أنه ظن أن المماثله إنما تكون بين الفى ء الزائد و الظل المتخلف فاستبعد الاختلاف الذى يحصل من ذلك بحسب الفصول فإن الظل المتخلف قد يكون فى بعض البلاد و الفصول نصف قدم و قد يكون خمسه أقدام.

و حاصل جوابه عليه السلام أن المعتبر فى ذلك هو الذراع و الذراعان من الفى ء الزائد و هو لا يختلف فى الأزمان و الأحوال.

ثم بين عليه السلام سبب صدور أخبار القامه و القامتين و منشأ توهم المخالفين و خطائهم فى ذلك فبين أن النبى صلى الله عليه و آله كان جدار مسجده قامه و فى وقت كان

ظل ذلک الجدار المتخلف عند الزوال ذراعا قال إذا کان الفی ء مثل ظل القامه فصلوا الظهر و إذا کان مثلیه فصلوا العصر أو قال مثل القامه و کان غرضه ظل القامه لقیام القرینه بذلک فلم یفهم المخالفون ذلک و عملوا بالقامه و القامتین و إذا قلنا القامه و القامتین تقیه فمرادنا أیضا ذلک فقوله علیه السلام متفقین فی کل زمان یعنی به أنا لما فسرنا ظل القامه بالظل الحاصل فی الزمان المخصوص الذی صدر فیه الحکم عن النبی صلی الله علیه و آله و کان فی ذلک الوقت ذراعا فلا یختلف الحکم باختلاف البلاد و الفصول و کان اللفظان مفادهما واحدا مفسرا أحدهما أی ظل القامه بالآخر أی بالذراع.

و أما التحدید بالقدم فأکثر ما جاء فی الحدیث فإنما جاء بالقدمین و الأربعه أقدام و هو مساو للتحدید بالذراع و الذراعین و ما جاء نادرا بالقدم و القدمین فإنما أرید بذلک تخفیف النافله و تعجیل الفریضه طلبا لفضل أول الوقت فالأول و لعل الإمام علیه السلام إنما لم یتعرض للقدم عند تفصیل الجواب و تبیینه لما استشعر من السائل عدم اهتمامه بذلک و أنه إنما کان أکثر اهتمامه بتفسیر القامه و طلب العله فی تأخیر أول الوقت إلی ذلک المقدار.

و ربما یفسر هذا الخبر بوجه آخر و هو أن السائل ظن أن غرض الإمام من قوله علیه السلام صل الظهر إذا کانت الشمس قامه أن أول وقت الظهر وقت ینتهی الظل فی النقصان إلی قامه أو قامتین أو قدم أو قدمین أو ذراع أو ذراعین فقال کیف تطرد هذه القاعده و الحال أن فی بعض البلاد ینتهی النقص إلی نصف قدم فإذا عمل بتلک القواعد یلزم وقوع الفریضه فی هذا الفصل قبل الزوال.

فأجاب علیه السلام بأن المراد بالشمس ظلها الحادث بعد الزوال بدلیل أن قوله علیه السلام صل الظهر إذا کانت الشمس قامه یدل علی أن هذا الظل یزید و ینقص فی کل یوم و إذا کان المراد الظل المتخلف فهو فی کل یوم قدر معین لا یزید و لا ینقص ثم حمل کلامه علیه السلام علی أن الأصل صیروره ظل کل شی ء مثله

لكن لما كان الشاخص قد يكون بقدر ذراع و قد يكن بقدر ذراعين أو بقدر قدم أو قدمين فلذا قيل إذا كان الظل ذراعا أى فى الشاخص الذى يكون ذراعا و هكذا و قوله فإذا كان الزمان يكون فيه ظل القامه ذراعا حمله على أن المعنى أنه إذا كان الشاخص ذراعا و كان الظل المتخلف ذراعا فبعد تلك الذراع يحسب الذراع المقصود و إن كان المتخلف أقل من الذراع فبعده يحسب الذراع و الذراع الذى هو الظل الزائد ذراع أبدا لا يختلف و إنما يختلف ما يضم إليه من الظل المتخلف و لا يخفى بعد هذا الوجه و ظهور ما ذكرنا على العارف بأساليب الكلام المتتبع لأخبار أئمه الأنام عليهم السلام.

و فى التهذيب فسر القامه فى هذا الخبر بما يبقى عند الزوال من زوال الظل سواء كان ذراعا أو أقل أو أكثر و جعل التحديد بصيروره الفى ء الزائد مثل الظل الباقى كائنا ما كان و اعترض عليه بأنه يقتضى اختلافا فاحشا فى الوقت بل يقتضى التكليف بعباده يقصر عنها الوقت كما إذا كان الباقى شيئا يسيرا جدا بل يستلزم الخلو عن التوقيت فى اليوم الذى تسامت فيه الشمس رأس الشخص لانعدام الظل الأول حينئذ و يعنى بالعباده النافله لأن هذا التأخير عن الزوال إنما هو للإتيان بها.

**[ترجمه]فرمايش امام عليه السلام كه فرمود: «آخر وقت زمانى است كه سايه به يک ذراع برسد» يعنى آخرين وقتى كه مى توان فريضه را به خاطر نافله يا علّت ديگرى به تأخير انداخت آن زمان است؛ چنانچه در تفسير آن خواهد آمد. همچنين چهار قدم، يعنى وقتى كه جايز است نماز عصر را به خاطر نافله و غير آن به تأخير اندازد، و مقصود حضرت در اينجا، بيان آخر وقت دو نماز واجب نبوده است.

اين روايت با همه ايرادهايى كه بطور اجمال دارد، با خبر زير از جهت مضمون نزديک است:

در كافى و تهذيب - . التهذيب ۱ : ۱۴۰، الكافى ۳ : ۲۷۷ - روايت شده كه راوى مى گويد: از امام صادق عليه السلام در مورد اين حديث كه «نماز را هنگامى بخوان كه خورشيد يک قامت و دو قامت و يک ذراع و دو ذراع و يک قدم و دو قدم باشد» سؤال كردم كه هر كدام از اينها براى چه كسى است و چه وقت و چگونه است؟ زيرا گاهى اوقات سايه نصفِ يک قدم است! امام فرمود: سايه قامت و نه قامت سايه، زيرا سايه قامت تغيير مى كند، گاهى زياد است و گاهى كم است، امّا خود قامت هميشه ثابت است و تغيير نمى كند. بعد فرموده است: يک ذراع و دو ذراع و يک قدم و دو قدم، كه يک ذراع و دو ذراع تفسير يک قامت و دو قامت در زمانى است كه سايه قامت يک ذراع و سايه دو قامت دو ذراع است، و سايه يک قامت و دو قامت و يک ذراع و دو ذراع در همه زمان‌ها معروف و مشخص است، كه هميشه يكى از آنها بوسيله ديگرى تفسير و تعيين مى شود. پس اگر در زمانى بود كه سايه قامت يک ذراع است، وقت نماز يک ذراع از سايه قامت است، و قامت يک ذراع از سايه است، و اگر سايه قامت كمتر يا بيشتر بود، وقت بوسيله يک ذراع و دو ذراع تعيين مى گردد. اين است تفسير يک قامت و دو قامت، و يک ذراع و دو ذراع.

اكنون لازم است براى شرح اين حديث مقدمه اى بيان شود تا پرده از معناى ديگر اخبار وارد شده در اين موضوع - با همه اختلافها و تعارض هايى كه دارند - برداشته شود:

بدان كه خورشيد هرگاه طلوع كند سايه اش بلند است، بعد رفته رفته سايه كم مى شود تا اينكه زائل مى شود و از بين مى رود، آنگاه پس از زوال دوباره زياد مى شود. گفته اند كه قامت هر انسانى تقريبا برابر با هفت قدمِ خودش - چنانچه دانستى -

و نیز برابر بـا سه و نیم ذراع خـودش است و هر ذراع تقریباً دو قـدم می باشـد. بنـابراین از یـک هفتم واحـد به قـدم و از طـول شاخصی که وقت با آن اندازه گیری می شود، به قامت تعبیر می کنند حتی اگر آن شاخص، انسان نباشد؛ و روال عادی بر این است که طول شاخصـی که مقیاس برای شـناخت زوال است، یک ذراع است و رحل رسول خدا صـلی الله علیه و آله که با آن وقت را مشـخص می فرمود یـک ذراع بود؛ به همین خـاطر خیلی اوقـات از قـامت، به ذراع تعـبیر می شود و برعکس، به جـای قـامت می گوینـد ذراع؛ و گـاهی نیز از سـایه بـاقی مانـده شـاخص هنگـام زوال نیز به قـامت تعـبیر می شود، بطوری که انگـار اصطلاحی عادی شده است.

در اهـل سـنت مشـهور است که نماز ظهر و عصـر را از اول وقت تا رسـیدن سایه به «یک برابر» شاخص و تا «دو برابر» به تأخیر اندازنـد. روایات در این مورد مختلف است؛ مثلًا در بعضـی روایات آمـده است که هرگاه سایه ات به انـدازه خودت شد نماز ظهر را بخوان و هرگاه دو برابر قامت خودت شد نماز عصـر را بخوان؛ و در بعضی روایات دیگر آمده است که آخر وقت ظهر زمـانی است که طول سـایه به انـدازه طول شـاخص شود و آخر وقت نمـاز عصـر زمانی است که طول سایه به دو برابر شاخص برسد؛ چنانچه اکثر علمای متأخر شـیعه نیز طبق همین دسته از روایات فتوا داده اند. در دسته ای دیگر از روایات آمده است که وقت نافله زوال دو قدم است و وقت فریضه ظهر و نافله عصـر، دو قدم پس از آن دو می باشد و در بعضـی اخبار وقت فضـیلت عصـر چهار قـدم است. در بعضـی اخبار دو قدم و در بعضـی اخبار دو قدم و نیم، و در بسـیاری روایات آمده است که جز نافله نبایـد چیزی تو را از فریضه بـاز دارد، اگر خواستی نافله را طول می دهی و اگر خواستی کوتاه می خوانی. امّا آنچه از همه این روایات برای من ظاهر گردید این است که «یک برابر» و «دو برابر» از روی تقیه وارد شده اند، به خاطر شهرت این دو بین اهل سنت؛ امّا در بعضـی اخبار «یک برابر و دو برابر» را به یک ذراع و دو ذراع تأویل برده انـد تا کذب نباشد، یا «یک برابر» و «دو برابر» وقت فضـیلت پس از یـک ذراع و دو ذراع و چهار ذراع است، یعنی اگر نماز ظهر را از چهار قـدم بیشتر تأخیر انداختنـد، دیگر نبایـد نمـاز را از هفت قـدم بیشتر تـأخیر اندازنـد، که همـان «یک برابر» است؛ و اگر نماز عصـر را از هشت قـدم به تأخیر انداختند دیگر نباید آن را از دوازده ذراع یعنی دوبرابر شاخص تأخیر اندازند.

بنابراین اصل در محاسـبه سایه ها و اوقات، تعداد قدمها است، امّا نه به این معنا که نباید نماز ظهر زودتر از رسـیدن سایه به دو قـدم خوانـده شود، بلکه به این معنا که نافله بعـد از دو قدم خوانده نشود، و همچنین نافله عصـر دیگر بعد از چهار قدم خوانده نمی شود. اما جایز است نماز عصـر را پیش از تمام شـدن چهار قـدم و پس از خوانـدن نافله عصـر بخواند، و حتی مقدم کردن ظهر و عصـر از این اوقات با فضیلت تر هم هست. اما آخر وقت فضیلت عصر مراتبی دارد: اول شش قدم، دوم شش قدم و نیم، سوم هشت قـدم، و چهارم دو برابر شدن سایه نسـبت به شاخص بنا بر یک احتمال؛ پس وقتی به روایاتِ وارد شده در این باب مراجعه کنی دیگر تردیـدی در تعیّن این وجه در جمع بین روایات باقی نمی مانـد، و از جمله مؤیـدهای این جمع همین روایت می باشـد که باید به حلّ و تفصـیل آن بازگردیم. در این روایت در جمله «أن صلّ الظهر» ممکن است ذکر ظهر بعنوان مثال، و دو قامت و دو ذراع و دو قـدم برای عصـر باشد، چنانچه ظاهر دیگر روایات هم همین است. و ممکن است روایت به او رسـیده باشد، برای بیان تمامی این مقدارها برای نماز ظهر.

عبـارت «من هـذا» به فتـح میم که در روایت دوبـار تکرار شـده است یعنی صـاحب حکم اول و صـاحب حکم دوم کیست؟ یا اینکه به معنای «ما» است که زیاد به کار می‌رود و یا به کسـر میم است یعنی از این مقـدار و از آن مقـدار سؤال کردم، که البته

بعید به نظر می رسد.

عبارت «و قد یکون الظل» یعنی احتمالاً سؤال کنننده گمان کرده است که ظل معتبر در «یک برابر» و یک ذراع، مجموع مقدار باقی مانـده و زائـد از سایه است، لـذا گفت: گاهی سایه باقی مانـده [یعنی آخرین حـد سایه در وقت زوال]، نیم قدم است پس بایـد ظهر را به تأخیر انـدازد تا سایه به شـش قـدم و نیم برسـد، و این مقدار زیاد است. یا اینکه گمان کرده است که یک برابر بودن، نسبتِ میـان سـایه اضـافه و سـایه بـاقی مانـده است، پس اختلافِ به وجود آمـده از آن بر حسبِ فصل‌های سال را بعید دانسته است؛ چرا که سایه باقی مانده در بعضی مناطق و فصول یک قدم است و گاهی پنج قدم.

و خلاصه، جواب آن حضـرت علیه السـلام این است که مقدار معتبر در این مسئله، یک ذراع و دو ذراع از سایه زائد است که در زمانها و احوال مختلف تغییر نمی کند.

سپس امام علیه السـلام سـبب صدور روایات یک قامت و دو قامت و منشأ توهّم و اشتباه اهل سنت در این مورد را بیان کرده و می فرماید: دیوار مسـجد پیامبر صـلی الله علیه و آله یک قامت بود، و در زمانی که سایه آن دیوار باقی مانده هنگام زوال یک ذراع بوده پیـامبر فرموده است «هرگاه طول سایه به انـدازه یک قامت بود نماز ظهر را بخوانیـد و اگر دوبرابر شـد نماز عصـر را بخوانیـد»، یا اینکه فرموده است: به اندازه یک قامت، و مقصودش سایه یک قامت بوده است؛ زیرا قرینه بر آن وجود دارد، که اهل سـنت آن را متوجه نشـده انـد و به یک قامت و دو قامت عمل کرده اند، و وقتی می گوییم «یک قامت و دو قامت از باب تقیه است» مقصودمـان همین می باشـد. و جمله «متّفقین فی کـل زمـان» در سـخن امام یعنی وقتی ما سایه یک قامت را به سایه پیـدا شده در زمان خاصـی تفسـیر می کنیم که حکم پیامبر در آن صادر شده است که در آن وقت یک ذراع بوده، پس دیگر این حکم نسبت به مناطق و فصول مختلف تغییر نمی کند، و معنای این دو لفظ یکی است «مفسراً أحدهما» یعنی سایه قامت به دیگری یعنی ذراع تفسیر شده است.

امـا در مورد تعیین وقت بـا یـک قـدم، بیشترین حـدی که در روایت آمـده است دو قـدم و چهار قـدم است که مساوی است با تعیین به یـک ذراع و دو ذراع. و مورد نـادری که در آن یـک قـدم و دو قـدم آمـده، مقصود از آن تخفیف نـافله و تعجیل در فریضه برای کسب هرچه بیشترِ فضـیلت اول وقت است؛ و شایـد امـام علیه السـلام که در جواب مفصّل خود متعرض یک قـدم نشده اند، به این دلیل بوده است که برای سائل اهمیت نداشته، و مطلب مورد نظر شخص سؤال کننده، بیشتر همان تفسیر قامت و طلب علت در تأخیر اول وقت تا آن مقدار بوده است .

این روایت را می توان به صورت دیگری نیز تفسـیر کرد و آن اینکه: سؤال کننده گمان بُرده مقصود امام از جمله «نماز ظهر را هنگـامی بخوان که خورشـید یک قامت باشـد» این است که اول وقت ظهر، هنگام رسـیدن سایه به آخرین حـدّ نقصان خود تا زمانی است که به یک قامت یا دو قامت یا یک قـدم یا دو قـدم یا یک ذراع یا دو ذراع برسـد، لـذا سؤال کرده که چگونه این قاعـده جـاری می شود در حـالی که در برخی کشورها آخرین حـدّ کوتاهی سایه، نیم قـدم است. پس در بعضـی فصول لازمه عمل به این قواعد این است که فریضه پیش از زوال خوانده شود.

پس امام علیه السلام پاسخ داده اند که مقصود از خورشید، سایه آن است که بعد از زوال پیدا می شود؛ زیرا عبارت «نماز ظهر

را هنگامی بخوان که خورشید یک قامت باشد» دلالت بر آن دارد که این سایه در هر روز قابل کم و زیاد شدن است، و اگر مقصود، سایه باقی مانده باشد، می دانیم که آن سایه مقدار معینی دارد و هر روز کم و زیاد نمی شود. بالاخره کلام امام علیه السلام بر این حمل می شود که اصل، رسیدنِ سایه هر چیز به اندازه طول خود آن چیز است، امّا از آنجا که گاهی طول شاخص به اندازه یک ذراع است و گاهی به اندازه دو ذراع یا یک قدم یا دو قدم است، لذا گفته شده که اگر سایه یک ذراع بود یعنی در شاخصی که به اندازه یک ذراع و این‌گونه است. و جمله «اگر زمانی بود که در آن سایه قامت یک ذراع بود» بر این حمل شده است که اگر شاخص یک ذراع بود و سایه باقی مانده هم یک ذراع بود، پس ذراع مورد نظر، بعد از آن ذراع محاسبه می گردد، و اگر سایه باقی مانده کمتر از یک ذراع باشد، پس بعد از آن، یک ذراع دیگر محاسبه می گردد، و ذراعی که سایه زائد است همیشه یک ذراع است و تغییر نمی کند، بلکه سایه ضمیمه شده به آن که باقی مانده است تغییر می یابد؛ و بعید بودن این وجه و وضوح آنچه که ما ذکر کردیم بر هر شخصی که با اسلوبهای کلام آشنا است و در روایات ائمه علیهم السلام مطالعه داشته، مخفی نیست.

در کتاب تهذیب، قامت را در این روایت به مقدار باقی مانده از زوال سایه به وقت زوال تفسیر کرده است، خواه یک ذراع باشد یا کمتر یا بیشتر؛ و مقدار مشخص شده را، رسیدن سایه زائد به اندازه سایه بقیه – هرچه که باشد – قرار داده است؛ اما به او این گونه اعتراض شده است که در اثر این نظر، اختلاف فاحشی در وقت پیدا می شود؛ بلکه منجر به تکلیف به عبادتی خواهد بود که در وقت نمی گنجد، چنانچه اگر باقی سایه خیلی کم بود نتیجه همین می شود؛ بلکه مستلزم آن است که در روزی که خورشید دقیقاً بالای سر شخص قرار می گیرد هیچ وقتی باقی نماند؛ به دلیل اینکه سایه اول در این هنگام از بین می‌رود و مقصودش از عبادت، نافله است؛ زیرا این تأخیر از زوال برای خواندن نافله است.

**[ترجمه]

أقول

و یرد علیه أیضا أنه یأبی عنه قوله فإذا کان ظل القامه أقل أو أکثر کان الوقت محصورا بالذراع و الذراعین لأنه علی تفسیره یکون محصورا بمقدار ظل القامه کائنا ما کان و أیضا ینافی سائر الأخبار الوارده فی هذا الباب و علی ما حملنا علیه یکون جامعا بین الأخبار المختلفه الوارده فی هذا الباب و یؤیده

مَا رَوَاهُ (۱)

الشَّیْخُ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ لَهُ أَبُو بَصِیرٍ کَمِ الْقَامَهُ فَقَالَ ذِرَاعٌ إِنَّ قَامَهَ رَحْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَانَتْ ذِرَاعاً. وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: الْقَامَهُ هِیَ الذِّرَاعُ (۲). وَ عَنْهُ علیه السلام(۳) قَالَ: الْقَامَهَ وَ الْقَامَتَیْنِ الذِّرَاعَ وَ الذِّرَاعَیْنِ فِی کِتَابِ عَلِیٍّ علیه السلام. و نصبهما علی الحکایه.

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۴۰.
۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۱۴۰.
۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۱۴۰.

و لنوضح هذا المطلب بإيراد مباحث مهمه تعين على فهم الأخبار الوارده فى هذا الكتاب و فى سائر الكتب فى هذا الباب.

الأول المشهور بين الأصحاب أن لكل صلاه وقتين سواء فى ذلك المغرب و غيرهما كما ورد فى الأخبار الكثيره لكل صلاه وقتان و أول الوقتين أفضلهما و حكى ابن البراج عن بعض الأصحاب قولا بأن للمغرب وقتا واحدا عند غروب الشمس و سيأتى بعض القول فيه.

و اختلف الأصحاب فى الوقتين فذهب الأكثر منهم المرتضى و ابن الجنيد و ابن إدريس و الفاضلان و جمهور المتأخرين إلى أن الوقت الأول للفضيله و الثانى للإجزاء و قال الشيخان الأول للمختار و الثانى للمعذور و المضطر و قال الشيخ فى المبسوط العذر أربعه السفر و المطر و المرض و شغل يضر تركه بدينه أو دنياه و الضروره خمسه الكافر يسلم و الصبى يبلغ و الحائض تطهر و المجنون و المغمى عليه يفيقان.

الثانى أول وقت الظهر زوال الشمس عند وسط السماء و هو خروج مركزها عن دائره نصف النهار بإجماع العلماء نقله فى المعتبر و المنتهى و تدل عليه الآيه و الأخبار المستفيضه و ما دل من الأخبار على أن وقت الظهر بعد الزوال بقدم أو ذراع أو نحو ذلك فإنه محمول على وقت الأفضليه أو الوقت المختص بالفريضه.

الثالث اختلف علماؤنا فى آخر وقت الظهر فقال السيد يمتد وقت الفضيله إلى أن يصير ظل كل شى ء مثله و وقت الإجزاء إلى أن يبقى للغروب مقدار أداء العصر و هو مختار ابن الجنيد و سلار و ابن زهره و ابن إدريس و جمهور المتأخرين و ذهب الشيخ فى المبسوط و الخلاف و الجمل إلى امتداد وقت الاختيار إلى أن يصير ظل كل شى ء مثله و وقت الاضطرار إلى أن يبقى للغروب مقدار أداء العصر و قال فى النهايه آخر وقت الظهر لمن لا عذر له إذا صارت الشمس على أربعه أقدام و قال المفيد وقت الظهر بعد زوال الشمس إلى

أن يرجع الفی ء سبعی الشخص.

و نقل فی المختلف عن ابن أبی عقیل أن أول وقت الظهر زوال الشمس إلی أن ینتهی الظل ذراعا واحدا أو قدمین من ظل قامه بعد الزوال و أنه وقت لغیر ذوی الأعذار و عن أبی الصلاح أن آخر وقت المختار الأفضل أن یبلغ الظل سبعی القائم و آخر وقت الإجزاء أن یبلغ الظل أربعه أسباعه و آخر وقت المضطر أن یصیر الظل مثله و قد عرفت ما اخترناه فی هذا الباب.

الرابع أول وقت العصر بعد الفراغ من الظهر و نقل علیه الإجماع فی المعتبر و المنتهی و یستحب التأخیر بمقدار أداء النافله کما عرفت و هل یستحب التأخیر إلی أن یصیر الظل أربعه أقدام أو یصیر ظل کل شی ء مثله فظاهر أکثر الأخبار عدمه کما عرفت و ذهب إلیه جماعه من المحققین و ذهب المفید و ابن الجنید و جماعه إلی استحباب التأخیر إلی أن یخرج فضیله الظهر و هو المثل أو الأقدام و جزم الشهید فی الذکری باستحباب التفریق بین الصلاتین و قد عرفت أن التفریق یتحقق بتوسط النافله بینهما.

الخامس اختلف الأصحاب فی آخر وقت العصر فقال المرتضی ره یمتد وقت الفضیله إلی أن یصیر الفی ء قامتین و وقت الإجزاء إلی الغروب و إلیه ذهب ابن الجنید و ابن إدریس و ابن زهره و جمهور المتأخرین و قال المفید یمتد وقتها للمختار إلی أن یتغیر لون الشمس باصفرارها للغروب و للمضطر و الناسی إلی الغروب.

و قال الشیخ فی الخلاف آخره إذا صار ظل کل شی ء مثلیه و قال فی المبسوط آخره إذا صار ظل کل شی ء مثلیه للمختار و للمضطر إلی غروب الشمس و هو المنقول عن ابن البراج و أبی الصلاح و ابن حمزه و ظاهر سلار و عن ابن أبی عقیل أن وقته إلی أن ینتهی الظل ذراعین بعد زوال الشمس فإذا جاوز ذلک دخل فی الوقت الآخر مع أنه زعم أن الوقت الآخر للمضطر.

و عن المرتضی فی بعض کتبه یمتد حتی یصیر الظل بعد الزیاده

مثل سته أسباعه للمختار و قد عرفت أن الظاهر أن وقت الإجزاء ممتد إلى الغروب و وقت الفضيله إلى المراتب المختلفه المقرره للفضل و الأفضليه و قال المحقق فى المعتبر و نعم ما قال هذا الاختلاف فى الأخبار دلاله الترخيص و أماره الاستحباب ثم الظاهر من كلام القائلين بالاختيار و الاضطرار أن المختار و إن أثم بالتأخير عن الوقت الأول لكنها لا تصير قضاء بل الظاهر من كلام بعضهم أنه إثم معفو عنه بل يظهر من بعض كلمات الشيخ أن المناقشه لفظيه حيث قال فى موضع من التهذيب و ليس لأحد أن يقول إن هذه الأخبار إنما تدل على أن أول الأوقات أفضل و لا تدل على أنه تجب فى أول الوقت لأنه إذا ثبت أنه فى أول الوقت أفضل و لم يكن هناك منع و لا عذر فإنه يجب أن يفعل و من لم يفعل و الحال هذه استحق اللوم و العتب و لم نرد بالوجوب هاهنا ما يستحق بتركه العقاب لأن الوجوب على ضروب عندنا منها يستحق بتركه العقاب و منها ما يكون الأولى فعله و لا يستحق بالإخلال به العقاب و إن كان يستحق به ضربا من اللوم و العتب هذا كالصريح فى أن المراد بالوجوب الفضيله.

و هذا كله فى الحضر فأما السفر فلا إشكال بل قيل لا خلاف بين المسلمين فى جواز الجمع للأخبار الكثيره الصريحه فى ذلك.

**[ترجمه]ایراد دیگری که بر آن قول وارد است، این که با عبارت «هرگاه سایه قامت کمتر یا بیشتر بود، وقت با یک ذراع و دو ذراع محاسبه می گردد» منافات دارد؛ زیرا بنا بر تفسیر او، وقت به مقدار سایه قامت محاسبه می گردد، هرچه که باشد، و همچنین با دیگر روایات وارد شده در این باب نیز منافات دارد؛ لذا حملی که ما کردیم می تواند بین روایات مختلفی که در این باب وارد شده است جمع نماید.

مؤیّد این سخن روایت زیر است که شیخ طوسی - . التهذیب ۱ : ۱۴۰ - از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که ابوبصیر به ایشان گفت: اندازه قامت چقدر است؟ فرمود: یک ذراع؛ طول قامت رحل رسول خدا صلی الله علیه و آله یک ذراع بود.

و از آن حضرت علیه السلام روایت شده است که فرمود: قامت، یک ذراع است. - . همان -

و نیز از آن حضرت روایت کرده اند که فرمود - . همان - : یک قامت و دو قامت در کتاب علی علیه السلام، یعنی یک ذراع و دو ذراع؛ و منصوب شدن این کلمات بنا بر حکایت است.

این مطلب را با آوردن مباحث مهمی که کمک می کند در فهم روایات وارد شده در این کتاب و دیگر کتابها در این باب، توضیح می دهیم: اول: مشهور میان اصحاب [علمای شیعه] آن است که هر نمازی دو وقت دارد، چه مغرب باشد و چه غیر آن، چنانچه در روایات بسیاری آمده است که هر نمازی دو وقت دارد و اولینِ آن دو وقت دارای فضیلتِ بیشتری است، و ابن بَرّاج از بعضی فقهای شیعه حکایت کرده است که مغرب فقط یک وقت دارد و آن هم هنگام غروب خورشید است، و به زودی سخنانی در مورد آن خواهد آمد.

اصحاب [فقهای شیعه] در اینجا اختلاف نظر دارند؛ از جمله سید مرتضی، ابن جنید، ابن ادریس، فاضلان [علامه و محقق] و تمامی متأخران گفته اند که وقت اول، وقت فضیلت است و وقت دوم برای ادای تکلیف است. شیخان گفته اند: وقت اول برای شخص مختار و وقت دوم برای شخص معذور و مضطر است. شیخ طوسی در مبسوط گوید: چهار چیز عذر محسوب می

شود: سفر، باران، بیماری و شغلی که ترک آن به دین یا دنیای شخص ضرر می رساند. و ضرورت پنج چیز است: کافری که مسلمان شده، کودکی که بالغ شده، حائضی که طاهر شده و مجنون و بی هوشی که تازه بهبودی یافته اند.

دوم: اینکه به اجماع علماء، اول وقت نماز ظهر، زوال خورشید در وسط آسمان است، یعنی اینکه مرکزِ خورشید از مرکز دایره نصف النهار خارج گردد. این اجماع در کتاب معتبر و منتهی نقل شده است و آیه و روایات مستفیض بر آن دلالت دارند. همچنین از دیگر ادله آن روایاتی است که دلالت دارند بر اینکه وقت ظهر یک قدم یا یک ذراع و امثال آن بعد از زوال است، که بر وقت فضیلت یا وقت مختص به فریضه حمل می شود.

سوم: علمای ما در آخر وقت نماز ظهر اختلاف دارند. سید می فرماید: وقت فضیلت نماز ظهر ادامه دارد تا وقتی که سایه هر چیز به اندازه خودش بشود، و وقتِ اِجزاء (ادای تکلیف) ظهر تا زمانی است که از غروب به اندازه ادای یک نماز عصر باقی مانده باشد. ابن جنید، سَلّار، ابن زهره، ابن ادریس و همه متأخران، بر این قولند. امّا شیخ طوسی در مبسوط، خلاف و جُمَل معتقد است که وقت اختیاری نماز ظهر تا زمانی است که سایه هر چیز به اندازه خودش شود، و وقت اضطرار تا وقتی است که از غروب به اندازه ادای نماز عصر وقت باقی باشد. و در «النهایه» می فرماید: آخر وقت نماز ظهر برای کسی که عذری ندارد، هنگامی است که سایه به چهار قدم برسد. شیخ مفید می گوید: وقت نماز ظهر بعد از زوال خورشید تا زمانی است که طول سایه به اندازه دوهفتم طول شخص بشود.

و در مختلَف به نقل از ابن ابی عقیل گوید: اول وقت نماز ظهر زوال خورشید است و تا زمانی که سایه به یک ذراع یا دو قدم از قامت بعد از زوال برسد ادامه دارد؛ این وقت برای کسانی است که عذری ندارند. و از ابوالصلاح نقل می کند که آخر وقت فضیلت نماز ظهر برای شخص مختار زمانی است که سایه به دو هفتم طول شاخص برسد، و آخر وقتِ اِجزاء زمانی است که سایه به اندازه چهار هفتم طول شاخص برسد، و آخر وقت برای مضطر تا زمانی است که سایه به اندازه طول شاخص شود؛ و پیشتر نظر ما را در این باب دانستی.

چهارم: اول وقت نماز عصر پس از پایان دادن به نماز ظهر است؛ و در معتبر و منتهی بر آن، نقلِ اجماع شده است. و – چنانچه دانستی – مستحب است نماز عصر را به مقدار ادای نافله به تأخیر اندازند؛ امّا اینکه آیا تأخیر تا زمانی که سایه به چهار قدم برسد یا زمانی که طول سایه هر چیز به اندازه خود آن چیز بشود مستحب است؟ چنانچه دانستی، از ظاهر اکثر روایات بر می آید که استحباب ندارد، و گروهی از اهل تحقیق بر همین عقیده اند. امّا شیخ مفید، ابن جنید و جماعتی نظرشان بر این است که تأخیر تا زمانِ پایان یافتن فضیلتِ ظهر، مستحب است؛ یعنی تا وقتی که سایه به یک برابر شاخص یا قدمهای ذکر شده برسد. مرحوم شهید در ذکری به قطع گفته است که فاصله انداختن میان ظهر و عصر مستحب است، و دانستی این فاصله با خوانده شدن نافله میان دو نماز محقق می گردد.

پنجم: اصحاب (فقهای شیعه) در تعیین آخر وقت عصر اختلاف نظر دارند. مرحوم سید مرتضی رحمه الله می فرماید: وقت فضیلت تا زمانی است که طول سایه به دو قامت برسد، و وقتِ اِجزاء (ادای تکلیف) تا غروب ادامه دارد. ابن جنید، ابن ادریس، ابن زهره و جمهور متأخران بر همین عقیده اند. امّا شیخ مفید می گوید: وقت نماز عصر برای شخص مختار تا زمانی است که رنگ خورشید به زردیِ غروب بگراید، و برای مضطر و ناسی تا غروب است .

شیخ طوسی در کتاب خلاف می فرماید: آخر وقت عصر زمانی است که سایه هر چیز به اندازه دو برابر خودش بشود. و در مبسوط آمده است: آخر وقت عصر برای شخص مختار زمانی است که سایه هر چیز دو برابر خودش بشود، و برای شخص مضطر تا غروب خورشید است. این نظر نیز از ابن برّاج، ابوالصلاح و ابن حمزه نقل گردیده است؛ و ظاهر کلام سلّار و نظر ابن عقیل آن است که وقت عصر تا زمانی است که سایه بعد از زوال خورشید به دو ذراع برسد، پس اگر از این حد گذشت وارد وقت دیگری شده است. این در حالی است که او گمان برده که وقتِ دیگر، برای مضطر می باشد. اما از سید مرتضی نقل شده است که در یکی از کتابهایش گفته است: وقت عصر برای شخص مختار تا زمانی که سایه به اندازه شش هفتم شاخص برسد ادامه دارد؛ و دانستی که ظاهر آن است که وقت اِجزاء تا غروب ادامه دارد، و وقت فضیلت تا مراتب مختلفی که برای فضیلت و افضلیت مقرّر شده است ادامه دارد. محقّق در معتبر بسیار خوب فرموده است که: این اختلاف در روایات دلیل ترخیص و اماره ای بر استحباب است. ظاهر سخنان قائلان به اختیار و اضطرار این است که شخص مختار گرچه در تأخیر انداختن نماز از وقت اول گناهکار است اما نمازش قضا نمی شود، بلکه ظاهر کلام بعضی این است که تأخیر از او مورد بخشایش قرار می گیرد، و حتی از بعضی سخنان شیخ طوسی برمی آید که بحث در این مسئله، مناقشه لفظی است. شیخ در جایی از کتاب تهذیب می فرماید: «هیچ کس نمی تواند بگوید که این اخبار دلالت دارند بر اینکه نماز تنها در اول وقت افضل است و آن اخبار دلالتی ندارند بر اینکه در اول وقت واجب است؛ زیرا وقتی ثابت شد که اول وقت بافضیلت تر است و هیچ منع و عذری هم وجود ندارد، واجب است که آن را ادا نماید، و کسی که با این حال باز هم در اول وقت نمازش را نخواند مستحق سرزنش و عتاب می باشد. در اینجا مقصودمان از وجوب آن نوع وجوبی نیست که ترکش موجب عقاب است؛ زیرا وجوب از نظر ما انواعی دارد؛ بعضی واجبات است که ترک آنها موجب عقاب می شود و در برخی، وجوب به این معنا است که انجام دادن اولویت دارد و اخلال در آن موجب عقاب نمی گردد، گرچه مستحق نوعی از سرزنش و عتاب خواهد بود» .

این سخن شیخ تقریباً صراحت دارد که مقصود از وجوب در این باب، فضیلت است. همه این مطالب در مورد غیر مسافر بود، امّا در سفر اشکالی وجود ندارد؛ بلکه گفته شده به دلیل وجود روایات بسیار و صریح هیچ اختلافی میان مسلمانان در جواز جمع دو نماز وجود ندارد.

**[ترجمه]

«۱۳»

إِخْتِیَارُ الرِّجَالِ، لِلْکَشِّیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْوَرَّاقِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ یَزِیدَ عَنْ بُنَانِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عُمَیْرٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ کَیْفَ تَرَکْتَ زُرَارَهَ فَقُلْتُ تَرَکْتُهُ لَا یُصَلِّی الْعَصْرَ حَتَّی تَغِیبَ الشَّمْسُ قَالَ فَأَنْتَ رَسُولِی إِلَیْهِ فَقُلْ لَهُ فَلْیُصَلِّ فِی مَوَاقِیتِ أَصْحَابِهِ فَإِنِّی قَدْ حُرِقْتُ قَالَ فَأَبْلَغْتُهُ ذَلِکَ فَقَالَ أَنَا وَ اللَّهِ أَعْلَمُ أَنَّکَ لَمْ تَکْذِبْ عَلَیْهِ وَ لَکِنْ أَمَرَنِی بِشَیْ ءٍ فَأَکْرَهُ أَنْ أَدَعَهُ (۱).

**[ترجمه]اختیار الرجال: محمد بن ابی عُمیر گوید: نزد امام صادق علیه السلام رفتم؛ ایشان فرمود: چگونه از زراره جدا

شدی؟ گفتم: او را وداع گفتم در حالی که همیشه نماز عصرش را هنگام پنهان شدن قرص خورشید می خواند. امام فرمود: تو از طرف من نزد او برو و بگو که مطابق با اوقاتِ اصحابش نماز بخواند و من خیلی ناراحت شدم. راوی گوید: پیام امام را به زراره رساندم، او پاسخ داد: به خدا قسم من می دانم که تو به امام دروغ نمی بندی، امّا ایشان به من دستوری داده است که از ترک آن کراهت دارم. - . رجال کشّی : ۱۲۹ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام فإنی قد حرقت أقول النسخ هنا مختلفه ففی

ص: ۴۱

۱- ۱. رجال الکشّیّ ص ۱۲۹.

بعضـها بالحـاء المهمله و الفـاء علی بنـاء المجهول من التفعیـل أی غیرت عن هـذا الرأی فـإنی أمرته بالتأخیر لمصلحه و الآن قد تغیرت المصـلحه و یؤیـده أن فی بعض السـنخ صـرفت بالصاد المهمله بهـذا المعنی و فی بعضـها بالحاء و القاف کنایه عن شده التـأثر و الحزن أی حزنت لفعله ذلـک و فی خبر آخر من أخبار زراره فحرجت من الحرج و هو الضـیق و علی التقادیر الظاهر أن قول الراوی حتی تغیب الشمس مبنی علی المبالغه و المجاز أی شارفت الغروب.

**[ترجمه]عبارت «فإنی قـد حرقت» در سـخن امام، در نسـخه ها بصورت مختلف نوشـته شـده است؛ در بعضـی با حاء و فاء و صیغه مجهول از باب تفعیل آمده که معنای آن «از این نظر برگردانده شدم، زیرا پیشتر خودم برای مصـلحتی به او امر کردم که با تأخیر نماز عصـر را بخواند امّا اکنون مصلحت تغییر کرده» است. مؤیّد این کتابت، آن است که در بعضی نسخه ها صرفت با صاد و به همین معنا آمده است. در بعضی نسخه‌ها با حاء و قاف آمده که کنایه از شدت دردمندی و اندوه است یعنی به خاطر این که او آن کـار را انجـام داد انـدوهگین شـدم. در روایت دیگری از روایـات زراره «فحرجت» از ریشه حرج به معنای تنگی آمده است. به هر تقدیر، ظاهر آن است که عبارت «حتّی تغیب الشمس» مبنی بر مبالغه و مَجاز است، یعنی در آستانه غروب.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْإِخْتِیَارُ، عَنْ حَمْدَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَـی عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَهَ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ قَالَ: دَخَلَ زُرَارَهُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ إِنَّکُمْ قُلْتُمْ لَنَا فِی الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ عَلَی ذِرَاعٍ وَ ذِرَاعَیْنِ ثُمَّ قُلْتُمْ أَبْرِدُوا بِهَا فِی الصَّیْفِ فَکَیْفَ الْإِبْرَادُ بِهَا وَ فَتَحَ أَلْوَاحَهُ لِیَکْتُبَ مَا یَقُولُ فَلَمْ یُجِبْهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام بِشَیْ ءٍ فَأَطْبَقَ أَلْوَاحَهُ فَقَالَ إِنَّمَا عَلَیْنَا أَنْ نَسْأَلَکُمْ وَ أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَا عَلَیْکُمْ وَ خَرَجَ وَ دَخَلَ أَبُو بَصِیرٍ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ علیه السلام إِنَّ زُرَارَهَ سَأَلَنِی عَنْ شَیْ ءٍ فَلَمْ أُجِبْهُ وَ قَدْ ضِقْتُ مِنْ ذَلِکَ فَاذْهَبْ أَنْتَ رَسُولِی إِلَیْهِ فَقُلْ صَلِّ الظُّهْرَ فِی الصَّیْفِ إِذَا کَانَ ظِلُّکَ مِثْلَکَ وَ الْعَصْرَ إِذَا کَانَ مِثْلَیْکَ وَ کَانَ زُرَارَهُ هَکَذَا یُصَلِّی فِی الصَّیْفِ وَ لَمْ أَسْمَعْ أَحَداً مِنْ أَصْحَابِنَا یَفْعَلُ ذَلِکَ غَیْرَهُ وَ غَیْرَ ابْنِ بُکَیْرٍ(۱).

**[ترجمه]اختیـار الرجـال: ابن بُکَیر گویـد: زراره نزد امـام صـادق علیه السـلام رفت و گفت: شـما در مورد ظهر و عصـر به ما فرمودید هنگام رسیدن سایه به یک ذراع و دو ذراع آنها را بخوانیم. آنگاه گفتید در تابستان آن را به خنکی برسانید؛ حال این رسانـدن به خنکی چگونه است؟ و لوح هـایش را باز کرد تا پاسـخ امام را یادداشت کنـد. امام صادق علیه السـلام به او پاسـخ ندادنـد. پس زراره لوح‌هـایش را بست. زراره گفت: تکلیف ما این است که از شـما سؤال کنیم و شـما نسبت به تکلیف خود داناترید! و از محضـر امام بیرون رفت. پس از رفتنِ زراره، ابوبصیر نزد امام صادق علیه السلام آمد. امام فرمود: زراره مطلبی را از من سؤال کرد و من جوابش را نگفتم؛ و به خاطر آن ناراحت هسـتم؛ از طرف من نزد او برو و بگو: نماز ظهر را در تابسـتان هنگامی بخوان که طول سایه ات به انـدازه خودت باشـد، و عصـر را زمانی بخوان که سایه ات دوبرابر خودت باشـد. زراره در تابسـتان این گونه نماز می خواند و من جز او و ابن بُکَیر از هیچ یک از یارانمان نشنیدم که این گونه نماز بخوانند. - . همان : ۱۳۰ -

**[ترجمه]

بيان

هـذا الخبر مؤيـد لمـا مر من اسـتحباب تأخير الظهر فی شـده الحر و يـدل علی اسـتحباب تأخير العصـر أيضا و الأصـحاب خصوا الحكم بـالظهر و لا يخلو من قوه فإن الخروج عن الأخبار الكثيره الـداله علی فضـيله أول الوقت بمجرد ذلك مشـكل مع احتمال التقيه أيضا بل الحكم فی الظهر أيضا مشكل كما عرفت و لعل مضايقته عليه السلام عن بيان الحكم مما يؤيده.

و يؤيـده أيضـا اشـتهار الروايه و الحكم بين المخالفين قال محيی السـنه فی شـرح السـنه بعـد أن رَوَی عَنْ أَبِی هُرَيْرَهَ بِأَسَانِيـدَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله قَالَ: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاهِ فَإِنَّ شِدَّهَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ وَ قَالَ اشْتَكَتِ النَّارُ إِلَی رَبِّهَا

ص: ۴۲

۱- ۱. رجال الكشّیّ ص ۱۳۰.

فَقَالَتْ رَبِّ أَكَلَ بَعْضِی بَعْضاً فَأَذِنَ لَهَا بِنَفَسَیْنِ نَفَسٍ فِی الشِّتَاءِ وَ نَفَسٍ فِی الصَّیْفِ فَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ فَمِنْ حَرِّهَا وَ أَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الْبَرْدِ فَمِنْ زَمْهَرِیرِهَا.

معنی الإبراد انکسار حر الظهیره و هو أن یفی ء الأفیاء و ینکسر وهج الحر فهو برد بالإضافه إلی حر الظهیره و قوله من فیح جهنم قال الخطابی معناه سطوح حرها و انتشاره و أصله فی کلامهم السعه و الانتشار یقال مکان أفیح أی واسع.

ثم قال و اختلف أهل العلم فی تأخیر صلاه الظهر فی شده الحر فذهب ابن المبارک و أحمد و إسحاق إلی تأخیرها و الإبراد بها فی الصیف و هو الأشبه بالاتباع و قال الشافعی تعجیلها أولی إلا أن یکون إمام مسجد ینتابه الناس من بعد فإنه یبرد بها فی الصیف فأما من صلی وحده أو جماعه فی مسجد بفناء بیته لا یحضره إلا من بحضرته فإنه یعجلها لأنه لا مشقه علیهم فی تعجیلها.

ثم رَوَی عَنْ أَبِی ذَرٍّ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ بِأَسَانِیدَ قَالَ: کُنَّا مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی سَفَرٍ فَأَرَادَ الْمُؤَذِّنُ أَنْ یُؤَذِّنَ لِلظُّهْرِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَبْرِدْ ثُمَّ أَرَادَ أَنْ یُؤَذِّنَ فَقَالَ لَهُ أَبْرِدْ حَتَّی رَأَیْنَا فَیْ ءَ التُّلُولِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِنَّ شِدَّهَ الْحَرِّ مِنْ فَیْحِ جَهَنَّمَ فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاهِ.

ثم قال و فیه دلیل علی أن الإبراد أولی و إن لم یأت من بعد فإن النبی صلی الله علیه و آله أمره مع کونهم مجتمعین فی السفر انتهی.

و حمل بعض الأفاضل الخبر علی بلد یکون ظل الزوال فیه حال الصیف خمسه أقدام مثلا فإذا صار مع الزیاده الحاصله بعد الزوال مساویا للشخص یکون قد زاد قدمین فیوافق الأخبار الأخر و هو محمل بعید مع أنه لا یستقیم فی العصر و فی تنزیل الجمعه منزله الظهر علی القول به فیها وجهان الأقرب الاقتصار علی مورد النص للأخبار الداله علی ضیق وقت الجمعه و خالف فی ذلک فی التذکره فحکم بشموله لها.

**[ترجمه]این روایت مؤید همان استحباب تأخیر نماز ظهر در شدت گرماست که پیشتر گذشت، و بر استحباب تأخیر عصر نیز دلالت دارد. فقهای شیعه این حکم را به ظهر اختصاص داده اند که این نظرشان خالی از قوت نیست، زیرا نادیده گرفتن روایات بسیاری که بر فضیلت اول وقت دلالت دارند - آن هم به مجرّد چنین امری - مشکل است، علاوه بر اینکه احتمال تقیه نیز وجود دارد، بلکه این حکم چنانچه دانستی، در مورد نماز ظهر هم اشکال دارد، و چه بسا درنگ و خودداری امام علیه السلام از بیان حکم، نیز مسئله تقیه بودن را تأیید کند.

مؤید دیگر آن، شهرت این روایت و حکم بین اهل سنت است. «محیی السنّه» در شرح کتاب السنه پس از نقل روایتی از ابوهریره از رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: هرگاه هوا زیاد گرم می شود، نمازتان را هنگام خنکی بخوانید[یعنی تا خنک شدن هوا نماز را از اول وقت تأخیر اندازید]؛ زیرا شدّت گرما، از زبانه های آتش جهنم است. پیامبر فرمود: جهنم به پروردگارش شکایت برد و گفت: قسمتهایی از من، قسمتهای دیگر را خورده است! خداوند به آن اذن داد تا دو مرتبه نفس بکشد، یک بار در زمستان و یک بار در تابستان، پس شدت گرمایی که حس می کنید از گرمای جهنم، و شدت سرما از

زمهریر جهنم است .

«اِبراد» یعنی شکسته شدن حرارت ظهر که سایه اشیاء شروع به بلند شدن می کند و سوزش گرما کاهش می یابد و در مقایسه با حرارت شدید ظهر، خنک محسوب می شود. در مورد عبارت «من فیح جهنم» خطّابی گفته است: معنای آن شدت سوزش و گرما و انتشار آن است، اصل «فیح» در کلام عرب از گستردگی و پخش شدن است، مثلاًـ می گویند: «مکان أفیح» یعنی مکانی گسترده.

سپس می گوید: اهل علم در تأخیر نماز ظهر در شدت گرمای ظهر اختلاف دارند. ابن مبارک و احمد و اسحاق قائل به این هستند که نماز ظهر در فصل تابستان تا خنک تر شدن هوا به تأخیر انداخته شود. و بهتر می توان در عمل به این رأی پایبند بود. شافعی گفته است: تعجیل در آن بهتر است، مگر اینکه امام جماعت مسجدی باشد که مردم در شدت گرما در آن حاضر نمی شوند، پس در فصل تابستان صبر می کند تا هوا خنک تر شود، امّا کسی که خودش به تنهایی یا به جماعت در مسجدی نماز می خواند که نزدیک خانه اش است و غیر از همسایگان مسجد، کس دیگری در آن مسجد حضور نمی‌یابد، باید زود نماز را بخواند زیرا تعجیل در نماز برای اهل آنجا مشقت ندارد.

آنگاه از ابوذر رحمه الله با سندهایی نقل کرده است که گفت: در سفری با پیامبر صلی الله علیه و آله همراه بودیم، مؤذن خواست برای نماز ظهر اذان بگوید، پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مهلت بده تا هوا خنک شود. مقداری بعد دوباره خواست اذان بگوید، پیامبر فرمود: صبر کن تا هوا خنک تر شود. تا اینکه سایه تپه ها را دیدیم، آنگاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: شدت گرما از زبانه های آتش جهنم است، پس هر گاه گرما شدید بود، برای نماز صبر کنید تا هوا خنک شود.

سپس گوید: این روایت دلیل بر آن است که صبر کردن تا خنکای هوا بهتر است حتی اگر از راه دور نیامده باشد، زیرا پیامبر در حالی به آنها امر کرد که آنها در سفر و در کنار هم بودند. پایان.

برخی فضلا این خبر را حمل بر شهری کرده اند که در تابستان هنگام زوال، سایه در آن مثلاً پنج قدم باشد، پس وقتی سایه همراه با زیادیِ حاصل شده بعد از زوال، مساوی با طول خود شخص شد، یعنی دو قدم اضافه شده که با دیگر روایات موافق می شود. امّا این حمل بعیدی است، علاوه بر اینکه برای نماز عصر جور در نمی آید. امّا در مورد اینکه نماز جمعه را هم - بنا به قولی که در مورد آن وارد شده - مانند نماز ظهر در نظر بگیرند دو وجه در آن است، که به دلیل وجود روایاتی که بر تنگیِ وقت جمعه دارند، اقرب، اکتفا به همان مورد خاص در روایت [که نماز ظهر می باشد] است؛ امّا علامه در تذکره با این قول مخالفت کرده و حکم تأخیر را شامل نماز جمعه هم دانسته است.

**[ترجمه]

«۱۵»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّیْخِ، عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ

عَبَّادٍ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَهَ عَنْ عَلِيٍّ وَ عُمَرَ وَ أَبِی بَكْرٍ وَ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالُوا كُلُّهُمْ: صَلِّ الْعَصْرَ وَ الْفِجَاجُ مُسْفِرَهٌ فَإِنَّهَا كَانَتْ صَلَاهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱).

**[ترجمه]مجالس ابن الشیخ: سُوَید بن غَفَله از حضرت علی، عمر، ابوبکر و ابن عباس روایت کرده که آنها همگی گفتند: نماز عصر را زمانی بخوان که راه‌ها آشکار باشند، پس این نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. - . أمالی طوسیّ ۱ : ۳۵۷ -

**[ترجمه]

«۱۶»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْفَرَّاءِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِنَا إِنَّهُ رُبَّمَا اشْتَبَهَ عَلَيْنَا الْوَقْتُ فِی يَوْمِ غَيْمٍ فَقَالَ تَعْرِفُ هَذِهِ الطُّيُورَ الَّتِی عِنْدَكُمْ بِالْعِرَاقِ يُقَالُ لَهَا الدُّيُوكُ فَقَالَ نَعَمْ قَالَ إِذَا ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهَا وَ تَجَاوَبَتْ فَعِنْدَ ذَلِكَ فَصَلِّ (۲).

**[ترجمه]السرائر: ابوعبدالله فرّاء از امام صادق علیه السلام روایت می کند که مردی از یاران ما به ایشان گفت: گاهی ممکن است در روزهای ابری وقت نماز برای ما مشتبه گردد! امام فرمود: این پرنده هایی را که در عراق دارید و به آن خروس می گویند، می شناسی؟ گفت: آری. فرمود: هرگاه صدای خروس ها بلند شد و بانگ یکدیگر را جواب دادند، نماز بخوان. - . السرائر : ۴۹۶ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی جواز التعویل فی دخول الوقت علی ارتفاع أصوات الدیوک و تجاوبها و أورده الصدوق فی الفقیه (۳)

و ظاهره الاعتماد علیها و مال إلیه فی الذکری و نفاه العلامه فی التذکره و هو أحوط و لا بد من حملها علی ما إذا صاتت فی الوقت المحتمل إذ کثیرا ما تصیح عند الضحی.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که برای اطلاع از دخول وقت نماز می توان به صدای خروسها و هم صدا شدن آنها با یکدیگر تکیه کرد. این روایت را صدوق در کتاب الفقیه - . الفقیه ۱ : ۱۴۳ و ۱۴۴ - هم آورده که ظاهراً پیداست خودش هم آن را قبول دارد. صاحب کتاب الذکری نیز به همین روایت میل کرده، امّا علامه در تذکره آن را نفی نموده است، که به نظر ما احوط همین است، و باید حتما آن را بر زمانی حمل کنیم که خروس‌ها در زمان محتمل بانگ می‌زنند، چون زیاد پیش می آید که خروسها هنگام چاشت نیز بانگ می زنند .

**[ترجمه]

«۱۷»

مُنْتَهَی الْمَطْلَبِ، رَوَی ابْنُ بَابَوَیْهِ فِی کِتَابِ مَدِینَهِ الْعِلْمِ فِی الصَّحِیحِ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ الْمُؤَذِّنُ یَأْتِی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فِی الْحَرِّ فِی صَلَاهِ الظُّهْرِ فَیَقُولُ صلی الله علیه و آله أَبْرِدْ أَبْرِدْ.

**[ترجمه]منتهی المطلب: معاویه بن وهب از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: بارها می شد که مؤذن در شدت گرما نزد پیامبر می آمد تا برای نماز ظهر اذان بگوید، پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: صبر کن خنک تر شود، صبر کن خنک تر شود.

**[ترجمه]

«۱۸»

أَرْبَعِینُ الشَّهِیدِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ وَالِدِهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُعَاوِیَهَ: مِثْلَهُ.

**[ترجمه]اربعین شهید: از معاویه همین روایت را نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۱۹»

مُنْتَهَی الْمَطْلَبِ، رَوَی ابْنُ بَابَوَیْهِ فِی کِتَابِ مَدِینَهِ الْعِلْمِ فِی الصَّحِیحِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الْوَشَّاءِ قَالَ سَمِعْتُ الرِّضَا علیه السلام یَقُولُ: کَانَ أَبِی رُبَّمَا صَلَّی الظُّهْرَ عَلَی خَمْسَهِ أَقْدَامٍ.

**[ترجمه]منتهی المطلب: حسن بن علی وشّاء گوید: از امام رضا علیه السلام شنیدم که می فرمود: گاهی پدرم نماز ظهر را زمانی می خواند که سایه به پنج قدم رسیده بود.

**[ترجمه]

«۲۰»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ إِدْرِیسَ الْقُمِّیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْبَاقِیَاتُ الصَّالِحَاتُ فَقَالَ هِیَ الصَّلَاهُ فَحَافِظُوا عَلَیْهَا وَ قَالَ لَا تُصَلِّی الظُّهْرَ أَبَداً حَتَّی

ص: ۴۴

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۵۷.

۲- ۲. السرائر ص ۴۹۶.

۳- ۳. الفقيه ج ۱ ص ۱۴۳ و ۱۴۴.

تَزُولَ الشَّمْسُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از ادریس قمی روایت می کند که گفت: از امام صادق علیه السلام در مورد باقیات صالحات سؤال کردم؛ فرمود: نماز است، پس بر آن مراقبت کنید! و فرمود: هیچ گاه نماز ظهر را پیش از زوال خورشید نخوان. - . تفسیر عیّاشیّ ۲ : ۳۲۷، و آیه در سوره کهف: ۴۶ است. -

**[ترجمه]

«۲۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ سَعِیدٍ الْأَعْرَجِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ هُوَ مُغْضَبٌ وَ عِنْدَهُ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِنَا وَ هُوَ یَقُولُ تُصَلُّونَ قَبْلَ أَنْ تَزُولَ الشَّمْسُ قَالَ وَ هُمْ سُکُوتٌ قَالَ فَقُلْتُ أَصْلَحَکَ اللَّهُ مَا نُصَلِّی حَتَّی یُؤَذِّنَ مُؤَذِّنُ مَکَّهَ قَالَ فَلَا بَأْسَ أَمَا إِنَّهُ إِذَا أَذَّنَ فَقَدْ زَالَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ یَقُولُ أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ فَقَدْ دَخَلَتْ أَرْبَعُ صَلَوَاتٍ فِیمَا بَیْنَ هَذَیْنِ الْوَقْتَیْنِ وَ أَفْرَدَ صَلَاهَ الْفَجْرِ فَقَالَ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً فَمَنْ صَلَّی قَبْلَ أَنْ تَزُولَ الشَّمْسُ فَلَا صَلَاهَ لَهُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از سعید اعرج روایت می کند که گفت: خدمت امام صادق علیه السلام رفتم، ایشان غضبناک بود و چند نفر از دوستان ما نزد امام حضور داشتند. امام به آنها می گفت: پیش از زوال خورشید نماز می خوانید؟ و آنها همه ساکت بودند. راوی گوید: گفتم: خداوند شما را به سلامت بدارد؛ ما تا مؤذن مکّه اذان نگوید نماز نمی خوانیم! فرمود: اگر اینطور است اشکالی ندارد، چون هرگاه مؤذن اذان می گوید خورشید به زوال رسیده است. آنگاه فرمود: خداوند می گوید: «أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ» - . اسراء / ۷۸ - {نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب برپادار}، پس چهار نماز در میان این دو وقت گنجانده شده است، و نماز صبح را به تنهایی ذکر نمود و گفت: «وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً» - . همان - {و [نیز] نماز صبح را زیرا نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است}، پس کسی که پیش از زوال خورشید نماز بخواند، مثل این است که اصلاً نماز نخوانده است. - . تفسیر عیّاشیّ ۲ : ۳۰۸ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره جواز التعویل علی الأذان و إن أمکن أن یکون علیه السلام علم أن هذا المؤذن لا یؤذن قبل الظهر.

**[ترجمه]ظاهر این روایت، بیانگر جواز تکیه به اذان است هرچند ممکن است امام علیه السلام علم داشته اند که این مؤذن پیش از ظهر اذان نمی گوید.

**[ترجمه]

«۲۲»

دَعَائِمُ الْإِسْلَام، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام قَالَ: إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاتَيْنِ الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ وَ لَيْسَ يَمْنَعُ مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ بَعْدَ صَلَاةِ الظُّهْرِ إِلَّا قَضَاءُ السُّبْحَهِ الَّتِی بَعْدَ الظُّهْرِ وَ قَبْلَ الْعَصْرِ فَإِنْ شَاءَ طَوَّلَ إِلَی أَنْ يَمْضِیَ قَدَمَانِ وَ إِنْ شَاءَ قَصَّرَ(۳).

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام: أَنَّهُ خَرَجَ وَ مَعَهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ إِلَی مَشْرَبَهِ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ فَصَعِدَ الْمَشْرَبَهَ ثُمَّ نَزَلَ فَقَالَ لِلرَّجُلِ زَالَتِ الشَّمْسُ قَالَ أَنْتَ أَعْلَمُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَنَظَرَ فَقَالَ قَدْ زَالَتْ وَ أَذَّنَ وَ قَامَ إِلَی نَخْلَهٍ فَصَلَّی صَلَاهَ الزَّوَالِ وَ هِیَ صَلَاهُ السُّنَّهِ قَبْلَ الظُّهْرِ ثُمَّ أَقَامَ الصَّلَاهَ وَ تَحَوَّلَ إِلَی نَخْلَهٍ أُخْرَی وَ أَقَامَ الرَّجُلُ عَنْ يَمِينِهِ فَصَلَّی الظُّهْرَ أَرْبَعاً ثُمَّ تَحَوَّلَ إِلَی نَخْلَهٍ أُخْرَی فَصَلَّی صَلَاهَ السُّنَّهِ بَعْدَ الظُّهْرِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ أَذَّنَ وَ صَلَّی أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ أَقَامَ الصَّلَاهَ وَ صَلَّی الْعَصْرَ أَرْبَعاً وَ لَمْ تَكُنْ بَيْنَ الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ إِلَّا السُّبْحَهُ(۴).

ص: ۴۵

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۳۲۷، و الآیه فی سوره الکهف: ۴۶.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۳۰۸.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۷.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۷.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: هنگام زوال خورشید وقت نماز ظهر و عصر شروع می شود و تنها مانع برای خواندنِ نماز عصر پس از نماز ظهر، نافله بعد از نماز ظهر و پیش از نماز عصر است، که اگر خواست می تواند آن را طولانی کند تا طول سایه به دو قدم برسد و اگر خواست می تواند کوتاه کند. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۳۷ -

و از امام باقر علیه السـلام روایت است که ایشان به قصد مَشربه امّ ابراهیم بیرون رفتند و یکی از اصحابشان همراهشان بود. امام از مشـربه بالا رفت و سـپس پایین آمد و به آن مرد گفت: آیا خورشـید به زوال رسیده است؟ پاسخ داد: فدایتان شوم شما بهتر می دانید. امام نگاهی کرد و فرمود: زوال کرده، و اذان گفت و به سمت نخلی رفت و نماز زوال را که نمازی مستحبی پیش از نمـاز ظهر است بجـای آورد. آنگـاه نماز ظهر را خوانـد و به سوی نخل دیگری حرکت کرد. آن مرد نیز در سـمت راست امام نماز خواند. بعد امام نماز ظهر را چهار رکعت خواند و به سوی نخل دیگری رفته نماز مسـتحبی بعد از ظهر را در چهار رکعت خوانـد؛ بعد اذان گفت و چهار رکعت نماز خواند و سـپس چهار رکعت نماز عصـر را بجا آورد و تنها فاصـله ای که امام میان ظهر و عصر انداخت، همان نافله بود. - . همان -

**[ترجمه]

إيضاح

يدل على استحباب إيقاع نافله الزوال بين الأذان و الإقامه و على جواز إيقاع الإمام الأذان و الإقامه معا بل رجحانه و على رجحان قيـام المقتـدى إذا كـان واحـدا عن يمين الإمـام و على أن الأربع الأولى من الثمان ركعات بين الظهرين للظهر و الأربع الأخيره للعصـر و على اسـتحباب إيقـاع الأربع الأخيره بين الأذان و الإقامه و على أنه يتحقق التفريق المسـتحب و الموجب لإعاده الأذان بتوسـط النـافله بين الفرضـين و على اسـتحباب تفريق الفرائض و النوافل على الأمكنه و قـد وردت العله بأنها تشـهد للمصـلى يوم القيامه.

**[ترجمه]این روایت بر اسـتحباب قرار دادن نـافله زوال بین اذان و اقـامه، و نیز بر جواز بلکه بر رجحـان خوانـدن اذان و اقـامه بـاهم توسـط امـام، و نیز بر اسـتحباب ایسـتادن مـأموم در سـمت راست امام در صورتی که یک نفر باشـد، و بر اینکه از هشـت رکعت نـافله که میـان ظهر و عصـر خوانـده می شـود، چهـار رکعت اول مربوط به ظهر است و چهـار رکعت دیگر برای عصـر دلالت دارد. و نیز بر اسـتحباب قراردادن چهار رکعت دوم بین اذان و اقامه، و بر اینکه فاصله مستحب که موجب اعاده اذان می گردد با خواندن نافله بین دو نماز حاصل می شود، و نیز بر اسـتحباب فاصـله انداختن میان نمازهای واجب و نافله با تغییر مکان دلالت دارد، که علت آن نیز آمد که مکانها در روز قیامت برای شخص نمازخوان شهادت می دهند.

**[ترجمه]

«۲۳»

الدَّعَائِمُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: آخِرُ وَقْتِ الْعَصْرِ أَنْ تَصْفَرَّ الشَّمْسُ (۱).

وَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: صَلُّوا الْعَصْرَ وَ الشَّمْسُ بَيْضَاءُ نَقِيَّةٌ(۲).

وَ عَنْهُ علیه السلام: أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِالْإِبْرَادِ بِصَلَاهِ الظُّهْرِ فِی شِدَّهِ الْحَرِّ وَ ذَلِكَ أَنْ تُؤَخَّرَ بَعْدَ الزَّوَالِ شَيْئاً(۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: آخر وقت نماز عصر هنگامی است که خورشید زرد شود. - . همان ۱ : ۱۳۸ -

و از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: نماز عصر را در حالی بخوانید که آفتاب سفید و واضح است. - . همان -

و از آن حضرت علیه السلام روایت است که در زمان شدت گرما دستور می داد نماز ظهر را بعد از زوال تا خنک شدن هوا به تأخیر بیندازند. - . همان ۱ : ۱۴۰ -

**[ترجمه]

«۲۴»

الْهِدَايَهُ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاتَيْنِ إِلَّا أَنَّ بَيْنَ يَدَيْهَا سُبْحَهً فَإِنْ شِئْتَ طَوَّلْتَ وَ إِنْ شِئْتَ قَصَّرْتَ (۴).

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: أَوَّلُ الْوَقْتِ زَوَالُ الشَّمْسِ وَ هُوَ وَقْتُ اللَّهِ الْأَوَّلُ وَ هُوَ أَفْضَلُهُمَا(۵).

وَ قَالَ علیه السلام: إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ فَلَا أُحِبُّ أَنْ يَسْبِقَنِی أَحَدٌ بِالْعَمَلِ إِنِّی أُحِبُّ أَنْ تَكُونَ صَحِيفَتِی أَوَّلَ صَحِيفَهٍ يُكْتَبُ فِيهَا الْعَمَلُ الصَّالِحُ (۶).

وَ قَالَ علیه السلام: مَا يَأْمَنُ أَحَدُكُمُ الْحَدَثَ فِی تَرْكِ الصَّلَاهِ وَ قَدْ دَخَلَ وَقْتُهَا وَ هُوَ فَارِغٌ فَأَوَّلُ وَقْتِ الظُّهْرِ مِنْ زَوَالِ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ تَمْضِيَ قَدَمَانِ وَ وَقْتُ الْعَصْرِ

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۸.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۸.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۰.

۴- ۴. الهدایه: ۲۸.

۵- ۵. الهدایه: ۲۸.

۶- ۶. الهدایه: ۲۸.

مِنْ حِينِ يَمْضِى قَدَمَانِ مِنْ زَوَالِ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ تَغِيبَ (١)

وَ قَالَ لَفَضْلُ الْوَقْتِ الْأَوَّلِ عَلَى الْآخِرِ كَفَضْلِ الْآخِرَهِ عَلَى الدُّنْيَا(٢).

**[ترجمه]الهدایه: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه خورشید زوال کرد وقت نماز ظهر و عصر شروع شده، مگر اینکه قبل از آنها نافله ای خوانده شود، پس اگر خواستی نافله را طولانی کن و اگر خواستی کوتاه و مختصر بخوان. - . الهدایه : ۲۸ -

و امام صادق علیه السلام فرمود: اول وقت، زوال خورشید است، و آن اولین وقتِ الهی و بهترین آندو می باشد. - . همان -

و فرمود: هرگاه خورشید به زوال رَوَد درهای آسمان باز می شوند، پس دوست ندارم کسی در آن وقت در عمل از من پیشی گیرد، من دوست دارم که نامه اعمالم اولین نامه ای باشد که در آن عمل صالح نوشته شده است. - . همان -

و نیز فرمود: هیچ کدام از شما در حالی که وقت نماز داخل شده و بیکار است، از پیش آمدن اتفاقی به خاطر ترک نماز ایمن نیست. اول وقت نماز ظهر زوال خورشید است تا زمانی که طول سایه به دو قدم رسد، و وقت عصر از زمانی است که طول سایه به دو قدم برسد، تا وقتی که قرص خورشید پنهان گردد - . همان - ؛ و فرمود: فضیلت اول وقت بر آخر وقت مانند فضیلت آخرت بر دنیا است. - . همان -

**[ترجمه]

«۲۵»

تَفْسِیرُ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، بِرِوَایَهِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْهُ بِإِسْنَادِهِ عَنْهُمْ علیهم السلام قَالَ: مَنْ كَانَ مُقِیماً عَلَى الْإِقْرَارِ بِالْأَئِمَّهِ علیهم السلام كُلِّهِمْ وَ بِإِمَامِ زَمَانِهِ وَ وَلَایَتِهِ وَ أَنَّهُ قَائِمُ الْعَیْنِ وَ مَسْتُورٌ مِنْ عَقِبِ الْمَاضِی قَبْلَهُ وَ قَدْ خَفِیَ عَلَیْهِ اسْمُ الْحُجَّهِ وَ مَوْضِعُهُ فِی هَذَا الْوَقْتِ فَمَعْذُورٌ فِی إِدْرَاكِ الِاسْمِ وَ الْمَوْضِعِ حَتَّى یَأْتِیَهُ الْخَبَرُ الَّذِی بِمِثْلِهِ تَصِحُّ الْأَخْبَارُ وَ یَثْبُتُ الِاسْمُ وَ الْمَكَانُ وَ مِثْلُ ذَلِكَ إِذَا حَجَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنِ الْعِبَادِ عَیْنَ الشَّمْسِ الَّتِی جَعَلَهَا دَلِیلَ الصَّلَاهِ فَمُوَسَّعٌ عَلَیْهِمْ تَأْخِیرُهَا حَتَّى یَتَبَیَّنَ لَهُمْ أَوْ یَصِحَّ لَهُمْ دُخُولُ الْوَقْتِ وَ هُمْ عَلَى یَقِینٍ أَنَّ عَیْنَهَا لَمْ تَبْطُلْ وَ قَدْ خَفِیَ عَلَیْهِمْ مَوْضِعُهَا(٣).

**[ترجمه]تفسیر سعد بن عبدالله: از حضرات معصومین علیهم السلام نقل می کند که فرمودند: هر کس به امامت همه ائمه علیهم السلام اقرار دارد و امام زمان خود و ولایت او را پذیرفته است و می داند که او قائم و حاضر امّا در پرده غیبت است و از فرزندان امامان پیش از خود است، و نام «حجت» و مکان او در این وقت مخفی مانده، پس در درک اسم و محل او معذور می باشد، تا زمانی که آن خبر برایش بیاید که با چنان خبری، اخبار صحت می گیرد و نام و مکان ثابت می گردد. درست مانند این که وقتی خداوند عزوجل خورشید را - که شاخص و دلیل اوقات نماز است - از دید بندگان مخفی کند، وقت نماز برایشان وسیع است تا وقتی که برایشان روشن و آشکار گردد یا رسیدن وقت نماز برایشان صحیح و یقینی شود، این در حالی است که آنها می دانند خورشید از بین نرفته، بلکه جایگاه آن بر ایشان مخفی مانده است.

**[ترجمه]

«۲۶»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِیَّهُ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ: یُؤَخِّرُونَ الصَّلَاهَ إِلَی شَرَقِ الْمَوْتَی.

قال السید أی یؤخرونها إلی أن لا یبقی من النار إلا بقدر ما بقی من نفس المیت قد شرق بریقه و غرغر ببقیه نفسه (۴).

**[ترجمه]المجازات النبویه: از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که در حدیثی طولانی فرمود: ... نماز را تا «شَرَق المَوْتی» به تأخیر می اندازند.

سید می فرماید: یعنی نماز را تا حدّی به تأخیر می اندازند که از روز مقداری بماند که از جان میت باقی مانده است؛ که آب دهانش بالا آمده و هنگام مرگ خرخر می کند.

**[ترجمه]

«۲۷»

کِتَابُ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ، عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام

ص: ۴۷

۱- ۱. الهدایه: ۲۸.

۲- ۲. الهدایه: ۲۸.

۳- ۳. کتاب التفسیر هو الذی روی بروایه اخری عن النعمانیّ، و قد أدرجه المؤلّف العلامه فی کتاب القرآن ج ۹۳ و موضع النصّ منه صلی الله علیه و آله ۱۵ و قد مر سابقا أیضا ملخصا.

۴- ۴. المجازات النبویّه ص ۱۹۳ و اللفظ فیه هکذا: و قد قیل فی ذلک أقوال کلها بعیده عن المحجه، و مع ذلک یخرج الکلام من حیز الاستعاره غیر قول واحد، و هو أن یکون المراد أنهم یؤخرون الصلاه الی أن لا یبقی من النهار الا بقدر ما بقی من نفس المیت الذی قد شرق بریقه و غرغر ببقیه نفسه، فشبه علیه السلام تلک البقیه بشفافه الذماء التی قد قرب انقضاؤها و حان فناؤها.

يَقُولُ: إِنَّ الْمَوْتُورَ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ مَنْ ضَيَّعَ صَلَاةَ الْعَصْرِ قَالَ قُلْتُ أَيُّ أَهْلٍ لَهُ قَالَ لَا يَكُونُ لَهُ أَهْلٌ فِي الْجَنَّةِ.

**[ترجمه]کتاب عاصم بن حمید: ابوبصیر گوید: از امام باقر علیه السلام شنیدم که می فرمود: تنهای بی‌خویش و مال کسی است که نماز عصر را ضایع گرداند. راوی گوید: گفتم: آیا اهل و خویشی دارد؟ فرمود: در بهشت هیچ اهل و خویشی نخواهد داشت.

**[ترجمه]

«۲۸»

كِتَابُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ ذَرِيحٍ الْمُحَارِبِيِّ: أَنَّهُ كَانَ جَالِساً عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَدَخَلَ عَلَيْهِ زُرَارَةُ بْنُ أَعْيَنَ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنِّي أُصَلِّي الْأُولَى إِذَا كَانَ الظِّلُّ قَدَمَيْنِ ثُمَّ أُصَلِّي الْعَصْرَ إِذَا كَانَ الظِّلُّ أَرْبَعَةَ أَقْدَامٍ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ الْوَقْتَ فِي النِّصْفِ مِمَّا ذَكَرْتَ إِنِّي قَدَرْتُ لِلْمَوَالِي جَرِيدَةً فَلَيْسَ يَخْفَى عَلَيْهِمُ الْوَقْتُ.

**[ترجمه]کتاب محمد بن مثنّی: از ذریح محاربی نقل است که نزد امام صادق علیه السلام نشسته بود که زراره بن اعین نزد ایشان آمد و گفت: ای ابوعبدالله؛ من نماز اول (ظهر) را وقتی می خوانم که طول سایه دو قدم شده است، و نماز عصر را زمانی می خوانم که سایه چهار قدم باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: وقت نماز، نصف آن مقداری است که گفتی؛ من روی برگ نخلی برای موالی علامتگذاری کرده ام و وقت نماز برای آنها مخفی نیست.

**[ترجمه]

أقول

قد مضى خبر وصیه محمد بن أبی بکر و خبر داود بن سلیمان و غیرهما فی الأبواب السابقه.

**[ترجمه]روایت وصیت محمد بن ابوبکر و نیز روایت داود بن سلیمان و غیر آن در بابهای گذشته ذکر شد .

**[ترجمه]

باب ۸ وقت العشاءین

روایات

«۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، وَ الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ الْقُرَشِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرٍ الْبَصْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِنَّ اللَّهَ كَرِهَ لَكُمْ أَيَّتُهَا الْأُمَّةُ أَرْبَعاً وَ عِشْرِينَ خَصْلَةً وَ نَهَاكُمْ عَنْهَا إِلَى أَنْ قَالَ وَ كَرِهَ النَّوْمَ قَبْلَ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ وَ كَرِهَ الْحَدِيثَ بَعْدَ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ(۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق، الخصال: عبدالله بن حسین بن زید از پدرش از امام صادق و ایشان از پدرانش علیهم السلام و آنها از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که فرمود: ای امّت، خداوند بیست و چهار چیز را برای شما ناپسند داشته و از آن نهیتان کرده است - تا اینجا که فرمود - و خوابیدن پیش از نماز عشا را ناپسند می دارد و از سخن گفتن پس از نماز عشا بدش می آید. -. أمالی صدوق : ۱۸۱، الخصال ۲ : ۱۰۲ -

**[ترجمه]

«۲»

أَمَالِي ابْنِ الشَّيْخِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَمَاعَةٍ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَالِمٍ الْفَرَّاءِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَمَّا أُسْرِيَ بِي إِلَى السَّمَاءِ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ فِيهَا قَصْراً مِنْ يَاقُوتٍ أَحْمَرَ يُرَى بَاطِنُهُ مِنْ ظَاهِرِهِ لِضِيَائِهِ وَ نُورِهِ وَ فِيهِ قُبَّتَانِ مِنْ دُرٍّ وَ زَبَرْجَدٍ فَقُلْتُ يَا جَبْرَئِيلُ لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ قَالَ هُوَ لِمَنْ أَطَابَ الْكَلَامَ وَ أَدَامَ الصِّيَامَ وَ أَطْعَمَ الطَّعَامَ وَ تَهَجَّدَ بِاللَّيْلِ وَ النَّاسُ نِيَامٌ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ فِي أُمَّتِكَ مَنْ يُطِيقُ هَذَا فَقَالَ صلى الله عليه و آله أَ تَدْرِي مَا إِطَابَةُ الْكَلَامِ فَقُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ أَ تَدْرِي مَا إِدَامَةُ الصِّيَامِ قُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ مَنْ صَامَ شَهْرَ الصَّبْرِ شَهْرَ رَمَضَانَ وَ لَمْ يُفْطِرْ مِنْهُ يَوْماً أَ تَدْرِي مَا إِطْعَامُ الطَّعَامِ قُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ مَنْ طَلَبَ لِعِيَالِهِ مَا يَكُفُّ بِهِ وُجُوهَهُمْ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۸۱، الخصال ج ۲ ص ۱۰۲.

عَنِ النَّاسِ أَ تَـدْرِی مَـا التَّهَجُّدُ بِاللَّیْـلِ وَ النَّاسُ نِیَـامٌ قُلْتُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ قَـالَ مَنْ لَمْ یَنَمْ حَتَّی یُصَـلِّیَ الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ وَ النَّاسُ مِنَ الْیَهُودِ وَ النَّصَارَی وَ غَیْرِهِمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ نِیَامٌ بَیْنَهُمَا(۱).

**[ترجمه]امالی ابن الشـیخ: از علی علیه السـلام روایت است که رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرمود: [در شب معراج] چون مرا به آسـمان بردنـد وارد بهشت شـدم، در آنجـا کاخی از یاقوت سـرخ دیـدم که به خاطر نوری که داشت داخل آن از بیرون دیده می شد و دو گنبد از درّ و زبرجد در آن بود. گفتم: ای جبرئیل این کاخ برای کیست؟ گفت: برای کسـی است که سخن خوب بگوید و همیشه روزه دار باشد، دیگران را طعام دهد، و در وقتی که مردم در خوابند او شب زنده دار باشد.

علی علیه السـلام گوید: به پیامبر گفتم: آیا در میان امت شـما کسـی هست که طاقت این اعمال را داشته باشد؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: آیا می دانی کلام خوب چیست؟ گفتم: خدا و پیامبرش بهتر می دانند! حضـرت فرمود: کلام خوب «سـبحان اللّه و الحمـد للّه و لا اله الا اللّه و اللّه اکبر» است. آیا می دانی همیشه روزه دار بودن چگونه است؟ گفتم: خـدا و پیامبرش بهتر می داننـد! فرمود: هر کس که ماه صبر یعنی ماه رمضان را روزه بگیرد و در هیـچ کدام از روزهای آن روزه اش را نخورد. آیا می دانی اطعام کردن و غـذا دادن به دیگران چگونه است؟ گفتم: خداوند و پیامبرش بهتر می دانند! فرمود: کسـی که به دنبال روزی برای زن و بچه اش باشـد تا آنها را تأمین کند و نیازی به مردم نداشـته باشـند. آیا می دانی شب زنده داری هنگام خفته بودن مردم چیست؟ گفتم: خـدا و پیـامبرش بهتر می داننـد! فرمود کسـی که نخوابـد تا نماز عشا را بخوانـد، در حالی که مردم یهود و نصرانی و مشرکان بین آن دو در خواب هستند. - . أمالی طوسیّ ۲ : ۷۳ -

**[ترجمه]

«۳»

تَفْسِیرُ النُّعْمَانِیِّ، عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: مِثْلَهُ وَ فِیهِ لِأَنَّهُمْ یَنَامُونَ بَیْنَ الصَّلَاتَیْنِ (۲).

**[ترجمه]تفسـیر نعمانی: از امیرمؤمنان علیه السلام مانند آن را نقل کرده، اما در آخر آن این گونه آورده است: زیرا آنها بین دو نماز می خوابند. - . ر.ك: بحارالانوار ۹۳ : ۸۳، تفسیر القمی : ۱۹ -

**[ترجمه]

«۴»

السَّرَائِرُ، مِنْ کِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْحُسَـیْنِ عَنْ أَحْمَـدَ الْقَرَوِیِّ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِی بَصِـیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السـلام قَالَ: دُلُوکُ الشَّمْسِ زَوَالُهَا وَ غَسَقُ اللَّیْلِ بِمَنْزِلَهِ الزَّوَالِ مِنَ النَّهَارِ(۳).

**[ترجمه]السـرائر: ابوبصیر از امام باقر علیه السلام نقل می کند که فرمود: «دُلوك الشمس» همان زوال است و «غَسَق اللیل» به منزله زوال از روز می باشد. - . السرائر : ۴۷۵ -

**[ترجمه]

«۵»

مُنْتَهَى الْمَطْلَبِ، قَالَ رَوَى ابْنُ بَابَوَيْهِ فِی کِتَابِ مَدِینَهِ الْعِلْمِ فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْکَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: وَقْتُ الْمَغْرِبِ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ فَغَابَ قُرْصُهَا.

**[ترجمه]منتهی المطلب: عبدالله بن مسکان گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: وقت مغرب هنگامی شروع می شود که خورشید غروب کند و قرص آن پنهان گردد.

**[ترجمه]

بیان

أول وقت المغرب غروب الشمس بلا خلاف قال فی المعتبر و هو إجماع العلماء و کذا فی المنتهی و اختلف الأصحاب فیما یتحقق به الغروب فذهب الأکثر إلی أنه إنما یتحقق و یعلم بذهاب الحمره المشرقیه قال فی المعتبر و علیه عمل الأصحاب و قال الشیخ فی المبسوط علامه غیبوبه الشمس هو أنه إذا رأی الآفاق و السماء مصحیه و لا حائل بینه و بینها و رآه قد غابت عن العین علم غروبها و فی أصحابنا من قال یراعی زوال الحمره من ناحیه المشرق و هو الأحوط فأما علی القول الأول إذا غابت الشمس عن النظر و رأی ضوأها علی جبل یقابلها أو مکان عال مثل منار الإسکندریه و شبهها فإنه یصلی و لا یلزمه حکم طلوعها بحیث طلعت و علی الروایه الأخری لا یجوز ذلک حتی تغیب فی کل موضع تراه و هو الأحوط انتهی.

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۷۳.

۲- ۲. راجع البحار ج ۹۳ ص ۸۳، و رواه القمّیّ فی تفسیره ص ۱۹.

۳- ۳. السرائر ص ۴۷۵.

و يظهر منه أن الاعتبار عنده بغيبوبه القرص و إليه ذهب فى الإستبصار على أحد الوجهين فى الجمع بين الأخبار و هو مختار السيد المرتضى و ابن الجنيد و ابن بابويه فى كتاب علل الشرائع (۱) و ظاهر اختياره فى الفقيه (۲)

حيث نقل الأحاديث الداله عليه و اختاره بعض المتأخرين.

و قال ابن أبى عقيل أول وقت المغرب سقوط القرص و علامه سقوط القرص أن يسود أفق السماء من المشرق و ذلک عند إقبال الليل و تقويه الظلمه فى الجو و اشتباک النجوم و لعله أراد ما يقرب القول الأول و الأخبار المعتبره الكثيره تدل على القول الثانى و هو استتار القرص و لعل الأكثر إنما عدلوا عنها لموافقتها لمذاهب العامه فحملوها على التقيه و تأويلها بذهاب الحمره فى غايه البعد لكن العمل بها و حمل ما يعارضها على الاستحباب وجه قوى به يجمع بين

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۸ باب العله التى من أجلها صار وقت المغرب إذا ذهبت الحمره من المشرق، و كما ترى عنوان الباب يوافق المشهور و ان كان فى طى الباب أحاديث تحكم بأن غروب الشمس باستتار القرص و الذى عندى أن الغروب هو استتار القرص لا- عن وجه الأرض فقط، بل عنها و عن كل ما علاها من الجو الذى يتعلق بها و هو منتهى ما يمكن للإنسان أن يعيش فيه و يتنفس من الهواء المحيط بالارض، و ذلک لان سلطان الشمس و نفوذها انما هو فى الهواء، و لولاه لم يكن للشمس ضياء و لا- بهاء، فاللازم أن يعتبر الغروب بالنسبه الى الهواء الذى يعلو كل قطعه من الأرض. فلو قيل بأن الغروب هو استتار الشمس عن نظر الرائى الذى قام على وجه الأرض لوجب على ذاک الرائى صلاه المغرب، و لم يجب على من ارتفع الى الطبقه الثانيه، و إذا غربت الشمس من الطبقه الثانيه و لم تغرب من الثالثه عاد الاشكال و المحذور و هكذا فى كل طبقه بالنسبه الى طبقه أخرى تعلوها، الا- إذا اعتبر غروب الشمس عن الطبقه العاليه التى ليس بعدها هواء و لا للشمس فيها شعاع و ضياء. و لا يعرف غروبها عن تلک الطبقه الا بذهاب الحمره المشرقيه عن قمه الرأس.

۲- ۲. الفقيه ج ۱ ص ۱۴۱- ۱۴۲.

الأخبار و يؤيده بعض الروايات و إن كان العمل بالمشهور أحوط.

ثم إنه قد عرفت ما دل عليه كلام المبسوط من حصول الاستتار و دخول الوقت و إن بقى شعاع الشمس على رءوس الجبال و المناره العاليه و قال فى التذكره و هو أى الغروب ظاهر فى الصحارى و أما فى العمران و الجبال فيستدل عليه بأن لا يبقى شى ء من الشعاع على رءوس الجدران و قلل الجبال و هو أحوط و إن دل بعض الأخبار على ما اختاره الشيخ كما ستعرف.

و أما آخر وقت المغرب فالمشهور بين الأصحاب امتداد وقتها للمختار إلى انتصاف الليل أو إلى أن يبقى لانتصاف الليل مقدار العشاء على القول بالاختصاص و هو اختيار المرتضى و ابن الجنيد و ابن زهره و ابن إدريس و جمهور المتأخرين و نقل ابن زهره إجماع الفرقه عليه.

و قال المفيد آخر وقتها غيبوبه الشفق و هو الحمره فى المغرب و المسافر إذا جد به السير عند المغرب فهو فى سعه من تأخيرها إلى ربع الليل و نحوا منه قال الشيخ فى النهايه و قال فى المبسوط آخره غيبوبه الشفق و أطلق و كذا فى الجمل و هو المحكى عن ابن البراج و ابن أبى عقيل و نقل فى المختلف أنه للمختار و للمضطر إلى ربع الليل و به قال ابن حمزه و أبو الصلاح و قال فى الخلاف آخره غيبوبه الشفق و عن السيد أنه قال فى الناصريه آخر وقتها مغيب الشفق الذى هو الحمره و روى ربع الليل و حكم بعض أصحابنا أن وقتها يمتد إلى نصف الليل و عن ابن أبى عقيل أن ما بعد الشفق وقت المضطر و عن ابن بابويه وقت المغرب لمن كان فى طلب المنزل فى سفر إلى ربع الليل و كذا للمفيض من عرفات إلى جمع و عن سلار يمتد وقت العشاء الأول على أن يبقى لغياب الشفق الأحمر مقدار أداء ثلاث ركعات.

و نقل فى المنتهى عن الشيخ أن آخره للمختار ذهاب الشفق و للمضطر إلى ما قبل نصف الليل بأربع و نقله عن السيد فى المصباح و عن بعض العلماء يمتد وقت المضطر حتى يبقى للفجر وقت العشاء و اختاره المحقق فى المعتبر

و نقله الشیخ فی المبسوط عن بعض الأصحاب و حکی عن ابن البراج أنه حکی عن بعض الأصحاب قولا ـ بأن للمغرب وقتا واحدا عند غروب الشمس و لعل الأقوی امتداد وقت الفضیله إلی سقوط الشفق و وقت الإجزاء للمختار إلی نصف اللیل و للمضطر إلی ما قبل طلوع الفجر بقدر العشاء.

و أما وقت العشاء الآخره فالمشهور أن أولها إذا مضی من غروب الشمس مقدار أداء ثلاث رکعات و قال الشیخان أول وقتها غیبوبه الشفق و نسبه فی الخلاف إلی ابن أبی عقیل و سلار و هو أحد قولی المرتضی و صرح الشیخ فی النهایه بجواز تقدیم العشاء قبل غیبوبه الشفق فی السفر و عند الأعذار و جوز فی التهذیب تقدیمه إذا علم أو ظن أنه إذا لم یصل فی هذا الوقت لم یتمکن منه بعده و الأول أقوی.

و آخر وقت العشاء علی المشهور انتصاف اللیل سواء فی ذلک المختار و المضطر و قال المفید آخره ثلث اللیل و هو مختار الشیخ فی جمله من کتبه و ابن البراج و قال فی المبسوط و النهایه آخره للمختار ثلث اللیل و للمضطر نصف اللیل و اختاره ابن حمزه و عن ابن أبی عقیل أول وقت العشاء الآخره مغیب الشفق و هو الحمره فإذا جاز ذلک حتی دخل ربع اللیل فقد دخل فی الوقت الأخیر و قد روی إلی نصف اللیل.

و نقل الشیخ فی المبسوط عن بعض علمائنا قولا بأن آخره للمضطر طلوع الفجر و اختاره المحقق فی المعتبر و بعض المتأخرین و نقل عن أبی الصلاح أن آخره للمختار ربع اللیل و للمضطر نصف اللیل و لعل الأقوی امتداد وقت الفضیله إلی ثلث اللیل و وقت الإجزاء للمختار إلی نصف اللیل و وقت المضطر إلی طلوع الفجر فلو أخر المختار عن نصف اللیل أثم و لکنه یجب علیه الإتیان بالعشاءین قبل طلوع الفجر أداء و ما اخترناه فی الجمع أولی مما اختاره الشیخ من القول باستحباب القضاء إذا زال عذر المعذور بعد نصف اللیل حیث قال فی المبسوط و فی أصحابنا من قال إلی طلوع الفجر فأما من یجب علیه القضاء من

أصحاب الأعذار و الضرورات فإنا نقول هاهنا عليه القضاء إذا لحق قبل الفجر مقدار ما يصلى ركعه أو أربع ركعات صلى العشاء الآخره و إذا لحق مقدار ما يصلى خمس ركعات صلى المغرب أيضا معها استحبابا و إنما يلزمه وجوبا إذا لحق قبل نصف الليل بمقدار ما يصلى فيه أربع ركعات أو قبل أن يمضى ربعه مقدار ما يصلى ثلاث ركعات المغرب انتهى مع أنه قال بهذا الفرق فى سائر أوقات الاختيار و الاضطرار.

و قال فى موضع من الخلاف لا خلاف بين أهل العلم فى أن أصحاب الأعذار إذا أدرك أحدهم قبل طلوع الفجر الثانى مقدار ركعه أنه يلزمه العشاء الآخره.

فإن قيل ظاهر الآيه انتهاء وقت العشاءين بانتصاف الليل لقوله تعالى إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ و إذا اختلف الأخبار يجب العمل بما يوافق القرآن قلنا إذا أمكننا الجمع بين ظاهر القرآن و الأخبار المتنافيه ظاهرا فهو أولى من طرح بعض الأخبار و حمل الآيه على المختار الذين هم جل المخاطبين و عمدتهم يوجب الجمع بينها و عدم طرح شى ء منها و أيضا لو قال تعالى إلى طلوع الفجر لكنا نفهم منه جواز التأخير من نصف الليل اختيارا فلذا قال إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ و أما حمل أخبار التوسعه على التقيه كما فعله الشهيد الثانى قدس الله روحه حيث قال و للأصحاب أن يحملوا الروايات الداله على الامتداد إلى الفجر على التقيه لإطباق الفقهاء الأربعه عليه و إن اختلفوا فى كونه آخر وقت الاختيار أو الاضطرار فهو غير بعيد لكن أقوالهم لم تكن منحصره فى أقوال الفقهاء الأربعه و عندهم فى ذلك أقوال منتشره و الحمل على التقيه إنما يكون فيما إذا لم يكن محمل آخر ظاهر به يجمع بين الأخبار و ما ذكرنا جامع بينها.

و بالجمله المسأله لا تخلو من إشكال و الأحوط عدم التأخير عن تتمه الليل بعد تجاوز النصف و عدم التعرض للأداء و القضاء و الله يعلم حقائق الأحكام و حججه الكرام عليهم السلام.

**[ترجمه]همه متّفقند که اول وقت نماز مغرب، غروب خورشید است. در کتاب معتبر و نیز کتاب مُنتهی گفته شده است: همه علما بر این مطلب اجماع دارند. اما علمای شیعه در این اختلاف دارند که غروب چگونه محقق می شود. بیشتر آنها گفته اند غروب با رفتنِ سرخیِ مشرق محقق می گردد. صاحب معتبر گوید: عملِ اصحاب بر همین نظر است. شیخ در مبسوط گفته است: علامت پنهان شدن قرص خورشید آن است که وقتی به افقها نگاه کند و آسمان صاف باشد و هیچ حائلی وجود نداشته باشد، دیگر نتواند خورشید را ببیند؛ اما در میان اصحاب ما کسانی گفته اند باید زوال سرخی از سمت مشرق لحاظ گردد، که به نظر ما هم احوط همین است. اما بنا بر قول اول اگر خورشید از دیده پنهان شد و پرتوی آن روی کوهی که مقابل آن است یا مکان بلندی مانند مناره اسکندریه و امثال آن دیده شد می توان نماز مغرب را خواند، و لازم نمی‌آید او را حکم طلوع خورشید زمانی که طلوع کند. و بنا بر روایت دیگر، جایز نیست نماز مغرب خوانده شود تا زمانی که پرتو خورشید در تمامی نواحی غایب شود و از نظر ما هم احوط همین است. پایان کلام علامه در معتبر.

از این سخن علامه معلوم می شود که نظر ایشان بر پنهان شدن قرص خورشید بوده است. در استبصار در جمع بین روایات یکی از این دو نظر پذیرفته شده است و نظر سید مرتضی، ابن جنید و ابن بابویه در کتاب علل الشرائع - . علل الشرائع ۲ : ۳۸ - نیز همین است. و از ظاهر کلام در کتاب من لایحضره الفقیه - . الفقیه ۱ : ۱۴۱ و ۱۴۲ - هم معلوم است که همین نظر را پذیرفته است، چون تعدادی از احادیث را که بر آن دلالت دارند آورده است و بعضی از متأخرین نیز همان را پذیرفته اند.

ابن ابی عقیل گوید: اول وقت مغرب سقوط قرص خورشید است و علامت سقوط قرص آن است که افق آسمان در سمت مشرق سیاه شود، و آن به هنگام آغاز شب و چیره شدن تاریکی در آسمان و درهم شدن ستارگان می باشد. و شاید مقصود ایشان چیزی نزدیک به قول اول باشد، در حالی که روایات معتبر بسیاری دلالت بر قول دوم دارند که عبارت بود از پنهان شدن قرص خورشید. و چه بسا عدول بیشتر فقها از آن بسبب موافقتش با رأی و نظر اهل سنت بوده است و روایات آن را حمل بر تقیه کرده اند، و تأویل غروب به از بین رفتن سرخی بسیار بعید به نظر می رسد، اما اینکه به آن عمل شده و روایات معارض با آن حمل بر استحباب شده است وجهی قوی دارد که بوسیله آن بین اخبار متعارض جمع می توان کرد که بعضی روایات نیز آن را تأیید می کند، گرچه احوط همان عمل به مشهور است.

امّا دانستی که کلام شیخ در مبسوط بر حصول پنهان شدن قرص و دخول وقت دلالت داشت حتی اگر شعاع و پرتو خورشید بر سر کوه ها و مناره های بلند دیده شود. و علامه در تذکره فرموده است: غروب در بیابان ها ظاهر است، اما در آبادی و کوهستان زمانی می توان به آن پی برد که چیزی از پرتوی آفتاب بر بالای دیوارها و قله کوه ها دیده نشود، و احوط هم همین است، هرچند بعضی روایات بر نظر شیخ دلالت دارد، چنانچه خواهی دانست.

امّا مشهور بین اصحاب در مورد آخر وقت مغرب این است که برای شخص مختار تا نیمه شب یا بنا بر قول به وقت مختص به اندازه خواندن یک نماز عشا تا نیمه شب وقت است؛ که سید مرتضی، ابن جنید، ابن زهره، ابن ادریس و جمهور متأخرین بر آن فتوا داده اند، و ابن زهره بر این فتوا نقل اجماع شیعه کرده است.

شیخ مفید می فرماید: آخر وقت نماز مغرب پنهان شدن شفق می باشد و آن سرخی عارض شده بر مغرب است. و شخص مسافر اگر هنگام مغرب مجبور به طی مسافت بود، این وقت تا یک چهارم شب برایش وسعت دارد و می تواند تا آن زمان نماز مغرب را به تأخیر بیندازد. شیخ در النهایه نیز همین نظر را دارد. شیخ در مبسوط گوید: آخر وقت نماز مغرب پنهان شدن شفق است و مطلق [بدون تفصیل بین مسافر و غیر مسافر] فتوا می دهد. همچنین است در کتاب جُمَل و مَحکی از ابن براج و ابن ابی عقیل. در مختلف نقل می کند که آخر وقت نماز مغرب برای شخص مختار و مضطر تا یک چهارم شب است. ابن حمزه و ابوالصلاح نیز بر همین نظرند. شیخ در الخلاف گوید: آخر وقت مغرب پنهان شدن شفق است. و از سید نقل شده که در کتاب ناصریه گفته است: آخر وقت نماز مغرب پنهان شدن شفق یعنی سرخی است، و روایت شده که تا یک چهارم شب ادامه دارد. بعضی از اصحاب ما حکم کرده اند که وقت نماز مغرب تا نیمه شب ادامه دارد. و از ابن ابی عقیل نقل است که بعد از شفق وقت افراد مضطر است. و از ابن بابویه نقل شده که گفت: وقت مغرب برای مسافری که به دنبال منزلگاه می گردد و نیز کسی که از عرفات روانه شده تا یک چهارم شب ادامه دارد. و از سلّار نقل شده که گفت: وقت مغرب تا وقتی ادامه دارد که تا پنهان شدن سرخیِ شفق، به اندازه سه رکعت مانده باشد. در منتهی از شیخ نقل شده است که آخر وقت مغرب برای شخص مختار، از بین رفتن شفق، و برای شخص مضطر تا چهار رکعت مانده به نیمه شب است. و نیز از سید در مصباح و بعضی علما نقل کرده که وقت مضطر تا چهار رکعت مانده به فجر است. محقق در معتبر همین نظر را برگزیده و شیخ در مبسوط آن را از بعضی اصحاب نقل کرده است. و از ابن براج نقل شده که ایشان از بعضی اصحاب حکایت کرده است که گفته اند مغرب یک وقت دارد و آن هنگام غروب خورشید است. و چه بسا اقوی این باشد که وقت فضیلت تا سقوط شفق ادامه دارد. و وقت اِجزاء برای شخص مختار تا نیمه شب و برای مضطر تا چهار رکعت مانده به طلوع فجر است.

اما در مورد وقت نماز عشاء، مشهور آن است که، با گذشت مدت زمانی به مقدار سه رکعت از غروب شمس، وقت عشاء شروع می شود. شیخین گفته اند: ابتدای وقت نماز عشا، پنهان شدن شفق است، و در خلاف آن را به ابن ابیعقیل و سلّار نسبت داده است. سید مرتضی هم دو قول دارد که این، یکی از آن دو قول است، و شیخ در النهایه تصریح کرده که در سفر و هنگام عذر می توان نماز عشا را پیش از مخفی شدن شفق نیز بجا آورد. در تهذیب مقدم کردن نماز عشا بر شفق را در صورت علم یا ظن به اینکه اگر در این وقت نخواند دیگر نمی تواند بخواند، جایز دانسته است، و اقوی همان قول اول است.

آخر وقت نماز عشا بنا بر قول مشهور، برای شخص مختار و مضطر، نیمه شب می باشد. شیخ مفید گوید: آخر وقت عشا گذشتن یک سوم از شب است، و شیخ در بعضی از کتابهایش و ابن براج نیز همین قول را اختیار کرده اند. از ابن ابی عقیل نقل شده است که وقت نماز عشا، پنهان شدن شفق یعنی سرخی است، پس وقتی از این مقدار گذشت و وارد یک چهارم شب شد دیگر پایان وقت است، و روایت شده که وقت نماز عشا تا نیمه شب است.

شیخ در مبسوط از برخی علمای شیعه نقل کرده که گفته اند: آخر وقت عشا برای مضطر، طلوع فجر است، و محقق در معتبر و بعضی از متأخرین بر همین نظرند. از ابوالصلاح نقل شده که آخر وقت عشا برای شخص مختار، یک چهارم شب و برای مضطر نیمه شب است، و شاید اقوی امتداد وقت فضیلت تا یک سوم شب باشد، و وقت اِجزاء برای شخص مختار تا نیمه شب است، و وقت مضطر تا طلوع فجر می باشد. پس اگر مختار نمازش را تا نیمه شب به تأخیر انداخت گناه کرده است، اما بر او واجب است نماز مغرب و عشا را پیش از طلوع فجر به نیت ادا بخواند. اما نظری که ما در جمع بین همه نظرها اختیار کردیم بهتر از نظر شیخ است که می گوید: هرگاه عذر شخص معذور برطرف شد مستحب است بعد از نیمه شب آن را به نیت قضا بخواند، چنانچه در مبسوط نیز می گوید: از میان اصحاب ما بعضی هستند که می گویند: نماز عشا تا طلوع فجر وقت دارد. اما نظر ما در مورد کسانی که واجب است به نیت قضا نماز بخوانند - اشخاص دارای عذر و ضرورت - این است که قضا در اینجا بر آنها واجب است، اگر قبل از فجر به مقدار یک رکعت یا چهار رکعت مانده بود نماز عشا را می خواند، و اگر به مقدار پنج رکعت مانده بود، مستحب است نماز مغرب را نیز بخواند. و اگر تا نیمه شب به مقدار چهار رکعت مانده یا اینکه از ربع شب به مقدار سه رکعت مانده است دیگر مستحب نیست بلکه واجب است. پایان کلام شیخ. این درحالی است که شیخ در وقت دیگر نمازها، میان وقت اختیار و اضطرار قائل به تفکیک بود.

و در جایی از کتاب الخلاف گوید: میان اهل علم در این مسئله اختلافی وجود ندارد که اگر عذر شخص معذور تا یک رکعت مانده به فجر دوم برطرف شد، باید نماز عشا را ادا کند.

اگر گفته شود: ظاهر آیه «إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ» آن است که پایان وقت مغرب و عشا نیمه شب می باشد، و در صورت اختلاف روایات باید به آن روایاتی عمل کرد که موافق قرآن هستند، می گوییم: اگر توانستیم بین ظاهر قرآن و روایاتی که در ظاهر با هم تعارض دارند جمع کنیم بهتر از آن است که کنارشان بگذاریم، و آیه حمل بر اشخاص مختار می شود که بیشتر مخاطبان را در بر می گیرد، و بیشتر علما جمع میان روایات و کنار نگذاشتن تعدادی از آن را واجب دانسته اند. همچنین اگر خداوند متعال می فرمود «إلى طلوع الفجر» می فهمیدیم که تأخیر از نیمه شب برای شخص مختار جایز است، فلذا فرمود: «إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ». امّا اینکه روایاتِ توسعه وقت را حمل بر تقیه کنیم چنانچه شهید ثانی (قده) حمل فرموده و گفته است: اصحاب می

توانند روایات دلالت کننده بر امتداد وقت تا فجر را حمل بر تقیه کنند، زیرا فقهای چهار مذهب اهل سنت بر آن اتفاق دارند، هرچند در اینکه آیا این زمان آخر وقت اختیاری است یا اضطراری، میانشان اختلاف است. لذا این حمل بعید نیست. اما اقوال فقهای اهل سنت منحصر به اقوال چهار فقیه مؤسس چهار مذهب نیست، بلکه اقوال پراکنده ای دارند، و حمل بر تقیه در صورتی است که هیچ محمل دیگری برای جمع میان روایات وجود نداشته باشد، و آنچه ما گفتیم، میان همه روایات و اقوال جمع می کند.

به هر حال این مسئله خالی از اشکال نمی باشد، و احوط عدم تأخیر نماز از پایان شب پس از گذشتن نیمی از شب است، و در خواندن نماز نه باید نیت ادا کرد و نه نیت قضا، و خداوند و حجّتهای گرامی او علیهم السلام حقایق احکام را می دانند.

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ رَفَعَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَكِيمٍ عَنْ شِهَابِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ قَالَ قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: يَا شِهَابُ إِنِّی أُحِبُّ إِذَا صَلَّيْتُ الْمَغْرِبَ أَنْ أَرَى فِی السَّمَاءِ

ص: ۵۴

كَوْكَباً(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: شهاب بن عبد ربّه گوید: امام صادق علیه السلام به من فرمود: ای شهاب، من دوست می دارم هنگامی که نماز مغرب را می خوانم، ستاره ای در آسمان ببینم. - . علل الشرائع ۲ : ۳۹ -

**[ترجمه]

بيان

قال الشيخ في الإستبصار بعد إيراد هذا الخبر يوجه الاستحباب في هذا الخبر بأن يتأنى الإنسان في صلاته و يصليها على تؤده فإنه إذا فعل ذلك يكون فراغه منها عند ظهور الكواكب و يحتمل أيضا أن يكون مخصوصا بمن يكون في موضع لا يمكنه اعتبار سقوط الحمره من المشرق بأن يكون بين الحيطان العاليه أو الجبال الشاهقه فإن من هذه صفته ينبغي أن يستظهر في ذلك بمراعاه الكواكب انتهى.

و لا يخفى أنه لا حاجه إلى هذا التأويل البعيد لا سيما على ما اختاره عند إبداء الوجه الأخير من دخول الوقت بذهاب الحمره إذ لا ينفك ذهابها عن ظهور كوكب غالبا و ليس في الخبر الكواكب و لا اشتباكها بل يمكن أن يقال لا ينافي القول باستتار القرص أيضا بل يؤيده بوجهين أحدهما أنه عند الغروب يظهر كوكب في أكثر الأوقات لا سيما إذا كانت الزهره مؤخره عن الشمس و ثانيهما أن أحب يدل على استحباب التأخير لا وجوبه.

**[ترجمه]شیخ در استبصار پس از ذکر این خبر، وجه استحباب در آن را این گونه بیان می دارد که انسان نمازش را با تأنّ-ی و آرامش بخواند، پس هنگامی که این گونه نماز خواند، پایان نماز مغربش مصادف با پیدا شدن ستارگان خواهد بود. و احتمال دارد این حکم مخصوص به کسی باشد که به سبب وجود دیوارها یا کوه های بلند نمی تواند از سقوط حمره مشرقیه اطمینان حاصل کند، لذا کسی که در چنین موقعیت بود باید برای اطمینان، صبر کند تا ستارگان را مشاهده نماید. پایان کلام شیخ در استبصار.

امّا مخفی نیست که نیازی به این تأویلِ بعید نمی باشد، بخصوص بنابر نظر خود ایشان که در بیان وجه آخر از دخول وقت، پنهان شدن سرخی را برگزید، زیرا از بین رفتن سرخی غالباً مصادف است با پیدایش ستاره‌ای، و در این روایت هم کواکب [به صورت جمع] و درهم بودن آن‌ها نیامده بود. بلکه می توان گفت: این قول منافاتی با استتار قرص خورشید نیز ندارد، بلکه از دو جهت آن را تأیید می کند: یکی اینکه هنگام غروب ستاره ای در اکثر اوقات پیدا می شود بخصوص اگر زهره بعد از خورشید باشد. و دوم اینکه کلمه «دوست می دارم» (أحبّ) دلالت بر استحباب تأخیر دارد نه وجوب.

**[ترجمه]

«۷»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَلَکٌ مُوَکَّلٌ یَقُولُ مَنْ نَامَ عَنِ الْعِشَاءِ إِلَی نِصْفِ اللَّیْلِ فَلَا أَنَامَ اللَّهُ عَیْنَهُ (۲).

ثواب الأعمال، عن محمد بن الحسن عن الحسین بن الحسن بن أبان عن الحسین بن سعید عن النضر بن سوید عن موسی بن بکر: مثله (۳)

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ: مِثْلَهُ وَ فِیهِ عَیْنَیْهِ (۴).

**[ترجمه]علل الشرائع: زراره از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: فرشته ای موکل هست که همیشه می گوید: هر کس پیش از خواندن نماز عشا تا نیمه شب بخوابد، خداوند چشمش را نخواباند. -. همان ۲ : ۴۵ -

ثواب الاعمال: از موسی بن بکر مانند آن نقل شده است. -. ثواب الأعمال : ۲۰۸ -

المحاسن: از حسین بن سعید این روایت ذکر شده که بجای چشمش، دو چشمش آمده است. -. المحاسن : ۸۴ -

**[ترجمه]

«۸»

السَّرَائِرُ، مِنْ کِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ

ص: ۵۵

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۹.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۵.

۳- ۳. ثواب الأعمال: ۲۰۸.

۴- ۴. المحاسن ص ۸۴.

عَلِيِّ بْنِ يَعْقُوبَ الْهَاشِمِيِّ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا أَمَرْتُ أَبَا الْخَطَّابِ أَنْ يُصَلِّيَ الْمَغْرِبَ حِينَ تَغِيبُ الْحُمْرَةُ مِنْ مَطْلَعِ الشَّمْسِ عِنْدَ مَغْرِبِهَا فَجَعَلَهُ هُوَ الْحُمْرَةَ الَّتِي مِنْ قِبَلِ الْمَغْرِبِ وَ كَانَ يُصَلِّي حِينَ يَغِيبُ الشَّفَقُ (۱).

**[ترجمه]السرائر: عمّار ساباطی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: به ابوالخطّاب امر کردم که نماز مغرب را هنگامی بخواند که حمره مشرقیه هنگام غروب پنهان شود، اما او سرخی قبل مغرب را برای نماز قرار داده است. و ابوالخطاب نماز مغرب را هنگام پنهان شدن شفق می خواند. - . السرائر : ۴۷۵ -

**[ترجمه]

«۹»

مَجَالِسُ الشَّيْخِ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنِ التَّلَّعُكْبَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّيَالِسِيِّ عَنْ زُرَيْقٍ الْخُلْقَانِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ يُصَلِّي الْمَغْرِبَ عِنْدَ سُقُوطِ الْقُرْصِ قَبْلَ أَنْ تَظْهَرَ النُّجُومُ (۲).

**[ترجمه]مجالس الشیخ: زریق خُلقانی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ایشان نماز مغرب را هنگام سقوط قرص خورشید و پیش از پیدا شدن ستارگان می خواند. - . أمالی طوسیّ ۲ : ۳۰۶ -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْهِدَايَةُ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِذَا غَابَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ حَلَّ الْإِفْطَارُ وَ وَجَبَتِ الصَّلَاةُ وَ وَقْتُ الْمَغْرِبِ أَضْيَقُ الْأَوْقَاتِ وَ هُوَ إِلَى حِينِ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ وَ وَقْتُ الْعِشَاءِ مِنْ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ (۳).

**[ترجمه]الهدایه: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که خورشید پنهان شود وقت افطار است و نماز واجب می شود، و وقت مغرب تنگ ترین اوقات است و تا زمان پنهان شدن شفق ادامه دارد، و وقت عشا از پنهان شدن شفق تا یک سوم شب می باشد. - . الهدایه : ۲۹ و ۳۰ -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ فَقَالَ أَنِخْ إِذَا غَابَتِ الشَّمْسُ قَالَ فَإِنَّهُ يَشْتَدُّ عَلَى الْقَوْمِ إِنَاخَتُهُ مَرَّتَيْنِ قَالَ إِنَّهُ أَصْوَنُ لِلظَّهْرِ(۴).

**[ترجمه]المحاسن: شخصی از امام صادق علیه السلام در مورد نماز مغرب سؤال کرد، ایشان فرمود: وقتی خورشید غروب کرد شترها را بخوابان (اتراق کن). آن مرد گفت: بر مسافران سخت است که دو بار شتران را بخوابانند و اتراق کنند. فرمود: [اگر دوبار شترها را بخوابانید] برای سلامت پشت آنها بهتر است. - . المحاسن : ۶۳۹ -

**[ترجمه]

«۱۲»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِيِّ مَعاً عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّلْتِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي يَزِيدَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: إِذَا غَابَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الْمَغْرِبِ (۵).

**[ترجمه]مجالس صدوق: داود بن ابی یزید از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: وقتی خورشید غروب کرد وقت نماز مغرب داخل شده است. - . أمالي صدوق : ۴۹ -

**[ترجمه]

«۱۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ

۱- ۱. السرائر: ۴۷۵.

۲- ۲. أمالي الطوسيّ ج ۲ ص ۳۰۶.

۳- ۳. الهدایه: ۲۹ و ۳۰.

۴- ۴. المحاسن ص ۶۳۹.

۵- ۵. أمالي الصدوق ص ۴۹.

الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِی يَسْأَلُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَتَی يَدْخُلُ وَقْتُ الْمَغْرِبِ فَقَالَ إِذَا غَابَ كُرْسِيُّهَا قَالَ وَ مَا كُرْسِيُّهَا قَالَ قُرْصُهَا قُلْتُ مَتَی يَغِيبُ قُرْصُهَا قَالَ إِذَا نَظَرْتَ إِلَيْهِ فَلَمْ تَرَهُ (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: داوود بن فرقد گوید: شنیدم که پدرم از امام صادق علیه السلام پرسید: ابتدای وقت نماز مغرب چه زمانی است؟ فرمود: هنگامی که کرسیِ آن پنهان شود. پدرم گفت: کرسیِ آن چیست؟ فرمود: قرص خورشید. من گفتم: چه زمانی قرص خورشید پنهان می شود؟ فرمود: زمانی که به سمت آن نگاه کنی امّا دیگر آن را نبینی. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

لعل الضمیر فی کرسیها راجع إلی الشمس بمعنی الضوء فإنه یطلق علی الجرم و علی الضوء و علیهما معا فشبه قرص الشمس بکرسی الضوء لتمکنه فیه.

**[ترجمه]احتمالاً ضمیر در «کرسیها» به خورشید برمی گردد و به معنای پرتو آن است، اما هم بر خود خورشید و هم بر پرتو آن اطلاق می شود، پس قرص خورشید به کرسی نور تشبیه شده، زیرا نور در آن قرار دارد.

**[ترجمه]

«۱۴»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّام أَوْ غَيْرِهِ قَالَ: صَعِدْتُ مَرَّةً جَبَلَ أَبِی قُبَيْسٍ وَ النَّاسُ يُصَلُّونَ الْمَغْرِبَ فَرَأَيْتُ الشَّمْسَ لَمْ تَغِبْ وَ إِنَّمَا تَوَارَتْ خَلْفَ الْجَبَلِ عَنِ النَّاسِ فَلَقِيتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الصَّادِقَ فَأَخْبَرْتُهُ بِذَلِكَ فَقَالَ لِی وَ لِمَ فَعَلْتَ ذَلِكَ بِئْسَ مَا صَنَعْتَ إِنَّمَا تُصَلِّيهَا إِذَا لَمْ تَرَهَا خَلْفَ جَبَلٍ غَابَتْ أَوْ غَارَتْ مَا لَمْ يُجَلِّلْهَا سَحَابٌ أَوْ ظُلْمَةٌ تُظِلُّهَا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ مَشْرِقُكَ وَ مَغْرِبُكَ وَ لَيْسَ عَلَی النَّاسِ أَنْ يَبْحَثُوا(۲).

**[ترجمه]مجالس صدوق: زید شحام یا شخص دیگری گفت: یکبار از کوه ابوقبیس بالا رفتم درحالی که مردم نماز مغرب می گزاردند. دیدم خورشید غروب نکرده بلکه پشت کوه رفته و از دیدگان مردم پنهان شده است. امام صادق علیه السلام را که ملاقات کردم این قضیه را برایشان گفتم. ایشان فرمود: چرا این کار را کردی؟ کار بدی کردی! نماز مغرب را هنگامی بخوان که خورشید را پشت کوهی که غروب کرده باشد یا پنهان شده باشد، نبینی. البته تا وقتی که مانع دیدنِ آن، ابر یا تاریکی که بر آن سایه افکنده، نباشد، پس تو باید طبق مشرق و مغرب خودت عمل کنی و تفحص در مورد این مسئله بر مردم واجب نیست. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ وَ ابْنِ الْوَلِيدِ مَعاً عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُوسَى بْنِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي الْمَغْرِبِ إِنَّا رُبَّمَا صَلَّيْنَا وَ نَحْنُ نَخَافُ أَنْ تَكُونَ الشَّمْسُ خَلْفَ الْجَبَلِ أَوْ قَدْ سَتَرَهَا مِنَّا الْجَبَلُ فَقَالَ لَيْسَ عَلَيْكَ صُعُودُ الْجَبَلِ (۳).

**[ترجمه]مجالس صدوق: سماعه گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: هنگام نماز مغرب نماز را در حالی که نگران بودیم که خورشید شاید پشت کوه رفته و به خاطر وجود کوه است که نمی توانیم آن را ببینیم! امام فرمود: واجب نیست برای تفحص از کوه بالا بروی. - . همان : ۵۰ -

**[ترجمه]

بيان

ظاهر هذا الخبر المتقدم الاكتفاء بغيبوبه الشمس خلف الجبل و إن لم تغرب عن الأفق و لعله لم يقل به أحد و إن كان ظاهر الصدوق القول به لكن لم ينسب إليه هذا القول و يمكن حمله على ما إذا غابت عن الأفق الحسی

ص: ۵۷

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۴۹.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۴۹.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۵۰.

لکن یبقی ضوؤها علی رءوس الجبال کما نقلنا عن الشیخ فی المبسوط و لعل الشیخ حملهما علی هذا الوجه و لیس ببعید جدا و الأولی الحمل علی التقیه.

و قال الوالد قدس سره فی الخبر الأول الظاهر أن ذمه علی صعود الجبل لأنه کان غرضه منه إثاره الفتنه بأن یقول إنهم یفطرون و یصلون و الشمس لم تغب بعد و کان مظنه أن یصل الضرر إلیه و إلی غیره فنهاه علیه السلام لذلک و یمکن أن یکون المراد بقوله علیه السلام فإنما علیک مشرقک و مغربک إنک لا تحتاج إلی صعود الجبل فإنه یمکن استعلام الطلوع و الغروب بظهور الحمره أو ذهابها فی المشرق أو عنه للغروب و عکسه للطلوع و هذا الوجه جار فی الخبر الأخیر أیضا.

و قال الجوهری غارت الشمس تغور غیارا غربت و قال جلل الشی ء تجلیلا عم و المجلل السحاب الذی یجلل الأرض بالمطر أی یعم.

**[ترجمه]ظاهر این روایت و روایت قبل، اکتفا کردن به پنهان شدن خورشید در پشت کوه است حتی اگر در افق غروب نکرده باشد، و احتمالاً هیچ کس قائل به آن نیست، گرچه ظاهر کلام صدوق مطابق آن است، اما چنین قولی به او نسبت داده نشده است. و می توان این روایت را بر زمانی حمل کرد که خورشید از افق حسّی پنهان شده، امّا پرتو آن بر قله کوه ها مانده است. چنانچه از شیخ در مبسوط همین را نقل کردیم. و شاید شیخ این دو روایت را بر همین وجه حمل کرده که اصلاً بعید نیست، و بهتر این است که حمل بر تقیه شود.

مرحوم پدرم در مورد روایت اول گفته است: ظاهراً مذمّت راوی به خاطر بالا رفتن از کوه به خاطر این بوده که قصد ایجاد فتنه داشته است تا بگوید آنها در حالی افطار می کنند و نماز می خوانند که هنوز خورشید پنهان نشده است، و احتمال این بوده که خودش یا دیگران در معرض ضرر قرار گیرند، از این رو امام علیه السلام او را نهی فرمود. و ممکن است مقصود امام از اینکه فرمود «تو مطابق مشرق و مغرب خودت عمل کن» این باشد که نیازی به بالارفتن از کوه نیست و می توان طلوع و غروب را با پیدا شدن یا پنهان شدن سرخی در مشرق یا از آن برای غروب و به عکس آن برای طلوع تشخیص داد، و این وجه در مورد روایت آخر نیز صدق می کند.

جوهری گوید: «غارت الشمس، تغور، غیاراً» یعنی خورشید غروب کرد. و «جلل الشیء تجلیلاً» یعنی فراگرفت، و «المجلل» ابری را گویند که زمین را با باران می پوشاند .

**[ترجمه]

«۱۶»

الْمَجَالِسُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْخَثْعَمِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی الْمَغْرِبَ وَ یُصَلِّی مَعَهُ حَیٌّ مِنَ الْأَنْصَارِ یُقَالُ لَهُمْ بَنُو سَلِمَةَ مَنَازِلُهُمْ عَلَی نِصْفِ مِیلٍ فَیُصَلُّونَ مَعَهُ ثُمَّ یَنْصَرِفُونَ إِلَی مَنَازِلِهِمْ وَ هُمْ یَرَوْنَ مَوَاضِعَ نَبْلِهِمْ (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: محمد بن یحیی خثعمی گوید: شنیدم که امام صادق علیه السلام می فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز مغرب می خواند و قبیله‌ای از انصار که به «بنی سلمه» معروف بودند با ایشان نماز می گزاردند. منازل این افراد نیم میل فاصله داشت، برای نماز با پیامبر می آمدند و بعد از نماز به منزل‌هایشان باز می گشتند، در حالی که مواضع «تیرهای» (نَبْل) خود را می دیدند. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

مواضع نبلهم أی سهامهم و یدل علی استحباب التعجیل بالمغرب و ظاهره دخول الوقت بغیبوبه القرص و هذا الخبر

رَوَاهُ الْمُخَالِفُونَ أَیْضاً عَنْ جَابِرٍ وَ غَیْرِهِ قَالَ: کُنَّا نُصَلِّی الْمَغْرِبَ مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ نَخْرُجُ نَتَنَاضَلُ حَتَّی نَدْخُلَ بُیُوتَ بَنِی سَلِمَةَ نَنْظُرُ إِلَی مَوَاقِعِ النَّبْلِ مِنَ الْأَسْفَارِ.

**[ترجمه]مواضع نَبْل یعنی جایگاه تیرهایشان، که دلالت بر استحباب تعجیل به نماز مغرب دارد، و ظاهر آن دخول وقت با پنهان شدن قرص می باشد. این روایت را اهل سنت نیز از جابر و دیگران نقل کرده اند که راوی گوید: نماز مغرب را با پیامبر صلی الله علیه و آله می گزاردیم، آنگاه خارج می شدیم و مسابقه تیراندازی می دادیم، تا اینکه به خانه های بنی سلمه می رسیدیم و در روشنایی به جای اصابت تیرهایمان نگاه می کردیم.

**[ترجمه]

«۱۷»

الْمَجَالِسُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ الْکُوفِیِّ عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغِیرَةَ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: صَحِبَنِی رَجُلٌ کَانَ یُمَسِّی بِالْمَغْرِبِ وَ یُغَلِّسُ بِالْفَجْرِ فَکُنْتُ أَنَا أُصَلِّی الْمَغْرِبَ إِذَا وَجَبَتِ الشَّمْسُ وَ أُصَلِّی الْفَجْرَ إِذَا اسْتَبَانَ لِیَ الْفَجْرُ

ص: ۵۸

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۵۰.

فَقَالَ لِيَ الرَّجُلُ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَصْنَعَ مِثْلَ مَا أَصْنَعُ فَإِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ قَبْلَنَا وَ تَغْرُبُ عَنَّا وَ هِيَ طَالِعَةٌ عَلَى آخَرِينَ بَعْدُ قَالَ فَقُلْتُ إِنَّمَا عَلَيْنَا أَنْ نُصَلِّيَ إِذَا وَجَبَتِ الشَّمْسُ عَنَّا وَ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ عِنْدَنَا لَيْسَ عَلَيْنَا إِلَّا ذَلِكَ وَ عَلَى أُولَئِكَ أَنْ يُصَلُّوا إِذَا غَرَبَتْ عَنْهُمْ (۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: عبید بن زراره گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: مردی با من همراه شده بود که نماز مغربش را شب هنگام و نماز صبح را در آخر شب می خواند، و من نماز مغرب را زمانی می خواندم که خورشید غروب می کرد و نماز صبح را هنگامی می خواندم که فجر برایم آشکار می گردید. آن مرد به من گفت: چرا مثل من نماز نمی خوانی؟ خورشید پیش از ما بر قومی طلوع کرده و از ما غروب می کند، و سپس برای قوم دیگری طلوع می کند. امام می فرماید: من گفتم بر ما واجب است هرگاه خورشید از دیدگانمان پنهان شد و هرگاه فجر نزد خودمان طلوع کرد نماز بخوانیم، تنها همین بر ما واجب است، و بر دیگران هم واجب است بنا بر غروب خودشان نماز بخوانند. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

یمسی بالمغرب أی یوقعها فی المساء و بعد دخول اللیل و قال الجوهری الغلس ظلمه آخر اللیل و التغلیس السیر بغلس یقال غلسنا الماء أی وردناه بغلس و کذلک إذا فعلنا الصلاه بغلس.

**[ترجمه]«یمسی بالمغرب» یعنی آن را در عصر و بعد از داخل شدن شب انجام می‌دهد. و جوهری گفته است «الغلس» یعنی تاریکی آخر شب و «التغلیس» یعنی حرکت در تاریکی آخر شب. گفته می‌شود: «غلّسنا الماء» یعنی در تاریکی آخر شب وارد آب شدیم و همچنین است زمانی که نماز را در تاریکی آخر شب می‌خوانیم.

**[ترجمه]

«۱۸»

الْمَجَالِسُ، عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ وَ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ كُلِّهِمْ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُوسَى بْنِ بَشَّارٍ عَنِ الْمَسْعُودِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُبَيْرٍ وَ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ وَ الرَّبِيعِ بْنِ سُلَيْمَانَ وَ أَبَانِ بْنِ أَرْقَمَ وَ غَيْرِهِمْ قَالُوا: أَقْبَلْنَا مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِوَادِي الْأَجْفَرِ إِذَا نَحْنُ بِرَجُلٍ يُصَلِّي وَ نَحْنُ نَنْظُرُ إِلَى شُعَاعِ الشَّمْسِ فَوَجَدْنَا فِي أَنْفُسِنَا فَجَعَلَ يُصَلِّي وَ نَحْنُ نَدْعُو عَلَيْهِ حَتَّى صَلَّى رَكْعَةً وَ نَحْنُ نَدْعُو عَلَيْهِ وَ نَقُولُ هَذَا مِنْ شَبَابِ أَهْلِ الْمَدِينَهِ فَلَمَّا أَتَيْنَاهُ إِذَا هُوَ أَبُو عَبْدِ

اللَّهِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام فَنَزَلْنَا فَصَلَّيْنَا مَعَهُ وَ قَدْ فَاتَتْنَا رَكْعَةٌ فَلَمَّا قَضَيْنَا الصَّلَاةَ قُمْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا جُعِلْنَا فِدَاكَ هَذِهِ السَّاعَةَ تُصَلِّي فَقَالَ إِذَا غَابَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ الْوَقْتُ (۲).

**[ترجمه]مجالس صدوق: ابان بن تغلب، ربیع بن سلیمان، ابان بن ارقم و غیر آنها گفتند: از مکّه بازمی گشتیم، تا اینکه به

وادی اَجفر رسیدیم و با مردی برخوردیم که نماز می خواند. ما به پرتو خورشید نگاه می کردیم، در دلمان بر او غضب کردیم، و او شروع به نماز کرد؛ نفرینش نمودیم تا اینکه یک رکعت خواند، و ما باز هم نفرینش می کردیم و می گفتیم: این شخص از جوانان اهل مدینه است. وقتی نزد او رسیدیم دیدیم او حضرت ابوعبدالله امام جعفر صادق علیه السلام است. پیاده شدیم و با او نماز خواندیم در حالی که به رکعت اولِ نماز او نرسیدیم؛ وقتی نمازمان را تمام کردیم برخاستیم، نزد او رفتیم و گفتیم: فدایت شویم، شما در این ساعت نماز می خوانید؟ فرمود: هرگاه قرص خورشید پنهان شد وقت داخل شده است. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الأجفر موضع بین الخزیمیه و فید و قال وجد علیه یجد و یجد وجدا و جده و موجده غضب و به وجدا فی الحب فقط و کذا فی الحزن و لکن یکسر ماضیه و المراد بشعاع الشمس الحمره المشرقیه کما یدل آخر الخبر.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: «الاَجفر» موضعی است بین خزیمیه و فَید و گفته است: «وجد علیه و یجِد و یجُد وجداً و جدةً و موجدةً» یعنی خشمگین شد و «وجد به وجداً» در معنای دوست داشتن است فقط و همچنین در حزن به کار می‌رود ولی ماضی آن مکسور است. و مقصود از پرتو خورشید - با توجه به آخر روایت - حمره مشرقیه است.

**[ترجمه]

«۱۹»

الْمَجَالِسُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ زَیْدٍ الشَّحَّامِ

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۵۰.

۲- ۲. المصدر نفسه ص ۵۰.

قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: مَنْ أَخَّرَ الْمَغْرِبَ حَتَّی تَشْتَبِکَ النُّجُومُ مِنْ غَیْرِ عِلَّهٍ فَأَنَا إِلَی اللَّهِ مِنْهُ بَرِی ءٌ(۱).

**[ترجمه]مجالس صدوق: زید شحّام گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: کسی که بدون عذر نماز مغرب را آنقدر دیر بخواند که ستارگان در یکدیگر فرو روند [ستارگان زیادی در آسمان پیدا شوند]، من به درگاه پروردگار از او بیزاری می جویم. - . همان : ۲۳۶ -

**[ترجمه]

بيان

اشتباک النجوم کثرتها قال فی النهایه فی حدیث مواقیت الصلاه إذا اشتبکت النجوم أی ظهرت جمیعا و اختلط بعضها ببعض لکثره ما ظهر منها و لعله محمول علی ما إذ أخر معتقدا عدم جواز إیقاعها قبل ذلک کما کان مذهب أبی الخطاب أو طلبا لفضلها کما قید به فی سائر الأخبار أو إذاعه و ترکا للتقیه فإن العامه ینکرون التأخیر أشد الإنکار أو علی من داوم علی ذلک تهاونا بالسنه و عدولا عنها و یمکن حملها علی التقیه أیضا.

**[ترجمه]«اشتباک النجوم» یعنی کثرت آنها. در النهایه در حدیث اوقات نماز گفته است «إذا اشتبکت النجوم» یعنی همه آنها آشکار شوند و به خاطر فراوانی آنچه که از آنها ظاهر می‌شود، بعضی با برخی دیگر در هم آمیزند. شاید بتوان این روایت را حمل بر زمانی کرد که نماز را درحالی به تأخیر بیندازد که اعتقاد دارد خواندن نماز پیش از آن جایز نیست، چنانچه روش ابوالخطاب بوده است، و یا چنانچه دیگر روایات مقیّد شده اند به اینکه برای رسیدن به فضیلت نماز به تأخیر اندازد، و یا به خاطر نشر خبر و برای ترک تقیه چنین عمل کند، زیرا اهل سنت تأخیر در نماز مغرب را به شدت انکار می کنند و یا حمل بر کسی شود که همیشه مداومت بر تأخیر دارد و این تأخیرش از روی سستی و بی تفاوتی نسبت به سنت و عدول از آن است، و نیز می توان این روایت را بر تقیه حمل کرد.

**[ترجمه]

«۲۰»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنِ الْکُلَیْنِیِّ رَفَعَهُ عَنِ الزُّهْرِیِّ قَالَ: طَلَبْتُ هَذَا الْأَمْرَ طَلَباً شَافِیاً حَتَّی ذَهَبَ لِی فِیهِ مَالٌ صَالِحٌ فَرَفَعْتُ إِلَی الْعَمْرِیِّ فَخَدَمْتُهُ وَ لَزِمْتُهُ فَسَأَلْتُهُ بَعْدَ ذَلِکَ عَنْ صَاحِبِ الزَّمَانِ علیه السلام فَقَالَ لَیْسَ إِلَی ذَلِکَ وُصُولٌ فَخَضَعْتُ لَهُ فَقَالَ بَکِّرْ بِالْغَدَاهِ فَوَافَیْتُ فَاسْتَقْبَلَنِی شَابٌّ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ وَجْهاً وَ أَطْیَبِهِمْ رِیحاً وَ فِی کُمِّهِ شَیْ ءٌ کَهَیْئَهِ التُّجَّارِ فَلَمَّا نَظَرْتُ إِلَیْهِ دَنَوْتُ مِنَ الْعَمْرِیِّ فَأَوْمَأَ إِلَیَّ فَعَدَلْتُ إِلَیْهِ وَ سَأَلْتُهُ فَأَجَابَنِی عَنْ کُلِّ شَیْ ءٍ أَرَدْتُ ثُمَّ مَرَّ لِیَدْخُلَ الدَّارَ وَ کَانَتْ مِنَ الدُّورِ الَّتِی لَا یُکْتَرَثُ بِهَا فَقَالَ الْعَمْرِیُّ إِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَسْأَلَ فَسَلْ فَإِنَّکَ لَا تَرَاهُ بَعْدَ ذَا فَذَهَبْتُ لِأَسْأَلَ فَلَمْ یَسْتَمِعْ وَ دَخَلَ الدَّارَ وَ مَا کَلَّمَنِی بِأَکْثَرَ مِنْ أَنْ قَالَ مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ أَخَّرَ الْعِشَاءَ إِلَی أَنْ تَشْتَبِکَ النُّجُومُ مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ أَخَّرَ الْغَدَاهَ إِلَی أَنْ تَنْقَضِیَ النُّجُومُ وَ دَخَلَ الدَّارَ(۲).

**[ترجمه]الاحتجاج: زهری گوید: من در این امر خیلی جستجو کردم و مال شایسته ای به خاطر آن از دست دادم، تا آنکه

نزد عمری رفتم و او را خدمت کردم، و او را همراهی نمودم. پس از آن در مورد حضرت صاحب الزمان علیه السلام از او سؤال کردم، عمری گفت: راهی برای وصال با ایشان نیست! برایش خضوع و از او خواهش بسیار کردم. گفت: صبح زود بیا! صبح زود رفتم و جوانی از خوش چهره ترین و خوشبوترین مردم به استقبالم آمد که در آستینش چیزی شبیه علامت بازرگانان بود. وقتی به او نگریستم نزدیک عمری رفتم. عمری مرا به او اشارت داد و من به سوی آن جوان رفتم و از هر چه می خواستم سؤال نمودم و ایشان پاسخ گفت. بعد حرکت کرد که وارد خانه شود، خانه ای بود ساده که کسی به آن اعتنا نمی کرد. عمری گفت: هر سؤالی داری بپرس که دیگر ایشان را نخواهی دید. این را که گفت رفتم که از ایشان باز هم سؤال کنم، اما گوش نداد و وارد خانه شد و تنها چیزی که گفت این بود: ملعون است ملعون است کسی که عشا را به تأخیر اندازد تا آنکه ستارگان زیادی در آسمان پیدا شوند، ملعون است ملعون است کسی که نماز صبح را آنقدر به تأخیر اندازد که ستارگان دیده نشوند. این را فرمود و وارد خانه شد. - . الاحتجاج : ۲۶۷ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بالعشاء هنا المغرب و يحتمل على ما حمل عليه

ص: ۶۰

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۳۶، و وجه الحدیث أن الوقت المسنون لصلاه المغرب أول المغرب عند ذهاب الحمره، فمن أخر صلاه المغرب عن هذا الوقت من غیر عله- کما صرّح بذلک فی الخبر- فقد تهاون بسنته(ص)، و رغب عنها، و من رغب عن سنته فلیس منه فی شی ء.

۲- ۲. الاحتجاج: ۲۶۷.

الخبر السابق.

**[ترجمه]شاید در اینجا مقصود از عشا، نماز مغرب است، و احتمال دارد حمل بر همان موارد روایت سابق گردد .

**[ترجمه]

«۲۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ فَقَالَ إِذَا غَابَ الْقُرْصُ ثُمَّ سَأَلْتُهُ عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ إِذَا غَابَ الشَّفَقُ قَالَ وَ آيَةُ الشَّفَقِ الْحُمْرَةُ قَالَ وَ قَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: بکر بن محمد ازدی گوید: از امام صادق علیه السلام در مورد وقت نماز مغرب سؤال کردم، فرمود: هرگاه قرص خورشید پنهان شد. بعد در مورد وقت نماز عشا سؤال کردم. فرمود: زمانی شفق پنهان شود و نشانه شفق، سرخی است. راوی گوید: امام با دست نشان دادند و گفتند: این گونه. - . قرب الاسناد : ۱۸ چاپ سنگی، ۲۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

قال بیده هکذا أی أشار بیده إلی ناحیه المغرب و استعمال القول فی الفعل شائع.

**[ترجمه]با دست نشان دادند یعنی به سمت مغرب اشاره کردند. و استعمال کلام در فعل شایع است.

**[ترجمه]

«۲۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ إِنَّ مَعِی شِبْهَ الْكَرِشِ الْمَنْثُورِ فَأُؤَخِّرُ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ حَتَّى عِنْدِ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ ثُمَّ أُصَلِّيهِمَا جَمِيعاً يَكُونُ ذَلِكَ أَرْفَقَ بِی فَقَالَ إِذَا غَابَ الْقُرْصُ فَصَلِّ الْمَغْرِبَ فَإِنَّمَا أَنْتَ وَ مَالُكَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: صفوان جَمّال گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: من عیال و فرزندانم زیاد هستند، پس نماز مغرب را تا پنهان شدن شفق به تأخیر می اندازم و نماز مغرب و عشا را با هم می خوانم، چون این کار برایم راحت تر است. امام فرمود: هرگاه قرص خورشید پنهان شد نماز مغرب را بخوان، که تو و مالت ازآنِ خداوند عزوجل هستید. - . همان : ۲۹ چاپ سنگی، ۴۱ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّيَالِسِيِّ عَنْ صَفْوَانَ: مِثْلَهُ (۳)

**[ترجمه]قرب الاسناد: مثل همین روایت از صفوان نقل شده است. - . همان : ۶۱ چاپ سنگی، ۸۱ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

قال فی القاموس الكرش بالكسر و ككتف لكل مجتر بمنزله المعده للإنسان و عيال الرجل و صغار ولده و الجماعه و فی الصحاح و كرش الرجل أيضا عياله من صغار ولده يقال هم كرش منثوره أی صبيان صغار و تزوج فلان فلانه فنثرت له كرشها و بطنها إذا كثر ولدها له و الكرش أيضا الجماعه من الناس انتهی و المراد هنا كثره العيال أو كثره الجمال كما يشهد به حاله و آخر الخبر أيضا و الغرض أنی لكثره عيالی محتاج إلی العمل أو لكثره جِمالی و خوف انتشارها و تفرقها لا أقدر علی تفريق الصلاتين فنهی عليه السلام عن تأخير المغرب لذلك و فيه دلاله ما علی مرجوحيه الجمع أيضا.

**[ترجمه]در قاموس گفته: الکِرش بر وزن کتف برای هر نشخوار کننده‌ای هست و به منزله معده برای انسان است. منظور از کرش، خانواده مرد و بچه‌های کوچک اویند و نیز به معنای جماعت. در الصحاح آمده: کرش الرجل نیز به معنای خانواده او یعنی بچه‌های کوچکش هستند. گفته می‌شود: «هم کرش منثوره» یعنی بچه‌های کوچک. وقتی زنی بچه‌های زیادی بیاورد گفته می‌شود: تزوج فلان فلانه فنثرت له کرشها و بطنها. به گروهی از مردم نیز کرش می گویند. پایان. منظور در اینجا زیادی عیال یا شتران است، چنان که حال وی و آخر روایت نیز بر آن دلالت دارد. هدف این است که من به خاطر زیادی عیالم نیازمند کار کردن هستم یا به خاطر زیادی شترانم و ترس از انتشار و پراکندگی آنها نمی‌توانم بین دو نماز فاصله بیندازم. پس امام علیه السلام از تأخیر در نماز مغرب به خاطر اشتغال و کار نهی فرمود که به نوعی، دلالت بر مرجوح بودن جمع بین دو نماز دارد .

**[ترجمه]

«۲۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِيِّ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۸ ط حجر ص ۲۶ ط نجف.

٢- ٢. قرب الإسناد ص ٢٩ ط حجر، ص ٤١ ط نجف.

٣- ٣. قرب الإسناد ص ٦١ ط حجر ص ٨١ ط نجف.

جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْقَوْمِ يَتَحَدَّثُونَ حَتَّى يَذْهَبَ الثُّلُثُ الْأَوَّلُ مِنَ اللَّيْلِ وَ أَكْثَرُ أَيُّمَا أَفْضَلُ يُصَلُّونَ الْعِشَاءَ جَمَاعَةً أَوْ فِي غَيْرِ جَمَاعَةٍ قَالَ يُصَلُّونَهَا جَمَاعَةً أَفْضَلُ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش حضرت موسی علیه السلام روایت کرده می گوید: از ایشان درباره قومی سؤال کردم که مشغول گفتگو هستند تا اینکه یک سوم اول شب یا بیشتر از آن می گذرد، در آن موقع کدام برایشان بهتر است: این که نماز عشا را به جماعت بخوانند یا فُرادا بخوانند؟ فرمود: جماعت بافضیلت تر است. - . همان : ۱۲۱ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی عدم خروج وقت العشاء بمضی ثلث اللیل.

**[ترجمه]این روایت بر عدم خروج وقت عشا با گذشت یک سوم از شب دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۲۵»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْمِيثَمِ عَنِ الْحُسَيْنِ [بْنِ] أَبِي الْعَرَنْدَسِ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَ قَدْ أَتَاهُ غُلَامٌ لَهُ أَسْوَدُ بَيْنَ ثَوْبَيْنِ أَبْيَضَيْنِ وَ مَعَهُ قُلَّةٌ وَ قَدَحٌ فَحِينَ قَالَ الْمُؤَذِّنُ اللَّهُ أَكْبَرُ صَبَّ لَهُ فَنَاوَلَهُ وَ شَرِبَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالعَرَندَس گوید: حضرت ابوالحسن موسی کاظم علیه السلام را در ماه رمضان در مسجد الحرام دیدم در حالی که غلام سیاهش در دو لباس سفید نزد ایشان آمد و کوزه و قدحی به همراه داشت، پس وقتی مؤذن «الله اکبر» گفت برای امام علیه السلام ریخت و ایشان آن را نوشید. - . همان : ۱۷۳ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره دخول وقت المغرب بغیبوبه القرص إذ مؤذنهم یؤذن عند ذلک و نقل الراوی ذلک أیضا یدل علیه کما لا یخفی و یمکن حمله علی التقیه.

**[ترجمه]ظاهر این روایت، دخول وقت مغرب با پنهان شدن قرص خورشید است، زیرا مؤذن ایشان در آن وقت اذان می

گویـد. و اینکه راوی چنین واقعه ای را نقـل کرده، نیز بر همین دلالـت دارد همان طور که مخفی نیست، و البته می توان آن را بر تقیه حمل کرد.

**[ترجمه]

«۲۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ الْبَزَنْطِيِّ قَالَ: صَلَّيْتُ الْمَغْرِبَ مَعَ أَهْلِ الْمَدِينَهِ فِي الْمَسْجِدِ فَلَمَّا سَلَّمَ الْإِمَامُ قُمْتُ فَصَلَّيْتُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّيْتُ الْعَتَمَهَ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ مَضَيْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ بَعْدَ مَا أَعْتَمْتُ فَقَالَ لِي صَلَّيْتَ الْعَتَمَهَ فَقُلْتُ لَهُ نَعَمْ قَالَ مَتَى صَلَّيْتَ قُلْتُ صَلَّيْتُ الْمَغْرِبَ وَ أَمْسَيْتُ بِصَلَاتِي مَعَهُمْ فَلَمَّا سَلَّمَ الْإِمَامُ قُمْتُ فَصَلَّيْتُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّيْتُ الْعَتَمَهَ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ أَتَيْتُكَ فَأَخَذَ فِي شَيْ ءٍ آخَرَ وَ لَمْ يُجِبْنِي فَقُلْتُ لَهُ إِنِّي فَعَلْتُ هَذَا وَ هُوَ عِنْدِي جَائِزٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ جَائِزاً قُمْتُ السَّاعَهَ فَأَعَدْتُ فَأَخَذَ فِي شَيْ ءٍ آخَرَ وَ لَمْ يُجِبْنِي (۳).

**[ترجمه]قرب الاسـناد: محمد بن ابونصـر بزنطی روایت می کند: نماز مغرب را در مسـجد با اهل مدینه خواندم، هنگامی که امـام سـلام نمـاز را داد، من چهـار رکعت نماز خوانـدم و پس از آن دو رکعت نافله عشا را بجا آوردم. سـپس به سوی [منزل] حضـرت موسـی بن جعفر علیه السـلام روانه شدم و پس از اینکه نافله عشا را خواندم به محضـر ایشان وارد شدم. امام فرمودند: عتمه (نافله عشا) را خوانـده ای؟ گفتم: بله. فرمود: کی؟ گفتم: نماز مغرب را در وقت عصـر با مردم خواندم، پس از اینکه امام سلام داد چهـار رکعت نمـاز خوانـدم و پس از آن دو رکعت عتمه را بجا آوردم و خـدمت شـما رسـیدم. بعـد امام وارد بحث دیگری شد و پاسـخی به من نداد. به ایشان گفتم: من این کار را که انجام دادم به نظرم جایز است، اگر جایز نیست همین الان می روم و نمازم را اعاده می کنم. آن حضرت بحث را عوض کرد و پاسخی نداد. -. همان : ۲۲۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

قـال فی النهـایه حـتی یعتمـوا أی یـدخلوا فی عتمه اللیـل و هی ظلمته و یقـال أعتم الشـی ء و عتمه إذا أخره و عتمت الجـاریه و أعتمت إذا تأخرت

ص: ۶۲

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۲۱ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۷۳ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۲۲۹ ط نجف.

و فی القاموس عتم عنه یعتم کف بعد المضی فیه کعتم و أعتم أو احتبس عن فعل شی ء یریده و اللیل مر منه قطعه کأعتم فیهما و أعتم و عتم سار فی العتمه انتهی و الظاهر أن عدم الجواب للتقیه فی تصویب ذلک أو لعدم جرأه المخاطب بعد ذلک علی ترک التقیه.

**[ترجمه]صاحب النهایه گوید: «حتی یعتموا» یعنی وارد ظلمت شب شدند، و وقتی چیزی به تأخیر می افتد می گویند «أعتم الشیء» و «عتمت الجاریه و أعتمت» یعنی دیر کرد.

و در قاموس آمده است: «عتم عنه، یعتم» یعنی پس از شروع کاری از آن دست برداشت مانند عتّم و أعتم؛ یا اینکه از انجام کاری که می‌خواست خودداری کرد. «عتم اللیل» یعنی بخشی از شب گذشت مانند اعتم در آن دو. اعتم و عتّم یعنی در تاریکی رفت. پایان کلام قاموس.

و ظاهراً پاسخ ندادن امام برای تقیه در تأیید آن کار بوده است یا این که مخاطب پس از آن جرأت ترک تقیه را نداشته است.

**[ترجمه]

«۲۷»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْقَرَوِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَوْ لَا أَنْ أَشُقَّ عَلَی أُمَّتِی لَأَخَّرْتُ الْعِشَاءَ إِلَی نِصْفِ اللَّیْلِ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابوبصیر از امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اگر بر امّتم مشقت نداشت، وقت نماز عشا را به نیمه شب می انداختم. - . علل الشرائع ۲ : ۲۹ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه أی لو لا أن أثقل علیهم من المشقه و هی الشده انتهی و لو لا یدل علی انتفاء الشی ء لثبوت غیره و تحقیقه أنها مرکبه من لو و لا

ص: ۶۳

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۹، و وجه الحدیث ظاهر ممّا تلوناه علیک من أن صلاه العشاء وقتها المفروض من أول اللیل إلی آخره مع رعایه الأول فالاول لقوله تعالی: « زُلَفاً» لکن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سن لها وقتا معینا و هو أول غیبوبه الشفق لعجله الناس فی النوم و الخوف من فوات العشاء عنهم، و لذلک قال:« من نام قبل العشاء الآخره فلا أنام اللّه عینه». و معنی قوله(

ص)« لو لا أن أشق» أنه لو لا ان أشق عليهم فى السهر(بأن لا يناموا الى ثلث الليل فيصلوا العشاء الآخره ثمّ ينامون. أو ينامون ثمّ يستيقظون ثلث الليل لاداء الصلاه) لفعلت ذلك و أخرت وقتها المسنون الى ثلث الليل أو نصفه، لوجود المصلحه فى التفريق بين الصلوات المفروضه بساعات، و لكنى لم أفعل ذلك. فيكون مغزا هذا الكلام أن المسلم المتبع لسنته(ص) يجب عليه أن يصلى العشاء الآخره عند وقتها المسنون و هو ذهاب الشفق اقتداء به و تبعا لقوله تعالى:« لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ» و ان أخرها عن وقتها المسنون، و فات عنه الاخذ بالسنه فان أمكنه فليؤخرها الى ثلث الليل ليدرك مراده(ص) من المصالح.

و لو يدل على انتفاء الشى ء لانتفاء غيره فيدل هاهنا على انتفاء التأخير لانتفاء نفى المشقه و نفى النفى إثبات فيكون التأخير منتفيا لثبوت المشقه و المشقه هاهنا ليست بثابته فلا بد من مقدر أى لو لا خوف المشقه أو توقعها بسبب هذا الفعل لفعلت و الخبر يدل على استحباب تأخير العشاء عن أول وقت الفضيله و هو مناف لما مر من الأخبار الداله على كون أول الوقت أفضل فيمكن تخصيصها به كما خصص بغيره مما مر.

و يمكن حمله على التقيه لاشتهاره بين العامه كما رواه أَحْمَدُ وَ التِّرْمِذِيُّ وَ ابْنُ مَاجَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَوْ لَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ أَنْ يُؤَخِّرُوا الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ أَوْ نِصْفِهِ.

و قال محيى السنه من فقهائهم اختار أهل العلم من الصحابه و التابعين فمن بعدهم تأخير العشاء و ذهب الشافعى فى أحد قوليه إلى تعجيلها لكن رووا التعجيل عن عمر كما ورد فى أخبارنا معارضته النبى صلى الله عليه و آله فى ذلك.

و قال فى الذكرى بعد إيراد بعض الأخبار الداله على استحباب التأخير و ظاهر الأصحاب عدم هذا الاستحباب لمعارضه أخبار أفضليه أول الوقت صرح به فى المبسوط و قال المرتضى لما قال الناصر أفضل الأوقات أولها فى الصلوات كلها هذا صحيح و هو مذهب أصحابنا و الدليل على صحته بعد الإجماع مَا رَوَاهُ ابْنُ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: وَ سَأَلَهُ عَنْ أَفْضَلِ الْأَعْمَالِ فَقَالَ الصَّلَاةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا.

و مثله روايه أم فروه عن النبى صلى الله عليه و آله و لأن فى تقديمها احتياطا للفرض و فى التأخير تغريرا به لجواز المانع و حينئذ نقول ما اختاره النبى صلى الله عليه و آله جاز أن يكون لعذر أو لبيان الجواز.

**[ترجمه]در النهایه گوید: یعنی اگر بار مشقت را بر ایشان سنگین نمی‌کردم. منظور از مشقت، شدت و سختی است. پایان. «لولا» دلالت بر نفی چیزی برای ثبوت غیر آن دارد. این اصطلاح مرکب از حرف «لو» و «لا» است، و «لو» دلالت بر منتفی شدن چیزی به خاطر منتفی شدن غیر آن دارد، در اینجا دلالت بر منتفی شدن تأخیر وقت به خاطر منتفی شدن نفی مشقت آن دارد، و نفیِ نفی به معنای اثبات است، پس به خاطر ثبوت مشقت، تأخیر منتفی است و مشقت در اینجا ثابت نیست. پس حتماً باید چیزی در تقدیر گرفته شده باشد، یعنی اگر خوف مشقّت یا توقّع آن به سبب این کار نبود، من آن کار را می کردم. این روایت دلالت بر استحباب تأخیر نماز عشا از اول وقت فضیلت دارد که با دیگر روایاتی که بر فضیلت اول وقت دلالت داشتند، منافات دارد. پس می توان آن روایات را به این روایت تخصیص زد، چنانچه با دیگر روایات گذشته نیز می تواند تخصیص بخورد.

همچنین می توان این روایت را بر تقیه حمل کرد، زیرا محتوای آن بین اهل سنت مشهور است، چنانچه احمد، ترمذی و ابن ماجه روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اگر بر امّتم مشقت نداشت آنها را امر می کردم تا نماز عشا را به یک سوم یا نیمه شب به تأخیر اندازند.

محیی السنه از فقهای اهل سنت می‌گوید: اهل علم از صحابه و تابعین و علمای پس از آنها، نظرشان بر تأخیر نماز عشا است. و شافعی دو قول دارد که در یکی از آنها قائل به تعجیل است، اما تعجیل را از عمر روایت کرده اند، چنانکه معارضه وی با

پیامبر صلی الله علیه و آله درباره آن در روایات ما آمده است.

شهید در کتاب «الذکری» پس از ذکر بعضی روایات که بر استحباب تأخیر دلالت دارد می فرماید: ظاهر کلام اصحاب عدم این استحباب است، زیرا با روایات فضیلتِ اول وقت در تعارض است، و شیخ در مبسوط به آن تصریح دارد و سید مرتضی می‌فرماید: - چون که ناصر گفته است: برای تمام نمازها، اول وقت با فضیلت ترین اوقات است - این سخن صحیح می باشد و اصحاب ما هم بر همین عقیده اند، و دلیل بر صحت این قول، پس از اجماع علما، روایتی است که در آن ابن مسعود از پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد بهترین اعمال سؤال کرده است، و آن حضرت پاسخ داده اند: نماز در اول وقت.

و مانند آن، روایت امّ فروه از پیامبر است، و دلیل دیگر این است که مقدم داشتن نماز مقتضای احتیاط نسبت به واجب است و به تأخیر انداختن آن موجب به خطر انداختن و بی اهمیتی نسبت به عمل واجب خواهد بود، زیرا ممکن است مانعی پیش آید، و در این هنگام می گوییم: مختار پیامبر صلی الله علیه و آله می تواند در صورت وجود عذر یا برای بیان جواز تأخیر باشد.

**[ترجمه]

«۲۸»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: وَقْتُ الْمَغْرِبِ إِذَا ذَهَبَتِ الْحُمْرَةُ مِنَ الْمَشْرِقِ وَ تَدْرِی كَيْفَ ذَلِكَ قُلْتُ لَا قَالَ لِأَنَّ الْمَشْرِقَ مُطِلٌّ عَلَى الْمَغْرِبِ هَكَذَا وَ رَفَعَ

ص: ۶۴

يَمِينَهُ فَوْقَ يَسَارِهِ فَإِذَا غَابَتْ هَاهُنَا ذَهَبَ الْحُمْرَةُ مِنْ هَاهُنَا(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: یکی از اصحاب ما به سند مرفوع روایت کرده است: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: وقت نماز مغرب هنگامی است که سرخی از سمت مشرق پنهان شود؛ می‌دانی آن چگونه است؟ گفتم: نه، فرمود: زیرا مشرق این گونه بر مغرب مستولی است، و دست راستش را بر دست چپ خود گذاشت، پس وقتی خورشید از این سمت پنهان می شود، سرخی هم از اینجا می رود. - . همان ۲ : ۳۸ -

**[ترجمه]

بيان

أطل عليه أشرف ذكره في القاموس و المراد بالمشرق ما يقع عليه شعاع الشمس من كره البخار في جانب المشرق و بالمغرب محل غروب الشمس من تحت الأفق إذ بعد الانحطاط عن الأفق بزمان تذهب الحمره عن المشرق و إشرافه عليه ظاهر بهذا الوجه إذ أحدهما تحت الأفق و الآخر فوقه.

**[ترجمه]«اطلّ عليه» يعنى بر آن مشرف شد. اين را در قاموس ذكر كرده است. و مقصود از مشرق، قسمتى است كه شعاع خورشيد به سبب حركت بخار در سمت مشرق بر آن واقع مى گردد، و مقصود از مغرب محل غروب خوشيد از زير افق است، زيرا اندكى پس از پايين رفتن از سطح افق سرخى از جانب مشرق مى رود، و اشراف و استيلاى آن بر مغرب به اين معنا واضح است، زيرا يكى از آنها زير افق است و ديگرى بالاى افق.

**[ترجمه]

«۲۹»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ الشَّحَّامِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أُؤَخِّرُ الْمَغْرِبَ حَتَّى تَسْتَبِينَ النُّجُومُ قَالَ فَقَالَ خَطَّابِيَّةٌ إِنَّ جَبْرَئِيلَ نَزَلَ بِهَا عَلَى مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله حِينَ سَقَطَ الْقُرْصُ (۲).

إختيار الكشي، عن حمدويه و إبراهيم ابني نصير عن الحسين بن موسى عن ابن عبد الحميد: مثله (۳)

**[ترجمه]علل الشرائع: ابو اسامه شحّام گويد: مردى به امام صادق عليه السلام گفت: من نماز مغرب را به تأخير مى اندازم تا اينكه ستارگان پيدا مى شوند. فرمود: تو خطّابى (پيروان ابوالخطّاب) هستى؟ جبرئيل دستور نماز مغرب را هنگام سقوط قرص خورشيد بر پيامبر صلى الله عليه و آله نازل كرد. - . همان ۲ : ۳۹ -

اختيار كَشّى: مانند همين روايت از ابن عبدالحميد نقل شده است. - . رجال كشّىّ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

خطابیه أی بدعه ابتدعها أبو الخطاب و هو رجل غال ملعون علی لسان الصادق علیه السلام اسمه محمد بن مقلاص و کان صاحب بدع و أهواء و سیأتی کیفیه ابتداعه.

**[ترجمه]«خطّابی» یعنی بدعتی که ابوالخطّاب بنا نهاد، و او مردی غالی است که امام صادق علیه السلام او را لعن فرستاده اند. نام او محمد بن مقلاص است که دارای بدعت‌ها و خواهش‌های نفسانی بود. و به زودی چگونگی بدعت گذاری او خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۳۰»

الْعِلَلُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ السِّنْدِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ رَفَعَهُ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ وَقْتِ الْمَغْرِبِ فَقَالَ إِذَا غَابَتْ کُرْسِیُّهَا قَالَ وَ مَا کُرْسِیُّهَا قَالَ قُرْصُهَا قَالَ وَ مَتَی یَغِیبُ قُرْصُهَا قَالَ إِذَا نَظَرْتَ إِلَیْهِ فَلَمْ تَرَهُ (۴).

**[ترجمه]علل الشرائع: علی بن حکم به سند مرفوع از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت می کند که از ایشان در مورد وقت نماز مغرب سؤال شد، و ایشان در پاسخ فرمود: هنگامی است که کرسیِ آن (خورشید) پنهان شود. پرسید: کرسیِ آن چیست؟ فرمود: قرص آن. گفت: چه زمانی قرص خورشید پنهان شود؟ فرمود: هنگامی که به سمت آن می نگری ولی آن را نمی بینی. - . علل الشرائع ۲ : ۳۹ -

**[ترجمه]

«۳۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ حُکَیْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ لَیْثٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۸.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۹.

۳- ۳. رجال الکشّیّ ص ۲۴۷.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۹.

قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا يُؤْثِرُ عَلَى صَلَاهِ الْمَغْرِبِ شَيْئاً إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ حَتَّى يُصَلِّيَهَا(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: لیث از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: خورشید که غروب می کرد، رسول خدا صلی الله علیه و آله تا نماز مغرب را نمی خواند، هیچ کاری را بر آن ترجیح نمی داد. - . همان -

**[ترجمه]

«۳۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ وَ ابْنِ الْوَلِيدِ مَعاً عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَمْزَهَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ قَالَ: مَلْعُونٌ مَنْ أَخَّرَ الْمَغْرِبَ طَلَباً لِفَضْلِهَا(۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابوحمزه از افرادی که خودش ذکر کرده از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: ملعون است کسی که نماز مغرب را به تأخیر اندازد به این گمان که فضیلت در تأخیر آن است. - . همان -

**[ترجمه]

«۳۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي الْمَغْرَاءِ عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَوْ لَا نَوْمُ الصَّبِيِّ وَ عَيْلَهُ الضَّعِيفِ لَأَخَّرْتُ الْعَتَمَهَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابوبصیر از امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اگر ملاحظه خواب کودک و ناتوانی ضعیف نبود، نماز عشا را تا یک سوم شب به تأخیر می انداختم. - . همان ۲ : ۵۶ -

**[ترجمه]

«۳۴»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: أَوَّلُ وَقْتِ الْمَغْرِبِ سُقُوطُ الْقُرْصِ وَ عَلَامَهُ سُقُوطِهِ أَنْ يَسْوَدَّ أُفُقُ الْمَشْرِقِ وَ آخِرُ وَقْتِهَا غُرُوبُ الشَّفَقِ وَ هُوَ أَوَّلُ وَقْتِ الْعَتَمَهِ وَ سُقُوطُ الشَّفَقِ ذَهَابُ الْحُمْرَهِ وَ آخِرُ وَقْتِ الْعَتَمَهِ نِصْفُ اللَّيْلِ وَ هُوَ زَوَالُ اللَّيْلِ (۴)

وَ قَالَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ وَقْتُ الْمَغْرِبِ سُقُوطُ الْقُرْصِ إِلَى مَغِيبِ الشَّفَقِ وَ وَقْتُ الْعِشَاءِ الْآخِرَهِ الْفَرَاغُ مِنَ الْمَغْرِبِ ثُمَّ إِلَى رُبُعِ اللَّيْلِ وَ قَدْ رُخِّصَ لِلْعَلِيلِ وَ الْمُسَافِرِ فِيهِمَا إِلَى انْتِصَافِ اللَّيْلِ وَ لِلْمُضْطَرِّ إِلَى قَبْلِ طُلُوعِ الْفَجْرِ وَ الدَّلِيلُ عَلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ ذَهَابُ الْحُمْرَهِ مِنْ جَانِبِ الْمَشْرِقِ وَ فِي الْغَيْمِ سَوَادُ الْمَحَاجِرِ وَ قَدْ كَثُرَتِ الرِّوَايَاتُ فِي وَقْتِ الْمَغْرِبِ وَ سُقُوطِ الْقُرْصِ وَ الْعَمَلُ مِنْ ذَلِكَ عَلَى

سَوَادِ الْمَشْرِقِ إِلَى حَدِّ الرَّأْسِ (۵).

ص: ۶۶

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۹.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۹.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۵۶.

۴- ۴. فقه الرضا: ۲.

۵- ۵. فقه الرضا: ۷.

**[ترجمه]فقه الرضا: آن حضرت علیه السلام فرمود: اول وقت مغرب، سقوط قرص خورشید است، و علامت سقوط آن سیاه شدن افق مشرق است، و آخر وقت آن غروب شفق می باشد، و آن ابتدای وقت نماز عشا است، و سقوط شفق یعنی از بین رفتن سرخی، و آخر وقت نماز عشا نیمه شب یعنی زوال شب است. - . فقه الرضا : ۲ -

و در جای دیگری فرمود: وقت مغرب، از سقوط قرص است تا پنهان شدن شفق، و وقت نماز عشا، از زمانی است که نماز مغرب تمام می شود و تا یک چهارم از شب ادامه دارد، و برای بیمار و مسافر در آن دو تا نیمه شب نیز رخصت داده شده است، و برای شخص مضطر تا پیش از طلوع فجر وقت است. و نشانه غروب خورشید، رفتنِ سرخی از جانب مشرق می باشد، و در هوای ابری نشانه آن سیاه شدن «محاجر» (باغ‌ها) است. و روایات زیادی در وقت مغرب و سقوط قرص خورشید و عمل در آن بر این اساس که سیاهی سمت مشرق به بالای سر برسد، وارد شده است. - . همان : ۷ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس المحجر کمجلس و منبر الحدیقه و من العین ما دار بها و بدا من البرقع أو ما یظهر من نقابها و عمامته إذا اعتم و ما حول القریه.

**[ترجمه]در قاموس آمده است «المحجر» بر وزن مجلس یا منبر، باغ را گویند، و محجر چشم، به اطراف آن گویند که هنگام نصب نقاب چهره هم قابل رؤیت است یا آنچه که از نقاب چشم ظاهر می‌باشد و اگر با عمامه چهره خود را پوشانده باشد، نیز آن قسمت از چشم پیدا است. اطراف شهر و روستا را نیز محجر گویند.

**[ترجمه]

«۳۵»

السَّرَائِرُ، مِمَّا اسْتَطْرَفَهُ مِنْ کِتَابِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ الْفُضَیْلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِهِ أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً(۱) قَالَ دُلُوکُ الشَّمْسِ زَوَالُهَا وَ غَسَقُ اللَّیْلِ انْتِصَافُهَا وَ قُرْآنُ الْفَجْرِ رَکْعَتَا الْفَجْرِ(۲).

**[ترجمه]السرائر: محمد حلبی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که در مورد آیه «أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً» - . اسراء / ۷۸ - {نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب برپادار و [نیز] نماز صبح را زیرا نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است} فرمود: دلوک خورشید به معنای زوال آن است و غسق اللیل، نیمه شب است، و قرآن فجر، دو رکعت نماز صبح می باشد. - . السرائر : ۴۶۵ -

**[ترجمه]

«۳۶»

وَ مِنْهُ، مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ عَلِيٍّ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَخَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي حَتَّى ذَهَبَ مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ فَجَاءَ عُمَرُ يَدُقُّ الْبَابَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَامَتِ النِّسَاءُ وَ نَامَتِ الصِّبْيَانُ وَ ذَهَبَ اللَّيْلُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ لَيْسَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُونِي وَ لَا تَأْمُرُونِي إِنَّمَا عَلَيْكُمْ أَنْ تَسْمَعُوا وَ تُطِيعُوا(۳).

أربعين الشهيد، بإسناده إلى الصدوق عن والده عن سعد بن عبد الله عن الحسين بن سعيد عن النضر بن سويد عن عبد الله بن سنان عنه علیه السلام: مثله.

**[ترجمه]السرائر: حلبی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: یک شب، رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز عشا را تا پاسی از شب به تأخیر انداخت. عمر آمد و درب خانه را کوبید و گفت: ای رسول خدا، زنان و کودکان خوابیدند و شب رو به پایان است! رسول خدا صلی الله علیه و آله بیرون آمد و فرمود: شما حق ندارید مرا اذیت کنید و به من دستور دهید! شما باید گوش فرادهید و اطاعت کنید. - . همان، التهذیب ۱ : ۱۴۱ -

اربعین شهید: از عبدالله بن سنان مثل همین روایت را از آن حضرت نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۳۷»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ السَّيَّارِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ رَجُلٍ سَمَّاهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اللَّيْلِ (۴) قَالَ سُقُوطُ الشَّفَقِ (۵).

**[ترجمه]السرائر: از کتاب «سیّاری» از محمد بن سنان از مردی که نامش را نیز ذکر کرده از امام صادق علیه السلام روایت می کند که در مورد آیه «ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إِلَی اللَّیْلِ» - . بقره / ۱۸۷ - {سپس روزه را تا [فرا رسیدن] شب به اتمام رسانید} فرمود: یعنی سقوط شفق. - . السرائر : ۴۶۸ -

**[ترجمه]

«۳۸»

وَ مِنْهُ، مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ بِرِوَايَةِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيَّاشٍ الْجَوْهَرِيِّ وَ رِوَايَةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مَسَائِلِ عَلِيِّ بْنِ الرَّيَّانِ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام رَجُلٌ يَكُونُ فِي الدَّارِ يَمْنَعُهُ حِيطَانُهَا مِنَ النَّظَرِ إِلَى حُمْرَةِ الْمَغْرِبِ

۱- ۱. أسرى: ۷۸.

۲- ۲. السرائر: ۴۶۵.

۳- ۳. السرائر ص ۴۶۵، و تراه فی التهذیب ج ۱ ص ۱۴۱.

۴- ۴. البقره: ۱۷۸.

۵- ۵. السرائر: ۴۶۸.

وَ مَعْرِفَهِ مَغِيبِ الشَّفَقِ وَ وَقْتِ صَلَاهِ الْعِشَاءِ مَتَى يُصَلِّيهَا وَ كَيْفَ يَصْنَعُ فَوَقَّعَ علیه السلام يُصَلِّيهَا إِذَا كَانَتْ عَلَى هَذِهِ الصِّفَهِ عِنْدَ اشْتِبَاكِ النُّجُومِ وَ الْمَغْرِبَ عِنْدَ قَصْرِ النُّجُومِ وَ بَيَاضِ مَغِيبِ الشَّفَقِ (۱).

**[ترجمه]السرائر: علی بن ریّان گوید: برای حضرت ابوالحسن علیه السلام در نامه ای نوشتم: شخصی در خانه است و دیوارهای خانه مانع او از دیدن سرخی مغرب و محل پنهان شدن شفق و تشخیص وقت نماز عشا هستند؛ چه زمانی باید نماز را بخواند و چه کار کند؟ امام در پاسخ نوشتند: اگر چنین وضعیتی دارد، هنگامی نماز عشا را بخواند که ستارگان در آسمان زیاد شده اند، و مغرب را وقت «قصر ستارگان» و سفیدیِ محل پنهان شدن شفق بخواند. - . همان : ۴۷۱ -

**[ترجمه]

بيان

فی التهذيب (۲)

بعد نقل الروايه قال محمد بن الحسن معنى قصر النجوم بيانها و فى الكافى (۳)

قصره النجوم بيانها و في بعض نسخه نضره النجوم في الموضعين و في القاموس القصر اختلاط الظلام و قصر الطعام قصورا نما و غلا و نقص و رخص و في مصباح اللغه قصرت الثوب بيضته فلعل ما ذكراه إما مأخوذ من المعنى الأخير أو من النمو.

ثم اعلم أن نسخ الحديث في لفظ الخبر مختلفه ففي الكافي يصليها إذا كان على هذه الصفه عند قصره النجوم و المغرب عند اشتباكها و بياض مغيب الشفق و في التهذيب يصليها إذا كان على هذه الصفه عند قصر النجوم و العشاء عند اشتباكها و بياض مغيب الشمس و هو أصوب مما في الكتابين و أوفق بسائر الأخبار كما لا يخفى.

**[ترجمه]در تهذیب - . التهذیب ۱ : ۲۱۰ - بعد از نقل این روایت، محمد بن حسن می گوید: «قصر ستارگان» به معنای پیدا شدن آنها است، و در کافی - . الکافی ۳ : ۲۸۱ - «قصره النجوم» باز به معنای پیدا شدن آنها می باشد. اما در بعضی نسخه های آن در هر دو موضع «نضره النجوم» آمده است. در قاموس «قصر» به معنای اختلاط تاریکی و «قصر الطعام قصوراً» به معنای بالا آمدن و جوشیدن و کم شدن و نجوشیدن است. و در مصباح اللغه، «قصرت الثوب» به معنای سفید کردن آن است، و شاید آنچه در قاموس و مصباح آمده یا از معنای اخیر و یا از رشد گرفته شده است.

اما بدان که در نسخه برداری و رونوشت‌های این حدیث صورت‌های مختلفی آمده است؛ مثلاً در کافی «یصلیها إذا کان علی هذه الصفه عند قصره النجوم و المغرب عند اشتباکها و بیاض مغیب الشفق» است، و در تهذیب «یصلیها إذا کان علی هذه الصفه عند قصر النجوم و العشاء عند اشتباکها و بیاض مغیب الشمس» درج شده است. و آن [نسخه اولی] صحیح‌تر است از آنچه در دو کتاب آمده است. و با دیگر روایات هم - چنانکه پیداست - هم خوانی بیشتری دارد .

**[ترجمه]

«۳۹»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ (۴) قَالَ إِنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ أَرْبَعَ صَلَوَاتٍ أَوَّلُ وَقْتِهَا مِنْ زَوَالِ الشَّمْسِ إِلَی انْتِصَافِ اللَّیْلِ مِنْهَا صَلَاتَانِ أَوَّلُ وَقْتِهِمَا مِنْ عِنْدِ زَوَالِ الشَّمْسِ إِلَی غُرُوبِهَا إِلَّا أَنَّ هَذِهِ قَبْلَ هَذِهِ وَ مِنْهَا صَلَاتَانِ أَوَّلُ وَقْتِهِمَا مِنْ غُرُوبِ الشَّمْسِ إِلَی انْتِصَافِ اللَّیْلِ إِلَّا أَنَّ هَذِهِ قَبْلَ هَذِهِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عبید بن زراره از امام صادق علیه السلام روایت می کند که درتوضیح آیه «أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ» - . اسراء / ۷۸ - {نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب برپادار} فرمود: خداوند چهار نماز را واجب فرموده که اول وقت آنها از زوال خورشید تا نیمه شب است، دو نماز از این چهار نماز اول وقتشان از زوال خورشید تا غروب خورشید است، اما ترتیب دارند، و دو نماز دیگر ابتدای وقتشان از غروب خورشید است تا نیمه شب، و میان آنها هم ترتیب وجود دارد. - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۳۱۰ -

**[ترجمه]

«۴۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی هَاشِمٍ الْخَادِمِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْمَاضِی علیه السلام قَالَ: مَا

ص: ۶۸

۱- ۱. السرائر: ۴۷۱.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۱۰.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۲۸۱.

۴- ۴. أسری: ۷۸.

۵- ۵. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۳۱۰.

بَیْنَ غُرُوبِ الشَّمْسِ إِلَی سُقُوطِ الشَّفَقِ غَسَقٌ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: غَسَق عبارت است از فاصله زمانی میان غروب خورشید تا سقوط شفق. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

هذا معنی آخر للغسق و تأویل آخر للآیه فتکون الآیه متضمنه لأربع صلوات أو ثلاث صلوات أو صلاتین و یحتمل أن یکون المراد بالشفق أعم من الحمره و البیاض فیکون إشاره إلی وقت الفضل للعشاءین و الظاهر أنه اشتباه من النساخ أو من الرواه.

**[ترجمه]این معنای دیگری برای غسق و تأویل دیگری برای آیه فوق است، بنابراین آیه متضمن چهار یا سه یا دو نماز است. و احتمال دارد که مقصود از شفق، چیزی اعم از سرخی و سفیدی باشد، که اشاره به وقت فضیلت مغرب و عشا دارد. و ظاهراً اشتباه از سوی ناسخان یا راویان رخ داده است.

**[ترجمه]

«۴۱»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیهما السلام: عَنْ قَوْلِهِ أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ قَالَ جُمِعَتِ الصَّلَاهُ کُلُّهُنَّ وَ دُلُوکُ الشَّمْسِ زَوَالُهَا وَ غَسَقُ اللَّیْلِ انْتِصَافُهُ وَ قَالَ إِنَّهُ یُنَادِی مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ کُلَّ لَیْلَهٍ إِذَا انْتَصَفَ اللَّیْلُ مَنْ رَقَدَ عَنْ صَلَاهِ الْعِشَاءِ إِلَی هَذِهِ السَّاعَهِ فَلَا نَامَتْ عَیْنَاهُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از زراره و حمران و محمد بن مسلم از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت می کند که در مورد آیه «أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ» - . اسراء / ۷۸ - {نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب برپادار} فرمود: در این آیه همه نمازها ذکر شده است، دلوک خورشید به معنای زوال آن است، و غَسَق شب، نیمه شب است. و نیز فرمود: منادیی هر شب وقتی شب به نیمه می رسد، از آسمان ندا می دهد: هرکس بخوابد و نماز عشا را تا این ساعت نخواند، خواب از چشمانش برود! - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۴۲»

إِخْتِیَارُ الرِّجَالِ لِلْکَشِّیِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ ابْنِ الْمُغِیرَهِ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: قَالَ یَعْنِی أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ أَبَا الْخَطَّابِ کَذَبَ عَلَیَّ وَ قَالَ إِنِّی أَمَرْتُهُ أَنْ لَا یُصَلِّیَ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ الْمَغْرِبَ حَتَّی

يَرَوْا كَوْكَبَ كَذَا يُقَالُ لَهُ الْقُنْدَانِيُّ وَ اللَّهِ إِنَّ ذَلِكَ لَكَوْكَبٌ مَا أَعْرِفُهُ (۳).

**[ترجمه]اختيار الرجال كشّى: زراره گويد: امام صادق عليه السلام فرمود: ابوالخطّاب بر من دروغ بسته و گفته است: من به او امر كرده ام كه او و يارانش تا فلان ستاره را كه به آن «قُندانى» گويند، نديده اند نماز مغرب را نخوانند؛ به خدا قسم آن ستاره اى است كه من آن را نمى‌شناسم. - . رجال كشّىّ : ۱۹۸ -

**[ترجمه]

بيان

أى ما أعرفه بهذا الوصف أو بهذا الاسم و لعله كان كوكبا خفيا لا يظهر إلا بعد اشتباك النجوم كالسها(۴).

**[ترجمه]يعنى با اين وصف يا به اين اسم نمى شناسم، و شايد آن ستاره اى پنهان باشد كه وقتى ستاره ها در آسمان زياد مى شوند آن هم پيدا مى شود، مانند ستاره سُها. - . السها و السهى - با الف و ياء - ستاره اى كوچك از بنات نعش صغرى است. -

**[ترجمه]

«۴۳»

الْإِخْتِيَارُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُعَمَّرِ بْنِ خَلَّادٍ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ عليه السلام: إِنَّ أَبَا الْخَطَّابِ أَفْسَدَ أَهْلَ الْكُوفَهِ فَصَارُوا لَا يُصَلُّونَ الْمَغْرِبَ حَتَّى يَغِيبَ الشَّفَقُ وَ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ إِنَّمَا ذَلِكَ لِلْمُسَافِرِ

۱- ۱. تفسير العيّاشىّ ج ۲ ص ۳۱۰.

۲- ۲. تفسير العيّاشىّ ج ۲: ۳۰۹ فى حديث.

۳- ۳. رجال الكشّىّ ص ۱۹۸.

۴- ۴. السها و السهى- بالالف و الياء- كوكب صغير من بنات نعش الصغرى.

وَ صَاحِبِ الْعِلَّهِ(۱).

**[ترجمه]اختیار الرجال کشی: معمّر بن خلاد گوید: حضرت ابوالحسن علیه السلام فرمود: ابوالخطّاب اهل کوفه را فاسد کرده، و آنها نماز مغرب را نمی خوانند تا وقتی که شفق پنهان گردد، در حالی که چنین نیست، بلکه این وقت برای مسافر و بیمار است. - . رجال کشّیّ : ۲۴۹ -

**[ترجمه]

أقول

قد سبق خبر محمد بن أبی بکر و غیره فی الأبواب الماضیه مما تضمن وقت الصلاتین.

**[ترجمه]روایت محمد بن ابوبکر و غیر او در ابواب گذشته که وقت دو نماز را دربرداشت، پیشتر ذکر گردید.

**[ترجمه]

«۴۴»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَلَیْهِ وَ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ: أَنَّ أَوَّلَ وَقْتِ الْمَغْرِبِ غِیَابُ الشَّمْسِ وَ هُوَ أَنْ یَتَوَارَی الْقُرْصُ فِی أُفُقِ الْمَغْرِبِ لِغَیْرِ مَانِعٍ مِنْ حَاجِزٍ یَحْجُزُ دُونَ الْأُفُقِ مِثْلِ جَبَلٍ أَوْ حَائِطٍ أَوْ غَیْرِ ذَلِکَ فَإِذَا غَابَ الْقُرْصُ فَذَلِکَ أَوَّلُ وَقْتِ صَلَاهِ الْمَغْرِبِ وَ إِنْ حَالَ حَائِلٌ دُونَ الْأُفُقِ فَعَلَامَتُهُ أَنْ یَسْوَدَّ أُفُقُ الْمَشْرِقِ وَ کَذَلِکَ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام(۲).

وَ رُوِیَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: إِذَا أَقْبَلَ اللَّیْلُ مِنْ هَاهُنَا وَ أَوْمَأَ إِلَی جِهَهِ الْمَشْرِقِ (۳).

وَ سَمِعَ أَبُو الْخَطَّابِ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ هُوَ یَقُولُ: إِذَا سَقَطَتِ الْحُمْرَهُ مِنْ هَاهُنَا وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی الْمَشْرِقِ فَذَلِکَ وَقْتُ الْمَغْرِبِ فَقَالَ أَبُو الْخَطَّابِ لِأَصْحَابِهِ لَمَّا أَحْدَثَ مَا أَحْدَثَهُ وَقْتُ صَلَاهِ الْمَغْرِبِ ذَهَابُ الْحُمْرَهِ مِنْ أُفُقِ الْمَغْرِبِ فَلَا تُصَلُّوهَا حَتَّی تَشْتَبِکَ النُّجُومُ وَ رَوَی ذَلِکَ لَهُمْ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَبَلَغَهُ علیه السلام ذَلِکَ فَلَعَنَ أَبَا الْخَطَّابِ وَ قَالَ مَنْ تَرَکَ صَلَاهَ الْمَغْرِبِ عَامِداً إِلَی اشْتِبَاکِ النُّجُومِ فَأَنَا مِنْهُ بَرِی ءٌ.

وَ رُوِّینَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَوَّلُ وَقْتِ الْعِشَاءِ الْآخِرَهِ غِیَابُ الشَّفَقِ وَ الشَّفَقُ الْحُمْرَهُ الَّتِی تَکُونُ فِی أُفُقِ الْمَغْرِبِ بَعْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَ آخِرُ وَقْتِهَا أَنْ یَنْتَصِفَ اللَّیْلُ (۴).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از جعفر بن محمد از پدرانش علیهم السلام روایت است: اول وقت مغرب، پنهان شدن خورشید، و آن زمانی است که قرص آن در افق مغرب ناپدید شود بدون اینکه مانعی از دیدن افق مانند کوه یا دیوار یا غیر آن وجود داشته باشد. پس وقتی قرص خورشید مخفی شد اول وقت نماز مغرب است، و اگر مانعی از دیدنِ افق وجود داشت، نشانه دخول وقت، بالا آمدن سیاهی از افق مشرق است. و امام صادق علیه السلام این چنین فرموده است. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۳۸

–

و از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: هرگاه شب از اینجا پیش آید – و با دست به سمت مشرق اشاره کرد – نماز بخواند. – . همان –

و ابوالخطّاب از امام صادق علیه السلام شنید که می فرمود: هرگاه سرخی از اینجا سقوط کند – و با دست به مشرق اشاره کرد – وقت نماز مغرب است. و ابوالخطاب از جمله بدعت هایی که ساخت و به اصحاب خود گفت این بود که وقت نماز مغرب هنگام از بین رفتنِ سرخی از افق مغرب است، پس نماز مغرب را تا زمانی که ستارگان در آسمان زیاد نشده اند، نخوانید. و این سخن را به روایت از امام صادق علیه السلام برای آنها گفت. چون خبر آن به امام علیه السلام رسید ابوالخطاب را لعنت کرد و فرمود: هرکس نماز مغرب را از عمد تا زمان زیاد شدن ستارگان به تأخیر اندازد، من از او برائت می جویم.

و از امام صادق علیه السلام به ما روایت رسیده است که : اول وقت نماز عشا، پنهان شدن شفق است، و شفق عبارت است از سرخی‌ای که در افق مغرب پس از غروب خورشید پیدا شود، و آخر وقت آن نیمه شب است. – . همان ۱ : ۱۳۹ –

**[ترجمه]

بیان

ما ذکره من حمل أخبار ذهاب الحمره علی صوره الاشتباه و عدم السبیل إلی تیقن استتار القرص وجه جمع بین الأخبار اختاره المؤلف و لعل

۱– ۱. رجال الکشّیّ: ۲۴۹.

۲– ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۸.

۳– ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۸.

۴– ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۹.

الحمل على الاستحباب أحسن.

**[ترجمه]مطلبی که در مورد حمل روایاتِ مخفی شدن سرخی بر صورت اشتباه و عدم راه یابی به یقین استتار قرص ذکر فرمود، وجهی برای جمع بین روایات است که مؤلف آن را اختیار کرده و پذیرفته است، و شاید حمل بر استحباب بهتر باشد.

**[ترجمه]

«۴۵»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِيَّهُ: سَأَلَ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله رَجُلٌ مِنْ جُهَيْنَهَ مَتَى تُصَلِّى الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ فَقَالَ إِذَا مَلَأَ اللَّيْلُ بَطْنَ كُلِّ وَادٍ.

قال السيد رضوان الله عليه هذا مجاز لأن الليل على الحقيقه لا تمتلئ به بطون الأوديه كما تمتلئ بطون الأوعيه و إنما المراد إذا شمل ظل الليل البلاد و طبق النجاد و الوهاد فصار كأنه سداد لكل شعب و صمام لكل نقب (۱).

۱- ۱. المجازات النبويّه: ۲۷۸ و النجاد- بكسر النون- جمع نجد و هو ما أشرف و ارتفع من الأرض خلاف الوهاد جمع وهد و هو ما انخفض من الأرض، و الشعب كالنقب الطريق فى الجبل و مسيل الماء بين الجبلين، و السداد و الصمام بمعنى كالذى يسد فم القاروره و يصمها.

**[ترجمه]المجازات النبویه؛ مردی از جُهَینه از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: نماز عشا را چه وقتی می خوانید؟ فرمود: هنگامی که شب، دلِ همه وادی‌ها پر کند.

سیّد - رضوان الله علیه - گوید: این سخن مجاز است، زیرا شب در حقیقت، چنین نیست که وسط وادی‌ها را پر کند آن گونه که داخل ظرفها پر می شود، بلکه مقصود هنگامی است که تاریکی شب همه مناطق را فرا گیرد، و بر تمام پستی ها و بلندی ها چیره گردد، و گویی دربِ تمام دره ها و سوراخ‌ها را ببندد. - . المجازات النبویّه : ۲۷۸. نِجاد - به کسر نون - جمع نجد و عبارت است از زمین بلند و مرتفع، بر خلاف «وهاد» جمع وهد که زمین پست و فرورفته را گویند. و شعب بر وزن نقب، راه کوهستانی و محل جریان سیلاب در میان دو کوه است. سداد و صمام هم به معنای چیزی است که دهانه بطری را بسته و غیر قابل نفوذ می کند. -

**[ترجمه]

باب ۹ وقت صلاه الفجر و نافلتها

روایات

«۱»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَخْبِرْنِی عَنْ أَفْضَلِ الْمَوَاقِیتِ فِی صَلَاهِ الْفَجْرِ قَالَ مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَقُولُ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً یَعْنِی صَلَاهَ الْفَجْرِ تَشْهَدُهَا مَلَائِکَهُ اللَّیْلِ وَ مَلَائِکَهُ النَّهَارِ فَإِذَا صَلَّی الْعَبْدُ صَلَاهَ الصُّبْحِ مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ أُثْبِتَتْ لَهُ مَرَّتَیْنِ أَثْبَتَهَا مَلَائِکَهُ اللَّیْلِ وَ مَلَائِکَهُ النَّهَارِ(۱).

ثواب الأعمال، عن محمد بن الحسن عن محمد بن الحسن الصفار عن الحسن بن موسی الخشاب عن عبد الله بن جبله عن غیاث بن کلوب عن إسحاق: مثله (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: اسحاق بن عمّار گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: مرا از بهترین اوقات برای نماز صبح آگاه کنید! فرمود: هنگام طلوع فجر؛ خداوند تبارک و تعالی می فرماید: «إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً» - . اسراء / ۷۸ - {نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است} یعنی ملائکه شب و ملائکه روز شاهدِ نماز صبح هستند، پس هرگاه بنده نماز صبح را هنگام طلوع فجر می خواند، دو مرتبه برایش ثبت می گردد، یک بار ملائکه شب ثبت می کنند و یک ملائکه روز. - . علل الشرائع ۲ : ۲۵ -

ثواب الاعمال: با سندی دیگر عین همین روایت را از اسحاق نقل کرده است. - . ثواب الأعمال : ۳۳ -

**[ترجمه]

«۲»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: أَوَّلُ وَقْتِ الْفَجْرِ اعْتِرَاضُ الْفَجْرِ فِی أُفُقِ الْمَشْرِقِ وَ هُوَ بَیَاضٌ كَبَیَاضِ النَّهَارِ وَ آخِرُ وَقْتِ الْفَجْرِ أَنْ تَبْدُوَ الْحُمْرَةُ فِی أُفُقِ الْمَغْرِبِ وَ قَدْ رُخِّصَ لِلْعَلِیلِ وَ الْمُسَافِرِ وَ الْمُضْطَرِّ إِلَی قَبْلِ طُلُوعِ الشَّمْسِ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود: اول وقت نماز صبح، پدیدار شدن فجر در افق مشرق است، و آن سفیدیِ‌ای مانند سفیدیِ روز است، و آخر وقت نماز صبح پیدا شدن سرخی در افق مغرب می باشد، و برای بیمار، مسافر و مضطر تا قبل از طلوع خورشید رخصت داده شده است. - . فقه الرضا : ۲ -

**[ترجمه]

«۳»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ، عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ الْغَضَائِرِیِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُوسَی التَّلَّعُكْبَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّام عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّیَالِسِیِّ عَنْ زُرَیْقٍ الْخُلْقَانِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ كَانَ یُصَلِّی الْغَدَاةَ بِغَلَسٍ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ الصَّادِقِ أَوَّلَ مَا یَبْدُو قَبْلَ أَنْ یَسْتَعْرِضَ وَ كَانَ یَقُولُ:

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۵.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۳۳. و قد عرفت وجه الحدیث خصوصا قوله علیه السلام: « مع طلوع الفجر» ص ۳۲۱ من ج ۸۲ باب أوقات الصلوات.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۲.

وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً إِنَّ مَلَائِكَهَ اللَّيْلِ تَصْعَدُ وَ مَلَائِكَهَ النَّهَارِ تَنْزِلُ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَأَنَا أُحِبُّ أَنْ تَشْهَدَ مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ صَلَاتِی وَ كَانَ يُصَلِّی الْمَغْرِبَ عِنْدَ سُقُوطِ الْقُرْصِ قَبْلَ أَنْ تَظْهَرَ النُّجُومُ (١) وَ قَالَ علیه السلام إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ فَلَا نَافِلَهَ(٢).

**[ترجمه]مجالس الشیخ: زُرَیق خُلقانی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ایشان نماز صبح را در اولین لحظات طلوع فجر صادق و پیش از بالاآمدن فجر یعنی در تاریکی اول صبح می خواند و می فرمود: «وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً» - . اسراء / ۷۸ - {و [نیز] نماز صبح را زیرا نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است} وقت طلوع فجر، فرشته های شب بالا می روند و فرشته های روز پایین می آیند، و من دوست می دارم که فرشتگان شب و فرشتگان روز شاهد بر نمازم باشند؛ همچنین نماز مغرب را هنگام سقوط قرص خورشید و پیش از پیدا شدن ستارگان بجا می آورد - . امالی طوسی ۲ : ۳۰۶ - و می فرمود: وقتی فجر طلوع کرد دیگر وقت نافله نیست. - . همان ۲ : ۳۰۷ -

**[ترجمه]

بيان

قبل أن يستعرض أی قبل أن يعترض و ينتشر كثيرا للتقييد بالصادق قبله ثم اعلم أنه لا خلاف فی أن أول وقت فريضه الفجر الصبح الصادق و هو البياض المنتشر فی الأفق عرضا لا الكاذب الشبيه بذنب السرحان و نقل المحقق و العلامه عليه إجماع أهل العلم و المشهور بين الأصحاب أن آخره طلوع الشمس و قال ابن عقيل آخره للمختار طلوع الحمره المشرقيه و للمضطر طلوع الشمس و اختاره الشيخ فی المبسوط و ابن حمزه و قال فی الخلاف وقت المختار إلی أن يسفر الصبح و هو قريب من مذهب ابن أبی عقيل و الأول أقوی و الأقوال المتقاربه الأخری أحوط.

و أما نافله الفجر فالمشهور أن وقتها بعد طلوع الفجر الأول و لمن يصلی صلاه الليل أن يأتی بها بعد الفراغ منها بل هو أفضل و قال الصدوق كلما قرب من الفجر كان أفضل و فی المعتبر أن تأخيرها حتی تطلع الفجر الأول أفضل و المشهور أن آخر وقتها طلوع الحمره المشرقيه قال ابن الجنيد علی ما نقل عنه وقت الصلاه الليل و الوتر و الركعتين من حين انتصاف الليل إلی طلوع الفجر علی الترتيب و هو ظاهر اختيار الشيخ فی كتابی الأخبار و يدل عليه هذا الخبر و أخبار أخر و يمكن حمل أخبار الجواز علی التقيه أو أخبار التقديم علی الأفضليه و الأحوط التقديم و إن كان الجواز أقوی فی الجمله.

**[ترجمه]«قبل أن يستعرض» یعنی پیش از این که پهن شود و زیاد منتشر شود، زیرا قبل از آن به صادق، مقید شده است. سپس بدان که میان علما بر سر این که فجر صادق، اول وقت نماز صبح است، اختلافی وجود ندارد، و آن سفیدی‌ای است که به صورت عرضی و کشیده در افق پیدا می شود، نه فجر کاذبی که شبیه دم گرگ است. محقق و علامه بر این نظر اجماع اهل علم را نقل کرده اند، و مشهور بین اصحاب آن است که آخر وقت نماز صبح طلوع خورشید می باشد. ابن ابی عقیل گوید: آخر وقت نماز صبح برای شخص مختار، طلوع سرخی در مشرق و برای مضطر، طلوع خورشید است، و شیخ در مبسوط و ابن حمزه نیز همین نظر را برگزیده اند، و شیخ در خلاف می فرماید: وقت نماز صبح برای مختار، تا زمانی است که صبح آشکار گردد، که به نظر ابن ابی عقیل نزدیک است، و قول اول اقوی است و اقوال دیگر که نزدیک به آن هستند احوط می باشد.

امّا مشـهور در وقت نافله صـبح آن است که بعـد از طلوع فجر اول می باشـد، و کسـی که نماز شب می خوانـد می توانـد نافله صبـح را پس از فراغت از نماز شب بخوانـد، بلکه بهتر است همین کار را بکنـد. شـیخ صدوق می فرمايد: نافله صـبح هرچه به فجر نزدیـک تر باشـد فضـیلت بیشتری دارد. در کتاب معتبر آمـده است که تأخیر نافله صـبح تا طلوع فجر اول بافضـیلت تر می باشـد، و مشـهور آن است که آخر وقت آن طلوع سـرخی طرف مشـرق است. ابن جنیـد - بنا به نقلی از او - گویـد: وقت نماز شب و وتر و دو رکعت، از نیمه شب تـا طلوع فجر و بـا مراعات ترتیب است، و ظاهراً شـیخ هم در دو کتاب اَخبار همین نظر را اختیـار فرمـوده است که این روایت و روایـات دیگری بر آن دلالـت دارد. و می توان روایـات جواز را حمـل بر تقیه، یـا اینکه روایات مقدم داشتن را حمل بر افضلیت کرد، و احوط تقدیم نافله بر فجر است هرچند فی الجمله جواز اقوی می باشد.

**[ترجمه]

أقول

قـد سـبق وصـيه محمـد بن أبی بكر فی بـاب أوقـات الصـلوات و خبر الزهری فی بـاب وقت العشـاءين و غيرهما فی غيرهما مما يستنبط منه أحكام هذا الباب.

ص: ۷۳

۱- ۱. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۳۰۶.

۲- ۲. المصدر ج ۲ ص ۳۰۷ فی حديث.

**[ترجمه]وصیت محمد بن ابی بکر در باب اوقات نماز، و روایت زهری در باب وقت مغرب و عشا و غیر آنها در دیگر ابواب گذشت که می توان احکام این باب را از آنها نیز استنباط کرد.

**[ترجمه]

«۴»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام قَالَ: وَقْتُ صَلَاهِ رَکْعَتَیِ الْفَجْرِ بَعْدَ الْفَجْرِ(۱).

وَ عَنْهُ علیه السلام أَیْضاً قَالَ: لَا بَأْسَ أَنْ تُصَلِّیَهَا قَبْلَ الْفَجْرِ(۲).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: أَوَّلُ وَقْتِ صَلَاهِ الْفَجْرِ اعْتِرَاضُ الْفَجْرِ فِی أُفُقِ الْمَشْرِقِ وَ آخِرُ وَقْتِهَا أَنْ یَحْمَرَّ أُفُقُ الْمَغْرِبِ وَ ذَلِکَ قَبْلَ أَنْ یَبْدُوَ قَرْنُ الشَّمْسِ مِنْ أُفُقِ الْمَشْرِقِ بِشَیْ ءٍ وَ لَا یَنْبَغِی تَأْخِیرُهُ إِلَی هَذَا الْوَقْتِ لِغَیْرِ عُذْرٍ وَ أَوَّلُ الْوَقْتِ أَفْضَلُ (۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: امام صادق علیه السلام فرمود: وقت نماز [نافله] دو رکعتِ صبح، بعد از فجر است. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۳۹ -

و همچنین از آن حضرت علیه السلام نقل شده که فرمود: اشکال ندارد که آن را پیش از فجر بخوانی. - . همان -

و باز از آن حضرت علیه السلام روایت است که فرمود: اول وقت نماز صبح، پیدا شدن فجر در افق مشرق است، و آخر وقت آن، سرخ شدن افق مغرب می باشد، و آن اندکی پیش از پیدا شدن شاخ خورشید (اولین قسمت خورشید که هنگام طلوع پیدا می شود) از افق مشرق است، و سزاوار نیست نماز را بدون عذر تا آن وقت به تأخیر اندازد، و اول وقت بافضیلت تر است. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

اعتبار احمرار المغرب غریب و قد جرب أنه إذا وصلت الحمره إلی أفق المغرب یطلع قرن الشمس.

**[ترجمه]به حساب آوردن سرخی مغرب برای وقت بعید و غریب است، و تجربه ثابت کرده است که وقتی سرخی به افق مغرب می رسد، شاخ خورشید طلوع می کند.

**[ترجمه]

«۵»

الْهِدَایَهُ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: حِینَ سُئِلَ عَنْ وَقْتِ الصُّبْحِ فَقَالَ حِینَ یَعْتَرِضُ الْفَجْرُ وَ یُضِی ءُ حُسْناً(۴).

**[ترجمه]الهدایه: وقتی از امام صادق علیه السلام در مورد وقت نماز صبح سؤال شد، ایشان فرمود: هنگامی است که فجر پیدا شود و پرتو نیکویی بدمد. - . الهدایه : ۳۰ -

**[ترجمه]

«۶»

کِتَابُ الْعَرُوسِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: صَلِّ صَلَاهَ الْغَدَاهِ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ وَ أَضَاءَ حُسْناً وَ صَلِّ صَلَاهَ الْغَدَاهِ یَوْمَ الْجُمُعَهِ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ فِی أَوَّلِ وَقْتِهَا.

**[ترجمه]کتاب العروس: از امام رضا علیه السلام نقل شده که فرمود: نماز صبح را هنگامی بخوان که فجر طلوع کند و پرتو نیکویی بدمد، و نماز صبح روز جمعه را در اولین وقتِ طلوع فجر بخوان .

**[ترجمه]

باب ۱۰ تحقیق منتصف اللیل و منتهاه و مفتتح النهار شرعا و عرفا و لغه و معناه

اشاره

اعلم أن بعض أصحابنا فی زماننا جددوا النزاع القدیم الذی کان فی بعض الأزمان السابقه و اضمحل لوضوح الحق فیه و اتفق الخاص و العام فیه علی أمر واحد و هو الخلاف فی معنی اللیل و النهار شرعا و عرفا بل لغه هل ابتداء النهار من طلوع الفجر أو طلوع الشمس و عندنا أنه لا یفهم فی عرف الشرع و لا فی العرف العام و لا بحسب اللغه من الیوم أو النهار إلا ما هو من ابتداء طلوع الفجر و لم یخالف فی ذلک إلا شرذمه قلیله قد انقرضوا.

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۹.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۹.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۹.

۴- ۴. الهدایه: ۳۰.

نعم بعض أهل الحرف و الصناعات لما كان ابتداء عملهم من طلوع الشمس قد يطلقون اليوم عليه و بعض أهل اللغه لما رأوا هذا الإصلاح ذكروه فی كتب اللغه و يحتمل أن يكون كلاهما بحسب اللغه حقيقه و كذا المنجمون قد يطلقون اليوم على ما بين الطلوع إلى الغروب و على ما بين الطلوع إلى الطلوع و على ما بين الغروب إلى الغروب و على ما بين الزوال إلى الزوال و كذا النهار على المعنى الأول و الليل على ما بين غروب الشمس إلى طلوعها.

لكن لا ينبغی أن يستريب عارف بقواعد الشريعه و إطلاقاتها فی أنه لا يتبادر فيها مع عدم القرينه من النهار إلا ما هو مبتدأ من طلوع الفجر و كذا اليوم بأحد المعنيين و قد يطلق اليوم على مجموع الليل و النهار و لا يتبادر من الليل إلا ما هو مختتم بالفجر و أما انتهاء النهار و اليوم و ابتداء الليل فهو إما غيبوبه القرص أو ذهاب الحمره المشرقيه كما عرفت.

و لنذكر بعض كلمات أهل اللغه و المفسرين و الفقهاء من الخاصه و العامه ثم لنشر إلى بعض الآيات و الأخبار الداله على هذا المطلب لإراءه الطالبين للحق سبيل التحقيق فإن استيفاء جميع الدلائل و البراهين و التعرض لما استدل به بعض أفاضل المعاصرين لا يناسب هذا الكتاب و فی بالی إن ساعدنی التوفيق أن أفرد لذلك رساله تتضمن أكثر ما يتعلق بهذا المرام و الله الموفق و المعين.

فأما كلمات القوم فقال الشيخ الطبرسی رحمه الله فی مجمع البيان فی تفسير قوله تعالى وَ إِذْ واعَدْنا مُوسى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً(۱) الليله من غروب الشمس إلى طلوع الفجر الثانی و اليوم من طلوع الفجر الثانی إلى غروب الشمس و لم يذكر لهما معنى آخر(۲).

و قال رحمه الله فی تفسير قوله تع الى وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ(۳)

ص: ۷۵

۱- ۱. البقره: ۵۱.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۱ ص ۱۰۸.

۳- ۳. النحل: ۱۲.

التسـخير فی الحقیقه للشـمس و القمر لأن النهار هو حرکات الشـمس من وقت طلوع الفجر إلی غروب الشـمس و اللیل حرکات الشمس تحت الأرض من وقت غروب الشمس إلی وقت طلوع الفجر إلا أنه سبحانه أجری التسخیر علی اللیل و النهار علی

سبیـل التجوز و الاتساع (۱) و قـال فی قوله تعالی وَ النَّهارَ مُبْصِراً(۲) أی و جعـل لکم النهـار و هو مـا بین طلوع الفجر الثانی إلی غروب الشمس مضیئا تبصرون فیه لمواضع حاجاتکم (۳).

و قال فی نقل الأقوال فی الصـلاه الوسطی و ثانیها أنها صلاه العصر و نسبه إلی جماعه منهم علی علیه السلام و ابن عباس ثم قال قالوا لأنها بین صلاتی النهار و صلاتی اللیل و ذکر ذلک أکثر المفسرین و العلماء من الفریقین (۴).

و قال ابن البراج فی جواهر الفقه صـلاه الصبح من صلاه النهار لقوله تعالی أَقِمِ الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ(۵) و لا خلاف فی أن المراد بذلک صـلاه الفجر و العصـر و لما کانت صـلاه الفجر تقام بعد طلوع الفجر إلی قبل طلوع الشـمس کان ذلک دالا علی أن هذا الوقت طرف النهار لأن إجماع الطائفه علیه أیضا.

و قال الشیـخ فی الخلاف الفجر الثانی هو أول النهار و آخر اللیل فینفصل به اللیل من النهار و تحل به الصلاه و یحرم به الطعام و الشـراب علی الصائم و تکون صلاه الصبح من صلاه النهار و به قال عامه أهل العلم و ذهب طائفه إلی أن ما بین طلوع الفجر إلی طلوع الشـمس لیس من النهـار و لا من اللیل بل هو زمان منفصل عنهما و ذهبت طائفه إلی أن أول النهار هو طلوع الشـمس و ما قبل ذلک من اللیل فتکون صلاه الصبح من صلاه اللیل و لا یحرم الطعام و

۱- ۱. مجمع البیان ج ۶ ص ۳۵۳.

۲- ۲. غافر: ۶۱.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۸ ص ۵۳۰.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۲ ص ۳۴۳.

۵- ۵. هود: ۱۱۴.

الشراب على الصائم إلى طلوع الشمس ذهب إليه الأعمش و غيره و روى ذلك عن حذيفه.

دليلنا على فساد قول الفرقه الأولى قوله تعالى يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ (١) و هذا ينفى أن يكون بينهما فاصل و يدل على فساد قول الأعمش قوله تعالى أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ و لم يختلفوا أن المراد بذلك صلاه الصبح و العصر فلما كانت صلاه الصبح تقام بعد طلوع الفجر و قبل طلوع الشمس دل ذلك على أن الوقت طرف النهار و عنده أنه من الليل و أيضا أجمعت الفرقه المحقه على تحريم الأكل و الشرب بعد طلوع الفجر الثانى و قد بينا أن ذلك حجه على أن هذا الخلاف قد انقرض و أجمع المسلمون فلو كان صحيحا لما انقرض.

وَ قَالَ الْعَلَّامَهُ نَوَّرَ اللَّهُ مَرْقَدَهُ فِي الْمُنْتَهَى رَوَى الشَّيْخُ فِي الصَّحِيحِ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ قَبْلَ الْفَجْرِ أَوْ بَعْدَ الْفَجْرِ فَقَالَ قَبْلَ الْفَجْرِ إِنَّهُمَا مِنْ صَلَاهِ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَهَ رَكْعَهً صَلَاهُ اللَّيْلِ أَ تُرِيدُ أَنْ تُقَايِسَ لَوْ كَانَ عَلَيْكَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ أَ كُنْتَ تَتَطَوَّعُ إِذَا دَخَلَ عَلَيْكَ وَقْتُ الْفَرِيضَهِ فَابْدَأْ بِالْفَرِيضَهِ(٢).

ثم قال و في هذا الحديث فوائد أحدها الحكم بأنهما قبل الفجر و ثانيها أنهما و إن كانا قبل الفجر فإنهما يسميان بركعتى الفجر و ذلك من باب التجوز تسميه للشى ء باسم ما يقاربه و ثالثها الحكم بأنهما من صلاه الليل و رابعها تعليل أنهما قبل الفجر بأنهما من صلاه الليل و ذلك يدل على أن ما بعد الفجر ليس من الليل خلافا للأعمش و غيره و لحذيفه على ما روى عنه حيث ذهبوا إلى أن ما بين طلوع الفجر إلى طلوع الشمس من الليل و أن صلاه الصبح من صلاه الليل و أنه يباح للصائم الأكل و الشرب إلى طلوع الشمس و يزيده فسادا قوله تعالى أَقِمِ

١- ١. الحجّ: ٦١.

٢- ٢. رواه في التهذيب ج ١ ص ١٧٣.

الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ و اتفق المفسرون علی أن المراد بذلک صلاه الصبح و العصر إلی آخر ما قال.

و قال ره فی کتاب الاعتکاف لا تدخل اللیالی فی الاعتکاف بل لیلتان من کل ثلاث ثم أجاب عن حجه المخالف بأن اسم الیوم حقیقه لما بین الفجر إلی الغروب و اللیله ما عدا ذلک فلا یتناولها إلا مع القرینه و مع تجرد اللفظ عنها یحمل علی حقیقته.

ثم قال فی سیاق کلامه فمن نذر اعتکاف یوم فإنه یلزمه الدخول فیه قبل طلوع فجره و نحو هذا قال المحقق قدس سره فی المعتبر و غیره من الأصحاب.

و قال ابن إدریس قدس سره فی السرائر تراوح علی نزحها أربعه رجال من أول النهار إلی آخره و أول النهار حین یحرم علی الصیام الأکل و الشرب و آخره حین یحل له الإفطار و قد یوجد فی کتب بعض أصحابنا من الغدوه إلی العشیه و لیس فی ذلک ما ینافی ما ذکرناه لأن الغدوه و الغداه عباره عن أول النهار بغیر خلاف بین أهل اللغه العربیه و قال فی وقوف المشعر وقته من طلوع الفجر من یوم النحر إلی طلوع الشمس من ذلک الیوم.

و قال المفید فی المقنعه من حصل بعرفات قبل طلوع الفجر من یوم النحر فقد أدرکها و قال ابن أبی عقیل علی ما نقل عنه حین عد النوافل و ثمانی عشره رکعه باللیل منها أربع رکعات بعد المغرب و رکعتان بعد العشاء الآخره من جلوس تعدان رکعه و ثلاث عشره رکعه من انتصاف اللیل إلی طلوع الفجر الثانی منها ثلاث رکعات الوتر.

و قال المفید ره إذا کان یوم العید بعد طلوع الفجر اغتسلت إلی آخر ما قال.

و قال السید المرتضی ره فی احتجاج أن الصلاه الوسطی صلاه العصر لأنها وسط بین الصبح و الظهر و هما صلاه النهار و بین المغرب و العشاء و هما صلاه اللیل.

و قال ابن الجنيد على ما نقل عنه وقت صلاه الليل و الوتر و الركعتين من حين انتصاف الليل إلى طلوع الفجر على الترتيب و لا أستحب صلاه الركعتين قبل سدس الليل من آخره و قال فى الفطره أول وقت وجوبها طلوع الفجر من يوم الفطر و قال السيد فى الجمل وقت وجوب هذه الصدقه طلوع الفجر من يوم الفطر و قال أبو الصلاح وقت الوقوف بعرفه للمختار من زوال الشمس يوم التاسع إلى غروبها و للمضطر إلى طلوع الفجر يوم النحر و قال المفيد من لم يتمكن من صلاه الليل فى آخره فليترك صلاه الليله ثم ليقضها فى أول الليله الثانيه و المسافر إذا خاف أن يغلبه النوم و لا يقوم فى آخر الليل فليقدم صلاه ليلته فى أولها و قال وقت وجوب الفطره يوم العيد بعد الفجر منه و قال إذا أصبح يوم النحر فليصل الفجر و قال فى التكبيرات و آخرها الغداه من يوم الرابع.

و قال البغوى فى شرح السنه فى قول النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّهَ.

إنه أراد بالبردين صلاه الفجر و العصر لكونهما فى طرفى النهار و البردان الغداه و العشى.

و قال الشهيد روح الله روحه فى الذكرى صلاه الصبح من صلاه النهار عند الكل إلا أبا محمد الأعمش إذ حكى عنه أنها من صلاه الليل بناء على أن أول النهار طلوع الشمس حتى للصوم فيجوز الأكل و الشرب إلى طلوع الشمس عنده.

قال فى الخلاف و روى ذلك عن حذيفه لقوله تعالى وَ جَعَلْنا آيَهَ النَّهارِ مُبْصِرَهً(1) و آيه النهار الشمس و لقول النبى صلى الله عليه و آله صلاه النهار عجماء و جوابه منع أن الآيه الشمس بل نفس الليل و النهار آيتان و هو من إضافه التبيين كإضافه العدد إلى المعدود سلمنا أنها الشمس و لكن علامه الشى ء قد تتأخر حتى تكون بعد دخوله سلمنا أن الشمس علامه النهار و أنها متقدمه لكن الضياء الحاصل من أول الفجر عن الشمس طالعه و فى الحقيقه هى طالعه و إن تأخر رؤيه جرمها

١- ١. أسرى: ١٢.

و لهـذا اختلفت أوقـات المطالع بحسب الأقاليم و أما الخبر فقـد نسـبه الـدارقطنى إلى الفقهاء و يحمل على معظم صـلاه النهار و يعـارض باسـتقرار الإجمـاع على خلافه و بقوله تعـالى أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ قال الشـيخ و لم يختلفوا أن المراد بـذلك صـلاه الصبح و صلاه العصر.

و قال ره فى بعض بحث القراءه و ذكر بعض العامه ضابطا للجهر و الإخفاف و تبعهم عليه بعض الأصحاب كذلك و هو أن كل صلاـه تختص بالنهار و لا نظير لها بالليل فجهر كالصبح و العلامه ره فى التـذكره قال صـلاه الصـبح من صـلوات النهار لأن أول النهـار طلوع الفجر الثـانى عنـد عـامه أهـل العلم لأـن الإجمـاع على أن الصوم إنما يجب بالنهار و النص دل على تحريم الأكل و الشرب بعد طلوع الفجر ثم ذكر قول الأعمش و دلائله كما مر إلى قوله و قول أميه بن الصلت.

و الشمس تطلع كل آخر ليله***حمراء يبصر لونها يتوقد

ثم قال و أما الشـعر فحكى الخليل أن النهار هو الضـياء الذى بين طلوع الفجر و غروب الشـمس و سـمى طلوع الشـمس فى آخر كل ليله لمقارنتها لذلك و قال فى تعليل كون الصلاه الوسطى هى الظهر بأنها وسط صلوات النهار و قال الشهيد الثانى ره و غيره فى مسأله التراوح و اليوم من طلوع الفجر إلى الغروب.

و ذكر أكثر الأصـحاب كالمحقق فى المعتبر و العلامه فى المنتهى و الشـهيد الثانى و سبطه قدس الله أرواحهم فى تعليل أن غسل الجمعه وقته مـا بين طلوع الفجر إلى زوال الشـمس بـأن الغسـل وقع مضافـا إلى اليوم و هو يتحقق بطلوع الفجر و كـذا فى غسـل العيدين و عرفه و غيرها مما علق باليوم و هم كانوا أهل اللسان عارفين باللغه و الاصطلاح و العرف.

و فى الشـرائع و غيره من كتب الفقه فى المبيت عنـد الزوجه و يختص الوجوب بالليل دون النهار و قيل يكون عنـدها فى ليلتها و يظل عندها فى صبيحتها و هو

المروی ثم قالوا و یستحب أن یکون صبیحه کل لیله عند صاحبتها و معلوم أن ما بعد الصبح داخل فی الصبیحه و قال ابن الجنید العدل بین النساء هو إذا کن حرائر مسلمات لم یفضل إحداهن علی الأخری فی الواجب لهن من مبیت اللیله و قیلوله صبیحه تلک اللیله.

و قال النیشابوری فی تفسیره فی قوله تعالی مالِکِ یَوْمِ الدِّینِ الیوم هو المده من طلوع نصف جرم الشمس إلی غروب نصف جرمها أو من ابتداء طلوعها إلی غروب کلها أو من طلوع الفجر الثانی إلی غروبها و هذا فی الشرع.

و قال عند تفسیر قوله تعالی فی سوره البقره إِنَّ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ(۱) الآیه أما النهار فإنه عباره عن مده کون الشمس فوق الأفق و فی الشرع بزیاده ما بین طلوع الفجر الصادق إلی طلوع جرم الشمس و أما اللیل فعباره عن مده خفاء الشمس تحت الأفق أو بنقصان الزیاده المذکوره.

و قال الکفعمی فی کتاب صفوه الصفات قال صاحب کتاب الحدود اللیل اسم یقع علی امتداد الظلام من أول ما یسقط قرص الشمس إلی أن یسفر الصبح و قال النهار اسم یقع علی امتداد الضیاء من أول ما یسفر الصبح إلی أن تغیب الشمس قال و قال أبو العباس أحمد بن القاضی الطبرسی فی کتابه تقویم القبله الیوم مبدؤه من طلوع الفجر الثانی إلی غروب الشمس لقوله تعالی کُلُوا وَ اشْرَبُوا(۲) الآیه مع قوله فَصِیامُ ثَلاثَهِ أَیَّامٍ (۳) و قال أبو العباس قیل الیوم و النهار مترادفان.

و ذکر الراغب الأصفهانی فی مفرداته عند ترجمه النهار النهار الوقت الذی ینتشر فیه الضوء و هو فی الشرع ما بین طلوع الصبح إلی غروب الشمس.

و قال أحمد بن محمد بن علی المقری فی المصباح المنیر اللیله من غروب الشمس إلی طلوع الفجر و قال النهار فی اللغه من طلوع الفجر إلی غروب

۱- ۱. البقره: ۱۶۴.

۲- ۲. البقره: ۱۸۷.

۳- ۳. البقره: ۱۹۶، المائده: ۸۹.

الشمس و هو مرادف للیوم و فی حدیث إنما هو بیاض النهار و سواد اللیل و لا واسطه بین اللیل و النهار و ربما توسعت العرب فأطلقت النهار من وقت الإسفار إلی الغروب و هو فی عرف الناس من طلوع الشمس إلی غروبها و إذا أطلق النهار فی الفروع انصرف إلی الیوم نحو صم نهارا و اعمل نهارا.

لکن قالوا إذا استأجره علی أن یعمل له نهار یوم الأحد مثلا فهل یحمل علی الحقیقه اللغویه حتی یکون أوله من طلوع الفجر أو یحمل علی العرف حتی یکون أوله من طلوع الشمس لإشعار الإضافه به لأن الشیء لا یضاف إلی مرادفه و الأول هو الراجح دلیلا لأن الشیء قد یضاف إلی نفسه عند اختلاف اللفظین نحو وَ لَدارُ الْآخِرَهِ(۱) و حَقُّ الْیَقِینِ (۲).

و قال الصبح الفجر و هو أول النهار و قال الفجر الثانی الصادق هو المستطیر و بطلوعه یدخل النهار و قال فی شمس العلوم آخر اللیل قبل الفجر.

و قال إمامهم الرازی فی تفسیره عند ذکر الأقوال فی الصلاه الوسطی فی احتجاج من قال إن الصلاه الوسطی صلاه الظهر الثالث أنها صلاه بین الصلاتین نهاریتین بین الفجر و العصر و فی احتجاج من قال إنها العصر و ثالثها أن العصر بین صلاتین بالنهار و صلاتین باللیل و قال فی قوله تعالی أَقِمِ الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ المراد بطرفی النهار الصبح و العصر.

و قال فی القاموس النهار ضیاء ما بین طلوع الفجر إلی غروب الشمس أو من طلوع الشمس إلی غروبها و قال اللیل و اللیلاه من مغرب الشمس إلی طلوع الفجر الصادق أو الشمس و قال الزمخشری فی الأساس إنما سمی السحر استعاره لأنه وقت إدبار اللیل و إقبال النهار فهو متنفس الصبح.

و قال الرازی فی قوله تعالی فَإِذا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفاتٍ (۳) الآیه و وقت

۱- ۱. یوسف: ۱۰۹.

۲- ۲. الواقعه: ۹۵، الحاقه: ۵۱.

۳- ۳. البقره: ۱۹۸.

الوقوف يدخل بزوال الشمس من يوم عرفه و يمتد إلى طلوع الفجر من يوم النحر و ذلک نصف يوم و ليله کامله و قال فی قوله تعالی وَ سَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ(۱) الإبکار مصدر أبکر يبکر إذا خرج للأمر فی أول النهار هذا هو أصل اللغه سمی ما بين طلوع الفجر إلی الضحی إبکارا.

و قال البيضاوی الإبکار من طلوع الفجر إلی الضحی و قال فی قوله تعالی وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِيِ (۲) أی فی مجامع أوقاتهم أو فی طرفی النهار و قال الطبرسی رحمه الله أی يداومون علی الصلوات و الدعاء عند الصباح و المساء لا شغل لهم غيره و يستفتحون يومهم بالدعاء و يختمونه بالدعاء.

و قال الراغب فی مفرداته الصبح و الصباح أول النهار و قال السحر اختلاط ظلام آخر الليل بضوء النهار و قال الخليل بن أحمد النحوی ره فی کتاب العين و هو الأصل فی اللغه و عليه المعول و إليه المرجع النهار ضياء ما بين طلوع الفجر إلی غروب الشمس و لم يذکر له معنی آخر و قال الليل خلاف النهار و قال السحر آخر الليل.

و قال الطيبی فی شرح المشکاه يوصف العصر بالوسطی لکونها واقعه بين صلاتی النهار و صلاتی الليل و قال النيشابوری فی قوله تعالی بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ (۳) عن ابن عباس أی فی آخر الليل بسحر.

و قال الرازی فی قوله تعالی فَسُبْحانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ (۴) إن الإنسان ما دام فی الدنيا لا يمکنه أن يصرف جميع أوقاته فی التسبيح فأشار الله إلی أوقات إذا أتی العبد بتسبيح فيها يکون کأنه لم يفتر و هو الأول و الآخر و الوسط من اليوم و أول الليل و وسطه و لم يأمر بالتسبيح فی آخره لأن النوم فيه غالب فإذا صلی فی أول النهار بتسبيحتين و هما رکعتان حسب له صرف ساعتين

۱- ۱. آل عمران: ۴۱.

۲- ۲. الكهف: ۲۸.

۳- ۳. هود: ۸۱.

۴- ۴. الروم: ۱۸.

إلى التسبيح و بالظهر أربع ساعات و بالعصر فى أواخر النهار أربع ساعات و بالمغرب و العشاء فى الليل سبع ساعات فبقى سبع ساعات و هو الذى لو نام الإنسان فيه كان كثيرا ثم قال بعد تحقيق طويل النهار اثنتى عشره ساعه و الصلاه المؤداه فيها عشر ركعات فيبقى على المكلف ركعتان يؤديهما فى أول الليل و يؤدى ركعه من صلاه الليل ليكون ابتداء الليل بالتسبيح كما كان ابتداء النهار بالتسبيح و لما كان المؤدى من تسبيح النهار فى أوله ركعتين كان المؤدى من تسبيح الليل فى أوله ركعه لأن تسبيح النهار طويل مثل ضعف تسبيح الليل لأن المؤدى فى النهار عشره و المؤدى فى الليل من تسبيح الليل خمس انتهى.

و قال الشهيد فى الذكرى وقت الوتر آخر الليل و نحوه قال جماعه من الأصحاب و قال فى دعائم الإسلام وقت صلاه الليل المرغب فيه أن يصلى بعد النوم و القيام منه فى آخر الليل و سنذكر فى الاستدلال بالآيات تصريحات المفسرين بذلك.

و قال السيد الداماد رزقه الله أقصى السعاده يوم التناد فى بيان ما ورد أن ما بين طلوع الفجر و طلوع الشمس و ما بين غروب الشمس و غروب الشفق غير داخل فى شى ء من الليل و النهار ثم إن ما فى أكثر رواياتنا عن أئمتنا المعصومين صلوات الله عليهم أجمعين و ما عليه العمل عند أصحابنا رضى الله تعالى عنهم إجماعا هو أن زمان ما بين طلوع الفجر إلى طلوع الشمس من النهار و معدود من ساعاته و كذلك زمان غروب الشمس إلى ذهاب الحمره من جانب المشرق فإن ذلك أماره غروبها فى أفق المغرب فالنهار الشرعى فى باب الصلاه و الصوم و فى سائر الأبواب من طلوع الفجر المستطير إلى ذهاب الحمره المشرقيه و هذا هو المعتبر و المعول عليه عند الأساطين الإلهيين و الرياضيين من حكماء يونان و قد مر تمام الكلام فى باب علل الصلاه(۱).

۱- ۱. راجع ج ۸۲ ص ۲۵۹- ۲۶۰.

و أما الآيات فالأولى قوله تعالى حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الْوُسْطى (۱) و وجه الاحتجاج بها أن الأصل في كلام الحكيم أن يكون مفهوما مفيدا ينتفع به المخاطب و أجمعت الطائفه المحقه على حصر الصلاه الوسطى فى صلاه الظهر و العصر فلو أريد بها العصر لم نستفد من الآيه شيئا إذ كونها وسطى بين الصلوات أو بين صلاتين مشترك بين جميعها فلا يتميز عندنا و إن قلنا إن وجه التسميه لا يلزم اطراده و لو قلنا بأنها الظهر لكونها بين صلاتى النهار كما ورد فى الخبر يحصل لنا فائده من الآيه و لا يكون ذلك إلا و يكون صلاه الفجر من صلاه النهار و بوجه آخر و هو أن المتبادر من الوسطى المتوسطه بين الشيئين من جنسها فلو لم يقيد بقيد يشترك فيها جميع الصلوات فلا بد من التقييد إما بكونها وسطى بين صلوات الليل أو صلوات النهار أو صلوات الليل و صلوات النهار و الأولى باطله بالإجماع المتقدم و الثانيه لا تستقيم إلا بكون صلاه الفجر من صلاه النهار و كذا الثالثه لأن ما سوى العصر من محتملاتها خارجه بالإجماع و العصر إنما يتخصص بهذا الوصف إذا قلنا إنها بين صلاتى ليل و صلاتى نهار و يمكن المناقشه فيه بوجوه أكثرها مندفعه بالتأمل الصادق.

الثانيه قوله سبحانه أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ (۲) و التقريب أن المتبادر من الطرف أن يكون داخلا فى الشى ء فإنه لا يطلق طرف الثوب و طرف الخشب على غير جزئه الذى هو نهايته لا سيما مع مقابلته بالليل و ليس فى الطرف الأول صلاه سوى الفجر و يؤيده أن أكثر المفسرين فسروهما بصلاه الفجر و العصر و ما ورد فى بعض الأخبار من التفسير بصلاه الفجر و المغرب فمع ارتكاب التجوز فى أحد الطرفين لدليل لا يلزم ارتكابه فى الطرف الآخر

۱- ۱. البقره: ۲۳۸.

۲- ۲. هود: ۱۱۴.

و یمکن أن تکون النکته فی التجوز الحث علی المبادره إلی صلاه المغرب فی أول اللیل و لو قلنا بأن ما بین غیبوبه القرص إلی ذهاب الحمره داخل فی النهار و جوزنا الصلاه بغیبوبه القرص یکون التجوز فیه أقرب و أحسن.

و أیضا لو قلنا بأن طرفی النهار داخل فی اللیل یکون زلفا من اللیل مشتملا علی تکرار أو یرتکب فیه تخصیصات کثیره و هما خلاف الأصل سواء فسر الزلف بالساعات القریبه من الیوم أو بالقرب و بالجمله لا ینبغی أن یریب عارف باللسان فی أن المتبادر من طَرَفَیِ النَّهارِ المقابل لزلف اللیل کونهما من النهار.

قال النیسابوری فی تفسیره الطرفان الغدوه و هی الفجر و العشیه و فیها الظهر و العصر و قیل إن طرفی النهار لا یشمل إلا الفجر و العصر ثم قال الطرف الأول للنهار فی الشرع هو طلوع الصبح الصادق.

و قال ابن إدریس رحمه الله فی السرائر فی الاستدلال بهذه الآیه طرف الشی ء ما یقرب من نهایته و لا یلیق ذلک إلا بقول من قال وقت العصر ممتد إلی قرب غروب الشمس لأن مصیر ظل کل شی ء مثله أو مثلیه یقرب من الوسط و لا یقرب من الغایه و النهایه و لا معنی لقول من حمل الآیه علی الفجر و المغرب لأن المغرب لیس هی طرف النهار و إنما هی فی طرف اللیل.

قال الرازی فی تفسیر هذه الآیه کثرت المذاهب فی تفسیر طرفی النهار و الأقرب أن الصلاه التی تقام فی طرفی النهار هما الفجر و العصر و ذلک لأن أحد طرفی النهار طلوع الشمس و الطرف الثانی منه غروبها فالطرف الأول هو صلاه الفجر و الطرف الثانی لا یجوز أن یکون صلاه المغرب لأنها داخله تحت قوله تعالی وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیْلِ فوجب حمل الطرف الثانی علی صلاه العصر.

إذا عرفت هذا کانت الآیه دلیلا علی قول أبی حنیفه فی أن التنویر بالفجر أفضل و أن تأخیر العصر أفضل و ذلک لأن ظاهر هذه الآیه یدل علی وجوب

إقـامه الصـلاه فی طرفی النهار و بینا أن طرفی النهار هو الزمان الأول لطلوع الشـمس و الزمان الأول لغروبها و أجمعت الأمه علی أن إقامه الصـلاه فی ذلک الوقت من غیر ضـروره غیر مشـروعه فقـد تعذر العمل بظاهر هذه الآیه فوجب حمله علی المجاز و هو أن یکون المراد أقم الصلاه فی الوقت الذی یقرب من طرفی النهار لأن ما یقرب من الشی ء یجوز أن یطلق علیه اسمه و إذا کان

کذلک فکل وقت کان أقرب إلی طلوع الشـمس و إلی غروبها کان أقرب إلی ظاهر اللفظ و إقامه صلاه الفجر عند التنویر أقرب إلی وقت الطلوع من إقامتها عند التغلیس و کذلک إقامه صـلاه العصر عند ما یصیر ظل کل شی ء مثلیه أقرب إلی وقت الغروب من إقامتها عنـد ما یصـیر ظل کل شـی ء مثله و المجاز ما کان أقرب إلی الحقیقه کان حمل اللفظ علیه أولی فظهر أن ظاهر هذه الآیه یقوی قول أبی حنیفه فی هاتین المسألتین انتهی کلامه.

و قـد ظهر بمـا قررنا ما فیه من الوهن و القصور و کل هـذه التکلفات التی ارتکبه مؤیـد لما اخترناه فإن بناء جمیع ذلک علی أنه جعل ما بین طلوع الفجر و طلوع الشمس خارجا من النهار و لو جعله داخلا کما هو ظاهر الآیه لم یحتج إلی شی ء من ذلک.

و أما ما توهمه من کون الطرف الجزء الغیر المنقسم أو الصـغیر الذی هو نهایه الشی ء قیاسا علی ما أنس به من السطح و الخط و النقطه فلیس کـذلک إذ یقـال للغـداه و العشـی طرفا الیوم و للنصف الأول و النصف الأخیر الطرف الأول و الطرف الآخر و یقال خذ طرف الثوب و طرف الخشب و لا یراد به الجزء الأخیر فالظاهر أن المراد بالطرف الأول ما بین الطلوعین و بالطرف الآخر إما العصـر أو الظهر إلی آخر الیوم أو المغرب تجوزا للنکته التی ذکرناها کما قال البیضاوی و الزمخشری طرفی النهار غدوه و عشیته و إن قال البیضاوی بعد ذلک صلاه الغداه صلاه الصبح لأنها أقرب الصلوات من أول النهار و تبع فی ذلک إمامه الرازی.

و قال الطبرسی رحمه الله أراد بطرفی النهار صلاه الفجر و المغرب عن ابن عباس

و ابن زيـد و قيل الغـداه و الظهر و العصـر و به قال مجاهـد و الضـحاك و محمد بن كعب و الحسن قالوا لأن طرفى الشـى ء من الشى ء و صلاه المغرب ليست من النهار و قيل أراد بطرفى النهار صلاه الفجر و صلاه العصر انتهى.

و هذا يدل على أن كون وقت صلاه الفجر من النهار كان مسلما عندهم.

الثالثه قوله تعالى سَلامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ فإنه ظاهر من سياق هـذه السوره من أولها إلى آخرها أنها نزلت لبيان فضـيله تلك الليله و أن الغرض من تلـك الآيه شـمول السـلامه و العافيه أو السـلام و التحيه لجميع تلك الليله فلو كان ما بين الطلوعين داخلا فى الليـل لم يكن لإخراجه من هـذه الفضـيله وجه لا سيما مع قوله هى الراجعه إلى الليله مع ما سيأتى من الأخبار الكثيره الـداله على أن الأعمال المتعلقه بليله القدر من الإحياء و الغسل و غيرهما ينتهى إلى الفجر و لا تتعلق بما بعده.

و يؤيده أن الرازى مع تصـريحه فى مواضع بدخوله فى الليل جعله هنا خارجا ليستقيم الكلام و يكمل النظام حيث قال و سادسها من أولها إلى طلوع الفجر سالمه فى العباده كل واحده من أجزائها خير من ألف شهر ليست كسائر الليالى يستحب للفرض الثلث الأول و للعباده النصف و الدعاء السحر بل هى متساويه الأوقات و الأجزاء.

و قـال الطبرسـى رحمه الله أى هـذه الليله إلى آخرها سـلامه من الشـرور و البلايا و آفات الشـيطان، ثم قال سَلامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ أى السلامه و البركه و الفضيله تمتد إلى وقت طلوع الفجر و لا يكون فى ساعه منها فحسب بل يكون فى جميعها.

الرابعه قوله تعالى وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ وَ الصُّبْحِ إِذا أَسْفَرَ(۱) فإن الظاهر أنه أقسم بوقت واحـد هو إدبار الليل و إسـفار الصـبح مع أن ظاهر المقابله عدم كون الصبح من الليل و قال الطبرسى رحمه الله أقسم بالليل إذا ولى و ذهب و

۱- ۱. المدّثّر: ۳۴.

قیل دبر إذا جاء بعد غیره و أدبر إذا ولی مدبرا فعلی هذا یکون المعنی فی إذا دبر إذا جاء اللیل فی أثر النهار و فی إذ أدبر إذا ولی اللیل فجاء الصبح عقیبه.

الخامسه قوله تعالی وَ اللَّیْلِ إِذا عَسْعَسَ- وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ (۱) بتقریب ما مر فی الآیه السابقه علی الوجهین قال الرازی ذکر أهل اللغه أن عسعس من الأضداد یقال عسعس اللیل إذا أقبل و عسعس إذا أدبر و أنشدوا فی ورودها بمعنی أدبر قول العجاج:

حتی إذا الصبح لها تنفسا***و انجاب عنها لیلها و عسعسا

ثم منهم من قال المراد هنا أقبل اللیل لأن علی هذا التقدیر یکون القسم واقعا بإقبال اللیل و هو قوله إِذا عَسْعَسَ و بإدباره و هو قوله وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ و منهم من قال قوله وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ إشاره إلی تکامل طلوع الصبح فلا یکون تکرارا انتهی فظهر أن العجاج و الرازی أیضا فهما الآیه کما فهمنا و جعلا إدبار اللیل و الصبح متلازمین بل مترادفین.

و قال الواحدی فی تفسیره الوسیط قوله وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ أی امتد ضوؤه حتی یصیر نهارا و نحوه قال الطبرسی رحمه الله.

السادسه قوله سبحانه قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَتاکُمْ عَذابُهُ بَیاتاً أَوْ نَهاراً ما ذا یَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (۲) استدل بها الراغب الأصفهانی علی أن النهار فی الشرع اسم لما بین طلوع الصبح إلی غروب الشمس و قال بات فلان یفعل کذا موضوعه لما یفعل باللیل کظل لما یفعل بالنهار.

أقول:

لا یتم ذلک إلا بضم ما سیأتی فی ضمن الأخبار و أقوال العلماء من إطلاق التبییت علی الزمان الذی نهایته طلوع الفجر کما ذکروا فی تبییت الزوج عند ذات النوبه و البیتوته بالمشعر و منی و مکه و سیأتی الأخبار الکثیره فی ذلک و ذکروا تبییت نیه الصوم و لم یریدوا إلا النیه قبل الفجر قال فی النهایه فیه:

۱- ۱. التکویر: ۱۸.

۲- ۲. یونس: ۵۰.

لا صیام لمن لم یبیّت الصیام أی ینویه من اللیل.

و الحاصل أن الآیه تدل علی أن البیات مقابل النهار کما صرح به جمیع أهل اللغه و التفسیر و قد ورد فی موارد الشرع أن منتهی البیتوته طلوع الفجر فهو نهایه اللیل أیضا کما روی فی الکافی بسند معتبر عن أبی عبد الله علیه السلام قال إذا جاء اللیل بعد النفر الأول فبت بمنی لیس لک أن تخرج منها حتی تصبح (۱).

و ستأتی أخبار کثیره فی ذلک یتم الاستدلال بها بمعونه تلک الآیه و أمثالها.

السابعه آیات الصیام من قوله تعالی لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ- أَیّاماً مَعْدُوداتٍ (۲) و قوله فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ(۳) و قوله أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَهَ الصِّیامِ الرَّفَثُ إِلی نِسائِکُمْ (۴) ثم بیان اللیله بقوله حَتّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ إلی قوله

ص: ۹۰

۱- ۱. الکافی ج ۴ ص ۵۲۱.

۲- ۲. البقره: ۱۸۳- ۱۸۴، و لفظ الآیات هکذا:« یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ أَیّاماً مَعْدُوداتٍ فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ عَلی سَفَرٍ فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» و الصیام المفروض فی هذه الآیه هو الصوم و الامساک من المغرب الی المغرب کما هو المفروض علی سائر الأمم، و منهم الیهود و قد کانوا بمرأی المؤمنین و مسمعهم: یصومون من الاکل و الشرب و الجماع من المغرب الی المغرب، و لذلک قال عزّ و جلّ:« کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ» و لا تجوز فی قوله تعالی« أَیّاماً مَعْدُوداتٍ» و قوله تعالی:« فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» لان الیوم یطلق علی مجموع النهار و اللیل و علی ذلک فلا تعلق للآیات بما کان المؤلّف العلامه بصدده من البحث فی تحقیق معنی النهار.

۳- ۳. البقره: ۱۸۳- ۱۸۴، و لفظ الآیات هکذا:« یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ أَیّاماً مَعْدُوداتٍ فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ عَلی سَفَرٍ فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» و الصیام المفروض فی هذه الآیه هو الصوم و الامساک من المغرب الی المغرب کما هو المفروض علی سائر الأمم، و منهم الیهود و قد کانوا بمرأی المؤمنین و مسمعهم: یصومون من الاکل و الشرب و الجماع من المغرب الی المغرب، و لذلک قال عزّ و جلّ:« کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ» و لا تجوز فی قوله تعالی« أَیّاماً مَعْدُوداتٍ» و قوله تعالی:« فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» لان الیوم یطلق علی مجموع النهار و اللیل و علی ذلک فلا تعلق للآیات بما کان المؤلّف العلامه بصدده من البحث فی تحقیق معنی النهار.

۴- ۴. البقره: ۱۸۷، و لا بأس بأن نتم بحث الآیه هاهنا لیکون القارئ علی بصیره من ذلک فنقول: لما قال عزّ و جلّ« کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ» صار الصوم مکتوبا علیهم کالدین علی ما عرفت بیانه فی کتابه الصلاه:« إِنَّ الصَّلاهَ کانَتْ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ کِتاباً مَوْقُوتاً» فوجب علیهم الصوم فی ظرف معین، و ان فاتهم ذلک وجب علیهم قضاؤه، و ان فاتهم مدی عمرهم وجب علی ولیهم أن یصوم عنهم أو یستأجر من یصوم عنهم فلا یسقط الصوم عنهم أبدا، الا بالاداء. و لما قال عزّ و جلّ« أَیّاماً مَعْدُوداتٍ» و أطلقه علمنا أنّه لا بدّ و أن یکون تلک الایام متعینا من حیث التکلیف، و لا تعین فی أفراد الجموع غیر المتناهیه الا فی أقله، و هو الثلاثه مع أنّه القدر المتیقن من کل جمع، و قد کانت هذه الثلاثه أیّام متعینا فی کل شهر، و لذلک قال عزّ و جلّ:« فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ عَلی سَفَرٍ فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» و لعلها هی أیّام العشر: بضم العین و فتح الشین- أعنی الیوم العاشر و الحادی عشر و الثانی عشر

ثلاثه أيّام كما ورد به الروايه و هى أيّام التشريق. فالظاهر أن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و المؤمنين كانوا يصومون تلك الأيّام فريضه حتى نزلت« شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدىً لِلنَّاسِ وَ بَيِّناتٍ مِنَ الْهُدى وَ الْفُرْقانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَنْ كانَ مَرِيضاً أَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» فصاموا تمام شهر رمضان: يصومون من الغروب الى الغروب، و انما يفطرون مره واحده بين المغربين قبل العشاء و نومه، ليتحقّق مفهوم« صوم اليوم» و ليستعد المكلف للصوم فى اليوم الآتى. و كانوا على ذلك ما شاء اللّه حتّى جاء عام الخندق فعلم اللّه أنهم كانوا يختانون أنفسهم فتاب عليهم رحمه لهم و عفا عنهم و أنزل« أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلى نِسائِكُمْ هُنَّ لِباسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ وَ عَفا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا ما كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اللَّيْلِ» فقوله عزّ و جلّ« وَ ابْتَغُوا ما كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» يعنى التطهير من الجنابه بالماء و ان أعوزه فبالتراب، و لذلك كانت الطهاره فرضا من أركان الصوم لو أخل به الصائم عمدا أو جهلا أو نسيانا و سهوا كان صيامه باطلا و وجب عليه القضاء. و يستفاد من قوله تعالى« أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ» أن جواز الاكل و الشرب و الجماع ظرفه عامه الليل، و أن الليل تختتم بطلوع الفجر المعترض، و ما بعده مفتتح النهار، و لذلك قال:« ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اللَّيْلِ» فلو كان بعد الفجر الى طلوع قرص الشمس من الليل أيضا لقال« ثم اتموا الصيام الى الليل القابل» و هو واضح لمن تأمل صدر الآيه و ذيلها، و كفى بهذا دليلا على من قال أن ما بين الطلوعين معدود من الليل. و معنى قوله عزّ و جلّ« حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ» الخ أن الليل الذى جعله اللّه سباتا و سكنا بجعله مظلما، يختتم بطلوع الفجر إذا تبين لكم من نوره و شعاعه الخيط الابيض من الخيط الأسود، فحينئذ يقع كمال الابصار و يفتتح النهار كما أشار إليه بقوله عزّ و جلّ« جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً لتبتغوا فيه من فضله». و أمّا ما قيل من أنّه شبه بياض الفجر بالخيط، لان القدر الذى يحرم الإفطار من البياض يشبه الخيط فيزول به مثله من السواد، و لا اعتبار بالانتشار أو قيل: شبه أول ما يبدو من الفجر المعترض فى الافق و ما يمتد معه من غبش الليل بخيطين أبيض و أسود، و اكتفى ببيان الخيط الابيض بقوله« مِنَ الْفَجْرِ» عن بياض الخيط الأسود، لدلالته على كونه من الليل، و بذلك خرجا عن الاستعاره الى التمثيل. ففيه أن الفجر الثانى على ما أجمع عليه أهل الإسلام و اعتبروه ميقاتا لحرمه الاكل و الشرب فى شهر رمضان، له من العظمه و البهاء و النباهه ما يرفعه أن يتشابه بالخيط الابيض التافه على ما فيه من الدقه و البياض الذى لا يؤبه به، فلا تشابه و لا تجانس بينها من حيث الحسن و البهاء و عظمه النور حتّى يشبه أحدهما بالآخر، و لو جاز التشبيه بينهما كان الفجر هو المشبه به لكون وجه الشبه فيه أقوى و أجلى و هو به أعرف و أشهر، لا أن يشبه الفجر فى حسنه و بهائه و نوره و سطوعه و انتشار ضيائه بالخيط الابيض، و هذا واضح لمن له أدنى دربه بأساليب الكلام. هذا كله فى الخيط الابيض، و أمّا الخيط الأسود، فالامر فيه أوهن و أفظع حيث لا يرى فى الافق شى ء يشبه بالخيط الأسود، لان أطباق السماء و أعنانها مملوء حينئذ ظلمه مطبقه، و الغبش الذى يتوهم فوق الفجر المعترض، فمع أنّه لا يشبه الخيط من حيث الدقه و العرض ليس تشبيهه بالخيط الأسود أولى من تشبيهه بالخيط الابيض لكونه ضياء مختلطا بالظلام و نسبته الى البياض و السواد سيان.

ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ فتدل على معنى اليوم و كذا سائر ما ورد فى الصوم بلفظ اليوم

کقوله سبحانه فَصِیامُ ثَلاثَهِ أَیّامٍ فِی الْحَجِ (۱) و أمثاله و الأصل عدم النقل و التجوز و التخصیص و لیله الصیام معلوم أن التقیید فیه لیس لتخصیص معنی

ص: ۹۲

۱- ۱. البقره: ۱۹۶، المائده: ۸۹، و فی سوره مریم: ۳۶:« إِنِّی نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً فَلَنْ أُکَلِّمَ الْیَوْمَ إِنْسِیًّا».

اللیله من سائر معانیها بل لمعنی اللیله التی یصبح منها صائما.

و أما ثم فی قوله تعالی ثُمَّ أَتِمُّوا فمعلوم أنه لیس للتراخی الزمانی بل للتراخی الرتبی إشاره إلی بعد ما بین حکم اللیل من الإباحه و حکم النهار من وجوب الإمساک و هذا الإطلاق شائع فی القرآن ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ معناه افعلوه تاما کقوله تعالی وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَهَ لِلَّهِ (۱) و یمکن أن یقال لما أمر الله تعالی سابقا بالصیام و أشار إلیه بقوله لَیْلَهَ الصِّیامِ لم یکن یحتاج إلی الأمر بالصوم ثانیا

فلذا أمرهم بالإتمام و عدم النقص لا أصل الصیام أو یقال لما جوز لهم الجماع باللیل بعد التحریم و کان مظنه أن یتوهم أن بهذا الفعل یحصل نقص فی الصوم قال ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إیماء إلی أن هذا الصوم تام لکم کما ورد فی قوله تعالی تِلْکَ عَشَرَهٌ کامِلَهٌ(۲).

و هذان وجهان وجیهان لم أر من تعرض لهما و لا یخفی أن ارتکاب هذین التجوزین الشائعین اللذین وردت أمثالهما فی الکتاب العزیز کثیرا مع اشتمالهما علی نکات بدیعه توجب حسن الکلام و بلاغته خیر من حمل الیوم و اللیله علی المجاز و ارتکاب النقل.

و لقد أبدع من استدل بها علی أن ما بین طلوع الفجر إلی طلوع الشمس غیر داخل فی النهار حیث قال حقیقه استعمال لفظه ثم التراخی و ظاهر الإتمام أن یکون بعد حصول بعض الشی ء و لا بد أن یجعل للنهایه المذکوره فی الآیه مبدأ تدل القرینه علیه و الأقرب أن یکون المبدأ المنوی فی الکلام أول النهار حتی یکون الکلام فی قوه أن یقال ثم أتموا الصیام فی زمان مبتدإ من أول

۱- ۱. البقره: ۱۹۶، و الذی ظهر لی أن الفرق بین الاتمام و الاکمال أن الاتمام یعتبر من حیث الامتداد بأن یداوم علی الفعل حتّی یتم، بحیث إذا أخل بالمداومه و الاستمرار لاخل بالمقصود و لحقه النقصان، بخلاف الاکمال فانه یعتبر من حیث النتیجه، و لو بدفعات متناوبه، و لذلک قال عزّ و جلّ:« ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إِلَی اللَّیْلِ» و قال فی مورد القضاء« وَ لِتُکْمِلُوا الْعِدَّهَ».

۲- ۲. البقره: ۱۹۶، و الذی ظهر لی أن الفرق بین الاتمام و الاکمال أن الاتمام یعتبر من حیث الامتداد بأن یداوم علی الفعل حتّی یتم، بحیث إذا أخل بالمداومه و الاستمرار لاخل بالمقصود و لحقه النقصان، بخلاف الاکمال فانه یعتبر من حیث النتیجه، و لو بدفعات متناوبه، و لذلک قال عزّ و جلّ:« ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ إِلَی اللَّیْلِ» و قال فی مورد القضاء« وَ لِتُکْمِلُوا الْعِدَّهَ».

النهـار منته إلى الليل و يكون مكافيا لقوله تعالى يَتَبَيَّنَ لَكَمُ الْخَيْطُ فإن المراد هنا ترخيص الأكل من أول الليل إلى وقت التبيين و إذا قيـل سرت إلى آخر الكوفه كـان المتبـادر منه سـرت من أوله إلى آخره و لاـ يسـتقيم أن يجعـل المبـدأ زمان التبيين لمنافاته التراخى المستفاد من ثم و ظاهر معنى الإتمام و لا جزءا من النهار من غير تعيين و لا جزءا معينا من النهار مثل النصف أو الثلث و أمثالهما.

و حينئـذ نقول لو كـان طلوع الشـمس مبـدأ النهـار و منتهى الليـل اسـتقام اعتبـار هـذه المعـانى فى الآـيه لأـن الله تعالى لما خص الترخيص بـأول الليـل إلى وقت الفجر ظهر منه وجوب الإمسـاك فى بقيه الليـل ثم أمر بإتمام الإمساك المـذكور من أول النهار إلى الليل فصـح معنى ثم و الإتمام و ظهر حسن التعبير بهذا النحو بخلاف ما لو كان مبدأ النهار الفجر إذ لا يصح حينئذ معنى ثم و لا الإتمام إلا بالعدول عن الظاهر و ارتكاب تكلف و لا يظهر حسن التعبير بهذا الوجه انتهى.

أقول:

بما قررنا انهدم أساس هذا الكلام و ظهر بهذا الوجه حسن التقرير و النظام و ليت شعرى كيف يكون ارتكاب مثل هذه التكلفات التى تخرج الكلاـم إلى التعميه و الإلغاز أحسن من حمل الكلام على المجاز الشائع فى كلام البلغاء على أنا نقول على ما قررنا لا حـاجه لنـا إلى ارتكـاب المجـاز أصـلا و إنمـا ارتكبنا لبلاغه الكلام و طراوته إذ نقول لما كان الأمر السابق كافيا فى الشـروع فى الصيام و قد نبههم عليه بقوله لَيْلَهَ الصِّيامِ (۱) و تحديد الجماع و الأكل و الشرب بقوله حتى يتبين أيضا كان يدل عليه كما ذكره القائل الفاضل فكأنه قال بعد شروعكم فى الصيام بأمرنا يجب عليكم أن تتموه إلى الليل فأى حاجه لنا إلى ارتكاب المجاز

۱- ۱. قد عرفت أن الصيام قبل نزول هذه الآيه كان مستوعبا لليل و النهار عامه و لذلك قال« أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَهَ الصِّيامِ» و ظهور قوله تعالى« لَيْلَهَ الصِّيامِ» فى أن الليل بتمامه ظرف لا حلال الرفث و الاكل و الشـرب، أقوى دلاله من التشبث بأن ثمّ للتراخى الزمانى، و قد عرفت أيضا أنّه لو كان أول الصوم واقعا فى آخر الليل الماضى، لقال« ثم أتموا الصيام الى الليل القابل».

فی ثم أو الإتمام و أی توقف لهذا الوجه علی کون أول النهار طلوع الشمس و حمل الأیام فی المواضع علی المجاز.

و لعله قدس سره توهم أنه لا- بد من تعیین مبدإ للإتمام و هو فاسد لأنا إذا قلنا إذا شرعت فی عمل فأتمه لا یلزم أن یکون للشروع حد معین و أما ادعاؤه أن المتبادر من قول القائل سرت إلی آخر الکوفه کون مبدإ السیر أوله غیر مسلم بل یفهم مبدأ السیر بالقرائن.

و قال الطبرسی رحمه الله فی المجمع المراد بلیله الصیام اللیله التی یکون فی غدها الصوم (۱) و قال فی قوله سبحانه حَتَّی یَتَبَیَّنَ أی یظهر و یتمیز لَکُمْ علی التحقیق الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ أی النهار من اللیل فأول النهار طلوع الفجر الثانی و قیل بیاض الفجر من سواد اللیل و قیل بیاض أول النهار من سواد آخر اللیل انتهی (۲).

و قال الرازی فی قوله تعالی أُحِلَّ لَکُمْ الآیه هذا یقتضی حصول هذا الحل فی جمیع اللیل لأن لیله نصب علی الظرف و إنما یکون اللیل ظرفا للرفث لو کان اللیل کله مشغولا به و إلا لکان ظرف ذلک الرفث بعض اللیل لا کله فعلی هذا النسخ حصل بهذا اللفظ و أما الذی بعده من قوله کُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی یَتَبَیَّنَ فذاک یکون کالتأکید لهذا الناسخ و أما الذی یقول إن قوله أُحِلَّ لَکُمْ إلخ یفید حل الرفث فی اللیل فهذا القدر لا یقتضی حصول النسخ به فیکون الناسخ قوله وَ کُلُوا انتهی فهذان الفاضلان من الفریقین فسرا اللیل و النهار فی تلک الآیات بما تری.

الثامنه قوله تعالی وَ مِنْ آناءِ اللَّیْلِ فَسَبِّحْ وَ أَطْرافَ النَّهارِ(۳) فإن مقابله أطراف النهار بآناء اللیل توجب حمله علی الأطراف الداخله

ص: ۹۵

۱- ۱. قد عرفت أن التعبیر بلیله الصیام علی حقیقته، و لا وجه لهذا التأویل.
۲- ۲. مجمع البیان ج ۲ ص ۲۸۰ و ۲۸۱ و ما بین العلامتین إضافه من المصدر.
۳- ۳. طه: ۱۳.

و على ما هو المشهور من حمل التسبيح على الصلاه ليس فى الطرف الأول من اليوم إلا صلاه الفجر فيكون وقته داخلا فى النهار و لعل الجمع باعتبار وقت الظهر و العصر أو إجزاء وقتى صلاه الفجر و العصر و لعل الأول أظهر و قد مر الكلام فيها.

التاسعه قوله تعالى قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا إلى قوله إِنَّ ناشِئَهَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئاً وَ أَقْوَمُ قِيلًا- إِنَّ لَکَ فِي النَّهارِ سَبْحاً طَوِيلًا(۱) فإنه لا ينبغى أن يرتاب فى أن الليل المذكور فى الآيه و ما ذكره المفسرون أنه كان قيامه واجبا ثم نسخ هو الذى منتهاه طلوع الفجر و أن النصف و الثلثين و الثلث إنما هى بالنسبه إلى الليل بهذا المعنى و من راجع الأخبار و الأقوال الوارده فى ذلک لا يبقى له ريب فيما ذكرنا و كذا قوله تعالى إِنَّ ناشِئَهَ اللَّيْلِ فإنه قد ظهر من الأخبار و أقوال المفسرين أنه نزل فى صلاه الليل و وقتها إلى طلوع الفجر.

و قال الطبرسى رحمه الله (۲)

و المروى عن أبى جعفر و أبى عبد الله عليه السلام أنهما قالا هى القيام فى آخر الليل إلى صلاه الليل.

و سيأتى بعض الأخبار فى ذلک فى باب صلاه الليل.

العاشره قوله سبحانه فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ إلى قوله إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (۳) قال الرازى القطع من الليل بعضه و هو مثل القطعه يريد أخرجوا ليلا لتسبقوا نزول العذاب الذى موعده الصبح قال نافع بن الأزرق لعبد الله بن عباس أخبرنى عن قول الله بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ قال هو آخر الليل سحر و روى أنهم لما قالوا للوط إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ قال أريد أعجل من ذلک بل الساعه فقالوا أ ليس الصبح بقريب قال المفسرون إن لوطا عليه السلام لما سمع

۱- ۱. المزّمّل: ۱- ۷.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۱۰ ص ۳۷۸.

۳- ۳. هود: ۸۱.

هـذا الكلام خرج بـأهله فی اللیل انتهی و قال فی موضع آخر القطع فی آخر اللیل قال افتحی الباب و انظری فی النجوم کم علینا من قطع اللیل و ظاهر هـذه الآیه و قوله تعالی نَجَّیْناهُمْ بِسَحَرٍ(۱) و قوله وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُکْرَةً عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ(۲) و أقوال المفسرین فیها أن نجاه آل لوط کان فی اللیل و عذاب قومه کان فی النهار بعد الفجر و قد مر بعض کلام المفسرین فیها.

الحادیه عشره قوله تعالی وَ إِنَّکُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَیْهِمْ مُصْبِحِینَ- وَ بِاللَّیْلِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۳) فإنه سبحانه قابل اللیل بالإصباح فما بعد الصبح لیس من اللیل و قال الطبرسی رحمه الله أی تمرون فی ذهابکم و مجیئکم إلی الشام علی منازلهم و قراهم بالنهار و باللیل و قال البیضاوی مصبحین داخلین فی الصباح و باللیل أی و مساء أو نهارا و لیلا و قال الرازی ذلک لأن القوم کانوا یسافرون إلی الشام و المسافر فی أکثر الأمر إنما یمشی باللیل و فی أول الیوم فلهذا السبب عین تعالی هذین الوقتین انتهی و قال الواحدی فی تفسیره الوسیط مُصْبِحِینَ أی نهارا فظهر أن المفسرین أیضا فهموا کما فهمنا.

الثانیه عشره قوله تعالی وَ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ آمِنُوا بِالَّذِی أُنْزِلَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ وَ اکْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۴) فإنه فسر فی کثیر من الروایات الإیمان وجه النهار بالصلاه فی أول النهار و لیست إلا صلاه الفجر کَمَا رَوَاهُ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ (۵)

عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا قَدِمَ الْمَدِینَهَ وَ هُوَ یُصَلِّی إِلَی نَحْوِ بَیْتِ الْمَقْدِسِ أَعْجَبَ ذَلِکَ الْیَهُودَ فَلَمَّا صَرَفَهُ اللَّهُ عَنْ بَیْتِ الْمَقْدِسِ إِلَی بَیْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ وَجَدَتِ الْیَهُودُ مِنْ ذَلِکَ

۱- ۱. القمر: ۳۴.

۲- ۲. القمر: ۳۸.

۳- ۳. الصافّات: ۱۳۷.

۴- ۴. آل عمران: ۷۲.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ: ۹۵.

وَ كَانَ صَرْفُ الْقِبْلَهِ صَلَاهَ الظُّهْرِ فَقَالُوا صَلَّى مُحَمَّدٌ الْغَدَاهَ وَ اسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا فَآمِنُوا بِالَّذِی أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صلى الله علیه و آله وَجْهَ النَّهارِ وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ يَعْنُونَ الْقِبْلَهَ حِينَ اسْتَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ- لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ إِلَى قِبْلَتِنَا.

و قال الرازی وَجْهَ النَّهارِ هو أوله و الوجه فی اللغه مستقبل كل شی ء لأنه أول ما یواجه منه كما یقال لأول الثوب وجه الثوب و قال ابن عباس وَجْهَ النَّهارِ أوله و هو صلاه الصبح وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ یعنی صلاه الظهر و تقریره أنه صلى الله علیه و آله كان یصلی إلی بیت المقدس بعد أن قدم المدینه ففرح الیهود بذلک و طمعوا أن یكون منهم فلما حوّله الله إلی الكعبه كان ذلک عند صلاه الظهر و قال كعب بن الأشرف و غیره آمِنُوا بِالَّذِی أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ یعنی آمنوا بالقبله التی صلی إلیها صلاه الصبح فهی الحق و اكفروا بالقبله التی صلی إلیها صلاه الظهر و هی آخر النهار فهی الكفر.

ثم روی روایه أخری و هی أنه لما حولت القبله إلی الكعبه شق ذلک علیهم فقال بعضهم لبعض صلوا إلی الكعبه فی أول النهار ثم اكفروا بهذه القبله فی آخر النهار و صلوا إلی الصخره لعلهم یقولون إن أهل الكتاب أصحاب العلم فلو لا أنهم عرفوا بطلان هذه القبله لما تركوها فحینئذ یرجعون عن هذه القبله.

و قال الطبرسی رحمه الله وَجْهَ النَّهارِ أوله ثم ذكر تلک الروایات مجملا و نحوه ذكر البیضاوی و غیره من المفسرین.

الثالثه عشره قوله سبحانه فالِقُ الْإِصْباحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً(۱) فإن ظاهر التقابل بین الإصباح و اللیل عدم كون الصبح منه قال الرازی قال اللیث الصبح و الصباح هما أول النهار و هو الإصباح أیضا قال تعالى فالِقُ الْإِصْباحِ أی الصبح و قیل الإصباح مصدر سمی به الصبح و قال الطبرسی رحمه الله نبه الله سبحانه على عظیم نعمته بأن جعل اللیل للسكون و النهار للتصرف و دل بتعاقبهما

۱- ۱. الأنعام: ۹۶.

على كمال قدرته و حكمته.

الرابعه عشره قوله سبحانه وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً(۱) فإنه قد وردت الأخبار المستفيضه بل المتواتره أن المراد بالمشهود أنه يشهده ملائكه الليل و ملائكه النهار فظهر أن النهار عند الملائكه و فى السماء أيضا من طلوع الفجر و قد مضت الروايات فيه أيضا و مقابلته بتهجد الليل مما يقوى ذلک و ظاهر أن التهجد لا يصدق على القيام إلى صلاه الفجر.

و قال الرازى قال الجمهور معناه أن ملائكه الليل و ملائكه النهار يجتمعون فى صلاه الصبح خلف الإمام تنزل ملائكه النهار عليهم و هم فى صلاه الغداه قبل أن تعرج ملائكه الليل فإذا فرغ الإمام من صلاته عرجت ملائكه الليل و مكثت ملائكه النهار و قال الطبرسى رحمه الله كلهم قالوا معناه أن صلاه الفجر تشهدها ملائكه الليل و ملائكه النهار و كذا ذكر غيرهما من المفسرين

وَ رَوَى الشَّيْخُ وَ الْكُلَيْنِيُّ وَ الصَّدُوقُ (۲) وَ غَيْرُهُمْ بِأَسَانِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَهِ يَعْنِي صَلَاهَ الْفَجْرِ تَشْهَدُهَا مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ فَإِذَا صَلَّى الْعَبْدُ صَلَاهَ الصُّبْحِ مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ أُثْبِتَتْ لَهُ مَرَّتَيْنِ أَثْبَتَهَا مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ.

وَ بِسَنَدٍ آخَرَ عَنْهُ عليه السلام(۳)

قَالَ: إِنَّ مَلَائِكَهَ اللَّيْلِ تَصْعَدُ وَ مَلَائِكَهَ النَّهَارِ تَنْزِلُ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَأَنَا أُحِبُّ أَنْ تَشْهَدَ مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ صَلَاتِي.

الخامسه عشره قوله تعالى وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَهً عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ(۴) فأطلق على وقت عذابهم الصبح و البكره و قد صرح اللغويون بأن البكره أول

ص: ۹۹

۱- ۱. اسرى: ۷۸.
۲- ۲. راجع التهذيب ج ۱ ص ۱۴۴، الكافى ج ۳ ص ۲۸۳، علل الشرائع ج ۲ ص ۲۵، تفسير القمّىّ: ۳۸۶.
۳- ۳. أمالى الطوسىّ ج ۲ ص ۳۰۶.
۴- ۴. القمر: ۳۸.

النهار و قد قال تعالى إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ قال الراغب الأصفهانى فى مفرداته أصل الكلمه هى البكره التى هى أول النهار فاشتق من لفظه لفظ الفعل فقيل بكر فلان بكورا إذا خرج بكره و قال فى الكشاف وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً أول النهار أو باكره كقوله مُشْرِقِينَ

و مُصْبِحِينَ و قال البيضاوى و قرئ بكره غير مصروفه على أن المراد بها أول نهار معين و قال فى قوله تعالى فَأَوْحى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا(۱) روى عن أبى العاليه أن بكره صلاه الفجر و عشيا صلاه العصر و أيضا ظاهر قوله تعالى قبل ذلك نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ أن ما بعد الصبح ليس بداخل فى السحر كما صرح به اللغويون و قد صرح جماعه بأن السحر آخر الليل و قال الرازى نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ أى أمرناهم بالخروج آخر الليل و السحر قبيل الصبح و قيل هو السدس الآخر من الليل و فى الكشاف نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ بقطع من الليل و هو السدس الآخر منه و قال البيضاوى أى فى سحر و هو آخر الليل و قد مر ما فى الأساس.

السادسه عشره قوله سبحانه يُسَبِّحُ لَهُ فِيها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ رِجالٌ (۲) فإن أكثر المفسرين فسروا الغدو بصلاه الفجر و قد صرح اللغويون بأن الغداه من النهار فصلاه الفجر من صلاه النهار قال فى النهايه الغدوه المره من الغدو و هو سير أول النهار نقيض الروح و الغدوه بالضم ما بين صلاه الغداه و طلوع الشمس و فى القاموس الغدوه بالضم البكره أو ما بين صلاه الفجر و طلوع الشمس كالغداه و الغديه و تغدى أكل أول النهار و قال الخليل فى كتاب العين الغداء ما يؤكل فى أول النهار و قال فى مصباح اللغه غدا غدوا من باب قعد ذهب غدوه و هو ما بين صلاه الصبح و طلوع الشمس.

السابعه عشره قوله تعالى يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْراً كَثِيراً

۱- ۱. مريم: ۱۱.
۲- ۲. النور: ۳۶.

وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا(۱) و قد مر أن أكثر المفسرين فسروا تسبيح البكره بصلاه الغداه و صرح اللغويون بأن البكره أول النهار كما مر و قال فی مصباح اللغه البكره من الغداه جمعها بكر مثل غرفه و غرف إلی أن قال أبو زيد فی كتاب المصادر بكر بكورا و غدا غدوا هذان من أول النهار.

الثامنه عشره قوله وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ(۲) و قد مر تقريبه و وجه الاستدلال به و قال الطبرسی رحمه الله و قيل معناه صل بأمر ربك بالعشی من زوال الشمس إلی الليل و الإبكار من طلوع الفجر الثانی إلی طلوع الشمس عن مجاهد

و رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله يَا ابْنَ آدَمَ اذْكُرْنِی بَعْدَ الْغَدَاهِ سَاعَهً وَ بَعْدَ الْعَصْرِ سَاعَهً أَكْفِكَ مَا أَهَمَّكَ.

و قال الرازی الإبكار مصدر أبكر يبكر إذا خرج للأمر فی أول النهار هذا هو فی أصل اللغه ثم سمی ما بين طلوع الفجر إلی الضحی إبكارا و قال فی موضع آخر العشی و الإبكار قيل صلاه العصر و صلاه الفجر و قيل الإبكار عباره عن أول النهار إلی نصف النهار و العشی من نصف النهار إلی آخر النهار و قيل المراد طرفی النهار و قال البيضاوی الإبكار من طلوع الفجر إلی أضحی.

التاسعه عشره قوله سبحانه وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ أَدْبارَ السُّجُودِ(۳) فإن ظاهر المقابله كون قبل طلوع الشمس من النهار لا من الليل و فسره الأكثر بصلاه الفجر كما مر و قال الرازی قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ إشاره إلی طَرَفَيِ النَّهارِ و مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ إشاره إلی زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ العشرون قوله عز و جل وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّکَ بُكْرَهً وَ أَصِيلًا- وَ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَ سَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا(۴) إذ المقابله بين البكره و الأصيل و بين الليل

ص: ۱۰۱

۱- ۱. الأحزاب: ۴۲.

۲- ۲. المؤمن: ۵۵.

۳- ۳. ق: ۳۹.

۴- ۴. الدهر: ۲۶.

تقتضی المغایره و فسر ذکر البکره بصلاه الغداه قال فی الکشاف وَ اذْکُرِ اسْمَ رَبِّکَ بُکْرَهً وَ أَصِیلًا و دم علی صلاه الفجر و العصر وَ مِنَ اللَّیْلِ فَاسْجُدْ لَهُ و بعض اللیل فصل له أو یعنی صلاه المغرب و العشاء وَ سَبِّحْهُ لَیْلًا طَوِیلًا و تهجد له هزیعا طویلا من اللیل ثلثیه أو نصفه أو ثلثه و نحو ذلک قال الرازی و البیضاوی إلا أنهما أدخلا صلاه الظهر فی ذکر الأصیل و قال الطبرسی رحمه الله أی أقبل علی شأنک من ذکر الله و الدعاء إلیه صباحا و مساء أو البکره أول النهار و الأصیل العشی و هو أصل اللیل و قال الواحدی فی الوسیط أی اذکره بالتوحید فی الصلاه بکره و عشیا یعنی الفجر و العصر وَ مِنَ اللَّیْلِ فَاسْجُدْ لَهُ یعنی المغرب و العشاء وَ سَبِّحْهُ لَیْلًا طَوِیلًا یعنی التطوع بعد المکتوبه.

الحادیه و العشرون قوله سبحانه وَ الْفَجْرِ وَ لَیالٍ عَشْرٍ وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ وَ اللَّیْلِ إِذا یَسْرِ بتقریب ما مر من التقابل کما قابل بین اللیل و النهار فی آیات کثیره کقوله اللَّیْلِ إِذا یَغْشی وَ النَّهارِ إِذا تَجَلّی وَ الضُّحی وَ اللَّیْلِ إِذا سَجی و قال الرازی ذکروا فی القسم بالفجر وجوها أحدها ما روی عن ابن عباس أن الفجر هو الصبح المعروف فهو انفجار الصبح الصادق و الکاذب أقسم الله تعالی بما یحصل فیه من انقضاء اللیل و ظهور الضوء و انتشار الناس و سائر الحیوانات من الطیر و الوحش فی طلب الأرزاق إلی أن قال و منهم من قال المراد به جمیع النهار إلا أنه دل بالابتداء علی الجمیع و نظیره وَ الضُّحی و قوله وَ النَّهارِ إِذا تَجَلّی و ثانیها أن المراد نفس صلاه الفجر فأقسم بصلاه الفجر لأنها صلاه فی مفتتح النهار و تجتمع لها ملائکه اللیل و ملائکه النهار.

هذا ما حضر فی الحال و خطر بالبال من الآیات التی یمکن أن یستدل بها علی هذا المطلوب فأشرنا إلی کیفیه الاستدلال بها و بأضرابها علی الإجمال.

و استدل بعض الأفاضل علی خلاف هذا المدعی بقوله تعالی یُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ(۱) حیث قال فقد قیل فی تفسیره أن الله یقلب بالمعاقبه بینهما أو بنقص

ص: ۱۰۲

۱- ۱. النور: ۴۴.

أحـدهما و زياده الآخر أو بتغيير أحوالهما بالحر و البرد و الظلمه و النور أو ما يعم ذلك و عنـدى كل هذه الوجوه خلاف الظاهر و فرق بين تقليب الشى ء و تبديل الشى ء و معاقبتهما و الظاهر من التقليب جعل الشى ء عجزا و بالعكس (١).

و ذلـك إنمـا يتحقق فى كـل واحـد من الليـل و النهـار بـالمعنى الـذى ذكرنـاه حسب بناء على أن فى أول الليل الحمره فى جهه المغرب ثم يزداد الليل ظلمه و تزول الحمره و تبقى الصفره و البياض المعترض ثم البياض المرتفع إلى السماء ثم السواد المحيط بالآفاق و يزداد الليل ظلمه و إن لم يظهر أثر الازدياد حتى ينتصف الليل و يصـير رأس ظل المخروط(٢) على دائره نصف النهار فوق الأرض و يكون المخروط حينئذ إما قائما أو مائلا إلى جهه الجنوب أو الشـمال مع تساوى بعده عن جهه المشرق و المغرب ثم إذا زال الليـل مـال رأس المخروط عن دائره نصف النهـار إلى جهه المغرب و أخـذ الظلمه فى الانتقاص و إن لم يظهر ذلك حسا و انقلبت الحالات الواقعه فى النصف الأول فيميل النور إلى جهه المشرق حتى يظهر أثر النور المستطيل فى الأفق الشرقى ثم الفجر المعترض ثم الصفره

ص: ١٠٣

١- ١. و فيه أن التقليب أظهر معناه التحويل عن وجهه بجعل أعلاه أسـفله، كما يقال: قلب الامر ظهرا لبطن، و يقال تقلب الشى ء ظهرا لبطن كالحيه تتقلب على الرمضاء و انما جى ء به من باب التفعيل لاجل أن ذلك بالتدريج و لكن وقت الاعتبار عند نصف النهـار و نصف الليل بمعنى أن الـذى يكون محيطا بكره الأرض أو يصورها فى مـد نظره إذا نظر فى النهار الى كره الأرض رأى أعلى الأرض- مثلا- منورا بالضـياء و أسـفلها مظلما بالليل و السواد، ثمّ إذا توجه الى الأرض بعد اثنا عشر ساعه مثلا يرى الليل و النهار المحيطين بكره الأرض مقلبا ظهرا لبطن، الا أن ذلك وقع تدريجا، و لذلك عبر بقوله عزّ و جلّ« يقلب» بالتضعيف.

٢- ٢. لكنه غفل عن أن رأس ظل المخروط بل معظمه خارج عن كره الهواء، فلا سـلطان لهذا الظل بالنسبه الى كره الأرض، فلا يزيد فيه سوادا و لا ينقص بعد مغرب الشفق أبدا، الا عند طلوع الفجر و اسفار الهواء المرئى فى مشرق الشمس.

و الحمره الشرقيتان إلى أن تطلع الشمس من المشرق.

و فى هذه الحالات تقليب للحاله الأولى و انعكاس لأمرها و كذلك إذا طلع الشمس من المشرق كثر النور فى الجهات الشرقيه و الظل ممتد من جهه الغرب و كلما ارتفع نقص الظل و ازداد النور و الشعاع و ارتفاع الشمس و جميع ما يترتب على ذلك حتى إذا زالت الشمس انعكس الأمر و انقلبت الحال فصارت الجهات الغربيه فى حكم الشرقيه و بالعكس انتهى.

أقول:

يرد عليه أنه مخالف لما ورد فى سائر الآيات من إيلاج الليل فى النهار و تكوير الليل على النهار(۱)

و غير ذلك و الظاهر أن يكون على سياق تلك الآيات مع أن ذلك ليس تقليب الليل و النهار بل لنصف الليل و نصف النهار و على ما اخترناه يمكن

توجيهه بوجه آخر أظهر و أوفق بسائر الآيات و هو أن يقال الليل مقلوب النهار و النهار مقلوب الليل من جميع الوجوه إذ ابتداء اليوم ظهور البياض ثم الصفره ثم الحمره ثم يطلع الشمس و كلما ارتفعت ازدادت نورا و هكذا إلى الزوال ثم ينقص النور إلى أن تغيب ثم

۱- ۱. ليس المراد من ايلاج الليل فى النهار و بالعكس، و هكذا تكوير الليل على النهار ما يزيد فى مده النهار و الليل بحسب الفصول، بل المراد ايلاج الليل و سواده فى بطن النهار و ضيائه من جهه المغرب على الاستدامه و ايلاج النهار فى بطن الليل فى المشرق هكذا الا أن ذلك يتراءى لمن خرج ببصره أو بفكره و خياله عن الأرض و عرج بروحه الى السماء و تصور كره الأرض فى مقابلته، فحينئذ يشاهد كيف يلج سواد الليل فى بطن الضياء من جهه المغرب، و كيف يلج ضياء النهار فى دبر الليل من جهه المشرق، و هكذا كيف يكور و يلف أطراف الليل على النهار كأنّه يستر الضياء بذيله من جهه المغرب و كيف يلف أطراف النهار بضيائه الليل كأنّه يستر السواد بلفاف بياضه، كل هذا على التشبيه البليغ البديع يجعل كيفيه الامساء و الاصباح و انسلاخ الليل من النهار مشاهدا لحس المتفكرين و ينبه على عظمه الابداع و حسنه كأنّ تلك الآيات يعرج بروح المؤمن الى فوق الافق خارج الكره الارضيه و يشاهده تلك البدائع و محاسن الصنع ليعرف عظمه ربّه.

یظهر اللیل بعکس النهار ترتیبا و صفه لغروب الشمس أولا ثم ظهور الحمره ثم الصفره ثم البیاض ثم تزداد الظلمه إلی الغسق ثم تنتقص إلی طلوع الفجر فاللیل مقلوب النهار و النهار مقلوب اللیل.

و یمکن أن یقال النکته فی جعل الشفق فی أحد الطرفین من النهار و فی الآخر من اللیل أن الإنسان بعد نوم اللیل و الاستراحه یغتنم أدنی ضوء للحرکه و الانتشار لطلب المعاد و المعاش بخلاف انتهاء الیوم فإنه لکثره مشاغله فی الیوم و تضجره منها یغتنم أدنی ظلمه لترک الأعمال و الاستراحه فلذا عد من اللیل.

و أما الاستدلال بأن الغسق نهایه الظلمه و هو منتصف ما بین الطلوع و الغروب فهو إنما یتم إذا کان المراد بالغسق جزء غیر منقسم کالزوال و هو فی محل المنع بل الظاهر من إطلاقات اللغویین أنه قدر من الزمان فی وسط اللیل تشتد فیه الظلمه فیمکن أن یکون ابتداؤه موافقا لمنتصف ما بین الغروب إلی الفجر.

و أما الأخبار الوارده فی ذلک فهی أکثر من أن تجتمع فی موضع و لنذکر هنا ما یکفی فی الدلاله علی المقصود و الجرعه تدل علی الغدیر و الحفنه علی البیدر الکبیر و أرجو الإعانه من العلیم القدیر.

**[ترجمه]بدان که بعضی از اصحاب معاصر ما نزاع کهنه ای را که در بعضی دوره های گذشته رواج داشت و به خاطر وضوح آن دیگر پرونده آن بسته شده است، دوباره آغاز کرده اند، درحالی که همه از خواص و عوام در مورد آن بحث و اختلافی ندارند و به نقطه مشترک رسیده اند. این اختلاف در مورد معنای شب و روز - از نظر شرعی، عرفی و بلکه لغوی است - که آیا ابتدای روز از طلوع فجر است یا طلوع خورشید؟ به عقیده ما تنها چیزی که در عرف شرع و عرف عام و نیز بر اساس لغت از روز فهمیده می شود، مدت زمانی است که از طلوع فجر آغاز می شود، و جز گروهی اندک که منقرض شده اند، هیچ کس در آن اختلافی ندارد.

بله، بعضی از اهل مشاغل و صنایع چون آغاز کارشان از طلوع خورشید است، روز را از آن زمان به حساب می آورند، و برخی از اهل لغت وقتی این اصطلاح را دیده اند، در کتب لغت نیز ذکر نموده اند. و احتمال می رود که هر دو معنا به حسب لغت، حقیقی باشد. همچنین منجّمان گاهی از ابتدای طلوع تا غروب را روز به حساب می آورند، و گاهی از طلوع تا طلوع را روز می دانند، و گاهی از غروب تا غروب، و گاهی از زوال تا زوال بعدی. همچنین روز را بر معنای اول و شب را بر مدت زمان میان غروب خورشید تا طلوع آن اطلاق می نمایند.

اما بر شخص آگاه از قواعد شرعی و اطلاقات آن روا نیست که تردید نماید در اینکه از اطلاقات شرعی، بدون وجود قرینه، از لفظ «النهار» و همچنین «الیوم» با توجه به یکی از دو معنای آن، چیزی به ذهن متبادر نمی گردد مگر زمانی که آغاز آن از طلوع فجر است. معنای دیگر «یوم» مجموع یک شبانه روز است. و تنها چیزی که از «لیل» متبادر به ذهن می شود، مقدار زمانی است که با فجر پایان می یابد. امّا پایان «نهار» و «یوم» و آغاز «لیل» - چنانچه دانستی - یا پنهان شدن قرص خورشید است و یا از بین رفتن سرخی مشرق.

در اینجا بخشی از سخنان اهل لغت، مفسران و فقهای شیعه و اهل سنت را ذکر می کنیم، آنگاه به بعضی آیات و روایات اشاره

می نماییم که بر این مطلب دلالت دارنـد، تا مطلب بطور تحقیقی برای طالبان حق آشـکار گردد، زیرا بیان تمامی ادلّه و برهان ها و سـخنانی که بعضـی از فضـلای معاصـر آورده اند، متناسب با حال این کتاب نیست، و من قصد دارم اگر توفیق یارم شود، رسـاله ای جـداگانه به این بـاب تخصـیص دهم که بیشترِ مسائل مربوط به مسئله مـذکور در آن آورده شود، و خداونـد توفیق دهنده و یاری کننده است.

امّا سخنان فقها:

شیـخ طبرسـی رحمه الله در مجمع البیان در تفسیر آیه «وَ إِذْ واعَـدْنا مُوسـی أَرْبَعِینَ لَیْلَهً» - . بقره / ۵۱ - {و آنگاه که با موسـی چهل شب قرار گذاشتیم} گوید: «شب از غروب خورشید تا طلوع فجر دوم را گویند، و روز از طلوع فجر دوم آغاز می شود و تا غروب خورشید ادامه دارد» و معنای دیگری برای آن ذکر نکرده است. - . مجمع البیان ۱ : ۱۰۸ -

همو در تفسیر آیه «وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ» - . نحل / ۱۲ - {و شب و روز... را برای شما رام گردانید} می فرماید: «تسخیر» در حقیقت در مورد خورشـید و ماه است، زیرا روز عبارت است از حرکات خورشـید از وقت طلوع فجر تا غروب خورشـید، و شب عبـارت است از حرکـات خورشـید در پشت زمین که از وقت غروب خورشـید تـا وقت طلـوع فجر را شامـل می شود، امّا خداونـد سـبحان، تسـخیر را بطور مجازی و از باب گسترش دامنه معنایی، به شب و روز نسبت داده است. - . مجمع البیان ۶ : ۳۵۳ -

و در تفسـیر آیه «وَ النَّهارَ مُبْصِراً» - . غافر / ۶۱ - {روز را روشـنی بخش [قرار داد]} می گوید: یعنی روز را - که عبارت است از طلوع فجر دوم تا غروب خورشید - بعنوان منبع نور برای شما قرار داد تا به رفع حوائج و نیازهایتان بپردازید. - . مجمع البیان ۸ : ۵۳۰ -

ایشان در نقل اقوال در مورد «الصلاه الوسطی» می گوید: مقصود نماز عصر است، و این سخن را به جماعتی نسبت می دهد از جمله علی علیه السـلام و ابن عبـاس. آنگـاه ادامه می دهـد: گفته انـد دلیلش این است که نمـاز عصـر در وسط دو نماز روزانه (صـبح و ظهر) و دو نماز شبانه (مغرب و عشا) واقع شـده است، و اکثر مفسـران و علما شـیعه و سـنی آن را ذکر کرده انـد. - . همان ۲ : ۳۴۳ -

و ابن براج در جواهر الفقه گوید: «نماز صبح از نمازهای روزانه است، زیرا خداوند متعال می فرماید: «أَقِمِ الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ» - . هود / ۱۱۴ - {در دو طرف روز [=اول و آخر آن] و نخستین ساعـات شب نمـاز را برپـا دار}، و اختلافی در این نیست که مقصود از آن، نماز صـبح و عصـر است، و از آنجا که نماز صبح بعد از طلوع فجر خوانده می شود و تا پیش از طلوع خورشید وقت دارد، همین دلالت می کند که این وقت یک طرف از روز است، زیرا اجماع طایفه شیعه نیز بر آن است.

و شـیخ در الخلاف می گویـد: فجر دوم ابتـدای روز و پایان شب و حـد فاصل شب و روز است، و وقت نماز با آن شـروع می شـود و خوردن و آشامیـدن بر روزه دار حرام می گردد، و نمـاز صـبح از نمازهـای روزانه است، و همه اهـل علم این مطلب را قبـول دارنـد. گروهی معتقدنـد که از طلوع فجر تـا طلوع خورشـید نه جزء روز محسوب می گردد و نه جزء شب، بلکه زمـانی

مســتقل از روز و شب است. گروه دیگری بر ایـن عقیـده انـد کـه اول روز از طلـوع خورشـید اسـت و پیش از آن جزء شب محسوب می شود، بنابراین نماز صبح از نمازهای شامگاهی به حساب می آید، و تا خورشید طلوع نکند خوردن و آشامیدن بر روزه دار حرام نمی باشد. اعمش و دیگران این نظر را از حذیفه نقل کرده و خود بر همین عقیده اند.

دلیل ما بر فساد رأی گروه اول آیه «يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ» - . حـج / ۶۱ - {خـدا شب را در روز درمی آورد و روز را [نیز] در شب درمی آورد} است که وجود فاصله میان شب و روز را نفی می کند، و دلیل بر خطای قول اعمش نیز آیه «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ» - . هود / ۱۱۴ - {و در دو طرف روز [=اول و آخر آن]... نماز را برپا دار} می باشد که همه قبول دارنـد مقصود از آن نماز صبح و عصر است، بنابراین از آنجا که نماز صـبح پس از طلوع فجر و پیش از طلوع خورشـید خوانـده می شود، نشانگر آن است که وقت آن در ابتـدای روز است، در حالی که اعمش می گویـد نماز صـبح جزء نمازهای شبـانه محسوب می گردد. همچنین فرقه برحق (شیعه) بر حرمت خوردن و آشامیـدن پس از طلوع فجر دوم اجماع دارنـد، و ما هم گفتیم که این اجمـاع، حجت بر این است که اختلاـف مـذکور برطرف گردیـده و منقرض شـده است، و مسـلمانان اجماع دارند. پس اگر رأی صحیحی بود منقرض نمی گردید.

علامـه حلی رحمه الله در المنتهی می فرمایـد: شیخ به روایت صـحیح از زراره از امـام بـاقر علیه السـلام روایت کرده است که گفت: از ایشان در مورد دو رکعت نماز فجر سؤال کردم که پیش از فجر خوانـده می شود یا بعد از فجر؟ فرمود: پیش از فجر؛ این دو رکعت جزء سیزده رکعت نمـاز شب است، آیا می‌خواهی قیاس کنی؟ اگر قضای روزه ماه رمضان بر عهـده ات باشـد، آیا روزه مستحبی می گیری؟ بنابراین هرگاه وقت نماز واجب داخل شد نماز واجب را شروع کن. - . التهذیب ۱ : ۱۷۳ -

آنگاه ادامه می دهـد: از این حـدیث نکاتی به دست می آید: اول حکم به اینکه آن دو رکعت باید پیش از فجر خوانده شوند، و دوم اینکه آن دو رکعت هرچنـد پیش از فجر خوانـده می شونـد، امّـا به نـافله فجر (صـبح) معروفنـد، که از بـاب مجـاز یعنی نامیدن چیزی به اسم مجاور و نزدیک به آن می باشد. نکته سوم: حکم به اینکه دو رکعت فجر جزء نماز شب هسـتند. چهارم: بیـان این دلیـل که چـون جزء نمـاز شب است بایـد پیش از فجر خوانـده شود، که خود دلیـل بر آن است که آنچه پس از فجر خوانـده می شود جزء شب نیست؛ بر خلاف اعمش و دیگران، و نیز بر خلاف حـذیفه بنابر روایتی که از او نقل کرده اند؛ زیرا آنها گفته انـد آنچه که بین طلوع فجر تا طلوع خورشـید باشد از شب است، و نماز صـبح نماز شامگاهی محسوب می گردد، و در نتیجه برای روزه دار جایز است که تا طلوع خورشـید بخورد و بیاشامد. در تأکید فساد و خطای این نظر آیه دیگری نیز قابل ذکر است: «أَقِمِ الصَّلاـةَ طَرَفَيِ النَّهـارِ» - . هـود / ۱۱۴ - {و در دو طرف روز [=اول و آخر آن]... نمـاز را برپـا دار} کـه بنـا به اتفاق نظر همه مفسران، مقصود از آن نماز صبح و نماز عصر است تا آخر کلام علامه.

مرحوم علامه رحمه الله در کتاب اعتکاف می فرمایـد: شـبها جزء اعتکاف به حساب نمی آینـد، بلکه دو شب از سه روز مدت اعتکاف است. آنگاه در پاسـخ دلیل مخالف این نظر می گویـد: اسم روز حقیقت برای مـدت زمان بین فجر تا غروب است، و غیر آن را شب گوینـد، بنابراین لفظ روز شامل شب نمی شود، مگر اینکه قرینه ای داشـته باشـیم، و بـدون قرینه بایـد لفظ را بر حقیقت خود حمل کرد.

آنگـاه در راسـتای همین کلام می فرمایـد: پس هر کس نـذر بر اعتکاف یک روز نمایـد، بایـد پیش از طلوع فجر اعتکافش را

شروع نماید. محقق (قدس سره) درمعتبر و دیگر اصحاب نیز بر همین عقیده اند.

ابن ادریس (قدس سره) در السرائر می گوید: چهار مرد باید از اول تا آخر روز به طور متناوب آب آن [چاه] را بکشند، و ابتدای روز زمانی است که خوردن و آشامیدن بر روزه دار حرام می گردد، و آخر روز زمانی است که افطار برایش حلال شود. در تعداد اندکی از کتب برخی اصحاب ما آمده است که روز از «غدوه» تا «عشیه» را گویند که منافاتی با آنچه ما ذکر کردیم ندارد، و «غدوه یا غداه» عبارت است از اول روز بدون اختلاف میان اهل زبان عربی. و در باب وقوف در مشعر می گوید: وقت وقوف از طلوع فجر روز قربانی است تا طلوع خورشید در همان روز.

شیخ مفید در «المُقنعه» می فرماید: کسی که پیش از طلوع فجر روز قربانی به عرفات برسد، وقوف آن را درک کرده است. ابن ابی عقیل – بنا بر نقلی که از او کرده اند – در بحث شمارش نوافل گفته است: و هجده رکعت در شب خوانده می شود که چهار رکعت آن پس از نماز مغرب و دو رکعت پس از نماز عشا و به صورت نشسته خوانده می شود که یک رکعت به حساب می آید، و سیزده رکعت از نیمه شب تا طلوع فجر دوم مهلت دارد و سه رکعت وتر نیز از آن جمله می باشد.

شیخ مفید رحمه الله گوید: هرگاه در روز عید پس از طلوع فجر غسل می کنی... تا آخر کلام ایشان.

سید مرتضی رحمه الله در احتجاج بر اینکه نماز وسطی همان نماز عصر است گفته است: چون آن نماز بین صبح و ظهر که نمازهای روزانه، و مغرب و عشا که نمازهای شامگاهی هستند، خوانده می شود.

ابن جنید نیز – بنا بر نقلی که از او آورده اند – می گوید: وقت نماز شب و وتر و دو رکعت، به ترتیب از نیمه شب است تا طلوع فجر، و من نماز دو رکعتی را پیش از یک ششم آخر شب مستحب نمی دانم. او در مورد فطریه می گوید: ابتدای وقت وجوب آن طلوع فجر روز عید فطر است. سیّد در الجُمَل گوید: وقت وجوب این صدقه (فطریه) طلوع فجر روز عید فطر است. و ابوالصلاح می گوید: وقت وقوف در عرفات برای شخص مختار از زوال خورشید در روز نهم تا غروب همان روز است، و برای مضطر تا طلوع فجر روز قربانی. شیخ مفید می گوید: کسی که نمی تواند نماز شب را در آخر شب بجا آورد باید نماز شب را ترک کند و سپس آن را در اول شب دوم قضا نماید، و شخص مسافر اگر از غلبه خواب بیم داشت و می ترسید در آخر شب بیدار نشود، نماز شبش را در اول شب بخواند. شیخ همچنین می گوید: وقت وجوب فطریه در روز عید فطر بعد از فجر آن روز است. و نیز می گوید: حاجی باید در صبح روز قربانی نماز صبحش را بخواند. و در باب تکبیرات می گوید: آخرین آنها در «غداه» (صبح) روز چهارم است .

بغوی در «شرح السنّه» در توضیح حدیث نبوی «مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ» (کسی که دو نماز «بَرد» را بخواند وارد بهشت می شود) گفته است: مقصود پیامبر صلی الله علیه و آله از دو نماز بَرد، نماز صبح و نماز عصر است، زیرا در دو طرف روز واقع شده اند، و مراد از «البَردان» صبح و شام است.

شهید رحمه الله در «الذکری» گوید: همه معتقدند که نماز صبح از نمازهای روزانه است، مگر ابومحمد اَعمَش که نقل کرده اند او نماز صبح را از نمازهای شامگاهی به شمار می آورده، به این دلیل که اول روز، طلوع خورشید است، و حتی برای روزه

دار خوردن و آشامیدن را تا طلوع خورشید جایز می دانسته است.

شیخ طوسی در الخلاف گوید: مبنای این فتوا، روایتی است از حذیفه، به خاطر آیه «وَ جَعَلْنا آیَةَ النَّهارِ مُبْصِرَةً» - . اسراء / ۱۲ - {نشانه روز را روشنی بخش گردانیدیم} که نشانه روز در آن روایت خورشید معرفی شده است. دلیل دیگر نظر اعمش، حدیثی است از پیامبر صلی الله علیه و آله که فرمود «صلاه النهار عجماء» (یعنی نمازهای روزانه را باید آهسته خواند).

اما پاسخی که به او می دهیم این است که خورشید نمی تواند نشانه روز باشد، بلکه خود شب و روز بطور مستقل نشانه هستند، که اضافه «آیه النهار» اضافه بیانیه است، مانند اضافه عدد به معدود خود. حال حتی اگر بپذیریم که خورشید علامت روز باشد، اما باز هم علامت یک چیز می تواند نسبت به آن چیز تأخیر داشته باشد، یعنی علامت آن چیز بعد از دخول آن چیز پیدا شود. باز اگر بپذیریم خورشید علامت روز است و تا خورشید نباشد روز هم نیست، اما پرتو حاصل از اول فجر از خورشید است که درحال طلوع می باشد، یعنی در حقیقت خورشید طلوع کرده است، اما جِرم آن بعداً دیده می شود، و از این رو است که اوقات محل‌های طلوع نسبت به مناطق مختلف، متفاوت است. اما این روایت را «دارقُطنی» به فقها نسبت داده است و بر اکثر نمازهای روزانه حمل می گردد، اما خود این هم معارض دارد: یکی استقرار اجماع بر خلاف آن، و دیگری آیه «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ» - . هود / ۱۱۴ - {و در دو طرف روز [=اول و آخر آن]... نماز را برپا دار}. شیخ طوسی می گوید: هیچ اختلافی میان علما در اینکه مقصود از این آیه نماز صبح و نماز عصر است، وجود ندارد.

مرحوم شیخ رحمه الله در یکی از مباحث «قرائت در نماز» می گوید: برخی از اهل سنت قانونی برای جَهر و اِخفات در نماز ذکر کرده اند که برخی از اصحاب (علمای شیعه) نیز آن را پذیرفته اند. قانون مذکور این است که «هر نمازی که مختص روز است و نظیری در شب ندارد، باید در آن قرائت را بطور جَهری خواند، مانند نماز صبح». علامه رحمه الله در تذکره گوید: نماز صبح از نمازهای روزانه است، زیرا همه اهل علم بر آنند که اول روز، طلوع فجر دوم است، زیرا اجماع کرده اند که روزه با آمدنِ روز واجب می گردد، و نَصّ قرآن نیز بر حرمت خوردن و آشامیدن پس از طلوع فجر دلالت دارد. آنگاه قول اَعمش و دلایل او را - به همان صورت که گذشت - ذکر نموده تا اینجا که گفته سخن امیّه بن الصلت در شعر:

و الشمس تطلع کل آخر لیله حمراء یبصر لونها یتوقد

- خورشید آخرِ هر شب طلوع می کند، در حالی که سرخ است و رنگ آن دیده می‌شود که شعله می کشد- را آورده و می گوید: خلیل حکایت کرده که روز همان نور و پرتو یا آفتابی است که از طلوع فجر تا غروب خورشید وجود دارد، و اینکه شاعر نام «طلوع» را در آخر شب استفاده کرده، به خاطر مقارنت و اتصال طلوع با شب است. و در تعلیل اینکه نماز «وُسطی» همان نماز ظهر است گوید: زیرا نماز ظهر از جهت ترتیب، در وسط نمازهای روزانه قرار دارد. شهید ثانی رحمه الله و دیگران در بحث مسئله «تراوح» می گویند: روز از طلوع فجر است تا غروب خورشید.

بیشترِ فقهای شیعه مانند محقق در کتاب معتبر، علامه در منتهی، شهید ثانی و نوه اش قدس الله ارواحهم در تعلیل اینکه وقت غسل جمعه از طلوع فجر است تا زوال خورشید گفته اند: غُسل به روز اضافه شده (غسل یوم الجمعه) و روز از طلوع فجر آغاز می گردد؛ همچنین غسل عیدین (عید قربان و عید فطر) و غسل عرفه و دیگر غسلهایی که متعلق به روز است. این در حالی

است که افراد نامبرده اهل زبان عربی بوده و نسبت به زبان و اصطلاح و عُرف آگاهی داشته اند.

در شرایع و دیگر کتب فقهی در بحث «مبیت» (گذراندنِ شب) با زوجه آورده اند: وجوبِ مبیت مخصوص شب است و همراه زوجه بودن، در روز واجب نیست. گفته شده: مرد باید شب نزد زن باشد و صبح آن شب هم نزدش بماند، و همین در روایت است.

سپس گفته اند: مستحب است که مرد، در صبحگاه هر شب نیز نزد همسرش باشد، و معلوم است که بعد از صبح نیز داخل در صبحگاه (پگاه) است. ابن جنید گوید: عدالت میان همسران به این است که اگر همه آزاد و مسلمانند هیچ کدام را بر دیگری در حق واجبشان برتری ندهد، که از جمله، گذراندن شب در کنار او و قیلوله صبحِ آن شب است.

نیشابوری در تفسیر آیه «مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» می گوید: روز مدت زمانی است که از میان طلوع نصف جرم خورشید شروع می شود و تا غروب نصف آن ادامه دارد، و یا از ابتدای طلوع خورشید تا غروب کلّ جرم آن یا از طلوع فجر دوم تا غروب آن، نظر شرع نیز همین است.

همو در تفسیر آیه «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ...» - . بقره / ۱۶۴ - {در آفرینش آسمانها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز} می گوید: روز عبارت است از مدت زمانی که خورشید بالای افق قرار دارد، و در شرع، از طلوع فجر صادق تا طلوع جرم خورشید نیز داخل در روز به شمار می آید؛ و شب عبارت است از مدت پنهان شدن خورشید در زیر افق، و یا همین مدت بجز زمان بین الطلوعین.

کفعمی در کتاب «صفوه الصفات» گوید: صاحب کتاب الحدود گفته است: «شب» اسمی است برای زمان تاریکی که از ابتدای سقوط قرص خورشید آغاز می شود و تا پگاه ادامه دارد، و «روز» اسمی است برای زمان روشنایی که از اول پگاه آغاز می شود و تا وقتی که قرص خورشید پنهان گردد ادامه دارد. و ابوالعباس احمد بن قاضی طبرسی در کتاب «تقویم القبله» می گوید: آغاز روز از طلوع فجر دوم است تا غروب خورشید، زیرا خداوند می فرماید «كُلُوا وَ اشْرَبُوا...» - . همان / ۱۸۷ - {و بخورید و بیاشامید} و نیز می فرماید «فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيّامٍ» - . همان / ۱۹۶، مائده / ۸۹ - {[باید] در هنگام حج سه روز روزه [بدارد]}. ابوالعباس گوید: گفته اند که «الیوم» و «النهار» هر دو مترادف و به معنای روز هستند.

راغب اصفهانی در مفردات قرآن ذیل ماده «نهار» می گوید: «نهار» وقتی است که در آن، هوا روشن است، و از دیدگاه شرع، آغاز آن طلوع صبح، و پایان آن غروب خورشید می باشد.

احمد بن محمد بن علی المقری در مصباح المنیر می گوید: «اللیله» از غروب خورشید را گویند تا طلوع فجر، و «النهار» در لغت، از طلوع فجر است تا غروب خورشید، که با «الیوم» مترادف می باشد.

در حدیثی آمده است که آن تنها سفیدیِ روز و سیاهیِ شب است و حدّ وسطی میان شب و روز نیست؛ و چه بسا عرب، گستره معنایی را توسعه داده و از پگاه تا غروب را «روز» نامیده اند که در عرف مردم از طلوع خورشید تا غروب خورشید است، و هرگاه «النهار» بطور مطلق و بدون قید در فروع دین بیاید، اطلاق آن منصرف به «الیوم» است، مثل «صم نهاراً» و «اعمل

نهاراً».

اما گفته اند: اگر شخصی، او را اجیر کرد تا کاری را در «نهار» روز یکشنبه – مثلاً – انجام دهد، آیا لفظ «نهار» حمل بر حقیقت لغوی می گردد تا شخص اجیر از طلوع فجر کار را شروع کند یا اینکه حمل بر عُرف می شود تا ابتدای زمان از طلوع خورشید باشد؟ چون «نهار» به «یوم» اضافه شده است و چون یک چیز به مترادف خود اضافه نمی شود. وجهِ ارجح، وجه اول است، زیرا هرگاه اختلاف لفظی وجود داشته باشد، یک چیز می تواند به خودش اضافه گردد، مانند «وَ لَدارُ الْآخِرَةِ» – . یوسف / ۱۰۹ – و «حَقُّ الْيَقِينِ» – . واقعه / ۹۵، حاقه / ۵۱ – .

و در ادامه می گوید: صبح، همان فجر است که ابتدای روز می باشد، و فجر دوم، فجر صادق است که همه جا را فرا می گیرد و با آغاز آن روز شروع می شود. و در «شمس العلوم» گفته است: پایان شب، قبل از فجر است.

رازی، امام اهل سنت در تفسیر خود هنگام ذکر نظرهای بیان شده در مورد «صلاه وسطی» و بیان ادله کسانی که گفته اند «صلاه وسطی، نماز ظهر می باشد» می گوید: سوم اینکه نماز ظهر بین دو نماز روزانه یعنی صبح و عصر واقع شده است. و در بیان ادلّه کسانی که گفته اند «صلاه وسطی نماز عصر است» می گوید: و سوم آنکه نماز عصر بین دو نماز روزانه و دو نماز شبانه قرار دارد. و در تفسیر آیه «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ» – . هود / ۱۱۴ – {در دو طرف روز [=اول و آخر آن] و نخستین ساعات شب نماز را برپا دار} گفته است: مقصود از دو طرف روز، صبح و عصر می باشد.

در قاموس آمده است: «النهار» به روشنایی از طلوع فجر تا غروب خورشید، و یا از طلوع خورشید تا غروب آن را گویند. و «اللیل» و «اللیلاه» از غروب خورشید تا طلوع فجر صادق را شامل می شود. زمخشری در اَساس البلاغه گوید: سَحَر از باب استعاره سحر نامیده شده است، زیرا وقتِ رفتنِ شب و آمدنِ روز و هنگام روشنایی صبح می باشد.

و رازی در تفسیر «فَإِذا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفاتٍ...» – . بقره / ۱۹۸ – می گوید: وقت وقوف در عرفات از زوال خورشید در روز عرفه است و تا طلوع فجر روز قربانی ادامه دارد، که نصف روز و یک شب کامل می شود. و در تفسیر آیه «وَ سَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ» – . آل عمران / ۴۱ – {و شبانگاه و بامدادان [او را] تسبیح گوی} گفته است: اِبکار مصدر از أبکر یُبکِر و به معنای اقدام به کاری در اول روز می باشد. اصل معنای لغوی ابکار همین است، اما به مدت زمان میان طلوع فجر تا برآمدن خورشید نیز اِبکار گویند.

بیضاوی می گوید: اِبکار از طلوع فجر است تا زمان چاشت. و در تفسیر «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ» – . کهف / ۲۸ – {و با کسانی که پروردگارشان را صبح و شام می خوانند... شکیبایی پیشه کن} می گوید: یعنی در همه اوقاتشان، یا در دو طرف روز. و طبرسی رحمه الله می گوید: یعنی هنگام صبح و شب دائم در حال نماز و دعا هستند و به کاری غیر از آن نمی پردازند و روزشان را با دعا آغاز می کنند و با دعا ختم می نمایند.

راغب در مفردات می گوید: «صبح و صباح» اول روز است. و در ماده «سَحَر» می گوید: سحر یعنی اختلاط تاریکی آخر شب با نور روز. و خلیل بن احمد نحوی در کتاب العین گفته است: اصل معنای لغوی و قابلِ تکیه و استناد برای سحر، همان است.

«النهـار» روشـنایی میـان طلوع فجر تـا غروب خورشـید است و معنـای دیگری برای آن ذکر نشـده است. و «لیل» بر خلاف روز است، و سحَر آخر شب را گویند.

طیّبی در شـرح مشـکات گویـد: نمـاز عصـر را وُسـطی گفته انـد، زیرا بین دو نمـاز روزانه و دو نمـاز شـبانه واقع شـده است. و نیشابوری در تفسـیر آیه «بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ» - . هود / ۸۱ - {پاسـی از شب گذشته} از ابن عباس روایت کرده که معنای آن آخر شب یعنی وقتی سَحر است.

و رازی در ذیل آیه «فَسُبْحانَ اللَّهِ حِینَ تُمْسُونَ وَ حِینَ تُصْبِحُونَ» - . روم / ۱۷ - {پس خدا را تسبیح گویید آنگاه که به عصـر درمی آییـد و آنگاه که به بامـداد درمی شوید} گفته است: انسان تا وقتی در دنیا است نمی تواند همه اوقات خود را به تسبیح صرف کنـد، لذا خداوند به اوقاتی اشاره کرده است که اگر بنده در آن اوقات تسبیح گو باشد، گویی سـستی در تسبیح نکرده است، و آن اوقات، اول و آخر و وسط روز و اول شب و وسط شب می باشـد. و امر به تسبیح در آخر شب نفرموده است، زیرا در آن وقت خواب غـالب می گردد. پس اگر در ابتـدای روز دو تسبیـح یعنی دو رکعت نمـاز بخوانـد برایش ماننـد دو ساعت تسبیـح محاسـبه می گردد، و در ظهر چهـار سـاعت، و برای عصـر که اواخر روز است چهار ساعت، و با مغرب و عشا در شـب هفت ساعت تسبیـح منظور می گردد. در این میان هفت ساعت باقی می مانـد که اگر انسان بخواهـد همه آن را صـرف خواب کند زیاد است. و پس از بحث مفصـلی ادامه می دهد: روز دوازده ساعت است، و نمازی که در این دوازده ساعت خوانده می شود ده رکعت است، بنابراین مکلف بایـد دو ساعت دیگر را با دو رکعت که در ابتدای شب می خواند پر کند، و یک رکعت از نماز شب را در آغاز شب بخوانـد تا شـبش با تسبیـح شـروع شده باشد همانطور که روز با تسبیح آغاز گردید. و از آنجا که تسبیـح های روزانه با دو رکعت شـروع شـده، شب را نیز با خوانـدن یک رکعت از نماز شـبانه آغاز نمایـد، زیرا تسبیـح روزانه طولانی و تقریبا دو برابر تسبیح شبانه است، زیرا در روز ده رکعت خوانده می شود و در شب پنج رکعت. پایان نقل قول.

مرحوم شـهید در «ذکری» می فرمایـد: وقت نمـاز وتر آخر شب است، و جماعتی از فقهای شـیعه همین نظر را دارنـد. در دعائم الاسـلام آمـده است: وقت نماز شب که بسیار به آن سـفارش شده، آن است که بعد از خواب باشد، یعنی در آخر شب که از خواب بیدار می شود، که در بحث سخنان مفسران در مورد آن، استدلال بر آن بوسیله آیات را ذکر خواهیم کرد.

سیّد داماد - که خداونـد ایشان را از سعادتمندان آخرت قرار دهـد - در توضیـح روایات وارد شده در باب اینکه مدت زمان میان طلوع فجر و طلوع خورشید، و میان غروب خورشید و غروب شفق نه جزء شب محسوب می شود و نه روز، می فرماید: امّا آنچه در اکثر روایات شـیعه از ائمه معصومین صلوات الله علیهم أجمعین آمده و علمای ما - رضی الله عنهم - بصورت اجماعی به آن عمـل می کننـد آن است که زمـان بین طلوع فجر تـا طلوع خورشـید، و نیز زمان بین غروب خورشـید تا رفتنِ سـرخی از جـانب مشـرق که اَمـاره و نشـانه غروب خورشـید در افق مغرب است، بخشـی از روز می باشـد و از سـاعـات روز محسوب می گردد، بنـابراین روز شـرعی در بـاب نماز و روزه و دیگر ابواب، از طلوع فجری که افق را فرا می گیرد آغاز می شود و تا رفتنِ سرخی مشـرق ادامه دارد. آنچه معتبر است و بزرگان علوم الهیات و ریاضیات و حکمای یونان پذیرفته اند، همین است؛ و البته بحث مفصّل آن در باب «علل الصلاه» گفته شد. - . ر.ک : ۸۲ : ۲۵۹ و ۲۶۰ -

اکنون به آیاتی می پردازیم که به این باب مربوط است:

آیه اول: «حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الْوُسْطى» - . بقره / ۲۳۸ - {بر نمازها و نماز میانه مواظبت کنید} اصل در ساختار کلامی قرآن آن است که مفهومی مفید (دارای معنا) داشته باشد که برای مخاطب قابل استفاده باشد، و طایفه شیعه اتفاق و اجماع دارند بر اینکه «صلاه وسطی» نماز ظهر و عصر است، پس اگر بگوییم مقصود، فقط نماز عصر بوده، از آیه استفاده ای نبرده ایم، زیرا وسطِ تمام نمازها بودن، یا در میان دو نماز از کلّ نمازها بودن، برای هر نمازی صدق می کند، بنابراین هیچ وجه تمایزی نخواهد داشت، حتی اگر بگوییم وجه تسمیه تلازمی با اطّراد و رواج آن ندارد. و اگر بگوییم مقصود، نماز ظهر است چون بین دو نماز روزانه قرار گرفته - همانطور که در روایت آمده است - فایده ای از آیه حاصل می گردد و آن این است که نماز صبح از نمازهای روزانه محسوب می گردد.

و از سوی دیگر این فایده به دست می آید که متبادر از «وسطی» چیزی است که در وسط دو چیزِ هم جنس خودش باشد، پس اگر آن را به قیدی که میان تمام نمازها وجود دارد مقیّد نکنیم، چاره دیگری نیست جز اینکه آن را به وساطت میان نمازهای شبانه، یا نمازهای روز، یا میان نمازهای شب و روز تقیید بنماییم؛ حالت اول به دلیل اجماع یاد شده صحیح نیست؛ حالت دوم نیز در چارچوب صحت نمی گنجد، مگر اینکه نماز صبح از نمازهای روزانه به شمار رود، و همچنین حالت سوم، زیرا همه نمازها بجز نماز عصر - از میان احتمال‌های قابل ذکر در آیه - به وسیله اجماع خارج می گردد. امّا نماز عصر در صورتی می تواند به این صفت (وساطت) اختصاص یابد که بگوییم میان دو نماز شبانه و دو نماز روزانه قرار دارد. البته این وجه مورد مناقشه هایی قرار گرفته که بیشتر آنها با تأمل و تفکر درست، برطرف می گردد.

آیه دوم: «أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ» - . هود / ۱۱۴ - {و در دو طرف روز [=اول و آخر آن] و نخستین ساعات شب نماز را برپا دار} تقریب معنایی آیه به این صورت است که از «طَرَف» این گونه به ذهن متبادر می شود که خودش هم جزء شیء صاحب طَرَف می باشد، زیرا «طرف پارچه» یا «طرف چوب» بر غیر آن جزئی که نهایت آن است، اطلاق نمی‌شود، بخصوص که در آیه فوق در مقابل شب هم ذکر شده است، پس در طَرَفِ اوّل (یعنی ابتدای روز) چیزی جز نماز صبح به ذهن نمی آید، که در تأیید این سخن، تفاسیری است که اکثر مفسران در مورد «طرفی النهار و زلفاً من اللیل» آورده و گفته اند مقصود نماز صبح و نماز عصر است. پس تفسیری که در بعضی روایات آمده و آن را نماز صبح و نماز مغرب معرفی کرده اند، همراه با مجازگویی در یکی از طرفین بوده که این مجازگویی موجب مجازگویی در طرف دیگر نشده است [یعنی اگر در طرف نهایی روز جای تردید بوده و مجازگویی امکان داشته است، در طرف اول یعنی در مورد نماز صبح آنقدر مطلب قطعی است که جای مجاز هم ندارد].

احتمال دارد که دلیل این مجازگویی، تشویق و تأکید بر مبادرت به نماز مغرب در اول شب بوده است، و اگر بگوییم مدت زمان میانِ پنهان شدنِ قرص خورشید تا رفتنِ سرخی، داخل در روز است و خواندنِ نماز مغرب را با پنهان شدنِ قرص خورشید جایز بدانیم، وجه مجاز در آن بیشتر قابل درک و نیکوتر است.

همچنین اگر بگوییم که دو طرف روز داخل در شب است، «زُلفاً من اللیل» مشتمل بر تکرار خواهد بود و یا به تخصیص‌های زیادی نیاز خواهد داشت، که هر دو بر خلاف اصل است، خواه «زُلَف» به ساعات نزدیک به روز تفسیر شود و چه به نزدیکی. خلاصه اینکه شایسته نیست شخصِ زبان دان در اینکه متبادر از «دو طرفِ روز» - که در مقابل «زُلَف اللیل» قرار گرفته -

زمانی است که جزء روز می باشد، تردید نماید.

نیشابوری در تفسیر خود می گوید: این دو طرَف «غُدوه» (یعنی اوّل فجر) و «عشیه» (که ظهر و عصر هم جزء آن می باشد) است. و گفته شده که «دو طرف روز» فقط شامل نماز صبح و نماز عصر می گردد. بعد ادامه می دهد: طرف اولِ روز از نظر شرعی طلوع صبح صادق است.

مرحوم ابن ادریس در السرائر ضمن استدلال به این آیه می گوید: طَرَف یک چیز، قسمتِ نزدیک به پایانِ آن چیز را گویند، و این سخن تنها با نظر کسانی مطابق است که گفته اند وقت نماز عصر تا نزدیک غروب خورشید ادامه دارد، زیرا رسیدنِ سایه شاخص به اندازه خودش یا به دو برابر طول خودش، نزدیک به وسط است، و نزدیک به پایان و انتها نیست، و کسانی که آیه را حمل بر نماز صبح و مغرب کرده اند سخنشان بی معناست، زیرا مغرب، انتهای روز به شمار نمی آید، بلکه ابتدای شب است.

رازی در تفسیر این آیه گوید: آراء و نظرها در تفسیر دو طرف روز بسیار است، و بهترینشان این است که نمازهای ابتدا و انتهای روز، صبح و عصر هستند، زیرا یک طرف روز طلوع خورشید، و طرف دیگر، غروب آن می باشد. بنابراین طرف اول، نماز صبح است و طرف دوم نمی تواند نماز مغرب باشد، زیرا مغرب جزء قسمت دوم عبارت یعنی «زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ» است، پس طرف دوم روز تنها نماز عصر می تواند باشد.

بنابراین، آیه فوق بر نظر ابوحنیفه دلالت دارد که گفته: بهتر است نماز صبح را وقتی بخوانند که هوا روشن شده باشد و بهتر است نماز عصر را به تأخیر اندازند، زیرا ظاهر آیه دلالت بر وجوب اقامه نماز در دو طرف روز دارد، و وقتی که دو طرف روز، اولین زمانِ طلوع خورشید و اولین زمان غروب خورشید است و همه امّت اجماع دارند که نماز خواندن بدون عذر در آن وقت غیرمشروع می باشد، پس عمل به ظاهر آیه امکان پذیر نخواهد بود و واجب است آن را حمل بر مجاز کنیم، یعنی بگوییم مقصود این است که نماز در وقتِ نزدیک به دو طرف روز بخوان، زیرا آنچه به شیئی نزدیک است می تواند نام آن شیء را بگیرد، و در این صورت هر وقتی نزدیکتر به طلوع خورشید و غروب آن باشد به ظاهر لفظ نزدیکتر است، و اقامه نماز صبح هنگام روشن شدن هوا به وقت طلوع نزدیکتر است از اینکه هنگام تاریکی نماز اقامه شود. و همچنین است اقامه نماز عصر؛ یعنی وقتی طول سایه شاخص به دو برابر خودش می رسد به وقت غروب نزدیکتر از زمانی است که طول سایه برابر با طول شاخص باشد. و مجاز هرچه به حقیقت نزدیکتر باشد، حمل لفظ بر آن بهتر است. پس معلوم شد که ظاهر این آیه، نظر ابوحنیفه را در این دو مسئله تقویت می کند. پایان کلام رازی.

با توجه به توضیحاتی که ما آوردیم، سستی و قصور سخن فوق ظاهر و آشکار است، و تمامی این تکلّف‌هایی که ایشان در بحث وارد کرده است، نظر ما را تأیید می کند، زیرا بنای تمام آن صحبت‌ها بر این است که ایشان فاصله زمانی میان طلوع فجر و طلوع خورشید را خارج از روز می داند، و اگر آن را داخل در روز می دانست - چنانچه ظاهر آیه هم همین است - نیازی به این سخنان نبود.

امّا توهّم ایشان که گمان کرده «طرَف» به جزء غیر قابل تقسیم یا کوچکی گویند که پایان هر چیز است و منشأ این پندار،

قیاس زمان با سطح و خط و نقطه بوده است، کاملاً نادرست می باشد، زیرا «غداه» و «عَشی» را دو طرف روز گویند، و این بازه زمانی را اگر به دو نیم کنیم، نیمه اول، یک طرف و نیمه دوم، طرف دیگر است؛ لذا مثلاً ـ ممکن است بگویند «طَرَفِ پارچه را بگیر» یا «طَرَفِ چوب را بگیر» و مقصود از طرَف، تَهِ آن نباشد، بنابراین ظاهراً مقصود از طرفِ اول، زمانِ بین الطلوعین، و مقصود از طرف دیگر، یا عصر یا ظهر است تا آخر روز یا مغرب، که اگر تا مغرب باشد بصورت مجاز خواهد بود، به خاطر همان نکته ای که پیشتر ذکر کردیم؛ چنانچه بیضاوی و زمخشری گفته اند: دو طرف روز، پگاه و شامگاه آن را گویند، هرچند بیضاوی در ادامه می گوید: نماز «غداه» نماز صبح است، زیرا از همه نمازها به اول روز نزدیکتر است؛ و در این قول از امامِ خود – رازی – تبعیت نموده است.

مرحوم طبرسی گوید: از ابن عباس و ابن زید نقل شده که گفته اند مقصود از دو طرفِ روز، نماز صبح و نماز مغرب است، و بنا به نظر مجاهد، ضحاک، محمد بن کعب و حسن نماز صبح و ظهر و عصر است، زیرا دو طرف یک چیز جزء آن چیز هستند، امّا نماز مغرب جزء روز نیست. و بنا به قولی، مقصود از دوطرف روز، نماز صبح و نماز عصر می باشد. پایان کلام مرحوم طبرسی.

این سخن دلالت بر آن دارد که نزد این افراد هیچ تردیدی در روزانه بودن نماز صبح وجود نداشته و برایشان مسلّم بوده است.

آیه سوم: «سَلامٌ هِیَ حَتَّی مَطْلَعِ الْفَجْرِ» – . قدر / ۵ – {[آن شب] تا دم صبح صلح و سلام است} می باشد که از سیاق تمام سوره از اول تا آخر پیداست که در بیان فضیلت شب قدر نازل شده و غرض از آیه مذکور فراگیریِ سلامت و عافیت یا سلام و تحیت بر تمامِ آن شب است؛ پس اگر زمان بین الطلوعین داخل در شب باشد، دلیلی برای خارج کردن آن از این فضیلت وجود ندارد، بخصوص پس از استعمال ضمیر «هی» که به شب برمی گردد؛ علاوه بر روایات بسیاری که خواهد آمد و همگی دلالت دارند بر اینکه وقت اعمال مربوط به شب قدر، مانند احیا و غسل و غیره تا فجر به پایان می رسد، و به بعد از فجر تعلق ندارد.

تأییدِ این سخن آن است که رازی علاوه بر اینکه در چند جا به دخول زمانِ بین الطلوعین در شب تصریح نموده است، در اینجا آن را خارج از شب قرار داده تا سخن، تناسب پیدا کند و نظام کلام کامل گردد. او گفته است: «... و ششم: از اول شب تا طلوع فجر در عبادت سالم است، و هر جزء از آن شب، بهتر از هزار ماه می باشد، و این شب مثل شب‌های دیگر نیست که مستحب است ثلث اول شب را به واجبات، و نیمی را به عبادت و سحر را به دعا تخصیص دهد، بلکه تمامی اوقات و اجزای شب قدر، با هم مساوی هستند .

مرحوم طبرسی گفته است: این آیه یعنی در شب قدر تا آخرش سلامتی از شرها و بلاها و آفات شیطان است. آنگا ادامه می دهد: خداوند فرموده است «سَلامٌ هِیَ حَتَّی مَطْلَعِ الْفَجْرِ» یعنی سلامت و برکت و فضیلت تا وقت طلوع فجر ادامه دارد، و این خصوصیت تنها در یک ساعتِ آن نیست، بلکه در تمام این شب سلامت و برکت است.

آیه چهارم: «وَ اللَّیْلِ إِذْ أَدْبَرَ * وَ الصُّبْحِ إِذا أَسْفَرَ» – . مدّثر / ۳۳ و ۳۴ – . {و سوگند به شامگاه چون پشت کند، و سوگند به بامداد چون آشکار شود} ظاهر آیه این است که خداوند به یک وقت قسم می خورد که همان «پشت کردن شب و دمیدن

صبح» است، با اینکه آمدن این دو جمله در کنار هم نشانگر آن است که صبح جزء شب نیست. و مرحوم طبرسی گوید: به شب قسم خورده زمانی که رفته است، و گفته شده که «دَب‌َر» برای کسی به کار می رود که بعد از دیگری آمده باشد، و «اَدبَرَ» زمانی به کار می رود که شخصی پشت کرده و دارد می رود، بنابراین معنای «اذا دبر» این است که اگر شب در پی روز آمد و در «إذ أدبر» وقتی است که شب رفته و صبح پشت آن آمده باشد.

آیه پنجم: «وَ اللَّيْلِ إِذا عَسْعَسَ * وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ» - . تکویر / ۱۷ و ۱۸ - {سوگند به شب چون پشت گرداند، سوگند به صبح چون دمیدن گیرد} با تقریب دو وجهی که در توضیح آیه پیشین ذکر شد. رازی گوید: اهل لغت گفته اند: «عسعس» از واژه هایی است که معانیِ متضاد دارد، مثلاً وقتی می گویند «عَسعَسَ الليلُ» هم به معنای آمدنِ شب است و هم به معنای رفتنِ شب. و در استعمال آن به معنای رفتن، این بیت را از قول عجاج گفته اند:

حتّى اذا الصبح لها تنفّسا و انجاب عنها ليلها و عسعسا

- تا اینکه صبح برایش دمید و شب آن را زایید و رفت .

اما برخی گفته اند: یعنی شب آمد، زیرا بنابراین تقدیر، قسَم بر آمدن شب در «إِذا عَسْعَسَ» و به رفتن آن در «وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ» واقع می گردد. و بعضی گفته اند: «وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ» اشاره به تکامل طلوع صبح دارد، پس تکرار صورت نگرفته است. پایان.

پس معلوم شد که عجاج و رازی هم آیه را مثل ما فهمیده و «اِدبار» شب و صبح را متلازم و بلکه مترادف هم دانسته اند.

واحدی در تفسیر خود الوسیط می گوید: «وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ» یعنی نور صبح امتداد یافت تا روز شد. طبرسی رحمه الله هم همین را گفته است.

آیه ششم: «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُهُ بَياتاً أَوْ نَهاراً ما ذا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ» - . یونس / ۵۰ - . {بگو به من خبر دهید اگر عذاب او شب یا روز به شما دررسد بزهکاران چه چیزی از آن به شتاب می خواهند} راغب اصفهانی با این آیه استدلال کرده است که «النهار» در شرع اسم است برای بین طلوع خورشید تا غروب آن، و می گوید: «باتَ فلانٌ يفعل كذا» برای کاری وضع شده که در شب انجام می شود، مانند «ظل» که برای کار انجام شده در روز استعمال می گردد.

می گویم: این سخن قابل قبول نیست تا زمانی که آنچه در ضمن روایات و اقوال علما خواهیم آورد به آن ضمیمه گردد. در ضمن روایات و اقوال علما «تبییت» بر زمانی اطلاق شده که پایان آن طلوع فجر است، چنانچه در «تبییت شوهر نزد همسری که نوبت شب خوابی اوست» و «بیتوته در مشعر و منی و مکّه» ذکر کرده اند، و روایات بسیاری در باب آن خواهد آمد. همچنین در مورد «تبییت نیت روزه» مقصودشان چیزی نیست جز نیّت پیش از فجر. در «النهایه» می فرماید: کسی که برای روزه «تبییت» نکند روزه ندارد، یعنی باید از شب قبل نیت داشته باشد.

خلاصه آنکه آیه مذکور بر این دلالت دارد که «بیات» مقابل «نهار» است، چنانچه همه اهل لغت و تفسیر نیز تصریح نموده اند.

و در بعضی موارد شرعی آمده است که پایانِ بیتوته، طلوع فجر است که پایان شب نیز می باشد. همانطور که در کافی به سند معتبر از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: پس از کوچ اول، اگر شب شد در منی بمان و نباید تا صبح از آنجا بیرون بروی. -. الکافی ۴ : ۵۲۱ -

به زودی روایات بسیاری در این مورد خواهد آمد که استدلال به آنها با کمک آیه مذکور و امثال آن، بی اشکال و قطعی خواهد بود.

هفتم: آیات روزه، یعنی: «لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ * أَیّاماً مَعْدُوداتٍ» و آیه: «فَعِدَّةٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» -. بقره / ۱۸۳ و ۱۸۴. متن آیات به این صورت است: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ * أَیّاماً مَعْدُوداتٍ فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ عَلی سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» {ای کسانی که ایمان آورده اید روزه بر شما مقرر شده است همان گونه که بر کسانی که پیش از شما [بودند] مقرر شده بود باشد که پرهیزگاری کنید، [روزه در] روزهای معدودی [بر شما مقرر شده است] [ولی] هر کس از شما بیمار یا در سفر باشد [به همان شماره] تعدادی از روزهای دیگر [را روزه بدارد]} روزه واجب که در این آیه بیان شده است، از مغرب تا مغرب روز بعد می باشد، چنانچه بر دیگر امّتها از جمله یهود واجب بوده است. مؤمنان می دیدند و می شنیدند که آنها از مغرب امروز تا مغرب فردا از خوردن و آشامیدن و جماع خودداری می کردند، از این رو خداوند فرمود: «کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ»؛ و در آیات «أَیّاماً مَعْدُوداتٍ» و «فَعِدَّةٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ» مجاز نیامده است، زیرا «الیوم» بر مجموعه یک شبانه روز اطلاق می شود؛ بنابراین آیات مذکور ربطی به بحث و تحقیقی که مؤلف برای تحقیق معنای «النهار» در صدد آن هستند ندارد. - و «أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَةَ الصِّیامِ الرَّفَثُ إِلی نِسائِکُمْ» -. همان / ۱۸۷ - {در شبهای روزه همخوابگی با زنانتان بر شما حلال گردیده است}و توضیح شب در آیه «حَتّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ... ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ» {تا رشته سپید بامداد از رشته سیاه [شب] بر شما نمودار شود سپس روزه را... به اتمام رسانید} که بر معنای «یوم» و هر آیه و روایتی که در باب صوم و با لفظ «یوم» آمده باشد دلالت دارد، مانند آیه «فَصِیامُ ثَلاثَةِ أَیّامٍ فِی الْحَجِّ» -. همان / ۱۹۶، مائده / ۸۹، و در سوره مریم / ۳۶ «إِنِّی نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً فَلَنْ أُکَلِّمَ الْیَوْمَ إِنْسِیًّا» - و امثال آن، و اصل عدم نقل و مجاز و تخصیص است. در مورد «لیله الصیام» نیز معلوم است که تقیید در آن برای تخصیص معنای «لیله» نسبت به دیگر معانی آن نمی باشد بلکه به معنای شبی است که صبح پس از آن را با روزه شروع می کند.

و کاملاً معلوم و واضح است که «ثمّ» در عبارت «ثُمَّ أَتِمُّوا» برای تَراخی زمانی نیست، بلکه برای تراخی در رُتبه و اشاره به تفاوت حکم شب - یعنی اباحه - و حکم روز - یعنی وجوب إمساک - است، و چنین اطلاقهایی در قرآن شیوع دارد. معنای «ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ» این است که آن را بطور کامل و بدون نقص انجام دهید، مانند «وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلّهِ» -. بقره / ۱۹۶ - {و برای خدا حج و عمره را به پایان رسانید}.

ممکن است گفته شود: از آنجا که خداوند متعال پیشتر به روزه امر فرموده و با عبارت «لَیْلَةَ الصِّیامِ» به آن اشاره کرده، دیگر احتیاجی نبود دوباره نسبت به روزه امر نماید، لذا در این مرتبه امر به اتمام و عدم نقص کرده است نه اصل روزه. و نیز ممکن است گفته شود: چون قبلاً جماع در شب را پس از تحریم برایشان مجاز فرموده بود و احتمال این توهّم می رفت که با ارتکاب جماع نقصی در روزه ایجاد گردد فرمود «ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّیامَ» که اشاره به کامل بودن چنین روزه ای دارد، مانند آیه

«تِلْكَ عَشَرَةٌ كامِلَةٌ» -. همان - {این ده [روز] تمام است}

این دو توجیه مناسب است و من کسی را ندیده ام که ایرادی به آن وارد کرده باشد، و مخفی نیست که این دو مجازگویی شایع که امثال آن در قرآن کریم بسیار است و متضمّن نکات بدیعی است که موجب حُسن و بلاغت کلام می گردد، بهتر از آن است که روز و شب را حمل بر مجاز و نقل معنایی کنیم.

کسی که به این آیه استدلال نموده که بین الطلوعین داخل در روز نیست، بدعت گذارده است، زیرا گفته است: لفظ «ثمّ» در حقیقت برای «تَراخی» (فاصله زمانی) استعمال می شود، و ظاهرِ لفظ «اِتمام» در «أتِمّوا» آن است که بعد از حاصل شدن بعضی از یک چیز باشد، و حتما باید برای نهایت مذکور در آیه، آغازی قرار داده شود که قرینه بر آن دلالت کند، و اَقرَب آن است که مبدأ قصد شده در کلام، اول روز باشد تا کلام در قوّت آن باشد که گفته شود: «آنگاه روزه را در زمانی کامل کنید که ابتدای آن از اول روز بوده و به شب منتهی می گردد، و بتواند در کنار آیه «يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ» قرار گیرد. بنابراین در اینجا مقصود رخصت به خوردن از اول شب تا وقت «تبیین» بوده است. و هرگاه گفته شود: «سرت إلى آخر الكوفه» این گونه به ذهن متبادر می شود که از ابتدای آن تا آخرش رفته ام، و نمی توان مبدأ را زمان تبیین قرار داد، زیرا با معنای تراخیِ مستفاد از «ثُمّ» و ظاهرِ معنای «اِتمام» منافات دارد. همچنین، مبدأ نمی تواند بخشی از روز - بدون تعیین - و یا قسمت معینی از روز مثل نصف یا یک سوم و امثال آن باشد.

بنابراین می گوییم: اگر طلوع خورشید، آغاز روز و پایانِ شب باشد، اعتبار این معانی در آیه تقویت می شود، زیرا وقتی خداوند متعال رخصتِ خوردن را به اول شب تا وقت فجر اختصاص داده، این گونه فهمیده می شود که اِمساک در بقیه شب واجب است؛ آنگاه امر به اتمام امساک مذکور از ابتدای روز تا شب کرده، که معنای «ثمّ» و «اتمام» درست می شود و حُسن تعبیر و بیان به این صورت آشکار می گردد، برخلاف زمانی که اگر ابتدای روز فجر باشد، زیرا در این هنگام نه معنای «ثم» صحیح است و نه «اتمام»، مگر با عدول از ظاهر و زحمت و سختی. و حسن تعبیر به این وجه آشکار نمی‌شود. پایان.

می‌گویم: با توضیحاتی که ما دادیم، ریشه این سخن زده شد، و به این صورت، حُسن تقریر و نظم مطلب آشکار گردید، و ای کاش می دانستم چگونه این قبیل تکلّفات که کلام را به پنهان‌کردن و معمّاپردازی می رساند، بهتر از حمل آن بر مجاز شایع در کلام بُلغاست؟! با این حال ما می گوییم بنابر توضیحاتی که آوردیم اصلاً نیازی به حمل بر مجاز هم نیست؛ و به بلاغت و طراوت کلام دست یافته ایم، چون می‌گوییم: امر سابق، برای بیان شروع روزه کفایت می کرد که با «لَیْلَةَ الصِّیام» به آنها آگاهی داده، و تعیین جماع و خوردن و آشامیدن با «حتّی یتبیّن» نیز بر آن دلالت داشت - چنانچه قائلِ فاضلِ کلام بالا نیز فرموده - که انگار خداوند گفته است: بعد از آنکه روزه را به امر ما شروع کردید واجب است آن را تا شب ادامه دهید و کاملش کنید! پس دیگر چه نیازی به حمل بر مجاز در «ثُمّ» یا «اِتمام» داریم؟! و چه جای درنگی بر این وجه است که اول روز، طلوع خورشید باشد و «ایام» در این مواضع، حمل بر مجاز گردد؟

و چه بسا آن مرحوم گمان برده که حتماً باید برای اِتمام، نقطه شروعی تعیین کرد، که این توهّمی فاسد است؛ زیرا وقتی می گوییم: «هرگاه کاری را شروع کردی آن را به پایان برسان!» نیازی نیست که شروعِ آن، حدّ و مرزِ معینی داشته باشد. و ادّعایی که ایشان کرده و گفته وقتی کسی می گوید «تا آخر کوفه رفتم» از سخن او متبادر می گردد که از اوّل کوفه راه افتاده

بوده، قابل قبول نیست، بلکه در چنین جمله ای مبدأ حرکت فقط با قرینه‌ها معلوم می شود.

مرحوم طبرسی در مجمع البیان می گوید: مقصود از «لیله الصیام» شبی است که فردای آن روزه می گیرند. و در توضیح «حَتَّی یَتَبَیَّنَ» گفته است: یعنی تا زمانی که برایتان معلوم و روشن شود و کاملاً ـ «نخ سفید» یعنی روز را از «نخ سیاه» یعنی شب تشخیص دهید؛ بنابراین ابتدای روز، طلوع فجر دوم است. و گفته اند: سفیدیِ فجر از سیاهیِ شب است؛ و نیز گفته اند: سفیدیِ اول روز، از سیاهیِ آخر شب است. پایان کلام طبرسی. - . مجمع البیان ۲ : ۲۸۰ و ۲۸۱ -

رازی در توضیح «اُحِلَّ لَکُمْ...» گفته است: اقتضای این کلام آن است که «حلال بودن» در تمام شب حاصل باشد، زیرا «لیله» به خاطر ظرفِ زمان بودن، منصوب شده است، که چنانچه شخص، تمام شب را به جماع می گذراند، «لیله» فقط به عنوان ظرف برای آن می بود، وگرنه ظرفِ زمان برای جماع فقط بخشی از شب است نه تمام شب؛ بنابراین نَسخِ حکم با این لفظ صورت گرفته است، و عبارت بعد از آن یعنی از «کُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی یَتَبَیَّنَ» نقشِ تأکید برای این ناسخ را دارد. امّا کسی که می گوید از جمله «أُحِلَّ لَکُمْ...» فهمیده می شود که جماع در شب جایز است و این مقدار، اقتضای حصول نسخ به وسیله آن را ندارد، بنابراین ناسخ، جمله «وَ کُلُوا...» می باشد. پایان سخن وی. این دو فاضل از دو گروه - شیعه و سنی - شب و روز را در آن آیات چنان که مشاهده می کنی، تفسیر کرده اند.

هشتم: آیه «وَ مِنْ آناءِ اللَّیْلِ فَسَبِّحْ وَ أَطْرافَ النَّهارِ» - . طه / ۱۳۰ - {و برخی از ساعات شب و حوالی روز را به نیایش پرداز} که قرار گرفتنِ «أطراف النهار» در مقابل «آناء اللیل» موجب می شود که آن را بر اطرافی حمل کنیم که جزء روز محسوب می شوند.

و بنابر مشهور، که تسبیح را بر نماز حمل کرده اند، در طرف ابتدای روز فقط نماز صبح می باشد، پس وقت آن داخل در روز است. و چه بسا جمع شود، و این جمع به اعتبار وقت ظهر و عصر یا اِجزاء دو وقت نماز صبح و عصر باشد، و شاید قول اول، اظهر باشد، که پیشتر در مورد آن صحبت شد.

نهم: آیه «قُمِ اللَّیْلَ إِلَّا قَلِیلاً * نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِیلاً... إِنَّ ناشِئَةَ اللَّیْلِ هِیَ أَشَدُّ وَطْئاً وَ أَقْوَمُ قِیلاً * إِنَّ لَکَ فِی النَّهارِ سَبْحاً طَوِیلاً» - . مزّمّل / ۱- ۷ - { به پا خیز شب را مگر اندکی، نیمی از شب یا اندکی از آن را بکاه... قطعا برخاستن شب رنجش بیشتر و گفتار [در آن هنگام] راستین تر است، [و] تو را در روز آمد و شدی دراز است}. تردید در این روا نیست که «لیل» در این آیه و کلام مفسّران، که قیام و عبادت در آن واجب بوده و بعد نسخ شده، مدت زمانی است که پایان آن طلوع فجر بوده، و نصف و دوسوم و یک سوم، نسبت به شب به همین معنا است. و هر کس به روایات و اقوال بیان شده در این مورد مراجعه کند، برایش شکی در آنچه ما گفتیم باقی نخواهد ماند. همچنین در مورد جمله «إِنَّ ناشِئَةَ اللَّیْلِ» از روایات و کلام مفسّران معلوم می شود که شأن نزولش در نماز شب است، و وقت آن تا طلوع فجر می باشد.

طبرسی رحمه الله - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۷۸ - گفته است: از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده که فرمودند: «ناشئه اللیل» یعنی بیداری در آخر شب تا نماز شب است .

در این مورد روایاتی در باب نماز شب خواهد آمد.

دهم: آیه «فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ... إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ» - . هود / ۸۱ - { پس پاسی از شب گذشته خانواده ات را حرکت ده... بی گمان وعده گاه آنان صبح است مگر صبح نزدیک نیست}. رازی در تفسیر خود گوید: قطعه ای از شب، یعنی بخشی از شب، و این مانند بخشی از شب است که مقصود این است که شبانه از شهر بیرون روید تا هنگام نزول عذاب که موعدش صبح است، در شهر نباشید. نافع بن ازرق به عبدالله بن عباس گفته است: آیه «بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» را برایم توضیح بده. ابن عباس گفت: آن آخر شب یعنی سحر است. و روایت شده که وقتی فرشتگان به لوط گفتند «إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ»، لوط گفت: می خواهم عذاب زودتر از این بیاید، بلکه همین لحظه، و آنها گفتند «آیا صبح نزدیک نیست؟!». مفسران گفته اند: وقتی لوط علیه السلام این سخن را شنید، خانواده خود را شبانه از شهر بیرون برد. پایان. او در جای دیگری می گوید: «قِطَع» در آخر شب است، گفت: در را باز کن و ستارگان را ببین که چقدر از شب مانده است! ظاهر این آیه و آیه «نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ» - . قمر / ۳۴ - {در سحرگاهشان رهانیدیم} و نیز « وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ» - . همان / ۳۸ - {و به راستی که سپیده دم عذابی پیگیر به سر وقت آنان آمد} و کلام مفسران این است که نجات خانواده لوط علیه السلام در شب، و عذاب قومش در روز بعد از فجر بوده است، که برخی از سخنان مفسران در مورد آن قبلاً ذکر شد.

یازدهم: «وَ إِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ * وَ بِاللَّيْلِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ» - . صافّات / ۱۳۷ و ۱۳۸ - { و در حقیقت شما بر آنان صبحگاهان، و شامگاهان می گذرید آیا به فکر فرو نمی روید}. خداوند سبحان در این آیه شب را در مقابل صبح قرار داده است، یعنی ما بعدِ صبح جزء شب نیست. طبرسی رحمه الله گفته است: یعنی در رفتن و آمدنتان به شام، از منزلهای آنها و روستایشان در روز و شب عبور می کنید. بیضاوی گفته است: «مصبحین» یعنی در حالی که وارد صبح شده اید، و «باللیل» یعنی عصر یا شبانه روز. رازی گوید: زیرا آن قوم به شام سفر می کردند، و مسافر بیشتر شبانه و در اول روز سیر می نماید؛ به همین سبب خداوند تعالی این دو وقت را معین فرموده است. پایان نقل قول.

واحدی در تفسیر خود «الوسیط» گفته است: «مُصبحین» یعنی روزانه. پس معلوم شد که مفسّران هم، طبق برداشت ما از آیه فهمیده اند.

دوازدهم: آیه «وَ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» - . آل عمران / ۷۲ - {و جماعتی از اهل کتاب گفتند در آغاز روز به آنچه بر مؤمنان نازل شد ایمان بیاورید و در پایان [روز] انکار کنید شاید آنان [از اسلام] برگردند} که در بسیاری از روایات، «ایمان» در ابتدای روز به نماز در اول روز تفسیر شده که بی تردید، نماز صبح است.

چنانچه علی بن ابراهیم - . تفسیر قمّیّ : ۹۵ - از ابوالجارود از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله به مدینه آمد و به سمت بیت المقدس نماز می خواند؛ یهودیان از این امر تعجب کردند، پس وقتی خداوند پیامبر را از جهت بیت المقدس به سمت مسجد الحرام گرداند، یهودیان نگران شدند. تغییر قبله در نماز ظهر صورت گرفت؛ پس آنها گفتند: محمد نماز صبح را به سمت قبله ما خواند، پس به آنچه در اول روز بر محمد نازل شده بود ایمان بیاورید و به آخر آن کافر شوید - و مقصودشان قبله بود هنگامی که رسول خدا به سمت مسجد الحرام نماز می خواند - تا

شاید به قبله ما بازگردند.

رازی گفته است: «وجه النهار» اول روز است، و وجه در لغت روبروی هر چیزی را گویند، زیرا اولین قسمت آن چیز است که با آن روبرو می شوند، چنانچه به ابتدای لباس «وجه لباس» می گویند. و ادامه می دهد: ابن عباس گوید: وَجهِ روز، اول روز و مقصود در آیه، نماز صبح است. «وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ» یعنی نماز ظهر، و ماجرا از این قرار است که رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از ورود به مدینه، به سمت بیت المقدس نماز می خواند که موجب خوشایند یهودیان بود و طمع کردند که ایشان هم از آنان است؛ پس وقتی خداوند روی پیامبر را به سمت کعبه گرداند، وقت نماز ظهر بود؛ لذا کعب بن اَشرَف و دیگران گفتند: «آمِنُوا بِالَّذِی أُنْزِلَ عَلَى الَّذِینَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ» {در آغاز روز به آنچه بر مؤمنان نازل شد ایمان بیاورید} یعنی به قبله نماز صبحش ایمان بیاورید که همان حق است، و به قبله نماز ظهرش کافر شوید که در آخر روز بود، و آن کفر است.

آنگاه روایت دیگری آورده که از این قرار است: «هنگامی که قبله به سمت کعبه تغییر کرد، بر آنها گران آمد؛ بعضی از آنها به دیگران گفتند: در اول روز به سمت کعبه نماز بخوانید، و در آخر روز به قبله صبحگاهی کافر شوید و به سمت صخره نماز بخوانید، تا شاید بگویند: اهل کتاب دانشمند هستند، پس اگر بطلان این قبله برایشان واضح نبود، رهایش نمی کردند، سپس از این قبله برمی گردند».

مرحوم طبرسی گوید: وَجهِ روز، اول روز است و بعد همان روایات را بطور مجمل ذکر می کند. بیضاوی و دیگر مفسران هم به همین ترتیب به موضوع پرداخته اند.

سیزدهم: «فالِقُ الْإِصْباحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً» - . انعام / ۹۶ - { [هموست که] شکافنده صبح است و شب را برای آرامش قرار داده} که از ذکر «اصباح» و «لیل» در کنار هم، معلوم می شود صبح جزء شب نیست. رازی گوید: لیث گفته است: صُبح و صَباح، آغاز روز هستند، که «اِصباح» هم گفته می شود. خداوند می فرماید: «فالِقُ الْإِصْباحِ» یعنی شکافنده صبح. و گفته شده که اِصباح، مصدر است و صبح به آن نامیده شده است. مرحوم طبرسی گفته است: خداوند سبحان از نعمت عظیم خود خبر می دهد که شب را برای سکون و آرامش و روز را برای عمل و تکاپو قرار داده است، و با پشت سر هم بودنِ آنها، بر کمال قدرت و حکمت خود دلیل آورده است .

چهاردهم: آیه «وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ کانَ مَشْهُوداً» - . اسراء / ۷۸ - {و [نیز] نماز صبح را زیرا نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است}، که روایات مستفیض بلکه متواتری نقل شده که مقصود از «مشهود»، نظارت فرشتگان شب و فرشتگان روز بر آن است؛ پس معلوم شد که «نهار» نزد فرشتگان و در آسمان نیز از طلوع فجر آغاز می گردد. روایات نیز در این باب پیشتر ذکر شد؛ همچنین ذکر صبح در کنار «تهجّد در شب» قرینه دیگری برای تأکید و تقویت مطلب می باشد، و روشن است که تهجّد به قیام تا نماز صبح گفته نمی شود.

رازی گوید: همه گفته اند معنای آیه این است که فرشتگان شب و فرشتگان روز هنگام نماز صبح پشت سر امام جمع می شوند؛ فرشتگان روز پیش از عروج فرشتگان شب در حالی که نماز صبح برگزار شده است فرود می آیند؛ و هنگامی که امام از نمازش فارغ شد، فرشتگان شب عروج می کنند و فرشتگان روز می مانند. طبرسی رحمه الله گوید: همه مفسران گفته اند

معنـای آیه این است که فرشـتگان شب و فرشـتگان روز شاهـد بر نماز صـبح هسـتند. دیگر مفسـران غیر از رازی و طبرسـی نیز همین را گفته اند.

شیخ، کلینی و صدوق - . ر.ک: التهذیب ۱ : ۱۴۴، الکافی ۳ : ۲۸۳، علل الشرائع ۲ : ۲۵، تفسیر قمّی : ۳۸۶ - و دیگران از امام صـادق علیه السـلام روایت کرده انـد که در تفسـیر این آیه فرمـود: یعنی فرشـتگان شب و فرشـتگان روز شاهـد بر نمـاز صـبح هسـتند، پس وقتی بنـده نماز صـبح را هنگام طلوع فجر بگزارد، دوبار برایش ثبت می شود: هم فرشـتگان شب ثبت می کنند و هم فرشتگان روز.

و به سـند دیگری از آن حضـرت روایت است - . أمالی طوسـی ۲ : ۳۰۶ - که فرمود: وقت طلوع فجر، فرشـتگان شب بالاـ می روند و فرشتگان روز پایین می آیند، و من دوست دارم که هم فرشتگان شب و هم فرشتگان روز بر نمازم شاهد باشند .

پانزدهم: آیه «وَ لَقَـدْ صَـبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَـذابٌ مُسْـتَقِرٌّ» - . قمر / ۳۸ - {و به راسـتی که سپیـده دم عـذابی پیگیر به سر وقت آنـان آمد}؛ که وقت عذاب، «صبح» و «بُکره» تعیین شده است. اهل لغت تصریح کرده اند که «بُکره» آغاز روز است، و خداوند می فرماید «إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ». راغب اصـفهانی در مفردات آورده است: اصل این کلمه «بُکره» و اول روز می باشد، و فعل نیز از آن مشـتق شده است، مثلاً وقتی شخصـی صبح زود خارج می شود می گویند: «بکر فلان بکوراً» زمانی که ابتدای صبح خارج شود. در تفسـیر کشّاف آمده است: «وَ لَقَدْ صَـبَّحَهُمْ بُكْرَةً» یعنی اول روز یا وقت پگاه، مانند «مُشْرِقِینَ و مُصْبِحِینَ». بیضاوی می گویـد: «بکره» بطور غیر منصـرف نیز خوانـده شـده که مقصود از آن، اوّل یـک روز معیّن است. و همو در تفسـیر آیه «فَأَوْحی إِلَيْهِمْ أَنْ سَـبِّحُوا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» - . مریم / ۱۱ - {ایشان را آگاه کرد که روز و شب به نیایش بپردازیـد} می گوید: از ابوالعالیه روایت شده که «بکره» نماز صـبح و «عشیاً» نماز عصـر است. همچنین ظاهر کلام خداوند که پیشتر فرمود «نَجَّيْناهُمْ بِسَـحَرٍ» آن است که از صـبح به بعد دیگر داخل در وقتِ سـحر نیست، چنانچه اهل لغت هم تصـریح کرده اند، و جماعتی گفته اند: سحر، آخر شب را گوینـد. و رازی گویـد: «نَجَّيْنـاهُمْ بِسَـحَرٍ» یعنی به آنها امر کردیم که در آخر شب از شـهر خارج شونـد، و سـحَر، اندکی پیش از صبح را گویند. و گفته شده: سحَر عبارت است از یک ششمِ آخرِ شب. در کشّاف آمده است: «نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ» یعنی در پـاره ای از شب که یک شـشمِ آخر آن است. و بیضاوی گویـد: یعنی در سـحر آنها را نجات دادیم، که سـحر عبارت است از آخر شب، و آنچه در «الاساس» آمده بود، پیشتر ذکر گردید.

شانزدهم: «يُسَـبِّحُ لَهُ فِيها بِالْغُـدُوِّ وَ الْآصالِ رِجالٌ» - . نور /۳۶ - {در آن [خانه]ها هر بامـداد و شامگاه او را نیایش می کننـد}؛ بیشتر مفسّـِران «الغـدو» را به نماز صـبح تفسـیر کرده اند. اهل لغت تصـریح کرده اند که «غداه» جزء روز بوده، پس نماز صـبح جزء نمازهای روزانه است. در «النهایه» آمـده است: غـدوه، مصدرِ مرّه از غُدُو است، یعنی حرکت در ابتدای روز، و متضادِ آن «روح» است. «غُدوه» - به ضم غین - فاصله میان نماز صبح و طلوع خورشید را گویند. و در قاموس گوید: غُدوه - به ضم غین - به معنـای پگاه و یا مـدت زمان بین نماز صـبح و طلوع خورشـید است، ماننـد «غـداه» و «غـدیَه»، و «تغـدَّی» خوردن اول روز است. خلیل در کتاب العین آورده: «غـداء» خوراکی است که در اول روز خورده می شود. و در مصـباح اللغه آمـده است: غدا غدوّاً از باب قعَدَ، یعنی به وقت پگاه رفت، یعنی مابین نماز صبح و طلوع خورشید.

هفـدهم: آیه «یـا أَيُّهَـا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْراً كَـثِيراً * وَ سَـبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِـيلًا» - . احزاب / ۴۱ و ۴۲ - {ای کسـانی که

ایمان آورده اید خدا را یاد کنید یادی بسیار، و صبح و شام او را به پاکی بستایید} پیشتر گفته شد که بیشتر مفسّران، تسبیح پگاه را به نماز صبح تفسیر کرده اند. اهل لغت نیز تصریح کرده اند که «بکره» اول روز است - چنانچه گذشت - و در مصباح اللغه آمده است: «بکره» از «غداه» است و جمع آن «بُکَر» می باشد، مانند غُرفه که جمع آن غُرَف است. تا اینکه گوید: ابوزید در کتاب المصادر گفته است: بکر بُکوراً و غَدا غدُوّاً هردو از ابتدای روز هستند.

هجدهم: «وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ» - . غافر / ۵۵ - {و به سپاس پروردگارت شامگاهان و بامدادان ستایشگر باش} قبلاً توضیح و وجه استدلال به آن گفته شد. مرحوم طبرسی رحمه الله می گوید: گفته شده که معنایش این است که «به امر پروردگارت شبانگاه، از زوال خورشید تا شب، و از طلوع فجر دوم تا طلوع خورشید نماز بخوان. به نقل از مجاهد.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: «ای فرزند آدم، ساعتی پس از پگاه و ساعتی پس از عصر مرا یاد کن؛ و با این کار، خودم برای رفع همه حوائج مهمّت کافی خواهم بود» .

رازی گفته است: «اِبکار» مصدر اَبکَرَ یُبکِرُ زمانی که خارج می‌شود برای کاری در ابتدای روز. این معنای اصلیِ لغویِ آن است، که سپس زمان ما بین طلوع فجر تا بالا آمدن خورشید را اِبکار نامیده اند. همو در جای دیگری می گوید: گفته شده که «عَشی» و «اِبکار» نماز عصر و نماز صبح هستند، و گفته شده که اِبکار عبارت است از اوّل تا نیمه روز، و عَشِی از نیمه تا آخرِ روز است. و نیز گفته شده که مقصود در این آیه، ابتدا و انتهای روز است. بیضاوی گوید: اِبکار از طلوع فجر تا بالا آمدن خورشید است.

نوزدهم: آیه «وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ * وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ أَدْبارَ السُّجُودِ» - . ق / ۳۹ و ۴۰ - {و پیش از برآمدن آفتاب و پیش از غروب به ستایش پروردگارت تسبیح گوی، و پاره ای از شب و به دنبال سجود [به صورت تعقیب و نافله] او را تسبیح گوی} که از ذکر این اوقات در کنار هم معلوم می شود «قبل طلوع الشمس» جزء روز است نه جزء شب، و بیشتر مفسران آن را به نماز صبح تفسیر کرده اند. چنانچه گذشت. و رازی گفته است: «قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ» اشاره به ابتدا و انتهای روز دارد. و «و مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ» اشاره به نخستین ساعات شب می باشد.

بیستم: آیه «وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا * وَ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَ سَبِّحْهُ لَيْلاً طَوِيلاً» - . انسان / ۲۵ و ۲۶ - {و نام پروردگارت را بامدادان و شامگاهان یاد کن، و بخشی از شب را در برابر او سجده کن و شب[های] دراز او را به پاکی بستای} زیرا در کنار هم قرار گرفتن بُکره، اصیل و لیل، نشانگر تفاوت آنها با یکدیگر است. ذکرِ «بکره» به نماز صبح تفسیر شده است. در کشاف چنین آمده: «وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا» و بر نماز صبح و عصر مداومت کن، «وَ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ» و قسمتی از شب برای خدا نماز بخوان و یا اینکه به معنای نماز مغرب و عشا است. «وَ سَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا» یعنی برای خدا قسمت زیادی از شب مثل دوسوم، یا نصف یا یک سوم آن را زنده بدار و عبادت کن. رازی و بیضاوی نیز همین را گفته اند با این تفاوت که آنها نماز ظهر را نیز جزء «الاَصیل» دانسته اند. طبرسی رحمه الله گوید: یعنی تا آنجا که می توانی صبح و شب، و یا ابتدای روز و هنگام شب به ذکر خدا و دعا بپرداز یا بُکره، آغاز روز، و اَصیل به معنای شب است، و به این دلیل آن را «اَصیل» گویند که اَصل و ابتدای شب است. واحدی در «الوسیط» گوید: یعنی خداوند را در نماز روز و شب به یگانگی یاد کن، و مقصود نماز صبح و نماز عصر است. «وَ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ» یعنی نماز مغرب و عشا، و «وَ سَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا» یعنی نماز

مستحبی که بعد از واجب خوانده می شود.

بیست و یکم: «وَ الْفَجْرِ * وَ لَيالٍ عَشْرٍ * وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ * وَ اللَّيْلِ إِذا يَسْرِ» - . فجر / ۱ - ۴ - {سوگند به سپیده دم، و به شبهای ده گانه، و به جفت و تاق، و به شب وقتی سپری شود}. با همان توضیحاتی که در مورد تقابل گذشت، همانطور که «لیل و نهار» را در بسیاری از آیات در مقابل هم ذکر کرد، مانند «و اللَّيْلِ إِذا يَغْشى وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى» «وَ الضُّحى وَ اللَّيْلِ إِذا سَجى». رازی گوید: در مورد قَسَم به فَجر، وجوه متعددی گفته شده: یکی روایتی است از ابن عباس که فَجر همان صبحِ معروف و انفجارِ صبحِ صادق و صبح کاذب است. خداوند تعالی به فجر قسم خورده که با آمدنِ آن، شب پایان می یابد و نور پیدا می شود و مردم و سایر حیوانات از جمله پرندگان و وحوش در پی رزق و روزی خود پراکنده می گردند - تا اینجا که می گوید: - و بعضی از مفسّران گفته اند: مقصود از فجر، تمام طول روز است که خداوند با ذکر ابتدای روز، همه روز را اراده فرموده است. نظیر آن نیز در «وَ الضُّحى» و «وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى» می باشد.

وجه دوم اینکه: مقصود، خودِ نماز صبح است، که خداوند به آن قسم خورده، زیرا در آغاز روز خوانده می شود و فرشتگان شب و فرشتگان روز برای بر آن جمع می شوند .

آنچه گفته شد تا حدّی از آیات بود که هم اکنون در دسترس بود و به ذهن رسید و می توان بوسیله آنها بر مطلوب استدلال کرد، که به چگونگی استدلال به آنها و امثال آن بطور اجمال اشاره کردیم.

بعضی از فُضلا با استعانت از آیه «يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ» - . نور / ۴۴ - {خداست که شب و روز را با هم جابجا می کند} بر خلاف این مدّعا استدلال کرده و گفته‌اند: در تفسیر آن گفته شده که خداوند با پیاپی آوردن شب و روز و یا کم و زیاد کردن آنها و یا تغییر احوال آنها به وسیله گرما و سرما و تاریکی و نور و هرچیز دیگری که شامل اینها بشود، «تقلیب» می فرماید. و به عقیده ما، تمامیِ این وجوه خلاف ظاهر است، زیرا میان «تقلیب» یک چیز با تبدیل آن و پیاپی آمدن آنها تفاوت است، و آنچه از «تقلیب» فهمیده می شود، قراردادنِ آخرِ یک چیز، در ابتدا و به عکس است. - . اشکالی که به آن است این که: روشن‌ترین معنای تقلیب، برگشتن از حالت و صورت خود به سر و ته شدن آن است، چنانچه می گویند: «قلّب الامر ظهراً لبطن» یعنی آن چیز را پشت و رو کرد. و می گویند: «تقلب الشیء ظهراً لبطن» یعنی آن چیز پشت و رو شد، مانند مار که روی شن داغ تقلّب می کند. و اینکه در باب تفعیل استعمال شده بخاطر تدریجی بودن آن است، امّا وقت اعتبار و محاسبه هنگام نیمه روز و نیمه شب است، یعنی کسی که محیط به کره زمین باشد و آن را در امتداد دیدِ خود تصور نماید، وقتی در روز به کره زمین نگاه می کند، بلندترین قسمت زمین را - مثلا - نورانی به نور روز و قسمتهای پایین را تاریک به تاریکی شب می بیند، و وقتی پس از - مثلا - دوازده ساعت به زمین متوجه می شود، شب و روز را محیط بر کره زمین می بیند در حالی که پشت و رو شده است، با این تفاوت که این اتفاق بصورت تدریجی افتاده است، و از اینجاست که با لفظ «يقلّب» یعنی باب تفعیل و همراه با تشدید استعمال شده است. -

و این مسئله فقط با توجه به معنایی که ذکر کردیم، هم در شب اتفاق می افتد و هم در روز، بنابراین که در اول شب، سرخی در جهت مغرب است و آنگاه رفته رفته تاریکیِ شب زیاد می‌شود و سرخی زائل می گردد، و زردی و سفیدی عارض می گردد، آنگاه سفیدی بالا می آید و آسمان را فرامی گیرد، سپس سیاهی افق را فرامی گیرد و تاریکی شب رفته رفته زیاد می

شود. و اگر اثر زیاد شدنِ تاریکی تا نیمه شب ظاهر نگردد و رأس سایه مخروط - . امّا ایشان نسبت به اینکه سر سایه مخروط بلکه اکثر آن از کره هوا بیرون است، غافل مانده، پس هیچ سلطه و احاطه ای برای این سایه نسبت به کره زمین نیست، بنابراین نه سیاهی آن زیادتر می شود و نه شفق آن پس از مغرب کم می شود، مگر هنگام طلوع فجر و روشن شدن هوا در محل طلوع خورشید. - به دایره نصف النهارِ روی زمین برسد و مخروط قائم یا مایل به سمت جنوب یا شمال باشد و بُعد آن از جهت مشرق و مغرب مساوی باشد، و سپس با زائل شدن شب، رأس مخروط هم از دایره نصف النهار به جهت مغرب مایل گردد و تاریکی شروع به کم شدن کند، حتی اگر از نظر حسّی قابل درک نباشد، و اوضاع واقع در نصف اول به عکس شود، نور به سمت مشرق متمایل می شود تا اینکه اثر نورِ فراگیر در افق شرق پدیدار گردد، و بعد از آن فجر عارض می گردد و سپس زردی و سرخیِ مشرق پیدا می شوند تا اینکه خورشید از سمت مشرق طلوع کند.

این حالتها، همراه با برگرداندن حالت اول و وارونه شدن امر آن است. و همچنین هنگامی که خورشید از مشرق طلوع می کند، نور در جهات شرقی زیاد می گردد و سایه از جهت غرب کشیده می شود، و هرچه بالاتر می رود، سایه کوتاه تر و نور و شعاع و ارتفاع خورشید و هرچه مترتب بر آن است زیاد می گردد تا وقتی که خورشید به زوال می رسد و همه چیز به عکس می شود، یعنی جهات غربی، حکم جهات شرقی و برعکس را می گیرند. پایان.

می‌گویم: در پاسخ به ایشان می گوییم: این سخن با دیگر آیات مخالف است و با آنها تناسب ندارد. در آن آیات بحث از داخل کردن شب در روز و پیچیدن شب بر روز - . مقصود از داخل کردن شب در روز و بالعکس، و نیز پیچیدن شب بر روز، بیش از مدت یک شبانه روز - بر حسب تغییر فصول - نیست، بلکه مقصود داخل کردن شب و سیاهی آن در دل روز و نور آن از سمت مغرب و بطور ممتد است. و داخل کردن روز در دل شب در مشرق نیز چنین است، البته این حالت برای کسی که دیده و فکر و خیال خود را بیرون از زمین می برد و روح خود را به آسمان عروج داده و کره زمین را مقابل خود تصور می کند، حاصل می شود، و در این حالت می بیند که چگونه سیاهی شب از سمت مغرب در دل نور نفوذ می کند، و چگونه نور روز در جانب مشرق در پشت شب وارد می شود.................. - و غیر آن مطرح شده بود، و معلوم است که تفسیرِ یک آیه باید با سیاق دیگر آیات تناسب داشته باشد، علاوه بر اینکه بحث از «تقلیب» شب و روز نیست، بلکه نیمی از شب و نیمی از روز است؛ و بنابر قولِ برگزیده ما، می توان آن را به وجه دیگری توجیه کرد که اظهر است و با دیگر آیات تناسب و توافق بیشتری دارد، یعنی گفته شود: شب، برعکس روز است و روز هم از همه جهت برعکس شب است، زیرا ابتدای روز، با پیدایش سفیدی، سپس زردی، بعد سرخی و آنگاه طلوع خورشید است، و هرچه خورشید در آسمان بالاتر می رود نورش بیشتر می شود و به همین ترتیب است تا وقت زوال؛ و پس از زوال همواره نور به کاستی می گراید تا وقتی که ناپدید شود و در پی آن شب به ترتیب و صفاتِ بر عکس روز شروع می شود، یعنی ابتدا خورشید غروب می کند، بعد به ترتیب سرخی، زردی و سفیدی پیدا می شود تا اینکه تاریکی زیاد می شود تا نیمه شب، و پس از نیمه شب تاریکی کاهش می یابد تا طلوع فجر. بنابراین شب و روز، مقلوب و برعکس همدیگر هستند.

و می توان گفت: نکته در اینکه شفق در یکی از دو طرفِ روز و در آخر شب قرار گرفته این است که انسان پس از خواب و استراحت، کمترین نوری را برای حرکت و فعالیت جهت دنیا و آخرت خود غنیمت می شمارد، اما در پایان روز، به خاطر کثرت اشتغال در روز و بیزاری از نور، کمترین تاریکی را برای استراحت و ترک کار غنیمت می شمارد، از این رو شفق جزو

شب به حساب آمده است.

اما استدلال به اینکه غَسَق پایان تاریکی و حد وسط طلوع و غروب است، زمانی درست خواهد بود که مقصود از غسَق، جزء غیر قابل تقسیمِ شب باشد، مانند زوال، در صورتی که چنین نیست، بلکه ظاهرِ اطلاق کلام اهل لغت، نشانگر آن است که غسَق، مدت زمانی در وسط شب است که بیشترین حدّ تاریکی را دارد، بنابراین ممکن است ابتدای آن مطابق با حد وسط غروب تا فجر باشد.

امّا روایاتی که در این مورد وارد شده، بیش از حدی است که بتوان در یکجا جمع کرد، ولی ما دراینجا به حد کفایت و برای دلالت بر مقصود، و از باب «جرعه ای از برکه» و «مُشتی از خرمن بزرگ»، چند روایت را ذکر می کنیم و از خداوندِ دانایِ توانا، یاری می طلبیم.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام كَمْ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ قَالَ مَسِيرَةُ يَوْمٍ بَلْ أَقَلُّ مِنْ ذَلِكَ قَالَ فَاسْتَعْظَمَهُ فَقَالَ يَا عَاجِزُ لِمَ تُنْكِرُ هَذَا إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ مِنَ الْمَشْرِقِ وَ تَغْرُبُ فِی الْمَغْرِبِ فِی أَقَلَّ مِنْ يَوْمٍ تَمَامَ الْخَبَرِ(۱).

**[ترجمه]الاحتجاج: سماعه روایت می کند: ابوحنیفه به امام صادق علیه السلام گفت: فاصله میان مشرق و مغرب چقدر است؟ فرمود: مسیر یک روز بلکه کمتر از آن! ابوحنیفه این پاسخ را انکار کرد. امام فرمود: ای عاجز، چرا انکار می کنی؟ خورشید در کمتر از یک روز از مشرق طلوع و در مغرب غروب می کند! پایان روایت. - . الاحتجاج : ۱۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره أن الأقل باعتبار انضمام ما بين طلوع الفجر إلى طلوع الشمس و إن أمكن أن يكون باعتبار الأفق الحسی و الأفق الحقيقی لكنه بعيد و الاستدلال بالظواهر.

**[ترجمه]ظاهر روایت آن است که مقصود از «کمتر از یک روز» با احتساب انضمام مدت زمان میان طلوع فجر تا طلوع خورشید می باشد، گرچه ممکن است به اعتبار افقِ حسّی و افقِ حقیقی باشد، اما بعید به نظر می رسد، و باید به ظواهر استدلال کرد.

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، وَ الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَمُّونٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ

ص: ۱۰۵

۱- ۱. الاحتجاج: ۱۹۷.

الْخَادِمِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی الْحَسَنِ الْمَاضِی علیه السلام لِمَ جُعِلَتْ صَلَاهُ الْفَرِیضَهِ وَ السُّنَّهِ خَمْسِینَ رَکْعَهً- لَا یُزَادُ فِیهَا وَ لَا یَنْقُصُ مِنْهَا قَالَ إِنَّ سَاعَاتِ اللَّیْلِ اثْنَتَا عَشْرَهَ سَاعَهً وَ فِیمَا بَیْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ سَاعَهٌ وَ سَاعَاتُ النَّهَارِ اثْنَتَا عَشْرَهَ سَاعَهً فَجَعَلَ لِکُلِّ سَاعَهٍ رَکْعَتَیْنِ وَ مَا بَیْنَ غُرُوبِ الشَّمْسِ إِلَی سُقُوطِ الشَّفَقِ غَسَقٌ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع، الخصال: ابوهاشم خادم روایت می کند: به حضرت ابوالحسن علیه السلام گفتم: چرا نمازهای واجب و مستحب دقیقاً پنجاه رکعت است و کم و زیاد ندارد؟ فرمود: شب دوازده ساعت است و از طلوع فجر تا طلوع آفتاب یک ساعت فاصله است؛ روز هم دوازده ساعت است که برای هر ساعتی دو رکعت قرار داده شده، و از غروب آفتاب تا پنهان شدن شفق، غَسَق نامیده می شود. - . علل الشرائع ۲ : ۱۷، الخصال ۲ : ۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

هذا اصطلاح آخر للیل و النهار و للساعات المعوجه سوی المشهور و کان مشهورا بین أهل الکتاب و لا یدل علی شی ء من طرفی النزاع و قال أبو ریحان البیرونی فی القانون المسعودی نقلا عن براهمه الهند أن ما بین طلوع الفجر و طلوع الشمس و کذلک ما بین غروب الشمس و غروب الشفق خارجان عن اللیل و النهار بل هما بمنزله الفصل المشترک.

**[ترجمه]این اصطلاح دیگری برای شب و روز و ساعات معوّج - غیر منظّم - است که غیرمشهور است، و این اصطلاح بین اهل کتاب مشهور بود، و دلالت بر چیزی از دو طرف دعوا ندارد. ابوریحان بیرونی در «القانون» مسعودی به نقل از براهمه هند گفته است: ما بین طلوع فجر و طلوع خورشید و همچنین ما بین غروب خورشید و غروب شفق، نه جزء شب است و نه جزء روز، بلکه این دو زمان، به منزله فاصله مشترک میان شب و روز هستند .

**[ترجمه]

«۳»

الْخِصَالُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِیدٍ الْعَسْکَرِیِّ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ قَالَ: أَمْلَی عَلَیْنَا تَغْلِبُ سَاعَاتِ اللَّیْلِ الْغَسَقَ وَ الْفَحْمَهَ وَ الْعَشْوَهَ وَ الْهَدْأَهَ وَ السُّبَاعَ وَ الْجُنْحَ وَ الْهَزِیعَ وَ الفغد وَ الزُّلْفَهَ وَ السُّحْرَهَ وَ الْبُهْرَهَ وَ سَاعَاتِ النَّهَارِ الرَّأْدَ وَ الشُّرُوقَ وَ الْمُتُوعَ وَ التَّرَجُّلَ وَ الدُّلُوکَ وَ الْجُنُوحَ وَ الْهَجِیرَهَ وَ الظَّهِیرَهَ وَ الْأَصِیلَ وَ الطَّفَلَ (۲).

**[ترجمه]الخصال: ابواسحاق روایت کرده که «تَغلب» ساعات شب را این گونه برای ما املاء کرد: غَسَق، فَحمه، عَشوه، هَدْأَه، سُبَاع، جُنْح، هَزِیع، فغد، زُلْفَه، سُحْرَه، بُهْرَه. و ساعات روز را این چنین گفت: رَأْد، شُروق، مُتُوع، تَرَجُّل، دُلوک، جُنوح، هَجیرَه، ظَهیرَه، اَصیل و طَفَل. - . الخصال ۲ : ۸۵، و در ۵۹ : ۴ همین چاپ آن را همراه با شرح مفصلی آورده است. -

**[ترجمه]

بيان

قال الفيروزآبادى الغسق محركه ظلمه أول الليل و قال فحمه الليل أوله أو أشد سواده أو ما بين غروب الشمس إلى نوم الناس خاص بالصيف و قال العشوه بالفتح الظلمه أو ما بين أول الليل إلى ربعه و قال أتانا بعد هدء من الليل و هدء و هدأه أى حين هدأه الليل و الرجل و الهدو أول الليل إلى ثلثه و لم يذكر للسباع معنى مناسبا و قال ككتاب الجماع و يحتمل أن يكون سمى بذلك لأنه وقته أو يكون تصحيفا و قال الجنح من الليل بالكسر الطائفه و يضم و قال هزيع من الليل كأمير طائفه أو نحو من ثلثه أو ربعه.

و قال الزلفه الطائفه من الليل و قال السحر قبيل الصبح و السحره بالضم

ص: ۱۰۶

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۷، الخصال ج ۲ ص ۸۵.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۸۵، و أخرجه فى ج ۵۹ ص ۴ من هذه الطبعه مع شرح واف.

السحر الأعلى و قال البهر الإضاءه و ابهارَّ الليل أى انتصف أو تراكمت ظلمته أو ذهبت عامته أو بقى نحو من ثلثه و البهره من الليل وسطه و كأنها الفجر الأول أو الفجران و قال رئد الضحى و رأده ارتفاعه و قال شرقت الشمس شروقا طلعت و قال متع النهار متوعا ارتفع و الضحى بلغ آخر غايته و قال رجل النهار و ترجل ارتفع و قال دلكت الشمس زالت عن نصف النهار.

و قال جنح مال و جنوح الليل إقباله و الجنح بالكسر الجانب و الكنف و قال الهجيره نصف النهار عند زوال الشمس مع الظهر أو من عند زوالها إلى العصر و قال الظهيره حد انتصاف النهار و قال الأصيل العشى و قال طفل العشى محركا آخره عند الغروب.

**[ترجمه]فیروزآبادی گفته است: «غَسَق» تاریکی آغاز شب را گویند؛ «فحمه الليل» ابتدای شب، یا تیره ترین وقت شب، یا فاصله بین غروب خورشید تا خواب مردم را گویند که مخصوص فصل تابستان است؛ و «عَشوه» تاریکی یا فاصله بین اول شب تا یک چهارم آن را گویند. و وقتی می گویند «أتانا بعد هدء من الليل و هدأ و هدأه» یعنی در اول شب تا یک سوم آن و هنگام آرام گرفتن مرد نزد ما آمد. «الهدو» یعنی اول شب تا یک سوم آن. فیروزآبادی برای «سباع» معنای مناسبی نیاورده و فقط گفته است: سباع بر وزن کتاب و به معنای جماع و زناشویی است. و احتمال دارد که نامیدن آن به این سبب باشد که آن موقع معمولاً وقت جماع است، و یا اینکه تصحیفی صورت گرفته باشد. و در ادامه می گوید: «الجِنح من الليل» - به کسره یا ضمه جیم - به معنای بخشی از شب است. و نسبت «هزیع» به شب، مانند نسبتِ امیر به طایفه است، و امثال آن مثل یک سوم یا یک چهارم. و «الزلفه» بخشی از شب است، و «سحر» ساعتی پیش از صبح می باشد، و «سُحره» - به ضمه سین - اوج وقت سحر است. «بهر» پرتو و نور را گویند و «ابهارّ الليل» یعنی شب به نیمه رسید و تاریکی های آن متراکم گردید، یا بیشترِ شب سپری شد، یا حدود یک سوم آن مانده است. و «بُهره» از شب، نیمه شب را گویند، گویی فجر اول یا هر دو فجر است. و «رئد الضحی و رأده» یعنی بلند شدن روز. و «شرقت الشمس شروقا» یعنی خورشید طلوع کرد. و «متع النهار متوعاً» یعنی روز ارتفاع گرفت و به آخرین ساعت خود رسید. و «رجل النهار و ترجّل النهار» یعنی ارتفاع گرفت و گفته است «دلکت الشمس» یعنی خورشید از نصف النهار عبور کرد .

و «جنح» یعنی مایل شد، و «جنوح الليل» یعنی آمدنِ شب، و «جِنح» به کسر جیم یعنی جانب و طَرَف، و «هَجیره» نصف النهار را گویند به هنگام ظهر یا از زوال تا عصر. و «ظهیره» وسط روز است، و «اَصیل» شامگاه می باشد، و «طَفَلَ العَشِیّ» هنگام غروب است.

**[ترجمه]

أقول

لم أجد للفغد معنى و لعله تصحيف و ليس فيه دلاله صريحه على أحد الجانبين و إنما ذكرناه للمناسبه.

**[ترجمه]برای «فغد» معنایی نیافتم، و شاید تصحیف در آن صورت گرفته باشد، و البته دلالت صریحی هم بر هیچ کدام از دو نظریه ندارد، و فقط به مناسبت بحث آن را ذکر کردیم.

**[ترجمه]

«۴»

تَفْسِیرُ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ أَبَانٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبَانٍ الثَّقَفِیِّ قَالَ: سَأَلَ نَصْرَانِیُّ الشَّام الْبَاقِرَ علیه السلام عَنْ سَاعَهٍ مَا هِیَ مِنَ اللَّیْلِ وَ لَا هِیَ مِنَ النَّهَارِ أَیُّ سَاعَهٍ هِیَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام مَا بَیْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ قَالَ النَّصْرَانِیُّ إِذَا لَمْ یَکُنْ مِنْ سَاعَاتِ اللَّیْلِ وَ لَا مِنْ سَاعَاتِ النَّهَارِ فَمِنْ أَیِّ سَاعَاتٍ هِیَ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ مِنْ سَاعَاتِ الْجَنَّهِ وَ فِیهَا تُفِیقُ مَرْضَانَا فَقَالَ النَّصْرَانِیُّ أَصَبْتَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: نصرانیِ شامی از امام باقر علیه السلام در مورد ساعتی پرسید که نه از شب است و نه از روز که این کدام ساعت است؟ امام فرمود: مدت زمان بین طلوع فجر تا طلوع خورشید. نصرانی گفت: اگر نه جزء شب است نه جزء روز، پس چه وقتی است؟ فرمود: از ساعات بهشتی است، و در آن ساعت، بیماران ما شفا می یابند. نصرانی گفت: درست گفتی! - . تفسیر قمّی : ۸۹، الکافی ۸ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

بیان

أقول قد مر أن هذا اصطلاح آخر کان معروفا عند أهل الکتاب فلذا أجابه علیه السلام علی وفق معتقده و قوله علیه السلام من ساعات الجنه أی شبیهه بها و لا یبعد أن یکون المراد أنها لا تحسب فی انتصاف اللیل و لا فی انتصاف النهار.

**[ترجمه]مؤلف گوید: پیشتر هم گذشت که این یک اصطلاح دیگری است که نزد اهل کتاب معروف بوده، از این رو امام علیه السلام مطابق اعتقاد خودشان به او پاسخ دادند که بین الطلوعین از ساعات بهشتی است، یعنی شبیه به آن است، و بعید نیست که مقصود این باشد که نه جزء وسط شب است و نه وسط روز.

**[ترجمه]

«۵»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ بَشَّارٍ عَنْ مُوسَی عَنْ أَخِیهِ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام أَنَّهُ أَجَابَ فِی مَسَائِلِ یَحْیَی بْنِ أَکْثَمَ الْقَاضِی أَمَّا صَلَاهُ الْفَجْرِ وَ مَا یُجْهَرُ فِیهَا بِالْقِرَاءَهِ وَ هِیَ مِنْ صَلَاهِ النَّهَارِ وَ إِنَّمَا یُجْهَرُ فِی

۱- ۱. تفسیر القمّیّ: ۸۹ فی حدیث طویل و تراه فی الکافی ج ۸ ص ۱۲۳.

صَلَاهِ اللَّيْلِ قَالَ جَهِّرْ فِيهَا بِالْقِرَاءَهِ لِأَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله كَانَ يُغَلِّسُ فِيهَا لِقُرْبِهَا بِاللَّيْلِ (۱).

تحف العقول، مرسلا: مثله (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام هادی علیه السلام در پاسخ به یحیی بن اَکثَم قاضی که گفت: چرا در نماز صبح قرائت بلند خوانده می شود در حالی که جزء نمازهای روزانه است، و فقط در نمازهای شامگاهی باید نماز بلند خوانده شود؟ فرمود: قرائت را در نماز صبح بلند بخوان، زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله آن را در تاریکی می خواند که نزدیک به نماز شب بود. - . علل الشرائع ۲ : ۱۳ -

تحف العقول: این روایت را بصورت مُرسَل نقل کرده است. - . تحف العقول : ۵۰۸ چاپ اسلامیه -

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ وَ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الصَّلَاهُ الْوُسْطَى صَلَاهُ الظُّهْرِ وَ هِيَ أَوَّلُ صَلَاهٍ صَلَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هِيَ وَسَطُ صَلَاتَيْنِ بِالنَّهَارِ صَلَاهِ الْغَدَاهِ وَ صَلَاهِ الْعَصْرِ الْخَبَرَ(۳).

العیاشی، عن زراره: مثله (۴) معانی الأخبار، عن محمد بن الحسن عن محمد بن الحسن الصفار عن أحمد بن محمد بن عیسی عن عبد الرحمن بن أبی نجران و الحسین بن سعید معا عن حماد عن حریز عن زراره: مثله (۵)

**[ترجمه]علل الشرائع: زراره از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: «صلاه الوسطی» نماز ظهر است، و اولین نمازی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله خواند، و وسط دو نماز روزانه یعنی نماز صبح و نماز عصر واقع شده است... - . علل الشرائع ۲ : ۴۳ -

تفسیر عیاشی: به نقل از زراره مانند آن را آورده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۲۷ -

معانی الاخبار: از زراره مانند آن را نقل کرده است. - . معانی الاخبار : ۳۳۲ -

**[ترجمه]

توضیح

أقول هذه الروایه مع ورودها بأسانید صحیحه صریحه فی کون وقت الفجر من النهار و ما قیل من أن قوله علیه السلام بالنهار قید لصلاه الظهر لا لصلاتین و المعنی أن صلاه الظهر وسط صلاتین مع کونها بالنهار و هذا یوجب فضلها و الکلام مسوق لبیان

كونها الصلاه الوسطى و لا ينافى تسميتها بصلاه وسطى لما ذكر اشتراكها مع صلاه العصر فى الصفه المذكوره مع أنه يحتمل أن يكون المراد أنها أول صلاه صلاها

رسول الله صلى الله عليه و آله و الحال أنها على الصفه المذكوره حتى لا يشاركها صلاه العصر و يحتمل أن يكون الظرف لغوا متعلقا بقوله صلى فلا يخفى ما فيه من التهافت و التكلف.

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۳.

۲- ۲. تحف العقول: ۵۰۸ ط الإسلاميه.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۳.

۴- ۴. تفسير العيّاشىّ ج ۱ ص ۱۲۷.

۵- ۵. معانى الأخبار: ۳۳۲.

أما الوجه الأول فبعده بحسب اللفظ ظاهر للفصل بالظرف بين البيان و المبين و أما معنى فلما أومأنا إليه سابقا من أن الحكيم إذا ذكر الصلوات ثم أفرد واحده منها من بينها بوصف لا بد أن يكون لهذا الوصف اختصاص ما بتلك الصلاه و كونها وسط صلاتين مطلقا مشترك بين جميع الصلوات فيصير بمنزله أن يقول حافظوا على جميع الصلوات و على الصلاه التى هو صلاه أو مشتمله على الركوع و السجود و إن أراد أن كونها بالنهار يستفاد من الآيه و سلم ذلك فذكر الوسطى لغو إذ لا يستفاد منه تخصيص بوجه و ما أفاده من استفاده الفضل من كونها بالنهار فمع أنه لا ينفع فى المقام غير مسلم بل الظاهر خلافه لقوله تعالى إِنَّ ناشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئاً وَ أَقْوَمُ قِيلًا(۱).

و الوجه الثانى لا أفهم منه معنى محصلا و لعله أراد أن يجعل الجميع من قوله و هى أول صلاه إلى آخر الكلام وجها واحدا فلو أراد أنه عليه السلام بين عله أنه لم سماها الله وسطى من بين الصلوات فلا ينفع تكلفه و لا يدفع شيئا و يرد عليه ما أوردناه على الوجه الأول.

و إن أراد أنه عليه السلام أراد أن يذكر نكته و عله لتعيين صلاه الظهر لكونها وسطى مع قطع النظر عن دلاله لفظ الآيه عليه و عن أنه لم سميت وسطى فلا ينفع فى هذا إلا الجزء الأول أعنى كونها أول صلاه صلاها صلى الله عليه و آله فأما كونها وسط صلاتين فلا مدخل له فى ذلك لأنه مشترك بين الصلوات و كونها بالنهار مشترك بينها و بين العصر فتدبر و الظرف اللغو الذى أبدى لعله بكونه لغوا أحرى فإن توسيط متعلق جمله بين جمله أخرى و متعلقها مما يصير به الكلام مشوشا متهافتا بل مما لا يكاد يصح.

و لا محصل لمعناه أيضا إذ لو كان الغرض أنه ليس الظهر أول الصلوات مطلقا بل أول فعله صلى الله عليه و آله بالنهار فلا يخلو إما أن تكون صلاه الفجر من صلاه النهار أم لا فعلى الثانى لا محصل لهذا الكلام و لا طائل تحته إذ حينئذ لا يكون

۱- ۱. المزّمّل: ۶.

أول صـلاه النهـار إلاـ الظهر فلاـ تترتب فائـده على هـذا الكلاـم و على الأول يتم مطلوبنا و إن كان فيه قصور أيضا إذ الظاهر من الأخبار أن صـلاه اليوم و الليله فرضت مره واحـده فيكون أول ما صـلى بالنهار الصـبح لا الظهر و لو كان المراد أنه أول ما صـلى مطلقا و مع ذلك قيد بالنهار فكونه لغوا أبين و أظهر.

**[ترجمه]مؤلف گويد: اين روايت با اين سندها صحيح است و صراحت دارد بر اينكه وقت نماز صبح جزء نمازهاى روزانه است.

و اينكه گفته اند: «بالنهار» قيد «لصلاه الظهر» است نه قيد «صلاتين» و به اين معناست كه نماز ظهر وسط دو نماز قرار دارد و در روز خوانـده مى شـود و اين مـوجب فضـل آن است، و كلاـم براى اثبـات اين وضع شـده كه نمـاز ظهر، نمـاز وسـطى است، و منافاتى با ناميدنِ آن به «صلاه وسطى» - به خاطر اشتراك آن با نماز عصر در ويژگى كه ذكر گرديد - ندارد، با اينكه احتمال مى رود مقصود اين باشد كه نماز ظهر اولين نمازى است كه رسول خدا صلى الله عليه و آله بر همان صفت مذكور خوانده و نماز عصر از اين جهت با آن شراكت ندارد. همچنين احتمال دارد كه ظرف در اينجا لغو و متعلق به فعل «صلّى» باشد.

پس تناقض و تكلّف صورت گرفته در آن آشكار است.

امّـا بعيـد بودن وجه اول به حسَب لفظ، ظاهر و آشـكار است، به خاطر فاصـله شـدن ظرف ميان بيان و مبيّن و امّا از جهت معنا، پس همـانطور كه پيشـتر هم اشـاره كرديم كه خداونـدِ حكيم وقـتى همه نمازهـا را ذكر كرده و آنگـاه يكى از آنهـا را به طور جـداگانه آن هم با وصـفى خاص ذكر مى كنـد، حتما بايـد اين وصف، به آن نماز اختصاص داشـته باشد، و اينكه آن نماز در وسـط دو نمـاز ديگر واقع شـده باشـد مطلقاً در همه نمازهـا مشترك است. بـا اين حال مثل اين است كه فرموده باشـد: بر همه نمازها مراقبت و محافظت كنيـد به خصوص بر آن نمازى كه نماز است، يا بر آن نمازى كه مشـتمل بر ركوع و سـجود است و اگر گوينده سخن بالا قصدش اين بوده كه از آيه استفاده كند كه نماز صبح جزء نمازهاى روزانه است و اين پذيرفته شود، باز هم ذكر «وسطى» لغو است، زيرا هيچ گونه اختصاصى از آن فهميده نمى شود. و اينكه مى خواسته از اين طريق از روزانه بودن نماز، براى آن وجه فضـيلتى پيدا كند، علاوه بر اينكه در اينجا فايده ندارد، قابل قبول نيست، بلكه ظاهر آيه «إِنَّ ناشِئَهَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئاً وَ أَقْوَمُ قِيلًا» - . مزّمّل / ۶ - { قطعاً برخاستن شب رنجش بيشتر و گفتار [در آن هنگام] راستين تر است} بر خلاف آن است.

و از وجه دوم سخن ايشان معناى محصّلى دستگير ما نشد؛ شايد ايشان مى خواسته همه كلام حضرت را يعنى از «و هى أول صلاه تا آخر» يك وجه واحد قرار دهد. پس اگر مقصودش اين بوده كه امام عليه السلام دليل نامگذارى «وسطى» بر يك نماز توسط خداونـد را اراده فرموده، باز هم اين تكلّف فايـده اى نـدارد و چيزى را رد نمى كنـد، بلكه همان ايرادى كه بر وجه اول وارد كرديم، بر اين وجه دوم نيز وارد است.

و اگر مقصود اين بوده كه امام عليه السلام مى خواسته نكته و علّت تعيين نماز ظهر بعنوان «وسطى» را با قطع نظر از دلالت لفظ آيه بر آن ذكر نمايـد و بـدون در نظر گرفتن اينكه چرا «وسـطى» ناميـده شـده، فقط در بخش اول فايـده دارد، يعنى اينكه نماز ظهر اولين نمازى باشـد كه رسول خـدا صـلى الله عليه و آله خوانده است. امّا اينكه نماز ظهر در وسط دو نماز ديگر قرار دارد،

هیچ ربطی نـدارد، زیرا وسط بودن، در همه نمازهـا مشترک است، و روزانه بودن، بین نمـاز ظهر و عصـر مشترک است، پس بینـدیش. و ظرف لغوی که آورده، شایـد همـان لغو بودنش بهـتر باشـد، زیرا آوردنِ متعلّق یـک جمله در وسـط جمله دیگر و متعلَّقِ آن جمله، کلام را مشوّش و متناقض و شاید نادرست می سازد .

در این صورت نیز معنای خاصـی بدست نمی آید، زیرا اگر غرض آن باشد که نماز ظهر، مطلقاً اولین نمازها نیست بلکه اولین کـاری است که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله در روز انجـام می داد، بنـابراین از دو حـال خـارج نیست: یـا نمـاز صـبح جزء نمازهـای روزانه هست و یا نیست، که اگر نباشـد این کلام هیـچ فایـده ای نـدارد و بی‌حاصل است، زیرا در این صورت اولین نمـاز روزانه، ظهر خواهـد بود، پس فایـده ای بر این کلاـم مترتّب نیست. و اگر بگوییم نمـاز صـبح جزء نمازهای روزانه است، هـدف مـا برآورده می شود، گرچه آن هم قصور دارد؛ زیرا ظـاهرِ روایـات آن است که نماز روز و شب یک بار واجب شـده، پس اولین نماز روزانه که خوانـده، صـبح خواهـد بود نه ظهر، هرچنـد مقصود آن باشـد که ظهر اولین نمازی بوده که خوانـده شده است، و با این حال قید «بالنهار» را آورده که لغو بودن آن کاملاً مشخص و ظاهر است.

**[ترجمه]

«۷»

فِقْهُ الرِّضَـا، قَالَ علیه السـلام: اعْلَمْ أَنَّ ثَلَاثَ صَـلَوَاتٍ إِذَا حَلَّ وَقْتُهُنَّ یَنْبَغِی لَکَ أَنْ تَبْـدَأَ بِهِنَّ وَ لَا تُصَـلِّیَ بَیْنَ أَیْـدِیهِنَّ نَافِلَهً صَـلَاهُ اسْتِقْبَالِ النَّهَارِ وَ هِیَ الْفَجْرُ وَ صَلَاهُ اسْتِقْبَالِ اللَّیْلِ وَ هِیَ الْمَغْرِبُ وَ صَلَاهُ یَوْمِ الْجُمُعَهِ(۱).

**[ترجمه]فقه الرضـا: امـام رضا علیه السـلام فرمود: بـدان سه نماز است که تا وقتشان رسـید سـزاوار است آنها را آغاز کنی و پیش از آنها نافله بجای نیاوری: نماز اسـتقبال روز که نماز صبح است، نماز استقبالِ شب که مغرب است، و نماز روز جمعه. - . فقه الرضا : بدون شماره صفحه -

**[ترجمه]

«۸»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الصَّلَاهُ الْوُسْطَی هِیَ الْوُسْطَی مِنْ صَلَاهِ النَّهَارِ وَ هِیَ الظُّهْرُ(۲).

**[ترجمه]تفسـیر عیاشـی: محمد بن مسـلم از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که فرمود: «صلاه وُسطی» نماز ظهر است که در وسط نمازهای روزانه است. - . تفسیر عیّاشی ۱ : ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ حَرِيزٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَقِمِ الصَّلاهَ طَرَفَیِ النَّهارِ وَ طَرَفَاهُ الْمَغْرِبُ وَ الْغَدَاهُ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّیْلِ وَ هِیَ صَلَاهُ الْعِشَاءِ الْآخِرَهِ(۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: حَریز از امام صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: نماز را در دو طرف روز بجای آور، و دو طرف روز یکی مغرب است و یکی صبح، و «زلفاً من اللّیل» یعنی نماز عشا. - . همان ۱ : ۱۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۰»

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فِی بَیَانِ فَضْلِ هَذِهِ الْأُمَّهِ وَ مِنْهَا أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَضَ عَلَیْهِمْ فِی اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِی خَمْسَهِ أَوْقَاتٍ اثْنَتَانِ بِاللَّیْلِ وَ ثَلَاثٌ بِالنَّهَارِ(۴).

**[ترجمه]ارشاد القلوب: حضرت موسی بن جعفر از پدران خود علیهم السلام نقل می فرماید که امیر مؤمنان علیه السلام در بیان فضل این امّت فرمود: از جمله فضایل امت اسلام آن است که خداوند عزّوجل در شب و روز پنج نماز را در پنج وقت بر آنها واجب فرمود: دو نماز در شب و سه نماز در روز. - . إرشاد القلوب ۲ : ۲۲، و در ۸۲ : ۲۷۴ نیز ذکر شد. -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْعِلَلُ، فِی عِلَلِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: فِی عِلَّهِ أَوْقَاتِ الصَّلَوَاتِ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَحَبَّ أَنْ یُبْدَأَ یَبْدَأَ النَّاسُ فِی کُلِّ عَمَلٍ أَوَّلًا بِطَاعَتِهِ وَ عِبَادَتِهِ فَأَمَرَهُمْ أَوَّلَ النَّهَارِ أَنْ یَبْدَءُوا بِعِبَادَتِهِ ثُمَّ یَنْتَشِرُوا فِیمَا أَحَبُّوا مِنْ مَئُونَهِ دُنْیَاهُمْ فَأَوْجَبَ صَلَاهَ الْفَجْرِ عَلَیْهِمْ (۵).

<meta info="- علل الشرائع: در علل فضل بن شاذان از امام رضا علیه السلام نقل است که در مورد علت اوقات نمازها فرمود: خداوند عزّوجل دوست داشت تا هر کاری با اطاعت و عبادت او آغاز شود، پس امر فرمود تا اوّل روز او را عبادت کنند و آنگاه به کارهای مورد علاقه خود برای کسب معاش دنیا بپردازند، از این رو، نماز صبح را بر آنها واجب کرد. - . علل الشرائع ۱ : ۲۵۰ -

**[ترجمه]

«۱۲»

الْفَقِیهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ وَهْبٍ قَالَ: لَا تَنْتَظِرْ بِأَذَانِکَ وَ إِقَامَتِکَ

۱- ۱. فقه الرضا:

۲- ۲. تفسير العيّاشیّ ج ۱ ص ۱۲۷.

۳- ۳. تفسير العيّاشیّ ج ۱ ص ۱۶۱.

۴- ۴. إرشاد القلوب ج ۲ ص ۲۲، و قد مر فی ج ۸۲ ص ۲۷۴.

۵- ۵. علل الشرائع ج ۱ ص ۲۵۰.

إِلَّا دُخُولَ وَقْتِ الصَّلَاهِ وَ احْدُرْ إِقَامَتَکَ (۱).

قَالَ: وَ کَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُؤَذِّنَانِ أَحَدُهُمَا بِلَالٌ وَ الْآخَرُ ابْنُ أُمِّ مَکْتُوم وَ کَانَ ابْنُ أُمِّ مَکْتُوم أَعْمَی وَ کَانَ یُؤَذِّنُ قَبْلَ الصُّبْحِ وَ کَانَ بِلَالٌ یُؤَذِّنُ بَعْدَ الصُّبْحِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَکْتُومٍ یُؤَذِّنُ بِلَیْلٍ فَإِذَا سَمِعْتُمْ أَذَانَهُ فَکُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی تَسْمَعُوا أَذَانَ بِلَالٍ (۲).

<meta info="-الفقیه: به اسناد خود از معاویه بن وهب روایت می کند که فرمود: برای گفتنِ اذان و اقامه فقط منتظر وقت نماز باش، و اقامه را سریعتر بگو. - . الفقیه ۱ : ۱۸۵ -

و فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله دو مؤذن داشت: یکی بلال بود و دیگری ابن امّ مکتوم. ابن امّ مکتوم نابینا بود و قبل از صبح اذان می گفت، و بلال بعد از صبح اذان می گفت. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: پسر امّ مکتوم شب اذان می گوید، پس هر گاه [در سَحر ماه رمضان] صدای اذان او را شنیدید بخورید و بنوشید تا زمانی که اذان بلال را بشنوید. - . همان ۱ : ۱۹۴ -

**[ترجمه]

«۱۳»

الْکَافِی، بِسَنَدٍ صَحِیحٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْخَیْطِ الْأَبْیَضِ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ فَقَالَ بَیَاضُ النَّهَارِ مِنْ سَوَادِ اللَّیْلِ (۳) قَالَ وَ کَانَ بِلَالٌ یُؤَذِّنُ لِلنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ ابْنُ أُمِّ مَکْتُومٍ وَ کَانَ أَعْمَی یُؤَذِّنُ بِلَیْلٍ وَ یُؤَذِّنُ بِلَالٌ حِینَ یَطْلُعُ الْفَجْرُ الْحَدِیثَ.

و بسند آخر فیه قوه عن زراره عنه علیه السلام: مثله (۴).

**[ترجمه]الکافی: حلبی روایت می کند: از امام صادق علیه السلام در مورد آیه «الْخَیْطِ الْأَبْیَضِ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ» {رشته سپید بامداد از رشته سیاه [شب]} سؤال کردم، ایشان فرمود: یعنی سفیدی روز از سیاهی شب. - . الکافی ۴ : ۹۸ -

گوید: بلال و ابن امّ مکتوم که نابینا بود، هر دو مؤذن پیامبر صلی الله علیه و آله بودند، پسر امّ مکتوم شب اذان می گفت و بلال هنگام طلوع فجر اذان می گفت...

و مثل همین روایت با سندی دیگر و محکم تر، از زراره از امام صادق علیه السلام نقل شده است. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۴»

التَّهْذِيبُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنَّ لَنَا مُؤَذِّناً يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ فَقَالَ أَمَا إِنَّ ذَلِکَ يَنْفَعُ الْجِيرَانَ لِقِيَامِهِمْ إِلَى الصَّلَاهِ وَ أَمَّا السُّنَّهُ فَإِنَّهُ يُتَأَدَّى مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ(۵).

**[ترجمه]التهذیب: ابن سنان روایت می کند که به امام صادق علیه السلام گفتم: ما مؤذنی داریم که شب اذان می گوید. فرمود: برای همسایگان مفید است تا برای نماز بیدار شوند، امّا سنّت این است که با طلوع فجر اداء شود. - . التهذیب ۱ : ۱۴۸ -

**[ترجمه]

بیان

هذه الأخبار صريحه فی أن ما بعد الصبح ليس من الليل و يدل على أنه كان معلوما مسلما بينهم و عليه جرى اصطلاحهم.

**[ترجمه]این روایات به صراحت بیانگر آن است که بعد از صبح جزء شب نیست، و دلالت می‌کند بر این که این امر در میان آنها واضح و مسلّم بوده و اصطلاح ایشان نیز بر همین جاری شده است.

**[ترجمه]

«۱۵»

الْكَافِی، فِی الصَّحِيحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ قَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ- لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ مِائَهَ مَرَّهٍ حِينَ يُصَلِّی الْفَجْرَ لَمْ يَرَ فِی يَوْمِهِ ذَلِکَ شَيْئاً يَكْرَهُهُ (۶).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس هنگام نماز صبح صد مرتبه بگوید «ما شاء الله کان، لا حول و لا قوه الا بالله العلی العظیم» در آن روز هیچ بدی به او نمی رسد. - . الکافی ۲ : ۵۳۰ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَنِ اسْتَغْفَرَ اللَّهَ بَعْدَ صَلَاهِ الْفَجْرِ سَبْعِينَ مَرَّهً غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَ لَوْ عَمِلَ ذَلِکَ الْيَوْمَ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ

ص: ۱۱۱

۱- ۱. الفقيه ج ۱ ص ۱۸۵.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۱۹۴.

۳- ۳. الکافی ج ۴ ص ۹۸.

۴- ۴. الکافی ج ۴ ص ۹۸.

۵- ۵. التهذیب ج ۱ ص ۱۴۸.

۶- ۶. الکافی ج ۲ ص ۵۳۰.

أَلْفَ ذَنْبٍ (۱).

وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام بِسَنَدٍ صَحِيحٍ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: مَنْ صَلَّى الْفَجْرَ وَ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ إِحْدَى عَشْرَةَ مَرَّةً لَمْ يَتْبَعْهُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ ذَنْبٌ (۲).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام باقر علیه السلام فرمود: کسی که بعد از نماز صبح هفتاد مرتبه استغفار کند خداوند او را می بخشاید، حتی اگر در آن روز بیش از هفتاد هزار گناه کند. - . ثواب الأعمال : ۱۱۶ -

و از امام صادق علیه السلام به سند صحیح روایت شده که امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: کسی که نماز صبح بخواند و یازده مرتبه سوره «قل هو الله أحد» را بخواند در آن روز گناهی برایش پیش نمی آید. - . همان -

**[ترجمه]

بيان

ظاهر الإشاره فی تلک الأخبار بذلک اليوم و يومه ذلک أنه بعد طلوع الفجر دخل فی اليوم و خرج من الليل و مثله كثير فی الأخبار و لإمكان المناقشه فيها اكتفينا بالقليل منها.

**[ترجمه]ظاهر اشاره در این روایات به «آن روز» این است که بعد از طلوع فجر، شب نیست و جزء روز به حساب می آید. از این دست روایات بسیار است، و چون ممکن است مناقشه پیش آید، به همین مقدار کم اکتفا کردیم.

**[ترجمه]

«۱۷»

الْفَقِيهُ، عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ إِبْلِيسَ إِنَّمَا يَبُثُّ جُنُودَ اللَّيْلِ مِنْ حِينِ تَغِيبُ الشَّمْسُ إِلَى أَنْ يَغِيبَ الشَّفَقُ وَ يَبُثُّ جُنُودَ النَّهَارِ مِنْ حِينِ يَطْلُعُ الْفَجْرُ إِلَى أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ (۳).

**[ترجمه]الفقیه: جابر از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: ابلیس سپاهیان شبانه خود را از هنگام پنهان شدن قرص خورشید تا پنهان شدنِ شفق پراکنده می کند، و سپاهیان روزانه خود را از هنگام طلوع فجر تا طلوع خورشید پراکنده می کند. - . الفقيه ۱ : بدون صفحه -

**[ترجمه]

«۱۸»

الْخِصَالُ، بِسَنَدِهِ الْمُعْتَبَرِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: مَنْ كَانَتْ لَهُ حَاجَةٌ فَلْيَطْلُبْهَا فِي ثَلَاثِ سَاعَاتٍ إِلَى قَوْلِهِ وَ سَاعَةٍ فِي آخِرِ

اللَّیْلِ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ(۴).

**[ترجمه]الخصـال: به سـند معتبر از امیرمؤمنـان علیه السـلام روایت است که فرمود: هر کس حـاجتی دارد آن را در سه وقت درخـواست کنـد. تـا آنجـا که فرمود: و یـک وقت هم در آخر شب، هنگـام طلوع فجر است. - . الخصـال ۲ : ۱۵۸ در حدیث اربعمائه -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن المراد الساعه التی نهایتها الطلوع لا بدایتها کما دلت علیه الأخبار الکثیره الوارده فی ذلک.

**[ترجمه]ظاهراً مقصود وقتی است که پایان آن با طلوع است نه آغاز آن، چنانچه روایات بسیاری نیز بر آن دلالت دارند.

**[ترجمه]

«۱۹»

عُدَّهُ الدَّاعِی، عَنِ الْبَاقِرِ علیه السـلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ یُنَادِی کُلَّ لَیْلَهٍ مِنْ أَوَّلِ اللَّیْلِ إِلَی آخِرِهِ أَ لَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ یَدْعُونِی لِدِینِهِ وَ دُنْیَاهُ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی آخِرِ الْخَبَرِ(۵).

**[ترجمه]عدّه الداعی: امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند هر شب از اول شب تا آخر شب ندا می دهد: آیا مؤمنی نیست که قبل از طلوع فجر مرا برای دین و دنیایش بخواند؟!... - . عدّه الداعی : ۵۰ -

**[ترجمه]

توضیح

نداء المنادی بعد طلوع الفجر بأن یدعو قبل الفجر غیر محتمل.

**[ترجمه]ندای منادی بعد از طلوع فجر به این که قبل از فجر دعا کند محتمل نیست.

**[ترجمه]

«۲۰»

الْکَافِی، فِی الْمُعْتَبَرِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: تَقُولُ إِذَا أَصْبَحْتَ وَ أَمْسَیْتَ الْحَمْدُ لِرَبِّ الصَّبَاحِ الْحَمْدُ لِخَالِقِ الْإِصْبَاحِ

مَرَّتَيْنِ – الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی ذَهَبَ

ص: ۱۱۲

۱– ۱. ثواب الأعمال: ۱۱۶.

۲– ۲. ثواب الأعمال: ۱۱۶.

۳– ۳. الفقیه ج ۱ ص.

۴– ۴. الخصال ج ۲ ص ۱۵۸ فی حدیث الاربعمائه.

۵– ۵. عدّه الداعی ص ۵۰.

بِاللَّيْلِ بِقُدْرَتِهِ وَ جَاءَ بِالنَّهَارِ بِرَحْمَتِهِ الْخَبَرَ(۱).

وَ بِسَنَدٍ حَسَنٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَصْبَحْتَ وَ أَمْسَيْتَ فَقُلْ إِلَى أَنْ قَالَ فَإِذَا قُلْتَ ذَلِكَ كُنْتَ قَدْ أَدَّيْتَ شُكْرَ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ بِهِ عَلَيْكَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ وَ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ(۲).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی که صبح و شام می کنی دو مرتبه بگو: ستایش مخصوص پروردگار صبح است، ستایش مخصوص آفریدگار صبح است، سپاس مخصوص خداوند است که به قدرت خود شب را برد و به رحمتش روز را آورد. - . الکافی ۲ : ۵۲۸ - ادامه روایت.

و به سند حسَن از آن حضرت روایت شده که فرمود: هنگامی که صبح و شام می کنی بگو:... تا آنجا که فرمود: پس چون آن را گفتی، شکرِ نعمتهای خداوند بر خود را در آن روز و آن شب بجا آورده ای. - . همان ۲ : ۹۹ -

**[ترجمه]

«۲۱»

الْمِصْبَاحُ الْكَبِيرُ، لِلشَّيْخِ مِنْ أَدْعِيَةِ الصَّبَاحِ قَالَ: إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ الثَّانِي فَقُلْ يَا فَالِقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا أَرَى إِلَى قَوْلِهِ وَ اجْعَلْ أَوَّلَ يَوْمِنَا هَذَا صَلَاحاً وَ أَوْسَطَهُ فَلَاحاً وَ آخِرَهُ نَجَاحاً قَالَ ثُمَّ تَقُولُ مَرْحَباً بِالْحَافِظَيْنِ إِلَى قَوْلِهِ- الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ اللَّيْلَ بِقُدْرَتِهِ وَ جَاءَ بِالنَّهَارِ بِرَحْمَتِهِ خَلْقاً جَدِيداً ثُمَّ قَالَ دُعَاءً آخَرَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ أَسْتَغْفِرُكَ فِي هَذَا الصَّبَاحِ وَ فِي هَذَا الْيَوْمِ لِأَهْلِ رَحْمَتِكَ ثُمَّ قَالَ دُعَاءً آخَرَ بِرِوَايَةِ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ تَقُولُ بَعْدَ الْفَجْرِ إِلَى قَوْلِهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ كَثِيراً كَمَا هُوَ أَهْلُهُ إِلَى قَوْلِهِ عَلَى إِدْبَارِ اللَّيْلِ وَ إِقْبَالِ النَّهَارِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ذَهَبَ بِاللَّيْلِ مُظْلِماً بِقُدْرَتِهِ وَ جَاءَ بِالنَّهَارِ مُبْصِراً بِرَحْمَتِهِ إِلَى قَوْلِهِ مَرْحَباً بِخَلْقِ اللَّهِ الْجَدِيدِ وَ الْيَوْمِ الْعَتِيدِ إِلَى قَوْلِهِ علیه السلام وَ اجْعَلْ أَوَّلَ يَوْمِي هَذَا صَلَاحاً إِلَى قَوْلِهِ وَ ارْزُقْنِي خَيْرَ يَوْمِي هَذَا ثُمَّ ذَكَرَ ره دُعَاءَ الْعَشَرَاتِ مَرْوِيّاً عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام وَ سَاقَ الدُّعَاءَ إِلَى قَوْلِهِ- الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ذَهَبَ بِاللَّيْلِ بِقُدْرَتِهِ وَ جَاءَ بِالنَّهَارِ بِرَحْمَتِهِ إِلَى قَوْلِهِ اللَّهُمَّ كَمَا ذَهَبْتَ بِاللَّيْلِ وَ أَقْبَلْتَ بِالنَّهَارِ خَلْقاً جَدِيداً.

**[ترجمه]

المصباح الکبیر طوسی: از جمله دعاهای صبح این است که گفت: هرگاه فجر دوم طلوع کرد بگو: «يَا فَالِقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا أَرَى» (ای خداوندی که فجر را از آنجا که من نمی بینم شکافته‌ای)... تا آنجا که گوید: و آغاز این روزِ ما را صلاح و میان آن را رستگاری و آخر آن را موفقیت قرار ده. سپس می گویی: مرحبا به حافظان... ستایش خداوندی را سزاست که به قدرتش شب را برد و به رحمتش روز را آورد و خلقتی نو ایجاد کرد.

آنگاه دعای دیگری را ذکر کرد: خداوندا من صبح کردم و در این صبح و این روز برای خودم و اهل رحمتت مغفرت می طلبم.

بعـد دعای دیگری را به روایت از معاویه بن عمّار گفت که: بعـد از فجر می گویی تا این عبارت: «سـپاس فراوان خداونـدی را که پروردگار جهانیان است، سپاسـی که در خور خداونـد باشـد – تا آنجا که فرمود – بر پشت کردن شب و پیش آمـدن روز، سپـاس خداونـدی را سـزاست که شب تاریـک را به قـدرت خود برد و روز روشن را به رحمتش آورد – تـا آنجـا که فرمود – مرحبـا به خلـقِ جدیـدِ خداونـد و روز حاضـر – تـا آنجـا که فرمـود – آغـاز این روز مرا صـلاح قرار ده – تـا آنجـا که فرمود – بهترین‌های امروز را روزیم فرما – آنگاه دعای عشَرات را به روایت از امام صادق علیه السلام ذکر کرد و دعا را به اینجا رساند – سپاس خـدایی را که به قـدرتش شب را برد و به رحمتش روز را آورد – تا آنجا که فرمود – خداونـدا! همانطور که شب را بردی و روز را به خلقتی جدید آوردی.

**[ترجمه]

«۲۲»

الصَّحِیفَهُ السَّجَّادِیَّهُ: فِی دُعَاءِ الصَّبَاحِ وَ هَـذَا یَوْمٌ حَادِثٌ جَدِیـدٌ وَ هُوَ عَلَیْنَا شَاهِـدٌ عَتِیـدٌ إِلَی قَوْلِهِ علیه السلام اللَّهُمَّ وَفِّقْنَا فِی یَوْمِنَا هَذَا إِلَی قَوْلِهِ علیه السلام وَ اجْعَلْهُ أَیْمَنَ یَوْمٍ عَهِدْنَاهُ إِلَی قَوْلِهِ علیه السلام فِی یَوْمِی هَذَا(۳).

ص: ۱۱۳

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۵۲۸ فی حدیث.

۲- ۲. الکافی ج ۲ ص ۹۹.

۳- ۳. الدعاء السادس من أدعیه الصحیفه ص ۴۷ ط الآخوندی.

**[ترجمه]صحیفه سجادیه: در دعای صباح؛ «و این روز نو و تازه ای است، و شاهد حاضری بر ماست – تا آنجا که فرمود – خداوندا در این روز ما رو توفیق ده – تا آنجا که فرمود – و آن را پرمیمنت ترین روزهایی که عهد کردیم قرار ده – تا آنجا که فرمود– در این روزم». – . دعای ششم از صحیفه سجادیه : ۴۷ چاپ آخوندی –

**[ترجمه]

«۲۳»

الْمِصْبَاحُ لِلشَّيْخِ: ذُكِرَ فِی أَدْعِيَهِ سَاعَاتِ الْيَوْمِ السَّاعَهُ الْأُولَی وَ هِيَ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

**[ترجمه]المصباح شیخ طوسی: در ذکر دعاهای ساعات روز، در دعای ساعت اول که از طلوع فجر تا طلوع خورشید است، گفته شده که این ساعت مخصوص امیرمؤمنان علیه السلام است .

**[ترجمه]

«۲۴»

الْفَقِيهُ، وَ مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، وَ التَّوْحِيدُ، وَ الْعُيُونُ، وَ الْإِحْتِجَاجُ، بِأَسَانِيدِهِمْ عَنِ الرِّضَا عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی يُنْزِلُ مَلَكاً مِنَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا كُلَّ لَيْلَهٍ فِی ثُلُثِ الْأَخِيرِ وَ لَيْلَهَ الْجُمُعَهِ فِی أَوَّلِ اللَّيْلِ فَيَأْمُرُهُ فَيُنَادِی هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأُعْطِيَهُ إِلَی قَوْلِهِ يُنَادِی بِهَذَا حَتَّی يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ عَادَ إِلَی مَحَلِّهِ مِنْ مَلَكُوتِ السَّمَاءِ(۱).

**[ترجمه]الفقیه، مجالس صدوق، توحید، عیون اخبار الرضا، الاحتجاج: امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند تبارک و تعالی هر شب در ثُلث آخر شب و شب‌های جمعه در اول شب فرشته ای را از آسمان دنیا فرو می فرستد و به او امر می کند که ندا دهد: آیا کسی هست درخواستی داشته باشد تا به او بدهم؟ – تا آنجا که امام فرمود: – این ندا را تا طلوع فجر ادامه می دهد، پس چون فجر طلوع کرد به جایگاه خودش در ملکوت آسمان باز می گردد. – . الفقیه ۱ : ۲۷۱، أمالی صدوق : ۲۴۶، التوحید : ۱۷۶ چاپ مکتبه الصدوق، عیون الاخبار ۲ : ۱۲۶، الاحتجاج : ۲۲۳ –

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن النداء فی جمیع الثلث الأخیر و نهایه الفجر.

**[ترجمه]ظاهراً این ندا در تمام ثُلث آخر و پایان فجر صورت می گیرد.

**[ترجمه]

«۲۵»

الْفَقِيهُ، وَ الْمُقْنِعَهُ، وَ التَّهْذِيبُ، بِأَسَانِيدِهِمْ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی لَیُنَادِی کُلَّ لَیْلَهِ جُمُعَهٍ مِنْ فَوْقِ عَرْشِهِ مِنْ أَوَّلِ اللَّیْلِ إِلَی آخِرِهِ أَ لَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ یَدْعُونِی لِآخِرَتِهِ وَ دُنْیَاهُ فَأُجِیبَهُ أَ لَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ یَتُوبُ إِلَیَّ مِنْ ذُنُوبِهِ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَأَتُوبَ عَلَیْهِ إِلَی قَوْلِهِ فَمَا یَزَالُ یُنَادِی بِهَذَا إِلَی أَنْ یَطْلُعَ الْفَجْرُ(۲).

**[ترجمه]الفقیه، المُقنعه، التهذیب: امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند تعالی هر شب جمعه از اول شب تا آخر شب از بالای عرش ندا می دهد: آیا بنده مؤمنی نیست که برای آخرت و دنیایش از من درخواست کند تا او را اجابت نمایم؟ آیا بنده مؤمنی نیست که پیش از طلوع فجر از گناهانش به سوی من باز گردد تا توبه اش را قبول نمایم؟ - تا آنجا که فرمود: - همواره این ندا را ادامه می دهد تا فجر طلوع کند. - . الفقیه ۱ : ۲۷۱، المقنعه : ۲۵، التهذیب ۱ : ۲۴۶ -

**[ترجمه]

«۲۶»

الْکَافِی، وَ التَّهْذِیبُ، بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْأَذَانُ الثَّالِثُ یَوْمَ الْجُمُعَهِ بِدْعَهٌ(۳).

**[ترجمه]الکافی، التهذیب: امام باقر علیه السلام فرمود: اذان سوم در روز جمعه بدعت است. - . الکافی ۳ : ۴۲۱، التهذیب ۱ : ۲۵۰ -

**[ترجمه]

أقول

التقریب أن أحسن محامله أن یکون المراد أذان العصر فإنه ثالث بالنسبه إلی أذانی الفجر و الجمعه.

**[ترجمه]بهترین حملی که برای این روایت می توان در نظر گرفت این است که مقصود اذان نماز عصر است، زیرا نسبت به نماز صبح و نماز جمعه، سوم است.

**[ترجمه]

«۲۷»

الْکَافِی، وَ التَّهْذِیبُ، وَ الْمُقْنِعَهُ، بِأَسَانِیدِهِمُ الصَّحِیحَهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یُسْتَحَبُّ أَنْ یُقْرَأَ فِی دُبُرِ الْغَدَاهِ یَوْمَ الْجُمُعَهِ الرَّحْمَنُ الْخَبَرَ(۴).

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۲۷۱ فی حدیث: أمالی الصدوق ص ۲۴۶، التوحید ص ۱۷۶ ط مکتبه الصدوق، عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۲۶، الاحتجاج: ۲۲۳.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۲۷۱، المقنعه: ۲۵، التهذیب ج ۱ ص ۲۴۶.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۴۲۱، التهذیب ج ۱ ص ۲۵۰.

۴- ۴. الکافی ج ۳ ص ۴۲۹، المقنعه: ۲۶، التهذیب ج ۱ ص ۲۴۷.

**[ترجمه]الکافی، التهذیب، المُقنعه: امام صادق علیه السلام فرمود: مستحب است بعد از نماز صبح روز جمعه سوره الرحمن بخوانند. ادامه روایت. -. الکافی ۳ : ۴۲۹، المقنعه: ۲۶، التهذیب ۱ : ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۲۸»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ زِیَارَهِ الْقُبُورِ قَالَ إِذَا کَانَ یَوْمُ الْجُمُعَهِ فَزُرْهُمْ فَإِنَّهُ مَنْ کَانَ مِنْهُمْ فِی ضِیقٍ وُسِّعَ عَلَیْهِ مَا بَیْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ یَعْلَمُونَ بِمَنْ أَتَاهُمْ فِی کُلِّ یَوْمٍ فَإِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ کَانُوا سُدًی (۱).

**[ترجمه]مجالس شیخ: راوی گوید از امام باقر علیه السلام در مورد زیارت قبور سؤال کردم؛ فرمود: در روز جمعه اهل قبور را زیارت کن، زیرا هر کدام از آنها که در سختی و تنگی باشد از طلوع فجر تا طلوع خورشید وسعت و راحتی می یابد و آنها از کسانی که هر روز نزدشان بروند اطلاع دارند، پس چون خورشید طلوع کند آنها نتیجه و فایده‌ای کسب نمی‌کنند. (در سختی قرار می‌گیرند) -. أمالی طوسی ۲ : ۳۰۰ -

**[ترجمه]

«۲۹»

الْکَافِی، وَ التَّهْذِیبُ، فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَیْسَ یَوْمَ الْفِطْرِ وَ لَا یَوْمَ الْأَضْحَی أَذَانٌ وَ لَا إِقَامَهٌ أَذَانُهُمَا طُلُوعُ الشَّمْسِ إِذَا طَلَعَتْ خَرَجُوا الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]الکافی، التهذیب: امام باقر علیه السلام فرمود: نماز عید فطر و عید قربان اذان و اقامه ندارد، اذان این دو نماز طلوع خورشید است؛ خورشید که طلوع کرد [برای شرکت در نماز] خارج می شوند. ادامه روایت. -. الکافی ۳ : ۴۵۹، التهذیب ۱ : ۲۸۹ -

**[ترجمه]

«۳۰»

وَ فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَرَدْتَ الشُّخُوصَ فِی یَوْمِ عِیدٍ فَانْفَجَرَ الصُّبْحُ وَ أَنْتَ بِالْبَلَدِ فَلَا تَخْرُجْ حَتَّی تَشْهَدَ ذَلِکَ الْعِیدَ(۳).

**[ترجمه]در روایت صحیح از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: هر گاه در روز عید خواستی سفر کنی و صبح شد و هنوز در شهر بودی، از شهر بیرون نرو تا در نماز عید حاضر شوی. -. التهذیب ۱ : ۳۳۴ -

**[ترجمه]

«۳۱»

الْإِقْبَالُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يُحْيِي لَيْلَةَ عِيدِ الْفِطْرِ بِالصَّلَاةِ حَتَّى يُصْبِحَ وَ يَبِيتُ لَيْلَةَ الْفِطْرِ فِي الْمَسْجِدِ(۴).

**[ترجمه]الاقبال: امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت علی بن الحسین علیه السلام شب عید فطر را در مسجد می ماند و احیا می گرفت و تا صبح نماز می خواند. - . الإقبال : ۲۷۴ -

**[ترجمه]

«۳۲»

الْمِصْبَاحُ لِلشَّيْخِ، وَ مَسَارُّ الشِّيعَهِ، لِلْمُفِيدِ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يَجْمَعُنَا جَمِيعاً لَيْلَةَ النِّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ ثُمَّ يُجَزِّي بِاللَّيْلِ أَجْزَاءً ثَلَاثَةً فَيُصَلِّي بِنَا جُزْءاً ثُمَّ يَدْعُو فَنُؤَمِّنُ عَلَى دُعَائِهِ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَ نَسْتَغْفِرُهُ وَ نَسْأَلُهُ الْجَنَّةَ حَتَّى يَنْفَجِرَ الْفَجْرُ.

**[ترجمه]المصباح شیخ طوسی، مسارالشیعه: زید بن علی گوید: حضرت علی بن الحسین علیه السلام همگی ما را در شب نیمه شعبان جمع می فرمود، آنگاه شب را به سه قسمت تقسیم می کرد. در قسمت اول با ما نماز می خواند، بعد دعا می کرد و ما به دعای ایشان آمین می گفتیم، آنگاه از خداوند طلب مغفرت می نمود و ما هم استغفار و از خداوند طلبِ بهشت می کردیم تا طلوع فجر.

**[ترجمه]

«۳۳»

الْكَافِي، فِي الْحَسَنِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْعَبْدَ يُوقَظُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنَ اللَّيْلِ فَإِنْ لَمْ يَقُمْ أَتَاهُ الشَّيْطَانُ فَبَالَ فِي أُذُنِهِ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ كانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ ما يَهْجَعُونَ (۵) قَالَ كَانُوا أَقَلَّ اللَّيَالِي

۱- ۱. أمالي الطوسيّ ج ۲ ص ۳۰۰.

۲- ۲. الكافي ج ۳ ص ۴۵۹، التهذيب ج ۱ ص ۲۸۹.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۳۳۴.

۴- ۴. الإقبال: ۲۷۴.

٥- ٥. الذاريات: ١٨.

تَفُوتُهُمْ لَا يَقُومُونَ فِيهَا(۱).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: بنده را هر شب سه مرتبه بیدار می کنند، پس اگر از بستر برنخاست شیطان می آید و در گوشش بول می کند. محمد بن مسلم گوید: از امام در مورد آیه «کانُوا قَلِیلًا مِنَ اللَّیلِ ما یَهْجَعُونَ» - . ذاریات / ۱۷ - { و از شب اندکی را می غنودند} سؤال کردم، فرمود: یعنی کمتر شبی می شد که تهجّد و شب زنده داری را از دست بدهند و برنخیزند. - . الکافی ۳ : ۴۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

أقول ظاهر أن القائم بعد طلوع الفجر غیر داخل فی الممدوحین بتلک الآیه و أیضا ظاهر أن الإیقاظ من اللیل قبل الفجر فتدبر.

**[ترجمه]مؤلف گوید: روشن است که هر کس بعد از طلوع فجر برخیزد جزء مدح شدگان این آیه نیست، و همچنین روشن است که شب زنده داری، پیش از فجر است. پس تدبّر کن!

**[ترجمه]

«۳۴»

التَّهْذِیبُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَدْرَکَ یَوْمَ عَرَفَهَ إِلَی طُلُوعِ الْفَجْرِ مِنْ یَوْمِ النَّحْرِ فَقَدْ أَدْرَکَ الْحَجَ (۲).

**[ترجمه]التهذیب: امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که روز عرفه را تا طلوع فجر روز قربانی درک کند، حج را درک کرده است. - . التهذیب ۱ ص ... -

**[ترجمه]

«۳۵»

الْکَافِی، فِی الصَّحِیحِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: لَا تَرْمِ الْجَمْرَهَ یَوْمَ النَّحْرِ حَتَّی تَطْلُعَ الشَّمْسُ (۳).

**[ترجمه]الکافی: امام رضا علیه السلام فرمود: در روز قربانی، تا خورشید طلوع نکرده است رمی جمرات نکن. - . الکافی ۴ : ۴۸۲ -

**[ترجمه]

«۳۶»

التَّهْذِيبُ، فِي الصَّحِيحِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ بَاتَ بِمَكَّهَ فِي لَيَالِي مِنًى حَتَّى أَصْبَحَ قَالَ إِنْ كَانَ أَتَاهَا نَهَاراً فَبَاتَ فِيهَا حَتَّى أَصْبَحَ فَعَلَيْهِ دَمٌ يُهَرِيقُهُ (۴).

**[ترجمه]التهذیب: علی بن جعفر روایت می کند که از برادرش امام موسی بن جعفر علیه السلام در مورد مردی سؤال کرده که در شبهای منی تا صبح در مکّه بوده است. فرمود: اگر روز وارد مکّه شده بود و شب هم تا صبح آنجا ماند، باید خونی بریزد (قربانی کند). - . التهذیب ۱ : ۵۲۰ -

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ فِي الصَّحِيحِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنْ زَارَ بِالنَّهَارِ أَوْ عِشَاءً فَلَا يَنْفَجِرِ الصُّبْحُ إِلَّا وَ هُوَ بِمِنًى وَ إِنْ زَارَ بَعْدَ أَنِ انْتَصَفَ اللَّيْلُ أَوِ السَّحَرُ فَلَا بَأْسَ عَلَيْهِ أَنْ يَنْفَجِرَ الصُّبْحُ وَ هُوَ بِمَكَّهَ(۵).

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: اگر در روز یا شب به زیارت رفت، تا پیش از صبح باید در منی باشد، و اگر پس از نیمه شب یا در سحر برای زیارت رفت اشکال ندارد که هنگام طلوع صبح در مکه باشد. - . الکافی ۴ : ۵۱۴، التهذیب ۱ : ۵۲۰ -

**[ترجمه]

«۳۸»

التَّهْذِيبُ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام: فِيمَنْ بَاتَ لَيَالِيَ مِنًى بِمَكَّهَ إِذَا بَاتَ مُشْتَغِلًا بِالْعِبَادَهِ قَالَ مَا أُحِبُّ أَنْ يَنْشَقَّ الْفَجْرُ إِلَّا وَ هُوَ بِمِنًى (۶).

وَ فِي صَحِيحَهِ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ: وَ إِنْ خَرَجْتَ بَعْدَ نِصْفِ اللَّيْلِ فَلَا يَضُرُّكَ بِأَنْ تُصْبِحَ فِي غَيْرِهَا(۷).

**[ترجمه]التهذیب: حضرت ابوالحسن علیه السلام در مورد کسی که در شبهای منی در مکه بماند و شب را به عبادت بگذراند فرمود: دوست ندارم هنگام فجر در جایی غیر از منی باشد. - . التهذیب ۱ : ۵۲۰ -

و در روایت صحیحی از معاویه بن عمار فرمود: اگر بعد از نیمه شب خارج شدی ایرادی ندارد که هنگام صبح در غیر منی باشی. - . همان -

**[ترجمه]

«۳۹»

وَ فِی الْکَافِی: مِثْلَهُ وَ زَادَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ زَارَ عِشَاءً فَلَمْ یَزَلْ فِی طَوَافِهِ

۱- ۱. الکافی ج ۳ ص ۴۴۶.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ....

۳- ۳. الکافی ج ۴ ص ۴۸۲.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

۵- ۵. الکافی ج ۴ ص ۵۱۴، التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

۶- ۶. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

۷- ۷. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

وَ دُعَائِهِ وَ فِی السَّعْیِ بَیْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَهِ حَتَّی یَطْلُعَ الْفَجْرُ قَالَ لَیْسَ عَلَیْهِ شَیْ ءٌ کَانَ فِی طَاعَهِ اللَّهِ (۱).

و روی مثله فی الکتابین بأسانید جمه أکثرها صحیحه ترکنا إیرادها مخافه الإطناب.

**[ترجمه]در کافی مثل همین روایت را آورده و افزوده است: و از ایشان در مورد مردی سؤال کردم که هنگام عشا برای زیارت رفته و همواره در حال طواف و دعا و سعی بین صفا و مروه بوده است تا اینکه فجر طلوع کرده، فرمود: چیزی بر عهده او نیست، چون در حال طاعت خداوند بوده است. - . الکافی ۴ : ۵۱۴ -

در هر دو کتاب مثل این روایت با سندهای زیادی آمده که بیشتر آنها صحیح است، و ما به خاطر جلوگیری از طولانی شدن بحث، از ذکر آنها خودداری کردیم.

**[ترجمه]

«۴۰»

التَّهْذِیبُ، عَنْ أَبِی إِبْرَاهِیمَ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ زَارَ الْبَیْتَ فَطَافَ بِالْبَیْتِ وَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَهِ ثُمَّ رَجَعَ فَغَلَبَتْهُ عَیْنُهُ فِی الطَّرِیقِ فَنَامَ حَتَّی أَصْبَحَ قَالَ عَلَیْهِ شَاهٌ(۲).

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الدُّلْجَهِ إِلَی مَکَّهَ أَیَّامَ مِنًی وَ أَنَا أُرِیدُ أَنْ أَزُورَ الْبَیْتَ فَقَالَ لَا حَتَّی یَنْشَقَّ الْفَجْرُ کَرَاهِیَهَ أَنْ یَبِیتَ الرَّجُلُ بِغَیْرِ مِنًی (۳).

وَ فِی الصَّحِیحِ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: مَنْ زَارَ فَنَامَ فِی الطَّرِیقِ فَإِنْ بَاتَ بِمَکَّهَ فَعَلَیْهِ دَمٌ وَ إِنْ کَانَ قَدْ خَرَجَ مِنْهَا فَلَیْسَ عَلَیْهِ شَیْ ءٌ وَ إِنْ أَصْبَحَ دُونَ مِنًی (۴)

وَ رَوَاهُ الْکُلَیْنِیُّ فِی الْحَسَنِ (۵).

**[ترجمه]التهذیب: راوی گوید: از امام کاظم علیه السلام در مورد مردی سؤال کردم که به زیارت کعبه می رود، طواف و سعی بین صفا و مروه را انجام می دهد و بازمی گردد، امّا در راه خواب بر چشمش غالب می شود و خواب می ماند تا صبح؛ فرمود: باید یک گوسفند قربانی کند. - . التهذیب ۱ : ۵۲۰ -

و به امام صادق علیه السلام گفتم: در ایّام منی به قصد زیارت کعبه پس از نیمه شب از منی خارج شدم، فرمود: نه، تا طلوع فجر؛ زیرا خوش ندارم حاجی، شب را در غیر منی بگذراند. - . همان -

و در روایت صحیحی از آن حضرت نقل شده که فرمود: هر کس به زیارت کعبه رفت و در راه خوابید، پس اگر در مکّه مانده باید قربانی کند، امّا اگر از مکه خارج شده بود چیزی بر عهده اش نیست حتّی اگر هنگام صبح در منی نبوده باشد. - . همان - کلینی این روایت را با سندی حسَن ذکر کرده است. - . الکافی ۴ : ۵۱۴ -

**[ترجمه]

«۴۱»

وَ رَوَی الْکُلَیْنِیُّ أَیْضاً بِسَنَدٍ حَسَنٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: إِذَا زَارَ الْحَاجُّ مِنْ مِنًی فَخَرَجَ فَجَاوَزَ بُیُوتَ مَکَّهَ فَنَامَ ثُمَّ أَصْبَحَ قَبْلَ أَنْ یَأْتِیَ مِنًی فَلَا شَیْ ءَ عَلَیْهِ (۶).

**[ترجمه]کلینی به سند حسَن از آن حضرت علیه السلام روایت کرده است که فرمود: اگر حاجی از منی برای زیارت کعبه رفته باشد، و از مکه خارج شود و از خانه های مکّه بگذرد و پیش از رسیدن به منی تا صبح بخوابد، چیزی بر عهده اش نیست. - . همان ۴ : ۵۱۵ -

**[ترجمه]

«۴۲»

الْفَقِیهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَمِیلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا خَرَجْتَ مِنْ مِنًی قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَلَا تُصْبِحْ إِلَّا بِهَا(۷).

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ نَاجِیَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ مِنْ مِنًی أَوَّلَ اللَّیْلِ فَلَا یَنْتَصِفْ لَهُ اللَّیْلُ إِلَّا وَ هُوَ بِمِنًی وَ إِذَا خَرَجَ بَعْدَ نِصْفِ اللَّیْلِ فَلَا بَأْسَ أَنْ یُصْبِحَ بِغَیْرِهَا(۸).

۱- ۱. الکافی ج ۴ ص ۵۱۴.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۰.

۵- ۵. الکافی ج ۴ ص ۵۱۴.

۶- ۶. الکافی ج ۴ ص ۵۱۵.

۷- ۷. الفقیه ج ۲ ص ۲۸۷.

۸- ۸. الفقیه ج ۲ ص ۲۸۷.

**[ترجمه]الفقيه: امام صادق عليه السـلام فرمود: اگر پيش از غروب خورشـيد از منى خارج شدى، حتماً پيش از صبح در منى باش. - . الفقيه ۲ : ۲۸۷ -

و جعفر بن ناجيه از امام صادق عليه السلام روايت مى كنـد كه فرمود: اگر شـخص در اول شب از منى خارج شود، تا پيش از نيمه شب بايد به منى برگردد، و اگر بعد از نيمه شب خارج شده بود اشـكالى ندارد كه هنگام صبح بيرونِ منى باشد. - . همان -

**[ترجمه]

«۴۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ وَهْبٍ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ: فِي الرَّجُلِ أَفَاضَ إِلَى الْبَيْتِ فَغَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ حَتَّى أَصْبَحَ قَالَ لَا بَأْسَ عَلَيْهِ (۱).

وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ بَاتَ بِمَكَّةَ حَتَّى أَصْبَحَ فِي لَيَالِي مِنًى فَقَالَ إِنْ كَانَ أَتَاهَا نَهَاراً فَبَاتَ حَتَّى أَصْبَحَ فَعَلَيْهِ دَمُ شَاةٍ يُهَرِيقُهُ وَ إِنْ كَانَ خَرَجَ مِنْ مِنًى بَعْدَ نِصْفِ اللَّيْلِ فَأَصْبَحَ بِمَكَّةَ فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْ ءٌ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: اميرمؤمنان على عليه السلام در مورد مردى كه به زيارت كعبه رفته و خواب بر چشمانش غالب گرديده و تا صبح همانجا مانده، فرمود: ايرادى بر او نيست. - . قرب الاسناد : ۶۵ چاپ سنگى، ۸۶ چاپ نجف -

و على بن جعفر از برادرش حضرت موسى بن جعفر عليه السلام روايت مى كنـد: از ايشان درباره مردى سؤال كردم كه در شب‌هاى منى، او شب را تا صبح در مكّه مانده است. فرمود: اگر روز به آنجا رفته بود و شب تا صبح هم همانجا مانده بايد گوسفندى ذبح كند، و اگر پس از نيمه شب از منى خارج شده بود ولى هنگام صبح در مكه بود، چيزى بر عهده اش نيست. - . همان : ۱۰۶ چاپ سنگى، ۱۴۱ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

هذه الأخبار الكثيره و أمثالها تدل على أن منتهى ما يعتبر فى البيتوته طلوع الفجر و قد صرح اللغويون و غيرهم أن البيتوته و البيات الكون بالليل و قد قال تعالى بَياتاً أَوْ نَهاراً(۳) كما مر.

**[ترجمه]همه اين روايات و امثال آن كه زياد هم هستند، دلالت دارند كه آخرين حدّ بيتوته، طلوع فجر است. اهل لغت و ديگران نيز تصريح كرده اند كه بيتوته و بيات، به معناى گذراندن شب در جايى است، و خداوند متعال - چنانچه پيشتر ذكر شد - فرموده است: «بَياتاً أَوْ نَهاراً» - . يونس / ۵۰ - {شب يا روز}.

**[ترجمه]

«۴۴»

الْکَافِی، بِسَنَدٍ مُعْتَبَرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَرَادَ الْعُمْرَهَ انْتَظَرَ إِلَی صَبِیحَهِ ثَلَاثٍ وَ عِشْرِینَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ ثُمَّ یَخْرُجُ مُهِلًّا فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ (۴).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه شخصی قصد عمره داشت، تا صبح روز بیست و سوم ماه رمضان منتظر شود و در آن روز با ذکر «لا اله الا الله» راه بیفتد. - . الکافی ۴ : ۵۳۶ -

**[ترجمه]

أقول

لا یخفی أن الظاهر أن الأمر بالتوقف لإدراک لیله القدر فیدل علی أن نهایتها الصبح و أیضا قوله ذلک الیوم لا یخلو من دلاله علی المطلوب.

**[ترجمه]مخفی نماند که ظاهراً امر به توقّف برای درک شب قدر بوده است و همین دلالت می کند که پایانِ شب قدر، صبح است. همچنین عبارت «آن روز» در کلام امام خالی از دلالت بر مطلوبِ ما نیست.

**[ترجمه]

«۴۵»

الْکَافِی، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یُکْرَهُ لِلرَّجُلِ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرِهِ أَنْ یَطْرُقَ أَهْلَهُ لَیْلًا حَتَّی یُصْبِحَ (۵).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: مکروه است مرد هنگامی که از سفر بازمی گردد، شبانه تا صبح با همسرش نزدیکی کند. - . همان ۵ : ۴۹۹ -

**[ترجمه]

«۴۶»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِی تَزْوِیجِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله زَیْنَبَ قَالَ وَ لَبِثَ سَبْعَهَ أَیَّامٍ بِلَیَالِیهِنَّ عِنْدَ زَیْنَبَ ثُمَّ تَحَوَّلَ إِلَی بَیْتِ أُمِّ سَلَمَهَ وَ کَانَ لَیْلَتُهَا وَ صَبِیحَهُ یَوْمِهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۶).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابن عباس در داستان ازدواج پیامبر صلی الله علیه و آله با زینب گوید: پیامبر هفت شبانه روز را نزد

زینب مانـد، آنگـاه به خانه امّ سـلمه رفت زیرا آن شب و صـبحش نوبت حضور پیامبر در خانه او بود. - . علل الشـرائع : بـدون صفحه -

**[ترجمه]

بیان

المقابله بین اللیله و صبیحه الیوم تدل علی عدم کونها من اللیل.

ص: ۱۱۸

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۶۵ ط حجر ص ۸۶ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۰۶ ط حجر ص ۱۴۱ ط نجف.

۳- ۳. یونس: ۵۰.

۴- ۴. الکافی ج ۴ ص ۵۳۶.

۵- ۵. الکافی ج ۵ ص ۴۹۹.

۶- ۶. علل الشرائع ج ص ....

**[ترجمه]مقابله و درکنار هم بودنِ «شب» و «صبح روز» دلالت دارد که صبح جزء شب نیست.

**[ترجمه]

«۴۷»

الْكَافِی، وَ الْفَقِیهُ، وَ التَّهْذِیبُ، بِإِسْنَادِهِمْ عَنْ إِبْرَاهِیمَ الْكَرْخِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا عَلَیْهِ أَنْ یَبِیتَ عِنْدَهَا فِی لَیْلَتِهَا وَ یَظَلَّ عِنْدَهَا فِی صَبِیحَتِهَا الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]الکافی، الفقیه، التهذیب: امام صادق علیه السلام فرمود: بر مرد واجب است که شب نزد همسرش بماند و صبح آن شب نیز پیش او باشد. ادامه روایت. - . الکافی ۵ : ۵۶۴، الفقیه ۳ : ۲۷۰، التهذیب ۲ : ۲۳۲ -

**[ترجمه]

«۴۸»

التَّهْذِیبُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبَانٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی رَجُلٍ صَلَّی الْغَدَاهَ بِلَیْلٍ غَرَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْقَمَرُ وَ نَامَ حَتَّی طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَأُخْبِرَ أَنَّهُ صَلَّی بِلَیْلٍ قَالَ یُعِیدُ صَلَاتَهُ (۲).

**[ترجمه]التهذیب: امام باقر علیه السلام درباره مردی که نماز صبحش را شب خوانده، ماه او را فریب داده [و نور ماه را فجر پنداشته است]، آنگاه خوابیده و پس از طلوع خورشید به او خبر داده اند که نمازش را شب خوانده بوده، فرمود: باید نمازش را اعاده کند. - . التهذیب ۱ : ۲۰۸، کلینی آن را در ۳ : ۲۸۵ آورده است. -

**[ترجمه]

«۴۹»

الْفَقِیهُ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: وَقْتُ صَلَاهِ اللَّیْلِ مَا بَیْنَ نِصْفِ اللَّیْلِ إِلَی آخِرِهِ (۳).

**[ترجمه]الفقیه: امام باقر علیه السلام فرمود: وقت نماز شب از نیمه شب تا آخر شب است. - . الفقیه ۱ : ۳۰۲ -

**[ترجمه]

«۵۰»

الْكَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ قَالَ: قَرَأْتُ فِی كِتَابِ رَجُلٍ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام الرَّكْعَتَانِ اللَّتَانِ قَبْلَ صَلَاهِ الْفَجْرِ مِنْ صَلَاهِ اللَّیْلِ هِیَ أَمْ مِنْ صَلَاهِ النَّهَارِ وَ فِی أَیِّ وَقْتٍ أُصَلِّیهِمَا فَكَتَبَ بِخَطِّهِ احْشُهُمَا فِی صَلَاهِ اللَّیْلِ حَشْواً(۴).

**[ترجمه]الکافی: علی بن مهزیار گفت: در مکاتبه مردی با امام باقر علیه السلام خواندم که نوشته بود: دو رکعتی که قبل از نماز صبح خوانده می شوند، جزء نماز شب هستند یا از نمازهای [نافله] روزانه هستند؟ و در چه وقتی آن را بخوانم؟ و امام به خط خود پاسخ داده بودند: آن دو رکعت را جزء نماز شب بخوان. - . الکافی ۳ : ۴۵۰ -

**[ترجمه]

«۵۱»

التَّهْذِيبُ، عَنِ الْحُسَيْنِ عَنِ النظر [النَّضْرِ] عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ قَبْلَ الْفَجْرِ أَوْ بَعْدَ الْفَجْرِ فَقَالَ قَبْلَ الْفَجْرِ إِنَّهُمَا مِنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً صَلَاةُ اللَّيْلِ الْخَبَرَ(۵).

**[ترجمه]التهذیب: زراره گوید: از امام باقر علیه السلام درباره دو رکعت [نافله] فجر سؤال کردم که آیا پیش از طلوع فجر خوانده می شود یا بعد از فجر؟ فرمود: پیش از طلوع فجر خوانده می شود؛ این دو رکعت جزء سیزده رکعت نماز شب است. تا آخر روایت. - . التهذیب ۱ : ۱۷۳ -

**[ترجمه]

بيان

قد مر استدلال العلامه قدس سره بهذا الخبر و ربما يناقش فيه بأنه يدل على كونها من جمله صلاه الليل المعروفه يعنى ثلاث عشره ركعه و يؤيده أنه لم يقل من صلوات الليل بل قال من صلاه الليل.

**[ترجمه]پیشتر استدلال علامه (قدس سره) به این روایت ذکر گردید، و چه بسا مناقشه شود که در این روایت نماز نافله فجر جزء نماز شب قرار گرفته، یعنی نماز شب معروف، سیزده رکعت شده است، و تأیید مناقشه این است که امام نفرموده جزء نمازهای شب، بلکه گفته است: جزء نماز شب.

**[ترجمه]

أقول

هذا الوجه و إن كان محتملا لكن لا يخلو من ظهور فى المراد.

ص: ۱۱۹

۱- ۱. الكافى ج ۵ ص ۵۶۴، الفقيه ج ۳ ص ۲۷۰، التهذيب ج ۲ ص ۲۳۲.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۲۰۸، و رواه الكلينى فى ج ۳ ص ۲۸۵.

۳- ۳. الفقیه ج ۱ ص ۳۰۲.

۴- ۴. الکافی ج ۳ ص ۴۵۰.

۵- ۵. التهذیب ج ۱ ص ۱۷۳.

**[ترجمه]هرچند احتمال این وجه وجود دارد، اما خالی از ظهور در مقصود ما نیست.

**[ترجمه]

«۵۲»

التَّهْذِيبُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِصَلَاهِ اللَّيْلِ مِنْ أَوَّلِ اللَّيْلِ (۱) إِلَى آخِرِهِ إِلَّا أَنَّ أَفْضَلَ ذَلِكَ إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ.

و عن ابن محبوب عن محمد بن عيسى عن ابن أبی عمير: مثله (۲)

**[ترجمه]التهذيب: امام صادق عليه السلام فرمود: نماز شب را می توان از ابتدای شب تا آخر شب خواند، امّا بهتر است كه از نيمه شب به بعد خوانده شود. -. همان ۱ : ۳۲۰ -

و از ابن محبوب از محمد بن عيسی از ابن ابی عمير مانند آن نقل شده است. -. همان ۱ : ۲۳۲ -

**[ترجمه]

توضيح

يدل على أن آخر الليل آخر وقت صلاته و معلوم أن الانتصاف الواقع بعد ذكر الأول و الآخر على وجه مخصوص إنما يراعی بالنسبه إليهما على هذا الوجه.

**[ترجمه]اين روايت دلالت دارد كه آخر شب، پايانِ وقت نماز شب می باشد، و معلوم است كه نيمه شب كه بعد از ذكر اول و آخر بر وجه مخصوصی آمده، اين «نيمه» بايد به همين وجه نسبت به اول و آخر محاسبه گردد.

**[ترجمه]

«۵۳»

التَّهْذِيبُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ أَظُنُّهُ إِسْحَاقَ بْنَ غَالِبٍ قَالَ قَالَ إِذَا قَامَ الرَّجُلُ مِنَ اللَّيْلِ فَظَنَّ أَنَّ الصُّبْحَ قَدْ أَضَاءَ فَأَوْتَرَ ثُمَّ نَظَرَ فَرَأَى أَنَّ عَلَيْهِ لَيْلًا قَالَ يُضِيفُ إِلَى الْوَتْرِ رَكْعَهً ثُمَّ يَسْتَقْبِلُ صَلَاهَ اللَّيْلِ ثُمَّ يُوتِرُ بَعْدَهُ (۳).

وَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَقُومُ وَ أَنَا أَتَخَوَّفُ الْفَجْرَ قَالَ فَأَوْتِرْ قُلْتُ فَأَنْظُرُ فَإِذَا عَلَيَّ لَيْلٌ قَالَ فَصَلِّ صَلَاهَ اللَّيْلِ (۴).

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ کَانَ یُصَلِّی رَکْعَتَیْنِ بَعْدَ الْعِشَاءِ یَقْرَأُ فِیهِمَا بِمِائَهِ آیَهٍ وَ لَا یَحْتَسِبُ بِهِمَا وَ رَکْعَتَیْنِ وَ هُوَ جَالِسٌ یَقْرَأُ فِیهِمَا بِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَ قُلْ یا أَیُّهَا الْکافِرُونَ فَإِنِ اسْتَیْقَظَ مِنَ اللَّیْلِ صَلَّی صَلَاهَ اللَّیْلِ وَ أَوْتَرَ وَ إِنْ لَمْ یَسْتَیْقِظْ حَتَّی یَطْلُعَ الْفَجْرُ صَلَّی رَکْعَهً فَصَارَتْ شَفْعاً وَ احْتَسَبَ

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۰.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲.

بِالرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ صَلَّاهُمَا بَعْدَ الْعِشَاءِ وَتْراً(۱).

**[ترجمه]التهذیب: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه انسان شب هنگام برخیزد و گمان کند صبح پرتو افکنده، پس نماز وتر را بخواند و بعد بنگرد و ببیند شب است، یک رکعت دیگر به وتر اضافه می نماید، آنگاه شروع به نماز شب می کند و پس از آن وتر را می خواند. - . همان -

و علی بن عبدالعزیز روایت کرده می گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: شب که [برای نماز شب] برمی خیزم، هراس آن دارم که فجر طلوع کرده باشد. فرمود: نماز وتر را بخوان. گفتم: پس می نگرم و می بینم شب است. فرمود: بنابراین نماز شب را بخوان. - . همان -

و حَجّال از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ایشان بعد از نماز عشا دو رکعت می خواند و در آنها صد آیه می خواند و نیت خاصی برای آن نمی کرد، و دو رکعت نشسته می خواند و در آنها سوره توحید و کافرون را می خواند، و چون شب برمی خاست، نماز شب را می خواند و پس از آن وتر را بجا می آورد، و اگر تا طلوع فجر برنمی خاست یک رکعت می خواند و آن را شفع محسوب می کرد و دو رکعتی را که بعد از نماز عشا خوانده بود، بعنوان وتر به حساب می آورد. - . همان ۱ : ۲۳۳ -

**[ترجمه]

بيان

هذه الأخبار تدل على أنه إذا بقي شي ء من الليل بقي وقت صلاه الليل و لو حمل ليل و ليلا على كثير من الليل أيضا يدل على ذلك كما لا يخفى على العارف بأساليب الكلام.

**[ترجمه]این روایات دلالت دارند که اگر مقداری از شب مانده باشد وقت نماز شب هم باقی است هرچند «شب» و «شبی» دلالت بر قسمت زیادی از شب نیز داشته باشند، و این دلالت بر آشنایان به اسلوب کلام مخفی نیست .

**[ترجمه]

«۵۴»

الْكَافِي، عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنِ الْخَزَّازِ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیهما السلام كَانَ إِذَا أَصْبَحَ قَالَ أَبْتَدِئُ يَوْمِي هَذَا الدُّعَاءَ فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ الْعَبْدُ أَجْزَأَ مِمَّا نَسِيَ فِي يَوْمِهِ (۲).

وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي إِسْمَاعِيلَ السَّرَّاجِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَنْ قَالَ إِذَا أَصْبَحَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ إِلَخْ إِذَا قَالَ هَذَا الْكَلَامَ لَمْ يَضُرَّهُ يَوْمَهُ ذَلِكَ شَيْ ءٌ وَ إِذَا أَمْسَى فَقَالَ لَمْ يَضُرَّهُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ شَيْ ءٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (۳).

**[ترجمه]الكافي: امام صادق عليه السـلام فرمود: حضـرت على بن الحسين هر روز صبح مى گفت: امروزم را به دعا آغاز مى كنم، و هر بنـده اى اين گونه روزش را آغـاز كنـد، از آنچه در آن روز فراموش نمايـد برايش كفايت مى كنـد. - . الكافى ٢ : ٥٢٣ -

و امـام بـاقر عليه السـلام فرمـود: كسـى كه صـبحگاه بگويـد: «خداونـدا من صـبح كردم...» در آن روز هيـچ ضـررى متوجّهش نخواهد شد، و اگر شبانگاه هم آن را بخواند در آن شب هيچ ضررى نخواهد ديد اگر خدا بخواهد. - . همان ٢ : ٥٢٨ -

**[ترجمه]

«۵۵»

التَّهْـذِيبُ، وَ الْكَافِي، مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِـدَّةٍ مِنْ أَصْـحَابِنَا عَنْ سَـهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَحَـدِهِمَا عليهمـا السـلام قَالَ: أَيُّمَا امْرَأَةٍ أَوْ رَجُلٍ خَائِفٍ أَفَاضَ مِنَ الْمَشْـعَرِ الْحَرَامِ لَيْلًا فَلَا بَأْسَ فَلْيَرْمِ الْجَمْرَةَ ثُمَّ لْيَمْضِ وَ لْيَأْمُرْ مَنْ يَذْبَحُ عَنْهُ الْخَبَرَ(۴).

وَ عَنْهُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيـلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ بَعْضِ أَصْـحَابِنَا عَنْ أَحَـدِهِمَا عليهما السـلام قَالَ: لَا بَأْسَ أَنْ يُفِيضَ الرَّجُلُ بِلَيْلٍ إِذَا كَانَ خَائِفاً(۵).

وَ عَنْهُ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۲۳۳.

۲- ۲. الكافى ج ۲ ص ۵۲۳.

۳- ۳. الكافى ج ۲ ص ۵۲۸ و صدر السند هكذا: أبو عليّ الأشعريّ، عن محمّد بن عبد الجبار عن محمّد بن إسماعيل.

۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۵۰۲، الكافى ج ۵ ص ۴۷۴.

۵- ۵. التهذيب ج ۱ ص ۵۰۲، الكافى ج ۵ ص ۴۷۴.

أَبِی الْمَغْرَاءِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلنِّسَاءِ وَ الصِّبْیَانِ أَنْ یُفِیضُوا بِاللَّیْلِ وَ أَنْ یَرْمُوا الْجِمَارَ بِلَیْلٍ وَ أَنْ یُصَلُّوا الْغَدَاهَ فِی مَنَازِلِهِمْ (۱).

وَ عَنْهُ عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِیدٍ الْأَعْرَجِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ مَعَنَا نِسَاءٌ فَأُفِیضُ بِهِنَّ بِلَیْلٍ قَالَ نَعَمْ تُرِیدُ أَنْ تَصْنَعَ کَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ أَفِضْ بِهِنَّ بِلَیْلٍ الْخَبَرَ(۲).

تقریب

**[ترجمه]التهذیب، الکافی: امام صادق یا امام باقر علیهما السلام فرمود: هر زن یا مردی که ترس و دلهره داشت اگر شبانه از مشعر الحرام برود، هیچ ایرادی ندارد، باید جمره را رمی کند و آنگاه به راه خود ادامه دهد، و کسی را مأمور کند تا به نیابت از او ذبح نماید. ادامه روایت. - . التهذیب ۱ : ۵۰۲، الکافی ۵ : ۴۷۴ -

و از یکی از آن دو امام علیهما السلام نقل شده که فرمود: ایرادی ندارد که انسان اگر ترس و دلهره داشت، شبانه برود. - . همان -

امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله به زنان و کودکان اجازه داد تا شبانه بروند و شبانه رمی جمرات نمایند و نماز صبح را در منزلشان بخوانند. - . همان -

سعید اعرج گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: فدایت گردم، زنانی همراه ما هستند، آیا آنها را شبانه روانه کنم؟ فرمود: بله، می خواهی کاری را انجام دهی که رسول خدا صلی الله علیه و آله انجام داد؟! گفتم: آری. فرمود: آنها را شبانه روانه کن. ادامه خبر. - . التهذیب ۱ : ۱۶۹ -

**[ترجمه]

أقول

معلوم أن الإفاضه باللیل المذکوره فی تلک الأخبار المراد بها الإفاضه قبل الفجر و المناقش مکابر.

**[ترجمه]مؤلف گوید: معلوم است که مقصود از روانه شدنِ شبانه مذکور در این روایات، افاضه پیش از فجر است، و کسی که در آن مناقشه کند نیّت غلبه و عناد دارد.

**[ترجمه]

«۵۶»

التَّهْذِیبُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الثَّمَانِیَهَ رَکَعَاتٍ یُصَلِّیهَا الْعَبْدُ آخِرَ اللَّیْلِ زِینَهُ الْآخِرَهِ(۳).

وَ عَنْ مُرَازِمٍ عَنْهُ علیه السلام: قُلْتُ مَتَى أَصَلِّی صَلَاهَ اللَّیْلِ قَالَ صَلِّهَا آخِرَ اللَّیْلِ (۴).

**[ترجمه]التهـذیب: امـام صـادق علیه السـلام فرمود: هشت رکعتی که بنـده در آخر شب می خوانـد، زینت آخرت است. - . همان ۱ : ۲۳۱ -

و مرازم از آن حضرت روایت کرده که گفتم: نماز شب را کی بخوانم؟ فرمود: در آخر شب بخوان. - . همان ۱ : ۳۲۰ -

**[ترجمه]

«۵۷»

الْخِلَافُ، لِلشَّیْخِ رَوَی النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ بِلَالًا یُؤَذِّنُ بِلَیْلٍ فَکُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی یُؤَذِّنَ ابْنُ أُمِّ مَکْتُومٍ.

**[ترجمه]الخلاـف شـیخ طوسـی: روایت شـده که پیـامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: بلاـل شب اذان می گویـد، پس [در ماه رمضان] بخورید و بیاشامید تا زمانی که اذان ابن امّ مکتوم را بشنوید.

**[ترجمه]

«۵۸»

الْمُعْتَبَرُ، عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ثَمَانٌ مِنْ آخِرِ اللَّیْلِ ثُمَّ الْوَتْرُ ثَلَاثُ رَکَعَاتٍ وَ یَفْصِلُ بَیْنَهُمَا بِتَسْلِیمٍ ثُمَّ رَکْعَتَیِ الْفَجْرِ.

**[ترجمه]المعتبر: امام صادق علیه السـلام فرمود: هشت رکعت نماز در آخر شب خوانـده می شود، سـپس سه رکعت وتر که میان این سه رکعت با یک سلام فاصله می اندازد، و آنگاه دو رکعت نافله صبح.

**[ترجمه]

«۵۹»

التَّهْذِیبُ، فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ بِاللَّیْلِ فِی السَّفَرِ فِی أَوَّلِ اللَّیْلِ فَقَالَ إِذَا خِفْتَ الْفَوْتَ فِی آخِرِهِ (۵).

وَ فِی الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِصَـلَاهِ اللَّیْلِ فِیمَا بَیْنَ أَوَّلِهِ إِلَی آخِرِهِ إِلَّا أَنَّ أَفْضَلَ ذَلِکَ بَعْدَ انْتِصَافِ اللَّیْلِ (۶).

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۵۰۲، الکافی ج ۵ ص ۴۷۴.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۶۹.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۱.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۰.

۵- ۵. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲ و ۳۲۰.

۶- ۶. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲ و ۳۲۰.

وَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ بِلَالٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَيْهِ فِی وَقْتِ صَلَاهِ اللَّيْلِ فَكَتَبَ عِنْدَ زَوَالِ اللَّيْلِ وَ هُوَ نِصْفُهُ أَفْضَلُ فَإِنْ فَاتَ فَأَوَّلُهُ وَ آخِرُهُ جَائِزٌ(۱).

**[ترجمه]التهذیب: راوی گوید: از حضرت ابوالحسن علیه السلام در مورد نماز شب در سفر سؤال کردم که آیا می شود آن را در اول شب خواند؟ فرمود: اگر بیم داشتی که در آخر شب از تو فوت شود، در اول شب بخوان. - . همان ۱ : ۲۳۲ و ۳۲۰ -

و امام صادق علیه السلام فرمود: نماز شب را از اول تا آخر شب می توان خواند، امّا بعد از نیمه شب فضیلت بیشتری دارد. - . همان -

و از حسین بن علی بن بلال نقل است که گفت: در مکاتبه ای برای آن حضرت در مورد وقت نماز شب نوشتم؛ ایشان در پاسخ مرقوم داشتند: هنگام زوال شب یعنی نیمه آن افضل است، امّا اگر فوت می شد، اول و آخر شب جایز است. - . همان -

**[ترجمه]

تفهیم

هذه الأخبار تدل على أن وقت صلاه الليل ممتد إلى آخر الليل و آخر وقت صلاه الليل الفجر الثانی بالاتفاق و الخبران الأخيران يدلان ظاهرا على أن نصف الليل هو نصف الزمان الممتد من الغروب إلى طلوع الفجر إذ ذكر الانتصاب بعد ذكر الأول و الآخر لا يفهم منه إلا كونه منتصف ما بينهما لا سيما الأخير لإرجاع الضمائر إلى أمر واحد و يفهم منه أن زوال الليل لا يراد به الزوال عن دائره نصف النهار.

**[ترجمه]این روایات دلالت دارند که وقت نماز شب تا آخر شب ادامه دارد، و همه متّفقند که آخرین مهلت نماز شب، فجر دوم است. و دو روایت آخر به طور روشن دلالت دارند که نصف شب، نیمی از مدت زمانی است که از غروب تا طلوع فجر ادامه دارد، زیرا تنها چیزی که از ذکر انتصاف، پس از ذکر اوّل و آخر وقت فهمیده می شود، زمان میانه این دو است، بخصوص در روایت دوم؛ زیرا ارجاع ضمیر به یک چیز است، و از آن فهمیده می شود که تنها مقصود از زوال شب، زوال از دایره نصف النهار است.

**[ترجمه]

«۶۰»

الْفَقِيهُ، وَ الْكَافِی، فِی الصَّحِيحِ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنَّ رَجُلًا مِنْ مَوَالِيكَ مِنْ صُلَحَائِهِمْ شَكَا إِلَيَّ مَا يَلْقَى مِنَ النَّوْمِ وَ قَالَ إِنِّی أُرِيدُ الْقِيَامَ إِلَى الصَّلَاهِ بِاللَّيْلِ فَيَغْلِبُنِی النَّوْمُ إِلَى أَنْ أُصْبِحَ إِلَى قَوْلِهِ وَ لَمْ يُرَخِّصْ فِی النَّوَافِلِ أَوَّلَ اللَّيْلِ وَ قَالَ الْقَضَاءُ بِالنَّهَارِ أَفْضَلُ (۲).

**[ترجمه]الفقیه، الکافی: معاویه بن وهب گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: یکی از دوستان صالحِ شما از آنچه که از

خواب به او می‌رسید، نزد من شکایت کرد و گفت: قصد می کنم که برای نماز شب بیدار شوم، اما خواب بر من غلبه می کند و تا صبح بیدار نمی شوم تا آنجا که می گوید: آن حضرت اجازه نداد که نوافل را در اول شب بخوانند و فرمود: قضای نماز شب در روز بافضیلت تر است. - . الفقیه ۱ : ۳۰۲، الکافی ۳ : ۴۴۷ -

**[ترجمه]

«۶۱»

الْکَافِی، وَ التَّهْذِیبُ، عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ جَابِرٍ أَوِ ابْنِ سِنَانٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنِّی أَقُومُ آخِرَ اللَّیْلِ وَ أَخَافُ الصُّبْحَ قَالَ اقْرَأِ الْحَمْدَ وَ اعْجَلْ اعْجَلْ (۳).

وَ فِی الصَّحِیحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَقُومُ مِنْ آخِرِ اللَّیْلِ وَ هُوَ یَخْشَی أَنْ یَفْجَأَهُ الصُّبْحُ أَ یَبْدَأُ بِالْوَتْرِ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]الکافی، التهذیب: اسماعیل بن جابر یا ابن سنان گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: من آخر شب برمی خیزم و هراس آن دارم که صبح شود! فرمود: حمد را بخوان و عجله کن. - . التهذیب ۱ : ۱۲۵، الکافی ۳ : ۴۴۹ -

و محمد بن مسلم گوید: از امام باقر علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که آخر شب برمی خیزد و هراس دارد که ناگهان صبح شود، آیا وتر را شروع کند؟ ادامه روایت. - . همان -

**[ترجمه]

«۶۲»

التَّهْذِیبُ، فِی الصَّحِیحِ عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یَکُونُ فِی بَیْتِهِ وَ هُوَ یُصَلِّی وَ هُوَ یَرَی أَنَّ عَلَیْهِ لَیْلًا ثُمَّ یَدْخُلُ عَلَیْهِ الْآخَرُ مِنَ الْبَابِ فَقَالَ قَدْ أَصْبَحْتَ هَلْ یُعِیدُ الْوَتْرَ أَمْ لَا أَوْ یُعِیدُ شَیْئاً مِنْ صَلَاتِهِ قَالَ:

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲ و ۳۲۰.
۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۳۰۲، الکافی ج ۳ ص ۴۴۷.
۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۲۵، الکافی ج ۳ ص ۴۴۹.
۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۱۲۵، الکافی ج ۳ ص ۴۴۹.

يُعِيدُ إِنْ صَلَّاهَا مُصْبِحاً(۱).

**[ترجمه]التهذیب: سعد بن سعد گوید: از امام رضا علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که در خانه اش مشغول نماز است و گمان می کند که شب است. آنگاه شخص دیگری از در وارد می شود و می گوید: صبح شده است! آیا وتر را اعاده کند یا نه؟ چیزی از نمازش را اعاده کند؟ فرمود: اگر در حالی که صبح شده بود نماز خوانده، آن را اعاده کند. - . التهذیب ۱ : ۲۳۲ -

**[ترجمه]

«۶۳»

الْفَقِيهُ، قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: وَقْتُ صَلَاةِ اللَّيْلِ مَا بَيْنَ اللَّيْلِ إِلَى آخِرِهِ (۲).

**[ترجمه]الفقیه: امام باقر علیه السلام فرمود: وقت نماز شب از نیمه شب تا آخر شب است. - . الفقیه ۱ : ۳۰۲ -

**[ترجمه]

«۶۴»

التَّهْذِيبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ أَوَّلِ وَقْتِ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ قَالَ سُدُسُ اللَّيْلِ الْبَاقِي (۳).

وَ فِي الصَّحِيحِ عَنْ حَمَّادٍ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رُبَّمَا صَلَّيْتُهُمَا وَ عَلَيَّ لَيْلٌ فَإِنْ قُمْتُ وَ لَمْ يَطْلُعِ الْفَجْرُ أَعَدْتُهُمَا(۴).

**[ترجمه]التهذیب: محمد بن مسلم گوید: از امام باقر علیه السلام درباره اول وقت دو رکعتِ [نافله] فجر سؤال کردم، فرمود: وقت آن یک ششمِ آخر شب است. - . التهذیب ۱ : ۱۷۳ -

و حمّاد گوید: امام صادق علیه السلام به من فرمود: چه بسا آن دو رکعت را می خوانم درحالی که هنوز شب است، پس اگر برخاستم و فجر طلوع نکرده بود، دوباره آن را اعاده می کنم. - . همان -

**[ترجمه]

«۶۵»

الْكَافِي، فِي الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا كَانَ يُحْمَدُ الرَّجُلُ أَنْ يَقُومَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَيُصَلِّيَ صَلَاتَهُ ضَرْبَةً وَاحِدَةً ثُمَّ يَنَامَ وَ يَذْهَبَ (۵).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: این گونه نبوده است که شخص ستوده شود در حالی که آخر شب بیدار

شده، تند و با عجله نمازش را بخواند و بخوابد و برود. - . الکافی ۳ : ۴۴۶ -

**[ترجمه]

«۶۶»

التَّهْذِيبُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا علیه السلام عَنْ سَاعَاتِ الْوَتْرِ قَالَ أَحَبُّهَا إِلَيَّ الْفَجْرُ الْأَوَّلُ (۶) وَ سَأَلْتُهُ عَنْ أَفْضَلِ سَاعَاتِ صَلَاهِ اللَّيْلِ قَالَ الثُّلُثُ الْبَاقِي (۷).

**[ترجمه]التهذیب: اسماعیل بن سعید گوید: از امام رضا علیه السلام در مورد اوقات نماز وتر سؤال کردم، فرمود: محبوب ترین وقت آن برای من فجر اوّل است. - . التهذیب ۱ : ۲۳۲ - و از ایشان درباره بهترین اوقات نماز شب سؤال کردم، فرمود: یک سوم باقی‌مانده شب. - . همان -

**[ترجمه]

«۶۷»

الْفَقِيهُ، عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَفْضَلُ قَضَاءِ صَلَاهِ اللَّيْلِ فِي السَّاعَهِ الَّتِي فَاتَتْكَ آخِرُ اللَّيْلِ وَ لَيْسَ بَأْسٌ أَنْ تَقْضِيَهَا بِالنَّهَارِ وَ قَبْلَ أَنْ تَزُولَ الشَّمْسُ (۸).

**[ترجمه]الفقیه: امام باقر علیه السلام فرمود: بهترین وقت برای قضای نماز شب، همان ساعتی است که نماز شب از تو فوت شده در آخر شب، و اشکالی ندارد که آن را در روز، پیش از زوال خورشید قضا کنی. - . الفقیه ۱ : ۳۱۶ -

**[ترجمه]

«۶۸»

الْكَافِي، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَفْضَلُ قَضَاءِ النَّوَافِلِ قَضَاءُ صَلَاهِ اللَّيْلِ بِاللَّيْلِ وَ صَلَاهِ النَّهَارِ بِالنَّهَارِ قُلْتُ وَ يَكُونُ وَتْرَانِ فِي لَيْلَهٍ قَالَ لَا قُلْتُ وَ لِمَ تَأْمُرُنِي أَنْ أُوتِرَ وَتْرَيْنِ فِي لَيْلَهٍ قَالَ أَحَدُهُمَا قَضَاءٌ(۹).

ص: ۱۲۴

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲.
۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۳۰۲.
۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۷۳.
۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۱۷۳.

۵- ۵. الکافی ج ۳ ص ۴۴۶.

۶- ۶. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲.

۷- ۷. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۲.

۸- ۸. الفقیه ج ۱ ص ۳۱۶.

۹- ۹. الکافی ج ۳ ص ۴۵۲.

**[ترجمه]الکافی: امام باقر علیه السلام فرمود: بافضیلت ترین قضای نوافل، قضای نماز شب در شب، و قضای نماز [نافله] روز در روز است. گفتم: یعنی دو نماز وتر در یک شب؟ فرمود: نه. گفتم: پس چرا می‌فرمایید دو نماز وتر در یک شب بخوانم؟ فرمود: یکی از آنها به نیّت قضا است. - . الکافی ۳ : ۴۵۲ -

**[ترجمه]

«۶۹»

غِیَاثُ سُلْطَانِ الْوَرَی، لِلسَّیِّدِ بْنِ طَاوُسٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ رَجُلٌ عَلَیْهِ دَیْنٌ مِنْ صَلَاهٍ قَامَ یَقْضِیهِ فَخَافَ أَنْ یُدْرِکَهُ الصُّبْحُ وَ لَمْ یُصَلِّ صَلَاهَ لَیْلَتِهِ تِلْکَ قَالَ یُؤَخِّرُ الْقَضَاءَ وَ یُصَلِّی صَلَاهَ لَیْلَتِهِ تِلْکَ.

**[ترجمه]غیاث سلطان الوری (تألیف سید بن طاووس): زراره گوید: به امام باقر علیه السلام گفتم: مردی نماز قضا برعهده داشته و برخاسته تا آن را قضا کند و می ترسد که صبح شود و نماز آن شبش فوت شود. فرمود: نماز قضا را به تأخیر می اندازد و اول نماز شبش را می خواند.

**[ترجمه]

«۷۰»

الْخِصَالُ، بِسَنَدِهِ الْمُعْتَبَرِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: مَنْ کَانَتْ لَهُ حَاجَهٌ فَیَطْلُبُهَا فِی ثَلَاثِ سَاعَاتٍ إِلَی قَوْلِهِ وَ سَاعَهٍ فِی آخِرِ اللَّیْلِ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَإِنَّ مَلَکَیْنِ یُنَادِیَانِ هَلْ مِنْ تَائِبٍ یُتَابُ عَلَیْهِ الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]الخصال: امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: هر کس حاجتی دارد آن را در سه وقت طلب کند: - تا آنجا که فرمود: - و یک وقت آخر شب هنگام طلوع فجر است، که دو فرشته ندا می دهند: آیا توبه کننده ای هست تا توبه اش پذیرفته شود؟... - . الخصال ۲ : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

أقول

ظاهر أن المراد به قبل طلوع الفجر کما روی فی أخبار کثیره أن هذا النداء فی اللیل و أن وقت الإجابه السحر و أن ساعه الإجابه فی اللیل کما لا یخفی علی المتتبع.

**[ترجمه]ظاهراً مقصود ندای پیش از طلوع فجر است، چنانچه در روایات زیادی آمده است که این ندا در شب است و وقت اجابت دعا، سحر است، و ساعتِ اجابت در شب است، و این امر بر اهل تحقیق مخفی نیست.

**[ترجمه]

«۷۱»

الْکَافِی، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ ظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ (۲) قَالَ هُوَ الدُّعَاءُ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ هِیَ سَاعَهُ إِجَابَهٍ(۳).

**[ترجمه]الکافی: از امام صادق علیه السلام نقل شده که در تفسیر آیه «وَ ظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ» - . رعد / ۱۵ - { با سایه هایشان بامدادان و شامگاهان} فرمود: یعنی دعای پیش از طلوع و غروب خورشید که ساعت اجابت دعاست. - . الکافی ۲ : ۵۲۲ -

**[ترجمه]

أقول

معلوم أن الغدو من الیوم و الغداء من طعام الیوم لکن من لا ینبهه صلاه الغداه لا ینبهه هذا و یلتزم أن الغداه من اللیل.

**[ترجمه]معلوم است که «غُدُوّ» جزء روز است و «غَداء» جزء غذای روزانه است، امّا کسی که «صلاه الغداه» متوجّهش نمی کند این هم باعث توجّهش نخواهد شد و می گوید «غداه» جزء شب است.

**[ترجمه]

«۷۲»

مِصْبَاحُ الْکَفْعَمِیِّ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: مَنْ کَانَتْ بِهِ عِلَّهٌ فَلْیَقُلْ عَلَیْهَا فِی کُلِّ صَبَاحٍ أَرْبَعِینَ مَرَّهً أَرْبَعِینَ یَوْماً إِلَخْ.

**[ترجمه]مصباح کفعمی: از امام صادق علیه السلام نقل است که فرمود: کسی که مرضی دارد تا چهل روز هر روز صبح چهل بار بگوید.. .

**[ترجمه]

أقول

لو کان الصباح من اللیل لقال أربعین لیله.

**[ترجمه]اگر «صبح» جزء شب بود، باید می فرمود: «چهل شب».

**[ترجمه]

«۷۳»

الْکَافِی، فِی الْحَسَنِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَصْبَحْتَ وَ أَمْسَیْتَ فَقُلْ عَشْرَ مَرَّاتٍ اللَّهُمَّ مَا أَصْبَحَتْ بِی مِنْ نِعْمَهٍ إِلَی قَوْلِهِ فَإِنَّکَ إِذَا قُلْتَ ذَلِکَ کُنْتَ قَدْ أَدَّیْتَ شُکْرَ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ بِهِ عَلَیْکَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ وَ فِی تِلْکَ اللَّیْلَهِ(۴).

ص: ۱۲۵

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۸، و قد مر تحت الرقم ....

۲- ۲. الرعد: ۱۵.

۳- ۳. الکافی ج ۲ ص ۵۲۲.

۴- ۴. الکافی ج ۲ ص ۹۹ و قد مر.

وَ فِی الصَّحِیحِ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: شَرَفُ الْمُؤْمِنِ قِیَامُهُ بِاللَّیْلِ (۱).

وَ عَنْهُ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ (۲) قَالَ صَلَاهُ الْمُؤْمِنِ بِاللَّیْلِ تَذْهَبُ بِمَا عَمِلَ مِنْ ذَنْبٍ بِالنَّهَارِ(۳).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السلام فرمود: صبح و شام ده مرتبه بگو: «خداوندا هر نعمتی که صبحگاه به من رسید – تا آنجا که فرمود: – پس چون این را گفتی، شکر تمام نعمت‌های خداوند را در آن روز و شب بجای آورده ای. – . الکافی ۲ : ۹۹ –

و از آن حضرت نقل شده که فرمود: شرافت مؤمن، شب زنده داری اوست. – . همان ۳ : ۴۸۸ –

و از آن حضرت نقل شده که در تفسیر آیه «إِنَّ الْحَسَناتِ یُذْهِبْنَ السَّیِّئاتِ» – . هود / ۱۱۴ – {خوبیها بدیها را از میان می برد} فرمود: نماز مؤمن در شب، گناهان روزانه او را محو می کند. – . الکافی ۳ : ۲۶۶ –

**[ترجمه]

«۷۴»

التَّهْذِیبُ، فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: وَ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ قُمِ اللَّیْلَ إِلَّا قَلِیلًا(۴) قَالَ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ یُصَلِّیَ کُلَّ لَیْلَهٍ إِلَّا أَنْ یَأْتِیَ لَیْلَهٌ مِنَ اللَّیَالِی لَا یُصَلِّی فِیهَا شَیْئاً(۵).

**[ترجمه]التهذیب: از امام باقر علیه السلام درباره آیه «قُمِ اللَّیْلَ إِلَّا قَلِیلًا» – . مزّمّل / ۲ – { به پا خیز شب را مگر اندکی} سؤال شد، و ایشان فرمود: خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله دستور داد تا هر شب نماز بخواند مگر اینکه شبی از شب‌ها بیاید که در آن هیچ نمازی نخواند. – . التهذیب ۱ : ۲۳۱ –

**[ترجمه]

أقول

من البین أن صلاه الفجر غیر داخل فی هذه الصلاه بعد القیام و لکن علیه السلام یترک صلاه الفجر أبدا.

**[ترجمه]روشن است که پس از برخاستن، نماز صبح جزء این نماز نیست، امّا آن حضرت علیه السلام همیشه نماز صبح را ترک می کرد.

**[ترجمه]

«۷۵»

التَّهْـذِيبُ، وَ ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ- الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِينَهُ الْحَياهِ الدُّنْيا إِنَّ الثَّمَانِیَ رَكَعَاتٍ يُصَلِّيهَا الْعَبْدُ آخِرَ اللَّيْلِ زِينَهُ الْآخِرَه(۶).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام: قِيَامُ اللَّيْلِ مَصَحَّهٌ لِلْبَدَنِ الْخَبَرَ(۷).

**[ترجمه]التهذیب، ثواب الاعمال: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند عزّوجل فرمود: «الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِينَهُ الْحَياهِ الدُّنْيا» - . کهف / ۴۶ - {مال و پسران زیور زنـدگی دنیاینـد}؛ هشت رکعتی که بنـده در آخر شب می خوانـد، زینت آخرت است. - . التهذیب ۱ : ۲۳۱، ثواب الأعمال : ۳۸ -

و از آن حضرت نقل است که علی علیه السلام فرمود: شب زنده داری موجب سلامتی بدن است. ادامه روایت. - . التهذیب ۱ : ۱۶۹، الخصال ۲ : ۱۵۶، المحاسن : ۵۳، ثواب الأعمال : ۳۸ -

**[ترجمه]

«۷۶»

الْفَقِيهُ، فِی وَصِيَّتِهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام: يَا عَلِیُّ ثَلَاثٌ فَرَحَاتٌ لِلْمُؤْمِنِ فِی الدُّنْيَا مِنْهَا التَّهَجُّدُ فِی آخِرِ اللَّيْلِ يَا عَلِیُّ ثَلَاثٌ كَفَّارَاتٌ مِنْهَا التَّهَجُّدُ بِاللَّيْلِ وَ النَّاسُ نِيَامٌ (۸).

۱- ۱. الکافی ج ۳ ص ۴۸۸.

۲- ۲. هود: ۱۱۴.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۲۶۶.

۴- ۴. المزّمّل: ۲.

۵- ۵. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۱.

۶- ۶. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۱ و قد مر تحت الرقم ۵۶، ثواب الأعمال: ۳۸.

۷- ۷. التهذیب ج ۱ ص ۱۶۹، و تراه فی الخصال ج ۲ ص ۱۵۶، المحاسن: ۵۳ ثواب الأعمال: ۳۸.

۸- ۸. الفقیه ج ۴ ص ۲۶۰.

**[ترجمه]الفقیه: در وصیت پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام آمده است: ای علی، برای مؤمن سه شادمانی در دنیا وجود دارد: یکی از آنها تهجّد در آخر شب است. ای علی سه کفاره وجود دارد که یکی از آنها تهجّد در شب است در حالی که مردم همه در خوابند. - . الفقیه ۴ : ۲۶۰ -

**[ترجمه]

أقول

ظاهر أن الصلاه بعد الفجر غیر داخل فی التهجد المذکور هنا.

**[ترجمه]ظاهراً نماز بعد از فجر جزء تهجّد مذکور در اینجا به حساب نمی آید.

**[ترجمه]

«۷۷»

التَّهْذِیبُ، وَ الْعِلَلُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تَدَعْ قِیَامَ اللَّیْلِ فَإِنَّ الْمَغْبُونَ مَنْ حُرِمَ قِیَامَ اللَّیْلِ (۱).

**[ترجمه]التهذیب، علل الشرائع: از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: شب زنده داری را رها مکن، پس همانا مغبون کسی است که از شب زنده داری محروم باشد. - . التهذیب ۱ : ۱۶۹، علل الشرائع ۲ : ۵۱، معانی الاخبار : ۳۴۲ -

**[ترجمه]

«۷۸»

الْکَافِی، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَقَالَ إِنِّی قَدْ حُرِمْتُ الصَّلَاهَ بِاللَّیْلِ فَقَالَ علیه السلام قَدْ قَیَّدَتْکَ ذُنُوبُکَ (۲).

**[ترجمه]الکافی: از معصوم روایت است که فرمود: مردی نزد امیر مؤمنان علیه السلام آمد و گفت: من از نماز شب محروم هستم! فرمود: گناهانت تو را به بند کشیده اند. - . الکافی ۳ : ۴۵۰ -

**[ترجمه]

أقول

معلوم أن من قام إلی صلاه الفجر فقط یصدق علیه أنه حرم صلاه اللیل أو قیامه.

**[ترجمه]معلوم است که هر کس فقط برای نماز صبح برخیزد، مصداق محروم از نماز شب یا شب زنده داری خواهد بود.

**[ترجمه]

«۷۹»

الْفَقِيهُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنِّي لَأَمْقُتُ الرَّجُلَ قَدْ قَرَأَ الْقُرْآنَ ثُمَّ يَسْتَيْقِظُ مِنَ اللَّيْلِ فَلَا يَقُومُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الصُّبْحِ قَامَ يُبَادِرُ بِالصَّلَاهِ(۳).

**[ترجمه]الفقیه: از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: خشمگینم از کسی که قرآن را خوانده و در عین حال شب بیدار می شود، امّا برنمی خیزد تا وقتی که صبح شد نماز می خواند. - . الفقیه ۱ : ۳۰۳ -

**[ترجمه]

أقول

ظاهر من هذا السیاق أن القیام عند الصبح غیر داخل فی القیام باللیل و أن الصبح غایه الاستیقاظ باللیل.

**[ترجمه]از سیاق این کلام پیداست که برخاستن هنگام صبح، جزء برخاستن در شب محسوب نمی شود، و صبح پایانِ وقتِ شب زنده داری است .

**[ترجمه]

«۸۰»

الْمُعْتَبَرُ، عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ قَالَ فِي الْوَتْرِ فِي آخِرِ اللَّيْلِ سَبْعِينَ مَرَّهً(۴).

وَ رُوِيَ مِنْ طَرِيقِ الْمُخَالِفِينَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ وَ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: الْوَتْرُ رَكْعَهٌ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ.

**[ترجمه]المعتبر: معاویه بن عمار گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که در توضیح آیه «وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» - . ذاریات / ۱۸ - {و در سحرگاهان استغفار می کردند} فرمود: یعنی در آخر شب در نماز وتر هفتاد مرتبه استغفار می گویند. - . المعتبر: .... التهذیب ۱ : ۱۷۲ -

و از طریق اهل سنت از ابن عُمر و ابن عبّاس روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نماز وتر یک رکعت از آخر شب است.

**[ترجمه]

«۸۱»

التَّهْذِیبُ، بِسَنَدٍ یَقْرُبُ مِنَ الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: إِذَا خَرَجْتَ بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ وَ لَمْ تَنْوِ السَّفَرَ مِنَ اللَّیْلِ فَأَتِمَّ الصَّوْمَ وَ اعْتَدَّ بِهِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ.

وَ بِسَنَدٍ آخَرَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَرَدْتَ السَّفَرَ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ فَنَوَیْتَ

ص: ۱۲۷

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۶۹، علل الشرائع ج ۲ ص ۵۱، و تری مثله فی معانی الأخبار ص ۳۴۲.

۲- ۲. الکافی ج ۳ ص ۴۵۰.

۳- ۳. الفقیه ج ۱ ص ۳۰۳.

۴- ۴. المعتبر: ... و تراه فی التهذیب ج ۱ ص ۱۷۲.

الْخُرُوجَ مِنَ اللَّيْلِ فَإِنْ خَرَجْتَ قَبْلَ الْفَجْرِ أَوْ بَعْدَهُ فَأَنْتَ مُفْطِرٌ وَ عَلَيْکَ قَضَاءُ ذَلِکَ الْيَوْمِ (۱).

**[ترجمه]التهذيب: از ابوبصير نقل شده که گفت: هرگاه [در ماه رمضان] پس از طلوع فجر [از حدّ ترخص] خارج شدی و از شب قبل نيّت سفر نداشتی، روزه ات را تمام کن و آن را جزء روزه ماه رمضان به حساب بياور.

و به سند ديگری از امام صادق عليه السلام نقل است که فرمود: اگر در ماه رمضان قصد سفر کردی و از شب قبل نيت خروج داشتی، چه پيش از فجر خارج شوی و چه پس از فجر، بايد افطار کنی و قضای آن روز را بجا بياوری. - . التهذيب ۱ : ۴۱۷ -

**[ترجمه]

أقول

ظاهر من الخبرين أن نهايه الليل الفجر مع أن الأصحاب عبروا من ذلک بتبييت النيه و البيات مقابل النهار کما مر.

**[ترجمه]ظاهر اين دو روايت آن است که فجر، پايان شب است، با اينکه فقهای شيعه از آن به «تَبييت نيت» تعبير کرده اند و «بيات» در مقابل «نهار» است، چنانچه گذشت.

**[ترجمه]

«۸۲»

الْإِقْبَالُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنَّ الْجُهَنِيَّ أَتَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِی إِبِلًا وَ غَنَماً وَ غِلْمَهً فَأُحِبُّ أَنْ تَأْمُرَنِی لَيْلَهً أَدْخُلُ فِيهَا فَأَشْهَدُ الصَّلَاهَ وَ ذَلِکَ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله فَسَارَّهُ فِی أُذُنِهِ قَالَ فَکَانَ الْجُهَنِيُّ إِذَا کَانَتْ لَيْلَهُ ثَلَاثٍ وَ عِشْرِينَ دَخَلَ بِإِبِلِهِ وَ غَنَمِهِ وَ أَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ وَ غِلْمَتِهِ فَکَانَ تِلْکَ اللَّيْلَهُ لَيْلَهَ ثَلَاثٍ وَ عِشْرِينَ بِالْمَدِينَهِ فَإِذَا أَصْبَحَ خَرَجَ بِأَهْلِهِ وَ غَنَمِهِ وَ إِبِلِهِ إِلَی مَکَانِهِ (۲).

**[ترجمه]اقبال الأعمال: امام باقر عليه السلام فرمود: جُهَنی خدمت رسول خدا صلی الله عليه و آله آمد و گفت: ای رسول خدا، من شترها، گوسفندها و غلامانی دارم، و دوست دارم دستور بفرماييد شبی در ماه مبارک رمضان داخل مدينه شوم و در نماز جماعت حضور يابم. اين واقعه در ماه رمضان بود. حضرت او را نزديک‌تر فراخواند و در گوشی با او صحبتی کرد. راوی گويد: جُهَنی [هر سال] شب بيست و سوم [ماه رمضان] با شتران، گوسفندان، غلامان و زن و فرزندانش وارد مدينه می شد، و صبحگاه با اهل و گوسفندان و شترانش از مدينه به سوی محل خود بيرون می رفت. - . اقبال الاعمال : ۲۰۷ -

**[ترجمه]

«۸۳»

التَّهْذِيبُ، وَ مَجَالِسُ الشَّيْخِ، بِسَنَدٍ مُوَثَّقٍ عَنْ سَمَاعَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ لِی صَلِّ فِی لَیْلَهِ إِحْدَی وَ عِشْرِینَ وَ لَیْلَهِ ثَلَاثٍ وَ عِشْرِینَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ فِی کُلِّ وَاحِدَهٍ مِنْهُمَا إِنْ قَوِیتَ عَلَی ذَلِکَ مِائَهَ رَکْعَهٍ سِوَی الثَّلَاثَ عَشْرَهَ وَ أَسْهِرْ فِیهِمَا حَتَّی تُصْبِحَ فَإِنَّ ذَلِکَ یُسْتَحَبُّ أَنْ یَکُونَ فِی صَلَاهٍ وَ دُعَاءٍ وَ تَضَرُّعٍ فَإِنَّهُ یُرْجَی أَنْ تَکُونَ لَیْلَهُ الْقَدْرِ فِی أَحَدِهِمَا وَ لَیْلَهُ الْقَدْرِ خَیْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ الْخَبَرَ(۳).

**[ترجمه]التهذیب، مجالس الشیخ: سماعه روایت می کند: امام صادق علیه السلام به من فرمود: در شب بیست و یکم و شب بیست و سوم ماه رمضان نماز بخوان و در هر کدام از این دو شب اگر توانستی علاوه بر سیزده رکعت، صد رکعت نماز بخوان. در این دو شب تا صبح بیدار بمان و مستحب است وقتت را در آن دو شب به نماز و دعا و تضرّع و زاری بگذرانی، زیرا امید است که یکی از آنها شب قدر باشد، و شب قدر از هزار ماه بهتر است. ادامه روایت. - . التهذیب ۱ : ۲۶۲، أمالی طوسیّ ۲ : ۳۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

الروایه بصدرها و عجزها تنادی بأن نهایه لیله القدر طلوع الفجر.

**[ترجمه]از اول تا آخر روایت، کاملاً روشن است که پایانِ شب قدر، طلوع فجر است.

**[ترجمه]

«۸۴»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَنِ اغْتَسَلَ لَیْلَهَ الْقَدْرِ وَ أَحْیَاهَا إِلَی طُلُوعِ الْفَجْرِ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: کسی که شب قدر غسل کند و آن را تا طلوع فجر احیا بدارد، از گناهانش خارج می گردد.

**[ترجمه]

«۸۵»

التَّهْذِیبُ، فِی الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ فِی لَیْلَهِ إِحْدَی وَ عِشْرِینَ وَ ثَلَاثٍ وَ عِشْرِینَ یُصَلِّی فِی کُلِّ وَاحِدَهٍ مِنْهُمَا إِذَا قَوِیَ عَلَی ذَلِکَ

١- ١. التهذيب ج ١ ص ٤١٧.

٢- ٢. الإقبال ص ٢٠٧.

٣- ٣. التهذيب ج ١ ص ٢٦٢، أمالى الطوسىّ ج ٢ ص ٣٠١.

مِائَهَ رَكْعَهٍ سِوَى هَذِهِ الثَّلَاثَ عَشْرَهَ رَكْعَهً وَ لْيَسْهَرْ فِيهِمَا حَتَّى يُصْبِحَ فَإِنَّهُ يُرْجَى أَنْ تَكُونَ لَيْلَهُ الْقَدْرِ فِي أَحَدِهِمَا(۱).

**[ترجمه]التهذیب: از امام صادق علیه السلام روایت است که در حدیثی طولانی درباره شب بیست و یکم و بیست و سوم ماه رمضان فرمود: اگر توانست در هر دو شب علاوه بر سیزده رکعت، صد رکعت نماز بخواند، و تا صبح بیدار باشد، زیرا امید است یکی از آنها شب قدر باشد. - . التهذیب ۱ : ۲۶۴ -

**[ترجمه]

«۸۶»

الْكَافِي، وَ التَّهْذِيبُ، وَ السَّرَائِرُ، عَنْ زُرَارَهَ وَ الْفُضَيْلِ قَالا: قُلْنَا لَهُ أَ يُجْزِي إِذَا اغْتَسَلْتُ بَعْدَ الْفَجْرِ لِلْجُمُعَهِ فَقَالَ نَعَمْ (۲).

**[ترجمه]الکافی، التهذیب، السرائر: از زراره و فُضَیل نقل است که گفتند: به آن حضرت گفتیم: آیا اگر بعد از فجر غسل جمعه انجام دهم، کافی است؟ فرمود: آری. - . الکافی ۳ : ۴۱۸، التهذیب ۱ : ۳۲۱، السرائر : ۴۷۳ -

**[ترجمه]

«۸۷»

التَّهْذِيبُ، عَنْ بُكَيْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ فِي أَيِّ اللَّيَالِي أَغْتَسِلُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَى أَنْ قَالَ وَ الْغُسْلُ أَوَّلَ اللَّيْلِ قُلْتُ فَإِنْ نَامَ بَعْدَ الْغُسْلِ قَالَ هُوَ مِثْلُ غُسْلِ يَوْمِ الْجُمُعَهِ إِذَا اغْتَسَلْتَ بَعْدَ الْفَجْرِ أَجْزَأَكَ (۳).

و بسند آخر عن ابن بكير: مثله (۴):

و قرب الإسناد، عن ابن بكير: مثله (۵)

**[ترجمه]التهذیب: بُکَیر گوید: از امام علیه السلام سؤال کردم: در ماه رمضان در چه شب‌هایی غسل کنم؟ - تا آنجا که فرمود: - و غسلِ در اولِ شب. گفتم: اگر بعد از غسل خوابید؟ فرمود: این غسل مانند غسل جمعه است، همین که بعد از فجر غسل کنی، کافی است. - . التهذیب ۱ : ۱۰۶ -

این روایت به سند دیگری از ابن بُکَیر نقل شده است. - . همان -

قُرب الاسناد: از ابن بُکَیر مانند آن را نقل کرده است. - . قرب الاسناد : ۱۰۲ چاپ نجف، ۸۲ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

أقول هـذه الأخبـار تـدل على أن غسل الجمعه يجزى بعـد الفجر مع أن الأخبار المسـتفيضه الوارده فى غسل الجمعه كلها وردت بلفظ اليوم بلا تقييد و لا تخصيص فيدل على أن اليوم إذا ورد فى الشرع المتبادر منه ما بين طلوع الفجر إلى الغروب.

**[ترجمه]مؤلف گويـد: اين روايات دلالت دارد كه غسل جمعه بعـد از فجر كفايت مى كند، در حالى كه روايات مستفيضـه اى در باب غسل جمعه وارد شـده است كه در همه آنها لفظ «يوم» بدون هيچ قيد و تخصيصـى آمده است، لذا دلالت دارد كه متبادر از «يوم» در زبان شرع، عبارت است از طلوع فجر تا غروب.

**[ترجمه]

«۸۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ هَلْ يُجْزِيهِ أَنْ يَغْتَسِلَ بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ هَلْ يُجْزِيهِ ذَلِكَ مِنْ غُسْلِ الْعِيدَيْنِ قَالَ إِنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْفِطْرِ وَ الْأَضْحَى قَبْلَ الْفَجْرِ لَمْ يُجْزِهِ وَ إِنِ اغْتَسَلَ بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ أَجْزَأَهُ (۶).

**[ترجمـه]قرب الاسـناد: على بـن جعفر از برادرش حضـرت موسـى بـن جعفر عليه السـلام نقـل مى كنـد و مى‌گـو يـد: از آن حضرت سؤال كردم: آيا غسل بعد از طلوع فجر كفايت مى كند؟ آيا چنين غسلى از غسل عيدين كفايت مى كند؟ فرمود: اگر روز عيـد فطر و قربان پيش از فجر غسل كرد كافى نيست، و اگر بعد از طلوع فجر غسل كند كافى است. - . همان : ۱۱۱ چاپ نجف، ۸۷ چاپ سنگى -

**[ترجمه]

أقول

وجه الاحتجـاج مـا مر من ورود أخبـار غسـل العيـدين بلفـظ اليوم مع أن مـدلول هـذا الخبر و الروايات الأخر أن أول وقته طلوع الفجر.

**[ترجمه]وجه اسـتدلال همان است كه در روايات گذشته هم بيان شد، يعنى غسل عيدين به لفظ «يوم» آمده است، در حالى كه مدلول اين روايت و ديگر روايات آن است كه اوّل وقت غسل، طلوع فجر است.

**[ترجمه]

«۸۹»

التَّهْذِيبُ، عَنِ الرِّضَا عليه السلام: سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ أَصَابَتْهُ جَنَابَةٌ فِي آخِرِ اللَّيْلِ

١- ١. التهذيب ج ١ ص ٢۶۴ بإسناده عن سماعه.

٢- ٢. الكافى ج ٣ ص ۴١٨، التهذيب ج ١ ص ٣٢١، السرائر: ۴٧٣.

٣- ٣. التهذيب ج ١ ص ١٠۶.

۴- ۴. التهذيب ج ١ ص ١٠۶.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ١٠٢ ط نجف و ص ٨٢ ط حجر.

۶- ۶. قرب الإسناد ص ١١١ ط نجف ٨٧ ط حجر.

فَقَامَ لِيَغْتَسِلَ فَلَمْ يُصِبْ مَاءً فَذَهَبَ لِيَطْلُبَهُ أَوْ بَعَثَ مَنْ يَأْتِيهِ بِالْمَاءِ فَعَسُرَ عَلَيْهِ حَتَّى أَصْبَحَ كَيْفَ يَصْنَعُ قَالَ يَغْتَسِلُ إِذَا جَاءَهُ ثُمَّ يُصَلِّي (۱).

وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ بَعْضِ مَوَالِيهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ احْتِلَامِ الصَّائِمِ قَالَ قَالَ إِذَا احْتَلَمَ نَهَاراً فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَلَا يَنَمْ حَتَّى يَغْتَسِلَ وَ إِنْ أَجْنَبَ لَيْلًا فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَلَا يَنَامُ إِلَّا سَاعَةً حَتَّى يَغْتَسِلَ فَمَنْ أَجْنَبَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَنَامَ حَتَّى يُصْبِحَ فَعَلَيْهِ عِتْقُ رَقَبَةٍ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]التهذیب: از امام رضا علیه السلام درباره شخصی سؤال کردند که در آخر شب جُنب شده و برای غسل برخاسته، امّا آب برای غسل نیافته است، پس خودش به دنبال آب رفته یا کسی را برای آوردن آب فرستاده است امّا دچار عُسر و حرج می گردد، تا اینکه صبح می شود؛ تکلیفش چیست؟ فرمود: هرگاه آب برایش رسید غسل می کند و نمازش را می خواند. - . التهذیب ۱ : ۴۱۲ -

و یکی از موالی امام علیه السلام نقل کرده است: از ایشان درباره احتلام روزه دار سؤال کردم. فرمود: هرگاه روزه دار در ماه رمضان در روز محتلم شد تا غسل نکرده نباید بخوابد، و اگر شب جنب شد فقط مقداری از آن می تواند بخوابد، تا اینکه غسل کند، پس هر کس در ماه رمضان جنب شد و تا صبح خوابید باید یک بنده آزاد نماید. ادامه روایت. - . همان ۱ : ۴۴۳ و ۴۱۲ -

**[ترجمه]

أقول

الأخبار فی الجنابه فی اللیل فی شهر رمضان و الإصباح جنبا و النوم الأول و الثانی و الثالث و غیرها کثیره تدل علی ما ذکرنا لم نطول الکلام بإیرادها.

**[ترجمه]روایات در مورد جنابت در شب‌های ماه رمضان و باقی ماندن بر جنابت تا صبح و خواب اول و دوم و سوم و غیر آن بسیار است که همگی بر آنچه ما گفتیم دلالت می کنند، پس با ذکر آنها سخن را طولانی نمی کنیم.

**[ترجمه]

«۹۰»

الْفَقِيهُ، وَ التَّهْذِيبُ، فِي الصَّحِيحِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ: أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الرَّجُلِ يَقْضِي شَهْرَ رَمَضَانَ فَيُجْنِبُ مِنْ أَوَّلِ اللَّيْلِ وَ لَا يَغْتَسِلُ حَتَّى يَجِيءَ آخِرُ اللَّيْلِ وَ هُوَ يَرَى أَنَّ الْفَجْرَ قَدْ طَلَعَ قَالَ لَا يَصُومُ ذَلِكَ الْيَوْمَ وَ يَصُومُ غَيْرَهُ (۳).

**[ترجمه]الفقیه، التهذیب: از عبدالله بن سنان نقل شده که از امام صادق علیه السلام درباره شخصی سؤال کرد که قضای روزه ماه رمضان را بجا می‌آورد، اما از اول شب جنب شده و تا آخر شب به گمان اینکه فجر طلوع کرده است، غسل ننموده.

فرمود: آن روز را روزه نمی گیرد و روز دیگری روزه بجا می‌آورد. - . الفقیه ۲ : ۷۵، التهذیب ۱ : ۴۳۰ -

**[ترجمه]

«۹۱»

التَّهْذِیبُ، فِی الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا طَهُرَتْ بِلَیْلٍ مِنْ حَیْضَتِهَا ثُمَّ تَوَانَتْ فِی أَنْ تَغْتَسِلَ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ حَتَّی أَصْبَحَتْ عَلَیْهَا قَضَاءُ ذَلِکَ الْیَوْمِ (۴).

**[ترجمه]التهذیب: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه زن در ماه رمضان شب هنگام از حیض پاک شد امّا برای غسل کردن سستی نمود و تا صبح بدون غسل ماند، باید قضای آن روز را بگیرد. - . التهذیب ۱ : ۱۱۲ -

**[ترجمه]

«۹۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ قَالَ: کَانَ عَلِیٌّ علیه السلام یَسْتَاکُ وَ هُوَ صَائِمٌ فِی أَوَّلِ النَّهَارِ وَ آخِرِهِ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ (۵).

وَ عَنْهُ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام: لَا بَأْسَ بِأَنْ یَسْتَاکَ الصَّائِمُ

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۴۱۲.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۴۴۳ و ۴۱۲.

۳- ۳. الفقیه ج ۲ ص ۷۵، التهذیب ج ۱ ص ۴۳۰.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۱۱۲.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۴۳ ط حجر.

بِالسِّوَاكِ الرَّطْبِ فِی أَوَّلِ النَّهَارِ(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام صادق علیه السلام به نقل از پدرش فرمود: حضرت علی علیه السلام در ماه رمضان در حالی که روزه بود در اول روز و آخر روز مسواک می زد. - . قرب الاسناد : ۴۳ چاپ سنگی -

و از آن حضرت از پدرش علیه السلام نقل شده که حضرت علی علیه السلام فرمود: مسواک زدن با مسواک مرطوب در اول روز برای روزه دار ایراد ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

أقول

کون المراد بالنهار فی الخبرین من أول طلوع الفجر أبین من الفجر.

**[ترجمه]اینکه مقصود از روز در هر دو روایت از اول طلوع فجر است، از خود فجر هم واضح و روشن تر است.

**[ترجمه]

«۹۳»

الْکَافِی، فِی الْمُوَثَّقِ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یَحْتَلِمُ بِالنَّهَارِ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ یُتِمُّ صَوْمَهُ کَمَا هُوَ فَقَالَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]الکافی: از ابن بکیر نقل شده گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که در روز ماه رمضان محتلم شده است، آیا روزه اش را ادامه دهد؟ فرمود: اشکالی ندارد. - . الکافی ۴ : ۱۰۵ -

**[ترجمه]

«۹۴»

الْفَقِیهُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقُلْتُ مَتَی یَحْرُمُ الطَّعَامُ وَ الشَّرَابُ عَلَی الصَّائِمِ وَ تَحِلُّ الصَّلَاةُ صَلَاةُ الْفَجْرِ فَقَالَ إِذَا اعْتَرَضَ الْفَجْرُ وَ کَانَ کَالْقُبْطِیَّةِ الْبَیْضَاءِ فَثَمَّ یَحْرُمُ الطَّعَامُ وَ یَحِلُّ الصِّیَامُ وَ تَحِلُّ الصَّلَاةُ صَلَاةُ الْفَجْرِ(۳).

قَالَ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ: إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَکْتُومٍ یُؤَذِّنُ بِلَیْلٍ فَإِذَا سَمِعْتُمْ أَذَانَهُ فَکُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّی تَسْمَعُوا أَذَانَ بِلَالٍ (۴).

**[ترجمه]الفقیه: ابوبصیر گوید: از امام صادق علیه السلام سؤال کردم و گفتم: چه زمانی خوردنی و نوشیدنی بر روزه دار حرام می شود و وقت نماز فجر می شود؟ فرمود: هرگاه فجر مانند لباسِ کتانِ نازکِ سفیدی در افق کشیده شد خوردن حرام است و روزه و وقت نماز صبح آغاز می گردد. - . الفقیه ۲ : ۸۱ -

و فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرمود: پسر امّ مکتوم شب اذان می گوید، پس هرگاه اذان او را شنیدید بخورید و بیاشامید تا زمانی که اذان بلال را بشنوید. - . همان ۱ : ۱۹۴ -

**[ترجمه]

«۹۵»

الْکَافِی، فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَهَ الصِّیامِ (۵) الْآیَهَ قَالَ نَزَلَتْ فِی خَوَّاتِ بْنِ جُبَیْرٍ إِلَی قَوْلِهِ فَبَاتَ عَلَی تِلْکَ الْحَالِ فَأَصْبَحَ الْخَبَرَ(۶).

**[ترجمه]الکافی: از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت شده که در تفسیر آیه «أُحِلَّ لَکُمْ لَیْلَهَ الصِّیام...» - . بقره / ۱۸۷ - {آمیزش جنسی با همسرانتان، در شبِ روزهایی که روزه می گیرید، حلال است...} فرمود: در شأن خَوّات بن جُبَیر نازل شده - تا آنجا که فرمود: - پس به همان حال شب را به صبح رساند. ادامه روایت. - . الکافی ۴ : ۹۹ -

**[ترجمه]

«۹۶»

الْفَقِیهُ، سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنِ الْخَیْطِ الْأَبْیَضِ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ فَقَالَ بَیَاضُ النَّهَارِ مِنْ سَوَادِ اللَّیْلِ (۷).

**[ترجمه]الفقیه: از امام صادق علیه السلام درباره «الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ» {رشته سپید بامداد از رشته سیاه [شب] از فجر} سؤال کردند، ایشان فرمود: یعنی سفیدی روز و سیاهیِ شب. - . الفقیه ۲ : ۸۲ -

**[ترجمه]

«۹۷»

التَّهْذِیبُ، عَنْ إِسْحَاقَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام آکُلُ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۴۳ ط حجر.

۲- ۲. الکافی ج ۴ ص ۱۰۵.

۳- ۳. الفقیه ج ۲ ص ۸۱.

۴- ۴. الفقیه ج ۱ ص ۱۹۴، و قد مر.

۵- ۵. البقره: ۱۸۷.

۶- ۶. الکافی ج ۴ ص ۹۹.

۷- ۷. الفقیه ج ۲ ص ۸۲.

بِاللَّيْلِ حَتَّى أَشُکَّ قَالَ کُلْ حَتَّى لَا تَشُکَّ (۱).

**[ترجمه]التهذیب: از اسحاق نقل شده که گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: من در شب ماه رمضان تا زمانی که شک دارم می خورم! فرمود: بخور تا زمانی که شکی برایت باقی نماند. - . التهذیب ۱ : ۴۴۲ -

**[ترجمه]

«۹۸»

الْکَافِی، بِسَنَدٍ مُعْتَبَرٍ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَذَّنَ ابْنُ أُمِّ مَکْتُومٍ لِصَلَاةِ الْغَدَاةِ وَ مَرَّ رَجُلٌ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَتَسَحَّرُ فَدَعَاهُ أَنْ یَأْکُلَ مَعَهُ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ لِلْفَجْرِ فَقَالَ إِنَّ هَذَا ابْنُ أُمِّ مَکْتُومٍ وَ هُوَ یُؤَذِّنُ بِلَیْلٍ فَإِذَا أَذَّنَ بِلَالٌ فَعِنْدَ ذَلِکَ فَأَمْسِکْ (۲).

**[ترجمه]الکافی: زراره از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: پسر امّ مکتوم برای نماز صبح اذان گفت. مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت. پیامبر صلی الله علیه و آله که مشغول خوردنِ سحری بود او را دعوت کرد که با هم بخورند. مرد گفت: ای رسول خدا مؤذن اذان فجر گفت. فرمود: این اذانِ پسر امّ مکتوم است، او شب اذان می گوید، پس هرگاه بلال اذان گفت دست از خوردن بکش. - . الکافی ۱ : ۹۸ -

**[ترجمه]

«۹۹»

الْفَقِیهُ، وَ الْکَافِی، وَ التَّهْذِیبُ، بِأَسَانِیدِهِمْ عَنِ الزُّهْرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیه السلام قَالَ: وَ کَذَلِکَ الْمُسَافِرُ إِذَا أَکَلَ مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ ثُمَّ قَدِمَ أَهْلَهُ أُمِرَ بِالْإِمْسَاکِ بَقِیَّةَ یَوْمِهِ وَ لَیْسَ بِفَرْضٍ وَ کَذَلِکَ الْحَائِضُ إِذَا طَهُرَتْ (۳).

**[ترجمه]الفقیه، الکافی، التهذیب: زُهری از امام زین العابدین علیه السلام روایت می کند که فرمود: و همچنین است مسافر، هرگاه از اول روز خورد سپس به خانواده (شهر) خود رسید، باید بقیه روز از خوردن خودداری کند، امّا این خودداری واجب نیست؛ حائض نیز اگر پاک شد همین کار را بکند. - . الفقیه ۲ : ۴۸، الکافی ۴ : ۸۶، التهذیب ۱ : ۴۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۰۰»

الْکَافِی، فِی الصَّحِیحِ عَنْ عِیصٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْمٍ أَسْلَمُوا فِی شَهْرِ رَمَضَانَ وَ قَدْ مَضَی مِنْهُ أَیَّامٌ هَلْ عَلَیْهِمْ أَنْ یَقْضُوا مَا مَضَی مِنْهُ أَوْ یَوْمَهُمُ الَّذِی أَسْلَمُوا فِیهِ فَقَالَ لَیْسَ عَلَیْهِمْ قَضَاءٌ وَ لَا یَوْمُهُمُ الَّذِی أَسْلَمُوا فِیهِ إِلَّا أَنْ یَکُونُوا أَسْلَمُوا قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ(۴).

وَ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ لِأَبِی بَصِیرٍ فِی حَدِیثٍ طَوِیلٍ فَاطْلُبْهَا أَیْ لَیْلَهَ الْقَدْرِ فِی لَیْلَهِ إِحْدَی وَ ثَلَاثٍ وَ صَلِّ فِی کُلٍّ وَاحِدَهٍ مِنْهُمَا مِائَهَ رَکْعَهٍ وَ أَحْیِهِمَا إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَی النُّورِ وَ اغْتَسِلْ فِیهِمَا(۵).

**[ترجمه]الکافی: عیص گوید: از امام صادق علیه السلام درباره قومی سؤال کردم که در ماه رمضان مسلمان شدند و چند روز از ماه رمضان گذشته بود؛ آیا باید روزه روزهای قبل یا همان روزی را که در آن مسلمان شدند قضا کنند؟ فرمود: قضای روزهای قبل و روزی که در آن مسلمان شدند بر عهده آنها نیست، مگر اینکه پیش از طلوع فجر مسلمان شده باشند. - . الکافی ۴ : ۱۲۵ -

و ابوحمزه ثُمالی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ایشان در حدیثی طولانی به ابوبصیر فرمود: شب قدر را در یکی از شبهای بیست و یکم و بیست و سوم طلب کن و در هر کدام از این شب‌ها صد رکعت نماز بخوان و اگر توانستی هر دو شب را تا پیدا شدنِ نور احیا بدار و در هر دو شب غسل کن. - . الکافی ۱ : ۱۵۶، التهذیب ۱ : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۱۰۱»

مِصْبَاحُ الشَّیْخِ، وَ الْمُقْنِعَهُ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَوْ قَرَأَ رَجُلٌ لَیْلَهَ ثَلَاثٍ وَ عِشْرِینَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ- إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ أَلْفَ مَرَّهٍ لَأَصْبَحَ وَ هُوَ شَدِیدُ الْیَقِینِ فِی الِاعْتِرَافِ بِمَا یَخْتَصُّ فِینَا(۶).

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۴۴۲.

۲- ۲. الکافی ج ۱ ص ۹۸.

۳- ۳. الفقیه ج ۲ ص ۴۸ الکافی ج ۴ ص ۸۶، التهذیب ج ۱ ص ۴۲۴.

۴- ۴. الکافی ج ۴ ص ۱۲۵.

۵- ۵. الکافی ج ۱ ص ۱۵۶، و رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۲۶۳.

۶- ۶. المصباح ص ۴۳۴، المقنعه ص ۵۰ و رواه أیضا فی التهذیب ج ۱ ص ۲۷۸.

**[ترجمه]مصباح الزائر، المُقنعه: امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس در شب بیست و سوم ماه رمضان هزار مرتبه سوره قدر را بخواند، همانا صبح می کند در حالی که در اعتراف به آنچه که مختص ماست یقین محکمی دارد. - . مصباح الزائر : ۴۳۴، المقنعه : ۵۰، التهذیب ۱ : ۲۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۰۲»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، وَ صِفَاتُ الشِّیعَهِ، وَ الْمَجَالِسُ لِلصَّدُوقِ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الشِّتَاءُ رَبِیعُ الْمُؤْمِنِ یَطُولُ فِیهِ لَیْلُهُ فَیَسْتَعِینُ بِهِ عَلَی قِیَامِهِ وَ یَقْصُرُ فِیهِ نَهَارُهُ فَیَسْتَعِینُ بِهِ عَلَی صِیَامِهِ (۱).

**[ترجمه]معانی الاَخبار، صفات الشیعه، مجالس صدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: زمستان، بهارِ مؤمن است؛ شبهای طولانی دارد که برای قیام در شب از آن استعانت می‌جوید و روزهایش کوتاه است که برای روزه آن از آن یاری می‌جوید. - . معانی الاخبار : ۲۲۸، صفات الشیعه : ۱۷۹، أمالی صدوق : ۱۴۳ -

**[ترجمه]

«۱۰۳»

التَّهْذِیبُ، عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذَا طَهُرَتِ الْمَرْأَهُ مِنْ آخِرِ اللَّیْلِ فَلْتُصَلِّ الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ(۲).

**[ترجمه]التهذیب: امام صادق علیه السلام فرمود: اگر زن حائض آخرِ شب پاک شود باید نماز مغرب و عشا را بخواند. - . التهذیب ۱ : ۱۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۰۴»

الذِّکْرَی، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ مِنَ اللَّیْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِدْبارَ النُّجُوم (۳) هُوَ الْوَتْرُ آخِرَ اللَّیْلِ (۴).

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی صَلَاهِ اللَّیْلِ وَ الْوَتْرِ فِی السَّفَرِ أَوَّلَ اللَّیْلِ إِذَا لَمْ یَسْتَطِعْ أَنْ یُصَلِّیَ فِی آخِرِهِ قَالَ نَعَمْ (۵).

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی قُرَّهَ بِإِسْنَادِهِ إِلَی إِبْرَاهِیمَ بْنِ سَیَابَهَ قَالَ: کَتَبَ بَعْضُ أَهْلِ بَیْتِی إِلَی أَبِی مُحَمَّدٍ علیه السلام فِی صَلَاهِ الْمُسَافِرِ أَوَّلَ اللَّیْلِ صَلَاهَ اللَّیْلِ فَکَتَبَ فَضْلُ صَلَاهِ الْمُسَافِرِ مِنْ أَوَّلِ اللَّیْلِ کَفَضْلِ صَلَاهِ الْمُقِیمِ فِی الْحَضَرِ مِنْ آخِرِ اللَّیْلِ (۶).

**[ترجمه]الذکری: امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه «وَ مِنَ اللَّیْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِدْبارَ النُّجُومِ» - . طور / ۴۹ - {و [نیز] پاره ای از

شب و در فروشدن ستارگان تسبیح گوی او باش} فرمود: یعنی نماز وتر در آخر شب. - . الذکری : ۱۲۴ -

و از امام صادق روایت شده که خواندن نماز شب و وتر در سفر در اوّل شب را در صورت عدمِ توانایی از خواندن آن در آخر شب، تأیید فرمود. - . همان -

ابراهیم بن سیّابه گوید: یکی از خانواده من در نامه ای خطاب به حضرت ابومحمد علیه السلام در مورد نماز شب مسافر در اول شب پرسید. ایشان در پاسخ چنین نگاشتند: فضیلتِ نماز شب مسافر در اول شب مانند فضیلت نماز شب غیر مسافر در آخر شب است. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۰۵»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: صَلِّ صَلَاهَ اللَّیْلِ مَتَی شِئْتَ مِنْ أَوَّلِ اللَّیْلِ أَوْ مِنْ آخِرِهِ بَعْدَ أَنْ تُصَلِّیَ الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ وَ تُوتِرُ بَعْدَ صَلَاهِ اللَّیْلِ (۷).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَبْعَثُ مَلَائِکَهً إِذَا انْفَجَرَ الْفَجْرُ یَوْمَ الْجُمُعَهِ یَکْتُبُونَ الصَّلَاهَ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ إِلَی اللَّیْلِ (۸).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: التَّکْبِیرُ فِی أَیَّامِ التَّشْرِیقِ مِنْ صَلَاهِ الْفَجْرِ یَوْمَ عَرَفَهَ إِلَی

ص: ۱۳۳

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۲۲۸، صفات الشیعه ۱۷۹، أمالی الصدوق ص ۱۴۳.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۱۱.

۳- ۳. الطور: ۴۸.

۴- ۴. الذکری ص ۱۲۴.

۵- ۵. الذکری ص ۱۲۴.

۶- ۶. الذکری ص ۱۲۴.

۷- ۷. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۳۹.

۸- ۸. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۹ و ۱۸۰.

صَلَاهِ الْعَصْرِ مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ (۱).

وَ عَنْهُ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ إِدْبارَ النُّجُومِ قَالَ هُوَ الْوَتْرُ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ (۲).

وَ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَرَادَ شَيْئاً مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ فَغَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ حَتَّى يُصْبِحَ كَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً مِنَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ يُتَمِّمُ اللَّهُ قِيَامَ لَيْلَتِهِ (۳).

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَخَّرَ النَّفْرَ إِلَى الْيَوْمِ الثَّالِثِ فَلَهُ أَنْ يَنْفِرَ مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ إِلَى آخِرِهِ مَتَى شَاءَ بَعْدَ أَنْ يُصَلِّيَ الْفَجْرَ وَ يَرْمِيَ الْجِمَارَ(۴).

وَ سُئِلَ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ عِنْدَهُ النِّسَاءُ يَغْشَى بَعْضَهُنَّ دُونَ بَعْضٍ قَالَ: إِنَّمَا عَلَيْهِ أَنْ يَبِيتَ عِنْدَ كُلِّ وَاحِدَهٍ فِي لَيْلَتِهَا وَ يَقِيلَ عِنْدَهَا فِي صَبِيحَتِهَا الْخَبَرَ(۵).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: امام صادق علیه السلام فرمود: نماز شب را بعد از نماز عشا، از اول شب تا آخر شب هر وقت خواستی بخوان، و بعد از نماز شب، نماز وتر را بخوان. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۳۹ -

و از آن حضرت علیه السلام نقل شده که فرمود: خداوند تبارک و تعالی در روز جمعه هنگام طلوع فجر، فرشتگانی را می فرستد تا صلوات هایی را که بر محمد و آل محمد فرستاده می شوند تا آخر شب بنویسند. - . همان ۱ : ۱۷۹ و ۱۸۰ -

و از آن حضرت روایت است که فرمود: تکبیر در ایّام تشریق، از نماز صبح روز عرفه تا نماز عصر از آخرین روزهای تشریق است. - . همان ۱ : ۱۸۷ -

و از آن حضرت روایت است که در توضیح آیه «وَ إِدْبارَ النُّجُومِ» فرمود: یعنی وتر در آخر شب. - . همان ۱ : ۲۰۴ -

و از حضرت علی علیه السلام روایت شده که فرمود: هر کس قصد داشته باشد بخشی از شب را برخیزد و عبادت کند اما تا صبح خواب بر چشمش غلبه نماید، خوابش صدقه ای از سوی خدا است و خداوند عبادت آن شبش را کامل می فرماید. - . همان ۱ : ۲۱۳ -

و از آن حضرت روایت شده که فرمود: هر کس [در حج] نَفْر را تا روز سوم به تأخیر اندازد، می تواند از اول تا آخرِ روز، پس از نماز صبح هر زمان خواست نَفْر کند و رمی جمره را انجام دهد. - . همان ۱ : ۳۳۲ -

و از آن حضرت درباره مردی سؤال شد که چند زن دارد، امّا با بعضی از آنها همبستر می شود و با بعضی هم بستر نمی شود! فرمود: هر شب باید نزد یکی از آنها به سر ببرد و در صبح آن نزد او استراحت کند. - . همان ۲ : ۲۵۱ -

**[ترجمه]

الْفَقِيهُ، وَ التَّهْذِيبُ، بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ رَجُلٍ وَطِئَ امْرَأَتَهُ وَ هُوَ مُعْتَكِفٌ لَيْلًا فِي شَهْرِ رَمَضَانَ قَالَ عَلَيْهِ الْكَفَّارَةُ قَالَ قُلْتُ فَإِنْ وَطِئَهَا نَهَاراً قَالَ عَلَيْهِ كَفَّارَتَانِ (۶).

**[ترجمه]الفقيه، التهذيب: عبدالاعلى بن اَعيَن گويد: از امام صادق عليه السلام درباره مردى سؤال كردم كه در شب ماه رمضان در حال اعتكاف با همسرش همبستر شده است. فرمود: بايد كفّاره بدهد. گفتم: اگر در روز همبسترى كرده بود چطور؟ فرمود: در اين صورت بايد دو كفّاره بدهد. - . الفقيه ۲ : ۱۲۲، التهذيب ۱ : ۴۳۴ -

**[ترجمه]

أقول

معلوم أن النهار هنا مبدؤه الفجر و لنذكر بعض الأخبار الموهمه لخلاف ما ذكرنا.

فمنها

مَا رَوَاهُ السَّيِّدُ فِي نَهْجِ الْبَلَاغَهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ: وَ قَدْ سُئِلَ عَنْ مَسَافَهِ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ قَالَ مَسِيرَهُ يَوْمٍ لِلشَّمْسِ (۷).

و لعله محمول على التقريب بقرينه ما مر

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۸۷.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۲۰۴.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۲۱۳.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۳۳۲.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۲ ص ۲۵۱.

۶- ۶. الفقيه ج ۲ ص ۱۲۲، التهذيب ج ۱ ص ۴۳۴.

۷- ۷. نهج البلاغه تحت الرقم ۲۹۴ من قسم الحكم.

بروايه الإحتجاج أو يقال لما كان السائلون عن تلك المسائل غالبا من أهل الكتاب فيمكن أن يكون عليه السلام أجابهم على معتقدهم و مصطلحهم حيث إنهم لا يعدون ما بين الطلوعين من الليل و لا من النهار كما مر و منها ما رواه

الصَّدُوقُ فِي الصَّحِيحِ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ وَ هُوَ يُرِيدُ السَّفَرَ وَ هُوَ صَائِمٌ فَقَالَ إِنْ خَرَجَ قَبْلَ أَنْ يَنْتَصِفَ النَّهَارُ فَلْيُفْطِرْ وَ لْيَقْضِ ذَلِكَ الْيَوْمَ وَ إِنْ خَرَجَ بَعْدَ الزَّوَالِ فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ (١).

و جوابه أن الانتصاف هنا مبنى على التقريب و التخمين و لعله عليه السلام لذلك غير العباره ثانيا فعبر عنه بالزوال إزاحه لهذا الوهم و بأمثال هذا الخبر لا يمكن رد ما مر من الآيات و الأخبار الصريحه و قد ورد بهذا المضمون أخبار و التوجيه مشترك و قد أومأنا سابقا إلى نكته فى عدم عد ما بين الطلوعين من الليل و النهار تؤيد ذلك و كذا ما ورد فى كلام اللغويين و غيرهم من التعبير عن الزوال بنصف النهار مبنى على المسامحه إذ أكثرهم مع تصريحهم بكون اليوم من طلوع الفجر عبروا عن الزوال بذلك فظهر أن بناء كلامهم ليس على التحقيق و المناصفه الحقيقيه و هذا أمر شائع فى العرف و قد يسامحون فى أمثال ذلك كثيرا.

و منها ما ورد أن النبى صلى الله عليه و آله كان يغلس بصلاه الفجر أو قال صلها بغبش (٢) و ذكر بعض اللغويين أن الغلس و الغبش ظلمه آخر الليل و جوابه أنه معلوم أن ما بين طلوع الفجر إلى طلوع الشمس لا يسمى كله غلسا و لا غبشا و إلا لم يكن للخبر فائده فقولهم ظلمه آخر الليل ينافى ما ذهبتم إليه أكثر من منافاته لما ذهبنا إليه فالظاهر أن الخبر و كلام اللغويين مبنى على المجاز و التوسع فلا يستقيم الاستدلال بمثله.

و منها

مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ بِسَنَدٍ يُمْكِنُ أَنْ يُعَدَّ مِنَ الْحِسَانِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام لَا يُصَلِّي مِنَ النَّهَارِ حَتَّى تَزُولَ الشَّمْسُ وَ لَا مِنَ اللَّيْلِ

١- ١. الفقيه ج ٢ ص ٩٢.

٢- ٢. راجع ص ٧٢ باب وقت صلاه الفجر و نافلتها.

بَعْدَ مَا يُصَلِّی الْعِشَاءَ حَتَّی يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ (۱).

وَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ عليه السلام لَا يُصَلِّی مِنَ اللَّيْلِ شَيْئاً إِذَا صَلَّی الْعَتَمَهَ حَتَّی يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ وَ لَا يُصَلِّی مِنَ النَّهَارِ حَتَّی تَزُولَ الشَّمْسُ (۲).

وَ رَوَی الصَّدُوقُ فِی الْفَقِيهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لَا يُصَلِّی بِالنَّهَارِ شَيْئاً حَتَّی تَزُولَ الشَّمْسُ فَإِذَا زَالَتْ صَلَّی ثَمَانَ رَكَعَاتٍ وَ هِيَ صَلَاهُ الْأَوَّابِينَ تُفَتَّحُ فِی تِلْكَ السَّاعَهِ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ يُسْتَجَابُ الدُّعَاءُ وَ تَهُبُّ الرِّيَاحُ وَ يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَی خَلْقِهِ فَإِذَا فَاءَ الْفَيْ ءُ ذِرَاعاً صَلَّی الظُّهْرَ أَرْبَعاً وَ صَلَّی بَعْدَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّی رَكْعَتَيْنِ أُخْرَاوَيْنِ ثُمَّ صَلَّی الْعَصْرَ أَرْبَعاً إِذَا فَاءَ الْفَيْ ءُ ذِرَاعاً ثُمَّ لَا يُصَلِّی بَعْدَ الْعَصْرِ شَيْئاً حَتَّی تَئُوبَ الشَّمْسُ فَإِذَا آبَتْ وَ هُوَ أَنْ تَغِيبَ صَلَّی الْمَغْرِبَ ثَلَاثاً وَ بَعْدَ الْمَغْرِبِ أَرْبَعاً ثُمَّ لَا يُصَلِّی شَيْئاً حَتَّی يَسْقُطَ الشَّفَقُ فَإِذَا سَقَطَ الشَّفَقُ صَلَّی الْعِشَاءَ ثُمَّ أَوَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله إِلَی فِرَاشِهِ وَ لَمْ يُصَلِّ شَيْئاً حَتَّی يَزُولَ نِصْفُ اللَّيْلِ فَإِذَا زَالَ نِصْفُ اللَّيْلِ صَلَّی ثَمَانَ رَكَعَاتٍ وَ أَوْتَرَ فِی الرُّبُعِ الْأَخِيرِ مِنَ اللَّيْلِ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ فَقَرَأَ فِيهِنَّ فَاتِحَهَ الْكِتَابِ وَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَ يَفْصِلُ بَيْنَ الثَّلَاثِ بِتَسْلِيمَهٍ وَ يَتَكَلَّمُ وَ يَأْمُرُ بِالْحَاجَهِ وَ لَا يَخْرُجُ مِنْ مُصَلَّاهُ حَتَّی يُصَلِّيَ الثَّالِثَهَ الَّتِی يُوتِرُ فِيهَا وَ يَقْنُتُ فِيهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ ثُمَّ يُسَلِّمُ وَ يُصَلِّی رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ قُبَيْلَ الْفَجْرِ وَ عِنْدَهُ وَ بُعَيْدَهُ ثُمَّ يُصَلِّی رَكْعَتَيِ الصُّبْحِ وَ هِيَ الْفَجْرُ إِذَا اعْتَرَضَ الْفَجْرُ وَ أَضَاءَ حُسْناً فَهَذِهِ صَلَاهُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله الَّتِی قَبَضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهَا(۳).

و نحوه روی الشيخ عن زراره عنه عليه السلام:(۴).

فبعد ما علمت من الأخبار المستفيضه المؤيده بالآيات الكثيره لا بد من تأويل فی تلك الأخبار إما بحملها علی أنه لم يكن يصلی من نوافل النهار

۱- ۱. التهذيب ج ۲ ص ۲۶۶ ط نجف، ج ۱ ص ۲۱۲ ط حجر.

۲- ۲. التهذيب ج ۲ ص ۲۶۶ ط نجف، ج ۱ ص ۲۱۲ ط حجر.

۳- ۳. الفقيه ج ۱ ص ۱۴۶- ۱۴۷.

۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۲۱۰.

شیئا إلی الزوال لأنه صلی الله علیه و آله کان یصلی رکعتی نافله الفجر قبل الفجر مع صلاه اللیل و یؤیده أن الظاهر أن الغرض نفی صلاه الضحی التی ابتدعتها العامه.

أو علی أن المراد أنه لم یکن یصلی بعد صلاه الفجر شیئا إلی الزوال و لما کان صلاه الظهر أول الصلوات و أفضلها أراد أن یبتدئ فی ذکر الصلوات بها فلذا أخر ذکر صلاه الفجر.

أو یقال استعمل لفظ النهار فی جزئه مجازا لقیام القرینه مع أن فی الخبر الأخیر ما یدل علی ما ذهبنا إلیه لأنه قال و أوتر فی الربع الأخیر من اللیل و معلوم أن آخر وقت صلاه الوتر طلوع الفجر الثانی فالظاهر أن النصف أیضا أراد به نصف اللیل الذی نهایته الفجر إذ حمل اللیل فی الأخیر علی معنی و فی الأول علی معنی آخر فی غایه البعد فظهر أن هذا الخبر علی مطلوبنا أدل و أصرح و یحتمل أن یکون هذه الأخبار مبینه علی اصطلاح آخر أومأنا إلیه سابقا و هو عدم عد ما بین الطلوعین من اللیل و

لا من النهار لکنه بعید و الأوجه أحد الوجوه المتقدمه و بالجمله الخبر الأخیر قرینه جلیه علی تأویل الخبرین الأولین و ضعف الاحتجاج بهما.

و منها

مَا رَوَاهُ فِی الْفَقِیهِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عُمَرَ بْنِ حَنْظَلَهَ: أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ لَهُ زَوَالُ الشَّمْسِ نَعْرِفُهُ بِالنَّهَارِ فَکَیْفَ لَنَا بِاللَّیْلِ فَقَالَ لِلَّیْلِ زَوَالٌ کَزَوَالِ الشَّمْسِ قَالَ فَبِأَیِّ شَیْ ءٍ نَعْرِفُهُ قَالَ بِالنُّجُومِ إِذَا انْحَدَرَتْ (۱).

وَ رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِیسَ فِی آخِرِ السَّرَائِرِ نَقْلًا مِنْ کِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَحْمَدَ الْقَرَوِیِّ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: دُلُوکُ الشَّمْسِ زَوَالُهَا وَ غَسَقُ اللَّیْلِ بِمَنْزِلَهِ الزَّوَالِ مِنَ النَّهَارِ(۲).

**[ترجمه]معلوم است که مبدأ «روز» در اینجا فجر است. اما در اینجا باید بعضی روایات را که احتمال برداشتِ خلافِ گفته ما از آنها می رود، ذکر نماییم. از جمله آن روایات:

سیّد در نهج البلاغه از امیرمؤمنان روایت کرده که از ایشان درباره مسافت بین مشرق و مغرب سؤال شد، و امام فرمود: به اندازه مسیر یک روز خورشید است. - . نهج البلاغه : حکمت ۲۹۴ -

چه بسا به قرینه روایتِ الاحتجاج حمل بر «تقریب» بشود. یا اینکه گفته شود: چون سؤال کنندگان از این مسائل غالباً از اهل کتاب بودند، ممکن است امام علیه السلام بنا به اعتقاد خودشان به آنها پاسخ داده است، زیرا - همانطور که پیشتر گفته شد - آنها بین الطلوعین را نه جزء شب می دانند و نه جزء روز.

روایت بعدی را صدوق از حلبی نقل کرده است که می گوید: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال شد که در حال روزه به قصد سفر از منزلش خارج می شود. امام فرمود: اگر پیش از نیمه روز خارج شد باید افطار کند و باید آن روز را قضا کند، و اگر بعد از زوال (ظهر) بود باید روزه اش را ادامه دهد. - . الفقیه ۲ : ۹۲ -

در پاسخ باید گفت که مقصود از «نیمه روز» در اینجا، تقریبی و تخمینی است، و چه بسا به همین دلیل امام عبارت دوم را تغییر داده و نام «زوال» را می آورد، زیرا می خواسته این توهم را از بین ببرد. امّا با امثال این روایت نمی توان آیات و روایات صریح گذشته را رد کرد، در حالی که روایاتی به این مضمون وارد شده و توجیه آنها مشترک است. ما نیز پیشتر به این نکته – که مؤید آن است – اشاره کردیم که بین الطلوعین را نه جزء شب به حساب آورده اند و نه جزء روز؛ همچنین سخن علمای لغت و دیگران که گفته اند «زوال» عبارت است از نیمه روز، از روی مسامحه می باشد، زیرا اکثر آنها این نظر را در حالی بیان کرده اند که خودشان تصریح دارند به اینکه روز از طلوع فجر آغاز می شود؛ پس معلوم می شود که منشأ و مبنای سخن آنها تحقیق و انصاف واقعی نیست. این امر در عُرف زیاد اتفاق می افتد و معمولاً در امثال چنین قضاوت‌هایی مسامحه می کنند.

دیگر روایتی است که می گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را در حالی می خواند که هوا تاریک بود، و یا فرمود: نماز صبح را در تاریکی بخوان. – . ر.ک : ص ۷۲ باب وقت نماز صبح و نافله آن – برخی از علمای لغت گفته اند: «غلس» و «غبش» تاریکیِ آخر شب را گویند، و پاسخ این است که معلوم است از طلوع فجر تا طلوع خورشید بطور کامل «غلس» یا «غبش» خوانده نمی شود، وگرنه این روایت دیگر فایده ای نداشت، پس کلام لغویان که آن دو کلمه را «تاریکی آخر شب» معنا کرده اند با عقیده شما بیشتر منافات دارد تا عقیده ما. پس ظاهراً روایت و کلام اهل لغت مبتنی بر مجاز و توسّع در معناست و نمی توان به چنین کلامی استدلال کرد.

دیگر روایتی از امام باقر علیه السلام است که فرمود: امیرمؤمنان علیه السلام در روز تا زوال خورشید هیچ نمازی نمی خواند و شب هم بعد از نماز عشا تا نیمه شب نماز نمی خواند. – . التهذیب ۲ : ۲۶۶ چاپ نجف، ۱ : ۲۱۲ چاپ سنگی –

زراره از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: علی علیه السلام بعد از نماز عشا تا نیمه شب دیگر نماز نمی خواند و روز هم تا زوال خورشید نماز نمی خواند. – . همان –

شیخ صدوق در من لایحضره الفقیه از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز تا زوال خورشید هیچ نماز نمی خواند، پس چون خورشید به زوال می رسید هشت رکعت می خواند و آن نماز «اوّابین» است؛ در آن ساعت درهای آسمان باز می شود و دعا مستجاب می گردد، بادها می وزند و خداوند به خلق خود می نگرد. و آنگاه که سایه شاخص به یک ذراع می رسید پیامبر چهار رکعت نماز ظهر می خواند و بعد از ظهر دو رکعت می خواند سپس دو رکعت دیگر می‌خواند و آنگاه که سایه یک ذراع بلندتر می شد چهار رکعت نماز عصر را بجا می آورد. آن حضرت پس از نماز عصر تا «اِیاب» خورشید که همان غروب است نماز نمی خواند و هنگام غروب سه رکعت نماز مغرب و پس از آن چهار رکعت [نافله] می خواند و دیگر تا سقوط شفق نماز نمی خواند و هنگام سقوط شفق نماز عشا را بجا می آورد. آنگاه به بستر می رفت و تا نیمه شب نماز نمی خواند و چون شب به نیمه می رسید هشت رکعت نماز می خواند و در رُبع آخر شب سه رکعت می خواند و در آنها فاتحه الکتاب و قل هو الله احد را قرائت می فرمود، و میان این سه رکعت با یک سلام فاصله می انداخت و در این فاصله صحبت می کرد و دستور به چیزی می داد، و تا این رکعت سومی را که وتر بود و پیش از رکوع در آن قنوت می خواند، از جایگاه نمازش خارج نمی شد، سپس سلام وتر را می داد و نزدیک طلوع فجر دو رکعت [نافله] صبح را بجا می آورد و هنگام طلوع فجر و اندکی پس از آن که فجر عارض می گردید و نور آن به خوبی پیدا بود دو رکعت نماز

صبح می خواند. نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله تا آخر عمر شریفش همین گونه بود. - . الفقیه ۱ : ۱۴۶ و ۱۴۷ -

شیخ طوسی نیز همین روایت را از زراره به نقل از آن حضرت روایت کرده است. - . التهذیب ۱ : ۲۱۰ -

پس از آنچه که از روایات مستفیضه همراه با تأیید آیات بسیار بدست آمد، ناچاریم آن روایات را به تأویل ببریم و برای تأویل، یا روایات را بر این حمل کنیم که آن حضرت تا هنگام زوال هیچ کدام از نوافل روزانه را نمی خواند، زیرا دو رکعت نافله صبح را پیش از فجر و همراه با نماز شب می خواند، و در تأیید این حمل باید گفت: روشن است که غرض از صدور این روایت، نفی نماز چاشتگاه است که اهل سنت آن را بدعت نهاده اند.

و یا روایات را بر این حمل کنیم که مقصود از آنها این بوده که پیامبر بعد از نماز صبح هیچ نمازی تا ظهر نمی خوانده و چون نماز ظهر اولین و بافضیلت ترین نمازهاست ایشان خواسته تا صحبت درباره نمازها را از آن آغاز کند و از این رو نماز صبح را در آخر ذکر فرمود.

و یا اینکه گفته شود: لفظ «نهار» با توجه به وجود قرینه مجازاً برای بخشی از روز استعمال شده، با اینکه در روایتِ آخر دلایلی بر نظر ما وجود دارد، زیرا فرمود: «و در رُبع آخر شب نماز وتر خواند» و معلوم است که آخر وقت نماز وتر طلوع فجر دوم است، بنابراین روشن است که مقصود از «نصف» نیز نصف شبی است که پایان آن فجر باشد، زیرا «شب» در روایت آخر حمل بر یک معنا شده و در روایت اول بر معنای دیگری که بسیار بعید می نماید حمل شده است. پس معلوم شد که این روایت بر مقصود ما دلالت و صراحت بیشتری دارد، و احتمال دارد که این روایات مبتنی بر اصطلاح دیگری باشند که پیشتر به آن اشاره کردیم؛ یعنی همان که بین الطلوعین نه جزء شب به حساب می آید و نه جزء روز، امّا این احتمال بعید می باشد، و بهترین وجه، یکی از وجوه گفته شده است. خلاصه اینکه روایت آخر قرینه ای روشن برای تأویل دو خبر اول و ضعف استدلال به آنها می باشد.

و دیگر روایتی است که در الفقیه از عمر بن حنظله آورده است که او از امام صادق علیه السلام سؤال کرد: ما زمان زوال خورشید را در روز می دانیم؛ حال آن را در شب‌ها چگونه تشخیص دهیم؟ فرمود: شب نیز مانند زوال خورشید در روز، زوال دارد! عمر گفت: آن را چگونه تشخیص دهیم؟ فرمود: از پایین رفتن ستاره ها! - . الفقیه ۱ : ۱۴۶ -

و ابن ادریس در آخر کتاب السرائر از ابوبصیر از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: «دلوک شمس» یعنی زوال خورشید و «غسق لیل» به منزله زوال از روز است. - . السرائر : ۴۷۵ -

**[ترجمه]

أما الخبر الأول فلا بد فيه من تخصيص ببعض الكواكب فنخصها

۱- ۱. الفقيه ج ۱ ص ۱۴۶.

۲- ۲. السرائر: ۴۷۵.

بكواكب مخصوصه تنحدر فى منتصف ما بين الغروب و طلوع الفجر مع أنه ظاهر أنه أمر تقريبى إذ تعيين كواكب مخصوصه كل ليله لا يتيسر لأكثر الخلق مع أن الانحدار لا يتبين لهم إلا بعد مضى زمان من التجاوز عن دائره نصف النهار و فى مثل ذلك لا يؤثر التقدم و التأخر بقدر نصف ساعه أو ثلثيها أو أكثر من ذلك بقليل.

و يمكن أن يكون هذا التحديد لاستعلام أول صلاه الليل بل هو الظاهر و روعى فى ذلك الاحتياط لحصول الجزم أو الظن القوى بانتصاف الليل و لا يحصل شى ء منهما قبل الانحدار إلا لمن كانت له آله يستعلم الوقت بها كالأسطرلاب و أمثاله و تحصيل أمثالها متعسر على غالب الناس.

و يمكن أن يقال الخبر يدل على مطلوبنا بهذا الوجه بل يمكن أن يدعى ذلك بوجه آخر و هو أن أكثر الكواكب لا تظهر للأبصار إلا بعد مضى زمان من غروب الشمس فإذا حملت على الكواكب التى كانت عند ظهورها على الأفق فهى تصل إلى دائره نصف النهار بعد مضى كثير من انتصاف الليل و لو حملت على أن يقدر أنها كانت عند الغروب على الأفق فهذا مما لا يهتدى إليه أكثر العوام بل الخواص أيضا فلا بد من حملها على ما كانت ترى فى البلدان فى بدو ظهورها فوق الأبنيه و الجدران و الظاهر فى أمثالها أنها تصل إلى دائره نصف النهار قبل انتصاف الليل المعهود عندهم فعلى هذا يمكن حمله على أن الغرض بيان آخر وقت العشاءين أيضا.

و أما التشبيه الوارد فى الخبرين فلا يلزم أن يكون تشبيها فى جميع الأمور و على التحقيق و التدقيق حتى يلزم أن يكون المعتبر فيه الوسط بين الغروب و الطلوع بل يمكن أن يكون التشبيه للانتصاف العرفى أو لوصول أمثال تلك الكواكب التى ذكرنا إلى دائره نصف النهار أو لكونه مبدأ لوقت صلاه معينه و غير ذلك من جهات التشبيه.

فظهر أنه ليس فى هاتين الروايتين أيضا دلاله إلى مطلوبهم لا سيما مع

معارضه الآيات و الأخبار السالفه و مع تسليم دلالتهما على أن المعتبر فى انتصاف الليل ذلك لا يلزم أن يحمل كل ما ورد من الأحكام معلقه بلفظ النهار أو اليوم أو الليل على هذا الوجه مع ما مر من النصوص الصحيحه و الأقوال الصريحه.

و قال الشهيد ره فى الذكرى

رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذَا صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ ثُمَّ لَا يُصَلِّي شَيْئاً إِلَّا بَعْدَ انْتِصَافِ اللَّيْلِ (۱).

و مثله عن أبى جعفر عليه السلام و قال حتى يزول الليل فإذا زال الليل صلى ثمانى ركعات [ثم ثلاث ركعات] و أوتر فى الركعه الأخيره ثم يصلى ركعتى الفجر قبل الفجر و عنده و بعيده (۲)

قلت عبر بزوال الليل عن انتصافه كزوال النهار ثم نقل روايه عمر بن حنظله المتقدمه ثم قال و الظاهر أنه عنى انحدار النجوم الطوالع عند غروب الشمس و الجعفى اعتمد على منازل القمر الثمانيه و العشرين المشهوره فإنه قال إنها مقسومه على ثلاث مائه و أربعه و ستين يوما لكل منزل ثلاثه عشر يوما فيكون الفجر مثلا بسعد الأخبيه ثلاثه عشر يوما ثم ينتقل إلى ما بعده و هكذا فإذا جعل القطب الشمالى بين الكتفين نظر ما على الرأس و بين العينين من المنازل فيعد منها إلى منزله الفجر ثم يؤخذ لكل منزله نصف سبع قال و القمر يغرب فى ليله الهلال على نصف سبع من الليل ثم يتزايد كذلك إلى ليله أربع عشره ثم يتأخر ليله خمس عشره نصف سبع و على هذا إلى آخره قال و هذا تقريب انتهى كلام الذكرى.

و ظاهر كلامه قدس سره و ما نقله الجعفى و إن كان موهما لكون المعتبر عندهما منتصف ما بين غروب الشمس و طلوعها لكن لتصريحهما مع سائر القوم فى مواضع و نقلهم الإجماع على معنى الليل و النهار لا بد من حمل كلامهما على ما يرجع إلى ما ذكرنا فى الخبرين و قد ذكرا أنه على التقريب لا التحقيق

ص: ۱۳۹

۱- ۱. رواه فى التهذيب ج ۱ ص ۱۶۸.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۲۱۰.

و قد ذكر الشهيد بعد ذلك أخبارا صريحه فيما ذكرنا على أنهما لو صرحا بذلك أيضا لم يكن فى كلامهما حجه.

ثم اعلم أن ما ذكره الشيخ الشهيد و تبعه شيخنا البهائى نور الله ضريحهما من تخصيص النجوم المذكوره فى الخبر بالنجوم التى طلعت عند غروب الشمس إنما يستقيم إذا كان كل أفق من الآفاق منصفا لمدارات جميع الكواكب و ليس كذلك بل هذا مخصوص بأفق خط الإستواء إذ فى الآفاق المائله باعتبار قله ميل معدل النهار عن سمت الرأس و كثرته و قرب مدارات الكواكب بالنسبه إلى المعدل و بعدها عنه يختلف اختلافا فاحشا ففى أواسط المعموره إذا اتفق طلوع كوكب عند غروب الشمس فربما وصل قبل انتصاف الليل إلى نصف النهار قريبا من ساعه كفرد الشجاع و ربما وصل قبل قريبا من ساعتين كالشعراء اليمانيه و ربما تأخر وصوله إلى نصف النهار عن الانتصاف بساعه و نصف تقريبا كالسماك الرامح و رأس الجوزاء و فم الفرس أو بساعتين تقريبا كالنسر الطائر و العيوق و نير الفكه أو بثلاث ساعات تقريبا كالنسر الواقع أو أربع ساعات كالردف و ربما اتفق وصول بعض الكواكب القريبه من القطب الشمالى إلى نصف النهار بعد طلوع الشمس فلا بد على طريقتهم من تخصيص آخر و هو أن يكون الكوكب قوس نهاره موافقه لقوس ميل درجه الشمس من منطقه البروج أو قريبا منه كالسماك الأعزل بالنسبه إلى بعض درجات أواخر الحمل و حمل كلام الإمام عليه السلام فى بيان القاعده التى تحتاج إليها عامه الخلق على معنى لا يعرفه إلا أوحدى الناس فى هذا الفن فى غايه البعد و هذا يؤيد ما ذكرنا أنه مبنى على التقريب و التخمين لاستعلام أول صلاه الليل فيسقط الاستدلال به على ما توهموه كما عرفت.

و ربما يحمل على الكواكب التى كانت معروفه عند العرب و كانوا يعرفون بالتجارب طلوعها و غروبها و وصولها إلى نصف النهار و يكون الغرض تنبيههم على أنه يمكن استعلام الأوقات بأمثال ذلك بعد تحصيل التجربه و فيه

أيضا ما فيه.

و ذكر بعض أفاضل الأذكياء لذلك علامات فقال علامه زوال الليل فى أوائل الحمل طلوع الردف و فى أواسطه انحدار السماك الأعزل و فى أواخره طلوع النسر الطائر و غروب الشعراء الشاميه و العيوق و فى أوائل الثور انحدار السماك الرامح و فى أواسطه غروب فرد الشجاع و فى أواخره طلوع فم الفرس و انحدار نير الفكه و عنق الحيه و غروب قلب الأسد و فى أوائل الجوزاء انحدار رأس الجوزاء و فى أواسطه انحدار قلب العقرب و فى أواخره إشراف النسر الواقع على الانحدار.

و فى أوائل السرطان انحدار النسر الواقع و فى أواسطه غروب السماك الأعزل و فى أواخره انحدار النسر الطائر و فى أوائل الأسد طلوع العيوق و انحدار الردف و فى أوسطه طلوع الثريا و غروب الرامح و فى أواخر طلوع عين الثور و انحدار فم الفرس و غروب عنق الحيه و فى أوائل السنبله إشراف نير الفكه على الغروب و فى أواسطه غروب نير الفكه و فى أواخره طلوع يد الجوزاء اليمنى و رجلها اليسرى.

و فى أوائل الميزان غروب رأس الجوزاء و فى أواسطه الشعراء اليمانيه و فى أواخره إشراف النسر الطائر على الغروب و فى أوائل العقرب غروب النسر الطائر و فى أواسطه طلوع قلب الأسد و غروب النسر الواقع و فى أواخره طلوع فرد الشجاع و فى أوائل القوس انحدار عين الثور و غروب فم الفرس و فى أواسطه انحدار العيوق و رجل الجوزاء اليسرى و غروب الردف و فى أواخره انحدار يد الجوزاء اليمنى.

و فى أوائل الجدى انحدار اليمانيه و فى أواسطه انحدار الشاميه و طلوع الرامح و فى أواخره طلوع الأعزل و نير الفكه و فى أوائل الدلو إشراف قلب الأسد على الانحدار و فى أواسطه انحدار قلب الأسد و الفرد و طلوع العنق و فى أواخره إشراف رجل الجوزاء اليسرى على الغروب و فى أوائل الحوت طلوع

الواقع و غروب رجل الجوزاء اليسرى و فى أواسطه غروب عين الثور و فى آخره غروب اليمانيه و يد الجوزاء اليمنى.

و هذا كله مبنى على أخذ الليل من غروب الشمس إلى طلوعها لكن قد عرفت أنه على هذا التقريب لا يظهر التفاوت بين المعنيين كثيرا و الجعفى ره جعل بناء استعلام زوال الليل تاره على منازل القمر المعروفه بين العرب و لعله حمل الخبر عليه و تاره على غروب القمر و طلوعه أما الأول فلأن العرب قسموا مدار القمر ثمانيه و عشرين قسما(۱) و ضبطوا حدود تلك الأقسام بكواكب و سموها منازل القمر و هى التى اشتملت عليها هذه الأبيات بالفارسيه:

أسماء منازل قمر نزد عرب***شرطين و بطين است ثريا دبران

هقعه هنعه ذراع نثره پس طرف***جبهه زبره صرفه و عوا پس از آن

پس سماك غفر زبانا إكليل***قلب و شوله نعائم و بلده بدان

سعد ذابح سعد بلع سعد سعود***باشد پس سعد أخبيه چارمشان

از فرغ مقدم بمؤخر چه رسيد***آنگه به رشا رسد كه باشد پايان

و مده قطع الشمس تلك المنازل ثلاث مائه و خمسه و ستون يوما و شى ء فإذا قسمت على المنازل يقع بإزاء كل منزل ثلاثه عشر يوما و شى ء فإذا حصل الاطلاع على منزل الشمس من تلك المنازل يمكن استخراج ما مضى من الليل و ما بقى منه بملاحظه الطالع و المنحدر و الغارب من تلك المنازل تقريبا بأدنى

۱- ۱. راجع شرح ذلك ج ۵۸ ص ۱۳۵ من أجزاء كتاب السماء و العالم و فى هامش طبعه الكمبانىّ:« الزبانيان كوكبان نيران و هما قرنا العقرب، و هما من المنازل، و عبر عنهما بالزبانا على التخفيف. منه طاب ثراه، و هكذا فى هامش المطبوعه،« السماك ككتاب كوكبان: الاعزل و الرامح، و الأول من منازل القمر دون الثانى، العوّا: بفتح العين و تشديد الواو، و يمد و يقصر. منه طاب رمسه». و أيضا فى هامش المطبوعه شرح بعض هذه المنازل نقلا من صحاح الجوهرىّ، تركنا ايرادها اتكالا على ما فى كتاب السماء و العالم ج ۵۸ ص ۱۳۵ و ۱۳۶.

تأمل إذ عند غروب الشمس يكون المنزل السابع من المنزل الذى فيه الشمس على نصف النهار و الرابع عشر على المشرق و فى كل نصف سبع من الليل يتفاوت بقدر منزل فيكون التفاوت فى ربع الليل بقدر ثلاثه منازل و نصف و فى نصف الليل بقدر سبعه منازل و على هذا القياس.

و هذا أيضا تقريبى لاختلاف مدار الشمس و القمر و جهات أخر فلو حملنا الخبر عليه حملنا النجوم على نجوم المنزل الذى يكون مقابلا للمنزل الذى فيه الشمس.

و أما الثانى و هو بناء الأمر على غروب القمر فى أوائل الشهر و طلوعه فى أواخره فضابطه أن يضرب عدد ما مضى من أول الشهر إلى الرابع عشر و من الخامس عشر إلى الثامن و العشرين فى السته و قسمه الحاصل على السبعه فالخارج فى الأول قدر الساعات المعوجه الماضيه من الليل إلى غروب القمر و فى الثانى قدر الساعات المذكوره إلى طلوعه مثاله إذا ضربنا الأربعه فى السته حصل أربعه و عشرون فإذا قسمناها على السبعه خرج ثلاث و ثلاثه أسباع فيكون غروب القمر فى الليله الرابعه و طلوعه فى الثامنه عشر بعد ثلاث ساعات و ثلاثه أسباع ساعه و كذا إذا قسمنا الحاصل من ضروب الخمسه فى السته و هو الثلاثون على السبعه خرج أربعه و سبعان فغروب القمر فى الليله الخامسه و طلوعه فى التاسعه عشر بعد أربع ساعات و سبعى ساعه و هكذا و هذا أيضا تقريبى للاختلاف بحسب كثره الزمان بين خروج الشعاع و أول ليله الغره و قلته و غيرهما

فذلکه

لا- أراک أیها المتفطن الیقظان بعد ما أحطت خبرا بقوه ما استبنی علیه بیاننا من أنواع البرهان و وهن ما بنوا علیه کلامهم من البنیان و قد أتینا بنیانهم من القواعد و جعلنا مطاوی کلامنا مشحونه بصنوف الفوائد تستریب فی أن اللیل و النهار و الیوم فی اصطلاح الشرع و العرف العام بل فی أصل اللغه أیضا لا یتبادر منه إلا ما ینتهی إلی طلوع الفجر أو یبتدئ منه مع أنا لم نستقص فی استخراج الدلائل و نقل کلام الأوائل و لا فی نقل الأخبار و ذکر الآثار لأنا اکتفینا بذکر البعض لتنبیه أولی الألباب عما یؤدی إلی الإسهاب و الإطناب.

و أیضا لم نکن عقدنا لذلک بابا عند طرح الکتاب و رسم الأبواب و إنما سنح لنا ذلک بعد ما رأینا الاختلاف فی الأمر الذی لم نکن نجوز الخلاف فی مثله لا سیما من سدنه العلم و أهله و هل یقول أحد من أهل العرف و الشرع إذا أتاه قبیل طلوع الشمس طرقتک لیلا- أو أتیتک البارحه و شاع بین الناس یقولون هل قمت اللیله فیجیب غلبنی النوم فلم أنتبه إلا بعد الفجر و من تتبع ذلک فی محاورات الناس لا یحتاج إلی الرجوع إلی کتاب أو التمسک بخطاب.

و ما یقال من أن قاطبه الناس یقولون استوی اللیل و النهار و صار النهار کذا ساعه و مضی من النهار ساعه أو ساعتان و لا یتبادر إلی الأذهان إلا- الیوم من طلوع الشمس فمعلوم أن هذا إنما هو لإلفهم باصطلاح المنجمین و بناء الآلات المعده لاستعلام الساعات علیه و لذا نری من لا یألف تلک الاصطلاحات إذا سألته کم مضی من الیوم لا یفهم إلا ما مضی من طلوع الفجر کما سمعنا و عهدنا فی عراق العرب و البلاد البعیده عن تلک الاصطلاحات الجدیده و کذا استواء اللیل و النهار أیضا مأخوذ من المنجمین و

مبنی علی اصطلاحهم و أما الفقهاء و أهل اللسان فهم لا یفهمون و لا یفهم من کلامهم إلا ما ذکرنا و لذا تری الفقهاء یقولون وقت صلاه اللیل من النصف إلی آخر اللیل و الوتر کلما قرب من آخر

اللیل أفضل و لا یفهمون من لیله الجمعه و لیله العید و لیله القدر و أمثالها إلا ما قبل الفجر و کذا یوم الجمعه و یوم العید و یوم الغدیر و أمثالها یظهر لک ذلک بالرجوع إلی کتب الفقه و الدعاء و غیرها و إذا قال فقیه أو غیره افعل ذلک فی اللیله الفلانیه هل یفهم أحد إلا إیقاعه قبل الفجر و إذا قال افعل الیوم الفلانی هل یفهم أحد إلا أن ابتداءه الفجر.

و لعمری لا یحتاج هذا إلی الإفصاح و الإیضاح و هو أبین من الفجر و الصباح فظهر مما قررنا أن نصف اللیل و ثلثه و ربعه و سدسه و أمثالها إنما هی بالمقایسه إلی اللیل المنتهی إلی الفجر و إذا علق عمل باللیل أو نصف اللیل أو ثلثه أو ربعه أو آخره و أمثال ذلک کمبیت المشعر و منی و عند الزوجه أو صلاه اللیل و الوتر و إحیاء اللیالی الشریفه و أشباه ذلک أو آخر اللیل فإنما ینتهی وقته إلی الفجر الثانی إلا مع قیام قرینه علی المجاز و کذا إذا علق عمل بالیوم أو النهار کالأغسال و الآمال المتعلقه بالأیام الشریفه فابتداء وقته الفجر و إذا نذر رجل أن یعمل عملا فی النهار لا یحنث بإیقاعه قبل طلوع الشمس و إذا نذر أن یعمله فی اللیل یحنث بإیقاعه بعد الفجر و کذا کل ما یبتنی علی هذا الخلاف مما یتعلق باللیالی و الأیام.

و هذا ما حضر لی و خطر ببالی فی تحقیق الحق فی هذا المقام و الله تعالی یعلم حقائق الأحکام و حججه الکرام علیهم الصلاه و السلام و نسأل الله العفو عن الزلل و الخطل فی القول و العمل و الصفح عن الخطاء و التقصیر فإنه ولی ذلک و هو علی کل شی ء قدیر.

**[ترجمه]روایت اوّل حتماً باید به بعضـی از ستاره ها تخصیص داده شود، پس آن را به ستارگانی اختصاص می دهیم که در نیمه زمـان بین غروب و طلوع فجر پـایین می رونـد، بـا اینکه این امر تقریبی است، زیرا تعیین سـتارگان مخصوص در هر شـب برای بیشتر مردم میسّـِر نیست و پایین رفتن سـتارگان هم برای مردم عادی زمانی مشخص می شود که مدت زمانی از عبور آنها از نصف النهار بگذرد، و چنین وقتی در جلو و عقب رفتن وقت به اندازه نیم ساعت یا بیست دقیقه یا اندکی بیشتر تأثیر ندارد.

ممکن است این تعیین، برای اسـتعلامِ اول وقت نمـاز شب باشـد، بلکه ظاهر هم همین است، و احتیاط هم برای حصول اطمینان یا ظنّ قوی به نیمه شب در آن رعایت شـده است که هیـچ کـدام از آنها [اطمینان و ظن] پیش از پایین رفتن سـتارگان حاصـل نمی شود مگر برای کسانی که ابزار استعلام وقت – مانند اسطرلاب و امثال آن – را داشته باشند، که تحصیل آن ابزار هم برای بیشتر مردم دشوار است.

می تـوان گفت این روایت به این وجه بر مطلـوب مـا دلالـت دارد بلکه می تـوان آن را به وجه دیگری ادّعـا نمـود یعنی اینکه بیشتر سـتارگان زمانی قابل رؤیت هسـتند که مقـداری از غروب خورشـید گذشـته باشد، پس وقتی روایت بر سـتارگانی حمل شود که هنگام طلوعشان در افق باشـند، یعنی پس از مدت زیادی از نیمه شب به دایره نصف النهار می رسـند. و اگر روایت بر این حمـل شود که تقـدیر آن است که سـتارگان هنگـام غروب در افق بوده انـد، چیزی است که نه تنهـا عوام بلکه خواص هم راحت به آن راه نخواهند یافت، پس ناچار باید بر آنچه در شـهرها اتفاق می افتد حمل شود که سـتاره ها در ابتدای ظهورشان بالای ساختمان‌ها و دیوارها دیده می شوند. و در امثال آن نیز پیدا است که ستارگان پیش از نیمه شب مورد نظر آنها به نصف النهار می رسند؛ بنابراین می توان روایت را بر این حمل کرد که مقصود، بیان آخر وقت نماز مغرب و عشا نیز بوده است.

امّـا تشبیهی که در دو روایت آمـده است لزومی نـدارد که از تمام جهات تشبیه داشـته و از جهت تحقیق و دقت کاملاً تناسـب داشـته باشـد تا لازمه اش این باشد که زمان معتبر در نیمه شب، بین غروب و طلوع باشد، بلکه تشبیه می تواند برای نیمه ای که به حسب عُرف نیمه محسوب می شود باشد و یا برای رسـیدن امثال سـتارگان مذکور به دایره نصف النهار، و یا برای تعیین آن بعنوان مبدأ وقت نمازی معیّن و دیگر جهات تشبیه باشد.

پس معلوم شـد که در این دو روایت دلالـتی بر مطلوب مخالفـانِ نظر مـا نیست، به خصوص بـا تعارضـی که با آیات و روایات گذشـته دارد؛ و حتّی اگر این گونه بپذیریم که این دو روایت دلالت دارند که معتبر در نیمه شب، آن موقع است، باز هم لازم نمی آیـد که تمـام احکام حمل بر تعلّق به لفظ «النهار» یا «الیوم» یا «اللیل» به این وجه باشـد، آن هم با نصوص صـحیح و اقوال صریحی که ذکر کردیم.

مرحوم شهید در الذکری آورده است که محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله وقتی نماز عشا را می خواند به بستر می رفت و تا بعد از نیمه شب دیگر نماز نمی خواند. – . التهذیب ۱ : ۱۶۸ –

و ماننـد آن از امـام باقر علیه السـلام روایت شـده که در آن امام فرمود: تا وقتِ زوال شب، پس هنگام زوالِ شب هشت رکعت می خوانـد، [بعـد از آن سه رکعت بجـا می آورد] که رکعت آخر آن وتر بود، آنگـاه دو رکعت نـافله صـبح را پیش از فجر یا هنگام فجر یا اندکی بعد از فجر می خواند – . همان ۱ : ۲۱۰ – .

شهید می فرماید: به جای نصف شب به زوال شب تعبیر کرده است مانند زوال روز.

آنگاه روایتی از عمر بن حنظله – که ذکر شد – آورده و می گوید: این گونه پیداست که مقصود آن حضرت از پایین رفتن ستارگان، ستارگانی است که هنگام غروب خورشید طلوع می کنند. و جُعفی بر منازل بیست و هشت گانه مشهور ماه تکیه کرده و گفته است: این منازل به سیصد و شصت و چهار روز تقسیم می شوند که هر منزل سیزده روز را شامل می شود، پس برای مثال، فجر در سعد الأخبیه سیزده روز است، آنگاه وارد منزل بعدی می گردد و به همین صورت ادامه دارد، پس وقتی قطب شمال بین دو شانه (کتف) باشد، به بالای سرش و منازل مقابل رویش می نگرد و از آنجا تا منزلگاه فجر را می شمارد، آنگاه برای هر منزل نیمی از یک هفتم در نظر گرفته می شود، و ماه در شب هلال بر نیمه یک هفتم از شب غروب می کند، سپس همواره زیاد می شود تا شب چهاردهم، بعد در شب پانزدهم به اندازه نیمی از یک هفتم عقب می رود تا آخر. شهید می گوید: و این تقریبی است. پایان کلام ذکری.

ظاهر کلام مرحوم شهید و آنچه جُعفی نقل کرده، هرچند دقیق نبوده و وَهم برانگیز است، زیرا آنچه نزد این دو نفر معتبر است نیمه ما بین غروب و طلوع خورشید می باشد، امّا به خاطر تصریحی که این دو و دیگر علما در جاهای مختلف دارند و بر معنای شب و روز نقل اجماع کرده اند، باید کلام آن دو را به همان چیزی که خودمان در مورد دو روایت گفتیم حمل کرد، در حالی که خودشان هم گفته اند که این محاسبات بر اساس تقریب است نه تحقیق.

مرحوم شهید پس از آن روایات صریحی درباره آنچه ما ذکر کردیم آورده است، در حالی که اگر به آن تصریح هم کرده بودند، باز هم کلام آنها برای ما حجت نبود.

اکنون باید دانست که گفتار مرحوم شیخ شهید و در پی او شیخ بهایی در مورد ستارگان مذکور در روایت و تخصیص آن به ستارگانی که هنگام غروب خورشید طلوع می کنند، در صورتی صحیح است که هر کدام از افقها نصف کننده مدارهای تمامی ستارگان باشند، که البته اینچنین نیست، بلکه این امر مخصوص به افق خط استوا است، زیرا در افقهای مایل، به اعتبار کم یا زیادی تمایل نسبت به معدّل روز از سمت رأس و نزدیکی یا دوری مدار ستارگان نسبت به معدّل، اختلاف بسیاری وجود دارد. پس در أواسط معموره – کره خاکی – هنگامی که طلوع ستاره ای همزمان با غروب خورشید شود، ممکن است پیش از نیمه شب تا نزدیک یک ساعت به نیمه شب به نصف النهار برسد، مانند «فرد الشجاع»، و ممکن است ستاره ای مانند «شعراء یمانی» تا حدود دو ساعت مانده به نیمه شب به نصف النهار برسد، و ممکن است تا یک ساعت و نیم برسد مانند «سمّاک رامح، رأس جوزا و فم فرس». و ممکن است تا حدود دو ساعت پیش از نیمه شب به نصف النهار برسد مانند «نسر طائر، عَیّوق و نیر فکه» یا حدود سه ساعت مانند «نسر واقع» و یا ممکن است تا چهار ساعت برسد مانند «ردف». و ممکن است رسیدن بعضی ستارگان نزدیک به قطب شمال به نصف النهار تا بعد از طلوع خورشید طول بکشد؛ بنابراین طبق روش آنها باید به نوع دیگری تخصیص زده شود، به این صورت که قوس روزانه ستاره مطابق با قوس میل درجات خورشید نسبت به منطقه برج‌ها و یا نزدیک به آن باشد، مانند «سمّاک اعزَل» نسبت به بعضی درجات اواخر بُرج حَمَل.

حمل کلام امام علیه السلام در بیان این قاعده که عموم مردم به آن نیازمند هستند بر معنایی که فقط افراد خاص و اندکی آن را می فهمند بسیار بعید است.

این مؤید همان چیزی است که ما گفتیم که مسأله مبتنی بر تقریب و تخمین برای استعلام اول وقت نماز شب می باشد، بنابراین استدلال به آن - چنانچه دانستی - بنا به آنچه که آنها توهم می‌کردند، بی فایده است.

و شاید بر ستارگانی حمل شود که نزد عرب شناخته شده بودند و از روی تجربه، طلوع و غروب آن را و رسیدن به نصف النهار را می دانستند. و غرض آگاهی دادن به آنها بوده تا بدانند که اوقات را می توان از این طریق از روی تجربه شناخت. البته این حمل نیز ایرادهایی دارد.

یکی از فضلای ریزبین و باهوش نشانه هایی ذکر کرده و گفته است:

علامت زوال شب در اوایل بُرج حَمَل، طلوع ردف، و در اواسط حَمَل، پایین رفتن سمّاک اعزَل، و در اواخر حمَل، طلوع نسر طایر و غروب شعراء شامی و عَیّوق است. و در اوایل برج ثور، علامت زوال شب، پایین رفتن سمّاک رامح، و در اواسط آن، غروب فرد الشجاع، و در اواخر ثور، طلوع فم الفرس و پایین رفتن نیر فکّه و عنق الحیّه و غروب قلب الاسد است. در اوایل جوزا، علامت زوال، پایین رفتن رأس جوزاء و در اواسط آن، پایین رفتن قلب العقرب و در اواخر جوزاء، علامت زوال، شروع نسر الواقع به پایین رفتن است.

در اوایل برج سرطان علامت زوال شب پایین رفتنِ نسر الواقع است، در اواسط آن، غروب سمّاک اعزَل و در اواخر آن، پایین رفتن نسر طایر است.

در اوایل برج اسد علامت زوال شب طلوع عَیّوق و پایین رفتنِ ردف است، در اواسط آن طلوع ثریا و غروب رامح، و در اواخر آن، طلوع عین الثور و پایین رفتن فم الفرس و غروب عنق الحیّه است.

دراوایل برج سنبله علامت زوال شب آغازِ غروبِ نیر الفکه، و در اواسط آن غروب نیر الفکه، و در اواخر آن طلوع دست راست جوزاء و پای چپ آن است.

در اوایل برج میزان، علامت زوال شب غروب رأس جوزاء و در اواسط آن، طلوع شعراء یمانیه و در اواخر آن، آغاز غروبِ نسر طایر است.

در اوایل برج عقرب، غروب نسر طایر و در اواسط آن طلوع قلب الاسد و غروب نسر الواقع، و در اواخر آن طلوع فرد الشجاع، علامت زوال شب است.

در اوایل برج قوس، پایین رفتن عین الثور و غروب فم الفرس، و در اواسط آن، پایین رفتن عیّوق و پای چپ جوزاء و غروب ردف، و در اواخر آن، پایین رفتن دست راست جوزاء است.

در اوایل برج جُدَی، علامت زوال شب پایین رفتن یمانیه، و در اواسط آن پایین رفتن شامیه و طلوع رامح، و در اواخر آن طلوع اعزل و نیر الفکه است.

در اوایـل بُرج دَلو، آغـاز پایین رفتن قلب الاسـد، در اواسط آن پایین رفتن قلب الاسـد و فرد و طلوع عنق، و در اواخر دلو آغاز غروب پای چپ جوزاء علامت زوال شب است .

در اوایـل برج حـوت، نشـانه زوال شب طلـوع واقع و غروب پـای چپ جـوزاء، در اواسـط آن، غروب عین الثور و در آخر آن غروب یمانیه و دست راست جوزا است.

تمامی این محاسبات بر اساس این بوده است که آغاز شب، از غروب خورشید تا طلوع آن باشد. امّا دانستی که بنابراین تقریب و توضـیح، تفاوت زیادی بین دو معنای یاد شده به نظر نیامد. جعفی رحمه الله در جایی گفته است که بنای استعلام زوال شب، بر منـازل معروف مـاه در میـان عرب است – و احتمالاً روایت را هم به همین صورت حمل کرده است – و در جای دیگر بنای آن را بر غروب و طلوع مـاه دانسـته است. حمل اوّل به این دلیل است که عرب، مـدار ماه را به ۲۸ قسـمت تقسیم کرده اند – . ر.ک : ۵۸ ص ۱۳۵ کتاب السـماء و العالم – و حدود آن اقسام را با ستارگان مشخص کرده و «منازل القمر» نامیده اند. در این اشعار فارسی این منازل آمده است:

أسماء منازل قمر نزد عرب

شرطین و بطین است ثریا دبران

هقعه هنعه ذراع نثره پس طرف

جبهه زبره صرفه و عوا پس از آن

پس سماک غفر زبانا إکلیل

قلب و شوله نعائم و بلده بدان

سعد ذابح سعد بلع سعد سعود

باشد پس سعد أخبیه چارمشان

از فرغ مقدم بمؤخر چه رسید

آنگه به رشا رسد که باشد پایان.

و مـدت پیمودن آن منازل توسط خورشـید، سـیصد و شـصت و پنج و اندی روز است؛ پس وقتی این مدت را بر منازل تقسـیم کنیم، به ازاء هر منزل، سیزده روز و انـدی خواهیم داشت. پس با اطلاع از اینکه خورشـید در کدام یک از آن منازل است می توان مقدار گذشـته و مانده از شب را با استفاده از صورت‌های فلکی طلوع کننده و پایین رونده و غروب کننده از آن منازل را تقریباً با انـدک تأملی بـدست آورد؛ زیرا هنگام غروب خورشـید، هفتمین منزل خورشـید، بر نصف النهار است، و چهاردهمین

منزل روی مشرق است، و در هر نصف از یک هفتم شب، به مقدار منزل خورشید متفاوت می گردد، یعنی تفاوت منزل از رُبع شب به اندازه سه منزل و نیم، و در نصف شب به اندازه هفت منزل است و به همین ترتیب.

این محاسبه نیز تقریبی است، زیرا مدار خورشید و ماه و جهات دیگر آنها با هم تفاوت دارد. پس اگر روایت را بر اساس این مدارها حمل کنیم، نجوم را نیز بر ستارگان منزلی حمل می نماییم که مقابل منزل خورشید است.

امّا وجه دوم یعنی بنا نهادن بر غروب قمر در اوایل ماه و طلوع آن در اواخر ماه به این صورت است که تعداد روزهای گذشته از اول ماه تا روز چهاردهم و از روز پانزدهم تا بیست و هشتم در عدد شش ضرب شود و حاصل ضرب، تقسیم بر هفت گردد؛ پس آنچه خارج شده در بخش اول، مقدار ساعات معوّجه از شب تا غروب ماه است، و خارج قسمت در بخش دوم، مقدار ساعات مذکور تا طلوع ماه می باشد. برای مثال: اگر چهار را ضرب در شش کنیم حاصل ضرب بیست و چهار خواهد بود، حال با تقسیم بیست و چهار بر هفت، سه و سه هفتم خارج قسمت می شود. پس غروب ماه در شب چهارم و طلوع آن در شب هجدهم پس از سه ساعت و سه هفتم ساعت خواهد بود. همچنین اگر حاصل ضرب پنج در شش (یعنی عدد سی) را تقسیم بر هفت کنیم، خارج قسمت چهار و دو هفتم خواهد بود؛ بنابراین غروب ماه در شب پنجم و طلوع آن در شب نوزدهم، پس از چهار ساعت و دو هفتم ساعت خواهد بود و...

این محاسبه نیز تقریبی است، زیرا بر حسب کم و زیادی زمان میان خروج شعاع نور و اول شب غُرّه اختلاف وجود دارد .

جمع بندی

پس از کسب اطلاع در مورد روایات و آنچه از براهین و ادلّه ذکر کردیم و پایه و اساس کلام مخالفان را سست و متزلزل ساختیم و حتی آن را منهدم کردیم و کلام خودمان را با فواید و مطالب مهم فراوان همراه نمودیم، گمان ندارم که برای هر خواننده زیرک و هوشیار تردیدی باقی مانده باشد که شب و روز در اصطلاح شرع و عُرف عام و حتّی در اصل لغت، معنایی غیر از این داشته باشد که یا با طلوع فجر آغاز می شود و یا به آن ختم می گردد؛ والبته ما در استخراج و ارائه ادلّه تلاش زیادی نکردیم و کلام گذشتگان را بطور کامل نیاوردیم و تمامی روایات و گفته ها را ذکر ننمودیم؛ زیرا برای آگاهی صاحبان خِرد از اِطناب و زیاده گویی پرهیز نموده و به ذکر بخشی از ادلّه اکتفا کردیم.

همچنین برای این بحث باب خاصی را اختصاص ندادیم و ابواب آن را ترسیم ننمودیم، و دلیلش این بود که دیدیم اختلاف در این مطلب جایز و ممکن نیست، بخصوص در میان بزرگان و اهل علم، و آیا اگر یکی از اهل عُرف یا شرع اندکی پیش از طلوع خورشید نزد دیگری برود می گوید: شب نزد تو آمدم یا دیشب نزد تو آمدم؟!

و بین مردم شایع است که می گویند: آیا شب بیدار شدی؟ و در پاسخ گفته می شود: نه، خواب بر من غالب گردید و بعد از طلوع فجر بیدار شدم. و هرکس این امر را در محاورات و گفتگوهای مردم جستجو کند نیاز به مراجعه به کتب و دست آویزی به خطبه ها و سخنرانی ها ندارد.

و اینکه گفته می شود وقتی همه مردم می گویند: شب و روز برابر شده؛ روز فلان مقدار ساعت شده؛ یک ساعت یا دو ساعت

از روز گذشته؛ تنها چیزی که به ذهن متبادر می شود روزی است که از طلوع خورشید آغاز شده است. و می دانیم که این امر به خاطر اُنس و اُلفتی است که با اصطلاحات منجّمان و ابزارهای استعلام ساعت دارند. از این رو می بینیم وقتی از کسی که اُنس و آشنایی با آن اصطلاحات ندارد می پرسیم: چقدر از روز گذشته است؟ او روزی را محاسبه می کند و در ذهنش می آید که از طلوع فجر آغاز می گردد، همانطور که در عراق عرب و مناطق دور از این اصطلاحات، این مطلب را شنیده و دیده ایم. همچنین مسئله تساوی شب و روز از جمله اصطلاحات منجّمان و مبنی بر اصطلاح آنهاست، امّا فقها و اهل زبان، تنها چیزی که برداشت می کنند و از کلامشان دریافت می شود همان است که ذکر کردیم، لذا می بینی که فقها می گویند: وقت نماز شب از نیمه شب تا آخر شب است، و نماز وتر هرچه به آخر شب نزدیک تر باشد بافضیلت تر است. و دریافتی که از شب جمعه، شب عید، شب قدر و امثال آن دارند، تا پیش از طلوع فجر است. همچنین آنها روز جمعه، روز عید، روز غدیر و امثال آن را به همین صورت مشخص می کنند. این امر با مراجعه به کتاب‌های فقهی، مجموعه های ادعیه و غیر آن مشهود است. بنابراین وقتی فقیه یا دیگری می گوید فلان کار را در فلان شب انجام بده، آیا برداشتی غیر از این می شود که منظورش تا قبل از فجر است؟ و اگر بگوید: فلان کار را در فلان روز انجام بده، آیا کسی غیر از این برداشت می کند که مقصودش از ابتدای فجر است؟!

به جان خودم قسم این مطالب نیاز به تفسیر و توضیح ندارد، بلکه از خود فجر و صبح روشن تر است. بنابراین، از توضیحاتی که دادیم معلوم شد که نیمه شب، ثلث شب، رُبع شب، یک ششم شب، و امثال آن بر حسب شبی است که به طلوع فجر منتهی می گردد، و اگر عملی معلّق به شب یا نیمه شب یا ثلث شب یا رُبع شب یا اواخر شب و امثال آن بود - مانند بیتوته در مشعر و منی و بیتوته نزد همسر یا نماز شب و وتر و احیای شب‌های شریف و امثال آن - یا آخر شب، بی تردید وقت آن در فجر دوم پایان می یابد، مگر اینکه قرینه ای بر مجاز وجود داشته باشد. همچنین هرگاه عملی به شب یا روز معلّق می شود، مانند غسل‌ها و اعمال متعلّق به ایّام شریف، ابتدای وقت آن فجر است، و اگر کسی نذر کرد که فلان عمل را در روز انجام دهد، چنانچه آن را پیش از طلوع خورشید انجام داد به نذرش وفا نموده است، و اگر نذر کرد کاری را در شب انجام دهد، چنانچه پس از فجر آن را انجام داد، به نذر خود عمل ننموده است. و به همین صورت است هر چیزی که مبتنی بر این اختلاف است از آنچه که متعلق به شب‌ها و روزها است. توضیحات یاد شده تا حدی بود که برای بیان حق در این مسئله در خاطر داشتم و به ذهنم رسید، و خداوند تعالی و حجّت‌های گرانقدرش علیهم السلام به حقایق احکام آگاهند. از خداوند طلب بخشایش از لغزش‌ها و اشتباه ها در قول و عمل داریم و از او می خواهیم تا از خطاها و تقصیراتمان درگذرد؛ او بر این امر ولایت دارد و بر هر چیز تواناست .

**[ترجمه]

باب ۱۱ الأوقات المکروهه

روایات

«۱»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِيِّ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَرَدَ عَلَيَّ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْعَمْرِيِّ قَدَّسَ اللَّهُ رُوحَهُ فِي جَوَابِ مَسَائِلِي إِلَى صَاحِبِ الزَّمَانِ عليه السلام أَمَّا مَا سَأَلْتَ عَنْهُ مِنَ الصَّلَاهِ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ عِنْدَ غُرُوبِهَا فَلَئِنْ كَانَ كَمَا يَقُولُ النَّاسُ إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ وَ تَغْرُبُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ فَمَا أَرْغَمَ أَنْفَ الشَّيْطَانِ شَيْ ءٌ مِثْلَ الصَّلَاهِ فَصَلِّهَا وَ أَرْغِمْ أَنْفَ الشَّيْطَانِ (۱).

إِكْمَالُ الدِّينِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السِّنَانِيِّ وَ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الدَّقَّاقِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمُؤَدِّبِ وَ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ قَالُوا حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْأَسَدِيُّ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَرَدَ عَلَى الشَّيْخِ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْعَمْرِيِّ فِي جَوَابِ مَسَائِلِي إِلَى صَاحِبِ الدَّارِ عليه السلام وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ بِعَيْنِهِ (۲).

**[ترجمه]الاحتجاج: محمد بن جعفر اسدی گوید: از جمله مطالبی كه از محمد بن عثمان عمری (قدس الله روحه) در پاسخ به سؤال هایم از امام زمان علیه السلام رسید این بود: امّا سؤالی كه در مورد نماز هنگام طلوع و غروب خورشید داشتی، پس اگر آن طور باشد كه مردم می گویند خورشید بین دو شاخ شیطان طلوع و غروب می كند، چه چیز مثل نماز می تواند بینی شیطان را به خاك بمالد؟! پس در آن هنگام نماز بخوان و بینی شیطان را به خاك بزن. - . الاحتجاج : ۲۶۷ -

اِكمال الدین: محمد بن جعفر اسدی گوید: از جمله مطالبی كه به شیخ ابوجعفر محمد بن عثمان عمری در پاسخ مسائلم از صاحب خانه علیه السلام رسید این بود كه... و عین همین حدیث را نقل كرده است. - . اكمال الدین ۲ : ۱۹۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه الشمس تطلع بین قرنی الشیطان، أی ناحیتی رأسه و جانبیه و قیل القرن القوه أی حین تطلع یتحرك الشیطان، و یتسلط فیكون كالمغلق بها و قیل بین قرنیه أی أمتیه الأولین و الآخرین و كل هذا تمثیل لمن یسجد للشمس عند طلوعها فكان الشیطان، سول له ذلك فإذا سجد لها فكان الشیطان، مقترن بها و قال فی القاموس قرن الشیطان، و قرناه أمته و المتبعون لرأیه أو قوته و انتشاره أو تسلطه و قال الطیبی فی شرح المشكاه و فیه وجوه أحدها أنه ینتصب قائما فی وجه الشمس عند طلوعها لیكون طلوعها كالمعین لها بین قرنیه أی فودیه فیكون مستقبلا لمن یسجد للشمس فتصیر عبادتهم له فنهوا عن الصلاه فی

۱- ۱. الاحتجاج: ۲۶۷.

۲- ۲. اكمال الدین ج ۲ ص ۱۹۸.

ذلـک الوقت مخـالفه لعبـده الشـيطان، و ثانيهـا أن يراد بقرنيه حزبـاه اللـذان يبعثها لإغواء الناس و ثالثها أنه من باب التمثيل شـبه الشـيطان، فيما يسول لعبده الشـمس و يدعوهم إلى معانده الحق بذوات القرون التى تعالج الأشـياء و تدافعها بقرونها و رابعها أن يراد بالقرن القوه من قولهم أنا مقرن له أى مطيق و معنى التثنيه تضعيف القوه كما يقال ما لى بهذا الأمر يد و لا يدان أى لا قدره و لا طاقه.

**[ترجمه]در کتـابه النهايه درباره اين روايت آمـده است: طلوع خورشـيد بين دو شاخ شـيطان يعنى دو طرف سـر و کنارههاى آن. و گفته اند: مقصود از شاخ، قدرت است، يعنى هنگام طلوع خورشـيد شـيطان حرکت مى کند و تسلّط مى يابد، و مثل اين است که در اسارت خورشيد بوده است. همچنين گفته اند: بين دو شاخ آن، يعنى امّتهاى نخستين و امّتهاى پسين، و تمامى اينها از باب تمثيل براى کسانى است که هنگام طلوع خورشيد به آن سجده مى کردند و اين کار شيطان بود که آن را برايشان زينـت داد، يعنى هر وقـت براى خورشـيد سـجده مى کردنـد گويـا شـيطان همراه آن بـوده است. در قـاموس آمـده است: «قرن الشـيطان و قرناه» امّت او و پيروان او هسـتند، و يا قدرت و سـلطه اوست. طيّبى در شـرح مشکات گفته است: اين اصطلاح چند وجه دارد: يکى اينکه شـيطان هنگام طلوع خورشـيد در مقابل آن مى ايستد تا طلوع خورشيد مانند کمک کننده به آن در بين دو شـاخ شـيطان باشـد يعنى دو طرف آن، پس مقابل کسانى قرار مى گيرد که به خورشـيد سـجده مى کننـد و عبادتشان براى شيطان محسوب مى گردد، لذا از نماز در آن وقت نهى شده اند تا با بندگان شـيطان مخالفت کرده باشـند. وجه دوم اين است که مقصود از دو شـاخ شـيطان، دو حزب او هسـتند که آنها را براى گمراهى مردم مى فرسـتد. وجه سوم اين که: از باب تمثيل شيطـان تشبيه شـده است در اينکه خورشـيد پرسـتان را به گمراهى مى کشانـد و آنهـا را به دشـمنى بـا حق دعوت مىکنـد، به شاخـدارانى که کارها و دفاعشان را با شاخشان انجام مى دهنـد. و وجه چهارم اين است که: مقصود از شاخ، قدرت است، که گفته انـد: «أنا مقرن له» يعنى من طاقت آن را دارم، و معناى تثنيه [قرنان] براى دوبرابر شـدن قـدرت است، چنانچه مى گوينـد: «ما لى بهذا الامر يد و لا يدان» يعنى مرا به اين کار نه قدرت است و نه طاقت.

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ طَرِيفٍ وَ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى جَمِيعاً عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام صَلَّى الْغَدَاةَ فَلَمَّا سَلَّمَ الْإِمَامُ قَامَ فَدَخَلَ الطَّوَافَ فَطَافَ أُسْبُوعَيْنِ بَعْدَ الْفَجْرِ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ثُمَّ خَرَجَ مِنْ بَابِ بَنِي شَيْبَةَ وَ مَضَى وَ لَمْ يُصَلِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسـناد: حماد بن عيسـى گويد: امام کاظم عليه السـلام را ديدم که نماز صـبح مى خواند. وقتى سـلام نماز را گفت برخاست و داخل طواف گرديد، پس تا دو هفته بعد از فجر و پيش از طلوع خورشـيد طواف مى کرد، آنگاه از باب بنى شيبه خارج مى شد و مى رفت و نماز نمى خواند. - . قرب الاسناد : ۱۷۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان:

لعل ترك صلاه الطواف فی هذا الوقت للتقیه کما أن قران الطوافین أیضا محمول علیها کما ستعرف.

**[ترجمه]شاید ترک نماز طواف در آن وقت برای تقیه بوده، چنانچه قِران بین دو طواف نیز - همان طور که خواهی دانست - به همین صورت حمل می گردد.

**[ترجمه]

«۳»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ،: فِی مَنَاهِی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ نَهَی عَنِ الصَّلَاهِ فِی ثَلَاثِ سَاعَاتٍ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ عِنْدَ غُرُوبِهَا وَ عِنْدَ اسْتِوَائِهَا(۲).

**[ترجمه]مجالس صدوق: در فصل نهی های پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است که ایشان از نماز خواندن در سه وقت نهی فرمود: هنگام طلوع خورشید، هنگام غروب خورشید و هنگام ظهر. - . أمالی صدوق : ۲۵۵ -

**[ترجمه]

«۴»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: أَرْبَعُ صَلَوَاتٍ یُصَلِّیهَا الرَّجُلُ فِی کُلِّ سَاعَهٍ صَلَاهٌ فَاتَتْکَ فَمَتَی ذَکَرْتَهَا أَدَّیْتَهَا وَ صَلَاهُ رَکْعَتَیْ طَوَافِ الْفَرِیضَهِ وَ صَلَاهُ الْکُسُوفِ وَ الصَّلَاهُ عَلَی الْمَیِّتِ هَؤُلَاءِ یُصَلِّیهِنَّ الرَّجُلُ فِی السَّاعَاتِ کُلِّهَا(۳).

**[ترجمه]الخصال: زراره روایت کرد: امام باقر علیه السلام فرمود: چهار نماز است که انسان می تواند آنها را در هر وقتی که خواست بخواند: نمازی را که قضا شده هرگاه یادت آمد ادا کن، نماز طواف واجب، نماز کسوف و نماز میّت. این نمازها را در هر وقتی می توان خواند. - . الخصال ۱ : ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْفَقِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَوْنٍ عَنْ خَلَفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ الشَّیْبَانِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَائِشَهَ قَالَتْ: صَلَاتَیْنِ لَمْ یَتْرُکْهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سِرّاً وَ

١- ١. قرب الإسناد: ١٧٠ ط نجف.

٢- ٢. أمالي الصدوق ص ٢٥٥.

٣- ٣. الخصال ج ١ ص ١١٨.

عَلَانِيَةً رَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ(۱).

**[ترجمه]الخصال: عایشه گفت: دو نماز را رسول خدا صلی الله علیه و آله ترک نفرمود، نه در پنهانی و نه در آشکار، دو رکعت بعد از نماز عصر و دو رکعت پیش از فجر. -. همان ۱ : ۳۶ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنِ الْحَوْضِيِّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَهَ أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عِنْدِي يُصَلِّي بَعْدَ الْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ (۲).

**[ترجمه]الخصال: عایشه گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله نزد من بود و بعد از نماز عصر دو رکعت نماز خواند. -. همان -

**[ترجمه]

«۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ طَرْخَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّبَّاحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَيَّارٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّهَ يَعْنِي بَعْدَ الْغَدَاهِ وَ بَعْدَ الْعَصْرِ(۳).

**[ترجمه]الخصال: ابوبکر بن عبدالله بن قیس از پدرش روایت می کند که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که نمازهای «بَردَین» یعنی بعد از نماز صبح و بعد از نماز عصر را بخواند وارد بهشت گردد. -. همان -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي نُعَيْمٍ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ أَيْمَنَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَهَ: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهَا يَسْأَلُهَا عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ قَالَتْ وَ الَّذِي ذَهَبَ بِنَفْسِهِ تَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا تَرَكَهُمَا حَتَّى لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ حَتَّى ثَقُلَ عَنِ الصَّلَاهِ وَ كَانَ يُصَلِّي كَثِيراً مِنْ صَلَاتِهِ وَ هُوَ قَاعِدٌ فَقُلْتُ إِنَّهُ لَمَّا وَلِيَ عُمَرُ كَانَ يَنْهَى عَنْهُمَا قَالَتْ صَدَقْتَ وَ لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَانَ لَا يُصَلِّيهِمَا فِي الْمَسْجِدِ مَخَافَهَ أَنْ يَثْقُلَ عَلَى أُمَّتِهِ وَ كَانَ يُحِبُّ مَا خَفَّفَ عَلَيْهِمْ (۴).

قال الصدوق ره كان مرادي بإيراد هذه الأخبار الرد على المخالفين لأنهم لا يرون بعد الغداه و بعد العصر صلاه فأحببت أن أبين

أنهم قد خالفوا النبی صلی الله علیه و آله فی قوله و فعله.

**[ترجمه]الخصال: عبدالواحد بن اَیمن از پدرش و او از عایشه روایت می کند که نزد عایشه رفت و در مورد دو رکعتی که بعد از نماز عصر می خوانند سؤال کرد. عایشه گفت: قسم به آن عزیز که از میان ما رفت - مقصودش رسول خدا صلی الله علیه و آله بود - پیامبر تا وقتی که به ملاقات خداوند رفت و تا وقتی که تاب و توان نماز خواندن را داشت، این دو رکعت را ترک نفرمود و بیشتر نمازهایش را نشسته می خواند. من به عایشه گفتم: هنگامی که عمر به حکومت رسید از این دو رکعت نهی کرد! گفت: راست می گویی، اما رسول خدا صلی الله علیه و آله این دو رکعت را در مسجد نمی خواند تا مبادا بر امّتش گران آید، و همیشه آنچه را بر آنها آسان بود، دوست داشت. - . همان -

مرحوم صدوق رحمه الله گوید: منظورم از آوردن این روایات، پاسخ به مخالفین (اهل سنت) بود، زیرا آنها معتقدند که بعد از نماز صبح و بعد از نماز عصر نمازی در شرع نیامده است، و من خواستم روشن کنم که با کلام و عمل رسول خدا صلی الله علیه و آله مخالفت کرده اند.

**[ترجمه]

بیان

اختلف المخالفون فی توجیه هذه الصلاه فمنهم من قال إن النبی صلی الله علیه و آله إنما صلی هاتین الرکعتین بعد العصر لأنه أتاه مال فشغله عن الرکعتین بعد الظهر فصلاهما بعد العصر و لم یعد إلیهما رووا ذلک عن ابن عباس و رووا عن عائشه أنها قالت کان یصلیهما قبل العصر ثم إنه شغل عنهما أو نسیهما فصلاهما بعد العصر ثم أثبتهما فکان إذا صلی صلاه أثبتها و هذا بینهم

ص: ۱۴۸

۱- ۱. الخصال ج ۱ ص ۳۶.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۳۶.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۳۶.

۴- ۴. الخصال ج ۱ ص ۳۶.

أشهر و قالوا إن ذلك كان من خصائصه صلى الله عليه و آله و لا يستحب لغيره ذلك و دعوى الاختصاص اقتراح بلا دليل.

**[ترجمه]مخالفان در توجيه اين نماز اختلاف دارند؛ بعضى از آنها گفته اند: پيامبر صلى الله عليه و آله اين دو ركعت را بعد از نماز عصر خواند، زيرا اموالى برايش آوردند كه ايشان را از دو ركعت بعد از نماز ظهر بازداشت، لذا آن را پس از نماز عصر خواند و فقط همان يك مرتبه اين اتفاق افتاد. اين روايت را از ابن عباس نقل مى كنند. همچنين از قول عايشه روايت كرده اند كه گفت: پيامبر صلى الله عليه و آله اين دو ركعت را پيش از نماز عصر مى خواند، آنگاه [به خاطر كارى] از آنها باز ماند و يا فراموش كرد، و از آن پس هميشه بعد از نماز عصر آن را بجا مى آورد، سپس آن دو را ثابت مى‌كرد پس هر وقت نمازى مى‌خواند آن را ثابت مى‌كرد. اين قول بين اهل سنت مشهورتر است. و گفته اند: اين دو ركعت مخصوص پيامبر صلى الله عليه و آله بوده و بر ديگران مستحب نيست؛ كه البته اين ادّعاى اختصاص به پيامبر، اظهار نظر بدون دليل است.

**[ترجمه]

«۹»

الْخِصَالُ،: فِيمَا أَجَابَ بِهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَنْ مَسَائِلِ الْيَهُودِ أَنْ قَالَ إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ مِنْ قَرْنَيِ الشَّيْطَانِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: از جمله پاسخ‌هاى اميرمؤمنان به مسائل يهوديان اين بود كه فرمود: خورشيد از دو شاخ شيطان طلوع مى كند. - . همان ۲ : ۱۴۶ و ۱۴۷، اين حديث به طور كامل در ۱۰ : ۱ - ۵ آمده است. -

**[ترجمه]

أقول

قد مضى مسندا فى أبواب الاحتجاجات و قد سبق أيضا خبر نفر من اليهود فى باب علل الصلاه.

**[ترجمه]اين روايت پيشتر در ابواب «الاحتجاجات» با ذكر سند آمد. همچنين روايت جمعى از يهوديان در «باب علل الصلاه» ذكر گرديد.

**[ترجمه]

«۱۰»

مَجْمُوعُ الدَّعَوَاتِ، لِمُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ التَّلَّعُكْبَرِيِّ: فِي وَصْفِ صَلَاهِ الِاسْتِخَارَهِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام وَ سَيَأْتِي قَالَ عليه السلام فَيُوقَفُ إِلَى أَنْ تَحْضُرَ صَلَاهٌ مَفْرُوضَهٌ ثُمَّ قُمْ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ كَمَا وَصَفْتُ لَكَ ثُمَّ صَلِّ الصَّلَاهَ الْمَفْرُوضَهَ أَوْ صَلِّهِمَا بَعْدَ الْفَرْضِ مَا لَمْ تَكُنِ الْفَجْرَ وَ الْعَصْرَ فَأَمَّا الْفَجْرُ فَعَلَيْكَ بَعْدَهَا بِالدُّعَاءِ إِلَى أَنْ تَبْسُطَ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلِّهِمَا وَ أَمَّا الْعَصْرُ فَصَلِّهِمَا قَبْلَهَا.

**[ترجمه]مجموع الدعوات: محمد بن هارون تلعکبری در توضیح نماز استخاره از امام صادق علیه السلام - که بعداً خواهد آمد - آورده است که امام علیه السلام فرمود: برای نماز استخاره صبر می کنند تا وقت نماز واجب برسد، آنگاه برخیز و همانطور که برایت توصیف کردم دو رکعت نماز بخوان، سپس نماز واجب را بخوان، و یا اینکه آن دو رکعت را بعد از نماز واجب بخوان، البته در صورتی که نماز واجب، نماز صبح یا عصر نباشد، امّا اگر نماز واجب، صبح بود باید پس از آن به ذکر و دعا بپردازی تا نور خورشید کاملاً پخش شود و پس از آن دو رکعت را بخوان. و اگر نماز عصر بود، دو رکعت را پیش از آن بخوان.

**[ترجمه]

«۱۱»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ الرِّضَا علیه السلام يَقُولُ: لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يُصَلِّيَ إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ لِأَنَّهَا تَطْلُعُ بِقَرْنَيْ شَيْطَانٍ فَإِذَا ارْتَفَعَتْ وَ صَفَتْ فَارَقَهَا فَيُسْتَحَبُّ الصَّلَاةُ ذَلِكَ الْوَقْتَ وَ الْقَضَاءُ وَ غَيْرُ ذَلِكَ فَإِذَا انْتَصَفَ النَّهَارُ قَارَنَهَا فَلَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يُصَلِّيَ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ لِأَنَّ أَبْوَابَ السَّمَاءِ قَدْ غُلِّقَتْ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ وَ هَبَّتِ الرِّيحُ فَارَقَهَا(۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: سلیمان بن جعفر جعفری گوید: از امام رضا علیه السلام شنیدم که فرمود: سزاوار نیست کسی هنگام طلوع خورشید نماز بخواند، زیرا خورشید به دو شاخ شیطان طلوع می کند، و چون بالا می آید و کاملاً واضح می گردد از شاخهای شیطان جدا می گردد، و خواندن نماز، یا قضای نماز و غیر آن در آن وقت مستحب است. پس در نیمه روز هم شاخ شیطان همراه با خورشید می شود و سزاوار نیست کسی در آن وقت نماز بخواند، زیرا درهای آسمان بسته شده اند، پس چون خورشید به زوال می رسد و باد می وزد، دوباره خورشید از شاخ شیطان جدا می شود. - . علل الشرائع ۲ : ۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

و صفت أی عن کدوره الأبخره التی تحول بیننا و بینها عند قربها من الأفق فلذا یتغیر لونها و یحتمل أن یکون مقارنه الشیطان، لها عند قرب الزوال لأنها عند ذلک فی نهایه الارتفاع و الضیاء فیکون تسویل الشیطان، لعبدتها بهذا الوضع أکثر و أشد فلما زالت حصل فیها الأفول و الانحطاط الذی

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۴۶ و ۱۴۷ فی حدیث أخرج تمامه فی ج ۱۰ ص ۱- ۵.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۲.

هو علامه کونها مخلوقه مدبره فینتقض استیلاء الشیطان، و تنحل شبهه فکأنه یفارقها.

**[ترجمه]«وصفت» یعنی از کدورت بخارهایی که بین ما و خورشید هنگام نزدیکی خورشید به افق حائل است خارج می شود، لذا رنگش تغییر می کند. و احتمال دارد که همراهی شیطان با خورشید نزدیک به وقت زوال باشد، زیرا خورشید در آن موقع در بالاترین حد ارتفاع و نورافشانی است و گمراه کردن شیطان نسبت به بندگان خودش به همین صورت است، بلکه بیشتر و شدیدتر. پس وقتی خورشید به زوال می رسد، افول و انحطاط می یابد که علامت مخلوق بودن و اداره شدن آن توسط کس دیگری است؛ پس تسلّط شیطان نیز نقض می گردد و چون شباهتش از بین می رود گویی از خورشید جدا می شود.

**[ترجمه]

«۱۲»

السَّرَائِرُ، مِنْ جَامِعِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَارَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ الْبَصْرِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی الْحَسَنِ علیه السلام إِنَّ یُونُسَ کَانَ یُفْتِی النَّاسَ عَنْ آبَائِکَ علیهم السلام أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ بَعْدَ الْعَصْرِ إِلَی أَنْ تَغِیبَ الشَّمْسُ فَقَالَ کَذَبَ لَعَنَهُ اللَّهُ عَلَی أَبِی أَوْ قَالَ عَلَی آبَائِی (۱).

**[ترجمه]السرائر: محمد بن فضیل بصری گوید: به حضرت ابوالحسن علیه السلام گفتم: یونس از قول پدران شما برای مردم فتوا می داد که نماز خواندن پس از طلوع فجر تا طلوع خورشید و پس از نماز عصر تا پنهان شدن قرص خورشید اشکال ندارد. امام فرمود: خدا لعنتش کند، به پدرم - و یا فرمود: به پدرانم - دروغ بسته است. - . السرائر : ۴۷۰ -

**[ترجمه]

«۱۳»

کِتَابُ الرَّاوَنْدِی (۲)، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَزْیَدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ کُلَّ یَوْمٍ بَیْنَ قَرْنَیْ شَیْطَانٍ إِلَّا صَبِیحَهَ لَیْلَهِ الْقَدْرِ.

**[ترجمه]کتاب راوندی - . کتاب زید النرسی، خ ل - : علی بن مزید گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: هر روز خورشید میان دو شاخ شیطان طلوع می کند مگر صبح روز قدر.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِیَّهُ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: فَإِذَا طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَلَا تُصَلُّوا حَتَّی تَبْرُزَ وَ إِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَلَا

تُصَلُّوا حَتَّى تَغِيبَ.

قال السيد المراد بحاجب الشمس أول ما يبدو من قرصها فكأنه عليه السلام شبه الشمس عند صعودها من حدبه الأرش بالطالع من وراء ستره تستره أو غيب يطمره فأول ما يبدو منه وجهه و أول ما يبدو من مخاطيط وجهه حاجبه ثم بقيه وجهه ثم سائر جسده شيئا

شيئا و جزءا جزءا و كأنه عليه السلام نهى عن الصلاه عند ظهور بعض الشمس للعيون حتى يظهر جميعا و عند مغيب بعضها حتى يغيب جميعها.

و قد يجوز أن يكون لحاجب الشمس هاهنا معنى آخر و هو أن يراد به ما يبدو من شعاعها قبل أن يظهر جرمها و كذلك ما يغيب من شعاعها قبل أن يغيب قرصها فأقام ذلك بها مقام الحاجب لأنه يدل عليها و يظهر بين يديها فكأنه صلى الله عليه و آله نهى عن الصلاه قبل أن يظهر قرص الشمس بعد الشعاع الذى يظهر قبل طلوعها و كذا فى الغروب و الصلاه المراد هاهنا صلاه التطوع دون

ص: ۱۵۰

۱- ۱. السرائر: ۴۷۰.

۲- ۲. كتاب زيد النرسى، خ ل.

صلاه الفرض أ لا ترى أن أول ما يظهر قرص الشمس ليس بوقت لشی ء من الصلوات المفروضات (۱).

وَ مِنْهُ عَنْهُ صلی الله علیه و آله: وَ قَدْ ذُكِرَ صَلَاهُ الْعَصْرِ وَ لَا صَلَاهَ بَعْدَهَا حَتَّى يُرَى الشَّاهِدُ.

قال السيد المراد بالشاهد هنا النجم و العرب يسمون الكواكب شاهد الليل كأنه يشهد بإدبار النهار و إقبال الظلام و كل شی ء یدل علی شی ء فهو يجرى مجرى الشاهد به و المخبر عنه إذ ليس كل دال بإنسان و لا كل دليل من جهه اللسان (۲).

**[ترجمه]مَجازات نبویّه: از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: پس هرگاه ابروی خورشید طلوع کرد نماز نخوانید تا قرص آن بطور کامل بالا بیاید، و وقتی ابروی خورشید پنهان شد نماز نخوانید تا وقتی که کاملاً قرص آن پنهان گردد.

سید می فرماید: مقصود از ابروی خورشید، اولین قسمت از قرص آن است که آشکار می‌شود، گویی آن حضرت، خورشید را هنگام بالا آمدن از تپه به انسانی تشبیه کرده است که از پشت پرده ای یا پوششی بالا می آید و اولین قسمتی که از بدنش پیدا می شود صورت و اولین قسمتی که از خطوط صورتش دیده می شود، ابرو و آنگاه بقیه صورتش و سپس بقیه بدنش یکی پس از دیگری پیدا می شود. و ظاهراً رسول خدا صلی الله علیه و آله از نماز خواندن در هنگامی که قسمتی از خورشید دیده می شود نهی فرموده تا زمانی که تمام قرص آن بالا بیاید، و همچنین از هنگامی که قسمتی از خورشید پنهان می شود فرمود نماز نخوانند تا زمانی که تمام قرص پنهان گردد. احتمال می رود که «ابروی خورشید» در اینجا معنای دیگری هم داشته باشد، یعنی مقصود مقداری از شعاع و نور آن بوده که پیش از پیدا شدن جرم آن ظاهر می گردد. و نیز مقداری از شعاع آن که پیش از پنهان شدن قرص پنهان می گردد. پس پیامبر صلی الله علیه و آله آن شعاع را نسبت به خورشید، مانند ابرو دانسته است، زیرا شعاع خورشید بر خورشید دلالت دارد و در مقابل خورشید ظاهر می گردد. پس گویی نهی پیامبر صلی الله علیه و آله از نماز در وقتی بوده که قرص خورشید هنوز پیدا نشده امّا شعاع آن دیده می شود، یعنی همان شعاعی که پیش از طلوع و نیز پس از غروب خورشید قابل رؤیت است، و در اینجا مقصود از نماز، نماز مستحبی است نه نماز واجب؛ زیرا اگر توجه کرده باشید، ابتدای ظاهر شدن قرص خورشید وقت هیچ نماز واجبی نیست. - . مجازات النبویّه : ۲۴۱ -

مجازات النبویه: از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که از نماز عصر یاد کرد و فرمود: و پس از نماز عصر هیچ نمازی نیست مگر اینکه شاهد دیده شود.

سید می فرماید: مقصود از شاهد در اینجا ستاره است، و عرب ستارگان را شاهد شب می نامند، گویی ستاره شهادت به گذشتن روز و پیش آمدنِ شب می دهد، و هر چیزی که بر چیز دیگر دلالت کند، نسبت به آن در جایگاه شاهد و خبردهنده می باشد، زیرا هر دلالت کننده ای الزاماً انسان نیست و هر دلیلی از جهت زبان نیست. - . همان : ۲۷۷ -

**[ترجمه]

الْمَنَاقِبُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيِ الشَّيْطَانِ قَالَ نَعَمْ إِنَّ إِبْلِيسَ اتَّخَذَ عَرْشاً بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ فَإِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَ سَجَدَ فِی ذَلِكَ الْوَقْتِ أُنَاسٌ قَالَ إِبْلِيسُ إِنَّ بَنِی آدَمَ يُصَلُّونَ لِی (۳).

ص: ۱۵۱

۱- ۱. المجازات النبويّه: ۲۴۱، و زاد فی المصدر بعده: و فی أول هذا الخبر ما يحقق القول الذی قلناه، و هو قوله علیه السلام:« لا تنحروا بصلاتكم طلوع الشمس و لا غروبها فانها تطلع بين قرنی شيطان» و قد اختلف الفقهاء فی ذلك، فقال أبو حنيفه: لا يجوز أن يتطوع بعد صلاه الصبح حتّی تطلع الشمس و لا بعد صلاه العصر حتّی تغرب الشمس و قال الشافعی: يجوز أن يصلی فی هذين الوقتين النفل الذی له سبب مثل تحيه المسجد و لا يصلی النفل المبتدأ الذی لا سبب له.

۲- ۲. المجازات النبويّه ص ۲۷۷، و ما بين العلامتين زياده اتممناها من المصدر.

۳- ۳. مناقب آل أبی طالب ج ۴ ص ۲۵۷.

ذهب أكثر الأصحاب إلى كراهه فعل النوافل المبتدئات التى لا سبب لها عند طلوع الشمس إلى أن ترفع و يذهب شعاعها و عند ميلها إلى الغروب و اصفرارها إلى أن يكمل الغروب بذهاب الحمره المشرقيه و عند قيامها فى وسط السماء إلى أن يزول إلا يوم الجمعه فإنه لا يكره فيها الصلاه فى هذا الوقت و بعد صلاه الصبح حتى تطلع الشمس و بعد صلاه العصر حتى تغرب الشمس و هذا مختار الشيخ فى المبسوط.

و قال فى الخلاف الأوقات التى تكره فيها الصلاه خمسه وقتان تكره الصلاه لأجل الفعل و ثلاثه لأجل الوقت فما كره لأجل الفعل بعد صلاه الفجر إلى طلوع الشمس و بعد العصر إلى غروبها و ما كره لأجل الوقت ثلاثه عند طلوع الشمس و عند قيامها و

عند غروبها و الأول إنما يكره ابتداء الصلاه فيه نافله فأما كل صلاه لها سبب من قضاء فريضه أو نافله أو تحيه مسجد أو صلاه زياره أو صلاه إحرام أو صلاه طواف أو نذر أو صلاه كسوف أو جنازه فإنه لا بأس به و لا يكره و أما ما نهى فيه لأجل الوقت فالأيام و البلاد و الصلوات فيها سواء إلا يوم الجمعه فإن له أن يصلى عند قيامها النوافل.

ثم قال و من أصحابنا من قال التى لها سبب مثل ذلك و قال فى النهايه من فاته شى ء من صلاه النوافل فليقضها أى وقت شاء من الليل أو نهار ما لم يكن وقت فريضه أو عند طلوع الشمس و غروبها فإنه تكره صلاه النوافل فى هذين الوقتين و قد وردت روايه بجواز النوافل فى الوقتين اللذين ذكرناهما فمن عمل بها لم يكن مخطئا لكن الأحوط ما ذكرناه و صرح بكراهه النوافل أداء و قضاء فى الوقتين من غير استثناء.

و كذا المفيد جزم بكراهه النوافل المبتدأه و ذات السبب عند الطلوع و الغروب و قال إن من زار أحد المشاهد عند طلوع الشمس أو غروبها أخر الصلاه حتى تذهب حمره الشمس عند طلوعها و صفرتها عند غروبها و قال ابن الجنيد

ورد النهی عن رسول الله صلی الله علیه و آله عن الابتداء بالصلاه عند طلوع الشمس و غروبها و قیامها نصف النهار إلا یوم الجمعه فی قیامها و عن الجعفی کراهه الصلاه فی الأوقات الثلاثه إلا القضاء و عن المرتضی و مما انفردت الإمامیه به کراهیه صلاه الضحی فإن التنفل بالصلاه بعد طلوع الشمس إلی الزوال محرمه إلا یوم الجمعه خاصه قال فی الذکری و کأنه عنی به یعنی بالتنفل صلاه الضحی لذکرها من قبل و جوز فی الناصریه أن یصلی فی الأوقات المنهی عن الصلاه فیها کل صلاه لها سبب متقدم.

و ظاهر الصدوق التوقف فی أصل هذه المسأله(۱)

فإنه قال و قد روی نهی عن الصلاه عند طلوع الشمس و عند غروبها لأن الشمس تطلع بین قرنی شیطان و تغرب بین قرنی شیطان إلا أنه روی لی جماعه من مشایخنا عن أبی الحسین محمد بن جعفر الأسدی رضی الله عنه ثم أورد الروایه التی أثبتناها فی أول الباب.

و قال الشیخ فی التهذیب (۲)

بعد أن أورد الأخبار المتضمنه للکراهه و قد روی رخصه فی الصلاه عند طلوع الشمس و عند غروبها و نقل الروایه بعینها و الظاهر صحه الروایه لأن قول الصدوق ره روی لی جماعه من مشایخنا یدل علی استفاضتها عنده و المشایخ الأربعه الذین ذکرهم فی إکمال الدین و إن لم یوثقوا فی کتب الرجال لکنهم من مشایخ الصدوق و یروی عنهم کثیرا و یقول غالبا بعد ذکر کل منهم رضی الله عنه و اتفاق هذا العدد من المشایخ علی النقل لا یقصر عن نقل واحد قال فیه بعض أصحاب الرجال ثقه فلا یبعد حمل أخبار النهی مطلقا علی التقیه أو الاتقاء لاشتهار الحکم بین المخالفین و اتفاقهم علی إضرار من صلی فی هذه الأوقات.

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۳۱۵.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۸۵.

و قد أكثر الشيخ الأجل السعيد المفيد قدس الله روحه فی كتابه المسمی بإفعل لا تفعل من التشنيع علی العامه فی روايتهم ذلک عن النبی صلی الله عليه و آله و قال إنهم كثيرا ما يخبرون عن النبی صلی الله عليه و آله بتحريم شی ء و بعله تحريمه و تلک العله خطاء لا يجوز أن يتكلم بها النبی صلی الله عليه و آله و لا يحرم الله من قبلها شيئا فمن ذلک ما أجمعوا عليه من النهی عن الصلاه فی وقتين عند طلوع الشمس حتی يلتام طلوعها و عند غروبها فلو لا أن عله النهی أنها تطلع بين قرنی الشيطان، و تغرب بين قرنی شيطان لكان ذلک جائزا فإذا كان آخر الحديث موصولا بأوله و آخره فاسد أفسد الجميع و هذا جهل من قائله و الأنبياء لا تجهل فلما بطلت هذه الروايه بفساد آخر الحديث ثبت أن التطوع جائز فيهما.

**[ترجمه]مناقب آل ابی طالب: مردی به امام صادق علیه السلام گفت: خورشید میان دو شاخ شیطان طلوع می کند؟! فرمود: آری، ابلیس برای خود تختی میان آسمان و زمین زده است که هرگاه خورشید طلوع می کند و در آن وقت مردمانی برای آن به سجده می افتند، ابلیس می گوید: فرزندان آدم برای من نماز می خوانند! – . مناقب آل أبی طالب ۴ : ۲۵۷ –

تحقیق و جمع بین اقوال:

اکثر فقهای شیعه بر این عقیده اند که خواندن نوافل «مبتدئه» – آن است که در شرع سفارشی به آنها نشده است – هنگام طلوع خورشید کراهت دارد تا وقتی که خورشید بالا بیاید و شعاع آن برود، و نیز در وقتی که خورشید به غروب و زردی می گراید خواندن آن نمازها مکروه است تا زمانی که غروب با رفتن سرخی سمت مشرق کامل شود. همچنین است هنگام رسیدن خورشید به وسط آسمان تا وقتی که به زوال برسد، مگر در روز جمعه، که این حکم را ندارد. باز همین حکم کراهت برای بعد از نماز صبح تا طلوع خورشید و بعد از نماز عصر تا غروب خورشید وجود دارد و این نظر شیخ طوسی در کتاب مبسوط است.

و وی در کتاب الخلاف می گوید: «در پنج وقت نماز کراهت دارد: در دو وقت کراهت نماز به خاطر فعل است و در سه وقت دیگر به خاطر وقت است. پس دو وقتی که کراهتشان به خاطر فعل است: اوّل بعد از نماز صبح تا طلوع خورشید است، و دیگر بعد از نماز عصر تا غروب خورشید. و سه وقتی که کراهتشان به خاطر وقت است از این قرارند: اول هنگام طلوع خورشید، دوم هنگام بالاـ آمدن خورشید، و سوم هنگام غروب خورشید. در قسمت اول خواندن نافله «ابتدایی» کراهت دارد، امّا هر نمازی که دارای وجه و دلیل شرعی باشد – مانند قضای نماز واجب یا نافله یا نماز تحیت مسجد یا نماز زیارت یا نماز احرام یا نماز طواف یا نذر یا نماز آیات یا نماز میّت – ایراد و کراهتی ندارد. امّا اوقاتی که به خاطر خود وقت نماز در آنها مکروه است، روزها، شهرها و انواع نماز در آن یکسان هستند مگر روز جمعه که باید هنگام بالا آمدن خورشید نوافل روز جمعه خوانده شود.

و ادامه می دهد: یکی از فقهای ما گفته است: نمازی هم که سبب و وجه شرعی دارد همینطور است [یعنی خواندنشان در آن اوقات کراهت دارد]. و شیخ در النهایه گفته است: کسی که نماز نافله اش قضا شده است در هر وقت که بخواهد چه شب و چه روز می تواند قضای آن را بخواند، البته غیر از وقت نماز واجب یا هنگام طلوع و غروب خورشید، زیرا در این دو وقت نماز نافله مکروه است. روایتی هم وارد شده که نوافل را در دو وقت مذکور جایز شمرده است که اگر کسی به آن عمل کند به خطا نرفته، امّا احوط همان است که ما گفتیم. و آنگاه به کراهت نوافل – چه ادا و چه قضا – در دو وقت مذکور و بدون استثناء تصریح کرده است.

همچنین شیخ مفید به کراهت نوافل مبتدئه و دارای سبب و دلیل شرعی هنگام طلوع و غروب بطور قطع فتوا داده و گفته است: کسی که هنگام طلوع یا غروب خورشید به یکی از زیارتگاه ها مشرف می شود، باید نماز زیارت را به تأخیر اندازد تا سرخی خورشید به هنگام طلوع و زردی آن به هنگام غروب محو شود .

ابن جنید گفته است: از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که از خواندن نماز مبتدئه هنگام طلوع و غروب خورشید و

نیز هنگام رسیدنِ آن به وسط آسمان - بجز روز جمعه - نهی فرمود. و از جعفی نقل است که هر نمازی را جز نماز قضا در سه وقت مذکور مکروه دانسته است. و از سید مرتضی نقل شده که گفته است: از جمله ویژگی‌های منحصر به فرد شیعه، مکروه دانستنِ نماز در هنگام چاشت است، پس همانا خواندن نماز نافله پس از طلوع خورشید تا زوال حرام است مگر در روز جمعه. مرحوم شهید در کتاب ذکری می گوید: گویی مقصود از نماز نافله نماز چاشتگاه است، زیرا قبلاً آن را ذکر کرده است. و در ناصریه خواندنِ هر نمازی را که دارای سبب و وجه شرعی باشد در اوقاتِ نهی شده از نماز، جایز دانسته است.

و ظاهر کلام صدوق این است که در اصل این مسئله توقف نموده - . الفقیه ۱ : ۳۱۵ -

و گفته است: روایت شده که از نماز هنگام طلوع و غروب خورشید نهی کرده اند، زیرا خورشید بین دو شاخ شیطان طلوع و غروب می کند، امّا تعدادی از اساتید و بزرگان ما برایم از ابوالحسین محمد بن جعفر اسدی (رضی الله عنه) روایت کردند که... و آنگاه روایتی را که ما در اول باب آوردیم ذکر کرده است.

شیخ طوسی در تهذیب - . التهذیب ۱ : ۱۸۵ -

پس از ذکر روایات متضمّن کراهت، گفته است: روایتی هم مبنی بر جواز نماز هنگام طلوع و غروب خورشید وارد شده است؛ و آن روایت را بطور کامل ذکر می کند. و ظاهر صحیح بودنِ این روایت است، زیرا کلام صدوق رحمه الله که گفته «تعدادی از مشایخ و بزرگان ما...» دلالت بر مستفیضه بودن روایت نزد او دارد، و مشایخ چهارگانه ای که در کتاب اِکمال الدین ذکرشان کرده است هرچند در کتاب‌های رجال توثیق نشده اند، امّا از مشایخ صدوق بوده اند و صدوق از آنها روایات زیادی نقل نموده و غالباً پس از ذکر هر کدام از آنها «رضی الله عنه» می گوید، و اتفاق نظر این تعداد از مشایخ بر نقل یک روایت، کمتر از نقل واحدی نیست که بعضی از علمای رجال او را ثقه دانسته اند. بنابراین بعید نیست که روایات نهی را مطلقاً بر تقیه یا مراقبت حمل کنیم، زیرا حکم آن در میان اهل سنت شهرت دارد و بر ضرر زدن به کسی که در این اوقات نماز می خواند اتفاق نظر دارند.

شیخ مفید (قدّس الله روحه) در کتاب «اِفعل، لاتَفعل» بدگویی های زیادی نسبت به اهل سنت کرده که این مطلب را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده اند، و می گوید: بسیاری اوقات اهل سنت روایاتی از پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد حرمت چیزی یا دلیل حرام بودن چیزی نقل می کنند در حالی که آن دلیل اشتباه است و جایز نیست پیامبر صلی الله علیه و آله آن سخن را گفته باشد و خداوند به خاطر آن هیچ چیز را حرام نمی‌کند، از جمله اینکه اجماع کرده اند که از نماز در دو وقت نهی شده یعنی هنگام طلوع خورشید تا وقتی که طلوع آن کامل شود، و هنگام غروب؛ که اگر علّت این نهی چیزی غیر از این بود که خورشید میان دو شاخ شیطان طلوع و غروب می کند، جایز بود، پس وقتی آخر حدیث به اوّل آن متصل است و آخرش هم فاسد است، معلوم می شود که تمام این حدیث فاسد و نشانه جهل و نادانیِ گوینده آن است، و جهل در پیامبران راه ندارد. بنابراین با باطل شدن این روایت به خاطر فساد آخر آن، ثابت می شود که خواندن نماز مستحبی در این دو وقت جایز است .

**[ترجمه]

باب ۱۲ صلاه الضحی

روایات

«۱»

ختص، [الإختصاص] عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ الْخَزَّازِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ قَالَ: دَخَلَ عِيسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقُمِّيُّ عَلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ لِخَادِمِهِ ادْعُهُ فَانْصَرَفَ إِلَيْهِ فَأَوْصَاهُ بِأَشْيَاءَ ثُمَّ قَالَ يَا عِيسَى بْنَ عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ وَ أْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاهِ(۱) وَ إِنَّكَ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ فَإِذَا كَانَتِ الشَّمْسُ مِنْ هَاهُنَا مِقْدَارَهَا مِنْ هَاهُنَا مِنَ الْعَصْرِ فَصَلِّ سِتَّ رَكَعَاتٍ قَالَ ثُمَّ وَدَّعَهُ وَ قَبَّلَ مَا بَيْنَ عَيْنَيْ عِيسَى وَ انْصَرَفَ قَالَ يُونُسُ بْنُ يَعْقُوبَ فَمَا تَرَكْتُ السِّتَّ رَكَعَاتٍ مُنْذُ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ ذَلِكَ لِعِيسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (۲).

**[ترجمه]الاختصاص: یونس بن یعقوب گوید: عیسی بن عبدالله قمی خدمت امام صادق علیه السلام وارد شد. وقتی بیرون رفت امام خادمش را دنبال او فرستاد و گفت او را صدا کند. وقتی عیسی نزد امام بازگشت سفارش‌هایی به او فرمود و آنگاه گفت: ای عیسی بن عبدالله، خداوند می فرماید: «وَ أْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاهِ» - . طه / ۱۳۲ - {و کسان خود را به نماز فرمان ده} و تو از ما اهل بیت هستی، پس هرگاه مقدار خورشید به اینجا رسید و در عصر به اینجا، شش رکعت نماز بخوان. راوی گوید: سپس او را وداع گفت و میان دو چشم عیسی را بوسید و رفت. یونس بن یعقوب گوید: من از زمانی که شنیدم امام صادق علیه السلام این سخن را به عیسی بن عبدالله گفت، هیچ گاه این شش رکعت را ترک نکرده ام. - . الاختصاص : ۱۹۵ و ۱۹۶ -

**[ترجمه]

«۲»

رِجَالُ الْكَشِّيِّ، عَنْ حَمْدَوَيْهِ بْنِ نُصَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ قَالَ وَ حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ: مِثْلَهُ (۳).

**[ترجمه]رجال کشّی: با ذکر سلسله سند از محمد بن عیسی بن عبدالله و او از یونس بن یعقوب عین این روایت را آورده است. - . رجال کشّی : ۲۸۲ -

**[ترجمه]

«۳»

الْعُيُونُ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ رَجَاءِ بْنِ أَبِی الضَّحَّاكِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: مَا رَأَيْتُهُ صَلَّى الضُّحَى فِی سَفَرٍ وَ لَا حَضَرٍ(۴).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: رجاء بن ابی الضـحّاك از امام رضا علیه السلام روایت می کند که گفت: ندیدم که آن حضرت نماز چاشت را چه در سفر و چه در حضر بخواند. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۸۲ -

**[ترجمه]

«۴»

التَّوْحِيدُ، لِلصَّدُوقِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْفَضْلِ

ص: ۱۵۵

۱- ۱. طه: ۱۳۲.

۲- ۲. الاختصاص: ۱۹۵- ۱۹۶.

۳- ۳. رجال الكشّیّ: ۲۸۲.

۴- ۴. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۸۲ فی حدیث.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ شُجَاعٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الْجَلِيلِ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ فِی حَدِيثٍ: أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام فِی صِفِّينَ نَزَلَ فَصَلَّی أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ قَبْلَ الزَّوَالِ الْحَدِيثَ (۱).

**[ترجمه]توحید صدوق: ابوالبَختری از امام صادق علیه السلام و ایشان از پدرش در ضمن حدیثی نقل فرمود که: امیرمؤمنان علیه السلام در صفّین پیاده شد و چهار رکعت قبل از زوال خورشید بجای آورد. ادامه حدیث. - . توحید صدوق : ۸۹ س ۱۱ چاپ مکتبه الصدوق -

**[ترجمه]

«۵»

الْعَيَّاشِیُّ، عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ عَلِیٍّ علیه السلام فَتَوَسَّطَ الْمَسْجِدَ فَإِذَا نَاسٌ يَتَنَفَّلُونَ حِينَ طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ نَحَرُوا صَلَاهَ الْأَوَّابِينَ نَحَرَهُمُ اللَّهُ قَالَ قُلْتُ فَمَا نَحَرُوهَا قَالَ عَجَّلُوهَا قَالَ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا صَلَاهُ الْأَوَّابِينَ قَالَ رَكْعَتَانِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: اصبغ بن نُباته گوید: با علی علیه السلام خارج شدیم. ایشان در وسط مسجد ایستاد، در حالی که گروهی از مردم هنگام طلوع خورشید مشغول خواندن نافله بودند. پس شنیدم که امام فرمود: نماز «اوّابین» را ذبح کردند، خدا آنها را بکُشد! راوی گوید: گفتم: نماز را ذبح کردند یعنی چه؟ فرمود: آن را زودتر از وقتش می خوانند. گوید: گفتم: ای امیرمؤمنان، نماز «اوّابین» چیست؟ فرمود: دو رکعت است. - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

توضیح و تنقیح

النحر الطعن فی منحر الإبل أی ضیعوا صلاه الأوابین و هی نافله الزوال بتقديمها علی وقتها فإنهم تركوا بعض الثمان ركعات من نافله الزوال و أبدعوا مكانها صلاه الضحی فكأنهم نحروها و قتلوها أو قدموها نحرهم الله أی قتلهم الله قال فی النهایه فی حديث علی علیه السلام إنه خرج و قد بكروا بصلاه الضحی فقال نحروها نحرهم الله أی صلوها فی أول وقتها من نحر الشهر و هو أوله و قوله نحرهم الله يحتمل أن يكون دعاء لهم أی بكرهم الله بالخير كما بكروا بالصلاه أول وقتها و يحتمل أن يكون دعاء عليهم بالنحر و الذبح لأنهم غيروا وقتها انتهی.

قوله ركعتان أی التی قدموها ركعتان فإنهما أقل صلاه الضحی أو صلاه الأوابين هی نافله وقت الزوال و هی ركعتان و ست ركعات أخر نافله الظهر كما يظهر من بعض الأخبار أو المعنی أن صلاه الأوابين هی التی يكتفی المخالفون منها بركعتين فإن نافله الزوال عند بعضهم ركعتان أو قال ذلک تقيه.

۱- ۱. التوحید ص ۸۹ س ۱۱ ط مکتبه الصدوق.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۲۸۵.

وَ رَوَى الْكُلَيْنِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْقُمِّيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ رَفَعَهُ قَالَ: مَرَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بِرَجُلٍ يُصَلِّي الضُّحَى فِي مَسْجِدِ الْكُوفَهِ فَغَمَزَ جَنْبَهُ بِالدِّرَّهِ وَ قَالَ نَحَرْتَ صَلَاهَ الْأَوَّابِينَ نَحَرَكَ اللَّهُ قَالَ فَأَتْرُكُهَا قَالَ فَقَالَ أَ رَأَيْتَ الَّذِي يَنْهى- عَبْداً(۱) إِذا صَلَّى فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ كَفَى بِإِنْكَارِ عَلِيٍّ عليه السلام نَهْياً(۲).

قوله عليه السلام أَ رَأَيْتَ الَّذِي يَنْهى الظاهر أنه قال عليه السلام ذلك تقيه فإنه قد ورد في الأخبار أنهم كانوا يعارضونه عليه السلام عند نهيه عنها بهذه الآيه أو المعنى أني إذا قلت لا تفعل لا تقبل مني و تعارضني بالآيه و على التقديرين أزال الصادق عليه السلام ما يتوهم منه من التجويز بأن إنكار أمير المؤمنين عليه السلام أولا كان كافيا في انزجاره و علمه بحرمه الفعل إذا الضرب و الزجر و الإهانه لا تكون إلا على الحرام لكن السائل لما كان غبيا أو مخاصما شقيا و أعاد السؤال لم ير عليه السلام المصلحه في التصريح و إعاده النهي.

و أما جواب معارضتهم فهو أنه لا ينافي ما دلت الآيه عليه من استحباب الصلاه في كل وقت أن يكون تعين عدد مخصوص في وقت معين بغير نص و حجه بدعه محرمه كما إذا هلل رجل عند الضحى عشر مرات مثلا من غير قصد تعيين يكون مثابا مأجورا

و إذا فعلها معتقدا أنها بهذا العدد المعين في هذا الوقت المخصوص مستحبه مطلوبه يكون مبتدعا ضالا سبيله إلى النار كما مر تحقيقه مفصلا في باب البدعه.

و أما حديث عيسى بن عبد الله فالظاهر أنه عليه السلام أمره بذلك تقيه أو اتقاء و إبقاء عليه لئلا يتضرر بترك التقيه و كذا فعل أمير المؤمنين عليه السلام يوم صفين إما للتقيه أو لغرض آخر يتعلق بخصوص هذا اليوم من صلاه حاجه أو مثلها إذ كون صلاه الضحى بدعه من المتواترات عند الإماميه لا خلاف بينهم فيه.

۱- ۱. العلق: ۱۰.

۲- ۲. الكافي ج ۳ ص ۴۵۲.

قال الشیخ فی الخلاف صلاه الضحی بدعه لا یجوز فعلها و خالف جمیع الفقهاء فی ذلک و قالوا إنها سنه و قال الشافعی أقل ما یکون فیها رکعتان و أفضله اثنتا عشره رکعه و المختار ثمان رکعات ثم قال دلیلنا إجماع الفرقه و أیضا رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: صَلَاهُ الضُّحَی بِدْعَهٌ.

و قال العلامه فی المنتهی صلاه الضحی بدعه عند علمائنا خلافا للجمهور فإنهم أطبقوا علی استحبابها لنا

ما رواه الجمهور عن عائشه قالت ما رأیت النبی صلی الله علیه و آله یصلی الضحی قط و سألها عبد الله بن شقیق أ کان رسول الله صلی الله علیه و آله یصلی الضحی قالت لا إلا أن یجی ء من مغیبه.

و عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال ما حدثنی أحد قط أنه رأی النبی صلی الله علیه و آله یصلی الضحی إلا أم هانئ فإنها حدثت أن النبی صلی الله علیه و آله دخل بیتها یوم فتح مکه فصلی ثمان رکعات ما رأیته قط صلی صلاه أخف منها.

و روی أحمد فی مسنده قال رأی أبو بکر ناسا یصلون الضحی فقال إنهم لیصلون صلاه ما صلاها رسول الله صلی الله علیه و آله و لا عامه أصحابه.

ثم قال لا یقال الصلاه مستحبه فی نفسها فکیف حکمتم هاهنا بکونها غیر مستحبه لأنا نقول إذا أتی بالصلاه من حیث إنها نافله مشروعه فی هذا الوقت کان بدعه أما إذا أوقعها علی أنها نافله مبتدأه فلا یمنع و هی عندهم رکعتان و أکثرها ثمان و فعلها وقت اشتداد الحر انتهی.

و العامه رووا عن أم هانئ ثمانی رکعات و عن عائشه أربع رکعات فما زاد و عن أنس اثنتی عشره رکعه و قال الآبی فی شرح صحیح مسلم الأحادیث کلها متفقه و حاصلها أن الضحی سنه و أقلها رکعتان و أکملها ثمان رکعات و بینهما أربع و ست.

وَ رَوَی مُسْلِمٌ فِی صَحِیحِهِ عَنْ زَیْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی أَهْلِ قُبَاءَ وَ هُمْ یُصَلُّونَ الضُّحَی فَقَالَ صَلَاهُ الْأَوَّابِینَ إِذَا رَمِضَتِ الْفِصَالُ.

قال فی النهایه هو أن تحم الرمضاء و هی الرمل فتبرک الفصال من شده

حرها و إحراقها أخفافها انتهى و الفصال ككتاب جمع الفصيل و هو ولد الناقه إذا فصل عن أمه.

**[ترجمه]«نحر» به معنای خنجر زدن به زیر گلوی شتر است، و در اینجا یعنی نماز اوّابین را تباه ساختند. این نماز همان نافله وقت زوال است که زودتر از وقت زوال می خواندند و بخشی از هشت رکعت نافله زوال را ترک کرده و به جای آن «نماز چاشت» را بدعت نهادند؛ به این صورت آن را ذبح کردند و کشتند یا از وقتش جلوتر انداختند، خداوند ذبحشان کند، یعنی خدا آنها را بکُشد. در کتاب النهایه در حدیث علی علیه السلام آمده است که آن حضرت بیرون رفت در حالی که مردم شروع به نماز چاشت کرده بودند؛ فرمود: خداوند نَحرِشان کند که این نماز را نحر کردند، یعنی آن را در اوّل وقت خواندند. ریشه «نحر» در اینجا از «نحر الشهر» یعنی اول ماه است، و سخن آن حضرت (خداوند نحرشان کند) احتمال دارد که برای دعا به آنها باشد، یعنی خداوند در رساندن خیر به آنها شتاب کرد همچنانکه آنها در خواندن نماز در اول وقتش شتاب کردند، و نیز احتمال می رود که نفرین آنها به نحر و ذبح باشد، زیرا وقت آن نماز را تغییر دادند. پایان کلام النهایه.

اینکه در آخر روایت فرمود «دو رکعت است» یعنی آن بخشی را که مقدّم کردند دو رکعت است که کمترین مقدار نماز چاشت یا نماز «اَوّابین» که همان نافله وقت زوال است که دو رکعت می باشد، و شش رکعت بقیه، نافله ظهر است، چنانچه از بعضی روایات معلوم می گردد. و یا بدین معناست که نماز اوّابین همان است که اهل سنت به دو رکعت از آن اکتفا می کنند، زیرا نافله زوال به نظر برخی از آنها دو رکعت است؛ و یا ممکن است این لفظ از روی تقیه آمده باشد.

کلینی روایت می کند که سیف بن عمیره بدون ذکر سلسله راویان سند، گفت: امیرمؤمنان علیه السلام به مردی رسید که در مسجد کوفه نماز چاشت می خواند، پس با شلاق به پهلوی او اشاره‌ای کرد و فرمود: نماز اوّابین را نَحر کردی، خداوند نَحرت کند! گفت: آن را رها کنم؟ راوی گوید: پس فرمود: «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهى * عَبْداً إِذا صَلَّى» - . علق / ۹ و ۱۰ - {به من خبر ده آیا کسی که نهی می کند، بنده ای را به هنگامی که نماز می خواند(آیا مستحق عذاب الهی نیست)؟!}. امام صادق علیه السلام فرمود: انکار امیرمؤمنان نسبت به آن نماز، برای نهی کافی است. - . الکافی ۳ : ۴۵۲ -

ظاهراً خواندنِ آیه «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهى» توسط آن حضرت برای تقیه بوده است، زیرا در روایات آمده است که مخالفان با آن حضرت هنگام نهی ایشان از آن نماز با این آیه، معارضه می‌کردند. و یا معنا این است که وقتی من می گویم این کار را نکن، تو قبول نمی کنی و به این آیه با من معارضه می کنی. به هر حال امام صادق علیه السلام هرگونه توهّمی را نسبت به جواز نماز مذکور این گونه از بین بردند که انکار امیرمؤمنان علیه السلام نسبت به آن نماز برای بیان انزجار و علم به حرمت فعل آن کافی است، زیرا کتک و شکنجه و اهانت فقط برای کارهای حرام است، اما سؤال کننده آنقدر نافهم بوده یا خصومت و شقاوت داشته است که سؤال را دوباره مطرح کرده و در تصریح و بیان نهی، مصلحت را مراعات ننموده است.

امّا در پاسخ به معارضه آنها باید گفت که استحباب نماز در هر وقتی که آیه بر آن دلالت دارد، منافاتی ندارد با این که تعیین عدد مخصوص در وقت مشخص بدون نص و حجت شرعی، بدعتِ حرام باشد؛ چنانچه اگر شخصی هنگام چاشت ده مرتبه «لا اله الا الله» بگوید و قصد تعیین و تشریع نداشته باشد، به خاطر آن ذکر مستحقّ ثواب و اَجر است، اما اگر همین لفظ را با این اعتقاد گفت که گفتن این تعداد «لا اله الا الله» در این وقتِ مخصوص، مستحب مطلوب است، بدعت گذار گمراهی است که راه او به سوی آتش منتهی می گردد؛ همانطور که به طور مفصل در باب بدعت تحقیق و توضیح آن آمد.

امّا ظاهر حدیث عیسی بن عبدالله این است که امام علیه السلام او را از روی تقیه یا برای مراقبت و حفظ جانش به این نماز امر کرده اند؛ زیرا با ترک تقیه متحمل ضرر می گردید. همچنین فعل امیرمؤمنان علیه السلام در روز صفّین یا از روی تقیه بوده یا غرض دیگری داشته است که به همان روز اختصاص داشته، مثلاً نماز حاجت یا امثال آن بوده است، زیرا بدعت بودن نماز چاشت (ضحی) نزد شیعه متواتر است و هیچ اختلافی در آن ندارند.

شیخ طوسی در خلاف گوید: نماز چاشت بدعت است و خواندن آن جایز نیست، اما تمامی فقها [ی اهل سنت] مخالفند و آن را مستحب می دانند. شافعی گفته است: کمترین حدّ این نماز دو رکعت و بافضیلت ترین آن دوازده رکعت است، اما بهتر آن است که هشت رکعت خوانده شود. آنگاه گفته است: دلیل ما اجماع فرقه است. و همچنین از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: نماز چاشت بدعت است.

علامه حلی در کتاب المنتهی می گوید: نماز چاشت از نظر علمای ما بدعت است، بر خلاف جمهور (اهل سنت) که آنها همگی نسبت به استحباب این نماز اتفاق نظر دارند.

دلیل ما روایتی است که جمهور از عایشه نقل کرده اند که گفت: هیچ گاه رسول خدا صلی الله علیه و آله را ندیدم که نماز چاشت بخواند! و عبدالله بن شقیق از او پرسید: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز چاشت می خواند؟ عایشه پاسخ داد: نه! مگر اینکه از سفر آمده باشد.

و از عبد الرحمن بن ابی لیلی روایت است که گفت: هیچ گاه کسی برای من حدیث نکرد که پیامبر صلی الله علیه و آله را در حال خواندن نماز چاشت دیده باشد مگر امّ هانی، که نقل کرد: پیامبر صلی الله علیه و آله در روز فتح مکه وارد خانه او شد و هشت رکعت نماز خواند، و هیچ گاه ندیده بودم که نمازی سبک تر از آن بخواند.

احمد در مُسند خود روایت کرده که ابوبکر گروهی از مردم را دید که نماز چاشت می خوانند، گفت: اینها نمازی می خوانند که هیچ‌گاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و اصحابش آن را نخواندند.

آنگاه گفته است: گفته نمی شود که نماز به خودیِ خود استحباب دارد، پس چگونه در اینجا حکم می کنید که این نماز مستحب نیست؟ زیرا ما می گوییم: وقتی این نماز از این حیث و با این عقیده خوانده شود که نافله ای شرعی در وقت معیّن می باشد، این بدعت است، امّا اگر آن را به قصد نافله «مبتدئه» بخوانند هیچ مانعی ندارد. و این نماز از نظر آنها حداقل دو رکعت و حداکثر هشت رکعت است، و وقت آن در زمان شدت گرماست. پایان نقل قول.

اهل سنت از امّ هانی روایت کرده اند که این نماز هشت رکعت است، از عایشه روایت کرده اند که چهار رکعت یا بیشتر است، از انس روایت کرده اند که دوازده رکعت است. «آبی» در شرح صحیح مسلم می گوید: همه احادیث با هم موافق است و نتیجه همه آنها این است که نماز چاشت سنت بوده، کمترین حدّ آن دو رکعت و حدّ کامل آن هشت رکعت است، امّا بین این دو عدد یعنی چهار رکعت و شش رکعت هم می توان خواند.

مسلم در صحیح خود از زید بن ارقم روایت می کند که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اهل منطقه قبا خارج شد و

آنها را دید که نماز چاشت می خوانند، به آنها گفت: نماز اوّابین زمانی است که گرمای زمین سم‌های بچه شترها را بسوزاند.

در النهایه آمده است: «رمضت الفصال» یعنی اینکه آنقدر شنزارها داغ شوند که بچه شترها از شدت گرما و سوزشِ سُم‌هایشان به زانو درآیند. و «فِصال» بر وزن کتاب، جمعِ فَصیل است و آن بچه شتر است که از مادرش جدا شده باشد .

**[ترجمه]

أقول

حمل المخالفون صلاه الأوابین علی صلاه الضحی و استدلوا بهذا الخبر علی استحباب إیقاعها عند شده الحر و الظاهر أنه شبیه هذا الخبر و کان غرضه صلی الله علیه و آله منعهم عن صلاه الضحی و أن نافله الزوال هی صلاه الأوابین و وقتها عند زوال الشمس عند غایه اشتداد الحر فلم قدمتموها و أبطلتموها.

**[ترجمه]اهل سنت نماز اوّابین را بر نماز چاشت حمل کرده و به این روایت بر استحباب خواندنِ آن در شدت گرما استدلال کرده اند، و ظاهر آن است که این دو روایت با هم شبیه هستند، و غرض پیامبر صلی الله علیه و آله این بوده که آنها را از نماز چاشت باز دارد و بگوید که نافله زوال همان نماز اوّابین است و وقت آن هنگام زوال خورشید و در نهایت شدت گرماست، پس چرا وقت آن را جلو انداخته و باطلش کرده اید؟

**[ترجمه]

«۶»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: أَنَّهُ قَالَ لِرَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلَهُ عَنْ صَلَاهِ الضُّحَی فَقَالَ إِنَّ أَوَّلَ مَنِ ابْتَدَعَهَا قَوْمُکَ الْأَنْصَارُ سَمِعُوا قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَلَاهٌ فِی مَسْجِدِی تَعْدِلُ أَلْفَ صَلَاهٍ فَکَانُوا یَأْتُونَ مِنْ ضِیَاعِهِمْ ضُحًی فَیَدْخُلُونَ الْمَسْجِدَ فَیُصَلُّونَ فَبَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَهَاهُمْ عَنْهُ (۱).

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۲۱۴.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام باقر علیه السلام روایت است که در پاسخ به یکی از انصار که در مورد نماز چاشت پرسید، فرمود: اولین بدعتی که قوم تو - انصار - آوردند این بود که از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدند که فرمود یک نماز در مسجد من برابر است با هزار نماز، پس آنها هنگام چاشت از محل‌های خود به مسجد می آمدند و نماز می خواندند، و وقتی خبر آن به رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید، آنها را از این کار نهی فرمود. - . دعائم الإسلام ۱ : ۲۱۴ -

**[ترجمه]

باب ۱۳ فرائض الصلاه

روایات

«۱»

الْخِصَالُ، عَنْ سِتَّةٍ مِنْ مَشَايِخِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: فَرَائِضُ الصَّلَاهِ سَبْعٌ الْوَقْتُ وَ الطَّهُورُ وَ التَّوَجُّهُ وَ الْقِبْلَهُ وَ الرُّكُوعُ وَ السُّجُودُ وَ الدُّعَاءُ(۱).

**[ترجمه]الخصال: اَعمش از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: واجبات نماز هفت چیز است: وقت، طهارت، توجّه، قبله، رکوع، سجود و دُعا. - . الخصال ۲ : ۱۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

رَوَى الشَّيْخُ بِسَنَدِهِ الصَّحِيحِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنِ الْفَرْضِ فِي الصَّلَاهِ فَقَالَ الْوَقْتُ وَ الطَّهُورُ وَ الْقِبْلَهُ وَ التَّوَجُّهُ وَ الرُّكُوعُ وَ السُّجُودُ وَ الدُّعَاءُ قُلْتُ مَا سِوَى ذَلِكَ فَقَالَ سُنَّهٌ فِي فَرِيضَهٍ(۲).

و المراد بالفرض (۳)

ما ظهر وجوبه بالقرآن أو شرعيته أعم

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۲ فی حدیث خصال من شرایع الدین.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۰۴.

۳- ۳. المراد بالفرض ما ذکر فی القرآن العزیز صریحا بما هو هو، فکما أشرنا إلیه قبل ذلک یکون کل فرض من فرائض الصلوات رکنا تبطل الصلاه بالاخلال به سهوا و جهلا و نسیانا- علی ما سیأتی شرح ذلک مستوفی- فمن ذلک الوقت و قد مر

الآيات التى تصرح بأوقات الصلوات بما هى صلاه يجمعها قوله تعالى:« إِنَّ الصَّلاةَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً»: أى يؤدى كل صلاه فى وقتها الموسع أو المضيق. و أمّا الطهور فقد مر قوله تعالى: « يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ» الآيه فأوجب الطهاره للصلاه بما هى صلاه. و أمّا القبله فسيأتى الآيات المتعرضه لها فى بابها، و أمّا التوجه فالمراد به افتتاح الصلاه بالتكبير، فهو ليس بفرض لانه لم يذكر فى القرآن العزيز ما يدلّ عليه الا قوله تعالى: « وَ رَبَّكَ فَكَبِّرْ» و كما ترى لم يتعرض لوجوب التكبير الا بما هو تكبير، لا بما هو من أجزاء الصلاه- مع كون الامر به متوجها الى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله فقط- فلو كان فرضا لكان فرضا عليه كما فى قوله تعالى« وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَكَ» و قوله تعالى« قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا» الآيه و انما عد فى الفرائض، لكونه ركنا كالفرض تبطل الصلاه بالاخلال به عمدا و سهوا و نسيانا، و انما جعل ركنا لانه تحريم الصلاه بالحكم الوضعى، فلو ترك لم يكن المصلى داخل الصلاه وضعا، و ان ركع و سجد، و مثله التسليم من بعض الجهات كما سيأتى. و أمّا الركوع و السجود فسيأتى فى بابهما، و أمّا الدعاء فهو مفهوم الصلاه المفروضه بقوله تعالى« إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ» و غير ذلك ممّا ذكر بلفظ الصلاه و حقيقته التوجه إلى اللّه مخلصا و صورته بالتكبير و القراءه و التسبيح و التهليل و الابتهال و قد مر فى ج ۸۲ ص ۲۷۷ أن حفظ عدد الركعات أيضا فرض و سيأتى الكلام عليه فى محله. و أمّا ما ذكر فى القرآن العزيز صريحا لا بما هو صلاه، بل بما هو غيره، لكن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله جعله فى الصلاه، فهو سنه لا تبطل الصلاه بالاخلال به الا عمدا، و من أخل به جاهلا أو ناسيا أو سهوا فلا شى ء عليه، و ذلك مثل طهاره الثوب و البدن و مثل قراءه الحمد و السوره و قول« سبحان ربى العظيم و بحمده و التشهد و غير ذلك ممّا سنبحث عنها فى محالها بحول اللّه و قوته.

من الوجوب و الاستحباب و الطهور أعم من الطهاره من الحدث و الخبث لآيتى الوضوء و الغسل و لقوله تعالى وَ ثِيابَكَ فَطَهِّرْ(۱) و التوجه المراد به إما تكبيره الافتتاح لقوله تعالى وَ رَبَّكَ فَكَبِّرْ(۲) و النيه لقوله تعالى وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ (۳) و أمثاله أو استقبال القبله بأن يكون المراد بالقبله معرفتها لا التوجه إليها و هو بعيد و الدعاء القنوت لقوله سبحانه

۱- ۱. المدّثّر: ۴.

۲- ۲. المدّثّر: ۳.

۳- ۳. البينه: ۵.

وَ قُومُوا لِلّٰهِ قانِتِینَ (۱) فیدل علی التفسیر الأول للفرض علی وجوبه أو القراءه لاشتماله علی الدعاء و یقال للفاتحه سوره الدعاء لقوله تعالی فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ (۲) أو الأعم منهما.

قوله علیه السلام سنه فی فریضه أی ظهر وجوبه أو رجحانه من السنه بأن یوقع فی فعل ظهر وجوبه بالقرآن و هو الصلاه.

**[ترجمه]شیخ طوسی با سند صحیح از زراره روایت کرده است که گفت: از امام باقر علیه السلام درباره فرائض نماز سؤال کردم، فرمود: وقت، طهارت، قبله، توجّه، رکوع، سجود و دعا. گفتم: غیر آن چه حکمی دارد؟ فرمود: آن مستحبی در ضمن واجب است - . التهذیب ۱ : ۲۰۴ - ، و مقصود از «فرض» آن است که وجوب یا شرعیت آن - اعم از وجوب و استحباب - به وسیله قرآن روشن باشد؛ طهارت شامل طهارت از حدَث و طهارت از خَبَث می شود، به دلیل دو آیه وضو و غُسل، و نیز به دلیل آیه «وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ» - . مدّثر / ۴ - {و لباس خویشتن را پاک کن}، و مقصود از توجّه یا تکبیره الاحرام است؛ به دلیل آیه «وَ رَبَّکَ فَکَبِّرْ» - . همان / ۳ -

{و پروردگار خود را بزرگ دار}و یا نیت است به دلیل آیه «وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِیَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ» - . بینه / ۵ - {و فرمان نیافته بودند جز اینکه خدا را بپرستند} و امثال آن، و یا رو به قبله بودن، به این صورت که مقصود از «قبله» شناختن قبله باشد نه رو به قبله بودن، که البته بعید است. و مقصود از دعا، قنوت می باشد، به دلیل آیه «وَ قُومُوا لِلّٰهِ قانِتِینَ» - . بقره / ۲۳۸، بحث در مورد آن در ۸۲ : ۲۷۸ گذشت، به آنجا مراجعه کنید. -

{خاضعانه برای خدا به پا خیزید} که بر تفسیر اولِ «فرض» - بنا بر وجوب آن - دلالت دارد، و یا مقصود از آن قرائت است، زیرا قرائت مشتمل بر دعا است، و به سوره فاتحه سوره دعا نیز می گویند، زیرا خداوند فرمود «فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» - . مزّمّل / ۲۰ -

{هر چه از قرآن میسر می شود بخوانید} و یا اینکه مقصود چیزی اعم از قرائت و دعا بوده است.

اینکه امام علیه السلام فرمود: «مستحبی است در ضمن واجب» یعنی وجوب یا رجحان آن از سنّت ظاهر شده است، به این صورت که در ضمن فعلی واقع شده که وجوب آن توسط قرآن ظاهر شده است، که همان نماز باشد.

**[ترجمه]

«۲»

فِقْهُ الرِّضَا: اعْلَمْ أَنَّ الصَّلَاهَ ثُلُثُهُ وُضُوءٌ وَ ثُلُثُهُ رُکُوعٌ وَ ثُلُثُهُ سُجُودٌ وَ أَنَّ لَهَا أَرْبَعَهَ آلَافِ حَدٍّ وَ أَنَّ فُرُوضَهَا عَشَرَهٌ ثَلَاثٌ مِنْهَا کِبَارٌ وَ هِیَ تَکْبِیرَهُ الِافْتِتَاحِ وَ الرُّکُوعُ وَ السُّجُودُ وَ سَبْعَهٌ صِغَارٌ وَ هِیَ الْقِرَاءَهُ وَ تَکْبِیرُ الرُّکُوعِ وَ تَکْبِیرُ السُّجُودِ وَ تَسْبِیحُ الرُّکُوعِ وَ تَسْبِیحُ السُّجُودِ وَ الْقُنُوتُ وَ التَّشَهُّدُ وَ بَعْضُ هَذِهِ أَفْضَلُ مِنْ بَعْضٍ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: بدان که یک سومِ نماز وضو است، یک سوم رکوع و یک سوم سجود است، و چهارهزار حد دارد، و

واجبات آن ده مورد است، سه مورد از آنها «کِبار» (رُکن) هستند که عبارتند از تکبیره الاحرام، رکوع و سجود، و هفت مورد «صِغار» (غیر رکن) هستند و عبارتند از قرائت، تکبیر رکوع، تکبیر سجود، تسبیح رکوع، تسبیح سجود، قنوت و تشهّد، و بعضی از این افعال نسبت به بعضی دیگر فضیلت بیشتری دارند. - . فقه الرضا : ٨ -

**[ترجمه]

توضیح

رَوَى الْكُلَيْنِيُّ فِي الْحَسَنِ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الصَّلَاةُ ثَلَاثَةُ أَثْلَاثٍ ثُلُثٌ طَهُورٌ وَ ثُلُثٌ رُكُوعٌ وَ ثُلُثٌ سُجُودٌ(۴).

و الحصر للمبالغه و بيان شده الاهتمام بتلك الأفعال و عد الوضوء من الأجزاء أيضا للمبالغه و بيان شده مدخليته فى الصحه.

و قال والدى قدس سره التثليث إما باعتبار المسائل و الأحكام أو باعتبار الواجبات و المندوبات أو باعتبار الثواب و الغرض منه الترغيب فى الاهتمام بشأن هذه الثلاثه سيما الطهور لأنه رفع المانع و لذا قدمه و هو أعم من إزاله النجاسات و الطهارات الثلاث و يمكن إراده الأخير فقط و الاهتمام بشأن الركوع و السجود باعتبار كثره الذكر و التوجه و الطمأنينه انتهى.

و الخبر يدل على وجوب تكبيرى الركوع و السجود و القنوت و يمكن

ص: ۱۶۲

۱- ۱. البقره: ۲۳۸ و قد مر البحث فيها ج ۸۲ ص ۲۷۸ راجعه.

۲- ۲. المزّمّل: ۲۰، و الآيه ناظره الى قراء القرآن سوره سوره كما سيأتى فى محله.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۸ السطران الآخران.

۴- ۴. الكافى ج ۳ ص ۲۷۳.

حمله علی شده الاستحباب و تأکده.

**[ترجمه]کلینی از حَلبی روایت کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: نماز سه ثُلث است: یک ثُلث آن طهارت، یک ثلث رکوع و یک ثلث سجود است. - . الکافی ۳ : ۲۷۳ - این شمارش و عدد گذاری برای مبالغه و بیان شدّت اهتمام به آن افعال می باشد، همچنین به شمار آوردن وضو در میان اجزاء نماز برای مبالغه و شدّت دخالت آن در صحّت نماز است.

مرحوم پدرم (قدس سره) گفته است: این ثُلث‌بندیِ نماز یا به اعتبار مسائل و احکام است و یا به اعتبار واجبات و مستحبات، و یا به اعتبار ثواب. و غرض از آن تشویق و ترغیب به اهتمام نسبت به این سه تا می باشد بخصوص طهارت، زیرا طهارت عبارت است از برداشتنِ مانع و به همین دلیل هم مقدّم شده است و آن اعم از ازاله نجاسات و طهارت‌های سه گانه است؛ و ممکن است مقصود فقط طهارات سه‌گانه بوده باشد، و اهتمام نسبت به رکوع و سجود به خاطر کثرت ذکر و توجّه و طمأنینه در آنهاست. پایان نقل قول.

این روایت بر وجوب تکبیر رکوع و سجود و قنوت دارد، و ممکن است بتوان آن را بر شدّت استحباب و تأکید حمل کرد.

**[ترجمه]

«۳»

کِتَابُ الْعِلَلِ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ كِبَارِ حُدُودِ الصَّلَاةِ فَقَالَ سَبْعَةٌ الْوُضُوءُ وَ الْوَقْتُ وَ الْقِبْلَةُ وَ تَكْبِيرَةُ الِافْتِتَاحِ وَ الرُّكُوعُ وَ السُّجُودُ وَ الدُّعَاءُ فَهَذِهِ فَرْضٌ عَلَى كُلِّ مَخْلُوقٍ وَ فَرْضٌ عَلَى الْأَقْوِيَاءِ وَ الْعُلَمَاءِ الْأَذَانُ وَ الْإِقَامَةُ وَ الْقِرَاءَةُ وَ التَّسْبِيحُ وَ التَّشَهُّدُ وَ لَيْسَتْ فَرْضاً فِي نَفْسِهَا وَ لَكِنَّهَا سُنَّةٌ وَ إِقَامَتُهَا فَرْضٌ عَلَى الْعُلَمَاءِ وَ الْأَقْوِيَاءِ وَ وُضِعَ عَنِ النِّسَاءِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ وَ الْبُلْهِ الْأَذَانُ وَ الْإِقَامَةُ وَ لَا بُدَّ مِنَ الرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ وَ مَا أَحْسَنُوا مِنَ الْقِرَاءَةِ وَ التَّسْبِيحِ وَ الدُّعَاءِ وَ فِي الصَّلَاةِ فَرْضٌ وَ تَطَوُّعٌ فَأَمَّا الْفَرْضُ فَمِنْهُ الرُّكُوعُ وَ أَمَّا السُّنَّةُ فَثَلَاثُ تَسْبِيحَاتٍ فِي الرُّكُوعِ وَ أَمَّا التَّطَوُّعُ فَمَا زَادَ فِي التَّسْبِيحِ وَ الْقِرَاءَةِ وَ الْقُنُوتُ وَاجِبٌ وَ الْإِجْهَارُ بِالْقِرَاءَةِ وَاجِبٌ فِي صَلَاةِ الْمَغْرِبِ وَ الْعِشَاءِ وَ الْفَجْرِ وَ الْعِلَّةُ فِي ذَلِكَ مِنْ أَجْلِ الْقُنُوتِ حَتَّى إِذَا قَطَعَ الْإِمَامُ الْقِرَاءَةَ عَلِمَ مَنْ خَلْفَهُ أَنَّهُ قَدْ قَنَتَ فَيَقْنُتُونَ وَ قَدْ قَالَ الْعَالِمُ علیه السلام إِنَّ لِلصَّلَاةِ أَرْبَعَةَ آلَافِ حَدٍّ.

**[ترجمه]علل الشرائع: زراره گوید: از امام باقر علیه السلام درباره حدود بزرگ نماز سؤال کردم، فرمود: هفت مورد است: وضو، وقت، قبله، تکبیره الاحرام، رکوع، سجود و دعا.

اینها بر هر مخلوقی واجب است، اما بر افراد توانا و عالم، اذان، اقامه، قرائت، تسبیح و تشهد نیز واجب است، اینها بطور ذاتی واجب نیستند؛ اما مستحب اند و انجام دادن آنها برای علما و افراد توانا واجب است و اذان و اقامه از عهده زنان، افراد ضعیف و افراد کم عقل برداشته شده است، امّا رکوع و سجود را حتماً باید انجام دهند و از قرائت و تسبیح و دعا هم تا هرچه توانستند باید عمل نمایند.

نمـاز هم اجزاء واجب دارد و هم مسـتحب؛ از جمله واجبـات رکـوع است، امّـا سـنّت سه تسبیـح در رکوع است. امّـا مسـتحب، زیـادیِ تسبیـح و قرائت می باشـد، قنـوت واجب است، جهر در قرائت در نمـاز مغرب و عشـا و صـبح واجب است، و علّت این جهر، قنوت است تـا وقتی امـام قرائت را تمـام کرد، مـأموم بدانـد که قنوت گرفته است و او نیز قنوت بگیرد. و امـامِ عـالِم علیه السلام فرمود: نماز چهارهزار حد دارد.

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن من قوله فهذه فرض کلام المؤلف فلذا لم نتعرض لشرحه و تأویله.

**[ترجمه]ظاهراً عبارت «اینها بر هر مخلوقی واجب است...» سـخنِ خود مؤلف می باشـد، از این رو آن را شـرح و تأویل نمی کنیم.

**[ترجمه]

«۴»

الْهِـدَایَهُ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السـلام: حِینَ سُـئِلَ عَمَّا فَرَضَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی مِنَ الصَّلَاهِ فَقَالَ الْوَقْتُ وَ الطَّهُورُ وَ التَّوَجُّهُ وَ الْقِبْلَهُ وَ الرُّکُوعُ وَ السُّجُودُ وَ الدُّعَاءُ وَ مَنْ تَرَکَ الْقِرَاءَهَ فِی صَلَاتِهِ مُتَعَمِّداً فَلَا صَلَاهَ لَهُ وَ مَنْ تَرَکَ الْقُنُوتَ مُتَعَمِّداً فَلَا صَلَاهَ لَهُ (۱).

۱- ۱. الهدایه: ۲۹.

**[ترجمه]الهدایه: وقتی از امام صادق علیه السلام در مورد اجزائی از نماز سؤال شد که خداوند تبارک و تعالی در نماز واجب کرده است، فرمود: وقت، طهارت، توجّه، قبله، رکوع، سجود و دعا، و هر کس قرائت را از عمد در نماز ترک کند نمازش باطل است، و هر کس قنوت را از عمد ترک کند نماز نخوانده است. - . الهدایه : ۲۹ -

**[ترجمه]

أبواب لباس المصلی

باب ۱ ستر العوره و عوره الرجال و النساء فی الصلاه و ما یلزمهما من الثیاب فیها و صفاتها و آدابها

الآیات

الأعراف: یا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ وَ رِیشاً وَ لِباسُ التَّقْوی ذلِکَ خَیْرٌ ذلِکَ مِنْ آیاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ- یا بَنِی آدَمَ لا یَفْتِنَنَّکُمُ الشَّیْطانُ کَما أَخْرَجَ أَبَوَیْکُمْ مِنَ الْجَنَّهِ یَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِیُرِیَهُما سَوْآتِهِما إلی قوله تعالی یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ إلی قوله سبحانه قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا خالِصَهً یَوْمَ الْقِیامَهِ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۱)

ص: ۱۶۴

۱- ۱. الأعراف: ۲۶- ۳۲، أما الآیتان الاولیان، فکما مرّ الکلام فیهما فی ج ۷۹ ص ۲۹۵- ۲۹۷، عرفت أن المراد باللباس الذی یواری سوآت الناس هو الازار، لکن لبس هذا الازار بمعنی عدم کشف السوآت لیس مختصا بحال الصلاه، لان کشفهما من الفاحشه المحرمه، و لذلک وجه الخطاب الی کل البشر بقوله« یا بَنِی آدَمَ». و أمّا قوله تعالی:« یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» فالمراد الازار و الرداء کما مرّ توضیحه فی ج ۷۹ ص ۲۹۸ و انما عبر عنهما بالزینه لکونهما موجبا لتزیین البدن و حشمته، و لما قال« عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ»، و المسجد موضع الصلاه، کان المراد أخذ الزینه بلبس الازار و الرداء عند الصلاه، و لذلک کره الصلاه من دون رداء بحیث یعری أعالی البدن. و هذه الآیه من المتشابهات علی اصطلاح القرآن المجید حیث انها تشبه الآیات التی هی أم الکتاب: توهم کونها مستقله برأسها و لیس کذلک. بیان هذا انجازا لما وعدنا فی ج ۸۲ ص ۳۲۲ أنّه قال اللّه عزّ و جلّ:« هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتابَ: مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ، وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ. فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَهِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِیلِهِ- وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ یَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ کُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنا وَ ما یَذَّکَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبابِ» آل عمران: ۷. و المعنی أن آیات القرآن علی قسمین: قسم هی محکمات و هن مع ذلک أم الکتاب و أصله و مرجعه، و قسم آخر هی محکمات تشابه أم الکتاب. فکل الآیات محکمه لقوله تعالی« کِتابٌ أُحْکِمَتْ آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَکِیمٍ خَبِیرٍ» هود: ۱، مثلا قوله تعالی« أَقِمِ الصَّلاهَ لِدُلُوکِ الشَّمْسِ إِلی غَسَقِ اللَّیْلِ» الآیه من القسم الأوّل فان الصلاه فرض مستقل فی حدّ نفسها، و الآیه أم الکتاب و أصل یرجع إلیه فروع: کقوله تعالی« وَ أَقِیمُوا وُجُوهَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» و معناه فی السنه:« لا صلاه لجار المسجد الا فی المسجد» و قوله تعالی:« فَاقْرَؤُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» و معناه فی السنه« لا صلاه الا بفاتحه الکتاب»، و امثال ذلک ممّا سنشرحه فی محله. فظاهر تلک الاوامر کلها یشبه أم الکتاب و کونها مستقله یجب الإتیان بها فی

نفسها، لكن بعضها أم الكتاب مستقل فى حدّ نفسها كالصلاه و الصوم و الحجّ، و بعضها متشابه به غير مستقل أدخلها النبىّ صلّى اللّه عليه و آله فى الفرائض المستقله، الحاق الفرع بالاصل و الولد بأمه. فأما الذين فى قلوبهم زيغ و اعوجاج عن الفطره و ميل الى الاستبداد و هوى. الى الرئاسه، يتبعون بأهوائهم ما تشابه أم الكتاب، مع أن المتشابهات لا يصلح اتباعها الا بعد تأويلها و هو ارجاعها الى أمها، و لا يعلم تأويل ذلك الا اللّه عزّ و جلّ و هم بمعزل عن الاتصال بالوحى، و مع جهلهم يدعون علم ذلك و معرفتهم بالام و المتشابه ابتغاء الفتنه و ابتغاء تاويله كما زعموا أن قوله تعالى« فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ» و قوله« وَ إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا» مستقله من أمّهات الكتاب، و يفتون بوجوب الاستعاذه و الانصات و الاستماع عند قراءه القرآن مطلقا، و ليس كذلك كما أجمع عليه أهل الفقه بأن شيئا من ذلك ليس بواجب الا فى الصلاه. و أمّا الراسخون فى العلم و الايمان فهم يعترفون بأن الامهات و المتشابهات كلها نزلت من عند اللّه، فلا بدّ و أن يوحى علمه الى رسوله ليخرج الناس من الظلمات الى النور: يقولون آمنا به كل من عند ربّنا و لسنا نتبع الكتاب الا بإشاره الرسول و عترته، و ما يذكر سر ذلك الا اولو الالباب الذين أخذوا بالكتاب و العتره و هجروا مقاله الزائغين الذين قالوا حسبنا كتاب اللّه.

النحل: وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَكُمْ فِيها دِفْ ءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْكُلُونَ إلى قوله

ص: ١٦٥

سبحانه وَ هُوَ الَّذِی سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِیًّا وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْیَةً تَلْبَسُونَها(۱)

و قـال تعـالی: وَ اللَّهُ جَعَـلَ لَكُمْ مِنْ بُیُوتِكُمْ سَـكَناً وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُیُوتاً تَسْـتَخِفُّونَها یَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ یَوْمَ إِقامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصْوافِهـا وَ أَوْبارِها وَ أَشْـعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ- وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبالِ أَكْناناً وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرابِیلَ تَقِیكُمُ الْحَرَّ وَ سَرابِیلَ تَقِیكُمْ بَأْسَكُمْ كَذلِكَ یُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَیْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ (۲)

فـاطر: وَ مـا یَسْـتَوِی الْبَحْرانِ هـذا عَـذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَـرابُهُ وَ هـذا مِلْحٌ أُجـاجٌ وَ مِنْ كُـلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِیًّا وَ تَسْـتَخْرِجُونَ حِلْیَةً تَلْبَسُونَها(۳)

ص: ۱۶۶

۱- ۱. النحل: ۵- ۱۴.

۲- ۲. النحل: ۸۰- ۸۱.

۳- ۳. فاطر: ۱۲.

الرحمن: يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ (١)

lt;meta info="- يا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً يُوارِی سَوْآتِكُمْ وَ رِيشاً وَ لِباسُ التَّقْوى ذلِكَ خَيْرٌ ذلِكَ مِنْ آياتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ * يا بَنِی آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ كَما أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّهِ يَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِيُرِيَهُما سَوْآتِهِما ... * يا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ... * قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِیَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِی الْحَياهِ الدُّنْيا خالِصَهً يَوْمَ الْقِيامَهِ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. - . اعراف / ٢۶- ٣٢ -

{ ای فرزندان آدم در حقیقت ما برای شما لباسی فرو فرستادیم که عورتهای شما را پوشیده می دارد و [برای شما] زینتی است و[لی] بهترین جامه [لباس] تقوا است این از نشانه های [قدرت] خداست باشد که متذکر شوند، ای فرزندان آدم زنهار تا شیطان شما را به فتنه نیندازد چنانکه پدر و مادر شما را از بهشت بیرون راند و لباسشان را از ایشان برکند تا عورتهایشان را بر آنان نمایان کند... ای فرزندان آدم جامه خود را در هر نمازی بر گیرید... [ای پیامبر] بگو زیورهایی را که خدا برای بندگانش پدید آورده و [نیز] روزیهای پاکیزه را چه کسی حرام گردانیده بگو این [نعمتها] در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده اند و روز قیامت [نیز] خاص آنان می باشد این گونه آیات [خود] را برای گروهی که می دانند به روشنی بیان می کنیم}

- وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَكُمْ فِيها دِفْ ءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْكُلُونَ... وَ هُوَ الَّذِی سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَهً تَلْبَسُونَها. - . نحل / ۵ و ١۴ -

{و چارپایان را برای شما آفرید در آنها برای شما [وسیله] گرمی و سودهایی است و از آنها می خورید... و اوست کسی که دریا را مسخر گردانید تا از آن گوشت تازه بخورید و پیرایه ای که آن را می پوشید}

- وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُيُوتاً تَسْتَخِفُّونَها يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصْوافِها وَ أَوْبارِها وَ أَشْعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلى حِينٍ * وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبالِ أَكْناناً وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ. - . همان / ٨٠ و ٨١ -

{و خدا برای شما خانه هایتان را مایه آرامش قرار داد و از پوست دامها برای شما خانه هایی نهاد که آن[ها] را در روز جابجا شدنتان و هنگام ماندنتان سبک می یابید و از پشمها و کرکها و موهای آنها وسایل زندگی که تا چندی مورد استفاده است [قرار داد]، و خدا از آنچه آفریده به سود شما سایه هایی فراهم آورده و از کوهها برای شما پناهگاه هایی قرار داده و برای شما تن پوشهایی مقرر کرده که شما را از گرما [و سرما] حفظ می کند و تن پوشها [=زره ها]یی که شما را در جنگتان حمایت می نماید این گونه وی نعمتش را بر شما تمام می گرداند امید که شما [به فرمانش] گردن نهید} - وَ ما يَسْتَوِی الْبَحْرانِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ مِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَهً تَلْبَسُونَها. - . فاطر / ١٢ -

{و دو دریا یکسان نیستند این یک شیرین تشنگی زدا [و] نوشیدنش گواراست و آن یک شور تلخ مزه است و از هر یک گوشتی تازه می خورید و زیوری که آن را بر خود می پوشید بیرون می آورید}

- يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ. - . الرحمن / ۲۲ -

{ از هر دو [دريا] مرواريد و مرجان برآيد}

**[ترجمه]

تفسير

قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً أى خلقناه لكم بتدبيرات سماويه و أسباب نازله منها أو لكون العله أشرف من المعلول فحصول الشى ء من العله كأنه نزول من الأعلى إلى الأسفل أو إشاره إلى علو رتبته تعالى فالنزول منه إلينا نزول من العليا إلى السفلى و هو قريب من الثانى و قيل إشاره إلى إنزال شى ء من اللباس مع آدم و حواء عليهما السلام.

يُوارِي سَوْآتِكُمْ أى يستر عوراتكم و كل ما يسوء كشفه منكم وَ رِيشاً و هو لباس الزينه(۲)

استعير من ريش الطير لأنه لباسه و زينته و فسر ابن عباس الريش بالمال و الأول يومى إلى وجوب ستر العوره فى جميع الأوقات لا سيما فى وقت العبادات فإن يُوارِي سَوْآتِكُمْ يومى إلى قبح الكشف و أن الستر مراد الله تعالى و ظاهر الثانى استحباب التجمل باللباس.

وَ لِباسُ التَّقْوى قيل خشيه الله و قيل العمل الصالح و قيل ما يقصد به التواضع لله تعالى و عبادته كالصوف و الشعر و الخشن من الثياب و عن زيد بن على (۳) أنه ما يلبس من الدروع و الجواشن و المغافر و غيرها مما يتقى به فى الحروب و قيل مطلق اللباس الذى يتقى به من الضرر كالحر و البرد و الجرح و قال على بن

ص: ۱۶۷

۱- ۱. الرحمن: ۲۲.

۲- ۲. الريش- بالكسر- كسوه جناح الطائر، استعير فى الآيه الكريمه للرداء بعد تشبيهه بريش الطير، فكما أن ريش الطير يلتف على جناحيه و ابطيه يسترهما، كذلك الرداء يلتف على العضدين و الابطين يسترهما، فلو عرى جناحا الطير من الريش أشبه الإنسان حيث لبس الازار من دون رداء أشدّ الشباهه و لا يخفى لطف التشبيه على من تأمل و تصور ذلك خيالا و لا يذهب عليك أن مرادنا بالازار و الرداء ما يعرفهما المسلمون اليوم بلباسى الاحرام كما عرفت شرح ذلك فى ج ۸۱ ص ۲۶۹.

۳- ۳. ذكره الطبرسىّ فى المجمع ج ۴ ص ۴۰۸.

إبراهيم (۱)

لباس التقوى ثياب البياض وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: فَأَمَّا اللِّبَاسُ فَالثِّیَابُ الَّتِی تَلْبَسُونَ وَ أَمَّا الرِّیَاشُ فَالْمَالُ وَ الْمَتَاعُ وَ أَمَّا لِبَاسُ التَّقْوَی فَالْعَفَافُ إِنَّ الْعَفِیفَ لَا تَبْدُو لَهُ عَوْرَهٌ وَ إِنْ کَانَ عَارِیاً مِنَ الثِّیَابِ وَ الْفَاجِرَ بَادِی الْعَوْرَهِ وَ إِنْ کَانَ کَاسِیاً مِنَ الثِّیَابِ.

ذلِکَ خَیْرٌ أی لباس التقوی ذلک خیر و قیل إشاره إلی مواراه السوأه فإنه من التقوی تفضیلا له علی نفس اللباس مطلقا أو إشاره إلی اللباس المواری للسوأه ذلِکَ یعنی إنزال اللباس مطلقا أو جمیع ما تقدم مِنْ آیاتِ اللَّهِ الداله علی وجوده و لطفه و فضله و رحمته علی عباده لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ فیعرفون عظیم النعمه فیه أو یتعظون فیتورعوا عن القبائح.

لا یَفْتِنَنَّکُمُ الشَّیْطانُ أی لا یوقعنکم فی فتنه و فضیحه بأن یدعوکم أن لا تتذکروا بآیات الله و لا تتورعوا عن القبائح فیخرجکم من محال فضل الله و مواضع رحمته فیسلبکم نعمه الله و ستره علیکم و یحرمکم الجنه یَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما إسناد النزع إلیه للتسبیب فیه.

خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ فِی مَجْمَعِ الْبَیَانِ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: أَیْ خُذُوا ثِیَابَکُمُ الَّتِی تَتَزَیَّنُونَ بِهَا لِلصَّلَاهِ فِی الْجُمُعَاتِ وَ الْأَعْیَادِ(۲).

وَ رَوَی الْعَیَّاشِیُّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: هِیَ الثِّیَابُ (۳) وَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام هِیَ الْأَرْدِیَهُ یَعْنِی فِی الْعِیدَیْنِ وَ الْجُمُعَهِ(۴).

وَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ: فِی الْعِیدَیْنِ وَ الْجُمُعَهِ یَغْتَسِلُ وَ یَلْبَسُ ثِیَاباً بِیضاً.

وَ رُوِیَ أَیْضاً: الْمَشْطُ عِنْدَ کُلِّ صَلَاهٍ(۵).

وَ فِی الْکَافِی عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: یَعْنِی فِی الْعِیدَیْنِ وَ الْجُمُعَهِ(۶).

وَ فِی الْعَیَّاشِیِّ وَ الْجَوَامِعِ،: کَانَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیٍّ علیه السلام إِذَا قَامَ

۱- ۱. تفسیر القمّیّ: ۲۱۳، راجع ج ۷۹ ص ۲۹۷.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۴ ص ۴۱۲.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۲، الرقم ۲۱.

۴- ۴. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۳ الرقم: ۲۷.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ ص ۲۱۴.

۶- ۶. الکافی ج ۳ ص ۴۲۴.

إِلَى الصَّلَاهِ لَبِسَ أَجْوَدَ ثِيَابِهِ فَقِيلَ لَهُ فِی ذَلِکَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ جَمِیلٌ یُحِبُّ الْجَمَالَ فَأَتَجَمَّلُ لِرَبِّی وَ قَرَأَ هَذِهِ الْآیَهَ(۱).

وَ فِی الْفَقِیهِ (۲)

عَنْ الرِّضَا علیه السلام: مِنْ ذَلِکَ التَّمَشُّطُ عِنْدَ کُلِّ صَلَاهٍ.

و العیاشی عن الصادق علیه السلام: مثله (۳)

وَ فِی التَّهْذِیبِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: فِی هَذِهِ الْآیَهِ قَالَ الْغُسْلُ عِنْدَ لِقَاءِ کُلِّ إِمَامٍ (۴).

وَ الْعَیَّاشِیُّ عَنْهُ علیه السلام: یَعْنِی الْأَئِمَّهَ(۵).

و قیل هو أمر بلبس الثیاب فی الصلاه و الطواف و کانوا یطوفون عراه و یقولون لا نعبد فی ثیاب أذنبنا فیها و نحوه ذکر علی بن إبراهیم (۶).

وَ فِی الْخِصَالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی تَفْسِیرِ هَذِهِ الْآیَهِ قَالَ تَمَشَّطُوا فَإِنَّ التَّمَشُّطَ یَجْلِبُ الرِّزْقَ إِلَی آخِرِ الْخَبَرِ(۷).

وَ فِی الْعَیَّاشِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: هُوَ الْمَشْطُ عِنْدَ کُلِّ صَلَاهٍ فَرِیضَهٍ وَ نَافِلَهٍ(۸).

و قال بعض الأفاضل و قد فسر بالمشط و السواک و الخاتم و السجاده و السبحه.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ من الثیاب کالقطن و الکتان و الحریر و الصوف و ما یعمل منه الدروع و الخواتیم و الحلی و غیرها وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ المستلذات من المآکل و المشارب أو المباحات و الاستفهام للإنکار قُلْ هِیَ أی الزینه و الطیبات لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا الظرف متعلق بآمنوا خالِصَهً

ص: ۱۶۹

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۴ الرقم ۲۹.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۷۵ ط نجف.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۳، الرقم ۲۵.

۴- ۴. التهذیب ج ۶ ص ۱۰۷ ط نجف.

۵- ۵. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۲، الرقم ۱۸.

۶- ۶. تفسیر القمّیّ ص ۲۱۴ راجع شرح ذلک ج ۷۹ ص ۲۹۷.

۷- ۷. الخصال ج ۱ ص ۱۲۹.

۸- ۸. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۳، الرقم ۲۵، و قد مر الإشاره إلیه.

يَوْمَ الْقِيامَهِ حال من المستتر فی متعلق للـذین و یوم القیامه ظرف لخالصه أی لا یشارکهم غیرهم فیها کما یشارکهم فی الدنیا أو الظرف متعلق بمتعلق لِلَّذِینَ أی هی حاصله للذین آمنوا فی الحیاه الدنیا غیر خالصه لهم خالصه لهم یوم القیامه(۱)

قیل و لم یقل و لغیرهم لینبه علی أنها خلقت لهم بالأصاله و أن غیرهم تبع لهم کقوله وَ مَنْ کَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِیلًا(۲) الآیه.

وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَکُمْ (۳) أی لمصالحکم فِیها دِفْ ءٌ اسم لما یـدفأ به فیقی البرد و هو البأس المعمول من صوف أو وبر أو شـعر و الظـاهر شـموله للفراء أیضـا و منـافع هی نسـلها و درورها و ظهورها و غیر ذلک حِلْیَهً تَلْبَسُونَها کاللؤلؤ و المرجان و قیل الیواقیت أیضا.

سَکَناً(۴) موضعا تسکنون فیه وقت إقامتکم بُیُوتاً یعنی الخیم و المضارب المتخذه من الأدم و الوبر و الصوف و الشعر تَسْتَخِفُّونَها أی تجـدونها خفیفه یخف علیکم حملهـا و نقلهـا و وضـعها و ضـربها یَوْمَ ظَعْنِکُمْ ترحـالکم و سـفرکم وَ یَوْمَ إِقامَتِکُمْ نزولکم و حضرکم و الأثاث أنواع متاع البیت من الفرش و الأکسیه و قیل المال و المتاع ما یتجر به من سلعه أو ینتفع به مطلقا إِلی حِینٍ أی إلی أن تقضوا منه أوطارکم أو إلی حین مماتکم أو إلی مده من الزمان فإنها لصـلابتها تبقی مده مدیده أو إلی یوم القیامه و قیل إلی وقت البلی و الفناء إشاره إلی أنها فانیه فلا ینبغی للعاقل أن یختارها.

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمْ مِمَّا خَلَقَ من الشـجر و الجبل و الأبنیه و غیرها ظِلالًا تتقون به حر الشـمس وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْجِبالِ أَکْناناً مواضـع تستکنون بها

---

۱ – ۱. و قیـل: معنـاه: قـل هی فی الحیـاه الـدنیا للـذین آمنوا غیر خـالصه من الهموم و الاـحزان و المشـقه، و هی لهم خالصه فی الآخره، منه رحمه اللّه، علی ما فی هامش طبعه الکمبانیّ.

۲– ۲. البقره: ۱۲۶.

۳– ۳. النحل: ۵.

۴– ۴. النحل: ۱۴.

من الغيران و البيوت المنحوته فيها وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ ثيابا من القطن و الكتان و الصوف و غيرها تَقِيكُمُ الْحَرَّ اكتفى بذكر أحد الضدين لدلالته على الآخر و لأن وقايه الحر كانت عندهم أهم وَ سَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ يعنى الدروع و الجواشن و السربال يعم

كل ما يلبس كَذٰلِكَ كإتمام هذه النعم التى تقدمت يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ أى تنظرون فى نعمه الفاشيه فتؤمنون به و تنقادون لحكمه.

هذا عَذْبٌ (١) أى طيب فُراتٌ أى اشتدت عذوبته و قيل هو الخالص الذى لا يشوبه شى ء سائغ شرابه أى مرى ء سريع الانحدار لعذوبته و ذكر الأكثر أن اللؤلؤ كبار الدر و المرجان صغاره و قيل المرجان الخرز الأحمر ففى الآيات دلاله على لزوم ستر العوره لا سيما فى الصلاه و على استحباب أنواع الزينه من التنظيف و التطهير و التطييب و الملابس الفاخره عند الصلاه و الطواف و على جواز اتخاذ الملابس و الفرش و غيرها و أنواع انتفاع يمكن من أصواف الأنعام و أوبارها و أشعارها و جلودها و جواز الصلاه فيها و عليها إلا ما أخرجه الدليل من عدم جواز السجود و نحوه و طهارتها و لو من الميته لإطلاق اللفظ(٢)

و على جواز بناء الأبنيه و الاستظلال بها و بالكهوف و الغيران و الصلاه فيها.

و جواز استعمال ثياب القطن و الكتان و الصوف و غيرها و الدروع و الجواشن و أمثالهما فى الصلاه و غيرها إلا ما أخرجه الدليل و على جواز التحلى باللؤلؤ و المرجان للرجال و النساء و صلاتهما فيهما للإطلاق لا سيما فى مقام الامتنان.

١- ١. فاطر: ١٢.

٢- ٢. لا يتم هذا الإطلاق، فان المولى ليس بصدد بيان حليه أو طهاره جلود الانعام بل المقام مقام الامتنان عليهم باستفادتهم من جلود الانعام، و يكفى فى صدق ذلك المذكى منها.

و قد يستشكل فى الصلاه فى اللؤلؤ(۱) لكونه جزءا من الصدف و الصدف حيوان لا يؤكل لحمه أما كونه حيوانا فلما ذكره الأطباء و غيرهم من التجار و الغواصين

وَ لِمَا رَوَاهُ الْكُلَيْنِيُ (۲)

فِي الصَّحِيحِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ اللَّحْمِ الَّذِي يَكُونُ فِي أَصْدَافِ الْبَحْرِ وَ الْفُرَاتِ أَ يُؤْكَلُ قَالَ ذَلِكَ لَحْمُ الضَّفَادِعِ لَا يَحِلُّ أَكْلُهُ.

و أما كونه غير مأكول اللحم فلهذا الخبر و للإجماع المنقول على أن من حيوان البحر لا يؤكل لحمه إلا السمك و أما عدم جواز الصلاه فى أجزاء ما لا يؤكل لحمه فلما سيأتى من عدم جواز الصلاه فى شى ء منه إلا ما استثنى.

و يمكن أن يجاب بوجوه الأول لا نسلم كونه جزءا من ذلك الحيوان فإن الانعقاد فى جوفه لا يستلزم الجزئيه بل الظاهر أنه ظرف لتولد ذلك نعم يكون اللؤلؤ فى بعض الأصداف مركوزا فى جرمه و هذا نادر و يمكن أن يناقش فيه أيضا.

الثانى أنا لا نسلم عدم جواز الصلاه فى أجزاء ما لا يؤكل لحمه مما ليس له نفس سائله و ظاهر الأصحاب اختصاص الحكم بما له نفس سائله و إن أمكن المناقشه فيه.

الثالث أنه على تقدير عدم اختصاص الحكم بما له نفس سائله فهو أيضا من المستثنيات لظواهر الآيات السالفه و لشيوع التحلى بها و الصلاه معها فى أعصار الأئمه عليهم السلام مع أنه لم يرو منع بخصوص ذلك و الظاهر لو كان ممنوعا

۱- ۱. و عندى أن اللؤلؤ كالذهب و الحرير من لباس أهل الجنه و مواعيدهم كما فى قوله تعالى« يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِيها حَرِيرٌ» الحجّ: ۲۳، فاطر: ۳۳ و لقبح تمتع الموعود قبلا- ممّا هيئ له ثمّ حضوره فى الميعاد، قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فى مورد الحرير و الذهب: ان هذين حرام على ذكور أمتى، فكذلك اللؤلؤ، بحكم الآيه الكريمه.

۲- ۲. الكافى ج ۶ ص ۲۲۱.

لورد المنع منه فی أخبار متعدده فلم أر خبرا یتضمنه إلا العمومات و الإطلاقات التی یمکن أن یدعی أنها محموله علی الأفراد الشائعه و لیس هذا منه.

و بالجمله الحکم بالمنع مع عموم الآیات و الأخبار الداله علی الجواز و عدم ظهور التخصیص و تطرق الإجمال فیه من وجوه لا یخلو من إشکال و یؤید الجواز

مَا رَوَاهُ الصَّدُوقُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَصْلُحُ أَنْ یُصَلِّیَ وَ فِی فِیهِ الْخَرَزَهُ [وَ] اللُّؤْلُؤُ قَالَ إِنْ کَانَ یَمْنَعُهُ مِنْ قِرَاءَتِهِ فَلَا وَ إِنْ کَانَ لَا یَمْنَعُهُ فَلَا بَأْسَ (۱).

تذنیب:

قال الشهید ره فی الذکری أجمع العلماء علی وجوب ستر العوره فی الصلاه و عندنا و عند الأکثر أنه شرط فی الصحه لقوله تعالی یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ قیل اتفق المفسرون علی أن الزینه هنا ما تواری به العوره للصلاه و الطواف لأنهما المعبر عنهما بالمسجد و الأمر للوجوب و یؤیده قوله تعالی یا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ أمر تعالی باللباس المواری للسوأه و هی ما یسوء الإنسان انکشافه و یقبح فی الشاهد إظهاره و ترک القبیح واجب قیل و أول سوء أصاب الإنسان من الشیطان، انکشاف العوره و لهذا ذکره تعالی فی سیاق قصه آدم علیه السلام انتهی.

و هل الستر شرط مع الذکر أو مطلقا ظاهر(۲)

العلامه فی المختلف و النهایه

ص: ۱۷۳

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۱۶۵.

۲- ۲. قد عرفت فی صدر الباب أن أخذ اللباس الذی یواری السوءه و هو الازار حکم تکلیفی مستقل یشمل کل بشر مسلم أو غیر مسلم، مصل أو غیره، فقوله تعالی« قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ» من الآیات أم الکتاب، فلا یتعلق وجوب ستر العوره بحال دون حال و ظرف دون ظرف، و لذلک لم یقید بما قید به الآیه التالیه لها من قوله تعالی« عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» الا أن کون الستر شرطا للصلاه لم یرد به آیه حتّی یکون فرضا و رکنا تبطل الصلاه بالاخلال به سهوا و جهلا و نسیانا، نعم بعد ما کان الستر فرضا فی حدّ نفسه و کشف العوره. فاحشه ممقوتا تمنع الصلاه منها لقوله عزّ و جلّ:« إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ» کان کشف العوره مانعا للصلاه منافیا له فی حال العلم و الاختیار، و أمّا حال الجهل بالانکشاف مطلقا من أول الصلاه أو أثنائه، فلا. و أمّا انکشاف تمام العوره فلا معنی للسهو عنه، فان الانکشاف التام لا یکون الا بوضع الازار و السربال، و هذا ممّا لا یسهو عنه الا من غفل عن صلاته بالمره. و هو فاقد لرکن الدعاء، أعنی التوجه إلی اللّه و أنّه فی حال الصلاه، فصلاته باطله من رأس.

صحه الصلاه إذا لم يعلم بالانكشاف سواء دخل فی الصلاه عاريا ساهيا أو انكشف فی الأثناء و سواء كان الانكشاف فی جميع الصلاه أو كان فی بعضها و قال فی المعتبر لو انكشفت عورته فی أثناء الصلاه و لم يعلم صحت صلاته لأنه مع عدم العلم غير مكلف و يؤيده مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ فِي الصَّحِيحِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام: فِي الرَّجُلِ يُصَلِّي وَ فَرْجُهُ خَارِجٌ لَا يَعْلَمُ بِهِ هَلْ عَلَيْهِ الْإِعَادَةُ قَالَ لَا إِعَادَهَ عَلَيْهِ وَ قَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ (١).

و يظهر من التعليل عدم الفرق بين عدم الستر ابتداء و التكشف فی الأثناء.

و فرق الشهيد ره فی كتبه فقال فی الذكری و لو قيل بأن المصلی عاريا مع التمكن من الساتر يعيد مطلقا و المصلی مستورا و يعرض له التكشف فی الأثناء بغير قصد لا يعيد مطلقا كان قويا و قربه فی الدروس و قريب منه كلامه فی البيان و كلامه يحتمل أمرين أحدهما الفرق بين الانكشاف فی الكل و البعض و ثانيها الفرق بين النسيان ابتداء و التكشف فی الأثناء و كلامه فی الذكری يشعر بالأول حيث قال و ليس بين الصحه مع عدم الستر بالكليه و بينها مع عدمه ببعض الاعتبارات تلازم بل جاز أن يكون المقتضی للبطلان انكشاف جميع العوره فی جميع الصلاه فلا يحصل البطلان بدونه و جاز أن يكون المقتضی للصحه ستر جميعها فی جميعها فيبطل بدونه.

و قال ابن الجنيد لو صلی و عورتاه مكشوفتان غير عامد أعاد فی الوقت فقط و قال الشيخ فی المبسوط فإن انكشفت عورتاه فی الصلاه وجب سترهما عليه و لا

١- ١. التهذيب ج ١ ص ١٩٧، و تراه فی السرائر ص ۴٧۶.

تبطل صلاته سواء ما انكشفت عنه قليلا- أو كثيرا بعضه أو كله و كلام الشيخ مطلق يشمل صوره العلم و العمد و عليه حمله العلامه فی التذكره و إن كان المنساق إلى الذهن منه الانكشاف بدون العلم و العمد و عليه فى المختلف و الأقرب أن الانكشاف ساهيا غير ضائر و الله يعلم.

**[ترجمه]اَنزلنا (فرو فرستادیم) در آیه «قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً» یعنی آن لباس را با تدابیر آسمانی و اسبابی که از آسمان نازل می شود، خلق کردیم. یا به این دلیل که علّت نسبت به معلول شرافت بیشتری دارد، پس حصول یک چیز از علّت آن مانند این است که از بالا به پایین نازل شده باشد؛ و یا اشاره به بلندیِ مرتبه خدای تعالی دارد، پس نزول از جانب او به سوی ما، همان فرود آمدن از بالا به پایین است که به معنای دوم هم نزدیک می باشد. و گفته اند که اشاره به مقدار لباسی دارد که با آدم و حوّا علیهما السلام نازل گردید.

«يُوارِي سَوْآتِكُمْ» یعنی عورات شما و هرچه را که باز بودنش برای شما بد است بپوشاند، «وَ رِيشاً» که مقصود لباس زینت است که از پَر پرنده استعاره گرفته شده؛ زیرا پَر برای پرنده هم لباس است و هم زینت.

ابن عباس «ریش» را به مال تفسیر کرده است. لباس اوّل اشاره به وجوب ستر عورت در همه اوقات دارد بخصوص در وقت عبادات، زیرا «يُوارِي سَوْآتِكُمْ» به قبیح بودن کشف عورت اشاره دارد، و خداوند خواسته است که عورت پوشیده باشد. و از لباس دوم یعنی پَر این گونه فهمیده می شود که مقصود استحبابِ زیبا شدن به لباس است.

در مورد «وَ لِباسُ التَّقْوى» گفته اند: مقصود ترس در برابر خداوند است، و نیز گفته شده: مقصود عمل صالح است، و گفته اند: منظور لباسی است که برای تواضع در برابر خداوند تعالی و عبادت می پوشند مانند پشم و مو و لباس خشن. از زید بن علی - . مجمع البیان ۴ : ۴۰۸ - نقل شده است که: مقصود از آن لباس‌های جنگ از جمله زره، بالاپوشِ زره، کلاه خود و غیر اینها است که به وسیله اینها در جنگ‌ها حفظ می‌شود. همچنین گفته اند: منظور از آن هر لباسی است که انسان را از ضررها مانند گرما، سرما و جراحت حفظ کند. علی بن ابراهیم - . تفسیر قمّی : ۲۱۳، ر.ک : ۷۹ : ۲۹۷ - گفته است: لباس تقوی، لباس سفید است. در روایت ابوالجارود از امام باقر علیه السلام آمده است که گفت: لباس در این آیه، همان لباس‌های معمولی است که می پوشید، و «ریاش» اموال و کالاها است، و لباس تقوی یعنی عفاف، و شخص عفیف کسی است که هیچ گاه عورتش پیدا نمی شود حتی اگر لباس نداشته باشد، و فاجر کسی است که عورتش پیداست حتی اگر لباس پوشیده باشد.

«ذلِكَ خَيْرٌ» یعنی لباس تقوی بهتر است. و گفته شده که اشاره به پوشیدن بَدی دارد که ناشی از تقوی است و تقوی نسبت به هر لباس دیگری فضیلت بیشتر و برتری دارد. و یا اشاره به لباسی دارد که بدی را می پوشد. «ذلک» یعنی فروفرستادن لباس - بطور مطلق - یا همه آنچه که از آیات خداوند ذکر شد و دلالت بر وجود و لطف و فضل و رحمتش بر بندگان دارد، «لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» تا شاید متذکّر گردند و بزرگیِ نعمت آن را دریابند، و یا پند گیرند و از زشتی‌ها ورع ورزند.

«لايَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ» یعنی ابلیس با فراخواندن به عدم تذکّر و پندگیری از آیات خدا و ورع نداشتن در زشتی‌ها شما را در فتنه نیندازد و به افتضاح نکشد! و شما را از محل‌های فضل خدا و مواضع رحمت او بیرون نیاورد و در نتیجه نعمت خدا و گناه پوشی او را از شما سَلب نماید و بهشت را بر شما حرام گرداند. نسبتِ کندنِ لباس از آدم و حوّا به شیطان در آیه «يَنْزِعُ عَنْهُما

لِباسَهُما» از این روست که او سبب عریان شدن آنها گردید.

در توضیح آیه «خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» در تفسیر مجمع البیان از امام باقر علیه السلام آمده است که فرمود: یعنی در روزهای جمعه و اعیاد، برای شرکت در نماز، لباس‌های زینت خود را بپوشید. -. مجمع البیان ۴ : ۴۱۲ - و عیاشی از امام رضا علیه السلام روایت کرده است که فرمود: مقصود از زینت در این آیه، لباس است. -. تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۲، شماره ۲۱ - و از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: مقصود رداء (بالاپوش بلند) است که برای نماز عیدین و جمعه بپوشند. -. همان ۲ : ۱۳، شماره ۲۷ - علی بن ابراهیم گفته است: یعنی در عید فطر و قربان و در روز جمعه غسل کند و لباس سفید بپوشد.

همچنین روایت شده که: مقصود شانه زدن به موها پیش از هر نماز است. -. تفسیر قمّی : ۲۱۴ -

و در کافی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که: یعنی در عید فطر و عید قربان و جمعه. -. الکافی ۳ : ۴۲۴ -

و در تفسیر عیاشی و جوامع الجامع آمده است که حسن بن علی علیه السلام هرگاه به نماز می ایستاد بهترین لباس‌هایش را می پوشید. با ایشان در این مورد صحبت کردند، پاسخ داد: خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، پس من برای پروردگارم خود را زیبا می سازم، و آنگاه آیه بالا را خواند. -. تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۴، شماره ۲۹ -

در من لایحضره الفقیه از امام رضا علیه السلام نقل شده که از جمله زینت‌ها، شانه زدن پیش از هر نماز است. -. الفقیه ۱ : ۷۵ چاپ نجف -

و عیاشی عین همین را از امام صادق علیه السلام نقل می کند. -. تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۳، شماره ۲۵ -

در تهذیب از امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه آمده است که فرمود: یعنی غُسل کردن هنگام ملاقات با هر کدام از ائمّه. -. التهذیب ۶ : ۱۰۷ چاپ نجف -

و عیّاشی از آن حضرت نقل کرده است که فرمود: [زینت در این آیه] یعنی ائمّه علیهم السلام. -. تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۲، شماره ۱۸ -

و گفته شده که این آیه دستور به پوشیدنِ لباس در نماز و طواف دارد، زیرا پیش از اسلام بصورت برهنه طواف می کردند و می گفتند: با لباسی که در آن گناه کرده ایم عبادت نمی کنیم. مانند همین را علی بن ابراهیم نیز آورده است. -. تفسیر قمّی : ۲۱۴، ر.ک : برای شرح آن به ۷۹ : ۲۹۷ -

در کتاب الخصال از امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه نقل می کند که فرمود: شانه کنید، زیرا شانه کردن رزق را زیاد می نماید. تا آخر روایت. -. الخصال ۱ : ۱۲۹ -

در تفسیر عیاشی از ابوبصیر به روایت از امام صادق علیه السلام آمده است: مقصود شانه کردن پیش از هر نماز واجب و

مستحب است. - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۳، شماره ۲۵ -

یکی از فضلا گفته است: زینت در این آیه، به شانه و مسواک و انگشتر و سجاده و تسبیح تفسیر شده است.

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبادِهِ» یعنی زینت هایی که از لباس‌های پنبه ای، کتانی، حریر و پشم هستند، و زره ها، انگشترها، زیورآلات و غیر آن. و «وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ» یعنی لذت‌هایی که در خوردنی ها، نوشیدنی ها و دیگر چیزهای مباح است، و استفهام در جمله، استفهام انکاری است. «قُلْ هِيَ» هی به زینت و طیّبات بر می گردد. ظرف در «لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا» متعلق به فعل «آمنوا» می باشد، «خالِصَةً يَوْمَ الْقِيامَةِ» حال از ضمیر مستتر در متعلَّق «للذین» است. و «یوم القیامه» ظرف برای «خالصه»، یعنی غیر آنها در روز قیامت با آنها شریک نیستند آن گونه که در دنیا با آنها شریکند. و یا اینکه ظرف متعلِّق به متعلَّق «لِلَّذِينَ» می باشد یعنی این نعمت‌ها که برای مؤمنان در دنیا غیر خالص بود، در قیامت برایشان خالص است. - . و گفته شده: معنای آن چنین است: بگو آن در زندگی دنیا برای کسانی که ایمان آوردند خالی از غم‌ها و اندوه‌ها و سختی نیست، ولی در آخرت خالص و خالی از اینهاست. حاشیه مؤلف - گفته شده که خداوند نفرمود «و لغیرهم» تا توجّه دهد که این نعمت‌ها در اصل به خاطر آنها خلق گردیده و دیگران طفیلی ایشان هستند، مانند آیه «وَ مَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً...» - . بقره / ۱۲۶ -

{و[لی] هر کس کفر بورزد اندکی برخوردارش می کنم}

«وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَكُمْ» - . نحل / ۵ - یعنی چهارپایان را برای مصالح شما خلق فرمود، «فِيها دِفْ ءٌ» اسم برای وسیله گرم کردن است، پس بدن را از سرما حفظ می‌کند، یعنی لباسی که از پشم گوسفند و کرک شتر یا مو درست می شود، و ظاهراً شامل گورخران هم می شود. «و منافع» نسل و شیر آن حیوانات و سواری گرفتن از آنها و غیره است. «حِلْيَةً تَلْبَسُونَها» زیورهایی مانند لؤلؤ و مرجان است - و یاقوت‌ها هم گفته اند - که پوشیده می شوند.

«سَكَناً» - . همان / ۱۴ -

یعنی مکانی که هنگام اقامت در آن سکونت می کنید، «بُيُوتاً» یعنی خیمه‌ها و اتراق گاههایی که از چرم‌ها، کرک شتر، پشم و مو درست شده اند. «تَسْتَخِفُّونَها» یعنی آنها را سبک می یابید که حمل و نقل و نصب و برداشتن آنها آسان است. «يَوْمَ ظَعْنِكُمْ» یعنی روز کوچ کردن و سفرتان «وَ يَوْمَ إِقامَتِكُمْ» یعنی وقتی اتراق یا اقامت می کنید. «اثاث» انواع وسایل خانه مثل فرش‌ها و لباس‌ها است، و گفته اند مال و متاع، کالایی است که با آن بازرگانی می‌شود یا هر چیزی که مطلقا سودآور باشد. «إِلى حِينٍ» یعنی تا وقتی که نیازهای خود را با آنها برآورده سازید، یا تا وقتی که بمیرید، یا تا مدتی از زمان، زیرا این اجناس به خاطر سختی که دارند مدت زیادی می مانند، و یا تا روز قیامت. و گفته شده تا وقتی که بپوسد و از بین برود، اشاره به اینکه بالاخره فانی و از بین رفتنی است و سزاوار نیست انسان عاقل آن را برگزیند.

«وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ» یعنی از درخت، کوه، ساختمان‌ها و غیر آن که سایه برای شما خلق فرمود و بوسیله آن از گرمای خورشید خود را حفظ می کنید. «وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبالِ أَكْناناً» یعنی در کوه ها برای شما مواضعی را قرار داد که در آنها

سکونت کنید، مانند غارها و خانه هایی که در دل کوهها ساخته می شوند. «وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ» یعنی لباس‌هایی از پنبه و کتان و پشم و غیر آن برایتان قرار داد که «تَقِيكُمُ الْحَرَّ» شما را از گرما حفظ می کنند. دلیل اکتفا به ذکر یکی از دو ضد این بود که یکی از آنها بر دیگری هم دلالت دارد، و نیز به این دلیل که محافظت از گرما برای آنها مهم تر بوده است. «وَ سَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ» یعنی زره ها و بالاپوش زره، و «سربال» شامل همه نوع لباسی می شود. «كَذلِكَ» یعنی مانند تمام و کمال دادنِ همه این نعمت‌هایی که گذشت. «يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ» یعنی به نعمت‌های فراوان و ظاهر او بنگرید و به او ایمان آورید و به حکمش سر اطاعت نهید.

«هذا عَذْبٌ» - . فاطر / ۱۲ - یعنی پاک و گوارا، «فُراتٌ» یعنی بسیار پاک و زلال و گوارا، و گفته اند یعنی آنقدر خالص که هیچ چیز با آن مخلوط نباشد، «سائغ شرابُه» یعنی از فرط گوارایی و زلالی بسیار خوش خوراک است و زود پایین می رود. اکثر اهل لغت گفته اند که دُرهای بزرگ «لؤلؤ» نام دارند، و دُرهای کوچک را «مرجان» گویند. و گفته شده که مرجان مُهره سرخ است.

در این آیات دلالت بر لزوم ستر عورت بخصوص در نماز و استحباب انواع زینت از جمله تنظیف و تطهیر و استعمال عطر و پوشیدن لباس‌های فاخر هنگام نماز و طواف وجود دارد. همچنین بر جواز استفاده از انواع لباس‌ها و فرش‌ها و غیر آنها و انواع منافعی که از پشم‌ها و کُرک‌ها و موها و پوست‌ها چارپایان و جواز نماز در آنها و روی آنها دلالت دارد، مگر مواردی که توسط دلیل دیگری استثنا شده باشد مانند عدم جواز سجده بر آنها و امثال آن، و طهارت آنها حتی اگر از حیوان مرده باشد؛ به دلیل اطلاق لفظ، و نیز بر جواز ساختن بناها و سایه گرفتن از آنها و غارها و نماز در آنها دلالت دارد.

همچنین بر جواز استفاده از لباس‌های پنبه ای، کتانی، پشمی و غیره، و نیز زره و جوشن و امثال آن در نماز و غیر نماز دلالت دارد مگر مواردی که با دلیل دیگری خارج شده باشد. بعلاوه بر جواز زینت کردن به لؤلؤ و مرجان برای مرد و زن و نماز خواندن با آن دلالت دارد، زیرا لفظ اطلاق دارد بخصوص اینکه در مقام امتنان نیز هست.

ممکن است در نماز با لؤلؤ اشکال شود، زیرا لؤلؤ جزئی از صدف است و صدف حیوان حرام گوشت می باشد؛ حیوان بودن آن را اطبّاء و دیگران از جمله بازرگانان و غواص‌ها گفته اند.

و به خاطر روایت کلینی به سند صحیح - . الکافی ۶ : ۲۲۱ - از علی بن جعفر که گفت: از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام درباره گوشتی سؤال کردم که در صدف‌های دریایی و فرات است، آیا می توان گوشت آنها را خورد؟ فرمود: آن گوشت، گوشت قورباغه است و خوردن آن حلال نمی باشد.

دلیل حرام گوشت بودن صدف یکی همین روایت است، و دیگر اجماع منقول بر اینکه ماهی، تنها حیوان دریایی حلال گوشت است. و امّا دلیل عدم جواز نماز در اجزای بدن حیوان حرام گوشت خواهد آمد که نماز در هیچ چیز از آن جایز نیست مگر مواردی که استثنا شده اند.

این اشکال را می توان به چند وجه پاسخ گفت: اول اینکه ما قبول نداریم که صدف جزئی از بدن آن حیوان باشد، زیرا انعقاد

دُر در میان آن مستلزم جزئیت نیست، بلکه ظاهراً صدف محیطی برای تشکیل و تولّد دُر است، آری لؤلؤ در بعضی صدف‌ها در جرمشان نفوذ یافته که بسیار نادر است و همان هم قابل مناقشه می باشد .

پاسخ دوم: ما عدم جواز نماز را در اجزای حیوان حرام گوشتی که خون جهنده ندارد قبول نداریم، و ظاهر کلام اصحاب هم اختصاص حکم عدم جواز به حیواناتی است که خون جهنده دارند، گرچه در این هم جای مناقشه وجود دارد.

پاسخ سوم: به فرض عدم اختصاص حکم عدم جواز به حیوانات دارای خون جهنده، آن (لؤلؤ) هم از استثناها است، به دلیل ظاهر آیات گذشته و شیوع زیور و زینت به آن و نماز خواندن با آن در دوران ائمه علیهم السلام با اینکه هیچ روایتی مبنی بر منع از خصوص این کار نقل نشده است. و ظواهر قرآن اگر ممنوع باشند باید منع از آنها در روایات متعدد آمده باشد، در حالی که ما حتی یک روایت هم ندیدیم که متضمن این مطلب باشد، مگر عمومات و اطلاقاتی که می توان ادّعا کرد حمل بر اَفراد شایع می گردند که مورد ما هم جزء آن نیست.

نتیجه اینکه حکم به ممنوعیت نماز با لؤلؤ در کنار عموم آیات و روایاتی که بر جواز دلالت دارند، و نیز عدم ظهور تخصیص و عدم وجود اجمال در آن، خالی از اشکال نیست. و در تأیید جواز روایتی است که صدوق به سند صحیح از علی بن جعفر نقل کرده که گفت: از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که آیا می تواند نماز بخواند در حالی که مُهره ای از لؤلؤ در دهانش است؟ فرمود: اگر مانع قرائت می شود صحیح نیست، اما اگر برای قرائت مانع نیست، اشکال ندارد. - . الفقیه ۱ : ۱۶۵ -

تکمله:

مرحوم شهید رحمه الله در کتاب ذکری می گوید: علما بر وجوب ستر عورت در نماز اجماع دارند، و نظر ما و اکثریت این است که ستر عورت شرط صحّت نماز می باشد؛ زیرا خداوند می فرماید: «یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ». گفته شده که همه مفسّران اتفاق دارند که زینت در اینجا چیزی است که عورت را در نماز و طواف به آن می پوشانند، زیرا نماز و طواف است که از آنها به مسجد تعبیر می شود، و امر برای وجوب می باشد. مؤید آن آیه «یا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ» {ای فرزندان آدم در حقیقت ما برای شما لباسی فرو فرستادیم که عورتهای شما را پوشیده می دارد و [برای شما] زینتی است} است که خدای تعالی امر به پوشش لباسی فرموده که بدی را بپوشاند، و بدی آن چیزی است که دیده شدن آن برای انسان ناخوشایند و اظهارش برای کسی که آن را می بیند قبیح است، و ترک قبیح واجب است. گفته شده که اولین بدی که از طرف شیطان به انسان رسید، کشف شدن عورت بود، و به همین دلیل خداوند آن را در داستان آدم علیه السلام ذکر کرده است. پایان نقل قول.

حال آیا شرط بودن ستر عورت تنها در صورتی است که نمازگزار حواسش باشد یا شرطیت آن مطلق است؟ ظاهر کلام علامه در مختلف و النهایه این است که اگر نمی دانست عورتش مکشوف شده، نمازش صحیح است، خواه از روی سهو از همان اول نماز را بدون ستر عورت شروع کرده و یا در وسط نماز عورتش باز شده باشد، و خواه مکشوف شدن عورت در تمام نماز بوده و یا در بخشی از آن. صاحب معتبر می گوید: اگر عورت در وسط نماز باز شده و نمازگزار نمی دانست، نماز صحیح

است، زیرا در صورت عدم علم، تکلیف هم نیست. مؤیّد این نظر روایتی است که شیخ طوسی به سند صحیح از علی بن جعفر از برادرش حضرت موسی بن جعفر علیه السلام روایت می کند که ایشان درباره مردی که نماز می خواند و در حالی که متوجه نیست فَرجش بیرون آمده، آیا باید نمازش را اعاده کند؟ فرمود: اعاده نمی خواهد و نمازش صحیح است. - . التهذیب ۱ : ۱۹۷، این روایت در السرائر : ۴۷۶ نیز آمده است. -

از نوع تعلیل در روایت ظاهر می شود که میان عدم ستر از ابتدا و باز شدن در اثنای نماز فرقی نیست.

شهید رحمه الله در کتاب‌های خود قائل به فرق شده است؛ در ذکری می گوید: و این قول قوی است که گفته شود: نمازگزار با عورت برهنه در حالی که توانایی ستر عورت دارد مطلقاً باید نمازش را اعاده نماید، و نمازگزاری که با ستر عورت نمازش را آغاز می کند و در اثنای نماز بدون عمد عورتش کشف می گردد مطلقاً نیاز به اعاده ندارد. شهید رحمه الله همین قول را در دروس قریب دانست و در کتاب بیان نیز نظرش به همین نزدیک است. امّا از کلامش دو احتمال برداشت می شود: اول اینکه فرق است میان باز شدن عورت در کل نماز و قسمتی از نماز. و دوم اینکه: فرق است میان نسیان ابتدایی و آشکار شدن در اثناء. کلام ایشان در کتاب ذکری اشعار به احتمال اول دارد، زیرا گفته است: میان صحّت با عدم ستر بطور کلی و میان صحت با عدم صحت از جهت برخی اعتبارات تلازم وجود دارد، بلکه ممکن است مقتضی بطلان انکشاف تمام عورت در تمام نماز باشد و بطلان بدون این حالت حاصل نشود، و ممکن است مقتضی صحّت ستر تمام عورت در تمام نماز باشد که بدون وجود این حالت نماز باطل خواهد بود.

ابن جنید گوید: اگر در حالی نماز خواند که دو عورتش بدون عمد مکشوف است، تنها در وقت باید اعاده کند. شیخ در مبسوط گفته است: اگر عورتین در نماز منکشف شوند واجب است آنها را بپوشاند و نمازش باطل نیست، خواه مقدار کمی از آن منکشف شده و یا مقدار زیادی، بخشی از آن یا تمام آن. کلام شیخ مطلق است و شامل حالت علم و عمد هم می شود، از این رو علامه در تذکره کلام شیخ را به همین صورت برداشت کرده است، هرچند آنچه از این سخن متبادر به ذهن است، انکشاف بدون علم و عمد است. در مختلف هم همین نظر را دارد و اقرب آن است که انکشاف با سهو ضرری به صحت نماز نمی زند، و خداوند عالم است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُسَيْنِ بْنِ كَثِيرٍ قَالَ: رَأَيْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام جُبَّةَ صُوفٍ بَيْنَ قَمِيصَيْنِ غَلِيظَيْنِ فَقُلْتُ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ رَأَيْتُ أَبِي يَلْبَسُهَا وَ إِنَّا [إِذَا] أَرَدْنَا أَنْ نُصَلِّيَ لَبِسْنَا أَخْشَنَ ثِيَابِنَا(۱).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: محمد بن حسین بن کثیر گوید: امام صادق علیه السلام را دیدم که جُبّه ای از پشم میان دو پیراهن ضخیم پوشیده است، در مورد آن سؤال کردم، فرمود: پدرم را دیدم که این لباس‌ها را می پوشید، و ما هرگاه بخواهیم نماز

بخوانیم، خشن ترین لباس‌هایمان را می پوشیم. - . مکارم الاخلاق : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

رواه الْكُلَيْنِيُّ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ أَبِي فَضَّالٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ كَثِيرٍ الْخَزَّازِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ عَلَيْهِ قَمِيصٌ غَلِيظٌ خَشِنٌ تَحْتَ ثِيَابِهِ وَ فَوْقَهُ جُبَّةُ صُوفٍ وَ فَوْقَهَا قَمِيصٌ غَلِيظٌ فَمَسِسْتُهَا فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّ النَّاسَ يَكْرَهُونَ لِبَاسَ الصُّوفِ فَقَالَ كَلَّا كَانَ أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ عليه السلام يَلْبَسُهَا وَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام يَلْبَسُهَا وَ كَانُوا عليهم السلام يَلْبَسُونَ أَغْلَظَ ثِيَابِهِمْ إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ وَ نَحْنُ نَفْعَلُ ذَلِكَ (۲).

**[ترجمه]کلینی این روایت را از محمد بن حسین بن کثیر خزّاز و او از پدرش نقل کرده که گفت: امام صادق علیه السلام را دیدم که پیراهن ضخیم و خشنی زیر لباسش پوشیده و روی آن جُبّه ای از پشم به تن دارد و روی آن نیز پیراهن ضخیمی پوشیده است. آن را لمس کردم و گفتم: فدایتان گردم، مردم از لباس پشمی کراهت دارند! فرمود: هرگز! پدرم محمد بن علی علیه السلام آن را می پوشید، علی بن الحسین علیه السلام آن را می پوشید و ائمه علیهم السلام وقتی برای نماز برمی خاستند ضخیم ترین لباسشان را می پوشیدند، و ما هم این کار را می کنیم. - . الکافی ۶ : ۴۵۰ -

**[ترجمه]

«۲»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ خَيْثَمَةَ بْنِ أَبِي خَيْثَمَةَ قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عليه السلام إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ لَبِسَ أَجْوَدَ ثِيَابِهِ فَقِيلَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَ تَلْبَسُ أَجْوَدَ ثِيَابِكَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ فَأَتَجَمَّلُ لِرَبِّي وَ هُوَ يَقُولُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ فَأُحِبُّ أَنْ أَلْبَسَ أَجْوَدَ ثِيَابِي (۳).

غوالی اللآلی، مرسلا: مثله

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابوخیثمه گوید: امام حسن بن علی علیه السلام هرگاه به نماز برمی خاست بهترین لباس‌هایش را می پوشید. به او در این مورد گفتند که ای فرزند رسول خدا چرا بهترین لباس‌هایت را می پوشی؟ فرمود: خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، خودم را برای پروردگارم زیبا می سازم، چون خداوند می فرماید: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» {جامه خود را در هر نمازی برگیرید} به این جهت دوست دارم که بهترین لباس‌هایم را بپوشم. - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۴ -

غوالی اللآلی: با سند مرسل مثل آن را نقل کرده است.

**[ترجمه]

بیان

الأخبار فی فضل التزین للصلاه کثیره و الجمع بینها و بین ما سبق بحمل أخبار لبس الخشن علی ما إذا صلی لحاجه مهمه و لدفع بلیه و فی

۱- ۱. مکارم الأخلاق: ۱۳۳.

۲- ۲. الکافی ج ۶ ص ۴۵۰.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۴، الرقم ۲۹ من سوره الأعراف الآیه: ۳۱.

مقام تناسبه غایه الخشوع لِمَا رَوَاهُ فِی الْکَافِی (۱) عَنْ حَرِیزٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اتَّخِذْ مَسْجِداً فِی بَیْتِکَ فَإِذَا خِفْتَ شَیْئاً فَالْبَسْ ثَوْبَیْنِ غَلِیظَیْنِ مِنْ أَغْلَظِ ثِیَابِکَ فَصَلِّ فِیهِمَا الْخَبَرَ. وَ لِمَا رَوَاهُ فِی الْمَکَارِمِ (۲) عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ لِأَبِی ثَوْبَانِ خَشِنَانِ فِیهِمَا صَلَاتُهُ وَ إِذَا أَرَادَ أَنْ یَسْأَلَ الْحَاجَهَ لَبِسَهُمَا وَ سَأَلَ اللَّهَ حَاجَتَهُ.

أو یحمل الخشن علی ما إذا صلی فی الخلوه و الزینه علی ما إذا خرج إلی الناس کما یظهر من فحوی بعض الأخبار وَ لِمَا سَیَأْتِی فِی خَبَرِ مِسْمَعٍ (۳)

قَالَ: کَتَبَ إِلَیَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَنِّی أُحِبُّ لَکَ أَنْ تَتَّخِذَ فِی دَارِکَ مَسْجِداً فِی بَعْضِ بُیُوتِکَ ثُمَّ تَلْبَسَ ثَوْبَیْنِ طِمْرَیْنِ غَلِیظَیْنِ ثُمَّ تَسْأَلَ اللَّهَ أَنْ یُعْتِقَکَ مِنَ النَّارِ وَ أَنْ یُدْخِلَکَ الْجَنَّهَ الْخَبَرَ.

وَ لِمَا رُوِیَ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: فِی تَفْسِیرِ قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ قَالَ أَیْ خُذُوا ثِیَابَکُمُ الَّتِی تَتَزَیَّنُونَ بِهَا لِلصَّلَاهِ فِی الْجُمُعَاتِ وَ الْأَعْیَادِ(۴).

و یمکن حمل لبس الخشن علی التقیه لأنه کان الشائع بین أهل البدع فی تلک الأزمنه و کانوا ینکرون علی أئمتنا علیهم السلام لبس الثیاب الفاخره.

و بالجمله الظاهر أن لبس الفاخر أفضل فی جمیع الصلوات إلا فیما ورد فیه نص باستحباب غیره لظاهر الآیه و الأخبار العامه قال فی الذکری بعد إیراد الروایه الأولی قلت إما للمبالغه فی الستر و عدم الشف و الوصف و إما للتواضع لله تعالی مع أنه روی استحباب التجمل فی الصلاه و ذکره ابن الجنید و ابن البراج و أبو الصلاح و ابن إدریس

وَ رَوَی غِیَاثُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ (۵)

عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ

ص: ۱۷۶

۱- ۱. الکافی ج ۳ ص ۴۸۰.

۲- ۲. مکارم الأخلاق: ۱۳۱.

۳- ۳. المحاسن: ۴۱۲.

۴- ۴. قد مر عن المجمع ج ۴ ص ۴۱۲.

۵- ۵. راجع التهذیب ج ۱ ص ۲۴۲.

أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام: لَا تُصَلِّی الْمَرْأَهُ عُطُلًا. و هو بضم العین و الطاء و التنوین و هی التی خلا جیدها من القلائد.

**[ترجمه]روایـات در فضـیلت زینت کردن برای نمـاز بسـیار است و جمع بین آنهـا و روایات اخیر این است که روایات لباس خشن را بر نمـازی حمـل کنیم که برای حـاجت مهمّی یـا دفع بلاـ و در مقـام مناسب با نهایت خشوع باشـد. چون در کافی - . الکافی ۳ : ۴۸۰ - از حَریز نقـل کرده که امـام صـادق علیه السـلام فرمود: در خـانه خود مسـجدی قرار بـده، و هرگاه از چیزی ترسیدی دوتا از خشن ترین و ضخیم ترین لباس‌هایت را بپوش و در آن مسجد نماز بخوان...

و چون در مکارم الاخلاق - . مکارم الاخلاق : ۱۳۱ - از ابن سنان نقل کرده که امام صادق علیه السلام فرمود: پدرم دو لباس خشن داشت و با آنها نماز می خواند، و هرگاه می خواست طلب حاجتی کند آن دو لباس را می پوشـید و از خداوند حاجتش را درخواست می کرد .

و یـا اینکه «خشن» حمـل بر زمـانی شود که در خلوت و تنهایی نماز می خوانـد و لباس زینت برای وقتی که در میان مردم نماز می خواند، چنانچه از فحوای برخی روایات هم ظاهر می گردد.

دلیل دیگر روایتی است که در روایت مِسمَع - . المحاسن : ۴۱۲ - خواهد آمد که گفت: امام صادق علیه السلام در نامه ای به من نوشـتند: من دوست دارم که تو در خانه ات در یکی از اتاق‌ها مسجدی داشته باشی و دو لباس کهنه و خشن بپوشی، آنگاه از خداوند درخواست کنی تا از آتش آزادت سازد و در بهشت داخلت فرماید...

و دیگر روایتی است که در تفسـیر آیه «خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْـجِدٍ» {جامه خود را در هر نمازی برگیرید} از امام باقر علیه السـلام نقل شده که فرمود: یعنی برای شـرکت در نمازهای جمعه و اعیاد، لباس‌های زینت خود را بپوشـید. - . پیشتر به نقل از مجمع البیان ذکر شد ۴ : ۴۱۲ -

و می توان پوشـیدن لباس خشن را حمل بر تقیّه کرد، زیرا در آن دوران میان اهل بدعت این کار شایع بوده و به دلیل پوشـیدن لباس‌های فاخر توسط ائمه علیهم السلام به ایشان ایراد می گرفتند.

خلاـصه و نتیجه بحث: ظـاهر آن است که پوشـیدن لبـاس فـاخر در تمام نمازها فضـیلت بیشتری دارد مگر در جایی که نص به اسـتحباب غیر آن وارد شـده باشـد، به دلیل ظاهر آیه و روایات عامّه. در ذکری پس از ذکر روایت اول گفته است: می گویم: این روایت یا برای مبالغه در ستر و نپوشـیدن لباس بدن نما و وصف، و یا برای تواضع مقابل خدای تعالی است، علاوه بر اینکه روایت شده که پوشیدن لباس زیبا در نماز مستحب است. ابن جنید، ابن بَرّاج، ابوالصلاح و ابن ادریس هم همین را گفته اند.

غیاث بن ابراهیم - . ر.ک : التهذیب ۱ : ۲۴۲ - از امام صادق و ایشان از پـدرش و ایشان از پدرانش روایت کرده اند که علی علیه السـلام فرمود: زن نبایـد بدون گردن بند و زینت نماز بخواند. و «عُطُلا» - به ضم طاء و عین و همراه با تنوین – یعنی زنی که گردن‌بند ندارد.

**[ترجمه]

«۳»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ أَبِي إِسْمَاعِيلَ الْهَاشِمِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ الْعَمْرَكِيِّ الْبُوفَكِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ صَلَّى وَ فَرْجُهُ خَارِجٌ لَا يَعْلَمُ بِهِ هَلْ عَلَيْهِ إِعَادَةٌ أَوْ مَا حَالُهُ قَالَ لَا إِعَادَةَ عَلَيْهِ وَ قَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ (۱).

**[ترجمه]السرائر: على بن جعفر از برادرش امام موسى بن جعفر عليه السلام روايت مى كند و مى گويد: از ايشان درباره مردى سؤال كردم كه نماز مى خواند كه نماز مى خواند امّا نمی‌داند فَرجش بيرون آمده، آيا بايد نمازش را اعاده كند؟ و اگر نمى خواهد، حكمش چيست؟ فرمود: اعاده نمى خواهد و نمازش صحيح است. - . السرائر : ۴۷۶ -

**[ترجمه]

بيان

لا خلاف فى أن من أخل بستر العوره عمدا يعيد فى الوقت و خارجه و لو أخل ناسيا أو جاهلا فذهب الأكثر منهم الشيخ و المحقق و العلامه إلى عدم الإعاده مطلقا كما يدل عليه هذا الخبر الصحيح و قال ابن الجنيد يعيد فى الوقت خاصه و فرق الشهيد ره بين ما إذا صلى جميع الصلاه مكشوف العوره أو بعضها فحكم فى الأول بالإعاده دون الثانى و لا يعلم وجهه و ما ذهب إليه الأكثر أظهر كما دل عليه الخبر.

**[ترجمه]در اين اختلافى نيست كه هر كس عمداً ستر عورت را رعايت نكند بايد نمازش را اعاده نمايد، چه در وقت و چه در خارج وقت، و اگر از روى فراموشى يا جهل عورت خود را نپوشيده بود، اكثر فقها از جمله شيخ، محقق و علامه نظرشان مطلقاً بر عدم اعاده است، چنانچه اين روايت صحيح هم بر آن دلالت دارد. ابن جنيد گفته است: در صورت جهل يا فراموشى فقط در وقت بايد اعاده كند. شهيد رحمه الله بين زمانى كه عورت در تمام نماز يا در بخشى از نماز مكشوف باشد فرق گذاشته و فقط در حالت اوّل حكم به اعاده داده است نه در حالت دوم، امّا دليل اين فرق معلوم نيست، و نظر اكثر، اظهر است، چنانچه روايت هم بر آن دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۴»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَةِ لَيْسَ لَهَا إِلَّا مِلْحَفَةٌ وَاحِدَةٌ كَيْفَ تُصَلِّي قَالَ تَلْتَفُّ فِيهَا وَ تُغَطِّي رَأْسَهَا وَ تُصَلِّي فَإِنْ خَرَجَتْ رِجْلُهَا وَ لَيْسَ تَقْدِرُ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ فَلَا بَأْسَ (۲).

تفصيل و تبيين اعلم أنه لا خلاف فى وجوب ستر العوره فى الصلاه و المشهور بين الأصحاب أن عوره الرجل التى يجب سترها فى الصلاه و غيرها قبله و دبره أعنى الذكر و الأنثيين و حلقه الدبر دون الأليتين و الفخذين (۳)

۱- ۱. السرائر: ۴۷۶.

۲- ۲. راجع البحار ج ۱۰ ص ۲۷۹.

۳- ۳. قد عرفت فی ذیل الآیه أن المراد بالسوآت فی قوله تعالی:« فَبَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما» و هکذا قوله:« لِيُرِيَهُما سَوْآتِهِما» هو فلق الآیتین من الرجل و المرأه دبرا و فلق الحرّ من المرأه قبلا- کالذکر و الانثیین من الرجل، بما علیها و علی حوالیها من الشعر النابت، کما هو الظاهر من لفظ السوآت، و لذلک قال عزّ و علا« وَ طَفِقا يَخْصِفانِ عَلَيْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّهِ» و ظاهر أن ورق الجنه لم یکن منسعا کالسربال و الازار حتّی یستر الالیتین و الفخذین، الا أن ذلک حکم عام للبشر و لذلک صدر الآیه بقوله« يا بَنِي آدَمَ» من دون تقیید. فامتثال هذا الحکم بما أنّه اجتناب الفاحشه، انما یکون بلبس خرقه یستر السوآت من القبل و الدبر کالذی یسمونه الیوم،« شرت» بضم الشین و سکون الراء، سواء فی ذلک المسلم و غیره. و أمّا المسلمون فقد أوجب اللّه تعالی علیهم الستر من السره الی الرکبتین بقوله« قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ... وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ» النور: ۳۰ و ۳۱، و المراد بالفرج: فرج الازار بعد لبسه، فانهم کانوا یلبسون شمله یلفونها علی أسفلهم من السره الی الرکبه بحیث یدرج أحد طرفیه علی الآخر، الا أنّه قد ینفرج الطرفان عن الفخذین خصوصا حین الجلوس أو المشی بسرعه فینکشف، فأوجب اللّه علی المؤمنین و المؤمنات أن یحفظوا فروج أزرهم حتّی لا ینکشف عن أفخاذهم و مع ذلک أوجب علیهم- اذا انکشف و انفرج ازار أحدهم- أن یغضوا أبصارهم لئلا یبصروا منه ما وجب ستره. و أمّا قول المفسرین بأن المراد بالفرج العوره من القبل و الدبر. فلا یناسب مفهوم الفرج و الانفراج خصوصا فی الآیه الأولی بالنسبه الی الرجال، فان حلقه الدبر مستوره بالالیتین، و الذکر و الانثیین لا وجه لإطلاق الفرج علیه و هو ظاهر. و أمّا قولهم بأن حفظ الفرج کنایه عن عدم ارتکاب الزنا، فهو صحیح فی بعض الموارد کقوله تعالی:« وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ» و قوله تعالی:« وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَها» حیث أطلق حفظ الفرج و احصان الازار و کنی به عن عدم ارتکاب الفاحشه لان ارتکابها یوجب وضع الازار و انفراجه عن القبل أو الدبر، و حفظ فرج الازار یوجب الحفظ عن الزنا و ارتکاب الفاحشه. و أمّا فی قوله تعالی:« يَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» فالظاهر منه الحفظ من النظر بقرینه غض البصر، و بعباره أخری هو من صنعه الاحتباک کقوله تعالی:« اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً» غافر: ۶۱ حیث یکمل کل جزء الجزء الآخر و یفید أنه: جعل لکم اللیل مظلما لتسکنوا فیه و النهار مبصرا لتبتغوا فیه من فضله. فالمعنی فی آیه النور هکذا: قل للمؤمنین یغضوا أبصارهم من فروج المؤمنین و المؤمنات، و یحفظوا فروجهم من أبصار المؤمنین و المؤمنات، و قد ورد بذلک قول الصادق علیه السلام« کل شی ء فی القرآن من حفظ الفرج فهو من الزنا الا- هذه الآیه فانها من النظر» راجع الکافی ج ۲ ص ۳۶، تفسیر القمّیّ ص ۴۵۵، الفقیه ج ۱ ص ۶۳. فعلی هذا یجب حفظ الفرج بعد لبس الازار حتّی لا ینکشف عن موضعه- و هو من السره الی الرکبه- و لا- یمکن حفظه حین الرکوع و الانحناء الا- إذا کان الازار متدلیا الی نصف الساق کما کان یلبسه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله کذلک لئلا ینکشف الفخذان حین الرکوع. و هذا الحکم عام بالنسبه الی الرجال و النساء بنص الآیه و صریحها، و یختص النساء مع ذلک بقوله تعالی:« وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» و الزینه التی اریدت هنا و قد أعطاها اللّه عز و جل کل النساء، شعر رأسها« إِلَّا ما ظَهَرَ مِنْها» بعد سترها بقطعه من اللباس قهرا و أحیانا،« وَ لْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلى جُيُوبِهِنَّ» و الخمار کان شمله اخری کالرداء یعقدنه النساء علی جیوبهن، فیستر من عنقها الی سرتها، و کان الخمار هذا مذیلا بحیث یتدلی علی الازار الی الالیتین، لئلا ینکشف ما فوق الازار حین الانحناء، أو عند رفع الیدین لبعض الحاجات کالقنوت فی الصلاه. و هذا حکم ستر المرأه فی کل حال حتّی فی

الصلاه، الا أنّه استثنى من ستر شعورهن بقوله عزّ من قائل« وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبائِهِنَّ» الى آخر الآيه فرخص ابداء شعورهن للمحارم، ثمّ وصاهن بعدم الاحتيال فقال: و لا يضربن بأرجلهن ليعلم ما يخفين من زينتهن» أى لا يضربن بأرجلهن حين المشى بحيث يظهر شعورهن شيئا فشيئا من تحت المقنعه، ثمّ يعتذرن بأنها ظهرت قهرا و طبعا.

و نقـل ابن إدريس عليه الإجمـاع و نقل عن ابن البراج أنه قال هى من السـره إلى الركبه و عن أبى الصـلاح أنه جعلها من السـره إلى نصف الساق مع أن

المحقق فی المعتبر قال ليست الركبه من العوره بإجماع علمائنا و الأول أقوی و عوره المرأه جسدها كله عدا الوجه و الكفين و القدمين هذا هو المشهور بين الأصحاب و قيل ظاهر القدمين دون باطنهما فيجب ستره فی الصلاه و لا تكشف غير الوجه فقط.

ص: ۱۷۹

و قال أبو الصلاح المرأه كلها عوره(۱) و أقل ما يجزى الحره البالغه درع سابغ إلى القـدمين و خمار و هـذا قريب من الاقتصار و قال ابن زهره و العوره الواجب سترها من النساء جميع أبـدانهن إلا رءوس المماليك منهن و قال ابن الجنيد الذى يجب ستره من البـدن العورتان و هما القبل و الدبر من الرجل و المرأه و هذا يدل على المساواه بينهما عنده و قال أيضا لا بأس أن تصـلى المرأه الحره و غيرها و هى مكشوفه الرأس حيث لا يراها غير محرم لها و كذلك الروايه عن أبى عبد الله عليه السلام(۲)

انتهى و الأول أقوى لهذه الروايه و غيرها.

ثم إنه ليس فى كلام الأكثر تعرض لوجوب ستر الشعر و استقرب الشهيد فى الـذكرى الوجوب و هو أحوط و يجوز للأمه و الصبيه غير البالغه كشف الرأس فى الصلاه و نقل عليه الفاضلان و الشهيد إجماع العلماء عليه إلا الحسن البصرى فإنه أوجب على الأمه الخمار إذا تزوجت أو اتخذها الرجل لنفسه و لو انعتق بعضها فكالحره.

قوله عليه السلام فإن خرجت رجلها أى بعض ساقها فيكون التقييد بعدم القدره على الوجوب أو أصل القدمين فالتقييد على الاستحباب على المشهور و ربما يؤيد قول من لم يستثن بطن القدمين.

۱- ۱. يعنى من حيث اصطلاح الفقه، و الا فهى ريحانه يحق شمها و استطابتها.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۷، و أخرى ص ۱۹۸، و لفظه لا بأس بالمرأه المسلمه الحره أن تصلى و هى مكشوفه الرأس، أقول: و يحمل على ما إذا صلت فى بيتها عند المحارم.

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت می کند: از آن حضرت درباره زنی سؤال کردم که فقط یک ملحفه دارد، چگونه باید نماز بخواند؟ فرمود: خود را در آن می پیچد و سرش را می‌پوشاند و نماز می خواند، پس اگر پایش از آن بیرون آمد و راه دیگری نداشت، اشکال ندارد. - . ر.ک : بحارالانوار ۱۰ : ۲۷۹ -

تفصیل و توضیح: بدان که هیچ اختلافی در وجوب ستر عورت در نماز نیست، و مشهور بین اصحاب آن است که عورت مرد که ستر آن در نماز واجب است، قُبُل و دُبُر اوست یعنی آلت، بیضه ها و سوراخ مخرج، امّا باسن و رانها جزء عورت مرد محسوب نمی شوند .

ابن ادریس بر این حکم نقل اجماع نموده، و از ابن براج نقل کرده که گفت: عورت از ناف تا زانو است، و از ابوالصلاح نقل کرده که عورت را از ناف تا نیمی از ساق پا می داند، با اینکه محقق در معتبر گفته است: بنا بر اجماع علمای ما زانو جزء عورت نمی باشد، و قول اول اقوی است، و عورت زن تمام بدن او بجز صورت و کفّین و قدمین می باشد. این قول مشهور میان اصحاب است. و گفته شده ظاهر قدمین نه باطن آن دو، پس باید پوشیده شود و تنها بازگذاشتن صورت جایز است.

ابوالصلاح می گوید: زن بطور کامل عورت است - . مقصود از این سخن، از جهت فقهی و احکام است، وگرنه زن گُل و ریحانی است که سزاوار است او را ببوید و نیکو داشت. - و کمترین حدی از لباس که برای زن آزاده بالغ کفایت می کند، لباسی است که قدمین را بپوشاند و مقنعه، و این به اکتفا کردن نزدیک است. ابن زهره گوید: عورتی که ستر آن بر زنان واجب است تمام بدن آنها می باشد، به جز کنیزان که پوشیدن سر بر آنها واجب نیست. ابن جُنید می گوید: آنچه از بدن که سترش واجب است عورتین هستند یعنی قُبُل و دُبُر، چه در مرد و چه در زن، و این سخن دلالت دارد که حد پوشش زن و مرد از نظر او مساوی است. همچنین گفته است: ایرادی ندارد که زن آزاد و کنیز در جایی که نامحرم او را نمی بیند با سرِ باز نماز بخواند. روایتی از امام صادق علیه السلام نیز گویای همین است. - . التهذیب ۱ : ۱۹۷، و دیگری در : ۱۹۸ - پایان نقل قول. و قول اوّل اقوی است به دلیل همین روایت و روایات دیگر.

امّا در کلام اکثر فقها بحثی از وجوب پوشیدنِ مو نشده است. شهید در ذکری وجوب ستر مو را قریب دانسته، و احوط هم همین است. برای کنیز و دختر غیر بالغ کشف سر در نماز جایز است و فاضلان (علامه و محقق) و شهید اجماع علما را بر این حکم نقل کرده اند، مگر حسن بصری که بر کنیزی که ازدواج کرده یا مردی او را برای خودش گرفته نیز مقنعه را واجب نموده است، امّا اگر بعضی از کنیز آزاد شده باشد، حکم حُرّه را دارد .

کلام امام علیه السلام در روایت که فرمود «اگر پای زن بیرون آمد...» یعنی مقداری از ساق پایش، پس تقیید به عدم قدرت بنا بر وجوب است، یا اگر مقصود اصل قدمین باشد، تقیید بر استحباب بنا به قول مشهور می باشد. و چه بسا این روایت، با این برداشت، قول کسانی را که کف پا را استثنا نکرده اند، تأیید نماید.

**[ترجمه]

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَةِ الْحُرَّةِ هَلْ يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي دِرْعٍ وَ مِقْنَعَةٍ قَالَ لَا يَصْلُحُ لَهَا إِلَّا فِي مِلْحَفَةٍ إِلَّا أَنْ لَا تَجِدَ بُدّاً(۱)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْأَمَةِ هَلْ يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي قَمِيصٍ وَاحِدٍ قَالَ لَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: گفت: از آن حضرت درباره زنِ حُرّه سؤال كردم كه آيا مى توان در قَبا (پيراهن) و مقنعه نماز بخواند؟ فرمود: نه مگر اينكه ملحفه اى دورش باشد، مگر اينكه چاره ديگرى نداشته باشد. - . قرب الاسناد : ۱۰۱ چاپ سنگى، ۱۳۳ چاپ نجف - گويد: از ايشان درباره كنيز سؤال كردم كه آيا مى تواند در يک پيراهن نماز بخواند؟ فرمود: اشكال ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ حَمَّادٍ اللَّحَّامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْخَادِمِ تُقَنِّعُ رَأْسَهَا فِي الصَّلَاةِ قَالَ اضْرِبُوهَا حَتَّى تُعْرَفَ الْحُرَّةُ عَنِ الْمَمْلُوكَةِ(۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: حمّاد لَحّام از امام صادق عليه السلام روايت مى كند كه از ايشان درباره كنيزى سؤال كردم كه در نماز سر خود را مى پوشاند، فرمود: او را بزنيد تا زن حُرّه از كنيز تشخيص داده شود. - . علل الشرائع ۲ : ۳۴ -

**[ترجمه]

«۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ حَمَّادٍ اللَّحَّامِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْمَمْلُوكَةِ تُقَنِّعُ رَأْسَهَا إِذَا صَلَّتْ قَالَ لَا قَدْ كَانَ أَبِي إِذَا رَأَى الْخَادِمَ تُصَلِّي وَ هِيَ مُقَنَّعَةٌ ضَرَبَهَا لِتُعْرَفَ الْحُرَّةُ عَنِ الْمَمْلُوكَةِ(۴).

المحاسن، عن أبيه عن يونس عن حماد: مثله (۵)

الذِّكْرَى، مِنْ كِتَابِ الْبَزَنْطِيِّ بِإِسْنَادِهِ إِلَى حَمَّادٍ اللَّحَّامِ: مِثْلَهُ وَ فِيهِ تُصَلِّي بِمِقْنَعَةٍ(۶).

**[ترجمه]علل الشرائع: حمّاد لحّام گفت: از امام صادق عليه السلام درباره كنيزى پرسيدم كه هنگام نماز سرِ خود را مى پوشاند، فرمود: نه! پدرم وقتى مى ديد كنيزى با مقنعه نماز مى خواند او را مى زد تا زن حُرّه از كنيز تمايز داشته باشد. - . همان -

المحاسن: از پدرش از یونس از حمّاد مثل این را روایت کرده است. - . المحاسن : ۳۱۸ -

الـذکری: بـا اِسـناد به حمّـاد لحّام مثل این روایت را آورده با این تفاوت که در آن آمـده است که با مقنعه نماز می‌خوانـد. - . الذکری : ۱۴۰ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْمِيثَمِيِّ عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْقَمَّاطِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الْأَمَةِ أَ تُقَنِّعُ رَأْسَهَا فَقَالَ إِنْ شَاءَتْ فَعَلَتْ وَ إِنْ شَاءَتْ لَمْ تَفْعَلْ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ كُنَّ يُضْرَبْنَ فَيُقَالُ لَهُنَّ لَا تَشَبَّهْنَ بِالْحَرَائِرِ(۷).

**[ترجمه]الـذکری: ابوخالد قمّاط گفت: از امام صادق علیه السلام درباره کنیز سؤال کردم که آیا سرش را بپوشاند؟ فرمود: اگر خواست بپوشد، و اگر خواست نپوشد؛ از پدرم شنیدم که می فرمود: کنیزان به خاطر این کار کتک می خوردند، و به آنها گفته می شد که خودتان را به زنان حُرّه شبیه نکنید. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

قال فی الذکری هل یستحب للأمه القناع أثبته فی المعتبر و نقله عن عطاء و عن عمر أنه نهی عن ذلک و روی ضرب أمه لآل أنس رآها بمقنعه

ص: ۱۸۱

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۰۱ ط حجر، ص ۱۳۳ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۰۱ ط حجر، ص ۱۳۳ ط نجف.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۴.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۴.

۵- ۵. المحاسن ص ۳۱۸.

۶- ۶. الذکری: ۱۴۰.

۷- ۷. الذکری: ۱۴۰.

قال لنا إنه أنسب بالخفر و الحياء و هما مرادان من الأمه كالحره و فعل عمر جاز أن يكون رأيا ثم ذكر الروايتين و مال إلى عدم الاستحباب.

**[ترجمه]در ذكرى گفته است: در اينكه آيا مقنعه براى كنيز استحباب دارد، صاحب معتبر استحباب آن را اثبات كرده و اين استحباب را از عطاء نقل نموده است. و از عُمر نقل شده كه از اين كار نهى كرد. و روايت شده كه يكى از كنيزان آل انس را چون ديد مقنعه به سر كرده كتك زد.

به ما گفت: اين كار (پوشيدن مقنعه) با شرم و حيا مناسب‌تر است، كه اين دو امر را كنيز مثل حُره بايد رعايت كند، و فعل عمر كه آن كنيز را زد مى تواند بنا به رأى خودش باشد. آنگاه آن دو روايت را ذكر كرد و نظرش متمايل به عدم استحباب شد.

**[ترجمه]

أقول

ظاهر هذه الأخبار عدم استحباب الستر لهن بل كراهته بل التحريم أيضا للأمر بالضرب و هو الظاهر من الصدوق ره فى العلل حيث قال باب العله التى من أجلها لا يجوز للأمه أن تقنع رأسها فى الصلاه ثم ذكر الأخبار المتقدمه لكن لما كانت روايات اللحام مجهوله لجهالته و خبر القماط و إن كان حسنا كالصحيح لكن قوله عليه السلام كن يضربن يحتمل أن يكون إشاره إلى ما رواه العامه عن عمر و يكون ذكره للتقيه بقرينه الروايه عن أبيه عليه السلام فلا تثبت الحرمه.

و أما الكراهه فلما لم يكن لها معارض فلا يبعد القول بها و أما استحباب الستر فيبعد القول به مع ورود تلك الأخبار و عدم المعارض الصريح و تجب على الأمه ستر ما عدا الرأس مما يجب ستره على الحره و نقل العلامه الإجماع عليه و الظاهر تبعيه العنق للرأس إذ هو الظاهر من تجويز ترك التقنع لأنه يعسر ستره بدون الرأس.

**[ترجمه]ظاهر اين روايات عدم استحباب پوشش سر براى كنيزان است، بلكه از اين روايات كراهت و حتى حرمت استفاده مى گردد، چون امر به زدن به خاطر آن صادر شده است. ظاهر كلام صدوق رحمه الله در علل الشرائع هم همين است، آنجا كه مى گويد: «باب علت اينكه كنيزان نبايد سر خود را در نماز با مقنعه بپوشانند» و آنگاه روايات پيشين را ذكر كرده، ولى وقتى روايات لحّام به خاطر مجهول بودن لحّام مجهولند، و روايت قمّاط هم هرچند حسنه و در حدّ صحيحه است، امّا كلام امام عليه السلام كه فرمود «كنيزان به خاطر پوشيدن سر خود كتك مى خوردند» مى تواند اشاره به روايتى باشد كه عامّه از عمر نقل كرده اند، و ذكر آن براى تقيه بوده است، به اين قرينه كه امام از پدرش عليه السلام روايت كرده، پس حرمت آن ثابت نمى گردد.

امّا قول به كراهت چون معارض و مخالفى ندارد بعيد نيست كه آن را بپذيريم، و امّا پذيرفتنِ استحباب ستر با وجود اين روايات و عدم مخالفت صريح با آن بعيد است. بر كنيز واجب است كه به جز سر بقيه بدن خود را مانند حُرّه بپوشاند. علامه بر اين قول نقل اجماع كرده، و ظاهر اين است گردن در اين حكم به سر ملحق مى شود، زيرا ظاهر از تجويز ترك پوشيدن مقنعه همين است، چون پوشيدن گردن بدون پوشيدن سر سخت است.

**[ترجمه]

«۹»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ السَّعْدَآبَادِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ: لَیْسَ عَلَی الْأَمَهِ قِنَاعٌ فِی الصَّلَاهِ وَ لَا عَلَی الْمُدَبَّرَهِ قِنَاعٌ فِی الصَّلَاهِ وَ لَا عَلَی الْمُکَاتَبَهِ إِذَا اشْتُرِطَ عَلَیْهَا قِنَاعٌ فِی الصَّلَاهِ وَ هِیَ مَمْلُوکَهٌ حَتَّی تُؤَدِّیَ جَمِیعَ مُکَاتَبَتِهَا وَ یَجْرِی عَلَیْهَا مَا یَجْرِی عَلَی الْمَمْلُوکَهِ فِی الْحُدُودِ کُلِّهَا(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: محمد بن مسلم گفت: از امام باقر علیه السلام شنیدم که می فرمود: پوشیدن مقنعه در نماز بر کنیز و کنیز مُدَبَّره واجب نیست، همچنین اگر بر کنیز مکاتبه در حالی که مملوک بوده، شرط شده باشد که در نماز مقنعه بپوشد تا وقتی که تمام مُکاتبه خود را نپردازد، پوشیدن مقنعه بر او واجب نیست و تا آن زمان تمام احکام و حدود مملوکه را دارد. - . علل الشرائع ۲ : ۳۵ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهر الخبر أن من انعتق بعضها کالحره کما ذکره الأصحاب و المکاتبه المطلقه إذا لم تؤد شیئا فی حکم الأمه کما یظهر من سیاق الخبر.

**[ترجمه]چنانچه اصحاب هم گفته اند، ظاهر روایت آن است که کنیزی که بخشی از او آزاد شده، مانند حُرّه است، و آنطور که از سیاق روایت ظاهر می گردد مُکاتبه مطلق اگر هیچ چیزی از حق مکاتبه خود را ادا نکرده باشد، هنوز در حکم کنیز است.

**[ترجمه]

«۱۰»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۵.

عَنِ الْجَارِيَهِ الَّتِی لَمْ تُدْرِکْ مَتَی یَنْبَغِی لَهَا أَنْ تُغَطِّیَ رَأْسَهَا مِمَّنْ لَیْسَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَهَا مَحْرَمٌ وَ مَتَی یَجِبُ عَلَیْهَا أَنْ تُقَنِّعَ رَأْسَهَا لِلصَّلَاهِ قَالَ لَا تُغَطِّی رَأْسَهَا حَتَّی تَحْرُمَ عَلَیْهَا الصَّلَاهُ(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: عبدالرحمن بن حجّاج گفت: از امام صادق علیه السلام درباره دختر که به سنّ بلوغ نرسیده است پرسیدم: چه زمانی باید سر خود را از نامحرم بپوشاند؟ و چه زمانی بر او واجب است هنگام نماز مقنعه بپوشد؟ فرمود: سر خود را نپوشد تا زمانی که نماز بر او حرام گردد. - . همان ۲ : ۲۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

المراد بحرمه الصلاه علیها حیضها و هو کنایه عن بلوغها فیدل علی عدم لزوم القناع للصبیه کما مر.

**[ترجمه]مقصود از حرام شدن نماز بر او، حائض شدن اوست که کنایه از بلوغ او می باشد، پس این روایت دلالت دارد که مقنعه بر دختر غیر بالغ لازم نیست، همانطور که گذشت.

**[ترجمه]

«۱۱»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی وَ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ثَمَانِیَهٌ لَا تُقْبَلُ لَهُمْ صَلَاهٌ الْعَبْدُ الْآبِقُ حَتَّی یَرْجِعَ إِلَی مَوْلَاهُ وَ النَّاشِزُ عَنْ زَوْجِهَا وَ هُوَ عَلَیْهَا سَاخِطٌ وَ مَانِعُ الزَّکَاهِ وَ تَارِکُ الْوُضُوءِ وَ الْجَارِیَهُ الْمُدْرِکَهُ تُصَلِّی بِغَیْرِ خِمَارٍ وَ إِمَامُ قَوْمٍ یُصَلِّی بِهِمْ وَ هُمْ لَهُ کَارِهُونَ وَ الزِّبِّینُ قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الزِّبِّینُ قَالَ الرَّجُلُ یُدَافِعُ الْغَائِطَ وَ الْبَوْلَ وَ السَّکْرَانُ فَهَؤُلَاءِ ثَمَانِیَهٌ لَا تُقْبَلُ لَهُمْ صَلَاهٌ(۲).

المحاسن، عن بعض أصحابه عنه علیه السلام: مثله (۳)

**[ترجمه]معانی الاخبار: از امام صادق علیه السلام نقل شده که از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرد که ایشان فرمود: نماز از هشت کَس قبول نیست: بنده فراری تا زمانی که نزد مولایش بازگردد، زن ناشزه که برای شوهر خود تمکین نمی کند و مردش نسبت به او خشمناک است، کسی که زکات نمی دهد، کسی که وضو را ترک می کند، دختر بالغی که بدون مقنعه نماز می خواند، امام جماعت قومی که مأمومین از او بدشان می آید و زبّین. گفتند: ای رسول خدا، زبّین کیست؟ فرمود: کسی که ادرار و مدفوع را به خود بگیرد، و دیگری انسانِ مست است؛ هیچ نمازی از این هشت نفر قبول نمی شود. - . معانی الاخبار : ۴۰۴، الخصال ۲ : ۳۸ -

المحاسن: از برخی اصحابش از آن حضرت علیه السلام مثل آن را آورده است. - . المحاسن : ۱۲ -

**[ترجمه]

توضیح

قد مر فی کتاب الطهاره(۴) بعض الکلام فی هذا الخبر و الفرق بین القبول و الإجزاء و أنه لیس فی غیر تارک الوضوء و تارکه الخمار و السکران بمعنی الإجزاء علی المشهور و ربما یحمل فی الآبق و الناشز و المانع أیضا علی الإجزاء بحمله علی ما إذا صلوا فی سعه الوقت بناء علی أن الأمر بالشی ء یستلزم النهی عن ضده و النهی فی العباده یوجب الفساد و هو فی محل المنع.

قال الشهید روح الله روحه فی الذکری عند عد المبطلات و منها ما خرجه

ص: ۱۸۳

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۵۲.

۲- ۲. معانی الأخبار: ۴۰۴ و رواه فی الخصال ج ۲ ص ۳۸.

۳- ۳. المحاسن ص ۱۲.

۴- ۴. راجع ج ۸۰ ص ۲۳۲.

بعض متأخری الأصحاب من تحریم الصلاه مع سعه الوقت لمن تعلق به حق آدمی مضیق مناف لها و لا نص فیه إلا ما سیجی ء إن شاء الله من عدم قبول الصلاه ممن لا یخرج الزکاه و لیس بقاطع فی البطلان و أما احتجاجهم بأن الأمر بالشی ء یستلزم النهی عن ضده و أن حق الآدمی مضیق فیقدم علی حق الله تعالی و أن النهی فی العباده یفسدها ففیه کلام حققناه فی الأصول.

**[ترجمه]در کتاب طهارت مقداری در مورد این روایت بحث کردیم - . ر.ک ۸۰ : ۲۳۲ - و تفاوت میان قَبول و اِجزاء گفته شد، و گفتیم که بنا بر مشهور، تنها در تارکِ وضو و تارکِ مقنعه و شخص مست به معنای اِجزاء است، و چه بسا در بنده فراری و زن ناشز و مانع زکات هم بر اِجزاء حمل گردد، به این صورت که بگوییم در وسعتِ وقت باید اعاده کنند، بنا بر این که امر به یک چیز مقتضیِ نهی از ضدّ آن چیز است، و نهی در عبادت موجب فساد و بطلان است. و آن ممنوع است.

مرحوم شهید در ذکری هنگام شمارش مبطلات نماز می گوید: از جمله مبطلات آن است که برخی از متأخران اصحاب گفته اند که در وسعت وقت، نماز بر کسی که حقّ انسانی برعهده اش است و آن انسان در تنگنا افتاده و نماز خواندن با ادای حق او منافات دارد حرام است؛ در این مورد نصّی نیست مگر آنچه که در مورد عدم قبول نماز از مانع زکات خواهد آمد، که آن هم قطعیت و حتم در بطلان ندارد. امّا استدلال آنها به اینکه امر به یک چیز مستلزم نهی از ضد آن است و حق یک انسان که در تنگناست بر حق خدای تعالی مقدّم می باشد و نهی در عبادت مستلزم فساد و بطلان است، دارای اشکال می باشد و ما در بحث اصول به آن پرداخته و تحقیق نموده ایم.

**[ترجمه]

«۱۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ فِي سَرَاوِيلَ وَاحِدٍ وَ هُوَ يُصِيبُ ثَوْباً قَالَ لَا يَصْلُحُ (۱)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَقُومُ فِي الصَّلَاةِ فَيَطْرَحُ عَلَى ظَهْرِهِ ثَوْباً يَقَعُ طَرَفُهُ خَلْفَهُ وَ أَمَامُهُ الْأَرْضَ وَ لَا يَضُمُّهُ عَلَيْهِ أَ يُجْزِيهِ ذَلِكَ قَالَ نَعَمْ .(۲)

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرده که از ایشان در مورد مردی سؤال کردم که آیا شایسته است فقط با یک شلوار نماز بخواند در حالیکه پراهنش را درآورده است؟ فرمود: نه، شایسته نیست. - . قرب الاسناد : ۸۹ چاپ سنگی، ۱۱۶ چاپ نجف -

و از ایشان درباره مردی پرسیدم که وقتی به نماز برمی خیزد لباسی روی دوشش می اندازد که یک طرف آن پشتش می افتد و در مقابلش زمین است و آن لباس را به خود جمع نمی کند، آیا کافی است؟ فرمود: بله. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۳»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: عَلَيْكُمْ بِالصَّفِيقِ مِنَ الثِّيَابِ فَإِنَّ مَنْ رَقَّ ثَوْبُهُ رَقَّ دِينُهُ (۳).

وَ قَالَ عليه السلام: لَا يَقُومَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيِ الرَّبِّ جَلَّ جَلَالُهُ وَ عَلَيْهِ ثَوْبٌ يَشِفُ (۴).

وَ قَالَ عليه السلام: لَا يُصَلِّی الرَّجُلُ فِی قَمِيصٍ مُتَوَشِّحاً بِهِ فَإِنَّهُ مِنْ أَفْعَالِ قَوْمِ لُوطٍ(۵).

وَ قَالَ عليه السلام: تُجْزِی الصَّلَاةُ لِلرَّجُلِ فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ يَعْقِدُ طَرَفَيْهِ عَلَى عُنُقِهِ وَ فِی الْقَمِيصِ الضَّيِّقِ يَزُرُّهُ عَلَيْهِ (۶).

ص: ۱۸۴

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۹ ط حجر، ص ۱۱۶ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۹ ط حجر، ص ۱۱۶ ط نجف.

۳- ۳. الخصال ج ۲ ص ۱۶۲.

۴- ۴. الخصال ج ۲ ص ۱۶۲.

۵- ۵. الخصال ج ۲ ص ۱۶۴.

۶- ۶. الخصال ج ۲ ص ۱۶۲.

**[ترجمه]الخصال: ابوبصیر و محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام روایت کرده‌اند که امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: بر شما باد به لباس‌های ریزبافت و ضخیم، پس هر کس لباسش نازک و بدن نما شد، دینش ضعیف گردد. -. الخصال ۲ : ۱۶۲ -

و فرمود: هیچ کدامتان نباید در حالی مقابل خداوند جلّ جلاله بایستید در حالی که لباس نازک و بدن نما به تن دارید. -. همان -

و فرمود: مَرد نباید در نماز پیراهنی بپوشد که آن را به زیر بغل خود درآورد و بر رانِ خود آویزد، زیرا این نوع پوشش، از کارهای قوم لوط بود. -. همان ۲ : ۱۶۴ -

و فرمود: در نماز برای مرد یک لباس به طوری که دو طرفش را به گردنش گره بزنند کافی است، و همچنین مرد می تواند با یک پیراهن تنگ با دگمه های بسته نماز بخواند. -. همان ۲ : ۱۶۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال الشهید قدس الله روحه فی الذکری تکره الصلاه فی الرقیق الذی لا یحکی تباعدا من حکایه الحجم و تحصیلا لکمال الستر نعم لو کان تحته ثوب آخر لم تکره إذا کان الأسفل ساترا للعوره أما الثوب الواحد الصفیق فظاهر الأصحاب عدم الکراهیه للرجل لما رواه

مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ (۱)

عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: أَنَّهُ رَآهُ یُصَلِّی فِی إِزَارٍ وَاحِدٍ قَدْ عَقَدَهُ عَلَی عُنُقِهِ.

وَ رُوِیَ أَیْضاً(۲)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی الرَّجُلِ یُصَلِّی فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ قَالَ إِذَا کَانَ صَفِیقاً فَلَا بَأْسَ.

و قال الشیخ فی المبسوط تجوز إذا کان صفیقا و تکره إذا کان رقیقا و فی الخلاف تجوز فی قمیص و إن لم یزر و لا یشد وسطه سواء کان واسع الجیب أو ضیقه

وَ رَوَی زِیَادُ بْنُ (۳)

سُوقَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: لَا بَأْسَ أَنْ یُصَلِّیَ فِی الثَّوْبِ الْوَاحِدِ وَ أَزْرَارُهُ مَحْلُولَةٌ إِنَّ دِینَ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله حَنِیفٌ.

و لا یعارضه رِوَایَهُ غِیَاثِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ (۴) عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ: لَا یُصَلِّی الرَّجُلُ مَحْلُولَ الْأَزْرَارِ إِذَا لَمْ یَکُنْ عَلَیْهِ إِزَارٌ.

للحمل علی الکراهیه.

**[ترجمه]مرحوم شـهید در ذکری می گویـد: نمـاز در لبـاس نازکی که بـدن نما نباشـد مکروه است و این به جهت دوری از نمـایش حجم بـدن و تحصـیل کمال پوشـش است. بله، اگر زیر آن لباس دیگری پوشـیده بود که عورتش را بپوشانـد کراهت نـدارد، امّـا تک لباس ضـخیم چنانچه ظاهر کلام اصـحاب است، برای مرد کراهت نـدارد، به دلیل روایت محمـد بن مسـلم - . التهذیب ۱ : ۱۹۷ -

از امام باقر علیه السلام که ایشان را دید در یک اِزار نماز می خواند و آن را به گردن خود گره زده بود.

همچنین از امام صادق علیه السلام - . الکافی ۳ : ۳۹۳ - روایت شده که در مورد مردی که با یک لباس نماز می خواند فرمود: اگر لباسش ریز بافت و ضخیم باشد اشکال ندارد.

شیخ در مبسوط می گوید: در لباس ضـخیم جایز است و در لباس نازک کراهت دارد. و در خلاف می گوید: در یک پیراهن جایز است هرچند دگمه نداشـته باشد و وسط آن را نبسته باشد، خواه گریبانش بزرگ داشته باشد یا تنگ. و زیاد بن سوقه - . همان ۳ : ۳۹۵ - از امام باقر علیه السـلام روایت کرده که فرمود: اشـکال نـدارد که در یک لباس با دگمه ای باز نماز بخوانـد؛ دین محمّد صلی الله علیه و آله حَنیف است. و روایت غیاث بن ابراهیم - . التهذیب ۱ : ۲۳۸ - با آن تعارض ندارد که از امام صادق و ایشان از پـدرش علیهما السـلام نقل می کنـد که فرمود: اگر نمازگزار اِزار نـدارد، نباید با دگمه های باز نماز بخواند. زیرا حمل بر کراهت می شود.

**[ترجمه]

أقول

یمکن حمله علی ما إذا انکشفت العوره فی بعض الأحوال ثم قال قدس سره

وَ قَالَ بَعْضُ الْعَامَّهِ الْفَضْلُ فِی ثَوْبَیْنِ لِمَا رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: إِذَا کَانَ لِأَحَدِکُمْ ثَوْبَانِ فَلْیُصَلِّ فِیهِمَا وَ لَا بَأْسَ بِهِ.

و الأخبار الأوله لا تنافیه لـدلالتها علی الجواز و یؤیـده عموم قوله تعالی خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ(۵) و دلاله الأخبار أن الله أحق أن یتزین له و أورد هذا فی التذکره عن النبی صلی الله علیه و آله و أفتی به فیکون مع القمیص إزار أو سراویل مع

ص: ۱۸۵

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۷.

۲- ۲. الکافی ج ۳ ص ۳۹۳.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۳۹۵.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

٥- ٥. الأعراف: ٣١.

الاتفاق علی أن الإمام یکره له ترک الرداء وَ قَدْ رَوَاهُ سُلَيْمَانُ بْنُ خَالِدٍ(۱) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: لَا يَنْبَغِی إِلَّا أَنْ يَكُونَ عَلَيْهِ رِدَاءٌ أَوْ عِمَامَةٌ يَرْتَدِی بِهَا. و الظاهر أن القائل بثوب واحد من الأصحاب إنما یرید به الجواز المطلق و یرید به أیضا علی البدن و إلا فالعمامه مستحبه مطلقا و کذا السراویل و قد روی تعدد الصلاه الواحده بالتعمم و التسرول.

أما المرأه فلا بد من ثوبین درع و خمار إلا أن یکون الثوب یشمل الرأس و الجسد و علیه حمل الشیخ روایه عبد الله بن بکیر عن أبی عبد الله علیه السلام فی جواز صلاه المسلمه بغیر قناع (۲) و یستحب ثلاث للمرأه لروایه جمیل بن دراج (۳) عن أبی عبد الله علیه السلام درع و خمار و ملحفه وَ رِوَايَةِ ابْنِ أَبِی يَعْفُورٍ(۴)

عَنْهُ علیه السلام: إِزَارٌ وَ دِرْعٌ وَ خِمَارٌ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فَثَوْبَيْنِ تَأْتَزِرُ بِأَحَدِهِمَا وَ تَقَنَّعُ بِالْآخَرِ قُلْتُ فَإِنْ كَانَ دِرْعاً وَ مِلْحَفَةً وَ لَيْسَ عَلَيْهَا مِقْنَعَةٌ قَالَ لَا بَأْسَ إِذَا تَقَنَّعَتْ بِالْمِلْحَفَه.

انتهی.

فظهر أن قوله علیه السلام فی خبر علی بن جعفر لا یصلح أرید به الکراهه کما هو الظاهر و الأمر بالصفیق أعم من الوجوب و الاستحباب و جمله القول فیه أن المعتبر فی الساتر کونه صفیقا ساترا للون البشره و هل یعتبر کونه ساترا للحجم قال الفاضلان لا و لعله أظهر

وَ قِيلَ يُعْتَبَرُ لِمَرْفُوعَهِ أَحْمَدَ بْنِ حَمَّادٍ(۵) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تُصَلِّ فِيمَا شَفَّ أَوْ صَفَّ.

یعنی الثوب الصقیل کذا فیما وجدناه من نسخ التهذیب و ذکر الشهید ره (۶) أنه وجده کذلک بخط الشیخ أبی جعفر ره و أن المعروف و وصف بواوین قال و معنی شف لاحت منه البشره و وصف حکی الحجم و قریب منه مرفوعه محمد بن یحیی (۷) لکنهما ضعیفتا

۱- ۱. الکافی ج ۳ ص ۳۹۴.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸.

۴- ۴. الکافی ج ۳ ص ۳۹۵.

۵- ۵. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۶.

۶- ۶. ذکره فی الذکری ص ۱۴۶.

۷- ۷. الکافی ج ۳ ص ۴۰۲، التهذیب ج ۱ ص ۱۱۲.

السند غیر واضحتی الدلاله علی التحریم فیبقی الأصل و العمومات سالمه عن المعارض.

و إذا کان الستر بالطین فقد صرح الشهید باعتبار اللون و الحجم معا فإن تعذر فاللون خاصه قال و فی الإیماء نظر و تبعه الشهید الثانی ره و قول الصادق علیه السلام النوره ستره یدل علی خلافه و الأحوط عدم الاکتفاء بستر اللون فقط مطلقا.

ثم إن بعض المحققین قالوا الستر یراعی من الجوانب الأربع و من فوق و لا یراعی من تحت فلو کان علی طرف سطح تری عورته من تحته أمکن الاکتفاء بذلک لأن الستر إنما یلزم من الجانب التی جرت العاده بالنظر إلیها و عدمه لأن الستر من تحت إنما لا یراعی إذا کان علی وجه الأرض انتهی.

و أما التوشح فالظاهر أنه محمول علی ما إذا انکشفت العوره معه فیکون حراما أو بعض ما یستحب ستره فیکون مکروها و الظاهر من الأخبار عدم کراهه الصلاه فی الثوب الواحد الستیر الذی یشمل المنکبین و أکثر البدن و کراهتها فی الرقیق غیر الحاکی للون العوره و فی الثوب الواحد الذی لا یستر أعلی البدن کالإزار و السراویل فقط و أما حمل الجواز فی کلام القائلین بالجواز فی الثوب الواحد علی الجواز المطلق کما فعله الشهید ره فلا یخلو من بعد.

و أما العمامه و السراویل فاستحبابهما لا یدل علی کراهه ترکهما إذ لیس ترک کل مستحب مکروها.

**[ترجمه]می توان آن را بر بعضی مواقع حمل کرد که عورت پیدا شود.

آنگاه ادامه می دهد: برخی از عامّه گفته اند: فضیلت آن است که در دو لباس نماز بخواند، زیرا از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: هر کدام از شما که دو لباس دارد باید در آن دو لباس نماز بخواند و ایرادی ندارد.

روایات اول با این روایت منافات ندارد، زیرا بر جواز دلالت می کنند، و مؤیّد آن عموم آیه «خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» - . اعراف / ۳۱ - و دلالت روایات بر این است که خداوند سزاوارتر است که برایش خود را تزیین کنند. علامه در تذکره این را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده و به آن فتوا داده است، پس باید با پیراهن، اِزار یا شلوار هم باشد، با اتفاق نظر بر اینکه ترک رداء برای امام جماعت مکروه است .

سلیمان بن خالد - . الکافی ۳ : ۳۹۴ - این روایت را از امام صادق علیه السلام نقل کرده که فرمود: سزاوار نیست [امام] بدون رداء یا عمامه باشد.

ظاهر آن است که در میان اصحاب کسانی که قائل به جواز تک لباس هستند، مقصودشان جواز مطلق است و نیز مرادشان تک لباسی است که بر بدن باشد، وگرنه عمامه مطلقاً و همچنین شلوار استحباب دارد، و روایت شده که یک نماز همراه با عمامه و شلوار، ثواب چند نماز را دارد.

اما زن، باید حتماً دو لباس داشته باشد، یکی لباس بلند و یکی مقنعه، مگر اینکه لباسش سر و بدن را با هم بپوشاند، و شیخ طوسی روایت عبدالله بن بکیر از امام صادق علیه السلام را در جواز نماز زن مسلمان بدون مقنعه بر همین معنا حمل کرده - . التهذیب ۱ : ۱۹۸ - و مستحب است زن در سه لباس نماز بخواند: لباس بلند، مقنعه و ملحفه، به دلیل روایت جمیل بن درّاج - .

همان – از امام صادق علیه السلام.

و روایت ابن ابی یعفور – . الکافی ۳ : ۳۹۵ – از آن حضرت که فرمود: اِزار، لباس بلند و مقنعه. فرمود: پس اگر این سه را نیافت، در دو لباس بخواند و یکی از آنها را اِزار و دیگری را مقنعه کند. گفتم: اگر یک لباس بلند و یک ملحفه داشته باشد امّا مقنعه نداشته باشد؟ فرمود: اگر با همان ملحفه سرش را هم بپوشاند ایراد ندارد. پایان نقل قول.

پس روشن شد که مقصود از کلام امام علیه السلام در روایت علی بن جعفر که فرمود «لایصلح» کراهت می باشد همانطور که ظاهر است. و امر به پوشیدن لباس ضخیم اعم از وجوب و استحباب می باشد. و خلاصه کلام این است که ساترِ معتبر و قابل قبول آن است که ضخیم بوده و رنگ پوست را بپوشاند. امّا در اینکه آیا باید حجمِ بدن را نیز بپوشاند یا نه، فاضلان (علامه و محقق) قبول نکرده اند که احتمالاً اظهر هم همین است .

و گفته شده که معتبر است به دلیل مرفوعه احمد بن حمّاد – . التهذیب ۱ : ۱۹۶ – از امام صادق علیه السلام که فرمود: در لباسی که پوست یا حجم بدن را نشان می دهد نماز نخوان.

یعنی لباس نازک. این روایت در نسخه های تهذیب هم به همین شکل بود. شهید رحمه الله – . الذکری : ۱۴۶ – گفته است که آن را به خط شیخ ابوجعفر رحمه الله یافته است که بجای «أو صفّ»، «و وصف» با دو واو بوده است. ایشان می گوید: معنای «شفّ» آن است که رنگ پوست از زیرش قابل تشخیص است، و «وصف» یعنی حکم بدن را توصیف می کند. نزدیک به این روایت، مرفوعه محمد بن یحیی – . الکافی ۳ : ۴۰۲، التهذیب ۱ : ۱۱۲ – است، امّا سند هر دو ضعیف بوده و به طور واضح بر حرمت دلالت ندارند، پس اصل و عمومات بدون معارض باقی می ماند.

و اگر ستر با گِل باشد، شهید تصریح کرده که پوشیده شدن رنگ پوست و حجم بدن هر دو لازم است، و اگر ممکن نبود، پوشیده شدن رنگ پوست به تنهایی کافی است و گفته است در اشاره اشکال هست. شهید ثانی رحمه الله نیز همین نظر را داده است. و سخن امام صادق علیه السلام که فرمود «نوره (داروی نظافت) پوشش است» دلالت بر خلاف آن دارد، و احوط عدم اکتفاء به ستر رنگ پوست بدن به تنهایی است مطلقاً.

و امّا بعضی از محقّقان گفته اند: سَتر باید از چهار جهت و نیز از بالا رعایت گردد، امّا مراعات آن از پایین لازم نیست، پس اگر روی گوشه ای از پشت بام بود که از زیر عورتش دیده می شد ممکن است اکتفاء به آن کافی باشد، زیرا ستر از جانبی لازم است که معمولاً ـ امکان دیدن باشد، و ممکن است کافی نباشد، زیرا در صورتی که روی زمین ایستاده، ستر از پایین مراعات نمی گردد.

امّا ظاهر آن است که تَوَشُّح (یعنی پیراهن را به زیر بغل خود درآورد و بر رانِ خود بیاویزد) حمل بر وقتی می گردد که با این کار عورت پیدا شود که در این صورت حرام است، یا قسمتی از آنچه سترش مستحب است پیدا شود که در این صورت مکروه خواهد بود، و ظاهر از روایات عدم کراهت نماز در تک لباسی است که ساترِ شانه ها و اکثر بدن باشد، و کراهتش در صورتی است که لباس نازک باشد امّا رنگ عورت از زیرش پیدا نیست، و نیز در تَک لباسی که قسمت بالاتنه را نمی پوشاند

مانند یک اِزار یا یک شلوار. امّا اینکه جواز را در کلام قائلین به جواز نماز در تَک لباس بر جواز مطلق حمل کنید - چنانچه مرحوم شهید همین کار را کرده - خالی از بُعد نیست.

امّا استحباب پوشیدن عمامه و شلوار دلالت بر کراهت ترک آنها ندارد، زیرا ترک هر مستحبی مکروه نیست.

**[ترجمه]

«۱۴»

أَعْلَامُ الدِّينِ، لِلدَّيْلَمِيِّ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: صَلَاهُ رَكْعَتَيْنِ بِفَصٍّ عَقِيقٍ تَعْدِلُ أَلْفَ رَكْعَهٍ بِغَيْرِهِ.

وَ قَالَ عليه السلام: مَا رُفِعَتْ إِلَى اللَّهِ كَفٌّ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ كَفٍّ فِيهَا عَقِيقٌ.

**[ترجمه]اعلام الدین: امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: دو رکعت نماز با انگشتر عقیق برابر است با هزار رکعت بدون آن.

و فرمود: هیچ دستی به سوی خدا محبوب‌تر – نزد خدا - از دستی که در آن عقیق است، بالا برده نشده است.

**[ترجمه]

بیان

یدل علی استحباب لبس خاتم العقیق فی الصلاه و روی الخبر الأول فی عده الداعی عن الصادق علیه السلام.

**[ترجمه]این روایت بر استحباب پوشیدن انگشتر عقیق در نماز دلالت دارد. در عدّه الداعی روایت اول را از امام صادق علیه السلام آورده است.

**[ترجمه]

«۱۵»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ

عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام قَالَ: إِنَّ کُلَّ شَیْ ءٍ عَلَیْکَ تُصَلِّی فِیهِ یُسَبِّحُ مَعَکَ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: عبدالله بن میمون از امام صادق و ایشان از پدرش علیهما السلام روایت می کند که فرمود: هر چیز که در نماز با تو باشد، همراه تو تسبیح می گوید. - . علل الشرائع ۲ : ۲۵ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی استحباب کثره الملابس فی الصلاه حتی الخواتیم.

**[ترجمه]این روایت بر استحباب کثرت لباس‌ها در نماز حتی انگشتری دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۱۶»

الْعُیُونُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ یُوسُفَ الْبَغْدَادِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَنْبَسَهَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِیِّ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیهم السلام قَالَ: خَرَجَ عَلَیْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ فِی یَدِهِ خَاتَمٌ فَصُّهُ جَزْعٌ یَمَانِیٌّ فَصَلَّی بِنَا فِیهِ فَلَمَّا قَضَی صَلَاتَهُ دَفَعَهُ إِلَیَّ

وَ قَالَ یَا عَلِیُّ تَخَتَّمْ بِهِ فِی یَمِینِکَ وَ صَلِّ فِیهِ أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ الصَّلَاهَ فِی الْجَزْعِ سَبْعُونَ صَلَاهً وَ أَنَّهُ یُسَبِّحُ وَ یَسْتَغْفِرُ وَ أَجْرُهُ لِصَاحِبِهِ (۲).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: امام رضا از پدرانش از امام علی علیهم السلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از خانه نزد ما آمد در حالی که در دستش انگشتری که نگین آن مهره یَمانی داشت، پس با آن، نماز جماعت را بر ما خواند. وقتی نمازش تمام شد آن را به من داد و فرمود: ای علی، آن را در دست راستت بپوش و با آن نماز بخوان، آیا نمی دانی که نماز با جَزْع برابر با هفتاد نماز است و جَزْع تسبیح و استغفار می گوید و پاداش آن برای صاحبش نوشته می شود. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

«۱۷»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: فِی الْمَرْأَهِ تُصَلِّی فِی الدِّرْعِ وَ الْخِمَارِ إِذَا کَانَا کَثِیفَیْنِ وَ إِنْ کَانَ مَعَهُمَا إِزَارٌ أَوْ مِلْحَفَهٌ فَهُوَ أَفْضَلُ وَ لَا تُجْزِی الْحُرَّهَ أَنْ تُصَلِّیَ بِغَیْرِ خِمَارٍ أَوْ قِنَاعٍ (۳).

وَ رُوِّينَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: لَا یَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاهَ جَارِیَهٍ قَدْ حَاضَتْ حَتَّی تَخْتَمِرَ فَهَذَا فِی الْحُرَّهِ فَأَمَّا الْمَمْلُوکَهُ فَلَیْسَ عَلَیْهَا أَنْ تَخْتَمِرَ(۴).

وَ رُوِّینَا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: أَنَّهُ سُئِلَ هَلْ عَلَی الْأَمَهِ أَنْ تُقَنِّعَ رَأْسَهَا إِذَا صَلَّتْ قَالَ لَا کَانَ أَبِی علیه السلام إِذَا رَأَی أَمَهً تُصَلِّی وَ عَلَیْهَا مِقْنَعَهٌ ضَرَبَهَا لِیُعْلَمَ الْحُرَّهُ مِنَ الْأَمَهِ(۵).

وَ رُوِّینَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ کَرِهَ لِلْمَرْأَهِ أَنْ تُصَلِّیَ بِلَا حُلِیٍّ وَ قَالَ لَا تُصَلِّی الْمَرْأَهُ إِلَّا وَ عَلَیْهَا مِنَ الْحُلِیِّ أَدْنَاهُ خُرْصٌ فَمَا فَوْقَهُ وَ لَا تُصَلِّی إِلَّا وَ هِیَ مُخْتَضِبَهٌ فَإِنْ لَمْ تَکُنْ مُخْتَضِبَهً فَلْتَمَسَّ مَوَاضِعَ الْحِنَّاءِ بِخَلُوقٍ (۶).

وَ قَدْ رُوِّینَا عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مُرْ نِسَاءَکَ لَا یُصَلِّینَ مُعَطَّلَاتٍ فَإِنْ لَمْ یَجِدْنَ فَلْیَعْقِدْنَ فِی أَعْنَاقِهِنَّ وَ لَوِ السَّیْرَ وَ مُرْهُنَّ فَلْیُغَیِّرْنَ أَکُفَّهُنَ

ص: ۱۸۸

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۵.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۳۲.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

۶- ۶. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

بِالْحِنَّاءِ وَ لَا يَدَعْنَهَا لِكَيْلَا يَشْتَبِهْنَ بِالرِّجَالِ (۱).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: زن در یک لباس بلند و مقنعه ضخیم نماز بخواند و اگر همراه با آن دو اِزار یا ملحفه ای به خود بگیرد بهتر است، و برای زن حُرّه نماز بدون روسری یا مقنعه صحیح نیست. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۷۷ -

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: خداوند نماز دختری را که حیض می بیند قبول نمی کند تا زمانی که مقنعه بپوشد، این در مورد حُرّه است، امّا بر کنیز لازم نیست که مقنعه بپوشد. - . همان -

از امام صادق علیه السلام روایت است که از ایشان سؤال شد: آیا کنیز باید هنگام نماز مقنعه بپوشد؟ فرمود: نه، پدرم هر گاه می دید کنیزی با مقنعه نماز می خواند او را می زد تا زنان حُرّه از کنیزان متمایز باشند. - . همان -

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که کراهت دارد زن بدون زینت و زیور نماز بخواند. و فرمود: زن نماز نخواند مگر اینکه زیوری داشته باشد که کمترین مقدار آن پوشیدنِ حلقه کوچک گوشواره است یا بیشتر از آن؛ و زن نماز نخواند مگر اینکه خضاب کرده باشد، و اگر خضاب نکرده بود، مواضع حنا را خَلوق (نوعی عطر) بمالد. - . همان -

از علی علیه السلام روایت شده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: زنانت را امر کن تا بدون زینت و زیور نماز نخوانند، پس اگر زیوری نداشتند چیزی در گردن خود گره بزنند حتی اگر پاره ای پوست یا چَرم باشد، و آنها را امر کن تا دستان خود را حنا بندند و این کار را رها نکنند تا شبیه به مردان نباشند. - . همان ۱ : ۱۷۸ -

**[ترجمه]

توضیح

قال فی النهایه الخرص بالضم و الکسر الحلقه الصغیره من الحلی و هو من حلی الأذن.

**[ترجمه]در النهایه آمده است: خُرص به ضمه و نیز به کسره یعنی حلقه کوچکی از زیور که در گوش می آویزند .

**[ترجمه]

باب ۲ الرداء و سدله و التوشح فوق القمیص و اشتمال الصماء و إدخال الیدین تحت الثوب

اشاره

باب ۲ الرداء و سدله و التوشح فوق القمیص و اشتمال الصماء و إدخال الیدین تحت الثوب

**[ترجمه]«سَدلِ» - . معنای سدل در ضمن مطالب به انواع مختلف تعریف شده است، و نمی توان یک معادل قطعی برای آن

آورد. (مترجم) - رداء، حمایل بستن روی پیراهن،

پوشیدن لباسی که دُم آن روی زمین است، و داخل کردن دستها در لباس

**[ترجمه]

روایات

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: السَّیْفُ بِمَنْزِلَهِ الرِّدَاءِ تُصَلِّی فِیهِ مَا لَمْ تَرَ فِیهِ دَماً وَ الْقَوْسُ بِمَنْزِلَهِ الرِّدَاءِ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالبختری از امام صادق و ایشان از پدرش از علی علیهم السلام روایت کرد که فرمود: شمشیر به منزله رداء است و تا وقتی در آن خونی ندیدی در آن نماز بخوان، و کمان هم به منزله رداء است. - . قرب الاسناد : ۶۲ -

**[ترجمه]

بیان

یظهر من بعض الأصحاب استحباب الرداء للمصلین مطلقا(۳) کالشهیدین ره

ص: ۱۸۹

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۸.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۶۲.

۳- ۳. قد عرفت أن الرداء کانت شمله تلف علی الظهر و المنکبین و یقال له بالفارسیه: بالاپوش. أی ما یستر أعلی البدن، و من کان یعوزه ثوب یلبسه رداء یکتفی بالازار، و هو شمله یؤتزر بها علی السره متدلیا یستر أسافل البدن من السره الی الرکبه، و قد دل قوله تعالی« أَنْزَلْنا عَلَیْکُمْ لِباساً یُوارِی سَوْآتِکُمْ وَ رِیشاً» و هکذا قوله تعالی:« خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» علی أن الازار و الرداء سنه مندوبه بحکم الآیتین، فمن قدر علی الشملتین فلیأتزر باحداهما و یرتدی بالاخری لانه هو السنه، و من لم یقدر فلا بدّ من شمله واحده یأتزر به لکن لا یلیق به أن یؤم غیره، خصوصا إذا کان المأمومون مرتدین، و من قدر علی شمله واسعه و یسمی ریطه فلیتوشح به و یصلی فیه. و أمّا الیوم فقد خرج المسلمون عن هذا الزی فخرجوا بذلک عن مورد الآیه و موضوع السنه، فلیلبس کل أحد ما شاء فانه مباح، لا ندب فیه و لا کراهه و لا حرمه، الا أنه لا بدّ و أن یستر أعلاه و أسفله بحکم الآیه.

و من بعضـهم کراهه الإمامه بغیر رداء کأکثر الأصحاب و الذی یظهر لنا من الأخبار أن الرداء إنما یستحب للإمام و غیره إذا کان فی ثوب واحـد لا یستر منکبیه أو لا یکون صـفیقا و إن ستر منکبیه لکنه فی الإمام آکد و إذا لم یجد ثوبا یرتدی به مع کونه فی إزار و سراویل فقط یجوز أن یکتفی بالتکه و السیف و القوس و نحوها.

و یمکن القول باسـتحباب الرداء مع الأثواب المتعدده أیضا(۱) لکن الـذی ورد التأکید الشدید فیه یکون مختصا بما ذکرنا و أما ما هو الشائع من جعل مندیل أو خیط علی الرقبه فی حال الاختیار مع لبس الأثواب المتعدده ففیه شائبه بدعه.

و یحتمـل أن یکون العباء و شـبهه أیضا قائما مقام الرداء بل الرداء شامل له قال الفاضـلان الرداء هو ثوب یجعل علی المنکبین و فی القـاموس أنه ملحفه و قـال الشـهید الثانی رفع الله درجته اعلم أنه لیس فی الأخبار و أکثر عبارات الأصـحاب بیان کیفیه لبس الرداء بل هی مشترکه فی أنه یوضع علی المنکبین و فی التـذکره هو الثوب الـذی یوضع علی المنکبین و مثله فی النهایه فیصدق أصل السنه بوضعه کیف اتفق لکن لما روی کراهه سدله (۲) و هو أن لا یرفع أحـد طرفیه علی المنکب فإنه فعل الیهود وَ رَوَی عَلِیُّ بْنُ جَعْفَرٍ(۳)

عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یَجْمَعَ طَرَفَیْ رِدَائِهِ عَلَی یَسَارِهِ قَالَ لَا یَصْلُحُ جَمْعُهُمَا عَلَی الْیَسَارِ وَ لَکِنِ اجْمَعْهُمَا عَلَی یَمِینِکَ أَوْ دَعْهُمَا.

تعین أن الکیفیه الخالیه عن الکراهه هی وضعه علی المنکبین ثم یرد ما علی الأیسر علی الأیمن و بهذه الهیئه فسره

۱- ۱. الرداء موضـعه الظهر و المنکبان من أعالی البدن إذا کان عاریا أو مستورا بالشعار من الثیاب کالدرع، و أمّا إذا کان أعالی البدن مستورا بالدثار و ثوب الصون، فلا معنی للارتداء، أبدا.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۱۶۸.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۲.

بعض الأصحاب.

لكن لو فعله على غير هذه الهيئه خصوصا ما نص على كراهيته هل يثاب عليه لا يبعد ذلک لصدق مسمى الرداء و هو فى نفسه عباده لا يخرجها كراهتها عن أصل الرجحان و يؤيده إطلاق بعض الأخبار و كونها أصح من الأخبار المقيده و ما ذكره حسن إلا أن فى معنى السدل اختلافا سيأتى تفصيله.

و أما الأخبار الشاهده لما ذكرنا فمنها مَا رَوَاهُ الْكُلَيْنِيُّ وَ الشَّيْخُ فِي الصَّحِيحِ (۱) عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ رَجُلٍ أَمَّ قَوْماً فِی قَمِیصٍ لَیسَ عَلَیْهِ رِدَاءٌ فَقَالَ لَا یَنْبَغِی إِلَّا أَنْ یَكُونَ عَلَیْهِ رِدَاءٌ أَوْ عِمَامَهٌ یَرْتَدِی بِهَا.

فإنها إنما تدل على كراهه الإمامه بدون الرداء إذا كان فى القميص وحده لا مطلقا و يدل على التخصيص بغير الصفيق قَوْلُ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام:(۲) لَمَّا أَمَّ أَصْحَابَهُ فِی قَمِیصٍ بِغَیْرِ رِدَاءٍ إِنَّ قَمِیصِی كَثِیفٌ فَهُوَ یُجْزِی أَنْ لَا یَكُونَ عَلَیَّ إِزَارٌ وَ لَا رِدَاءٌ. و أما استحبابه مطلقا لمن لم يستر أعالى بدنه و لو بشى ء يسير مع الضروره فلما رواه الصَّدُوقُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ زُرَارَهَ(۳)

عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: أَدْنَى مَا یُجْزِیكَ أَنْ تُصَلِّیَ فِیهِ بِقَدْرِ مَا یَكُونُ عَلَى مَنْكِبَیْكَ مِثْلُ جَنَاحَیِ الْخُطَّافِ.

وَ الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ (۴)

عَنِ ابْنِ سِنَانٍ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ رَجُلٍ لَیْسَ مَعَهُ إِلَّا سَرَاوِیلُ قَالَ یَحِلُّ التِّكَّهُ مِنْهُ فَیَطْرَحُهَا عَلَى عَاتِقِهِ وَ یُصَلِّی قَالَ وَ إِنْ كَانَ مَعَهُ سَیْفٌ وَ لَیْسَ مَعَهُ ثَوْبٌ فَلْیَتَقَلَّدِ السَّیْفَ وَ یُصَلِّی قَائِماً.

وَ فِی الصَّحِیحِ (۵)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِذَا لَبِسَ

۱- ۱. الكافى ج ۲ ص ۳۹۴، التهذيب ج ۱ ص ۲۴۱.
۲- ۲. الكافى ج ۳ ص ۲۱۶.
۳- ۳. الفقيه ج ۱ ص ۱۶۶.
۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۰.
۵- ۵. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۷ ذيل حديث.

السَّرَاوِیلَ فَلْیَجْعَلْ عَلَی عَاتِقِهِ شَیْئاً وَ لَوْ حَبْلًا(۱).

وَ عَنْ جَمِیلٍ قَالَ: سَأَلَ مُرَازِمٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا مَعَهُ حَاضِرٌ عَنِ الرَّجُلِ الْحَاضِرِ یُصَلِّی فِی إِزَارٍ مُؤْتَزِراً بِهِ قَالَ یَجْعَلُ عَلَی رَقَبَتِهِ مِنْدِیلًا أَوْ عِمَامَةً یَرْتَدِی بِهَا.

فإذا تأملت فی تلک الروایات اتضح لک ما ذکرنا غایه الوضوح و سیأتی ما یزید إیضاحه.

**[ترجمه]از سخنان بعضی اصحاب - از جمله شهیدین رحمه الله - ظاهر است که رداء مطلقاً برای نمازگزار مستحب می باشد، و از گفتار بعضی چنین برمی آید که امامت جماعت بدون رداء کراهت دارد مانند اکثر اصحاب. آنچه از روایات برای ما ظاهر گردید این است که رداء تنها در صورتی برای امام جماعت و غیر او مستحب است که در تَک لباسی نماز بخواند که شانه هایش را نمی پوشاند، یا اینکه اگر شانه ها را هم پوشانده بود ضخیم نباشد، امّا برای امام جماعت تأکید استحباب بیشتر است. و اگر لباسی نیافت که آن را ردای خود کند با اینکه فقط اِزار و شلوار داشت، جایز است که به بند شلوار، شمشیر، کمان و امثال آن اکتفا کند .

و می توان گفت که پوشیدن رداء با لباس‌های متعدّد هم مستحب است، - . موضع استفاده رداء، پشت و شانه های بالای بدن است، چه برهنه باشد و چه پوشیده با لباس زیر مثل زره. اما اگر بالا-تنه با پیچیدنِ پارچه ای به دور خود یا پوشیدن لباس پوشیده باشد دیگر استفاده از رداء معنایی ندارد. - امّا آنچه که تأکید زیادی بر آن وارد شده مخصوص به مواردی است که ذکر کردیم. امّیا آنچه شایع است که دستمال یا نخی را در حال اختیار همراه با لباس‌های متعدد روی گردن می اندازند، احتمال بدعت در آن وجود دارد.

و احتمال دارد که عبا و شبه آن هم جایگزین رداء باشد، بلکه رداء شامل آن هم می شود. فاضلان (علامه و محقق) گفته اند: رداء لباسی است که روی شانه ها انداخته می شود. و در قاموس چنین آمده: رداء همان ملحفه است. شهید ثانی (رفع الله درجته) می گوید: بدان که در روایات و اکثر گفته های اصحاب بحثی از چگونگی پوشیدن رداء نیامده است، بلکه همه اشتراک دارند در اینکه رداء روی شانه‌ها قرار داده می شود. در تذکره چنین آمده است: رداء پارچه ای است که روی شانه‌ها می اندازند. در النهایه هم مثل همین را گفته است. بنابراین به هر صورت که پوشیده شود اصل سنّت و استحباب حاصل می گردد، امّا از آنجا که روایت شده «سَدِل» رداء کراهت دارد - و سَدل رداء یعنی اینکه یک طرف آن را روی شانه بیندازند - زیرا یهود این کار را می کنند - . الفقیه ۱ : ۱۶۸ - ، و نیز به خاطر روایت علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام که گفت: از ایشان پرسیدم آیا صحیح است مَرد دو طرف ردایش را بر شانه چپش جمع کند؟ فرمود: جمع کردن آن در سمت چپ درست نیست، آن را بر سمت راست خود جمع نما و یا رهایش کن - . التهذیب ۱ : ۲۴۲ - ، نتیجه این می شود که تنها حالتی که کراهت ندارد، قرار دادن رداء روی شانه‌ها و آنگاه بازگرداندن سمتِ چپ آن روی شانه راست. بعضی از اصحاب نیز به همین صورت آن را تفسیر کرده اند.

امّیا اگر به غیر این صورت پوشید بخصوص آن حالتی که نص بر کراهت آن وارد شده است، آیا مستحق ثواب هست یا نه؟ بعید نیست که مستحق باشد، زیرا مسمّای رداء صدق می کند و آن هم فی نفسه عبادت است و کراهت، اصل رجحان عبادت

را منتفی نمی سازد، اطلاق بعضی روایات و صحیح تر بودن آنها از روایات مقید نیز مؤیّد این نظر است.

آنچه ایشان فرمود خوب است امّا در معنای «سَدل» اختلاف وجود دارد که تفصیل آن خواهد آمد.

امّا روایات شاهد بر آنچه گفته شد:

کلینی و شیخ به سند صحیح از سلیمان بن خالد روایت کرده اند که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی پرسیدم که با یک پیراهنی و بدون رداء امام جماعتِ قومی شده است. فرمود: سزاوار نیست، مگر اینکه ردائی بر خود بیندازد یا عمامه ای را ردای خود سازد. - . الکافی ۲ : ۳۹۴، التهذیب ۱ : ۲۴۱ -

این روایت دلالت دارد که امامت جماعت در صورتی بدون رداء مکروه است که فقط با یک پیراهن باشد و مطلق نیست.

روایت دیگری که دلالت بر تخصیص کراهت به لباس غیر ضخیم دارد، کلام امام باقر علیه السلام است که وقتی با یک پیراهنی و بدون رداء امام جماعتِ اصحابش شد فرمود: پیراهن من ضخیم است و وقتی اِزار و رداء نداشته باشم همین کفایت می کند. - . الکافی ۳ : ۲۱۶ -

امّا دلیل استحباب رداء مطلقا برای کسی که بالاتنه خود را حتی با چیز اندکی - در صورت ضرورت - نپوشانده روایت صحیحی است که صدوق از زراره از امام باقر علیه السلام نقل کرده که فرمود: کمترین حدّی که از لباس برای نماز کفایت می کند آن است که مانند دو بال پرستو روی شانه هایت باشد. - . الفقیه ۱ : ۱۶۶ -

و شیخ به سند صحیح - . التهذیب ۱ : ۲۴۰ - از ابن سنان روایت کرده است که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال شد که فقط شلوار دارد. فرمود: بند شلوارش را از آن باز کند و روی دوشش بیندازد و نماز بخواند. فرمود: و اگر شمشیر همراه خود دارد و لباس دیگری ندارد، شمشیر را به گردنش بیندازد و ایستاده نماز بخواند.

و به سند صحیح - . التهذیب ۱ : ۱۹۷ - از محمد بن مسلم از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت کرده که فرمود: اگر نمازگزار شلوار بپوشد باید روی دوشش چیزی بیندازد حتی یک بند. - . همان ۱ : ۲۴۰ -

و از جمیل نقل شده که گفت: مُرازِم از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کرد که با اِزار نماز می خواند در حالی که من نیز حاضر بودم. فرمود: دستمالی روی دوشش بیندازد یا عمامه ای را ردای خود سازد.

با دقت در این روایات، آنچه که ما ذکر کردیم به طور کامل واضح می شود، باز هم توضیحات بیشتری خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يُصَلِّيَ فِي قَمِيصٍ

وَاحِدٍ أَوْ قَبَاءٍ وَحْدَهُ قَالَ لِيَطْرَحْ عَلَى ظَهْرِهِ شَيْئاً(۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَؤُمَّ فِي سَرَاوِيلَ وَ رِدَاءٍ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۳) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَةِ هَلْ يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي مِلْحَفَةٍ وَ مِقْنَعَةٍ وَ لَهَا دِرْعٌ قَالَ لَا يَصْلُحُ لَهَا إِلَّا أَنْ تَلْبَسَ دِرْعَهَا(۴)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَةِ هَلْ يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي إِزَارٍ وَ مِلْحَفَةٍ وَ مِقْنَعَةٍ وَ لَهَا دِرْعٌ قَالَ إِذَا وَجَدَتْ فَلَا يَصْلُحُ لَهَا الصَّلَاةُ إِلَّا وَ عَلَيْهَا دِرْعٌ (۵)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرْأَةِ هَلْ يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي إِزَارٍ وَ مِلْحَفَةٍ تَقَنَّعُ بِهَا وَ لَهَا دِرْعٌ قَالَ لَا يَصْلُحُ لَهَا أَنْ تُصَلِّيَ حَتَّى تَلْبَسَ دِرْعَهَا(۶) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ السَّرَاوِيلِ هَلْ يُجْزِي مَكَانَ الْإِزَارِ قَالَ نَعَمْ (۷)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ فِي إِزَارٍ وَ قَلَنْسُوَةٍ وَ هُوَ يَجِدُ رِدَاءً قَالَ لَا يَصْلُحُ (۸)

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۰.

۲- ۲. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۵.

۳- ۳. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۳.

۴- ۴. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۳.

۵- ۵. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۳.

۶- ۶. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۳.

۷- ۷. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۴.

۸- ۸. كتاب المسائل المطبوع فى البحار ج ۱۰ ص ۲۵۴.

وَ سَأَلْتُهُ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يَؤُمَّ فِي سَرَاوِيلَ وَ قَلَنْسُوَةٍ قَالَ لَا يَصْلُحُ (۱)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمُحْرِمِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَعْقِدَ إِزَارَهُ عَلَى عُنُقِهِ فِي صَلَاتِهِ قَالَ لَا يَصْلُحُ أَنْ يَعْقِدَ وَ لَكِنْ يَثْنِيهِ عَلَى عُنُقِهِ وَ لَا يَعْقِدُهُ (۲)
وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يَؤُمَّ فِي مِمْطَرٍ

وَحْدَهُ أَوْ جُبَّةٍ وَحْدَهَا قَالَ إِذَا كَانَ تَحْتَهَا قَمِيصٌ فَلَا بَأْسَ (۳)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَؤُمُّ فِي قَبَاءٍ وَ قَمِيصٍ قَالَ إِذَا كَانَ ثَوْبَيْنِ فَلَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت می کند: از ایشان سؤال کردم که آیا شایسته است مَرد با یک پیراهن یا یک لباس بلند نماز بخواند؟ فرمود: باید چیزی را روی پشتش بیندازد. - . کتاب المسائل چاپ شده در ضمن بحارالانوار ۱۰ : ۲۵۵ -

از ایشان سؤال کردم: آیا شایسته است که مرد با شلوار و رداء امام جماعت شود؟ فرمود: اشکال ندارد. - . همان ۱۰ : ۲۵۳ -

از ایشان سؤال کردم: آیا شایسته است که زن در حالی که لباس بلند دارد با ملحفه و مقنعه ای نماز بخواند؟ فرمود: نه، مگر اینکه لباس بلندش را بپوشد. - . همان -

از ایشان سؤال کردم: آیا سزاوار است که زن در ازار و ملحفه و مقنعه ای نماز بخواند در حالی که پیراهن هم دارد؟ فرمود: اگر پیراهن داشت شایسته نیست نماز بخواند مگر اینکه پیراهن را بپوشد. - . همان -

از ایشان پرسیدم: آیا شایسته است که زن با ازاری نماز بخواند و ملحفه ای را مقنعه سازد در حالی که پیراهن هم دارد؟ فرمود: شایسته نیست نماز بخواند مگر اینکه پیراهن را بپوشد. - . همان -

از ایشان پرسیدم: آیا پوشیدنِ شلوار [در نماز] بجای اِزار کافی است؟ فرمود: بله. - . همان ۱۰ : ۲۵۴ -

از ایشان پرسیدم: آیا شایسته است که مرد با اِزار و کلاه نماز بخواند در حالی که رِداء دارد؟ فرمود: شایسته نیست. - . همان -

از ایشان پرسیدم: آیا شایسته است که مَرد با شلوار و کلاه امام جماعت شود؟ فرمود: شایسته نیست. - . همان -

از ایشان پرسیدم: آیا شایسته است که شخص مُحرم اِزار خود را هنگام نماز در گردنش گره بزند؟ فرمود: شایسته نیست که گره بزند، امّا می تواند آن را روی گردنش برگرداند و گره نزند. - . همان -

از ایشان پرسیدم: آیا شایسته است که شخص در یک لباس بارانی یا جُبّه تنها، امام جماعت شود؟ فرمود: اگر زیر آن پیراهن باشد اشکال ندارد. - . همان۱۰ : ۲۵۶ -

از ایشان درباره مردی سؤال کردم که با یک قَبا و پیراهن امام جماعت شود؟ فرمود: اگر دو لباس باشد اشکال ندارد. - . همان

–

**[ترجمه]

بیان

یظهر من تلک الأجوبه أنه یستحب للرجل أن یکون أعالی بدنه مستوره و أن یکون للمصلی رجلا کان أو امرأه ثوبان أحدهما فوق الآخر سواء کان رداء أو قباء أو عباء أو غیرها کما مر.

**[ترجمه]از این پاسخ‌ها ظاهر می گردد که مستحب است مرد بالاتنه خود را بپوشاند، و نمازگزار - چه مَرد و چه زن - باید دو لباس داشته باشد که یکی روی دیگری باشد، خواه ردا باشد یا قَبا یا عبا و غیر آن، چنان که گذشت .

**[ترجمه]

«۳»

الْمَکَارِمُ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: رَکْعَتَانِ بِعِمَامَهٍ أَفْضَلُ مِنْ أَرْبَعٍ بِغَیْرِ عِمَامَهٍ(۵).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: دو رکعت با عمامه از چهار رکعت بدون عمامه بهتر است. -. مکارم الاخلاق : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن هذه الروایه عامیه و بها استند الشهید و غیره ممن ذکر استحبابها فی الصلاه و لم أر فی أخبارنا ما یدل علی ذلک نعم ورد استحباب العمامه مطلقا فی أخبار کثیره و حال الصلاه من جمله تلک الأحول و کذا ورد استحباب کثره الثیاب فی الصلاه و هی منها و هی من الزینه فتدخل تحت الآیه و لعل هذه الروایه مع تأیدها بما ذکرنا تکفی فی إثبات الحکم الاستحبابی و یمکن أن یقال ترکه أنسب بالتواضع و التذلل و لذا ورد فی بعض المقامات الأمر به و لعل الأحوط عدم قصد استحبابها فی خصوص الصلاه بل یلبسها بقصد أنها حال من الأحوال.

ثم إن الأصحاب ذکروا کراهه العمامه بغیر حنک و أسنده فی المعتبر

ص: ۱۹۳

۱- ۱. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۴.

۲- ۲. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۴.

۳- ۳. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۶.

۴- ۴. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۶.

۵- ۵. مکارم الأخلاق ص ۱۳۷.

إلی علمائنا و قال فی المنتهی ذهب إلیه علماؤنا أجمع و هذا أیضا مثل أصل العمامه إذ الأخبار الوارده بذلک لا اختصاص لها بحال الصلاه قال فی المنتهی المستفاد من الأخبار کراهه ترک الحنک فی حال الصلاه و غیرها بعد أن أورد الروایات فی ذلک و هی مَا رَوَاهُ الْکُلَیْنِیُّ وَ الشَّیْخُ (۱)

بِطُرُقٍ کَثِیرَهٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: مَنْ تَعَمَّمَ وَ لَمْ یَتَحَنَّکْ فَأَصَابَهُ دَاءٌ لَا دَوَاءَ لَهُ فَلَا یَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ.

وَ فِی الْفَقِیهِ (۲)

عَنْهُ علیه السلام: إِنِّی لَأَعْجَبُ مِمَّنْ یَأْخُذُ فِی حَاجَتِهِ وَ هُوَ مُعْتَمٌّ تَحْتَ حَنَکِهِ کَیْفَ لَا تُقْضَی حَاجَتُهُ وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْفَرْقُ بَیْنَ الْمُسْلِمِینَ وَ الْمُشْرِکِینَ التَّلَحِّی بِالْعَمَائِمِ وَ ذَلِکَ فِی أَوَّلِ الْإِسْلَامِ وَ ابْتِدَائِهِ.

ثم قال و قد نقل عنه علیه السلام أهل الخلاف أیضا أنه أمر بالتلحی و نهی عن الاقتعاط(۳) انتهی کلام الفقیه.

و نقل العلامه ره فی المختلف و من تأخر عنه عن الصدوق القول بالتحریم و کلامه فی الفقیه هکذا و سمعت مشایخنا رضی الله عنهم یقولون لا تجوز الصلاه فی الطابقیه(۴) و لا یجوز للمعتم أن یصلی إلا و هو متحنک (۵).

و قال الشیخ البهائی قدس سره لم نظفر فی شی ء من الأحادیث بما یدل علی استحبابها لأجل الصلاه و من ثم قال فی الذکری استحباب التحنک عام و لعل حکمهم فی کتب الفروع بذلک مأخوذ من کلام علی بن بابویه فإن الأصحاب کانوا یتمسکون بما یجدون فی کلامه عند إعواز النصوص فالأولی المواظبه علی التحنک فی جمیع الأوقات و من لم یکن متحنکا و أراد أن یصلی به فالأولی أن یقصد أنه مستحب فی نفسه لا أنه مستحب لأجل الصلاه انتهی.

۱- ۱. الکافی ج ۶ ص ۴۶۰ و ۴۶۱، التهذیب ج ۱ ص ۱۹۷.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۱۷۳.

۳- ۳. اقتعط الرجل: تعمم و لم یدر تحت الحنک و عباره الاساس: اقتعط العمامه: اذا لم یجعلها تحت حنکه، و قد نهی عن الاقتعاط و أمر بالتلحی.

۴- ۴. الطابقیه: هی العمه التی لا حنک لها.

۵- ۵. الفقیه ج ۱ ص ۱۷۲.

**[ترجمه]ظاهر آن است که این روایت از اهل سنّت باشد و شهید و دیگرانی که استحباب عمامه در نماز را ذکر کرده اند به آن استناد نموده اند. من در روایات خودمان دلیلی بر آن نیافتم. بله استحباب عمامه به طور مطلق در روایات زیادی آمده است که پوشیدن آن در نماز هم جزء آنهاست. همچنین استحباب پوشیدنِ لباسِ زیاد در نماز وارد شده که عمامه هم جزء آن است، به علاوه عمامه زینت هم هست پس مشمول آیه نیز می گردد. و چه بسا این روایت با تأیید شدنش با آنچه که ذکر کردیم در اثبات حکم استحباب کافی باشد، و می توان گفت ترک آن برای رعایت تواضع و تذلّل بهتر است، به همین دلیل در بعضی از مقامات امر به آن شده است و شاید احوط عدم قصد استحباب آن در خصوص نماز است، بلکه آن را به عنوان حالی از احوال بپوشد.

امّا اصحاب گفته اند که عمامه بدون حَنَک کراهت دارد، و در معتبر آن را به علمای ما نسبت داده است. در منتهی گفته است: همه علمای ما به اجماع همین را گفته اند، و این هم مثل اصل عمامه است، زیرا روایات وارد شده درباره آن اختصاص به حال نماز ندارد. در منتهی پس از ذکر روایاتی می گوید: از این روایات استفاده می شود که ترک حنک در حال نماز و غیر آن کراهت دارد. آن روایات از این قرارند:

روایت کلینی و شیخ - . الکافی ۶ : ۴۶۰ و ۴۶۱، التهذیب ۱ : ۱۹۷ - به طرق فراوان از امام صادق علیه السلام که فرمود: هر کس عمامه گذاشت و حنک نبست و آنگاه درد بی درمان گرفت فقط خودش را سرزنش کند.

و در من لایحضره الفقیه - . الفقیه ۱ : ۱۷۳ -

از آن حضرت روایت می کند: تعجب می کنم از کسی که درخواست حاجت می کند در حالی که عمامه و تحت الحنک بسته است، چرا حاجتش برآورده نمی شود! و پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: فرق بین مسلمانان و مشرکان عمامه بستن زیر چانه است. و این حکم در ابتدای اسلام بوده است. سپس می گوید: اهل خلاف نیز از آن حضرت نقل کرده اند که امر کرد دنباله عمامه را زیر چانه قرار دهند و از «اقتعاط» (نینداختن حنک عمامه در زیر حَنَک) نهی فرمود. - . اقتعط الرجل: یعنی عمامه بست و تحت الحنک نبست. و در «الاساس» عبارت «اقتعط العمامه» به این معنا دانسته که عمامه را زیر حنک نینداخته است، و از اقتعاط نهی، و به تلحّی امر کرده است. - پایان کلام من لایحضره الفقیه.

علامه رحمه الله در مختلف و متأخّران از او، از شیخ صدوق رحمه الله قول به تحریم را نقل کرده اند، و در فقیه این گونه آمده است: از مشایخمان (رض) شنیدم که می گفتند: نماز در «طابقیه» - . الطابقیه: عمامه ای که حنک ندارد. - جایز نیست. و جایز نیست که شخصِ با عمامه بدون اینکه تحت الحنک ببندد نماز بخواند. - . الفقیه ۱ : ۱۷۲ -

شیخ بهایی (قدس سره) می گوید: در احادیث چیزی نیافتیم که بر استحباب آن برای نماز دلالت داشته باشد، و از اینجاست که مرحوم شهید در ذکری گفته است: استحباب تحنّک عامّ است، و شاید حکم فقها به آن در کتاب‌های فروع برگرفته از کلام علی بن بابویه باشد، زیرا اصحاب هرگاه از نص جواب نمی گرفتند به آنچه در کلام او آمده بود تمسّک می کردند، پس بهتر این است که در همه وقت بر تحنّک مواظبت شود، و هر کس تحنّک نکرده و می خواهد نماز بخواند اولی آن است که تحنّک را مستحبّ فی نفسه قصد کند نه اینکه برای نماز مستحب است. پایان نقل قول.

**[ترجمه]

أقول

يمكن أن يستدل لذلك بما رواه

الْكُلَيْنِيُّ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: طَلَبَهُ الْعِلْمِ ثَلَاثَهٌ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ وَ صَاحِبُ الْفِقْهِ وَ الْعَقْلِ ذُو كَآبَهٍ وَ حَزَنٍ وَ سَهَرٍ قَدْ تَحَنَّكَ فِي بُرْنُسِهِ وَ قَامَ اللَّيْلَ فِي حِنْدِسِهِ إِلَى آخِرِ الْخَبَرِ(۱).

و فيه أيضا ما ترى.

و لنرجع إلى معنى التحنك فالظاهر من كلام بعض المتأخرين هو أن يدير جزء من العمامه تحت حنكه و يغرزه في الطرف الآخر كما يفعله أهل البحرين في زماننا و يوهمه كلام بعض اللغويين أيضا و الذي نفهمه من الأخبار هو إرسال طرف العمامه من تحت الحنك و إسداله كما مر في تحنيك الميت و كما هو المضبوط عند سادات بني الحسين عليه السلام أخذوه عن أجدادهم خلفا عن سلف و لم يذكر في تعمم الرسول و الأئمه عليهم السلام إلا هذا.

و لنذكر بعض عبارات اللغويين و بعض الأخبار ليتضح لك الأمر في ذلك قال الجوهري التحنك التلحي و هو أن تدير العمامه من تحت الحنك و قال الاقتعاط شد العمامه على الرأس من غير إداره تحت الحنك و في الحديث أنه نهى عن الاقتعاط و أمر بالتلحي و قال التلحي تطويق العمامه تحت الحنك ثم ذكر الخبر و قال الفيروزآبادي اقتعط تعمم و لم يدر تحت الحنك و قال العمه الطابقيه هي الاقتعاط و قال تحنك أدار العمامه تحت حنكه و قال الجزري فيه أنه نهى عن الاقتعاط هو أن يعتم بالعمامه و لا يجعل منها شيئا تحت ذقنه و قال فيه أنه نهى عن الاقتعاط و أمر بالتلحي هو جعل بعض العمامه تحت الحنك و الاقتعاط أن لا يجعل تحت حنكه منها شيئا و قال الزمخشري في الأساس اقتعط العمامه إذا لم يجعلها تحت حنكه ثم ذكر الحديث و قال الخليل في العين يقال اقتعط بالعمامه إذا اعتم بها و لم يدرها تحت الحنك.

و أما الأخبار

فَقَدْ رَوَى الْكُلَيْنِيُّ فِي الصَّحِيحِ عَنِ الرِّضَا عليه السلام: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ مُسَوِّمِينَ (۲) قَالَ الْعَمَائِمُ اعْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَسَدَلَهَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ

۱- ۱. الكافي ج ۱ ص ۴۹.

۲- ۲. آل عمران: ۱۲۵، و لفظ الآيه:« وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّهٌ- الى قوله تعالى- أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُنْزَلِينَ * بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُسَوِّمِينَ * وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى لَكُمْ» الخ. و الذي عندي أن العمامه كان يلبسها الناس تاره عند أسفارهم حفظا من الغبار و

الصعيد المرتفع من الجاده ألا يغبر رءوسهم و أشعارهم و يتلثمون بها دفعا للغبار و التراب أن يدخل فمهم و خياشيمهم، و ربما فعلوا ذلك لئلا يعرفهم الاعداء، و هذا ظاهر من شيمتهم. و قد يكونون يتعصبون بعصابه كالعمه لاجل الوجع و غير ذلك كما فعلوا ذلك بعد خروجهم من الحمام. و أمّا عند الحرب، فقد كان علامه يعلم بها الشجعان و الابطال كما قال الشاعر: أنا ابن جلا و طلاع الثنايا**متى أضع العمامه تعرفونى و ربما يعلمون بريش النعام كما هو سيره أبطال الاعاجم فى الحرب و قد فعل ذلك حمزه سيد الشهداء فى حرب أحد و أمّا الزبير و كان من الابطال تعمم بعمامه بيضاء، و أبو دجانه الأنصاريّ تعمم بعصابه حمراء، لم يعلم غيرهم الا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، عممه الاصحاب حين خروجه من المدينه الى أحد على ما صرّح به الواقدى. و أشار رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله الى علىّ عليه السلام أن يتعمم بعمامه الابطال، فتعذر باعوازه، فأمره أن يعلم رأسه بصوف، ففتل عليه السلام صوفا و عصب به رأسه كالعمامه امتثالا لامره(ص)، و الظاهر أنّها كانت كالعمه الطابقيه. و عندى أنه- نفسى لروحه الفداء- كان يتهضم أن يعد نفسه فى الابطال خصوصا مع صغر سنه، ما قرب العشرين من عمره و عدم خوضه غمرات الحروب بعد، حتى أنه صلوات اللّه الرحمن عليه لم يعلم رأسه بالعمامه و لا غيرها فى غزوه الخندق، مع أنّه قد شوهد منه يوم بدر ما لم يشاهد من سائر الابطال، و تثبته و ربط جأشه فى حرب أحد و مواساته للنبى صلّى اللّه عليه و آله حتّى قيل لا سيف الا ذو الفقار و لا فتى الا على. لكنه لما- قام صلّى اللّه عليه- الى مبارزه عمرو بن عبد ود، أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله عمامته السحاب من رأسه الشريف- و كان معلما به- فعمم به عليّا عليه السلام و أرسل طرفا منها الى صدره و طرفا منها الى خلفه و قال: هكذا تيجان الملائكه، يريد بذلك ما يجعل على الرأس علامه يعرف بها لا اكليل الملك، و لذلك قيل: العمائم تيجان العرب، و الا فالعرب متى كانوا ملوكا حتّى يكون تيجانهم العمائم، مع أنهم كانوا يلبسونها فى الاسفار و الغزوات و الغارات و الحمامات. و أمّا فى بدر، فلم يكن معشر المسلمين متخذين أهبه القتال، بل كانوا خارجين طلبا للعير يودون أن غير ذات الشوكه تكون لهم، فلم يتعلم بالعمامه يومئذ الا زبير بن العوام، و لما نزلت الملائكه نصره لهم فى زى الابطال مع العمائم البيض، كان يفتخر بذلك. و انما نزلت الملائكه كذلك ترعيبا لقريش، كما نزلت يوم حنين مع العمائم الحمر: لما صف المسلمون مع قله عددهم و اعواز الاسلحه و الفرس بينهم، توهمت قريش أن يكون للمسلمين كمين فبعثوا عمير بن وهب الجمحى فاستجال بفرسه حول العسكر ثمّ صوب الوادى و صعد الاتلال و رجع اليهم فقال: هم ثلاث مائه يزيدون قليلا أو ينقصون، ليس يرى لهم كمين و مدد، فتعجبت قريش من جساره المسلمين مع هذه العده و العده كيف صفوا فى مقابلهم و هم زهاء عشره آلاف و أكثرهم الابطال، و لما اطمأنوا أن لا مدد للمسلمين تجرأ أبو جهل فقال: احملوا عليهم، ما هم الا أكله رأس، و لو بعثنا اليهم عبيدنا لاخذوهم أخذا باليد. فلما التقى الجمعان، و حمى الوطيس، نزلت خمسه آلاف من الملائكه مسومين، فتراءت فى أعين المشركين أن جما غفيرا من الابطال معلمين بعلامه الشجعان انحدرت من أعلى الوادى كالسيل، يهجمون عليهم فلم تر قريش الا و أن هذا الجم الغفير من الشجعان كان كمينا للمسلمين و مددا لهم على قريش فصفروا استهم و انتفخ سحرهم و انهزموا مدبرين لا يلوون على شى ء و هكذا تنزلت الملائكه يوم حنين معلمين بالعمائم الحمر و أرعبوا المشركين. هذا شأن نزول الملائكه مسومين بتيجان العمائم علامه الابطال، الا أن الملائكه كانوا قد أرسلوا طرف العمامه ارسالا، و شأن العرب و منهم قريش أنهم كانوا يعلمون بالعمائم يغتبطون اغتباطا، فنهى رسول اللّه عن كل عمّه- اذا كانت العمه للغزو- الا بزى الملائكه؛ و نهى عن العمه الطابقيه لذلك، و أمّا إذا لم يكن العمه للحرب، بل كان فى السفر للحفظ عن الغبار و التراب الصاعد، فالسيره المعروفه عندهم التلحى بالعمائم تحت الحنك و فوق اللحى شبه اللثام حائدا عن الغبار و مضاره، و لم يرد من نزول الملائكه و لا غيره ما ينافى هذه السيره، الا ما أيدته الاخبار الكثيره بأن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أمر بالتلحى و اداره العمامه تحت الحنك. فاذا تحرر محل النزاع و محط الأحاديث و موارد الاخبار فعليك بمراجعه أخبار الباب.

وَ مِنْ خَلْفِهِ وَ اعْتَمَّ جَبْرَئِيلُ علیه السلام فَسَدَلَهَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ (۱).

وَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: كَانَتْ عَلَى الْمَلَائِكَهِ الْعَمَائِمُ الْبِيضُ الْمُرْسَلَهُ يَوْمَ بَدْرٍ(۲).

وَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: عَمَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً علیه السلام بِيَدِهِ فَسَدَلَهَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ قَصَّرَهَا مِنْ خَلْفِهِ قَدْرَ أَرْبَعِ أَصَابِعَ ثُمَّ قَالَ أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ ثُمَّ قَالَ أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ هَكَذَا تِيجَانُ الْمَلَائِكَهِ(۳).

وَ عَنْ يَاسِرٍ الْخَادِمِ قَالَ: لَمَّا حَضَرَ الْعِيدُ بَعَثَ الْمَأْمُونُ إِلَى الرِّضَا علیه السلام يَسْأَلُهُ أَنْ يَرْكَبَ وَ يَحْضُرَ الْعِيدَ وَ يُصَلِّيَ وَ يَخْطُبَ فَبَعَثَ إِلَيْهِ الرِّضَا علیه السلام يَسْتَعْفِيهِ فَأَلَحَّ عَلَيْهِ فَقَالَ إِنْ لَمْ تَعْفُنِي خَرَجْتُ كَمَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ اخْرُجْ كَيْفَ شِئْتَ فَسَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ فَلَمَّا طَلَعَتِ الشَّمْسُ قَامَ علیه السلام فَاغْتَسَلَ فَتَعَمَّمَ بِعِمَامَهٍ بَيْضَاءَ مِنْ قُطْنٍ أَلْقَى طَرَفاً مِنْهَا عَلَى صَدْرِهِ وَ طَرَفاً بَيْنَ كَتِفَيْهِ وَ تَشَمَّرَ إِلَى آخِرِ الْخَبَرِ.

اختصرنا الحديث (۴).

و رواه المفيد فی الإرشاد بسند صحيح (۵).

وَ رَوَى الطَّبْرِسِيُّ ره فِي الْمَكَارِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ عَلِيَ

۱- ۱. الكافی ج ۶ ص ۴۶۰.
۲- ۲. الكافی ج ۶ ص ۴۶۱.
۳- ۳. الكافی ج ۶ ص ۴۶۱.
۴- ۴. الكافی ج ۲ ص ۴۸۹ فی حديث طويل.
۵- ۵. الإرشاد ص ۲۹۳.

بْنَ الْحُسَيْنِ علیه السلام دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَ عَلَيْهِ عِمَامَهٌ سَوْدَاءُ قَدْ أَرْسَلَ طَرَفَيْهَا بَيْنَ كَتِفَيْهِ (۱).

و قال السید بن طاوس قدس سره

رُوِّينَا عَنْ أَبِی الْعَبَّاسِ أَحْمَدَ بْنِ عُقْدَهَ فِی كِتَابِهِ الَّذِی سَمَّاهُ كِتَابَ الْوَلَايَهِ بِإِسْنَادِهِ إِلَی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بِشْرٍ صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍّ إِلَی عَلِيٍّ علیه السلام فَعَمَّمَهُ وَ أَسْدَلَ الْعِمَامَهَ بَيْنَ كَتِفَيْهِ وَ قَالَ هَكَذَا أَيَّدَنِی رَبِّی يَوْمَ حُنَيْنٍ بِالْمَلَائِكَهِ مُعَمَّمِينَ قَدْ أَسْدَلُوا الْعَمَائِمَ وَ ذَلِكَ حَجْزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُشْرِكِينَ إِلَی آخِرِ الْخَبَرِ(۲).

وَ قَالَ فِی الْحَدِيثِ الْآخَرِ: عَمَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍّ عِمَامَهً سَدَلَهَا بَيْنَ كَتِفَيْهِ وَ قَالَ هَكَذَا أَيَّدَنِی رَبِّی بِالْمَلَائِكَهِ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ وَالَی اللَّهُ مَنْ وَالاهُ وَ عَادَی اللَّهُ مَنْ عَادَاهُ.

ثم قال السید أقول هذا لفظ ما رویناه أردنا أن نذكره لتعلم وصف العمامه فی السفر الذی تخشاه انتهی كلامه ره (۳).

و أقول لم یتعرض فی شی ء من تلک الروایات لإداره العمامه تحت الحنک علی الوجه الذی فهمه أهل عصرنا مع التعرض لتفصیل أحوال العمائم و كیفیتها و قوله صلی الله علیه و آله و ذلک حجز بین المسلمین و المشركین مشیرا إلی السدل فی هذا الخبر وقع مكان قوله صلی الله علیه و آله الفرق بین المسلمین و المشركین التلحی بالعمائم و أكثر كلمات اللغویین أیضا لا تأبی عما ذكرنا إذ إداره رأس العمامه من خلف إلی الصدر إداره أیضا بل كلام الجزری و الزمخشری حیث قالا إن لا یجعل شیئا منها تحت حنكه فیما ذكرنا أظهر و الظاهر من كلام السید أیضا أن فهمه موافق لفهمنا لأنه قال أولا الفصل الثانی فیما نذكره من التحنک للعمامه عند تحقق عزمک علی السفر لتسلم من الخطر ثم قال بعد إیراد الروایتین ما قدمنا ذكره فظهر أنه فسر التحنک بما ورد شرحه فی الروایتین من إسدال العمامه.

۱- ۱. مكارم الأخلاق ص ۱۳۸.

۲- ۲. أمان الاخطار ص ۹۱.

۳- ۳. أمان الاخطار ص ۹۱.

وَ رَوَى الْكُلَيْنِيُّ وَ الشَّيْخُ (۱) عَنْ عُثْمَانَ النَّوَّاءِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنِّی أَغْسِلُ الْمَوْتَی قَالَ أَ وَ تُحْسِنُ قُلْتُ إِنِّی أَغْسِلُ فَقَالَ إِذَا غَسَلْتَ فَارْفُقْ بِهِ وَ لَا تَغْمِزْهُ وَ لَا تَمَسَّ مَسَامِعَهُ بِكَافُورٍ وَ إِذَا عَمَّمْتَهُ فَلَا تُعَمِّمْهُ عِمَّةَ الْأَعْرَابِيِّ قُلْتُ كَیْفَ أَصْنَعُ قَالَ خُذِ الْعِمَامَةَ مِنْ وَسَطِهَا وَ انْشُرْهَا عَلَی رَأْسِهِ ثُمَّ رُدَّهَا إِلَی خَلْفِهِ وَ اطْرَحْ طَرَفَيْهَا عَلَی صَدْرِهِ.

و كذا سائر أخبار تعميم الميت ليس فی شی ء منها غير إسدال طرفی العمامه علی صدره كما عرفت فی باب التكفين فلو فعل ذلك فی جميع الأوقات أو عند الصلوات لا بقصد الخصوص كان أولی و لو جمع بينهما كان أحوط.

**[ترجمه]می توان برای این حکم به مرفوعه کلینی استدلال نمود که از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: «طالبان علم سه دسته اند... و حدیث را ادامه داده تا اینجا که می گوید: و صاحب فقه و عقل که گرفتار حزن شدید و اندوه و بی خوابی است و در شب تحت الحنک انداخته و در تاریکی شب به عبادت ایستاده است... تا آخر روایت. - . الکافی ۱ : ۴۹ - که در آن هم اشکالی که می بینی وجود دارد.

اکنون باید به معنای «تحنّک» رجوع کنیم؛ ظاهر کلام بعضی متأخّران آن است که تحنّک به معنای گرداندنِ قسمتی از عمامه در زیر چانه (حَنَک) و داخل کردن آن در طرف دیگر است، مانند مردم بحرین در زمان کنونی. کلام بعضی از اهل لغت نیز تا حدودی همین معنا را می رساند. معنایی که ما از روایات برداشت می کنیم این است که تحنّک یعنی انداختن یک طرف عمامه زیر چانه و رها کردنِ آن؛ همان طور که در تحنیک میّت گذشت و سادات حسینی هم نسل به نسل این گونه تحت الحنک بستن را از اجدادشان فراگرفته و می بندند، و در عمامه بستن رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام هم فقط همین روش ذکر شده است.

اکنون برخی از عبارات لغویان و بعضی روایات را ذکر می کنیم تا برای خوانندگان مطلب روشن گردد. جوهری گفته است: تحنّک یعنی تَلَحّی، به این صورت که عمامه را از زیر چانه بگردانی. نیز می گوید: اِقتعاط یعنی بستن عمامه روی سر بدون گرداندن زیر چانه. و در حدیث آمده است که: از اقتعاط نهی فرمود و امر به تلَحّی کرد. و می گوید: تلحّی یعنی انداختن عمامه به زیر چانه به صورت طوق. آنگاه روایت را ذکر کرده است. فیروزآبادی می گوید: اقتَعَطَ یعنی عمامه بست اما تحت الحنک را زیر چانه نینداخت. و گفته است: «العَمّه الطابقیه» همان اقتعاط است. و می گوید: تحَنَّکَ یعنی عمامه را زیر چانه اش گرداند. و جزری گفته است: پیامبر از اقتعاط نهی کرد، یعنی از بستن عمامه به طوری که چیزی از آن را زیر چانه نیندازند، و گفته است پیامبر از اقتعاط نهی کرد و امر به تلحّی کرد، یعنی اینکه مقداری از عمامه را زیر چانه ببرند و اقتعاط یعنی اینکه چیزی از عمامه را زیر چانه نبرد. زمخشری در اساس البلاغه گفته است: «اقتَعَط العمامه» یعنی عمامه را زیر چانه نبرد، و آنگاه روایت را ذکر می کند. خلیل در کتاب العین می گوید: گفته می شود که «اقتعطَ بالعمامه» یعنی عمامه ببندد و آن را زیر چانه اش نگرداند .

و امّا روایات:

کلینی به سند صحیح از امام رضا علیه السلام روایت می کند که در تفسیر «مُسَوِّمِینَ» - . آل عمران / ۱۲۵ - فرمود: مقصود عمامه هاست؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله عمامه بست و آن را از جلو و پشت خودش رها کرد، جبرئیل نیز عمامه گذاشت

و آن را از جلو و پشت رها کرد. -. الکافی ۶ : ۴۶۰ -

و از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: در روز بدر فرشته ها عمامه سفید بسته و آن را باز گذاشته بودند. -. همان ۶ : ۴۶۱ -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله با دست خود برای علی علیه السلام عمامه گذاشت و آن را از جلو آویزان کرد و از پشت به اندازه چهار انگشت کوتاه کرد. سپس به او فرمود: برگرد! برگشت، بعد فرمود: رو کن! رو کرد؛ آنگاه فرمود: تاج‌های فرشتگان هم همینطور است. -. همان -

و از یاسر خادم نقل کرده اند که گفت: وقتی روز عید شد، مأمون دنبال امام رضا علیه السلام فرستاد و از ایشان خواست تا سوار شود و برای نماز عید حاضر گردد و نماز و خطبه را بخواند. امام رضا علیه السلام پیکی به سوی او فرستاد و خواست تا ایشان را از این کار معاف بدارد. امّا مأمون اصرار ورزید. امام فرمود: اگر مرا معاف نمی داری من همانطور خارج می شوم که رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرمؤمنان علیه السلام خارج شدند. مأمون گفت: هرطور خواستی خارج شو... و روایت را ادامه می دهد تا اینجا که می گوید: وقتی خورشید طلوع کرد امام علیه السلام برخاست، غسل کرد، عمامه پنبه ای سفیدی پوشید، یک طرف آن را روی سینه و یک طرف را از پشت بین دو کتفش انداخت و آماده شد... تا آخر روایت.

ما روایت را به اختصار آوردیم. -. همان ۲ : ۴۸۹ -

مفید این روایت را به سند صحیح در ارشاد ذکر کرده است. -. الإرشاد : ۲۹۳ -

طبرسی رحمه الله در مکارم الاخلاق روایت می کند که امام علی بن الحسین علیه السلام وارد مسجد شد در حالی که عمامه ای سیاه پوشیده بود و دو سر آن را بین دو کِتفش رها کرده بود. -. مکارم الاخلاق : ۱۳۸ -

سید بن طاوس (قدس سره) گوید: ابوالعباس احمد بن عُقده در کتاب خود بنام «کتاب الولایه» با ذکر سند از عبدالله بن بشر - صحابی رسول خدا صلی الله علیه و آله - روایت کرده است که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز غدیر خم نزد علی علیه السلام فرستاد، بر سر او عمامه گذاشت و عمامه را بین دو کتف او رها گذاشت و فرمود: این گونه پروردگارم مرا در روز حُنین به وسیله فرشتگانی تأیید فرمود که عمامه داشتند و آنها را رها گذاشته بودند، و آن میزان تشخیص مسلمانان از مشرکان است... تا آخر روایت. -. أمان الاخطار : ۹۱ -

و در حدیث دیگر گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز غدیر خم برای علی عمامه ای بست و آن را بین دو کتفش رها گذاشت و فرمود: این گونه پروردگارم مرا به وسیله فرشتگان تأیید فرمود. سپس دست علی را گرفت و گفت: ای مردم هر کس من مولای اویم این علی نیز مولای اوست، خداوند دوست دارد هر کسی که او را دوست دارد و دشمن دارد هر کسی با او دشمنی ورزد.

پس از این سید بن طاوس می گوید: می گویم: این عین روایتی است که به ما رسیده و آن را ذکر کردیم تا بدانی در سفری

که از آن ترس داری، عمامه چگونه است. پایان کلام سید. - . همان -

مؤلف گوید: در هیچ کدام از این روایت‌ها با اینکه وضعیت و چگونگی عمامه ها مطرح شده، بحثی از گرداندن عمامه در زیر چانه به طوری که امروزی ها فهمیده اند، نبود .

و کلام پیامبر صلی الله علیه و آله که فرمود «آن میزان تشخیص مسلمانان از مشرکان است» اشاره به رها کردن عمامه است که به جای این جمله آمده است «فرق میان مسلمانان و مشرکان عمامه بستن زیر چانه است». و اکثر گفته های اهل لغت نیز مخالف آنچه ما ذکر کردیم نیست، زیرا گرداندن سر عمامه از پشت به سمت سینه نیز گرداندن محسوب می شود، بلکه کلام جزری و زمخشری که گفتند «یعنی قسمتی از آن را زیر چانه اش قرار ندهد»، در چیزی که ما گفتیم اظهر است. از کلام سید بن طاوس نیز این گونه ظاهر است که ایشان هم همانی را فهمیده که ما فهمیدیم، زیرا اولاً گفته است: فصل دوم در آنچه که از تحنّک برای عمامه هنگام عزم سفر به منظور سلامت از خطرها ذکر می کنیم. آنگاه پس از ذکر دو روایتی که ما پیشتر آوردیم می گوید: پس با شرحی که در دو روایت آمد روشن شد که «تحنّک» یعنی رها ساختن عمامه.

کلینی و شیخ - . الکافی ۳ : ۱۴۴، التهذیب ۱ : ۸۸ - از عثمان نَوّاء روایت کرده اند که گفت: کار من مرده شویی است. فرمود: این کار را خوب بلدی؟ گفتم: شغلم این است. فرمود: وقتی غُسل می دهی با مرده مدارا کن، او را فشار نده، در گوش‌هایش کافور نکش، اگر برایش عمامه گذاشتی، عمامه را مانند بادیه نشین‌ها مپیچ. گفتم: چگونه ببندم؟ فرمود: وسط عمامه را روی سرش پهن کن و بعد آن را به پشت سرش برگردان و دو طرف آن را روی سینه بینداز.

به همین ترتیب در دیگر روایاتِ عمامه بستن برای مرده هم - چنانچه در باب تکفین دانستی - جز انداختنِ دو طرف عمامه بر روی سینه چیزی نیامده است، پس وقتی در تمام اوقات به همین صورت ببندد یا در نمازها بدون قصد خصوصیت ببندد بهتر است، و احوط آن است که بین این دو حالت جمع نماید .

**[ترجمه]

«۴»

الْمَنَاقِبُ، لِابْنِ شَهْرَآشُوبَ: سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَنْ عِلَّةِ مَا يُصَلَّى فِيهِ مِنَ الثِّيَابِ فَقَالَ إِنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ فَإِنَّ جَسَدَهُ وَ ثِيَابَهُ وَ كُلَّ شَيْ ءٍ حَوْلَهُ يُسَبِّحُ (۲).

**[ترجمه]مناقب آل ابی طالب: از امیر مؤمنان علیه السلام درباره علت لباس‌هایی که با آن نماز می‌خوانند پرسیدند؛ ایشان فرمود: انسان وقتی در نماز است، بدن، لباس‌ها و هر چیزی که اطراف اوست تسبیح می گویند. - . مناقب آل أبی طالب ۲ : ۳۷۷ -

**[ترجمه]

«۵»

مَعَانِي الْأَخْبَارِ، مُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ الزَّنْجَانِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سَلَّامٍ بِأَسَانِيدَ مُتَّصِلَةٍ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: أَنَّهُ نَهَى عَنْ لِبْسَتَيْنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ وَ أَنْ يَلْتَحِفَ (۳)

الرَّجُلُ بِثَوْبٍ لَيْسَ بَيْنَ فَرْجِهِ وَ بَيْنَ السَّمَاءِ شَيْ ءٌ.

قال الأصمعی اشتمال الصماء عند العرب أن یشتمل الرجل بثوبه فیجلل به جسده کله و لا یرفع منه جانبا فیخرج منه یده و أما الفقهاء فإنهم یقولون هو أن یشتمل الرجل بثوب واحد لیس علیه غیره ثم یرفعه من أحد جانبیه فیضعه علی منکبه یبدو منه فرجه، وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام:(۴) الْتِحَافُ الصَّمَّاءِ هُوَ أَنْ يُدْخِلَ الرَّجُلُ رِدَاءَهُ تَحْتَ إِبْطِهِ ثُمَّ يَجْعَلَ طَرَفَيْهِ عَلَى مَنْكِبٍ وَاحِدٍ.

و هذا هو التأویل الصحیح

ص: ۲۰۰

۱- ۱. الکافی ج ۳ ص ۱۴۴، التهذیب ج ۱ ص ۸۸.

۲- ۲. مناقب آل أبی طالب ج ۲ ص ۳۷۷.

۳- ۳. فی المصدر: أن یحتبی.

۴- ۴. کانه- رحمه اللّه- ناظر الی الحدیث الآتی.

دون ما خالفه (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: قاسم بن سلّام با سندهای متّصل به پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده است که ایشان از از دو نوع پوشش نهی نمود: یکی «اشتمال الصّمّاء» و دیگر آنکه مرد لباسی به دور خود بپیچد که بین عورتش و آسمان حائلی نباشد. اصمعی گوید: «اشتمال الصّمّاء» در عُرف عرب آن است که مرد لباس خود را طوری به تن کند که تمام بدنش به آن پوشانده شود، و هیچ طرف از آن را نمی‌تواند بالا ببرد که دستش را از آن بیرون آورد. و اما فقهاء گویند «اشتمال الصّمّاء» آن است که مرد فقط یک لباس بپوشد و غیر آن چیزی دیگر به تن نداشته باشد، بعد آن را از یک گوشه اش بلند کند و بر دوش خود بیندازد و از آن جهت عورتش پیدا شود. و امام صادق علیه السلام فرمود: جامه به خود پیچیدن (صمّاء) آن است که مرد ردایش را زیر بغل خود داخل نماید، بعد دو طرف آن را جمع کند و بر روی یک دوش خود بیندازد، و این تأویل درست می باشد و غیر آن صحیح نیست. - . معانی الاخبار : ۲۸۱ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: إِيَّاكَ وَ الْتِحَافَ الصَّمَّاءِ قَالَ قُلْتُ وَ مَا الصَّمَّاءُ قَالَ أَنْ تُدْخِلَ الثَّوْبَ مِنْ تَحْتِ جَنَاحِكَ فَتَجْعَلَهُ عَلَى مَنْكِبٍ وَاحِدٍ(۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: زراره روایت می کند که امام باقر علیه السلام فرمود: بر حذر باش از پوشیدن لباس به طور «صمّاء». گوید: گفتم: «صمّاء» چیست؟ فرمود: یعنی یک سوی لباس را از زیر بغلت داخل کنی و آن سوی دیگر را بر روی یکی از شانه هایت قرار دهی. - . همان : ۳۹۰، الکافی ۳ : ۳۹۴ -

**[ترجمه]

«۷»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُصَدِّقِ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَؤُمُّ بِقَوْمٍ يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَتَوَشَّحَ قَالَ لَا يُصَلِّي الرَّجُلُ بِقَوْمٍ وَ هُوَ مُتَوَشِّحٌ فَوْقَ ثِيَابِهِ وَ إِنْ كَانَتْ عَلَيْهِ ثِيَابٌ كَثِيرَةٌ لِأَنَّ الْإِمَامَ لَا يَجُوزُ لَهُ الصَّلَاةُ وَ هُوَ مُتَوَشِّحٌ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: عمّار گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که امام جماعت قومی شده است، آیا می تواند لباس را زیر بغل خود درآورد و بر ران خود بیاویزد؟ فرمود: کسی که امام جماعت می شود نباید روی لباس‌هایش جامه ای را به صورت حمایل به تن کند اگر چه لباس‌هایش زیاد باشند، زیرا کسی حق ندارد امام جماعت شود در حالی که لباس را زیر بغل خود درآورده و بر ران خود آویخته است؟. - . علل الشرائع ۲ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ أَبِی مَسْرُوقٍ النَّهْدِیِّ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ وَاقِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا كُرِهَ التَّوَشُّحُ فَوْقَ الْقَمِيصِ لِأَنَّهُ مِنْ فِعْلِ الْجَبَابِرَهِ(۴).

**[ترجمه]علل الشرائع: هیثم بن واقد روایت می کند که امام صادق علیه السلام فرمود: پوشیدن «وشاح» (پارچه ای که بصورت حمایل می پوشند) روی پیراهن کراهت دارد، زیرا از جمله کارهای ظالمان است. - . همان ۲ : ۱۹ -

**[ترجمه]

«۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ جَمَاعَهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ مَا الْعِلَّهُ الَّتِی مِنْ أَجْلِهَا لَا يُصَلِّی الرَّجُلُ وَ هُوَ مُتَوَشِّحٌ فَوْقَ الْقَمِيصِ قَالَ لِعِلَّهِ التَّكَبُّرِ فِی مَوْضِعِ الِاسْتِكَانَهِ وَ الذُّلِ (۵).

**[ترجمه]علل الشرائع: از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نقل شده که از ایشان درباره علّت منع مَرد از نماز با وِشاح روی پیراهن سؤال شد، فرمود: به علت تکبّر در جایی که موضع فروتنی و مذلّت است. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَا يُصَلِّی الرَّجُلُ فِی قَمِيصٍ مُتَوَشِّحاً

ص: ۲۰۱

۱- ۱. معانی الأخبار ص ۲۸۱ فی حدیث طویل.

۲- ۲. معانی الأخبار: ۳۹۰ باب نوادر الکتاب تحت الرقم ۳۲، و تراه فی الکافی ج ۳ ص ۳۹۴.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۸ فی حدیث.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۹.

۵- ۵. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۹.

بِهِ فَإِنَّهُ مِنْ أَفْعَالِ قَوْمِ لُوطٍ(۱).

**[ترجمه]الخصال: ابوبصیر و محمد بن مسلم از امام صادق و ایشان از پدرانش از امیرمؤمنان علیهم السلام روایت می کنند که فرمود: مرد نباید پیراهنش را به صورت وِشاح (حمایل) بپوشد و نماز بخواند، زیرا این کار از عادات قوم لوط بود. - . الخصال ۲ : ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ الْمَلِكِ الْقُمِّيُّ فَقَالَ أَصْلَحَكَ اللَّهُ أَشْرَبُ وَ أَنَا قَائِمٌ فَقَالَ إِنْ شِئْتَ قَالَ فَأَشْرَبُ بِنَفَسٍ وَاحِدٍ حَتَّى أَرْوَى قَالَ إِنْ شِئْتَ قَالَ فَأَسْجُدُ وَ يَدِی فِی ثَوْبِی قَالَ إِنْ شِئْتَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنِّی وَ اللَّهِ مَا مِنْ هَذَا وَ شِبْهِهِ أَخَافُ عَلَيْكُمْ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: عبدالله بن حجّاج گوید: نزد امام صادق علیه السلام بودم که عبدالملک قمی خدمت ایشان آمد و گفت: خداوند شما را به سلامت بدارد، من ایستاده آب می نوشم! فرمود: اگر خواستی بنوش. گفت: به یک نفس می نوشم تا سیراب شوم، فرمود: اشکال ندارد. گفت: سجده می کنم در حالی که دستم داخل لباسم است؛ فرمود: اشکال ندارد. آنگاه امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا قسم نگرانی من برای شما به خاطر این چیزها و امثال آن نیست. - . المحاسن : ۵۸۱ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أنه یجوز للرجل أن یصلی و یده تحت ثوبه قال فی المنتهی یجوز للرجل أن یصلی و یداه تحت ثوبه و إن أخرجهما کان أولی

لِمَا رَوَاهُ الشَّيْخُ فِی الصَّحِيحِ (۳)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّی وَ لَا يُخْرِجُ يَدَيْهِ مِنْ ثَوْبِهِ فَقَالَ إِنْ أَخْرَجَ يَدَيْهِ فَحَسَنٌ وَ إِنْ لَمْ يُخْرِجْ فَلَا بَأْسَ.

و لا یعارض هذا ما رواه

الشَّيْخُ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِی (۴)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّی وَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِی ثَوْبِهِ قَالَ إِنْ كَانَ ثَوْبٌ آخَرُ إِزَارٌ أَوْ سَرَاوِيلُ فَلَا بَأْسَ

وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ فَلَا يَجُوزُ ذَلِكَ وَ إِنْ أَدْخَلَ يَداً وَاحِدَةً وَ لَمْ يُدْخِلِ الْأُخْرَى فَلَا بَأْسَ.

أما أولا فلأن رواتها ضعيفه و أما ثانيا فلأنها معارضه للأصل المقتضى للجواز و أما ثالثا فلأن قوله لا يجوز يحمل على الكراهيه لاحتماله ذلك انتهى.

و قال فى الدروس يستحب جعل اليدين بارزتين أو فى الكمين لا تحت الثياب.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که جایز است مرد در نماز دستش را داخل لباس کند. در منتهی گفته است: برای مرد جایز است که در نماز دستانش داخل لباسش باشد، و اولی آن است که آنها را بیرون بیاورد .

به دلیل روایت صحیحی - . التهذیب ۱ : ۲۳۸ - که شیخ از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام آورده است که گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که نماز می خوانـد و دستانش را از لباسش بیرون نمی گذارد؛ فرمود: اگر دستانش را بیرون بیاورد خوب است و اگر هم بیرون نیاورد اشکال ندارد.

این روایت تعارضی با روایت شیخ از عمّار ساباطی - . همان - ندارد که از امام صادق علیه السلام روایت می کند: از ایشان درباره مردی پرسیدم که در نماز دستانش را داخل لباسش می کند، فرمود: اگر دستش زیر لباس دیگری مانند اِزار یا سراویل بود اشکال ندارد، امّا اگر این گونه نباشد جایز نیست، و اگر یک دستش را داخل کند و دیگری بیرون باشد اشکال ندارد.

زیرا اوّلاً: راویان روایت دوم ضعیفند. و ثانیاً: اگر هم تعارضی باشد، تعارض آن با اصلی است که مقتضیِ جواز است. و ثالثاً: عبارت «جایز نیست» حمل بر کراهت می شود، زیرا احتمال آن وجود دارد. پایان نقل قول.

و در دروس گفته است: مستحب است دو دست را بیرون یا داخل آستین کنند نه در زیر لباس.

**[ترجمه]

«۱۲»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، وَ قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَتَوَشَّحُ بِالثَّوْبِ فَيَقَعُ عَلَى الْأَرْضِ أَوْ يُجَاوِزُهُ

ص: ۲۰۲

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۶۴.

۲- ۲. المحاسن ص ۵۸۱.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

عَاتِقَهُ أَ يَصْلُحُ قَالَ لَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل، قرب الاسناد: علی بن جعفر به روایت از برادرش امام موسی علیه السلام گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که لباسش را به صورت «وِشاح» (حمایل) می پوشد، و به زمین می خورد یا زیر بغل می اندازد، آیا این کار درست است؟ فرمود: اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۱۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۱۳»

الْمُقْنِعُ،: إِيَّاكَ وَ سَدْلَ الثَّوْبِ فِي الصَّلَاهِ فَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام خَرَجَ عَلَى قَوْمٍ يُصَلُّونَ قَدْ أَسْدَلُوا أَرْدِيَتَهُمْ فَقَالَ مَا لَكُمْ قَدْ أَسْدَلْتُمْ ثِيَابَكُمْ كَأَنَّكُمْ يَهُودُ قَدْ خَرَجُوا مِنْ فُهْرِهِمْ يَعْنِي مِنْ بِيَعِهِمْ (۲).

**[ترجمه]المُقنِع: مبادا در نماز، لباست را رها کنی؛ که امیر مؤمنان علیه السلام به قومی برخورد که رداهایشان را رها کرده بودند، پس به آنها فرمود: چرا لباستان را رها کرده اید! مانند یهودانی شده اید که تازه از معابدشان بیرون آمده اند. - . المقنع : ۲۳ و ۲۴ چاپ اسلامیه -

**[ترجمه]

«۱۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ طَرِيفٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا كُرِهَ السَّدْلُ عَلَى الْأُزُرِ بِغَيْرِ قَمِيصٍ فَأَمَّا عَلَى الْقَمِيصِ وَ الْجِبَابِ فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: حسین بن علوان از امام صادق علیه السلام و ایشان از پدرش نقل می کند که فرمود: رها کردن لباس بر روی اِزار و بدون پیراهن مکروه است، امّا بر روی پیراهن و جُبّه اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۵۴ چاپ سنگی، ۷۳ چاپ نجف -

**[ترجمه]

تبيين: و تفصيل

اعلم أن هذه الأخبار تشتمل على أحكام الأول المنع من اشتمال الصماء و هو أن تجلل جسدك بثوبك نحو شمله الأعراب بأكسيتهم و هو أن يرد الكساء من قبل يمينه على يده اليسرى و عاتقه الأيسر ثم يرده ثانيه من خلفه على يده اليمنى و عاتقه الأيمن فيغطيهما جميعا.

و ذكر أبو عبيد أن الفقهاء يقولون هو أن يشتمل بثوب واحد ليس عليه غيره ثم يرفعه من أحد جانبيه فيضعه على منكبه فيبدو منه فرجه فإذا قلت اشتمل فلان الصماء كأنك قلت اشتمل الشمله التى تعرف بهذا الاسم لأن الصماء ضرب من الاشتمال افتعال من الشمله و هو كساء يتغطى به و يتلفف فيه و المنهى عنه هو التجلل بالثوب و إسباله من غير أن يرفع طرفه و منه الحديث نهى عن اشتمال الصماء و هو أن يتجلل الرجل بثوبه و لا يرفع منه جانبا و إنما قيل له صماء لأنه يشد على يديه و رجليه المنافذ كلها كالصخره الصماء التى ليس فيها خرق و لا صدع و الفقهاء يقولون هو أن يتغطى بثوب واحد ليس عليه غيره ثم يرفعه من أحد جانبيه فيضعه على منكبه فتكشف عورته.

ص: ٢٠٣

١- ١. قرب الإسناد ص ١١۶ ط نجف.

٢- ٢. المقنع ص ٢٣ و ٢۴ ط الإسلاميه.

٣- ٣. قرب الإسناد ص ۵۴ ط حجر ٧٣ ط نجف.

و قال النووى فى شرح صحيح مسلم يكره على الأول لئلا تعرض له حاجه من دفع بعض الهوام أو غيره فيتعذر عليه أو يعسر و يحرم على الثانى إن انكشف بعض عورته و إلا يكره و هو بمهمله و مد.

و قال فى الغريبين من فسره بما قاله أبو عبيد فكراهته للتكشف و إبداء العوره و من فسره تفسير أهل اللغه فإنه كره أن يتزمل به شاملا جسده مخافه أن يدفع منها إلى حاله ساده لنفسه فيهلك.

و قال ابن فارس هو أن يلتحف بالثوب ثم يلقى الجانب الأيسر على الأيمن و قال فى المغرب لبسه الصماء هى عند العرب أن يشتمل بثوبه فيجلل جسده كله به و لا يرفع جانبا يخرج منه يده و قيل أن يشتمل بثوب واحد و ليس عليه إزار.

و قال الهروى هو أن يتجلل الرجل بثوبه لا يرفع منه جانبا و عن الأصمعى هو أن يشتمل بالثوب حتى يتجلل به جسده لا يرفع منه جانبا فيكون فيه فرجه يخرج منها يده.

وَ قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ مَسْعُودٍ فِي شَرْحِ السُّنَّهِ رُوِيَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُمْ ثَوْبَانِ فَلْيُصَلِّ فِيهِمَا فَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا ثَوْبٌ فَلْيَتَّزِرْ وَ لَا يَشْتَمِلِ اشْتِمَالَ الْيَهُودِ.

هو أن يجلل بدنه الثوب و يسدله من غير أن يشيل طرفه فأما اشتمال الصماء الذى جاء فى الحديث هو أن يجلل بدنه الثوب ثم يرفع طرفيه على عاتقيه من أحد جانبيه فيبدو منه فرجه و قد جاء هذا التفسير فى الحديث و إليه ذهب الفقهاء و فسر الأصمعى بالأول فقال هو عند العرب أن يشتمل بثوبه فيجلل به جسده كله و لا يرفع جانبا يخرج منه يده و ربما اضطجع على هذه الحاله كأنه يذهب إلى أنه لا يدرى لعله يصيبه شى ء يحتاج أن يقيه بيديه و لا يقدر لكونهما فى ثيابه.

قلت و قد رُوِيَ: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله نَهَى عَنِ الصَّمَّاءِ اشْتِمَالِ الْيَهُودِ فَجَعَلَهُمَا شَيْئاً وَاحِداً. انتهى.

وَ رَوَى الْعَامَّهُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله نَهَى عَنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ.

و هو أن يجعل وسط الرداء تحت منكبه الأيمن و يرد طرفه على الأيسر

و عن ابن مسعود قال نهى النبى أن يلبس الرجل ثوبا واحدا يأخذ بجوانبه عن منكبيه يدعى تلك الصماء.

و عن بعض الشافعيه هو أن يلتحف بالثوب ثم يخرج يديه من قبل صدره فتبدو عورته.

أقول:

هذا كلام اللغويين و فقهاء المخالفين فى تفسير الصماء و أما فقهاؤنا فقال الشيخ فى المبسوط و النهايه هو أن يلتحف بالأزر و يدخل طرفيه تحت يده و يجمعهما على منكب واحد كفعل اليهود و هو المشهور بين الأصحاب و المراد بالالتحاف ستر المنكبين و قال ابن إدريس فى السرائر و يكره السدل فى الصلاه كما يفعل اليهود و هو أن يتلفف بالإزار و لا يرفعه على كتفيه و هذا تفسير أهل اللغه فى اشتمال الصماء و هو اختيار السيد المرتضى.

فأما تفسير الفقهاء لاشتمال الصماء الذى هو السدل قالوا هو أن يلتحف بالإزار و يدخل طرفيه من تحت يده و يجعلهما جميعا على منكب واحد و مقتضى كلامه اتحاد السدل و اشتمال الصماء خلافا للمشهور و المعتمد قول الشيخ و الأكثر موافقا للخبر.

الثانى التوشح فوق القميص و قد ذكر أكثر الأصحاب كراهه الا-يتزار فوق القميص و قد ورد الأخبار بجوازه و إنما ورد فى الأخبار النهى عن التوشح فوق القميص كما مر و هو خلاف الا-تزار قال الجوهرى و الفيروزآبادى يقال توشح الرجل بثوبه و سيفه إذا تقلد بهما و نقل الجوهرى عن بعض أهل اللغه أن التوشح بالثوب هو إدخاله تحت اليد اليمنى و إلقاؤه على المنكب الأيسر كما يفعل المحرم و قال فى النهايه فيه أنه كان يتوشح به أى يتغشى به فالأصل فيه من الوشاح.

و قال النووى فى شرح صحيح مسلم التوشح أن يأخذ طرف ثوب ألقاه على منكبه الأيمن من تحت يده اليسرى و يأخذ طرفه الذى ألقاه على الأيسر تحت يده اليمنى ثم يعقدهما على صدره مع المخالفه بين طرفيه و الاشتمال بالثوب

بمعنى التوشح.

و قال المحقق فى المعتبر الوجه أن التوشح فوق القميص مكروه و أما شد المئزر فوقه فليس بمكروه أما

مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ فِي الْحَسَنِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى قَالَ: كَتَبَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ إِلَى الْعَبْدِ الصَّالِحِ عليه السلام هَلْ يُصَلِّي الرَّجُلُ الصَّلَاةَ وَ عَلَيْهِ إِزَارٌ مُتَوَشِّحٌ بِهِ فَوْقَ الْقَمِيصِ فَكَتَبَ نَعَمْ (١).

فمحمول على الجواز المطلق و هو لا ينافى الكراهه.

و قال الشيخ بعد نقل الأخبار المتعارضه المراد بالأخبار المتقدمه هو أن لا يلتحف الإنسان و يشتمل به كما يلتحف اليهود و ما قدمناه أخيرا هو أن يتوشح بالإزار ليغطى ما قد كشف منه و يستر ما تعرى من بدنه و احتج لهذا بما رواه

فِي الْمُوَثَّقِ عَنْ سَمَاعَةَ(٢)

قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يشمل [يَشْتَمِلُ] فِي صَلَاتِهِ بِثَوْبٍ وَاحِدٍ قَالَ لَا يَشْتَمِلُ بِثَوْبٍ وَاحِدٍ فَأَمَّا أَنْ يَتَوَشَّحَ فَيُغَطِّيَ مَنْكِبَيْهِ فَلَا بَأْسَ.

و قال الصدوق فى الفقيه (٣)

بعد أن روى الكراهه و قد رويت رخصه فى التوشح بالإزار فوق القميص عن العبد الصالح و عن أبى الحسن و عن أبى جعفر الثانى عليه السلام و به آخذ و أفتى.

و أما جعل المئزر تحت القميص فقد نقل العلامه الإجماع على عدم كراهته.

وَ رَوَى الشَّيْخُ فِي الضَّعِيفِ عَنْ زِيَادِ بْنِ الْمُنْذِرِ(۴) عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ وَ أَنَا حَاضِرٌ عَنِ الرَّجُلِ يَخْرُجُ مِنَ الْحَمَّامِ أَوْ يَغْتَسِلُ فَيَتَوَشَّحُ وَ يَلْبَسُ قَمِيصَهُ فَوْقَ الْإِزَارِ فَيُصَلِّي وَ هُوَ كَذَلِكَ قَالَ هَذَا عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ قَالَ قُلْتُ فَإِنَّهُ يَتَوَشَّحُ فَوْقَ الْقَمِيصِ فَقَالَ هَذَا مِنَ التَّجَبُّرِ.

و فى هذا الخبر إشعار بأن المراد بالتوشح الاتزار فيؤيد ما قاله القوم

ص: ۲۰۶

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۷.
۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۷.
۳- ۳. الفقيه ج ۱ ص ۱۶۹.
۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۲.

لکن لا یعارض هذا ما مر فالأظهر کراهه التوشح فوق القمیص إلا لضروره و عدم کراهه الاتزار مطلقا و قال ابن الجنید لا بأس أن یتزر فوق القمیص إذا کان یصف ما تحته لیستر عورته.

أقول:

و یؤید ما ذکرناه من عدم کراهه الاتزار فوق القمیص و شد الوسط فوق الثوب مَا رَوَاهُ الْکَرَاجُکِیُّ فِی کَنْزِ الْفَوَائِدِ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: عِشْرُونَ خَصْلَهً فِی الْمُؤْمِنِ مَنْ لَمْ یَکُنَّ فِیهِ لَمْ یَکْمُلْ إِیمَانُهُ إِنَّ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِ یَا عَلِیُّ الْحَاضِرُونَ لِلصَّلَاهِ وَ الْمُسَارِعُونَ إِلَی الزَّکَاهِ وَ الْمُطْعِمُونَ الْمَسَاکِینَ الْمَاسِحُونَ رَأْسَ الْیَتِیمِ وَ الْمُطَهِّرُونَ أَطْفَارَهُمْ وَ الْمُتَّزِرُونَ عَلَی أَوْسَاطِهِمْ (۱) إِلَی قَوْلِهِ رُهْبَانٌ بِاللَّیْلِ أُسُدٌ بِالنَّهَارِ صَائِمُونَ النَّهَارَ قَائِمُونَ اللَّیْلَ الَّذِینَ مَشْیُهُمْ عَلَی الْأَرْضِ هونا [هَوْنٌ] وَ خُطَاهُمْ إِلَی الْمَسَاجِدِ وَ عَلَی أَثَرِ الْمَقَابِرِ الْخَبَرَ.

وَ عَنْ أَبِی الرَّجَاءِ مُحَمَّدِ بْنِ طَالِبٍ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الشَّیْبَانِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَزْدِیِّ عَنْ خَالِدِ بْنِ یَزِیدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ علیهم السلام قَالَ: قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام لِنَوْفٍ الْبِکَالِیِّ هَلْ تَدْرِی مَنْ شِیعَتِی قَالَ لَا وَ اللَّهِ قَالَ شِیعَتِیَ الذُّبُلُ الشِّفَاهِ الْخُمْصُ الْبُطُونِ الَّذِینَ تُعْرَفُ الرَّهْبَانِیَّهُ وَ الرَّبَّانِیَّهُ فِی وُجُوهِهِمْ رُهْبَانٌ بِاللَّیْلِ أُسُدٌ

بِالنَّهَارِ الَّذِینَ إِذَا جَنَّهُمُ اللَّیْلُ اتَّزَرُوا عَلَی أَوْسَاطِهِمْ وَ ارْتَدَوْا عَلَی أَطْرَافِهِمْ وَ صَفُّوا عَلَی أَقْدَامِهِمْ وَ افْتَرَشُوا جِبَاهَهُمْ تَجْرِی دُمُوعُهُمْ عَلَی خُدُودِهِمْ یَجْأَرُونَ إِلَی اللَّهِ فِی فَکَاکِ رِقَابِهِمْ الْخَبَرَ.

ثم اعلم أن أکثر الأصحاب حکموا بکراهه القباء المشدود فی غیر الحرب و اعترفوا بأن مستنده غیر معلوم و حرمه صاحب الوسیله و قال المفید فی المقنعه

۱- ۱. المراد بالازار و الرداء فی هذا الخبر: الازار و الرداء المعروفان عندنا بثوبی الاحرام کما مرّ مرارا منا، فلا یکون فی الخبرین شاهد علی جواز الاتشاح فوق القمیص لانهم لم یکونوا یلبسون تحتهما ثوبا الا شعارا.

و لا يجوز لأحد أن يصلى و عليه قباء مشدود إلا أن يكون فى الحرب فلا يتمكن أن يحله فيجوز ذلك للاضطرار و قال الشيخ فى التهذيب بعد نقل هذه العباره ذكر ذلك على بن الحسين بن بابويه و سمعناه من الشيوخ مذاكره و لم أعرف به خبرا مسندا.

و قال الشهيد قدس الله روحه فى الذكرى بعد نقل هذا الكلام من الشيخ قلت قَدْ رَوَى الْعَامَّةُ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ وَ هُوَ مُحَزَّمٌ. و هو كنايه عن شد الوسط و كرهه فى المبسوط انتهى. و قال الشهيد الثانى ره الظاهر أنه جعله دليلا على كراهه القباء المشدود من جهه النص و هو بعيد لكونه على تقدير تسليمه غير المدعى و نقل فى البيان عن الشيخ كراهه شد الوسط و منهم من حمل القباء المشدود على القباء الذى شدت إزاره و ظاهر الأخبار كراهه حل الأزرار فى الصلاه و أنه من عمل قوم لوط و لا وجه لهذا الحكم من أصله و لا مستند له و ما رواه الشهيد خبر عامى لا يصلح مستندا لشى ء و الله تعالى يعلم.

الثالث سدل الثوب و حكم الأكثر بكراهته و قال العلامه فى التذكره يكره السدل و هو أن يلقى طرف الرداء من الجانبين و لا يرد أحد طرفيه على الكتف الأخرى و لا يضم طرفيه بيده و قال الشهيد فى النفليه هو أن يلتف بالإزار فلا يرفعه على كتفيه و قال فى الذكرى بعد نقل كلام التذكره و قال ابن إدريس باتحاده مع اشتمال الصماء و أنه قول المرتضى كما ذكرنا و جزم ابن الجنيد أيضا بكراهه السدل و نسبه إلى اليهود و للعامه فيه خلاف قال ابن المنذر و لا أعلم فيه حديثا.

و قال فى النهايه فيه أنه نهى عن السدل فى الصلاه هو أن يلتحف بثوبه و يدخل يديه من داخل فيركع و يسجد و هو كذلك و كانت اليهود تفعله فنهوا عنه و هذا مطرد فى القميص و غيره من الثياب و قيل هو أن يضع وسط الإزار على رأسه و يرسل طرفيه عن يمينه و شماله من غير أن يجعلهما على كتفيه و منه حَدِيثُ عَلِيٍّ عليه السلام:

أَنَّهُ رَأَى قَوْماً يُصَلُّونَ قَدْ سَدَلُوا ثِيَابَهُمْ فَقَالَ كَأَنَّهُمُ الْيَهُودُ خَرَجُوا مِنْ فُهْرِهِمْ.

و قال من فهرهم أى موضع مدارسهم و هى كلمه نبطيه أو عبرانيه عربت و أصلها بهر بالباء و قال الجوهرى فهر اليهود بالضم مدارسهم (١) و أصلها بهر و هى عبرانيه فعربت وَ رَوَى فِي الْمِشْكَاهِ عَنْ أَبِي دَاوُدَ وَ التِّرْمِذِيِّ بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ أَبِي هُرَيْرَهَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نَهَى عَنِ السَّدْلِ فِي الصَّلَاهِ وَ أَنْ يُغَطِّيَ الرَّجُلُ فَاهُ.

و قال الطيبى فى شرحه السدل منهى عنه مطلقا لأنه من الخيلاء و فى الصلاه أشنع و أقبح قيل خص النهى بالمصلى لأن عاده العرب شد الإزار على أوساطهم حال التردد فإذا انتهوا إلى المجالس و المساجد أرخوا العقد و أسبلوا الإزار حتى يصيب الأرض فإن ذلك أروح لهم و أسمح لقيامهم و قعودهم فنهوا عنه فى الصلاه لأن المصلى يشتغل بضبطه و لا يأمن أن ينفصل عنه فيكون مصليا فى الثوب الواحد و هو منهى عنه و ربما يضم إليه جوانب ثوبه فيصدر عنه الحركات المتداركه انتهى.

و قال شارح السنه السدل هو إرسال الثوب حتى تصيب الأرض و اختلف العلماء فيه فذهب بعضهم إلى كراهيه السدل فى الصلاه و قال هكذا تصنع اليهود و رخص بعض العلماء فى الصلاه قال الخطابى و يشبه أن يكونوا إنما فرقوا بين السدل فى الصلاه و خارج الصلاه لأن المصلى فى مكان واحد ثابت و غير المصلى يمشى فيه فالسدل فى حق الماشى من الخيلاء المنهى عنه و قال أحمد إنما يكره السدل فى الصلاه إذا لم يكن عليه إلا ثوب واحد فأما إذا سدل على القميص فلا بأس و من لم يجوز على الإطلاق احتج بما روى عن ابن مسعود من أسبل إزاره فى صلاته خيلاء فليس من الله فى حل و لا حرام انتهى.

أقول:

لاـ يبعد أن يكون الذى نهى عنه أمير المؤمنين عليه السلام هو أن يضع وسط الرداء على رأسه و يرسل طرفيه فإنه أشبه بفعل اليهود و لما رواه

الصَّدُوقُ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ: أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي وَ يُرْسِلُ جَانِبَيْ ثَوْبِهِ قَالَ

١- ١. فى الصحاح: مدراسهم، و هو الصحيح و مدارسهم تحريف.

لَا بَأْسَ (۱).

و يمكن أن يكون إرسال طرفى الرداء مطلقا مكروها كما أن جمعهما على اليسار أيضا مكروه و إنما المستحب جمع طرفيه على اليمين و لا ينافى لا بأس الكراهه و الأحوط ذلك تبعا للمشهور و قد مرت الأخبار و الكلام فيه.

**[ترجمه]بدان که این روایات چند حکم را دربردارند:

اوّل: منع از «اشتمال صَمّاء»، یعنی تمام بدنت را با لباست بپوشانی مانند لباس پوشیدن اَعراب، به این صورت که عَبا را از سمت راست روی دست و کتف چپ می اندازند، آنگاه آن را از پشت، روی دست و شانه راست می آورند و همه آن دو را می پوشانند.

ابوعُبید گفته است: فقهاء می گویند: اشتمال صمّاء یعنی اینکه تنها یک لباس بپوشد و لباس دیگری نداشته باشد، آنگاه آن را از یک طرف بالا بیاورد و روی شانه خود بیندازد و آلتش از آن پیدا شود. پس وقتی می گویی فلانی اشتمالِ صَمّاء کرده، مثل این است که بگویی: عبایی که به این اسم شناخته می‌شود به دور خود بپیچد، زیرا صَمّاء نوعی از اشتمال (لباس به دور خود گرفتن) است، و شَمله عبایی است که خود را به آن می پوشانند و دور خود می پیچند، و آنچه که نهی شده این است که بدن را با لباس به صورت کامل بپوشاند و آن را رها کند و طرفی از آن را بالا نیاورد. و از همین باب است حدیثی که وارد شده در نهی از اشتمال صمّاء، یعنی اینکه مرد لباس بپوشد و یک طرف آن را بالا نبرد. و به آن صمّاء گویند؛ زیرا تمام راه... های بیرونی را بر دست و پای او می‌بندد مانند «صخره صمّاء» که هیچ رخنه و شکافی ندارد. و فقها می گویند: اشتمال صمّاء یعنی اینکه تنها خود را با یک لباس بپوشاند و لباس دیگری نداشته باشد، پس یک طرف آن را بالا ببرد و روی شانه اش بیندازد و عورتش نمایان گردد.

نووی در شرح صحیح مسلم گوید: بنا بر تعریف اوّل مکروه است، برای اینکه حاجتی مانند دفع حشرات یا غیر آن بر او عارض نگردد و نتواند انجام دهد و یا برایش سخت باشد، و بنا بر تعریف دوم در صورتی که بعض عورتش نمایان شود حرام است وگرنه مکروه می باشد. و صمّاء با صاد و الف مدّی است.

در غریبین گفته است: هر کس اشتمال صمّاء را به معنایی که ابوعبید گفته تفسیر کند، پس کراهت آن به خاطر کشف عورت است، و هر کس آن را طبق اهل لغت تفسیر کند کراهت اشتمال صماّء به این جهت خواهد بود که چون تمام بدن را می پوشاند اگر ناگهان اتفاقی بیفتد نمی تواند خود را نجات دهد و در هلاکت می افتد.

و ابن فارس گوید: اشتمال صمّاء این گونه است که لباسی دور خود بپیچد، آنگاه طرف چپ آن را سمت راست بیندازد. در المغرب می گوید: پوشیدن صمّاء در عرب به این صورت است که لباسی را دور خود بپیچد و تمام بدنش را بپوشاند و قسمتی از آن را بالاـ نبرد که دستش از آن بیرون بیاید، و گفته شده که یعنی پیچیدنِ خود در یک پارچه بدون اینکه اِزاری به تن داشته باشد.

هروی گوید: اشتمال صمّاء یعنی اینکه مَرد لباسی دور خود بگیرد و قسمتی از آن را بالا ندهد. و از اصمعی نقل شده که

گفت: یعنی لباسی به خود بپیچد تا تمام بدنش را بپوشاند و قسمتی از آن را بالا نزند تا رخنه ای برای بیرون آمدن دستش باشد.

حسین بن مسعود در شرح السنه از ابن عُمر روایت کرده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هرگاه یکی از شما دو لباس دارد، در هر دوی آنها نماز بخواند، و اگر تنها یک لباس داشت آن را اِزار کند و مانند یهود خود را در آن نپیچد، و اشتمال این گونه است که بدنش را در لباسی بپیچد و پایین آن را بیندازد بدون اینکه یک طرف آن را بالا بیاورد. امّا اشتمال صمّاءی که در حدیث آمده آن است که بدنش را در لباسی بپیچد آنگاه دو طرف آن را روی شانه‌هایش بیندازد و در نتیجه عورتش پیدا شود. این تفسیر در حدیث آمده و فقها هم همین نظر را دارند. اصمعی آن را به معنای اول تفسیر نموده و گفته است: اشتمال صمّاء در عرب یعنی اینکه خود را کاملاً در لباسش بپیچد و هیچ طرف آن را بالا ندهد که دستش بیرون بیاید، و چه بسا به همین حالت هم بخوابد، گویی وقتی راه می رود نمی داند که شاید چیزی به او برخورد کند که نیاز داشته باشد دست خود را سپر قرار دهد و چون دست‌ها زیر پارچه بسته شده است، نتواند خود را حفظ کند.

می گویم

و روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله از صمّائی که اشتمال یهود است، نهی فرمود و آن دو را یکی دانست. پایان نقل قول.

و عامّه از ابوسعید خدری روایت کرده اند که پیامبر صلی الله علیه و آله از اشتمال صمّاء نهی فرمود؛ و آن عبارت است از اینکه وسط رداء را زیر کتف راستش کند و یک طرف آن را به سمت چپ ببرد.

و از ابن مسعود نقل شده که پیامبر صلی الله علیه و آله نهی فرمود از اینکه مرد یک لباس بپوشد و اطراف آن را روی شانه اش بیندازد، و این کار را صمّاء گویند.

و از بعضی شافعیان نقل شده که اشتمال صمّاء یعنی خود را در لباسی بپیچد، آنگاه دو دستش را از طرف سینه بیرون آورد و عورتش مکشوف گردد.

مؤلف گوید: این سخن اهل لغت و فقهاء اهل سنت در مورد صمّاء بود. امّا فقهای ما از جمله شیخ در مبسوط و النهایه می گوید: اشتمال صمّاء یعنی اینکه خود را در ازاری بپیچد و دو طرف آن را زیر دستش داخل کرده و روی یکی از شانه هایش جمع کند، مانند یهود، و مشهور بین اصحاب همین است. مقصود از اینکه خود را می پیچد، پوشیدنِ شانه هاست. ابن ادریس در السرائر می گوید: سَدل در نماز چنانچه یهود انجام می دهند کراهت دارد، به این صورت که خود را در اِزاری بپیچد و آن را روی دو کتفش بالا نیاورد. و این تفسیر اهل لغت درباره اشتمال صمّاء است و سید مرتضی هم همین نظر را دارد.

امّا تفسیر فقها از اشتمال صمّاء به معنای سَدل این است که خود را در اِزاری بپیچد ودو طرف آن را از زیر دستش داخل کرده و هر دو را روی یکی از شانه هایش جمع نماید. این سخن اقتضا می کند که سَدل و اشتمال صمّاء یکی است، بر خلاف مشهور، و آنچه قابل اعتماد و پذیرش است، کلام شیخ و اکثر می باشد که با روایت هم تطابق دارد .

دوم: توشّح روی پیراهن. اصحاب ذکر کرده اند که ازار پوشیدن روی پیراهن کراهت دارد، و روایاتی هم در جواز آن وارد شده است. در روایات، چنانچه گذشت، نهی از توشّح روی پیراهن وارد شده که بر خلاف ازار پوشیدن است. جوهری و فیروزآبادی می گویند: وقتی مَرد لباس یا شمشیرش را حمایل کرد گفته می شود توشّح کرده. و جوهری از بعضی اهل لغت نقل کرده است که توشّح یعنی اینکه لباسش را در زیر دست راستش داخل کند و آن را روی شانه چپش بیندازد همانطور که در اِحرام انجام می دهند. و در النهایه گفته است: توشّح یعنی اینکه لباس را روی خود بیندازد، و اصل در آن وشاح است.

نَوَوی در شرح صحیح مسلم گوید: توشّح این است که یک طرف لباس را از زیر دست چپ روی شانه راست بیندازد و آن قسمتی را که روی طرف چپ انداخته زیر دست راست کند، آنگاه هر دو را روی سینه در جهت مخالف گره می زند، و اشتمال لباس همان توشّح است.

محقق در معتبر گوید: توشّح روی پیراهن کراهت دارد، امّا بستن اِزار روی پیراهن مکروه نیست. امّا روایت شیخ از حماد بن عیسی که گفت: حسن بن علی بن یقطین به امام کاظم علیه السلام در نامه ای نوشت: آیا مرد در نماز، ازار را به حالت توشّح روی پیراهن بپوشد؟ فرمود: بله - . التهذیب ۱ : ۱۹۷ - ،

بر جواز مطلق حمل می گردد و منافاتی با کراهت ندارد.

شیخ پس از نقل روایات متعارض می گوید: مقصود از روایات پیشین آن است که انسان [هنگام نماز] مانند یهود خود را در ملحفه نپیچد، و آنچه اخیراً گفتیم همان توشّح به اِزار است تا آنچه که از او آشکار شده و قسمت‌های باز بدن را بپوشاند. دلیل این کلام روایت موثّقی است که از سماعه - . همان -

نقل شده که گفت: از آن حضرت درباره مردی سؤال کردم که در نماز فقط یک لباس دارد؛ فرمود: با یک لباس نباید اشتمال کند، امّا اگر توشّح نماید و دو شانه اش را بپوشد اشکال ندارد .

و صدوق در من لایحضر الفقیه - . الفقیه ۱ : ۱۶۹ - پس از اینکه کراهت را روایت کرده می گوید: و از امام کاظم، امام رضا و امام جواد علیهم السلام روایت شده که توشّح به اِزار روی پیراهن جایز است، من هم همین را قبول دارم و به آن فتوا می دهم.

و امّا علامه بر عدم کراهت قرار دادنِ ازار در زیر پیراهن نقل اجماع کرده است.

و شیخ روایت ضعیفی را از زیاد بن منذر - . التهذیب ۱ : ۲۴۲ - از امام باقر علیه السلام آورده که گفت: من نزد ایشان حاضر بودم که شخصی پرسید: مردی از حمّام بیرون می آید یا غسل می کند پس توشّح نموده و پیراهنش را روی اِزار می پوشد و به همین صورت نماز می خواند! فرمود: این کارِ قوم لوط است. راوی گوید: من گفتم: روی پیراهن توشّح می کند! فرمود: این نشانه تکبر است.

در این خبر اشاره شده که مقصود از توشّح، پوشیدنِ ازار است، که گفته های قوم را تأیید می کند.

امّا این روایت با آنچه که گذشت تعارض ندارد و اظهر آن است که توشّح روی پیراهن بدون ضرورت کراهت دارد و پوشیدنِ ازار مطلقاً مکروه نیست. ابن جنید گوید: اگر از زیر پیراهن عورت شخص پیدا باشد ایراد ندارد که برای سترِ آن روی پیراهن اِزار بندد.

مؤلف گوید: مؤیّد عدم کراهت ازار روی پیراهن و بستن آن بر کمر از روی لباس که ذکر نمودیم، روایتی است در کنز الفوائد از امیرمؤمنان علیه السلام نقل شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: بیست خوی وخصلت در مؤمن است که هر کس نداشته باشد ایمانش کامل نباشد: ای علی، از اخلاق مؤمنان آن است که در نماز جماعت حضور می یابند، برای پرداخت زکات می شتابند، مساکین را اِطعام می کنند، بر سر یتیم دست می کشند، ناخنهایشان را پاک می نمایند، به کمرشان اِزار می بندند - . مقصود از ازار و رداء در این روایت، همان ازار و رداء معروف است که برای احرام استفاده می کنیم، چنانچه بارها تذکر داده ایم. پس در این دو روایت شاهدی بر جواز «اتشاح روی پیراهن» نیست، زیرا آنها زیر ازار و رداء لباسی جز لباس زیر نمی پوشیدند. - ... تا اینجا که فرمود: راهبانِ شب و شیران روزند، روزها روزه اند و شب‌ها به عبادت مشغول، روی زمین با خشوع راه می روند، و به سوی مساجد و گورستان‌ها گام برمی دارند...

و حنّان بن سَدیر از پدرش و او از حضرت محمّد بن علی و ایشان از پدرش و او از جدّش علیهم السلام روایت کرد که علی علیه السلام به نوف بِکالی فرمود: آیا می دانی شیعه من کیست؟ گفت: نه به خدا سوگند. فرمود: شیعیان من خشکیده لبان و تهی شکمانند، آنان که گوشه گیری و اثر ربّانیت خدایی در چهره شان نمودار است، راهبان شب و شیران روزند، آنهایی که چون شب تار پنهانشان سازد اِزاری به کمر و ردایی بر دوش افکنند و روی پا بایستند، پیشانی بر خاک می نهند و اشک بر گونه هایشان روان شود، در پیشگاه خدا برای آزادی از دوزخ می نالند...

امّا بدان که اکثر اصحاب حکم کرده اند که بستن قبا در غیر جنگ مکروه است و اعتراف دارند که سند این حکم معلوم نیست. صاحب «الوسیله» آن را حرام دانست و مفید در المُقنعه گفته است: جایز نیست کسی با قبای بسته نماز بخواند مگر در غیر جنگ که نمی تواند آن را باز بگذارد، و این کار در حال اضطرار جایز است. و شیخ در تهذیب پس از نقل این عبارت می گوید: علی بن حسین بن بابویه آن را نقل کرده و ما نیز در مذاکرات و گفتگوها از شیوخ شنیده ایم، و من روایت مستندی درباره آن سراغ ندارم.

مرحوم شهید در ذکری پس از نقل این کلام از شیخ گفت است: می گویم: عامّه روایت کرده اند که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هیچ کدامتان با کمرِ بسته نماز نخوانید! که کنایه از بستنِ شال به کمر دارد، و در مبسوط آن را مکروه دانسته است. پایان نقل قول .

شهید ثانی رحمه الله گوید: ظاهر آن است که ایشان از جهت اعتمادی که به نص دارد این روایت را دلیل بر کراهت بستن قبا دانسته که قولی بعید است؛ چون حتی اگر آن را بپذیریم با مدّعای ما تفاوت دارد. در کتاب البیان از شیخ کراهتِ بستنِ کمر را نقل کرده است، و برخی از فقها قبای بسته را حمل بر قبایی کرده اند که دکمه‌های آن بسته شده باشد، و ظاهر روایات، کراهت بازگذاردن دکمه ها در نماز بوده و آن را عادت قوم لوط دانسته است. امّا این حکم کاملاً بی اصل و پایه است و دلیلی ندارد، و روایتی که شهید نقل کرده از اهل سنت است که برای استناد فایده ای ندارد، و خداوند عالم است.

سوم: سدل لباس، که اکثر حکم به کراهت آن داده اند. علامه در تذکره می گوید: سَدل کراهت دارد و آن عبارت است از اینکه پایین رداء را از دو طرف پایین بیندازد و هیچ کدام از دو طرفش را زیر کتف مخالف نبرد و با دستش دو طرف آن را نگیرد. شهید در نفلیه می گوید: سَدل این است که خود را داخل اِزار بپیچد و آن را روی دو کتفش نیندازد. و در ذکری پس از نقل کلام علامه در تذکره گفته است: ابن ادریس معتقد است که سَدل و اشتمال صمّاء یکی هستند و با هم تفاوت ندارند، و نظر سید مرتضی هم – چنانکه ذکر کردیم – همین است. ابن جُنید نسبت به کراهت سَدل جَزم و یقین یافته و آن را به یهود نسبت می دهد. اهل سنّت در مورد آن اختلاف نظر دارند، ابن منذر گوید: درباره سَدل حدیثی سراغ ندارم.

در النهایه می گوید: در نماز از سَدل نهی شده است، و سَدل یعنی اینکه خود را داخل لباسی بپیچد و دستش را داخل آن بگذارد و به همین صورت که دستش داخل است رکوع وسجود کند؛ یهود این کار را می کردند و از آن نهی شدند. این حالت در پیراهن و دیگر لباس‌ها هم شایع است. و گفته شده: سَدل یعنی اینکه وسط اِزار را روی سر بیندازد و دو طرف آن را از چپ و راست رها کند بدون اینکه روی دو کتفش بیندازد. روایت زیر ناظر به همین معناست:

علی علیه السلام قومی را دید که نماز می خواندند و لباس‌هایشان را سَدل کرده بودند، پس فرمود: مانند یهود شده اید که از مدارس و معابدشان بیرون آمده باشند .

در این روایت معبد و مدرسه یهود را «فهر» نامیده که کلمه ای نبطی یا عبری است که عربی شده است و اصل آن «بهر» می باشد. جوهری گوید: فُهر یهود مدارس آنهاست - . در الصحاح «مدراسهم» آمده که همان صحیح است و «مدارسهم» تحریف می باشد. – و اصل آن «بهر» و کلمه ای عبری می باشد که معرّب گردیده است.

در مشکاه از ابوداود و ترمذی که با ذکر سند از ابوهریره نقل کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله از سَدل در نماز و اینکه مَرد دهان خود را بپوشاند نهی فرمود.

طیّبی در شرح خود گفته است: مطلقاً از سَدل نهی شده زیرا نشانه تکبّر می باشد و تکبّر در نماز زشت تر و قبیح تر است. گفته شده که نهی از آن مخصوص نماز است، زیرا عادت عرب بر این است که در حال تردّد کمرشان را ازار می بندند و وقتی به مجالس و مساجد می رسند آن را باز نموده و پایینِ اِزار را شُل می کنند و می اندازند تا به زمین برخورد می کند، زیرا این موجب راحتی و برای نشست و برخاست آسان تر است، لذا در نماز از این کار نهی شده اند زیرا نمازگزار در نماز مشغول جمع و جور کردن آن می شود و خیالش درگیر این است که مبادا از بدنش بیفتد و فقط یک لباس در نماز برایش بماند که از خواندن نماز با یک لباس هم نهی شده است. و چه بسا در حین نماز برای نگه داشتن اطراف لباس حرکاتی از او سر بزند. پایان نقل قول.

شارح السنّه گوید: سَدل یعنی رها کردن لباس تا اینکه با زمین برخورد کند. علما در مورد حکم سَدل اختلاف دارند. برخی معتقد به کراهت آن در نماز هستند و گفته اند: شیوه یهود است، و برخی علما آن را در نماز جایز دانسته اند. خطابی گوید: قائل شدن به تفاوت میان سَدل در نماز و خارج نماز احتمالاً به این دلیل است که نمازگزار در یک مکان ثابت می ایستد، امّا غیر نمازگزار در حرکت است، پس سَدل برای غیر نمازگزار نشانه تکبّر خواهد بود و از آن نهی شده است. احمد گفته است:

اگر نمازگزار فقط یک لباس دارد سَدل کراهت دارد، امّا اگر روی پیراهن سَدل کرد ایراد ندارد، و فقهایی که مطلقاً آن را جایز ندانسته اند، دلیلشان روایت ابن مسعود است که هر کس از روی تکبّر در نماز لباسش را باز بگذارد، از حلال و حرام خدا بهره ای نبرده است. پایان نقل قول.

مؤلف گوید: بعید نیست حالتی که امیرمؤمنان از آن نهی فرموده قراردادن وسط رداء روی سر و رها کردن دوطرف آن باشد که شبیه‌تر به شیوه یهود است. و به دلیل روایت صدوق از ابن بُکَیر که از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کرد که در نماز دوطرف لباسش را رها و باز می گذارد؛ فرمود: اشکال ندارد. - . الفقیه ۱ : ۱۶۹ -

و ممکن است بازگذاشتن دو طرف رداء به طور مطلق مکروه باشد، چنانچه جمع دو طرف آن به طرف چپ نیز مکروه است، و تنها جمع کردن دو طرف آن در طرف راست استحباب دارد، و عبارت «لا بأس» منافاتی با کراهت ندارد و احوط هم همان است به تبعیت از مشهور و روایات. و نظرات در مورد آن گذشت.

**[ترجمه]

«۱۵»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، رُوِّينَا عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: حَدَّثَنِی مَنْ رَأَی الْحُسَیْنَ بْنَ عَلِیٍّ علیه السلام وَ هُوَ یُصَلِّی فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ وَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ رَأَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ(۲)

قَالَ وَ صَلَّی بِنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِی بَیْتِهِ فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ وَ إِنَّ إِلَی جَانِبِهِ مِشْجَباً(۳)

عَلَیْهِ ثِیَابٌ لَوْ شَاءَ أَنْ یَتَنَاوَلَ مِنْهَا مَا یَلْبَسُهُ لَفَعَلَ وَ أَخْبَرَ أَنَّهُ رَأَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ(۴).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام أَنَّهُ قَالَ: صَلَّی بِنَا أَبِی رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَیْهِ فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ قَدْ تَوَشَّحَ بِهِ (۵).

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ کَانَ یُصَلِّی فِی الثَّوْبِ الْوَاحِدِ الْوَاسِعِ (۶)

وَ قِیلَ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّ الْمُغِیرَهَ یَقُولُ- لَا یُصَلِّی الرَّجُلُ فِی ثَوْبٍ وَاحِدٍ إِلَّا وَ عَلَیْهِ مَعَهُ إِزَارٌ فَإِنْ لَمْ یَجِدْ شَدَّ فِی وَسَطِهِ عِقَالًا فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام هَذَا فِعْلُ الْیَهُودِ(۷).

وَ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِی الْقَمِیصِ الْوَاحِدِ الْکَثِیفِ إِذَا أَزَّرَهُ عَلَیْهِ (۸).

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیهما السلام أَنَّهُمَا قَالا: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِی الْإِزَارِ(۹)

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۱۶۹.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۵.

۳- ۳. المشجب و الشجاب: خشبات موثقه منصوبه توضع عليها الثياب و تنشر.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۵.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۶- ۶. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۷- ۷. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۸- ۸. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۹- ۹. ما بين العلامتين زياده من المصدر، و قد سقط عن الكمبانيّ، بعد التوجه إليه.

أَوْ فِي السَّرَاوِيلِ إِذَا رَمَى الْمُصَلِّي عَلَى كَتِفَيْهِ شَيْئاً وَ لَوْ مِثْلَ جَنَاحِي الْخُطَّافِ (۱).

وَ قَدْ رُوِّينَا عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَنْ أَبْقَى عَلَى ثَوْبِهِ أَنْ يَلْبَسَهُ فِي صَلَاتِهِ فَلَيْسَ لِلَّهِ اكْتِسَاؤُهُ (۲).

وَ عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ يُصَلِّي فِي الْبُرْنُسِ (۳).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْبُرْنُسُ كَالرِّدَاءِ(۴).

وَ عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام: أَنَّهُ خَرَجَ عَلَى قَوْمٍ فِي الْمَسْجِدِ قَدْ أَسْدَلُوا أَرْدِيَتَهُمْ وَ هُمْ قِيَامٌ يُصَلُّونَ فَقَالَ مَا لَكُمْ أَسْدَلْتُمْ أَرْدِيَتَكُمْ كَأَنَّكُمْ يَهُودٌ فِي بِيعَتِهِمْ إِيَّاكُمْ وَ السَّدْلَ (۵).

قال المؤلف السدل أن يجعل الرجل حاشيه الرداء من وسطه على رأسه أو على عاتقه و يضم طرفيه على صدره و يرسله إرسالا إلى الأرض (۶).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الصَّلَاهِ فِي السَّيْفِ فَقَالَ السَّيْفُ فِي الصَّلَاهِ كَالرِّدَاءِ(۷)(۸).

ص: ۲۱۱

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۲- ۲. المصدر نفسه و زاد بعده: و عن عليّ عليه السلام أنّه نهى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله عن اشتمال الصماء، و الصماء: الاشتمال بالثوب الواحد يجمع بين طرفيه على شق واحد، كاشتمال البربر اليوم، قال: فالصلاه لا تجوز بذلك الاشتمال، و لكن من صلى فى ثوب واحد يتوشح به فليجعل وسط حاشيتيه على منكبيه و يرخى طرفيه مع يديه ثمّ يخالف بينهما فيلقى ما على يده اليمنى من الطرفين على عاتقه الايسر و ما على يده اليسرى على عاتقه الايمن و يخرج يديه و يصلى.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۶.

۶- ۶. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

۷- ۷. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

۸- ۸. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: شخصی دیده بود که حسین بن علی علیه السلام در حالی که فقط یک لباس به تن دارد نماز می خواند، و آن حضرت برای وی روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیده که تنها با یک لباس نماز می خواند. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۷۵ - و گوید: در خانه جابر بن عبدالله نماز را به او اقتدا کردیم و او فقط یک لباس به تن داشت در حالی که کنارش چوب لباسی قرار داشت که به آن لباس آویزان بود و اگر می خواست می توانست یکی از آنها را بردارد و بپوشد. و روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله را دید که ایشان تنها با یک لباس نماز می خواند. - . همان -

و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: به پدرم - رضوان خدا بر او باد - در نماز اقتدا کردیم در حالی که ایشان تنها یک لباس به تن داشت و توشّح نموده بود. - . همان ۱ : ۱۷۶ -

و از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که ایشان تنها با یک لباس گشاد نماز خواند. - . همان - به امام باقر علیه السلام گفتند: مُغَیره می گوید: مرد نباید در یک لباس تنها نماز بخواند مگر اینکه اِزاری هم داشته باشد، و اگر آن را هم نداشت باید عِقالی به کمر بندد. امام باقر علیه السلام فرمود: این شیوه یهود است. - . همان -

و از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: نماز در یک پیراهنی ضخیم، به شرطی که دکمه‌های آن را ببندد اشکال ندارد. - . همان -

و از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده که فرمودند: نماز خواندن با اِزار و یا با شلوار در صورتی که نمازگزار چیزی مانند دو بال پرستو روی دو دوشش بیندازد اشکال ندارد. - . همان -

از علی علیه السلام روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس لباسش را نگه دارد که آن را در نماز بپوشد، پوشیدن آن برای خدا نیست. - . همان، و در ادامه آن آورده است: از علی علیه السلام روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله از اشتمال صمّاء نهی فرمود. و صماء یعنی پوشیدنِ خود با یک لباس به طوری که دو طرف آن به یک سمت جمع شود، مانند اشتمال امروزیِ بربرها. گوید: پس نماز با آن حالت جایز نیست، امّا کسی که با حالت «توشّح» در یک پارچه نماز می خواند باید وسط دو حاشیه آن را روی شانه هایش بیندازد و دو طرف آن را با دستانش رها سازد، آنگاه هرکدام را به طرف عکس ببرد یعنی قسمتی که دست راست است روی شانه چپ و قسمتی که در دست چپش است روی شانه راست بیندازد و دستهایش را بیرون بگذارد و نماز بخواند. -

و از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله در «بُرنُس» - بارانی یا کلاه دنباله دار که ناسکان و عابدان پوشند - نماز می خواند. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۷۶ -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: بُرنُس مانند رداء است. - . همان -

و از علی علیه السلام روایت شده که در مسجد قومی را دید که رداهایشان را سَدل کرده و به نماز ایستاده اند؛ فرمود: چرا رداهایتان را سَدل کرده اید؟ مانند یهودان در معابدشان شده اید! سَدل نکنید! - . همان -

مؤلف گوید: سَدل این است که مَرد حاشیه ردایش را از وسط آن روی سر یا شانه اش بیندازد و دو طرف آن را روی سینه جمع و آن را به سمت زمین رها کند. - . همان ۱ : ۱۷۷ -

و روایت شده که از امام صادق علیه السلام در باره نماز با شمشیر پرسیدند، فرمود: شمشیر در نماز مانند رداء است. - . همان -

**[ترجمه]

باب ۳ صلاه العراه

روایات

«۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام فِي الْعُرْيَانِ إِنْ رَآهُ النَّاسُ صَلَّى قَاعِداً وَ إِنْ لَمْ يَرَهُ النَّاسُ صَلَّى قَائِماً(۱).

**[ترجمه]نوادر راوندی: با ذکر سند از حضرت موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام روایت می کند که علی علیه السلام درباره برهنه فرمود: اگر مردم او را می بینند نشسته نماز بخواند، و اگر او را نمی بینند ایستاده بخواند. - . نوادر الراوندی : ۵۱ -

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ غَرِقَتْ ثِيَابُهُ فَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ حَتَّى يَخَافَ ذَهَابَ الْوَقْتِ يَبْتَغِي ثِيَاباً فَإِنْ لَمْ يَجِدْ صَلَّى عُرْيَاناً جَالِساً يُومِي إِيمَاءً وَ يَجْعَلُ سُجُودَهُ أَخْفَضَ مِنْ رُكُوعِهِ فَإِنْ كَانُوا جَمَاعَةً تَبَاعَدُوا فِي الْمَجَالِسِ ثُمَّ صَلَّوْا كَذَلِكَ فُرَادَى (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالبَختری از امام صادق از پدرش علیهما السلام روایت می کند که فرمود: هر کس لباسش را آب بُرده سزاوار نیست نماز بخواند تا وقتی که از فوت وقت بترسد و باید دنبال لباس بگردد، پس اگر لباس نیافت نشسته و با اشاره نماز بخواند و اشاره به سجودش را پایین تر از رکوع قرار دهد، و اگر گروهی برهنه بودند دور از هم می نشینند و همان گونه هر کدام فُرادا نمازشان را می خوانند. - . قرب الاسناد : ۶۶ چاپ سنگی، ۸۷ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: فِی رَجُلٍ عُرْیَانٍ لَیْسَ مَعَهُ ثَوْبٌ قَالَ إِذَا کَانَ حَیْثُ لَا یَرَاهُ أَحَدٌ فَلْیُصَلِّ قَائِماً(۳).

**[ترجمه]المحاسن: عبدالله بن مسکان از امام باقر علیه السلام روایت می کند که ایشان درباره مردی که برهنه است و لباسی با خود ندارد فرمود: اگر به گونه ای است که کسی او را نمی بیند ایستاده نماز بخواند. - . المحاسن : ۳۷۲ -

**[ترجمه]

«۴»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ قُطِعَ عَلَیْهِ أَوْ غَرِقَ مَتَاعُهُ فَبَقِیَ عُرْیَاناً وَ حَضَرَتِ الصَّلَاهُ کَیْفَ یُصَلِّی قَالَ إِنْ أَصَابَ حَشِیشاً یَسْتُرُ بِهِ عَوْرَتَهُ أَتَمَّ صَلَاتَهُ بِرُکُوعٍ وَ سُجُودٍ وَ إِنْ لَمْ یُصِبْ شَیْئاً یَسْتُرُ بِهِ عَوْرَتَهُ أَوْمَأَ وَ هُوَ قَائِمٌ (۴).

فوائد لا بد من التنبیه علیها لفهم الأخبار

الأولی یدل الأخیر علی جواز ستر العوره بالحشیش و التقیید بالضروره و عدم الثیاب إنما وقع فی کلام السائل و اختلف الأصحاب فی ذلک فذهب الأکثر

ص: ۲۱۲

۱- ۱. نوادر الراوندیّ ص ۵۱.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۶۶ ط حجر ص ۸۷ ط نجف.

۳- ۳. المحاسن ص ۳۷۲.

۴- ۴. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۸.

منهم الشيخ و ابن إدريس و الفاضلان و الشهيد فی البيان أنه مخير بين الثوب و الورق و الحشيش و الطين و ليس شی ء منها مقيدا بحال الضروره(۱) و ذهب الشهيد فی الذكری إلی التخيير بين الثلاثه الأول فإن تعذر فبالطين و فی الدروس إلی أنه يجب الستر بالثوب فإن تعذر فبالحشيش أو الورق فإن تعذر فبالطين.

و المسأله قويه الإشكال إذ المتبادر من الستر ما كان بالثياب و الغرض من الستر و هو عدم كشف العوره حاصل فی غيرها و قد يقال بالتخيير فی الستر بين الثياب و غيرها فی غير حال الصلاه لعدم انتهاض الأدله علی أكثر من ذلك و أما فی حال الصلاه فيجب تقديم ما عدا الطين عليه تمسكان بما دل علی الانتقال إلی الإيماء من غير اعتبار الطين و لا يخلو من قوه و إن أمكن أن يقال قوله عليه السلام و إن لم يصب شيئا يستر به عورته يشمل الطين فيمكن أن يكون ذكر الحشيش أولا ـ علی المثال و الاحتياط رعايه الترتيب فی الجميع.

الثانيه الظاهر من هذا الخبر وجوب الإيماء قائما مطلقا كما ذهب إليه ابن إدريس ره و خبر أبی البختری دل علی الصلاه جالسا موميا مطلقا كما ذهب إليه المرتضی رضی الله عنه و خبر النوادر و المحاسن يدلان علی ما ذهب إليه الأكثر من أنه مع أمن المطلع يصلی قائما و مع عدمه جالسا و به يجمع بين الأخبار المختلفه أيضا و لذا مال إليه الأكثر و روايه المحاسن صحيحه.

لكن رواها

الشَّيْخُ (۲)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِی الرَّجُلِ يَخْرُجُ عُرْيَاناً فَتُدْرِكُهُ الصَّلَاةُ قَالَ يُصَلِّی عُرْيَاناً قَائِماً إِنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ فَإِنْ رَآهُ أَحَدٌ

۱- ۱. بل يظهر من قوله تعالی« وَ طَفِقا يَخْصِفانِ عَلَيْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّهِ» فی سياق قصه آدم و حواء عليهما السلام أن التستر بالورق و الحشيش ستر اضطراری و لذلك من عليهم بانزال الثوب و قال:« يا بَنِی آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً يُوارِی سَوْآتِكُمْ» فبين أن التستر بالحشيش و الاوراق غير كاف حال الاختيار.

۲- ۲. راجع التهذيب ج ۱ ص ۲۴۰ ط حجر ج ۲ ص ۳۶۵ ط نجف.

صَلَّى جَالِساً.

و هذا مرسل لكن الإرسال بعد ابن مسكان و هو ممن أجمعت العصابه على تصحيح ما يصح عنه و يمكن أن يكونا خبرين لكن روايه ابن مسكان عن الباقر عليه السلام أيضا(۱) غريب و لعل فيه أيضا إرسالا.

و بالجمله أخبار التفصيل معتبره فحمل أخبار التفصيل المطلقه عليها حسن و يمكن الجمع بين الأخبار بالحمل على التخيير أيضا كما مال إليه المحقق فى المعتبر استضعافا للروايه المفصله فيمكن حمل أخبار التفصيل على الفضيله و الاستحباب و على أى حال العمل بالمشهور أولى فإنه لا ينافى التخيير.

ثم الظاهر من الروايتين أنه يصلى قائما إذا لم يكن رآه فى حال الدخول فى الصلاه و إن أمكن ورود أحد بعد الدخول فيها لكن القوم فهموا كما ذكرنا.

الثالثه صرح الشيخ فى النهايه بجواز صلاه العارى مع سعه الوقت و قال المرتضى و سلار يجب أن يؤخر رجاء لحصول الستره و مال فى المعتبر إلى وجوب التأخير مع ظن تحصيل الستر و عدمه بدونه و قربه فى الذكرى و السيد فى المدارك و خبر أبى البخترى يدل على الثانى لكنه قاصر عن إفاده الوجوب سندا و متنا.

الرابعه المستفاد من كلام الأصحاب و الأخبار لا سيما الخبر الأخير أن الإيماء فى حالتى القيام و الجلوس على وجه واحد فيجعلها من قيام مع القيام و من جلوس مع الجلوس و حكى الشهيد فى الذكرى عن شيخه السيد عميد الدين أنه كان يقوى جلوس القائم ليومى للسجود جالسا استنادا إلى كونه حينئذ أقرب إلى هيئه الساجد فيدخل تحت فأتوا به ما استطعتم و هو ضعيف لأن الوجوب

۱- ۱. لانه من أصحاب أبى عبد اللّه و أبى الحسن موسى عليهما السلام مات فى أيامه قبل الحادثه، روى عن الكاظم و لم يرو عن أبى عبد اللّه عليه السلام الا حديث من أدرك المشعر فقد أدرك الحجّ، كيف و عن أبى جعفر الباقر عليه السلام، زعم العيّاشيّ أنّه كان لا يدخل على أبى عبد اللّه عليه السلام شفقه أن لا يوفيه حقّ اجلاله، فكان يسمع من أصحابه.

حینئذ انتقل إلی الإیماء فلا معنی للتکلیف بالإتیان بالممکن من السجود.

الخامسه الإیماء بالرأس للتصریح به فی روایه زراره(۱) و هو الظاهر من روایه أبی البختری کما لا یخفی فإن تعذر فبالعینین و أوجب الشهید فی الذکری الانحناء فیهما بحسب الممکن بحیث لا تبدو معه العوره و أن یجعل السجود أخفض محافظه علی

الفرق بینه و بین الرکوع و احتمل وجوب وضع الیدین و الرکبتین و إبهامی الرجلین فی السجود علی الکیفیه المعتبره فیه و قال فی المدارک و کل ذلک تقیید للنص من غیر دلیل نعم لا یبعد وجوب رفع شی ء یسجد علیه لقوله علیه السلام فی صحیحه عبد الرحمن (۲) الوارده فی صلاه المریض و یضع وجهه فی الفریضه علی ما أمکنه من شی ء انتهی و خبر أبی البختری یدل علی الأخفضیه و الأحوط العمل به.

السادسه ما ورد فی خبر أبی البختری من النهی عن الجماعه لعله محمول علی التقیه بقرینه الراوی قال فی الذکری یستحب للعراه الصلاه جماعه رجالا کانوا أو نساء إجماعا لعموم شرعیه الجماعه و أفضلیتها و منع بعض العامه من الجماعه إلا فی الظلمه حذر کشف العوره و سترها ساقط لأنا نتکلم علی تقدیر عدمه.

ثم الذی دل علیه خَبَرُ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ(۳) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْمٍ قُطِعَ عَلَیْهِمُ الطَّرِیقُ وَ أُخِذَتْ ثِیَابُهُمْ فَبَقُوا عُرَاةً وَ حَضَرَتِ الصَّلَاهُ کَیْفَ یَصْنَعُونَ فَقَالَ یَتَقَدَّمُهُمْ إِمَامُهُمْ فَیَجْلِسُ وَ یَجْلِسُونَ خَلْفَهُ فَیُومِئُ الْإِمَامُ بِالرُّکُوعِ وَ السُّجُودِ وَ یَرْکَعُونَ وَ یَسْجُدُونَ خَلْفَهُ عَلَی وُجُوهِهِمْ.

و بها عمل الشیخ فی النهایه و قال المرتضی و المفید یومی الجمیع کالصلاه فرادی و هو اختیار ابن إدریس مدعیا

ص: ۲۱۵

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۰۵، ج ۲ ص ۳۶۴ ط نجف.

۲- ۲. التهذیب ج ۳ ص ۳۰۸ ط نجف.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۰ ط حجر.

للإجماع و فى المعتبر رجح مضمون الروايه لجوده سندها و يشكل بأن فيه تفرقه بين المنفرد و الجامع و قد نهى المنفرد عن الركوع و السجود كما تقدم لئلا تبدو العوره

وَ قَدْ رَوَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سِنَانٍ (۱)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: یَتَقَدَّمُهُمُ الْإِمَامُ بِرُکْبَتَیْهِ وَ یُصَلِّی بِهِمْ جُلُوساً وَ هُوَ جَالِسٌ. و أطلق.

و بالجمله يلزم من العمل بروايه إسحاق أحد أمرين إما اختصاص المأمومين بهذا الحكم و إما وجوب الركوع و السجود على كل عار إذا أمن المطلع و الأمر الثانى لا سبيل إليه و الأمر الأول بعيد انتهى. و يمكن تأويل خبر إسحاق بما يوافق سائر الأخبار لكنه فى غايه البعد.

السابعه قال فى المعتبر لو وجد وحلا أو ماء راكدا بحيث لو نزله ستر عورته لم يجب نزوله لأن فيه ضررا و مشقه و هو كذلك مع مخالفته لظواهر الأخبار و لو أمكن العارى ولوج حفيره و الصلاه فيها قائما بالركوع و السجود قيل يجب لمرسله

أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ (۲)

عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْعَارِی الَّذِی لَیْسَ لَهُ ثَوْبٌ إِذَا وَجَدَ حَفِیرَةً دَخَلَهَا فَسَجَدَ فِیهَا وَ رَکَعَ وَ قِیلَ لَا.

استضعافا للروايه و التفاتا إلى عدم انصراف لفظ الساتر إليها و المسأله لا تخلو من إشكال لكنها قليله الجدوى لقله الحاجه إليها.

ص: ۲۱۶

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۳۰۵ ط حجر ج ۳ ص ۱۷۸ ط نجف.

۲- ۲. التهذيب ج ۳ ص ۷۹ ط نجف و هكذا ج ۲ ص ۳۶۵، و فى ط حجر ص ۳۰۵ و ۲۰۴.

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرده و می گوید: از آن حضرت درباره مردی سؤال کردم که گرفتار راهزنان شده یا اموالش را آب برده، پس برهنه مانده و وقت نماز هم رسیده است، چگونه نماز بخواند؟ فرمود: اگر گیاه به دست آورد عورتش را با آن بپوشاند و رکوع و سجودش را به طور کامل انجام دهد، و اگر چیزی برای سَتر عورت نیافت ایستاده و با اشاره نماز بخواند. - . بحارالانوار ۱۰ : ۲۷۸ -

نکاتی که برای فهم روایات لازم است:

اول: روایت آخر دلالت بر ستر عورت با گیاه و تقیید به حال ضرورت دارد، و فقدان لباس جزء کلام سائل بود. اصحاب در آن اختلاف نظر دارند، اکثر آنها از جمله شیخ، ابن ادریس، فاضلان (علامه و محقق) و شهید در بیان بر این عقیده اند که شخص برهنه مخیّر است بین لباس و برگ و گیاه و گِل و هیچ کدام از اینها را مقیّد به حال ضرورت نمی دانند، امّا شهید در ذکری قائل به تخییر بین سه مورد اوّل شده و گفته اگر هیچ کدام از آنها فراهم نشد، می تواند با گِل خود را بپوشاند، و در دروس نظرش این گونه است که واجب است با لباس ستر کند و اگر نتوانست با گیاه خشک یا برگ و اگر اینها هم برایش فراهم نگردید با گِل خود را بپوشاند.

اشکال این مسئله محکم و قوی است، زیرا آنچه از ستر متبادر می گردد آن است که با لباس باشد و غرض از ستر - یعنی عدم کشف عورت - هم با غیر لباس حاصل می گردد. گاهی به علت عدم قیام ادلّه به بیش از این حد، برای ستر در غیر نماز قائل به تخییر بین لباس و غیر آن شده اند، امّا در حال نماز واجب است که دیگر ساترها را بر گِل مقدّم بدارد، و این به خاطر تمسّک به روایتی است که دلالت بر انتقال به ایماء دارد بدون اینکه از گِل نام ببرد، و خالی از قوّت هم نیست، اگرچه ممکن است گفته شود: سخن امام علیه السلام که فرمود «اگر چیزی نیافت که عورتش را به آن بپوشاند» شامل گِل هم می شود، پس ممکن است ذکر گیاه در اول، بر سبیل مثال باشد، و البته احتیاط در این است که ترتیب در همه موارد مراعات گردد.

دوم: ظاهر از این روایت، وجوب اشاره در حال قیام به طور مطلق است، ابن ادریس رحمه الله نیز همین نظر را دارد. روایت ابوالبختری دلالت داشت که برهنه مطلقاً باید نشسته و با اشاره نماز بخواند، که سید مرتضی رحمه الله به همین فتوا داده است. روایت نوادر و المحاسن بر قول اکثر دلالت دارند، یعنی در صورتی که دیگری او را نبینند، ایستاده نماز بخواند و در غیر این صورت نشسته بخواند، و با این نظر بین روایات مختلف جمع می توان کرد. لذا اکثر فقها به این نظر رفته اند. و روایت المحاسن صحیحه است.

اما شیخ - . ر.ک: التهذیب ۱ : ۲۴۰ چاپ سنگی، ۲ : ۳۶۵ چاپ نجف - آن را به صورت مُرسَل از عبدالله بن مسکان از بعض اصحابش از امام صادق علیه السلام آورده است که ایشان درباره مردی که برهنه بیرون می رود و وقت نماز فرا می رسد فرمود: اگر کسی او را نمی بیند برهنه و ایستاده نماز بخواند و اگر او را می بینند نشسته نماز بخواند.

امّا اِرسال آن پس از ابن مسکان است و او از کسانی می باشد که قوم بر تصحیح روایات او اجماع دارند[یعنی از اصحاب اجماع است]. و ممکن است دو روایت باشد، امّا روایت کردنِ ابن مسکان از امام باقر علیه السلام نیز عجیب است - . زیرا وی از اصحاب امام صادق و امام کاظم علیهما السلام بوده و در زمان امام کاظم علیه السلام پیش از حادثه فوت کرده است. از

امـام کـاظم روایت کرده اما از امام صادق فقط یک روایت نقل کرده که فرمود: «من أدرک المشعر فقـد أدرک الحـجّ»، حال چه رسد به اینکه از امام باقر علیه السـلام روایت کرده باشد. عیاشـی احتمال داده که او چون نگران بوده که نتواند حق اکرام و بزرگداشت امام صادق علیه السلام را رعایت کند خدمت ایشان نمی رفته و از اصحاب ایشان احادیث را می شنیده است. –

و چه بسا در آن هم اِرسال باشد.

نتیجه بحث اینکه روایات تفصـیل معتبره هسـتند، پس حمل روایات تفصیل مطلق بر آنها خوب است. و می توان بین روایات به این صورت جمع کرد که آنهـا را بر تخییر نیز حمـل کنیم؛ همـان طور که محقق در معتبر نیز به دلیـل ضـعیف دانسـتن روایت تفصـیل حمل نموده است. پس می توان روایات تفصـیل را حمل بر فضـیلت و اسـتحباب نمود. به هر حال عمل به مشهور اولی است و منافاتی با تخییر ندارد .

در همین راسـتا ظـاهر از دو روایت این است که اگر در حال شـروع نماز کسـی او را نمی بینـد ایسـتاده نماز بخوانـد حتی اگر امکان دارد پس از شروع نماز کسی او را ببیند، امّا همان طور که ما ذکر کرده ایم فهمیده اند.

سوم: شـیخ در النهایه تصریح کرده که در سعه وقت نماز خواندنِ برهنه جایز است. سید مرتضی و سلّار گفته اند: واجب است به امیـد یـافتن سـاتر، نمـاز را به تـأخیر انـدازد، و در معتبر به وجوب تأخیر با ظنّ تحصـیل ساتر و عـدم وجوب بـدون ظن مایل گردیده، و در ذکری و سیّد در مدارک این نظر را قریب دانسته اند. روایت ابوالبختری بر نظر دوم دلالت دارد امّا هم از جهت سند و هم از جهت متن از افاده وجوب قاصر است.

چهارم: از کلام اصـحاب و روایات بخصوص روایت آخر اسـتفاده می شود که اشاره در حال ایسـتاده و نشسته به یک صورت است، و چه در حال ایسـتاده و چه در حال نشسـته همان اشاره را انجام می دهد. شـهید در ذکری از شیخ خود سیّد عمیدالدین حکایت کرده که ایشان نشسـتنِ قائم برای اشاره به سـجود را قَوی دانسـته و دلیلش این بوده که بالاخره به هیئت و حال سجده نزدیک تر است، پس داخل در «فأتوا به ما اسـتطعتم» (در صورتِ داشـتنِ مشکل، تا هر مقدار که می توانید انجام دهید) است؛ که قول ضـعیفی است، زیرا وجوب در این صورت به اشاره منتقل شـده و دیگر تکلیف به آوردنِ حدّ امکان از سـجود بی معنا خواهد بود.

پنجم: اشـاره به سَـر است، به خاطر تصـریحی که در روایت زراره – . التهـذیب ۱ : ۳۰۵، ۲ : ۳۶۴ چاپ نجف – نسـبت به آن آمده، و ظاهر روایت ابوالبختری هم همین است چنانچه مخفی نیست. پس اگر اشاره به سر برایش ممکن نبود با چشم‌ها اشاره می کند، و شـهید در ذکری برای اشاره به رکوع و سـجود، خَم شدن تاحدّ امکان را واجب دانسته به طوری که موجب کشف عورت نباشـد و می گویـد انحنا برای سـجود باید نسبت به رکوع بیشتر باشد، زیرا باید تفاوت میان رکوع و سـجود را مراعات کرد، و به طور احتمـالی قراردادن دو دست، زانوهـا و شـست هـای پـا را [بصورت اشـاره] در سـجود به همـان گونه ای که در سجودِ عادی انجام می دهند واجب دانسـته است. و در مدارک گوید: همه اینها تقییدِ بدون دلیلِ نص است، بله بعید نیست که برداشـتن چیزی که روی آن سـجده کند واجب باشد، به دلیل قول امام علیه السـلام در صـحیحه عبدالرحمن – . همان ۳ : ۳۰۸ چاپ نجف –

که در مورد نماز مریض فرمود: و در نماز واجب صورتش را بر هر چیزی که امکان داشت بگذارد. پایان. روایت ابوالبختری دلالت بر این دارد که اشاره به سجده باید پایین تر از حد رکوع باشد، و احوط هم عمل به آن است.

ششم: چه بسا نهیِ از جماعت که در روایت ابوالبختری وارد شده، به قرینه راوی، حمل بر تقیه گردد. در ذکری می گوید: برای برهنگان نماز جماعت مستحب است، چه مرد باشند و چه زن، به دلیل اجماع بر عمومِ شرعیتِ جماعت و افضل بودن آن؛ و برخی از اهل سنت برای جلوگیری از کشف عورت جماعت را جز در تاریکی ممنوع دانسته اند. و ستر عورت ساقط است، زیرا بحث ما بنابر فرضی است که ستر وجود ندارد.

همچنین مدلولِ روایت اسحاق بن عمار - . همان ۱ : ۲۴۰ چاپ سنگی - از امام صادق علیه السلام که گروهی گرفتار راهزنان گردیده و لباس‌هایشان ربوده شده و برهنه مانده اند، حال وقت نماز رسیده است، چگونه نماز بخوانند؟ فرمود: امامشان در جلو قرار می گیرد و می نشیند، آنها هم پشت سرش می نشینند، پس امام برای رکوع و سجود اشاره می کند و آنها نیز به همین صورت رکوع و سجود را با اشاره صورت انجام می دهند.

و شیخ در النهایه به آن عمل کرده و سید مرتضی و شیخ مفید گفته اند: همگی آنها فرادی و با اشاره نماز می خوانند؛ ابن ادریس نیز همین قول را برگزیده و مدّعی است که فقها بر آن اجماع دارند. در معتبر مضمون روایت را به دلیلِ قوّت سندِ آن ترجیح داده و اشکال می کند که بین نماز فرادی و جماعت فرق است، و شخصی را که می خواهد نماز فرادی بخواند - چنانچه گذشت - از رکوع و سجود منع کرده تا عورتش مکشوف نگردد .

و عبدالله بن سنان - . همان ۱ : ۳۰۵ چاپ سنگی، ۳ : ۱۷۸ چاپ نجف - از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: امام با زانو جلو می رود و همگی به جماعت نماز می خوانند.

و حکم را مطلق فرموده است.

و خلاصه اینکه از عمل به روایت اسحاق یکی از دو حالت زیر لازم می آید: یا اختصاص مأمومها به این حکم، و یا وجوب رکوع و سجود بر هر برهنه ای که از دیده نشدن عورتش اطمینان دارد؛ حالت دوم که امکان ندارد و حالت اوّل هم بعید است. پایان

می توان روایت اسحاق بن عمّار را در راستای دیگر روایات و موافق با آنها تأویل کرد، امّا بسیار بعید خواهد بود.

هفتم: در معتبر گوید: اگر شخص برهنه گِل نرم یا آب راکدی یافت به طوری که با داخل شدن در آن عورتش پوشیده می شود واجب نیست داخل آن گردد، زیرا این کار موجب ضرر و مشقّت خواهد بود، به علاوه این کار با ظواهر روایات هم تعارض دارد. امّا اگر چاله ای را یافت که می توانست در آن نمازش را ایستاده همراه با رکوع و سجود کامل بخواند، گفته شده که واجب است این کار را بکند؛ به دلیل مُرسله ایّوب بن نوح - . همان ۳ : ۷۹ چاپ نجف، ۲ : ۳۶۵، چاپ سنگی : ۳۰۵ و ۲۰۴ - از امام صادق علیه السلام که فرمود: برهنه ای که لباس ندارد اگر چاله ای یافت وارد آن شود و در آن رکوع و سجده کند.

و گفته شده که واجب نیست، زیرا روایت ضعیف است و لفظ «ساتر» هم به چنین معنایی انصراف ندارد، و مسئله خالی از اشکال نیست، اما بحث درباره آن فایده چندانی ندارد، زیرا مورد آن کم پیش می آید .

**[ترجمه]

باب ۴ ما تجوز الصلاه فيه من الأوبار و الأشعار و الجلود و ما لا تجوز

روايات

«۱»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ السَّيَّارِيِّ عَنْ أَبِي يَزِيدَ الْقَسْمِيِّ وَ قَسْمٌ حَيٌّ مِنَ الْيَمَنِ بِالْبَصْرَهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام: أَنَّهُ سَأَلَهُ عَنْ جُلُودِ الدَّارِشِ الَّذِی يُتَّخَذُ مِنْهَا الْخِفَافُ قَالَ فَقَالَ لَا تُصَلِّی فِيهَا فَإِنَّهَا تُدْبَغُ بِخُرْءِ الْكِلَابِ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابویزید قَسْمی (قَسْم یکی از قبیله های یمنی ساکن بصره است) در روایتی از امام رضا علیه السلام درباره پوست «دارِش» که از آن کفش‌هایی می سازند سؤال کرد، امام فرمود: نباید با آن نماز خواند چون آن را با مدفوع سگ دبّاغی می کنند. - . علل الشرائع ۲ : ۳۳ -

**[ترجمه]

بيان

قال فی القاموس الدارش جلد معروف أسود كأنه فارسی قوله عليه السلام فإنها تدبغ لعلهم لم يكونوا يغسلونها بعد الدباغ أو بعد الغسل أيضا كان تبقى فيها أجزاء صغار أو الحكم محمول على الاستحباب احتياطا لاحتمال أن يبقى فيها شی ء منه و لعل عدم أمره عليه السلام بالغسل أيضا لذلك أو لأجل اللون بناء على أن الملون بالنجس أو بالمتنجس لا يطهر بالغسل.

قال فی المنتهى يجوز استعمال الطاهر فی الدباغ كالشث و القرظ و العفص و قشر الرمان و غيرها و القائلون بتوقف الطهاره على الدباغ من أصحابنا و الجمهور اتفقوا على حصول الطهاره بهذه الأشياء أما الأشياء النجسه فلا يجوز استعمالها فی الدباغ و هل تطهر أم لا أما عندنا فإن الطهاره حصلت بالتذكيه و إن كان ملاقاه النجس موجبه لتنجيس المحل و يطهر بالغسل و أما القائلون بتوقف الطهاره على الدباغ فقد ذهب بعضهم إلى عدم الطهاره ذكره ابن الجنيد و بعض الجمهور لأنها طهاره من نجاسه فلا تحصل بالنجس كالاستجمار و الغسل و ينبغی أن يكون ما يدبغ به منشفا للرطوبه مزيلا للخبث و قد روى عن الرضا عليه السلام عدم جواز الصلاه فی الجلود المدبوغه بخرء الكلاب و الروايه ضعيفه و مع تسليمها

١- ١. علل الشرائع ج ٢ ص ٣٣.

تحمل على المنع من الصلاه قبل الغسل.

و قال فی الذکری الأصح وقوع الذکاه علی الطاهره فی حال الحیاه کالسباع لعموم إِلّٰا ما ذَکَّیْتُمْ (۱) و قول الصادق علیه السلام لا تصل فیما لا یؤکل لحمه ذکاه الذبح أو لم یذکه فیطهر بالذکاه و المشهور تحریم استعماله حتی یدبغ و الفاضلان جعلاه مستحبا لطهارته و إلا لکان میته فلا یطهره.

و لیکن الدبغ بالطاهر کالقرظ و هو ورق السلم و الشث بالشین و الثاء المثلثتین و هو نبت طیب الریح مر الطعم یدبغ به قاله الجوهری و قیل بالباء الموحده و هو شبه الزاج و الأصل فیهما ما روی من قول النبی صلی الله علیه و آله أ لیس فی الشث و القرظ ما یطهره و لا یجوز بالنجس فلا یطهر عند ابن الجنید و الأجود أنه یکفی فیما یحتاج إلی الدبغ و لکن لا یستعمل إلا بعد طهارته لقول الرضا علیه السلام فی جلود الدارش بالراء المهمله و الشین المعجمه لا تصل فیها فإنها تدبغ بخرء الکلاب.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: «دارِش» پوستی سیاه و معروف و گویا فارسی است. قول امام علیه السلام که فرمود «... دباغی می شود» چه بسا از این روست که آنها پوست را بعد از دباغی نمی شستند و یا بعد از شستن هنوز اجزای کوچکی از مدفوع سگ روی آن مانده بوده؛ و یا اینکه حکم احتیاطاً حمل بر استحباب می شود، زیرا احتمال دارد که چیزی از آن مدفوع در آن بقی مانده باشد؛ و چه بسا امر نکردنِ امام علیه السلام به شستن آن نیز به همین دلیل باشد، و یا شاید به خاطر رنگ آن بوده، زیرا چیزی که با نجس یا متنجّس رنگ گرفته باشد با شستن طاهر نمی گردد.

در المنتهی گوید: استفاده از مواد طاهر مانند «شث»، «قرظ»، «عفص»، «پوست اَنار» و غیر آن برای دباغی جایز است، و از فقهای شیعه و سنّی کسانی که گفته اند طهارتِ پوست منوط به دباغی آن است همگی بر حصول طهارت با مواد ذکر شده اتفاق دارند، امّا استفاده از چیزهای نجس در دباغی جایز نیست، و آیا پوست پس از دباغی با اشیاء نجس طاهر می شود یا نه؟ ما می گوییم طهارت از همان اوّل با ذبح شرعی حاصل شده است گرچه ملاقات با نجاست موجب نجس شدن محل گردیده که با شستن پاک می شود. امّا کسانی که می گویند طهارت مشروط به دباغی است، بعضی بر این عقیده اند که با وضع مذکور طاهر نیست، که ابن جنید و برخی از اهل سنت بر این رأیند، زیرا طهارت از نجاست است، پس طهارت با نجس حاصل نمی شود مثل دود دادن یا شستن. و سزاوار است چیزی که با آن دباغی می کنند رطوبت گیر و ازاله کننده «خَبَث» باشد. از امام رضا علیه السلام روایت شده که در پوست‌های دباغی شده با مدفوع سگ نباید نماز خواند. این روایت ضعیف است و به فرض قبول آن، حمل بر این می شود که پیش از شستن، نماز ممنوع است.

در ذکری می گوید: اصح آن است که حیوان طاهر [حرام گوشت] با ذبح شرعی در حال حیات پاک می شود، مانند درندگان، به خاطر عموم آیه «إِلّٰا ما ذَکَّیْتُمْ» - . مائده / ۳ - {مگر آنچه را [که زنده دریافته و خود] سر ببرید} و فرمایش امام صادق علیه السلام: در پوست حیوان حرام گوشت نماز نخوان، خواه ذبح شده باشد یا نشده باشد. پس پوست حیوان حرام گوشتِ غیر نجس با ذبح پاک می شود، و مشهور حرمت استفاده از آن تا پیش از دباغی است. فاضلان (علامه و محقق) دباغی را برای آن به دلیل طهارتش مستحب می دانند، و اگر ذبح نشده باشد میته است و هیچگاه طاهر نمی گردد.

دباغی باید با مواد طاهر مانند «قرظ» باشد که بَرگ درخت «سَلَم» است، و «شث» که گیاهی خوشبو و تلخ است و با آن دباغی

می کنند (به نقل از جوهری)؛ و «شب» نیز گفته اند که چیزی شبیه زاج است. ریشه این دو ماده از سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله است که فرمود: «آیا شث و قرظ آن را طاهر نمی کنند؟!». دباغی با نجس جایز نیست و از نظر ابن جنید طاهر نمی شود، و بهتر آن است که گفته شود در آنچه نیاز به دباغی دارد کفایت می کند، اما پس از طهارت آن دیگر استعمال نمی شود، زیرا امام رضا علیه السلام فرمود: در پوست «دارش» نماز نخوان؛ که با مدفوع سگ دباغی می شود.

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا عِنْدَهُ عَنْ جُلُودِ الْخَزِّ فَقَالَ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّهَا عِلَاجِی وَ إِنَّمَا هِیَ كِلَابٌ تَخْرُجُ مِنَ الْمَاءِ فَقَالَ إِذَا خَرَجَتْ تَعِيشُ خَارِجاً مِنَ الْمَاءِ قُلْتُ لَا قَالَ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: عبدالرحمن بن حجاج گوید: من نزد امام صادق علیه السلام بودم که مردی از ایشان درباره پوست خَز سؤال کرد؛ امام فرمود: ایرادی به آن نیست. من گفتم: آن را دباغی می کنند و خَز، سگی است که از آب بیرون می آید؛ فرمود: وقتی از آب بیرون می آید یعنی می تواند خارج از آب زندگی کند؟! گفتم: نه؛ فرمود: پس اشکال ندارد. - . علل الشرائع ۲ : ۴۵ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ وَ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ مَعاً عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: الصَّلَاةُ فِی الْخَزِّ الْخَالِصِ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ وَ أَمَّا الَّذِی يُخْلَطُ فِيهِ الْأَرَانِبُ أَوْ غَيْرُهَا مِمَّا يُشْبِهُ هَذَا فَلَا تُصَلِّ فِيهِ (۳).

۱- ۱. المائده: ۳.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۵.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۶.

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: نماز در خَزّ خالص اشكال نـدارد، امّا اگر از خرگوش يا ديگر حيوان مشابه، چيزى با آن مخلوط شده بود، در آن نماز نخوان. -. همان ۲ : ۴۶ -

**[ترجمه]

تبيين

جواز الصلاه فی وبر الخالص متفق علیه بین الأصحاب و نقل إجماعهم علیه جماعه و المشهور بین المتأخرین أن حکم الجلد حکم الوبر و منعه ابن إدریس و نفی عنه الخلاف و تبعه العلامه فی المنتهی و المسأله لا تخلو من إشکال و إن کان الجواز أقوی.

ثم إن للأصحاب اختلافا فی حقیقه الخز فقیل إنه دابه بحریه ذات أربع تصاد من الماء و تموت بفقده

وَ قَدْ رَوَاهُ الشَّيْخُ وَ الْكُلَيْنِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِسْحَاقَ الْعَلَوِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ عَنْ قَرِيبٍ عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الْخَزَّازِينَ فَقَالَ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا تَقُولُ فِي الصَّلَاهِ فِي الْخَزِّ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِيهِ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّهُ مَيِّتٌ وَ هُوَ عِلَاجِي وَ أَنَا أَعْرِفُهُ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَا أَعْرَفُ بِهِ مِنْكَ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ إِنَّهُ عِلَاجِي وَ لَيْسَ أَحَدٌ أَعْرَفَ بِهِ مِنِّي فَتَبَسَّمَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام ثُمَّ قَالَ أَ تَقُولُ إِنَّهُ دَابَّهٌ تَخْرُجُ مِنَ الْمَاءِ أَوْ تُصَادُ مِنَ الْمَاءِ فَتَخْرُجُ فَإِذَا فُقِدَ الْمَاءُ مَاتَ فَقَالَ الرَّجُلُ صَدَقْتَ جُعِلْتُ فِدَاكَ هَكَذَا هُوَ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَإِنَّكَ تَقُولُ

إِنَّهُ دَابَّهٌ تَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ وَ لَيْسَ هُوَ فِي حَدِّ الْحِيتَانِ فَتَكُونَ ذَكَاتُهُ خُرُوجَهُ مِنَ الْمَاءِ فَقَالَ الرَّجُلُ إِي وَ اللَّهِ هَكَذَا أَقُولُ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَحَلَّهُ وَ جَعَلَ ذَكَاتَهُ مَوْتَهُ كَمَا أَحَلَّ الْحِيتَانَ وَ جَعَلَ ذَكَاتَهَا مَوْتَهَا(۱).

و قال فی المعتبر عندی فی هذه الروایه توقف لضعف محمد بن سلیمان و مخالفتها لما اتفقوا علیه من أنه لا یؤکل من حیوان البحر إلا السمک و لا من السمک إلا ما له فلس و حدثنی جماعه من التجار أنها القندس و لم أتحققه.

و قال الشهید فی الذکری مضمونها مشهور بین الأصحاب فلا یضر ضعف الطریق و الحکم بحله جاز أن یسند إلی حل استعماله فی الصلاه و إن لم یذک

ص: ۲۱۹

۱- ۱. الكافی ج ۳ ص ۳۹۹، التهذیب ج ۱ ص ۱۹۶ و ما بین العلامتین ساقط من الكمبانیّ زیاده من التهذیب و الكافی.

كما أحل الحيتان بخروجها من الماء حيه فهو تشبيه للحل بالحل لا فى جنس الحلال ثم قال الشهيد ره و لعله ما يسمى فى زماننا بمصر وبر السمك و هو مشهور هناك و من الناس من يزعم أنه كلب الماء و على هذا يشكل ذكاته بدون الذبح لأن الظاهر أنه ذو نفس سائله انتهى هذا.

و اعلم أن فى جواز الصلاه فى الجلد المشهور فى هذا الزمان بالخز و شعره و وبره إشكالا للشك فى أنه هل هو الخز المحكوم عليه بالجواز فى عصر الأئمه أم لا بل الظاهر أنه غيره لأنه يظهر من الأخبار أنه مثل السمك يموت بخروجه من الماء و ذكاته إخراجه منه و المعروف بين التجار أن الخز المعروف الآن دابه تعيش فى البر و لا تموت بالخروج من الماء إلا أن يقال إنهما صنفان برى و بحرى و كلاهما يجوز الصلاه فيه و هو بعيد و يشكل التمسك بعدم النقل و اتصال العرف من زماننا إلى زمانهم عليهم السلام إذ اتصال العرف غير معلوم إذ وقع الخلاف فى حقيقته فى أعصار علمائنا السالفين أيضا رضوان الله عليهم و كون أصل عدم النقل فى مثل ذلك حجه فى محل المنع فالاحتياط فى عدم الصلاه فيه.

ثم إن الاتفاق على الجواز إنما هو فى الخز الخالص عن الامتزاج بوبر الأرانب و الثعالب و أما الممتزج بشى ء منهما فالمشهور بين الأصحاب عدم جواز الصلاه فيه قال فى المنتهى و عليه فتوى علمائنا و قال فيه أيضا و كثير من أصحابنا ادعوا الإجماع هاهنا

وَ رُوِيَ عَنْ دَاوُدَ الصَّرْمِيِ (١)

قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِي الْخَزِّ يُغَشُّ بِوَبَرِ الْأَرَانِبِ فَكَتَبَ يَجُوزُ ذَلِكَ.

و قال الصدوق ره فى الفقيه (٢)

بعد إيراد هذه الروايه و هذه رخصه الآخذ بها مأجور و رادها مأثوم و الأصل ما ذكره أبى ره فى رسالته إلى و صل فى الخز ما لم يكن مغشوشا بوبر الأرانب انتهى و الأظهر حمله على التقيه و سيأتى بعض القول فيه.

١- ١. التهذيب ج ١ ص ١٩٦.

٢- ٢. الفقيه ج ١ ص ١٧٠ و ١٧١.

**[ترجمه]جواز نماز در کُرک خز خالص مورد اتّفاقِ اصحاب است و جماعتی اجماعِ اصحاب را بر آن ذکر نموده اند. مشهور بین متأخرین آن است که حکم پوست هم مثل کُرک است. ابن ادریس این را قبول ندارد و مقبول نبودن آن را مورد اتفاق می داند. علامه در منتهی نیز مثل او فتوی داده است. این مسئله خالی از اشکال نیست هرچند اقوی جواز می باشد.

امّا در اینکه خَز واقعاً چیست، اصحاب اختلاف نظر دارند: گفته شده که خَز جانوری دریایی و چهارپاست که از آب صید می شود و با نبودنِ آب می میرد.

شیخ و کلینی از ابن ابی یعفور روایت کرده اند که گفت: نزد امام صادق علیه السلام بودم که مردی خَزّاز وارد شد و به ایشان گفت: فدایت گردم، نظر شما درباره نماز در خَز چیست؟ فرمود: نماز در آن اشکال ندارد. مَرد گفت: فدایت گردم، خَزّ میته است و باید دبّاغی شود و من از وضع آن آگاهم. امام صادق علیه السلام فرمود: من آن را بهتر از تو می شناسم. مرد گفت: باید دبّاغی شود! و هیچ کس بهتر از من آن را نمی شناسد. امام علیه السلام تبسّم کرد و فرمود: آیا می گویی خَز جانوری است که از آب بیرون می آید یا آن را از آب صید می کنند و وقتی از آب بیرون آمد می میرد؟! مرد گفت: آری درست گفتی فدایت گردم، همین طور است. امام صادق علیه السلام به او فرمود: پس می گویی خَز حیوانی است چهارپا و در حدّ ماهی نیست؛ بنابراین پاک شدنش به خروج از آب است! مرد گفت: آری به خدا قسم نظر من هم همین است. حضرت ابوعبدالله علیه السلام به او فرمود: خداوند تبارک و تعالی آن را حلال کرده و پاک شدنش را مرگِ آن قرار داده است، همان طور که حلال شدن ماهی را در مرگش قرار داده است. - . الکافی ۳ : ۳۹۹، التهذیب ۱ : ۱۹۶ -

در معتبر می گوید: من نسبت به این روایت توقّف دارم، زیرا محمد بن سلیمان در سند این روایت ضعیف است و خود روایت هم با آنچه که همه بر آن توافق دارند و می گویند تنها حیوان دریایی حلال گوشت، ماهی پولک دار است، مخالف می باشد. جماعتی از تجار برای من نقل کردند که خَز همان سگ آبی است، و من در مورد این سخن تحقیق نکرده ام.

شهید در ذکری می گوید: مضمون روایت بین اصحاب مشهور است پس ضعف سند آن ضرری نمی رساند، و می توان حکم به حلّیت خَز را مستند به حلیت استعمال آن در نماز کرد حتی اگر ذبح نگردد، همان طور که ماهی به صِرف خروج به طور زنده از آب، حلال می شود، پس در اینجا یک حُکم حلال به حُکم حلال دیگر تشبیه شده نه در جنس حلال. و امّا مرحوم شهید می فرماید: چه بسا خَز همان است که امروزه در مصر به آن «کُرک ماهی» می گویند و در آنجا شهرت دارد. برخی از مردم گمان می کنند که خَز همان سگ آبی است، که در این صورت پاک شدن آن بدون ذبح محل اشکال است، زیرا ظاهر آن است که خون جهنده دارد. پایان.

و بدان که در جواز نماز با پوست حیوانی که امروزه آن را خَز می نامند و با مو و کُرک آن اشکال است، زیرا شک داریم در اینکه آیا این همان خَزی است که حکم به جواز آن در عصر ائمه وارد شده یا نه، بلکه ظاهر آن است که متفاوت با آن می باشد، زیرا از روایات ظاهر می شود که خَز مثل ماهی است و با خروج از آب می میرد و پاک شدنش با خروج از آب است، و بین بازرگانان مشهور است که خَز معروفِ امروزی جانوری است که در خشکی زندگی می کند و با خروج از آب نمی میرد. مگر اینکه گفته شود: خَز دو گونه خشکی و آبزی دارد، و نماز در هر دوی آنها صحیح است، که قولی بعید می باشد. و تمسّک به عدم نقل و اتصال عُرفِ زمان ما به زمان ائمه علیهم السلام مشکل است زیرا اتّصال این عُرف معلوم نیست، زیرا در

حقیقتِ خَز در دوران علمای سَلف - رضوان الله علیهم - نیز اختلاف بوده است، و اَصلِ عدمِ نقل در چنین موردی خودش حجّت و در محلّ منع و نهی است، بنابراین احتیاط در نماز نخواندن در خَز می باشد.

و امّا اتّفاق بر جواز فقط در مورد خَز خالصی که با کُرک خرگوش و روباه مخلوط نشده باشد، است امّا اگر مخلوط شده بود مشهور بین اصحاب عدم جواز نماز در آن است. در منتهی گوید: علمای ما بر آن (عدم جواز) فتوا داده اند. و باز می گوید: بسیاری از فقهای ما در اینجا ادّعای اجماع کرده اند.

داوود صَیرمی - . التهذیب ۱ : ۱۹۶ - روایت می کند: از آن حضرت درباره نماز در خَزی سؤال کردم که با کُرک خرگوش مخلوط شده است؛ ایشان در جواب نوشته بود: جایز است.

و صدوق در فقیه - . الفقیه ۱ : ۱۷۰ و ۱۷۱ - پس از نقل این روایت می گوید: این رخصتی است که هر کس به آن عمل کند مأجور و هر کس آن را رد نماید گناهکار است، و اصل همانی است که پدرم رحمه الله در نامه ای به من نوشت: اگر خَز مخلوط با کُرک خرگوش نبود با آن نماز بخوان. پایان کلام صدوق. اظهر حمل روایت بر تقیه است، که مقداری در مورد آن بحث خواهیم کرد.

**[ترجمه]

«۴»

الْعِلَلُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيِّ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ فِي شَعْرِ وَ وَبَرِ مَا لَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ لِأَنَّ أَكْثَرَهَا مُسُوخٌ.

قال الصدوق ره یعنی أكثر الأشياء التی لا يؤكل لحمها مسوخ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: نماز در مو و کُرکِ حیوان حرام گوشت جایز نیست، زیرا بیشتر آنها مسخ شده هستند .

صدوق رحمه الله می فرماید: یعنی بیشتر چیزهای (حیوانات) حرام گوشت مسخ شده هستند. - . علل الشرائع ۲ : ۳۱ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ رَفَعَهُ قَالَ: كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَكْرَهُ الصَّلَاةَ فِي وَبَرِ كُلِّ شَيْ ءٍ لَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ (۲).

**[ترجمه]حسن بن علی وشّاء بدون ذکر راویان روایت می کند که امام صادق علیه السلام از نمازخواندن در کُرکِ هر حیوانِ حرام گوشت کراهت داشت. - . همان -

**[ترجمه]

إيضاح

عدم جواز الصلاه فی جلد ما لا یؤکل لحمه و شعره و وبره و صوفه فی غیر المواضع المستثناه إجماعی و نقل الإجماع علیه جماعه و اختلف فی أمور الأول الصلاه فی قلنسوه أو تکه متخذتین من جلد غیر المأکول أو وبره فالمشهور بین الأصحاب المنع و المستفاد من کلام الشیخ فی التهذیب الجواز فی المتخذتین من الجلد و کذا ذهب الشیخ فی النهایه و المحقق فی المعتبر إلی الکراهه فی المتخذتین من وبر الأرانب لأخبار حملها علی التقیه أظهر من حمل معارضها علی الکراهه.

الثانی قال فی التذکره لو مزج صوف ما لا یؤکل لحمه و ما یؤکل لحمه و نسج منهما ثوب لم تصح الصلاه فیه تغلیبا للحرمه علی إشکال ینشأ من إباحه المنسوج من الکتان و الحریر و من کونه غیر متخذ من مأکول اللحم و کذا لو أخذ قطعا و خیطت و لم یبلغ کل واحد منها ما یستر العوره و المنع أظهر کما لا یخفی علی المتدبر.

الثالث قطع الشهیدان و جماعه باختصاص المنع بالملابس فلو کانت غیرها کالشعرات الملقاه علی الثوب لم یمنع الصلاه فیه و ذهب الأکثر إلی عموم المنع و هو أحوط بل أظهر إلا فی أجزاء الإنسان.

الرابع اختلفوا فیما لو شک فی کون الصوف و الوبر من مأکول اللحم

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۱.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۱.

فقال فی المنتهی بالمنع و لعل الجواز أقوی لا سیما إذا أخذ من مسلم أخبر بکونه مأخوذا من مأکول اللحم.

**[ترجمه]عدم جواز نماز در پوست و مو و کُرک و پشم حیوان حرام گوشت در غیر مواضع استثنا شده موردِ اجماع است، و گروهی از علما بر آن نقل اجماع کرده اند. امّا در چند مورد اختلاف وجود دارد:

اوّل: نماز در کلاه یا بند شلواری که از پوست یا کُرک حیوان حرام گوشت باشد. مشهور بین فقهای شیعه منع از آن است. از کلام شیخ در تهذیب استفاده می شود که اگر از پوست آن حیوانات باشد جایز است. همچنین شیخ در النهایه و محقق در معتبر قائل به کراهت نماز در کلاه یا بند شلوارِ ساخته شده از کُرک خرگوش هستند، به دلیل روایاتی که حمل آنها بر تقیه اظهر است از حمل معارض آنها بر کراهت.

دوم: در تذکره گفته است: اگر پشم حیوان حرام گوشت با پشم حیوان حلال گوشت مخلوط گردیده و از آن لباسی بافته شده است نماز در آن صحیح نمی باشد به دلیل غلبه داشتن حُرمت. البته در اینجا اشکالی وجود دارد و منشأ آن یکی اباحه لباسی است که از کتان و حریر بافته شده و دیگری اینکه از حیوان حلال گوشت نیستند. همچنین اگر تکه هایی جمع و به هم دوخته شد و هر کدام از آنها به حدی نبود که به تنهایی عورت را بپوشاند، منع اظهر می باشد چنانچه بر اهل تدبّر مخفی نیست.

سوم: شهید اول و دوم و جماعتی به اختصاص منع به لباس‌ها به طور قطعی فتوا داده اند، پس اگر غیر لباس باشد مانند موهایی که روی لباس افتاده، نماز در آن اشکال ندارد. اکثر فقها قائل به عموم منع هستند که احوط بلکه اظهر هم همان است مگر در اجزای بدن انسان.

چهارم: اگر شک باشد در اینکه پشم و کُرک از حیوان حلال گوشت است یا نه، فقها اختلاف نظر دارند، در منتهی آن را ممنوع دانست، و چه بسا جواز اقوی باشد به خصوص وقتی که از مسلمانی دریافت شده باشد که بگوید پشم از حیوان حلال گوشت است.

**[ترجمه]

«۶»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ(۱) قَالَ هِیَ الثِّیَابُ .(۲)

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن فضیل از امام رضا علیه السلام روایت کرده که در توضیح آیه «خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» - . اعراف / ۳۱ - {زینت خود را در هر نمازی برگیرید} فرمود: مقصود از زینت در این آیه، لباس است. - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۲ -

**[ترجمه]

«۷»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّيْخِ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَفَّارِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَلِيٍّ أَخِي دِعْبِلٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: أَنَّهُ خَلَعَ عَلَى دِعْبِلٍ قَمِيصاً مِنْ خَزٍّ وَ قَالَ لَهُ احْتَفِظْ بِهَذَا الْقَمِيصِ فَقَدْ صَلَّيْتُ فِيهِ أَلْفَ لَيْلَهٍ كُلَّ لَيْلَهٍ أَلْفَ رَكْعَهٍ وَ خَتَمْتُ فِيهِ الْقُرْآنَ أَلْفَ خَتْمَهٍ الْخَبَرَ(۳).

**[ترجمه]مجالس ابن الشیخ: اسماعیل بن علی برادرِ دعبل از امام رضا علیه السلام روایت کرد که ایشان یک پیراهنی خَز را به دعبل خلعت داد و به او فرمود: این پیراهن را نگه دار که من هزار شب و هر شبی هزار رکعت در آن نماز خوانده ام و هزار ختم قرآن با آن نموده ام... - . أمالی طوسی ۱ : ۳۷۰ -

**[ترجمه]

«۸»

عَوَالِي اللَّآلِي، رُوِيَ: أَنَّ الصَّادِقَ علیه السلام لَبِسَ ثِيَابَ الْخَزِّ وَ صَلَّى فِيهَا.

وَ رُوِيَ: أَنَّهُ علیه السلام كَانَ عَلَيْهِ جُبَّهُ خَزٍّ بِسَبْعِ مِائَهِ دِرْهَمٍ.

وَ رُوِيَ: أَنَّ الرِّضَا علیه السلام لَبِسَ الْخَزَّ فَوْقَ الصُّوفِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ جَهَلَهِ الصُّوفِيَّهِ لَمَّا رَأَى عَلَيْهِ ثِيَابَ الْخَزِّ كَيْفَ تَزْعُمُ أَنَّكَ مِنْ أَهْلِ الزُّهْدِ وَ أَنْتَ عَلَى مَا نَرَاهُ مِنَ التَّنَعُّمِ بِلِبَاسِ الْخَزِّ فَكَشَفَ علیه السلام عَمَّا تَحْتَهُ فَرَأَوْا تَحْتَهُ ثِيَابَ الصُّوفِ فَقَالَ هَذَا لِلَّهِ وَ هَذَا لِلنَّاسِ وَ سُئِلَ الْبَاقِرُ علیه السلام عَنْ جِلْدِ الْمَيْتَهِ أَ يُلْبَسُ فِي الصَّلَاهِ فَقَالَ لَا وَ لَوْ دُبِغَ سَبْعِينَ دَبْغَهً(۴).

**[ترجمه]غوالی اللآلی: روایت شده که امام صادق علیه السلام لباس خَز به تن کرد و در آن نماز خواند.

و روایت شده که آن حضرت علیه السلام جبّه ای خز بر تن داشت که هفتصد درهم قیمتِ آن بود.

و روایت شده که امام رضا علیه السلام لباس خزی روی پشم پوشید. عده ای از صوفیان جاهل وقتی دیدند آن حضرت لباس خَز پوشیده به ایشان گفتند: چگونه گمان می کنی از اهل زهد هستی در حالی که تو را به وضعی می بینیم که به لباس خَز تنعّم می جویی؟! پس امام علیه السلام زیر آن را به آنها نشان داد و دیدند که زیر خَز پشم پوشیده است، بعد فرمود: این برای خداست و این برای مردم. از امام باقر علیه السلام درباره پوست حیوان مُرده سؤال شد که آیا برای نماز می توان آن را پوشید؟ فرمود: نه حتّی اگر هفتاد مرتبه دبّاغی شود. - . التهذیب ۱ : ۱۹۳ -

**[ترجمه]

«۹»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ مَسَّ ظَهْرَ سِنَّوْرٍ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَ يَدَهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۵).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر روایت می کند که از برادرش حضرت موسی بن جعفر علیه السلام درباره مردی سؤال کرد که به پُشت گربه ای دست کشیده است، آیا می تواند پیش از شُستن دستش نماز بخواند؟ فرمود: اشکال ندارد. - .
بحارالانوار ۱۰ : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

لا یمکن الاستدلال به علی جواز الصلاه فی الشعرات مما لا یؤکل لحمه

ص: ۲۲۲

۱- ۱. الأعراف: ۲۹.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۲.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۳۷۰.

۴- ۴. و رواه فی التهذیب ج ۱ ص ۱۹۳.

۵- ۵. البحار ج ۱۰ ص ۲۸۵.

إذ لعل التجويز لعدم العلم بلصوق شی ء منها بالید بل هو أظهر.

**[ترجمه]نمی توان به این روایت برای جواز نماز در موی حیوان حرام گوشت استدلال کرد، زیرا چه بسا و بلکه اظهر آن است که تجویز نماز در روایت به خاطر عدم علم به چسبیدنِ موی گربه به دست باشد.

**[ترجمه]

«۱۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یُصَلِّی وَ مَعَهُ دَبَّهٌ مِنْ جِلْدِ الْحِمَارِ وَ عَلَیْهِ نَعْلٌ مِنْ جِلْدِ الْحِمَارِ وَ هُوَ یُصَلِّی هَلْ تُجْزِیهِ صَلَاتُهُ أَوْ عَلَیْهِ إِعَادَهٌ قَالَ لَا یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یُصَلِّیَ وَ هِیَ مَعَهُ إِلَّا أَنْ یَتَخَوَّفَ عَلَیْهَا ذَهَابَهَا فَلَا بَأْسَ أَنْ یُصَلِّیَ وَ هِیَ مَعَهُ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش حضرت موسی بن جعفر علیه السلام نقل کرده و می گوید: از آن حضرت درباره مردی سؤال کردم که در حال نماز ظرفی از پوست الاغ و کفشی از پوست الاغ با خود داشت، آیا نمازش صحیح است یا باید اعاده کند؟ فرمود: شایسته نیست با آن نماز بخواند مگر اینکه ترسِ از دست دادنِ آنها را داشته باشد که در این صورت نماز خواندن با آنها اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۸۷ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی کراهه الصلاه فیما یظن اتخاذه من المیته و التجویز مع خوف الذهاب و التعبیر عن المنع بلا یصلح یدلان علی الکراهیه مع أنه ورد فی الروایه ما علمت أنه میته فلا تصل فیه.

**[ترجمه]این روایت دلالت بر کراهت نماز در چیزی دارد که گمان می‌شود از مردار گرفته شده باشد، و تجویز آن در صورت وجودِ ترس از دست رفتن و تعبیر از منع به «شایسته نیست»، دلالت بر کراهت دارد، با اینکه در روایت آمده است: در آنچه یقین داشتی از مردار است نماز نخوان.

**[ترجمه]

«۱۱»

الْإِحْتِجَاجُ: فِیمَا کَتَبَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیُّ إِلَی النَّاحِیَهِ الْمُقَدَّسَهِ وَ رُوِیَ عَنْ صَاحِبِ الْعَسْکَرِ علیه السلام أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الصَّلَاهِ فِی الْخَزِّ الَّذِی یُغَشُّ بِوَبَرِ الْأَرَانِبِ فَوَقَّعَ یَجُوزُ وَ رُوِیَ عَنْهُ أَیْضاً أَنَّهُ لَا یَجُوزُ فَأَیُّ الْأَمْرَیْنِ نَعْمَلُ بِهِ فَأَجَابَ علیه السلام إِنَّمَا حُرِّمَ

فِی هَذِهِ الْأَوْبَارِ وَ الْجُلُودِ فَأَمَّا الْأَوْبَارُ وَحْدَهَا فَحَلَالٌ (۲)

وَ قَدْ سُئِلَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ عَنْ مَعْنَی قَوْلِ الصَّادِقِ علیه السلام لَا یُصَلَّی فِی الثَّعْلَبِ وَ لَا الثَّوْبِ الَّذِی یَلِیهِ فَقَالَ إِنَّمَا عَنَی الْجُلُودَ دُونَ غَیْرِهِ (۳).

**[ترجمه]الاحتجاج: از جمله نامه هایی که محمد بن عبدالله بن جعفر حِمیَری برای حضرت صاحب الزمان علیه السلام نگاشت این بود که: از امام عسکری علیه السلام روایت شده که از ایشان درباره نماز با خَزِّ مخلوط با کُرک خرگوش سؤال کردند و امام توقیع فرمودند که جایز است، و باز از ایشان نقل شده که فرمود: جایز نیست! حال ما به کدام عمل کنیم؟ امام علیه السلام پاسخ فرمود: حُرمت در مخلوطِ کُرک و پوست است، امّا کُرک به تنهایی حلال می باشد. - . الاحتجاج : ۲۷۵ -

از برخی از علماء درباره معنای کلام امام صادق علیه السلام «در روباه و لباسی که از آن آمده نماز نباید خواند» پرسیدند، فرمودند: مقصود پوست آن است نه چیز دیگر. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

ما ذکر فی الخبر من الفرق بین الجلد و الوبر خلاف ما یعهد فی کلام الأصحاب و ذکروا اتفاق الأصحاب علی عدم جواز الصلاه فی جلد ما لا یؤکل لحمه و شعره و وبره عدا ما استثنی مما سیذکر و أما وبر الأرانب و الثعالب و جلودهما فالروایات فیها مختلفه و المشهور عدم جواز الصلاه فیها قال فی المعتبر اعلم أن المشهور فی فتوی الأصحاب المنع مما عدا السنجاب و وبر الخز و العمل به احتیاط فی الدین ثم روی صحیحتی الحلبی و علی بن یقطین (۴)

الدالتین علی الجواز

ص: ۲۲۳

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۷ ط حجر.

۲- ۲. الاحتجاج ص ۲۷۵.

۳- ۳. الاحتجاج ص ۲۷۵.

۴- ۴. راجع التهذیب ج ۱ ص ۱۹۵.

و قال طريق هـذين الخبرين أقوى من تلك الطرق و لو عمل بهما عامل جاز و على الأولى عمل الظاهرين من الأصحاب منضما إلى الاحتياط للعباده و كلامه ره فى غايه المتانه و الاحتياط لا يترك فى مثله مع ظهور احتمال التقيه فى أخبار الجواز.

قوله عليه السلام و لا الثوب الذى يليه قال الشيخ فى النهايه لا يجوز الصلاه فى الثوب الذى تحت وبر الثعالب و الأرانب و لا الذى فوقه و نحوه قال فى المبسوط و قال الصدوق و إياك أن تصلى فى الثعلب لا فى الثوب الذى يليه من تحته و فوقه و ذهب ابن إدريس و جمهور المتأخرين إلى الجواز و لعله أقوى و إن كان الأحوط الترك لورود صحيحه على بن مهزيار بالمنع (۱).

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ أَنَا عِنْدَهُ عَنْ جُلُودِ الْخَزِّ فَقَالَ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّهَا عِلَاجِي وَ إِنَّمَا هِيَ كِلَابٌ تَخْرُجُ مِنَ الْمَاءِ فَقَالَ إِذَا خَرَجَتْ تَعِيشُ خَارِجاً مِنَ الْمَاءِ قُلْتُ لَا قَالَ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ (۲).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ وَ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ مَعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى الْيَقْطِينِيِّ مَعاً عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: الصَّلَاةُ فِي الْخَزِّ الْخَالِصِ لَا بَأْسَ بِهِ وَ أَمَّا الَّذِي يُخْلَطُ فِيهِ الْأَرَانِبُ أَوْ غَيْرُهَا مِمَّا يُشْبِهُ هَذَا فَلَا تُصَلِّ فِيهِ (۳).

**[ترجمه]تفاوتی که میان پوست و کُرک در روایت آمده، بر خلاف چیزی است که در کلام فقهای شیعه مرسوم است، و آورده اند که ایشان بر عدم جواز نماز در پوست و مو و کُرک حیوان حرام گوشت اتّفاق دارند مگر موارد استثنا شده که ذکر آنها خواهد آمد. امّا روایات در مورد کُرک و پوست خرگوش و روباه مختلف است و مشهور عدم جواز نماز در آنها می باشد. در المعتبر می فرماید: بدان که مشهور در فتوای اصحاب منع از غیر سنجاب و کُرک خَز است و عمل به آن احتیاط در دین خواهد بود. آنگاه دو روایتِ صحیح حلبی و علی بن یقطین - . ر.ک: التهذیب ۱ : ۱۹۵ - را که بر جواز دلالت دارند آورده و می گوید: طریق این دو روایت از آن طرق، قوی تر است و اگر عمل کنندهای به آنها عمل کند جایز است و بنا بر روایت اول عمل اصحابی که به ظاهر عمل کردهاند به احتیاط در عبادت ملحق می گردد. کلام ایشان در المعتبر بسیار متین است و در چنین مواردی احتیاط نباید ترک شود، البته در روایاتِ جواز احتمال تقیه نیز ظهور دارد.

درمورد عبارت «و نه لباسی که بعد از آن می آید» در کلام امام علیه السلام، شیخ در النهایه می فرماید: نماز در لباسی که زیر یا روی آن کُرک روباه و خرگوش است جایز نمی باشد. در مبسوط نیز مانند آن را گفته است. شیخ صدوق می گوید: مبادا در روباه و لباسی که در زیر یا روی آن مشتقاتی از روباه است نماز بخوانی .

ابن ادریس و جمهور متأخران قائل به جواز هستند و چه بسا اقوی هم همین باشد، اگرچه به دلیل منع موجود در صحیحه علی بن مهزیار احوط ترک آن است. - . همان ۱ : ۱۹۴ -

علل الشرائع: عبدالرحمن بن حجّاج گوید: خدمت امام صادق علیه السلام بودم که مردی از ایشان درباره پوستِ خَزّ پرسید. امام فرمود: اشکالی ندارد. من گفتم: فدایت گردم، از پوستهایی است که باید دبّاغی شود و خَز همان سگی است که از آب بیرون می آید! فرمود: اگر از آب بیرون بیاید زنده می ماند؟ گفتم: نه! فرمود: پس اشکالی ندارد.

و در علل الشرائع از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: نماز در خَزّ خالص اشکال ندارد، امّا اگر با خرگوش و دیگر چیزهای شبیه به آن مخلوط شده باشد در آن نماز نخوان.

**[ترجمه]

«۱۲»

تُحَفُ الْعُقُولِ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: وَ مَا يَجُوزُ مِنَ اللِّبَاسِ فَكُلُّ مَا أَنْبَتَتِ الْأَرْضُ فَلَا بَأْسَ بِلُبْسِهِ وَ الصَّلَاهِ فِيهِ وَ كُلُّ شَيْ ءٍ يَحِلُّ لَحْمُهُ فَلَا بَأْسَ بِلُبْسِ جِلْدِهِ الذَّكِيِّ مِنْهُ وَ شَعْرِهِ وَ وَبَرِهِ وَ إِنْ كَانَ الصُّوفُ وَ الشَّعْرُ وَ الرِّيشُ وَ الْوَبَرُ مِنَ

ص: ۲۲۴

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۴.

۲- ۲. قد مر هذان الحديثان تحت الرقم ۲ و ۳ مع شرح مستوفى و تكرر هنا سهوا.

۳- ۳. قد مر هذان الحديثان تحت الرقم ۲ و ۳ مع شرح مستوفى و تكرر هنا سهوا.

الْمَيْتَهِ وَ غَيْرِ الْمَيْتَهِ ذَكِيّاً فَلَا بَأْسَ بِلُبْسِ ذَلِکَ وَ الصَّلَاهِ فِيهِ (۱).

**[ترجمه]تحف العقول: امام صادق عليه السلام فرمود: لباس‌هاى جايز [از اين قرارند]: هرآنچه كه از روييدنى هاى زمين (گياه) است پوشيدن و نماز خواندن در آن اشكال ندارد، و پوشيدنِ پوست و پشم و مو و كُرك هر حيوان حلال گوشت كه ذبح شرعى شده باشد اشكال ندارد، و اگر پشم، مو، پَر و كُرك از مُردار و غيرمردارِ تذكيه شده باشد، پوشيدنِ آن و نماز خواندن با آن اشكال ندارد. - . تحف العقول : ۳۵۵ چاپ اسلاميه -

**[ترجمه]

«۱۳»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ عليه السلام: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِی شَعْرٍ وَ وَبَرٍ مِنْ كُلِّ مَا أُكِلَ لَحْمُهُ وَ الصُّوفِ مِنْهُ وَ لَا تَجُوزُ الصَّلَاهُ فِی سِنْجَابٍ وَ سَمُّورٍ وَ فَنَكٍ فَإِذَا أَرَدْتَ الصَّلَاهَ فَانْزِعْ عَنْکَ وَ قَدْ أَرْوِی فِيهِ رُخْصَهً وَ إِيَّاکَ أَنْ تُصَلِّیَ فِی الثَّعَالِبِ وَ لَا فِی ثَوْبٍ تَحْتَهُ جِلْدُ ثَعَالِبَ وَ صَلِّ فِی الْخَزِّ إِذَا لَمْ يَكُنْ مَغْشُوشاً بِوَبَرِ الْأَرَانِبِ وَ لَا تُصَلِّ فِی جِلْدِ الْمَيْتَهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ (۲).

**[ترجمه]فقه الرضا: امام رضا عليه السلام فرمود: نماز در مو، كُرك و پشم هر حيوان حلال گوشت اشكال ندارد، و نماز در [مشتقات] سنجاب، سمور و فَنَک (حيوانى شبيه روباه) جايز نيست و اگر خواستى نماز بخوانى آنها را از بدنت خارج كن، و من گاهى در مورد آن جواز را نقل مى كنم و بپرهيز از اينكه در [مشتقات] روباه يا لباسى كه زير آن پوست روباه است نماز بخوانى. در خَز اگر مخلوط با كُرک خرگوش نباشد نماز بخوان، و در هر حالى در پوست مُردار نماز نخوان. - . فقه الرضا : ۱۶ -

**[ترجمه]

بيان

اعلم أن الأصحاب اختلفوا فی الصلاه فی جلد السنجاب و وبره فذهب الشيخ فی المبسوط و أكثر المتأخرين إلى الجواز حتى قال فی المبسوط فأما السنجاب و الحواصل فلا خلاف فی أنه تجوز الصلاه فيهما و نسبه فی المنتهى إلى الأكثر و ذهب الشيخ فی الخلاف و موضع من النهايه إلى المنع و اختاره ابن البراج و ابن إدريس و هو ظاهر ابن الجنيد و المرتضى و أبو الصلاح و ظاهر ابن زهره نقل الإجماع عليه و اختاره فی المختلف و نسبه الشهيد الثانی إلى الأكثر و ذهب ابن حمزه إلى الكراهه و ذكر الصدوق فی الفقيه عباره الفقه عن رساله أبيه إليه إلى و قد روى فيه رخص.

و الأخبار فيه مختلفه و الجمع بينها إما بحمل أخبار المنع على الكراهه أو بحمل أخبار الجواز على التقيه و لعل الأول أرجح إذ مذهب العامه جواز الصلاه فی جلود ما لا يؤكل لحمه مطلقا و أخبار الجواز مشتمله على المنع من غيره و إن كان الاحتياط فی الاجتناب.

ثم على القول بالجواز إنما يجوز الصلاه فيه مع تذكيته لأنه ذو نفس قال فى الذكرى و قد اشتهر بين التجار و المسافرين أنه غير مذكى و لا عبره بذلك حملا لتصرف المسلمين على ما هو الأغلب نعم لو علم ذلك حرم استعماله و هو جيد.

ص: ۲۲۵

۱- ۱. تحف العقول ص ۳۵۵ ط الإسلاميه.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۱۶.

و أما السمور و الفنك فالمشهور فيهما المنع و ذهب الصدوق فی المقنع إلی الجواز و قال المحقق فی المعتبر بعد نقل خبرين يدلان علی الجواز لو عمل بهما عامل جاز و الأظهر حمل أخبار الجواز علی التقيه و قال فی القاموس الفنک بالتحريک دابه فروتها أطيب أنواع الفراء و أشرحها و أعدلها صالح لجميع الأمزجه المعتدله و قال فی حياه الحيوان الفنک كعسل دويبه يؤخذ منها الفرو و قال ابن البيطار و إنه أطيب من جميع الفراء يجلب كثيرا من بلاد الصقالبه و قال فی المصباح المنير قيل نوع من جراء الثعلب الرومی و لهذا قال الأزهری و غيره هو معرب و حكی لی بعض المسافرين أنه يطلق علی فرخ بن آوی فی بلاد الترک انتهی و بالجمله لا نعرفه فی تلک البلاد علی التعيين.

**[ترجمه]بدان که اصحاب درمورد نماز در پوست و کُرک سنجاب اختلاف نظر دارند؛ شیخ در مبسوط و اکثر متأخّران قائل به جواز هستند. در مبسوط می فرماید: امّا نماز در سنجاب و حواصل جایز است. و در المنتهی آن را به اکثر فقها نسبت می دهد. شیخ در الخلاف و جایی از النهایه قائل به منع است، و ابن براج و ابن ادریس و ظاهر کلام ابن جنید، سید مرتضی و ابوالصلاح این است که منع را برگزیده اند. ظاهر کلام ابن زهره نقل اجماع بر آن است، المختلف آن را برگزیده و شهید ثانی آن را به اکثر علما نسبت داده است. ابن حمزه قائل به کراهت شده و صدوق در کتاب الفقیه عبارت فقه الرضا را به نقل از رساله پدرش خطاب به وی تا این جمله «جواز را در آن روایت نموده است» ذکر کرده است.

روایات درباره آن مختلفند و جمع بین آنها به این صورت است که روایاتِ منع را حمل بر کراهت، و یا روایات جواز را حمل بر تقیه کنیم که احتمالاً ـ حمل اول رجحان دارد، زیرا عامّه معتقد به جواز نماز در پوست حیوان حرام گوشت به طور مطلق هستند، و روایات جواز مشتمل بر منع از غیر آن می باشد، اگرچه احتیاط در اجتناب است.

و امّا بنا بر قول به جواز، تنها در صورتی نماز با آن جایز است که ذبح شرعی شود، زیرا خون جهنده دارد. در ذکری گوید: بین بازرگانان و مسافران مشهور است که آن ذبح شرعی نشده و این شهرت معتبر نیست، زیرا تصرّف مسلمانان بر آنچه غالب‌تر است حمل می گردد. بله، اگر یقین داشت که ذبح شرعی نشده، استفاده از آن حرام می باشد، و خیلی هم خوب است.

امّا مشهور در مورد سمور و فَنک، مَنع است. صدوق در المقنع قائل به جواز شده و محقق در معتبر پس از نقل دو روایت که بر جواز دلالت دارند می گوید: عمل به این دو روایت جایز است، و اظهر حملِ روایات جواز بر تقیه می باشد. در قاموس آمده است: فَنَک حیوانی است که پوستش بهترین، انعطاف پذیر ترین و خوش حالت ترین انواع پوست می باشد و با تمامی مزاج‌های معتدل سازگار است. و در حیاه الحیوان می گوید: فَنک بر وزن عَسل حیوان کوچکی است که از پوست آن استفاده می شود. ابن بیطار گفته است: پوستِ آن از تمام پوست‌ها بهتر است و بسیار از بلاد صقالبه آن را می آورند. در مصباح المنیر گوید: گفته شده که فَنک گونه ای از توله‌های روباه رومی است، و از این رو ازهری و دیگران آن را معرّب دانسته اند. بعضی از مسافران برای من نقل کردند که فَنَک در بلات تُرک به بچه شغال اطلاق می گردد. پایان. خلاصه اینکه ما دقیقاً نمی دانیم فَنَک در آن بلاد به چه حیوانی اطلاق می شود.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رُكُوبِ جُلُودِ السِّبَاعِ قَالَ لَا بَأْسَ مَا لَمْ يُسْجَدْ عَلَيْهَا(۱).

وَ مِنْهُ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ جُلُودِ السِّبَاعِ فَقَالَ ارْكَبُوا وَ لَا تَلْبَسُوا شَيْئاً مِنْهَا تُصَلُّونَ فِيهِ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام روایت می کند: از ایشان درباره سوار شدن بر پوست درندگان پرسیدم، فرمود: تا زمانی که بر آن سجده نکنی اشکال ندارد. -. المحاسن : ۶۲۹ -

در المحاسن از سماعه نقل شده: از امام صادق علیه السلام درباره پوست درندگان سؤال شد، ایشان فرمود: بر آن سوار شوید اما برای نماز آنها را نپوشید. -. همان -

**[ترجمه]

«۱۵»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ عليه السلام: كُلُّ شَيْ ءٍ حَلَّ أَكْلُ لَحْمِهِ فَلَا بَأْسَ بِلُبْسِ جِلْدِهِ الذَّكِيِّ وَ صُوفِهِ وَ شَعْرِهِ وَ وَبَرِهِ وَ رِيشِهِ وَ عِظَامِهِ وَ إِنْ كَانَ الصُّوفُ وَ الشَّعْرُ وَ الْوَبَرُ وَ الرِّيشُ مِنَ الْمَيْتَةِ وَ غَيْرِ الْمَيْتَةِ بَعْدَ أَنْ يَكُونَ مِمَّا حَلَّلَ اللَّهُ تَعَالَى أَكْلَهُ فَلَا بَأْسَ بِهِ وَ كَذَلِكَ الْجِلْدُ فَإِنَّ دِبَاغَتَهُ طَهَارَتُهُ وَ قَدْ يَجُوزُ الصَّلَاةُ فِيمَا لَمْ تُنْبِتْهُ الْأَرْضُ وَ لَمْ يَحِلَّ أَكْلُهُ مِثْلَ السِّنْجَابِ وَ الْفَنَكِ وَ السَّمُّورِ وَ الْحَوَاصِلِ إِذَا كَانَ مِمَّا لَا يَجُوزُ فِي مِثْلِهِ وَحْدَهُ الصَّلَاةُ مِثْلَ الْقَلَنْسُوَهِ مِنَ الْحَرِيرِ وَ التِّكَّهِ مِنَ الْإِبْرِيسَمِ وَ الجَوْرَبِ وَ الْخُفْتَانِ وَ أَلْوَانِ رَجَاجِيلِكَ يَجُوزُ لَكَ الصَّلَاةُ فِيهِ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود: هر حیوان حلال گوشتی که ذبح شرعی شود، پوشیدنِ پوست، پشم، مو، کُرک، پَر و استخوان‌های آن جایز است، و اگر پشم، مو، کُرک و پَر از مُردار بود یا غیرمُرداری بود که خداوند خوردن آن را حلال کرده، اشکال ندارد. پوست نیز اینچنین است و با دبّاغی طاهر می شود. گاهی نماز در آنچه از زمین نروییده و حلال گوشت هم نیست جایز می باشد، مانند سنجاب، فَنَک، سمور و حَواصل، [یعنی] اگر لباسی بود که به تنهایی نمی شد آن را در نماز پوشید، مانند کلاه حریر، بند شلوار ابریشمی، جوراب، کفش و انواع چیزهایی که به پا می کنند نماز خواندن با آن جایز است. -. فقه الرضا : ۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و كذلك الجلد يدل على جواز استعمال جلد الميته

۱- ۱. المحاسن ص ۶۲۹.

۲- ۲. المحاسن ص ۶۲۹.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۴۱، و قوله« فان دباغته طهارته» يؤيد ما قلناه من أن هذا الكتاب كتاب التكليف للشلمغانی، و قد نسب إليه القول بذلك كما مرّ فی ج ۸۰ ص ۷۸.

بعد الدباغ و یمکن حمله علی غیر المیته و یکون الدباغ محمولاـ علی الاستحباب علی المشهور و علی الوجوب علی مذهب الشیخ و المرتضی و یدل علی جواز الصلاه فیما لا تتم الصلاه فیه من جلد غیر المأکول و صوفه و شعره و وبره و قد مر الکلام فیه و یمکن تخصیص الحکم بخصوص هذه الجلود و یکون وجه جمع بین الأخبار و لعل المراد بالرجاجیل أنواع ما یلبس فی الرجل و لعله من المولدات.

**[ترجمه]اینکه فرمود «پوست نیز اینچنین است» دلالت بر جواز استفاده از پوست مُردار پس از دباغی دارد، و می توان آن را حمل بر غیر مُردار کرد، و دبّاغی بنا به نظر مشهور حمل بر استحباب می گردد، امّا به نظر شیخ و سید مرتضی بر وجوب حمل می شود. این روایت دلالت بر جواز نماز در چیزی دارد که نماز در آن صحیح نیست یعنی پوست، پشم، مو و کُرک حیوان حرام گوشت، که در مورد آن صحبت شد. و می توان حکم را به خصوص این گونه پوست‌ها تخصیص زد که وجه جمعی بین روایات هم باشد. و احتمالاً مقصود از «رَجاجیل» چیزهایی است که به پا می کنند، و شاید از کلمات مولَّد باشد.

**[ترجمه]

«۱۶»

الْخَرَائِجُ، رُوِیَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی رَوْحٍ قَالَ: خَرَجْتُ إِلَی بَغْدَادَ فِی مَالٍ لِأَبِی الْحَسَنِ الْخَضِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ لِأُوصِلَهُ وَ أَمَرَنِی أَنْ أَدْفَعَهُ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْعَمْرِیِّ وَ أَمَرَنِی أَنْ لَا أَدْفَعَهُ إِلَی غَیْرِهِ وَ أَمَرَنِی أَنْ أَسْأَلَ الدُّعَاءَ لِلْعِلَّهِ الَّتِی هُوَ فِیهَا وَ أَسْأَلَهُ عَنِ الْوَبَرِ یَحِلُّ لُبْسُهُ فَدَخَلْتُ بَغْدَادَ وَ صِرْتُ إِلَی الْعَمْرِیِّ فَأَبَی أَنْ یَأْخُذَ الْمَالَ وَ قَالَ صِرْ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ وَ ادْفَعْ إِلَیْهِ فَإِنَّهُ أَمَرَهُ بِأَنْ یَأْخُذَهُ وَ قَدْ خَرَجَ الَّذِی طَلَبْتَ فَجِئْتُ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ فَأَوْصَلْتُهُ إِلَیْهِ فَأَخْرَجَ إِلَیَّ رُقْعَهً فِیهَا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ سَأَلْتَ الدُّعَاءَ عَنِ الْعِلَّهِ الَّتِی تَجِدُهَا وَهَبَ اللَّهُ لَکَ الْعَافِیَهَ وَ دَفَعَ عَنْکَ الْآفَاتِ وَ صَرَفَ عَنْکَ بَعْضَ مَا تَجِدُهُ مِنَ الْحَرَارَهِ وَ عَافَاکَ وَ صَحَّ جِسْمُکَ وَ سَأَلْتَ مَا یَحِلُّ أَنْ یُصَلَّی فِیهِ مِنَ الْوَبَرِ وَ السَّمُّورِ وَ السِّنْجَابِ وَ الْفَنَکِ وَ الدَّلَقِ وَ الْحَوَاصِلِ فَأَمَّا السَّمُّورُ وَ الثَّعَالِبُ فَحَرَامٌ عَلَیْکَ وَ عَلَی غَیْرِکَ الصَّلَاهُ فِیهِ وَ یَحِلُّ لَکَ جُلُودُ الْمَأْکُولِ مِنَ اللَّحْمِ إِذَا لَمْ یَکُنْ فِیهِ غَیْرُهُ وَ إِنْ یَکُنْ لَکَ مَا تُصَلِّی فِیهِ

فَالْحَوَاصِلُ جَائِزٌ لَکَ أَنْ تُصَلِّیَ فِیهِ وَ الْفِرَاءُ مَتَاعُ الْغَنَمِ مَا لَمْ یُذْبَحْ بِإِرْمِنِیَهَ یَذْبَحُهُ النَّصَارَی عَلَی الصَّلِیبِ فَجَائِزٌ لَکَ أَنْ تَلْبَسَهُ إِذَا ذَبَحَهُ أَخٌ لَکَ أَوْ مُخَالِفٌ تَثِقُ بِهِ (۱).

**[ترجمه]الخرائج: احمد بن ابی روح گوید: ابوالحسن خضر بن محمد مالی به من داد تا به بغداد برسانم و مرا امر کرد که آن را به ابوجعفر محمد بن عثمان عَمری بدهم، و امر کرد به غیر او ندهم، و از او طلب دعا برای شفای بیماریش کنم و بپرسم که آیا پوشیدنِ کُرک حلال است؟ پس من وارد بغداد شدم و نزد عَمری رفتم. او مال را نگرفت و گفت: سراغ ابوجعفر محمد بن احمد برو و مال را به او بده که او مأمور به دریافت آن است و آنچه که درخواست کردی روا گردید. پس نزد ابوجعفر آمدم و مال را به او دادم، او نوشته ای بیرون آورد که در آن چنین آمده بود: بسم الله الرحمن الرحیم خواسته بودی برای بیماریت دعا کنیم، خداوند عافیت را به تو عطا فرموده و بیماری را از تو دفع کرد و حرارتی را که درخود احساس می کردی از تو برطرف نمود، و تو را عافیت بخشید و بدنت سالم شد. امّا سؤالت در مورد اینکه از کُرک، سمور، سنجاب، فَنَک، دلَق و

حواصل با کدام از اینها می توان نماز خواند؟ پاسخ این است که بر تو و غیر تو نماز خواندن با سمور و روباه حرام است، و پوست حیوانات حلال گوشت حلال است در صورتی که با غیر آن مخلوط نشده باشد. و اگر چیزی داشتی که در آن نماز بخوانی، پس جایز است که در حواصل نماز بخوانی. و امّا پوست، متاعِ گوسفند است و اگر در ارمنستان و توسط نصرانیان برای صلیب ذبح نشده باشد، چنانچه یکی از برادران تو یا یکی از اهلِ سنت که به او اطمینان داری آن را ذبح کرده باشد، جایز است. - . الخرائج : ۲۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی جواز الصلاه فی الحواصل فی حال الضروره و یمکن حمل القید علی الاستحباب و قد عرفت أن ظاهر الشیخ دعوی الإجماع علی جواز الصلاه فیها و المشهور عدم الجواز قال فی الذکری قال الشیخ فی المبسوط لا خلاف فی جواز الصلاه فی السنجاب و الحواصل و قیدها ابن حمزه و بعضهم بالخوارزمیه

ص: ۲۲۷

۱- ۱. الخرائج ص ۲۴۱.

تبعا لما ذكره فی التهذیب [(۱)] عن بشیر بن بشار قال سألته عن الصلاه فی الفنک و السنجاب إلی قوله صل فی السنجاب و الحواصل الخوارزمیه و منع منه فی النهایه و هو ظاهر الأکثر انتهی و قال فی الدروس و فی الحواصل الخوارزمیه روایه بالجواز متروکه.

و قال فی حیاه الحیوان الحوصل جمعه حواصل و هو طیر کبیر له حوصله عظیمه یتخذ منها الفروه و قال ابن البیطار و هذا الطائر یکون بمصر کثیرا و یعرف بالبجع و هو جمل الماء و هو صنفان أبیض و أسود و الأسود منه کریه الرائحه لا یکاد یستعمل و الأجود أبیضه و حرارته قلیله و رطوبته کثیره و هو قلیل البقاء.

**[ترجمه]این روایت بر جواز نماز در حواصل - پلیکان - در حال ضرورت دلالت دارد، و می توان قید موجود در آن را بر استحباب حمل کرد، و دانستی که ظاهر کلام شیخ ادّعای اجماع بر جواز نماز در آن است، و مشهور عدم جواز بود .

در ذکری گوید: شیخ در مبسوط گفته است: اختلافی در جواز نماز در سنجاب و حواصل نیست، و ابن حمزه و جماعتی آن را به «خوارزمی» مقیّد کرده اند به پیروی از روایتی در تهذیب - . التهذیب ۱ : ۱۹۵ - که از بشیر بن بشار روایت می کند که گفت: «از آن حضرت در مورد نماز در فَنَک و سنجاب پرسیدم - تا آنجا که فرمود: - در سنجاب و حواصل خوارزمی نماز بخوان». در النهایه از آن منع کرده و ظاهر کلام اکثر فقها هم همان است. پایان. و در دروس گوید: در مورد جواز نماز در حواصل خوارزمی روایتی وارد شده که کسی به آن عمل نکرده است.

در حیاه الحیوان چنین آمده: حَوصل، جمع آن حواصل است پرنده بزرگی است که چینه دان بزرگی دارد، و از پوست آن استفاده می کنند. ابن بیطار گوید: این پرنده در مصر زیاد و به بجع معروف است که همان شتر آب است. دو گونه دارد: سفید و سیاه، سیاه آن بدبو است و زیاد استفاده نمی شود، و سفیدش بهتر است، حرارتش پایین، رطوبتش بالا و طول زندگیش کم است.

**[ترجمه]

«۱۷»

السَّرَائِرُ، مِنْ کِتَابِ الْمَسَائِلِ بِرِوَایَهِ الْحِمْیَرِیِّ وَ ابْنِ عَیَّاشٍ عَنْ دَاوُدَ الصَّرْمِیِّ عَنْ بَشِیرِ بْنِ بَشَّارٍ النَّیْسَابُورِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی الْفَنَکِ وَ الْفِرَاءِ وَ السَّمُّورِ وَ السِّنْجَابِ وَ الْحَوَاصِلِ الَّتِی تُصْطَادُ بِبِلَادِ الشِّرْکِ أَوْ بِلَادِ الْإِسْلَامِ یُصَلَّی فِیهَا بِغَیْرِ تَقِیَّهٍ قَالَ یُصَلَّی فِی السِّنْجَابِ وَ الْحَوَاصِلِ الْخُوارَزْمِیَّهِ وَ لَا تُصَلِّ فِی الثَّعَالِبِ وَ السَّمُّورِ[(۲)].

**[ترجمه]السرائر: بشیر بن بشّار نیشابوری گوید: از حضرت ابوالحسن علیه السلام درباره نماز در فَنَک، پوست، سمور، سنجاب و حواصل پرسیدم که در بلاد مشرکان یا بلاد مسلمانان صید می شود، آیا بدون تقیّه می توان در آنها نماز خواند؟ فرمود: در سنجاب و حواصل خوارزمی می توان نماز خواند، و در روباه و سمور نماز نخواند. - . السرائر : ۴۷۱ -

**[ترجمه]

«۱۸»

وَ مِنْهُ، مِنْ كِتَابِ الْمَسَائِلِ بِرِوَايَهِ ابْنِ عَيَّاشٍ وَ الْحِمْيَرِيِّ مِنْ مَسَائِلِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عِيسَى حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ وَ مُوسَى بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عِيسَى قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الشَّيْخِ أَعَزَّهُ اللَّهُ وَ أَيَّدَهُ أَسْأَلُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِي الْوَبَرِ أَيُّ أَصْنَافِهِ أَصْلَحُ فَأَجَابَ لَا أُحِبُّ الصَّلَاهَ فِي شَيْ ءٍ مِنْهُ قَالَ فَرَدَدْتُ الْجَوَابَ إِنَّا مَعَ قَوْمٍ فِي تَقِيَّهٍ وَ بِلَادُنَا بِلَادٌ لَا يُمْكِنُ أَحَدٌ أَنْ يُسَافِرَ مِنْهَا بِلَا وَبَرٍ وَ لَا يَأْمَنُ عَلَى نَفْسِهِ إِنْ هُوَ نَزَعَ وَبَرَهُ وَ لَيْسَ يُمْكِنُ النَّاسَ كُلَّهُمْ مَا يُمْكِنُ الْأَئِمَّهَ فَمَا الَّذِي تَرَى أَنْ نَعْمَلَ بِهِ فِي هَذَا الْبَابِ قَالَ فَرَجَعَ الْجَوَابُ إِلَيَّ تَلْبَسُ الْفَنَكَ وَ السَّمُّورَ(۳).

ص: ۲۲۸

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۵.

۲- ۲. السرائر ص ۴۷۱.

۳- ۳. السرائر ص ۴۷۱.

**[ترجمه]السرائر: محمد بن علی بن عیسی گوید: برای شیخ - که خدایش عزیز بدارد و تأیید فرماید - نامه ای نوشتم و از اینکه در کدام نوع کُرکی می توان نماز خواند سؤال نمودم. ایشان پاسخ داد: من دوست ندارم در چیزی از آن نماز بخوانم. در جواب ایشان نوشتم: ما با قومی زندگی می کنیم که باید تقیه را رعایت نماییم و بلاد ما به گونه ای است که برای کسی امکان ندارد بدون کُرکی مسافرت کند و اگر کُرکی را از تن خود بیرون آورد بر جانش ایمن نیست، و آنچه برای ائمه امکان دارد برای همه مردم ممکن نیست، پس نظر شما در این مورد چیست و ما چه بکنیم؟ گوید: پاسخی که به من دادند این گونه بود: فَنَک و سمور را بپوش. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

الشیخ هو الهادی علیه السلام و یدل علی أن الفنک و السمور أولی من غیرهما عند الضروره و التقیه و هذا أیضا وجه جمع بین الأخبار.

**[ترجمه]مقصود از شیخ حضرت امام هادی علیه السلام هستند، و این روایت دلالت دارد که فَنَک و سمور هنگام ضرورت و تقیه نسبت به دیگر چیزها اولویت دارد. این نظر، وجه جمع بین روایات هم می تواند باشد.

**[ترجمه]

«۱۹»

مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ وَ هُوَ مُعْتَلٌّ هُوَ فِی قُبَّةٍ وَ قَبَاءٍ عَلَيْهِ غِشَاءٌ مَذَارِیٌّ وَ قُدَّامَهُ مِخْضَبَةٌ هُيِّئَ فِيهَا رَيْحَانٌ مَخْرُوطٌ وَ عَلَيْهِ جُبَّةُ خَزٍّ لَيْسَ بِالثَّخِينَةِ وَ لَا بِالرَّقِيقَةِ وَ عَلَيْهِ لِحَافُ ثَعَالِبَ مُظَهَّرٌ يَمْنَةً فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا تَقُولُ فِی الثَّعَالِبِ قَالَ هُوَ ذَا عَلَيَ (۱).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: یونس بن یعقوب گوید: نزد امام صادق علیه السلام رفتم در حالی که ایشان بیمار بود و عرقچین و قبایی که رویه مَذاری بر آن بود به تن داشت و ظرف خضابی در مقابلش قرار داشت که در آن برگ‌های کنده شده ریحان بود و جبّه ای از خَز پوشیده بود که ضخامت نداشت و نازک هم نبود، لحافی از روباه روی ایشان بود که پشت و رو شده و طرف راست ایشان بود. به ایشان گفتم: فدایت گردم، نظرتان درباره روباه چیست؟ فرمود: همین که روی من است از روباه می باشد. - . مکارم الاخلاق : ۱۳۶ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس المذار بلد بین واسط و البصره انتهی و یدل علی جواز استعمال جلود الثعالب فی غیر الصلاه.

**[ترجمه]در قاموس گویـد: مـذار شـهری است بین واسط و بصـره. پایان. این روایت بر جواز اسـتفاده از پوست روباه در غیر نماز دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۲۰»

الْمَكَارِمُ، عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَوْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ لُحُومِ السِّبَاعِ وَ جُلُودِهَا قَالَ أَمَّا لُحُومُ السِّبَاعِ وَ السِّبَاعِ مِنَ الطَّيْرِ فَإِنَّا نَكْرَهُهُ وَ أَمَّا الْجُلُودُ فَارْكَبُوا فِيهَا وَ لَا تَلْبَسُوا مِنْهَا شَيْئاً تُصَلُّونَ فِيهِ (۲).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: أُهْدِيَتْ لِأَبِی جُبَّةُ فَرْوٍ مِنَ الْعِرَاقِ فَكَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُصَلِّيَ نَزَعَهَا فَطَرَحَهَا(۳).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: مَا جَاءَكَ مِنْ دِبَاغِ الْيَمَنِ فَصَلِّ فِيهِ وَ لَا تَسْأَلْ عَنْهُ (۴).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: سـماعه بن مهران از امام صادق علیه السـلام یا امام کاظم علیه السـلام روایت می کنـد که از ایشان درباره گوشت و پوست درنـدگان سؤال شد، ایشان فرمود: امّا گوشت درندگان و پرندگان وحشـی پس ما از آن اکراه داریم، امّا بر پوست آنها سوار شوید ولی در آن نماز نخوانید. - . همان -

عبـدالله بن سـنان روایت می کند: از امام صادق علیه السـلام شـنیدم که فرمود: جُبّه ای از پوست (پوستینی) از عراق برای پدرم هدیه آوردند، که ایشان هر وقت می خواست نماز بخواند آن را بیرون می آورد و کنار می گذاشت. - . همان -

عبدالله بن سـنان از آن حضـرت علیه السـلام روایت می کند که فرمود: هرچه از پوست‌های دباغی شده یمن برایت آمد در آن نماز بخوان و درمورد آن سؤال نکن. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

الخبر الأول یدل علی أن السـباع قابله للتذکیه و لا یجوز الصـلاه فی جلودها و الثانی علی نزع ما جلب من الجلود من العراق عند الصلاه و لعله محمول علی الاستحباب لأنهم کانوا یستحلون المیته بالدباغ أو کانوا یدبغون بخرء الکلاب.

قال فی الـذکری و لو وجـد فی یـد مسـتحل بالـدبغ ففیه صور ثلاث الأول أن یخبر بأنه میته فلیجتنب لاعتضاده بالأصل من عدم الذکاه الثانی أن یخبر بأنه مذکی فالأقرب القبول و یمکن المنع و الثالث أن یسکت ففیه وجهان.

ص: ۲۲۹

۱- ۱. مکارم الأخلاق ص ۱۳۶.
۲- ۲. مکارم الأخلاق ص ۱۳۶.
۳- ۳. مکارم الأخلاق ص ۱۳۶.
۴- ۴. مکارم الأخلاق ص ۱۳۶.

وَ قَدْ رَوَى الشَّيْخُ فِي التَّهْذِيبِ (١) عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام رَجُلًا صَرِداً فَلَا يُدْفِئُهُ فِرَاءُ الْحِجَازِ لِأَنَّ دِبَاغَهَا بِالْقَرَظِ فَكَانَ يَبْعَثُ إِلَى الْعِرَاقِ فَيُؤْتَى مِمَّا قِبَلَكُمْ بِالْفَرْوِ فَيَلْبَسُهُ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ أَلْقَاهُ وَ أَلْقَى الْقَمِيصَ الَّذِي يَلِيهِ وَ كَانَ يُسْأَلُ عَنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ إِنَّ أَهْلَ الْعِرَاقِ يَسْتَحِلُّونَ لِبَاسَ الْجُلُودِ الْمَيْتَةِ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّ دِبَاغَهُ ذَكَاتُهُ.

قلت الصرد بفتح الصاد و كسر الراء من يجد البرد سريعا يقال صرد الرجل يصرد صردا فهو صرد و مصراد و فى هذا دلاله على جواز لبسه فى غير الصلاه و يمكن حمله على ما لم يعلم كونه ميته و يكون فعل الإمام احتياطا للدين انتهى.

و قد سبق الكلام فى حكم ما يؤخذ من سوق المسلمين فى كتاب الطهاره و تخصيص دباغ اليمن فى الخبر الثالث لعله يؤيد الوجه الثانى و إن أمكن حمله على الأول أيضا بأن يكونوا لم يستحلوا الميته بالدباغ.

**[ترجمه]روایت اول دلالت بر این دارد که درندگان قابل ذبح شرعی هستند و نماز در پوست آنها جایز نمی باشد. مدلولِ روایت دوم این است که هنگام نماز بایـد پوست‌هایی را که از عراق آمده اند از تن درآورد، و احتمالاً حمل بر استحباب می شود، زیرا چه بسا اهل عراق پوستِ دباغی شده مردار را حلال می دانسته و یا آن را با مدفوع سگ دباغی می کرده اند.

در ذکری گوید: اگر پوستی در دست کسی بود که پوست مردار را به واسطه دباغی حلال می شمارد سه صورت دارد: یک صورت این است که خود آن شخص بگوید که پوست از مردار است، که در این حالت باید از آن اجتناب کرد، زیرا اصل عدمِ ذکاه (حلّیت) آن را تقویت می نماید. صورت دوم آن است که خود شخص بگوید پوست از حیوانِ ذبح شده است، پس در این صورت اَقرب قبول قول اوست، ولی قابل منع نیز هست. حالت سوم این است که دارنده پوست چیزی نگوید که در این صورت از دو وجه خالی نیست.

شیخ در التهذیب - . التهذیب ۱ : ۱۹۳ - از ابوبصیر و او از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: حضرت علی بن الحسین علیه السلام سرمایی بود و پوست‌های حجاز ایشان را گرم نمی کرد، زیرا آن را با «قَرَظ» - برگ سلم - دباغی می کردند، پس کسی را می‌فرستاد تا از عراق از آنچه پیش از شما بوده برایش پوستین بیاورند و آن را می پوشید، اما وقت نماز که می رسید آن پوستین و پیراهنی را که زیرش می پوشید از تن خود بیرون می آورد. وقتی از ایشان دلیل کارش را سؤال می کردند می فرمود: اهل عراق لباسی را که با پوست مُردار درست شده حلال می دانند و گمان می کنند که دباغی آن را پاک می گرداند .

می گویم: «الصَرِد» به معنای کسی است که زود سرما را احساس می کند، در استعمال می گویند: «صرد الرجل یصرد صردا فهو صرد و مصراد». این روایت بر جواز پوشیدن پوستین در غیر نماز دلالت دارد، و می توان آن را حمل بر زمانی کرد که یقین به مُردار بودن آن نداشته است و فعل امام از روی احتیاط دینی بوده است. پایان.

پیشتر در مورد حکم آنچه از بازار مسلمانان گرفته می شود در کتاب طهارت بحث کردیم. و احتمالاً تخصیص دباغی های یمن در روایت سوم، وجه دوم را تأیید می نماید، اگرچه حمل آن بر وجه اول نیز ممکن است، به این که بگوییم آنها مُردار را به واسطه دباغی حلال نمی دانسته اند.

**[ترجمه]

«۲۱»

الْمَكَارِمُ: سُئِلَ الرِّضَا علیه السلام عَنْ جُلُودِ الثَّعَالِبِ وَ السِّنْجَابِ وَ السَّمُّورِ فَقَالَ قَدْ رَأَیْتُ السِّنْجَابَ عَلَی أَبِی وَ نَهَانِی عَنِ الثَّعَالِبِ وَ السَّمُّورِ(۲).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: از امام رضا علیه السلام درباره پوست روباه، سنجاب و سمور سؤال کردند، فرمود: پوست سنجاب را به تن پدرم دیدم و او مرا از پوست روباه و سمور نهی کرد. -. مکارم الاخلاق : ۱۳۶ -

**[ترجمه]

«۲۲»

الْعُیُونُ: فِیمَا کَتَبَ الرِّضَا علیه السلام لِلْمَأْمُونِ قَالَ وَ لَا یُصَلَّی فِی جُلُودِ الْمَیْتَهِ وَ لَا جُلُودِ السِّبَاعِ (۳).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: از جمله مطالبی که امام رضا علیه السلام به مأمون نوشت این بود: در پوست مُردار و پوست درندگان نباید نماز خواند. -. عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۲۳»

مَجْمَعُ الْبَیَانِ، نَقْلًا عَنِ الْعَیَّاشِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ یُوسُفَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ عَلَیَّ قَبَاءُ خَزٍّ وَ بِطَانَتُهُ خَزٌّ وَ طَیْلَسَانُ خَزٍّ مُرْتَفِعٌ فَقُلْتُ إِنَّ عَلَیَّ ثَوْباً أَکْرَهُ لُبْسَهُ فَقَالَ وَ مَا هُوَ قُلْتُ طَیْلَسَانِی هَذَا قَالَ وَ مَا بَالُ الطَّیْلَسَانِ قُلْتُ هُوَ خَزٌّ قَالَ وَ مَا بَالُ الْخَزِّ قُلْتُ سَدَاهُ إِبْرِیسَمٌ قَالَ وَ مَا بَالُ الْإِبْرِیسَمِ قَالَ لَا یُکْرَهُ أَنْ یَکُونَ سَدَا الثَّوْبِ إِبْرِیسَمٌ الْحَدِیثَ (۴).

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۳.

۲- ۲. مکارم الأخلاق ص ۱۳۶.

۳- ۳. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۲۳.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۴ ص ۴۱۳، بغیر هذا اللفظ و اللفظ للکافی بهذا السند ج ۶ ص ۴۵۱، و مثله فی تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۵.

**[ترجمه]مجمع البیان: یوسف بن ابراهیم گوید: قبایی از خَزّ که آسترِ آن نیز خَز بود و نیز طیلسان [لباس بافتنی که دوخت در آن به کار نرفته و تمام بدن را می‌پوشاند] بلندی از خز به تن داشتم و خدمت امام صادق علیه السلام رفتم و گفتم: من لباسی به تن کرده ام که از پوشیدنِ آن کراهت دارم. فرمود: چه پوشیده ای؟ گفتم: این طیلسان! فرمود: طیلسان چه ایرادی دارد؟ گفتم: از خز است. فرمود: خز چه ایرادی دارد؟ گفتم: تارهای آن از ابریشم است. فرمود: ابریشم چه اشکالی دارد؟ و فرمود: اشکالی ندارد که تارهای لباس از ابریشم باشد... - . مجمع البیان ۴ : ۴۱۳ با تفاوت در لفظ. الکافی با همین سند ۶ : ۴۵۱، و مثل آن در تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۵ -

**[ترجمه]

«۲۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: أَنَّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیهما السلام كَانَ يَلْبَسُ الْجُبَّةَ الْخَزَّ بِخَمْسِمِائَةِ دِرْهَمٍ وَ الْمِطْرَفَ الْخَزَّ بِخَمْسِينَ دِينَاراً فَيَشْتُو فِيهِ فَإِذَا خَرَجَ الشِّتَاءُ بَاعَهُ وَ تَصَدَّقَ بِثَمَنِهِ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: احمد بن محمد بن ابی نصر از امام رضا علیه السلام روایت می کند که فرمود: حضرت علی بن الحسین علیه السلام جُبّه ای از خَز می پوشید که پانصد درهم ارزش داشت، و ردایی از خز به ارزش پنجاه دینار می پوشید و زمستان را با آن گذراند، وقتی زمستان تمام شد آن را فروخت و پولش را صدقه داد. - . قرب الاسناد : ۱۵۷ چاپ سنگی، ۲۱۰ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲۵»

تَفْسِيرُ الْعَيَّاشِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام يَلْبَسُ الثَّوْبَ بِخَمْسِمِائَةٍ الْحَدِيثَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: احمد بن محمد از حضرت ابوالحسن علیه السلام روایت کرد که فرمود: حضرت علی بن الحسین لباسی می پوشید به ارزش پانصد... - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی استحباب الصدقه بثوب عبد الله فیه قال فی الذکری یستحب الصدقه بثمن الثوب الذی یصلی فیه لو باعه تأسیا بزین العابدین علیه السلام

فِيمَا رَوَاهُ الشَّيْخُ (۳)

عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام: أَنَّهُ كَانَ يَلْبَسُ الْكِسَاءَ الْخَزَّ فِي الشِّتَاءِ فَإِذَا جَاءَ الصَّيْفُ بَاعَهُ وَ تَصَدَّقَ بِثَمَنِهِ وَ يَقُولُ إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنْ رَبِّي أَنْ آكُلَ ثَمَنَ ثَوْبٍ عَبَدْتُ اللَّهَ فِيهِ.

وَ مِنْهُ (۴)، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ حَفْصِ بْنِ مُحَمَّدٍ مُؤَذِّنِ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي الرَّوْضَةِ وَ عَلَيْهِ جُبَّةُ خَزٍّ سَفَرْجَلِيَّةٌ(۵).

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که مستحب است لباسی را که در آن عبادتِ خدا شده صدقه دهند. در ذکری گوید: مستحب است اگر لباسی را فروخت که در آن نماز می خواند، به تأسّی از امام زین العابدین علیه السلام ثَمَنش را صدقه دهد.

از جمله روایات شیخ - . التهذیب ۱ : ۲۴۱ - از حلبی این است که روایت کرده امام علی بن الحسین علیه السلام در زمستان عبای خَزّ می پوشید و چون تابستان می شد آن را می فروخت و ثَمَنش را صدقه می داد و می فرمود: از پروردگارم حیا می کنم که ثمَن لباسی را که در آن او را عبادت کرده ام بخورم.

قرب الاسناد: - . یعنی قرب الاسناد نه تفسیر عیّاشی - حفص بن محمّد که مؤذّن علی بن یقطین بود گوید: امام صادق علیه السلام را در روضه پیامبر دیدم که جُبّه ای از خز به رنگ بِه بر تن داشت. - . قرب الاسناد : ۸ چاپ سنگی، ۱۱ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲۶»

مَجْمَعُ الْبَيَانِ، قَالَ رَوَى الْعَيَّاشِيُّ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ زَيْنِ الْعَابِدِينَ عَلِيِّ بْنَ الْحُسَيْنِ عليهما السلام: أَنَّهُ كَانَ يَشْتَرِي كِسَاءَ الْخَزِّ بِخَمْسِينَ دِينَاراً فَإِذَا أَصَافَ تَصَدَّقَ بِهِ وَ لَا يَرَى بِذَلِكَ بَأْساً وَ يَقُولُ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الْآيَةَ(۶).

**[ترجمه]مجمع البیان: عمر بن علی از پدرش علی بن الحسین علیه السلام روایت می کند که ایشان عبای خز به قیمت پنجاه دینار می خرید و وقتی تابستان می آمد آن را می فروخت و در این کار اشکالی نمی دید و آیه «مَنْ حَرَّمَ زِینَهَ اللَّهِ»تا آخر آیه را می خواند. - . مجمع البیان ۴ : ۴۱۳ -

**[ترجمه]

أقول

و قد أخرجنا تلك الأخبارَ من تفسير العياشي في أبواب اللباس من

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۵۷ ط حجر ۲۱۰ ط نجف.

۲- ۲. تفسير العيّاشيّ ج ۲ ص ۱۶.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۱.

۴- ۴. يعنى قرب الإسناد، لا تفسير العيّاشيّ.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۸ ط حجر ص ۱۱ ط نجف.

۶- ۶. مجمع البيان ج ۴ ص ۴۱۳، و قوله عليه السلام: أصاف: أى دخل فى الصيف.

کتاب المناهی و السنن (۱).

**[ترجمه]ما آن روایات را از تفسیر عیاشی در باب لباس از کتاب المناهی و السنن ذکر کردیم. - . ر.ک: ۷۹ : ۳۰۴- ۳۰۶ از همین چاپ جدید -

**[ترجمه]

«۲۷»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَلْبَسُ فِرَاءَ الثَّعَالِبِ وَ السَّنَانِیرِ قَالَ لَا بَأْسَ وَ لَا یُصَلِّی فِیهِ (۲).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت می کند و می گوید: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که پوست روباه و گربه می پوشد. فرمود: اشکالی ندارد اما در آن نماز نخواند. - . بحار الأنوار ۱۰ : ۲۶۹ از همین چاپ -

**[ترجمه]

«۲۸»

مَکَارِمُ الْأَخْلَاقِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَنْفَصِمُ سِنُّهُ أَ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یَشُدَّهَا بِالذَّهَبِ وَ إِنْ سَقَطَتْ أَ یَصْلُحُ أَنْ یَجْعَلَ مَکَانَهَا سِنَّ شَاةٍ قَالَ نَعَمْ إِنْ شَاءَ لَیَشُدُّهَا بَعْدَ أَنْ تَکُونَ ذَکِیَّةً(۳).

و عن الحلبی عن أبی عبد الله علیه السلام. مثله (۴)

وَ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلَهُ أَبِی وَ أَنَا حَاضِرٌ عَنِ الرَّجُلِ یَسْقُطُ سِنُّهُ فَأَخَذَ سِنَّ إِنْسَانٍ مَیِّتٍ فَیَجْعَلُهُ مَکَانَهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۵).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام روایت می کند و می گوید: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که دندانش شکسته شده است، آیا می تواند آن را با طلا محکم کند؟ و اگر دندان افتاد آیا می تواند به جای آن دندان گوسفند بگذارد؟ فرمود: بله، اگر خواست می تواند، ولی در صورتی که ذبح شرعی شده باشد. - . مکارم الاخلاق : ۱۰۹ -

و از حلبی به روایت از امام صادق علیه السلام مثل آن وارد شده است. - . همان -

زراره از امام صادق علیه السلام روایت می کند و می گوید: پدرم در حضور من از آن حضرت درباره مردی سؤال کرد که دندانش افتاده و دندان انسان مرده ای را جای آن قرار می دهد؛ فرمود: اشکال ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

یدل الخبر الأول علی جواز شد الأسنان بالذهب و هو موافق للأصل و تحریم مطلق التزین بالذهب غیر ثابت و قال العلامه فی المنتهی لا بأس باتخاذ الفضه الیسیره کالحلیه للسیف و القصعه و السلسله التی شعب بها الإناء و أنف الذهب و ما یربط به أسنانه لما رواه الجمهور فی قدح رسول الله صلی الله علیه و آله و الخاصه فی مرآه موسی علیه السلام و روی الجمهور أن عرفجه بن سعید أصیب أنفه

یوم الکلاب فاتخذ أنفا من ورق فأنتن علیه فأمره النبی صلی الله علیه و آله أن یتخذ أنفا من ذهب و للحاجه إلی ذلک و اتخاذ ذلک جائز مع الحاجه و بدونها خلافا لبعض.

و قال فی التذکره لو اتخذ أنفا من ذهب أو فضه أو سنا أو أنمله لم یحرم لحدیث عرفجه و لو اتخذ إصبعا أو یدا فللشافعیه قولان الجواز قیاسا علی الأنف و السن و التحریم لأنه زینه محضه إذ لا منفعه به انتهی.

و أما السن فظاهر الأصحاب اتفاقهم علی کونه مما لم تحل فیه الحیاه و

۱- ۱. راجع ج ۷۹ ص ۳۰۴- ۳۰۶ من هذه الطبعه الحدیثه.

۲- ۲. بحار الأنوار ج ۱۰ ص ۲۶۹ من هذه الطبعه.

۳- ۳. مکارم الأخلاق ص ۱۰۹.

۴- ۴. مکارم الأخلاق ص ۱۰۹.

۵- ۵. مکارم الأخلاق ص ۱۰۹.

يجوز استعماله من الميته و ظاهر الخبر توقف جواز الاستعمال على التذكيه و يمكن حمله على الاستحباب أو على أن المراد بها الطهاره أو عدم كونه مخلوطا بلحم و إن كان الأحوط اعتبارها إذ الأخبار الداله على كونه مما لا تحله الحياه و كونه مستثنى من الميته لا يخلو من ضعف و من الأطباء من يعده عصبا لا عظما لطريان الوجع عليه مع معارضته هذه الأخبار و صحه بعضها و عدم تحقق الإجماع على خلافها.

و أما سن الإنسان فهو إما محمول على ما إذا سقط في حال حياته و قلنا بعدم وجوب دفنه معه و حملنا الخبر به على الاستحباب أو على ما إذا سقط بعد تفرق الأعضاء و لم نقل بوجوب دفن الأعضاء حينئذ أو على سن طاهر ممن لم يجب دفنه كالمخالفين على القول بطهارتهم و عدم وجوب دفنهم أو على سن الكافر على مذهب السيد حيث يقول بطهاره ما لا تحله الحياه من نجس العين و على التقادير يدل على أن المنع من الصلاه في أجزاء ما لا يؤكل لحمه مخصوص بغير الإنسان بل هو من النصوص أظهر قال العلامه في التذكره لو جبر عظمه بعظم طاهر العين جاز لأن الموت لا ينجس عظمه و لا شعره و لو جبره بعظم آدمي فإشكال ينشأ من وجوب دفنه و طهارته

وَ رِوَايَهِ زُرَارَهَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: عَنِ الرَّجُلِ يَسْقُطُ سِنُّهُ فَيَأْخُذُ سَنَّ مَيِّتٍ مَكَانَهُ قَالَ لَا بَأْسَ.

و قال في الذكرى ليس له إثبات سن نجسه مكان سنه و يجوز الطاهره و لو كان سن آدمي أو جبر بعظم آدمي أمكن الجواز لطهارته و لتجويز الصادق عليه السلام أخذ سن الميت لمن سقطت سنه و رد سنه الساقطه أولى بالجواز لطهارتها عندنا و يمكن المنع في العظم لوجوب دفنه و إن أوجبنا دفن السن توجه المنع أيضا و قال الفيروزآبادي فصمه يفصمه كسره فانفصم و تفصم.

**[ترجمه]روايت اول بر جواز محكم كردن دندان با طلا دلالت دارد كه موافق با اصل هم هست و تحريم مطلقِ زينت كردن با طلا ثابت نمى باشد. علامه در المنتهى گفته است: استفاده از مقدار اندكى نقره براى زينت شمشير و كاسه و زنجيرى كه با آن، ظرف و اطراف طلا را مزين كنند و آنچه كه با آن دندانه‌هايش را ببندند، اشكال ندارد، به دليل روايتى كه جمهور درباره پياله رسول خدا صلى الله عليه و آله و خاصه - شيعه - درباره آينه حضرت موسى عليه السلام روايت كرده اند. جمهور - اهل سنت - روايت مى كنند كه بينى عرفجه بن سعد در جنگ «يوم الكلاب» زخمى شد، او يک بينى از برگ براى خود گذاشت، ولى فاسد شد. پيامبر صلى الله عليه و آله به او امر كرد يک بينى از طلا براى خود بگذارد، زيرا به آن نياز بود. چه نياز باشد يا نباشدچنين كارى جايز است؛ البته برخى مخالفت كرده‌اند.

در تذكره مى فرمايد: اگر از طلا و نقره براى خود، بينى يا دندان يا بند انگشت بگذارد به دليل حديث عرفجه، حرام نيست. اگر يک انگشت كامل يا يک دست براى خود بگذارد، علماى شافعى دو قول دارند: اول جواز به دليل قياس آن با بينى و دندان، و دوم حرمت زيرا زينت محض است و منفعتى ندارد. پايان.

امّا در مورد دندان، ظاهر كلام اصحاب آن است كه همگى اتفاق دارند بايد از چيز بى روح و بى جان ساخته شود، و جايز است كه از مُردار باشد. و ظاهر روايت آن است كه جواز استعمال متوقّف بر تذكيه است، و مى توان آن را حمل بر استحباب و يا بر اين حمل كرد كه مقصود از تذكيه، طهارت يا مخلوط نبودن با گوشت مى باشد، اگرچه احوط معتبر بودنِ تذكيه است، زيرا رواياتى كه دلالت دارند دندان از عضو بى جان و از مردار بودن مستثنى باشد خالى از ضعف نيست، و بعضى از

پزشکان، دندان را جزء عصب می دانند نه جزء استخوان، زیرا در آن درد احساس می شود، به علاوه اینکه با این روایات هم تعارض دارد، در حالی که برخی از این روایات صحیحه هستند و اجماعی بر خلاف آنها محقّق نگردیده است.

و امّا دندان انسان، یا حمل بر وقتی می شود که صاحب آن زنده است و دندانش افتاده و گفتیم که واجب نیست آن را با خودش دفن کنند، و روایت را هم حمل بر استحباب یا بر وقتی حمل کردیم که اعضای بدنش متفرق شده باشد، و در آن صورت هم قائل به وجوب دفن اعضا نشدیم، و یا حمل بر دندان طاهر از کسی می گردد که دفنش واجب نیست، مانند اهل سنت - بنا بر اینکه آنها را طاهر بدانیم امّا دفنشان را واجب ندانیم - و یا بر دندان کافر حمل شود، بنا به نظر سید که می گوید اعضای بی روح از نجس العین طاهرند. به هر حال و هر تقدیر این روایت دلالت دارد بر اینکه منع از نماز در اجزای موجود حرام گوشت مخصوص به غیر انسان است، بلکه این مطلب از نصوص، ظاهرتر است. علامه در تذکره می فرماید: اگر استخوان خود را با استخوان طاهر العین شکسته بندی کرد جایز است، زیرا مرگ باعث نجس شدن استخوان و موی آن نمی گردد. امّا اگر با استخوان انسان شکسته بندی نمود مشکل است و منشأ اشکال وجوب دفن و طهارت آن می باشد.

و روایت زراره از امام صادق علیه السلام که ایشان درباره مردی که دندانش افتاده و دندان انسان مرده ای را جای آن می گذارد، فرمود: اشکال ندارد.

و در ذکری گوید: نمی تواند یک دندان نجس را به جای دندان خودش بگذارد امّا دندان طاهر جایز است. و اگر دندان یا استخوانِ شکسته بندی از انسان بود امکان دارد که جایز باشد، به دلیل طهارت آن و نیز به دلیل تجویزِ گذاشتنِ دندانِ میّت برای کسی که دندانش افتاده توسط امام صادق علیه السلام. از نظر ما برگرداندنِ خودِ دندانِ افتاده اولی به جواز است، به دلیل طهارت آن، و امکان منع در استخوان به دلیل وجوب دفن آن هست، و اگر دفن دندان را نیز واجب بدانیم منع در آن نیز موجّه خواهد بود. فیروزآبادی گفته است: فصمه یفصمه یعنی آن را شکست، پس انفصم و تفصّم یعنی شکسته شد.

**[ترجمه]

«۲۹»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الثَّنِيَّةِ تَنْفَصِمُ وَ تَسْقُطُ أَ يَصْلُحُ أَنْ يَجْعَلَ مَكَانَهَا سِنَّ شَاةٍ فَقَالَ إِنْ شَاءَ فَلْيَضَعْ مَكَانَهَا سِنّاً بَعْدَ أَنْ تَكُونَ ذَكِيَّةً(۱).

**[ترجمه]المحاسن: حلبی گوید: از آن حضرت در مورد دندان جلویی سؤال کردم که شکسته و افتاده است، آیا صحیح است که به جای آن دندان گوسفند بگذارد؟ فرمود: اگر خواست بگذارد امّا دندان گوسفندی باشد که تذکیه شده است. - . المحاسن : ۶۴۴ -

**[ترجمه]

بیان

یحتمل هذا الخبر زائدا علی ما مر أن یکون المراد بالسن مطلق السن

ص: ۲۳۳

۱- ۱. المحاسن ص ۶۴۴.

و بالذکی الطاهر أو ما یقبل التذکیه.

**[ترجمه]علاوه بر آنچه که گذشت احتمال دارد در این روایت مقصود از دندان، مطلق دندان و مقصود از تذکیه شده، طاهر یا قابل تذکیه باشد.

**[ترجمه]

«۳۰»

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَيْثَمِ وَ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْقَطَّانِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السِّنَانِيِّ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكَتِّبِ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّائِغِ وَ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ جَمِيعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ عَنْ تَمِيمِ بْنِ بُهْلُولٍ عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: لَا يُصَلَّى فِي جُلُودِ الْمَيْتَةِ وَ إِنْ دُبِغَتْ سَبْعِينَ مَرَّةً وَ لَا فِي جُلُودِ السِّبَاعِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: اَعمش از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: در پوست مُردار نماز صحیح نیست هرچند اگر هفتاد مرتبه دباغی شود، و همچنین در پوست درندگان. - . الخصال ۲ : ۱۵۱ -

**[ترجمه]

بیان

عدم جواز الصلاه فی جلد المیته مما لا خلاف فیه حتی إن القائل بطهارته بالدباغ کابن الجنید منع من الصلاه فیه و قال الشیخ البهائی قدس سره لا یخفی أن المنع من الصلاه فی جلد المیته یشمل بإطلاقه میته ذی النفس و غیره سواء کان مأکول اللحم أو لا و فی کلام بعض علمائنا جواز الصلاه فی میته غیر ذی النفس من مأکول اللحم کالسمک الطافی مثلا و المنع من الصلاه فی ذلک متجه لصدق المیته علیه و کونه طاهرا لا یستلزم الصلاه فیه و کان والدی قدس سره یمیل إلی هذا القول و لا بأس به انتهی و لا یخفی أن النهی عن الصلاه فی جلود السباع یشمل أکثر ما اختلف فی الصلاه فی جلده و وبره.

**[ترجمه]در عدم جواز نماز در پوست مُردار اختلافی نیست، حتی کسانی هم که مانند ابن جُنید قائل به طهارت آن پس از دباغی هستند از نمازخواندن در آن منع کرده اند. شیخ بهایی رحمه الله گفته است: مخفی نیست که منع از نماز در پوست مُردار، با اطلاقی که دارد شامل مُردار دارای خون جهنده و غیر آن می گردد، خواه حلال گوشت باشد یا نباشد. در کلام بعضی از علماء ما جواز نماز در مُردار بدون خون جهنده از حلال گوشت آمده است و از جمله آن حیوانات ماهی است که روی آب آمده است. و منع از نماز در آن موجه است، به این دلیل که مردار بر آن صدق می کند و طاهر بودنش مستلزم جواز نماز در آن نیست. نظر پدرم (قدس سره) مایل به این قول بود و اشکالی هم در آن نیست. پایان. و مخفی نیست که نهی از نماز در پوست درندگان، بیشترِ حیواناتی را که در مورد پوست و کُرکشان اختلاف است، شامل می گردد.

**[ترجمه]

«۳۱»

دَعَائِمُ الْإِسْلَام، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ علیهم السلام: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَهَی عَنِ الصَّلَاهِ بِجُلُودِ الْمَیْتَهِ وَ إِنْ دُبِغَتْ (۲).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا یُصَلَّی بِجِلْدِ الْمَیْتَهِ وَ لَوْ دُبِغَ سَبْعِینَ مَرَّهً إِنَّا أَهْلُ بَیْتٍ لَا نُصَلِّی بِجُلُودِ الْمَیْتَهِ وَ إِنْ دُبِغَتْ (۳).

وَ عَنْهُ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ جُلُودِ الْغَنَمِ یَخْتَلِطُ الذَّکِیُّ مِنْهَا بِالْمَیْتَهِ وَ یُعْمَلُ مِنْهَا الْفِرَاءُ قَالَ إِنْ لَبِسْتَهَا فَلَا تُصَلِّ فِیهَا وَ إِنْ عَلِمْتَ أَنَّهَا مَیْتَهٌ فَلَا تَشْتَرِهَا وَ لَا تَبِعْهَا وَ إِنْ لَمْ تَعْلَمْ اشْتَرِ وَ بِعْ (۴).

وَ قَالَ: کَانَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیهما السلام لَهُ جُبَّهٌ مِنْ فِرَاءِ الْعِرَاقِ یَلْبَسُهَا فَإِذَا حَضَرَتِ

ص: ۲۳۴

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۵۱.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

الصَّلَاهُ نَزَعَهَا(۱).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهما السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ فَرْوِ الثَّعْلَبِ وَ السِّنَّوْرِ وَ السَّمُّورِ وَ السِّنْجَابِ وَ الْفَنَكِ وَ الْقَاقُمِ قَالَ يُلْبَسُ وَ لَا يُصَلَّى فِيهِ وَ لَا يُصَلَّى بِشَيْ ءٍ مِنْ جُلُودِ السِّبَاعِ وَ لَا يُسْجَدُ عَلَيْهِ وَ كَذَلِكَ كُلُّ شَيْ ءٍ لَا يَحِلُّ أَكْلُ لَحْمِهِ (۲).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهما السلام: أَنَّهُ كَرِهَ شَعْرَ الْإِنْسَانِ فَقَالَ كُلُّ شَيْ ءٍ سَقَطَ مِنْ حَيٍّ فَهُوَ مَيْتَةٌ وَ كَذَا كُلُّ شَيْ ءٍ سَقَطَ مِنْ أَعْضَاءِ الْحَيَوَانِ وَ هِيَ أَحْيَاءٌ فَهُوَ مَيْتَةٌ لَا يُؤْكَلُ وَ رَخَّصَ فِيمَا جُزَّ عَنْهَا مِنْ أَصْوافِها وَ أَوْبارِها وَ أَشْعارِها إِذَا غُسِلَ أَنْ يُمَسَّ وَ يُصَلَّى فِيهِ وَ عَلَيْهِ إِذَا كَانَ طَاهِراً خِلَافَ شُعُورِ النَّاسِ (۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: امام صادق از پدرانش از علی علیه السلام روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله از نماز در پوست مُردار نهی فرمود حتی اگر دباغی شود. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۲۶ -

و از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: در پوست مُردار نباید نماز خواند حتی اگر هفتاد مرتبه دباغی شده باشد؛ ما اهل بیت در پوست مُردار نماز نمی خوانیم اگرچه دباغی شده باشد. - . همان -

و نقل شده که از آن حضرت درباره پوست گوسفند ذبح شده ای که با پوست گوسفند مُرده مخلوط و با آن پوستین درست کرده اند، سؤال شد. ایشان فرمود: اگر آن را پوشیدی در آن نماز نخوان و اگر می دانستی که از مردار است آن را خرید و فروش نکن و اگر نمی دانستی خرید و فروش کن. - . همان -

و گفت: امام علی بن الحسین علیه السلام جُبّه ای از پوستین عراقی داشت که آن را می‌پوشید و هرگاه وقت نماز می رسید آن را بیرون می آورد. - . همان -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که از ایشان درباره پوست روباه، گربه، سمور، سنجاب، فَنَک و قاقُم سؤال شد؛ در پاسخ فرمود: می توان آن را پوشید امّا نباید در آن نماز خواند، و در پوست هیچ کدام از درندگان نباید نماز خواند و نه بر آن سجده کرد، همچنین هر حیوانی که حرام گوشت است. - . همان -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که ایشان از موی انسان کراهت داشت و فرمود: هر چیزی که از موجود زنده جُدا شود حکم مُردار دارد، و همچنین هرکدام از اعضای حیوان در حال حیات از آن جدا شود حکم مُردار دارد و قابل خوردن نیست. و هرچیزی از پشم و کُرک و موی حیوانات جدا شود و شُسته شود و طاهر باشد، لمس کردن و نماز در آن و روی آن را جایز شمرد، بر خلاف موی انسان. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

الحکم بجواز لبس المختلط مخالف للمشهور و الحکم به بمجرد هذه الروایه مشکل إلا أن یحمل علی ما إذا أخذ من مسلم و

ظن عدم تذكيه بعضها كما هو الشائع فالحكم بترك الصلاه للاستحباب كالروايه التى بعدها و قال فى المصباح المنير القاقم حيوان ببلاد الترك على شكل الفأره إلا أنه أطول و يأكل الفأره هكذا أخبرنى بعض الترك و قال فى حياه الحيوان دويبه تشبه السنجاب إلا أنه أبرد منه مزاجا و أرطب و لهذا هو أبيض يقق و يشبه جلده جلد الفنك و هو أعز قيمه من السنجاب انتهى و الحكم بكون شعر الإنسان خلاف أشعار الحيوانات كأنه لعدم جواز الصلاه فيها كما ذكره بعض الأصحاب فى شعر الغير و ظاهر الأخبار الجواز.

**[ترجمه]حکم به جواز پوشیدن مختلط مخالف مشهور است، و حکم به آن به صِرف همین روایت مشکل است مگر اینکه حمل بر زمانی شود که از مسلمان گرفته شده و گمان می رود بخشی از آن مخلوط تذکیه شده نباشد، چنانچه شایع هم هست. پس حکم به ترک نماز برای استحباب است، مانند روایت بعد از آن. در مصباح المنیر آمده است: «قاقُم» حیوانی است در بلاد تُرک به شکل موش امّا بلندتر است و موش را می خورد، بعضی تُرکها این گونه برایم گفتند. و در حیاه الحیوان گوید: قاقم جانور کوچکی شبیه سنجاب است امّا از سنجاب مزاجش سردتر و مرطوب تر است، و از این رو سفید پررنگ و پوست آن شبیه پوست فَنَک و از سنجاب قیمتی تر است. پایان. و حکم به اینکه موی انسان متفاوت با موی دیگر حیوانات است گویا به علت عدم جواز نماز در آن است، چنانچه بعضی اصحاب درباره موی دیگران ذکر کرده اند، و ظاهر روایات هم جواز است.

**[ترجمه]

«۳۲»

كِتَابُ الْعِلَلِ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَا يُصَلَّى فِي ثَوْبِ مَا لَا يُؤْكَلُ لَحْمُهُ وَ لَا يُشْرَبُ لَبَنُهُ.

فهذه جمله كافيه من قول رسول الله صلى الله عليه و آله و لا يصلى فى الخز و العله فى أن لا يصلى فى الخز أن الخز من كلاب الماء و هى مسوخ إلا أن يصفى و ينقى و عله أن لا يصلى فى السنجاب و السمور و الفنك قول رسول الله صلى الله عليه و آله المتقدم.

**[ترجمه]علل الشرائع: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در لباسی که از حیوان حرام گوشت و حیوانی که شیرش خورده نمی شود نباید نماز خواند.

پس این جمله از کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله کافی است که فرمود: نباید در خَز نماز خواند، و علّت نماز نخواندن در خَز این است که خَز از سگهای آبی و مسخ شده است مگر اینکه پاک و تمیز شود، و علت اینکه در پوست سنجاب و سمور و فنک نباید نماز خواند، سخنِ پیشین رسول خدا صلی الله علیه و آله است.

**[ترجمه]

بیان

لعل مراده عدم جواز الصلاه فی جلد الخز بقرینه الاستثناء و قد تقدم

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۲۶.

القول فی الجمیع و یمکن حمل الأکثر علی الکراهه.

**[ترجمه]چه بسا مقصود از عدم جواز نماز در پوست خَز، به قرینه استثنا باشد، و در مورد همه اینها پیشتر بحث شد و می توان بیشترِ این روایات را حمل بر کراهت کرد.

**[ترجمه]

«۳۳»

الْهِدَایَهُ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: صَلِّ فِی شَعْرِ وَ وَبَرِ کُلِّ مَا أَکَلْتَ لَحْمَهُ وَ مَا لَمْ تَأْکُلْ لَحْمَهُ فَلَا تُصَلِّ فِی شَعْرِهِ وَ وَبَرِهِ (۱).

**[ترجمه]الهدایه: امام صادق علیه السلام فرمود: در مو و کُرک هر حیوان حلال گوشت نماز بخوان، و در مو و کرک حیوانات حرام گوشت نماز نخوان. - . الهدایه : ۳۳ -

**[ترجمه]

«۳۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ کِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِإِسْنَادِهِمَا عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ لُبْسِ السَّمُّورِ وَ السِّنْجَابِ وَ الْفَنَکِ قَالَ لَا یُلْبَسُ وَ لَا یُصَلَّی فِیهِ إِلَّا أَنْ یَکُونَ ذَکِیّاً(۲).

**[ترجمه]قُرب الاِسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره پوشیدن [پوست] سمور، سنجاب و فَنَک سؤال کردم، فرمود: نباید پوشید و نباید در آن نماز خواند مگر اینکه ذبح شرعی شده باشد. - . قرب الاسناد : ۱۱۸ چاپ سنگی، ۱۵۸ چاپ نجف، بحارالانوار ۱۰ : ۲۶۹ -

**[ترجمه]

«۳۵»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ شُعَیْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَی علیه السلام فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ (۳) لِأَنَّهَا کَانَتْ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ مَیِّتٍ (۴).

**[ترجمه]علل الشرائع: یعقوب بن شُعَیب از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: خداوند عزّوجل به موسی علیه السلام گفت: «فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ» - . طه / ۱۲ - {پای پوش خویش بیرون آور} زیرا کفش‌هایش از پوست الاغ مُرده بود. - . علل الشرائع ۱ : ۶۳ -

**[ترجمه]

«۳۶»

كَمَالُ الدِّينِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عِيسَى الْوَشَّاءِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ طَاهِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَحْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ [أَحْمَدَ] بْنِ مَسْرُورٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْقُمِّيِّ قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَلَى أَبِی مُحَمَّدٍ علیه السلام وَ عَلَى فَخِذِهِ الْأَيْمَنِ غُلَامٌ يُنَاسِبُ الْمُشْتَرِیَ فِی الْخِلْقَهِ وَ الْمَنْظَرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَهُ عَنْ مَسَائِلَ فَقَالَ سَلْ قُرَّهَ عَيْنِی عَنْهَا وَ أَوْمَأَ إِلَى الْغُلَامِ فَقَالَ لَهُ الْغُلَامُ سَلْ عَمَّا بَدَا لَکَ فَكَانَ فِيمَا سَأَلْتُهُ أَخْبِرْنِی يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ أَمْرِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ مُوسَى علیه السلام فَاخْلَعْ نَعْلَيْکَ إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ فَإِنَّ فُقَهَاءَ الْفَرِيقَيْنِ يَزْعُمُونَ أَنَّهَا كَانَتْ مِنْ إِهَابِ الْمَيْتَهِ.

فَقَالَ الْقَائِمُ علیه السلام مَنْ قَالَ ذَلِکَ فَقَدِ افْتَرَى عَلَى مُوسَى وَ اسْتَجْهَلَهُ فِی نُبُوَّتِهِ لِأَنَّهُ مَا خَلَا الْأَمْرُ مِنْ خَطْبَيْنِ إِمَّا أَنْ تَكُونَ صَلَاهُ مُوسَى فِيهَا جَائِزَهً أَوْ غَيْرَ جَائِزَهٍ فَإِنْ كَانَتْ

ص: ۲۳۶

۱- ۱. الهدایه ص ۳۳.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۸ ط حجر، ص ۱۵۸ ط نجف. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۹.

۳- ۳. طه: ۱۲.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۱ ص ۶۳.

صَلَاتُهُ جَائِزَةً جَازَ لَهُ لُبْسُهُمَا فِی تِلْکَ الْبُقْعَهِ وَ إِنْ کَانَتْ مُقَدَّسَهً مُطَهَّرَهً فَلَیْسَتْ بِأَقْدَسَ وَ أَطْهَرَ مِنَ الصَّلَاهِ وَ إِنْ کَانَتْ صَلَاتُهُ غَیْرَ جَائِزَهٍ فِیهَا فَقَدْ أَوْجَبَ عَلَی مُوسَی علیه السلام أَنَّهُ لَمْ یَعْرِفِ الْحَلَالَ مِنَ الْحَرَامِ وَ لَمْ یَعْلَمْ مَا جَازَتِ الصَّلَاهُ فِیهِ مِمَّا لَمْ تَجُزْ وَ هَذَا کُفْرٌ قُلْتُ فَأَخْبِرْنِی یَا مَوْلَایَ عَنِ التَّأْوِیلِ فِیهِمَا قَالَ إِنَّ مُوسَی علیه السلام نَاجَی رَبَّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ فَقَالَ یَا رَبِّ إِنِّی أَخْلَصْتُ لَکَ الْمَحَبَّهَ مِنِّی وَ غَسَلْتُ قَلْبِی عَمَّنْ سِوَاکَ وَ کَانَ شَدِیدَ الْحُبِّ لِأَهْلِهِ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ أَیِ انْزِعْ حُبَّ أَهْلِکَ مِنْ قَلْبِکَ إِنْ کَانَتْ مَحَبَّتُکَ لِی خَالِصَهً وَ قَلْبُکَ مِنَ الْمَیْلِ إِلَی مَنْ سِوَایَ مَغْسُولَهً(۱)

وَ الْخَبَرُ طَوِیلٌ مَذْکُورٌ فِی مَحَلِّهِ (۲).

**[ترجمه]کمال الدین: سعد بن عبدالله قمی گوید: با احمد بن اسحاق خدمت امام عسکری علیه السلام رفتیم، روی پای راست ایشان کودکی نشسته بود که از زیبایی چهره و اندام چون [ستاره] مشتری بود، خواستم از امام سؤال‌هایی بپرسم، فرمود: سؤال هایت را از نور دیده ام بپرس و به آن پسر اشاره فرمود. کودک به او گفت: هرچه می خواهی بپرس! پس از جمله سؤال‌هایی که مطرح کردم این بود که ای فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا از امر خداوند تبارک و تعالی به پیامبرش موسی علیه السلام آگاه کن که فرمود «فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ» {پای پوش خویش بیرون آور که تو در وادی مقدس هستی} که فقهای شیعه و سنّی گمان می کنند کفش‌های او از پوست مُردار بود. قائم علیه السلام فرمود: کسی که این گونه می گوید بر موسی افترا بسته و او را در نبوّتش جاهل شمرده است، زیرا خالی از دو حالت نیست: یا نماز خواندنِ موسی در آن جایز بوده یا جایز نبوده، پس اگر نماز با آن جایز بوده، پوشیدنِ آن در آن بقعه هم جایز بوده و هرچند هم که مقدّس و مطهّر بوده، از نماز مقدس تر و پاک تر نبوده است، و اگر نمازش در آن جایز نبوده یعنی اینکه موسی علیه السلام حلال و حرام را تشخیص نمی داده و نمی دانسته در چه چیزهایی نماز جایز است و در چه چیزهایی جایز نیست، و این کفر است. گفتم: پس ای مولای من، مرا از تأویل آن دو آگاه فرما! فرمود: موسی علیه السلام در وادی مقدّس با پروردگارت مناجات کرد و گفت: پروردگارا، من محبّت خودم را برای تو از غیر تو خالص کردم و قلبم را از غیر تو پاک کردم، در حالی که خانواده اش را خیلی دوست می داشت، پس خداوند تبارک و تعالی فرمود: کفش هایت را از پا بکَن، یعنی اگر محبّتت برای من خالص و دلت از تمایل به غیر من شُسته شده - . اکمال الدین ۲ : ۱۳۴ - ، دوستی خانواده ات را از دلَت بکَن... این روایت طولانی است و در جای خود ذکر شده است. - . ر.ک: ۵۲ : ۸۳ -

**[ترجمه]

بیان

یظهر منه أن الخبر الأول محمول علی التقیه و مع قطع النظر عنه محمول علی عدم علمه علیه السلام بذلک أو أنه علیه السلام لم یکن یصلی فیها إن جوزنا الاستعمال فی غیرها أو لم یکن فی شرعه تحریم الصلاه فی جلد المیته و قد مر بعض القول فیه مع تأویل الآیه و تفسیرها فی المجلد الخامس (۳)

و قد مضی بعض الأخبار المناسبه للباب فی باب ما یؤخذ من سوق المسلمین (۴)

و أبواب آداب اللباس.

ص: ۲۳۷

۱- ۱. اكمال الدين ج ۲ ص ۱۳۴ فی حديث طويل.

۲- ۲. راجع ج ۵۲ ص ۸۳ من هذه الطبعه الحديثه.

۳- ۳. راجع ج ۱۳ ص ۶۴- ۶۶ من هذه الطبعه الباب الثالث من أبواب قصص موسى عليه السلام.

۴- ۴. راجع ج ۸۰ ص ۸۳- ۸۲ من هذه الطبعه.

**[ترجمه]از این روایت ظاهر می شود که روایت اوّل حمل بر تقیه می‌شود، و با قطع نظر از آن حمل بر این می شود که حضرت موسی علیه السلام به آن مطلب (که کفشش از مُردار است) علم نداشته، یا اینکه با آن نماز نمی خوانده - اگر استفاده از آن در غیر نماز را جایز بدانیم - و یا اینکه در دین او نماز با پوست مُردار حرام نبوده. در جلد پنجم - . ر.ك: ۱۳ : ۶۴ - ۶۶ از همین چاپ، باب سوم از أبواب قصص موسی علیه السلام - مقداری در این مورد و تأویل و تفسیر آیه بحث کردیم، و در باب «چیزهایی که از بازار مسلمانان گرفته می شود» - . ر.ك: ۸۰ : ۸۲ و ۸۳ از همین چاپ - و ابواب آداب لباس، تعدادی روایت مناسب با این مطلب ذکر گردید .

**[ترجمه]

باب ۵ النهی عن الصلاه فی الحریر و الذهب و الحدید و ما فیه تماثیل و غیر ذلک مما نهی عن الصلاه فیه

الآیات

المائده: حُرِّمَتْ عَلَیْکُمُ الْمَیْتَهُ(۱)

<meta info="- حُرِّمَتْ عَلَیْکُمُ الْمَیْتَهُ. - . مائده / ۳ -

{بر شما حرام شده است مردار}

**[ترجمه]

تفسیر

استدل به علی تحریم لبس جلد المیته فی الصلاه و غیرها و فیه نظر لاحتمال انصراف التحریم إلی الانتفاع الشائع و سیأتی القول فیه.

**[ترجمه]به این آیه بر تحریم پوشیدنِ پوست مُردار در نماز و غیر نماز استدلال کرده اند، امّا این استدلال قابل اشکال است، زیرا احتمال دارد تحریم در آیه منصرف به انتفاع شایع باشد، که درباره آن بحث خواهیم کرد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

الْإِحْتِجَاجُ،: کَتَبَ الْحِمْیَرِیُّ إِلَی النَّاحِیَهِ الْمُقَدَّسَهِ إِنَّا نَجِدُ بِأَصْفَهَانَ ثِیَاباً عَتَّابِیَّهً عَلَی عَمَلِ الْوَشْیِ مِنْ قَزٍّ أَوْ إِبْرِیسَمٍ هَلْ تَجُوزُ الصَّلَاهُ فِیهَا أَمْ لَا فَأَجَابَ علیه السلام لَا یَجُوزُ الصَّلَاهُ إِلَّا فِی ثَوْبٍ سَدَاهُ أَوْ لَحْمَتُهُ قُطْنٌ أَوْ کَتَّانٌ (۲).

۱- ۱. المائده: ۳، و لما كان تحريم الميته على اطلاقه و لم يقيد بأكله أو بيعه و شرائه و أمثال ذلك، و الإطلاق فى كلام الحكيم محكم، صار المنع شاملا لجميع جهات المنافع كالحمى، و لذلك قال عليه السلام« ان اللّه إذا حرم شيئا حرم أكله و شربه و لبسه و ملكه و امساكه و بيعه و ثمنه و جميع التقلب فيه». فعلى هذا لبس جلود الميته حرام، سواء كان فى حال الصلاه أو غيرها، و لما كان ارتكاب المحرم منكرا و الصلاه تنهى عن الفحشاء و المنكر، كان لبس جلود الميته مانعا من الصلاه.
۲- ۲. الاحتجاج: ۲۷۵، و وجه الحديث ما مر سابقا من أن ملاك عدم الجواز فى لبس الحرير و الذهب قوله تعالى« يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِيها حَرِيرٌ» و لا ريب أن الذى وعد المتقون من أساور الذهب و لباس الحرير هو الخالص غير المغشوش، فإذا كان اللباس من الحرير المغشوش أو الذهب قليل العيار لم يكن فى التمتع بها فى حياتنا الدنيا مانعا، و هذا بخلاف جلود الميته إذا كف بها جيب اللباس و كمه و ذيله، فان مانعيه الميته كانت على الإطلاق و بحسب الفرض و لبس الحرير مانعيته بحكم السنه من أدب النبىّ صلّى اللّه عليه و آله، و سيمر عليك أحاديث تشير الى ذلك.

**[ترجمه]الاحتجاج: حِمیری به ناحیه مقدس امام زمان نوشت: ما در اصفهان لباس های عتّابی با نقش و نگار دوزی از قزّ [آنچه که از آن ابریشم سازند] یا ابریشم می یابیم، آیا نماز در آنها جایز است یا نه؟ آن حضرت پاسخ داد: نماز جایز نیست، مگر در لباسی که تارها یا وصله های آن از پنبه یا کتان باشد. - . الاحتجاج : ۲۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

لا خلاف بین علماء الإسلام فی عدم جواز لبس الحریر المحض للرجال فی الصلاه و غیرها و دلت أخبار کثیره و ذهب علماؤنا إلی بطلان الصلاه فیه و نقلوا علیه الإجماع و لا فرق بین أن یکون ساترا أو غیره و نسب المحقق و العلامه عدم الفرق إلی المرتضی و الشیخین و أتباعهم و التحریم و البطلان مخصوصا بحال الاختیار أما فی حال الضروره کدفع الحر و البرد فلا بلا خلاف و کذا فی حال الحرب و إن لم تکن ضروره.

ثم المعتبر فی التحریم کون الحریر محضا و لو خیط الحریر بغیره لم یخرج عن التحریم و أظهر فی المنع لو کانت البطانه حریرا وحدها أو الظهاره و أما الحشو بالإبریسم فذهب الأکثر إلی التحریم و مال الشهید فی الذکری إلی الجواز لروایه ورد فیها تجویز الحشو بالقز و حمله الصدوق علی قز الماعز و هو بعید و الجواز متجه لعدم تحقق الإجماع علی التحریم و إن کان کلام الفاضلین موهما له و قد أجمع الأصحاب و دلت الأخبار علی أن المحرم إنما هو الحریر المحض أما الممتزج بغیره فالصلاه فیه جائزه سواء کان الخلیط أقل أو أکثر و لو کان عشرا کما نص علیه فی المعتبر ما لم یکن مستهلکا بحیث یصدق علی الثوب أنه إبریسم محض فإنه ورد فی الأخبار الکثیره حصر المحرم فی الحریر المحض أو المبهم فما ورد هذا الخبر من ذکر السدی أو اللحمه لعله علی المثال أو علی الاستحباب و کذا تخصیص الخلیط بالقطن و الکتان فلو کان صوفا أو فضه أو غیرهما یصدق علیه أنه لیس بحریر محض.

و فی القاموس الوشی نقش الثوب و یکون من کل لون و وشی الثوب کوعی وشیا و شیه حسنه نمنمه و نقشه و حسنه کوشاه و فی المصباح المنیر وشیت الثوب وشیا من باب وعد رقمته و نقشته فهو موشی و الأصل علی مفعول و الوشی نوع من الثیاب

الموشیه تسمیه بالمصدر و قال القز معرب قال اللیث هو ما یعمل منه الإبریسم و لهذا قال بعضهم القز و الإبریسم مثل الحنطه و الدقیق.

**[ترجمه]بین علماء اسلام اختلافی در عدم جواز پوشیدن ابریشم خالص برای مردان در نماز و غیر نماز نیست، و روایات زیادی دلالت دارند و علمای ما فتوا داده اند که نماز در آن باطل است و بر آن نقل اجماع کرده اند. و فرقی هم نمی کند که ساتر باشد یا غیر ساتر، و محقق و علامه عدم فرق را به سید مرتضی و شیخین و اتباع آنها نسبت داده و تحریم و بطلان را مخصوص به حال اختیار دانسته اند، امّا در حال ضرورت مانند دفع گرما یا سرما حرمت و بطلان ندارد و در این هم اختلاف نیست، همچنین در حال جنگ حرمت و بطلان ندارد اگرچه ضرورت هم نباشد.

و امّا قابل اعتنا در تحریم آن است که لباس از ابریشم محض باشد و اگر ابریشم با غیر آن دوخته شده باشد از حرمت بیرون

نمی رود، و اگر تنها آستر آن یا رُویه آن حریر باشد ظهور بیشتری در منع دارد، امّا اگر لایه آن با ابریشم باشد، اکثر قائل به تحریم شده اند و شهید در ذکری به جواز میل کرده و آن هم به دلیل روایتی است که در آن پُرکردن لایه لباس با ابریشم را تجویز نموده است و صدوق آن را بر ابریشم بز حمل کرده که بعید است. حکم به جواز موجّه است به دلیل عدم تحقّق اجماع بر تحریم، اگرچه کلام فاضلان (علامه و محقق) موهم تحقق اجماع است، در حالی که اصحاب اجماع دارند و روایات دلالت دارند بر اینکه تنها ابریشم محض حرام است، اما وقتی با چیز دیگری مخلوط شده نماز در آن جایز است، خواه مخلوط آن کمتر از مقدار ابریشم باشد یا بیشتر، حتّی اگر یک دهم آن غیر ابریشم باشد، چنانچه در معتبر بر آن تصریح نموده است، البته میزان مخلوط باید تا حدی باشد که مستهلک و نادیده شمرده نشود که بتوان گفت لباس ابریشم محض است، زیرا در روایات بسیاری، حرمت در ابریشم محض یا مبهم محصور شده است، پس ذکر تار یا وصله در این روایت شاید از باب مثال یا بنا بر استحباب است و همچنین تخصیص مخلوط به پنبه و کتان. پس اگر مخلوط آن با پشم یا نقره یا غیر آن بود می توان گفت که دیگر ابریشم خالص نیست.

در قاموس آمده است: الوشی همان نقش و نگارهای لباس است که از هر رنگی می باشد، و «وشی الثوب» بر وزن وَعَی که مصدر آن وَشی و شیه یعنی لباس را نقش و نگار انداخت و نیکو کرد مانند «وشّاه». و در مصباح المنیر گوید: «وَشَیتُ الثوب وَشیاً» از باب «وَعَد» یعنی آن را نگارین و نقاشی کردم، اسم مفعول آن مَوشی و اصل آن بر مفعول است، و وَشی نوعی از لباس نقاشی شده است، یعنی به جای اسم مفعول برای آن مصدر به کار برده اند. و می گوید: «قَز» معرَّب است، لیث گفت: قز چیزی است که ابریشم را از آن ساخته می شود، و از این رو بعضی گفته اند: نسبت میان قَز و ابریشم مانند نسبت میان گندم و آرد است.

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ

ص: ۲۳۹

عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ لُبْسُ الطَّيْلَسَانِ فِيهِ الدِّيبَاجُ وَ الْبَرَّكَانِ عَلَيْهِ حَرِيرٌ قَالَ لَا(١)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الدِّيبَاجِ هَلْ يَصْلُحُ لُبْسُهُ لِلنِّسَاءِ قَالَ لَا بَأْسَ (٢).

**[ترجمه]قُرب الاِسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام روایت کرده و می گوید: از آن حضرت سؤال کردم که آیا شایسته است مردی طیلسانی بپوشد که در آن دیباج (ابریشم) و «بُرّکانی» (عبای سیاه) که روی آن ابریشم است؟ فرمود: نه. - . قرب الاسناد : ١١٨ چاپ سنگی، ١۵٩ چاپ نجف، کتاب المسائل چاپ شده در بحارالانوار ١٠ : ٢۶٣ - از ایشان درباره ابریشم سؤال کردم که آیا برای زنان شایسته است؟ فرمود: اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ١٠١ چاپ سنگی، ١٣۴ چاپ نجف، بحارالانوار ١٠ : ٢۶٣ -

**[ترجمه]

توضیح

الدیباج معرب دیباه و فی المصباح المنیر الدیباج ثوب سداه و لحمته إبریسم و یقال هو معرب ثم کثر حتی اشتقت العرب منه فقالوا دبج الغیث الأرض دبجا من باب ضرب إذا سقاها فأنبتت أزهارا مختلفه لأنه عندهم اسم للمنقش و اختلف فی الیاء فقیل زائده و وزنه فیعال و لهذا یجمع بالیاء فیقال دبابیج و قیل هو أصل و الأصل دباج بالتضعیف فأبدل من أحد المضعفین حرف العله و لهذا یرد فی الجمع إلی أصله و قال الفیروزآبادی یقال للکساء الأسود البرکان و البرکانی مشددتین انتهی و ظاهره أنه إذا کان بعض أجزاء الثوب حریرا(٣)

لا تجوز الصلاه فیه. و الظاهر فی الزر إذا کان حریرا الجواز لما رواه الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ (۴)

عَنْ یُوسُفَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِالثَّوْبِ أَنْ یَکُونَ سَدَاهُ وَ زِرُّهُ وَ عَلَمُهُ حَرِیراً وَ إِنَّمَا کُرِهَ الْحَرِیرُ الْمُبْهَمُ لِلرِّجَالِ.

و أما الکف (۵)

به بأن یجعل فی رءوس الأکمام و الذیل و حول الزیق (۶)

١- ١. قرب الإسناد ص ١١٨ ط حجر، ١۵٩ ط نجف کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ١٠ ص ٢۶٣.
٢- ٢. قرب الإسناد ص ١٠١ ط حجر، ١٣۴ ط نجف، البحار ج ١٠ ص ٢۶٣.
٣- ٣. بل الثوب البرّکانی کله ابریسم، فانه معرب پرنیان و هو الحریر المنقش فی غایه اللطافه یجلب من الصین، و قد عربوها بصور مختلفه: برنکان کزعفران، برنکانی کزعفرانی و برکانی و برکان بابدال النون راء و ادغامه فی الراء الأولی مشددتین.
۴- ۴. التهذیب ج ١ ص ١٩۵.

۵- ۵. هو الخیاطه الثانیه بعد الشل کخیاطه الحاشیه.

۶- ۶. الزیق من القمیص: ما أحاط منه بالعنق، و ما کف جانب الجیب.

و الجیب فالمعروف بین الأصحاب جوازه و استدل علیه الفاضلان بما رواه العامه عن عمر أن النبی صلی الله علیه و آله نهی عن الحریر إلا فی موضع إصبعین أو ثلاث أو أربع و من طریق الأصحاب مَا رَوَاهُ جَرَّاحٌ الْمَدَائِنِیُ (۱)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَنَّهُ کَانَ یَکْرَهُ أَنْ یَلْبَسَ الْقَمِیصَ الْمَکْفُوفَ بِالدِّیبَاجِ.

و الروایه مجهوله غیر داله علی الجواز لأن الکراهه فی عرف الحدیث تطلق علی معنی شامل للحرمه کما لا یخفی علی المتتبع و کونها حقیقه فی المعنی المصطلح غیر واضح بل بعض المحدثین یستدلون بها إذا ورد فی الحدیث علی التحریم و هو إفراط و الحق أنه لا یفهم منها التحریم و الکراهه المصطلحه إلا بالقرینه علی أن الروایه معارضه بما دل علی تحریم لبس الحریر مطلقا.

و ربما یستدل علیه بفحوی روایه یوسف المتقدمه قیل و ربما ظهر من عباره ابن البراج المنع من ذلک و الاحتیاط یقتضیه و قال الشهید الثانی ره التحدید بأربع أصابع ورد فی أحادیث العامه و لم نقف علی تحدیده فی أخبارنا و للتوقف فیه مجال و هو حسن ثم علی تقدیر اعتباره فالمعتبر أربع أصابع مضمومه.

ثم اختلفوا فیما لا یتم الصلاه فیه منفردا إذا کان من حریر فالمشهور الجواز و ذهب المفید و الصدوق و ابن الجنید إلی المنع و قواه فی المختلف و بالغ الصدوق فی الفقیه و قال لا تجوز الصلاه فی تکه رأسها من إبریسم و الثانی أحوط و لعله أقوی أیضا إذ الأخبار مختلفه و أخبار المنع أکثر و أقوی سندا.

و أما ما ورد فی الخبر من جواز لبس الحریر للنساء فقد أجمع المسلمون علیه کما نقله جماعه و اختلف فی جواز اللبس لهن فی حال الصلاه فذهب الأکثر إلی الجواز و الصدوق إلی المنع لبعض الأخبار الوارده فی ذلک و سیأتی بعضها و لعل الجواز أقوی و بحمل أخبار المنع علی الکراهه و إن کان الترک أحوط و فی الخنثی إشکال و الأحوط المنع و إن کان الجواز أقوی.

**[ترجمه]دیباج معرّب دیباه است. و در مصباح المنیر چنین آمده: دیباج لباسی است که تار و وصله های آن ابریشم باشد، و گفته می شود که معرّب است و استعمال آن زیاد شده تا اینکه عرب از آن اشتقاق کرده و گفته اند: «دبج الغیثُ الارضَ دبجاً» از باب «ضَرَبَ» و آن را وقتی می گویند که باران زمین را سیراب کند و در نتیجه از زمین گل‌های گوناگون بروید، زیرا دیباج نزد عرب اسم لباسی است که نقش و نگار دارد. در یاء این کلمه اختلاف نظر است، بعضی گفته اند زائده می باشد و وزن آن «فیعال» است و از این رو با یاء جمع بسته می شود و می گویند «دبابیج»، و گفته شده یاء در آن حرف اصلی است و اصل آن «دبّاج» با تشدید بوده که یکی از حروف مضاعف آن به حرف علّه تبدیل شده و به همین دلیل در جمع به اصل خود باز می گردد. فیروزآبادی گفته است: به عبای سیاه «بُرّکان» و «بُرَّکانی» - با تشدید راء - گویند. پایان. و ظاهر روایت این است که هرگاه قسمتی از لباس ابریشم باشد - . بلکه لباس برکانی به طور کامل از ابریشم است، معرّب از پرنیان و عبارت است از حریری نقش‌دار که بسیار لطیف است و از چین می آورند. آن را به شکلهای مختلفی معرّب کرده اند: برنکان بر وزن زعفران، برنکانی بر وزن زعفرانی، و برکانی و برکان با تبدیل نون به راء و ادغام آن در راء اول با تشدید. - نماز در آن جایز نیست.

ظاهر آن است که اگر دگمه از حریر باشد نماز جایز است، به دلیل روایت صحیحی که شیخ - . التهذیب ۱ : ۱۹۵ - از یوسف

بن ابراهیم از امـام صادق علیه السـلام روایت می کنـد که ایشان فرمود: اشـکال نـدارد که تارها، دگمه ها و نقش و نگار لباس ابریشم باشد، و ابریشم مُبهم برای مردان کراهت دارد.

امّا حاشـیه دوزی با ابریشم به طوری که سـر آستین‌ها، دامن و اطراف یقه و کناره جیب‌ها با ابریشم باشد، معروف بین اصحاب آن است که جایز می باشـد. فاضـلان (علامه و محقق) برای این حکم، به روایتی از اهل سـنت اسـتناد کرده اند که از عُمر نقل می کننـد که پیامبر صـلی الله علیه و آله از ابریشم منع فرمود مگر در حـد دو انگشت یا سه انگشت یا چهار انگشت. و از طریق شیعه روایتی است که جرّاح مـدائنی - . الکافی ۶ : ۴۵۴ - از امام صادق علیه السـلام نقل کرده که ایشان از پوشیدنِ لباسی که با ابریشم حاشیه دوزی شده بود، کراهت داشت.

سند این روایت مجهول است و دلالت بر جواز ندارد، زیرا کراهت داشتن در عُرف حدیث چنانچه بر اهل تحقیق مخفی نیست، بر معنـایی که شامـل حرمت شود هم می توانـد اطلاـق گردد، و اینکه کراهت در اینجا در معنای اصـطلاحی به کار رفته باشـد واضـح نیست، بلکه بعضـی از محـدّثان لفظ کراهت را در حدیث حمل بر تحریم می کنند که البته این افراط است. امّا حق آن است که از آن تحریم یـا کراهت مصـطلح فهمیـده نمی شود مگر بـا قرینه، به علاـوه اینکه این روایت بـا روایاتی که دلالت بر تحریم پوشیدنِ حریر به طور مطلق دارند، در تعارض است .

و چه بسـا بتوان بـا فحوای روایت پیشـینِ یوسف بر آن اسـتدلال کرد. گفته شـده: و چه بسا از عبارت ابن براج منع از آن ظاهر گردد و احتیاط هم منع را اقتضا می کند. شـهید ثانی رحمه الله گفته است: در احادیث اهل سـنت تعیین مقدار با چهار انگشت آمـده، ولی در روایات خودمان هیچ تعیین مقداری از آن وارد نشده است، جای توقّف دارد و خوب هم هست، امّا بنا بر فرض معتبر دانستنِ مقدار مذکور، منظور چهار انگشت بسته است.

علما در حکم لباس ابریشـمی که به تنهایی نماز در آن صـحیح نیست اختلاف دارنـد، مشـهور قائل به جواز شـده انـد، و مفید، صـدوق و ابن جنیـد آن را ممنوع می داننـد. در مختلف منع را تقویت کرده و صـدوق هم در فقیه مبالغه ورزیده و گفته است: نماز در بند شـلواری که سرِ آن از ابریشم است جایز نیست، و دومی احوط و چه بسا اقوی نیز هست، زیرا روایات در مورد آن مختلفند که در این میان روایات منع بیشتر و سندشان هم قوی تر است.

امّا در مورد جواز پوشـیدن ابریشم برای زنان که در روایت آمـده بود همه مسـلمانان اجماع دارند، و گروهی هم اجماع را نقل نموده انـد، امّـا در مورد جواز پوشـیدنِ ابریشم برای زنـان در نمـاز اختلاف است، اکثر قائل به جواز هسـتند و صـدوق به دلیل بعضـی روایـات در این مورد که تعـدادی از آنهـا را ذکر خواهیم کرد، فتوا به منع داده است، و چه بسـا با حمل روایاتِ منع بر کراهت، جـواز اقـوی باشـد اگرچه احوط در ترک است. در مورد خنـثی اشـکال وجود دارد و احوط منع آن می باشـد اگرچه جواز اقوی است.

**[ترجمه]

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

ص: ۲۴۱

۱- ۱. الكافی ج ۶ ص ۴۵۴.

الْحَسَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَهَ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام إِنِّی أُحِبُّ لَکَ مَا أُحِبُّ لِنَفْسِی وَ أَکْرَهُ لَکَ مَا أَکْرَهُ لِنَفْسِی فَلَا تَتَخَتَّمْ بِخَاتَمِ ذَهَبٍ فَإِنَّهُ زِینَتُنَا فِی الْآخِرَهِ وَ لَا تَلْبَسِ الْقِرْمِزَ فَإِنَّهُ مِنْ أَرْدِیَهِ إِبْلِیسَ وَ لَا تَرْکَبْ بِمِیثَرَهٍ حَمْرَاءَ فَإِنَّهَا مِنْ مَرَاکِبِ إِبْلِیسَ وَ لَا تَلْبَسِ الْحَرِیرَ فَیُحْرِقُ اللَّهُ جِلْدَکَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ(1).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابوالجارود از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: من هرچه را برای خودم دوست دارم برای تو هم دوست دارم، و هرآنچه برای خودم بد می دانم برای تو هم بد می دانم، پس انگشتری طلا نپوش، زیرا طلا زینتِ ما در آخرت است، رنگ قرمز نپوش، زیرا از لباس‌های شیطان است، بر میثره سرخ سوار مشو، زیرا از مرکب‌های شیطان است، و حریر به تن مکن که خداوند پوستت را در روز قیامت می سوزاند. - . علل الشرائع ۲ : ۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس القرمز بالکسر صبغ أرمنی یکون من عصاره دود تکون فی آجامهم انتهی و یدل علی المنع من الصلاه فی الثوب المصبوغ به و حمل علی الکراهه و لا یضر کونه حیوانا غیر مأکول اللحم إذ لا نفس له مع أن المتبادر منه أن یکون له لحم و ذهب أبو الصلاح و ابن إدریس و ابن الجنید إلی کراهه الصلاه فی مطلق الثوب الشدید اللون و إلیه ینظر کلام المبسوط و مال إلیه الشهید فی الذکری و قال إن کثیرا من الأصحاب اقتصروا علی السواد و المعصفر و المزعفر و المشبع بالحمره و أما الألوان الضعیفه فالمستفاد من کلام الأصحاب عدم کراهتها مطلقا.

و قال بعض المحققین و لا یبعد استثناء السواد منها فیحکم بکراهته و إن کان ضعیفا لإطلاق الأخبار الوارده فیه و هو حسن إذا صدق علیه السواد و قد استثنوا من السواد الخف و العمامه و الکساء لورود الأخبار به.

و قال ابن الأثیر فی النهایه فیه أنه نهی عن میثره الأرجوان المیثره بالکسر مفعله من الوثاره یقال وثر وثاره فهو وثیر أی وطیء لین و أصلها موثره فقلبت الواو یاء لکسره المیم و هی من مراکب العجم تعمل من حریر أو دیباج و الأرجوان صبغ أحمر و یتخذ کالفراش الصغیر و یحشی بقطن أو صوف یجعلها الراکب تحته علی الرحال فوق الجمال و یدخل فیه میاثر السرج لأن النهی یشمل کل میثره حمراء سواء کان علی رحل أو سرج انتهی.

و العامه حملوا النهی علی التحریم حملا له إلی الحریر و ذهب أصحابنا

ص: ۲۴۲

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۷.

إلی الكراهه للونها سواء كانت من حرير أم لا إذ لا يحرم الركوب علی الحرير علی المشهور و الأحوط ترك الملون بهذا اللون سواء كان متصلا بالسرج أو غشاء فوقه أو فراشا محشوا يجعل فيه و يدل الخبر علی حرمه لبس الحرير للرجال مطلقا.

**[ترجمه]در قاموس آمده است: قِرمز، رنگی ارمنی و از عصاره کِرم‌هایی است که در بیشه‌های آنان موجود می باشد. این روایت دلالت بر منع از نماز در لباس رنگ شده به آن دارد، که حمل بر کراهت می شود، و حرام گوشت بودن آن ضرری ندارد زیرا فاقد خون جهنده است، با اینکه متبادر از آن این است که گوشت داشته باشد. ابوالصلاح و ابن ادریس و ابن جنید قائل به کراهت نماز در هر لباس با رنگ تُند به طور مطلق هستند، کلام مبسوط هم ناظر بر همین است، و شهید در ذکری به آن تمایل دارد و می گوید: بسیاری از اصحاب به لباس سیاه و زرد رنگ و زعفرانی و قرمز سیر اکتفا کرده اند، امّا از کلام اصحاب استفاده می شود که رنگ‌های ضعیف مطلقاً کراهت ندارند.

بعضی از محقّقان گفته اند: مستثنی کردن سیاهی از آنها بعید نیست، پس حکم به کراهت آن می شود، هرچند این حکم، به دلیل مطلق آمدن روایات وارده در این باب، ضعیف است و اگر سیاهی بر آن صدق کند نیکو خواهد بود. کفش، عمامه و عبا را از کراهت سیاه، به دلیل ورود روایاتی در مورد آن، استثنا کرده‌اند.

ابن اثیر در النهایه در این باره گفته است: از «میثره» به رنگ ارغوانی نهی شده است، و میثره به کسر میم بر وزن مِفعَله و از ریشه وثاره است؛ می گویند: وثر وثارهً فهو وثیر، یعنی خوش نشین و نرم، اصل آن «موثره» بوده که به دلیل مکسور بودنِ میم، واو قلب به یاء شده، و میثره عبارت است از زین های عجمی که از حریر یا دیباج می سازند، و ارغوان، رنگ سرخ است. میثره مانند فرش کوچکی است که داخلش را با پنبه یا پشم پُر می کنند و کسی که بر شتر سوار می شود آن را زیر خود روی رحل [آنچه را بسان زین بر پشت شتر قرار دهند] می گذارد. میثره ای که روی زین اسب می گذارند نیز همین حکم را دارد، زیرا نهی در روایت، شامل هر میثره سُرخ رنگ می شود، چه روی راحله باشد و چه روی زین. پایان .

اهل سنّت به دلیل حمل میثره بر ابریشم، نهی در روایت را حمل بر حرمت کرده اند، امّا فقهای شیعه آن را مکروه و دلیل کراهت را رنگ آن دانسته اند، خواه از جنس ابریشم باشد یا نباشد، زیرا سوار شدن بر ابریشم بنا بر مشهور حرمت ندارد، و احوط ترک هر چیزی است که به این رنگ، آغشته شود ، خواه متصل به زین باشد یا رویه ای که بر زین قرار داده شود و یا فرش پُر شده‌ای که در آن نهاده می‌شود. این روایت بر حرمت پوشیدن ابریشم به طور مطلق برای مردان دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۴»

الْعُيُونُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ نُعَيْمِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِي الثَّوْبِ الْمُعْلَمِ فَكَرِهَ مَا فِيهِ تَمَاثِيلُ (۱).

**[ترجمه]عیون اخبارالرضا: محمد بن اسماعیل بن بَزیع گفت: از امام رضا علیه السلام درباره نماز در لباس دارای علامت سؤال کردم، پس ایشان لباسی را که در آن تصویر باشد مکروه دانست. - . عیون اخبارالرضا ۲ : ۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی عدم کراهه الصلاه فی المعلم و الکراهه فیما فیه تماثیل و لا خلاف ظاهرا بین الأصحاب فی رجحان الاجتناب عن التماثیل و الصوره فی الخاتم و الثوب و ألحق به السیف و الخلاف فی مقامین.

الأول المشهور بین الأصحاب کراهه الصلاه فیما ذکر و قال الشیخ فی المبسوط الثوب إذا کان فیه تماثیل و صور لا تجوز الصلاه فیه و قال فیه لا یصلی فی ثوب فیه تماثیل و لا فی خاتم کذلک و کذا فی النهایه و حرم ابن البراج الصلاه فی الخاتم الذی فیه صوره و لم یذکر الثوب و الأشهر أقرب و إن کان الأحوط الترک.

الثانی ظاهر الأکثر عدم الفرق بین صور الحیوان و غیره و قال ابن إدریس إنما تکره الصلاه فی الثوب الذی علیه الصور و التماثیل من الحیوان و أما صور غیر الحیوان فلا بأس و ما ذکره الأکثر و إن کان أوفق بکلام اللغویین فإن أکثرهم فسروا الصوره و المثال و التمثال بما یعم و یشتمل غیر الحیوان أیضا لکن ظاهر إطلاق أکثر الأخبار التخصیص ففی بعض الروایات الوارده فی خصوص هذا المقام مثال طیر أو غیر ذلک و فی بعضها صوره إنسان و فی بعضها تمثال جسد

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ (۲) هُمُ الْمُصَوِّرُونَ یُکَلَّفُونَ یَوْمَ

ص: ۲۴۳

۱- ۱. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۸ فی حدیث طویل.

۲- ۲. الأحزاب: ۵۷.

الْقِیَامَهِ أَنْ یَنْفُخُوا فِیهَا الرُّوحَ (۱).

وَ فِی خَبَرِ الْمَنَاهِی عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مَنْ صَوَّرَ صُورَهً کَلَّفَهُ اللَّهُ تَعَالَی یَوْمَ الْقِیَامَهِ أَنْ یَنْفُخَ فِیهَا وَ لَیْسَ بِنَافِخٍ (۲).

وَ فِی الْخِصَالِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ صَوَّرَ صُورَهً کُلِّفَ أَنْ یَنْفُخَ فِیهَا وَ لَیْسَ بِفَاعِلٍ الْخَبَرَ(۳).

فهذه الأخبار و أمثالها تدل علی إطلاق المثال و الصوره علی ذی الروح و قد وردت أخبار کثیره تتضمن جواز عمل صوره غیر ذی الروح و لا یخلو من تأیید لذلک.

و کذا ما ورد فی جواز کونها فی البیت فقد

رَوَی الْکُلَیْنِیُّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ جَبْرَئِیلَ أَتَانِی فَقَالَ إِنَّا مَعْشَرَ الْمَلَائِکَهِ لَا نَدْخُلُ بَیْتاً فِیهِ کَلْبٌ وَ لَا تِمْثَالُ جَسَدٍ وَ لَا إِنَاءٌ یُبَالُ فِیهِ (۴).

وَ فِی الْمُوَثَّقِ عَنْهُ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ (۵) فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا هِیَ تَمَاثِیلَ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ وَ لَکِنَّهَا الشَّجَرُ وَ شِبْهُهُ (۶).

وَ فِی الْحَسَنِ کَالصَّحِیحِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِأَنْ یَکُونَ التَّمَاثِیلُ فِی الْبُیُوتِ إِذَا غُیِّرَتْ رُءُوسُهَا مِنْهَا وَ تُرِکَ مَا سِوَی ذَلِکَ (۷).

وَ فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّارِ وَ الْحُجْرَهِ فِیهَا التَّمَاثِیلُ أَ یُصَلَّی فِیهَا قَالَ لَا یُصَلَّی فِیهَا وَ شَیْ ءٌ یَسْتَقْبِلُکَ إِلَّا أَنْ لَا تَجِدَ بُدّاً فَتَقْطَعَ رُءُوسَهُمْ وَ إِلَّا فَلَا تُصَلِّ فِیهَا(۸).

ص: ۲۴۴

۱- ۱. راجع المحاسن ص ۶۱۶.

۲- ۲. أمالی الصدوق ص ۲۵۴.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۵۴.

۴- ۴. الکافی ج ۳ ص ۳۹۳.

۵- ۵. السبأ: ۱۲.

۶- ۶. الکافی ج ۶ ص ۵۲۷.

۷- ۷. الکافی ج ۶ ص ۵۲۷.

۸- ۸. الکافی ج ۶ ص ۵۲۷.

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قَالَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَدْخُلُ بَیْتاً فِیهِ صُورَهُ إِنْسَانٍ (۱) الْخَبَرَ.

وَ رُوِیَ فِی الْمَکَارِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ أَنْ تَکُونَ التَّمَاثِیلُ فِی الْبُیُوتِ إِذَا غُیِّرَتِ الصُّورَهُ(۲).

و وجه الدلاله فی الجمله فی تلک الأخبار غیر نقی و سیأتی بعضها فی أبواب المکان و قد صرح بعض اللغویین أیضا بما ذکرنا قال المطرزی فی المغرب التمثال ما تصنعه و تصوره مشبها بخلق الله من ذوات الروح و الصوره عام و یشهد لهذا ما ذکر فی الأصل أنه صلی و علیه ثوب فیه تماثیل کره له ذلک قال و إذا قطعت رءوسها فلیس بتماثیل و قوله علیه السلام لا تدخل الملائکه بیتا فیه تماثیل أو تصاویر کأنه شک من الراوی و أما قولهم و یکره التصاویر و التماثیل فالعطف للبیان و أما تماثیل شجر فمجاز إن صح و قال فی المصباح المنیر المثال الصوره المصوره و فی ثوبه تماثیل أی صور حیوانات مصوره.

و قال فی الذکری و خص ابن إدریس الکراهیه بتماثیل الحیوان لا غیرها کالأشجار و لعله نظر إلی تفسیر قوله تعالی یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ فعن أهل البیت علیهم السلام أنها کصور الأشجار وَ قَدْ رَوَی الْعَامَّهُ فِی الصِّحَاحِ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنِّی أُصَوِّرُ هَذِهِ الصُّوَرَ فَأَفْتِنِی فِیهَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ کُلُّ مُصَوِّرٍ فِی النَّارِ یُجْعَلُ لَهُ بِکُلِّ صُورَهٍ صَوَّرَهَا نَفْساً فَتُعَذِّبُهُ فِی جَهَنَّمَ وَ قَالَ إِنْ کُنْتَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَاصْنَعِ الشَّجَرَ وَ مَا لَا نَفْسَ لَهُ.

وَ فِی مُرْسَلِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ(۳) عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: فِی التَّمَاثِیلِ فِی الْبِسَاطِ لَهَا عَیْنَانِ وَ أَنْتَ تُصَلِّی فَقَالَ إِنْ کَانَ لَهَا عَیْنٌ وَاحِدَهٌ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ کَانَ لَهَا عَیْنَانِ فَلَا. وَ عَنْ مُحَمَّدِ

۱- ۱. الکافی ج ۶ ص ۵۲۸.

۲- ۲. مکارم الأخلاق ص ۱۵۳.

۳- ۳. الکافی ج ۳ ص ۳۹۲.

بْنِ مُسْلِمٍ (۱)

عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: لَا بَأْسَ أَنْ تَکُونَ التَّمَاثِیلُ فِی الثَّوْبِ إِذَا غُیِّرَتِ الصُّورَهُ مِنْهُ. و أکثر هذه یشعر بما قاله ابن إدریس و إن أطلقه کثیر من الأصحاب انتهی.

**[ترجمه]این روایت بر عدم کراهت نماز در لباس علامت دار دلالت دارد، و کراهت مخصوص لباسی است که تصویر داشته باشد، و ظاهراً در رجحان اجتناب از نقش و تصویر در انگشتر و لباس بین فقهای شیعه اختلافی نیست، و شمشیر هم به لباس ملحق می گردد. تنها اختلاف در دو مورد است:

اول: مشهور بین اصحاب کراهت نماز در چیزهایی است که ذکر شد. شیخ در مبسوط گوید: اگر روی لباس نقش و تصویر باشد نماز در آن جایز نیست. و در همان کتاب گفته است: در لباس و انگشتری که نقش و تصویر دارد نباید نماز خواند؛ در النهایه هم همین طور فتوا داده است. ابن براج نماز را با انگشتری که تصویر دارد حرام دانسته امّا از لباس چیزی نگفته است، و همان قول اشهر اقرب می باشد اگرچه احوط ترک آن است.

دوم: ظاهر کلام اکثر فقها عدم تفاوت بین تصویر حیوان و غیر حیوان است. ابن ادریس گوید: نماز در لباسی که نقش و تصویر از حیوان دارد مکروه است، امّا تصویر غیر حیوان اشکالی ندارد، و آنچه که اکثر فقها ذکر کرده اند هرچند با کلام اهل لغت تناسب بیشتری دارد اما بیشتر آنها تصویر و نقش را به طور عام تفسیر کرده اند که شامل غیر حیوان هم می شود، امّا ظاهر اطلاق اکثر روایات، تخصیص است، زیرا در بعضی روایات وارد شده در خصوصِ این مقام مثال پرنده و غیر آن آمده و در بعضی تصویر انسان و در بعضی مجسمه انسان ذکر شده است.

از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: در آیه «إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» - . احزاب / ۵۷ - {کسانی که خدا و پیامبر او را آزار می رسانند} مقصود، تصویرگران هستند که در روز قیامت مجبورشان می کنند تا در تصاویری که کشیده اند روح بدمند. - . ر.ک: المحاسن : ۶۱۶ -

و در روایت مناهی از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: کسی که تصویری بکشد، خداوند در روز قیامت مکلّفش می کند تا در آن روح بدمد و حال آنکه توانایی چنین کاری ندارد. - . أمالی صدوق : ۲۵۴ -

و در الخصال از ابن عباس روایت کرده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که تصویری بکشد مکلّفش می کنند تا در آن روح بدمد در حالی که توانایی آن را ندارد... - . الخصال ۱ : ۵۴ -

پس این روایات و امثال آن دلالت بر اطلاق نقش و تصویر بر موجود جاندار دارند، و روایات بسیاری وارد شده که متضمّن جواز کشیدنِ تصویر غیر جاندار است، که خالی از تأیید آن هم نیست.

همچنین روایاتی که در جواز نگه داشتن تصویر در خانه وارد شده است. کلینی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: جبرئیل نزد من آمد و گفت: ما ملائکه به خانه ای که در آن سگ، تصویر پیکر انسان و

ظرفی باشد که در آن ادرار می کنند، وارد نمی شویم. - . الکافی ۳ : ۳۹۳ -

و در روایت موثّقی از آن حضرت در تفسیر آیه «یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ» - . سبأ / ۱۳ - {[آن متخصصان] برای او هر چه می خواست از نمازخانه ها و مجسمه ها و... می ساختند} آمده است که فرمود: به خدا قسم، مقصود تصویر مردان و زنان نیست بلکه تصویر درخت و امثال آن می باشد. - . الکافی ۶ : ۵۲۷ -

و در روایتی حَسن که در حدّ صحیح است از امام باقر علیه السلام نقل شده که فرمود: اگر سَر تصویر را تغییر دهند و بقیه آن را باقی بگذارند، نگهداریش در خانه اشکال ندارد. - . همان -

و در روایتی صحیح از علی بن جعفر از امام کاظم علیه السلام آمده است که گفت: از ایشان درباره خانه و اتاقی سؤال کردم که در آن تصویر هست، آیا می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: نباید در آن نماز خواند در حالی که چیزی مقابلت هست، مگر اینکه چاره ای نداشته باشی که در این صورت سرهای آنها را جدا می کنی، وگرنه در آن نماز نخوان. - . همان -

و از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: جبرئیل علیه السلام گفت: ای رسول خدا، ما به خانه ای که در آن تصویر انسان باشد وارد نمی شویم... - . همان ۶ : ۵۲۸ -

طبرسی در مکارم الاخلاق از امام باقر علیه السلام نقل کرده که فرمود: اگر صورت تغییر داده شود ایرادی ندارد که تمثال در خانه نگهداری شود. - . مکارم الاخلاق : ۱۵۳ -

به طور خلاصه وجه دلالت در این روایات مشخص و واضح نیست، بعضی از آنها در ابواب مکان خواهد آمد. بعضی از اهل لغت نیز به همان چیزی که ما گفتیم تصریح کرده اند. مطرزی در «المغرب» گفته است: تمثال، آن چیزی است که مشابه مخلوقات جاندار خدا می کشی و می سازی، و تصویر عام است. و شاهد این مطلب همان است که در اصل ذکر شد که شخصی با لباسی نماز خوانده که روی آن تمثال بوده و امام آن را برای او مکروه دانسته و فرمود: اگر سرهای آنها جدا شود، دیگر تمثال نیست. و اینکه فرمود «ملائکه وارد خانه ای نمی شوند که تمثال یا تصویر دارد» گویی تردید از طرف راوی است. اما اینکه گفته اند «تصاویر و تماثیل مکروه هستند» میان تصاویر و تماثیل عطف بیان است. امّا تماثیل درختان که اگر صحیح باشد، مجاز است. و در مصباح المنیر گوید: مثال همان تصویر است، و وقتی می گویند «فی ثوبه تماثیل» یعنی روی لباسش تصویر حیوانات نقش شده است. و در ذکری گفته است: ابن ادریس کراهت را مخصوص به تصویر حیوانات دانسته و دیگر تصاویر مانند تصویر درختان را از این حکم خارج کرده است. و احتمالاً- مدّ نظر ایشان تفسیر آیه «یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ» - . سبأ / ۱۳ - {[آن متخصصان] برای او هر چه می خواست از نمازخانه ها و مجسمه ها و... می ساختند} بوده که از اهل بیت علیه السلام روایت شده که از جمله آن تمثال‌ها، تصویر درختان را یاد کرده اند.

اهل سنت در صحاح روایت کرده اند که مردی به ابن عباس گفت: من از این تصاویر می کِشم، نظرت در مورد آن چیست؟ گفت: از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که می فرمود: هر تصویرگری در آتش است، و برای او به ازای هر تصویری که کشیده کسی گمارده شده تا در جهنّم عذابش کند. و گفت: اگر چاره ای جز تصویرگری نداری، تصویر درختان و اشیاء

بی جان را بکش.

در روایت مُرسله ای ابن ابی عُمَیر - . الکافی ۳ : ۳۹۲ - از امام صادق علیه السلام روایت می کند که درباره تصویری که روی فرش است و دو چشم دارد و تو هم روی آن نماز می خوانی، فرمود: اگر تصویر یک چشم داشت اشکال ندارد امّا اگر دو چشم داشت، نه! (یعنی روی آن نماز نخوان) و از محمد بن مسلم - . التهذیب ۱ : ۲۴۰ - نقل شده که امام باقر علیه السلام فرمود: تصاویری که روی لباس است، اگر چهره شان تغییر داده شده، اشکالی ندارد.

اکثر این روایات اشعار به گفتار ابن ادریس دارد، اگرچه بسیاری از فقهای شیعه آن را مطلق دانسته اند. پایان.

**[ترجمه]

أقول

مع قطع النظر عن دلاله تلک الأخبار علی تخصیص مدلول التماثیل و الصوره نقول إذا جاز الصلاه و زالت الکراهه بمحض النقص فی عضو من الحیوان مع أن سائر أجزائه مماثله لما وجد منها فی الخارج فالشجر و أمثاله أولی بالجواز و بالجمله الجزم بالتعمیم مع ذلک مشکل مع تأید التخصیص لأصل البراءه و مناسبته للشریعه السمحه و لقوله تعالی خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ(۲) و إن کان الأحوط ترک لبس المصور مطلقا.

و أما الأخبار الداله علی الجواز فکثیره منها مَا رَوَاهُ الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یُصَلِّی وَ فِی ثَوْبِهِ دَرَاهِمُ فِیهَا تَمَاثِیلُ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِکَ (۳).

وَ رَوَی الْکُلَیْنِیُّ فِی الصَّحِیحِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: أَنَّهُ أَرَاهُ خَاتَمَ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام وَ فِیهِ وَرْدَهٌ وَ هِلَالٌ فِی أَعْلَاهُ (۴).

و الأخبار الوارده بلفظ الکراهه و لا أشتهی و لا أحب کثیره

وَ رُوِیَ فِی الصَّحِیحِ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِتَمَاثِیلِ الشَّجَرِ(۵).

وَ فِی الصَّحِیحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ تَمَاثِیلِ الشَّجَرِ وَ الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ فَقَالَ لَا بَأْسَ مَا لَمْ یَکُنْ شَیْئاً مِنَ الْحَیَوَانِ (۶).

و قال فی المنتهی لو غیر الصوره من الثوب زالت الکراهیه و ذکر صحیحه محمد

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۰.

۲- ۲. الأعراف: ۲۹.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۰.

۴- ۴. الكافى ج ۶ ص ۴۳۷.

۵- ۵. راجع المحاسن ص ۶۱۹.

۶- ۶. راجع المحاسن ص ۶۱۹.

بن مسلم التی رواها فی الذکری.

**[ترجمه]با قطع نظر از دلالت آن روایات بر تخصیصِ مدلول تمثال و تصویر، می گوییم: هر گاه به صِرف نقص در عضوی از حیوان در حالی که دیگر اجزای آن مثل حیوانِ در خارج است، نماز جایز باشد و کراهت از بین برود، پس به طریق اولی درخت و امثال آن جایز است. و خلاصه اینکه با این حال قطع به تعمیم حکم مشکل است آن هم وقتی که تخصیص با اصل برائت تقویت می شود و با شریعتِ سمحه (دینِ آسان) هم سازگاری دارد. به علاوه دلالت آیه «خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ» - . اعراف / ۲۹ - ، اگرچه احوط ترک پوشیدن لباس نَقش دار به طور مطلق است.

امّا روایاتِ دلالت کننده بر جواز هم بسیارند، از جمله:

روایت صحیحِ شیخ از محمد بن مسلم که گفت: از امام باقر علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که نماز می خواند در حالی که روی لباسش سکه های درهمی است که تصویر دارد. فرمود: اشکالی ندارد. - . التهذیب ۱ : ۲۴۰ -

کلینی روایتی صحیح از بزنطی از امام رضا علیه السلام نقل کرده که ایشان انگشتر امام کاظم علیه السلام را به او نشان داد که روی آن تصویر گُل سرخ و هلال ماه هم بالای آن بود. - . الکافی ۶ : ۴۳۷ -

و روایات وارد شده به لفظ «کراهت»، «میل ندارم» و «دوست ندارم» زیاد وارد شده است.

به سند صحیح از زراره از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: تصاویر درختان اشکالی ندارد. - . ر.ک: المحاسن : ۶۱۹ -

و به سند صحیح از محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام روایت شده که گفت: از ایشان درباره تصویر درختان و خورشید و ماه سؤال کردم، فرمود: تا وقتی تصویر حیوان نباشد اشکالی ندارد. - . همان -

و در منتهی گوید: اگر تصویر روی لباس تغییر داده شود کراهت از بین می رود. و صحیحه محمد بن مسلم را که در ذکری روایت کرده، ذکر نموده است.

**[ترجمه]

«۵»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: لَا یَعْقِدُ الرَّجُلُ الدَّرَاهِمَ الَّتِی فِیهَا صُورَةٌ فِی ثَوْبِهِ وَ هُوَ یُصَلِّی وَ یَجُوزُ أَنْ تَکُونَ الدَّرَاهِمُ فِی هِمْیَانٍ أَوْ فِی ثَوْبٍ إِذَا خَافَ وَ یَجْعَلَهَا إِلَی ظَهْرِهِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: ابوبصیر و محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که امیرمؤمنان علیه السلام فرمود:

مرد نباید هنگام نماز سکه های درهمی که تصویر دارد به لباس خودش وصل کند، و اگر نگران آنها بود جایز است که درهم ها داخل کیسه یا لباسی باشند و آنها را در پُشتش قرار دهد. - . الخصال ۲ : ۱۶۵ -

**[ترجمه]

توضیح

ما دل علیه من کراهه استصحاب الدراهم التی فیها صوره فی الصلاه هو المشهور بین الأصحاب و تزول أو تخفّ الکراهه بشدها فی ثوب أو همیان و شدها فی وسطه بحیث تکون الدراهم خلفه لا بمعنی أن یضعها خلفه کما فهم و لعل النکته فی ذلک أنها إذا کانت خلفه و لم تکن بینه و بین القبله کان أبعد من توهم العباده لها و مشابهه عباده الأصنام.

و یؤیده

مَا رَوَاهُ الصَّدُوقُ فِی الْفَقِیهِ (۲)

بِسَنَدِهِ الْحَسَنِ أَنَّهُ: سَأَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَجَّاجِ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الدَّرَاهِمِ السُّودِ تَکُونُ مَعَ الرَّجُلِ وَ هُوَ یُصَلِّی مَرْبُوطَهً أَوْ غَیْرَ مَرْبُوطَهٍ قَالَ مَا أَشْتَهِی أَنْ یُصَلِّیَ وَ مَعَهُ هَذِهِ الدَّرَاهِمُ الَّتِی فِیهَا التَّمَاثِیلُ ثُمَّ قَالَ علیه السلام مَا لِلنَّاسِ بُدٌّ مِنْ حِفْظِ بَضَائِعِهِمْ فَإِنْ صَلَّی وَ هِیَ مَعَهُ فَلْیَکُنْ مِنْ خَلْفِهِ وَ لَا یَجْعَلْ شَیْئاً مِنْهَا بَیْنَهُ وَ بَیْنَ الْقِبْلَهِ.

و قال العلامه فی المنتهی لو کانت معه دراهم فیها تماثیل استحب له أن یواریها عن نظره لما رواه

الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الدَّرَاهِمِ السُّودِ فِیهَا التَّمَاثِیلُ أَ یُصَلِّی الرَّجُلُ وَ هِیَ مَعَهُ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِکَ إِذَا کَانَتْ مُوَارَاهً(۳).

وَ عَنْ لَیْثٍ الْمُرَادِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ إِذَا کَانَتْ مَعَکَ دَرَاهِمُ سُودٌ فِیهَا تَمَاثِیلُ فَلَا تَجْعَلْهَا بَیْنَ یَدَیْکَ وَ اجْعَلْهَا مِنْ

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱۶۵.

۲- ۲. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۱۶۶ ط نجف.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۰.

خَلْفِکَ (۱). انتهی.

و الخبر الأخير يحتمل أن يكون المراد به وضعها خلفه لما ذكر أو لعدم شغل القلب به و لعله محمول على ما إذا لم يخف التلف فإن معه يكون شغل القلب أكثر.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که همراه داشتنِ درهمی که دارای تصویر است در نماز کراهت دارد و مشهور بین فقهای شیعه هم همین است، و این کراهت با گذاشتن درهم ها در لباس یا کیسه ای و بستنِ آن به کمر به طوری که درهم ها سمت کَمرش قرار بگیرد از بین می رود یا کم می‌شود، نه به این معنا که پشت سرش بگذارد، چنانچه بعضی این گونه فهمیده اند. و شاید نکته آن این باشد که اگر آن را پشت سرش گذاشت و در مقابلش نبود، توهّم پرستیدن آن و شباهت با بت پرستی دورتر می شود.

تأیید این روایت، روایتی از صدوق در الفقیه است - . الفقیه ۱ : ۱۶۶ چاپ نجف - که به سند صحیح نقل می کند: عبدالرحمن بن حجّاج از امام صادق علیه السلام درباره درهم های سیاه پرسید که به خودش بسته یا نبسته، در نماز همراه با مرد است؛ فرمود: خوش ندارم که وقتی نماز می خواند این درهم ها که تصویر دارد با او باشد. آنگاه فرمود: مردم ناچارند که اموالشان را مراقبت کنند، پس اگر نماز می خواند و درهم ها با او بود، باید آنها را پشت سرش قرار دهد، و چیزی از آنها را بین خودش و قبله قرار ندهد .

علامه در المنتهی می فرماید: اگر نمازگزار درهم هایی به همراه داشت که روی آنها تصویر بود، مستحب است از چشم خود مخفیشان نماید. به دلیل روایت صحیحی که شیخ از حماد بن عثمان نقل کرده که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره درهم های سیاهی پرسیدم که تصویر بر آنهاست، آیا مرد می تواند نماز بخواند درحالی که آنها را همراه خود دارد؟ فرمود: اگر پوشیده باشند اشکالی ندارد. - . التهذیب ۱ : ۲۴۰ -

و از لیث مرادی از امام صادق علیه السلام نقل شده که فرمود: اگر درهم های سیاهی داری که تصویر روی آنهاست، آن را مقابل خود قرار مده و پشت سرت بگذار. - . همان - پایان.

احتمال دارد که مقصود از گذاشتن درهم پشت سر در روایت آخر همان باشد که ذکر شد، و یا به خاطر مشغول نشدن دل به آنها باشد، البته این هم بر زمانی حمل می گردد که ترسِ تلف شدن آن را ندارد، زیرا در این صورت اشتغال دل به آن بیشتر است.

**[ترجمه]

«۶»

الْعِلَلُ، وَ الْخِصَالُ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَا تَلْبَسُوا السَّوَادَ فَإِنَّهُ لِبَاسُ فِرْعَوْنَ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع، الخصال: از امیرمؤمنان علیه السلام روایت شده که فرمود: سیاه نپوشید که سیاه لباس فرعون بود. - . علل الشرائع ۲ : ۳۵، الخصال ۲ : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

«۷»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَمِّهِ يَعْقُوبَ بْنِ سَالِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَكُونُ مَعِیَ الدَّرَاهِمُ فِیهَا تَمَاثِیلُ وَ أَنَا مُحْرِمٌ فَأَجْعَلُهَا فِی هِمْیَانِی وَ أَشُدُّ فِی وَسَطِی قَالَ لَا بَأْسَ أَ وَ لَیْسَ هِیَ نَفَقَتَكَ تُعِینُكَ بَعْدَ اللَّهِ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: یعقوب بن سالم گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: در حال اِحرام درهم هایی با خود دارم که روی آنها تصویر است، آنها را در همیانم قرار می دهم و به کمرم می بندم! فرمود: اشكال ندارد، آیا آن نفقه ات نیست که پس از خداوند تو را کمک می کند؟! - . المحاسن : ۳۵۸ -

**[ترجمه]

«۸»

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْقَطَّانِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ السُّكَّرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَكَرِیَّا الْبَصْرِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: یَجُوزُ لِلْمَرْأَةِ لُبْسُ الدِّیبَاجِ وَ الْحَرِیرِ فِی غَیْرِ صَلَاةٍ وَ إِحْرَامٍ وَ حُرِّمَ ذَلِكَ عَلَی الرِّجَالِ إِلَّا فِی الْجِهَادِ وَ یَجُوزُ أَنْ تَتَخَتَّمَ بِالذَّهَبِ وَ تُصَلِّیَ فِیهِ وَ حُرِّمَ ذَلِكَ عَلَی الرِّجَالِ (۴).

قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: یَا عَلِیُّ لَا تَتَخَتَّمْ بِالذَّهَبِ فَإِنَّهُ زِینَتُكَ فِی الْجَنَّةِ وَ لَا تَلْبَسِ الْحَرِیرَ فَإِنَّهُ لِبَاسُكَ فِی الْجَنَّةِ(۵).

**[ترجمه]الخصال: جابر جُعفی از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: پوشیدن دیباج و ابریشم برای زن در غیر نماز و احرام جایز و بر مردان حرام است مگر در جهاد، و جایز است که زن انگشتری طلا بپوشد و با آن نماز بخواند، امّا بر مردان حرام است. - . الخصال ۲ : ۱۴۲ -

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای علی، انگشترِی طلا به دست نكن، زیرا طلا زینتِ تو در بهشت است، و ابریشم نپوش زیرا آن لباس تو در بهشت خواهد بود. - . همان -

**[ترجمه]

«۹»

غَوَالِی اللَّآلِی،: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مُشِیراً إِلَی الذَّهَبِ وَ الْحَرِیرِ وَ هَذَانِ مُحَرَّمَانِ عَلَی ذُكُورِ أُمَّتِی دُونَ إِنَاثِهِمْ.

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۰.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۵، الخصال ج ۲ ص ۱۵۸.

۳- ۳. المحاسن ص ۳۵۸.

۴- ۴. الخصال ج ۲ ص ۱۴۲ فی حديث طويل.

۵- ۵. الخصال ج ۲ ص ۱۴۲ فی حديث طويل.

**[ترجمه]غوالی اللآلی؛ پیامبر صلی الله علیه و آله با اشاره به طلا و ابریشم فرمود: این دو بر مردان امّتم حرام است و بر زنان حلال.

**[ترجمه]

«۱۰»

كِتَابُ الْعِلَلِ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: لَا يُصَلَّى فِي الدِّيبَاجِ وَ لَا يُصَلَّى فِي ثَوْبٍ أَسْوَدَ وَ لَا عَلَى ثَوْبٍ عَلَيْهِ اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً وَ لَا عَلَى ثَوْبٍ فِيهِ تَصَاوِيرُ ثُمَّ قَالَ وَ الْعِلَّةُ فِي أَنْ لَا يُصَلَّى فِي الْإِبْرِيسَمِ لِأَنَّهُ مِنْ لُعَابِ الدُّودِ وَ الدُّودُ مَيْتَةٌ.

**[ترجمه]علل الشرائع: در دیباج و لباس سیاه نباید نماز خواند، و روی لباسی که بر آن نام خدا زیاد نوشته شده و در لباسی که تصویر و نقش دارد نباید نماز خواند. آنگاه فرمود: دلیل نماز نخواندن در ابریشم آن است که ابریشم از آب دهان کِرم است و کرم مُردار می باشد.

**[ترجمه]

«۱۱»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، وَ قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْخَلَاخِلِ هَلْ يَصْلُحُ لُبْسُهَا لِلنِّسَاءِ وَ الصِّبْيَانِ إِنْ كُنَّ صَمَّاءَ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ كَانَ لَهَا صَوْتٌ فَلَا(۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل، قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره خلخال سؤال کردم که آیا پوشیدنِ آن برای زنان و کودکان در صورتی که کاملاً پوشیده باشند صحیح است؟ فرمود: اشکال ندارد، امّا اگر صدا دارد صحیح نیست. - . قرب الاسناد : ۱۰۱ چاپ سنگی، ۱۳۴ چاپ نجف، بحارالانوار ۱۰ : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

بیان

المشهور بين الأصحاب كراهه الخلخال المصوت للمرأه و هذا الخبر في الكتب مروى بسند صحيح (۲)

و لا- اختصاص له بحال الصلاه بل المستفاد منه الكراهه مطلقا و قال ابن البراج على ما حكى عنه لا تصح الصلاه في خلاخل النساء إذا كان لها صوت و الأظهر الكراهه لقصور الروايه عن إفاده التحريم.

**[ترجمه]مشهور بین فقهای شیعه کراهت خلخال صدادار برای زن است، و این روایت در کتاب‌ها به سند صحیح نقل شده - . الکافی ۳ : ۴۰۴، الفقیه ۱ : ۱۶۵ - و اختصاص به حال نماز ندارد، بلکه از آن کراهت مطلق استفاده می شود. ابن براج - بنا بر

آنچه از او حکایت کرده اند - گفته است: نماز با خلخال برای زنان اگر صدا داشته باشد صحیح نیست. و اظهر کراهت است، زیرا روایت در حدّی نیست که حُرمت را برساند .

**[ترجمه]

«۱۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْأَشْعَرِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ أُصَلِّی فِی قَلَنْسُوَهٍ سَوْدَاءَ قَالَ لَا تُصَلِّ فِيهَا فَإِنَّهَا لِبَاسُ أَهْلِ النَّارِ(۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: مردی از امام صادق علیه السلام روایت کرد و گفت: به آن حضرت گفتم: با کلاه سیاه نماز بخوانم؟ فرمود: با آن نماز نخوان، زیرا آن لباس اهل آتش است. -. علل الشرائع ۲ : ۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۳»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ رَفَعَهُ إِلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَكْرَهُ السَّوَادَ إِلَّا فِی ثَلَاثَهٍ الْعِمَامَهِ وَ الْخُفِّ وَ الْكِسَاءِ(۴).

ص: ۲۴۹

۱- ۱. قرب الإسناد: ۱۰۱ ط حجر، ۱۳۴ ط نجف، البحار ج ۱۰ ص ۲۶۳.

۲- ۲. الکافی ج ۳ ص ۴۰۴، الفقیه ج ۱ ص ۱۶۵.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۵.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۶.

**[ترجمه]علل الشـرائع: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از رنگ سیاه کراهت داشت مگر در سه چیز: عمامه، کفش و عبا. -. همان ۲ : ۳۶ -

**[ترجمه]

«۱۴»

رِجَالُ الْكَشِّيِّ، الْخَلَفُ بْنُ حَمَّادٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: كَأَنِّي بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَرِيكٍ الْعَامِرِيِّ عَلَيْهِ عِمَامَهٌ سَوْدَاءُ ذُؤَابَتَاهَا بَيْنَ كَتِفَيْهِ مُصْعِداً فِي لِحْفِ الْجَبَلِ بَيْنَ يَدَيْ قَائِمِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فِي أَرْبَعَهِ آلَافٍ يُكَبِّرُونَ وَ يَكُرُّونَ (۱).

**[ترجمه]رجال کشی: علی بن مغیره از امام باقر علیه السلام روایت می کند که فرمود: گویی عبدالله بن شریک عامری را می بینم که عمامه ای سیاه بر سر دارد که دنباله های آن بین دو شانه اش افتاده در حالی که مقابل قائم ما اهل بیت با چهارهزار نفر از پایه کوه بالا می روند و تکبیرگویان [به دشمن] یورش می برند. -. رجال کشّیّ : ۱۹۰، شماره ۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی اللحف بالکسر الجبل.

**[ترجمه]فیروزآبادی گفته است «اللحف» با کسره، یعنی پایه کوه.

**[ترجمه]

«۱۵»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُصَدِّقِ بْنِ صَدَقَهَ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي الرَّجُلِ يُصَلِّي وَ عَلَيْهِ خَاتَمُ حَدِيدٍ قَالَ لَا وَ لَا يَتَخَتَّمُ بِهِ الرَّجُلُ لِأَنَّهُ مِنْ لِبَاسِ أَهْلِ النَّارِ-(۲) وَ قَالَ لَا يَلْبَسُ الرَّجُلُ الذَّهَبَ وَ لَا يُصَلِّي فِيهِ لِأَنَّهُ مِنْ لِبَاسِ أَهْلِ الْجَنَّهِ(۳).

۱- ۱. رجال الکشّیّ ص ۱۹۰ تحت الرقم: ۹۷.

۲- ۲. قال اللّه عزّ و جلّ:« فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ .... وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِيدٍ» الحجّ: ۲۰- ۲۲، و المراد بالثیاب من النار الحدید و القطر و النحاس المحترقه بالنار بقرینه قوله« قطعت» و مثله قوله تعالی:« وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ

* سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ» إبراهيم: ۵۰ و قوله تعالى:« خُذُوهُ فَغُلُّوهُ * ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ * ثُمَّ فِی سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ» الحاقه: ۳۰- ۳۲، و غير ذلك من الآيات التى تشير الى ان الحديد و ما شابهه لباس أهل النار، فكما نهى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله ان يبتدروا الى لباس أهل الجنه فى الدنيا، بقيه لهم فى نعيم الآخره، كذلك نهى أن يلبسوا لباس أهل النار فيعجلوا الى عذابه كانهم غير مبالين بهذا العذاب. هذا إذا كان الحديد صيقليا أو مموها بالاستيل و نحوه، و أمّا إذا كان ذا خبث ظاهر فهو خبيث غير طاهر لا يليق لبسه فى الصلاه كما قال(ص)« ما طهرت كف فيها خاتم حديد».

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۷.

**[ترجمه]علل الشرائع: عمّار ساباطى از امام صادق عليه السلام روايت مى كند: امام درباره مردى كه انگشترى آهنى به دست دارد و نماز مى خواند فرمود: نه، و نبايد مرد انگشترى آهنين به دست كند، زيرا آهن از لباس اهل آتش است. و فرمود: مرد نبايد طلا بپوشد و نبايد با طلا نماز بخواند، زيرا طلا لباس اهل بهشت است. - . علل الشرائع ۲ : ۳۷ -

**[ترجمه]

بيان

اشتمل الخبر على حكمين أحدهما المنع من لبس خاتم الحديد فى الصلاه و المشهور بين الأصحاب كراهه استصحاب الحديد ظاهرا فيها و قال الشيخ فى النهايه و لا تجوز الصلاه إذا كان مع الإنسان شى ء من حديد مشهر مثل السكين و السيف و إن كان فى غمد أو قراب فلا بأس بذلك و عن ابن البراج أنه عد ثوب الإنسان إذا كان فيه سلاح مشهر مثل سكين أو سيف مما

لا يصح الصلاه فيه على حال قال و كذلك إذا كان فى كمه مفتاح حديد إلا أن يلفه بشى ء و إذا كان معه دراهم سود إلا أن يلفه فى شى ء و لعل الكراهه أقوى لضعف الأخبار و عدم صراحتها فى التحريم و قال المحقق و تسقط الكراهه مع ستره وقوفا بالكراهه على موضع الوفاق ممن كرهه و هو قريب لدلاله بعض الأخبار عليه.

و ثانيهما المنع عن لبس الخاتم من الذهب و الصلاه فيه فأما تحريم لبس الذهب للرجال فلا خلاف فيه و إنما الخلاف فى بطلان الصلاه فيما لا تتم فيه كالخاتم منه مثلا و ذهب العلامه و الأكثر إلى البطلان و قوى المحقق عدمه قال فى الذكرى الصلاه فى الذهب حرام على الرجال فلو موه به ثوبا و صلى فيه بطل بل لو لبس خاتما منه و صلى فيه بطلت صلاته قاله الفاضل للروايه و لأن فعل المنهى عنه مفسد للعباده و قوى فى المعتبر عدم الإبطال بلبس خاتم من ذهب لإجرائه مجرى لبس خاتم مغصوب و النهى ليس عن فعل من أفعال الصلاه و لا عن شرط من شروطها.

ثم قال الشهيد ره لو موه الخاتم بذهب فالظاهر تحريمه لصدق اسم الذهب عليه نعم لو تقادم عهده حتى اندرس و زال مسماه جاز و مثله الأعلام على الثياب من الذهب أو المموه به فى المنع من لبسه و الصلاه فيه قال أبو الصلاح يكره الصلاه فى الثوب المصبوغ و آكده كراهيه الأسود ثم الأحمر المشبع و المذهب و الموشح و الملحم بالحرير و الذهب قال و الأفضل الثياب البياض و التحريم أحوط و أقوى.

**[ترجمه]اين روايت مشتمل بر دو حكم است: يكى منع از پوشيدن انگشترى آهنين در نماز، و مشهور بين اصحاب آن است كه همراه داشتن آهن در نماز به طورى كه پيدا باشد كراهت دارد. و شيخ در النهايه گويد: اگر با انسان چيزى آهنين مانند چاقو و شمشير، برهنه باشد نماز خواندن جايز نيست، امّا اگر در غلاف يا محفظه بود اشكال ندارد. و از ابن براج نقل شده كه گفته است اگر در لباس انسان سلاحى برهنه مانند چاقو يا شمشير باشد، نماز خواندن در آن لباس به هر صورت جايز نيست. و گفته است: همچنين اگر در آستينش كليدى آهنين باشد، مگر اينكه آن را با چيزى بپوشاند، و نيز اگر درهم هاى سياه با خود داشت مگر اينكه آنها را در چيزى بپيچد. و چه بسا كراهت اقوى باشد، به دليل ضعف روايات و عدم صراحت آنها در تحريم. و محقق پس از وقوف به اينكه كراهت موضع توافق همه است، فرموده است: با پوشاندن ساقط مى گردد. اين نظر نزديک به

حق است، زیرا بعضی روایات هم بر آن دلالت دارند.

و دوم: منع از پوشیدن انگشتر طلا ـ و نماز خواندن با آن. در حرمت پوشیدن طلا برای مردان که اختلافی نیست، امّا علما در مورد بطلان نماز با آنچه که به تنهایی نماز در آن صحیح نیست اختلاف دارند، مانند انگشتری طلا. علامه و اکثر فقها گفته اند: نماز باطل است، و محقّق عدم بطلان را تقویت نموده است. در الذکری می فرماید: نمازخواندن با طلا برای مردان حرام است، و اگر آن را در لباسی پنهان کرد و با آن لباس نماز خواند، نمازش باطل است، بلکه اگر انگشتری طلا بپوشد و نماز بخواند نمازش باطل است. این را مرحوم فاضل با استناد به روایت گفته است، و دلیل دیگرِ او آن است که فعلِ مَنهی عنه موجب فساد عبادت می شود. در معتبر عدم ابطال به پوشیدن انگشتری طلا را قوی دانسته، زیرا جاری مجرای پوشیدنِ انگشتر غصبی است، و نهی به یکی از افعال یا شروط نماز نخورده است.

مرحوم شهید می فرماید: اگر انگشتر با طلا پوشانده شده باشد - روکش طلا داشته باشد - ظاهر حرمت آن است، زیرا اسم طلا بر آن صدق می کند. بله، اگر خیلی قدیمی و پوسیده شده و مسمّای طلا از بین رفته، جایز است. نقش و تزیینات از جنس طلا روی لباس یا پیچیده شده در لباس نیز از نظر پوشیدن و نماز خواندن به همین صورت می باشد. ابوالصلاح می گوید: نماز خواندن در لباس رنگرزی شده کراهت دارد و بیشترین کراهت نسبت به رنگ سیاه است و پس از آن رنگ سرخ تیره و مُذهّب [آنچه که روکش طلا داشته باشد] و مُوشّح [آنچه که روی آن جواهر نصب شده] و آنچه در تاروپودش حریر یا طلا به کار رفته باشد. گوید: و بهترین لباس، لباس سفید است، و تحریم احوط و اقوی می باشد .

**[ترجمه]

«۱۶»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ

هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَا يُصَلِّی الرَّجُلُ فِی خَاتَمِ حَدِيدٍ(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: سَكونی از امام صادق علیه السلام از پدرانش علیهم السلام روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مرد نباید با انگشتر آهنین نماز بخواند. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۷»

الْإِحْتِجَاجُ: كَتَبَ الْحِمْيَرِيُّ إِلَى الْقَائِمِ علیه السلام يَسْأَلُهُ عَنِ الرَّجُلِ فِی كُمِّهِ أَوْ سَرَاوِيلِهِ سِكِّينٌ أَوْ مِفْتَاحٌ مِنْ حَدِيدٍ هَلْ يَجُوزُ ذَلِكَ فَكَتَبَ علیه السلام جَائِزٌ(۲).

**[ترجمه]الاحتجاج: حِميَری در نامه ای خطاب به امام قائم علیه السلام از مردی پرسید که در آستین یا شلوارش چاقو یا کلید آهنین قرار داده است، آیا این کار جایز است؟ پس امام مرقوم فرمود: جایز است. - . الاحتجاج : ۲۷۰ -

**[ترجمه]

«۱۸»

غَيْبَةُ الشَّيْخِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ النَّوْبَخْتِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ: مِثْلَهُ (۳)

**[ترجمه]غیبه الشیخ: از محمد بن عبدالله بن جعفر حمیری مثل آن را روایت کرده است. - . غیبه الشیخ : ۲۴۹ -

**[ترجمه]

بيان

يدل على أن النهی فی سائر الأخبار على الكراهه و يحتمل أن يكون التجويز فيه لعدم كونه بارزا.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که مقصود از نهی در دیگر روایات، کراهت است، و احتمال دارد که تجویز در آن به دلیل پوشیده بودن و عدم بروز آهن باشد.

**[ترجمه]

«۱۹»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الثَّوْبِ فِيهِ التَّمَاثِيلُ أَوْ عَلَمَهٌ أَ يُصَلَّى فِيهِ قَالَ لَا(۴).

أَقُولُ رَوَاهُ فِی الْمَحَاسِنِ عَنْ مُوسَی بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الثَّوْبِ يَكُونُ فِيهِ تَمَاثِيلُ أَوْ فِی عَلَمِهِ أَ يُصَلَّی فِيهِ قَالَ لَا يُصَلَّى فِيهِ (۵).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره لباسی پرسیدم که در آن نقوش و نشانه هایی است، آیا با آن نماز بخواند؟ فرمود: نه! - . قرب الاسناد : ۸۶ چاپ سنگی -

می گویم: در المحاسن این روایت را موسی بن القاسم از پدرش روایت کرده که گفت: از او درباره لباسی پرسیدم که در آن لباس یا نشانه های آن، نقش و تصویر است، آیا در آن می توان نماز خواند؟ گفت: در آن نباید نماز خواند. - . المحاسن : ۶۱۷ -

**[ترجمه]

«۲۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْخَاتَمِ يَكُونُ فِيهِ نَقْشُ تَمَاثِيلِ سَبُعٍ أَوْ طَيْرٍ أَ يُصَلَّى فِيهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۶).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره انگشتری سؤال کردم که در آن نقوش و تصویر حیوان درنده یا پرنده است، آیا با آن نماز بخواند؟ فرمود: اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۹۷ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی أن أخبار النهی محموله علی الکراهه و رواه فی کتاب المسائل (۷) و فیه قال لا فیؤید سائر الأخبار و الاعتماد علی نسخ قرب الإسناد

ص: ۲۵۲

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۷.

۲- ۲. الاحتجاج ص ۲۷۰.

۳- ۳. غیبه الشیخ ص ۲۴۹.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۸۶ ط حجر.

۵- ۵. المحاسن: ۶۱۷.

۶- ۶. قرب الإسناد ص ۹۷ ط حجر.

۷- ۷. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۹.

أكثر مع أنه رواه ابن إدريس (۱) فی السرائر من قرب الإسناد موافقا لما فی النسخ.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که روایات نهی، حمل بر کراهت می شوند. در کتاب المسائل - . کتاب المسائل چاپ شده در بحارالانوار ۱۰ : ۲۵۹ - هم آن را آورده و بجای «اشکال ندارد» گفته است: «نه!» که دیگر روایات را تأیید می کند، امّا اعتماد بیشتری به نسخه های قرب الاسناد هست. این در حالی است که ابن ادریس - . السرائر : ۴۸۰ - این روایت را در السرائر به نقل از قرب الاسناد و موافق با نسخه های قرب الاسناد آورده است.

**[ترجمه]

«۲۱»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السلام: لَا تُصَلِّی فِی دِیبَاجٍ وَ لَا فِی حَرِیرٍ وَ لَا وَشْیٍ وَ لَا فِی ثَوْبِ إِبْرِیسَمٍ مَحْضٍ وَ لَا فِی تِکَّهِ إِبْرِیسَمٍ وَ إِذَا کَانَ الثَّوْبُ سَدَاهُ إِبْرِیسَمٌ وَ لَحْمَتُهُ قُطْنٌ أَوْ کَتَّانٌ أَوْ صُوفٌ فَلَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِیهَا وَ لَا تُصَلِّ فِی جِلْدِ الْمَیْتَهِ عَلَی کُلِّ حَالٍ وَ لَا فِی خَاتَمِ ذَهَبٍ وَ لَا تَشْرَبْ فِی آنِیَهِ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ وَ لَا تُصَلِّ عَلَی شَیْ ءٍ مِنْ هَذِهِ الْأَشْیَاءِ إِلَّا مَا یَصْلُحُ لُبْسُهُ (۲) وَ قَالَ علیه السلام اعْلَمْ یَرْحَمُکَ اللَّهُ أَنَّ کُلَّ شَیْ ءٍ أَنْبَتَتْهُ الْأَرْضُ فَلَا بَأْسَ بِلُبْسِهِ وَ الصَّلَاهِ فِیهِ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود: در دیباج، حریر و جامه های نگارین و لباس ابریشمی خالص و نیز با بند شلوار ابریشم نباید نماز خواند، و اگر تارهای لباس ابریشم و وصله های آن از پنبه یا کتان یا پشم باشد نماز خواندن در آن اشکال ندارد. و در هر صورت با پوست مُردار، و انگشتر طلا نماز نخوان، و در ظرف طلایی و نقره ای چیزی ننوش، و روی هیچ کدام از این چیزها نماز نخوان مگر آن چیزی که پوشیدنش شایسته است. - . فقه الرضا : ۱۶ - و فرمود: خدا تو را رحمت کند؛ بدان که هر چیزی که زمین برویاند می توان پوشید و در آن نماز خواند. - . همان : ۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

النهی عن الوشی إما علی الکراهه أو لکونه غالبا من الحریر و قوله و لا تصل ظاهره تحریم افتراش الحریر و الذهب و سائر ما لا یجوز الصلاه فیه حال الصلاه و المشهور جواز الرکوب علی الحریر و الافتراش له و حکی فی المختلف عن بعض المتأخرین القول بالمنع و تردد فیه فی المعتبر و لعل الجواز أقرب و فی حکم الافتراش التوسد و أما الالتحاف ففیه إشکال و الأشهر الجواز و أما التدثر فقال الشهید الثانی ره إنه کالافتراش و حکم بعض المتأخرین عنه بتحریمه لصدق اللبس علیه و الأحوط ترک الالتحاف و التدثر لا سیما الأخیر.

**[ترجمه]نهی وارد شده نسبت به جامه نگارین، یا به معنای کراهت است یا به این دلیل است که غالباً چنین لباسی از ابریشم است. و ظاهر عبارت «لاتصلّ» حرمت نماز خواندن بر روی ابریشم و طلا و سایر چیزهایی که نماز در آن جایز نیست، می... باشد. مشهور جواز سوار شدن بر ابریشم و استفاده از آن به عنوان فرش است. در مختلف از بعضی متأخّران نقل کرده که قائل

به منع شده اند، و در معتبر در آن تردید کرده و گفته است: شاید جواز اقرب باشد. و متکّا کردنِ ابریشم هم در حکم فَرش کردنِ آن است، امّا در استفاده از آن به عنوان لحاف اشکال است، که اشهر جواز می باشد. شهید ثانی رحمه الله درباره پیچیدنِ آن به دور خود گفته است: آن هم مثل فرش کردن است، و بعضی از متأخرانِ از او به دلیل صدق لباس بر آن، حکم به تحریم کرده اند، و احوط ترک لحاف کردن و پیچیدن آن به دور خود است، به خصوص مورد آخر.

**[ترجمه]

«۲۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام قَالَ: نَهَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ سَبْعٍ: عَنِ التَّخَتُّمِ بِالذَّهَبِ وَ الشُّرْبِ فِی آنِیَهِ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ وَ عَنِ الْمَیَاثِرِ الْحُمْرِ وَ عَنْ لِبَاسِ الْإِسْتَبْرَقِ وَ الْحَرِیرِ وَ الْقَزِّ وَ الْأُرْجُوَانِ (۴).

ص: ۲۵۳

۱- ۱. السرائر ص ۴۸۰.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۱۶.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۴۱.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۳۴ ط حجر ص ۴۸ ط نجف.

**[ترجمه]قرب الاسناد: مَسعده بن صَدَقه از امام صادق علیه السلام روایت کرد که ایشان از پدرش علیه السلام نقل کرد: رسول خدا صلی الله علیه و آله از هفت چیز نهی فرمود: پوشیدنِ انگشتر طلا، نوشیدن در ظرف طلا و نقره، سوار شدن بر کجاوه های سُرخ، و پوشیدن لباس استبرق (لباسی که از ابریشم ضخیم تر است)، حریر، قَز و ارغوان. - . قرب الاسناد : ۳۴ چاپ سنگی، ۴۸ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲۳»

أَرْبَعِینُ الشَّهِیدِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الشَّیْخِ عَنِ ابْنِ أَبِی جِیدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الْحِمْیَرِیِّ: مِثْلَهُ.

**[ترجمه]اربعین شهید: با ذکر اسناد از شیخ مثل آن را از حِمیری روایت کرده است.

**[ترجمه]

«۲۴»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یَتَخَتَّمَ بِالذَّهَبِ قَالَ لَا(۱).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان سؤال کردم که آیا مرد می تواند انگشتر طلا بپوشد؟ فرمود: نه! - . کتاب المسائل چاپ شده در ضمن بحارالانوار ۱۰ : ۲۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۵»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، عَنْ حَمْزَهَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِیٍّ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام: نَهَانِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا أَقُولُ نَهَاکُمْ عَنِ التَّخَتُّمِ بِالذَّهَبِ وَ عَنْ ثِیَابِ الْقَسِّیِّ وَ عَنْ مَیَاثِرِ الْأُرْجُوَانِ وَ عَنِ الْمَلَاحِفِ الْمُفْدَمَهِ وَ عَنِ الْقِرَاءَهِ وَ أَنَا رَاکِعٌ.

قال حمزه بن محمد القسی ثیاب یؤتی بها من مصر فیها حریر(۲).

**[ترجمه]معانی الاخبار: عبید الله بن علی حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرد که علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا - و نمی گویم شما را - نهی کرد از پوشیدن انگشتر طلا و لباس «قَسّی» و کجاوه ارغوانی و ملحفه های با رنگ سُرخِ تند، و قرائت قرآن در حال رکوع.

حمزه بن محمد گوید: قَسّی پارچه ای است که از مصر می آورند و در آن حَریر به کار رفته است. - . معانی الاخبار : ۳۰۱ -

**[ترجمه]

«۲۶»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنَيْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ: مِثْلَهُ (۳).

**[ترجمه]الخصال: مثل آن را از محمد بن ابی عُمَیر نقل کرده است. -. الخصال ۱ : ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۲۷»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ إِلَى الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ سَبْعٍ نَهَانَا أَنْ نَتَخَتَّمَ بِالذَّهَبِ وَ عَنِ الشُّرْبِ فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ قَالَ مَنْ شَرِبَ فِيهَا فِي الدُّنْيَا لَمْ يَشْرَبْ فِيهَا فِي الْآخِرَةِ(۴) وَ عَنْ رُكُوبِ الْمَيَاثِرِ وَ عَنْ لُبْسِ الْقَسِّيِ

ص: ۲۵۴

۱- ۱. کتاب المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۷۴.

۲- ۲. معانی الأخبار ص ۳۰۱. و زاد بعده: و أصحاب الحديث يقولون: القسی- بكسر القاف- و أهل مصر يقولون: القسی تنسب الی بلاد يقال لها القس، هكذا ذكره القاسم بن سلام، و قال: قد رأيتها و لم يعرفها الأصمعی.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۱۳۹.

۴- ۴. و هذا النهی أيضا من أدبه صلّی اللّه عليه و آله علی ما مر شرحه، بيانه قوله عزّ و جلّ« ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تُحْبَرُونَ * يُطافُ عَلَيْهِمْ بِصِحافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوابٍ» الزخرف: ۷۱، و قوله تعالی:« وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِيراً * مُتَّكِئِينَ فِيها عَلَى الْأَرائِكِ ... وَ يُطافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَ أَكْوابٍ كانَتْ قَوارِيرَا قَوارِيرَا مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوها تَقْدِيراً» الإنسان: ۱۲- ۱۶، فالشرب من أوانی الذهب و الفضه و لباس الحرير كالاتكاء علی الارائك، من نعيم أهل الجنه اعدت لهم نزلا، و أدب الموعود يقتضی أن يزهد عنها فی هذه الدنيا حتّی ينزل عليها فی الدار الآخره و يتنعم بها، و أمّا الذی تنعم بها قبل الميعاد زاهدا فيها طيله حياته الدنيا فكانه رغب عن نعيم الآخره و رضی بالحياه الدنيا من الآخره.

وَ عَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ وَ الدِّيبَاجِ وَ الْإِسْتَبْرَقِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: براء بن عازب گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله ما را از هفت چیز نهی فرمود: پوشیدن انگشتر طلا، نوشیدن در ظرف طلا و نقره، و فرمود: هر کس در دنیا در این ظروف بنوشد در آخرت در آن نمی نوشد، و از سوار شدن بر کجاوه های حریری، و پوشیدن قَسّی و پوشیدنِ لباس حریر، دیباج و استبرق نهی فرمود. -. همان ۲ : ۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه أنه نهی عن لبس القسی هی ثیاب من کتان مخلوط حریر یؤتی بها من مصر نسبت إلی قریه علی ساحل البحر قریبا من تنیس یقال لها القس بفتح القاف و بعض أهل الحدیث یکسرها و قیل أصل القسی القزی بالزای منسوب إلی القز و هو ضرب من الإبریسم فأبدل من الزاء سینا و قیل هو منسوب إلی القس و هو الصقیع لبیاضه انتهی.

و قال بعض شراح البخاری هو بمهمله و تحتیه مشددتین و فسر بثیاب مضلعه فیها حریر مثل الأترنج أو کتان مخلوط بحریر و قال فی الذکری بفتح القاف و تشدید السین المهمله المنسوب إلی القس موضع و هی من ثیاب مصر فیها حریر انتهی و لما کان ظاهر کلام الأکثر عدم کونه حریرا محضا فالنهی محمول علی الکراهه للونه أو لکونه مخلوطا علی ما قیل من کراهه المخلوط مطلقا و إن لم یثبت و المفدم یظهر من الجوهری و الفیروزآبادی و غیرهما أنه المشبع بالحمره و من بعض أنه المشبع بأی لون کان و بالنظر إلی المعنی الثانی کره الشیخ و جماعه الصلاه فی الثیاب المفدمه بأی لون کان کما مر قال فی الذکری و فی المبسوط و لبس الثیاب المفدمه بلون من الألوان و التختم بالحدید مکروه فی الصلاه فظاهره کراهیه المشبع مطلقا و اختاره أبو الصلاح و ابن الجنید و ابن إدریس و الأولی حمل روایه حماد علیه و التخصیص بالحمره أخذه المحقق من ظاهر کلام الجوهری انتهی.

ص: ۲۵۵

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۱.

و قـال الفيروزآبادى الإسـتبرق الـديباج الغليظ معرب استروه أو ديباج يعمل بالـذهب أو ثياب حرير صـفاق نحو الـديباج أو قـده حمراء كأنها قطع الأوتار.

**[ترجمه]در النهايه گفته است: قسّی لباسی از كتان مخلوط به حرير است كه از مصر می آورند، و وجه تسميه آن روستايی بنام قَسّ در ساحل دريا و نزديك به تنيس است. بعضی از اهل حديث آن را قِسّ (به كسره) خوانده اند. و گفته شده: اصلِ قَسّی، قَزّی و منسوب به قَزّ است كه نوعی از ابريشم می باشد، پس «ز» تبديل به «س» شده است. و گفته شده: قسّی منسوب به قَس و آن يخ يا تگرگ می باشد، و وجه شباهت آن در رنگ سفيدش است.

برخی از شارحان صحيح بخاری گفته اند: قَسّی با سين و ياء خوانده می شود و به لباس راه راهی تفسير شده كه در آن حرير به كار رفته باشد مانند ترنج يا كتان مخلوط با حرير. و در ذكری گويد: قَسّی منسوب به قَسّ و آن نام مكانی است، و قسّی لباسی است كه حرير در آن به كار رفته و از مصر می آورند. پايان. و از آنجا كه ظاهر كلام اكثر فقها آن است كه قسّی حرير خالص نيست، پس نهی از آن به دليل رنگ و يا مخلوط بودن با حرير است كه حمل بر كراهت می شود، بنابر آنچه كه گفته شده كه هرچه مخلوط با حرير باشد مطلقاً مكروه است اگر چه اين امر ثابت نگرديده است. و ظاهر كلام جوهری، فيروزآبادی و ديگران آن است كه «مفدم» يعنی كاملاً سُرخ. و از كلام بعضی اين گونه برمی آيد كه كامل و تُند از هر رنگی را «مفدم» گويند. و با توجه به معنای دوم، شيخ و جماعتی نماز در پارچه «مفدم» با هر رنگی را مكروه دانسته اند، چنانچه گذشت. در ذكری و مبسوط آمده است: و پوشيدن لباس «مفدم» با هر رنگی، و پوشيدن انگشتر آهنين در نماز مكروه است. پس ظاهر آن مكروه بودن هر رنگ تُندی است. ابوالصلاح و ابن جنيد و ابن ادريس همين نظر را دارند. و اولی آن است كه روايت حمّاد هم به همين صورت حمل گردد. و تخصيص به رنگ سرخ را محقّق از ظاهر كلام جوهری گرفته است. پايان .

فيروزآبادی گفته است: استبرق، ديباج ضخيم را گويند و معرَّب از «استبروه» يا ديباجی است كه طلاكاری شده يا لباس حرير ضخيم كه مانند ديباجست يا برشی سرخ كه گويی تكه‌های وتر - زه - می‌باشد.

**[ترجمه]

«۲۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ وَ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعاً عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام إِيَّاكَ أَنْ تَتَخَتَّمَ بِالذَّهَبِ فَإِنَّهُ حِلْيَتُكَ فِی الْجَنَّهِ وَ إِيَّاكَ وَ أَنْ تَلْبَسَ الْقَسِّیَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: حنّان بن سَدير از امام صادق علیه السلام روايت كرد و گفت: از ايشان شنيدم كه پيامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: مبادا انگشتر طلا بپوشی، زيرا طلا زيور تو در بهشت است، و مبادا لباس قَسّی بپوشی. - . قرب الاسناد: ۶۶ چاپ نجف، ۴۷ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

«۲۹»

الْإِحْتِجَاجُ، وَ غَيْبَهُ الشَّيْخِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ: أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى صَاحِبِ الزَّمَانِ علیه السلام يَسْأَلُهُ عَنِ الْفَصِّ الْخُمَاهَنِ هَلْ تَجُوزُ فِيهِ الصَّلَاهُ إِذَا كَانَ فِي إِصْبَعِهِ فَكَتَبَ الْجَوَابَ فِيهِ كَرَاهِيَهُ أَنْ يُصَلَّى فِيهِ وَ فِيهِ إِطْلَاقٌ وَ الْعَمَلُ عَلَى الْكَرَاهِيَهِ(۲).

**[ترجمه]الاحتجاج، غیبه الشیخ: محمد بن عبدالله بن جعفر حِميَری نامه ای به حضرت صاحب الزمان علیه السلام نوشت و از ایشان درباره نگین خُماهَن پرسید که اگر در انگشت باشد آیا نماز در آن صحیح است؟ امام در پاسخ نوشت: نماز خواندن با آن کراهت دارد، در آن اطلاق وجود دارد و عمل بر مبنای کراهت است. - . الاحتجاج : ۲۷۰، غیبه الشیخ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بيان

الْخُمَاهَن بالضم كلمه فارسيه قالوا حجر أسود يميل إلى الحمره فالظاهر أنه الحديد الصينی (۳)

و قيل فيه سواد و بياض و فی بعض نسخ الإحتجاج الجوهر بدل الخماهن و لعله تصحيف و على تقديره فهو محمول على غير الجواهر التی يستحب التختم بها.

**[ترجمه]خُماهَن کلمه ای فارسی است؛ گفته اند سنگی سیاه مایل به سرخی است، پس ظاهراً همان آهن چینی باشد، و گفته شده که دارای سیاهی و سفیدی است. در بعضی نسخه های الاحتجاج «جوهر» به جای «خُماهَن» آمده که احتمالاً ناشی از تصحیف است، و بنا بر اینکه جوهر باشد حمل بر غیر جواهری است که به دست کردن آنها استحباب دارد.

**[ترجمه]

أقول

قد مر الأخبار فی أبواب آداب اللباس و سيأتی بعضها فی باب حكم النساء فی الصلاه.

ص: ۲۵۶

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۶۶ ط نجف ص ۴۷ ط حجر.

۲- ۲. الاحتجاج ص ۲۷۰، غيبه الشيخ الطوسیّ ص ۲۴۸.

۳- ۳. و قال فی البرهان بعد تعريفه بأنّه حجر صلب أسود يضرب الى الحمره يسحق للاورام الصفراويه: انه نوع من الحديد يقال له بالعربيه حجر حديدی و صندل حديدی.

**[ترجمه]این روایات در ابواب آداب لباس ذکر شد، و بعضی از آنها هم در باب احکام نماز زنان خواهد آمد .

**[ترجمه]

باب ۶ الصلاه فی الثوب النجس أو ثوب أصابه بصاق أو عرق أو ذرق و حکم ثیاب الکفار و ما لا یتم فیه الصلاه

الآیات

المدثر: وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ(۱)

<meta info="- وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ. - . مدّثر / ۴ -

{و لباس خویشتن را پاک کن}

**[ترجمه]

تفسیر

المتبادر تطهیر الثیاب من النجاسات فیجب فی جمیع الأحوال إلا ما أخرجه الدلیل و منها حال الصلاه و فسر فی الروایات بالتشمیر فیستفاد منه التطهیر أیضا إذ التعبیر عن التشمیر بالتطهیر یومی إلی أن الغرض منه عدم تنجس الثوب و قیل المراد طهر نفسک عن الرذائل أو لا تلبسها علی معصیه و لا غدر و هما مدفوعان بأن المجاز لا یصار إلیه إلا لقرینه أو نص نعم یمکن أن یقال لعل المراد به التنظیف بناء علی عدم ثبوت الحقائق الشرعیه فتأمل.

**[ترجمه]متبادر از آیه، تطهیر لباس از نجاسات است، پس پاک کردن لباس در همه حال واجب است مگر مواردی که با دلیل خارج شده باشد. از جمله احوال وجوب تطهیر، حال نماز است. در روایات به «تشمیر» تفسیر شده که از آن هم تطهیر فهمیده می شود، زیرا تعبیر از «تشمیر» به «تطهیر» اشاره ای است به اینکه غرض از آن عدم تنجّس لباس می باشد. و گفته شده: مقصود این است: خودت را از رذائل پاک گردان یا در حال معصیت و خیانت مپوش، که هر دو رد می شود، زیرا تنها زمانی مجازگویی می کنند که قرینه یا نصّی بر حقیقتِ آن وجود داشته باشد. بله، ممکن است گفته شود: بنا بر عدم ثبوت حقایق شرعیه، چه بسا مقصود از آن تنظیف باشد، پس تأمّل کن .

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ طَرِیفٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام: أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام سُئِلَ عَنِ الْبُزَاقِ یُصِیبُ الثَّوْبَ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِهِ (۲).

وَ قَالَ: إِنَّ عَلِيّاً عليه السلام كَانَ لَا يَرَى بِالصَّلَاهِ بَأْساً فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُشْتَرَى مِنَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسِيِّ وَ الْيَهُودِيِّ قَبْلَ أَنْ يُغْسَلَ يَعْنِي الثِّيَابَ الَّتِي تَكُونُ فِي أَيْدِيهِمْ فَيَحْبِسُونَهَا وَ لَيْسَتْ بِثِيَابِهِمُ الَّتِي يَلْبَسُونَهَا(۳).

۱- ۱. المدّثّر: ۴، و الآیه من المتشابهات بأم الکتاب: ظاهره الاستقلال و أنّه واجب الاتباع علی الإطلاق، و لیس کذلک، بل هو سنه فی فریضه بتأویل النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و أهل بیته و لذلک لا تبطل الصلاه بالاخلال به الا عمدا کسائر السنن التی جعلت فی الصلاه.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۴۲ ط حجر، ۵۷ ط نجف و قد مر فی ج ۸۰ ص ۴۶ و قابلنا الأخیر علی نسخه مخطوطه مصحّحه و فیه« فیجتنبونها» بمعنی یأخذونها جنبا و لا یلبسونها.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۴۲ ط حجر، ۵۷ ط نجف و قد مر فی ج ۸۰ ص ۴۶ و قابلنا الأخیر علی نسخه مخطوطه مصحّحه و فیه« فیجتنبونها» بمعنی یأخذونها جنبا و لا یلبسونها.

**[ترجمه]قرب الاسناد: حسین بن عُلوان از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام روایت کرد که فرمود: از علی علیه السلام درباره آب دهان سؤال شد که به لباس می خورد، فرمود: اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد : ۴۲ چاپ سنگی، ۵۷ چاپ نجف -

و فرمود: علی علیه السلام در خواندنِ نماز با لباسی که از نصرانی ها، مجوسی و یهودی خریداری می شد پیش از شسته شدن ایرادی نمی دید، یعنی لباسی که در دست آنها بوده و نگهش داشته اند، نه لباسی که خودشان به تَن می کردند. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

الظاهر أن قوله یعنی کلام بعض الرواه أو صاحب الکتاب و یحتمل أن یکون کلام الصادق علیه السلام و الظاهر شمول البزاق لبزاق الغیر و شمول السؤال لحال الصلاه فیدل علی جواز الصلاه فی فضلات الإنسان من عرقه و نخامته و بصاقه و شعره و ظفره کما هو الظاهر من أکثر الأخبار و یظهر من کلام بعض الأصحاب أیضا و یشهد لذلک مصافحتهم فی البلاد الحاره و معانقتهم مع أزواجهم مع عدم الأمر بالغسل للصلاه و عدم انفکاکهم عن العرق غالبا قال فی المنتهی لا بأس أن یصلی الإنسان و علی ثوبه شی ء من شعره أو أظفاره و إن لم ینفضه لأنهما طاهران لا مانع من استصحابهما فی الصلاه.

و یؤیده

مَا رَوَاهُ الشَّیْخُ (۱)

فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الرَّیَّانِ قَالَ: کَتَبْتُ إِلَی أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام هَلْ تَجُوزُ الصَّلَاهُ فِی ثَوْبٍ یَکُونُ فِیهِ شَعْرٌ مِنْ شَعْرِ الْإِنْسَانِ وَ أَظْفَارُهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَنْفُضَهُ وَ یُلْقِیَهُ عَنْهُ فَوَقَّعَ یَجُوزُ.

فإنه و إن فرض المسأله فی شعر الإنسان نفسه لکن استشهاده بالخبر یعطی العموم و قد صرح بذلک بعض المتأخرین و نسب الشهید الثانی الفرق بین شعرات الإنسان و غیره إلی بعض الأصحاب.

**[ترجمه]ظاهراً کلمه «یعنی» جزء روایت نبوده و از کلام راویان یا صاحب کتاب است. و احتمال دارد که کلام امام صادق علیه السلام باشد. و ظاهر شمول آب دهان بر آب دهان دیگران هم هست و سؤال شامل حال نماز هم می گردد، پس بر جواز نماز همراه با فضله های انسان مانند عرق، آب بینی، آب دهان، مو و ناخن نیز دلالت دارد، چنانچه از اکثر روایات و کلام بعضی فقهای شیعه هم همین ظاهر است. شاهد آن مصافحه های مردم در بلاد گرم و در آغوش گرفتن همسرانشان است که امر به غسل برای نماز هم نیامده، در حالی که غالباً با عَرق هستند. در منتهی گوید: اشکال ندارد که انسان نماز بخواند در حالی که روی لباسش مو یا ناخن باشد حتی اگر آن را نیندازد، زیرا مو و ناخن طاهرند و مانعی از همراه داشتن آنها در نماز وجود ندارد.

مؤیّد این نظر روایتی صحیح از شیخ - . التهذیب ۱ : ۲۴۱ -

است که از علی بن ریّان نقل می کند که گفت: در نامه ای برای حضرت ابوالحسن علیه السلام نوشتم: آیا جایز است در لباسی که مو یا ناخن انسان بر آن افتاده، پیش از تکاندن لباس یا انداختن مو و ناخن نماز خواند؟ ایشان مرقوم فرمود: جایز است .

پس هرچند فرض مسئله موی خود انسان است امّا استشهاد ایشان به این روایت افاده عموم می کند که بعضی متأخّران هم تصریح کرده اند. شهید ثانی به بعضی از اصحاب نسبت داده که بین موهای انسان با موی غیر او تفاوت قائل شده اند.

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَرَى فِي ثَوْبِهِ خُرْءَ الْحَمَامِ أَوْ غَيْرِهِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَحُكَّهُ وَ هُوَ فِي صَلَاتِهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَشْتَرِي ثَوْباً مِنَ السُّوقِ لَبِيساً- لَا يَدْرِي لِمَنْ كَانَ يَصْلُحُ لَهُ الصَّلَاةُ فِيهِ قَالَ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهُ مِنْ مُسْلِمٍ فَلْيُصَلِّ فِيهِ وَ إِنْ كَانَ اشْتَرَاهُ مِنْ نَصْرَانِيٍّ فَلَا يُصَلِّ فِيهِ حَتَّى يَغْسِلَهُ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که روی لباسِ خود فضله کبوتر یا غیر آن را می بیند، آیا در حال نماز می تواند آن را بخراشد و پاک کند؟ فرمود: اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۱۷ چاپ نجف، ۸۹ چاپ سنگی - و از ایشان درباره مردی سؤال کردم که از بازار لباس کهنه ای خریده امّا نمی داند که متعلق به کیست، آیا شایسته است در آن نماز بخواند؟ فرمود: اگر از مسلمان خریده در آن نماز بخواند، و اگر از نصرانی خریده پیش از شستن با آن نماز نخواند. - . همان : ۱۲۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۳»

السَّرَائِرُ، مِنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِي آخِرِهِ لَا يَلْبَسْهُ وَ لَا يُصَلِّ فِيهِ (۴).

ص: ۲۵۸

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۱.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۷ ط نجف ۸۹ ط حجر.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۶ ط نجف.

۴- ۴. السرائر ص ۴۶۵.

**[ترجمه]السرائر: از جامع بزنطی این روایت را از امام رضا علیه السلام نقل کرده با این تفاوت که در آخر آن چنین آمده است: آن را نپوشد و در آن نماز نخواند. - . السرائر : ۴۶۵ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهر الجواب الأول جواز الصلاه فی خرء الطیور و عدم کون الحک فعلا کثیرا و الثانی یدل علی جواز الصلاه فی ثوب أصابه عرق الغیر و علی نجاسه أهل الکتاب و لعله إما محمول علی العلم بالملاقاه أو النهی علی التنزیه و قد مر القول فیه مع سائر الأخبار فی کتاب الطهاره(۱).

**[ترجمه]ظاهر جواب اول جواز نماز با فضله پرندگان و فعلِ کثیر نبودنِ خراش است. روایت دوم بر جواز نماز در لباسی که به عرق دیگری آغشته شده، و نیز بر نجاست اهل کتاب دلالت دارد، و چه بسا حمل بر علم به ملاقات با بدن او گردد یا نهی حمل بر تنزیه می‌شود که بحث آن با دیگر روایات در کتاب طهارت گذشت. - . ر.ک: ۸۰ : ۴۶ -

**[ترجمه]

«۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِسَنَدِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَكْسِيَهِ الْمِرْعِزَّى وَ الْخِفَافِ يُنْقَعُ فِي الْبَوْلِ أَ يُصَلَّى فِيهَا قَالَ إِذَا غُسِلَتْ بِالْمَاءِ فَلَا بَأْسَ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره عباهای «مِرعِزّی» و کفش‌هایی سؤال کردم که در ادرار می خیسانند، آیا می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: اگر با آب شسته شود اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۱۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

المرعزی بکسر المیم و العین و تشدید الزاء المفتوحه الزغب الذی تحت شعر العنز و الغسل فی الخفاف لعله علی الاستحباب لکونها مما لا تتم الصلاه فیه منفردا و قد مر تفصیل تلک الأحکام.

**[ترجمه]مِرعِزّی - به فتحه زاء - کُرک‌های زیر موی بُز است، و شستن کفش‌ها شاید مستحب باشد، زیرا کفش از لباس‌هایی است که به تنهایی نماز با آن صحیح نیست، که این احکام پیشتر به طور مفصل مطرح شده است.

**[ترجمه]

«۵»

الْإِحْتِجَاجُ، وَ غَيْبَهُ الشَّيْخِ، بِسَنَدَيْهِمَا: أَنَّهُ كَتَبَ الْحِمْيَرِيُّ إِلَى الْقَائِمِ عليه السلام أَنَّ عِنْدَنَا حَاكَهَ مَجُوسٍ يَأْكُلُونَ الْمَيْتَهَ وَ لَا يَغْتَسِلُونَ مِنَ الْجَنَابَهِ وَ يَنْسِجُونَ لَنَا ثِيَابَنَا فَهَلْ تَجُوزُ الصَّلَاهُ فِيهَا قَبْلَ أَنْ تُغْسَلَ فَخَرَجَ الْجَوَابُ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِيهَا(۳).

**[ترجمه]الاحتجاج، غيبه الشيخ: حِمیَری در نامه ای برای امام قائم علیه السلام نوشت: نزد ما بافنده های مجوسی هستند که مُردار می خورند و غسل جنابت نمی کنند و لباس های ما را می بافند؛ آیا نماز در این لباس‌ها پیش از شُستن جایز است؟ جواب آمد: نماز خواندن در آن اشکالی ندارد. - . الاحتجاج : ۲۷۰، غيبه الشيخ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

بيان

حمل على ما إذا لم يعلم ملاقاتهم لها بالرطوبه و إن غلب الظن بها.

**[ترجمه]این روایت حمل بر زمانی می شود که یقین به ملاقات مستقیم آن افراد با لباس با رطوبت نداریم حتی اگر ظنّ قوی به آن داشته باشیم.

**[ترجمه]

«۶»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ عليه السلام: إِنْ أَصَابَ قَلَنْسُوَتَکَ أَوْ عِمَامَتَکَ أَوِ التِّکَّهَ أَوِ الْجَوْرَبَ أَوِ الْخُفَّ مَنِيٌّ أَوْ بَوْلٌ أَوْ دَمٌ أَوْ غَائِطٌ فَلَا بَأْسَ فِي الصَّلَاهِ فِيهِ وَ ذَلِکَ أَنَّ الصَّلَاهَ لَا تَتِمُّ فِي شَيْ ءٍ مِنْ هَذِهِ وَحْدَهُ (۴)

وَ قَالَ عليه السلام رُوِيَ فِي دَمِ الدَّمَامِيلِ يُصِيبُ الثَّوْبَ وَ الْبَدَنَ أَنَّهُ قَالَ يَجُوزُ فِيهِ

ص: ۲۵۹

۱- ۱. راجع ج ۸۰ ص ۴۶.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف.

۳- ۳. الاحتجاج ص ۲۷۰، غيبه الطوسيّ ص ۲۴۸.

۴- ۴. فقه الرضا ص ۶.

الصَّلَاهُ وَ أَرْوِی أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِدَمِ الْبَعُوضِ وَ الْبَرَاغِیثِ (۱)

وَ أَرْوِی لَیسَ دَمُکَ مِثْلَ دَمِ غَیْرِکَ وَ نَرْوِی قَلِیلُ الْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ وَ الْجَنَابَهِ وَ کَثِیرُهَا سَوَاءٌ- لَا بُدَّ مِنْ غَسْلِهِ إِذَا عَلِمَ بِهِ فَإِذَا لَمْ یَعْلَمْ بِهِ أَصَابَهُ أَمْ لَمْ یُصِبْهُ رَشَّ عَلَی مَوْضِعِ الشَّکِّ الْمَاءَ فَإِنْ تَیَقَّنَ أَنَّ فِی ثَوْبِهِ نَجَاسَهً وَ لَمْ یَعْلَمْ فِی أَیِّ مَوْضِعٍ عَلَی الثَّوْبِ غَسَلَ کُلَّهُ (۲)

وَ نَرْوِی أَنَّ بَوْلَ مَا لَا یَجُوزُ أَکْلُهُ فِی النَّجَاسَهِ ذَلِکَ حُکْمُهُ وَ بَوْلُ مَا یُؤْکَلُ لَحْمُهُ فَلَا بَأْسَ بِهِ (۳).

**[ترجمه]فقه الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود: اگر به کلاه یا عمامه یا بندشلوار یا جوراب یا کفش، منی یا ادرار یا خون یا مدفوع برخورد کند نماز خواندن با آن اشکال ندارد، زیرا نماز در هیچ کدام از اینها به تنهایی صحیح نیست. - . فقه الرضا : ۶ -

و فرمود: روایت شده که درباره خون دمل (زخم چرک کرده) که به لباس یا بدن برخورد کند فرمود: نماز در آن جایز است. و روایت می‌کنم که خون پشه و کَک اشکالی ندارد. - . همان : ۴۱ -

و روایت می‌کنم که خون تو مانند دیگری نیست. و ما روایت می کنیم که مقدار کم از ادرار، مدفوع و جنابت با زیاد آن برابر است و در صورت یقین به وجود آنها باید شسته شود، امّا اگر شک دارد که به لباسش برخورد کرده یا نه، بر جایی که شک دارد آب بپاشد، و اگر یقین کرد که روی لباسش نجاست است و ندانست که در کجای لباس بوده، باید تمام لباس را بشوید. - . همان -

ما روایت می کنیم که بول حیوان حرام گوشت، در نجاست، مانند گوشت آن غیر جایز است. و ادرار حیوان حلال گوشت اشکالی ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

قد مر من الکلام فی تلک الأحکام فی کتاب الطهاره.

**[ترجمه]بحث از این احکام در کتاب طهارت گذشت.

**[ترجمه]

«۷»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ أَصَابَ ثَوْبَهُ خِنْزِیرٌ فَذَکَرَ وَ هُوَ فِی صَلَاتِهِ قَالَ فَلْیَمْضِ فَلَا

بَأْسَ وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ دَخَلَ فِی صَلَاتِهِ فَلْيَنْضِحْ مَا أَصَابَ مِنْ ثَوْبِهِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِيهِ أَثَرٌ فَيَغْسِلُهُ (۴).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که خوک به لباس او برخورد کرده و در نماز یادش آمده است. فرمود: نمازش را ادامه دهد و اشکال ندارد، امّا اگر مشغول نماز نشده باید قسمتی از لباسش که به خوک برخورد کرده مرطوب کند، و اگر اثری از خوک روی لباس مانده باید آن را بشوید. - . کتاب المسائل چاپ شده در بحارالانوار ۱۰ : ۲۵۶ -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ ثِيَابِ النَّصْرَانِيِّ وَ الْيَهُودِيِّ أَ يَصْلُحُ أَنْ يُصَلِّيَ فِيهِ الْمُسْلِمُ قَالَ لَا(۵).

**[ترجمه]کتاب المسائل: گفت: از ایشان درباره لباس نصرانی و یهودی سؤال کردم که آیا شایسته است مسلمان در آن نماز بخواند؟ فرمود: نه! - . همان ۱۰ : ۲۶۲ -

**[ترجمه]

بیان

الجواب الأول يدل على عدم وجوب غسل ما لاقاه الخنزير يابسا على الظاهر و الثانی محمول على العلم بالملاقاه رطبا أو على الاستحباب كما عرفت.

**[ترجمه]جواب اول ظاهراً دلالت بر این دارد که اگر خوک خشک بود و به لباس خورد واجب نیست آن قسمت را شُست، و جواب دوم بر این حمل می شود که نسبت به مرطوب بودن آن هنگام برخورد یقین دارد، و یا - چنانچه دانستی - حمل بر استحباب می گردد.

**[ترجمه]

«۹»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ: سُئِلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عليه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی الثَّوْبِ الَّذِی فِيهِ أَبْوَالُ الْخَنَافِسِ وَ دِمَاءُ الْبَرَاغِيثِ فَقَالَ لَا بَأْسَ (۶).

**[ترجمه]نوادر راوندی: حضرت موسی بن جعفر علیه السلام از پدرانش علیهم السلام روایت کرد: از علی بن ابی طالب علیه السلام درباره نماز خواندن با لباسی که در آن ادرار سوسک و خون کَک باشد، سؤال کردند، فرمود: اشکال ندارد. - . نوادر

راوندی : آن را نیافتیم، و در ۸۰ : ۱۱۰ نیز ذکر شده که در آنجا «الخفافیش» است. -

**[ترجمه]

«۱۰»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَی

ص: ۲۶۰

۱- ۱. فقه الرضا ص ۴۱.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۴۱.

۳- ۳. فقه الرضا ص ۴۱.

۴- ۴. المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۵۶.

۵- ۵. المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۶۲.

۶- ۶. نوادر الراوندیّ: لم نجده و قد مر فی ج ۸۰ ص ۱۱۰ و فیه الخفافیش.

وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ قَالَ یَعْنِی فَشَمِّرْ ثُمَّ قَالَ لَا یَجُوزُ ثَوْبُکَ کَعْبَکَ فَإِنَّ الْإِسْبَالَ مِنْ عَمَلِ بَنِی أُمَیَّهَ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: از امام محمد بن علی علیه السلام روایت است که از ایشان درباره آیه «وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ» {و لباس خویشتن را پاک کن} پرسیدند، فرمود: یعنی لباست را بالا بزن، آنگاه فرمود: طول لباست نباید از قوزک پا بیشتر باشد زیرا بلند گرفتن لباس [به طوری که روی زمین کشیده شود] کار بنی امیه بود .

**[ترجمه]

«۱۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِسَنَدِهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ عُرْیَانٍ وَ قَدْ حَضَرَتِ الصَّلَاهُ فَأَصَابَ ثَوْبَهُ بَعْضَهُ دَمٌ أَوْ کُلَّهُ أَ یُصَلِّی فِیهِ أَوْ یُصَلِّی عُرْیَاناً قَالَ إِنْ وَجَدَ مَاءً غَسَلَهُ فَإِنْ لَمْ یَجِدْ مَاءً صَلَّی فِیهِ وَ لَمْ یُصَلِّ عُرْیَاناً(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره مرد برهنه ای سؤال کردم که قسمتی یا تمام لباسش به خون آغشته شده و وقت نماز هم رسیده است، آیا با آن لباس نماز بخواند یا برهنه نماز بخواند؟ فرمود: اگر آب پیدا کرد آن را بشوید و اگر آب پیدا نکرد با همان نماز بخواند و برهنه نماز نخواند. - . قرب الاسناد : ۱۱۶ چاپ نجف، ۸۹ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

اختلف الأصحاب فی هذه المسأله فذهب الشیخ و أکثر الأصحاب إلی أن من لیس معه إلا ثوب نجس و تعذر تطهیره نزعه و صلی عریانا مومیا و قال ابن الجنید لو کان مع الرجل ثوب فیه نجاسه لا یقدر علی غسلها کان صلاته فیه أحب إلی من صلاته عریانا و قال العلامه فی المنتهی و المحقق فی المعتبر بالتخییر من غیر ترجیح و الأخبار فی ذلک مختلفه و جمع ابن الجنید بینها بحمل أخبار الصلاه عاریا علی الجواز و هذا و مثله علی الاستحباب و هذا وجه قریب و یؤیده أن فی الصلاه عاریا یفوت أصل الشرط أعنی الستر مع الرکوع و السجود و القیام بخلاف ما إذا صلی فی الثواب النجس فإنه یفوت وصف من أوصاف الشرط و یأتی بالأرکان صحیحه و أیضا أخبار الصلاه(۲) فی الثوب أصح سندا.

و أجاب الشیخ عن هذه الأخبار بحمل الصلاه علی صلاه الجنازه و بأن المراد الصلاه فیه إذا لم یتمکن من نزعه و حمل خصوص هذا الخبر علی أن المراد بالدم ما تجوز الصلاه فیه کدم السمک و لا یخفی ما فی الجمیع من التکلف و الأولی الصلاه فی الثوب و إن کان الأحوط الصلاه عاریا أیضا.

**[ترجمه]فقهای شیعه در این مسئله اختلاف نظر دارند، شیخ و اکثر اصحاب معتقدند که هر کس فقط یک لباس نجس دارد و پاک کردن آن برایش ممکن نیست، لباس را بیرون آورده و برهنه و با اشاره نماز بخواند. و ابن جنید گوید: اگر مرد یک

لباس نجس دارد و شستن آن برایش ممکن نیست، نماز خواندن در همان لباس نجس بهتر از برهنه نماز خواندن است. علامه در منتهی و محقق در معتبر قائل به تخییر شده و هیچ طرفی را ترجیح نداده اند، روایات هم در این باب مختلف است. ابن جُنید بین روایات به این صورت جمع کرده که روایات برهنه نماز خواندن را حمل بر جواز و این روایت و امثال آن را حمل بر استحباب کرده است. این راه حل خوبی است و مؤید آن هم این است که در برهنه نماز خواندن، یک شرط اساسی یعنی ستر و نیز رکوع و سجود و قیام فوت می شود، اما اگر در لباس نجس نماز بخواند تنها یکی از اوصافِ شرط نماز فوت شده است و نمازگزار ارکان نماز را هم به طور صحیح می تواند انجام دهد. به علاوه اینکه روایات نمازخواندن با لباس [نجس] - . ر.ک: التهذیب ۱ : ۱۹۹، الکافی ۳ : ۳۹۶ - نسبت به روایات برهنه نماز خواندن از جهت سند، صحیح تر هستند.

شیخ در پاسخ به این روایات، نماز در آنها را حمل بر نماز میّت کرده و به این که مراد نماز در آن است اگر نتوانست آن را بکَند و جدا کند و خصوص این روایت را بر این حمل کرده که خون در آن، خونی است که نماز با آن جایز باشد مانند خون ماهی؛ که البته تکلّف در تمام این حمل‌ها کاملاً واضح است، پس اولی نماز خواندن با لباس می باشد اگرچه احوط نماز خواندن به صورت برهنه نیز هست .

**[ترجمه]

«۱۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: السَّیْفُ بِمَنْزِلَةِ الرِّدَاءِ تُصَلِّی فِیهِ

ص: ۲۶۱

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۶ ط نجف ص ۸۹ ط حجر.

۲- ۲. راجع التهذیب ج ۱ ص ۱۹۹، الکافی ج ۳ ص ۳۹۶.

مَا لَمْ تَرَ فِيهِ دَماً(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالبختری از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: شمشیر به منزله رداء است و تا زمانی که خون در آن نبینی، می توان با آن نماز خواند. - . قرب الاسناد : ۶۲ چاپ سنگی، ۸۲ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

التقیید بعدم رؤیه الدم إما علی الاستحباب أو هو مبنی علی اختصاص الحکم بالملابس و الأثواب و قد مر القول فیه.

**[ترجمه]تقیید در این روایت به ندیدنِ خون یا حمل بر استحباب می شود یا اینکه مبنی بر اختصاص حکم به لباس‌ها و پارچه است، که در مورد آن بحث کردیم.

**[ترجمه]

«۱۳»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ نَهَی عَنِ الصَّلَاهِ فِی ثِیَابِ الْیَهُودِ وَ النَّصَارَی وَ الْمَجُوسِ یَعْنِی الَّتِی لَبِسُوهَا(۲).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که از نماز خواندن در لباس یهودی، نصرانی و مجوس نهی فرمود، یعنی لباسی که آنها پوشیده باشند. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۷۷ -

**[ترجمه]

«۱۴»

الْهِدَایَهُ: کُلُّ مَا لَا تَتِمُّ الصَّلَاهُ فِیهِ وَحْدَهُ فَلَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِیهِ إِذَا أَصَابَهُ قَذَرٌ مِثْلَ الْعِمَامَهِ وَ الْقَلَنْسُوَهِ وَ التِّکَّهِ وَ الجَوْرَبِ وَ الْخُفِ (۳).

**[ترجمه]الهدایه: هر لباسی که با پوشیدنِ آن به تنهایی، نماز صحیح نیست، چنانچه نجاستی با آن برخورد کرد نماز در آن صحیح است، مانند عمامه، کلاه، بندشلوار، جوراب و کفش. - . الهدایه : ۱۵ چاپ اسلامیه -

**[ترجمه]

بيان

إطلاق كلامه يقتضى عدم الفرق فى ما لا تتم الصلاه فيه كونه من الملابس و غيرها و لا فى الملابس بين كونها فى محالها أم لا و إلى هذا التعميم أشار فى المعتبر و نقل عن القطب الراوندى أنه حصر ذلك فى خمسه أشياء القلنسوه و التكه و الخف و النعل و الجورب و عن ابن إدريس أنه خص الحكم بالملابس و اختاره العلامه فى جمله من كتبه و اعتبر كونها فى محالها و التعميم أظهر.

ثم اعلم أن إدخال العمامه فى ذلك مما تفرد ره به و كان أخذه من الفقه (۴) و يشكل بأن أكثر العمائم مما تتم الصلاه فيها وحدها و لعل مراده عدم تمام الصلاه فيها مع بقائها على تلك الهيئه و فيه ما لا يخفى و ربما يحمل كلامه على العمامه الصغيره التى لا يمكن ستر العوره بها كالعصابه كما ذكره القطب الراوندى و بالجمله العمل بظاهره مشكل و إن احتمله بعض المحققين من المتأخرين.

ص: ۲۶۲

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۶۲ ط حجر ص ۸۲ ط نجف.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

۳- ۳. الهدايه ص ۱۵ ط الإسلاميه.

۴- ۴. فقه الرضا ص ۶، و قد مر تحت الرقم ۶.

**[ترجمه]مقتضـای اطلاـق کلاـم ایشـان این است که در مورد چیزهـای غیر کـافی برای نماز، فرقی نیست میان اینکه آن چیز لباس باشـد یا غیر لباس، و اینکه لباس‌ها در محلّ خود اسـتفاده شونـد یا نه. در معتبر به این تعمیم اشاره و از قطب راوندی نقل کرده که او حکم را در پنج چیز محصور دانسته است: کلاه، بندشلوار، کفش، کفش و جوراب. و از ابن ادریس نقل کرده که حکم را به لبـاس اختصـاص داده، و علاّمه هم در بعضـی از کتاب‌هایش همین نظر را برگزیـده و اسـتفاده از هر لباس در جای خود را معتبر دانسته است. البته تعمیم اظهر می باشد.

و امّا بدان که تنها ایشان بوده که عمامه را داخل در این حکم کرده، و آن را از کتاب فقه الرضا - . فقه الرضا : ۶، و در شماره ۶ نیز ذکر شد. -

گرفته، و اشـکال می کند که بیشتر عمامه ها به گونه ای است که نمی توان به تنهایی در آنها نماز خواند، و احتمالاً مقصودش در صورتی است که عمامه به همان حالت خود (پیچیده) استفاده شود، که اشکالِ خود این کلام مخفی نیست. و چه بسا کلام ایشان حمل بر عمامه های کوچک بشود که پوشـیدن عورت با آنها ممکن نیست، مانند «عصابه» (دسـتمال سـر)، چنانچه قطب راونـدی هم ذکر می کنـد. به هر حـال عمـل به ظاهر این کلام مشـکل است، اگرچه بعضـی محقّقان از متأخّرین آن را احتمال داده اند .

**[ترجمه]

باب ۷ حکم المختضب فی الصلاه

روایات

«۱»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ یُونُسَ عَنْ جَمَاعَهٍ مِنْ أَصْحَابِنَا قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا الْعِلَّهُ الَّتِی مِنْ أَجْلِهَا لَا یَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ یُصَلِّیَ وَ عَلَی شَارِبِهِ الْحِنَّاءُ قَالَ لِأَنَّهُ لَا یَتَمَکَّنُ مِنَ الْقِرَاءَهِ وَ الدُّعَاءِ(۱).

**[ترجمه]علـل الشـرائع: از امـام صـادق علیه السـلام سـؤال کردنـد که چرا برای مرد در حـالی که حنـا روی سبیـل دارد نمـاز خواندن حلال نیست؟ فرمود: زیرا نمی تواند قرائت و دعا را بخواند. - . علل الشرائع ۲ : ۳۲ -

**[ترجمه]

«۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ وَ غَیْرِهِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ مِسْمَعِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِکِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: لَا یُصَلِّی الْمُخْتَضِبُ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ لِمَ قَالَ إِنَّهُ مُحْصِرٌ(۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: مِسمَع بن عبدالملک گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: کسی که خضاب کرده نباید نماز بخواند. گفتم: فدایت گردم؛ چرا؟ فرمود: او مُحصِر است. - . همان ۲ : ۴۲ -

**[ترجمه]

بیان

محصر أی ممنوع عن القراءه و الذکر و بعض أفعال الصلاه قال فی النهایه الإحصار المنع و الحبس یقال أحصره المرض أو السلطان إذا منعه عن مقصده فهو محصر و حصره إذا حبسه فهو محصور.

**[ترجمه]مُحصِر یعنی کسی که نمی تواند قرائت و ذکر را بخواند و بعضی از افعال نماز را انجام دهد. در النهایه گفته است: اِحصار یعنی منع و حبس، می گویند «أحصره المرضُ أو السلطان» یعنی بیماری یا سلطان او را از هدفش بازداشته کرده است، و اسم فاعلش مُحصِر می باشد. «حصَره» یعنی او را حبس کرد، و اسم مفعولش مَحصور است.

**[ترجمه]

«۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ وَ الْمَرْأَهِ أَ يَصْلُحُ لَهُمَا أَنْ يُصَلِّيَا وَ هُمَا مُخْتَضِبَانِ بِالْحِنَّاءِ وَ الْوَسِمَهِ قَالَ إِذَا بَرَزَ الْفَمُ وَ الْمَنْخِرُ فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان سؤال کردم که آیا برای مرد و زن جایز است که در حال خضاب با حنا یا «وَسمه» (گیاهی مخصوص خضاب) نماز بخوانند؟ فرمود: اگر دهان و بینی بیرون باشد اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۹۱ چاپ سنگی، و مثل آن در کتاب المسائل چاپ شده در بحارالانوار ۱۰ : ۲۶۹ -

**[ترجمه]

«۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ مِسْمَعِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: لَا يَخْتَضِبُ الْجُنُبُ وَ لَا يُجَامِعُ الْمُخْتَضِبُ وَ لَا يُصَلِّي الْمُخْتَضِبُ

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۲.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۲.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۹۱ ط حجر، و مثله فی المسائل: البحار ج ۱۰ ص ۲۶۹.

قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لِمَ لَا يُجَامِعُ الْمُخْتَضِبُ وَ لَا يُصَلِّی قَالَ لِأَنَّهُ مُخْتَضِبٌ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: مِسمع بن عبدالملک گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: جُنُب نباید خضاب کند، و کسی که خضاب کرده نباید جماع نماید، و نباید نماز بخواند. گفتم: فدایت گردم، کسی که خضاب کرده چرا نباید جماع کند و نماز بخواند؟ فرمود: زیرا خضاب کرده است. - . المحاسن : ۳۳۹ -

**[ترجمه]

بیان

أی الخضاب واقعا له تأثیر فی المنع و لیس علیکم أن تعلموا سببه و لا یبعد أن یکون لأنه محصر فصحف لأن الراوی واحد و یمکن الجمع بین الأخبار بحمل أخبار المنع علی ما إذا منع القراءه أو بعض الأفعال و أخبار الجواز علی عدمه فیکون المنع محمولا علی الحرمه أو المنع علی ما إذا لم یأت بالأفعال علی وجه الکمال فیکون النهی للتنزیه فلا ینافی الجواز.

قال فی المنتهی لا بأس للرجل و المرأه أن یصلیا و هما مختضبان أو علیهما خرقه الخضاب إذا کانت طاهره ثم استشهد بصحیحه رفاعه(۲)

و خبر سهل بن الیسع (۳) ثم قال هذا و إن کان جائزا إلا أن الأولی نزع الخرقه و أن یصلی و یده بارزه و استدل بخبر الحضرمی المشتمل علی المنع (۴) ثم قال و لا فرق بین الرجل و المرأه فی ذلک لروایه عمار(۵) و صحیحه علی بن جعفر(۶).

ص: ۲۶۴

۱- ۱. المحاسن: ص ۳۳۹.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۷، الکافی ج ۳ ص ۴۰۸.

۵- ۵. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

۶- ۶. التهذیب ج ۱ ص ۲۳۸.

**[ترجمه]یعنی خودِ خضاب واقعا در منع تأثیر دارد و شما لازم نیست دلیل منع آن را بدانید. و بعید نیست که در روایت به جای «لأنه مخضب» (زیرا خضاب کرده)، «لأنه محصر» (زیرا محصر شده است) باشد و تصحیف پیش آمده، چون راوی واحد است. برای جمع بین این روایات می توان روایات منع را بر صورتی حمل کرد که شخص نتواند قرائت یا بعضی افعال نماز را انجام دهد، و روایات جواز را بر صورتی که به عکس آن باشد، پس منع بر حرمت یا بر منع در صورتی که نتواند افعال نماز را به طور کامل انجام دهد، حمل می گردد، پس نهی برای تنزیه بوده و منافاتی با جواز ندارد.

در المنتهی گفته است: اشکال ندارد که مرد و زن نماز بخوانند در حالی که خضاب بسته اند یا پیش بند خضاب بر تن دارند، البته اگه پیش بند طاهر باشد، آنگاه به صحیحه رفاعه - . التهذیب ۱ : ۲۳۸ - و روایت سهل بن الیسع - . همان - استشهاد کرده و می گوید: این کار هرچند جایز است امّا اولی آن است که پیش بند را باز کند و هنگام نماز دستش بیرون باشد، و به روایت حضرمی که مشتمل بر منع است استدلال کرده - . همان ۱ : ۲۳۷، الکافی ۳ : ۴۰۸ - و می گوید: و در این حکم فرقی بین مرد و زن نیست، به دلیل روایت عمار و صحیحه علی بن جعفر. - . التهذیب ۱ : ۲۳۸ -

**[ترجمه]

باب ۸ حکم ناسی النجاسه فی الثوب و الجسد و جاهلها و حکم الثوب المشتبه

روایات

«۱»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَرَّارٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ زُرْعَةَ عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِذَا دَخَلْتَ الْغَائِطَ فَقَضَيْتَ الْحَاجَةَ وَ لَمْ تُهَرِقِ الْمَاءَ ثُمَّ تَوَضَّأْتَ وَ نَسِيتَ أَنْ تَسْتَنْجِيَ فَذَكَرْتَ بَعْدَ مَا صَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ الْإِعَادَةُ وَ إِنْ كُنْتَ أَهْرَقْتَ الْمَاءَ وَ نَسِيتَ أَنْ تَغْسِلَ ذَكَرَكَ حَتَّى صَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ إِعَادَةُ الْوُضُوءِ وَ الصَّلَاةِ وَ غَسْلُ ذَكَرِكَ لِأَنَّ الْبَوْلَ مِثْلُ الْبِرَازِ(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: سماعه گفت: امام صادق علیه السلام فرمود: اگر به توالت رفتی و قضای حاجت کردی و آب نریختی و بعد وضو گرفتی و فراموش کردی استنجاء نمایی و پس از نماز یادت آمد، باید نماز را اعاده کنی. و اگر آب ریختی و فراموش کردی آلتت را بشویی و نماز خواندی باید دوباره وضو بگیری و نماز بخوانی و آلتت را بشویی، زیرا ادرار مثل مدفوع است. - . علل الشرائع ۲ : ۲۶۷ -

**[ترجمه]

بیان

قد سبق الکلام فیه فی کتاب الطهاره(۲)

و أن الأشهر فی ناسی استنجاء البول ذلک و فی نسیان استنجاء الغائط عدم الإعاده مطلقا و الأحوط العمل بالمشهور.

**[ترجمه]بحث در این باره در کتاب طهارت گذشت - . ر.ک: ۸۰ : ۲۰۸ - و گفتیم که اشهر در مورد حُکم کسی که استنجاء از ادرار را فراموش کرده همین است، و کسی که استنجاء از غائط را فراموش کرده مطلقاً نیاز به اعاده ندارد، و احوط عمل به قول مشهور است.

**[ترجمه]

«۲»

تَفْسِیرُ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ،: مَنْ کَانَ عَلَیْهِ ثَوْبَانِ فَأَصَابَ أَحَدَهُمَا بَوْلٌ أَوْ قَذَرٌ أَوْ جَنَابَهٌ وَ لَمْ یَدْرِ أَیَّ الثَّوْبَیْنِ أَصَابَ الْقَذَرُ فَإِنَّهُ یُصَلِّی فِی هَذَا وَ فِی هَذَا فَإِذَا وَجَدَ الْمَاءَ غَسَلَهُمَا جَمِیعاً(۳).

**[ترجمه]تفسیر قمی: کسی که دو لباس دارد و یکی از آنها آغشته به ادرار یا مدفوع یا جنابت شد و نمی دانست کدام از آن دو لباس با نجاست برخورد کرده، باید در هر دو نماز بخواند و اگر آب یافت باید هر دو را بشوید. - . تفسیر قمّی : ۷۰ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی وجوب الصلاه فی کل من الثوبین المشتبهین کما هو المشهور بین الأصحاب و الظاهر أخذه من الروایه لأنه من أرباب النصوص و یدل علیه حسنه صفوان (۴) و نقل الشیخ فی الخلاف عن بعض علمائنا أنه یطرحهما و یصلی

ص: ۲۶۵

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۶۷.

۲- ۲. راجع ج ۸۰ ص ۲۰۸.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ ص ۷۰.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۹.

عريانـا و جعله فی المبسـوط روایه و اختـاره ابن إدریس و الأول أقـوی للروایه المتقـدمه و لـورود الروایـات بالصـلاه فی الثوب المتیقن النجاسه و المشـهور فی الثیاب الکثیره المشـتبهه أیضا ذلک إلا أن یضیق الوقت فیصلی عریانا علی الأشهر و الأظهر تعین الصلاه فی الممکن و إن کان واحدا إذ الأظهر جواز الصلاه فی الثوب المتیقن النجاسه بل تعینها کما مر.

**[ترجمه]این روایت دلالت بر وجوب نماز خواندن در هر دو لباس مشتبه دارد، چنانچه مشهور بین اصحاب هم همین است و ظاهراً علی بن ابراهیم هم از روایت اخذ کرده است، زیرا وی از بزرگان حدیث است. حسنه صفوان - . التهذیب ۱ : ۱۹۹ - هم بر این مطلب دلالـلت دارد. شـیخ در الخلاف از بعضـی علمـا نقـل کرده که صـاحبِ دو لباس مشـتبه بایـد هر دو لباس را کنار بگـذارد و برهنه نماز بخواند، و در مبسوط همین نظر را روایت دانسـته، و ابن ادریس هم آن را پسـندیده است. امّا اقوی همان قول اول می باشـد، به دلیـل روایت پیشـین و روایـات وارد شـده در مورد نمـاز بـا لباسـی که یقین به نجاست آن داریم، و نظر مشـهور در مورد لباس‌های زیاد هم که مورد شبهه واقع شده اند همین است، مگر اینکه وقت تنگ باشد، که در این صورت - بنا به قول اشـهر - باید برهنه نماز بخواند، و اظهر، تعین نماز در آنچه که ممکن است می‌باشد، حتی اگر فقط یک لباس باشد، زیرا اظهر جواز نماز بلکه تعیّن نماز در لباسی است که یقین به نجاست آن داریم، چنانچه گذشت.

**[ترجمه]

«۳»

فِقْهُ الرِّضَا، قَالَ علیه السـلام: إِنْ کُنْتَ أَهْرَقْتَ الْمَاءَ فَتَوَضَّأْتَ وَ نَسِیتَ أَنْ تَسْتَنْجِیَ حَتَّی فَرَغْتَ مِنْ صَلَاتِکَ ثُمَّ ذَکَرْتَ فَعَلَیْکَ أَنْ تَسْتَنْجِیَ ثُمَّ تُعِیدَ الْوُضُوءَ وَ الصَّلَاهَ(۱) وَ قَالَ علیه السلام قَدْ رُوِیَ فِی الْمَنِیِّ إِذَا لَمْ تَعْلَمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُصَلِّیَ فَلَا إِعَادَهَ عَلَیْکَ (۲).

**[ترجمه]فقه الرضـا: امام رضا علیه السـلام فرمود: اگر آب ریختی و وضو گرفتی و اسـتنجاء را فراموش کردی و بعـد از نماز یادت آمد، باید اسـتنجاء کنی و دوباره وضو بگیری و نماز بخوانی. - . فقه الرضا : ۳ - و فرمود: روایت شده است که در منیّ، اگر قبل از نماز نسبت به آن علم نداشتی نیاز نیست نماز را اعاده کنی. - . همان : ۶ -

**[ترجمه]

«۴»

السَّرَائِرُ، مِنْ کِتَابِ الْمَشِیخَهِ لِابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنْ رَأَیْتَ فِی ثَوْبِکَ دَماً وَ أَنْتَ تُصَلِّی وَ لَمْ تَکُنْ رَأَیْتَهُ قَبْلَ ذَلِکَ فَأَتِمَّ صَلَاتَکَ فَإِذَا انْصَرَفْتَ فَاغْسِلْهُ قَالَ وَ إِنْ کُنْتَ رَأَیْتَهُ قَبْلَ أَنْ تُصَلِّیَ فَلَمْ تَغْسِلْهُ ثُمَّ رَأَیْتَهُ بَعْدُ وَ أَنْتَ فِی صَلَاتِکَ فَانْصَرِفْ وَ اغْسِلْهُ وَ أَعِدْ صَلَاتَکَ (۳).

**[ترجمه]السـرائر: عبـدالله بن سـنان از امـام صـادق علیه السـلام روایت کرد که فرمود: اگر در حـال نمـاز روی لباست خونی دیـدی که پیش از نمـاز آن را ندیـده بودی، نمـازت را تمـام کن و بعـد از نماز آن را بشوی. فرمود: و اگر آن را پیش از نماز دیده و نشسـته بودی و بعد آن را در حال نماز دیدی نمازت را رها کن و آن را بشوی و نمازت را اعاده کن. - . السرائر : ۴۷۳

–

**[ترجمه]

بیان

یـدل ظاهرا علی أن الجاهل إذا رأی فی أثناء الصـلاه لا یسـتأنف و لا یطرح بل یتم الصـلاه فیه و یحمل علی ما إذا لم یکن علیه غیره أو لم یکن له ثوب غیره أصلا و علی أن الناسی إذا رأی فی الأثناء یستأنف و سیأتی تفصیل القول فیه.

**[ترجمه]این روایت ظاهراً بر این دلالت دارد که اگر جاهل در حال نماز خون را دید، نماز را از سر نمی گیرد و لباسـش را درنمی‌آورد، بلکه نمـاز را در آن تمـام می نمایـد، که حمـل بر زمـانی می شـود که غیر از خون چیز دیگری نباشـد و یـا اینکه شخص غیر از این لبـاس، لباس دیگری نـدارد، و ناسـی اگر خون را در حال نماز دیـد بایـد نماز را از سـر بگیرد. در این مورد مفصل بحث خواهیم کرد.

**[ترجمه]

«۵»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُکَیْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ أَعَارَ رَجُلًا ثَوْباً فَصَلَّی فِیهِ وَ هُوَ لَا یُصَلِّی فِیهِ قَالَ لَا یُعْلِمُهُ

ص: ۲۶۶

۱– ۱. فقه الرضا ص ۳.

۲– ۲. فقه الرضا ص ۶.

۳– ۳. السرائر ص ۴۷۳.

قُلْتُ فَإِنْ أَعْلَمَهُ قَالَ يُعِيدُ(١).

**[ترجمه]قرب الاسناد: عبدالله بن بكير گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که لباسی را به مردی عاریه داده و آن مرد با آن لباس نماز خوانده است، در حالی که صاحب لباس خودش با آن لباس نماز نمی خواند. فرمود: این را به او اعلام نکند. گفتم: اگر اعلام کرد؟ فرمود: آن مرد نمازش را باید اعاده کند. - . قرب الاسناد : ۷۹ چاپ سنگی، ۱۰۳ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره أن قول المالک بالنجاسه و غیرها معتبر مقبول و یدل علی أنه لا یلزم إعلام الجاهل بشی ء لا یجوز له مع علمه و یدل علیه أیضا

مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ فِي الصَّحِيحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَرَى فِي ثَوْبِ أَخِيهِ دَماً وَ هُوَ يُصَلِّي قَالَ لَا يُؤْذِيهِ وَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ لَا يُؤْذِنْهُ حَتَّى يَنْصَرِفَ (٢).

و أما الأمر بالإعاده مع الإعلام فلعله محمول علی الاستحباب أو علی ما إذا صلی بعد الإخبار و إن کان بعیدا لما ستعرف من عدم إعاده الجاهل و لما رواه

الشَّيْخُ فِي الصَّحِيحِ عَنِ الْعِيصِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ رَجُلٍ صَلَّى فِي ثَوْبِ رَجُلٍ أَيَّاماً ثُمَّ إِنَّ صَاحِبَ الثَّوْبِ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ لَا يُصَلَّى فِيهِ قَالَ لَا يُعِيدُ شَيْئاً مِنْ صَلَاتِهِ (٣).

و قال فی التذکره لو استعار ثوبا و صلی فیه ثم أخبره المالک بنجاسته لم تجب علیه الإعاده خصوصا إذا خرج الوقت عملا بالأصل و لأن قول الغیر لا یقبل فی حقه و لصحیحه العیص.

**[ترجمه]ظاهر روایت این است که اعلام صاحب لباس به نجاست و غیر آن معتبر و قابل قبول است، و دلالت دارد که لازم نیست به کسی که جاهل به چیزی است که در نماز برایش جایز نیست، - با اینکه حکم آن را می‌داند - آن چیز را اعلام کنند. روایت زیر هم بر همین امر دلالت دارد:

شیخ به سند صحیح از محمد بن مسلم از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت می کند که گفت: از ایشان سؤال کردم که مردی روی لباس برادرش که در حال نماز است خون می بیند؛ فرمود: اذیتش نکند! و در بعضی نسخه ها آمده است: به او نگوید تا نمازش تمام شود. - . التهذیب ۱ : ۲۳۹ -

امّا امر به اعاده در صورت اِعلام، چه بسا حمل بر استحباب یا حمل بر زمانی شود که پس از اینکه به او خبر دادند نماز بخواند، اگرچه بعید است، چنانچه خواهی دانست که جاهل نیاز به اعاده کردن ندارد. و نیز به دلیل روایتی که شیخ به سند

صحیح از عیص نقل کرده که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که چندین روز با لباس شخص دیگری نماز خوانده است، آنگاه صاحب لباس به او خبر می دهد که خودش در آن نماز نمی خواند، فرمود: هیچ کدام از نمازهایش را اعاده نکند. - . همان -

ودر تذکره گوید: اگر لباسی را عاریه گرفت و با آن نماز خواند و بعد صاحب لباس به او خبر داد که لباس نجس بوده، واجب نیست اعاده کند به خصوص اگر وقت هم گذشته باشد. به دلیل عمل به اصل و اینکه قول غیر در حق وی قابل قبول نیست، و نیز به دلیل صحیحه عیص.

**[ترجمه]

«۶»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: مَنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ نَجِسٍ فَلَمْ يَذْكُرْهُ إِلَّا بَعْدَ فَرَاغِهِ فَلْيُعِدْ صَلَاتَهُ (۴).

**[ترجمه]نوادر راوندی: حضرت موسی بن جعفر علیه السلام از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که علی علیه السلام فرمود: هر کس در لباس نجسی نماز بخواند و پس از نماز یادش بیاید که نجس بوده، باید نمازش را اعاده کند. - . نوادر راوندی : آن را نیافتیم. -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی إعاده الناسی و یحمل علی الوقت أو علی الاستحباب کما سیأتی.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که شخصِ ناسی باید نمازش را اعاده کند، و البته بر بقای وقت یا بر استحباب حمل می شود، چنانچه خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۷»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّهُ أَصَابَ ثَوْبِي دَمٌ مِنَ الرُّعَافِ أَوْ غَيْرِهِ أَوْ شَيْ ءٌ مِنْ مَنِيٍّ فَعَلَّمْتُ أَثَرَهُ إِلَى أَنْ أُصِيبَ لَهُ مَاءً فَأَصَبْتُ الْمَاءَ وَ قَدْ حَضَرَتِ الصَّلَاةُ

١- ١. قرب الإسناد ص ٧٩ ط حجر ص ١٠٣ ط نجف.

٢- ٢. التهذيب ج ١ ص ٢٣٩.

٣- ٣. التهذيب ج ١ ص ٢٣٩.

۴- ۴. نوادر الراونديّ: لم نجده.

وَ نَسِيتُ أَنَّ بِثَوْبِي شَيْئاً فَصَلَّيْتُ ثُمَّ إِنِّي ذَكَرْتُ بَعْدُ قَالَ تُعِيدُ الصَّلَاةَ وَ تَغْسِلُهُ قَالَ قُلْتُ فَإِنْ لَمْ أَكُنْ رَأَيْتُ مَوْضِعَهُ وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ قَدْ أَصَابَهُ فَطَلَبْتُهُ فَلَمْ أَقْدِرْ عَلَيْهِ فَلَمَّا صَلَّيْتُ وَجَدْتُهُ قَالَ تَغْسِلُهُ وَ تُعِيدُ قَالَ قُلْتُ فَإِنْ ظَنَنْتُ أَنَّهُ قَدْ أَصَابَهُ وَ لَمْ أَتَيَقَّنْ ذَلِكَ فَنَظَرْتُ فَلَمْ أَرَ شَيْئاً ثُمَّ طَلَبْتُ فَرَأَيْتُهُ فِيهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ قَالَ تَغْسِلُهُ وَ لَا تُعِيدُ الصَّلَاةَ قَالَ قُلْتُ وَ لِمَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّكَ كُنْتَ عَلَى يَقِينٍ مِنْ نَظَافَتِهِ ثُمَّ شَكَكْتَ فَلَيْسَ يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَنْقُضَ الْيَقِينَ بِالشَّكِّ أَبَداً قُلْتُ فَإِنِّي قَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ أَصَابَهُ وَ لَمْ أَدْرِ أَيْنَ هُوَ فَأَغْسِلَهُ قَالَ تَغْسِلُ مِنْ ثَوْبِكَ النَّاحِيَةَ الَّتِي تَرَى أَنَّهُ أَصَابَهَا حَتَّى تَكُونَ عَلَى يَقِينٍ مِنْ طَهَارَتِهِ قَالَ قُلْتُ فَهَلْ عَلَيَّ إِنْ شَكَكْتُ فِي أَنَّهُ أَصَابَهُ شَيْءٌ أَنْ أَنْظُرَ فِيهِ فَأُقَلِّبَهُ قَالَ لَا وَ لَكِنَّكَ إِنَّمَا تُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ تُذْهِبَ الشَّكَّ الَّذِي وَقَعَ فِي نَفْسِكَ قَالَ قُلْتُ فَإِنِّي رَأَيْتُهُ فِي ثَوْبِي وَ أَنَا فِي الصَّلَاةِ قَالَ تَنْقُضُ الصَّلَاةَ وَ تُعِيدُ إِذَا شَكَكْتَ فِي مَوْضِعٍ مِنْهُ ثُمَّ رَأَيْتَهُ فِيهِ وَ إِنْ لَمْ تَشُكَّ ثُمَّ رَأَيْتَهُ رَطْباً قَطَعْتَ وَ غَسَلْتَهُ ثُمَّ بَنَيْتَ عَلَى الصَّلَاةِ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي لَعَلَّهُ شَيْءٌ وَقَعَ عَلَيْكَ فَلَيْسَ لَكَ أَنْ تَنْقُضَ بِالشَّكِّ الْيَقِينَ (1).

**[ترجمه]علل الشرائع: زراره گفت: به امام باقر علیه السلام گفتم: لباسم به مقداری خون در اثر خون دماغ یا غیر آن و یا مقداری منی آغشته شد، پس جای آن را علامت گذاشتم تا به آب برسم، و به آب هم رسیدم، امّا وقت نماز شد و فراموش کردم که لباسم نجس است و بعداً یادم آمد؛ فرمود: نماز را اعاده کن و لباست را هم بشوی. زراره گوید: گفتم: حال اگر جای آن را ندیدم امّا می دانستم که برخورد داشته و نتوانستم جای آن را پیدا کنم و بعد از نماز آن را یافتم چطور؟ فرمود: لباس را می شویی و نماز را اعاده می کنی.

زراره گوید: گفتم: اگر ظن به برخورد آن داشتم و به آن یقین پیدا ننمودم و نگاه کردم و چیزی ندیدم، و بعد از نماز که گشتم جای آن را یافتم چطور؟ فرمود: لباس را می شویی و نماز را اعاده نمی کنی. گوید: گفتم: چرا؟ فرمود: زیرا به نظافت لباست یقین داشتی و بعد شک کردی، و هیچ گاه درست نیست که با شک، یقینت را نقض کنی. گفتم: من یقین پیدا کردم که برخورد داشته و جایش را نمی دانستم تا آن را بشویم! فرمود: همان قسمت از لباس را که می بینی برخورد داشته بشوی تا نسبت به طهارت آن به یقین برسی. گوید: گفتم: پس آیا هرگاه شک کردم که چیزی به لباسم خورده باید در آن نگاه کنم و آن را زیر و رو نمایم؟ فرمود: نه، امّا با این کار شکّی را که در دلت افتاده برطرف می کنی! گوید: گفتم: من آن نجاست را در حال نماز روی لباسم دیدم! فرمود: اگر در مورد جایی از لباس شک داشتی و بعد آن را در لباس دیدی، نماز را رها و اعاده می کنی، و اگر شک نکرده بودی و بعد آن را دیدی در حالی که هنوز رطوبت داشت نماز را قطع می کنی، لباس را می شویی آنگاه به نماز مشغول می شوی، چون واقعاً نمی دانی شاید چیزی روی تو افتاده باشد، پس نباید با شک، یقین را نقض کنی. - . علل الشرائع ۲ : ۴۹، التهذیب ۱ : ۱۹۹، الاستبصار ۱ : ۹۱ -

**[ترجمه]

توضیح

قوله علیه السلام لأنک کنت علی یقین إلخ أقول یحتمل هذا الکلام وجهین الأول أن یکون المعنی أنک لما کنت أولا علی یقین من طهاره الثوب أی قبل أن تظن أنه أصابته نجاسه و المراد بقوله ثم شککت الظن الذی حصل له ثم انقلب الظن بالشک بعد النظر و لا عبره بهذا الشک بعد علم الطهاره فقد صلیت فی ثوب محکوم بطهارته شرعا فلا یلزمک الإعاده بطریان العلم بعد

الصلاه بکون الثوب نجسا حاله الصلاه فیومئ إلی إجزاء صلاه تکون ظاهرا موافقه للأمر

ص: ۲۶۸

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۹، و رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۱۹۹. الاستبصار ج ۱ ص ۹۱.

و إن ظهر خلافه.

الثانى أن يكون المراد بحاله اليقين مجموع حالتى اليقين و الظن السابقتين و بحاله الشک حاله الرؤيه أى كنت سابقا على يقين من الطهاره و بعد الظن و التفحص لم يزل ذلک اليقين و صليت على تلک الحاله ثم شككت بعد الرؤيه فى أنه هل كان حاله الصلاه الثوب نجسا أو طرأت النجاسه بعد حين الرؤيه فلا يحكم بمجرد الشک ببطلان الصلاه و على هذا لا يدل على عدم إعاده الجاهل بل إيماء إلى الإعاده و لا يخفى أن الأول أظهر.

و قال الشيخ البهائى قدس سره ما تضمنه من قوله عليه السلام تعيد الصلاه و تغسله يدل بإطلاقه على ما ذهب إليه الثلاثه قدس الله أرواحهم من أن من علم بالنجاسه ثم نسيها و صلى ثم ذكر فعليه الإعاده فى الوقت و خارجه و به قال ابن حمزه و العلامه و شيخنا الشهيد

و نقل ابن إدريس على ذلک الإجماع و قال لو لا الإجماع لما صرت إليه و يؤيد ذلک إطلاقه عليه السلام الإعاده فى بعض الأخبار و الشيخ فى الإستبصار جمع بين هذه الأخبار بحمل ما تضمن الإعاده على أن المراد به مع بقاء الوقت و ما تضمن عدمها على ما إذا خرج الوقت و هو غير بعيد و قول زراره فإن ظننت أنه قد أصابه إلى آخره و قوله عليه السلام لأنک كنت على يقين من طهارتک ثم شككت ربما استفيد منه أن ظن النجاسه لا يقوم مقام العلم و أن الظن قد يطلق عليه اسم الشک و ليس بشى ء فإن قول زراره فنظرت فلم أر شيئا يعطى تغير ذلک الظن و قوله عليه السلام ثم شككت ينبئ عن انقلاب ذلک الظن بسبب عدم الرؤيه شكا.

و قد دل هذا الحديث على أن من شک فى أن النجاسه هل أصابت ثوبه فليس عليه أن ينظر إلى الثوب و يستعلم الحال ليصير على يقين من أمره بل يستصحب طهاره الثوب إلى أن يتحقق ما يزيلها و المراد أن هذا التفحص ليس أمرا واجبا عليه بحيث يعاقب على تركه و الظاهر أنه لو تفحص لاستعلام الحال تحصيلا لليقين و احتياطا لأمر الدين و اهتماما بشأن العباده لكان مثابا و متمثلا لقوله

دع ما یریبک إلی ما لا یریبک.

و اعلم أن بعض الأصحاب جعل ما تضمنه هذا الحدیث من قول زراره فإنی رأیته فی ثوبی و أنا فی الصلاه و قوله علیه السلام فی جوابه تنقض الصلاه دالا علی أن من علم النجاسه فی ثوبه ثم نسیها و رآها فی أثناء الصلاه فإنه یقطع الصلاه و هو مبنی علی أن هذا القول من زراره مندرج تحت قوله فی أول الحدیث أصاب ثوبی دم من الرعاف أو غیره إلی قوله و نسیت أن بثوبی شیئا و أن قوله علیه السلام تنقض الصلاه منقطع عن قوله و تعید إذا شککت إلی آخره.

و هو کما تری فإن الظاهر أن هذا القول من زراره غیر مندرج تحت کلامه ذلک و لا منخرط فی سلکه و أن قوله علیه السلام تنقض الصلاه غیر منقطع عن قوله و تعید إذا شککت بل هو مرتبط به و ظنی أن هذا القول من زراره إن جعل مرتبطا بما قبل فلیجعل مرتبطا بقوله فهل علی إن شککت فکأنه قال إذا شککت قبل الصلاه فی إصابته ثوبی ثم رأیته فیه و أنا فی الصلاه فما الحکم فأجابه علیه السلام بأنه إذا سبق شکک فی موضع من الثوب أنه أصابه نجاسه ثم رأیتها و أنت فی الصلاه فانقض الصلاه و أعدها و إن لم یکن سبق منک شک فی إصابه النجاسه و کنت خالی الذهن من ذلک ثم رأیته علی وجه یحتمل تجدده فی ذلک الوقت قطعت الصلاه و غسلته ثم بنیت و لعل بعض الشقوق الأخر المحتمله کان زراره عالما بها فلذلک سکت علیه السلام عن التعرض لها انتهی.

و قال الشهید طاب ثراه فی الذکری و لو قیل لا إعاده علی من اجتهد قبل الصلاه و یعید غیره أمکن لما رواه مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ (۱)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ذَکَرَ الْمَنِیَّ فَشَدَّدَهُ وَ جَعَلَهُ أَشَدَّ مِنَ الْبَوْلِ ثُمَّ قَالَ إِنْ رَأَیْتَ الْمَنِیَّ قَبْلَ أَوْ بَعْدَ مَا تَدْخُلُ فِی الصَّلَاهِ فَعَلَیْکَ إِعَادَهُ الصَّلَاهِ فَإِنْ أَنْتَ نَظَرْتَ فِی ثَوْبِکَ فَلَمْ تُصِبْهُ ثُمَّ صَلَّیْتَ

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۷۲ و ۹۹.

فِيهِ ثُمَّ رَأَيْتَهُ بَعْدُ فَلَا إِعَادَةَ عَلَيْكَ وَ كَذَا الْبَوْلُ إِنْ لَمْ يَكُنْ إِحْدَاثَ قَوْلٍ ثَالِثٍ.

**[ترجمه]من می گویم کلام امام «زیرا به نظافت لباست یقین داشتی... تا آخر» احتمال دو وجه را دارد:

وجه اول این است که معنا چنین باشد: هرگاه در ابتدا یقین به طهارت لباس داری یعنی پیش از اینکه ظن به برخورد نجاست پیدا کنی... و مقصود از «سپس شک کردی» ظنّی است که برای او حاصل شده و پس از بررسی و نگاه کردن در لباس به شک تبدیل گردیده است که چنین شکّی پس از وجود علم به طهارت اعتبار ندارد، زیرا در لباسی نماز خوانده ای که شرعاً محکوم به طهارت است پس لازم نیست وقتی بعد از نماز به علم رسیدی، نماز را به خاطر اینکه لباست در حال نماز نجس بوده اعاده کنی، پس اشاره به کفایت (اِجزاء) نمازی دارد که ظاهرا موافق با امر است، اگرچه خلاف آن ظاهر شد.

وجه دوم: مقصود از حال یقین، مجموع یقین و ظنّ سابق است، و مقصود از حال شک، دیدن است، یعنی قبلاً یقین به طهارت داشتی و پس از ظنّ و بررسی لباس همواره آن یقین بر جای خود باقی بود و با آن حال نماز خواندی، آنگاه با دیدن، در این شک کردی که آیا در حال نماز، لباس نجس بوده است یا اینکه نجاست بعد از دیدن عارض گردیده؟! پس به صِرف شک، حکم نماز به بطلان نمی شود. بنابراین این روایت دلالت بر عدم اعاده جاهل ندارد، بلکه به اعاده اشاره دارد، و مخفی نیست که اظهر همان اوّلی است .

مرحوم شیخ بهایی گفته است: مضمون سخن امام علیه السلام «نماز را اعاده می کنی و لباس را می شویی» با اطلاقی که دارد، بر همان نظر سه بزرگوار (قدس الله ارواحهم) دلالت دارد که فرمودند هر کس علم به نجاست پیدا کند سپس فراموش نماید و نماز بخواند، آنگاه یادش بیاید چه در وقت و چه در خارج وقت باید نماز را اعاده کند. ابن حمزه، علّامه و شیخ شهید نیز همین نظر را دارند. مرحوم ابن ادریس بر این مطلب، نقلِ اجماع کرده و گفته است: اگر اجماع بر این حکم نبود، من مطابق آن فتوا نمی دادم. مؤید آن حکم آن حضرت علیه السلام در بعضی روایات به اعاده به طور مطلق است. شیخ در استبصار بین روایات به این صورت جمع کرده که روایاتِ متضمّن اعاده را حمل بر اراده بقای وقت نموده و روایاتِ متضمّن عدم اعاده را بر خروج وقت حمل کرده، که البته بعید نیست. شاید از کلام زراره «پس اگر ظن به برخورد آن داشتم... تا آخر» و کلام امام علیه السلام «زیرا ابتدا به طهارت خود یقین داشتی و بعداً شک کردی» این گونه استفاده شود که ظنّ به نجاست جانشین علم نیست، و گاهی اسم شک بر ظن هم اطلاق می گردد که تأثیر و فایده ای ندارد. پس کلام زراره «نگاه کردم و چیزی ندیدم» بیانگر این است که آن ظن تغییر یافته، و کلام امام علیه السلام «سپس شک کردی» از تبدیل آن ظن به شک، به سبب عدم دیدن خبر می دهد.

روایت فوق دلالت دارد که هر کس شک کرد که آیا نجاست به لباسش برخورد کرد یا نه، لازم نیست به لباس نگاه کند و آن را بررسی نماید تا به یقین برسد، بلکه طهارت لباس را استصحاب می کند تا زمانی که چیزی آن طهارت را زایل گرداند. مقصود این است که این بررسی و تفحص امر واجبی بر او نیست که اگر آن را ترک کرد مورد عقاب واقع شود. و ظاهر آن است که اگر برای تحصیل یقین و دانستنِ وضعیت لباس و احتیاط در امر دین و اهتمام به عبادت، لباس را بررسی کرد مشمول ثواب خواهد بود و به روایت «شک را رها کن و به دنبال یقین باش» عمل کرده است.

و بدان که بعضی از فقهای شیعه، کلام زراره در این روایت را که گفت «من آن را درحال نماز روی لباسم دیدم» و کلام امام علیه السلام در پاسخ آن که فرمود «نماز را رها می کنی» دال براین دانسته‌اند که هر کس می دانست لباسش نجس شده، آنگاه فراموش کرد و در حال نماز آن را دید باید نماز را قطع کند. این سخن بر این مبنا است که کلام زراره مندرج در قول خودش در اول روایت است که گفت «به لباس من خونی از دماغ یا غیر آن برخورد کرده... و فراموش کردم که لباسم نجس است»، و کلام امام علیه السلام «نماز را رها می کنی» ارتباطی با «و اگر شک کردی نماز را اعاده می کنی...» ندارد.

همان طور که می بینید اشکال این سخن واضح است، زیرا ظاهر آن است که این کلام زراره مندرج در آنکه ایشان گفته و حتی در سیاق آن هم نیست، و سخن امام «نماز را رها می کنی» بی ربط با «و اگر شک کردی نماز را اعاده می کنی» نمی باشد، بلکه کاملاًـ در ارتباط است. من گمان می کنم اگر این قول زراره مرتبط به ما قبل قرار داده شود، پس باید با «پس آیا اگر شک کردم باید...» نیز مرتبط باشد، یعنی مثل اینکه گفته است: اگر در برخورد نجاست با لباسم شک کردم و بعد نجاست را در حال نماز روی لباس دیدم چه حکمی دارد؟ پس امام علیه السلام پاسخ داده اند که اگر قبلاً شک کردی که نجاستی به لباست رسیده یا نه و بعداً در حال نماز نجاست را دیدی نماز را رها و اعاده کن، و اگر قبلاً شکّی نداشتی و در این مورد چیزی در ذهنت نبود و بعداً نجاست را به صورتی دیدی که احتمال می رفت در همان وقت (یعنی در حال نماز) به لباست رسیده باشد، نماز را رها می کنی، لباست را می شویی و برمی گردی و ادامه نماز را می خوانی. و چه بسا مسئله شقوق احتمالیِ دیگری هم دارد که زراره حکم آنها را می دانسته و به همین دلیل امام علیه السلام دیگر به آنها نپرداخته اند. پایان.

مرحوم شهید در الذکری می فرماید: اگر گفته شود کسی که قبل از نماز تلاش کرده، نیاز به اعاده ندارد، امّا غیر از او (یعنی کسی که قبل از نماز بررسی و تفحص نکرده است) باید اعاده کند، ممکن است این سخن به استناد روایت زیر باشد: محمد بن مسلم - . التهذیب ۱ : ۷۲ و ۹۹ - از امام صادق علیه السلام روایت می کند که امام در مورد مَنی بحث فرمود و بر [نجاست] آن تأکید کرد و آن را از ادرار هم نجس تر دانست، آنگاه فرمود: اگر قبل یا بعد از آنکه نماز را شروع کردی، منی دیدی، باید نماز را اعاده کنی، و اگر به لباست نگاه کردی و منی در آن نیافتی و نماز خواندی و بعد آن را دیدی نیاز نیست اعاده کنی. ادرار هم - اگر این سخن مشمول ایجاد قول سوم نباشد - نیز چنین است.

**[ترجمه]

أقول

قد مر بعض القول منا فيه في كتاب الطهاره(۱).

**[ترجمه]ما در این زمینه مقداری در کتاب طهارت بحث کردیم. - . ر.ك: ۸۰: ۱۲۴ و ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، وَ كِتَابُ الْمَسَائِلِ، بِسَنَدَيْهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ احْتَجَمَ فَأَصَابَ ثَوْبَهُ دَمٌ فَلَمْ يَعْلَمْ بِهِ حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ كَيْفَ يَصْنَعُ قَالَ إِنْ كَانَ رَآهُ فَلَمْ يَغْسِلْهُ فَلْيَقْضِ جَمِيعَ مَا فَاتَهُ عَلَى قَدْرِ مَا كَانَ يُصَلِّي وَ لَا يَنْقُصُ مِنْهَا شَيْ ءٌ وَ إِنْ كَانَ رَآهُ وَ قَدْ صَلَّى فَلْيَعْتَدَّ بِتِلْكَ الصَّلَاهِ ثُمَّ لْيَغْسِلْهُ (۲).

**[ترجمه]قُرب الاِسناد، کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره مردی پرسیدم که حجامت کرده و مقداری خون به لباسش رسیده اما تا روز بعد متوجه آن نشده است، چه باید بکند؟ فرمود: اگر آن را دیده بود و نشُسته بود باید همه نمازهایی که از او فوت شده، به مقداری که می‌خوانده قضا نماید و چیزی کم نگذارد. و اگر آن را بعد از نماز دیده، آن نمازش صحیح است و بعداً لباسش را می شوید. - . قرب الاسناد : ۹۵ چاپ سنگی، ۱۲۵ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

يستفاد منه بظاهره إعاده العامد و الناسى فى الوقت و خارجه و عدم إعاده الجاهل مطلقا و جمله القول فيه أنه لا خلاف فى العامد العالم بعدم جواز الصلاه فى الثوب النجس أنه يعيد فى الوقت و خارجه إن لم تكن النجاسه من المستثنيات و أما العامد الجاهل للحكم فالمشهور فيه أيضا ذلك و فيه إشكال و إن كان العمل بالمشهور أحوط بل أقوى.

و أما الناسى فذهب الشيخ فى أكثر كتبه و المفيد و المرتضى و ابن إدريس إلى الإعاده فى الوقت و خارجه و حكى عن الشيخ فى بعض أقواله عدم وجوب الإعاده مطلقا و مال إليه فى المعتبر و ذهب فى الإستبصار إلى أنه يعيد فى الوقت دون خارجه جمعا بين الأخبار كما عرفت و الأحوط الأول و الثانى لعله أقوى

ص: ۲۷۱

۱- ۱. راجع ج ۸۰ ص ۱۲۴- ۱۲۵.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۹۵ ط حجر، ۱۲۵ ط نجف: و وجه الحديث- مع ما سبق فى ذيل قوله تعالى« وَ ثِيابَكَ فَطَهِّرْ وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ» أن طهاره الثوب و البدن من سنن الصلاه فلا تبطل الصلاه بالاخلال به الا عمدا- أن الذى علم بنجاسه الثوب و البدن ثمّ نسى و صلى بالنجاسه، كالعامد حيث أهمل طهارته حين علم بالنجاسه حتّى نسيه. و فى الموثق عن سماعه قال: سألت أبا عبد اللّه(ع) عن الرجل يرى فى ثوبه الدم فينسى أن يغسله حتّى يصلى، قال: يعيد صلاته، كى يهتم بالشى ء إذا كان فى ثوبه، عقوبه لنسيانه، قلت: فكيف يصنع من لم يعلم؟ أ يعيد حين يرفعه؟ قال: لا، و لكن يستأنف.

إذ يمكن حمل أخبار الإعاده على الاستحباب.

و أما الجاهل للنجاسه إذا لم يعلم إلا بعد الصلاه فالمشهور عدم الإعاده مطلقا و قال الشيخ فى المبسوط يعيد فى الوقت خاصه و ظاهرهم الاتفاق على عدم وجوب القضاء إذا علم بها بعد الوقت و نقل فى المهذب عليه الإجماع و ربما ظهر من عباره المنتهى تحقق الخلاف فيه أيضا و الأظهر عدم الإعاده مطلقا.

و لو وجد فى ثوبه أو جسده نجاسه و هو فى الصلاه فإما أن يعلم سبقها على الصلاه أم لا- أما الأول فقد صرح الشيخ فى المبسوط و النهايه و الفاضلان و من تبعهم بأنه يجب عليه إزاله النجاسه أو إلقاء الستر النجس و ستر العوره بغيره مع الإمكان و إتمام الصلاه و إن لم يمكن إلا بفعل المبطل كالفعل الكثير و الاستدبار بطلت صلاته و استقبلها بعد إزاله النجاسه.

قال فى المعتبر و على قول الشيخ الثانى يستأنف و أشار بالقول الثانى إلى ما نقله عن المبسوط من إعاده الجاهل الذى لم يعلم بالنجاسه حتى فرغ من صلاته فى الوقت.

و قال السيد فى المدارك و يشكل بمنع الملازمه إذ من الجائز أن تكون الإعاده لوقوع الصلاه بأسرها مع النجاسه فلا يلزم مثله فى البعض و بأن الشيخ قطع فى المبسوط بوجوب المضى فى الصلاه مع التمكن من إلقاء الثوب و ستر العوره بغيره مع حكمه فيه بإعاده الجاهل فى الوقت.

و قد اختلف الروايات فى ذلك فمقتضى روايتى زراره و محمد بن مسلم المتقدمتين تعين القطع مطلقا سواء تمكن من إلقاء الثوب و ستر العوره بغيره أم لا

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ (۱)

فِي الْحَسَنِ قَالَ: قُلْتُ لَهُ الدَّمُ يَكُونُ فِي الثَّوْبِ عَلَيَّ وَ أَنَا فِي الصَّلَاةِ قَالَ وَ إِنْ رَأَيْتَهُ وَ عَلَيْكَ ثَوْبٌ غَيْرُهُ فَاطْرَحْهُ وَ صَلِّ وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ عَلَيْكَ

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۷۲.

غَیْرُهُ فَامْضِ فِی صَلَاتِکَ وَ لَا إِعَادَهَ عَلَیْکَ.

و یـدل علی عدم إعاده الجاهل إن علم فی الأثناء و کذا صـحیحه ابن سـنان (۱) السابقه و یدل هذا علی جواز إتمام الصـلاه فی الثوب إن لم یکن علیه غیره و یمکن حمله علی ما إذا لم یکن له غیره.

و قال بعض المحققین الجمع بین الروایات یتحقق بحمل ما تضمن الأمر بالاستئناف علی الاستحباب و إن جاز المضی فی الصلاه مع طرح الثوب النجس إذا کـان علیه غیره و إلاـ مضـی مطلقـا و لاـ بـأس بالمصـیر إلی ذلک و إن کان الاستئناف مطلقا أولی و أحوط.

و أما الثانی هو أن لا یعلم السـبق فالأظهر وجوب طرح النجاسه أو غسـلها و إتمام الصـلاه ما لم یکثر الفعل و إلا استأنف و جعل فی المعتبر وجوب الاستئناف هنا مبنیا علی القول بإعاده الجاهل فی الوقت و الإشکال فی هذا البناء أکثر من السابق.

و لو صـلی ثم رأی النجاسه و شک هل کانت علیه فی الصـلاه أم لا فالصـلاه ماضیه قال فی المنتهی لا نعرف فیه خلافا بین أهل العلم و لو علم بالنجـاسه السـابقه فی أثناء الصـلاه عنـد تضـیق الوقت عن الإزاله و الاستئناف فقـد قطع الشـهید فی البیان بوجوب الاستمرار و مال إلیه فی الذکری و المسأله مشکله و لعل الأحوط الصلاه مع النجاسه و القضاء بعد الإزاله.

ثم اعلم أن الظـاهر من الأـدله أن الجاهـل و الناسـی فی سائر الشـروط حکمهما عـدم الإعاده فی الوقت و خارجه کالمصـلی فی المیته أو الحریر أو جلـد ما لا یؤکل لحمه أو الساجد علی النجس أو ما لا یصح السـجود علیه أو المصـلی مکشوف العوره و غیر ذلک إلا فی استقبال القبله فإن فیه کلاما سیأتی.

۱- ۱. نقلا من السرائر تحت الرقم: ۴.

**[ترجمه]از ظاهر این روایت استفاده می شود که هم عامد و هم ناسی در وقت و خارج وقت باید اعاده کنند، امّا جاهل مطلقاً نیاز به اعاده ندارد. خلاصه کلام این که در مورد وجوب اعاده نماز – چه در وقت و چه در خارج وقت – بر شخص عامِدِ عالم به اینکه نماز در لباس نجس جایز نیست، فقها اختلاف ندارند، البته اگر نجاست جزء موارد استثنا شده نباشد. امّا در مورد عامِدی که علم به حُکم ندارد مشهور همین است ولی اشکال دارد، اگرچه عمل به مشهور احوط بلکه اقوی است.

امّا در مورد ناسی؛ شیخ در بیشتر کتاب‌های خود، مفید، سید مرتضی و ابن ادریس قائل به اعاده هستند چه در وقت و چه در خارج وقت. و از شیخ حکایت شده که در بعضی اقوالش قائل به مطلقِ عدم وجوب اعاده بوده است. در معتبر نیز به همین نظر تمایل دارد، و در استبصار می گوید: باید در وقت اعاده کند اما در خارج وقت نیاز به اعاده نیست، به دلیل جمع بین روایات، چنانچه دانستی؛ و احوط قول اوّل است، و چه بسا قول دوم اقوی باشد، زیرا می توان روایات اعاده را حمل بر استحباب کرد.

امّا جاهل به نجاست اگر به نجاست علم پیدا نکرد تا نمازش تمام شد، مشهور عدم اعاده است مطلقاً. شیخ در مبسوط می فرماید: تنها در وقت اعاده کند، و ظاهر سخنان فقها متّفقاً این است که اگر بعد از وقت به علم رسید، قضا واجب نیست. در مهذّب بر آن نقل اجماع کرده، و از عبارت منتهی این گونه بر می آید که در آن اختلاف نظر هم هست و اظهر عدم اعاده می باشد مطلقاً.

اگر نمازگزار در حال نماز نجاستی در لباس یا بدن خود یافت، دو صورت دارد: یا می داند که قبل از نماز نجاست بوده، یا نمی داند. شیخ در مبسوط و النهایه، و فاضلان (علامه و محقق) و تابعان آنها تصریح کرده اند که ازاله نجاست یا انداختن ساترِ نجس و ستر عورت با غیر آن، در صورت امکان، و تمام کردنِ نماز واجب است، و اگر این کار بدون ارتکابِ مبطل مانند فعل کثیر و پشت به قبله شدن ممکن نبود، نمازش باطل است و بعد از ازاله نجاست نمازش را رو به قبله می خواند.

در معتبر می فرماید: بنا بر قول دوم شیخ، باید نماز را از سر بگیرد. و مقصودش از قول دوم همان است که از مبسوط نقل کرده، یعنی اعاده جاهلی که از نجاست خبر ندارد و بعد از نماز و داخل وقت به آن علم پیدا می کند.

سید در مدارک گوید: اشکال در اینجاست که ملازمه وجود ندارد، زیرا ممکن است که حکم به اعاده به خاطر وقوع تمام نماز همراه با نجاست باشد، پس چنین حکمی در وقوع بعضی از نماز همراه با نجاست لازم نمی آید. همچنین شیخ در مبسوط قطع پیدا کرده که در صورت امکان باید نماز را ادامه دهد و لباس را بیرون آورد و عورت را با ساتر دیگری بپوشاند، در حالی که در همانجا حکم کرده که جاهل اگر در داخل وقت به علم رسید باید اعاده نماید .

روایات در این باب متفاوت است، پس مقتضای دو روایت زراره و محمد بن مسلم که گذشت، مطلقاً تعیّن قطع نماز می باشد، خواه بتواند لباس را بیرون آورد و عورت را با ساتر دیگری بپوشاند و خواه نتواند.

محمد بن مسلم – . التهذیب ۱ : ۷۲ – در روایتی با سَنَد حَسَن می گوید: به آن حضرت گفتم: در حالی که نماز می خوانم، [می بینم که] خون روی لباسم است! فرمود: اگر وقتی آن را دیدی، لباس دیگری به تن داشتی، لباس نجس را بینداز و نماز را ادامه بده، و اگر لباس دیگری نداشتی، نماز را ادامه بده و اعاده هم لازم نیست.

این روایت دلالت دارد که اگر جاهل در حال نماز علم پیدا کرد نیاز نیست اعاده کند. همچنین صحیحه ابن سنان - . به نقل از السرائر، شماره ۴ - که گـذشت و دلالت دارد بر اینکه اگر لباس دیگری نـداشت جایز است با همان لباس نماز را تمام کند، و می توان این روایت را حمل بر زمانی کرد که لباس دیگری ندارد.

بعضـی از محقّقان گفته اند: با حمل روایاتِ شامل امر به استیناف (از سـر گیری نماز) بر استحباب، جمع بین روایات محقّق می گردد، هرچند ادامه دادنِ نماز با کنار انداختن لباس نجس - در صورتی که لباس دیگری دارد - جایز است، وگرنه مطلقاً نماز را ادامه می دهد و اشکالی هم ندارد، اگرچه استیناف مطلقاً اولی و احوط است.

امّـا صورت دوم، یعنی اینکه به وجود نجـاست پیش از نمـاز علم نـدارد، اظهر وجوب انـداختن یـا شسـتن نجاست و اتمام نماز است، البته در صورتی که موجب فعل کثیر نشود، وگرنه باید نماز را از سر بگیرد. در معتبر، وجوب استیناف در این صورت را مبنی بر قول به اعاده جاهل در وقت دانسته است، که اشکال در این بناگذاری، از مورد قبلی هم بیشتر است.

و اگر بعـد از نمـاز نجـاست را دیـد و شک کرد که آیا در نماز هم آن نجاست بوده یا نه، نمازش صـحیح است. در منتهی می گوید: در این صورت در صـحت نماز میان اهل علم اختلاف نظری سـراغ نداریم. اگر در حال نماز دانست که نجاستی از قبل روی لباسـش بـوده، و وقت هم برای پـاک کردن آن و استینـاف تنـگ بود، مرحوم شـهید در کتـاب البیـان به طور قطع فتوا به وجوب ادامه نماز داده، و در ذکری هم به همین حکم متمایل گردیده است. این مسئله مشکل است، و چه بسا احوط این باشد که نماز را با همان نجاست ادامه دهد و پس از ازاله نجاست قضا نماید.

امّـا بـدان: ظـاهر از ادلّه آن است که حکم جاهل و ناسـی در دیگر شـروط نماز این است که چه در وقت و چه در خارج وقت اعاده نکننـد، ماننـد کسـی که در پوست مُردار یا ابریشم یا پوست حیوان حرام گوشت نماز می خواند یا کسـی که روی مکان نجس یا آنچه که سجده بر آن صحیح نیست، سجده می کند یا با عورت باز نماز می خواند و غیر آن، مگر در رو به قبله بودن که در آن بحثی است که خواهد آمد .

**[ترجمه]

باب ۹ الصلاه فی النعال و الخفاف و ما یستر ظهر القدم بلا ساق

روایات

«۱»

غَیْبَهُ الشَّیْخِ، وَ الْإِحْتِجَاجُ،: فِیمَا کَتَبَ الْحِمْیَرِیُّ إِلَی النَّاحِیَهِ الْمُقَدَّسَهِ هَلْ یَجُوزُ لِلرَّجُلِ أَنْ یُصَلِّیَ وَ فِی رِجْلَیْهِ بَطِیطٌ لَا یُغَطِّی الْکَعْبَیْنِ أَمْ لَا یَجُوزُ فَخَرَجَ الْجَوَابُ جَائِزٌ(۱).

**[ترجمه]غیبه الشیخ، الاحتجاج: از جمله مکاتبات حِمیَری به امام عصر این بود که: آیا جایز است مرد در نماز «بَطیط»ی به پا کند که دو قوزک پایش را نمی پوشاند یا جایز نیست؟ جواب آمد: جایز است. - . غیبه الشیخ : ۲۴۱، الاحتجاج : ۲۷۰ -

**[ترجمه]

إیضاح

قال فی القاموس البطیط رأس الخف بلا ساق انتهی.

**[ترجمه]در قاموس در معنای «بطیط» آمده است: سَر کفش بدون ساق. پایان.

**[ترجمه]

أقول

اختلف الأصحاب فی الصلاه فیما یستر ظهر القدم و لا ساق له بحیث یغطی المفصل الذی بین الساق و القدم و شیئا من الساق و إن قل فذهب المفید فی المقنعه و الشیخ فی النهایه و ابن البراج و سلار و الفاضلان إلی التحریم إلا أن سلارا استثنی الصلاه علی الموتی و الأشهر الکراهه و استدل الأولون بعدم صلاه النبی صلی الله علیه و آله و الصحابه و التابعین فی هذا النوع و هو ممنوع و علی تقدیر التسلیم لا یدل علی التحریم و هذا الخبر یدل علی الجواز و هو أقوی و استند من حکم بالکراهه إلی الخروج عن الخلاف و ذکر الأکثر أن الحکم مختص بما یستر ظهر القدم کله و لا یبعد شموله لما یستر أکثر ظهر القدم أیضا لتمثیلهم بالشمشک و النعال السندیه فإن أکثرها لا تستر جمیع ظهر القدم و علی ما اخترنا لا جدوی فی تحقیق ذلک.

و أما ما لا یستر أکثر ظهر القدم کالنعال العربیه أو ما له ساق کالجرموق و الخف فلا خلاف فی جواز الصلاه فیها و عدم کراهتها.

**[ترجمه]فقهای شیعه در نماز با پاپوشی که پشت پا را می گیرد و ساق ندارد به طوری که مفصل بین ساق و پشت پا و مقداری - هرچند کم - از ساق را می پوشاند، اختلاف نظر دارند. مفید در مقنعه، شیخ در النهایه، ابن براج، سلار و فاضلان (علامه و محقق) قائل به تحریم هستند، امّا سلّار نماز میّت را استثنا کرده است؛ و قول اشهر کراهت می باشد. دلیل قائلان به حرمت این است که پیامبر صلی الله علیه وآله، صحابه و تابعین هیچ کدام با چنین کفشی نماز نخوانده اند، که البته این استدلال پذیرفته نیست، و به فرض پذیرفته بودن دلالت بر حرمت ندارد. روایت بالا بر جواز دلالت می کند که اقوی هم همین است. دلیلِ قائلان به کراهت، خروج از محلّ خلاف است، و اکثر گفته اند: حکم مختص به چیزی است که تمام پشت پا را بپوشاند که شمول آن بر آنچه اکثر پشت پا را بپوشاند نیز بعید نیست، زیرا «شمشک» و «نعلین سندی» را به عنوان مثال ذکر نموده اند که بیشتر آنها تمام پشت پا را نمی پوشاند، و بنابر نظری که ما برگزیدیم، تحقیق و بحث در مورد آن فایده ای ندارد.

اما کفشی که بیشترِ پشت پا را نمی پوشاند، مانند کفش‌های عربی یا کفش‌هایی که ساق ندارد مانند «جرموق» (آنچه که بر روی کفش پوشیده می‌شود) و کفش، اختلافی در جواز نماز با آن و عدم کراهت آن نیست.

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْقَدَّاحِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ كُلَّ شَيْ ءٍ عَلَيْكَ تُصَلِّي

ص: ۲۷۴

۱- ۱. غيبه الشيخ الطوسیّ: ۲۴۱، الاحتجاج: ۲۷۰.

فِيهِ يُسَبِّحُ مَعَكَ قَالَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ لَبِسَ نَعْلَيْهِ وَ صَلَّى فِيهِمَا(۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: عبدالله بن میمون قدّاح از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام روایت می کند که فرمود: هر چیزی که در نماز با خود داری، همراه با تو تسبیح می گوید! گفت: و هرگاه نماز برپا می شد رسول خدا صلی الله علیه و آله نعلینش را می پوشید و با آن نماز می خواند. - . علل الشرائع ۲ : ۲۵ -

**[ترجمه]

«۳»

الْعُيُونُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عِنْدَ رَأْسِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله صَلَّى سِتَّ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَمَانَ رَكَعَاتٍ فِي نَعْلَيْهِ (۲).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: حسن بن علی بن فضّال گوید: ابوالحسن علیه السلام را دیدم که بالای سر پیامبر صلی الله علیه و آله شش یا هشت رکعت نماز با نعلین خواند. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۷ -

**[ترجمه]

بيان

ذكره الأصحاب في استحباب الصلاه في النعل العربيه و مقتضى الروايات استحبابها في النعل مطلقا و قيل الوجه في حملها على العربيه أنها هي المتعارفه في ذلك الزمان و لعل الإطلاق أولى.

**[ترجمه]اصحاب این روایت را به عنوان دلیل بر استحباب نماز با نعلین عربی ذکر کرده اند، و مقتضای روایات، استحباب نماز با هرگونه نَعلینی است. گفته شده که دلیل حمل آن بر نعلین عربی این است که در آن زمان نعلین عربی متعارف بوده، و چه بسا اطلاق اولی باشد.

**[ترجمه]

«۴»

الْغَوَالِي، رُوِيَ فِي الْخَبَرِ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ قَالَ فِي النَّعْلَيْنِ يُصِيبُهُمَا الْأَذَى فَلْيَمْسَحْهُمَا وَ لْيُصَلِّ فِيهِمَا.

**[ترجمه]غوالی اللآلی: در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است که درباره نعلینی که به آنها آسیب می‌رسد، فرمود: پس باید آنها را پاک کند و در آنها نماز بخواند.

**[ترجمه]

«۵»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: صَلِّ فِی خُفَّیْکَ وَ فِی نَعْلَیْکَ إِنْ شِئْتَ (۳).

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۵.

۲- ۲. عیون الأخبار ج ۲ ص ۱۷ فی حدیث.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۷۷.

**[ترجمه]دعـائم الاسـلام: از امـام صادق علیه السـلام روایت شـده که فرمود: اگر خواستی با کفش و نعلینت نماز بخوان. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۷۷ -

**[ترجمه]

أبواب مكان المصلی و ما يتبعه

باب ۱ أنه جعل للنبی صلی الله علیه و آله و لأمته الأرض مسجدا

روايات

«۱»

مَعَانِی الْأَخْبَارِ، وَ الْعِلَلُ، وَ الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی وَ أَحْمَدَ بْنَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الْبَرْقِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ سَعِیدِ بْنِ جُبَیْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أُعْطِیتُ خَمْساً لَمْ یُعْطَهَا أَحَدٌ قَبْلِی جُعِلَتْ لِیَ الْأَرْضُ مَسْجِداً وَ طَهُوراً وَ نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ وَ أُحِلَّ لِیَ الْمَغْنَمُ وَ أُعْطِیتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَ أُعْطِیتُ الشَّفَاعَةَ(۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار، علل الشرائع، الخصال: سعید بن جُبَیر از ابن عباس روایت کرد و گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مرا پنج چیز عطا کرده اند که پیش از من به هیچ کس داده نشده: زمین برای من مسجد و وسیله طهارت قرار داده شد، به وسیله تَرس یاری شدم، غنیمت بر من حلال گردید، جوامع الكلم - سخنان جامع - و شفاعت به من داده شد. - . معانی الاخبار : ۵۱، علل الشرائع ۱ : ۱۲۲، الخصال ۱ : ۱۴۰ -

**[ترجمه]

بيان

جعلت لی الأرض مسجدا أی محل صلاه كما فهمه الأكثر و دلت علیه الأخبار الآتیه فأطلق السجود علی الصلاه تسمیه للكل باسم الجزء و یظهر وجه التخصیص مما سیأتی أو محل سجود فیدل علی جواز السجود علی جمیع أجزاء الأرض (۲) إلا ما أخرجه الدلیل أو الأعم منهما و طهورا أی للتیمم فیدل علی جواز التیمم علی جمیع أجزاء الأرض إلا ما خرج بالدلیل و یحتمل شموله لحجر الاستنجاء و تعفیر الإناء و تطهیر النعل و الرجل و غیرها مما مر

ص: ۲۷۶

۱- ۱. معانی الأخبار ۵۱، علل الشرائع ج ۱ ص ۱۲۲، الخصال ج ۱ ص ۱۴۰ و اللفظ و السند للخصال علی السیره المعهوده.

۲- ۲. راجع فی ذلک ج ۸۱ ص ۱۶۵- ۱۶۶.

تفصیله و نصرته بالرعب مسیره شهر أو شهرین من خصائصه المشهوره صلی الله علیه و آله قال فی النهایه فیه نصرت بالرعب مسیره شهر الرعب الخوف و الفزع کان أعداء النبی صلی الله علیه و آله قد أوقع الله فی قلوبهم الخوف منه فإذا کان بینه و بینهم مسیره شهر هابوه و فزعوا منه و حل المغنم لأن سائر الأمم کانوا یحرقون غنائم الکفار و قال فی النهایه فیه أوتیت جوامع الکلم یعنی القرآن جمع الله بلطفه فی الألفاظ الیسیره منه معانی کثیره واحدها جامعه أی کلمه جامعه و منه الحدیث فی صفته صلی الله علیه و آله أنه کان یتکلم بجوامع الکلم أی أنه کان کثیر المعانی قلیل الألفاظ.

**[ترجمه]زمین برای من مسجد شد سه معنا می تواند داشته باشد:

آن گونه که اکثر علما فهمیده اند یعنی محل نماز من گردید. روایات بعدی هم بر همین معنا دلالت دارد. اطلاقِ سجود بر نماز در این حدیث بر مبنای نامیدنِ کل (نماز) به اسم جزء (سجده) است. دلیل این تخصیص از مباحث آینده معلوم خواهد شد.

معنای دوم این است که زمین محلّ «سجده» من قرار داده شده، که بر جواز سجده بر تمامی اجزای زمین جز مواردی که با دلیل خارج شده، دلالت دارد. - . ر.ک: ۸۱ : ۱۶۵ و ۱۶۶ -

معنای سوم این است که شامل هر دو معنای بالا می شود.

و «زمین برای من وسیله طهارت شد» یعنی برای تیمّم، که بر جواز تیمّم بر تمامی اجزای زمین - جز موارد خارج شده با دلیل - دلالت دارد. و احتمال دارد که شامل سنگ استنجا و خاک برای «تعفیر» ظرف و تطهیر کفش و پا و غیر آنها هم بشود، چنانچه تفصیلِ آن گذشت.

یاری شدن پیامبر به وسیله ترس تا مسیر یک ماه یا دو ماه از ویژگی‌های مشهور آن حضرت است. در کتاب النهایه در این باره می گوید: تا مسیر یک ماه به وسیله ترس یاری شدم، «رعب» یعنی ترس و فزع، یعنی خداوند در دل دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله چنان ترسی از او انداخته بود که با وجود فاصله یک ماه مسافت، از آن حضرت بیم و دلهره داشتند.

حلال شدن غنیمت به این سبب است که دیگر امّت‌ها، غنائم کفّار را می سوزاندند.

در النهایه گوید: جوامع الکلم (سخنان جامع) به من داده شد، یعنی قرآن، که خداوند به لطف خود آن را در الفاظی آسان با معانی فراوان جمع فرمود. جوامع، جمعِ جامعه است، یعنی سخنِ جامع. از همین رو در روایات، از جمله صفات آن حضرت صلی الله علیه و آله گفته اند که با جوامع کَلِم سخن می گفت، یعنی سخنانش دارای معانی بسیار و الفاظ اندک بود.

**[ترجمه]

«۲»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ شَاهٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ السُّخْتِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ أَيُّوبَ

بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْکَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَی جَعَلْتُ لَکَ وَ لِأُمَّتِکَ الْأَرْضَ کُلَّهَا مَسْجِداً وَ تُرَابَهَا طَهُوراً الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]الخصال: جابر بن عبدالله از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت می کند که فرمود: خداوند تعالی گفته است: همه زمین را برای تو و امّت تو مسجد و خاک آن را وسیله طهارت قرار دادم... - . الخصال ۲ : ۴۸، و مثل آن در ۱ : ۹۴ آمده است. -

**[ترجمه]

«۳»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّیْخِ، عَنْهُ عَنِ الْمُفِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُلَیِّ بْنِ رِیَاحٍ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ لِیَ الْأَرْضَ مَسْجِداً وَ طَهُوراً أَیْنَمَا کُنْتُ مِنْهَا أَتَیَمَّمُ مِنْ تُرْبَتِهَا وَ أُصَلِّی عَلَیْهَا(۲).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَمَاعَةٍ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ عَنْ مُوسَی بْنِ أَعْیَنَ قَالَ أَبُو الْمُفَضَّلِ وَ حَدَّثَنِی نَصْرُ بْنُ الْجَهْمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ وَارَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ أَعْیَنَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَطَاءِ بْنِ سَائِبٍ عَنِ الْبَاقِرِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: جُعِلَتْ لِیَ الْأَرْضُ مَسْجِداً الْخَبَرَ(۳).

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۴۸، و مثله فی ج ۱ ص ۹۴.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۵۶.

۳- ۳. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۹۸.

**[ترجمه]مجالس ابن الشیخ: ابوبصیر از امام باقر علیه السلام روایت کرد و گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خدای تعالی زمین را برای من مسجد و وسیله طهارت قرار داده، در هرجا که باشم از خاک آن تیمّم می گیرم و بر آن نماز می خوانم. - . أمالی طوسی ۱ : ۵۶ -

همان منبع: عطاء بن سائب از امام باقر علیه السلام از پدرانش علیهم السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرد که فرمود: زمین برای من مسجد قرار داده شده است... - . همان ۲ : ۹۸ -

**[ترجمه]

«۴»

إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام فِي جَوَابِ الْيَهُودِيِّ الَّذِي سَأَلَهُ عَنْ فَضْلِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ علیه السلام قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي لَيْلَةِ الْمِعْرَاجِ إِنِّي جَعَلْتُ عَلَى الْأُمَمِ أَنْ لَا أَقْبَلَ مِنْهُمْ فِعْلًا إِلَّا فِي بِقَاعِ الْأَرْضِ الَّتِي اخْتَرْتُهَا لَهُمْ وَ إِنْ بَعُدَتْ وَ قَدْ جَعَلْتُ الْأَرْضَ لَكَ وَ لِأُمَّتِكَ طَهُوراً وَ مَسْجِداً فَهَذِهِ مِنَ الْآصَارِ وَ قَدْ رَفَعْتُهَا عَنْ أُمَّتِكَ (۱).

**[ترجمه]ارشاد القلوب: از حضرت موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام روایت شده که امیرمؤمنان علیه السلام در پاسخ به یهودی که درباره فضل پیامبر صلی الله علیه و آله پرسیده بود فرمود: خدای تعالی در شب معراج فرمود: بر امّت‌ها این گونه قرار دادم که هیچ کاری را جز در مکان‌هایی که در زمین برایشان برگزیده ام، نپذیرم اگرچه دور باشد، امّا تمام زمین را برای تو و امّت تو وسیله طهارت و مسجد قرار دادم، پس این از تکلیف‌های سنگینی بود که از دوش امّت تو برداشتم. - . إرشاد القلوب ۲ : ۲۲۲ -

**[ترجمه]

«۵»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ جَمِيعاً عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَعْطَى مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله شَرَائِعَ نُوحٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى وَ عِيسَى إِلَى أَنْ قَالَ وَ جَعَلَ لَهُ الْأَرْضَ مَسْجِداً وَ طَهُوراً(۲).

**[ترجمه]المحاسن: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: خداوند تبارک و تعالی به محمد صلی الله علیه و آله شریعتِ نوح، ابراهیم، موسی و عیسی را عطا کرد، تا آنجا که فرمود: و تمام زمین را برای او مسجد و وسیله طهارت قرار داد. - . المحاسن : ۲۸۷ -

**[ترجمه]

الْمُعْتَبَرُ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِداً وَ تُرَابُهَا طَهُوراً أَيْنَمَا أَدْرَكَتْنِي الصَّلَاةُ صَلَّيْتُ (۳).

**[ترجمه]المعتبر: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: زمین برای من مسجد و خاک آن برای من وسیله طهارت قرار داده شد، هرکجا بودم که وقت نماز شد، نماز می خوانم. - . المعتبر : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

أقول

سیأتی بعض الأخبار فی الأبواب الآتیه و قد مر بعضها فی المجلدات السابقه.

**[ترجمه]بعضی روایات در ابواب بعدی نیز خواهد آمد، و بعضی دیگر هم در جلدهای پیشین ذکر گردید.

**[ترجمه]

تفریع

قد عرفت أنه یستفاد من تلک الأخبار المتواتره معنی جواز الصلاه فی جمیع بقاع الأرض إلا ما أخرجه الدلیل فمنها المکان المغصوب للإجماع علی عدم جواز التصرف فی ملک الغیر إلا بإذنه صریحا أو فحوی أو بشاهد الحال و ربما یجوّز بعض المحدثین الصلاه فی المغصوب لعموم تلک الأخبار و هو ضعیف للآیات و الأخبار الکثیره الداله علی تحریم الظلم و الغصب و التصرف فی مال الغیر بغیر إذنه.

۱- ۱. إرشاد القلوب ج ۲ ص ۲۲۲.

۲- ۲. المحاسن: ۲۸۷.

۳- ۳. المعتبر: ۱۵۸.

وَ رَوَى الْكُلَيْنِيُّ فِي الْحَسَنِ (١) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَانَةٌ فَلْيُؤَدِّهَا إِلَى مَنِ ائْتَمَنَهُ عَلَيْهَا فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَ لَا مَالُهُ إِلَّا بِطِيبَةِ نَفْسِهِ.

و سيأتى بعض الأخبار فى آخر الباب و فى باب الغصب.

و أما بطلان الصلاه مع العلم بالغصب فقال فى المنتهى ذهب علماؤنا إلى بطلان الصلاه فيه و ظاهره دعوى الإجماع و قال فى المعتبر و هو مذهب الثلاثه و أتباعهم و ظاهره عدم تحقق الإجماع عليه حيث إن الفضل بن شاذان من قدماء أصحابنا ذكر فى جواب من قاس من العامه صحه الطلاق فى الحيض بصحه العده مع خروج المعتده من بيت زوجها ما هذا لفظه و إنما قياس الخروج و الإخراج كرجل دخل دار قوم بغير إذنهم فصلى فيها فهو عاص فى دخوله الدار و صلاته جائزه لأن ذلك ليس من شرائط الصلاه لأنه منهى عن ذلك صلى أم لم يصل و كذلك لو أن رجلا غصب رجلا ثوبا أو أخذه فلبسه بغير إذنه فصلى فيه لكانت صلاته جائزه و كان عاصيا فى لبسه ذلك الثوب لأن ذلك ليس من شرائط الصلاه لأنه منهى عن ذلك صلى أو لم يصل و كذلك لو أنه لبس ثوبا غير طاهر أو لم يطهر نفسه أو لم يتوجه نحو القبله لكانت صلاته فاسده غير جائزه لأن ذلك من شرائط الصلاه و حدودها لا يجب إلا للصلاه.

و كذلك لو كذب فى شهر رمضان و هو صائم بعد أن لا يخرجه كذبه من الإيمان لكان عاصيا فى كذبه ذلك و كان صومه جائزا لأنه منهى عن الكذب صام أم أفطر و لو ترك العزم على الصوم أو جامع لكان صومه فاسدا باطلا لأن ذلك من شرائط الصوم و حدوده لا يجب إلا مع الصوم.

و كذلك لو حج و هو عاق لوالديه أو لم يخرج لغرمائه من حقوقهم لكان عاصيا فى ذلك و كانت حجته جائزه لأنه منهى عن ذلك حج أم لم يحج و لو

ص: ٢٧٩

١- ١. الكافى ج ٧ ص ٢٧٣.

ترک الإحرام أو جامع فی إحرامه قبل الوقوف لكانت حجته فاسده غير جائزه لأن ذلک من شرائط الحج و حدوده لا يجب إلا مع الحج و من أجل الحج و کل ما کان واجبا قبل الفرض و بعده فليس ذلک من شرائط الفرض لأن ذلک أتی علی حده و الفرض جائز معه و کل ما لم يجب إلا مع الفرض و من أجل الفرض فإن ذلک من شرائطه لا يجوز الفرض إلا بذلک علی ما بينا و لکن القوم لا يعرفون و لا يميزون و يريدون أن يلبسوا الحق بالباطل إلی آخر ما ذکره ره.

فظهر أن القول بالصحه کان بين الشيعه بل کان أشهر عندهم فی تلک الأعصار و کلام الفضل يرجع إلی ما ذکره محققو أصحابنا من أن التکليف الإيجابی ليس متعلقا بهذا الفرد الشخصی بل متعلق بطبيعه کليه شامله لهذا الفرد و غيره و کذا التکليف السلبی متعلق بطبيعه الغصب لا بخصوص هذا الفرد و النسبه بين الطبيعتين عموم من وجه فطلب الفعل و الترک غير متعلق بأمر واحد فی الحقيقه حتی يلزم التکليف بما لا يطاق و إنما جمع المکلف بينهما فی فرد واحد باختياره فهو ممتثل للتکليف الإيجابی باعتبار أن هذا فرد الطبيعه المطلوبه و امتثال الطبيعه إنما يحصل بالإتيان بفرد من أفرادها و هو مستحق للعقاب أيضا باعتبار کون هذا الفرد فردا للطبيعه المنهيه.

و قيل هذا القول غير صحيح علی أصول أصحابنا لأن تعلق التکليف بالطبيعه مسلم لکن لا نزاع عندنا فی أن الطبيعه المطلوبه يجب أن تکون حسنه و مصلحه راجحه متأکده يصح للحکيم إرادتها و قد ثبت ذلک فی محله و غير خاف أن الطبيعه لا تتصف بهذه الصفات إلا من حيث التحصل الخارجی باعتبار أنحاء وجوداته الشخصيه و حينئذ نقول الفرد المحرم لا يخلو إما أن يکون حسنا و مصلحه متأکده مراده للشارع أم لا و علی الأول لا يصح النهی عنه و علی الثانی لم يکن القدر المشترک بينه و بين باقی الأفراد مطلوبا للشارع بل المطلوب الطبيعه المقيده بقيد يختص به ما عدا ذلک الفرد فلا يحصل الامتثال بذلک الفرد لخروجه من أفراد المأمور به.

ص: ٢٨٠

**[ترجمه]دانستی که با استفاده از روایات متواتر مذکور استفاده می شود که نماز در تمامی مکان‌های زمین – جز آنجایی که با دلیل استثنا شده – جایز می باشد؛ از جمله آن موارد یکی مکان غصبی است، زیرا بنا بر اجماع علما تصرّف در ملك دیگری بدون اجازه صریح او یا فحوی و یا قرینه و شاهد حال، صحیح نیست. و چه بسا بعضی از اهل حدیث به دلیل عموم آن روایات، نماز در مکان غصبی را جایز بشمارند، امّا این حکم ضعیف است، به دلیل آیات و روایات بسیاری که دلالت بر حرمت ظلم و غصب و تصرّف در مال دیگران بدون اجازه دارد.

کلینی به سند حَسَن – . الکافی ۷ : ۲۷۳ –

از امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرده که فرمود: هر کس امانتی از دیگری نزد خود دارد باید به صاحب آن که وی را امین دانسته است، بازگرداند، زیرا ریختن خون هیچ مسلمانی حلال نیست، و مال هیچ مسلمانی بدون رضایت وی حلال نیست.

چند روایت دیگر نیز در آخر این باب و نیز در باب غصب خواهد آمد.

و امّا درباره بطلان نماز در صورت علم به غصبی بودن مکان، در المنتهی می گوید: علمای ما معتقدند که نماز در مکان غصبی باطل است. ظاهر این سخن، ادّعای اجماع می باشد. در المعتبر گوید: این مذهب آن سه نفر و پیروان ایشان است؛ که ظاهر آن عدم تحقّق اجماع بر آن است، زیرا فضل بن شاذان که از قدمای فقهای شیعه است در جواب فقهای سنّی – که صحّت طلاق در حیض را با صحّت عدّه در صورت خروج زن از خانه مرد قیاس کرده اند – این گونه گفته است: قیاس خروج و اخراج مانند این است که مردی بدون اجازه قومی وارد خانه شان شود و نماز بخواند، پس او با ورود به خانه گناه کرده امّا نمازش صحیح است، زیرا غصبی نبودن مکان از شرایط نماز نمی باشد، زیرا به طور کلّی از غصب ملك دیگران نهی شده است، چه در آن نماز بخواند و چه نخواند. همچنین اگر لباسی را غصب کرد یا آن را بدون اذن صاحبش پوشید و در آن نماز خواند، نمازش جایز است؛ ولی به خاطر پوشیدن آن لباس گناهکار است؛ زیرا غصبی نبودن لباس، از شرایط نماز نیست؛ چون به طور کلی از غصب آن نهی شده است؛ چه نماز بخواند و چه نخواند. همچنین اگر لباس غیرطاهری پوشید یا خود را طاهر نکرد و یا اینکه رو به قبله نایستاد، نمازش باطل و غیر جایز است، زیرا اینها از شرایط و حدود نماز می باشد و فقط برای نماز واجب است .

همچنین اگر در ماه رمضان در حال روزه دروغ گفت، با اینکه دروغ باعث خروج او از دایره ایمان نیست، امّا با ارتکاب آن، گناهکار محسوب می شود ولی روزه اش صحیح است، زیرا چه روزه باشد چه نباشد از دروغ نهی شده است. امّا اگر قصد کرد که روزه نباشد یا اینکه جماع کرد روزه اش فاسد و باطل خواهد بود زیرا اینها از شرایط و حدود روزه است و فقط برای روزه واجب می باشد.

به همین صورت اگر به حج برود در حالی که عاق والدین بود یا اینکه دیونش را به طلبکاران ادا نکرد و به حج رفت گناهکار است، امّا حجّش جایز می باشد، زیرا چه حج برود و چه نرود آن کار مورد نهی قرار گرفته، امّا اگر احرام را کنار گذاشت یا پیش از وقوف در حال احرام جماع کرد حجّش باطل است؛ زیرا اینها از شرایط و حدود حج است و فقط در حج و

به خاطر حج واجب می گردد. و به طور کلّی هر چیزی که پیش از عملِ واجب و بعد از آن، واجب باشد از شرایط آن واجب نیست، چون آن به طور جداگانه آمده است و صورت پذیرفتنِ آن کار همراه با عمل واجب موجب بطلان عمل نمی گردد. امّا هر چیزی که فقط با عملِ واجب و به خاطر آن واجب گردیده از شرایط آن عمل به حساب می آید و بنابر توضیحاتی که دادیم عمل بدون آن صحیح و جایز نیست، امّا قوم (اهل سنت) نمی دانند و تشخیص نمی دهند و می خواهند حق و باطل را با هم بیامیزند... تا آخر کلام ایشان.

پس روشن شد که قول به صحّت مخصوص شیعه است، بلکه در آن دوره ها قول اشهر نزد ایشان همین بوده است و کلام فَضل به همان چیزی که محقّقانِ اصحاب ما ذکر نموده اند برمی گردد که تکلیف «ایجابی» متعلّق به این فردِ شخصی نیست بلکه متعلّق به طبیعتی کلّی است که این فرد و غیر آن را شامل می شود، و تکلیفِ «سَلبی» متعلّق به طبیعتِ غصب است نه به خصوصِ این فرد، و نسبت میان این دو طبیعت، عموم و خصوص من وجه است، پس طلبِ فعل و ترک آن در حقیقت متعلّق به یک امرِ واحد نیست تا «تکلیفِ به ما لایُطاق» لازم بیاید، بلکه مکلّف با اختیار خودش بین این دو طبیعت در یک فردِ واحد (که در اینجا نماز است) جمع نموده، یعنی یک تکلیف ایجابی را به این اعتبار که مصداقِ طبیعتِ مطلوب است امتثال کرده و امتثالِ طبیعت با آوردنِ یکی از مصادیق آن حاصل می گردد، امّا در عین حال مستحقّ عقاب نیز هست زیرا این فرد، همزمان، مصداقِ طبیعتِ غیر مطلوب و مورد نهی نیز می باشد.

گفته شده که این قول بنا بر اصول اصحابِ ما (فقهای شیعه) صحیح نیست، زیرا تعلّق تکلیف به طبیعت، مسلّم است امّا میان ما نزاعی در اینکه طبیعتِ مطلوب باید حسنه و حتماً دارای مصلحت و رجحان مؤکدی باشد تا بتوان گفت مولای حکیم آن را اراده کرده است و از ما می خواهد، که این هم در جای خود به اثبات رسیده و مخفی نیست که طبیعت، این صفات را ندارد، مگر از جهت تحصّل خارجی به اعتبار انواع مصادیقِ وجودی شخصی آن. در این صورت می گوییم: فردِ حرام از دو حال خارج نیست: یا حسنه است و مصلحتِ مؤکد دارد که مطلوبِ شارع می باشد و یا این گونه نیست. بنا بر حالت اول نهی از آن صحیح نمی باشد، و بنا بر حالت دوم، قدرِ مشترک بین آن فرد (عمل) و دیگر افراد، مطلوبِ شارع نیست، بلکه مطلوبِ شارع، طبیعتی است مقیّد به قیدی که مخصوص خودِ آن باشد، نه دیگر افراد، پس امتثال، با آوردنِ آن فرد (نماز در مکان غصبی) حاصل نمی شود، زیرا از دایره افراد (مصادیق) مأمور به خارج گردیده است.

**[ترجمه]

أقول

و یمکن المناقشه فیه بوجوه لو تعرضنا لها خرجنا عما هو مقصودنا فی هذا الکتاب و بالجمله الحکم بالبطلان أحوط و أولی و إن کان إثباته فی غایه الإشکال.

**[ترجمه]با صورت‌های مختلف می توان در این گفتار مناقشه کرد، امّا اگر بخواهیم به آن بپردازیم از هدفی که در این کتاب داریم منحرف می شویم، ولی خلاصه مطلب این است که حکم به بطلان احوط و اولی می باشد، اگرچه اثبات آن به شدّت اشکال دارد.

**[ترجمه]

فائده

اعلم أنهم ذكروا أنه لا بد فی مكان المصلی من كونه مملوكا عينا أو منفعه كالمستأجر و الموصی للمصلی بمنفعته و المعمر و المستعار أو مأذونا فيه صريحا بأن يقال صل فی هذا المكان أو فحوی كإدخال الضيف منزله كذا أطلق الأصحاب و لو فرض وجود الأمارات علی كراهه المالک للصلاه فيه بسبب من الأسباب كمخالفته له فی الاعتقاد مثلا لم يبعد عدم الجواز أو بشاهد

الحال و فسر بما إذا كان هناک أماره تشهد بأن المالک لا يكره و ظاهر ذلک أنه يكفی الظن برضا المالک و ظاهر كثير من عبارات الأصحاب اعتبار العلم برضاه و الأول أنسب و أوفق بعمومات الأخبار السالفه و اعتبار العلم ينفی فائده هذا الحكم إذ قلما يتحقق ذلک فی ماده.

بل الظاهر جواز الصلاه فی كل موضع لم يتضرر المالک بالكون فيه و كان المتعارف بين الناس عدم المضايقه فی أمثاله و إن فرضنا عدم العلم برضا المالک هناک علی الخصوص بسبب من الأسباب نعم لو ظهرت كراهه المالک لأماره لم تجز الصلاه فيه مطلقا.

و بالجمله الظاهر أنه لا خلاف بين الأصحاب فی جواز الصلاه فی الصحاری و البساتين إذا لم يتضرر المالک بها و لم تكن أماره تشهد بعدم الرضا و إن لم يأذن المالک صريحا أو فحوی و فی حكم الصحاری الأماكن المأذون فی غشيانها علی وجه مخصوص إذا اتصف به المصلی كالحمامات و الخانات و الأرحيه و غيرها و لا يقدح فی الجواز كون الصحراء لمولّی عليه بشهاده الحال و لو من الولی.

قال فی الذكری و لو علم أنها لمولی عليه فالظاهر الجواز لإطلاق الأصحاب و عدم تخيل ضرر لاحق به فهو كالاستظلال بحائطه و لو فرض ضرر

ص: ٢٨١

امتنع منه و من غیره و وجه المنع أن الاستناد إلی أن المالک أذن بشاهد الحال و المالک هنا لیس أهلا للإذن إلا أن یقال إن الولی أذن هنا و الطفل لا بد له من ولی انتهی و العمده عندی الاستدلال بعموم الأخبار السالفه إذ لم یخرج تلک الأفراد منها بدلیل.

**[ترجمه]بدان که علما در مکان نمازگزار ذکر کرده اند که عینِ مکان نمازگزار یا منفعتِ آن باید در تملّکِ نمازگزار باشد. مثالِ مالکیّت منفعت، مکان اجاره ای یا مکانی است که وصیّت شده تا منفعتِ آن به نمازگزار برسد، یا از طریق «عُمرا» و یا عاریه حقّ انتفاع دارد، یا اینکه از سوی مالک، اِذن صریح برای نماز در آن مکان صادر شده باشد، به این صورت که گفته شود: در این مکان نماز بخوان! یا اِذن به فَحوی باشد، مانند اینکه مهمان را وارد خانه خود کند. کلام اصحاب به همین صورت، مطلق است. و اگر فرض شود که اَماره هایی بر کراهتِ مالک نسبت به نماز خواندن در آن مکان وجود داشته باشد، حال هر دلیلی که برای کراهتش داشت، مثل اینکه از جهت اعتقادی با نمازگزار مخالف بود، عدم جواز بعید نیست. و یا اینکه شاهد و قرینه حالیه ای بر رضایت مالک باشد، به این صورت که تفسیر شده به این که در آنجا اَماره‌ای باشد که شهادت دهد که مالک ناراضی نیست. از اینجا ظاهر می شود که ظن به رضایت مالک کافی است، در حالی که ظاهر بسیاری از عبارات اصحاب، اعتبارِ علم به رضایت مالک می باشد، امّا قول اوّل مناسب تر و با عمومات روایات پیشین موافق تر است، و اعتبار علم به رضایت، فایده این حکم را از بین می‌برد، زیرا کم پیش می آید که این مطلب در یک مورد محقّق گردد.

بلکه ظاهر، جواز نماز در هر موضعی است که بودن در آن موجب ضررِ مالک نمی شود، و بین مردم هم متعارف است که با امثال آن (یعنی نمازخواندنِ دیگران در ملکشان) رنجیده نمی شوند، هرچند هم فرض کنیم که علم به رضایت مالک به خصوص در آنجا - به هر دلیلی که باشد - حاصل نگردد. بله، اگر اَماره ای بر نارضایتی مالک آشکار شد، مطلقاً نماز خواندن در آن مکان جایز نیست.

به هر حال، ظاهر آن است که اصحاب نسبت به جواز نماز در بیابان ها و باغ‌ها اختلافی ندارند، البته در صورت متضرّر نشدن مالکِ باغ با اقامه نماز در آن و نبودنِ اَماره ای که شهادت به عدم رضایتِ وی بدهد و اگر مالک به طور صریح یا فحوی عدم رضایت خود را اعلام نکند.

بعضی اماکن که به صورت خاصی اذن به استفاده از آنها داده شده، چنانچه نمازگزار متّصف به آن صورت باشد، حکم صحرا و بیابان را دارد، مانند حمّام‌ها، کاروان سراها، آسیاب‌ها و غیر آن. و اگر به شهادت و قرینه حالیه حتّی از سوی وَلی، معلوم شود که صحرا از آنِ مولّی علیه است، ضرری به جواز ندارد.

در ذکری می فرماید: اگر علم پیدا کرد که صحرا ازآنِ مولّی علیه می باشد، ظاهر جواز است، به دلیلِ اطلاق اصحاب و عدم احتمالِ ضرری که بر وی مترتّب شود، زیرا مانند استفاده از سایه دیوار آن است. و اگر فرض شود که ضرری به او می رسد از آن و غیر آن، امتناع می‌کند و وجه منع، استناد به این است که مالک به شهادت و قرینه حالیه اذن داده، در حالی که در اینجا مالک اصلا اهلیّت اذن دادن را ندارد، مگر اینکه گفته شود: ولیّ در اینجا اذن داده است، و طفل حتماً باید ولیّ داشته باشد. پایان. قابل پذیرش برای من، استدلال به عموم روایاتِ پیشین است، زیرا هیچ کدام از آن افراد (مصادیق) با دلیل از این عموم خارج نشد.

**[ترجمه]

تتمه

اعلم أن المشهور بين الأصحاب أنه لا فرق فی عدم جواز الصلاه فی الملک المغصوب بین الغاصب و غیره ممن علم الغصب و جوز المرتضی و الشیخ أبو الفتح الکراجکی الصلاه فی الصحاری المغصوبه استصحابا لما کانت علیه قبل الغصب و هو غیر بعید و لو صلی المالک فی المکان المغصوب صحت صلاته و نقل الإجماع علیه إلا من الزیدیه و لو أذن المالک للغاصب أو لغیره فی الصلاه صحت لارتفاع المانع و قال الشیخ فی المبسوط لو صلی فی مکان مغصوب مع الاختیار لم تجز الصلاه فیه و لا فرق بین أن یکون هو الغاصب أو غیره ممن أذن له فی الصلاه لأنه إذا کان الأصل مغصوبا لم تجز الصلاه فیه انتهی و الظاهر أن مراده بالآذن الغاصب و إن کان الوهم لا یذهب إلی تأثیر إذنه فی الصحه إذ یمکن أن یکون الاشتراط مبنیا علی العرف و أن الغالب أنه لا یتمکن الغیر من الصلاه فیه إلا بإذن الغاصب الغالب.

و حمله علی إراده المالک کما هو ظاهر المعتبر بعید جدا إذ لا جهه للبطلان حینئذ و وجهه فی الذکری بأن المالک لما لم یکن متمکنا من التصرف فیه لم یفد إذنه الإباحه کما لو باعه فإنه باطل و لا یجوز للمشتری التصرف فیه و فیه نظر لمنع الأصل و بطلان القیاس فلا یتم الحکم فی الفرع و فی الذکری أیضا و یجوز أن یقرأ أذن بصیغه المجهول و یراد به الإذن المطلق المستند إلی شاهد الحال فإن طریان الغصب یمنع استصحابه کما صرح به ابن إدریس و یکون فیه التنبیه علی مخالفه المرتضی ره و تعلیل الشیخ مشعر بهذا انتهی و فیه ما تری و لیت شعری ما المانع عن الحمل علی ما ذکرنا مع أنه أظهر فی عبارته لفظا و معنی و

ما الداعی علی الحمل علی ما یوجب تلک التکلفات.

و سمعنا أن بعض أفاضل المتأخرین ممن ولی عصرنا زاد فی الطنبور نغمه و حکم بأن لا یجوز للمالک أیضا أن یصلی فیه لأنه یصدق علیه أنه مغصوب و هذا فرع ورود تلک العباره فی شی ء من النصوص و لا نص فیه علی الخصوص بل إنما یستدلون بعموم ما دل علی عدم جواز التصرف فی ملک الغیر ثم یحتجون للبطلان بأن النهی فی العباده موجب للفساد و لا یجری ذلک فی المالک و من أذن له فکم بین من یحکم بجواز الصلاه و صحتها للغاصب و غیره و إن منع المالک صریحا و بین من یقول بهذا القول.

ثم اعلم أنه علی القول بالبطلان لا فرق بین الفریضه و النافله و هل تبطل الصلاه تحت السقف و الخیمه إذا کانا مغصوبین مع إباحه الأرض فیه إشکال و لعل الأظهر عدم البطلان و استند القائل به إلی أن هذا تصرف فی السقف و الخیمه بناء علی أن التصرف فی کل شی ء بحسب ما یلیق به و الانتفاع به بحسب ما أعد له.

و اختلفوا فی بطلان الطهاره فی المکان المغصوب فذهب المحقق إلی العدم بناء علی أن الکون لیس جزءا منها و لا شرطا فیها و إلیه ذهب العلامه فی المنتهی و الفرق بین الطهاره و الصلاه فی ذلک مشکل إذ الکون کما أنه مأخوذ فی مفهوم السکون مأخوذ فی مفهوم الحرکه و لیس الوضوء و الغسل إلا حرکات مخصوصه و لیس المکان منحصرا فیما یعتمد علیه الجسم فقط فإن الملک و الأحکام الشرعیه لا تتعلق به خاصه بل تعم الفراغ الموهوم أو الموجود فکل منهما عباره حقیقه عن الکون أو مشتمل علیه.

و إنما أطنبنا الکلام فی هذا المقام لکثره حاجه الناس إلی تلک المسائل و دورانها علی ألسن الخاص و العام و الله یعلم حقائق الأحکام.

**[ترجمه]بدان که مشهور بین اصحاب این است که در عدم جواز نماز در ملک مغصوب، بین خودِ غاصب و دیگری که علم به غصبی بودن دارد، فرقی نیست. سید مرتضی و شیخ ابوالفتح کراجکی نماز در بیابان‌های غصبی را از روی استصحابِ وضعیتِ قبل از غصب، جایز دانسته اند، که بعید هم نیست. اگر مالکِ مکان، در مکان غصب شده نماز بخواند، نمازش صحیح است، و نقل شده که غیر از فرقه زیدیه بقیه مذاهب بر این مطلب اجماع دارند. و اگر مالک به غاصب یا دیگران برای نماز اِذن بدهد، نماز آنها صحیح می باشد، زیرا مانع رفع شده است. شیخ در مبسوط می گوید: اگر با اختیار در مکان غصبی نماز خواند، نمازش جایز نیست، و فرقی هم ندارد که خودش غاصب باشد یا دیگری که به او اجازه نمازخواندن داده شده است، زیرا اگر اصل، غصبی باشد نماز در آن جایز نیست. پایان. و ظاهر آن است که مقصود شیخ از شخصِ اذن دهنده، غاصب است که به دیگران اجازه نماز خواندن داده، اگرچه حتّی وَهم هم قائل به تأثیر اذن او در صحّت نیست، زیرا ممکن است که شرط بودن رضایت مالک مبنی بر عُرف باشد، و غالباً هم این طور است که دیگران بدون اجازه غاصِبِ چیره، نمی توانند در آن مکان نماز بخوانند.

و حمل «شخصِ اِذن دهنده» در کلام شیخ، بر مالک - چنانچه ظاهر معتبر است - بسیار بعید می باشد، زیرا در این صورت دیگر بطلان دلیلی نخواهد داشت. در ذکری این گونه توجیه کرده که مالک وقتی قدرت بر تصرّف در مکان را ندارد اجازه

دادنش فایده ای برای اباحه نخواهد داشت چنانچه اگر آن را بفروشد، معامله اش باطل است، و مشتری مجاز به تصرّف در آن نیست. امّا این سخن اشکال دارد، زیرا اصل ممنوع و قیاس مذکور باطل است، و این حکم در فرع مذکور تمام نیست. همچنین در ذکری گفته است: امکان دارد که «اُذِنَ» (اجازه دهد) به صیغه مجهول بوده و مقصود از آن، مطلقِ اِذنِ مستند به شاهد و قرینه حالیه باشد، زیرا عارض شدنِ غصب مانع استصحاب وضعِ مِلک می گردد، چنانچه ابن ادریس هم به آن تصریح دارد، و در آن اشاره به مخالفت سید مرتضی رحمه الله هست، و تعلیلِ شیخ هم به این مطلب اِشعار دارد. پایان. همانطور که می بینید همه اینها اشکال دارد، و کاش می دانستم که چه مانعی وجود دارد تا سخن شیخ را بر آنچه ما ذکر کردیم حمل کنند؟! با اینکه حَملِ ما هم لفظ و هم معنای عبارت شیخ را روشن تر می سازد.

و چه انگیزه ای برای حمل بر صورت‌هایی است که موجب این همه تکلّف می گردد؟!

و شنیده ایم که بعضی از فضلای متأخرین نزدیک به زمان ما، صدای طنبور را بالا بردند[کنایه از خراب‌تر کردن کار] و فتوا دادند که حتّی مالکِ مکانِ غصبی هم جایز نیست در آن نماز بخواند، زیرا مکان غصبی در این صورت هم صدق می کند. این سخن، ناشی از ورود آن عبارت در پاره ای از نصوص است در حالی که نصّ‍ی به طور خاص در مورد آن وجود ندارد، بلکه دلیلشان عموم روایاتی است که بر عدم جواز تصرّف در ملک غیر دلالت دارد، آنگاه برای بطلان این گونه دلیل می آورند که نهی در عبادت موجب فساد آن می باشد. در حالی که این نهی، مالک و کسی را که از مالک اِذن دارد، شامل نمی شود! حال ببینید میان کسی که چنین نظری دارد با کسی که فتوا به جواز نماز و صحت آن برای غاصب و دیگران – حتّی در صورت اعلام صریح مالک به نارضایتی – می دهد، تفاوت ره از کجاست تا به کجا!!

و باز بدان که بنا بر قول به بطلان، فرقی میان نماز واجب و نماز مستحبی نیست. امّا در صحّت و بطلانِ نمازی که زیر سقف یا خیمه غصبی خوانده می شود ولی زمین آن مباح است، اشکال وجود دارد. شاید اظهر عدمِ بطلان باشد، و قائل به بطلان این گونه استدلال می کند که این کار، تصرّف در سقف و خیمه است، بنا بر اینکه تصرّف در هر چیزی به حسبِ آنچه که شایسته آن است و بهره برداری از ن آن آن به حسب موردی است که برای آن آماده شده، می باشد .

فقها در بطلان طهارت در مکان غصبی اختلاف نظر دارند؛ محقّق با پذیرفتنِ این مبنا که «کجا بودن» از اجزاء و شرایط طهارت نیست، آن را باطل نمی داند. علامه در منتهی نیز همین نظر را دارد. تفاوت میان طهارت و نماز در این جهت مشکل است، زیرا «بودن» همان طور که در مفهوم سکون مورد توجّه است، در مفهوم حرکت هم به همین صورت می باشد، و وضو و غسل چیزی جز حرکت‌هایی مخصوص نیستند و مکان منحصر به جایی که بدن روی آن قرار بگیرد نیست، پس ملکیت و احکام شرعی به طور خصوص به آن تعلق ندارد، بلکه شامل فراغ موهوم یا موجود نیز می‌شود، پس هرکدام از آنها در حقیقت عبارت است از بودن یا اعمّ از بودن.

ما به دلیل نیاز زیاد مردم به این مسائل و رواج آن بر سر زبان خاصّ و عام، بحث در این مقام را طولانی و مفصل آوردیم. و خداوند به حقیقت احکام آگاه است.

**[ترجمه]

«۷»

تُحَفُ الْعُقُولِ، لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ شُعْبَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله علیه و آله: أَنَّهُ قَالَ فِی خُطْبَهِ الْوَدَاعِ أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهٌ وَ لَا یَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ مَالُ أَخِیهِ

ص: ۲۸۳

إِلَّا عَنْ طِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ (۱).

وَ مِنْهُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: فِی وَصِيَّتِهِ لِكُمَيْلٍ قَالَ يَا كُمَيْلُ انْظُرْ فِيمَا تُصَلِّی وَ عَلَى مَا تُصَلِّی إِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ وَجْهِهِ وَ حِلِّهِ فَلَا قَبُولَ (۲).

**[ترجمه]تحف العقول: از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که در خطبه الوداع فرمود: ای مردم، مؤمنان برادر یکدیگرند، و مالِ هر مؤمنی بدون رضایتِ او بر برادرش حلال نیست. - . تحف العقول : ۳۳ -

در تحف العقول از امیر مؤمنان علیه السلام روایت شده که در وصیّت خود به کمیل فرمود: ای کمیل، مراقب باش و ببین در چه لباسی و در چه مکانی نماز می خوانی، زیرا اگر لباس و مکان نماز بر وجه شرعی و حلال نباشد، نماز قبول نخواهد بود. - . همان : ۱۶۹ چاپ اسلامیه -

**[ترجمه]

«۸»

بِشَارَةُ الْمُصْطَفَى، لِمُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْقَاسِمِ الطَّبَرِیِّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِیِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عُتْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ وَهْبَانَ الدُّبَيْلِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ الْعَسْكَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ رَاشِدِ بْنِ عَلِیٍّ الْقُرَشِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَفْصٍ الْمَدَنِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَرْطَاةَ عَنْ كُمَيْلِ بْنِ زِيَادٍ: مِثْلَهُ (۳).

۱- ۱. تحف العقول: ۳۳.

۲- ۲. تحف العقول: ۱۶۹ ط الإسلاميه.

۳- ۳. بشاره المصطفى ص ۳۴ فی حديث طويل، و عندی فی هذا المقام أن التصرف مصوب منكر شرعا يضاده طبيعه الصلاه، لقوله تعالى:« إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ».

**[ترجمه]بشاره المصطفی: با ذکر سلسله سند مثل آن را از کمیل بن زیاد نقل کرده است. - . بشاره المصطفی : ۳۴ -

**[ترجمه]

باب ۲ طهاره موضع الصلاه و ما یتبعها من أحکام المصلی

روایات

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الشَّاذَکُونَهِ یُصِیبُهَا الِاحْتِلَامُ أَ یُصَلَّی عَلَیْهَا قَالَ لَا(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابن بُکَیر گفت: از امام صادق علیه السلام درباره «شاذکونه» سؤال کردم که به مَنی آغشته می شود، آیا می توان روی آن نماز خواند؟ فرمود: نه! - . قرب الاسناد : ۱۰۴ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

الشاذکونه فی أکثر النسخ بالذال المعجمه و فی کتب اللغه بالمهمله و قد یقال إنه معرب شادیانه قال الفیروزآبادی الشادکونه بفتح الدال ثیاب غلاظ مضربه تعمل بالیمن انتهی و ظاهره وجوب طهاره جمیع مکان المصلی کما نقل عن السید و عن أبی الصلاح طهاره المواضع السبعه و المشهوره بین الأصحاب عدم اشتراط طهاره غیر موضع الجبهه کما یدل علیه أکثر الأخبار بل یظهر من بعضها عدم اشتراط طهاره موضع الجبهه أیضا لکن نقل کثیر من الأصحاب کالمحقق و العلامه و الشهید و ابن زهره علیه الإجماع لکن المحقق نقل عن الراوندی و صاحب الوسیله أنهما ذهبا إلی أن الأرض و البواری و الحصر إذا أصابها البول و جفتها الشمس لا یطهر بذلک لکن یجوز السجود علیها و استجوده المحقق فلعل دعواهم الإجماع فیما سوی هذا الموضع و بالجمله لو ثبت الإجماع لکان هو الحجه و إلا فیمکن المناقشه فیه أیضا فالخبر إما محمول علی الاستحباب أو علی ما إذا کان رطبا یسری إلی المصلی أو ثیابه و حمله علی موضع الجبهه بعید لبعد کون الشاذکونه مما یصح السجود علیه.

**[ترجمه]شاذکونه در اکثر نسخه ها با ذال آمده امّا در فرهنگ‌های لغت با دال ثبت شده، و گفته می شود که معرّبِ «شادیانه» است. فیروزآبادی گوید: «شادَکونه» - به فتح دال - پارچه بافتنی ضخیمی است که در یمن تولید می شود. پایان. ظاهر روایت، وجوب طهارت تمام مکان نمازگزار است، چنانچه از سیّد و ابوالصلاح نقل شده که طهارت هفت موضع سجده را کافی دانسته اند، امّا قول مشهور بین اصحاب این است که جز محلّ پیشانی، طهارت دیگر مکان‌ها شرط نیست، همان طور که بیشترِ روایات هم بر آن دلالت دارند، بلکه ظاهر بعضی روایات این است که طاهر بودنِ محلّ پیشانی هم شرط نیست، امّا بسیاری از اصحاب از جمله محقّق، علامه، شهید و ابن زهره، نسبت به آن نقل اجماع کرده اند، ولی محقّق از راوندی و صاحب وسیله نقل نموده که ایشان معتقدند اگر ادرار به زمین یا بوریا یا حصیر برسد و خورشید آن را خشک کند، طاهر نمی

شود، امّا سجده بر آن جایز است، و خودِ محقّق این نظر را می پسندد. و چه بسا کسانی که ادعای اجماع کرده اند مقصودشان در غیر این مورد است. به هر حال اگر اجماع ثابت شد، همان حجّت است، وگرنه باز هم می توان در آن مناقشه کرد. پس این روایت یا حمل بر استحباب می شود یا بر زمانی که نجاست مرطوب باشد و به نمازگزار یا لباس او سرایت کند، و حملِ آن بر محلّ پیشانی بعید است، زیرا بعید است که شاذَکونه از چیزهایی باشد که سجده بر آن صحیح است.

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ علیه السلام

ص: ۲۸۵

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۰۴ ط نجف.

عَنْ أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَيْتِ وَ الدَّارِ لَا تُصِيبُهَا الشَّمْسُ وَ يُصِيبُهَا الْبَوْلُ أَوْ يُغْتَسَلُ فِيهِ مِنَ الْجَنَابَةِ أَ يُصَلَّى فِيهِ إِذَا جَفَّ قَالَ نَعَمْ (۱) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ مَرَّ بِمَكَانٍ قَدْ رُشَّ فِيهِ خَمْرٌ قَدْ شَرِبَتْهُ الْأَرْضُ وَ بَقِيَ نَدَاهُ أَ يُصَلَّى فِيهِ قَالَ إِنْ أَصَابَ مَكَاناً غَيْرَهُ فَلْيُصَلِّ فِيهِ وَ إِنْ لَمْ يُصِبْ فَلْيُصَلِّ وَ لَا بَأْسَ (۲)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُجَامِعُ عَلَى الْحَصِيرِ أَوِ الْمُصَلَّى هَلْ تَصْلُحُ الصَّلَاةُ عَلَيْهِ قَالَ إِذَا لَمْ يُصِبْهُ شَيْ ءٌ فَلَا بَأْسَ وَ إِنْ أَصَابَهُ شَيْ ءٌ فَاغْسِلْهُ وَ صَلِ (۳)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ عَلَى الْمُصَلَّى وَ الْحَصِيرِ فَيَسْجُدُ فَيَضَعُ يَدَهُ عَلَى الْمُصَلَّى وَ أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ عَلَى الْأَرْضِ أَوْ بَعْضَ كَفِّهِ خَارِجاً عَنِ الْمُصَلَّى عَلَى الْأَرْضِ قَالَ لَا بَأْسَ (۴) قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ يَقْعُدُ فِي الْمَسْجِدِ وَ رِجْلُهُ خَارِجَةٌ مِنْهُ أَوْ أَسْفَلَ مِنَ الْمَسْجِدِ وَ هُوَ فِي صَلَاتِهِ أَ يَصْلُحُ لَهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۵)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَوَارِيِّ يُبَلُّ قَصَبُهَا بِمَاءٍ قَذِرٍ أَ تَصْلُحُ الصَّلَاةُ عَلَيْهَا إِذَا يَبِسَتْ قَالَ لَا بَأْسَ (۶).

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادرش امام كاظم عليه السلام روايت كرد و گفت:

از ایشان درباره خانه و اتاقی سؤال كردم كه آفتاب‌گیر نیست و ادرار به آن اصابت می‌كند یا در آن غسل جنابت می كنند؛ آیا پس از خشک شدن می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: بله. - . همان : ۱۱۸ چاپ نجف -

گفت: و از ایشان درباره مردی سؤال كردم كه به مكانی رسیده كه مقداری مشروب در آنجا پاشیده شده و در زمین فرو رفته، امّا رطوبت آن باقی است، آیا می توان در آنجا نماز خواند؟ فرمود: اگر می‌تواند در جای دیگری نماز بخواند مكانش را تغییر دهد، و اگر نتوانست، نماز بخواند و اشكالی ندارد. - . همان : ۱۱۹ چاپ نجف، ۹۱ چاپ سنگی -

گفت: و از ایشان درباره مردی سؤال كردم كه روی حصیر یا محلّ نماز مقاربت می كند، آیا می تواند در آن مكان نماز بخواند؟ فرمود: اگر چیزی روی آن نریخته اشكال ندارد، امّا اگر چیزی ریخته، آن را بشوی بعد نماز بخوان. - . همان -

گفت: و از ایشان درباره مردی سؤال كردم كه روی سجّاده یا حصیر نماز می خواند، پس سجده می كند و دستش را روی سجاده می گذارد امّا سر انگشتانش یا مقداری از كف دستش خارج از سجاده و روی زمین قرار می گیرد؛ فرمود: اشكال ندارد. - . همان : ۱۲۲ چاپ نجف -

گفت: و از ایشان درباره مردی سؤال كردم نماز می خواند و در سجاده می نشیند و پایش بیرون یا پایین سجاده قرار می گیرد، آیا صحیح است؟ فرمود: اشكالی ندارد. - . همان : ۱۲۴ چاپ نجف -

گفت: و از ایشان درباره بوریا سؤال كردم كه نی های آن با آب نجس مرطوب شده است، آیا اگر خشک شود نماز روی آن صحیح است؟ فرمود: اشكال ندارد. - . همان : ۱۲۷ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضيح

الجواب الأول و الآخر يدلان على عدم اشتراط طهاره موضع الصلاه مطلقا و حمل فی المشهور علی ما سوی موضع الجبهه و یمکن حمل الأخیر علی ما إذا جفت بالشمس أو علی إذا أرید بالقذر غیر النجس و الثانی إما علی عدم اشتراط المذکور أو علی عدم نجاسه الخمر و الحمل کما مر مع حمل

ص: ۲۸۶

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۸ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۹ ط نجف ص ۹۱ ط حجر.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۹ ط نجف ص ۹۱ ط حجر.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۲۲ ط نجف.

۵- ۵. قرب الإسناد ص ۱۲۴ ط نجف.

۶- ۶. قرب الإسناد ص ۱۲۷ ط نجف.

الندى على غير المسرى أو على ما إذا طرح عليه ثوبا أو غيره و يكون النهى مع إمكان الغير لكونه مقاربا للخمر ككراهه الصلاه فى بيت فيه خمر و الثالث يدل على اشتراط الطهاره و الحمل على ما مر فى الخبر السابق أو على موضع الجبهه على المشهور و الرابع يومى إلى استحباب طرح مصلى مخصوص للصلاه و يدل على أن كون أكثر الجسد عليه يكفى لتحقق الاستحباب و كذا الخامس إن أريد بالمسجد المصلى كما هو الظاهر و حمله على المسجد المعهود بعيد.

**[ترجمه]جواب اوّل و جواب آخر امـام دلالـت بر این دارد که طهارت مطلقاً در مکان نمازگزار شـرط نیست، و این حکم از نظر مشـهور در غیر محـل پیشـانی می باشـد. می توان پاسـخ آخر را بر صورتی حمـل کرد که بـا آفتـاب خشک شـده یا اینکه مقصود از «قذر» غیر نجس باشد. و حمل دوم یا بنا بر عدم شرط مذکور است یا بنا بر عدم نجاست خمر.

و این حمـل - همان طور که گـذشت - همراه با حملِ رطوبت بر غیر مُسری است، یا همراه با حمل بر زمانی که پارچه یا چیز دیگری روی آن انـداخته باشـد، و نهی از نمـاز خوانـدن روی آن در صورت وجود مکـان دیگر به خـاطر نزدیکیِ آن بـا خمر است، ماننـد کراهت نمـاز در خـانه ای که خمر در آن است. سومی بر این دلالـت دارد که طهارت شـرط است، و حمل آن یا ماننـد روایت قبـل می باشـد، و یـا بنـا به قول مشـهور بر محـل پیشـانی حمـل می شود. چهـارم به اسـتحباب پهن کردنِ سـجاده مخصوصـی برای نمـاز اشـاره می کنـد، و دلالـت دارد که قرارداشـتنِ بیشترِ بـدن روی آن، برای تحقّق اسـتحباب کـافی است؛ همچنین در روایت پنجم اگر مقصود از «مسجد» سجاده باشد، چنانچه ظاهر هم همین است. و حمل آن بر مسجدِ معروف بعید می باشد .

**[ترجمه]

باب ۳ الصلاه علی الحریر أو علی التماثیل أو فی بیت فیه تماثیل أو کلب أو خمر أو بول

روایات

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ فِرَاشِ حَرِیرٍ وَ مُصَلَّی حَرِیرٍ وَ مِثْلِهِ مِنَ الدِّیبَاجِ هَلْ یَصْلُحُ لِلرَّجُلِ النَّوْمُ عَلَیْهِ وَ التُّکَأَةُ عَلَیْهِ وَ الصَّلَاةُ عَلَیْهِ قَالَ یَفْرُشُهُ وَ یَقُومُ عَلَیْهِ وَ لَا یَسْجُدُ عَلَیْهِ (۱)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یُصَلِّیَ فِی بَیْتٍ عَلَی بَابِهِ سِتْرٌ خَارِجَهُ فِیهِ التَّمَاثِیلُ وَ دُونَهُ مِمَّا یَلِی الْبَیْتَ سِتْرٌ آخَرُ لَیْسَ فِیهِ تَمَاثِیلُ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یُرْخِیَ السِّتْرَ الَّذِی لَیْسَ فِیهِ التَّمَاثِیلُ حَتَّی یَحُولَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ السِّتْرِ الَّذِی فِیهِ تَمَاثِیلُ أَوْ یُجِیفُ الْبَابَ دُونَهُ وَ یُصَلِّی

قَالَ نَعَمْ لَا بَأْسَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَیْتِ قَدْ صُوِّرَ فِیهِ طَیْرٌ أَوْ سَمَکَهٌ أَوْ شِبْهُهُ یَعْبَثُ بِهِ أَهْلُ الْبَیْتِ هَلْ تَصْلُحُ الصَّلَاهُ فِیهِ قَالَ لَا حَتَّی یَقْطَعَ رَأْسَهُ أَوْ یُفْسِدَهُ وَ إِنْ کَانَ قَدْ صَلَّی فَلَیْسَ عَلَیْهِ إِعَادَهٌ(۳) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّارِ وَ الْحُجْرَهِ فِیهَا التَّمَاثِیلُ أَ یُصَلَّی فِیهَا قَالَ لَا یُصَلَّی فِیهَا وَ شَیْ ءٌ مِنْهَا مُسْتَقْبِلُکَ إِلَّا أَنْ لَا تَجِدَ بُدّاً فَتَقْطَعَ رُءُوسَهَا وَ إِلَّا فَلَا تُصَلِّ فِیهَا(۴).

الْمَحَاسِنُ، عَنْ مُوسَی بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یُصَلِّیَ فِی بَیْتٍ عَلَی بَابِهِ سِتْرٌ إِلَی آخِرِ الْأَسْئِلَهِ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۶ ط حجر ص ۱۲۲ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد: ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد: ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد: ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

وَ الْأَجْوِبَهِ(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره زیرانداز و سجاده ابریشم و مثل آنها از جنس دیباج سؤال کردم که آیا مرد می تواند روی آنها بخوابد و به آن تکیه دهد و بر آن نماز بخواند؟ فرمود: آن را پهن کند و روی آن بایستد، امّا روی آن سجده نکند. - . همان : ۸۶ چاپ سنگی، ۱۲۲ چاپ نجف -

و از ایشان سؤال کردم: آیا شایسته است مرد در خانه ای نماز بخواند که پرده ای از بیرون دارد که نقش و تصویر روی آن است، و پرده ای از داخل دارد که تصویری روی آن نیست، آیا شایسته است پرده ای را که تصویر ندارد بیندازد تا بین او و پرده دارای تصویر حائل شود یا اینکه درب را ببندد تا پرده بیرونی را نبیند و آنگاه نماز بخواند؟ فرمود: بله، اشکالی ندارد. - . همان : ۸۶ چاپ سنگی، ۱۱۳ چاپ نجف -

و از ایشان درباره خانه ای سؤال کردم که در آن تصویر پرنده یا ماهی و مانند آن را کشیده اند و اهل خانه با آن مشغولند و بازی می کنند، آیا نماز در آن خانه صحیح است؟ فرمود: نه، تا زمانی که سرِ آن تصویر را جدا کند یا آن را از بین ببرد، و اگر نماز خوانده نیاز به اعاده ندارد. - . همان -

و از ایشان در مورد خانه و اتاقی سؤال کردم که نقش و تصویر در آن است، آیا می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: نباید هنگام نماز خواندن چیزی از آن تصاویر روبرویت باشد مگر اینکه راه دیگری نداشته باشی، پس سر آن را جدا می کنی، وگرنه در آن نماز نخوان. - . همان -

المحاسن: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان سؤال کردم که آیا صحیح است مرد در خانه ای نماز بخواند که بر درب آن پرده ای است... تا آخر سؤال و جواب‌ها... - . المحاسن : ۶۱۷ -

**[ترجمه]

بيان

يدل الجواب الأول على جواز افتراش الحرير فی حال الصلاه و غيرها كما هو المشهور و قد مر القول فيه و أما الأجوبه الباقيه فيظهر منها و مما سيأتی إذا كان فی البيت الذی يصلی فيه صوره حيوان علی ما اخترنا أو مطلقا مما له مشابه فی الخارج علی ما قيل يكره الصلاه فيه و تخف الكراهه بكون الصوره علی غير جهه القبله أو تحت القدمين أو بكونها مستوره بثوب أو غيره أو بنقص فيها لا سيما ذهاب عينيها أو إحداهما و لو ذهب رأسها فهو أفضل و يحتمل ذهاب الكراهه بأحد هذه الأمور و إن كان الأحوط الاحتراز منها مطلقا و النمط محركه ضرب من البسط.

**[ترجمه]پاسخ اول دلالت بر جواز استفاده از حریر به عنوان زیرانداز هنگام نماز و غیر آن دلالت دارد، چنانچه مشهور هم همین است و در مورد آن بحث کردیم. امّا از باقی پاسخ‌ها و روایاتی که خواهد آمد این گونه برمی آید که اگر در خانه ای که نماز می‌خواند تصویر حیوان - به همان صورت که ما اختیار کردیم و یا به طور مطلق - است و - بنا بر قولی - مشابه آن

حیوان در خارج وجود دارد، نماز خوانـدن در آن خانه مکروه است، و اگر تصویر در جهت قبله یا زیر پا نباشد و یا با پارچه یا چیز دیگری پوشانده شده و یا نقصی در آن باشد، به خصوص نداشتنِ دو چشم یا یک چشم، کراهت کمتر خواهد بود، و اگر تصویر حیوان اصلاً سر نداشته باشـد بهتر است. و احتمال می رود که با یکی از این امور به طور کلّی کراهت برطرف گردد، اگرچه احوط دوری کردن از آن به طور مطلق است. نَمَط نوعی فرش است.

**[ترجمه]

«۲»

الْمَكَارِمُ، عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: رُبَّمَا قُمْتُ أُصَلِّي وَ بَيْنَ يَدَيَّ وِسَادَةٌ فِيهَا تَمَاثِيلُ طَائِرٍ فَجَعَلْتُ عَلَيْهِ ثَوْباً وَ قَالَ قَدْ أُهْدِيَتْ إِلَيَّ طِنْفِسَةٌ مِنَ الشَّامِ فِيهَا تَمَاثِيلُ طَائِرٍ فَأَمَرْتُ بِهِ فَغُيِّرَ رَأْسُهُ فَجُعِلَ كَهَيْئَةِ الشَّجَرِ وَ قَالَ إِنَّ الشَّيْطَانَ أَشَدُّ مَا يَهُمُّ بِالْإِنْسَانِ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ (۲).

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ أَنْ تَكُونَ التَّمَاثِيلُ فِي الْبُيُوتِ إِذَا غُيِّرَتِ الصُّورَةُ(۳).

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ تَمَاثِيلِ الشَّجَرِ وَ الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ قَالَ لَا بَأْسَ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ شَيْ ءٌ مِنَ الْحَيَوَانِ (۴).

وَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّمَا يُبْسَطُ عِنْدَنَا الْوَسَائِدُ فِيهَا التَّمَاثِيلُ وَ نَفْرُشُهَا قَالَ لَا بَأْسَ لِمَا يُبْسَطُ مِنْهَا وَ يُفْتَرَشُ وَ يُوطَأُ إِنَّمَا يُكْرَهُ مِنْهَا مَا نُصِبَ عَلَى الْحَائِطِ وَ السَّرِيرِ(۵).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: گاهی برای نماز برمی خیزم و در مقابلم بالشی است با تصاویر پرنده، پس پارچه ای روی آن می اندازم. و فرمود: از شام فَرشی برایم هدیه آورده اند که در آن تصاویر پرنده ای است، پس سفارش کردم سرش را تغییر دادند و شبیه درخت شد. و فرمود: وقتی انسان تنها است، شیطان بیشترین اهتمام را به او دارد. - . مکارم الاخلاق : ۱۵۲ -

و از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: اگر صورت تصاویر را تغییر دهند، نگهداری آنها در خانه اشکال ندارد. - . همان : ۱۵۳ -

و از محمد بن مسلم نقل شده که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره تصویر درخت و خورشید و ماه سؤال کردم؛ فرمود: تا وقتی تصویر حیوان در آن نباشد اشکال ندارد. - . همان -

و از ابوبصیر نقل شده که گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: نزد ما بالش‌هایی می اندازند که دارای تصویر است. ما آن را پهن کنیم؟ فرمود: تصاویری که روی زیرانداز و فرش و زیرپایی است اشکال ندارد، تصویرِ مکروه آن است که به دیوار یا تخت نصب می شود. - . همان -

**[ترجمه]

«۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ

ص: ۲۸۹

۱- ۱. المحاسن ص ۶۱۷.

۲- ۲. مكارم الأخلاق ص ۱۵۲.

۳- ۳. مكارم الأخلاق ص ۱۵۳.

۴- ۴. مكارم الأخلاق ص ۱۵۳.

۵- ۵. مكارم الأخلاق ص ۱۵۳.

أَخِيهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ فِي بَيْتٍ فِيهِ أَنْمَاطٌ فِيهَا تَمَاثِيلُ قَدْ غَطَّاهَا قَالَ لَا بَأْسَ (١)

وَ عَنِ الْبَيْتِ فِيهِ الدَّرَاهِمُ السُّودُ فِي كِيسٍ أَوْ تَحْتَ فِرَاشٍ أَوْ مَوْضُوعَةٌ فِي جَانِبِ الْبَيْتِ فِيهِ تَمَاثِيلُ هَلْ تَصْلُحُ الصَّلَاةُ فِيهِ قَالَ لَا بَأْسَ (٢) وَ سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ كَانَ فِي بَيْتِهِ تَمَاثِيلُ أَوْ فِي سِتْرٍ وَ لَمْ يَعْلَمْ بِهَا وَ هُوَ يُصَلِّي فِي ذَلِكَ الْبَيْتِ ثُمَّ عَلِمَ مَا عَلَيْهِ قَالَ لَيْسَ عَلَيْهِ فِيمَا لَا يَعْلَمُ شَيْ ءٌ فَإِذَا عَلِمَ فَلْيَنْزِعِ السِّتْرَ وَ لْيَكْسِرْ رُءُوسَ التَّمَاثِيلِ (٣) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَسْجِدِ يَكُونُ فِيهِ الْمُصَلَّى تَحْتَهُ الْفُلُوسُ أَوِ الدَّرَاهِمُ الْبِيضُ أَوِ السُّودُ هَلْ يَصْلُحُ الْقِيَامُ عَلَيْهَا وَ هُوَ فِي الصَّلَاةِ قَالَ لَا بَأْسَ (۴) وَ سَأَلْتُهُ عَنْ مَسْجِدٍ يَكُونُ فِيهِ تَصَاوِيرُ وَ تَمَاثِيلُ أَ يُصَلَّى فِيهِ قَالَ يُكْسَرُ رُءُوسُ التَّمَاثِيلِ وَ يُلَطَّخُ رُءُوسُ التَّصَاوِيرِ وَ يُصَلَّى فِيهِ وَ لَا بَأْسَ (۵).

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادرش امام موسى عليه السلام روايت كرد و گفت: از ايشان سؤال كردم كه آيا صحيح است مرد در خانه اى نماز بخواند كه فرش‌هايى با تصوير دارد، و تصويرها را مى پوشاند؟ فرمود: اشكال ندارد. - . قرب الاسناد : ۸۶ چاپ سنگى، ۱۱۳ چاپ نجف -

و از خانه اى سؤال كردم كه در آن درهم هاى سياه را كه نقش دارد، داخل كيسه يا زير فرش يا در گوشه اى از خانه گذاشته اند، آيا نماز در آن خانه صحيح است؟ فرمود: اشكال ندارد. - . همان -

و از ايشان درباره مردى سؤال كردم كه در خانه اش يا روى پرده اى تصاويرى است و خودش هم نمى داند و در آن خانه نماز مى خواند و پس از نماز مى فهمد. فرمود: در چيزى كه نسبت به آن آگاهى نداشته ايرادى بر او نيست، پس وقتى دانست بايد پرده را بكند و سرهاى تصاوير را بشكند. - . همان -

و از ايشان درباره مسجدى سؤال كردم كه در آن سجاده‌اى است كه زير آن پول يا درهم سفيد يا سياه گذاشته اند؛ آيا ايستادن روى آن براى نماز صحيح است؟ فرمود: اشكالى ندارد. - . همان -

و از ايشان درباره مسجدى سؤال كردم كه در آن تصاوير و نقوش است، آيا مى توان در آن نماز خواند؟ فرمود: سرهاى مجسمه ها را مى شكنند و سرهاى تصاوير را هم با رنگ مخدوش مى كنند و در آن نماز مى خوانند، و در اين صورت نماز خواندن اشكالى ندارد. - . همان : ۹۷ چاپ سنگى، ۱۲۳ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بيان

فى القاموس النمط محركه ظهاره فراش ما أو ضرب من البسط و ثوب صوف يطرح على الهودج و الجمع أنماط و نماط.

**[ترجمه]در قاموس آمده است كه «نَمَط» (نَمَد) نوعى روفرشى يا نوعى فرش و پارچه اى پشمى است كه روى هودج مى اندازند. جمع آن انماط و نماط مى باشد.

**[ترجمه]

«۴»

الْخِصَالُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ جَبْرَئِیلَ أَتَانِی فَقَالَ إِنَّا مَعْشَرَ الْمَلَائِکَهِ لَا نَدْخُلُ بَیْتاً فِیهِ کَلْبٌ وَ لَا تِمْثَالُ جَسَدٍ وَ لَا إِنَاءٌ یُبَالُ فِیهِ (۶).

المحاسن، عن علی بن محمد عن أیوب: مثله (۷)

**[ترجمه]الخصال: محمد بن مروان از امام صادق علیه السلام روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: جبرئیل نزد من آمد و گفت: ما فرشتگان به خانه ای که در آن سگ، تمثال جسد (مجسمه بدن) یا ظرفی باشد که در آن ادرار می کنند، وارد نمی شویم. - . الخصال ۱ : ۶۸ -

المحاسن: از علی بن محمد از أیوب مثل آن را نقل کرده است. - . المحاسن : ۶۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

لعل هذا الخبر و الأخبار التی مثلها المراد بالملائکه فیها

ص: ۲۹۰

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۸۶ ط حجر ص ۱۱۳ ط نجف.

۵- ۵. قرب الإسناد: ۹۷ ط حجر ص ۱۲۳ ط نجف.

۶- ۶. الخصال ج ۱ ص ۶۸.

۷- ۷. المحاسن ص ۶۱۵.

غير الكـاتبين للأعمـال و إن أمكن أن لاـ يتوقف كتـابتهم على دخولهم لكن قول أمير المؤمنين عليه السـلام للملكين أميطا عنى (۱)

يدل على دخولهم.

**[ترجمه]شایـد در این روایت و روایات مشابه آن، مقصود از فرشـتگان، غیر از فرشـتگانی است که اعمال را ثبت می کننـد، اگرچه ممکن است که ثبت و کتـابت آنهـا منوط به ورود در خـانه نباشـد، امّـا کلاـم امیرمؤمنـان علیه السـلام به دو فرشـته که فرمود: «از من فاصله بگیرید» - . یعنی همان که شیخ در التهذیب ۱ : ۱۰۰ آورده است. - دلالت دارد که فرشتگانِ ثبت اعمال در آن مکان وارد می شوند.

**[ترجمه]

«۵»

الْخِصَـالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَـعْدِ بْنِ عَبْـدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَـى بْنِ عُبَيْـدٍ عَنِ الْقَـاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَـدِّهِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِى بَصِـيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْـلِمٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السـلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السـلام: لَا يَسْجُدُ الرَّجُلُ عَلَى صُورَةٍ وَ لَا عَلَى بِسَاطٍ فِيهِ صُورَةٌ وَ يَجُوزُ أَنْ تَكُونَ الصُّورَةُ تَحْتَ قَدَمِهِ أَوْ يَطْرَحَ عَلَيْهِ مَا يُوَارِيهَا(۲).

**[ترجمه]الخصال: محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام روایت می کند که امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: مرد نباید روی تصـویر یـا روی فرشـی که در آن تصـویر است سـجده کنـد، امّـا اگر تصویر زیر پـایش باشـد و یـا اینکه بـا چیز دیگری آن را بپوشاند، جایز است. - . الخصال ۲ : ۱۶۵ -

**[ترجمه]

«۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِى بَصِـيرٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السـلام قَالَ: إِنَّ جَبْرَئِيلَ قَالَ إِنَّا لَا نَدْخُلُ بَيْتاً فِيهِ كَلْبٌ وَ لَا صُورَةُ إِنْسَانٍ وَ لَا بَيْتاً فِيهِ تِمْثَالٌ (۳).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَخْلَـدٍ عَنْ أَبَانٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ خَلَّادٍ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عليه السـلام قَالَ: قَالَ جَبْرَئِيلُ عليه السـلام يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّا لَا نَدْخُلُ بَيْتاً فِيهِ صُورَةُ إِنْسَانٍ وَ لَا بَيْتاً يُبَالُ فِيهِ وَ لَا بَيْتاً فِيهِ كَلْبٌ (۴).

**[ترجمه]المحـاسن: امـام صـادق علیه السـلام از پیامبر صـلی الله علیه و آله نقل کرد که فرمود: جبرئیل گفت: ما فرشـتگان به خانه ای که در آن سگ، تصویر انسان یا تمثال (مجسمه) باشد وارد نمی شویم. - . المحاسن : ۶۱۴ -

المحاسن: عمر بن خَلّاد از امام باقر علیه السلام روایت کرد که فرمود: جبرئیل علیه السلام گفت: ای رسول خدا صلی الله علیه و

آله ما به خانه ای که در آن تصویر انسان باشد، و خانه ای که در آن ادرار می کنند و خانه ای که در آن سگ باشد، وارد نمی شویم. - . همان : ۶۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

ذکر أکثر الفقهاء کراهه الصلاه فی بیوت الغائط و عللوا بکونها مظنه النجاسه و بهذا الخبر و فی خبر محمد بن مروان (۵)

و لا إناء یبال فیه و لو

۱- ۱. یعنی الذی رواه الشیخ فی التهذیب ج ۱ ص ۱۰۰ عن محمّد بن علیّ بن محبوب عن الیقطینی، عن الحسن بن علیّ، عن إبراهیم بن عبد الحمید قال: سمعت أبا عبد اللّه علیه السلام یقول: ان أمیر المؤمنین(ع) کان إذا أراد قضاء الحاجه، وقف علی باب المذهب ثمّ التفت یمینا و شمالا الی ملکیه فیقول: أمیطا عنی! فلکما اللّه علی أن لا أحدث حدثا حتی أخرج الیکما.

۲- ۲. الخصال ج ۲ ص ۱۶۵.

۳- ۳. المحاسن ص ۶۱۴.

۴- ۴. المحاسن ص ۶۱۵.

۵- ۵. الکافی ج ۶ ص ۵۲۶، و هکذا فی المحاسن ۶۱۵، الخصال ج ۱ ص ۶۸ کما مر.

ذكروا كما فی الخبر كان أصوب و إن كان بيت الغائط غالبا يبال فيه و الأحوط عدم كون الإناء الذی يبال فيه فی البيت أيضا.

و قال المفيد فی المقنعه لا تجوز الصلاه فی بيوت الغائط و لعل مراده الكراهه وَ رُبَّمَا يُسْتَدَلُّ لَهُ بِرِوَايَهِ الْفُضَيْلِ (۱) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ أَقُومُ فِی الصَّلَاهِ فَأَرَی قُدَّامِی فِی الْقِبْلَهِ الْعَذِرَهَ فَقَالَ تَنَحَّ عَنْهَا مَا اسْتَطَعْتَ وَ لَا تُصَلِّ عَلَی الْجَوَادِّ. وَ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَارَهَ(۲) قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا بِئْرَ غَائِطٍ أَوْ مَقْبَرَهً. فالأولی الجمع بينهما كما فعله الشهيد ره فی النفليه حيث قال و بيت الغائط و بيت يبال فيه و لو قال و إلی عذره كان أجمع.

**[ترجمه]اكثر فقها كراهت نماز در «بيت الغائط» (توالت) را ذكر كرده و استدلالشان اين بوده است كه شخص در آنجا در معرض نجاست است، و ديگر دلايلشان همين روايت و روايت محمد بن مروان - . الكافی ۶ : ۵۲۶، المحاسن : ۶۱۵، الخصال ۱ : ۶۸ -

كه در آن «و نه ظرفی كه در آن ادرار می كنند» آمده بود، می باشد؛

و اگر مثل خود روايت ذكر می كردند بهتر و صحيح تر بود، اگرچه غالباً در «بيت الغائط» ادرار هم می كنند. و احوط آن است كه اگر ظرف ادرار در خانه هم نباشد همين حالت را دارد.

شيخ مفيد در مقنعه می فرمايد: نماز در توالت‌ها جايز نيست، كه احتمالاً مقصودش كراهت بوده است.

و چه بسا با روايت فُضَيل - . التهذيب ۱ : ۲۰۰ و ۲۴۳، المحاسن : ۳۶۵ - بر آن استدلال شود كه از امام صادق عليه السلام روايت كرد و گفت: گفتم: در راهی برای نماز می ايستم پس در مقابلم رو به قبله، مدفوع می بينم! فرمود: هرچه می توانی از آن دور شو، و در جاده ها نماز نخوان .

و از عُبيد بن زراره - . التهذيب ۱ : ۳۲۷ -

روايت شده كه گفت: از امام صادق عليه السلام شنيدم كه فرمود: همه جای زمين مسجد است مگر چاه توالت و محلّ قَبر.

بنابراين اولی جمع بين هر دو (مدفوع و ادرار) است، چنانچه مرحوم شهيد هم در كتاب نفليه جمع كرده و می گويد: «و محل مدفوع و محل ادرار» كه اگر گفته بود « الی عذَره» جامعيت بيشتری داشت.

**[ترجمه]

«۷»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَی بْنَ جَعْفَرٍ عليهما السلام عَنِ الْبَيْتِ يَكُونُ عَلَی بَابِهِ سِتْرٌ فِيهِ تَمَاثِيلُ أَ يُصَلَّی فِی ذَلِكَ الْبَيْتِ قَالَ لَا(۳)

وَ سَأَلْتُ عَنِ الْبُيُوتِ يَكُونُ فِيهَا التَّمَاثِيلُ أَ يُصَلَّی فِيهَا قَالَ لَا(۴).

**[ترجمه]المحاسن: علی بن جعفر گفت: از حضرت موسی بن جعفر علیه السلام درباره خانه ای سؤال کردم که به درب آن پرده ای دارای تصویر است، آیا در آن خانه می توان نماز خواند؟ فرمود: نه! - . المحاسن : ۶۱۷ -

و درمورد خانه ای سؤال کردم که در آن تصویر است، آیا می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: نه! - . همان -

**[ترجمه]

بیان

هذه الأخبار تدل علی کراهه الصلاه فی بیت فیه تماثیل مطلقا و یمکن تقییدها بالأخبار الأخر أو القول بالکراهه الخفیفه فی غیر الصور المخصوصه و یمکن أن یقال فی النقص أن البقیه لیست صوره الإنسان و لا الحیوان المخصوص و فیه نظر.

**[ترجمه]این روایات بر کراهت نماز خواندن در خانه ای که تصویر - به طور مطلق - در آن است دلالت دارد، و می توان آن را با دیگر روایات مقیّد ساخت، یا اینکه گفت: در غیر تصاویر خاصّی کراهت اندک است. و ممکن است گفته شود: با ایجاد نقص در تصویر، دیگر بقیه آن، تصویر انسان یا حیوان مخصوص نخواهد بود، که قابل اشکال است.

**[ترجمه]

«۸»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أُصَلِّی وَ التَّمَاثِیلُ قُدَّامِی وَ أَنَا أَنْظُرُ إِلَیْهَا قَالَ لَا اطْرَحْ عَلَیْهَا ثَوْباً وَ لَا بَأْسَ بِهَا إِذَا کَانَتْ عَلَی یَمِینِکَ أَوْ شِمَالِکَ أَوْ خَلْفَکَ أَوْ تَحْتَ رِجْلِکَ أَوْ فَوْقَ رَأْسِکَ وَ إِنْ کَانَتْ فِی الْقِبْلَهِ فَأَلْقِ عَلَیْهَا ثَوْباً وَ صَلِ (۵).

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۰۰ و ۲۴۳، و تراه فی المحاسن ص ۳۶۵.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۷.

۳- ۳. المحاسن ۶۱۷.

۴- ۴. المحاسن ۶۱۷.

۵- ۵. المحاسن ۶۱۷.

**[ترجمه]المحاسن: محمد بن مسلم گفت: به امام باقر علیه السلام گفتم: آیا نماز بخوانم در حالی که تصاویری روبرویم است و من به آنها نگاه می کنم؟ فرمود: نه، پارچه ای روی آن بینداز، و اگر تصویر سمت راست یا چپ یا پُشت سر یا زیر پا و یا بالای سرت باشد اشکالی ندارد، و اگر رو به قبله بود پارچه ای روی آن بینداز و نماز بخوان. - . همان -

**[ترجمه]

«۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِالتَّمَاثِیلِ أَنْ یَکُونَ عَنْ یَمِینِکَ وَ عَنْ شِمَالِکَ أَوْ عَنْ خَلْفِکَ أَوْ تَحْتَ رِجْلَیْکَ فَإِنْ کَانَتْ فِی الْقِبْلَهِ فَأَلْقِ عَلَیْهَا ثَوْباً إِذَا صَلَّیْتَ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: علاء از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام روایت کرد که فرمود: اگر تصویر سمت راست، چپ، پشت سر یا زیر پایت باشد اشکال ندارد، پس اگر رو به قبله بود پارچه ای روی آن می اندازی و نماز می خوانی. - . همان : ۶۲۰ -

**[ترجمه]

«۱۰»

فِقْهُ الرِّضَا: لَا یُصَلَّی فِی بَیْتٍ فِیهِ خَمْرٌ مَحْصُورٌ فِی آنِیَهٍ(۲).

**[ترجمه]فقه الرضا: در خانه ای که در آن مشروب در ظرفی نگهداری می شود نباید نماز خواند. - . فقه الرضا : ۳۸ -

**[ترجمه]

«۱۱»

الْمُقْنِعُ،: قَالَ لَا یَجُوزُ أَنْ یُصَلَّی فِی بَیْتٍ فِیهِ خَمْرٌ مَحْصُورٌ فِی آنِیَهٍ قَالَ وَ رُوِیَ أَنَّهُ یَجُوزُ(۳).

**[ترجمه]المُقنِع: فرمود: نماز خواندن در خانه ای که در آن مشروب در ظرفی وجود دارد جایز نیست. گوید: و به روایتی جایز است. - . المقنع : ۲۵ چاپ اسلامیه -

**[ترجمه]

بیان

نسب إلی الصدوق ره تحریم الصلاه فی بیت فیه خمر لظاهر الفقیه مع أنه حکم بطهاره الخمر و استبعد المتأخرون ذلک منه و لا

استبعاد فیه بعد ورود النص لکن الخبر الوارد فیه موثقه عمار قال و لا تصل فی بیت فیه خمر أو مسکر(۴) و الحکم بالتحریم بمثل خبره مشکل لا سیما مع ورود روایه الجواز کما أشار إلیه.

**[ترجمه]به صدوق رحمه الله نسبت داده اند که نماز در خانه محتوی مشروب را به استناد روایتِ الفقیه، حرام کرده، در حالی که فتوای ایشان طهارتِ خَمر است. متأخّران چنین مطلبی را از ایشان بعید شمرده اند، در حالی که پس از ورود نص، هیچ بُعدی ندارد، البته روایت وارد شده در آن، موثقه عمّار است که گوید: امام علیه السلام فرمود: در خانه ای که خَمر یا هرگونه مُسکری وجود دارد نماز نخوان - . التهذیب ۱ : ۲۴۳ - ، که حکم کردن به حرمت به امثال روایات وی مشکل است، به خصوص در کنار ورود روایتِ جواز، چنانچه ایشان هم اشاره کرده است.

**[ترجمه]

«۱۲»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ رَفَعَهُ قَالَ: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ وَ التَّصَاوِیرُ تَنْظُرُ إِلَیْهِ إِذَا کَانَتْ بِعَیْنٍ وَاحِدَهٍ(۵).

**[ترجمه]المحاسن: ابن ابی عُمَیر به صورت مرفوعه روایت کرد: نماز خواندن در حالی که تصاویری وجود دارد و تو با یک چشم به آنها نگاه می کنی اشکال ندارد. - . المحاسن : ۶۲۰ -

**[ترجمه]

أقول

أوردنا بعض الأخبار فی باب الستره و فی باب تزویق البیوت و تصویرها من کتاب الآداب و السنن (۶).

۱- ۱. المحاسن ص ۶۲۰.

۲- ۲. فقه الرضا ص ۳۸.

۳- ۳. المقنع ص ۲۵ ط الإسلامیه.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۳.

۵- ۵. المحاسن ص ۶۲۰.

۶- ۶. راجع ج ۷۶ ص ۱۵۹- ۱۶۱ من طبعتنا هذه.

**[ترجمه]بعضی روایات را در باب «ستره» (پرده، پوشش) و نیز در باب نقش و نگار بستن و تصویر گذاشتن درخانه، در کتاب «آداب و سنت‌ها» آوردیم. - . ر.ک: ۷۶ : ۱۵۹- ۱۶۱ از همین چاپ -

**[ترجمه]

باب ۴ ما یکون بین یدی المصلی أو یمر بین یدیه و استحباب الستره

روایات

«۱»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِيِّ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَرَدَ عَلَيَّ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْعَمْرِيِّ عَنِ الْقَائِمِ علیه السلام أَمَّا مَا سَأَلْتَ عَنْهُ عَنِ الْمُصَلِّي وَ النَّارُ وَ الصُّورَهُ وَ السِّرَاجُ بَيْنَ يَدَيْهِ هَلْ تَجُوزُ صَلَاتُهُ فَإِنَّ النَّاسَ اخْتَلَفُوا فِي ذَلِكَ قَبْلَكَ فَإِنَّهُ جَائِزٌ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَوْلَادِ عَبَدَهِ الْأَوْثَانِ وَ النِّيرَانِ (۱).

إِكْمَالُ الدِّينِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الشَّيْبَانِيِّ وَ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الدَّقَّاقِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمُؤَدِّبِ وَ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ جَمِيعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِيِّ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَرَدَ عَلَيَّ مِنَ الشَّيْخِ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْعَمْرِيِّ قَدَّسَ اللَّهُ رُوحَهُ فِي جَوَابِ مَسَائِلِي إِلَى صَاحِبِ الزَّمَانِ علیه السلام وَ أَمَّا مَا سَأَلْتَ وَ ذَكَرَ نَحْوَهُ إِلَى قَوْلِهِ مِنْ أَوْلَادِ عَبَدَهِ الْأَصْنَامِ وَ النِّيرَانِ (۲).

**[ترجمه]الاحتجاج: محمد بن جعفر اسدی گفت: از جمله روایاتی که از محمد بن عثمان عَمری از طرف حضرت قائم علیه السلام به من رسید این بود: امّا سؤال تو در مورد جواز نماز برای نمازگزاری که آتش، تصویر و چراغ مقابل اوست، پس مردم پیش از تو در مورد آن اختلاف داشتند، و این امر برای کسی که از فرزندان بت پرستان و آتش پرستان نباشد جایز است. - . الاحتجاج : ۲۶۸ -

اکمال الدین: محمد بن جعفر اسدی گفت: از جمله روایاتی که از شیخ ابوجعفر محمد بن عثمان عَمری (قدّس الله روحه) در پاسخ مسائل من از حضرت صاحب الزمان علیه السلام رسید این بود: امّا سؤال تو در مورد... - و مانند روایت قبل را ذکر کرده تا آنجا که فرمود: - از فرزندان بت پرستان و آتش پرستان نباشد جایز است. - . اکمال الدین ۲ : ۱۹۹ -

**[ترجمه]

توضیح

قد مر الکلام فی الصلاه إلی الصوره و المشهور فیها و فی السراج و النار الکراهه و ذهب أبو الصلاح إلی الحرمه فیهما کما نسب إلیه و التفصیل الوارد فی هذا الخبر لم أر قائلا به و یمکن حمله علی أنهما بالنسبه إلی أولاد عبده النیران و الأوثان أشد کراهه لأن احتمال شغل القلب و مظنه کونها معبوده لهم فیهم أکثر و لا یبعد حمل المطلق علی المقید لکون الخبر فی قوه الصحیح و الأظهر الکراهه لما سیأتی و غیره من أخبار الجواز.

ثم إن بعض الأصحاب قيدوا الكراهيه فى النار بالمضرمه و الروايات غير مقيده بها و الاجتناب مطلقا أحوط و أولى.

۱- ۱. الاحتجاج ص ۲۶۸.

۲- ۲. اكمال الدين ج ۲ ص ۱۹۹.

**[ترجمه]پیشتر درباره نماز رو به تصویر بحث شد، و مشهور در مورد تصویر، چراغ و آتش، کراهت است. ابوالصلاح - آن گونه که به وی نسبت داده اند - در مورد چراغ و آتش قائل به حرمت است، و من کسی را ندیدم که قائل به تفصیلِ موجود در این روایت باشد، و می توان آن دو را این گونه حمل کرد که نسبت به فرزندانِ آتش پرستان و بت پرستان کراهت بیشتری دارد، زیرا احتمال اشتغال دل و مظنّه اینکه معبودشان گردد در مورد آنها بیشتر است، و بعید نیست که مطلق را هم حمل بر مقیّد کنیم، زیرا روایت در نهایت صحّت است، و اظهر کراهت می باشد، به دلایلی که خواهد آمد، و نیز به دلیل روایات جواز.

و امّا بعضی از اصحاب کراهت در مورد آتش را به آتشِ برافروخته و شعله ور مقیّد ساخته اند در حالی که در روایات چنین قیدی وجود ندارد، و اجتناب مطلقاً أحوط و أولی است.

**[ترجمه]

«۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ وَ أَمَامَهُ شَيْ ءٌ عَلَيْهِ ثِيَابُهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۱)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يُصَلِّيَ وَ أَمَامَهُ ثُومٌ أَوْ بَصَلٌ نَابِتٌ قَالَ لَا بَأْسَ (۲) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ وَ السِّرَاجُ مَوْضُوعٌ بَيْنَ يَدَيْهِ فِي الْقِبْلَةِ قَالَ لَا يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَسْتَقْبِلَ النَّارَ(۳)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ

هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ وَ أَمَامَهُ حِمَارٌ وَاقِفٌ قَالَ يَضَعُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ عُوداً أَوْ قَصَبَةً أَوْ شَيْئاً يُقِيمُهُ بَيْنَهُمَا وَ يُصَلِّي لَا بَأْسَ قُلْتُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ وَ صَلَّى أَ يُعِيدُ صَلَاتَهُ أَوْ مَا عَلَيْهِ قَالَ لَا يُعِيدُ صَلَاتَهُ وَ لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْ ءٌ(۴)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ وَ أَمَامَهُ النَّخْلَةُ وَ فِيهَا حَمْلُهَا قَالَ لَا بَأْسَ (۵)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ فِي الْكَرْمِ وَ فِيهِ حَمْلُهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۶) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ فِي صَلَاتِهِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يَكُونَ امْرَأَةٌ مُقْبِلَةً بِوَجْهِهَا عَلَيْهِ فِي الْقِبْلَةِ قَاعِدَةً أَوْ قَائِمَةً قَالَ يَدْرَؤُهَا عَنْهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ لَمْ يَقْطَعْ ذَلِكَ صَلَاتَهُ (۷)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ وَ أَمَامَهُ شَيْ ءٌ مِنَ الطَّيْرِ قَالَ لَا بَأْسَ (۸).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام کاظم علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان سؤال کردم که آیا صحیح است مَرد نماز بخواند در حالی که روبرویش چیزی است که لباسش روی آن است؟ فرمود: اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۱۴ چاپ نجف -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است مَرد نماز بخواند در حالی که سیر یا پیاز مقابلش روییده است؟ فرمود: اشکال ندارد. -. همان -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است مَرد نماز بخواند در حالی که مقابلش چراغی رو به قبله است؟ فرمود: صحیح نیست وقتی نماز می خواند آتش مقابلش باشد. -. همان -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است که انسان نماز بخواند در حالی که الاغی مقابلش ایستاده است؟ فرمود: بین خود و آن الاغ چوب یا نی یا چیزی قرار می دهد و نماز می خواند، و دیگر اشکال ندارد. گفتم اگر این کار را نکرد و نماز خواند، آیا باید نمازش را اعاده کند؟ یا چیزی بر عهده او هست؟ فرمود: چیزی بر عهده او نیست و لازم نیست نمازش را اعاده کند. -. همان -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است انسان نماز بخواند در حالی که روبرویش درخت نخلی که بار داده است، باشد؟ فرمود: اشکال ندارد. -. همان -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است مَرد در تاکستانی نماز بخواند که میوه آن رسیده است؟ فرمود: اشکال ندارد. -. همان -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است نماز بخواند در حالی که زنی رو به او در جهت قبله نشسته یا ایستاده است؟ فرمود: او را از مقابل خود کنار می زند، و اگر این کار را نکرد موجب بطلان نمازش نیست. -. همان : ۱۲۳ چاپ نجف -

و از ایشان سؤال کردم: آیا صحیح است مرد نماز بخواند در حالی که پرنده ای روبرویش است؟ فرمود: اشکال ندارد. -. همان : ۱۲۷ چاپ نجف، ۹۷ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی المنع من کون النار أمامه فی الصلاه و لا یصلح لا یدل علی أزید من الکراهه و علی کراهه کون الحمار أمامه بدون ستره و لم أره فی کلام

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۱۴ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۴ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۱۴ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۱۴ ط نجف.

٥- ٥. قرب الإسناد ص ١١٤ ط نجف.
٦- ٦. قرب الإسناد ص ١١٤ ط نجف.
٧- ٧. قرب الإسناد ص ١٢٣ ط نجف.
٨- ٨. قرب الإسناد ص ١٢٧ ط نجف ص ٩٧ ط حجر.

الأصحاب بل عد بعضهم الحيوان غير الإنسان المواجه من الستره إلا أن الصدوق أورد الروايه فى الفقيه (۱)

و يدل على كراهه المرأه المواجهه و ذكر الأصحاب الإنسان المواجه مطلقا و اعترف أكثر المتأخرين بعدم النص فيه و قال أبو الصلاح يكره التوجه إلى الطريق و الحديد و السلاح المتوارى و المرأه النائمه بين يديه أشد كراهيه.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که نماز خواندن رو به آتش ممنوع است و «لایصلح» بر چیزی بیش از کراهت دلالت ندارد. و نیز دلالت دارد که اگر بین نمازگزار و الاغی که مقابلش است مانعی نباشد، نماز کراهت دارد. من این مطلب را در کلام اصحاب ندیدم،

بلکه بعضی از آنها حیوان را از نظر قرار دادن مانع بین آن و نمازگزار، غیر از انسان به شمار آورده اند، امّا صدوق که روایتی را در من لایحضره الفقیه آورده است - . الفقیه ۱ : ۱۶۲ -

که بر کراهت نماز با وجودِ زنی که روبروی نمازگزار است، دلالت دارد، و اصحاب، هر انسانی را که روبروی نمازگزار باشد به طور مطلق ذکر کرده اند. اکثر متأخران اعتراف دارند که در این مورد نصّی نیست، و ابوالصلاح گوید: نماز خواندن مقابلِ راه، آهن، اسلحه روکش دار و زنِ خوابیده کراهت بیشتری دارد .

**[ترجمه]

«۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَرَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْهَمْدَانِيِّ رَفَعَ الْحَدِيثَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: لَا بَأْسَ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ وَ النَّارُ وَ السِّرَاجُ وَ الصُّورَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ لِأَنَّ الَّذِى يُصَلِّى لَهُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ (۲).

المقنع، مرسلا: مثله (۳)

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: اشکال ندارد که مرد نماز بخواند در حالی که آتش، چراغ یا تصویر مقابلش باشد، زیرا آن خدایی که نمازگزار برایش نماز می خواند، از آن چیزی که در مقابلش است به نمازگزار نزدیک تر است. - . علل الشرائع ۲ : ۳۱ -

المُقنع: به طور مُرسل مثل آن را ذکر کرده است. - . المقنع : ۲۵ چاپ اسلامیه -

**[ترجمه]

بيان

قال الصدوق ره فی الفقیه بعد إیراد روایه علی بن جعفر السابقه هذا هو الأصل الذی یجب أن یعمل به فأما الحدیث الذی روی عن أبی عبد الله علیه السلام و ذکر هذه الروایه فهو حدیث یروی عن ثلاثه من المجهولین بإسناد منقطع یرویه الحسن بن علی الکوفی و هو معروف عن الحسین بن عمرو عن أبیه عن عمرو بن إبراهیم الهمدانی و هم مجهولون رفع الحدیث قال قال أبو عبد الله علیه السلام ذلک و لکنها رخصه اقترنت بها عله صدرت عن ثقات ثم اتصلت بالمجهولین و الانقطاع فمن أخذ بها لم یکن مخطئا بعد أن یعلم أن الأصل هو النهی و أن الإطلاق رخصه الرخصه رحمه انتهی.

و مراده إما حمل النهی علی الکراهه أو حمل الرخصه علی حال الضروره و الأول أظهر لتعاضد أخبار الجواز و کونها معلله موافقه لأصل الإباحه و نفی

۱- ۱. الفقیه ج ۱ ص ۱۶۲.
۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۱.
۳- ۳. المقنع ص ۲۵ ط الإسلامیه.

الحرج و کونها أنسب بالشریعه السمحه السهله و إن کان الأحوط الاجتناب عما نهی عنه لغیر الضروره.

**[ترجمه]مرحوم صدوق در الفقیه پس از ذکر روایت پیشینِ علی بن جعفر می گوید: این اصلی است که عمل به آن واجب می باشد. امّا روایتی که از امام صادق علیه السلام نقل شده - و صدوق این روایت را ذکر کرده است - سه نفر راویِ مجهول در سند آن وجود دارد، به علاوه اینکه وسط سند قطع شده و راویِ آن حسن بن علی کوفی است که معروف می باشد، و او از حسین بن عمرو از پدرش از عمرو بن ابراهیم همدانی نقل کرده که این سه نفر مجهولند. بعد به طور مرفوعه روایت کرده است که امام صادق علیه السلام آن مطلب را فرمود. اما آن رخصتی است که مشکلی دارد و از افرادی موثّق صادر شده و آنگاه به افراد مجهول رسیده و سپس قطع شده است؛ پس اگر کسی بعد از علم پیدا کردن به اینکه اصل در مسئله نهی است، و اطلاق رخصت، و رخصت، رحمت است، در صورت عمل به این روایت، خطا نکرده است. پایان.

مقصود ایشان یا حملِ نهی بر کراهت است یا حمل رخصت بر حال ضرورت، که اوّلی اظهر است، زیرا روایات جواز به آن کمک می کند و در آن بیان علّت هم شده و با اصل اباحه هم توافق دارد.

به علاوه اینکه نفی حرج هم می کند و با شریعتِ سهل و آسان تناسب بیشتری دارد، اگرچه احوط، اجتناب از چیزی است که در غیر ضرورت از آن نهی شده است.

**[ترجمه]

«۴»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ أَبِی سُلَیْمَانَ مَوْلَی أَبِی الْحَسَنِ الْعَسْکَرِیِّ علیه السلام قَالَ: سَأَلَهُ بَعْضُ مَوَالِیهِ وَ أَنَا حَاضِرٌ عَنِ الصَّلَاهِ یَقْطَعُهَا شَیْ ءٌ فَقَالَ لَا لَیْسَتِ الصَّلَاهُ تَذْهَبُ هَکَذَا بِحِیَالِ صَاحِبِهَا إِنَّمَا تَذْهَبُ مُسَاوِیَهً لِوَجْهِ صَاحِبِهَا(۱).

توجیه وجیه مساویه لوجه صاحبها أی إلی السماء من جهه رأسها و یحتمل أن یکون المراد أنها تذهب إلی الجهه التی توجه قلبه إلیها فإن کان قلبه متوجها إلی الله تعالی و عمله خالصا له سبحانه فإنه یعود إلیه و یقبل عنده سواء کان فی مقابله شی ء أو لم یکن و إن کان وجه قلبه متوجها إلی غیره تعالی و عمله مشوبا بالأغراض الفاسده و الأعراض الکاسده فعمله ینصرف إلی ذلک الغیر سواء کان ذلک الغیر فی مقابل وجهه أو لم یکن و لذا یقال له یوم القیامه خذ ثواب عملک ممن عملت له و هو المراد من الخبر الآتی فی قوله علیه السلام الذی أصلی له أقرب إلی من هؤلاء أی هو فی قلبی و أنا متوجه إلیه و لا یشغلنی هذه الأمور عنه فعلی هذا یمکن أن یکون هذا وجه جمع بین الأخبار بأن یکون النهی لمن تکون مقابله هذه الأمور سببا لشغل قلبه و التجویز لمن لم یکن کذلک.

و یحتمل الخبر الآتی وجها آخر و هو أن یکون المعنی أن الرب تعالی لما کان بحسب العلیه و التربیه و العلم أقرب إلی العبد من کل شی ء فلا یتوهم توسط ما یکون بین یدی المصلی بینه و بین معبوده و الأول أوجه.

و الحاصل أن الغرض من عدم كون الصوره و السراج و أمثالهما بین یدیه عدم انتقاش صوره الغیر فی القلب و النفس و الخیال و توجه العبد بشراشره إلی رب الأرباب فمن لم یتوجه إلی غیره فلا ضیر و الله الموفق لکل خیر.

**[ترجمه]علل الشرائع: ابوسلیمان غلام امام حسن عسکری علیه السلام گفت: من حاضر بودم که یکی از موالی امام از ایشان سؤال کرد: آیا چیزی نماز را قطع می کند؟ فرمود: نه، نماز این گونه مقابل صاحبش نمی رود، بلکه مساوی با چهره صاحبش می رود. - . علل الشرائع ۲ : ۳۸ -

توجیهی مناسب برای روایت: «مساوی با وجه صاحبش می رود» یعنی نماز از طرف سر رو به آسمان می رود. و احتمالاً مقصود این است که به سمتی می رود که دلش رو به آن است، پس اگر دلش رو به خدا و عملش برای خداوند سبحان خالص باشد به سمت خدا می رود و نزد او مقبول می افتد، خواه چیزی مقابل نمازگزار باشد یا نباشد. و اگر روی دلش به دیگری و عملش با اهداف فاسد و عوارض مخرّب همراه باشد به آن دیگری برمی گردد، خواه آن دیگری مقابل رویش باشد یا نباشد، و از این رو در روز قیامت به او می گویند: ثواب عملت را از همان کسی بگیر که برایش انجام دادی. و مقصود از روایتِ بعدی هم همین است که امام علیه السلام می فرماید «کسی که برایش نماز می خوانم از اینها به من نزدیک تر است» یعنی خدا در دل من است و من به او توجّه دارم و این امور مرا از او مشغول نمی سازند. بنابراین ممکن است که وجه جمع میان روایات همین باشد، به این صورت که نهی برای کسی است که این امور باعث مشغول شدنِ دلش می شوند، و جواز برای کسی است که این گونه نباشد.

روایتِ بعدی، ممکن است وجه دیگری نیز داشته باشد، به این معنا که خداوند تعالی وقتی به حسَب علّیت، تربیت و علم از هر چیزی به بنده نزدیک تر است پس این توهّم نمی آید که چیزی که مقابل نمازگزار قرار دارد، بین خدا و بنده اش مانع گردد؛ و وجه اول مناسب تر است.

به هر حال، غرض از اینکه نباید تصویر، چراغ و امثال آن روبروی نمازگزار باشد، این است که نباید صورتِ دیگری در دل و نفس و خیال انسان نقش بسته باشد، و بنده باید با ذره ذره وجودش به ربّ الارباب توجّه نماید، پس کسی که به غیر خدا توجّه ندارد، زیانی به او نمی‌رسد، و خداوند به هر خیری توفیق می دهد .

**[ترجمه]

«۵»

التَّوْحِیدُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زِیَادٍ الْهَمَدَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ

ص: ۲۹۷

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۳۸.

أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ: قَالَ رَأَی سُفْیَانُ الثَّوْرِیُّ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَی بْنَ جَعْفَرٍ علیهما السلام وَ هُوَ غُلَامٌ یُصَلِّی وَ النَّاسُ یَمُرُّونَ بَیْنَ یَدَیْهِ فَقَالَ إِنَّ النَّاسَ یَمُرُّونَ بِكَ وَ هُمْ فِی الطَّوَافِ فَقَالَ علیه السلام الَّذِی أُصَلِّی لَهُ أَقْرَبُ إِلَیَّ مِنْ هَؤُلَاءِ(۱).

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الطَّالَقَانِیِّ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الرُّمَیْحِیِّ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی بْنِ هَارُونَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَكَرِیَّا الْمَكِّیِّ عَنْ مُنِیفٍ مَوْلَی جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِی سَیِّدِی جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ علیهم السلام قَالَ: كَانَ الْحُسَیْنُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهم السلام یُصَلِّی فَمَرَّ بَیْنَ یَدَیْهِ رَجُلٌ فَنَهَاهُ بَعْضُ جُلَسَائِهِ فَلَمَّا انْصَرَفَ مِنْ صَلَاتِهِ قَالَ لَهُ لِمَ نَهَیْتَ الرَّجُلَ قَالَ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَطَرَ فِیمَا بَیْنَكَ وَ بَیْنَ الْمِحْرَابِ فَقَالَ وَیْحَكَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَقْرَبُ إِلَیَّ مِنْ أَنْ یَخْطِرَ فِیمَا بَیْنِی وَ بَیْنَهُ أَحَدٌ(۲).

**[ترجمه]التوحید: ابن ابی عُمَیر گفت: سفیان ثوری حضرت موسی بن جعفر علیه السلام را که نوجوان بود دید در حالی که ایشان نماز می خواند و مردم از مقابلش عبور می کردند. به ایشان گفت: مردم در حال طوافند و از مقابلت عبور می کنند! فرمود: آن کس که برایش نماز می خوانم، از اینها به من نزدیک تر است. - . التوحید : ۱۷۹ چاپ مکتبه الصدوق -

التوحید: مُنیف، غلام امام صادق گفت: مولایم امام صادق از پدرش و او از جدّش (علیهم السلام) روایت کرد و فرمود: حسین بن علی بن ابی طالب علیهما السلام نماز می خواند، مردی از مقابل او عبور کرد، یکی از هم نشینان آن حضرت آن مرد را از این کار نهی کرد، پس وقتی نماز امام تمام شد به او گفت: چرا آن مرد را نهی کردی؟ گفت: ای پسر رسول خدا، از حد فاصل شما و محراب عبور کرد! فرمود: وای بر تو! خداوند عزوجل به من نزدیک تر از آن است که کسی میان من و او عبور کند. - . همان : ۱۸۴ -

**[ترجمه]

«۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی وَ فَضَالَةَ عَنْ مُعَاوِیَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَقُومُ أُصَلِّی وَ الْمَرْأَةُ جَالِسَةٌ بَیْنَ یَدَیَّ أَوْ مَارَّةٌ قَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِكَ إِنَّمَا سُمِّیَتْ بَكَّةَ لِأَنَّهُ تُبَكُّ فِیهَا الرِّجَالُ وَ النِّسَاءُ(۳).

**[ترجمه]المحاسن: معاویه بن عمار گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: [در مکّه] هر جا برای نماز خواندن می ایستم یا زنی مقابلم نشسته یا عبور می کند؛ فرمود: اشکال ندارد، مکّه را بَکّه گفته اند که زن و مرد با ازدحام در آن حرکت می کنند. - . المحاسن : ۳۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی ما سیأتی نقلا من التذكره أنه لا بأس أن یصلی فی مكه إلی غیر ستره و قال فی الذكری بعد نقل كلام التذكره قلت

قد روی فی الصحاح أن النبی صلی الله علیه و آله صلی بالأبطح فرکزت له عنزه رواه أنس و أبو جحیفه و لو قیل الستره مستحبه مطلقا و لکن لا یمنع المار فی مثل هذه الأماکن لما ذکر کان وجها انتهی.

**[ترجمه]این روایت بر مطلبی دلالت دارد که به نقل از تذکره خواهد آمد که در مکّه اشکال ندارد بدون پرده نماز بخوانند. در ذکری پس از نقل کلام تذکره آورده است: می گویم: در صحاح روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله در «ابطح» نماز می خوانـد، پس عصایی را برای ایشان در زمین فرو کردنـد. انَس و ابوحنیفه این حـدیث را روایت کرده انـد. و اگر گفته شود که انـداختن پرده مطلقاً مسـتحب است امّـا در چنین اماکنی - به خاطر آنچه گفته شـد - پرده زدن مانعِ عبور و مرورها نیست، حرفِ قابلِ قبولی است .

**[ترجمه]

أقول

یمکن حمل خبر الجواز علی المسجد الحرام لکون التعلیل فیه أظهر.

**[ترجمه]می توان روایت جواز را بر مسجد الحرام حمل کرد، زیرا تعلیل در آن اظهر است.

**[ترجمه]

«۷»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ طَرِیفٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنِ الصَّادِقِ

ص: ۲۹۸

۱- ۱. التوحید ص ۱۷۹ ط مکتبه الصدوق.

۲- ۲. التوحید ص ۱۸۴.

۳- ۳. المحاسن ص ۳۳۷.

عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام: أَنَّ عَلِيّاً علیه السلام سَأَلَ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي فَيَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ الرَّجُلُ وَ الْمَرْأَةُ وَ الْكَلْبُ وَ الْحِمَارُ فَقَالَ إِنَّ الصَّلَاةَ لَا يَقْطَعُهَا شَيْ ءٌ وَ لَكِنِ ادْرَءُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ هِيَ أَعْظَمُ مِنْ ذَلِكَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: حُسین بن عُلوان از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ایشان از پدرش و او از علی علیه السلام روایت کرد که درباره مردی از ایشان سؤال شد که: مردی نماز می خواند و زن و مرد و سگ و الاغ از مقابلش عبور می کنند!

فرمود: هیچ چیز نماز را قطع نمی کند، امّا تا آنجا که می توانید، عبور کنندگان را طرد کنید، نماز از همه اینها بزرگ تر است.
- . قرب الاسناد : ۷۲ چاپ نجف، ۵۴ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

تبیین

و لكن ادرءوا أي ادفعوا المار إما بإشاره أو برمي شي ء كما فهمه الأصحاب أو ضرر مروره بالستره لما رواه

الْكُلَيْنِيُ (۲)

فِي الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْ ءٌ لَا كَلْبٌ وَ لَا حِمَارٌ وَ لَا امْرَأَةٌ وَ لَكِنِ اسْتَتِرُوا بِشَيْ ءٍ فَإِنْ كَانَ بَيْنَ يَدَيْكَ قَدْرُ ذِرَاعٍ رَافِعاً مِنَ الْأَرْضِ فَقَدِ اسْتَتَرْتَ.

قال الكليني و الفضل في هذا أن يستتر بشي ء و يضع بين يديه ما يتقى به من المار فإن لم يفعل فليس به بأس لأن الذي يصلي له المصلي أقرب إليه ممن يمر بين يديه و لكن ذلك أدب الصلاه و توقيرها.

ثم رُوِيَ مَرْفُوعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ (۳) قَالَ: دَخَلَ أَبُو حَنِيفَةَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ لَهُ رَأَيْتُ ابْنَكَ مُوسَى يُصَلِّي وَ النَّاسُ يَمُرُّونَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَلَا يَنْهَاهُمْ وَ فِيهِ مَا فِيهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام ادْعُوا لِي مُوسَى فَدُعِيَ فَقَالَ يَا بُنَيَّ إِنَّ أَبَا حَنِيفَةَ يَذْكُرُ أَنَّكَ كُنْتَ تُصَلِّي وَ النَّاسُ يَمُرُّونَ بَيْنَ يَدَيْكَ فَلَمْ تَنْهَهُمْ فَقَالَ نَعَمْ يَا أَبَتِ إِنَّ الَّذِي كُنْتُ أُصَلِّي لَهُ كَانَ أَقْرَبَ إِلَيَّ مِنْهُمْ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ(۴) قَالَ فَضَمَّهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِلَى نَفْسِهِ ثُمَّ قَالَ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا مُودَعَ الْأَسْرَارِ. و هذا تأديب منه عليه السلام لا أنه ترك الفضل انتهى.

**[ترجمه]«و لكن ادرؤا» یعنی طرد کنید عبورکنندگان را یا به اشاره یا پرتاب کردن چیزی، آنگونه که اصحاب فهمیده اند، یا با جلوگیری از عبور و مرور او با پرده زدن. به دلیل روایتی که کلینی - . الکافی ۳ : ۲۹۷ -

از ابوبصیر نقل کرده که امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ چیز نماز را قطع نمی کند، نه سگ، نه الاغ و نه زن، امّا با چیزی استتار کنید، پس اگر مقابلت به اندازه یک ذراع زمین بلند شده باشد به عنوان استتار کافی است.

کلینی گوید: فضیلتش این است که با چیزی استتار کند و چیزی را مقابل خود قرار دهد تا محافظ او از عبور و مرورها باشد، پس اگر این کار را هم نکرد اشکال ندارد، زیرا آن کسی که برایش نماز خوانده می شود به نمازگزار نزدیک تر است از کسی که در مقابلش عبور می کند، امّا این کار موجب رعایت ادب و احترام نماز است.

و امّا روایت مرفوعه ای از محمد بن مسلم -. همان -

نقل شده که گفت: ابوحنیفه نزد امام صادق علیه السلام رفت و به ایشان گفت: فرزند شما - موسی - را دیدم که نماز می خواند و مردم از مقابلش عبور می کردند و او آنها را نهی نمی کرد، و این کار اشکال دارد! امام صادق علیه السلام فرمود: موسی را صدا کنید نزد من بیاید. ایشان را صدا کردند، پس فرمود: پسرم؛ ابوحنیفه می گوید تو نماز می خواندی در حالی که مردم از مقابلت رد می شدند و تو آنها را نهی نمی کردی! گفت: بله ای پدرجان؛ آن کسی که برایش نماز می خواندم، از مردم به من نزدیک تر بود، خداوند عزوجل می فرماید: «وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» -. ق / ۱۶ -

{و ما از شاهرگ [او] به او نزدیکتریم}. راوی گوید: پس امام صادق علیه السلام او را در آغوش گرفت و فرمود: پدر و مادرم به فدایت ای محلِّ اَمنِ اسرار! این کار از سوی آن حضرت، به هدف تأدیب بوده نه اینکه او فضیلت را ترک کرده است. پایان.

**[ترجمه]

أقول

قوله و فيه ما فيه أي و في هذا الفعل ما فيه من الكراهه أو فيه عليه السلام ما فيه من توقع إمامته و قوله و هذا تأديب كلام الكليني و يحتمل وجوها الأول أن يكون المعنى أن هذا منه عليه السلام كان تأديبا لأبي حنيفه و لذا

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۷۲ ط نجف ص ۵۴ ط حجر.

۲- ۲. الكافي ج ۳ ص ۲۹۷.

۳- ۳. الكافي ج ۳ ص ۲۹۷.

۴- ۴. ق: ۱۶.

طلبه ليعلم الملعون أنه عليه السلام لم يترك الفضل إما لعدم الحاجه إلى الستره لمن لا يشغله عن الله شی ء كما مر أو لأنه عليه السلام كان لم يترك الستره حيث لم يذكر فی الخبر تركها.

الثانی أن يكون المراد تأديب موسى عليه السلام فالمراد بالفضل السنه الأكيده و التأديب فی أصل الطلب و لا ينافی ذلك مدحه عليه السلام على ما ذكره من العله فی عدم تأكيد السنه و فی بعض النسخ لأنه ترك فالثانی أظهر و يحتمل الأول على تكلف.

الثالث أن يكون ضمير منه راجعا إلى موسى عليه السلام أی صلاته عليه السلام كذلك كان تأديبا لأبی حنيفه لا أنه ترك الفضل إذ ترك السنه لهذه العله ليس تركا للفضل بل هو عين الفضل.

**[ترجمه]سخن ابوحنيفه كه گفت «فيه ما فيه» (و اين كار اشكال دارد!) يعنی اين كار مكروه است، يا به اين معناست كه در موسی عليه السلام توقّع امامت است. و عبارت «اين كار از سوی آن حضرت به هدف تأديب بود» كلام كلينی است و چند وجه می تواند داشته باشد:

اول اينكه به اين معنا باشد كه اين كار برای تأديب ابوحنيفه بوده است،

از اين رو امام صادق عليه السلام فرزندش را خواست تا آن ملعون بفهمد كه امام فضيلت را ترک نكرده است، حال يا به اين جهت كه نيازی به پرده نيست برای كسی كه هيچ چيزی او را از خداوند مشغول و غافل نمی كند - همان طور كه گذشت - و يا اينكه پرده زدن را ترک نكرده بوده، زيرا در روايت نيامده كه پرده زدن را ترک كرده بود.

دوم اينكه مقصود تأديب امام موسی عليه السلام بوده، پس منظور از فضيلت، سنّت مؤكّد، و تأديب ايشان در خودِ صدا كردنش بوده است، و اين منافاتی با مدح ايشان توسط پدرش ندارد، زيرا علّت عدم تأكيد سنّت را ذكر نمود. در بعضی نسخه ها «لأنه ترک» آمده است، پس دومی اظهر است، و اوّلی نيز محتمل است اما با تكلّف .

سوم اينكه ضمير در «منه» به امام موسی عليه السلام برمی گردد، يعنی اين گونه نماز خواندنِ ايشان برای تأديب ابوحنيفه بوده است نه اينكه می خواسته فضيلت را ترک نمايد، زيرا ترک سنت به اين دليل، ترکِ فضيلت به حساب نمی آيد و بلكه عينِ فضيلت است.

**[ترجمه]

فائده

قال الشهيد ره فی الذكرى تستحب الستره بضم السين فی قبله المصلی إجماعا فإن كان فی مسجد أو بيت فحائطه أو ساريه و إن كان فی فضاء أو طريق جعل شاخصا بين يديه و يجوز الاستتار بكل ما يعد ساترا و لو عنزه فقد كان النبی صلى الله عليه و آله تركز له الحربه فيصلی إليها و يعرض البعير فيصلی إليه و ركزت له العنزه يصلی الظهر يمر بين يديه الحمار و الكلب لا يمنع و العنزه العصا فی أسفلها حديد و الأولى بلوغها ذراعا قاله الجعفی و الفاضل زاد فما زاد.

وَ قَدْ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ(۱)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ طُولُ رَحْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذِرَاعاً وَ كَانَ إِذَا صَلَّى وَضَعَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ يَسْتَتِرُ بِهِ مِمَّنْ يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ يَجُوزُ الِاسْتِتَارُ بِالسَّهْمِ وَ الْخَشَبِهِ وَ كُلُّ مَا كَانَ أَعْرَضَ فَهُوَ أَفْضَلُ.

وَ رَوَى مُعَاوِيَهُ بْنُ وَهْبٍ (۲) عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَجْعَلُ الْعَنَزَهَ بَيْنَ يَدَيْهِ إِذَا صَلَّى.

ص: ۳۰۰

۱- ۱. الكافی ج ۳ ص ۲۹۶.

۲- ۲. الكافی ج ۳ ص ۲۹۶.

وَ رَوَى السَّكُونِيُّ (۱) عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ بِأَرْضِ فَلَاةٍ فَلْيَجْعَلْ بَيْنَ يَدَيْهِ مِثْلَ مُؤْخِرَةِ الرَّحْلِ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَحَجَراً فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَسَهْماً فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَيَخُطُّ فِي الْأَرْضِ بَيْنَ يَدَيْهِ.

وَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام بِرِوَايَةِ غِيَاثٍ (۲): أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله وَضَعَ قَلَنْسُوَةً وَ صَلَّى إِلَيْهَا.

وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ (۳)

عَنِ الرِّضَا علیه السلام: يَكُونُ بَيْنَ يَدَيْهِ كُومَةٌ مِنْ تُرَابٍ أَوْ يَخُطُّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِخَطٍّ.

و روى العامه الخط عن النبى صلى الله عليه و آله و أنكره بعض العامه(۴) ثم هو عرضا و بعض العامه طولا أو مدورا أو كالهلال و قال ره إذا نصب بين يديه عنزه أو عودا لم يستحب الانحراف عنه يمينا و لا يسارا قاله فى التذكره و قال ابن الجنيد يجعله على جانبه الأيمن و لا يتوسطها فيجعلها مقصده تمثيلا بالكعبه و بعض العامه لتكن على الأيمن أو على الأيسر. أقول ظاهر الأخبار المحاذاه و ما ذكره ابن الجنيد لا وجه له ظاهرا. ثم قال قدس سره يستحب الدنو من الستره لما

رُوِيَ (۵)

عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى سُتْرَةٍ فَلْيَدْنُ مِنْهَا- لَا يَقْطَعِ الشَّيْطَانُ صَلَاتَهُ.

و قدره ابن الجنيد بمربض الشاه لما صح من خبر سهل الساعدى قال كان بين مصلى النبى صلى الله عليه و آله

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۴.
۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۲۲۸.
۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۴.
۴- ۴. رواه أبو داود و ابن ماجه عن أبى هريره على ما فى المشكاه ص ۷۴، قيل: قال به الشافعى فى القديم، و نفاه فى الجديد لاضطراب الحديث و ضعفه، و قال ابن الهمام: و أما الخط فقد اختلفوا فيه حسب اختلافهم فى الوضع إذا لم يكن معه ما يغرزه أو يضعه، فالمانع يقول: لا يحصل به المقصود، اذ لا يظهر من بعيد، و المجيز يقول: ورد الأثر به.
۵- ۵. رواه أبو داود عن سهل بن أبى حثمه على ما فى المشكاه ص ۷۴.

و بين الجدار ممر الشاه و بعض العامه بثلاث أذرع و يجوز الاستتار بالحيوان لما مر(۱) و يجزى إلقاء العصا عرضا إذا لم يمكن نصبها لأنه أولى من الخط.

**[ترجمه]مرحوم شهید در ذکری گوید: سُتره (پرده) در قبله نمازگزار اجماعاً مستحب است، پس اگر در مسجد یا خانه بود، دیوار یا ستون، سُتره است، و اگر در فضای آزاد یا راه بود، شاخصی (تکه چوبی) را مقابل خود قرار می دهد. و استتار با هر چیزی که ساتر به شمار آید جایز است، حتی اگر عصا یا چوبدستی باشد، و برای پیامبر صلی الله علیه و آله دشنه ای را در زمین فرو می کردند و به سمت آن نماز می خواند و شتر از مقابلش عبور می کرد و به سوی او نماز می‌خواند. و تکه چوبی برای ایشان در زمین فرو می کردند و نماز ظهر می خواند، در حالی که الاغ و سگ از مقابلش عبور می کردند و مانع آنها نمی شدند. «عَنزه» عصایی است که تَهِ آن آهنین است، و اولی آن است که طولش یک ذراع باشد؛ جُعفی این گونه گفته، و فاضل گفته است یک ذراع یا بلندتر.

ابوبصیر - . الکافی ۳ : ۲۹۶ - از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: طولِ پالان شتر رسول خدا صلی الله علیه و آله یک ذراع بود و هرگاه می خواست نماز بخواند آن را مقابل خود قرار می داد تا حریمی باشد و او را از عابران مستور نماید. استتار با تیر و چوب هم جایز است، و هرچه عریض تر باشد بهتر است.

معاویه بن وهب - . همان - از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگاه نماز می خواند، عصا را مقابل خود قرار می داد .

سَکونی - . التهذیب ۱ : ۲۴۴ - از امام صادق علیه السلام روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کدام از شما می خواهد در زمینی وسیع [بیابان] نماز بخواند، چیزی مانند انتهای پالان شتر مقابل خود قرار دهد، و اگر آن را نیافت، سنگی بگذارد، و اگر سنگی نیافت، تیری بگذارد و اگر آن را هم نیافت روی زمین مقابل خود خطی بکشد.

و از امام صادق علیه السلام به روایت غیاث - . همان ۱ : ۲۲۸ -

نقل شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله کلاهی را مقابل خود گذاشت و به سمت آن نماز خواند.

و از محمد بن اسماعیل - . همان ۱ : ۲۴۴ -

از امام رضا علیه السلام روایت شده که ایشان هنگام نماز یا تپه خاکی مقابلش بود یا اینکه مقابل خود خطی می کشید.

و عامّه، خط کشیدن را از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده اند امّا بعضی از خودشان آن را انکار نموده اند. - . بنابر آنچه که در المشکاه : ۷۴ است ابو داود و ابن ماجه آن را از ابوهریره روایت کرده‌اند. -

از سوی دیگر بعضی گفته اند باید خط عرضی باشد و بعضی گفته اند باید طولی یا دایره ای یا هلالی باشد. مرحوم علامه در تذکره گفته است: اگر در مقابلِ خود عصا یا چوبی نصب کرد، انحراف از آن به سمت راست یا چپ مستحب نیست. ابن جنید گوید: باید حریم را در سمت راستش قرار دهد نه در وسط، تا آن را مقصد به شمار آورد به جهت تمثیل به کعبه. بعضی

از عامّه گفته اند باید سمت راست یا سمت چپ باشد.

**[ترجمه]

أقول

ذكر بعض الأصحاب حد الدنو من مربض عنز إلى مربط فرس لما رواه الصَّدُوقُ فِي الصَّحِيحِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ (۲) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: أَقَلُّ مَا يَكُونُ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الْقِبْلَةِ مَرْبِضُ عَنْزٍ وَ أَكْثَرُ مَا يَكُونُ مَرْبِطُ فَرَسٍ.

و قال قدس سره ستره الإمام ستره لمن خلفه و قال يستحب دفع المار بين يديه لقوله عليه السلام لا يقطع الصلاه شی ء فادرءوا ما استطعتم ثم ذكر الأخبار المتقدمه.

ثم قال يكره المرور بين يدى المصلى سواء كان له ستره أم لا و لو احتاج المصلى فى الدفع إلى القتال لم يجز و روايه أبى سعيد الخدرى و غيره عن النبى صلى الله عليه و آله فإن أبى فليقاتله فإنما هو شيطان للتغليظ أيضا أو يحمل على دفاع مغلظ لا يؤدى إلى جرح و لا ـ ضرر و هل كراهه المرور و جواز الدفع مختص بمن استتر أو مطلقا نظر و لو كان فى الصف الأول فرجه جاز التخطى بين الصف الثانى لتقصيرهم لإهمالها و لو لم يجد المار سبيلا سوى ذلك لم يدفع و غلا بعض العامه فى ذلك و جوز الدفع مطلقا و لا يجب نصب الستره إجماعا و ليست شرطا فى صحه الصلاه أيضا بالإجماع و إنما هى من كمال الصلاه انتهى ملخص كلامه زاد الله فى إكرامه.

**[ترجمه]ظاهر روايات آن است كه بايد در محاذات (امتداد) قرار داده شود و آنچه ابن جنيد ذكر كرده ظاهراً توجيهى ندارد.

سپس مى فرمايد: نزديک بودن به حريم (سُتره) مستحب است، به دليل روايتى - . بنابر آنچه در المشكاه : ۷۴ است ابوداود از سهل بن أبى حثمه آن را روايت كرده است. -

از پيامبر صلى الله عليه و آله كه فرمود: هرگاه يكى از شما به سمتِ حريم نماز مى خواند بايد به آن نزديک شود تا شيطان نمازش را قطع نكند .

ابن جنيد مقدار فاصله با سُتره را به اندازه - ارتفاع - آغل گوسفند دانسته است، به دليل روايت صحيحى از سهل ساعدى كه گفت: فاصله ميان محلّ نماز پيامبر صلى الله عليه و آله و ديوار، به اندازه محل عبور يک گوسفند بود. و بعضى از اهل سنت آن را سه ذراع گفته اند. و جايز است حيوان را حريم قرار دهند - چنانچه گذشت - و قرار دادنِ يک چوب دستى يا عصا - اگر نصب آن به طور عمودى ممكن نبود - به صورت عرضى هم كفايت مى كند، زيرا بالاخره از خط بهتر است.

مى گويم: بعضى از اصحاب ميزان فاصله را به اندازه - ارتفاع - آغل بز تا محل بستن اسب ذكر كرده اند، به دليل روايت صحيحى از صدوق - . الفقيه ۱ : ۲۵۳ -

از امام صادق علیه السلام که فرمود: کمترین حد فاصل بین تو و قبله به اندازه آغل بز و بیشترین حد آن، اندازه محل بستن اسب است.

و آن مرحوم گفته است: سُتره امام برای مأموم او هم هست. و نیز می گوید: مستحب است کسانی را که از مقابلش عبور می کنند دفع کند و براند، به دلیل قول آن حضرت که فرمود: «هیچ چیز نماز قطع نمی‌کند، پس تا آنجا که می توانید دفع کنید» و سپس روایات پیشین را ذکر کرده است. آنگاه می گوید: عبور کردن از مقابل نمازگزار کراهت دارد، خواه حریم داشته باشد یا نداشته باشد، و اگر نمازگزار برای رانـدنِ عبور کنندگان نیاز به درگیری داشت جایز نیست، و روایت ابوسعید خدری و دیگران که از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده اند «اگر قبول نکرد با او قتال کن!» مقصود حضرت، شیطان و برای تأکید بوده، یا اینکه بر دفاع شدیدی که به زخم و جراحت و ضرر منتهی نشود. و اینکه آیا کراهت عبور و جواز دفع مخصوص زمانی است که نمازگزار حریم گذاشته یا به طور مطلق کراهت دارد، بحث و اشکال است. و اگر در صف اول جماعت جای خالی بود، عبور کردن از میان صف دوم جایز است، زیرا افرادِ صف دوم از پُر کردنِ صف اوّل سهل انگاری کرده اند. و اگر عبورکننده راه دیگری نداشته باشد نباید او را دفع کرد؛ بعضی از اهل تسنن غلو کرده و دفع عابران را به طور مطلق جایز دانسته اند. نصب حریم (سُتره) اجماعاً واجب نیست و اجماعاً شرط صحّت نماز هم نیست، بلکه موجب کمال نماز می باشد. پایانِ خلاصه کلام آن مرحوم، خداوند بر کرامتش بیفزاید.

**[ترجمه]

«۸»

الْعِلَلُ، وَ الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی الْیَقْطِینِیِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: لَا یُصَلِّی أَحَدُکُمْ وَ بَیْنَ یَدَیْهِ سَیْفٌ فَإِنَّ الْقِبْلَهَ أَمْنٌ (۳).

ص: ۳۰۲

۱- ۱. و لما روی عن ابن عمر أنّه صلّی اللّه علیه و آله کان یعرض راحلته فیصلی إلیها، متفق علیه.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۲۵۳.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۲، الخصال ج ۲ ص ۱۵۸ و اللفظ له.

**[ترجمه]علل الشرائع، الخصال: ابو بصیر و محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: هیچ کس از شما نباید در نماز، شمشیر مقابلش باشد، زیرا قبله امن است. - . علل الشرائع ۲ : ۴۲، الخصال ۲ : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

بیان

فإن القبله أمن أی ذو أمن لا- ینبغی أن یکون فیه ما یوجب الخوف أو ما یوجب تذکر القتال و شغل القلب به أو إن الله تعالی یحفظ المصلی فلا یحتاج إلی السیف ثم اعلم أن المشهور بین الأصحاب أنه یکره الصلاه إلی سیف مشهور أو غیره من السلاح.

و قال أبو الصلاح لا یحل للمصلی الوقوف فی معاطن الإبل و مرابط الخیل و البغال و الحمیر و البقر و مرابض الغنم و بیوت النار و المزابل و مذابح الأنعام و الحمامات و علی البسط المصوره و فی البیت المصور و لنا فی فسادها فی هذه المحال نظر ثم قال لا یجوز التوجه إلی النار و السلاح المشهور و النجاسه الظاهره و المصحف المنشور و القبور و لنا فی فساد الصلاه مع التوجه إلی شی ء من ذلک نظر و یکره التوجه إلی الطریق و الحدید و السلاح المتواری و المرأه النائمه بین یدیه أشد کراهیه انتهی و الأشهر أظهر.

و قال ابن الجنید أن التماثیل و النیران مشعله فی قنادیل أو سرج أو شمع أو جمر معلقه أو غیر معلقه سنه للمجوس و أهل الکتاب قال و یکره أن یکون فی القبله مصحف منشور و إن لم یقرأ فیه أو سیف مسلول أو مرآه تری المصلی نفسه أو ما وراءه انتهی.

**[ترجمه]«قبله امن است» یعنی دارای امنیت است و سزاوار نیست چیزی که موجب ترس یا یادآوری جنگ و اشتغال دل می شود در آن باشد، یا اینکه خدای تعالی نمازگزار را حفظ می کند پس نیازی به شمشیر نیست. و امّا بدان که مشهور بین اصحاب، کراهتِ نماز به طرف شمشیر یا هر سلاح دیگری است که برهنه باشد.

ابوالصلاح گفته است: نماز خواندن در خوابگاه شتر و استبل اسب، قاطر، الاغ و گاو، آغل گوسفند، آتشکده، زباله دان، محلّ قصابی (ذبح) حیوانات، حمام‌ها، فرش‌های دارای تصویر و اتاقی که تصویر در آن است، حلال نمی باشد. و ما در فساد نماز در این اماکن اشکال داریم. آنگاه گوید: نماز خواندن رو به آتش، سلاح برهنه، نجاستِ آشکار، قرآنِ باز و گورها جایز نیست. و ما در فساد نماز رو به هر کدام از موارد نامبرده اشکال داریم. و نماز خواندن به سمتِ راه، آهن و سلاح پوشیده کراهت دارد و اگر روبروی نمازگزار زنی خوابیده باشد کراهت شدیدتر است. پایان. و اظهر، قول اشهر است.

ابن جنید می گوید: تمثال و آتش روشن در چراغدان یا زین یا شمع یا آتش روشنی که آویزان یا غیرآویزان باشد، سنّت مجوسیان و اهل کتاب است. گوید: و کراهت دارد که قرآنِ باز هنگام نماز در قبله باشد اگرچه از روی آن نخواند، همچنین شمشیر برهنه یا آینه ای که نمازگزار خود یا پشت سر خود را در آن می بیند. پایان.

**[ترجمه]

أقول

لم أر المرآه فی روایه و حمله علی الصوره قیاس و ربما یبنی ذلک علی الخلاف فی الانطباع و خروج الشعاع فعلی الأول داخل فی الصوره و علی الثانی رأی نفسه و الظاهر أن الأحکام الشرعیه لا تبتنی علی تلک الدقائق الحکمیه بل علی الدلالات العرفیه و اللغویه و لا یطلق فی العرف و اللغه علیها المثال و الصوره و إن کان الأولی و الأحوط الترک.

**[ترجمه]من در هیچ روایتی ذکر آینه را ندیدم و حمل کردن آن بر تصویر قیاس است، و چه بسا براساس اختلاف در انعکاس و خروج شعاع باشد، که بنابر اول داخل در تصویر می شود و بنا بر دومی خودش را دیده است، و از احکام شرعی این گونه برمی آید که مبتنی بر این دقایق و ظرافت‌ها نیست، بلکه مبتنی بر دلالت‌های عرفی و لغوی می باشد، و در عرف و لغت هم به آینه، تصویر نمی گویند، اگرچه اولی و احوط، ترک آن است.

**[ترجمه]

«۹»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ قَالَ الصَّلَاهُ إِلَی غَیْرِ سُتْرَهٍ مِنَ الْجَفَاءِ وَ مَنْ صَلَّی فِی فَلَاهٍ فَلْیَجْعَلْ بَیْنَ یَدَیْهِ مِثْلَ مُؤْخِرَهِ الرَّحْلِ (۱).

وَ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام: أَنَّهُ کَانَ یَکْرَهُ الصَّلَاهَ إِلَی الْبَعِیرِ وَ یَقُولُ مَا مِنْ بَعِیرٍ إِلَّا

ص: ۳۰۳

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.

وَ عَلَى ذِرْوَتِهِ شَيْطَانٌ (۱).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ وَ رَجُلٌ بَيْنَ يَدَيْهِ قَائِمٌ وَ لَا يُصَلِّي الرَّجُلُ وَ بِحِذَائِهِ امْرَأَةٌ إِلَّا أَنْ يَتَقَدَّمَهَا بِصَدْرِهِ (۲).

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ قَالَ إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ إِلَى سُتْرَةٍ فَلْيَدْنُ مِنْهَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَمُرُّ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا وَ حَدَّ فِي ذَلِكَ كَمَرْبِضِ الثَّوْرِ(۳).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: أَنَّهُ كَرِهَ التَّصَاوِيرَ فِي الْقِبْلَةِ(۴).

وَ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي فَقَالَ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْ ءٌ وَ لَا تَدَعْ مَنْ يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْكَ وَ إِنْ قَاتَلْتَهُ (۵)

وَ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى الصَّلَاةِ فَمَرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ كَلْبٌ ثُمَّ مَرَّ حِمَارٌ ثُمَّ مَرَّتِ امْرَأَةٌ وَ هُوَ يُصَلِّي فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ رَأَيْتُ الَّذِي رَأَيْتُمْ وَ لَيْسَ يَقْطَعُ صَلَاةَ الْمُؤْمِنِ شَيْ ءٌ وَ لَكِنِ ادْرَءُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ (۶).

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.
۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.
۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.
۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.
۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۹۱.
۶- ۶. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۹۱.

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: نماز خواندنِ به سوی غیرِ سُتره جفا است، و هر کسی در بیابان نماز می خواند باید در مقابل خود چیزی در حدّ انتهای پالان قرار دهد. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۵۰ -

و از علی علیه السلام روایت شده که از خواندنِ نماز به سمتِ شتر کراهت داشت و می فرمود: بر بالای هر شتری، شیطانی هست. - . همان -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که نمازخواندنِ مرد را در حالی که مردی مقابلش ایستاده مکروه می شمرد، و می فرمود: مرد نباید در حالی که زنی مقابلش باشد نماز بخواند، مگر اینکه مرد به اندازه سینه‌اش از او جلوتر باشد. - . همان -

و از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: هرگاه یکی از شما نماز می خواند و سُتره ای قرار داده است، باید نزدیک آن بایستد، زیرا در غیر این صورت شیطان بین او و سُتره عبور می کند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله میزان فاصله را به اندازه آغل گاو تعیین کرد. - . همان -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که ایشان از تصاویر در قبله کراهت داشت. - . همان -

و روایت شده که از علی علیه السلام درباره عبورکردن از مقابل نمازگزار سؤال کردند، فرمود: هیچ چیز نماز را قطع نمی کند، و اجازه نده کسی در نماز از مقابلت عبور کند حتی اگر با او بجنگی. - . همان ۱ : ۱۹۱ -

و گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز می خواند که سگی از مقابلش عبور کرد، آنگاه الاغی و سپس زنی رد شد و آن حضرت نماز می خواند. وقتی نمازش تمام شد فرمود: چیزی که شما دیدید من هم دیدم، و هیچ چیز نماز مؤمن را قطع نمی کند، امّا تا آنجا که می توانید دفع کنید. - . همان -

**[ترجمه]

باب ۵ المواضع التی نهی عن الصلاه فیها

روایات

«۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: عَشَرَةُ مَوَاضِعَ لَا يُصَلَّى فِيهَا الطِّينُ وَ الْمَاءُ وَ الْحَمَّامُ وَ الْقُبُورُ وَ مَسَانُّ الطَّرِيقِ وَ قُرَى النَّمْلِ وَ مَعَاطِنُ الْإِبِلِ وَ مَجْرَى الْمَاءِ وَ السَّبَخَةُ وَ الثَّلْجُ (۱).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ النَّوْفَلِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَشْيَخَتِهِ عَنْهُ علیه السلام: مِثْلَهُ (۲) الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ الْفَضْلِ: مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ أَسْقَطَ لَفْظَ الْقُبُورِ وَ زَادَ فِي آخِرِهِ وَ وَادِي ضَجْنَانَ.

ثم قال رضوان الله عنه هذه المواضع لا يصلی فيها الإنسان فی حال الاختيار فإذا حصل فی الماء و الطين و اضطر إلی الصلاه فيه

فإنه يصلى إيماء و يكون ركوعه أخفض من سجوده و أما الطريق فإنه لا بأس بأن يصلى على الظواهر التى بين الجواد فأما على الجواد فلا يصلى و أما الحمام فإنه لا يصلى فيه على كل حال فأما مسلخ الحمام فلا بأس بالصلاه فيه لأنه ليس بحمام و أما قرى النمل فلا يصلى فيها لأنه لا يتمكن من الصلاه لكثره ما يدب عليه من النمل فيؤذيه فيشغله عن الصلاه.

و أما معاطن الإبل فلا يصلى فيها إلا إذا خاف على متاعه الضيعه فلا بأس حينئذ بالصلاه فيها و أما مرابض الغنم فلا بأس بالصلاه فيها و أما مجرى الماء فلا يصلى فيه على كل حال لأنه لا يؤمن أن يجرى الماء إليه و هو فى صلاته و أما السبخه فإنه لا يصلى فيها نبى و لا وصى نبى و أما غيرهما فإنه

۱- ۱. المحاسن ص ۱۳.

۲- ۲. المحاسن ص ۳۶۶.

متی دق مکان سجوده حتی تتمکن الجبهه فیه مستویه فی سجوده فلا بأس و أما الثلج فمتی اضطر الإنسان إلی الصلاه علیه فإنه یدق موضع جبهته حتی یستوی علیه فی سجوده و أما وادی ضجنان و جمیع الأودیه فلا تجوز الصلاه فیها لأنها مأوی الحیات و الشیاطین (۱).

**[ترجمه]المحاسن: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: ده موضع است که نباید در آنها نماز خواند: گِل، آب، حمّام، گورستان، راه عمومی (یا وسط راه)، لانه مورچه، خوابگاه شترها، مجرای آب، شوره زار و برف. - . المحاسن : ۱۳ -

المحاسن: مثل این روایت را با سند دیگری آورده است. - . همان : ۳۶۶ -

الخصال: مانند همین روایت را آورده با این تفاوت که لفظ «گورستان» را از آن انداخته و در آخرش وادی ضَجَنان را افزوده است.

سپس ایشان (رضوان خدا بر او) می گوید: انسان نباید در حال اختیار در این مواضع نماز بخواند، و اگر در آب و گل قرار گیرد و مجبور به نماز خواندن در آنها باشد، با اشاره نماز بخواند و رکوعش از سجودش پایین تر باشد، و امّا راه، اشکال ندارد که در کناره های آن نماز خوانده شود، ولی در خود جاده ها نماز نخواند، و در هیچ حالتی در حمام نماز نخواند، امّا در رخت کن عیبی ندارد چون از حمام نیست. و در لانه مورچگان نماز نخواند، چون به خاطر کثرت آمد و شد مورچه ها به آن قدرت نماز خواندن ندارد، پس او را آزار می دهند و از نماز باز می دارند. و در خوابگاه شتران نماز نخواند مگر اینکه از بین رفتن کالای خود بترسد که در این صورت نماز خواندن در آنجا عیبی ندارد، و در آغل گوسفندان نماز خواندن اشکالی ندارد. و در هیچ حالتی در آبراه ها نماز نخواند زیرا مطمئن نیست که در حال نماز در آنجا آب به سوی او جاری نخواهد شد. و اما در نمکزار هیچ پیامبر و وصیّ پیامبری نماز نخوانده است، امّا غیر پیامبر و وصیّ پیامبر، هرگاه که محل سجده نرم باشد و بتواند پیشانی خود را در حال سجده روی آن بگذارد در حالی که هموار کرده، اشکال ندارد، و اگر انسان مجبور شود که روی برف نماز بخواند، محل گذاشتن پیشانی را هموار می کند تا برای سجده آماده باشد. و اما در وادی ضجنان و همه وادی ها، نماز خواندن روا نمی باشد، چون جایگاه مارها و شیاطین است. - . الخصال ۲ : ۵۲ و ۵۳ -

**[ترجمه]

بيان

اشتمل الخبر مع قوته لتکرره فی الأصول و روایه الکلینی و الشیخ و غیرهما له (۲) علی أحکام الأول المنع عن الصلاه فی الطین و الماء و الظاهر أنه علی التحریم إن منعا شیئا من واجبات الصلاه کالسجود و الاستقرار و إلا کره لما رواه الشَّیْخُ فِی الْمُوَثَّقِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ حَدِّ الطِّینِ الَّذِی لَا یُسْجَدُ عَلَیْهِ مَا هُوَ قَالَ إِذَا غَرِقَ الْجَبْهَهُ وَ لَمْ تَثْبُتْ عَلَی الْأَرْضِ (۳).

الثانی المنع عن الصلاه فی الحمام و المشهور الکراهه و قد مر قول أبی الصلاح أنه منع من الصلاه فی الحمام و تردد فی الفساد و الأظهر الکراهه للروایات الداله علی الجواز و إن حملها الصدوق و الشیخ علی المسلخ و ظاهر الشیخ نفی ثبوت الکراهه فی المسلخ کما صرح به الشهیدان و الصدوق فی العلل (۴)

و إن كـان فى دليله نظر و احتمل فى التـذكره ثبوت الكراهه فيه أيضا و أما سـطح الحمام فلا تكره الصـلاه فيه قطعا و يحتمل أن يكون النهى عن الصـلاه فى الحمـام محمولاـ على مـا إذا نجسـا لأـنهم كـانوا يصـلون فى فرشه و قلما تخلو عن النجاسه لما رواه الصَّدُوقُ (۵)

فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام: أَنَّهُ سَأَلَهُ

ص: ۳۰۶

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۵۲- ۵۳.

۲- ۲. تراه فی الکافی ج ۳ ص ۳۹۰: فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۱۵۶. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۲۴.

۴- ۴. بل ذکره فی الخصال علی ما مر.

۵- ۵. الفقیه ج ۱ ص ۱۵۶.

عَنِ الصَّلَاهِ فِی بَیْتِ الْحَمَّامِ فَقَالَ إِذَا کَانَ الْمَوْضِعُ نَظِیفاً فَلَا بَأْسَ. و روی الشیخ (۱)

مثله فی الموثق عن أبی عبد الله علیه السلام.

الثالث المنع عن الصلاه فی القبور و قال فی المنتهی یکره الصلاه فی المقابر ذهب إلیه علماؤنا قال و نقل الشیخ عن بعض علمائنا القول بالبطلان و قال تکره الصلاه إلی القبور و أن یتخذ القبر مسجدا یسجد علیه و قال ابن بابویه لا یجوز فیهما و هو قول بعض الجمهور ثم قال لو کان بینه و بین القبر حائل أو بعد عشره أذرع لم تکن بالصلاه إلیه بأس و قد مر أن أبا الصلاح حرمها و تردد فی البطلان و قال المفید لا تجوز الصلاه إلی شی ء من القبور حتی تکون بینه و بینه حائل أو قدر لبنه أو عنزه منصوبه أو ثوب موضوع. و علی القول بالکراهه أو الحرمه الحکم برفعهما بالحوائل التی ذکرها مشکل و لم نر مستنده

فَأَمَّا عَشْرَهُ أَذْرُعٍ فَرَوَاهُ الشَّیْخُ فِی الْمُوَثَّقِ (۲) عَنْ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یُصَلِّی بَیْنَ الْقُبُورِ قَالَ لَا یَجُوزُ ذَلِکَ إِلَّا أَنْ یَجْعَلَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ الْقُبُورِ إِذَا صَلَّی عَشَرَهَ أَذْرُعٍ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ عَشَرَهَ أَذْرُعٍ مِنْ خَلْفِهِ وَ عَشَرَهَ أَذْرُعٍ عَنْ یَمِینِهِ وَ عَشَرَهَ أَذْرُعٍ عَنْ یَسَارِهِ ثُمَّ یُصَلِّی إِنْ شَاءَ.

و استندوا فی التحریم إلی هذه الروایه و هی عندنا لیست فی درجه من القوه و قد عارضها روایات صحیحه مثل مَا رَوَاهُ الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ یَقْطِینٍ (۳) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الْمَاضِیَ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ بَیْنَ الْقُبُورِ هَلْ یَصْلُحُ قَالَ لَا بَأْسَ. و فی الصحیح (۴) عن علی بن جعفر عن أخیه: مثله فغایه ما یمکن إثباته مع تلک المعارضات القویه الکراهه بل یمکن المناقشه فیها أیضا نعم الأحوط عدم التوجه إلی قبر غیر الأئمه علیهم السلام لحسنه زراره الآتیه و أما قبور الأئمه علیهم السلام

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۳.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۰۰.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۳.

۴- ۴. الفقیه ج ۱ ص ۱۵۸.

فسیأتی القول فیها و ألحق جماعه من الأصحاب بالقبور القبر و القبرین و مستنده غیر واضح.

الرابع المنع من الصلاه فی الطرق و قال فی المغرب سنن الطریق معظمه و وسطه و فی القاموس سن الطریقه سار فیها کاستسنها و سنن الطریق مثلثه و بضمتین نهجه و جهته و المسان من الإبل الکبار انتهی و لعل المراد هنا الطرق المسلوکه أو العظیمه و المشهور کراهه الصلاه فی الطریق المسلوکه و قال فی المنتهی إنه مذهب علمائنا أجمع و ظاهر الصدوق و المفید الحرمه و الکراهه أظهر و الترک أحوط و لا فرق بین أن تکون الطریق مشغوله بالماره وقت الصلاه أو لا للعموم نعم لو تعطلت الماره اتجه التحریم و احتمل الفساد.

و منهم من خص الکراهه بجواد الطرق و هی العظمی منها و الأجود التعمیم لموثقه

ابْنِ الْجَهْمِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام(۱)

قَالَ: کُلُّ طَرِیقٍ یُوطَأُ فَلَا تُصَلِّ عَلَیْهِ.

وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی عَنْهُ (۲): کُلُّ طَرِیقٍ یُوطَأُ وَ یُتَطَرَّقُ وَ کَانَتْ فِیهِ جَادَّهٌ أَوْ لَمْ تَکُنْ فَلَا یَنْبَغِی الصَّلَاهُ فِیهِ.

الخامس المنع من الصلاه فی قری النمل و المشهور الکراهه لهذا الخبر و لما سیأتی و لعدم انفکاک المصلی من أذاها و قتل بعضها.

السادس المنع من الصلاه فی معاطن الإبل قال الجوهری العطن و المعطن واحد الأعطان و المعاطن و هی مبارک الإبل عند الماء لتشرب عللا بعد نهل فإذا استوفت ردت إلی المراعی و الأظماء قال ابن السکیت و کذلک تقول هذا عطن الغنم و معطنها لمرابضها حول الماء و قال العلل الشرب الثانی و النهل الشرب الأول و قال الفیروزآبادی العطن محرکه وطن الإبل و منزلها حول الحوض و قریب منه کلام ابن الأثیر و غیره و قال فی مصباح اللغه العطن للإبل المناخ و المبرک و لا یکون إلا حول الماء و الجمع أعطان نحو سبب و أسباب و المعطن وزان مجلس مثله و عطن الغنم و معطنها أیضا مربضها حول الماء قاله ابن السکیت و ابن قتیبه.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸، ط حجر ج ۲ ص ۲۲۰ و ۲۲۱ ط نجف.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸، ط حجر ج ۲ ص ۲۲۰ و ۲۲۱ ط نجف.

و قال ابن فارس قال بعض أهل اللغه لا يكون أعطان الإبل إلا حول الماء فأما مباركها فى البريه أو عند الحى فهى المأوى و قال الأزهرى أيضا عطن الإبل موضعها الذى تتنحى إليه أى تشرب الشربه الثانيه و هو العلل و لا تعطن الإبل على الماء إلا فى حماره القيظ فإذا برد الزمان فلا عطن للإبل و المراد بالمعاطن فى كلام الفقهاء المبارك انتهى.

و ظاهر الفقهاء أن الكراهه تشتمل كل موضع يكون فيه الإبل و الأولى ترك الصلاه فى الموضع الذى تأوى إليه الإبل و إن لم تكن فيه وقت الصلاه كما يومى إليه بعض الأخبار و صرح به العلامه فى المنتهى معللا- بأنها بانتقالها عنها لا تخرج عن اسم المعطن إذا كانت تأوى إليه.

ثم إن الذى ورد فى أخبارنا إنما هو بلفظ العطن و قد عرفت مدلوله لغه و أكثر أصحابنا حكموا بالتعميم كالمحقق و العلامه و قال ابن إدريس فى السرائر بعد تفسير المعطن بما نقلناه هذا حقيقه المعطن عند أهل اللغه إلا أن أهل الشرع لم يخصص ذلك بمبرك دون مبرك انتهى.

وَ اسْتَنَدُوا فِي التَّعْمِيمِ بِمَا رَوَاهُ الْجُمْهُورُ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِذَا أَدْرَكْتُمُ الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ فِي مُرَاحِ الْغَنَمِ فَصَلُّوا فِيهَا فَإِنَّهَا سَكِينَةٌ وَ بَرَكَةٌ وَ إِنْ أَدْرَكْتُمُ الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ فِي أَعْطَانِ الْإِبِلِ فَاخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّهَا جِنٌّ مِنْ جِنٍّ خُلِقَتْ أَ لَا تَرَى أَنَّهَا إِذَا نَفَرَتْ كَيْفَ تَشْمَخُ بِأَنْفِهَا.

وَ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ نُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَ نُصَلِّي فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ قَالَ لَا.

وَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَا تُصَلُّوا فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ فَإِنَّهَا مِنَ الشَّيَاطِينِ.

و لا يخفى أن بعض تلك الروايات على تقدير صحتها تومى إلى كراهه الصلاه فى كل موضع حضر فيه إبل مع أنهم ذكروا فى الستره أنها تتحقق بالبعير و رووا أن النبى صلى الله عليه و آله صلى إلى بعير و رووا عنه صلى الله عليه و آله أنه كان يعرض راحلته و يصلى إليها

قال قلت فإذا ذهبت الركاب قال كان يعرض الرحل و يصلى إلى آخرته و قال العلامه فی المنتهی لا بأس أن يستر ببعير أو حيوان ثم ذكر الروايتين الأخيرتين.

و قال ره فی المعاطن بعد الروايات الأوله و الفقهاء جعلوه أعم من ذلک و هی مبارک الإبل مطلقا التی تأوی إليها و يدل عليه ما فهم من التعليل بكونها من الشياطين ثم قال و المواضع التی تبيت فيها الإبل فی سيرها أو تناخ فيها لعلفها أو وردها الوجه أنها لا بأس بالصلاه فيها لأنها لا تسمى معاطن و لو صلى فی هذه المواضع لم يكن به بأس و ليس مكروها خلافا لبعض الجمهور انتهى.

و قد عرفت أنه لو صح التعليل لدل على كراهه مطلق المواضع التی تحضر الإبل فيها و إلا فينبغی أن يقتصر على مدلول المعاطن لغه مع أن الروايات عاميه لا عبره بمدلولاتها.

ثم إن المشهور بين الأصحاب الكراهه و قد مر عن أبی الصلاح القول بالتحريم و التردد فی بطلان الصلاه و ظاهر المفيد فی المقنعه أيضا التحريم و هو أحوط و إن كانت الكراهه أقوى فی الجمله.

السابع المنع من الصلاه فی مجری الماء و هو المكان المعد لجريانه فيه و إن لم يكن فيه ماء و المشهور فيه الكراهه لهذا الخبر و قيل يكره الصلاه فی بطون الأوديه التی يخاف فيها هجوم السيل و ظاهر الصدوق ره فيما مر التحريم و إن لم ينسب إليه و قال فی المنتهی تكره الصلاه فی مجری الماء ذهب إليه علماؤنا.

ثم قال ره تكره الصلاه فی السفينه لأنه يكون قد صلى فی مجری الماء و كذا لو صلى على ساباط تحته نهر يجری أو ساقيه و هل يشترط فی الكراهه جريان الماء عندی فيه توقف أقربه عدم الاشتراط و لا فرق بين الماء الطاهر و النجس فی ذلک و هل تكره الصلاه على الماء الواقف فيه تردد أقربه الكراهيه انتهى و قال فی النهايه فإن أمن السيل احتمل بقاء الكراهه اتباعا

لظاهر النهی و عدمها لزوال موجبها.

و أقول ظاهر الأخبار كراهه الصلاه فی المكان الذی یتوقع فیه جریان الماء و فی المكان الذی یجری فیه الماء بالفعل علی تفصیل قد تقدم و قد سبق القول فی الصلاه فی السفینه و أما الساباط فالظاهر عدم الكراهه و الله أعلم.

الثامن المنع من الصلاه فی السبخه بفتح الباء و إذا كانت نعتا للأرض كقولك الأرض السبخه فبكسر الباء ذكره الخلیل فی كتاب العین و الذی یظهر من الأخبار أن المنع لعدم استقرار الجبهه و عدم استواء الأرض و لو دق و سوی لم یكن به بأس كما ذكره الصدوق ره و ظاهر الصدوق فی العلل (۱)

التحریم حیث قال باب العله التی من أجلها لا تجوز الصلاه فی السبخه و ظاهره فی الخصال (۲) تخصیص التحریم بالنبی صلی الله علیه و آله و الإمام و ظاهر الأكثر الكراهه مطلقا و الأظهر أنه إن لم تستقر الجبهه أصلا أو كان

الارتفاع و الانخفاض أزید من المعفو فتحرم الصلاه اختیارا و إلا فتكره و مع الدق و الاستواء تزول الكراهه أو تخف و الأول أظهر

لِمَا رَوَاهُ الشَّیْخُ (۳)

فِی الْمُوَثَّقِ عَنْ سَمَاعَهَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِی السِّبَاخِ فَقَالَ لَا بَأْسَ.

و حملها الشیخ علی موضع تقع فیه الجبهه مستویه.

التاسع المنع من الصلاه علی الثلج و الظاهر أنه أیضا مثل السبخه و مع عدم الاستقرار أصلا یحرم و معه فی الجمله یكره و مع الدق و الاستواء التام تزول الكراهه أو تخف و الثانی أظهر لما سیأتی.

العاشر المنع من الصلاه فی وادی ضجنان و قال المنتهی تكره الصلاه فی ثلاثه مواطن بطریق مكه البیداء و ذات الصلاصل و ضجنان و قال البیداء فی اللغه المفازه و لیس ذلك علی عمومه هاهنا بل المراد موضع معین و قد ورد أنها أرض خسف روی أن جیش السفیانی یأتی إلیها قاصدا مدینه الرسول صلی الله علیه و آله فیخسف

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۶.

۲- ۲. قد مر كلامه صلی الله علیه و آله ۳۰۵ س ۲۱.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸، الاستبصار ج ۱ ص ۱۹۹.

الله تعـالی بتلـک الأـرض و بینها و بین میقات أهل المـدینه الـذی هو ذو الحلیفه میل واحـد و ضـجنان جبل بمکه ذکره صاحب الصحاح و الصلاصل جمع صلصال و هی الأرض التی لها صوت و دوی انتهی.

و قیل إنه الطین الحر المخلوط بالرمل فصار یتصلصل إذا جف أی یصوت و به فسره الشهید ره و نقله الجوهری عن أبی عبیده و نحو منه کلام الفیروزآبادی و یوهم عبارات بعض الأصحاب أن کل أرض کانت کذلک کرهت الصلاه فیها و هو خطأ لأنه قد ظهر من الأخبار و کلام قدماء الأصحاب أنها أسماء مواضع مخصوصه بین الحرمین.

و ورد فی بعض الأخبار النهی عن الصلاه فی ذات الجیش و یظهر من بعضـها أنها البیداء کما اختاره الأصـحاب و عللوا التسـمیه بخسف جیش السـفیانی فیها و من بعضـها أنها مبدأ البیداء للجائی من مکه و من بعضـها المغایره فیحتمل التکرار علی التأکید أو الحمل علی أنها متصله بالبیداء فحکم بالاتحاد مجازا.

**[ترجمه]این روایت علاوه بر اینکه به دلیل تکرار شدن در اصول، و نقل آن توسط کلینی، شیخ و دیگران - . الکافی ۳ : ۳۹۰، الفقیه ۱ : ۱۵۶، التهذیب ۱ : ۱۹۸ -

مشتمل بر احکامی است:

اول: منع از نماز در آب و گِل، و ظاهر آن است که اگر مانع یکی از واجبات نماز مثل سجده و استقرار باشد ممنوعیت در حدّ حرمت وگرنه حمل بر کراهت می شود، به دلیل روایت موثّقی که شیخ از امام صادق علیه السلام ذکر کرده که راوی گفت: از ایشان سؤال کردم که مقدار گِلی که نباید بر آن سجده کرد چقدر است؟ فرمود: اگر پیشانی زیر آب رود و با ثبات روی زمین قرار نگیرد. - . التهذیب ۱ : ۲۲۴ -

دوم: منع از نماز در حمام، و مشهور کراهت آن است، و قول ابوالصلاح گذشت که از نماز در حمّام منع کرده و در فساد آن تردید داشت. و اظهر کراهت آن است؛ به دلیل روایاتی که بر جواز دلالت دارند، اگرچه صدوق و شیخ روایات جواز را بر رخت‌کن حمل کرده اند. و ظاهر کلام شیخ نفی ثبوتِ کراهت در رخت‌کن است، چنانچه شهید اول و ثانی و صدوق در علل الشرائع - . آن را در الخصال ذکر کرده است بنابر آنچه که گذشت. -

تصریح کرده اند، اگرچه در دلیل آن اشکال است. در تذکره ثبوت کراهت را نیز در مورد آن احتمال داده است. امّا نماز در پشت بام حمّام قطعاً کراهت ندارد، و احتمالاً نهی از نماز در حمّام بر صورتی حمل می شود که نجس باشد، زیرا آنها روی فرش آن نماز می خواندند که کمتر اتفاق می افتاد نجس نباشد، به دلیل روایت صحیحی که صدوق - . الفقیه ۱ : ۱۵۶ -

از علی بن جعفر علیه السلام از برادرش امام موسی علیه السلام ذکر کرده که از ایشان درباره نماز در حمّام سؤال کرد، و ایشان فرمود: اگر محلّ نماز پاک باشد اشکال ندارد.

و شیخ - . التهذیب ۱ : ۲۴۳ -

مثل آن را با سند موثّق از امام صادق علیه السلام ذکر کرده است.

سوم: منع از نماز در گورستان. در منتهی گفته است: نماز در گورستان کراهت دارد و علمای ما همین نظر را دارند. گوید: و شیخ از بعضی علمای ما نقل کرده که قائل به بطلان نماز در گورستان هستند و گفته است: نماز به سوی گورستان و نیز سجده کردن بر قبر کراهت دارد. ابن بابویه گفته است: نماز رو به قبر و روی قبر جایز نیست، و بعضی از جمهور (اهل سنت) نیز همین نظر را دارند. آنگاه می گوید: اگر بین نمازگزار و قبر، حائلی باشد یا فاصله او با قبر ده ذراع باشد نماز خواندن به طرف آن اشکال ندارد. و پیشتر گفته شد که ابوالصلاح آن را حرام دانسته امّا در بطلان نماز تردید کرده است. شیخ مفید گوید: نماز به سمتِ قبور جایز نیست مگر اینکه بین نمازگزار و قبر حائلی باشد یا فاصله میان او و قبر به اندازه یک آجُر یا عصایی که عمودی نصب شود یا اینکه پارچه ای گذاشته شود. و بنا بر قول به کراهت یا حرمت، حکم به برطرف شدن کراهت یا حرمت با حائل هایی که گفته شد مشکل است و ما دلیلی برای آن نیافتیم.

امّا در مورد ده ذراع، شیخ به سند موثّق - . همان ۱ : ۲۰۰ -

از عمّار از امام صادق علیه السلام روایت می کند که گفت: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که بین گورها نماز می خواند؛ فرمود: این کار جایز نیست مگر اینکه هنگام نماز، فاصله اش با قبرها از جلو ده ذراع، از پشت ده ذراع، از راست ده ذراع و از چپ ده ذراع باشد، آنگاه اگر خواست نماز می خواند .

برای حکم به تحریم به این روایت استناد کرده اند که از نظر ما سند آن قوی نیست، و روایات صحیحه با آن تعارض دارند، مانند: روایت صحیح شیخ از علی بن یقطین - . همان ۱ : ۲۴۳ -

که گفت: از امام موسی علیه السلام سؤال کردم که آیا نماز میان قبور صحیح است؟ فرمود: اشکالی ندارد.

و به سند صحیح - . الفقیه ۱ : ۱۵۸ - از علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام مثل همین روایت شده است. پس با وجود این تعارض‌های قوی، چیزی که در نهایت می توان اثبات کرد، کراهت است، بلکه در آن هم می توان مناقشه کرد. بله، احوط آن است که به سمتِ قبر غیر ائمه علیهم السلام نماز نخواند، به دلیل روایت زراره که خواهد آمد، و بحث در مورد قبور ائمه علیهم السلام هم خواهد آمد.

و جماعتی از اصحاب، یک قبر و دو قبر را نیز به قبور ملحق کرده و در یک حکم دانسته اند، که این الحاق دلیل واضحی ندارد.

چهارم: منع از نماز در راه. در المغرب گفته است: سنن الطریق یعنی عُمده و وسط راه. و در قاموس گفته است: سَنّ الطریق یعنی راه را پیمود مانند إستسنّها. و سنن الطریق — با فتحه [سَنَن] و کسره [سِنَن] و ضمه سین [سُنَن] و با ضمه سین و نون [سُنُن] – یعنی راه و جهت آن. و «المسانّ من الابل» یعنی شترهای بزرگ و مُسن پایان. و شاید در اینجا مقصود راه‌های عبور و مرور یا شاهراه باشد. و مشهور، کراهت نماز در راه عبور و مرور است. در المنتهی گوید: علمای ما اجماعاً قائل به کراهت هستند. و ظاهر کلام صدوق و مفید، حرمت است، و کراهت اظهر و تَرک آن احوط می باشد. و فرقی نیست بین اینکه در وقت نماز عابری در حال عبور در راه باشد یا نباشد، به خاطر عموم. بله، اگر راه عبور و مرور بسته شود حکم به حرمت موجّه، و احتمال

بطلان نماز نیز هست .

بعضـی از فقها کراهت را به قسمتِ بزرگ راه تخصـیص داده اند امّا تعمیم بهتر است، به دلیل موثّقه ابن جهم - . التهذیب ۱ : ۱۹۸ چاپ سنگی، ۲ : ۲۲۰ و ۲۲۱ چـاپ نجف - از امام رضا علیه السـلام که فرمود: هر راهی که محل عبور است در آن نماز نخوان. و در روایت دیگری از او - . همان -

آمده است: هر راهی که محلّ عبور و مرور است، چه جاده داشته باشد یا نداشته باشد، نماز خواندن در آن روا نیست.

پنجم: منع از نمـاز در لانه مورچه. و مشـهور کراهت آن است، به دلیل همین روایت و روایتی که خواهـد آمـد، و این که نماز خواندنِ نمازگزار حتماً موجب اذیت و کشته شدن بعضی مورچه ها می شود.

ششم: منع از نماز در محلّ خوابیدن شتر. جوهری گفت: عطن و معطن مفرد اعطان و معاطن است و آن محل نشستن شتران در کنار آب برای نوشـیدن دوم بعد از نوشـیدن اول است، پس چون کارش تمام شود، به چراگاه‌ها و صـحرا بازگردانده می‌شود. ابن سـکیت گفته: به محل نشستن گوسفندان در نزدیکی آب عطن الغنم و معطن گفته می‌شود. گفت: علل، شرب دوم است و نهل، شرب اول. فیروزآبادی گفته: عَطَن، وطن شتران و منزل آنان پیرامون برکه است. کلام ابن اثیر و غیره به او نزدیک است. در مصـباح اللغه گفته: عطن شتران محل نشستن آنان است و حتما نزدیک آب است. جمع آن اعطان است مثل سبب و اسباب. معطن بر وزن مجلس است. عطن الغنم و معطنها، آغل آنها در کنار آب است. ابن سـکیت و ابن قتیبه آن را گفتنـد. ابن فارس گفت: یکی از اهل لغت گفت: اعطان ابل فقط نزدیک آب است اما محل نشسـتن آنها در صحرا یا در محل است زیرا پناهگاه آنهـاست. ازهری گفته: عطن الإبل مکانی است که شـرب دوم را انجام می‌دهـد که همان علل است و عطن شتران بر آب فقط در اوج گرماست، پس در هوای سرد شتر عطن ندارد. مراد از معاطن در سخن فقهاء، محل استراحت است. پایان .

ظاهر کلام فقها این است که کراهت شامل هر موضـعی که شتر در آن باشـد، است، و اولی ترک نماز در مکانی است که شتر [پس از چرا] به آن باز می گردد حتّی اگر موقع نمازخوانـدن شتر در آن نباشد، چنانچه در بعضـی روایات به آن اشاره شده، و علاّمه در المنتهی به آن تصـریح کرده و دلیـل آورده که بـا خروج شتر از آن، این گونه نیست که خوابگـاه شتر بر آن صـدق نکند، چرا که به آن بازمی‌گردد.

امّا آنچه در روایات ما وارد شـده به لفظ «عطن» است که معنای لغوی آن را دانستی، و اکثر فقهای ما حکم به تعمیم داده انـد، مانند محقق و علامه. ابن ادریس در السـرائر، پس از تفسیر «معطن» طبق آنچه که نقل کردیم، گفته است این حقیقت معطن در نزد اهل لغت است، امّا اهل شرع آن را شامل هر جا که شتر بخوابد دانسته اند و آن را به محل نشستن خاصی تخصیص نداده... اند. پایان.

و در تعمیم به روایت جمهور (اهل سـنت) از قول پیامبر صـلی الله علیه و آله استناد کرده اند که ایشان فرمود: هرگاه وقت نماز شـد و شـما در محـل استراحت [طویله] گوسـفندان بودیـد در آنجا نماز بخوانیـد، زیرا مایه آرامش و برکت است، و اگر وقت نماز شد و در خوابگاه شتران بودید از آنجا بیرون روید زیرا جنّی هسـتند که از جنّ دیگر خلق شده‌اند؛ آیا نمی بینی وقتی شتر

می‌رمد چگونه بینی اش را بالا می گیرد؟.

و از جابر بن سَمُره نقل شده که روایت کرد: مردی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسید: آیا در آغل گوسفندان نماز بخوانیم؟ فرمود: بله! گفت: آیا در خوابگاه شترها نماز بخوانیم؟ فرمود: نه!

و از بَراء نقل شده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در خوابگاه شترها نماز نخوانید زیرا شیطانی است.

و مخفی نیست که بعضی از آن روایات - به فرض صحیح بودن - اشاره به کراهت نماز در هر جایی دارد که شتر آنجا باشد، علاوه بر اینکه در سُتره ذکر کرده اند که حائل با شتر هم حاصل می شود، و روایت کرده اند که پیامبر صلی الله علیه و آله به سمت شتری نماز خواند، و نیز روایت کرده اند که آن حضرت صلی الله علیه و آله شترش را به عرض قرار می‌داد و به سمتِ آن نماز می خواند .

گفت: گفتم: پس اگر شتُر حرکت کرد؟ گفت: بار [یا زین] شتر را به صورت عرضی می گذاشت و به سمتِ آخرِ آن نماز می خواند. و علّامه در المنتهی گفته است: اشکال ندارد که شتر یا حیوانی را حائل قرار دهد، و این دو روایت آخری را ذکر کرده است.

ایشان رحمه الله پس از روایاتِ اول در مورد «معاطن» گفته است: فقها آن را اعمّ از محلّ آب خوردنِ شتر دانسته و به طور مطلق، محلّ خوابیدنِ شتر و آغل آن که به سوی آن می‌رود را گفته اند، و دلیل آن تعلیلی است که به یکی از شیاطین بودنِ آن شده است. آنگاه می فرماید: و مواضعی که شتر در مسیر خود در آنجا بیتوته می کند یا برای چریدن و خوردن علَف و گُل می خوابد، نماز در آن اشکال ندارد، زیرا مسمّای «معاطن» بر آن صدق نمی کند. و اگر در این مواضع نماز خواند اشکال ندارد و مکروه نیست، بر خلاف بعضی از جمهور. پایان

و دانستی که در صورت صحّت تعلیل، ادلّه بر کراهت مطلق مواضعی که شتر در آنها حضور دارد دلالت می کند، وگرنه شایسته بود تا فقط بر مدلول لغویِ «معاطن» دلالت کند، علاوه بر اینکه روایات از اهل سنت است و مدلول آنها اعتبار ندارد.

و امّا مشهور بین اصحاب کراهت است، و از قول ابوالصلاح نقل شد که قائل به تحریم و تردید در بطلان نماز است. و ظاهر کلام مفید در المقنعه نیز تحریم می باشد و احوط هم همان است اگرچه کراهت فی الجمله اقوی است.

هفتم: منع از نماز در آبراه، که برای گذر آب تهیه شده است، اگرچه آب در آن نباشد. و مشهور در مورد آن کراهت است، به دلیل همین روایت، و گفته شده که نماز در وسط وادی‌هایی که خوف جریان سیل در آن می رود، نیز کراهت دارد. ظاهر کلام صدوق که ذکر شد، تحریم است، اگر چه تحریم را به او نسبت نداده اند. و در المنتهی گفته است: نماز در آبراه ها کراهت دارد و علمای ما هم همین را گفته اند.

آنگاه می فرماید: نماز در کشتی کراهت دارد زیرا آبراه در آن صدق می کند و مجرای آب است، همچنین اگر روی گذر سرپوشیده‌ای نماز بخواند که زیر آن رود یا رود کوچکی رد می شود. و در اینکه آیا برای حکم به کراهت، جریان آب هم

شرط است یا نه؟! من که در مورد آن توقّف دارم و نظر نمی دهم، امّا اقرب آن است که شرط نیست. و از این جهت تفاوتی هم بین آب طاهر و آب نجس نیست، و اینکه آیا نماز روی آب راکد هم کراهت دارد یا نه؟ مورد تردید می باشد و اقرب کراهت است پایان. و در النهایه گوید: اگر مطمئن باشد که سیل نخواهد آمد باز هم کراهت بر جای خود باقی است؛ به دلیل پیروی از ظاهر نهی و اینکه با زوال سبب، کراهت هم از بین می‌رود.

می گویم: ظاهر روایات، کراهت نماز در مکانی است که احتمال جریان آب وجود دارد، همچنین مکانی که آب در حال جریان است، با تفصیلی که ذکر شد، و بحث در مورد نماز در کشتی قبلاً- آمد، امّا ظاهر عدم کراهت نماز روی گذر سرپوشیده است و خداوند بهتر می داند.

هشتم: منع از نماز در زمین شوره زار، و اگر صفت برای زمین باشد مانند سخن تو «الارض السبخه» پس به کسر باء است. این را خلیل در کتاب العین ذکر کرده است. از روایات این گونه بر می آید که منع از نماز، به دلیل عدم استقرار پیشانی و صاف نبودنِ زمین است، امّا اگر کوبیده و تسطیح شده باشد اشکال ندارد، چنانچه مرحوم صدوق ذکر کرده است. و ظاهر کلام صدوق در علل الشرائع – . علل الشرائع ۲ : ۱۶ –

تحریم است، آنجا که می فرماید: «باب دلیلِ عدم جواز نماز در شوره زار»، و ظاهر کلام او در الخصال – . کلام او در صفحه ؟؟؟، س ؟؟؟ گذشت. –

تخصیص حرمت به پیامبر صلی الله علیه و آله و امام است و ظاهر کلام اکثر فقها، کراهتِ مطلق می باشد، و اظهر آن است که اگر پیشانی اصلاً استقرار نیافت یا اینکه ارتفاع و پستی بیش از حدّ مجاز بود نماز خواندن در آنجا در حال اختیار حرام است، وگرنه مکروه می باشد. و در صورت کوبیده و صاف شدن آن کراهت برطرف یا کاسته می شود، و اظهر همان اوّلی است؛ به دلیل روایت موثّقی که شیخ – . التهذیب ۱ : ۱۹۸، الاستبصار ۱ : ۱۹۹ – از سماعه نقل کرده که گفت: از آن حضرت درباره نماز در زمین شوره زار سؤال کردم، فرمود: اشکال ندارد! و شیخ آن را حمل بر جایی کرده که صاف باشد و پیشانی روی آن مستقر گردد.

نهم: منع از نماز روی برف، و ظاهراً آن هم مثل شوره زار است که در صورت عدم استقرار به طور کلّی، نماز خواندن در آن حرام می باشد، امّا اگر فی الجمله استقرار حاصل شود کراهت دارد، و در صورت کوبیده و صاف شدن کامل، کراهت از بین می رود یا از آن کاسته می شود، و اظهر دومی است به دلیلی که خواهد آمد.

دهم: منع از نماز در وادی ضجنان. در المنتهی گفته است: در راه مکّه نماز در سه جا مکروه است: بَیداء، ذات الصلاصل و ضَجنان. و گفته است: بیداء در لغت به معنای بیابان است امّا این حکم برای همه بیابان‌ها نیست بلکه مقصود، موضع خاصی می باشد. و روایت شده که آن، زمین «خَسف» می‌باشد و روایت شده که سپاه سفیانی به آنجا می‌آید. سپاه سفیانی به قصد حمله به شهر مدینه حرکت می کند و وقتی به بیداء می رسد خداوند آن زمین را با آنچه بر روی آن است فرو می‌برد. فاصله میان بیداء و میقات اهل مدینه – یعنی ذو الحلیفه – یک میل مسافت است. و ضجنان کوهی در مکّه است و صاحب صحاح آن را ذکر نموده. صَلاصِل نیز جمع صَلصال و زمینی است که صدا و پچ پچ از آن شنیده می شود. پایان

و گفته شده که صلصال، گِلی داغ مخلوط با ماسه است که وقتی خشک می شود صدا می دهد. مرحوم شهید هم معنای آن را به همین صورت حمل کرده است. جوهری این مطلب را از ابوعبیده نقل نموده، و کلام فیروزآبادی هم شبیه همان است. عباراتِ بعضی از اصحاب این وهم را ایجاد می کند که هر زمینی این گونه باشد نماز در آن کراهت دارد، و این خطاست، زیرا از روایات و کلام قدمای اصحاب این گونه بر می آید که سه نام ذکر شده، اسم مکان‌های مخصوصی در فاصله مکه و مدینه است.

در بعضی روایات از نمازخواندن در زمین ذات الجیش نیز نهی شده است، و از بعضی روایات این گونه بر می آید که مقصود همان بیداء است، چنانچه اصحاب هم همین نظر را برگزیده و دلیل نامگذاری آن را خسفِ سپاه سفیانی در آن دانسته اند. از بعضی روایات نیز ظاهر می شود که ذات الجیش برای کسی که از مکه می‌آید، ابتدای بیداء است. و از بعضی روایات فهمیده می شود که ذات الجیش با بیداء متفاوت است، و تکرار حمل بر تأکید می گردد، یا حمل بر اینکه ذات الجیش به بیداء متصل است و مجازاً حکم به یکی بودنِ آنها شده است.

**[ترجمه]

«۲»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: لَا تُصَلِّ فِی وَادِی الشَّقِرَهِ فَإِنَّ فِیهِ مَنَازِلَ الْجِنِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: عمّار ساباطی گفت: امام صادق علیه السلام فرمود: در وادی «شَقِره» نماز نخوان زیرا از منازل جنّیان است. - . المحاسن : ۳۶۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری الشَّقِر بکسر القاف شقائق النعمان الواحده شَقِرَه و قال ابن إدریس تکره الصلاه فی وادی الشقره بفتح الشین و کسر القاف و هی واحد الشقر موضع بعینه مخصوص سواء کان فیه شقائق النعمان أو لم یکن و لیس کل واد یکون فیه شقائق

النعمان تکره فیه الصلاه بل بالموضع المخصوص فحسب و هو بطریق مکه لأن أصحابنا قالوا تکره الصلاه فی طریق مکه بأربعه مواضع من جملتها وادی الشقره و الذی ینبه علی ما اخترناه ما ذکره ابن الکلبی فی کتاب الأوائل و أسماء المدن قال زرود و الشقره ابنتا یثر بن قابیه بن مهلهل بن وام بن عقیل بن عوض بن إرم بن سام بن نوح هذا آخر کلام ابن الکلبی النسابه فقد جعل زرود و الشقره موضعین سمیا باسم امرأتین و هو أبصر بهذا الشأن انتهی.

١- ١. المحاسن ص ٣٦٦.

و قال فی المنتهی الشقره بفتح الشین و کسر القاف واحده الشقر و هو شقائق النعمان و کل موضع فیه ذلک تکره الصلاه فیه و قیل وادی الشقره موضع مخصوص بطریق مکه ذکره ابن إدریس و الأقرب الأول لما فیه من اشتغال القلب بالنظر إلیه و قیل هذه مواضع خسف فتکره الصلاه فیها لذلک انتهی.

و الأظهر ما اختاره ابن إدریس و التعلیل الوارد فی الخبر مخالف لما ذکره إلا بتکلف تام.

**[ترجمه]جوهری گوید: «شَقِر» همان «شقائق النعمان» و مفردِ آن «شَقِره» است. ابن ادریس گوید: نماز در وادی شقره که مفرد شقر است، کراهت دارد و آن موضعی مخصوص است، خواه در آن شقائق النعمان روییده باشد یا نه، و این گونه نیست که نماز در هر وادی دارای شقائق النعمان مکروه باشد، بلکه فقط در موضع مخصوصی در راه مکّه است، زیرا اصحاب ما گفته اند: در راه مکّه در چهار موضع نماز کراهت دارد که یکی از آنها وادی شقره است. در تأیید نظرِ برگزیده ما، سخنی از ابن کلبی در «الاوائل و اسماء المدن» است که می گوید: زرود و شقره دختران «یثر بن قابیه بن مهلهل بن وام بن عقیل بن عوض بن إرم بن سام بن نوح» بودند (پایان کلام ابن کلبی نسّابه)، پس زرود و شقره را دو مکان می دانند که به اسم دو زن نامگذاری شده اند و ابن کلبی به این امر بصیرت بیشتری نسبت به دیگران دارد. پایان

در المنتهی گوید: شَقِره به فتح شین و کسر قاف، مفرد الشقره است که همان شقائق النعمان است، و در هر موضعی که شقائق النعمان داشته باشد نمازخواندن کراهت دارد. و گفته شده که وادی الشقره موضع مخصوصی در راه مکّه است و ابن ادریس آن را ذکر نموده، امّا اقرب همان اولی است زیرا در چنین مکانی با نگاه به آن دل مشغول می شود. و گفته شده که این، از مواضع خسف است و به این دلیل نماز خواندن در آن کراهت دارد. پایان

اظهر همان نظر ابن ادریس است، و تعلیلِ وارد شده در روایت با آنچه که در المنتهی ذکر کرده منافات دارد، مگر اینکه با تکلّف و زحمت نسبتی بین آن ایجاد کنیم .

**[ترجمه]

«۳»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ فِی کِتَابِ الْمَنَاهِی: إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله نَهَی أَنْ تُجَصَّصَ الْمَقَابِرُ وَ یُصَلَّی فِیهَا(۱)

وَ نَهَی أَنْ یُصَلِّیَ الرَّجُلُ فِی الْمَقَابِرِ وَ الطُّرُقِ وَ الْأَرْحِیَهِ وَ الْأَوْدِیَهِ وَ مَرَابِطِ الْإِبِلِ وَ عَلَی ظَهْرِ الْکَعْبَهِ(۲).

**[ترجمه]مجالس صدوق: پیامبر صلی الله علیه و آله از اینکه قبرها را گچ کاری کنند و در آن نماز بخوانند نهی فرمود - . أمالی صدوق : ۲۵۳ - و از اینکه مَرد در گورستان، راه ها، آسیاب ها، وادی‌ها، محل‌های بستن شتر و روی پشت بام کعبه نماز بخواند، نهی فرمود. - . همان : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

کراهه الصلاه فی الأرحیه لم یذکرها الأکثر و إن دل علیها هذا الخبر و المرابط أعم من المعاطن مطلقا أو من وجه.

**[ترجمه]اکثر فقهـا کراهت نماز در آسـیاب ها را ذکر نکرده انـد هرچنـد این روایت بر آن دلالت دارد، و نسـبت «مرابط» به «معاطن» عموم و خصوص مطلق یا من وجه است.

**[ترجمه]

«۴»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ الصَّلَاهُ بَیْنَ الْقُبُورِ قَالَ صَلِّ بَیْنَ خِلَالِهَا وَ لَا تَتَّخِذْ شَیْئاً مِنْهَا قِبْلَهً فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَهَی عَنْ ذَلِکَ وَ قَالَ لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِی قِبْلَهً وَ لَا مَسْجِداً فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَعَنَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِیَائِهِمْ مَسَاجِدَ(۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: زراره از امام باقر علیه السّلام روایت کرد و گفت: به ایشان گفتم: نماز بین قبور چه حکمی دارد؟ فرمود: میان آنها نماز بخوان ولی هیچ قبری را در قبله خود قرار نده، زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله از این کار نهی کرد و فرمود: قبر مرا قبله و محلّ سجده قرار ندهید زیرا خداوند عزوجل کسانی که قبرهای پیامبرانشان را محل سجده قرار دادند، لعنت کرده است. - . علل الشرائع ۲ : ۴۷ -

**[ترجمه]

إیضاح

ظاهره عدم جواز الصلاه إلی قبر النبی صلی الله علیه و آله و السجود علیه

وَ رُوِیَ فِی الْمُنْتَهَی مِنْ طُرُقِ الْعَامَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ عَائِشَهَ قَالا: لَمَّا حَضَرَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْوَفَاهُ کَشَفَ وَجْهَهُ وَ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْیَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِیَائِهِمْ مَسَاجِدَ.

وَ عَنْهُ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: أَمَا إِنَّ مَنْ کَانَ قَبْلَکُمْ کَانُوا یَتَّخِذُونَ قُبُورَ أَنْبِیَائِهِمْ وَ صُلَحَائِهِمْ مَسَاجِدَ أَلَا فَلَا تَتَّخِذُوا الْقُبُورَ مَسَاجِدَ إِنِّی أَنْهَاکُمْ عَنْ ذَلِکَ.

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۵۳.

۲- ۲. المصدر ص ۲۵۴.

٣- ٣. علل الشرائع ج ٢ ص ٤٧.

ثم قال ره و ذلك محمول على الكراهه إذ القصد بذلك النهى عن التشبه بمن تقدمنا فى تعظيم القبور بحيث تتخذ مساجد و من صلى لا ـ لذلك لم يكن قد فعل محرما إذ لا ـ يلزم من المساواه التحريم كالسجود لله تعالى المساوى للسجود للصنم فى الصوره ثم قال قال الشيخ قد رويت روايه بجواز النوافل إلى قبور الأئمه عليهم السلام و الأصل الكراهيه انتهى.

**[ترجمه]ظاهر اين روايت، عدم جواز نماز به سمت قبر پيامبر صلى الله عليه و آله و سجده روى آن است.

و در المنتهى از طرق اهل سنت از ابن عباس و عايشه روايت كرده كه گفتند: هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله به حال احتضار و وفات رسيده بود صورت خود را باز كرد و فرمود: خداوند يهود را لعنت كند كه روى قبرهاى پيامبرانشان سجده كردند.

و از آن حضرت صلى الله عليه و آله روايت شده كه فرمود: پيشينيان شما بر قبور پيامبران و نيكانشان سجده مى كردند، شما هرگز اين كار را نكنيد؛ من شما را از اين كار نهى مى كنم.

آنگاه مرحوم علامه مى فرمايد: اين روايت حمل بر كراهت مى شود زيرا مقصود از آن، نهى از تشبّه به كسانى است كه ذكر كرديم، يعنى آنها كه آنقدر قبور را تعظيم و تكريم مى نمودند كه روى آن سجده مى كردند، و كسى كه با اين حالت نماز نخواند مرتكب حرام نشده است، زيرا از مساوات، حرمت لازم نمى آيد، مانند سجده براى خداوند كه در هيئت و ظاهر مساوى با سجده براى بُت است. سپس مى فرمايد: شيخ گويد: روايتى در مورد جواز نماز نافله به سمتِ قبور ائمه عليهم السلام وارد شده در حالى كه اصل، كراهت آن است. پايان

**[ترجمه]

أقول

الجواز و عدم الكراهه فى قبور الأئمه عليهم السلام لا يخلو من قوه لا سيما مشهد الحسين عليه السلام لما سيأتى من الأخبار و لا يبعد القول بذلك فى قبر الرسول صلى الله عليه و آله أيضا بحمل أخبار المنع على التقيه لشهره تلك الروايات عند المخالفين و قول بعضهم بالحرمه و يمكن القول بالنسخ فيها أيضا أو الحمل على أن يجعل قبله كالكعبه بأن يتوجه إليه من كل جانب لكن هذا الحمل بعيد فى بعضها أو الحمل على ما إذا كان المقصود سجده القبر أو صاحبه.

و يمكن القول بالفرق بين قبر النبى صلى الله عليه و آله و قبور الأئمه عليهم السلام بالقول بالكراهه فى الأول دون الثانى لأن احتمال توهم المعبوديه و المسجوديه أو مشابهه من مضى من الأمم فيه أكثر أو لدفن الملعونين عنده صلى الله عليه و آله.

**[ترجمه]جواز و عدم كراهت در مورد قبور ائمه عليهم السلام خالى از قوّت نيست، بخصوص در مشهد امام حسين عليه السلام، به دليل رواياتى كه خواهد آمد. و بعيد نيست در مورد قبر پيامبر صلى الله عليه و آله هم همين را بگوييم و به علت شهرت آن روايات نزد اهل سنت و صدور فتواى حرمت توسط بعضى از آنها، رواياتِ منع را بر تقيه حمل كنيم. همچنين مى توان در مورد اين روايات قائل به نَسخ شد يا بر اين حمل كرد كه قبر را مانند كعبه، قبله قرار دهند، يعنى از هر طرفى كه

بایستند - مثل کعبه - رو به قبر بایستند، امّا این حمل در مورد بعضی روایات بعید است. یا بر این حمل شود که مقصود، سجده برای قبر یا صاحب آن باشد.

و ممکن است گفته شود که بین قبر پیامبر صلی الله علیه و آله و قبور ائمه علیهم السلام تفاوت است، یعنی در مورد اوّل کراهت دارد امّا در مورد دوم کراهت ندارد، زیرا احتمال توهّم معبود شدن، مسجود شدن یا شباهت یافتن با دیگر امّتها در مورد قبر پیامبر بیشتر است، و یا اینکه به دلیل دفن ملعون ها نزد آن حضرت می باشد.

**[ترجمه]

«۵»

الْعُيُونُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام وَ هُوَ يُرِيدُ أَنْ يُوَدِّعَ لِلْخُرُوجِ إِلَى الْعُمْرَةِ فَأَتَى الْقَبْرَ مِنْ مَوْضِعِ رَأْسِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله بَعْدَ الْمَغْرِبِ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وَ لَزِقَ بِالْقَبْرِ ثُمَّ انْصَرَفَ حَتَّى أَتَى الْقَبْرَ فَقَامَ إِلَى جَانِبِهِ يُصَلِّي فَأَلْزَقَ مَنْكِبَهُ الْأَيْسَرَ بِالْقَبْرِ قَرِيباً مِنَ الْأُسْطُوَانَةِ الْمُخَلَّقَةِ الَّتِي عِنْدَ رَأْسِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَصَلَّى سِتَّ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَمَانَ رَكَعَاتٍ (۱).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السّلام: حسن بن علی بن فضال گفت: امام رضا علیه السلام را دیدم که درحال وداع برای حرکت به سوی عمره بود، بعد از نماز مغرب، از جانب بالای سر پیامبر صلی الله علیه و آله نزد قبر آن حضرت آمد و بر پیامبر صلی الله علیه و آله سلام کرد و به قبر چسبید، آنگاه برگشت، تا اینکه نزد قبر آمد و کنار آن ایستاد و نماز خواند، پس در نزدیکی ستون «مخلّقه» که نزد سر پیامبر صلی الله علیه و آله است شانه چپ خود را به قبر چسباند و شش یا هشت رکعت نماز خواند. - . عیون اخبارالرضا ۲ : ۱۷ -

**[ترجمه]

«۶»

مِشْكَاةُ الْأَنْوَارِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَجُلًا أَتَى أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام فَقَالَ لَهُ أَصْلَحَكَ اللَّهُ إِنِّي أَتَّجِرُ إِلَى هَذِهِ الْجِبَالِ فَنَأْتِي أَمْكِنَةً لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نُصَلِّيَ إِلَّا عَلَى الثَّلْجِ قَالَ أَلَا تَكُونُ مِثْلَ فُلَانٍ يَعْنِي رَجُلًا عِنْدَهُ يَرْضَى بِالدُّونِ

۱- ۱. عيون الأخبار ج ۲ ص ۱۷ فی حديث.

وَ لَا يَطْلُبُ التِّجَارَهَ إِلَى أَرْضٍ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُصَلِّيَ إِلَّا عَلَى الثَّلْجِ (۱).

**[ترجمه]مشکاه الانوار: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: مردی نزد امام باقر علیه السلام آمد و گفت: خداوند خیرت دهد، من برای تجارت به طرف این کوه ها می روم، در راه به جاهایی می رسیم که جز روی برف نمی توانیم نماز بخوانیم؛ فرمود: آیا مثل فلانی نیستی؟! و مقصودشان مردی بود که نزد او بود که به کم قانع است و برای تجارت به جاهایی نمی رود که مجبور باشد روی برف نماز بخواند. - . مشکاه الأنوار : ۱۳۱ -

**[ترجمه]

«۷»

الْإِحْتِجَاجُ، قَالَ: كَتَبَ الْحِمْيَرِيُّ إِلَى الْقَائِمِ علیه السلام يَسْأَلُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَزُورُ قُبُورَ الْأَئِمَّهِ علیهم السلام هَلْ يَجُوزُ أَنْ يَسْجُدَ عَلَى الْقَبْرِ أَمْ لَا وَ هَلْ يَجُوزُ لِمَنْ صَلَّى عِنْدَ بَعْضِ قُبُورِهِمْ علیهم السلام أَنْ يَقُومَ وَرَاءَ الْقَبْرِ وَ يَجْعَلَ الْقَبْرَ قِبْلَهً أَوْ يَقُومُ عِنْدَ رَأْسِهِ أَوْ رِجْلَيْهِ وَ هَلْ يَجُوزُ أَنْ يَتَقَدَّمَ الْقَبْرَ وَ يُصَلِّيَ وَ يَجْعَلَ الْقَبْرَ خَلْفَهُ أَمْ لَا فَأَجَابَ علیه السلام أَمَّا السُّجُودُ عَلَى الْقَبْرِ فَلَا يَجُوزُ فِي نَافِلَهٍ وَ لَا فَرِيضَهٍ وَ لَا زِيَارَهٍ وَ الَّذِي عَلَيْهِ الْعَمَلُ أَنْ يَضَعَ خَدَّهُ الْأَيْمَنَ عَلَى الْقَبْرِ وَ أَمَّا الصَّلَاهُ فَإِنَّهَا خَلْفَهُ وَ يَجْعَلُ الْقَبْرَ أَمَامَهُ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَا عَنْ يَمِينِهِ وَ لَا عَنْ يَسَارِهِ لِأَنَّ الْإِمَامَ علیه السلام لَا يُتَقَدَّمُ وَ لَا يُسَاوَى (۲).

**[ترجمه]الاحتجاج: راوی گوید: حِميَری در نامه ای خطاب به حضرت قائم علیه السلام درمورد مردی سؤال کرد که به زیارت قبور ائمه علیهم السلام می رود، آیا جایز است روی قبر سجده کند یا نه؟ و کسی که نزد قبور ائمه علیهم السلام نماز می خواند، آیا جایز است پشت قبر بایستد و قبر را در قبله قرار دهد یا اینکه نزد سر یا پاهای ایشان بایستد؟ و آیا جایز است جلوتر از قبر بایستد و نماز بخواند و قبر را پشت سر خود قرار دهد؟ امام علیه السلام پاسخ داد: سجده روی قبر نه در نماز نافله، نه واجب و نه در نماز زیارت جایز نیست و کاری که باید کرد این است که گونه راست خود را روی قبر بگذارد. و در موقع نماز باید پشت قبر بایستد و قبر را مقابل خود قرار دهد و جایز نیست جلوتر از قبر یا سمت راست یا سمت چپ آن نماز بخواند، زیرا کسی از امام علیه السلام جلو نمی افتد و در مرتبه مساوی با او قرار نمی گیرد. - . الاحتجاج : ۴۷۴ -

**[ترجمه]

بيان

روی الشيخ فی التهذيب (۳)

هذه الروايه عن محمد بن أحمد بن داود عن أبيه عن محمد بن عبد الله الحميری و قال شيخنا البهائی قدس الله روحه الواسطه بين الشيخ و بين محمد الشيخ المفيد طاب ثراه فالحديث صحيح لأن الثلاثه ثقات من وجوه أصحابنا و قال المحقق فی المعتبر إنه ضعيف و لعل السبب فی ذلك كونه مكاتبه انتهی.

و ما ذكره قريب لأن محمد بن أحمد و إن لم ينص على توثيقه لكن مدحه النجاشى مدحا يربى على التوثيق حيث قال فيه (۴)

شيخ هذه الطائفه و عالمها و شيخ القميين فى وقته و فقيههم حكى أبو عبد الله الحسين بن عبيد الله أنه لم ير أحدا أحفظ منه و لا أفقه و لا أعرف بالحديث و صنف كتبا انتهى لكن فى التهذيب هكذا و أما الصلاه فإنها خلفه يجعله الإمام و لا يجوز أن يصلى بين يديه لأن الإمام لا يتقدم و يصلى عن يمينه و شماله و ظاهره تجويز المساواه إلا أن يقال بعطف يصلى على يصلى أو على يتقدم و لا يخفى بعدهما و إن أمكن ارتكابه جمعا

۱- ۱. مشكاه الأنوار ص ۱۳۱.

۲- ۲. الاحتجاج ص ۴۷۴.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۲۰۰.

۴- ۴. رجال النجاشىّ ص ۲۹۸.

بين الروايتين.

ثم قال الشيخ البهائى قدس سره هذا الخبر يدل على عدم جواز وضع الجبهه على قبر الإمام عليه السلام لا فى الصلاه و لا فى الزياره بل يضع خده الأيمن عليه و على عدم جواز التقدم على الضريح المقدس حال الصلاه لأن قوله عليه السلام يجعله الإمام صريح فى جعل القبر بمنزله الإمام فى الصلاه فكما أنه لا يجوز للمأموم أن يتقدم على الإمام بأن يكون موقفه أقرب إلى القبله من موقف الإمام بل يحب أن يتأخر عنه أو يساويه فى الموقف يمينا أو شمالا فكذا هنا و هذا هو المراد بقوله عليه السلام و لا يجوز أن يصلى بين يديه إلى آخره.

و الحاصل أن المستفاد من هذا الحديث أن كل ما ثبت للمأموم من وجوب التأخر عن الإمام أو المساواه له و تحريم التقدم عليه ثابت للمصلى بالنسبه إلى الضريح المقدس من غير فرق فينبغى لمن يصلى عند رأس الإمام عليه السلام أو عند رجليه أن يلاحظ ذلك و قد نبهت على هذا جماعه من إخوانى المؤمنين فى المشهد المقدس الرضوى على مشرفه السلام فإنهم كانوا يصلون فى الصفه التى عند رأسه عليه السلام صفين فبينت لهم أن الصف الأول أقرب إلى القبله من الضريح المقدس على صاحبه السلام و هذا مما ينبغى ملاحظته لمن يصلى فى مسجد النبى صلى الله عليه و آله و كذا فى سائر المشاهد المقدسه على ساكنيها أفضل التسليمات.

و ربما يستفاد من هذا الحديث المنع من استدبار ضرائحهم صلوات الله عليهم فى غير الصلاه أيضا نظرا إلى أن قوله عليه السلام لأن الإمام لا يتقدم عام فى الصلاه و غيرها و هذا هو الذى فهمه العلامه فى المنتهى و حمل المنع منه على الكراهه و قد دل أيضا على جواز الصلاه إلى قبر الإمام عليه السلام إذا كان فى القبله و بهذا تتخصص أخبار المنع و ظاهر المفيد ره بقاؤها على عمومها فإنه قال فى المقنعه لا تجوز الصلاه إلى شى ء من القبور حتى يكون بينه و بينه حائل إلى آخر ما مر ثم قال و قد روى أنه لا بأس بالصلاه إلى قبله فيها قبر إمام عليه السلام و الأصل ما قدمناه

انتهى و قد تقدم الكلام فيه.

**[ترجمه]شیخ در تهذیب - . التهذیب ۱ : ۲۰۰ -

این روایت را از محمد بن احمد بن داود از پدرش از محمد بن عبدالله حمیری روایت کرده است. و شیخ بهایی (قدس سره) گفته است: واسطه در سند بین شیخ و محمد، شیخ مفید است، بنابراین روایت صحیح می باشد زیرا هرسه ثقه و از بزرگان اصحاب ما هستند. و محقق در معتبر گوید: این روایت ضعیف است و چه بسا علت ضعف آن، مکاتبه بودن است. پایان

سخن ایشان خوب است زیرا محمد بن احمد اگرچه نصّی بر توثیق او نیست، امّا نجاشی چنان او را مدح کرده که در حدّ توثیق است و می گوید - . رجال نجاشی : ۲۹۸ - : شیخ و عالم طایفه شیعه و شیخ اهل قم در زمان خود و فقیه آنها بود، ابوعبدالله حسین بن عبیدالله حکایت کرد که هیچ کس را خوش حافظه تر، فقیه تر و حدیث شناس تر از او ندیده، و کتابهایی تصنیف کرده است. پایان. امّا در تهذیب این گونه می گوید: نماز را باید پشت قَبر بخواند و قَبر را اِمام خود قرار دهد، و جایز نیست جلوی قبر نماز بخواند زیرا کسی بر امام مقدّم نمی شود، و می تواند سمت راست یا چپ قبر نماز بخواند؛ که ظاهر آن تجویز مساوات است، مگر اینکه گفته شود: فعل «یصلّی» (نماز بخواند) عطف به «یصلّی» درجمله قبل یا به «یتقدم» (جلوتر بایستد) است، که بُعد این دو احتمال مخفی نیست، اگرچه برای جمع بین دو روایت، ارتکاب آن امکان دارد.

آنگاه شیخ بهایی (قدس سره) می فرماید: این روایت دلالت می کند که گذاشتن پیشانی روی قبر امام علیه السلام جایز نیست، نه در نماز و نه هنگام زیارت، بلکه باید گونه راست را روی قبر گذاشت. همچنین دلالت دارد که نمازخواندن جلوتر از ضریح مقدس جایز نیست، زیرا جمله «قبر را اِمام خود قرار می دهد» در اینکه قبر را به منزله امام در نماز قرار دهد، صراحت دارد. پس همانطور که جایز نیست مأموم جلوتر از امام و بطوری بایستد که محلّ ایستادنش از محلّ امام نسبت به قبله نزدیک تر بوده بلکه واجب است پشت سر یا مساوی با او از راست یا چپ بایستد، اینجا نیز به همین صورت می باشد و مقصود از «جایز نیست جلوتر از قبر بایستد...» در کلام امام، همین است.

خلاصه آنکه از این روایت استفاده می شود: تمام احکام مأموم از جمله وجوب عقب تر بودن یا مساوی بودن نسبت به امام و حرمت مقدّم شدن بر امام، در مورد نماز کنار ضریح مقدّس نیز جاری است و هیچ فرقی ندارد، بنابراین سزاوار است کسی که کنار سر امام علیه السلام یا پاهای ایشان نماز می خواند این امور را در نظر داشته باشد. و من به گروهی از برادران مؤمنم در مشهد مقدّس رضوی علیه السلام به این امر تذکّر دادم، چون آنها در صفّه ای که نزد سر آقا بود در دو صف نماز می خواندند و برایشان توضیح دادم که صف اوّل نسبت به ضریح مقدّس، به قبله نزدیک تر است. و سزاوار است این امر برای کسی که در مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله نماز می خواند نیز مورد ملاحظه قرار گیرد، همچنین در دیگر مشاهد مقدّس ائمه که برترین سلامها بر ساکنان آن باد!

و شاید از این روایت استفاده شود که پشت کردن به ضریح ائمه صلوات الله علیهم در غیر نماز نیز ممنوع است، زیرا عبارت «چون کسی بر امام مقدّم نمی شود» در کلام امام علیه السلام هم شامل نماز و هم غیر نماز می شود. این چیزی است که علامه در المنتهی فهمیده و منع را بر کراهت حمل نموده است. همچنین این روایت بر جواز نماز به سمت قبر امام علیه السلام - در

صورتی که در قبله باشد - دلالت دارد و روایات منع به این مورد تخصیص می خورد. ظاهر کلام شیخ مفید رحمه الله بقای آن بر عموم و عدم تخصیص است، زیرا در مقنعه می گوید: نماز به سمت قبور جایز نیست مگر اینکه حائلی بین خود و قبر بگذارد تا آخر آنچه که گذشت. آنگاه گفته است: و روایت شده که نماز خواندن به سمت قبله ای که قبر امام علیه السلام در راستای آن باشد اشکال ندارد، و اصل همان است که پیشتر گفتیم پایان. و قبلادر مورد آن بحث کردیم.

**[ترجمه]

«۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِی بَیْتِ الْحَمَّامِ مِنْ غَیْرِ ضَرُورَهٍ قَالَ لَا بَأْسَ إِذَا كَانَ الْمَكَانُ الَّذِی صُلِّیَ فِیهِ نَظِیفاً وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ بَیْنَ الْقُبُورِ قَالَ لَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره نماز در حمّام در غیر ضرورت سؤال کردم؛ فرمود: اگر جایی که در آن نماز می خواند پاک باشد اشکال ندارد. و از ایشان درباره نماز بین قبور سؤال کردم؛ فرمود: اشکال ندارد. - . قرب الاسناد : ۹۱ چاپ سنگی، ۱۱۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۹»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: ثَلَاثَهٌ لَا یَتَقَبَّلُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُمْ بِالْحِفْظِ رَجُلٌ نَزَلَ فِی بَیْتٍ خَرِبٍ وَ رَجُلٌ صَلَّی عَلَی قَارِعَهِ الطَّرِیقِ وَ رَجُلٌ أَرْسَلَ رَاحِلَتَهُ وَ لَمْ یَسْتَوْثِقْ مِنْهَا(۲).

**[ترجمه]الخصال: از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: خداوند عزوجل حفظ [جان] سه کس را نمی پذیرد: مردی که در خانه خرابه منزل کند، مردی که در قسمت بالای جاده به نماز بایستد، و مردی که مرکبِ سواریِ خود را رها کند و در حفظ آن نکوشد. - . الخصال ۱ : ۶۹ -

**[ترجمه]

«۱۰»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْقَزْوِینِیِّ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ الْقَلَانِسِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ الْمُخْتَارِ الْأَنْصَارِیِّ عَنْ أُمِّ الْمِقْدَامِ الثَّقَفِیَّهِ قَالَتْ قَالَ لِی جُوَیْرِیَهُ بْنُ مُسْهِرٍ: قَطَعْنَا مَعَ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام جِسْرَ الصَّرَاهِ فِی وَقْتِ الْعَصْرِ فَقَالَ إِنَّ هَذِهِ أَرْضٌ مُعَذَّبَهٌ- لَا یَنْبَغِی لِنَبِیٍّ وَ لَا وَصِیِّ نَبِیٍّ أَنْ یُصَلِّیَ فِیهَا فَمَنْ أَرَادَ مِنْكُمْ أَنْ یُصَلِّیَ فَلْیُصَلِّ فَتَفَرَّقَ النَّاسُ یَمْنَهً وَ یَسْرَهً یُصَلُّونَ فَقُلْتُ أَنَا وَ اللَّهِ لَأُقَلِّدَنَّ هَذَا

الرَّجُلَ صَلَاتِيَ الْيَوْمَ وَ لَا أُصَلِّي حَتَّى يُصَلِّيَ فَسِرْنَا وَ جَعَلَتِ الشَّمْسُ تَسْفُلُ وَ جَعَلَ يَدْخُلُنِي مِنْ ذَلِكَ أَمْرٌ عَظِيمٌ حَتَّى وَجَبَتِ الشَّمْسُ وَ قَطَعْنَا الْأَرْضَ فَقَالَ يَا جُوَيْرِيَةُ أَذِّنْ فَقُلْتُ يَقُولُ أَذِّنْ وَ قَدْ غَابَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ أَذِّنْ فَأَذَّنْتُ ثُمَّ قَالَ لِي أَقِمْ فَأَقَمْتُ فَلَمَّا قُلْتُ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ رَأَيْتُ شَفَتَيْهِ تَتَحَرَّكَانِ وَ سَمِعْتُ كَلَاماً كَأَنَّهُ كَلَامُ الْعِبْرَانِيَّةِ فَارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ حَتَّى صَارَتْ فِي مِثْلِ وَقْتِهَا فِي الْعَصْرِ فَصَلَّى فَلَمَّا انْصَرَفْنَا هَوَتْ إِلَى مَكَانِهَا وَ اشْتَبَكَتِ النُّجُومُ فَقُلْتُ أَنَا أَشْهَدُ أَنَّكَ وَصِيُّ رَسُولِ اللَّهِ

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۹۱ ط حجر ص ۱۱۹ ط نجف.

۲- ۲. الخصال ج ۱ ص ۶۹.

صلى الله علیه و آله فَقَالَ یَا جُوَیْرِیَهُ أَ مَا سَمِعْتَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ (۱) فَقُلْتُ بَلَی وَ قَالَ فَإِنِّی سَأَلْتُ اللَّهَ بِاسْمِهِ الْعَظِیمِ فَرَدَّهَا عَلَیَ (۲).

بصائر الدرجات، عن أحمد بن محمد: مثله (۳)

**[ترجمه]علل الشرائع: اُمّ مِقدام ثقفی گفت: جُوَیریه بن مُسهر به من گفت: با امیرمؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام هنگام نماز عصر از روی پُل «صَراه» عبور کردیم، ایشان فرمود: اینجا سرزمینی است که عذاب نازل شده، برای پیامبر و وصیّ پیامبر سزاوار نیست که در آن نماز بخواند، حال هر کدام از شما که می خواهد، در اینجا نماز بخواند! مردم به سمت راست و چپ پراکنده و به نماز مشغول شدند؛ من با خود گفتم: به خدا قسم امروز در خواندن نمازم از این آقا تقلید نموده و نماز نمی خوانم تا ایشان نماز بگذارند، پس با حضرت حرکت کردیم، کم کم خورشید داشت پایین می رفت و من نگران بودم که هنوز نماز نخوانده ام و وقت نماز تنگ شده است. بالاخره خورشید غروب کرد و ما راه را طی کردیم. حضرت فرمود: ای جویریّه؛ اذان بگو! گفتم: اذان بگویم؟! خورشید غروب کرده! فرمود: اذان بگو، پس اذان گفتم، آنگاه به من فرمود: اقامه بگو، اقامه گفتم، همین که جمله «قد قامت الصّلاه» را گفتم دیدم دو لب مبارک حضرت حرکت می کند و کلامی که گویا به زبان عبرانی بود شنیدم، خورشید بالا آمد تا به جایی رسید که در وقت نماز عصر در آن جا قرار می گیرد، حضرت نماز عصر را خواند و وقتی از نماز فارغ شدیم دوباره خورشید به مکان افولش فرو رفت و ستارگان در آسمان ظاهر شدند. گفتم: شهادت می دهم که شما وصی رسول خدا هستید! فرمود: ای جویریّه: مگر نشنیده ای که خداوند عزّ و جل می فرماید: «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ» - . واقعه / ۷۴ و ۹۶ -

{پس به نام پروردگار بزرگ خود تسبیح گوی} گفتم: آری شنیده ام. فرمود: من از خدا به نام بزرگش درخواست کردم تا خورشید را برگرداند، پس خدا آن را برای من بازگرداند. - . علل الشرائع ۲ : ۴۱ -

بصائر الدرجات: از احمد بن محمد مثل آن را ذکر کرده است. - . بصائر الدرجات : ۲۱۷ -

**[ترجمه]

بیان

قوله جسر الصَّرَاهِ قال فی القاموس الصراه نهر بالعراق انتهی و فی بعض النسخ بالفرات و فی الفقیه (۴) و البصائر نهر سوری و فی القاموس سوری کطوبی موضع بالعراق من بلد السریانیین و موضع من أعمال بغداد و قد یمد و الظاهر أنه کان مکان جسر الحله و مسجد الشمس هناک مشهور و یدل علی کراهه الصلاه فی کل أرض عذب أهلها و قال ابن إدریس ره فی السرائر تکره الصلاه فی کل أرض خسف و لهذا کره أمیر المؤمنین علیه السلام الصلاه فی أرض بابل فلما عبر الفرات إلی الجانب الغربی و فاته لأجل ذلک أول الوقت ردت له الشمس إلی موضعها فی أول الوقت و صلی بأصحابه صلاه العصر و لا یحل أن یعتقد أن الشمس غابت و دخل اللیل و خرج وقت العصر وقت بالکلیه و ما صلی الفریضه علیه السلام لأن هذا من معتقده جهل بعصمته علیه السلام لأنه یکون مخلا بالواجب المضیق علیه و هذا لا یقوله من عرف إمامته و اعتقد عصمته انتهی.

**[ترجمه]در مورد «پل صَـراه» در قاموس گفته: صـراه رودی در عراق است پایان. و در بعضی نسخه ها «بالفرات» آمده است. در فقیه - . الفقیه ١ : ١٣٠ و ١٣١ -

و بصائر، آن را رود سوری گفته اند. در قاموس گوید: سوری مانند طوبی، محلّی در عراق و از شهر سریانیان و بخشی از حومه بغداد است که گاهی سورآء - با مَد - خوانده می شود. ظاهر آن است که آن پل جای کنونی پلِ حلّه بوده و مسـجد الشـمس در آنجا معروف می باشد. این روایت دلالت دارد که نمازخواندن در هر زمینی که اهل آن عذاب شده‌اند، کراهت دارد و ابن ادریس در السـرائر گفته است نمازخوانـدن در هر سـرزمینی که مردمش فروبرده شده‌اند، کراهت دارد، و از این رو امیرمؤمنان علیه السـلام نمـاز در سـرزمین بابل را مکروه دانسـته، و وقتی از فرات به سـمت غرب رفت و نماز اول وقتش به خاطر آن فوت شـد، خورشـید برای ایشـان به مکان اوّل وقت بازگردانـده شـد و ایشان نماز عصـر را [به حماعت] با اصـحابش خوانـد. و جایز نیست کسـی بگوید که قرص خورشـید پنهان شده و شب آغاز گردیده و وقت نماز عصـر به طور کامل گذشته و آن حضرت نماز عصـرش را نخوانده بود، زیرا کسـی که چنین گمانی کند، جهل خود نسبت به عصـمت آن حضـرت علیه السلام را ثابت کرده است، زیرا لازمه آن کـاهلی نسـبت به واجب مضـیّق است، و هر کس امـامت ایشـان را قبـول دارد و به عصـمتش معتقد است، این را نمی‌گوید. پایان

**[ترجمه]

أقول

قد مر الكلام فيه فی كتاب فضائله عليه السـلام و أنه لا اسـتبعاد فی أن يكون من خصائصهم عليهم السلام عدم جواز الصلاه فی تلک الأراضـی مطلقا و جواز تأخيرهم الصلاه عن الوقت لذلک مطلقا أو إذا علموا أنهم يدعون و يرجع لهم الشمس و الحاصل أن النبی صلی الله عليه و آله أخبره بأمره تعالی بأنه يرد عليه الشمس و أمره بتأخير الصلاه لتظهر منه تلک المعجزه لكن سيأتی ما يؤيد تأويله ره.

**[ترجمه]در این مورد در کتاب فضائل آن حضـرت علیه السـلام بحث شـد، و هیچ بعید نیست که عدم جواز نماز در آنگونه زمین‌ها به طور مطلق، و نیز جواز تأخیر نماز از اوّل وقت به آن دلیل به طور مطلق یا تنها در صورتی که می دانند اگر دعا کنند و خورشـید برایشـان بـاز می گردد، از خصائص ائمه علیهم السـلام باشـد. خلاصه اینکه پیامبر صـلی الله علیه و آله به علی علیه السلام خبر داده بود که خدای تعالی خورشید را برایش برمی گرداند و او را به تأخیر انداختن نماز امر فرموده بود تا آن معجزه ظاهر شود، امّا تأییدِ تأویل آن مرحوم هم خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۱۱»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ

۱- ۱. الواقعه: ۷۴ و ۹۶.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۴۱.

۳- ۳. بصائر الدرجات ص ۲۱۷.

۴- ۴. الفقیه ج ۱ ص ۱۳۰ و ۱۳۱.

يَزِيدَ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِی السَّبَخَهِ فَكَرِهَهُ لِأَنَّ الْجَبْهَهَ لَا تَقَعُ مُسْتَوِيَهً عَلَيْهَا فَقُلْنَا إِنْ كَانَتْ أَرْضاً مُسْتَوِيَهً قَالَ لَا بَأْسَ (۱).

المعتبر، نقلا من كتاب أحمد بن محمد بن أبی نصر عن عبد الكريم عن الحلبی: مثله (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: حلبی از امام صادق علیه السلام روایت می كند: از ایشان درباره نماز در شوره زار پرسیدم، امام آن را مكروه دانست، با این استدلال كه پیشانی درست روی آن قرار نمی گیرد. ما گفتیم: اگر زمینش صاف باشد چطور؟ فرمود: اشكال ندارد. – . علل الشرائع ۲ : ۱۷ –

المعتبر: به روایت از عبدالكريم از حلبی مثل این روایت را آورده است. – . المعتبر : ۱۵۷ –

**[ترجمه]

«۱۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ بْنِ السَّرِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِمَ حَرَّمَ اللَّهُ الصَّلَاهَ فِی السَّبَخَهِ قَالَ لِأَنَّ الْجَبْهَهَ لَا تَتَمَكَّنُ عَلَيْهَا(۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: داود بن حُصین بن سَری گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: چرا خداوند نماز در شوره زار را حرام كرده؟ فرمود: زیرا پیشانی روی آن درست قرار نمی گیرد. – . علل الشرائع ۲ : ۱۶ –

**[ترجمه]

«۱۳»

كَامِلُ الزِّيَارَهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَصَمِّ عَنْ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَمِعْتُ أَبِی يَقُولُ لِرَجُلٍ مِنْ مَوَالِيهِ وَ سَأَلَهُ عَنِ الزِّيَارَهِ فَقَالَ مَنْ صَلَّى خَلْفَهُ صَلَاهً وَاحِدَهً يُرِيدُ بِهَا اللَّهَ لَقِيَ اللَّهَ يَوْمَ يَلْقَاهُ وَ عَلَيْهِ مِنَ النُّورِ مَا يَغْشَى لَهُ كُلَّ شَيْ ءٍ يَرَاهُ الْخَبَرَ(۴).

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْأَصَمِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَلْ يُزَارُ وَالِدُكَ قَالَ فَقَالَ نَعَمْ وَ يُصَلَّى خَلْفَهُ وَ لَا يُتَقَدَّمُ عَلَيْهِ (۵).

**[ترجمه]كامل الزيارات: محمد بصری از امام صادق علیه السلام روایت كرد كه فرمود: شنیدم كه پدرم به یكی از موالی خود كه از ایشان درباره زیارت سؤال كرد، می فرمود: كسی كه یک نماز پشتِ وی – امام علیه السلام – برای خدا بخواند، روز قیامت خداوند را در حالی ملاقات می كند كه نوری دارد كه هر چیزی را كه می بیند فرامی گیرد... – . كامل الزيارات : ۱۲۲ –

کامل الزیارات: هشام بن سالم از امام صادق علیه السلام روایت کرد: مردی نزد آن حضرت آمد و گفت: ای فرزند رسول خدا صلی الله علیه وآله، آیا می توان پدر شما را زیارت کرد؟ فرمود: آری، و باید پشتِ قبر ایشان نماز خواند و نباید از آن جلوتر ایستاد. - . همان : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

أقول

تمام الخبرین فی أبواب المزار.

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِيهِ وَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ وَ جَمَاعَةٍ عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُمَرَ

ص: ۳۱۹

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۷.

۲- ۲. المعتبر: ۱۵۷.

۳- ۳. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۶.

۴- ۴. کامل الزیارات ص ۱۲۲.

۵- ۵. کامل الزیارات ص ۱۲۳.

وَ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ أَبِی الْیَسَعِ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا أَسْمَعُ قَالَ إِذَا أَتَیْتُ قَبْرَ الْحُسَیْنِ علیه السلام أَجْعَلُهُ قِبْلَهً إِذَا صَلَّیْتُ قَالَ تَنَحَّ هَکَذَا نَاحِیَهً(۱).

وَ مِنْهُ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ یَزِیدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا فَرَغْتَ مِنَ التَّسْلِیمِ عَلَی الشُّهَدَاءِ أَتَیْتَ قَبْرَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام ثُمَّ تَجْعَلُهُ بَیْنَ یَدَیْکَ ثُمَّ صَلِّ مَا بَدَا لَکَ (۲).

وَ مِنْهُ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عُقْبَهَ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ إِنَّا نَزُورُ قَبْرَ الْحُسَیْنِ علیه السلام کَیْفَ نُصَلِّی عَلَیْهِ قَالَ تَقُومُ خَلْفَهُ عِنْدَ کَتِفَیْهِ ثُمَّ تُصَلِّی عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ تُصَلِّی عَلَی الْحُسَیْنِ (۳).

وَ مِنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُوحٍ وَ غَیْرِهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ أَبِی الْیَسَعِ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَنَا أَسْمَعُ عَنِ الْغُسْلِ إِذَا آتِی قَبْرَ الْحُسَیْنِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَجْعَلُهُ قِبْلَهً إِذَا صَلَّیْتُ قَالَ تَنَحَّ هَکَذَا نَاحِیَهً قَالَ آخُذُ مِنْ طِینِ قَبْرِهِ وَ یَکُونُ عِنْدِی أَطْلُبُ بَرَکَتَهُ قَالَ نَعَمْ أَوْ قَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِکَ (۴).

**[ترجمه]این دو روایت به طور کامل در «ابواب مزار» آمده است .

کامل الزیارات: ابوالیسع گفت: شنیدم که مردی از امام صادق علیه السلام پرسید: وقتی به زیارت قبر امام حسین علیه السلام می روم، آیا قبر آن حضرت را هنگام نماز در قبله و مقابل خودم قرار دهم؟ فرمود: از قبر فاصله بگیر و به کناری برو. - . همان - ۲۴۵ :

کامل الزیارات: حسین بن عطیه از امام صادق علیه السلام روایت کرد که ایشان فرمود: هرگاه از سلام بر شهدا فارغ شدی نزد قبر امام حسین علیه السلام برو، آن را مقابل خود قرار ده و هرچه می خواهی نماز بخوان. - . همان -

کامل الزیارات: عبیدالله حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرد: گفتم: ما به زیارت قبر امام حسین علیه السلام می رویم، چگونه بر ایشان درود بفرستیم؟ فرمود: پشت قبر و کنار شانه آن حضرت بایست، آنگاه بر پیامبر درود بفرست و بر حسین علیه السلام درود بفرست. - . همان -

کامل الزیارات: ابوالیَسَع گفت: شنیدم که مردی از امام صادق علیه السلام درباره غسلِ زیارت قبر امام حسین علیه السلام سؤال کرد. گوید: آن مرد گفت: آیا وقت نماز قبر را قبله خود قرار دهم؟ فرمود: از قبر فاصله بگیر و به کناری برو. گفت: از خاک قبر آن حضرت بردارم و برای تبرّک نزد خود نگه دارم؟ فرمود: آری، یا فرمود: اشکال ندارد! - . همان : ۲۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

الخبر الأول يدل على استحباب مطلق الصلاه خلف قبر الحسين عليه السلام فريضه كانت أم نافله و كذا الرابع لكنه يحتمل التخصيص بصلاه الزياره و الثانى يدل على استحبابها مطلقا خلف القبر و عدم خصوصيه الإمام عليه السلام هنا ظاهر و أما الثالث و السادس فلعلهما محمولان على الاتقاء لئلا تتضرر الشيعه بذلك من المخالفين المانعين مطلقا و فى الخامس النسخ مختلفه ففى بعضها كيف نصلى عليه و فى بعض كيف نصلى عنده فعلى الأول لا يناسب الباب إذ الظاهر الصلاه و الدعاء

۱- ۱. كامل الزيارات ص ۲۴۵.
۲- ۲. كامل الزيارات ص ۲۴۵.
۳- ۳. كامل الزيارات ص ۲۴۵.
۴- ۴. كامل الزيارات ص ۲۴۶.

لهما صلی الله علیهما و علی الثانی یحتمل ذلک و الصلاه المصطلح فلا تغفل.

**[ترجمه]روایت اول بر استحباب مطلقِ نماز پشت قبر امام حسین علیه السلام دلالت دارد، چه نماز واجب و چه نافله. روایت چهارم نیز به همین صورت است امّا احتمال تخصیص به نماز زیارت هم در آن هست. روایت دوم بر استحباب مطلقِ نماز پشتِ قبر دلالت دارد و عدم خصوصیت امام علیه السلام در اینجا ظاهر است. امّا روایت سوم و ششم شاید حمل بر تقیه شوند تا شیعیان از سوی مخالفان که مطلقاً مانع این کار هستند، مورد اذیت و ضرر واقع نشوند. روایت پنجم در نسخه ها مختلف است، در بعضی از آنها «کیف نصلّی علیه» (چگونه بر او صلوات و درود بفرستیم) آمده و در بعضی «کیف نصلّی عنده» (چگونه نزد او نماز بخوانیم)، که بنا بر اوّلی، با این باب تناسبی ندارد زیرا ظاهر از آن صلوات و دعا برای پیامبر و امام حسین است، و بنا بر دومی هم احتمال صلوات و دعا دارد و هم نمازِ اصطلاحی، پس دقت کن.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عُبَیْسِ بْنِ هِشَامٍ عَنْ عَبْدِ الْكَرِیمِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ الْحَكَمِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَطَاءٍ قَالَ: رَكِبْتُ مَعَ أَبِی جَعْفَرٍ وَ سَارَ وَ سِرْتُ حَتَّی إِذَا بَلَغْنَا مَوْضِعاً قُلْتُ الصَّلَاهَ جَعَلَنِیَ اللَّهُ فِدَاكَ قَالَ هَذَا أَرْضُ وَادِی النَّمْلِ لَا یُصَلَّی فِیهَا حَتَّی إِذَا بَلَغْنَا مَوْضِعاً آخَرَ قُلْتُ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ فَقَالَ هَذِهِ الْأَرْضُ مَالِحَهٌ لَا یُصَلَّی فِیهَا(۱).

**[ترجمه]المحاسن: عبدالله بن عطاء گفت: با امام باقر علیه السلام بر مرکب سوار شدم، ایشان روانه شد و من هم با او رفتم تا به محلّی رسیدیم. گفتم: فدایت گردم، نماز! فرمود: اینجا وادی مورچگان است، نباید در آن نماز خواند! تا اینکه به جای دیگری رسیدیم، باز همان را گفتم، فرمود: اینجا شوره زار است، نباید در آن نماز خواند. -. المحاسن : ۳۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی کراهه الصلاه فی وادی النمل سواء وقعت الصلاه عند قراها أم لا و المالحه هی السبخه و فی بعض النسخ نصلی فی الموضعین بالنون و فی بعضها بالیاء فعلی الأول ظاهره اختصاص الحکم بهم علیهم السلام و المراد التحریم أو شده الکراهه فلا ینافی حصول الکراهه فی الجمله لغیرهم أیضا.

**[ترجمه]این روایت بر کراهت نماز در وادی مورچه ها دلالت دارد، خواه نماز کنار لانه آنها خوانده شود یا نه. و المالحه یعنی شوره‌زار در بعضی نسخه ها «نُصلّی» و در بعضی دیگر «یُصلّی» آمده که بنا بر اوّلی ظاهر، اختصاص حکم به ائمه علیهم السلام است، و مقصود از آن حرمت یا شدّت کراهت است، بنابراین با داشتنِ کراهت - فی الجمله - برای غیر ائمه علیهم السلام هم منافات ندارد.

**[ترجمه]

أقول

قد مضى تمام الخبر فی باب آداب الرکوب (۲).

**[ترجمه]این روایت به طور کامل در باب آداب رکوب (سوار شدن) ذکر گردید. - . ر.ک: ۷۶ : ۲۹۶ -

**[ترجمه]

«۱۵»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ عَلَی ظَهْرِ الطَّرِیقِ فَقَالَ لَا تُصَلِّ عَلَی الْجَادَّهِ وَ صَلِّ عَلَی جَانِبَیْهَا(۳).

وَ مِنْهُ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ مُعَلَّی بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُعَلَّی بْنِ خُنَیْسٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ عَلَی الطَّرِیقِ قَالَ لَا اجْتَنِبِ الطَّرِیقَ (۴).

وَ مِنْهُ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْفُضَیْلِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَقُومُ فِی الصَّلَاهِ فِی بَعْضِ الطَّرِیقِ فَأَرَی قُدَّامِی فِی الْقِبْلَهِ الْعَذِرَهَ قَالَ تَنَحَّ عَنْهَا مَا اسْتَطَعْتَ وَ لَا تُصَلِّ عَلَی الْجَوَادِّ(۵).

**[ترجمه]المحاسن: محمد بن مسلم از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت کرد: از ایشان درباره نماز در وسط راه سؤال کردم، فرمود: در جاده نماز نخوان، و در دو طرف آن نماز بخوان. - . المحاسن : ۳۶۴ -

المحاسن: مُعَلّی بن خُنَیس گفت: از امام صادق علیه السلام درباره نماز در وسط راه سؤال کردم، فرمود: نه، از نماز خواندن در راه دوری کن. - . همان : ۳۶۵ -

المحاسن: فُضَیل گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: در راهی برای نماز می ایستم پس در مقابلم رو به قبله، مدفوع می بینم! فرمود: هرچه می توانی از آن دور شو، و در جاده ها نماز نخوان. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

یمکن أن یکون النهی عن الصلاه علی الجواد بعد ذکر التنحی لأن

۱- ۱. المحاسن ص ۳۵۲.

۲- ۲. راجع ج ۷۶ ص ۲۹۶.

۳- ۳. المحاسن ص ۳۶۴.

۴- ۴. المحاسن ص ۳۶۵.

۵- ۵. المحاسن ص ۳۶۵.

العذره تكون غالبا فی أطراف الطرق و التنحی إن كان من جهه الطریق یقع فی وسطه فاستدرك ذلك بأنه لا بد أن یكون التنحی علی وجه لا یقع المصلی به فی وسط الطریق و استدل به بعض الأصحاب علی كراهه الصلاه فی بیت الخلاء بطریق أولی و فیه ما لا یخفی.

**[ترجمه]شاید نهی از نماز خواندن در جاده‌ها پس از ذکر «دور شدن»، به خاطر عَذَره (مدفوع) باشد زیرا معمولاً کناره راه ها هست، و «دور شدن» اگر در مسیر راه باشد باز هم نماز در وسط جاده واقع می شود، پس امام در آخر روایت امام علیه السّلام استدراک فرمود به این صورت که دور شدن در مسیر جاده، نباید موجب واقع شدن نمازگزار در وسط جاده شود. بعضی اصحاب با استفاده از این روایت استدلال به کراهت نماز در توالت به طریق اولی کرده اند، که اشکال این استدلال مخفی نیست.

**[ترجمه]

«۱۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ النَّوْفَلِیِّ بِإِسْنَادِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا الْحَمَّامَ وَ الْقَبْرَ(۱).

وَ مِنْهُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ أَبِی عُثْمَانَ عَنِ الْمُعَلَّی بْنِ خُنَیْسٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی مَعَاطِنِ الْإِبِلِ فَكَرِهَهُ ثُمَّ قَالَ إِنْ خِفْتَ عَلَی مَتَاعِكَ شَیْئاً فَرُشَّ بِقَلِیلِ مَاءٍ وَ صَلِ (۲).

وَ مِنْهُ بِالْإِسْنَادِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ السَّبَخَهِ أَ یُصَلِّی الرَّجُلُ فِیهَا فَقَالَ إِنَّمَا تُكْرَهُ الصَّلَاهُ فِیهَا مِنْ أَجْلِ أَنَّهَا فَتْكٌ وَ لَا یَتَمَكَّنُ الرَّجُلُ یَضَعُ وَجْهَهُ كَمَا یُرِیدُ قُلْتُ أَ رَأَیْتَ إِنْ هُوَ وَضَعَ وَجْهَهُ مُتَمَكِّناً فَقَالَ حَسَنٌ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: همه جای زمین مسجد است و می توان روی آن سجده کرد مگر حمّام و قبر. -. همان -

المحاسن: مُعَلّی بن خُنَیس گفت: از امام صادق علیه السلام درباره نماز در خوابگاه شتر سؤال کردم، ایشان از این امر کراهت داشت، آنگاه فرمود: اگر به خاطر متاع خود نگران بودی، مقداری آب بپاش و نماز بخوان. -. همان -

المحاسن: با ذکر همین سند گفت: از امام درباره شوره زار سؤال کردم که آیا مرد می تواند در آن نماز بخواند؟ فرمود: نماز در آن کراهت دارد، زیرا آنجا «فتّک» است و مرد آن طور که می‌خواهد نمی‌تواند پیشانیش را روی آن قرار دهد. گفتم: اگر توانست پیشانی خود را مستقر کند چطور؟ فرمود: خوب است. -. همان -

**[ترجمه]

بیان

التفتیک کنایه عن کونها رخوه نشاشه لا تستقر الجبهه علیها قال فی القاموس تفتیک القطن تفتیته.

**[ترجمه]التفتیک کنایه از نرمی و بی حاصلی است که پیشانی روی آن استقرار نمی‌یابد. در قاموس گفته است: تفتیکِ پنبه یعنی تکه تکه کردن آن .

**[ترجمه]

«۱۷»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ وَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ وَ غَیْرِهِمَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تُصَلِّ فِی ذَاتِ الْجَیْشِ وَ لَا ذَاتِ الصَّلَاصِلِ وَ لَا الْبَیْدَاءِ وَ لَا ضَجْنَانَ (۴).

وَ مِنْهُ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی الْبَیْدَاءِ فَقَالَ الْبَیْدَاءُ لَا یُصَلَّی فِیهَا قُلْتُ وَ أَیْنَ حَدُّ الْبَیْدَاءِ قَالَ أَ مَا رَأَیْتَ ذَلِکَ الرَّفْعَ وَ الْخَفْضَ قُلْتُ إِنَّهُ کَثِیرٌ فَأَخْبِرْنِی أَیْنَ حَدُّهُ فَقَالَ کَانَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِذَا بَلَغَ ذَاتَ الْجَیْشِ جَدَّ فِی السَّیْرِ ثُمَّ لَمْ یُصَلِّ حَتَّی یَأْتِیَ مُعَرَّسَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قُلْتُ وَ أَیْنَ ذَاتُ الْجَیْشِ قَالَ دُونَ الْحَفِیرَهِ بِثَلَاثَهِ أَمْیَالٍ (۵).

۱- ۱. المحاسن ص ۳۶۵.

۲- ۲. المحاسن ص ۳۶۵.

۳- ۳. المحاسن ص ۳۶۵.

۴- ۴. المحاسن ص ۳۶۵.

۵- ۵. المحاسن ص ۳۶۶.

**[ترجمه]المحاسن: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: در سرزمینهای «ذات الجَیش، ذات الصلاصل، بَیداء و ضَجنان» نماز نخوان. - . همان -

المحاسن: از بزنطی نقل شده که گفت: از ابوالحسن علیه السلام درباره نماز در «بیداء» سؤال کردم، فرمود: در بیداء نباید نماز خواند! گفتم: حدّ و مرز بیداء کجاست؟ فرمود: آیا آن پستی و بلندی را دیده ای؟ گفتم: پستی و بلندی زیاد دارد، حدّ و مرزش را بفرمایید! فرمود: امام باقر علیه السلام هرگاه به «ذات الجیش» می رسید تند حرکت می کرد و تا به «مُعَرّس النبی صلی الله علیه وآله» نمی رسید نماز نمی خواند. گفتم: ذات الجیش کجاست؟ فرمود: سه میل پایین تر از «حفیره». - . همان : ۳۶۶ -

**[ترجمه]

«۱۸»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِي مَعَاطِنِ الْإِبِلِ أَ تَصْلُحُ قَالَ لَا تَصْلُحُ إِلَّا أَنْ تَخَافَ عَلَى مَتَاعِكَ ضَيْعَهً فَاكْنُسْ ثُمَّ انْضِحْ بِالْمَاءِ ثُمَّ صَلِ (۱) وَ سَأَلْتُهُ عَنْ مَعَاطِنِ الْغَنَمِ أَ تَصْلُحُ الصَّلَاهُ فِيهَا قَالَ نَعَمْ لَا بَأْسَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام نقل کرد و گفت: از ایشان درباره نماز در خوابگاه شتر سؤال کردم که آیا شایسته است؟ فرمود: شایسته نیست مگر اینکه از تلف شدنِ متاعت نگران باشی، پس جارو بزن و آبی بپاش و آنگاه نماز بخوان. - . المسائل چاپ شده در بحار ۱۰ : ۲۷۷ -

و از ایشان درباره آغل گوسفندان سؤال کردم که آیا نماز در آن شایسته است؟ فرمود: اشکال ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

«۱۹»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِي الْأَرْضِ السَّبِخَهِ أَ يُصَلَّى فِيهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِيهَا نَبْتٌ إِلَّا أَنْ يُخَافَ فَوْتُ الصَّلَاهِ فَيُصَلَّى (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره نماز در زمین شوره زار سؤال کردم، فرمود: نه، مگر اینکه گیاهی در آن روییده باشد، یا اینکه بیم فوت شدنِ وقت نماز باشد که در این صورت می توان نماز خواند. - . همان ۱۰ : ۲۷۹ -

**[ترجمه]

«۲۰»

الْمُقْنِعَهُ، قَالَ قَالَ صلی الله علیه و آله: تُكْرَهُ الصَّلَاهُ فِی طَرِيقِ مَكَّهَ فِی ثَلَاثَهِ مَوَاضِعَ أَحَدُهَا الْبَيْدَاءُ وَ الثَّانِی ذَاتُ الصَّلَاصِلِ وَ الثَّالِثُ ضَجْنَانُ (۴).

**[ترجمه]المُقنِعه: روایت شده كه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در سه موضع از راه مكّه نماز كراهت دارد: اول بَیداء، دوم ذات الصلاصل و سوم ضَجنان. - . المقنعه : ۷۱ -

**[ترجمه]

«۲۱»

بَصَائِرُ الدَّرَجَاتِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُغِيرَهَ قَالَ: نَزَلَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام فِی ضَجْنَانَ وَ ذَكَرَ حَدِيثاً يَقُولُ فِی آخِرِهِ وَ إِنَّهُ لَيُقَالُ إِنَّهُ وَادٍ مِنْ أَوْدِيَهِ جَهَنَّمَ (۵).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: علی بن مُغَیره گفت: امام باقر علیه السلام در ضَجنان اتراق كرد - و حدیثی را نقل می كند كه در آخر آن چنین است: - و گفته می شود كه آن یكی از وادی های جهنّم است. - . بصائر الدرجات : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۲۲»

مَجَالِسُ الشَّيْخِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُبْدُونٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ أَحْمَدَ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْعَلَاءِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام يَقُولُ: لَمَّا خَرَجَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام إِلَى النَّهْرَوَانِ وَ طَعَنُوا فِی أَوَّلِ أَرْضِ بَابِلَ حِينَ دَخَلَ وَقْتُ الْعَصْرِ فَلَمْ يَقْطَعُوهَا حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ فَنَزَلَ النَّاسُ يَمِيناً وَ شِمَالًا يُصَلُّونَ إِلَّا الْأَشْتَرَ وَحْدَهُ فَإِنَّهُ قَالَ لَا أُصَلِّی حَتَّى أَرَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَدْ نَزَلَ يُصَلِّی قَالَ فَلَمَّا نَزَلَ قَالَ يَا مَالِكُ إِنَّ هَذِهِ أَرْضٌ سَبِخَهٌ وَ لَا يَحِلُّ الصَّلَاهُ فِيهَا فَمَنْ كَانَ صَلَّى فَلْيُعِدِ الصَّلَاهَ قَالَ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَهَ فَتَكَلَّمَ بِثَلَاثِ كَلِمَاتٍ مَا هُنَّ بِالْعَرَبِيَّهِ وَ لَا بِالْفَارِسِيَّهِ فَإِذَا هُوَ بِالشَّمْسِ بَيْضَاءَ نَقِيَّهً حَتَّى إِذَا صَلَّى

ص: ۳۲۳

۱- ۱. المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۷۷.

۲- ۲. المسائل المطبوع فی البحار ج ۱۰ ص ۲۷۷.

۳- ۳. المسائل المطبوع، فی البحار ج ۱۰ ص ۲۷۹.

۴- ۴. المقنعه ص ۷۱.

۵- ۵. بصائر الدرجات ص ۲۸۵.

بِنَا سَمِعْنَا لَهَا حِينَ انْقَضَتْ خَرِيراً كَخَرِيرِ الْمِنْشَارِ(۱).

**[ترجمه]مجالس الشیخ: یحیی بن علاء گفت: از امام باقر علیه السلام شنیدم که فرمود: وقتی امیرمؤمنان علیه السلام به سوی نهروان رهسپار گردید و زمان دخول وقت نماز عصر، وارد سرزمین بابل شدند و تا از آن منطقه عبور کردند خورشید پایین رفت، پس مردم از چپ و راست پیاده شدند و نماز خواندند مگر مالک اشتر که گفت زمانی نماز می خوانم که ببینم امیرمؤمنان علیه السلام پیاده شود و نماز بخواند. گوید: وقتی حضرت پیاده شد فرمود: ای مالک اینجا سرزمین شوره زار است و نماز در آن حلال نیست و هر کس در آن نماز بخواند باید نمازش را اعاده کند. گوید: آنگاه رو به قبله ایستاد و سه کلمه که نه عربی بود و نه فارسی به زبان آورد، ناگهان خورشید سفید و صاف شد و ما با امام نماز خواندیم، و صدایی شنیدیم از خورشید هنگامی که بانگ برآورد، مثل صدای اَره. - . أمالی طوسیّ ۲ : ۲۸۴ -

**[ترجمه]

بیان

الخریر الصوت و الأمر بالإعاده لعله علی الاستحباب أو کانوا صلوا مع عدم الاستقرار و کان الوقت واسعا.

**[ترجمه]الخریر صوت است، و امر به اعاده نماز شاید به عنوان استحباب بوده یا اینکه آنها وقتی نماز خوانده اند استقرار پیشانی نداشته اند و وقت هم تنگ نبوده است.

**[ترجمه]

«۲۳»

کِتَابُ صِفِّینَ، لِنَصْرِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِی مِخْنَفٍ عَنْ عَمِّهِ ابْنِ مِخْنَفٍ قَالَ: إِنِّی لَأَنْظُرُ إِلَی أَبِی مِخْنَفِ بْنِ سُلَیْمٍ وَ هُوَ یُسَایِرُ عَلِیّاً بِبَابِلَ وَ هُوَ یَقُولُ إِنَّ بِبَابِلَ أَرْضاً قَدْ خُسِفَ بِهَا فَحَرِّکْ دَابَّتَکَ فَعَلَّنَا أَنْ نُصَلِّیَ الْعَصْرَ خَارِجاً مِنْهَا قَالَ فَحَرَّکَ دَابَّتَهُ وَ حَرَّکَ النَّاسُ دَوَابَّهُمْ فِی أَثَرِهِ فَلَمَّا جَازَ جِسْرَ الصَّرَاهِ نَزَلَ فَصَلَّی بِالنَّاسِ الْعَصْرَ.

وَ عَنْ عُمَرَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یَعْلَی بْنِ مُرَّهَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ خَیْرٍ قَالَ: کُنْتُ مَعَ عَلِیٍّ أَسِیرُ فِی أَرْضِ بَابِلَ قَالَ وَ حَضَرَتِ الصَّلَاهُ صَلَاهُ الْعَصْرِ قَالَ فَجَعَلْنَا لَا نَأْتِی مَکَاناً إِلَّا رَأَیْنَاهُ أَقْبَحَ مِنَ الْآخَرِ قَالَ حَتَّی أَتَیْنَا عَلَی مَکَانٍ أَحْسَنَ مَا رَأَیْنَا وَ قَدْ کَادَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغِیبَ فَنَزَلَ عَلِیٌّ علیه السلام وَ نَزَلْتُ مَعَهُ قَالَ فَدَعَا اللَّهَ فَرَجَعَتِ الشَّمْسُ کَمِقْدَارِهَا مِنْ صَلَاهِ الْعَصْرِ قَالَ فَصَلَّیْنَا الْعَصْرَ ثُمَّ غَابَتِ الشَّمْسُ.

**[ترجمه]کتاب صفّین نصر بن مزاحم: ابن مِخنَف گفت: به پدرم مِخنَف بن سُلَیم نگاه می کردم در حالی که او در کنار علی در بابل حرکت می کرد، و آن حضرت می گفت: بابل زمین خسف شده است، مرکبت را حرکت بده تا نماز عصر را بیرون از این زمین بخوانیم. گوید: پس مرکبش را حرکت داد و مردم هم پشت سر ایشان مرکب‌هایشان را حرکت دادند، و وقتی از پل صَراه گذشتند امام پیاده شد و با مردم نماز عصر را خواند .

و از عَبد خیر نقل شده که گفت: در کنار علی در سرزمین بابل حرکت می کردم، وقت نماز عصر رسید، و به هرجا می رسیدیم از جای قبلی بدتر و قبیح تر بود، تا اینکه به بهترین جایی که دیده بودیم رسیدیم امّا قرص خورشید داشت پنهان می شد، علی علیه السلام پیاده شد و من هم با او پیاده شدم، آنگاه به درگاه خداوند دعا کرد و خورشید تا حدّ نماز عصر بازگشت و نماز عصر را خواندیم، آنگاه خورشید پنهان شد.

**[ترجمه]

«۲۴»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ، عَنِ الْمُفِیدِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ جُمْهُورٍ عَنْ أَبِی بَکْرٍ الْمُفِیدِ الْجَرْجَرَائِیِّ عَنْ أَبِی الدُّنْیَا مُعَمَّرٍ الْمَغْرِبِیِّ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ: لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِی مَسْجِداً وَ لَا بُیُوتَکُمْ قُبُوراً وَ صَلُّوا عَلَیَّ حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَإِنَّ صَلَاتَکُمْ وَ سَلَامَکُمْ یَبْلُغُنِی (۲).

**[ترجمه]مجالس الشیخ: ابوالدنیا معمّر مغربی از امیرمؤمنان علیه السلام روایت کرد و گفت: از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم که فرمود: قبر مرا محل سجده و خانه هایتان را محلّ قبر قرار ندهید و هرجا بودید بر من صلوات بفرستید، زیرا صلوات و سلام شما به من می رسد. - . در نسخه چاپی منبع نبود. -

**[ترجمه]

أقول

و رواه الکراجکی فی کنز الفوائد عن أسد بن إبراهیم السلمی و الحسین بن محمد الصیرفی معا عن أبی بکر المفید و زاد فیه و لا تتخذوا قبورکم مساجد.

**[ترجمه]کَراجَکی این روایت را در کنزالفوائد از ابوبکر مفید نقل کرده و این عبارت هم در آخر آن آمده است: «و قبرهایتان (گورستانهایتان) را مسجد (محل سجده) نکنید».

**[ترجمه]

«۲۵»

عُدَّةُ الدَّاعِی، قَالَ جُوَیْرِیَةُ بْنُ مُسْهِرٍ: خَرَجْتُ مَعَ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام نَحْوَ بَابِلَ لَا ثَالِثَ لَنَا فَمَضَی وَ أَنَا أُسَایِرُهُ فِی السَّبَخِهِ فَإِذَا نَحْنُ بِالْأَسَدِ جَاثِماً فِی

۱- ۱. أمالى الطوسىّ ج ۲ ص ۲۸۴.

۲- ۲. لا يوجد فى المطبوع من المصدر.

الطَّرِيقِ وَ لَبُؤَتُهُ خَلْفَهُ وَ أَشْبَالُ لَبُوَتِهِ خَلْفَهَا فَكَبَحْتُ دَابَّتِی لِأَتَأَخَّرَ فَقَالَ أَقْدِمْ يَا جُوَيْرِيَهُ فَإِنَّمَا هُوَ كَلْبُ اللَّهِ وَ مَا مِنْ دَابَّهٍ إِلَّا اللَّهُ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا لَا يَكْفِی شَرَّهَا إِلَّا هُوَ وَ إِذَا أَنَا بِالْأَسَدِ قَدْ أَقْبَلَ نَحْوَهُ يُبَصْبِصُ لَهُ بِذَنَبِهِ فَدَنَا مِنْهُ فَجَعَلَ يَمْسَحُ قَدَمَهُ بِوَجْهِهِ ثُمَّ أَنْطَقَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَنَطَقَ بِلِسَانٍ طَلْقٍ ذَلْقٍ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْکَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ وَصِیَّ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ قَالَ وَ عَلَيْکَ السَّلَامُ يَا حَيْدَرَهُ مَا تَسْبِيحُکَ قَالَ أَقُولُ سُبْحَانَ رَبِّی سُبْحَانَ إِلَهِی سُبْحَانَ مَنْ أَوْقَعَ الْمَهَابَهَ وَ الْمَخَافَهَ فِی قُلُوبِ عِبَادِهِ مِنِّی سُبْحَانَهُ سُبْحَانَهُ.

فَمَضَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ أَنَا مَعَهُ وَ اسْتَمَرَّتْ بِنَا السَّبَخَهُ وَ وَافَتِ الْعَصْرُ فَأَهْوَى فَوْتُهَا ثُمَّ قُلْتُ فِی نَفْسِی مُسْتَخْفِياً وَيْلَکَ يَا جُوَيْرِيَهُ أَ أَنْتَ أَظَنُّ أَمْ أَحْرَصُ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ قَدْ رَأَيْتَ مِنْ أَمْرِ الْأَسَدِ مَا رَأَيْتَ فَمَضَى وَ أَنَا مَعَهُ حَتَّى قَطَعَ السَّبَخَهَ فَثَنَّى رِجْلَهُ وَ نَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ وَ تَوَجَّهَ فَأَذَّنَ مَثْنَى مَثْنَى وَ أَقَامَ مَثْنَى مَثْنَى ثُمَّ هَمَسَ بِشَفَتَيْهِ وَ أَشَارَ بِيَدِهِ فَإِذَا الشَّمْسُ قَدْ طَلَعَتْ فِی مَوْضِعِهَا مِنْ وَقْتِ الْعَصْرِ وَ إِذَا لَهَا صَرِيرٌ عِنْدَ سَيْرِهَا فِی السَّمَاءِ فَصَلَّى بِنَا الْعَصْرَ فَلَمَّا انْفَتَلَ رَفَعْتُ رَأْسِی فَإِذَا الشَّمْسُ بِحَالِهَا فَمَا كَانَ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ فَإِذَا النُّجُومُ قَدْ طَلَعَتْ فَأَذَّنَ وَ أَقَامَ وَ صَلَّى الْمَغْرِبَ ثُمَّ رَكِبَ وَ أَقْبَلَ عَلَيَّ فَقَالَ يَا جُوَيْرِيَهُ أَ قُلْتَ هَذَا سَاحِرٌ مُفْتَرٍ وَ قُلْتَ مَا رَأَيْتَ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَ غُرُوبَهَا أَ فَسِحْرٌ هَذَا أَمْ زَاغَ بَصَرِی سَأَصْرِفُ مَا أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِی قَلْبِکَ مَا رَأَيْتَ مِنْ أَمْرِ الْأَسَدِ وَ مَا سَمِعْتَ مِنْ مَنْطِقِهِ أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها(۱) يَا جُوَيْرِيَهُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَانَ يُوحَى إِلَيْهِ وَ كَانَ رَأْسُهُ فِی حَجْرِی فَغَرَبَتِ الشَّمْسُ وَ لَمْ أَكُنْ صَلَّيْتُ الْعَصْرَ فَقَالَ لِی صَلَّيْتَ الْعَصْرَ قُلْتُ لَا قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ عَلِيّاً فِی طَاعَتِکَ وَ حَاجَهِ نَبِيِّکَ وَ دَعَا بِالاسْمِ الْأَعْظَمِ فَرُدَّتْ إِلَيَّ الشَّمْسُ فَصَلَّيْتُ مُطْمَئِنّاً ثُمَّ غَرَبَتْ بَعْدَ مَا طَلَعَتْ فَعَلَّمَنِی بِأَبِی هُوَ وَ أُمِّی ذَلِکَ الِاسْمَ الَّذِی دَعَا بِهِ فَدَعَوْتُ الْآنَ بِهِ يَا جُوَيْرِيَهُ إِنَّ الْحَقَّ أَوْضَحُ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ قَذْفِ الشَّيْطَانِ فَإِنِّی قَدْ

۱- ۱. الأعراف: ۱۸۰.

دَعَوْتُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِنَسْخِ ذَلِكَ مِنْ قَلْبِكَ فَمَا ذَا تَجِدُ فَقُلْتُ يَا سَيِّدِي قَدْ مُحِيَ ذَلِكَ مِنْ قَلْبِي.

**[ترجمه]عدّه الداعی: جُوَیریه بن مُسهِر گوید: با امیرمؤمنان علیه السلام به سوی بابل حرکت کردیم و جز من کسی با ایشان نبود. کنار ایشان در شوره زار حرکت می کردم که ناگهان شیری را در راه نشسته دیدیم و شیر ماده در پشت سرش و بچه شیرها پشت سر او بودند. لگام مرکب را کشیدم تا به عقب برگردم. حضرت فرمود: جویریه جلو برو، او سگ خداست، هیچ جنبنده ای نیست که موی پیشانی او در دست خدا نباشد و شرّ آن را جز خدا برنمی گرداند، ناگهان شیر را دیدم که به طرف آن حضرت آمد و دم تکان داد، نزدیک حضرت شد و صورتش را به پای ایشان مالید، سپس خدای تعالی او را به سخن آورد، با زبانی باز و گشاده گفت: سلام بر تو ای امیرمؤمنان، و ای جانشینِ خاتَم پیامبران! حضرت جواب داد: و سلام بر تو ای حیدره (شیر)! تسبیح تو چیست؟ شیر جواب داد «سبحان ربی، سبحان الهی، سبحان من أوقع المهابه و المخافه فی قلوب عباده منّی، سبحانه، سبحانه» (پروردگارم منزه است، خدایم منزّه است، منزه است کسی که بیم و ترس مرا در دل بندگانش انداخت، منزّه است، منزّه است).

پس امیرمؤمنان به راه افتاد و من هم با او بودم و همچنان زمین شوره زار بود، وقت نماز عصر رسید و نزدیک به فوت شدن بود. در دل با خود گفتم وای بر تو ای جویریه، گمان می کنی تو بهتر می دانی و یا اینکه حریص تر از امیرمؤمنان به نماز هستی؟ در حالی که داستان شیر را دیدی! پس راه افتاده و من هم با او بودم تا آنکه زمین شوره زار را پیمودیم، آن حضرت پاهایش را در یک طرف قرار داد، از مرکب پایین آمد، پس دو بند دو بند اذان گفت و دو بند دو بند اقامه گفت، آنگاه به آهستگی لبانش را جنباند و با دست اشاره کرد و خورشید از همان جایگاه وقت عصر طلوع کرد و ناگهان هنگام سیرش در آسمان از خورشید صدای بلندی درآمد، نماز عصر را با امامت آن حضرت بجا آوردیم، وقتی که نماز به پایان رسید سر را بالاـ گرفتم خورشید به حال خویش بود، چشم به هم زدنی نگذشت که ستارگان دمیدند، پس از آن اقامه گفت و مغرب را خواند. آنگاه سوار شد و رو به من کرد و فرمود: ای جویریه! آیا تو گفتی این ساحری دروغگو است؟ و وقتی طلوع و غروب خورشید را دیدی پنداشتی که سحر است یا چشمم خیره گردید! الان فکر شیطانی را در مورد شیر و گفتارش از سرت بیرون می کنم، آیا نمی دانی که خدای عز و جل فرمود: «وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها» - . اعراف / ۱۸۰ -

{و نامهای نیکو به خدا اختصاص دارد پس او را با آنها بخوانید} ای جویریه! رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالت وحی بود و سرش در دامن من بود و من نماز عصر را نخوانده بودم پس خورشید غروب کرد و من نماز عصر را هنوز بجا نیاورده بودم، به من فرمود: آیا نماز عصر را خواندی؟ گفتم: خیر! فرمود: بار خدایا علی در طاعت تو و حاجت پیامبرت مشغول بود و به اسم اعظم خدای را خواند، و خورشید برای من بازگشت و من آرام و با خیال راحت نماز خواندم و سپس غروب کرد بعد از اینکه طلوع کرده بود، پس او - که پدر و مادرم فدایش باد - اسمی که خدا را با آن خواند، به من یاد داد و من اکنون خدا را با آن خواندم. ای جویریه حقیقت در قلوب مؤمنان روشنتر از القای شیطان است، من از خدا خواستم تا القای شیطان را از قلب تو بر دارد، در قلب خود چه می یابی؟ عرض کردم: سرورِ من؛ آن تردید از دلم رفت!

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری جثم الطائر أی تلبد بالأرض و کذلک الإنسان و قال اللبوءه أنثی الأسد و اللبوه ساکنه الباء غیر مهموز لغه فیها عن ابن سکیت و الشبل بالکسر ولد الأسد و قال کبحت الدابه إذا جذبتها إلیک باللجام لکی تقف و لا تجری و قال بصبص الکلب و تبصبص حرک ذنبه و التبصبص التملق فأهوی فوتها أی سقط لفوتها أو قرب فوتها أ أنت أظن أی أعلم و فی بعض النسخ بالضاد أی أبخل بدینک و ضنائن الله خواص خلقه و الهمس الصوت الخفی.

**[ترجمه]جوهری گوید: «جثم الطائر» یعنی پرنده سینه خود را بر زمین نهاد، در مورد انسان هم همینطور است. و گوید: «اللبوءه» ماده شیر، و از ابن سکّیت نقل شده که در یکی از لهجه های عرب «اللبوه» به سکون باء و بدون همزه تلفظ می شود. و «شِبل» توله شیر را گویند. و می گوید «کبحت الدابه» یعنی افسار حیوان را گرفت و به سوی خود کشاند تا بایستد و حرکت نکند. و می گوید: «بصبص الکلب و تبصبص» یعنی دم خود را تکان داد، و «تبصبص» به معنای تملّق است. «اهوی فوتها» یعنی نزدیک فوت شدن بود. «أأنت أظَن» یعنی آیا تو داناتری؟ و در بعضی نسخ «أضن» با ضاد آمده یعنی آیا تو نسبت به دینت بخیل تری؟ و «ضنائن الله» یعنی بنده های خاصّ خدا. و «هَمس» صوت آهسته را گویند.

**[ترجمه]

«۲۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ أَبِی خَدِیجَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی أُمِّ أَیْمَنَ فَقَالَ مَا لِی لَا أَرَی فِی بَیْتِکِ الْبَرَکَهَ فَقَالَتْ أَ وَ لَیْسَ فِی بَیْتِی بَرَکَهٌ قَالَ لَسْتُ أَعْنِی ذَلِکِ لَکِ شَاهٌ تَتَّخِذِینَهَا تَسْتَغْنِی وُلْدُکِ مِنْ لَبَنِهَا وَ تَطْعَمِینَ مِنْ سَمْنِهَا وَ تُصَلِّینَ فِی مَرْبِضِهَا(۱).

**[ترجمه]المحاسن: ابوخدیجه از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله نزد امّ ایمن رفت و فرمود: چرا در خانه تو برکت نمی بینم؟ گفت: آیا در خانه من برکت نیست؟ فرمود: مقصودم این نبود؛ چرا گوسفندی نداری که فرزندانت از شیر آن بنوشند و از روغن آن بخوری و در آغل آن نماز بخوانی؟! - . المحاسن : ۶۴۱ -

**[ترجمه]

«۲۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سُلَیْمَانَ الْجَعْفَرِیِّ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: امْسَحُوا رُغَامَ الْغَنَمِ وَ صَلُّوا فِی مُرَاحِهَا فَإِنَّهَا دَابَّهٌ مِنْ دَوَابِّ الْجَنَّهِ.

قال الرغام ما یخرج من أنوفها(۲).

**[ترجمه]المحاسن: از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: آب بینی گوسفند را پاک کنید و در آغل آن نماز بخوانید، زیرا گوسفند از حیوانات بهشتی است. گفته است الرغام یعنی آنچه که از بینی او خارج می‌شود. - . همان : ۶۴۲

-

**[ترجمه]

بیان

الرغام فی بعض النسخ بالعین المهمله و فی بعضها بالغین المعجمه و روت العامه أیضا علی وجهین قال فی النهایه فیه صلوا فی مراح الغنم و امسحوا رعامها الرعام ما یسیل من أنوفها و شاه رعوم و قال فی المعجمه فی حدیث أبی هریره صل فی مراح الغنم و امسح الرغام عنها کذا رواه بعضهم بالغین المعجمه و قال إنه ما یسیل من الأنف و المشهور فیه و المروی بالعین المهمله و یجوز أن یکون أراد مسح التراب عنها رعایه لها و إصلاحا لشأنها انتهی.

و قال العلامه فی المنتهی لا بأس بالصلاه فی مرابض الغنم و لیس مکروها

ص: ۳۲۶

۱- ۱. المحاسن ص ۶۴۱.

۲- ۲. المحاسن ص ۶۴۲.

ذهب إليه أكثر علمائنا و قال أبو الصلاح لا تجوز الصلاه فيها لما رواه

الشَّيْخُ فِي الْمُوَثَّقِ عَنْ سَمَاعَةَ(١)

قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي أَعْطَانِ الْإِبِلِ وَ فِي مَرَابِضِ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ فَقَالَ إِنْ نَضَحْتَهُ بِالْمَاءِ وَ قَدْ كَانَ يَابِساً فَلَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ فِيهَا فَأَمَّا مَرَابِطُ الْخَيْلِ وَ الْبِغَالِ فَلَا.

قال و هذا يدل على اشتراك مرابض الغنم و أعطان الإبل فى الحكم و قد بينا تحريم الصلاه فى الأعطان فكذا فى المرابض.

و أجاب العلامه قدس سره أولا بضعف السند و ثانيا بكونه موقوفا و ثالثا بمنع التحريم فى المعاطن و رابعا بمنع الاشتراك مع تسليم التحريم ثم قال و تكره الصلاه فى مرابط الخيل و البغال و الحمير سواء كانت وحشيه أو إنسيه و قال أبو الصلاح لا يجوز و الشيخ فى بعض كتبه يذهب إلى وجوب الاحتراز عن أبوالها و أرواثها فليلزم المنع من الصلاه فيها انتهى و الظاهر الكراهه من حيث المكان و حكم النجاسه حكم آخر تقدم ذكره و أما مرابض البقر و الغنم فالظاهر عدم الكراهه مطلقا إلا أنه يستحب الرش بالماء.

**[ترجمه]«رغام» (ترجمه شد: آب بینی) در بعضی نسخه ها «رعام» (با عین) آمده، و اهل سنت نیز هر دو شکل را روایت کرده اند. در النهایه گفته است: در آغل گوسفند نماز بخوانید و رُعام گوسفند را پاک کنید، و رعام آبی است که از بینی گوسفند خارج می شود و «شاه رعوم» و در الرغام در حدیث ابوهریره گفته است در آغل گوسفند نماز بخوان و آب بینی‌اش را پاک کن. بعضی همین گونه آن را با «غین» (رغام) روایت کرده و گفته‌اند: رغام آب بینی را گویند و مشهور در آن و آنچه که روایت شده با عین است. و ممکن است مقصود، پاک کردنِ خاک از بینی گوسفند به منظور رسیدگی و رعایت حال آن باشد. پایان

علامه در المنتهی گوید: نماز در آغل گوسفند اشکال ندارد و مکروه نیست، اکثر علماء ما همین نظر را دارند، و ابوالصلاح گفته است: نماز در آن جایز نیست، به دلیل روایت موثّقی که شیخ از سماعه - . التهذیب ۱ : ۱۹۸ - نقل کرده که گفت: از آن حضرت درباره نماز در خوابگاه شتر و آغل گاو و گوسفند سؤال کردم، فرمود: اگر آن را آب پاشی کنی و خشک شده باشد نماز خواندن در آن اشکال ندارد، امّا استبل اسب و قاطر نه!

گوید: و این دلالت بر اشتراک آغل گوسفند و شتر در حکم دارد، و ما حرمت نماز در خوابگاه شتر را تبیین کردیم، و همینطور است در مورد آغل.

مرحوم علامه این گونه پاسخ داده است: اوّلاً ـ سند آن ضعف دارد، دوم اینکه موقوف است و سوم اینکه تحریم در خوابگاه شتر منع شده است، و چهارم اینکه در صورت پذیرفتن تحریم، اشتراکی در کار نیست. آنگاه می فرماید: و نماز در استبل اسب و قاطر و الاغ کراهت دارد، خواه حیوانات نامبرده وحشی باشند یا اهلی. ابوالصلاح قائل به عدم جواز است، و شیخ در بعضی کتابهای خود قائل به وجوبِ اجتناب از ادرار و مدفوع آنها شده است، پس لازمه آن، منع از نماز در آن می باشد (پایان). ظاهراً، کراهت از جهت مکانی می باشد و حکم نجاست حکم دیگری است که ذکر آن گذشت. امّا آغل گاو و گوسفند،

این گونه که ظاهر است، مطلقاً کراهتی ندارد الا این که مستحبّ است پیش از نماز آب پاشی شود.

**[ترجمه]

«۲۸»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَطَاءٍ قَالَ: رَکِبْتُ مَعَ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فَسِرْنَا حَتَّی زَالَتِ الشَّمْسُ وَ بَلَغْنَا مَکَاناً قُلْتُ هَذَا الْمَکَانُ الْأَحْمَرُ فَقَالَ لَیْسَ یُصَلَّی هَاهُنَا هَذِهِ أَوْدِیَهُ النِّمَالِ وَ لَیْسَ یُصَلَّی فِیهَا قَالَ فَمَضَیْنَا إِلَی أَرْضٍ بَیْضَاءَ قَالَ هَذِهِ سَبِخَهٌ وَ لَیْسَ یُصَلَّی بِالسِّبَاخِ قَالَ فَمَضَیْنَا إِلَی أَرْضٍ خَصْبَاءَ قَالَ هَاهُنَا فَنَزَلَ وَ نَزَلْتُ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عبدالله بن عطاء گفت: با امام باقر علیه السلام سوار شده حرکت کردیم تا اینکه خورشید به زوال رسید، به جایی رسیدیم، من گفتم: آیا مکان سُرخ است! فرمود: نباید اینجا نماز خواند، اینجا وادی مورچگان است و نمی شود نماز خواند. گوید: حرکت کردیم تا به زمینی سفید رسیدیم، فرمود: اینجا شوره زار است و نباید در شوره زار نماز خواند؛ گوید: پس حرکت کردیم تا به زمینی حاصلخیز رسیدیم، فرمود: همینجا، پس پیاده شد و من هم پیاده شدم... - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۲۸۶ -

**[ترجمه]

«۲۹»

کِتَابُ الْعِلَلِ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ قَالَ: لَا یُصَلَّی فِی ذَاتِ الْجَیْشِ وَ لَا ذَاتِ الصَّلَاصِلِ وَ لَا فِی وَادِی مَجَنَّهَ وَ لَا فِی بُطُونِ الْأَوْدِیَهِ وَ لَا فِی السَّبَخَهِ وَ لَا عَلَی الْقُبُورِ وَ لَا عَلَی جَوَادِّ الطَّرِیقِ وَ لَا فِی أَعْطَانِ الْإِبِلِ وَ لَا عَلَی بَیْتِ النَّمْلِ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ تَصَاوِیرُ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ نَارٌ أَوْ سِرَاجٌ بَیْنَ یَدَیْکَ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ خَمْرٌ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ لَحْمُ خِنْزِیرٍ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ الصُّلْبَانُ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ لَحْمُ مَیْتَهٍ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ دَمٌ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ مَا ذُبِحَ لِغَیْرِ اللَّهِ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۸.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۲۸۶ فی حدیث.

الْمُنْخَنِقَهُ وَ الْمَوْقُوذَهُ وَ الْمُتَرَدِّيَهُ وَ النَّطِيحَهُ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ ما ذُبِحَ عَلَی النُّصُبِ وَ لَا فِی بَیْتٍ فِیهِ ما أَکَلَ السَّبُعُ إِلَّا ما ذَکَّیْتُمْ وَ لَا عَلَی الثَّلْجِ وَ لَا عَلَی الْمَاءِ وَ لَا عَلَی الطِّینِ وَ لَا فِی الْحَمَّامِ.

ثم قال أما قوله لا یصلی فی ذات الجیش فإنها أرض خارجه من ذی الحلیفه علی میل و هی خمسه أمیال و العله فیها أنه یکون فیها جیش السفیانی فیخسف بهم و ذات الصلاصل موضع بین مکه و المدینه نهی رسول الله صلی الله علیه و آله أن یصلی فیه و العله فی وادی مجنه أنه وادی الجن و هو الوادی الذی صلی فیه رسول الله صلی الله علیه و آله لما رجع من الطائف فاستمعت الجن لقراءته و آمنوا به و هو قول الله عز و جل وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَیْکَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ یَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِیَ وَلَّوْا إِلی قَوْمِهِمْ مُنْذِرِینَ (۱).

و العله فی السبخه أنها أرض مخسوف بها و العله فی القبور أن فیها أرواح المؤمنین و عظامهم و عله أخری أنه لا یحل أن یوطأ المیت لقول رسول الله صلی الله علیه و آله: من وطئ قبرا فکأنما وطئ جمرا.

و العله فی جواد الطریق لما یقع فیها من بول الدواب و القذر و العله فی أعطان الإبل أنها قذره یبال فی کل موضع منها و العله فی حجره النمل أن النمل ربما آذاه فلا یتمکن من الصلاه و العله فی بطون الأودیه أنها مأوی الحیات و الجن و السباع و لا یأمن منها.

و العله فی بیت فیها تصاویر أنها تصاویر صوّرت علی خلق الله جل و عز و لا یصلی فی بیت فیه ذلک تعظیما لله عز و جل و لا فی بیت فیه نار أو سراج بین یدیک لأن النار تعبد و لا یجوز أن یصلی و یسجد و نحوه إلیه و العله فی بیت فیه صلبان أنها شرکاء یعبدون من دون الله فینزه الله تبارک و تعالی أن یعبد فی بیت فیه ما یعبد من دون الله و لا فی بیت فیه الخمر و لحم الخنزیر و المیته وَ ما أُهِلَّ لِغَیْرِ اللَّهِ و هو الذی یذبح لغیر الله و لا فی بیت فیه الْمَوْقُوذَهُ و هی التی تضرب حتی تموت و لا فی بیت فیه ما أَکَلَ السَّبُعُ إلا ما ذکی و لا فی بیت فیه النَّطِیحَهُ و هی التی تناطح بها حتی

۱- ۱. الأحقاف: ۲۹.

تموت و ما كانت العرب يذبحونها على الأنصاب و هو القمار و لا فى بيت فيه بول أو غائط.

و العله فى ذلك و هذه الأشياء كلها و هذه البيوت أن لا يصلى فيها أن الملائكه لا يصلون و لا يحضرون هذه المواضع

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِذَا قَامَ الْمُصَلِّي لِلصَّلَاهِ نَزَلَتْ عَلَيْهِ الرَّحْمَهُ مِنْ أَعْنَانِ السَّمَاءِ إِلَى أَعْنَانِ الْأَرْضِ وَ حَفَّتْ بِهِ الْمَلَائِكَهُ وَ نَادَتْهُ الْمَلَائِكَهُ.

و يروى و ناداه ملك لو علم المصلى ما فى الصلاه ما انفتل فإذا صلى الرجل فى هذه المواضع لم تحضره الملائكه و لم يكن له من الفضل ما قال الصادق علیه السلام و ترفع صلاته ناقصه.

و العله فى الحمام لموضع القذر و الجن.

**[ترجمه]علل الشرائع: محمد بن علی بن ابراهیم بن هاشم گفت: در این مکان‌ها نباید نماز خواند: منطقه ذات الجَیش، ذات الصلاصل، وادی مَجَنَّه، در وسط وادی ها، شوره زارها، روی گورها، در وسط جاده، خوابگاه شتر، لانه مورچه، خانه ای که در آن تصویر است، خانه ای که در آن آتش یا چراغی مقابلت است، در خانه ای که مشروب باشد، خانه ای که در آن گوشت خوک باشد، خانه ای که در آن صلیب‌ها است، خانه ای که در آن گوشت مردار است، خانه ای که در آن خون است، خانه ای که در آن حیوانی است که برای غیر خدا (به صورت غیر شرعی) ذبح شده، خانه ای که در آن حیوانی باشد که خفه شده، یا به زجر کشته شده، یا از بلندی پرت شده و مرده و یا به ضربِ شاخ حیوان دیگری مرده، یا حیوانی که برای بُتها ذبح شده است، و خانه ای که صیدِ حیوانات درنده در آن است مگر اینکه آن را ذبح شرعی کرده باشید، و روی برف و آب و گل و در حمّام هم نماز نخوانید.

این که گفته است: در ذات الجیش نماز نخوان؛ ذات الجیش زمینی پنج میلی در فاصله یک میل بیرون ذی الحلیفه است، و علت این حکم نسبت به آن، فرورفتن (خسف) سپاه سفیانی در آن می باشد. ذات الصلاصل موضعی بین مکه و مدینه است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از نماز خواندن در آن نهی فرموده است. و وادی مجنّه، وادی جنّیان می باشد، همانجایی که رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام بازگشت از طائف در آن نماز خواند پس جنّیان قرائت ایشان را شنیدند و ایمان آوردند، که ماجرای آن در آیه «وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ» - . احقاف / ۲۹ -

{و چون تنی چند از جن را به سوی تو روانه کردیم که قرآن را بشنوند پس چون بر آن حاضر شدند [به یکدیگر] گفتند گوش فرا دهید و چون به انجام رسید هشداردهنده به سوی قوم خود بازگشتند} آمده است. و علت این نهی نسبت به زمین شوره زار مخسوف بودن آن می باشد، و در گورستان به دلیل اینکه ارواح مؤمنان و استخوانهای ایشان در آن است و نیز به این دلیل که لگد کردن میّت جایز نیست، زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که قبری را لگد کند گویی آتش روشنی را لگد کرده است. و علت نهی از نماز در جاده، وجود ادرار و مدفوع چهارپایان است. و علت این که گفته خوابگاه شتر آلوده است به دلیل وجود ادرار شتر در همه جای آن است، و در جایگاه مورچه ها به این دلیل است که شاید مورچه ها

نمازگزار را آزار دهند و نتوانند نماز بخوانند، و علت نهی نسبت به میانه وادی ها آن است که آنجا مأوای مارها و جنّ و درندگان بوده و امنیت ندارد.

و در خانه ای که تصویر دارد نباید نماز خواند زیرا خلق خداوند عزوجل را به تصویر کشیده و برای تعظیم و بزرگداشت خداوند عزوجل نباید در چنان خانه ای نماز خواند. و نهی از نماز در خانه ای که آتش یا چراغ مقابلت است به دلیل پرستیده شدن آتش می باشد، بنابراین نماز خواندن و سجده کردن به سمتِ آن جایز نیست. و دلیل نهی نسبت به خانه‌ای که در آن صلیب است، این است که آنها شریکانی هستند که به جای خداوند یکتا پرستیده می شوند و خداوند تبارك و تعالی منزّه است از اینکه در چنان خانه ای عبادت شود، و همچنین است خانه ای که مشروب و گوشت خوك و مُردار در آن باشد یا حیوان کشته شده بدون ذبح شرعی، یا کشته شده با زجر و کتك، یا اینکه درندگان آن را صید کرده‌اند - بجز آنکه ذبح شرعی شده باشد - و یا حیوانی که شاخ خورده و مرده و آنچه که عرب برای تقدیم به بتها ذبح کرده باشند یعنی قمار، و خانه ای که در آن ادرار و مدفوع است.

و علت همه اینها و نماز نخواندن در آن خانه ها این است که فرشتگان در آن نماز نمی خوانند و حاضر نمی شوند.

و امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه کسی برای نماز برخیزد از بلندای آسمان تا ژرفای زمین رحمت بر او نازل گردد و فرشتگان گردش جمع شوند و او را ندا دهند. و روایت شده که فرشته ای ندا می دهد که اگر نمازگزار می دانست چه چیزی در نماز است روی از آن برنمی گرداند، پس وقتی انسان در چنان مواضعی نماز بخواند، فرشتگان حاضر نمی شوند و فضلی برای او نخواهد بود، و همان می شود که امام صادق علیه السلام فرمود، و نمازش به صورت ناقص بالا می رود.

و علت نهی از نماز در حمام آن است که محل کثافات و جنّیان است.

**[ترجمه]

بیان

اشتمل کلامه علی أشیاء لم یذکر فی أخبار أخر و لا فی کلام غیره و لما کان من أصحاب الأخبار و فی إثبات الکراهه توسعه عند الأصحاب الاحتراز عنها أحوط و أولی [أوردناه فی الباب] و یظهر منه أن السبخه کراهه الصلاه فیها مخصوصه بموضع مخصوص و لعلها فیه آکد کراهه.

**[ترجمه]کلام ایشان مشتمل بر مطالبی است که در دیگر روایات و سخنان دیگران ذکر نشده، و از آنجا که ایشان از اصحاب روایت است و در اثبات کراهت از دیدگاه فقهای شیعه سختگیری نمی شود، اجتناب از موارد ذکر شده احوط و اولی است [در باب ظ آن را آوردیم] و از آن چنین برمی آید که کراهت نماز در زمین شوره زار فقط در مورد موضع مخصوصی است [نه همه شوره زارها]، و شاید هم [همه شوره زارها را فراگیرد امّا] در مورد آن موضع خاص کراهت شدیدتری داشته باشد.

**[ترجمه]

«۳۰»

الْهِدَایَهُ: تُكْرَهُ الصَّلَاهُ فِی الْقُبُورِ وَ الْمَاءِ وَ الْحَمَّامِ وَ قُرَی النَّمْلِ وَ مَعَاطِنِ الْإِبِلِ وَ مَجْرَی الْمَاءِ وَ السَّبَخَهِ وَ ذَاتِ الصَّلَاصِلِ وَ وَادِی الشَّقِرَهِ وَ وَادِی ضَجْنَانَ وَ مَسَانِّ الطُّرُقِ وَ فِی بَیْتٍ فِیهِ تَمَاثِیلُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ بِعَیْنٍ وَاحِدَهٍ أَوْ قَدْ غُیِّرَ رُءُوسُهَا(۱).

ص: ۳۲۹

۱- ۱. الهدایه ص ۳۲- ۳۳.

**[ترجمه]الهدایه: نماز در گورستان، در آب، در حمّام، لانه‌های مورچه ها، خوابگاه شتر، آبراه، شوره زار، زمین ذات الصلاصل، ودای شقره، وادی ضَجنان و وسط راه ها و خانه ای که تصویر در آن است کراهت دارد، مگر اینکه تصویر یک چشمی بوده یا سر آن را تغییر داده باشند. - . الهدایه : ۳۲ و ۳۳ -

**[ترجمه]

باب ۶ الصلاه فی الکعبه و معابد أهل الکتاب و بیوتهم

روایات

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِيِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِی الْبِيعَهِ وَ الْكَنِيسَهِ الْفَرِيضَهِ وَ التَّطَوُّعِ وَ الْمَسْجِدُ أَفْضَلُ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالبختری از امام صادق علیه السلام از پدرش از علی علیه السلام روایت کرد که فرمود: نماز خواندن در کلیسا (معبد نصرانیان) و کنیسه (معبد یهودیان) اشکال ندارد، چه نماز واجب و چه مستحب، و نمازخواندن در مسجد افضل است. - . قرب الاسناد : ۷۰ چاپ سنگی، ۹۲ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۲»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ حَمَّادٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: وَ قَدْ سُئِلَ عَنِ الصَّلَاهِ فِی الْبِيَعِ وَ الْكَنَائِسِ فَقَالَ صَلِّ فِيهَا فَقَدْ رَأَيْتُهَا مَا أَنْظَفَهَا قَالَ قُلْتُ أُصَلِّی فِيهَا وَ إِنْ كَانُوا يُصَلُّونَ فِيهَا فَقَالَ أَ مَا تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلی شاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدی سَبِيلًا(۲) صَلِّ إِلَی الْقِبْلَهِ وَ دَعْهُمْ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: صالح بن حَکَم گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که وقتی از ایشان در مورد نماز در کلیسا و کنیسه سؤال کردند فرمود: در آنها نماز بخوان، من آنها را دیده ام، خیلی تمیز و پاک است. گوید: گفتم: در آن نماز بخوانم حتی اگر اهل آن در آن نماز می خواندند؟ فرمود: آیا در قرآن نخوانده ای که «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلی شاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدی سَبِيلًا» - . اسراء / ۸۴ -

{بگو هر کس بر حسب ساختار [روانی و بدنی] خود عمل می کند و پروردگار شما به هر که راه یافته تر باشد داناتر است} رو به قبله نماز بخوان و کاری با آنها نداشته باش. - . تفسیر عیّاشی ۲ : ۳۱۶ -

**[ترجمه]

إيضاح

الظاهر أنه عليه السلام فسر الشاكله بالطريقه و فسرت فی بعض الأخبار بالنيه و لا يناسب المقام كثيرا و قد حققناه فی موضعه و قال الطبرسی رحمه الله أی كل واحد من المؤمن و الكافر يعمل على طبيعته و خليقته التی تخلق بها عن ابن عباس و قيل على طريقته و سنته التی اعتادها عن الفراء و الزجاج و قيل على ما هو أشكل بالصواب و أولى بالحق عنده عن الجبائی قال و لهذا قال فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدى سَبِيلًا أی إنه يعلم أی الفريقين على الهدى و أيهما على الضلال و قيل معناه أنه أعلم بمن هو أصوب دينا و أحسن طريقه انتهى (۴).

و الظاهر أن الاستشهاد بالآيه لأنها يفهم منها أن بطلان المبطلين لا يضر حقيه المحققين ثم المشهور بين الأصحاب عدم كراهه الصلاه فی البيع و الكنائس و ذهب ابن البراج و سلار و ابن إدريس إلى الكراهه لعدم انفكاكها من النجاسه غالبا و قال

ص: ۳۳۰

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۷۰ ط حجر ص ۹۲ ط نجف.

۲- ۲. أسرى: ۸۴.

۳- ۳. تفسير العيّاشیّ ج ۲ ص ۳۱۶.

۴- ۴. مجمع البيان ج ۶ ص ۴۳۶.

الشیخان ره لو کانت مصوره کره قطعا من حیث الصور و ظاهر الخبر و ما قبله عدم الکراهه و هذا الخبر یومی إلی طهاره أهل الکتاب إلا أن یقال لیس المراد بالنظافه الطهاره بل المراد أنه لیس فیها قذاره و لا نجاسه مسریه و قال فی المنتهی الأقرب أنه یستحب رش الموضع الذی یصلی فیه من البیع و الکنائس لما رواه

الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ (۱)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّلَاهِ فِی الْبِیَعِ وَ الْکَنَائِسِ وَ بُیُوتِ الْمَجُوسِ فَقَالَ رُشَّ وَ صَلِّ.

و العطف یقتضی التشریک فی الحکم انتهی و هو حسن و إطلاق النص و کلام الأصحاب یقتضی عدم الفرق بین إذن أهل الذمه و عدمه و احتمل الشهید فی الذکری توقفها علی الإذن تبعا لغرض الواقف و عملا بالقرینه و الظاهر عدمه لإطلاق النصوص و یؤیده ورود الإذن فی نقضها بل لو علم اشتراطهم عند الوقف عدم صلاه المسلمین فیها کان شرطهم فاسدا باطلا و کذا الکلام فی مساجد المخالفین و صلاه الشیعه فیها.

**[ترجمه]ظاهراً امام علیه السلام شاکله را به طریقت تفسیر فرموده در حالی که در بعضی روایات به نیّت تفسیر شده است که با این مقام تناسب زیادی ندارد و ما آن را در جای خود بررسی کردیم. مرحوم طبرسی گوید: از ابن عباس نقل شده که گفت: یعنی هر کس چه مؤمن و چه کافر بر طبیعت و سرشتی که با آن خلق شده عمل می کند. از فرّاء و زجّاج نقل شده که گفتند: گفته شده که یعنی بر روش و سنّتی که به آن عادت کرده عمل می نماید. و از جبائی نقل شده که گفت: یعنی بر روش صحیح تر و نزدیک تر به حق از نظر خودش عمل می کند. گوید: و به این دلیل خداوند فرمود: «فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدی سَبِیلًا» یعنی خداوند می داند کدام یک از این دو گروه بر طریق هدایت و کدام یک گمراه است. و گفته شده: به این معناست که خداوند داناتر است که چه کسی دین صحیح تر و روش بهتری دارد. (پایان) – . مجمع البیان ۶ : ۴۳۶ –

ظاهر آن است که استشهاد به آیه فوق به این منظور بوده که بفهماند بطلانِ اهل باطل ضرری به حقّانیت اهل حق نمی زند. امّا مشهور بین اصحاب، عدم کراهت نماز در کنیسه و کلیساهاست، ولی ابن برّاج، سلّار و ابن ادریس قائل به کراهت هستند زیرا غالبا آن منفک از نجاست نیست.

شیخان رحمهما الله گفته اند: اگر در این عبادتگاه ها تصویر باشد قطعاً نماز به خاطر وجود تصویر کراهت دارد. و ظاهر این روایت و روایت پیشین عدم کراهت است. این روایت به طهارت اهل کتاب نیز اشاره دارد مگر اینکه گفته شود مقصود از نظافت، طهارت نیست بلکه مقصود نبودنِ کثافت و نجاستِ مُسری بوده. در المنتهی می فرماید: اقرب استحباب آب پاشی در موضعی است که در کنیسه و کلیسا نماز می خوانند، به دلیل روایت صحیحی که شیخ – . التهذیب ۱ : ۱۹۹ –

از عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام روایت کرد و گفت: از ایشان درباره نماز در کلیسا و کنیسه و خانه‌های مجوسیان پرسیدم، فرمود: آب بپاش و نماز بخوان. و عطف اقتضای شراکت در حکم را دارد پایان. این سخن خوبی است و اطلاق نص و کلام اصحاب اقتضا می کند که اجازه دادن یا اجازه ندادنِ اهل ذمّه در حکم تفاوتی ندارد. شهید در ذکری جواز را به تبعیت از غرض واقفِ مکان و با توجّه به قرینه، وابسته به اذن می داند. امّا ظاهراً چنین چیزی نیست زیرا نصوص اطلاق دارد و

ورود اذن در نقض آن، تأییدش می کند. بلکه اگر نمازگزار علم داشته باشد که واقفان هنگام وقفِ مکان شرط کرده باشند که مسلمانان در آن نماز نخوانند، شرطشان فاسد و باطل است. همین حکم و استدلال در مورد مساجد اهل سنت و نمازخواندن شیعه در آن جاری است.

**[ترجمه]

«۳»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ بَوَارِيِّ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى الَّتِي يَقْعُدُونَ عَلَيْهَا فِي بُيُوتِهِمْ أَ يُصَلَّى عَلَيْهَا قَالَ لَا(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: عبدالله بن حسن از جدّ خود علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرده که گفت: از ایشان درباره بوریاهایی سؤال کردم که یهودیان و نصرانیان در خانه هایشان بر آن می نشینند، آیا می توان روی آن نماز خواند؟ فرمود: نه. - . قرب الاسناد : ۱۱۲ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

حمل علی الكراهه أو علی العلم بالنجاسه و الأحوط الاجتناب لغلبه الظاهر فيه علی الأصل و قال الشيخ فی المبسوط تجوز الصلاه فی البيع و الكنائس و تكره فی بيوت المجوس و فی النهايه لا يصلی فی بيت فيه مجوسی و لا بأس بالصلاه و فيه يهودی أو نصرانی و لا بأس بالصلاه فی البيع و الكنائس.

و قال العلامه ره فی المنتهی تكره الصلاه فی بيوت المجوس لأنها لا تنفك عن النجاسات و يؤيده

مَا رَوَاهُ أَبُو جَمِيلَةَ(۳)

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَا تُصَلِ

ص: ۳۳۱

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۱۹۹.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۱۲ ط نجف.

۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۲۴۴، و رواه الكلينی فی الكافی ج ۳ ص ۳۸۹ عن أبی جميله عن أبی أسامه عن أبی عبد اللّه عليه السلام.

فِی بَیْتٍ فِیهِ مَجُوسِیٌّ وَ لَا بَأْسَ أَنْ تُصَلِّیَ فِی بَیْتٍ فِیهِ یَهُودِیٌّ أَوْ نَصْرَانِیٌّ ثُمَّ قَالَ وَ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاهِ فِی الْبَیْتِ إِذَا كَانَ فِیهِ یَهُودِیٌّ أَوْ نَصْرَانِیٌّ لِأَنَّهُمْ أَهْلُ كِتَابٍ فَفَارَقُوا الْمَجُوسَ.

و یؤیده روایه أبی جمیله و لو اضطر إلی الصلاه فی بیت المجوسی صلی فیه بعد أن یرش الموضع بالماء علی جهه الاستحباب لما رواه الشَّیْخُ فِی الصَّحِیحِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ(۱) قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی بُیُوتِ الْمَجُوسِ فَقَالَ رُشَّ وَ صَلِّ.

**[ترجمه]این روایت بر کراهت یا علم به نجاست حمل می شود و احوط اجتناب است، زیرا «ظاهر» در آن بر «اصل» غلبه دارد. شیخ در مبسوط گوید: نماز در کلیسا و کنیسه جایز است امّا در خانه‌های مجوس کراهت دارد. و در النهایه گفته است: در خانه ای که فرد مجوسی هست نباید نماز خواند اما اگر یهودی یا نصرانی در خانه باشد اشکال ندارد، و نماز خواندن در کلیسا و کنیسه جایز است.

مرحوم علامه در المنتهی گفته است: نماز در خانه های مجوس کراهت دارد زیرا خالی از نجاست نیست. مؤیّد این سخن، روایتی است که ابوجمیله - . التهذیب ۱ : ۲۴۴، الکافی ۳ : ۳۸۹ -

از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود:

در خانه ای که فرد مجوسی حضور دارد نماز نخوان، و اگر یهودی یا نصرانی در خانه ای باشد اشکال ندارد آنجا نماز بخوانی.

آنگاه فرمود: نماز خواندن در خانه ای که یهودی یا نصرانی حضور داشته باشد اشکال ندارد چون آنها اهل کتاب هستند و با مجوس تفاوت دارند. مؤید دیگرِ آن روایت ابوجمیله است که اگر مجبور بود در خانه مجوسی نماز بخواند مستحب است اول محلّ نماز را آب بپاشد، به دلیل روایت صحیحی که شیخ از ابوبصیر - . التهذیب ۱ : ۱۹۹ -

نقل کرده که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره نماز در خانه مجوس سؤال کردم، فرمود: آب بپاش و نماز بخوان .

**[ترجمه]

أقول

ظاهر الأخبار کراهه الصلاه فی البیت الذی فیه المجوسی سواء کان بیته أم لا و عدم کراهه الصلاه فی بیته إن لم یکن فیه لکن یستحب الرش و الأحوط انتظار الجفاف کما هو ظاهر انتهی.

**[ترجمه]ظاهر روایات، کراهت نماز در خانه ای است که مجوسی حضور دارد، چه خانه خودِ مجوسی باشد یا نباشد، و نیز این گونه ظاهر است که اگر مجوسی در خانه خود حضور نداشته باشد نماز خواندن در آن کراهت ندارد امّا مستحب است پیش از نماز آب پاشی کند و احوط آن است که منتظر بماند تا مکان بعد از آب پاشی خشک شود و این ظاهر است. پایان

**[ترجمه]

«۴»

ِتَابُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّی، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ شُرَیْحٍ عَنْ ذَرِیحٍ الْمُحَارِبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُ الصَّلَاهَ فِی بُیُوتِ الْمَجُوسِ فَقَالَ أَ لَیْسَتْ مَغَازِیَکُمْ قُلْتُ بَلَی قَالَ نَعَمْ.

**[ترجمه]کتاب محمد بن مثنّی: ذریح محاربی از امام صادق علیه السلام روایت کرد: درباره نماز در خانه های مجوسی ها سؤال کردم، فرمود: آن خانه ها «مَغازی» شما نیست؟ گفتم: آری، فرمود: بله.

**[ترجمه]

بیان

أ لیست مغازیکم أی تردونها فی الذهاب إلی غزو العدو فیدل علی أن التجویز مقید بالضروره.

**[ترجمه]آیا آن خانه ها مغازی شما نیست، یعنی وقتی به جنگ دشمن می روید از آن خانه ها عبور می کنید، که دلالت بر جوازِ مقیّد به ضرورت دارد.

**[ترجمه]

«۵»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَیْمُونٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ: أَنَّهُ رَأَی عَلِیَّ بْنَ الْحُسَیْنِ علیهما السلام یُصَلِّی فِی الْکَعْبَهِ رَکْعَتَیْنِ (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: عبدالله بن میمون از امام صادق علیه السّلام از پدرش روایت کرد که ایشان پدرش علی بن الحسین علیه السلام را دید که در کعبه دو رکعت نماز خواند. - . قرب الاسناد : ۱۳ چاپ سنگی، ۱۸ چاپ نجف -

**[ترجمه]

«۶»

الْمُقْنِعَهُ، قَالَ قَالَ علیه السلام: لَا تُصَلِّ الْمَکْتُوبَهَ فِی جَوْفِ الْکَعْبَهِ وَ لَا بَأْسَ أَنْ تُصَلِّیَ فِیهَا النَّافِلَهَ(۳).

**[ترجمه]المُقنعه: امام علیه السلام فرمود: نماز واجب را داخل کعبه نخوان، امّا اشکال ندارد نافله را در آن بخوانی. - . المقنعه : ۷۱ -

**[ترجمه]

«۷»

الْمَنَاقِبُ، لِابْنِ شَهْرَآشُوبَ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ الصَّادِقَ علیه السلام لِمَ لَا تَجُوزُ الْمَكْتُوبَةُ فِی جَوْفِ الْكَعْبَةِ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ یَدْخُلْهَا

ص: ۳۳۲

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۱۹۹.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۳ ط حجر ص ۱۸ ط نجف.

۳- ۳. المقنعه ۷۱.

فِی حَجٍّ وَ لَا عُمْرَهٍ وَ لَکِنْ دَخَلَهَا فِی فَتْحِ مَکَّهَ فَصَلَّی رَکْعَتَیْنِ بَیْنَ الْعَمُودَیْنِ وَ مَعَهُ أُسَامَهُ(۱).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: معاویه بن عمّار گفت: از امام صادق علیه السلام سؤال کردم: چرا خواندنِ نماز واجب در داخل کعبه جایز نیست؟ فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله نه در حج و نه در عمره وارد کعبه نشد، ولی در فتح مکّه داخل کعبه رفت و دو رکعت نماز بین دو ستون آن خواند و اُسامه هم با او بود. - . مناقب آل أبی طالب ۴ : ۲۵۷ -

**[ترجمه]

بیان

رواه فی التهذیب (۲)

عن الطاطری عن محمد بن أبی حمزه عن معاویه و عن الحسین بن سعید(۳)

عن فضاله عن معاویه و یحتمل أن یکون ذکر عدم الدخول فی الحج و العمره استطرادا و لو ذکر للتعلیل فوجه الاستدلال به أنه لم یدخلها مکررا حتی یتوهم أنه صلی فیها فریضه بل دخلها مره واحده و لم یکن وقت فریضه أو أنه لم یدخلها فی الحج و العمره حتی یتوهم أنهما کانتا صلاه الطواف الواجب.

ثم اعلم أنه لا خلاف فی جواز النافله فی الکعبه و أما الفریضه فالمشهور بین الأصحاب فیها الکراهه و قال ابن البراج و الشیخ فی الخلاف بالتحریم بل ادعی الشیخ إجماع الفرقه علیه مع أنه خالف ذلک فی أکثر کتبه و قال بالکراهه و الکراهه أقوی و الترک أحوط.

۱- ۱. مناقب آل أبی طالب ج ۴ ص ۲۵۷.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۲۴۵ ط حجر ج ۲ ص ۲۸۲ ط نجف.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۵۲۶ ط حجر ج ۵ ص ۲۷۹ ط نجف، باب دخول الکعبه.

**[ترجمه]در التهذیب - . التهذیب ۱ : ۲۴۵ چاپ سنگی، ۲ : ۲۸۲ چاپ نجف - آن را از طاطری از محمد بن ابی حمزه و نیز از حسین بن سعید - . همان ۱ : ۵۲۶ چاپ سنگی، ۵ : ۲۷۹ چاپ نجف، باب دخول الکعبه - از فضاله از معاویه روایت کرده است. و احتمال دارد که ذکر عدم دخول در حج و عمره به تناسبِ مقامِ کلام باشد، و اگر به عنوان بیان علت آن را ذکر فرموده باشد، پس وجه استدلال به آن این است که پیامبر به طور مکرر وارد کعبه نشد تا این توهم پیش آید که ایشان نماز واجب را در آن خوانده، بلکه یک مرتبه وارد شد و آن هم در وقت نماز واجب نبود؛ یا اینکه در حج و عمره پیامبر داخل کعبه نرفت تا توّهم شود که آن دو رکعت، دو رکعتِ طواف واجب بوده است.

اکنون بدان که هیچ اختلافی در جواز نافله در کعبه نیست، امّا در مورد نماز واجب، مشهور بین اصحاب کراهت است. ابن براج و شیخ در خلاف قائل به تحریم هستند بلکه شیخ ادّعای اجماع شیعه بر آن را هم نموده است، با اینکه در بیشتر کتابهایش خلاف این حکم را صادر کرده و قائل به کراهت شده است، و کراهت اقوی و ترک احوط می باشد .

**[ترجمه]

باب ۷ صلاه الرجل و المرأه فی بیت واحد

روایات

«۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ يُصَلِّي الضُّحَى وَ أَمَامَهُ امْرَأَةٌ تُصَلِّي بَيْنَهُمَا عَشَرَةُ أَذْرُعٍ قَالَ لَا بَأْسَ لِيَمْضِ فِي صَلَاتِهِ (۱)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ فِي صَلَاتِهِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ تَكُونَ امْرَأَةٌ مُقْبِلَةً بِوَجْهِهَا عَلَيْهِ فِي الْقِبْلَةِ قَاعِدَةً أَوْ قَائِمَةً قَالَ يَدْرَؤُهَا عَنْهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ لَمْ يَقْطَعْ ذَلِكَ صَلَاتَهُ (۲) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ يَصْلُحُ لَهُ أَنْ يُصَلِّيَ فِي مَسْجِدٍ قَصِيرِ الْحَائِطِ وَ امْرَأَةٌ قَائِمَةٌ تُصَلِّي بِحِيَالِهِ وَ هُوَ يَرَاهَا وَ تَرَاهُ قَالَ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا حَائِطٌ قَصِيراً أَوْ طَوِيلًا فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش علیه السلام روایت کرد: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که مشغول خواندن نماز «ضُحی» است و جلوتر از او زنی با فاصله ده ذراع نماز می خواند. فرمود: اشکال ندارد، نمازش را ادامه می دهد. - . قرب الاسناد : ۱۲۳ چاپ نجف -

و از ایشان درباره مردی سؤال کردم که مشغول نماز است، آیا برای او شایسته است که زنی از روبرو در جهت قبله روبروی او نشسته یا ایستاده باشد؟ فرمود: آن زن را کنار می زند و اگر این کار را نکرد، باعث نمی‌شود آن، نمازش را قطع کند. - . همان : ۹۱ چاپ سنگی، ۱۲۳ چاپ نجف -

و از ایشان سؤال کردم که آیا شایسته است مرد در مسجدی نماز بخواند که دیوارش کوتاه است و زنی مقابلش مشغول نماز است و آن زن را می بیند و زن هم او را می‌بیند؟ فرمود اگر بینشان دیوار - چه کوتاه و چه بلند - باشد، اشکال ندارد. - .

همان : ۱۲۴ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

قوله یصلی الضحی الضحی ظرف أی یصلی فی هذا الوقت صلاه مشروعه و لو کان المراد صلاه الضحی فالتقریر للتقیه.

**[ترجمه]«ضحی» در عبارت «یصلّی الضحی» ظرف زمان است یعنی در آن وقت نمازِ مشروع می خواند، و اگر مقصود نماز ضحی باشد، تقریر برای تقیه است.

**[ترجمه]

«۲»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبَانٍ عَنِ الْفُضَیْلِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا سُمِّیَتْ مَکَّهُ بَکَّهَ لِأَنَّهُ یُبَکُّ بِهَا الرِّجَالُ وَ النِّسَاءُ وَ الْمَرْأَهُ تُصَلِّی بَیْنَ یَدَیْکَ وَ عَنْ یَمِینِکَ وَ عَنْ یَسَارِکَ وَ عَنْ شِمَالِکَ وَ مَعَکَ وَ لَا بَأْسَ بِذَلِکَ إِنَّمَا یُکْرَهُ فِی سَائِرِ الْبُلْدَانِ (۴).

**[ترجمه]علل الشرائع: فضیل از امام باقر علیه السلام روایت کرد: مکّه را به خاطر آن بکّه نامیده اند که مردان و زنان در آن ازدحام دارند و می لولند، و در آن جا اشکالی ندارد که زن جلو یا راست و یا چپ و یا شمال تو و با تو بایستد و نماز بخواند ولی در دیگر شهرها مکروه است. - . علل الشرائع ۲ : ۸۴ -

**[ترجمه]

«۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی وَ فَضَالَهَ عَنْ مُعَاوِیَهَ قَالَ: قُلْتُ

ص: ۳۳۴

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۲۳ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۹۱ ط حجر ص ۱۲۳ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۴ ط نجف.

۴- ۴. علل الشرائع ج ۲ ص ۸۴.

لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَقُومُ أُصَلِّی وَ الْمَرْأَةُ جَالِسَةٌ بَیْنَ یَدَیَّ أَوْ مَارَّةٌ فَقَالَ لَا بَأْسَ إِنَّمَا سُمِّیَتْ بَكَّهَ لِأَنَّهُ یُبَکُّ فِیهَا الرِّجَالُ وَ النِّسَاءُ(۱).

**[ترجمه]المحاسن: معاویه روایت کرد:

به امام صادق علیه السلام گفتم: [در مکّه] هر جا برای نماز خواندن می ایستم یا زنی مقابلم نشسته یا عبور می کند؛ فرمود: اشکال ندارد، مکّه را بَکّه گفته اند که زن و مرد با ازدحام در آن حرکت می کنند. - . المحاسن : ۳۳۷ -

**[ترجمه]

«۴»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ كِتَابِ النَّوَادِرِ لِأَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِیِّ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یُصَلِّی فِی زَاوِیَهِ الْحُجْرَهِ وَ امْرَأَتُهُ أَوِ ابْنَتُهُ تُصَلِّی بِحِذَائِهِ فِی الزَّاوِیَهِ الْأُخْرَی قَالَ لَا یَنْبَغِی ذَلِكَ إِلَّا أَنْ یَكُونَ بَیْنَهُمَا سِتْرٌ فَإِنْ كَانَ بَیْنَهُمَا سِتْرٌ أَجْزَأَهُ (۲).

وَ مِنْهُ نَقْلًا مِنْ كِتَابِ حَرِیزٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام الْمَرْأَةُ وَ الرَّجُلُ یُصَلِّی كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا قُبَالَهَ صَاحِبِهِ قَالَ نَعَمْ إِذَا كَانَ بَیْنَهُمَا قَدْرُ مَوْضِعِ رَحْلٍ قَالَ وَ قَالَ زُرَارَهُ وَ قُلْتُ لَهُ الْمَرْأَةُ تُصَلِّی حِیَالَ زَوْجِهَا فَقَالَ تُصَلِّی بِإِزَاءِ الرَّجُلِ إِذَا كَانَ بَیْنَهَا وَ بَیْنَهُ قَدْرُ مَا لَا یُتَخَطَّی أَوْ قَدْرُ عَظْمِ الذِّرَاعِ فَصَاعِداً(۳).

**[ترجمه]السرائر: محمد حلبی گفت: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال کردم که در گوشه اتاق نماز می خواند و همسر یا دخترش مقابل با او در گوشه دیگر نماز می خواند. فرمود: این کار سزاوار نیست مگر اینکه بین آنها پرده ای باشد، و اگر پرده ای باشد کافی است. - . السرائر : ۴۶۵ -

السرائر: حریز گفت: به امام باقر علیه السلام گفتم: زن و مرد هر کدام روبروی دیگری نماز می خواند؟ فرمود: آری، اگر بین آنها به اندازه یک بار شتر فاصله باشد! گوید: و زراره گفت: به ایشان گفتم: زن مقابل شوهرش نماز می خواند؟ فرمود اگر بین زن و مرد حائلی به ارتفاعی باشد که نتوان از روی آن گام برداشت یا به اندازه استخوان ذراع یا بیشتر فاصله باشد، زن در روبروی مرد نماز می‌خواند. - . همان : ۴۷۲ -

**[ترجمه]

«۵»

كِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ هَلْ یَصْلُحُ أَنْ یُصَلِّیَ فِی مَسْجِدٍ وَ حِیطَانُهُ كُوًی كُلُّهُ قِبْلَتُهُ وَ جَانِبَاهُ وَ امْرَأَةٌ تُصَلِّی حِیَالَهُ یَرَاهَا وَ لَا تَرَاهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۴).

الکُوی بالضم جمع کوه بالفتح و الضم و التشدید و هی الخرق فی الحائط.

و اعلم أن الأصحاب اختلفوا فی أن المنع من محاذاه الرجل و المرأه فی الصلاه علی التحریم أو الکراهه فذهب المرتضی و ابن إدریس و أکثر المتأخرین إلی الثانی و ذهب الشیخان إلی أنه لا یجوز أن یصلی الرجل و إلی جنبه امرأه تصلی سواء صلت بصلاته أم لا فإن فعلا بطلت صلاتهما و کذا إن تقدمته عند الشیخ و لم یذکر ذلک المفید و تبعهما ابن حمزه و أبو الصلاح و قال الجعفی و من صلی و حیاله امرأه و لیس

۱- ۱. المحاسن ص ۳۳۷.

۲- ۲. السرائر ص ۴۶۵.

۳- ۳. السرائر ص ۴۷۲.

۴- ۴. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۴.

بینهما قدر عظم الذراع فسدت الصلاه.

ثم اختلفوا فیما یزول الکراهه أو التحریم فمنهم من قال یزول بالحائل بینهما أو بتباعد عشره أذرع أو وقوع صلاتها خلفه بحیث لا یحاذی جزء منها جزءا منه فی جمیع الأحوال و قال فی المعتبر لو کانت متأخره عنه و لو بشبر أو مسقط الجسد أو غیر متشاغله بالصلاه لم یمنع و نحوه قال فی المنتهی و ظاهر الشیخ فی کتابی الحدیث أیضا الاکتفاء بالشبر و الظاهر أنه لا خلاف فی زوال المنع بتوسط الحائل أو بعد عشره أذرع و قد حکی الفاضلان علیه الإجماع لکن فی بعض الروایات أکثر من عشره أذرع و الظاهر أن زوال المنع بصلاتها خلفه أیضا فی الجمله إجماعی.

ثم إن الشهید الثانی ره اعتبر فی الحائل أن یکون مانعا من الرؤیه و کلام سائر الأصحاب مطلق و خبرا علی بن جعفر یدلان علی عدمه و قال العلامه فی النهایه لیس المقتضی للتحریم أو الکراهه النظر لجواز الصلاه و إن کانت قدامه عاریه و لمنع الأعمی و من غمض عینیه و قریب منه کلامه فی التذکره و فی البیان و فی تنزیل الظلام أو فقد البصر منزله الحائط نظر أقربه المنع و أولی بالمنع منع الصحیح نفسه من الاستبصار و استوجه فی التحریر الصحه فی الأعمی و استشکل فیمن غمض عینیه و الظاهر عدم زوال المنع بشی ء من ذلک کما هو الظاهر من الأخبار.

و اختلف فی الصغیرین و الصغیر و الکبیر و الظاهر اشتراک البلوغ فیهما و ذهب الأکثر إلی اشتراط تعلق الکراهه و التحریم بصلاه کل منهما صحه صلاه الآخر و احتمل الشهید الثانی عدم الاشتراط و إطلاق کلامهم یقتضی عدم الفرق بین اقتران الصلاتین أو سبق إحداهما فی بطلان الکل و ذهب جماعه من المتأخرین إلی اختصاص البطلان بالمقترنه و المتأخره دون السابقه و فی التقدیر بعشره أذرع الظاهر أن مبدأه الموقف و ربما یحتمل مع تقدمها اعتباره من موضع السجود.

و الذی یظهر من الأخبار أن الحکم علی الکراهه تزول بتأخرها بشبر و الذراع أفضل و بمسقط الجسد أحوط و بعشره أذرع أو بحائل بینهما و إن کان بقدر ذراع أو بقدر عظم الذراع أیضا إذ الظاهر من روایه زراره قدر ما لا یتخطی أو قدر

عظم الذراع أن يكون بينهما شی ء ارتفاعه أحد المقدارین و روایه الحلبی رواها الشیخ فی الصحیح (۱)

عن العلاء عن محمد بن مسلم بتلک العباره بعینها إلا أن فیه لا ینبغی ذلک فإن کان بینهما شبر أجزأه ذلک بالشین المعجمه و الباء الموحده و قال الشیخ بعد ذلک یعنی إذا کان الرجل متقدما للمرأه بشبر.

و احتمل الشیخ البهائی قدس سره کون المفسر محمد بن مسلم بأن یکون فهم ذلک من الإمام علیه السلام لقرینه حالیه أو مقالیه و قال قد استبعد بعض الأصحاب هذا التفسیر و اختار جعل الشبر فی الحدیث بالسین المهمله و التاء المثناه من فوق و هو کما تری و ربما یقال فی وجه الاستبعاد إن بلوغ الحجره فی الضیق إلی حد لا یبلغ البعد بین المصلین فی زاویتیها مقدار شبر خلاف الغالب المعتاد و لیس بشی ء لأنه إذا کان المراد کون الرجل أقرب إلی القبله من المرأه بشبر لا یلزم حمل الحجره علی خلاف مجری العاده.

و قال ره إلحاق التاء بالعشره یعطی عدم ثبوت ما نقله بعض اللغویین من أن الذراع مؤنث سماعی انتهی.

ثم إنهم ذکروا أن جمیع ذلک فی حال الاختیار فأما مع الاضطرار فلا کراهه و أما استثناء مکه من هذا الحکم کما مر فی روایه الفضیل فلم أر التصریح به فی کلام الأصحاب و ظاهر الصدوق ره القول به نعم قال العلامه قدس سره فی المنتهی لا بأس بالصلاه هناک و المرأه قائمه أو جالسه بین یدیه لما رواه

الشَّیْخُ عَنْ مُعَاوِیَهَ(۲)

قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَقُومُ أُصَلِّی بِمَکَّهَ وَ مَرْأَهٌ بَیْنَ یَدَیَّ جَالِسَهٌ أَوْ مَارَّهٌ قَالَ لَا بَأْسَ إِنَّمَا سُمِّیَتْ مَکَّهُ بَکَّهَ لِأَنَّهُ تُبَکُّ فِیهِ الرِّجَالُ وَ النِّسَاءُ.

و قال فی التذکره و لا بأس بأن یصلی فی مکه زادها الله شرفا إلی غیر ستره لأن النبی صلی الله علیه و آله صلی هناک و لیس بینه و بین الطواف ستره.

و لأن الناس یکثرون هناک لأجل قضاء نسکهم و سمیت بکه لأن الناس

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۲۰۱.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۵۷۶ باب الزیادات من الحجّ.

يتباكون فيها أى يزدحمون و يـدفع بعضـهم بعضا فلو منع المصـلى من يجتاز بين يديه ضاق على الناس و حكم الحرم كله ذلك لأن ابن عباس قال أقبلت راكبا على حمار و النبى صـلى الله عليه و آله يصـلى بالناس بمنى إلى غير جـدار و لأنه محل المشاعر و المناسك انتهى.

و لا يبعد القول به لأن رعايه هذا عند المقام يوجب الحرج غالبا لتضيّق الوقت و المكان و لا يمكن رعايه ذلك فى غالب الأوان و لتلك الروايه(۱) التى ليس فيها ما يتأمل فيه إلا أبان (۲) و هو و إن رمى بالناووسيه لكن روى فيه إجماع العصابه.

۱- ۱. يعنى ما مر تحت الرقم ۲ من كتاب العلل.

۲- ۲. يعنى أبـان بن عثمان الأحمر، و قوله« و ان رمى بالناووسـيه» فتـد اختلف فيه نسـخ رجال الكشّـىّ- و هو الأصل فى هـذا- ففى بعضها« و كان من القادسيه» راجع فى ذلك قاموس الرجال للتسترىّ.

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد: از ایشان سؤال کردم که آیا شایسته است مرد در مسجدی نماز بخواند که دیوارهای قبله و دو طرفش دارای سوراخ و رخنه است و زنی روبرویش نماز می خواند و او را می بیند امّا آن زن او را نمی بیند؟ فرمود: اشکال ندارد. - . بحار الانوار ۱۰ : ۲۶۴ -

تحقیق و توضیح: «الکُوی» به ضمّه جمع «کوه» به فتح و ضمه و تشدید، به معنای سوراخ و رخنه دیوار است .

و بدان که اصحاب در مورد منع از نماز خواندن مرد و زن در محاذاتِ هم در اینکه آیا حرام است یا مکروه، اختلاف دارند. سید مرتضی، ابن ادریس و بیشتر متأخران قائل به کراهت هستند، و شیخان معتقدند که جایز نیست مرد و زن کنار هم نماز بخوانند، خواه زن در نمازش به آن مرد اقتدا کند یا نکند، و اگر این گونه نماز خواندند نماز هر دو باطل است. از نظر شیخ همچنین است اگر زن جلوتر از مرد بایستد، امّا شیخ مفید این را ذکر نکرده، و ابن حمزه و ابوالصلاح هم از آنها تبعیت کرده اند. جعفی می گوید: کسی که زنی مقابلش باشد و نماز بخواند در حالی که بین آنها به مقدار استخوان ذراع فاصله نیست، نماز باطل است.

فقها در چیزی که موجب رفع کراهت یا حرمت می شود اختلاف دارند، بعضی گفته اند با نصب مانعی بین زن و مرد یا فاصله گرفتن به میزان ده ذراع یا قرار گرفتن زن پشتِ مرد به طوری که در هیچ حالی قسمتی از بدن زن با قسمتی از بدن مرد محاذی نباشد، کراهت یا حرمت برطرف می گردد. در المعتبر گفته است: اگر زن حتی یک وجب یا به اندازه مسقط الجسد از مرد عقب تر باشد یا اینکه مشغول نماز نباشد اشکال ندارد. در المنتهی هم همین را گفته است. ظاهر کلام شیخ در دو کتاب حدیث نیز اکتفا به یک وجب می باشد. و چنان که پیداست اختلافی در برطرف شدنِ منع با نصب حائل یا فاصله گرفتن به مقدار ده ذراع بین فقها نیست. از فاضلان (علامه و محقق) حکایت شده که بر این مطلب نقل اجماع کرده اند، امّا در بعضی روایات بیش از ده ذراع آمده است. و ظاهراً از بین رفتنِ منع در صورتی که زن پشت سر مرد نماز بخواند، فی الجمله اجماعی است.

امّا شهید ثانی رحمه الله در حائل شرط گذاشته که مانع از دید باشد، امّا کلام دیگر اصحاب مطلق است، و دو روایت علی بن جعفر بر عدم این شرط دلالت دارد. علامه در النهایه آورده است: مقتضیِ حرمت یا کراهت برای جواز نماز، دیدن نیست، زیرا حتی اگر زن جلوی او برهنه باشد جایز است، و همچنین به این دلیل که مرد نابینا و کسی که چشمانش را بسته نیز شامل منع می باشد. کلام ایشان در تذکره و البیان هم نزدیک به همین است. در اینکه تاریکی یا کوری را به منزله دیوار بدانیم نظرها مختلف است که اقرب، منع و عدم جریان این تشبیه می باشد، و به طریق اولی منع در مورد کسی است که بینایی دارد ولی از نگاه کردن خودداری می کند. در تحریر صحّت نماز در مورد نابینا را توجیه کرده امّا در مورد کسی که چشمانش را می بندد اشکال نموده است. و ظاهراً منع با هیچ کدام از این امور برطرف نمی شود چنانچه ظاهر روایات هم همین است.

در مورد پسر و دختر غیر بالغ و نیز در اینکه یکی نابالغ و دیگری بالغ باشد اختلاف است، و ظاهر اشتراط بلوغ در هردو می باشد. بیشتر فقها شرطِ تعلّق کراهت و حرمت به نماز هر کدام از آنها را صحّت نماز دیگری دانسته اند. شهید ثانی احتمال داده که این شرط معتبر نباشد، و اقتضای اطلاق کلام علما این است که میان شروع شدنِ هر دو نماز با هم و شروع شدن یکی زودتر از دیگری، از جهت بطلان نمازِ هر دو، تفاوتی نیست. گروهی از متأخران قائل به اینند که در صورت اقتران هر دو نماز

باطل است و در غیر صورتِ اقتران، تنها نمازِ شخص دوم که دیرتر شروع کرده است باطل می باشد. و در مورد تعیین ده ذراع، ظاهر آن است که از محل ایستادن محاسبه می شود، و شاید در صورت جلوتر بودنِ زن، احتمال اعتبار مسافت از محلّ سجود نیز باشد.

آنچه از روایات برمی آید این است که حکم کراهت با عقب ایستادنِ زن به مقدار یک وجب هم برطرف می شود و یک ذراع افضل و به مقدار افتادن یک جسد – مسقط الجسد – و ده ذراع یا نصب حائل احوط است، اگرچه حائل به اندازه یک ذراع یا استخوان ذراع باشد، زیرا ظاهر از روایت زراره یعنی «به قدری باشد که نتوان از روی آن قدم برداشت»، یا «به قدر یک استخوان ذراع باشد» این است که بین زن و مرد چیزی با یکی از این دو ارتفاع حائل گردد. و روایت حلبی را شیخ با سند صحیح – . التهذیب ۱ : ۲۰۱ – از علاء بن محمد بن مسلم با عین همان عبارت آورده با این تفاوت که امام در آن فرموده است: «این کار سزاوار نیست، و اگر بین آنها یک وجب باشد کفایت می کند». و شیخ پس از آن می گوید: یعنی اینکه مرد یک وجب جلوتر از زن باشد .

مرحوم شیخ بهایی احتمال داده که مفسِّر، محمد بن مسلم باشد و خودش به قرینه حال و مقال این گونه از کلام امام علیه السلام برداشت کرده است. ایشان می گوید: یکی از اصحاب این تفسیر را بعید دانسته و «شبر» (وجب) را در حدیث «ستر» (با سین و تاء به معنای حائل و پوشش) دانسته است که اشکال آن مخفی نیست. و ممکن است در وجه این استبعاد گفته شود: کوچک و تنگ بودن اتاق تا حدی که فاصله دو نفر که در دو گوشه آن نماز می خوانند به اندازه یک وجب بشود خلاف معمول و عادت بوده و چنین چیزی نیست، زیرا اگر مقصود این بود که مرد به اندازه یک وجب نسبت به زن به قبله نزدیک تر است دیگر لازم نمی آید که اتاق را بر وجه غیر معمولی حمل کنیم.

ایشان می گوید: از الحاق تاء به «عشره» فهمیده می شود که آنچه بعضی از اهل لغت نسبت به مؤنث سماعی بودن ذراع ذکر کرده اند صحیح نیست. پایان

فقها ذکر کرده اند که همه موارد و احکام یاد شده در حال اختیار است، امّا در صورت اضطرار کراهتی ندارد. امّا من در مورد استثنا شدن مکّه از این حکم – چنانچه در روایت فضیل گذشت – تصریحی در کلام اصحاب ندیدم؛ ظاهر کلام صدوق رحمه الله قبولِ آن است. بله، علامه (قدس سره) در المنتهی می گوید: نماز خواندن در مکه در حالی که زن مقابل نمازگزار ایستاده یا نشسته اشکال ندارد، به دلیل روایت شیخ از معاویه بن عمّار – . همان ۱ : ۵۷۶ باب الزیادات من الحجّ – که گفت: به امام صادق علیه السلام گفتم: در مکّه هر جا برای نماز خواندن می ایستم یا زنی مقابلم نشسته یا عبور می کند؛ فرمود: اشکال ندارد، مکّه را بَکّه گفته اند که زن و مرد با ازدحام در آن حرکت می کنند.

و در تذکره گفته است: نماز خواندن در مکه – که خداوند شرافتش را نسبت به دیگر شهرها بیفزاید – بدون حائل (سُتره) اشکال ندارد، زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله آنجا نماز خواند در حالی که بین ایشان و حلقه طواف حائلی نبود.

و نیز به این دلیل که مردم در آنجا برای انجام مناسک زیادند، و آنجا را بکّه گفته اند زیرا مردم در آن می لولند و شلوغند و یکدیگر را هُل می دهند، و اگر نمازگزار بخواهد کسانی را که مقابلش عبور می کنند دفع نماید مردم به تنگی و سختی می

افتند، و حکم همه محدوده حرم همین است، زیرا ابن عباس گفت: سوار بر الاغی آمدم در حالی که پیامبر داشت با مردم در منی نماز می خواند و هیچ دیواری مقابلش نبود. و نیز به این دلیل که آنجا محلّ انجام مشاعر و مناسک است. پایان

پذیرفتن این قول بعید نیست زیرا رعایت آن حکم در چنین جایی غالباً موجب حرج و سختی است، چون هم وقت و هم مکان تنگ است و در بیشتر اوقات نمی توان آن را مراعات نمود، و نیز به دلیل آن روایت - . یعنی روایتی که با شماره ۲ از کتاب علل الشرائع ذکر شد. - که چیز قابل تأملی ندارد مگر اینکه ابان راوی آن است - . مقصود ابان بن عثمان احمر است. - و او اگرچه متهم به «ناووسی بودن» است امّا روایت شده که بزرگان در وثاقت وی اجماع داشتند .

**[ترجمه]

باب ۸ فضل المساجد و أحکامها و آدابها

الآیات

البقره: وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ وَ سَعی فِی خَرابِها أُولئِکَ ما کانَ لَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِینَ لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ عَظِیمٌ (۱)

الأعراف: وَ أَقِیمُوا وُجُوهَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ(۲)

التوبه: ما کانَ لِلْمُشْرِکِینَ أَنْ یَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ شاهِدِینَ عَلی أَنْفُسِهِمْ بِالْکُفْرِ أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ وَ فِی النَّارِ هُمْ خالِدُونَ- إِنَّما یَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاهَ وَ آتَی الزَّکاهَ وَ لَمْ یَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسی أُولئِکَ أَنْ یَکُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِینَ- أَ جَعَلْتُمْ سِقایَهَ الْحاجِّ وَ عِمارَهَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ کَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا یَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ (۳)

و قال تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا(۴)

و قال تعالی: وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ کُفْراً وَ تَفْرِیقاً بَیْنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَیَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنی وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ- لا تَقُمْ فِیهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِینَ (۵)

۱- ۱. البقره: ۱۱۴ و ۱۱۵.

۲- ۲. الأعراف: ۲۹.

۳- ۳. براءه: ۱۷- ۱۹.

۴- ۴. براءه: ۲۸.

۵- ۵. براءه: ۱۰۷- ۱۰۸.

یونس: وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ(۱)

الحج: وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِیَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ یُذْکَرُ فِیهَا اسْمُ اللَّهِ کَثِیراً(۲)

الجن: وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً(۳)

lt;meta info="-وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ وَ سَعی فِی خَرابِها أُولئِکَ ما کانَ لَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِینَ لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ عَظِیمٌ. -. بقره / ۱۱۴ -

{و کیست بیدادگرتر از آن کس که نگذارد در مساجد خدا نام وی برده شود و در ویرانی آنها بکوشد آنان حق ندارند جز ترسان لرزان در آن [مسجد]ها درآیند در این دنیا ایشان را خواری و در آخرت عذابی بزرگ است}

- وَ أَقِیمُوا وُجُوهَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ. -. اعراف / ۲۹ -

{و [اینکه] در هر مسجدی روی خود را مستقیم [به سوی قبله] کنید}

- ما کانَ لِلْمُشْرِکِینَ أَنْ یَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ شاهِدِینَ عَلی أَنْفُسِهِمْ بِالْکُفْرِ أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ وَ فِی النَّارِ هُمْ خالِدُونَ * إِنَّما یَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاهَ وَ آتَی الزَّکاهَ وَ لَمْ یَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسی أُولئِکَ أَنْ یَکُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِینَ * أَ جَعَلْتُمْ سِقایَهَ الْحاجِّ وَ عِمارَهَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ کَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا یَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ. -. توبه / ۱۷- ۱۹ -

{مشرکان را نرسد که مساجد خدا را آباد کنند در حالی که به کفر خویش شهادت می دهند آنانند که اعمالشان به هدر رفته و خود در آتش جاودانند، مساجد خدا را تنها کسانی آباد می کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز برپا داشته و زکات داده و جز از خدا نترسیده اند پس امید است که اینان از راه یافتگان باشند، آیا سیراب ساختن حاجیان و آباد کردن مسجد الحرام را همانند [کار] کسی پنداشته اید که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و در راه خدا جهاد می کند [نه این دو] نزد خدا یکسان نیستند و خدا بیدادگران را هدایت نخواهد کرد}

- یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا. -. همان / ۲۸ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید حقیقت این است که مشرکان ناپاکند پس نباید از سال آینده به مسجدالحرام نزدیک شوند}

- «وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ کُفْراً وَ تَفْرِیقاً بَیْنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَیَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنی وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ * لا تَقُمْ فِیهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِینَ» -. همان / ۱۰۷ و ۱۰۸ -

{و آنهایی که مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکندگی میان مؤمنان است و [نیز] کمینگاهی است برای کسی

که قبلا با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود و سخت سوگند یاد می کنند که جز نیکی قصدی نداشتیم و[لی] خدا گواهی می دهد که آنان قطعا دروغگو هستند، هرگز در آن جا مایست چرا که مسجدی که از روز نخستین بر پایه تقوا بنا شده سزاوارتر است که در آن [به نماز] ایستی [و] در آن مردانی اند که دوست دارند خود را پاک سازند و خدا کسانی را که خواهان پاکی اند دوست می دارد}

- وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ. - . یونس / ۸۷ -

{و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید و نماز برپا دارید} - وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً. - . حج / ۴۰ -

{و اگر خدا بعضی از مردم را با بعض دیگر دفع نمی کرد صومعه ها و کلیساها و کنیسه ها و مساجدی که نام خدا در آنها بسیار برده می شود سخت ویران می شد}

- وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً. - . جن / ۱۸ -

{و مساجد ویژه خداست پس هیچ کس را با خدا مخوانید}

**[ترجمه]

تفسیر

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ فِی (۴) تَفْسِيرِ الْعَسْكَرِيِّ علیه السلام(۵): هِيَ مَسَاجِدُ خِيَارِ الْمُؤْمِنِينَ بِمَكَّةَ مَنَعُوهُمْ عَنِ التَّعَبُّدِ فِيهَا بِأَنْ أَلْجَئُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى الْخُرُوجِ عَنْ مَكَّةَ.

وَ فِي تَفْسِيرِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ (۶)

وَ غَيْرِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُمْ قُرَيْشٌ حِينَ مَنَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دُخُولَ مَكَّةَ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

وَ رُوِيَ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام: أَنَّهُ أَرَادَ جَمِيعَ الْأَرْضِ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِداً وَ طَهُوراً(۷).

أقول:

اللفظ يقتضى العموم فى المسجد و المانع و الذكر.

وَ سَعى فِي خَرابِها أي فى خراب تلك المساجد لئلا تعمر بطاعه الله

أُولئِكَ ما كانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِينَ فِي تَفْسِيرِ الْإِمَامِ علیه السلام: أَنَّهُ وَعَدَ لِلْمُؤْمِنِينَ بِالنُّصْرَهِ وَ اسْتِخْلَاصِ الْمَسَاجِدِ مِنْهُمْ وَ

قَدْ أَنْجَزَ وَعْدَهُ بِفَتْحِ مَكّهَ لِمُؤْمِنِی ذَلِکَ الْعَصْرِ وَ سَیُنْجِزُهُ لِعَامَّهِ الْمُؤْمِنِینَ حِینَ ظُهُورِ الْقَائِمِ ع.

و قیل المعنی کان حقهم بحسب حالهم أن لا یدخلوها إلا خائفین من المؤمنین فکیف جاز لهم أن یمنعوا المؤمنین و قیل إلا خائفین من أن ینزل علیهم عذاب لاستحقاقهم ذلک و قیل ما کان لهم أن یدخلوها إلا بخشیه و خضوع فضلا عن أن یجترءوا علی تخریبها.

فیستفاد منها استحباب دخولها بالخضوع و الخشوع و الخشیه من الله تعالی کما

۱- ۱. یونس: ۸۷.

۲- ۲. الحجّ: ۴۰.

۳- ۳. الجن: ۱۸.

۴- ۴. البقره: ۱۱۴.

۵- ۵. تفسیر الإمام العسکریّ: ۲۵۶.

۶- ۶. تفسیر القمّیّ: ۵۰.

۷- ۷. تفسیر مجمع البیان ج ۱ ص ۱۹۰.

هو حال العبـد الواقف بين يـدى سـيده و قيل معناه النهى عن تمكينهم من الـدخول فى المساجـد و روى العياشـى عن محمد بن يحيى (١) يعنى لا يقبلون الإيمان إلا و السيف على رءوسهم.

لَهُمْ فِي الـدُّنْيا خِزْيٌ قتل و سبى أو ذله بضـرب الجزيه و قيل أى بعد قيام القائم و الأولى التعميم بكل ما يصـير سـببا لمذلتهم فى الدنيا.

أقول:

تـدل الآيه بعمومها على عدم جواز منع ما يذكر الله به من الصـلوات و الدعوات و تلاوه القرآن و نشـر العلوم الدينيه و أمثالها فى المساجد و حرمه السـعى فى خرابها الصورى بهدمها و إدخالها فى الملك و غير ذلك بل تعطيلها و كل ما يوجب ذهاب رونقها و إحداث البدع فيها و كل ما ينافى وضعها و حصول الذكر فيها.

وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ(٢) على بعض المحتملات يدل على رجحان إتيان المساجد و سيأتى فى باب القبله.

ما كانَ لِلْمُشْـرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ (٣) أى ما كانوا أهل ذلك و لا جاز لهم أو ما صـح و لا اسـتقام لهم عماره شـى ء من المساجـد فضـلا عن المسـجد الحرام و هو صـدرها و مقـدمها و قيـل هو المراد كما هو الظاهر على قراءه ابن كثير و أبى عمرو و يعقوب مسـجد الله لقوله تعـالى فيمـا بعـد وَ عِمـارَةَ الْمَسْـجِدِ الْحَرامِ و إنما جمع لأنها قبله المساجـد كلها و إمامها فعامرها كعامر جميعها أو لأن كل بقعه منه مسجد.

شاهِدِينَ عَلى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ بإظهار كفرهم و نصبهم الأصنام حول البيت و قيل هى اعترافهم بمله من ملل الكفر كالنصرانى بأنه نصرانى و روى فى الجوامع أن المسلمين عيروا أسارى بدر و وبخ على عليه السلام العباس بقتال رسول الله صلى الله عليه و آله و قطيعه الرحم فقال العباس تذكرون مساوينا و تكتمون محاسـننا فقالوا أ و لكم محاسن قال نعم إنا نعمر المسـجد الحرام و نحجب الكعبه و نسقى الحجيج

١- ١. تفسير العيّاشيّ ج ١ ص ۵۶.

٢- ٢. الأعراف: ٢٩، و قد مر فى ص ١۶۵ ما يتعلق بها.

٣- ٣. براءه: ١٧.

و نفک العانی فنزلت.

أُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ التی هی العماره و السقایه و الحجابه و فک العناه التی یفتخرون بها أو مطلقا بما قارنها من الشرک وَ فِی النّارِ هُمْ خالِدُونَ لأجله و فیها دلاله علی بطلان أعمال الکفار و عدم صحه شی ء منها و یمکن أن یفهم منها جواز منعهم من مثل العماره.

إِنَّما یَعْمُرُ مَساجِدَ اللّهِ الحصر إما إضافی بالنسبه إلی أولئک المشرکین أو مطلق الکفره فهذه الأوصاف لتفخیم شأن عماره مساجد الله و تعظیم عاملها و أنه ینبغی أن یکون علی هذه الأوصاف و لبیان بعد أولئک عن عملها أو المراد عمارتها حق العماره التی لا یوفق لها إلا هؤلاء الموصوفون باعتبار قوه إیمانهم و کمال إخلاصهم أو المراد أنه لا یستقیم و لا یصح عماره مساجد الله من أحد علی طریق الولایه علیها إلا ممن کان کذلک فإن الظاهر أن أولئک المفتخرین أرادوا نحو ذلک و أنهم ولاه المسجد الحرام

فیختص بالنبی و الأئمه الطاهرین صلوات الله علیهم علی أن الظاهر من قوله وَ لَمْ یَخْشَ إِلَّا اللّهَ عدم سبق الفسق بل و لا ذنب فکیف الکفر و قیل إنهم کانوا یخشون الأصنام و یرجونها فأرید نفی تلک الخشیه.

فَعَسی أُولئِکَ أَنْ یَکُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِینَ تبعید للمشرکین عن مواقف الاهتداء و حسم لأطماعهم فی الانتفاع بأعمالهم التی استعظموها و افتخروا بها و أملوا عاقبتها بأن الذین آمنوا و ضموا إلی إیمانهم العمل بالشرائع مع استشعار الخشیه و التقوی اهتداؤهم دائر بین عسی و لعل فما بال المشرکین یقطعون أنهم مهتدون و یأملون عند الله الحسنی.

و قیل فی هذا الکلام و نحوه لطف للمؤمنین فی ترجیح الخشیه و رفض الاغترار بالله و قیل عسی إشاره إلی حال المؤمنین و أنهم مع ذلک فی دعواهم للهدایه و عد نفوسهم من المهتدین علی هذا الحال فما بال الکفار یقطعون لأنفسهم بالاهتداء ثم ذلک للمؤمنین إما أن یکون لرجحان الخشیه و قوتها أو علی سبیل التأدب و التواضع أو نظرا منهم إلی مرتبه أعلی و درجه أسنی.

ثم فی الآیه حث عظیم علی تعمیر المساجد و تعظیم شأنه و قیل المراد بالتعمیر بناؤها و إصلاح ما یستهدم منها و تزیینها و فرشها و إزاله ما یکره النفس منه مثل کنسها و الإسراج فیها و قیل المراد شغلها بالعباده مثل الصلاه و الذکر و تلاوه القرآن و درس العلوم الدینیه و تجنبها من أعمال الدنیا و اللهو و اللعب و عمل الصنائع و حدیث الدنیا و لعل التعمیم أولی.

أَ جَعَلْتُمْ سِقایَهَ الْحاجِ قد مضی تفسیرها و نزولها فی مفاخره أمیر المؤمنین علیه السلام بسبق الإیمان و العباس بالسقایه و شیبه بالحجابه و فضل الإیمان علی تلک الأمور ظاهر لا سیما إذا لم تکن مع الإیمان فإنها باطله محبطه کما مر.

فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ (۱) استدل به علی عدم جواز إدخال النجاسه المسجد الحرام و هو غیر بعید للتفریع و إن أمکن المناقشه فیه و أما الاستدلال به علی عدم جواز دخولهم شیئا من المساجد فهو ضعیف (۲).

وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً(۳)

فِی الْمَجْمَعِ (۴)

وَ الْجَوَامِعِ رُوِیَ: أَنَّ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ لَمَّا بَنَوْا مَسْجِدَ قُبَاءَ وَ صَلَّی فِیهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَسَدَتْهُمْ إِخْوَتُهُمْ بَنُو غَنْمِ بْنِ عَوْفٍ وَ قَالُوا نَبْنِی مَسْجِداً نُصَلِّی فِیهِ وَ لَا نَحْضُرُ جَمَاعَهَ مُحَمَّدٍ فَبَنَوْا مَسْجِداً إِلَی جَنْبِ مَسْجِدِ قُبَاءَ وَ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَتَجَهَّزُ إِلَی تَبُوکَ إِنَّا نُحِبُّ أَنْ تَأْتِیَنَا فَتُصَلِّیَ لَنَا فِیهِ فَقَالَ إِنِّی عَلَی جَنَاحِ سَفَرٍ وَ لَمَّا انْصَرَفَ مِنْ تَبُوکَ نَزَلَتْ فَأَرْسَلَ مَنْ هَدَمَ الْمَسْجِدَ وَ أَحْرَقَهُ وَ أَمَرَ أَنْ یُتَّخَذَ مَکَانَهُ کُنَاسَهٌ تُلْقَی فِیهَا الْجِیَفُ وَ الْقُمَامَهُ.

ضِراراً مضاره للمؤمنین أصحاب مسجد قباء وَ کُفْراً و تقویه للکفر الذی کانوا یضمرون وَ إِرْصاداً أی و إعدادا أو ترقبا لمن حارب الله و رسوله من قبل یعنی أبا عامر الراهب قیل بنوه علی أن یؤمهم فیه أبو عامر إذا قدم من الشام فی الجوامع

۱- ۱. براءه: ۲۸.

۲- ۲. راجع فی ذلک ج ۸۰ ص ۴۴.

۳- ۳. براءه: ۱۰۷.

۴- ۴. مجمع البیان ج ۵ ص ۷۲.

أنه كان قد ترهب فی الجاهلیه و لبس المسوح فلما قدم النبی صلی الله علیه و آله المدینه حسده و حزب علیه الأحزاب ثم هرب بعد فتح مکه و خرج إلی الروم و تنصر و کان هؤلاء یتوقعون رجوعه إلیهم و أعدوا هذا المسجد له لیصلی فیه و یظهر علی رسول الله صلی الله علیه و آله لأنه کان یقاتل رسول الله صلی الله علیه و آله فی غزواته إلی أن هرب إلی الشام لیأتی من قیصر بجنود یحارب بهم رسول الله صلی الله علیه و آله و مات بقنسرین وحیدا.

وَ لَیَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنی أی ما أردنا ببنائه إلا الخصله الحسنی و هی الصلاه و الذکر و التوسعه علی المصلین وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ فی حلفهم لا تَقُمْ فِیهِ أَبَداً أی لا تصل فیه أبدا یقال فلان یقوم باللیل أی یصلی لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ من أیام وجوده و فی الکافی عن الصادق علیه السلام و فی العیاشی عن الباقر و الصادق علیه السلام یعنی مسجد قباء و کذا ذکره علی بن إبراهیم (۱) أیضا و قیل أسسه رسول الله صلی الله علیه و آله و صلی فیه أیام مقامه بقبا و قیل هو مسجد رسول الله صلی الله علیه و آله و قال فی المجمع روی عن النبی صلی الله علیه و آله أنه قال هو مسجدی هذا(۲) و قیل هو کل مسجد بنی للإسلام و أرید به وجه الله تعالی.

أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ أی أولی بأن تصلی فیه

فِیهِ رِجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِینَ رَوَی الْعَیَّاشِیُّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام(۳): أَنَّهُ الِاسْتِنْجَاءُ.

وَ فِی الْمَجْمَعِ عَنِ الْبَاقِرِ وَ الصَّادِقِ علیهما السلام: یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا بِالْمَاءِ عَنِ الْغَائِطِ وَ الْبَوْلِ.

وَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ قَالَ لِأَهْلِ قُبَاءَ مَا تَفْعَلُونَ فِی طُهْرِکُمْ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحْسَنَ إِلَیْکُمُ الثَّنَاءَ قَالُوا نَغْسِلُ أَثَرَ الْغَائِطِ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِیکُمْ وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرِینَ.

أقول:

قد مضی تفسیر الآیات و تأویلها(۴)

و القصص المتعلقه بها بأسانیدها

ص: ۳۴۴

۱- ۱. راجع الکافی ج ۳ ص ۵۶۰ فی حدیثین، تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۱۱ تحت الرقم ۱۳۵ و ۱۳۶ من سوره براءه، تفسیر علیّ بن إبراهیم ص ۲۸۰.

۲- ۲. مجمع البیان ج ۵ ص ۷۴.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ج ۲ ص ۱۱۲.

۴- ۴. راجع ج ۲۱ ص ۲۵۲- ۲۶۳ من هذه الطبعه الحدیثه.

فی المجلد السادس و الغرض من إیرادها هنا الاستدلال بها علی اشتراط القربه فی صحه وقف المساجد و فضلها و جواز تخریب ما بنی منها لغرض فاسد بل وجوبه و عدم جواز الصلاه فیما بنی لذلک إن أوجب ترویج بدعتهم و تشیید غرضهم و لعل فیها

إیماء إلی رجحان الصلاه فی مسجد بانوها و مجاوروها و المصلون فیها من الأتقیاء و أهل الطهاره و النظافه و إلی رجحان الطهاره و النظافه لدخولها.

فإن قیل ما ذکر یستلزم عدم جواز الصلاه فی البیع و الکنائس و المساجد التی بناها المخالفون قلت لو استلزم الصلاه فیها ما اشترطناه فی عدم جوازها کان الأمر کذلک و ما ورد من الرخصه لعلها مختصه بغیر تلک الصوره.

فإن قیل إذا کان الوقف باطلا کانت ملکا لهم فلا یجوز الصلاه فیها بغیر إذنهم قلت إنهم یقصدون القربه فی بنائها و وقفها لکنهم أخطئوا فی أن مستحقه من وافق مذهبهم فوقفهم صحیح و ظنهم فاسد و لا یعلم أنهم شرطوا فی الوقف عدم عباده غیر أهل ملتهم فیها و لو ثبت أنهم شرطوا ذلک أیضا فیمکن أن یقال بصحه وقفهم و بطلان شرطهم المبتنی علی ظنهم الفاسد بخلاف مسجد الضرار فإنه لم تکن فیها قربه أصلا و لو قیل ببطلان الوقف أیضا ففی البیع و الکنائس لا یضر ذلک لأن الملک للمسلمین و إنما قرروهم فیها لمصلحه بل یمکن قول مثل ذلک فی مساجد المخالفین أیضا کما یظهر من کثیر من الأخبار أن الأرض للإمام و بعد ظهور الحق یخرجهم مِنْها أَذِلَّهً وَ هُمْ صاغِرُونَ و بالجمله تجویز الصلاه فی تلک المواضع للشیعه و تقریرهم علیها فی أعصار الأئمه علیهم السلام یکفینا للجواز و إن کان الأحوط عدم الصلاه فیها إذا علم اشتراطهم عدم صلاه الشیعه فیها عند الوقف و هذا نادر.

و قال الشهید فی الذکری یجوز اتخاذ المساجد فی البیع و الکنائس لروایه الْعِیصِ بْنِ الْقَاسِمِ (۱)

عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی الْبِیَعِ وَ الْکَنَائِسِ هَلْ یَصْلُحُ نَقْضُهَا لِبِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فَقَالَ نَعَمْ. ثم قال المراد بنقضها نقض ما لا بد منه فی تحقق المسجدیه کالمحراب

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۷، الکافی ج ۳ ص ۳۶۸.

و شبهه و يحرم نقض الزائد لابتنائها للعباده و يحرم أيضا اتخاذها فى ملك أو طريق لما فيه من تغيير الوقف المأمور بإقراره و إنما يجوز اتخاذها مساجد إذا باد أهلها أو كانوا أهل حرب فلو كانوا أهل ذمه حرم التعرض لها انتهى أقول يمكن أن يقرأ نقضها بالضم أو الكسر بمعنى آلات بنائها و لا يخلو من بعد و تجويز النقض يؤيد ما ذكرنا من عدم صحه الوقف.

وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً(۱) قال الطبرسى رحمه الله (۲) اختلف فى ذلك فقيل لما دخل موسى مصر بعد ما أهلك الله فرعون أمروا باتخاذ مساجد يذكر فيها اسم الله و أن يجعلوا مساجدهم نحو القبله أى الكعبه عن الحسن و نظيره فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ الآيه(۳)

و قيل إن فرعون أمر بتخريب مساجد بنى إسرائيل و منعهم من الصلاه فأمروا أن يتخذوا مساجد فى بيوتهم يصلون فيها خوفا من فرعون (۴)

و ذلك قوله وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً أى صلوا فى بيوتكم لتأمنوا من الخوف

۱- ۱. يونس: ۸۷.

۲- ۲. مجمع البيان ج ۵ ص ۱۲۸.

۳- ۳. النور: ۳۶.

۴- ۴. و لعلّ هذا هو الظاهر من سياق الآيات الكريمه، فان الآيات هكذا: فَما آمَنَ لِمُوسى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ * وَ قالَ مُوسى: يا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ * فَقالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ * وَ نَجِّنا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكافِرِينَ * وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى وَ أَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُيُوتاً وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ * وَ قالَ مُوسى رَبَّنا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوالًا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا رَبَّنا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلى أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ * قالَ: قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما فَاسْتَقِيما وَ لا تَتَّبِعانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ(۸۳- ۸۹). فكما ترى، يظهر من الآيات الشريفه أن اللّه عزّ و جلّ أوحى الى موسى و أخيه- حينما كانوا بمصر و قد آمن بشريعته جمع من بنى إسرائيل على خوف من فرعون و ملائه أن يتبوآ لقومهما بيوتا أى يتخذا محله لهم يقيمون بها ليكونوا منحازا عن سائر بنى إسرائيل و أمرناهم أن اجعلوا بيوتكم هذه قبله- أى فى قبله مصر لا يحول بيوت غيركم من الكافرين بموسى و أخيه- سواء كان قبطيا أو عبريا- بينكم و بين قبلتكم ثمّ أقيموا الصلاه فى بيوتكم غير متظاهرين بجماعه و غيرها لئلا يشعر بصلاتكم و ايمانكم فرعون و ملؤه من القوم الظالمين فيفتنوكم عن دينكم، و بشر المؤمنين يا موسى بأن اللّه سينجيهم برحمته من القوم الكافرين.

عن ابن عباس و مجاهد و السدی و غیرهم و قیل معناه اجعلوا بیوتکم یقابل بعضها بعضا عن ابن جبیر انتهی.

وَ رَوَی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْکَاظِمِ علیه السلام (۱) قَالَ: لَمَّا خَافَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ جَبَابِرَتَهَا أَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی وَ هَارُونَ- أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِکُما بِمِصْرَ بُیُوتاً وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً قَالَ أُمِرُوا أَنْ یُصَلُّوا فِی بُیُوتِهِمْ.

انتهی و یدل علی رجحان الصلاه فی البیوت فی الجمله و فی بعض الأحوال و اتخاذ المساجد فی البیوت فیمکن حمله علی حال التقیه أو علی النافله لرجحانها فی البیت و قد ورد لا تجعلوا بیوتکم مقابر أی لا تصلی فیها أصلا کالقبور.

وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ (۲) أی بتسلط المؤمنین منهم علی الکافرین لَهُدِّمَتْ أی لخربت باستیلاء المشرکین علی أهل الملل صَوامِعُ وَ بِیَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ قال فی المجمع (۳)

أی صوامع فی أیام شریعه عیسی علیه السلام و بیع فی أیام شریعه موسی علیه السلام و مساجد فی أیام شریعه محمد صلی الله علیه و آله أی لهدم فی کل شریعه المکان الذی یصلی فیه و قیل البیع للنصاری فی القری و الصوامع فی الجبال و البوادی و یشترک فیها الفرق الثلاث و المساجد للمسلمین و الصلوات کنیسه الیهودی و قال ابن عباس و الضحاک و قتاده الصلوات کنائس الیهود یسمونها صلاه فعرب و قرأ جعفر بن محمد علیهما السلام بضم الصاد و اللام و قال الحسن أراد بذلک عین الصلاه و هدم الصلاه بقتل فاعلیها و منعهم من

۱- ۱. تفسیر القمّیّ ص ۲۹۰.

۲- ۲. الحجّ: ۴۰.

۳- ۳. مجمع البیان ج ۷ ص ۸۷.

إقامتها و قيل المراد بالصلوات المصليات كما قال لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُكارى (١) و أراد المساجد.

يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً قال الهاء تعود إلى المساجد و قيل إلى جميع المواضع التى تقدمت لأن الغالب فيها ذكر الله و يدل على فضل المساجد و تعميرها و ذم تخريبها و تعطيلها و فضل إيقاع الذكر بأنواعه فيها كثيرا.

وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ (٢) قال فى المجمع أى لا تـذكروا مع الله فى المواضع التى بنيت للعباده و الصـلاه أحـدا على وجه الاشتراك فى عبادته كما تفعل النصارى فى بيعهم و المشـركون فى الكعبه قال الحسن من السـنه عند دخول المسجد أن يقال لا إله إلا الله لا أدعو مع الله أحدا و قيل المساجد مواضع السجود من الإنسان و هى الجبهه و الكفان و أصابع الرجلين و عينا الركبتين و هى لله تعـالى إذ خلقها و أنعم بها فلا ينبغى أن يسـجد بها لأحـد سوى الله و قيل المراد بالمساجـد البقاع كلها و ذلك لأن الأرض كلها جعلت للنبى صلى الله عليه و آله مسجدا(٣)

و يدل على استحباب اتخاذ المساجد و وجوب الإخلاص فى العباده فيها على بعض الوجوه.

**[ترجمه]«وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ» در تفسـير امام حسن عسـكرى عليه السـلام - . تفسير امام حسن عسكرى : ٢٥۶ - آمـده است: مقصود مساجد بهترين مؤمنان در مكّه است كه آنها را از عبادت در آن منع كردند، به اين صورت كه رسول خدا صلى الله عليه و آله را به خروج از مكّه مجبور نمودند.

و در تفسـير على بـن ابراهيم - . تفسـير قمى : ۵٠ - و غير آن از امـام صادق عليه السـلام آمـده است: ظالمان قريش بودنـد كه رسول خدا صلى الله عليه و آله را از ورود به مكّه و مسجد الحرام ممنوع كردند.

و زيد بن على از پدارنش عليهم السلام از على عليه السلام روايت كرد: مقصود در اين آيه تمام زمين است زيرا پيامبر صلى الله عليه و آله فرمود: زمين براى من مسجد و طَهور (وسيله طهارت) قرار داده شده است. - . مجمع البيان ١ : ١٩٠ -

مى گويم: الفاظ مسجد، مانع شدن و ذكر، اقتضاى عموم دارند.

«وَ سَعى فِي خَرابِها» يعنى تلاش كردند آن مساجد را خراب كنند تا با بندگى و اطاعت خدا آباد نگردد .

«أُولئِكَ ما كانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِينَ» در تفسير امام عليه السلام آمده است: خداوند با اين جمله به مؤمنان وعده يارى و رهـايى مساجـد از چنگ ظالمان را داد و با فتـح مكّه وعـده خود را براى مؤمنان آن دوره عملى كرد، و هنگام ظهور حضـرت قائم عليه السلام نيز براى همه مؤمنان اين وعده را به انجام خواهد رساند.

در معنـاى اين عبارت، گفته شـده: ظالمان به حسَب حالشان، حقّشان اين است كه بـدون ترس از مؤمنان وارد مساجـد نشونـد، پس چگونه جايز بود برايشان كه مانع مؤمنان شونـد؟ و گفته شـده: حتماً با ترس از نزول عـذاب وارد مى شوند چون مى دانند كه اسـتحقاق آن را دارنـد. و گفته شـده: يعنى هميشه با ترس و خضوع وارد مى شونـد چه رسد كه بخواهند جرأت بر تخريب آن پيدا كنند!

و از آن استفاده می شود که مستحب است با خضوع و خشوع و ترس از خداوند تعالی وارد مساجد شوند،

همان طور که بنـده مقابل مولای خود می ایستد. و گفته شده: معنا این است که اجازه ندهید آنها وارد مساجد بشوند. عیاشی از محمد بن یحیی - . تفسیر عیّاشی ۱ : ۵۶ -

روایت کرده: یعنی تا شمشیر بالای سرشان نباشد ایمان را نمی پذیرند.

خِزی در جمله «لَهُمْ فِي الدُّنْيا خِزْيٌ» قتل، اسارت و یا ذلت با گرفتنِ جزیه است. و گفته شـده: یعنی بعـد از قیام قائم آنها ذلیل می شوند. امّا بهتر آن است که معنا را به هر چیزی که سبب ذلیل شدن آنها در دنیاست تعمیم بدهیم.

می گویم: عموم آیه بر عـدم جواز منع از انواع ذکر خـدا در مساجـد دلالـت دارد از جمله صـلوات، ادعیه، تلاوت قرآن، نشر علوم دینی و امثال آن، و نیز دلالـت می‌کنـد بر حرمت حرکت و تلاش برای تخریبِ ظاهری آن با فروریختن ساختمان آن و قراردادنِ آن در ملک شخصـی و غیر آن و حتی تعطیل کردنِ آن و هر چیزی که موجب از رونق افتادنِ آن و ایجاد بـدعت در آن بشود و هر چه که با وضع مسجد و یاد خدا در آن منافات دارد .

«وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» بنا بر بعضی احتمالها دلالت بر رجحان رفتن به مسجد دارد، که در باب قبله خواهد آمد.

«ما كانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ» یعنی اصلاً اهلیت این کار را ندارند و جایز و صحیح نیست این کار را انجام دهند، و نبایـد هیـچ کـدام از مساجـد را بسازنـد چه رسـد به مسـجد الحرام که در رأس و پیشاپیش همه مساجـد است. و گفته شده که مقصود همان مسـجد الحرام است چنانچه از قرائت ابن کثیر، ابوعمرو و یعقوب ظاهر است که «مَسْجِد الله» خوانده‌اند، زیرا بعد از آن عبارت «وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» آمده است و چون مسجد الحرام قبله و امام همه مساجد محسوب می شود آن را با لفظ جمع ذکر فرموده است، بنابراین کسـی که مسـجد الحرام را آباد کنـد گویی همه مساجد را آباد کرده. و یا به این دلیل با لفظ جمع آورده که هر کدام از بقعه های آن یک مسجد است.

«شاهِدِينَ عَلى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ» یعنی با اظهار کفر و نصب بتها دور کعبه این کار را می کردند. و گفته شده: شهادت آنها همان اعتراف به یکی از ملّتهای کفر مانند نصرانی است، به اینکه بگویند نصرانی هستیم. در جوامع الجامع روایت کرده که مسلمانان اُسرای بدر را سرزنش کردند و علی علیه السلام [عموی خود] عباس را به خاطر جنگ با رسول خدا صلی الله علیه و آله و قطع رحم، توبیخ کرد. عباس گفت: بدی هایمان را ذکر می کنید و خوبی هایمان را پنهان می دارید؟ گفتند فرمود: مگر خوبی هم داریـد؟ گفت: آری، مـا مسـجد الحرام را آباد می کنیم، پرده دار کعبه هستیم، به حُجّاج آب می رسانیم و اسـیران را آزاد می کنیم! پس این آیه نازل شد:

«أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ» یعنی همان آباد کردن و آب رسانی و پرده داری و آزادسازی برده ها که به آن افتخار می کردند، و یا به تمام اعمالشان مربوط می شود چون همراه با شرک است. «وَ فِي النَّارِ هُمْ خالِدُونَ» به خاطر همان است. در این آیه دلالتی به بطلان اعمال کفار و عـدم صـحّت تمام اعمال آنها وجود دارد، و نیز می توان جواز منع آنها از کارهایی ماننـد آبادسازی را نیز از این آیه برداشت کرد.

«إِنَّما یَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ» حصـر در آیه یا اضافی و نسـبت به همان مشرکان است و یا کفّار را به طور مطلق شامل می شود، و این اوصـاف برای تأکیـد و بالاـبردن شـأن مسـجدسازی و آباد کردن آن و بزرگـداشت کسانی است که به این کار می پردازنـد و انتظـار می رود که چنین اوصـافی داشـته باشـند، و نیز برای بیان دوری مشـرکان و کافران از چنین عملی است. یا اینکه مقصود حق مسـجد سازی است که فقط کسانی که این صـفات را به اعتبار قوّت ایمان و کمال اخلاص داشته باشند، موفق به آن می... شونـد. و یا مقصود این است که آبادکردن مساجد خدا بوسـیله کسـی به صورتی که موجب ولایت آن برای آن شـخص بشود فقط در صورتی می‌شود و صـحیح است که چنین صـفاتی در او وجود داشـته باشـد، و چنین برمی آیـد که افتخارکننـدگان به آبادسازی مسجد، مقصودشان همین بوده و خود را متولّیان مسجدالحرام می دانستند، در صورتی که این امر مختص به پیامبر و ائمـه اطهـار صـلوات الله علیهم است، زیرا از عبـارت «وَ لَمْ یَخْشَ إِلَّا اللَّهَ» این گـونه فهمیـده می شـود که نبایـد شـخص متـولّی مرتکب فسق یا گناهی شـده باشد چه رسد به کفر. و گفته شده که آنها نسـبت به بُتها خوف و رجاء داشـتند، و مقصود در این عبارت، نفی آن خوف و خشیت است.

«فَعَسی أُولئِکَ أَنْ یَکُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِینَ» بیان دوری مشرکان از جایگاه های هدایت و بُریدن طمع آنها نسبت به بهره برداری از اعمالشان است، اعمالی که آن را بزرگ می شـمردند و به آن افتخار می کردند و به عاقبت آنها امید داشـتند، یعنی کسانی که ایمان آوردند و عمل به شـرایع دین را همراه با خشـیت و تقوی به ایمانشان ضـمیمه کردند هدایتشان قطعی نبوده و با «شاید» و «اگر» همراه است، حال چطور است که مشرکان قطع و یقین به هدایت خود، و امید به نیکی در نزد خداوند دارند؟!

و گفته شـده: در این کلام و امثال آن با ترجیـح خشـیت و ردّ مغرور شـدن به خـدا، لطفی به مؤمنان شـده است. و گفته شـده: «عسی» اشاره به حال مؤمنان می باشد که در طلب هدایت، با «امید است» خود را از اهل هدایت به حساب می آورند، حال چه شـده که کفّـار به طور قطعی خود را هـدایت یافته می داننـد؟! این امر نسـبت به مؤمنان نیز یا برای رجحان و تقویت خشـیت یا برای مؤدّب شدن و تواضع است یا با نگاه به آنها نسبت به مراتب و درجات ایمانیِ بالاتر .

در این آیه تشویق به سـزایی نسـبت به تعمیر مساجـد و بزرگـداشت این کـار شـده است، و گفته انـد: مقصود از تعمیر، ساختنِ مسـجد و اصـلاح خرابی هـا و تزیین و فرش کردن و ازاله چیزهـای بـد و کراهت آور از مسـجد است، ماننـد جـاروب کردن و ایجاد روشـنایی در آن. و گفته شده که مقصود پُر کردن آن با عباداتی مانند نماز، ذکر، تلاوت قرآن و تحصیل علوم دینی در آن و دوری جستن از کارهای دنیایی، لهو و لعب، کارهای صـنعتی و گفتگوهای دنیایی است. و شاید تعمیم معنا به همه اینها بهتر باشد.

«أَجَعَلْتُمْ سِ-قایَهَ الْحاجِ» تفسیر و شـأن نزول این آیه در بحث مفاخره امیرمؤمنان به سـبقت ایمان و مفاخره عباس به آب رسانی حُجاج و مفاخره شـیبه به پرده داری کعبه، گـذشت، در حالی که فضـیلت و برتری ایمان نسـبت به آن کارها واضـح و آشـکار است، به خصوص که وقتی آن کارها بدون ایمان باشد که - چنانچه گفته شد - باطل و نابودگر است.

«فَلا- یَقْرَبُ-وا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ» بـا این آیه بر عـدم جواز داخل کردن نجاست به مسـجدالحرام اسـتدلال شـده که تفریع در این حکم هم بعید نیست، اگرچه جای مناقشه دارد. امّا استدلال به آن برای عدم جواز ورود مشرکان به هر مسجدی، ضعیف است. - . ر.ک: ۸۰ : ۴۴ -

«وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً» در تفسير مجمع البيان - . مجمع البيان ۵ : ۷۲ -

و جوامع الجامع روايت شده كه وقتى طايفه «بنى عَمرو بن عَوف» مسجد قُبا را ساختند و رسول خدا صلى الله عليه و آله در آن نماز خواند، برادران ايشان يعنى «بنى غَنْمِ بن عَوْف» به آنها حسادت كردند و گفتند خودمان مسجدى مى سازيم و در آن نماز مى خوانيم و در جماعت محمّد حاضر نمى شويم پس مسجدى در كنار مسجد قبا ساختند و به رسول خدا صلى الله عليه و آله - كه مشغول آمادگى براى جنگ تبوك بود - گفتند: دوست داريم نزد ما بياييد و براى ما در اين مسجد نماز بخوانيد. پيامبر فرمود: من آماده سفر هستم. چون پيامبر از تبوك بازگشت از مركب پياده شد و دستور داد آن مسجد را خراب كردند و سوزاندند و دستور داد محلّ آن را زباله دان كنند و مُردار و زباله در آنجا بريزند.

كلمه «ضِراراً» يعنى موجب ضرر مؤمنان و اصحاب مسجد قبا بود، «وَ كُفْراً» يعنى براى تقويت كفرى كه در دل پنهان داشتند، «وَ إِرْصاداً» يعنى به منظور آمادگى يا كمين گاه براى كسانى كه از قبل با خدا و رسول جنگيدند، يعنى ابوعامر راهب. گفته شده آنها اين مسجد را ساختند تا وقتى ابوعامر از شام آمد، امام جماعتشان باشد.

در تفسير جوامع الجامع آمده است كه ابوعامر در دوران جاهليت راهب بود و پلاس پاره مى پوشيد، و وقتى پيامبر صلى الله عليه و آله به مدينه آمد بر او حسد برد و احزاب را بر عليه او تحريك و متحد كرد، آنگاه پس از فتح مكه گريخت و به روم رفت و نصرانى شد. اين افراد منتظر بودند تا ابوعامر نزدشان بازگردد و اين مسجد را آماده كردند تا او امام جماعتش شود و بر رسول خدا صلى الله عليه و آله غالب گردد، زيرا او كسى بود كه در غزوه ها مقابل آن حضرت مى جنگيد تا به شام گريخت تا از قيصر روم سپاهيانى براى جنگ با رسول خدا صلى الله عليه و آله فراهم آورد، كه البته تک و تنها در «قنسرين» مُرد.

«وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى» يعنى تنها هدفمان از ساختن اين مسجد، خصلت نيكو يعنى نماز و ياد خدا و راحتى نمازگزاران بود. «وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ» يعنى قسم دروغ مى خورند «لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً» يعنى هيچ گاه در آن نماز نخوان. مى گويند: فلانى در شب قيام مى كند يعنى نماز مى خواند. «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ» يعنى از اولين روزهاى تأسيس بر همين اساس بوده است. در كافى از امام باقر و امام صادق عليهما السلام و در تفسير عياشى از امام باقر و امام صادق عليهما السلام روايت شده كه مقصود در اين آيه، مسجد قُباست. على بن ابراهيم - . ر.ک: الكافى ۳ : ۵۶۰ در دو حديث، تفسير عيّاشى ۲ : ۱۱۱، شماره ۱۳۵ و ۱۳۶ از سوره توبه، تفسير علىّ بن إبراهيم : ۲۸۰ - نيز همين را ذكر كرده است. و گفته شده: رسول خدا صلى الله عليه و آله آن مسجد را تأسيس كرد و در روزهايى كه در محلّه قُبا اقامت داشت در آن نماز مى خواند. و گفته شده كه مقصود در آيه، مسجد النبى صلى الله عليه و آله است. در مجمع البيان گويد: از پيامبر صلى الله عليه و آله روايت شده كه مقصود در اين آيه همين مسجدِ من است - . مجمع البيان ۵ : ۷۴ - . و گفته شده: مقصود هر مسجدى است كه براى اسلام و براى رضاى خدا ساخته شود.

«أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ» يعنى براى اينكه تو در آن نماز بخوانى اولويت دارد. «فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ» عيّاشى از امام صادق عليه السلام روايت كرده كه فرمود: مقصود از طهارت، استنجا است. - . تفسير عيّاشى ۲ : ۱۱۲ -

در مجمع البيان از امام باقر و امام صادق عليهما السلام روايت كرده: يعنى دوست دارند كه خود را با آب از ادرار و مدفوع

پاک کنند. و از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که به اهل محلّه قبا فرمود: برای طهارتتان چه می کنید؟ خداوند شما را نیکو ستوده است؟ گفتند: اثر غائط را می شوییم؛ فرمود: خداوند در شأن شما «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ» را نازل کرده است.

می گویم: تفسیر و تأویل این آیات و داستانهای مربوط به آن با اسنادش در جلد ششم آمد. - . ر.ک: ۲۱ : ۲۵۲ و ۲۶۳ از همین چاپ -

و غرض از ذکر آنها در اینجا استدلال به آن بر شرط «قصد قربه» در صحت وقف مساجد و فضیلت مساجد بود و اینکه اگر مسجدی با هدف فاسد بنا شده است تخریب آن جایز و بلکه واجب است و اگر نماز خواندن در چنین مسجدی موجب ترویج بدعتها و تحکیم هدف آنها باشد نماز خواندن در آن جایز نیست. و شاید بتوان گفت در این آیات به رجحان نماز در مسجدی که بانیان، مجاوران و نمازگزاران آن از متّقین و اهل طهارت و نظافت هستند، و نیز به رجحان طهارت و نظافت هنگام ورود به مسجد اشاره شده است.

اگر گفته شود: آنچه ذکر شد مستلزم این است که نماز در کلیساها، کنیسه ها و مساجد اهل سنت هم جایز نیست. می گویم: اگر نماز خواندن در این مکانها همان پیامدهایی را داشته باشد که در مورد عدم جواز ذکر شد، با مسجد ضرار هیچ فرقی ندارد، و جوازی که در مورد این مکانها وارد شده شاید مخصوص به غیر آن صورت باشد.

و اگر گفته شود: در صورت باطل بودن وقف، عبادتگاه ملک شخصی آنها محسوب می شود و نمازخواندن در آن بدون اجازه آنها جایز نیست، می گویم: آنها در ساخت و وقف عبادتگاه قصد قربت دارند امّا در اینکه مستحقّ آن موافقانِ مذهب خودشانند اشتباه می کنند، پس وقفشان صحیح امّا ظنّ و گمانشان فاسد است، و معلوم نیست که در وقف شرط کرده باشند که غیر اهل مذهب و دینشان در آن عبادت نکنند، و اگر هم چنین چیزی هم ثابت شود و آن شرط را با وقف قرار داده باشند، می توان گفت وقفشان صحیح است امّا شرطشان به علت اینکه مبتنی بر گمان فاسد بوده باطل است؛ بر خلاف مسجد ضرار، چون اصلاً قصد قربت در آن نبود. و اگر کسی قائل به بطلان وقف هم باشد باز در کنیسه ها و کلیساها ضرری نمی رساند زیرا مِلک ازآنِ مسلمانان است و تنها به خاطر مصلحت، استفاده از آن مکان را برایشان تقریر نموده اند، بلکه می توان در مورد مساجد اهل سنت نیز قائل به همین نظر شد، چنانچه از بسیاری روایات بر می آید که زمین ازآنِ امام معصوم است و پس از ظهور حق آنها را با ذلت و خواری از آن بیرون می کند. و خلاصه اینکه تجویز نماز در آن مکانها برای شیعه و تقریرشان بر آن در عصر ائمه علیهم السلام جهت حکم به جواز برای ما کافی است، هرچند اگر بدانیم هنگام وقف شرط کرده بودند شیعه در آن نماز نخواند، احوط نماز نخواندن در آن است، که البته این صورت هم نادر و کمیاب است .

شهید در ذکری می گوید: تبدیل کنیسه و کلیسا به مسجد جایز است، به دلیل روایت عیص بن قاسم - . التهذیب ۱ : ۳۲۷، الکافی ۳ : ۳۶۸ - از امام صادق علیه السلام که که آیا شایسته است کنیسه و کلیسا را نقض و بجای آن مسجد بنا کنند؟ فرمود: بله. آنگاه شهید ادامه می دهد: مقصود از نقض، نقض چیزی است که حتماً در تحقّق مسجد لازم است مانند محراب و امثال آن،

امّا نقض بیش از آن حرام است زیرا از ابتدا برای عبادت بنا شده بوده. همچنین حرام است آن را جزء ملک شخصی یا جزء راه

قرار داد، چون موجب تغییر وقف است و شارع دستور داده که نبایـد خلاف وقف عمل کرد، و تنها زمانی جایز است آن را به مسجد تبدیل کرد که اهل آن از بین رفته و یا در جنگ با مسلمانان باشند، امّا اگر اهل ذمّه بودند تعرّض به عبادتگاه آنها حرام است. پایان.

می گویم: ممکن است «نقضها» را هم با ضمه (نقضُ ها) خواند و هم با کسره (نقضِ ها) به معنای آلات و ابزار ساختمان، که خالی از بُعد نیست، و تجویزِ نقض، همان نظر ما یعنی عدم صحّت وقف را تأیید می کند.

«وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» مرحوم طبرسی - . مجمع البیان ۵ : ۱۲۸ - می گوید: در مورد این آیه اختلاف نظر است؛ گفته شده که وقتی خداوند فرعون را هلاک کرد و موسی علیه السلام وارد مصر گردید، مأمور شدند تا مساجدی برای ذکر نام خدا در آن، به سمت قبله یعنی کعبه بسازند. این گفته از حسن بصری نقل شده است. نظیر آن «فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ...» - . نور /۳۶ - است، که گفته شده: فرعون دستور داد تا مساجد بنی اسرائیل را خراب کنند و آنها را از نماز خواندن منع کرد، پس آنها مأمور شدند تا به خاطر وحشتی که از فرعون داشتند مساجدشان را در خانه خودشان قرار داده و همانجا نماز بخوانند، و این ماجرا شأن نزول آیه «وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» است، یعنی در خانه خودتان نماز بخوانید تا از خوف و وحشت ایمنی داشته باشید .

این تفسیر از قول ابن عباس، مجاهد، السدّی و دیگران نقل شده است. و گفته شده که معنای آن چنین است: خانه هایتان را طوری بسازید که روبروی هم باشند. و این از ابن جبیر نقل شده است. پایان

علی بن ابراهیم از امام کاظم علیه السلام روایت کرد - . تفسیر قمی : ۲۹۰ -

که فرمود: چون بنی اسرائیل از ظالمان ترس و هراس داشتند خداوند به موسی و هارون وحی فرمود که «أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُيُوتاً وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» گفت: مأمور شدند تا در خانه های خود نماز بخوانند پایان. به استناد این روایت می توان گفت نماز خواندن در خانه به طور کلّی و در بعضی اوقات و قراردادن مسجد در خانه رجحان دارد، پس می توان آن را حمل بر حال تقیّه یا نافله کرد، زیرا بهتر است نافله در خانه خوانده شود. و در روایت است که خانه هایتان را به گورستان تبدیل نکنید، یعنی این گونه نباشد که اصلاً در آن نماز خوانده نشود مانند قبور.

«وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ» یعنی اگر با مسلّط شدن مؤمنان بر کافران این اتفاق نمی افتاد «لَهُدِّمَتْ» یعنی با مستولی شدن مشرکان بر اهل ادیان، ویران می شد «صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ». در مجمع البیان - . مجمع البیان ۷ : ۸۷ - گوید: یعنی صومعه ها در روزگاران دین عیسی علیه السلام و بیعه ها در زمان دین موسی علیه السلام و مساجد در دوره شریعت محمّدی صلی الله علیه وآله، یعنی مکان نماز هر دینی در دوره خودش ویران می گردید. و گفته شده: بیعه معبد نصرانیان در روستاها، و صومعه معبد مشترک هر سه فرقه در کوه ها و بادیه هاست، مساجد برای مسلمانان و صلوات هم همان کنیسه یهودیان می باشد. ابن عباس، ضحاک و قتاده گفتند: صلوات کنیسه های یهود می باشد، خودشان صلاه می گویند که معرّب آن صلوات شده است. حضرت جعفر بن محمد علیه السلام صلوات را به ضمّ صاد و و لام قرائت کرده، و حسن گفته است: مقصود از صلوات، نماز است و ویران کردن نماز یعنی کشتنِ نمازگزاران و منع آنها از اقامه نماز .

و گفته شده که مقصود از صلوات «مُصلّا ها» است، چنانچه خداوند می فرماید «لاتَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُکاری» - . نساء / ۴۳ - {در حال مستی به نماز نزدیک نشوید} و مساجد را اراده کرده است.

«یُذْکَرُ فِیهَا اسْمُ اللَّهِ کَثِیراً» گوید: مرجعِ ضمیر «ها» مساجد است. و گفته شده که به همه مکانهای ذکر شده در آیه برمی گردد، زیرا غالباً در آنها یاد خدا می شود. این عبارت بر فضیلت مساجد و تعمیر آنها، مذمّت تخریب و تعطیل کردن آنها، و نیز بر فضیلت ذکر بسیار خدا به انواعش در آنها دلالت دارد.

«وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ» در مجمع البیان گوید: یعنی در مکانهایی که برای عبادت و نماز بنا شده است، غیر از خدا از هیچ کس دیگر به نحو اشتراک در عبادت و پرستش یاد نکنید، که نصرانیان در بیعه ها و مشرکان در کعبه این کار را می کنند. حسن می گوید: مستحب است هنگام ورود به مسجد بگویند: «لا إله إلا الله لا أدعو مع الله أحدا». و گفته شده: مساجد در این آیه یعنی اعضای سجود در بدن انسان یعنی پیشانی، دو کف دست، انگشتهای دوپا و سر زانوها، که اینها ازآنِ خداست، چون اون خلقشان کرده و آنها را به عنوان نعمت به انسان داده، پس سزاوار نیست انسان با آن اعضا برای کسی جز خدا سجده کند. و گفته شده که مقصود از مساجد همه جای زمین است، زیرا زمین به طور کامل به عنوان مسجد (محل سجود) برای پیامبر صلی الله علیه و آله قرار داده شده است. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۷۲ - این عبارت بنا بر وجوهی، بر استحباب مسجد سازی و وجوب اخلاص برای عبادت در آن نیز دلالت دارد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

مَجَالِسُ الشَّیْخِ، عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُبَیْدِ اللَّهِ الْغَضَائِرِیِّ عَنِ التَّلَّعُکْبَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّیَالِسِیِّ عَنْ زُرَیْقِ بْنِ الزُّبَیْرِ الْخُلْقَانِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: شَکَتِ الْمَسَاجِدُ إِلَی اللَّهِ تَعَالَی الَّذِینَ لَا یَشْهَدُونَهَا مِنْ جِیرَانِهَا فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهَا وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی لَا قَبِلْتُ لَهُمْ صَلَاةً وَاحِدَةً وَ لَا أَظْهَرْتُ لَهُمْ فِی النَّاسِ عَدَالَةً وَ لَا نَالَتْهُمْ رَحْمَتِی وَ لَا جَاوَرُونِی فِی جَنَّتِی (۴).

ص: ۳۴۸

۱- ۱. النساء: ۴۳.

۲- ۲. الجن: ۱۸.

۳- ۳. المجمع ج ۱۰ ص ۳۷۲.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۳۰۷.

**[ترجمه]مجالس الشیخ: زُرَیق بن زُبَیر خُلقانی گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: مساجد از کسانی که همسایه مسجد هستند و در مسجد حاضر نمی شوند، به خدای تعالی شکایت کردند؛ خداوند عزوجل به آنها وحی فرمود: به عزّت و جلالم قسم هیچ نمازی را از آنها قبول نمی کنم و عدالت ایشان را در میان مردم ظاهر نمی سازم و رحمتم به آنها نمی رسد و در بهشت در جوار من نخواهند بود. - . أمالی طوسی ۲ : ۳۰۷ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی فضل عظیم لإتیان المساجد بل علی وجوبه لکن لم نر قائلا به و أما أصل الرجحان و الفضل فی الجمله فهو إجماعی بل یمکن أن یعد من ضروریات الدین و ظاهر کثیر من الأخبار أن الشهود للجماعه و أن التهدید فی ترکه لترکها و علی المشهور یمکن حملها علی الجماعه الواجبه کالجمعه أو علی ما إذا ترکه مستخفا به غیر معتقد لفضله و الأحوط عدم الترک لغیر عذر لا سیما إذا انعقدت فیها جماعه لا عذر فی ترک حضورها.

و عدم إظهار العداله لعله إشاره إلی ما ورد فی خبر ابن أبی یعفور(۱) من أن الذی یوجب علی الناس تولیته و إظهار عدالته فی الناس التعاهد للصلوات الخمس إذا واظب علیهن و حافظ مواقیتهن بإحضار جماعه المسلمین و أن لا یتخلف عن جماعتهم فی مصلاهم إلا لعله.

**[ترجمه]این روایت بر بزرگی فضیلت رفت و آمد به مساجد بلکه بر وجوب آن دلالت دارد، امّا کسی را ندیدیم که قائل به وجوب آن باشد. امّا اصل رجحان و فضیلت به طور کلّی مورد اجماع است، بلکه می توان آن را از ضروریات دین شمرد، و ظاهر بسیاری از روایات آن است که شهود برای جماعت است و تهدید در ترک آن به ترک نماز جماعت بازمی گردد و بنا بر نظر مشهور می توان آن را بر جماعت واجب - مانند نماز جمعه - و یا بر صورتی که ترک جماعت از روی کوچک شمردن و بی اعتقادی به فضل آن باشد، حمل کرد. و احوط آن است که رفتن به مسجد بدون عذر ترک نشود به خصوص وقتی جماعتی در آن برپا شده که عذری برای ترک شرکت در آن نیست.

و شاید عدم اظهار عدالت، اشاره به مضمون روایتی از ابن ابی یعفور - . ر.ک: علل الشرائع ۲ : ۱۵ - باشد، یعنی چیزی که ایجاب می کند مردم آن را به عهده بگیرند و عدالتش را در میان مردم اظهار نمایند، پایبندی و تعهد نسبت به نمازهای پنجگانه یعنی برپایی نماز و خواندن آنها در اول وقت به وسیله احضار کردن جماعت مسلمانان است و این که کسی بدون دلیل از حضور در نماز جماعت باز نماند مگر این که دلیلی داشته باشد.

**[ترجمه]

«۲»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: جَنِّبُوا مَسَاجِدَکُمْ

مَجَانِينَكَمْ وَ صِبْيَانَكَمْ وَ رَفْعَ أَصْوَاتِكَمْ إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَ بَيْعَكَمْ وَ شِرَاءَكُمْ وَ سِلَاحَكَمْ وَ جَمِّرُوهَا فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ وَ ضَعُوا الْمَطَاهِرَ عَلَى أَبْوَابِهَا.

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَيَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ مَسَاجِدَكُمْ يَهُودَكُمْ وَ نَصَارَاكُمْ وَ صِبْيَانَكُمْ أَوْ لَيَمْسَخَنَّ اللَّهُ تَعَالَى قِرَدَةً وَ خَنَازِيرَ رُكَّعاً سُجَّداً.

**[ترجمه]نوادر راوندی: موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دیوانگان و کودکانتان را از مساجد دور نمایید، و صدای خود را در مسجد جز به یاد خدا بالا نبرید، و از خرید و فروش و حمل سلاح در مسجد خودداری کنید، و چراغ مسجد را هفت روز هفته روشن نگاه دارید، و محلّ طهارت را بر درب مسجد قرار دهید .

و به همین سند روایت می کند: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: یکی از شما یهودیان و نصرانی هایتان و کودکانتان را از مساجدتان دور نماید وگرنه خدای تعالی چنان مسخ می کند که گویی میمون ها و خوك هایی در حال رکوع و سجودند.

**[ترجمه]

بيان

لا خلاف فی کراهه تمکین المجانین و الصبیان لدخول المساجد و ربما یقید الصبی بمن لا یوثق به أما من علم منه ما یقتضی الوثوق به لمحافظته علی التنزه من النجاسات و أداء الصلوات فإنه لا یکره تمکینه بل یستحب تمرینه و لا بأس به و المشهور بین الأصحاب کراهه رفع الصوت فی المسجد مطلقا و إن کان فی القرآن للأخبار المطلقه و استثنی فی هذا الخبر ذکر الله و کذا فعله ابن الجنید و لعله المراد فی سائر الأخبار لحسن رفع الصوت بالأذان و التکبیر و الخطب و المواعظ فیها و إن کان الأحوط عدم رفع الصوت فیما لم یتوقف الانتفاع به علیه و معه یقتصر علی ما یتأدی

۱- ۱. راجع علل الشرائع ج ۲ ص ۱۵.

به الضروره.

و المشهور كراهه البيع و الشراء فإن زاحم المصلين أو تضمن تغيير هيئه المسجد فلا يبعد التحريم و به قطع جماعه و أما السلاح فالمراد به تشهيره أو عمله و الأحوط تركهما

وَ رَوَى الشَّيْخُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عليه السلام قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ سَلِّ السَّيْفِ وَ عَنْ بَرْيِ النَّبْلِ فِي الْمَسْجِدِ وَ قَالَ إِنَّمَا بُنِيَ لِغَيْرِ ذَلِكَ (۱).

و قال ابن الجنيد و لا يشهر فيه السلاح و استحباب التجمير لم أره في غير هذا الخبر و الدعائم (۲)

و لا بأس بالعمل به.

و أما جعل المطاهر أي محل تطهير الحدث و الخبث على أبوابها فقد ذكر الأصحاب استحبابه و أيد بأنها لو جعلت داخلها لتأذى المسلمون برائحتها و هو مطلوب الترك و منع ابن إدريس من جعل الميضاه في وسط المسجد قال في الذكرى و هو حق إن لم يسبق المسجد و هو حسن و ذكر العلامه و المتأخرون عنه كراهه الوضوء من البول و الغائط في المسجد لروايه

رِفَاعَةَ(۳)

قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الْوُضُوءِ فِي الْمَسْجِدِ فَكَرِهَهُ مِنَ الْغَائِطِ وَ الْبَوْلِ.

و حكم الشيخ في النهايه بعدم جواز ذلك و تبعه ابن إدريس و منع في المبسوط عن إزاله النجاسه في المساجد و عن الاستنجاء من البول و الغائط قال في الذكرى و كأنه فسر الروايه بالاستنجاء و لعله مراده في النهايه و هو حسن.

و أما منع اليهود و النصارى فهو على الوجوب على المشهور قال في الذكرى لا تجوز لأحد من المشركين الدخول في المساجد على الإطلاق و لا عبره بإذن المسلم له لأن المانع نجاسته للآيه فإن قلت لا تلويث هنا قلت معرض له غالبا و جاز اختصاص هذا التغليظ بالكافر و قول النبي صلى الله عليه و آله من دخل المسجد فهو آمن منسوخ بالآيه و كذا ربط ثمامه في المسجد إن صح انتهى.

و يحتمل أن تكون القوم الممسوخه من النصاب و المخالفين و قد مسخوا بتركهم

ص: ۳۵۰

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۳۲۷، الكافي ج ۳ ص ۳۶۹.
۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹ و سيأتي في أواخر الباب.
۳- ۳. التهذيب ج ۱ ص ۳۲۶، الكافي ج ۳ ص ۳۶۹.

الولا-یه فلم یبق فیهم شـی ء من الإنسانیه و قـد مسـح الصادق علیه السـلام یـده علی عین بعض شـیعته فرآهم فی الطواف بصوره القرده و الخنازیر.

**[ترجمه]در اینکه اجازه دادن به دیوانگان و کودکان برای ورود به مسجد کراهت دارد هیچ اختلافی نیست، و شاید کراهت ورود کودک، مقیّد به کودکی است که [از جهت حفظ طهارت] قابل اطمینان نباشد، امّا اگر نسبت به کودکی علم داریم که از جهت پرهیز از نجاسات و ادای نماز مراعات می کند و موجب اطمینان می گردد، اجازه دادن به او نه تنها کراهت ندارد بلکه مستحب است او را به این کار تمرین دهند، و هیچ ایرادی هم ندارد. بین اصحاب مشهور است که بلند کردن صدا در مسجد مطلقاً کراهت دارد اگرچه برای قرائت قرآن باشد، زیرا روایات اطلاق دارند، و در این روایت ذکر خدا استثنا شده است. ابن جنید نیز ذکر خدا را استثنا کرده است. و چه بسا در دیگر روایات نیز مقصود همین باشد، زیرا بلند کردن صدا برای اذان و تکبیر و خطبه و موعظه نیکوست، هرچند احوط آن است که اگر بهره بردن از مطلب منوط به بلندکردن صدا نباشد، صدا را بالا نبرند، و در صورت منوط بودن آن به صدای بلند، تا حدّی صدا را بالا ببرند که نیاز برطرف گردد.

مشهور، کراهت خرید و فروش در مسجد است، و اگر مزاحم نمازگزاران یا موجب تغییر وضع مسجد باشد، حرمت آن بعید نیست، و جماعتی به این حکم فتوای قطعی داده اند. امّا مقصود از حمل سلاح، برهنه کردن آن یا بکار بردن آن می باشد، و احوط ترک آنهاست.

شیخ از محمد بن مسلم از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت کرد که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از برهنه کردن شمشیر و تیز کردن تیر در مسجد نهی کرد و گفت: مسجد برای کار دیگری بنا شده است. - . التهذیب ۱ : ۳۲۷، الکافی ۳ : ۳۶۹ -

ابن جنید گوید: نباید در مسجد سلاح را برهنه کرد، و در مورد استحباب روشن نگه داشتن مسجد غیر از این روایت و روایت دعائم، دلیل دیگری ندیدم و عمل به این خبر - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۴۹ و در اواخر باب هم خواهد آمد. - اشکال

ندارد.

امّا قراردادن محلّ طهارت از حدث و خبث بر درب مسجد، اصحاب آن را مستحب دانسته اند و تأیید این نظر آن است که اگر در داخل مسجد قرار داده شود مسلمانان از بوی آن اذیت می شوند و ترک آن مطلوب است. ابن ادریس از قراردادن چراغ در وسط مسجد منع کرده است. در ذکری می گوید: آن حق است اگر جلوتر از مسجد نباشد، و آن خوب است. علّامه و متأخّرانِ پس از او کراهت وضو از بول و غائط در مسجد را ذکر کرده اند، به دلیل روایت رفاعه - . التهذیب ۱ : ۳۲۶، الکافی ۳ : ۳۶۹ - که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره وضو در مسجد سؤال کردم، ایشان وضو از غائط و بول در مسجد را مکروه دانست.

شیخ در النهایه حکم به عدم جواز آن داده، و ابن ادریس از او تبعیت کرده و در مبسوط از ازاله نجاست در مساجد و از استنجاء از بول و غائط منع نموده است. در ذکری گوید: گویی او روایت را به استنجاء تفسیر کرده، و شاید مقصودش در

النهایه هم همین بوده، که آن خوب است. امّا منع یهود و نصرانیان بنا بر مشهور واجب است. در ذکری گوید: جایز نیست هیچ مشرکی مطلقاً وارد مسجد شود، و اجازه دادن مسلم به او برای ورود هیچ اعتباری ندارد، زیرا مانع ورود، نجاست اوست، به دلیل آیه. پس اگر بگویی: در اینجا نجس کردن صورت نمی گیرد، می گویم: غالباً در معرض نجس کردن خواهد بود، و ممکن است این برخورد شدید و محکم به کافر اختصاص داشته باشد. و سخن پیامبر صلی الله علیه و آله که فرمود: هر کس وارد مسجد شود در امان است، با آیه قرآن نسخ شده است و نیز ماجرای بستن ثمامه بن أثال در مسجد، اگر صحیح باشد. پایان .

و احتمال دارد که قوم مسخ شده، از ناصبیان و مخالفان اهل بیت باشند که به خاطر ترک ولایت مسخ شده اند و چیزی از انسانیت در آنها باقی نمانده است. امام صادق علیه السلام نیز دست خود را بر چشم یکی از شیعیان کشید و او آنها را به شکل میمون و خوک دید.

**[ترجمه]

«۳»

أَعْلَامُ الدِّینِ، لِلدَّیْلَمِیِّ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: کُونُوا فِی الدُّنْیَا أَضْیَافاً وَ اتَّخِذُوا الْمَسَاجِدَ بُیُوتاً وَ عَوِّدُوا قُلُوبَکُمُ الرِّقَّهَ وَ أَکْثِرُوا مِنَ التَّفَکُّرِ وَ الْبُکَاءِ مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ وَ اجْعَلُوا الْمَوْتَ نُصْبَ أَعْیُنِکُمْ وَ مَا بَعْدَهُ مِنْ أَهْوَالِ الْقِیَامَهِ تَبْنُونَ مَا لَا تَسْکُنُونَ وَ تَجْمَعُونَ مَا لَا تَأْکُلُونَ فَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ.

**[ترجمه]اعلام الدین: ابوسعید خدری گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در دنیا میهمان باشید و مساجد را خانه خود سازید، و دلهایتان را به رقیق بودن عادت دهید، و زیاد تفکّر نمایید و از خشیت خدا زیاد بگریید، و مرگ و هول و هراس پس از مرگ و قیامت را مدّ نظر داشته باشید؛ [در این دنیا] خانه هایی می سازید که در آن سکونت نمی کنید و چیزهایی جمع می کنید که خودتان از آن نمی خورید، پس از خدایی بترسید که به سوی او بازمی گردید.

**[ترجمه]

«۴»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِیفٍ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَنَّهُ کَانَ یَقُولُ: مَنِ اخْتَلَفَ إِلَی الْمَسْجِدِ أَصَابَ إِحْدَی الثَّمَانِ أَخاً مُسْتَفَاداً فِی اللَّهِ أَوْ عِلْماً مُسْتَطْرَفاً أَوْ آیَهً مُحْکَمَهً أَوْ رَحْمَهً مُنْتَظَرَهً أَوْ کَلِمَهً تَرُدُّهُ عَنْ رَدًى أَوْ یَسْمَعَ کَلِمَهً تَدُلُّهُ عَلَی هُدًى أَوْ یَتْرُکَ ذَنْباً خَشْیَهً أَوْ حَیَاءً(۱).

مجالس الشیخ، عن المفید عن الحسین بن عبید الله عن الصدوق: مثله (۲) ثواب الأعمال، و الخصال، عن أبیه عن سعد بن عبد الله عن یعقوب بن یزید عن ابن أبی عمیر عن إبراهیم بن عبد الحمید عن سعد الإسکاف عن زیاد بن عیسی عن أبی الجارود

عن ابن نباته: مثله (٣) نهایه الشیخ، عن ابن أبی عمیر: مثله (۴) أعلام الدین، للدیلمی عنه علیه السلام: مثله

**[ترجمه]مجالس صدوق: اصبغ بن نباته از امیرمؤمنان علیه السلام روایت کرد که فرمود: کسی که به مسجد رفت و آمد کند به یکی از این هشت چیز خواهد رسید: برادر مؤمنی که در راه خدا به او فایده رساند؛ دانشی خوب و دلپسند و نوین؛ آیه ای محکم؛ رحمتی که انتظار آن را داشته؛ گفتاری که او را از گمراهی باز دارد؛ سخنی بشنود که راه هدایت را به او نشان دهد و یا گناهی را از ترس یا حیا ترک نماید. - . أمالی صدوق : ۲۳۴ -

مجالس الشیخ: از شیخ مفید از حسین بن عبیدالله از شیخ صدوق مثل آن نقل شده است. - . أمالی طوسی ۲ : ۴۶ و ۴۷ -

ثواب الاعمال، الخصال: با ذکر سند از ابوجارود از ابن نباته مانند آن نقل شده است. - . ثواب الأعمال : ۲۵، الخصال ۲ : ۴۰ -

النهایه شیخ: از ابن ابی عمیر مثل آن را نقل کرده است. - . النهایه : ۲۳، و در المحاسن : ۴۸ این را روایت کرده است، قرب الاسناد : ۳۳ چاپ سنگی -

اعلام الدین: مثل این روایت را از آن حضرت علیه السلام نقل می کند .

**[ترجمه]

بیان

أخا مستفادا فی الله أی یکون استفاده أخوته و تحصیلها لله لا للأغراض

ص: ۳۵۱

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۲۳۴.

۲- ۲. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۴۶ و ۴۷.

۳- ۳. ثواب الأعمال ص ۲۵، الخصال ج ۲ ص ۴۰.

۴- ۴. النهایه: ۲۳، و رواه فی المحاسن ص ۴۸، قرب الإسناد ص ۳۳ ط حجر.

الباطله فَإِنَّ الْأَخِلَّاءَ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ و قيل أى يمكن أن يستفاد منه العلم و العمل و الكمالات المقربه إلى الله أو أصاب أخا فى الله عز و جل يمكن أن يستفيد منه ففى الكلام على الوجهين الأخيرين حذف و إيصال و الأول أظهر.

مستطرفا أى علما يعد حسنا طريفا بديعا أو علما لم يكن عنده فيكون عنده طريفا قال فى القاموس المستطرف الحديث من المال و امرأه طرف الحديث حسنته يستطرفه من يسمعه أو آيه محكمه أى واضحه الدلاله يمكن لأكثر الناس أو مثله فهمها و الانتفاع بها أو غير منسوخه إذ ليس كثير انتفاع بالآيات المنسوخه أو رحمه منتظره بالفتح أى ينتظرها الناس أو بالكسر أى تنتظر القابل

كَمَا رُوِيَ: أَنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا.

و قيل يمكن أن يكون كنايه عن العبادات من الصلوات و غيرها لا سيما الجماعات و رؤيه العلماء و الصلحاء و زيارتهم و التبرك بمجالستهم.

ترده عن ردى أى ضلاله كان مقيما عليها فيتركها أو مريدا لها فلا يرتكبها على هدى أى سبيل هدايه يسلكها أو يثيب عليها إن كان فيها قبله أو يترك ذنبا خشيه من الله أو من الناس أو الأعم فى المسجد أو مطلقا و كذا الحياء يحتمل الجميع قال فى الذكرى كان الثامنه ترك الذنب حياء يعنى من الله أو من الملائكه أو من الناس كما أن الخشيه كذلك و يجوز أن تكون الخشيه من الله و الحياء من الناس.

**[ترجمه]«أخاً مستفاداً فى الله» یعنی استفاده از برادری و کسب این برادری به خاطر خداست نه به خاطر اهداف باطل، زیرا «الْأَخِلَّاءَ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» - . زخرف / ۶۷ -

{در آن روز یاران جز پرهیزگاران بعضی شان دشمن بعضی دیگرند} و گفته شده: می توان از آن برادر بهره علمی، عملی برد و کمالاتی از او کسب کرد که موجب قُرب به خداوند گردد و یا به این معناست که برادری در راه خدا پیدا می کند که می تواند از او بهره مند شود، که بنا بر دو وجه اخیر، باید در کلام حذف و الحاق روی داده باشد، و وجه اوّل، اظهر است.

«مستطرفاً» یعنی علمی که خوب و دلپسند و نوین، یا علمی که خودش نداشته و اکنون برای او «طریف» (نو و دلپسند) است. در قاموس گوید: «المتسطرف» یعنی مالی که تازه و جدید است، و «امره طرف الحدیث» یعنی زن خوش سخن که هر کس حرفهایش را می شنود می پسندد و برایش خوش آیند است. و «آیه محکمه» یعنی دلالت و معنایش واضح و روشن است به طوری که برای بیشتر مردم یا همانند او فهم آن و بهره برداری از آن ممکن باشد، یا اینکه منسوخ نشده، زیرا بهره زیادی از آیات نسخ شده به دست نمی‌آید یا «رحمه منتظره» (به صیغه اسم مفعول) یعنی مردم انتظار آن را می کشند، و اگر به صیغه اسم فاعل باشد یعنی آن رحمت منتظر کسی است تا دریافتش کند، چنانچه روایت شده: «پروردگارتان را در دوران زندگی تان نسیم هایی است، پس خود را در معرض آن نسیم ها قرار دهید».

و گفته شده که ممکن است کنایه از عبادات مانند نماز و غیر آن باشد، به خصوص نماز جماعت و دیدار علما و صالحان و زیارت ایشان و تبرّک جستن به همنشینی با آنها.

«تردّه عن ردی» یعنی او را از آن گمراهی که در پیش گرفته بود بازمی گرداند، پس آن را ترک می کند، یا قصد آن گمراهی را داشته پس دیگر مرتکب آن نمی شود. «علی هدی» یعنی راه هدایت که آن را می پیماید، یا اگر از قبل در آن بوده بر آن ثابت می‌ماند و «یترک ذنباً خشیه» یعنی از ترسِ خدا یا مردم یا هر دو، در مسجد یا به طور مطلق. «حیاء» نیز همین احتمالات «خشیت» را دارد. در ذکری گفته است: گویا مورد هشتم، ترک گناه به خاطر حیا از خداوند یا فرشتگان و یا از مردم است، همانطور که خشیت به همین معنا می باشد. و ممکن است که خشیت و ترس نسبت به خدا باشد، و شرم و حیا نسبت به مردم.

**[ترجمه]

«۵»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ طَلْحَهَ بْنِ زَیْدٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام: أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام کَانَ یَکْسِرُ الْمَحَارِیبَ إِذَا رَآهَا وَ یَقُولُ کَأَنَّهَا مَذَابِحُ الْیَهُودِ(۱).

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام: أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام رَأَی مَسْجِداً بِالْکُوفَهِ قَدْ شُرِّفَ فَقَالَ کَأَنَّهُ بِیعَهٌ وَ قَالَ إِنَّ الْمَسَاجِدَ لَا تُشَرَّفُ تُبْنَی جُمّاً(۲).

ص: ۳۵۲

۱- ۱. علل الشرائع ج ۲ ص ۹.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۱۰.

**[ترجمه]علل الشرائع: طلحه بن زید از امام صادق از پدرش علیه السلام روایت کرد که علی علیه السلام هرجا «محاریب» (محرابها) می دید می شکست و می فرمود: گویی اینها مذابح یهودیان است. - . علل الشرائع ۲ : ۹ -

و با همین سند از امام صادق از پدرش علیهما السلام از علی علیه السلام روایت کرده که در کوفه مسجدی دید که برای آن شرفه - بالکن - ساخته شده بود؛ پس فرمود: گویی معبد یهود و نصارا ساخته اند، و فرمود: ساختمان مسجد نباید مرتفع باشد، باید آن را کوتاه ساخت. - . همان ۲ : ۱۰ -

**[ترجمه]

إيضاح

حكم الأصحاب بكراهه المحاريب الداخله و هی قسمان الأول الداخله فی المسجد بأن يبنی جداران فی قبله المسجد و يسقف ليدخله الإمام و كان خلفاء الجور يفعلون ذلك خوفا من أعاديهم و الثانی الداخله فی البناء بأن يبنی فی أصل حائط المسجد موضع يدخله الإمام و الكسر الوارد فی الخبر بالأول أنسب و إن احتمل الثانی أيضا بهدم الجدار و الأكثر اقتصروا على الأول مع أن الثانی أولى بالمنع و الشهيد الثانی ره عمم الحكم بالنسبه إليهما و قيد الدخول فی الحائط بكونه كثيرا و بعض المتأخرين قصروا الحكم بالكراهه بالثانی و لعله أوجه و إن كان الأحوط تركهما و قال فی النهايه المذبح واحد المذابح و هی المقاصير و قيل المحاريب و فی القاموس المذابح المحاريب و المقاصير و بيوت كتب النصارى الواحد كمقعد انتهى.

و المشهور كراهه الشرف للمساجد و هی ما يجعل فی أعلى الجداران فتخرج عن الاستواء و قال فی النهايه الجماء التی لا قرن لها و منه حديث ابن عباس أمرنا أن نبنی المدائن شرفا و المساجد جما الشرف التی طولت أبنيتها بالشرف واحدها شرفه و الجم التی لا شرف لها و جم جمع أجم شبه الشرف بالقرون.

**[ترجمه]اصحاب فتوا به كراهت محراب داخلی داده اند، محراب داخلی دو نوع است: نوع اوّل این گونه است که در قبله مسجد دو دیوار بنا می کنند و سقفی برای آن قرار می دهند تا امام داخل آن شود، این کار را خلفای جور از ترس دشمنانشان انجام می دادند. نوع دوم این گونه است که داخل بنای مسجد قرار داده می شود، به این صورت که آن را داخلِ اصلِ دیوار مسجد قرار می دهند که امام وارد آن می شود. و شکستنِ محرابها توسط امام که در روایت آمده بود، با نوعِ اوّل تناسب بیشتری دارد، اگرچه احتمال نوع دوم نیز هست، یعنی دیوار را خراب می کردند. اکثر فقها در فتوا به نوع اول اکتفا کرده اند با اینکه نوع دوم برای ممنوعیت اولویّت دارد. مرحوم شهید ثانی حکم را به هر دو نوع محراب تعمیم داده و نوع دوم را به این قید مقیّد ساخته که نفوذ محراب درون دیوار، زیاد باشد. بعضی از متأخّران فقط در مورد نوع دوم فتوا به کراهت داده اند، که چه بسا وجیه‌تر باشد، هرچند احوط ترک هر دو نوع است. در النهایه گوید: «مَذبح» مفردِ «مَذابح» و به معنای مقصوره‌ها - اتاقک - است و گفته شده: یعنی محراب‌ها. در قاموس می گوید: «مَذابح» همان «محاریب» و «مقاصیر» و کتابخانه های نصرانیان است، مفردِ آن «مَذبَح» بر وزن «مَقعَد» می باشد. پایان.

و مشهور آن است که ساختنِ شُرفه‌ها - بالکن - برای مساجد کراهت دارد، و شرفه چیزی است که بالای دیوارها قرار می

دهنـد و آنها از حالت صاف و مسـتقیم خارج می شونـد. در النهایه گفته است: «الجمّاء» یعنی بـدون شاخ. آنچه در حدیث ابن عباس آمده نیز همین است که گفت: امر شده‌ایم تا خانه های شهر را دارای شُرفه - بالکن - و مسجدها را بدون شرفه بسازیم؛ یعنی شـرفه‌هـا که بناهـا با شـرفه‌ها طولانی می‌گردد و مفرد آن شـرفه است و جُمّ آن است که شـرفه نداشـته باشـد. «جُمّ» جمعِ «أجمّ» است، و شُرفه را به شاخ تشبیه کرده است.

**[ترجمه]

«۶»

غَیْبَهُ الشَّیْخِ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: إِذَا قَامَ الْقَائِمُ دَخَلَ الْکُوفَهَ وَ أَمَرَ بِهَدْمِ الْمَسَاجِدِ الْأَرْبَعَهِ حَتَّی یَبْلُغَ أَسَاسَهَا وَ یُصَیِّرُهَا عَرِیشاً کَعَرِیشِ مُوسَی وَ یَکُونُ الْمَسَاجِدُ کُلُّهَا جُمّاً لَا شُرَفَ لَهَا کَمَا کَانَ عَلَی عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَمَامَ الْخَبَرِ(۱).

**[ترجمه]غیبه الشیخ: ابوبصیر گفت: هرگاه قائم قیام کند وارد کوفه شود و دستور دهد مساجد چهارگانه را خراب کنند تا به اسـاس - دیوارهای - آن‌ها برسـد و آن را به عریش - چَفته یعنی چهار دیواری که روی آن سـقفی سـبک با برگ و خاشاک قرار می دهنـد - تبدیل می‌کند مانند عریش موسـی، و همه مساجد بدون شُـرفه ساخته می شوند همان طور که در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. پایان روایت. - . غیبه الشیخ : ۲۹۷ -

**[ترجمه]

توضیح

قـال الجوهری العرش و العریش مـا یسـتظل بـه و عرش یعرش و یعرش عرشـا أی بنی بنـاء مـن خشـب و بئر معروشـه و کروم معروشات و العریش عریش الکرم و العریش شبه الهودج و لیس به یتخذ ذلک للمرأه تقعد فیه علی بعیرها و العریش خیمه من خشب و ثمام و الجمع عرش مثال قلیب و قلب و منه قیل لبیوت مکه العرش لأنها عیدان تنصب و یظلل علیها.

ص: ۳۵۳

۱- ۱. غیبه الشیخ الطوسیّ ص ۲۹۷.

**[ترجمه]جوهری گوید: عرش و عَریش سایه بان را گویند، و عَرَشَ یعرش ویعرش عرشاً یعنی بنایی از چوب ساخت. و بئر معروشه (چاهی است که روی آن با چوب و خاشاك پوشیده شده)، و کروم معروشات و العریش عریش الکرم (یعنی داربستی که زیر درخت انگور قرارداده می شود) و عریش چیزی شبیه به هودج است امّا با آن فرق دارد، و هودج کجاوه ای است که روی شتر قرار می گیرد و زنان داخل آن می نشینند، و عَریش خیمه ای از چوب و ثمام (گیاهی شبیه گندم) است. جمع آن عُرُش است، مانند قلیب و قلب، و از اینجاست که به خانه های مکّه العُرُش گفته اند، زیرا متشکّل از چوبهایی عمودی است که سایه بانی روی آن قرار داده می شود .

**[ترجمه]

«۷»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام: لَیْسَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ صَلَاةٌ إِذَا لَمْ یَشْهَدِ الْمَکْتُوبَهَ فِی الْمَسْجِدِ إِذَا کَانَ فَارِغاً صَحِیحاً(۱).

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالبَختَری از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام روایت کرد که علی علیه السلام فرمود: کسی که همسایه مسجد است اگر در حالی که بیکار و سالم است نماز واجبش را در مسجد نخواند، نماز ندارد. - . قرب الاسناد : ۶۸ چاپ سنگی، ۸۹ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره وجوب إیقاع المکتوبه فی المسجد و حمل علی تأکید الاستحباب و فوت فضل الصلاه لما مر من الأخبار و التقیید بالمکتوبه یدل علی عدم الاهتمام فی إیقاع النافله فیه و المشهور بین الأصحاب أن النافله فی المنزل أفضل و نسبه فی المنتهی إلی علمائنا مؤذنا بالإجماع و قال فی المعتبر إنه فتوی علمائنا(۲) و نقل عن الشهید الثانی ره أنه رجح فی بعض فوائده رجحان فعلها أیضا فی المسجد کالفریضه و لعله أقوی لعموم الأخبار و لما روی فی الصحیح أن النبی صلی الله علیه و آله کان یصلی صلاه النفل فی المسجد نعم یشعر بعض الأخبار باستحباب أن یأتی بشی ء من صلاته فی البیت.

و قال الشهید ره فی الذکری و قال ابن الجنید رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام(۳) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَا صَلَاهَ لِمَنْ لَمْ یُصَلِّ فِی الْمَسْجِدِ مَعَ الْمُسْلِمِینَ إِلَّا مِنْ عِلَّهٍ وَ لَا غِیبَهَ لِمَنْ صَلَّی فِی بَیْتِهِ وَ رَغِبَ عَنْ جَمَاعَتِنَا.

و من رغب عن جماعه المسلمین سقطت عدالته و وجب هجرانه و إن رفع إلی إمام المسلمین أنذره و حذره و من لزم جماعه المسلمین حرمت علیهم غیبته و ثبتت عدالته و من قربت داره من المسجد لزمه من حضور الجماعه ما لا یلزم من بعد منه قال و یستحب أن یقرأ فی دخوله المسجد إِنَّ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إلی

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۶۸ ط حجر، ص ۸۹ ط نجف.

۲- ۲. قد عرفت فی ص ۱۶۵ أن قوله تعالی« وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» یوجب اقامه الصلاه فی المسجد فأوله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الی الصلاه المکتوبه، فلا صلاه لجار المسجد الا فی مسجده، اذا کان اعراضه عن المسجد اهمالا له و رغبه عنه، و هو معنی قوله علیه السلام« إذا کان فارغا صحیحا» و أمّا صلاه النافله، فلم یرد إیقاعه فی المسجد الا عند الاعتکاف و لزوم المسجد.

۳- ۳. راجع الذکری: ۲۶۷.

قوله لا تُخْلِفُ الْمِيعادَ تمام خمس آيات و آيه الكرسی و المعوذتين و آيه السخره و يحمد الله و يصلی علی محمد و آله و أنبياء الله و ملائكته و رسله و يسأل الله الدخول فی رحمته و يسلم علی الحاضرين فيه و إن كانوا فی صلاه فإن كانوا ممن ينكر ذلک سلم خفيا علی الملائكه فيصلی ركعتين قبل جلوسه و لا بأس بقتل الحيه و العقرب فيه و لا يتخذ متجرا و لا مجلس حديث و لا يحدث فيه بالهزل و لا بمآثر الجاهليه و لا يرفع فيه الصوت إلا بذكر الله و لا يشهر فيه السلاح.

قال و يستحب أن يجعل الإنسان لنفسه حظاره من صلاته النوافل فی منزله و لا يجعله كالقبر له انتهی كلام ابن الجنيد ره و إنما ذكرناه بطوله لكثره فوائده و لأنه من القدماء و أكثر كلامه علی ما ظهر لنا من التتبع مأخوذ من النصوص المعتبره مع أن كثيرا مما ذكره هنا مما لا مدخل للآراء فيها و بعضها ورد به روايه.

**[ترجمه]ظاهر اين روايت وجوب ادای نماز واجب در مسجد می باشد، امّا بر تأكيد استحباب و از دست دادنِ فضيلت نماز حمل شده است، به دليل رواياتی كه گذشت. و ذكر قيد «نماز واجب» دلالت بر عدم اهتمام نسبت به ادای نافله در مسجد دارد. مشهور بين اصحاب آن است كه ادای نافله در خانه فضيلت بيشتری دارد، و در المنتهی آن را به علمای ما نسبت داده و اعلام اجماع نموده است. در المعتبر می گويد: علمای ما به اين حكم فتوا داده اند، و از شهيد ثانی رحمه الله نقل كرده كه در بعضی فوائد (نكته های) كلام خود رجحان فعل آن را در مسجد مانند نماز واجب ترجيح داده است، و چه بسا اقوی هم همين باشد، به دليل عموم روايات و روايت صحيحی كه می گويد: پيامبر صلی الله عليه و آله نماز نافله را در مسجد می خواند. بله، در بعضی روايات اشاره شده كه مستحب است بعضی نمازها در خانه خوانده شود.

مرحوم شهيد در ذكری گويد: ابن جنيد گفته است: از امام صادق عليه السلام روايت شده - . ر.ك: الذكری : ۲۶۷ -

كه رسول خدا صلی الله عليه و آله فرمود: كسی كه بی دليل در مسجد و با مسلمانان نماز نخواند، نماز ندارد، و كسی كه در خانه خود نماز بخواند و از جماعت ما روی بگرداند، غيبتش جايز است، و كسی كه از جماعت مسلمانان روی گردان باشد عدالتش ساقط و قطع رابطه با او واجب است، و اگر گزارشِ اين كارش به امام مسلمانان برسد به او هشدار می دهد و برحذر می دارد، و هر كس كه همواره در جماعت مسلمانان حاضر باشد، غيبت كردن از او حرام و عدالتش ثابت است، و كسی كه خانه اش به مسجد نزديک است وظيفه ای كه برای حضور در جماعت دارد، نسبت به كسی كه فاصله اش زياد است، تفاوت دارد. گويد: و مستحب است هنگام ورود به مسجد آيات: «إِنَّ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ تا لا تُخْلِفُ الْمِيعادَ» - . آل عمران / ۱۹۰ - ۱۹۴ - ، همه پنج آيه، و آيه الكرسی و معوّذتين و آيه سخره را بخواند و خدای را سپاس گويد و بر محمد و آل او و پيامبران خدا، ملائكه و فرستادگان صلوات بفرستد، و از خداوند بخواهد تا او را در رحمت خود داخل فرمايد، و در مسجد به حاضران سلام كند اگرچه در حال نمازی باشند. اما اگر منكر سلام بر نمازگزار بود، آهسته بر ملائكه سلام كند و پيش از نشستن دو ركعت نماز بجای آورد. كشتن مار و عقرب در مسجد اشكال ندارد، و نبايد مسجد را محلّ تجارت، يا محفل گفتگو قرار داد، و نبايد در مسجد سخنان هزل و بيهوده بر زبان راند يا از ارزشهای جاهلی سخن گفت، و نبايد صدا را جز به ذكر خدا در مسجد بالا بُرد و نبايد سلاح را در آنجا برهنه كرد.

گويد: و مستحب است كه انسان محوطه ای برای خواندن نمازهای نافله در خانه خود فراهم سازد و خانه را برای خود مانند گور قرار ندهد پايان كلام مرحوم ابن جنيد. كلام ايشان را به طور كامل آورديم زيرا مشتمل بر فوائد بسيار، و خودش نيز از

قدماء است، و بیشترِ کلام ایشان - بنا بر آنچه با تتبع و تحقیق برای ما روشن شد - برگرفته از نصوص معتبر است، علاوه بر اینکه بسیاری از موارد ذکر شده در اینجا این گونه نیست که سلیقه ای باشد و صاحب نظران در مورد آن نظر بدهند، و در مورد بعضی از آنها نیز روایت داریم.

**[ترجمه]

«۸»

كَامِلُ الزِّيَارَهِ، لِابْنِ قُولَوَيْهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ نَكُونُ بِمَكَّهَ أَوْ بِالْمَدِينَهِ أَوْ بِالْحَيْرِ أَوِ الْمَوَاضِعِ الَّتِی يُرْجَی فِيهَا الْفَضْلُ فَرُبَّمَا يَخْرُجُ الرَّجُلُ يَتَوَضَّأُ فَيَجِی ءُ آخَرُ فَيَصِيرُ مَكَانَهُ قَالَ مَنْ سَبَقَ إِلَی مَوْضِعٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ يَوْمَهُ وَ لَيْلَهُ (۱).

و منه عن أبيه عن سعد بن عبد الله عن أحمد بن محمد: مثله (۲)

**[ترجمه]کامل الزیارات: راوی از امام صادق علیه السلام روایت کرد: در مکه، مدینه، حیر یا جایی هستیم که امید فضل در آن است، پس مردی بیرون می رود تا وضو بگیرد، آنگاه شخص دیگری جای او را می گیرد! فرمود: هر کس به مکانی سبقت گیرد، تا یک شبانه روز از دیگران نسبت به آن مکان بیشتر حق دارد. - . کامل الزیارات : ۳۳۱ -

کامل الزیارات: از احمد بن محمد مثل این روایت ذکر شده است. - . همان -

**[ترجمه]

بيان

ذكر أكثر الأصحاب أن من سبق إلی مكان من المسجد أو المشهد فهو أولی به ما دام باقيا فيه فلو فارقه و لو لحاجه كتجديد طهاره و إزاله نجاسه بطل حقه و إن كان ناويا للعود إلا أن يكون رحله أو شی ء من أمتعته و لو سبحه و ما يشد به وسطه و خفه باقيا فی الموضع و قيد الشهيد ره مع ذلك نيه العود فلو فارق لا بنيته سقط حقه و إن كان رحله باقيا و احتمل الشهيد الثانی قدس سره بقاء الحق حينئذ لإطلاق النص و الفتوی ثم تردد علی تقدير سقوط حقه فی جواز دفع الرحل أم لا و علی تقدير الجواز فی الضمان و عدمه ثم قال و علی تقديره بقاء الحق

ص: ۳۵۵

۱- ۱. کامل الزيارات ص ۳۳۱.

۲- ۲. کامل الزيارات ص ۳۳۱.

لبقائه أو بقاء رحله فإن أزعج مزعج فلا شبهه فی إثمه و هل یصیر أولی بعد ذلک یحتمله لسقوط حق الأول بالمفارقه و عدمه للنهی فلا یترتب علیه حق و یتفرع علی ذلک صحه صلاه الثانی و عدمها.

و اشترط الشهید فی الذکری فی بقاء حقه مع بقاء الرحل أن لا یطول المکث و فی التذکره استقرب بقاء الحق مع المفارقه لعذر کإجابه داع و تجدید وضوء و قضاء حاجه و إن لم یکن له رحل قالوا لو استبق اثنان دفعه إلی مکان واحد و لم یمکن الجمع بینهما أقرع و منهم من توقف فی ذلک.

و قال الشهید الثانی و لا فرق فی ذلک کله بین المعتاد لبقعه معینه و غیره و إن کان اعتیاده لدرس و إمامه و لا بین المفارقه فی أثناء الصلاه و غیره للعموم و استقرب فی الدروس بقاء أولویه المفارقه فی أثنائها اضطرارا إلا أن یجد مکانا مساویا للأول أو أولی منه محتجا بأنها صلاه واحده فلا یمنع من إتمامها.

هذا ما ذکره الأصحاب و الذی یظهر من الروایه الأولویه مطلقا فی یوم و لیله إن حملنا الواو علی معناها و إن حملناها علی معنی أو کما هو الشائع أیضا فإن کان یوما فبقیه الیوم و إن کان لیله فبقیه اللیله و یؤیده الأخیر ما رواه الْکُلَیْنِیُّ عَنْ طَلْحَهَ(۱) بْنِ زَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: سُوقُ الْمُسْلِمِینَ کَمَسْجِدِهِمْ فَمَنْ سَبَقَ إِلَی مَکَانٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ إِلَی اللَّیْلِ.

وَ رَوَی بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: إِذَا قَامَ أَحَدُکُمْ مِنْ مَجْلِسِهِ فِی الْمَسْجِدِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ إِلَی اللَّیْلِ.

و علی الأول یمکن الجمع بحمل خبر الصادق علیه السلام علی ما کان المعتاد فی ذلک المسجد بقاء الرحل تمام الیوم مع لیلته و عدم قضاء وطره بدون ذلک و حمل غیره علی غیر ذلک و لعل حمله علی معنی أو أظهر.

و علی أی الوجهین لیس فی تلک الأخبار تقیید ببقاء الرحل نعم یظهر من الخبر الأول إراده العود من کلام السائل و الأحقیه الوارده فی الجواب أیضا تشعر بنیه العود إذ مع عدمها لا نزاع و قطع المحقق بعدم بطلان حقه إن کان قیامه لضروره کتجدید طهاره

۱- ۱. الکافی ج ۲ ص ۶۶۲.

أو إزاله نجاسه أو ضروره إلى التخلى و إن لم يكن رحله باقيا و هو قوى و يفرض الإشكال فى بعض الصور كما إذا كان رحله أو الموضع الذى عينه واقعا فى مكان الجماعه و لو لم يقف أحد مكانه تحصل الفرجه بين الصفوف و قد نهى عن ذلك لا سيما إذا علم أنه لا يحضر إلا بعد انقضاء الصلاه فلا يبعد حينئذ جواز دفع رحله و الصلاه فى موضعه ثم يكون بعد حضوره أولى أو كما إذا بسط ثوبا فى مكان من المشهد تحتاج الزوار إليه للدعاء أو الزياره أو الصلاه و غاب زمانا طويلا و عطل المكان و الزوار و أشباه ذلك و الأحوط له عدم فعل ذلك و لغيره رعايه حقه فى المده المذكوره فى الخبر مهما أمكن و لو كان رحله فى مكان لا يحتاج إليه المصلون و الزوار فالأحوط بل الأظهر عدم جواز التعرض له مطلقا إلا مع اليأس عن عوده لعدم جواز التصرف فى ملك الغير بغير إذنه من غير ضروره.

**[ترجمه]اکثر اصحاب ذکر کرده اند که هرکس زودتر از دیگری به مکانی در مسجد یا مشهد - مزار - برود تا وقتی در آن مکان است، نسبت به دیگران در استفاده از آن مکان اولویت دارد، و اگر آن مکان را ترک کرد هرچند برای کاری مانند تجدید وضو یا ازاله نجاست باشد دیگر حقّ اولویت او باطل است حتی اگر قصد بازگشت به آنجا را داشته باشد، مگر اینکه بار سفر یا چیزی از وسایلش حتی یک تسبیح یا شال کمر یا کفشش آنجا باشد. مرحوم شهید این صورت را به داشتنِ قصد بازگشت مقیّد کرده است، پس اگر شخص مکان را بدون قصد بازگشت ترک کرد حقّش ساقط است حتی اگر بار و وسایلش آنجا باشد. مرحوم شهید ثانی بقاء حق را در این صورت محتمل دانسته است، به دلیل اطلاق نص و فتوی، آنگاه بر تقدیر اینکه بگوییم حقّش باطل است در جواز کنار زدن وسایل او تردید نموده است، و به فرض اینکه کنار زدن وسایلش جایز باشد در اینکه موجب ضمان می شود یا نه نیز تردید نموده، آنگاه می گوید:

و بر این تقدیر که به خاطر باقی ماندنِ خود شخص یا وسایلش حقّ او باقی باشد، چنانچه کسی مزاحم وی شد تردید و شبهه ای در گناهکار بودن او نیست. و اینکه آیا شخص مزاحم اولویّت حق پیدا می کند یا نه؟ احتمال اولویّت دارد، زیرا حقّ اوّلی پس از جدا شدن از مکان ساقط گردیده؛ و احتمال عدم اولویّت نیز می رود، چون کارش مَنهی بوده و در نتیجه حقّی بر او مترتّب نمی شود. صحّت یا عدم صحّت نماز دومی نیز بستگی به نتیجه همین حکم دارد.

شهید در ذکری برای بقای حقّ شخص در صورت بقای وسایل او شرط کرده که نبودنِ او طولانی نشود. و در تذکره بقای حق را در صورت جدا شدن از مکان به خاطر عذری مانند پاسخ دادن به کسی که صدایش می کند، تجدید وضو یا قضای حاجت، قریب دانسته است، حتی اگر وسایلش آنجا نباشد. گفته اند: اگر دو نفر با هم به مکانی رسیدند و امکان قرارگرفتن هر دوی آنها نبود بینشان قرعه حکم می کند، و بعضی علما در این مسئله توقّف کرده و نظری نداده اند.

شهید ثانی گفته است: در همه این احکام بین کسی که همیشه از یک جای معیّن استفاده می کند و به آنجا عادت دارد و دیگران، تفاوتی نیست، حتی اگر عادت او برای درس یا امامت جماعت باشد، و تفاوتی هم ندارد که جدا شدن از مکان در حال نماز باشد یا نباشد، به دلیل عموم. در الدروس قریب دانسته که در صورت مفارقت مکان در وسط نماز به خاطر اضطرار حقّ اولویت باقی باشد، مگر اینکه مکان دیگری که مساوی یا بهتر از مکان اول باشد پیدا کند؛ و برای این حکم این گونه استدلال کرده است که یک نماز بوده پس نباید مانع تمام کردنِ نمازش شد.

اینها گفته های اصحاب بود، امّا ظاهر از روایت - چنانچه واو را حمل بر معنای اصلی خودش (یعنی عطف) کنیم - اولویّت

مطلق در یـک روز و یک شب است، و اگر واو را بر معنای «أو» (یا) حمل کردیم - که همین هم شایع است - چنانچه در روز بوده، بقیه روز هم حق اولویت دارد و اگر در شب بوده حق اولویّت تـا آخر شب بـاقی است. مؤیّـد این نظر اخیر روایت کلینی از طلحه بن زیـد - . الکـافی ۲ : ۶۶۲ - از امـام صـادق علیه السـلام است که روایت کرد: امیر مؤمنان علیه السـلام فرمود: بازار مسـلمانان مثل مسجد آنهاست، پس کسی که زودتر در مکانی قرار گرفت تا شب نسبت به آن مکان حقّ اولویت دارد. بعضی از اصـحاب ما از پیامبر صـلی الله علیه و آله روایت کرده انـد که فرمود: هر گاه یکی از شـما در مسـجد از جای خود برخاست، حقّ اولویت اسـتفاده از آن مکـان تـا شب برای او بـاقی می مانـد. و بنـا بر قول اول، می توان بـا حمـل روایت امـام صادق علیه السـلام بر صورتی که در آن مسـجد رسم بوده وسایل را کلّ یک شبانه روز باقی می گذاشته اند و بدون این کار، نیاز شخص برطرف نمی شـده، و حمل دیگر روایات بر غیر این صورت، می توانیم بین مضامین آنها جمع نماییم. شایـد حمل آن بر معنای «أو» اظهر باشد.

و بنا بر هر کـدام از این دو وجه، در آن روایات تقییـدی به گذاشـتن وسایل وجود نـداشت. بله، از کلام سؤال کننده در روایت اوّل، قصد بازگشتن فهمیده می شود، و اولویّت حقّی که در جواب آمده نیز اشاره به نیّت بازگشت دارد، زیرا در صورت عدم این اولولیت دیگر نزاعی نیست. محقّق در صورت برخاسـتن از مکـان به خاطر ضـرورتی ماننـد تجدیـد وضو یا ازاله نجاست یا ضرورتی مانند تخلّی، به طور قطع و یقین معتقد به عدم بطلان حقّ اوست،

حتی اگر وسـایلش را نگذاشـته باشـد. که نظری قوی است. و اشـکال در بعضـی صورتهای آن به نظر می رسـد، مثل وقتی که وسایل شـخص یا مکانِ وی در وسط صف جماعت باشـد که اگر کسـی جای او نایسـتد بین صـفوف فاصـله می افتـد که خود مورد نهی است، به خصوص وقتی می داننـد که تـا پایان نماز به جای خود باز نخواهـد گشت، پس در این صورت جوازِ کنار زدن وسایل او و نمازخواندن در آن مکان بعید نیست، امّا پس از اینکه شخص اوّل بازگشت، اولویتش باقی است. یا مثلاً وقتی که پـارچه ای را در مکـانی از حرم و زیارتگـاه پهن کرده که زائران برای دعـا، زیـارت یا نماز به آن احتیاج دارنـد، و صاحب پارچه مـدتی طولانی نیامـده، و مکان و زائران را معطّل ساخته است. و امثال آن. احوط برای آن شـخص این است که این کار را نکنـد، و برای دیگران احوط این است که حق او را در مدت مذکور در روایت تا آنجا که امکان دارد، رعایت کنند. و اگر وسایل او در جایی بود که نمازگزاران و زائران به آن نیاز ندارنـد احوط بلکه اظهر عدم جواز تعرّض به وسایل او به طور مطلق است، مگر اینکه از بازگشتنش ناامید شوند، زیرا تصرّف در ملک دیگران بدون اذن آنها و در غیر ضرورت جایز نیست.

**[ترجمه]

«۹»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ السِّنْدِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْبَخْتَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمَسَاکِینَ کَانُوا یَبِیتُونَ فِی الْمَسْجِدِ عَلَی عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱).

وَ مِنْهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ النَّوْمِ فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ قَالَ لَا بَأْسَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ النَّوْمِ فِی مَسْجِدِ الرَّسُولِ صلی الله علیه و آله قَالَ لَا یَصْلُحُ (۳).

وَ مِنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّیَالِسِیِّ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ عَبْدِ الْخَالِقِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ النَّوْمِ فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَقَالَ هَلْ بُدٌّ لِلنَّاسِ مِنْ أَنْ یَنَامُوا فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ لَا بَأْسَ بِهِ قُلْتُ الرِّیحُ تَخْرُجُ مِنَ الْإِنْسَانِ قَالَ لَا بَأْسَ (۴).

توفیق اعلم أن أکثر الأصحاب قطعوا بکراهه النوم فی المسجد مطلقا و استدلوا بما رواه الشَّیْخُ عَنْ أَبِی أُسَامَهَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ

ص: ۳۵۷

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۶۹ ط حجر ص ۹۱ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۲۰ ط حجر ص ۱۶۲ ط نجف.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۰ ط حجر ص ۱۶۲ ط نجف.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۷۹ ط نجف ص ۶۰ ط حجر.

لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ وَ أَنْتُمْ سُكارى (۱) قَالَ سُكْرُ النَّوْمِ.

بناء على أن المراد بالصلاه مواضعها و قد مر بعض القول فيه (۲).

و ذهب المحققون من المتأخرين إلى قصر الكراهه على النوم فى المسجد الحرام و مسجد النبى صلى الله عليه و آله لما رواه

الشَّيْخُ فِي الْحَسَنِ عَنْ زُرَارَهَ(۳)

قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام مَا تَقُولُ فِي النَّوْمِ فِي الْمَسَاجِدِ فَقَالَ لَا بَأْسَ إِلَّا فِي الْمَسْجِدَيْنِ- مَسْجِدِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ قَالَ وَ كَانَ يَأْخُذُ بِيَدِي فِي بَعْضِ اللَّيَالِي فَيَتَنَحَّى نَاحِيَةً ثُمَّ يَجْلِسُ فَيَتَحَدَّثُ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَرُبَّمَا نَامَ فَقُلْتُ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّمَا يُكْرَهُ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَمَّا الَّذِي فِي هَذَا الْمَوْضِعِ فَلَيْسَ بِهِ بَأْسٌ.

فالخبر الأول يمكن حمله على الضروره لأن المساكين مضطرون إلى ذلك أو كان ذلك قبل بناء الصفه و حمله على غير مسجده صلى الله عليه و آله بعيد و الثانى يمكن حمله على زوائد المسجد الحرام أو يقال النوم فى مسجد الرسول صلى الله عليه و آله أشد كراهه منه لأن فيه سوء أدب بالنسبه إلى ضريحه المقدس أيضا و الخبر الأخير حمله على الزوائد أظهر و يمكن حمله على الضروره أيضا و أما خروج الريح فالعامه يكرهون ذلك لما رووا أنه تتأذى به الملائكه و الخبر يدل على عدم الكراهه.

**[ترجمه]قرب الاسناد: ابوالبختری از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام روایت کرد که فرمود: در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله افراد مسکین شب را در مسجد می گذراندند. -. قرب الاسناد : ۶۹ چاپ سنگی، ۹۱ چاپ نجف -

قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد: از ایشان درباره خوابیدن در مسجد الحرام سؤال کردم، فرمود: اشکال ندارد. -. همان : ۱۲۰ چاپ سنگی، ۱۶۲ چاپ نجف -

و از ایشان درباره خوابیدن در مسجد النبی صلی الله علیه و آله سؤال کردم، فرمود: شایسته نیست. -. همان -

قرب الاسناد: اسماعیل بن عبدالخالق گفت: از امام صادق علیه السلام درباره خوابیدن در مسجدالحرام سؤال کردم، فرمود: آیا مردم چاره ای جز خوابیدن در مسجدالحرام دارند؟ اشکال ندارد! گفتم: از انسان باد خارج می شود! فرمود: اشکال ندارد. -. همان : ۷۹ چاپ نجف، ۶۰ چاپ سنگی -

جمع‌بندی:

بدان که اکثر اصحاب با قطع و یقین خوابیدن در مسجد را به طور مطلق مکروه دانسته و به روایت شیخ از ابواُسامه استدلال کرده اند که گفت:

به امام صادق علیه السلام گفتم: خداوند عزّوجل می فرماید: «لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ وَ أَنْتُمْ سُكارى»، فرمود: مقصود از آن، مستیِ

خواب است. بنا بر اینکه مقصود از «صلاه» مکانهای نماز باشد، که مقداری در مورد آن بحث شد. - . ر.ك: ۸۱ : ۳۳ و ۱۳۱ -

محقّقان متأخّر معتقدند که حکم کراهت، فقط برای خواب در مسجد الحرام و مسجد النبی صلی الله علیه و آله است، به دلیل روایت شیخ با سندِ «حَسَن» از زراره - . التهذیب ۱ : ۳۲۷ -

که گفت: به امام باقر علیه السلام گفتم: نظر شما در مورد خوابیدن در مساجد چیست؟ فرمود: اشکال ندارد، مگر در دو مسجد: مسجد النبی صلی الله علیه و آله و مسجد الحرام. گوید: و ایشان در بعضی شبها دست مرا می گرفت و به گوشه ای می رفت، آنگاه در مسجدالحرام می نشست و گفتگو می کرد. پس گاهی پیش می آمد که می خوابید. با ایشان در این مورد صحبت کردم، فرمود: خوابیدن در آن محدوده از مسجد کراهت دارد که در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، امّا قسمتهایی که در این مکان است اشکالی ندارد.

روایت اول را می توان بر ضرورت حمل کرد، زیرا افراد مسکین مجبور به این کار بودند، و یا اینکه پیش از ساختنِ محلّ صُفّه بوده است. امّا حمل آن بر غیر مسجد النبی صلی الله علیه و آله بعید است. روایت دوم را می توان بر مکانهای اضافه شده به مسجدالحرام حمل کرد، یا اینکه گفته شود: کراهتِ خواب در مسجد النبی صلی الله علیه و آله بیشتر از مسجدالحرام است، زیرا موجب بی ادبی نسبت به ضریح مقدّس پیامبر نیز می شود. حملِ روایت آخر نیز بر مکانهای اضافه شده اظهر است، و می توان آن را بر ضرورت هم حمل کرد. امّا در مورد خروج باد، اهل سنّت قائل به کراهت هستند، چون روایتی دارند که ملائکه از آن اذیت می شوند، و این روایت بر عدم کراهت دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۱۰»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِالْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ بَيْتٍ كَانَ حَشّاً زَمَاناً هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يُجْعَلَ مَسْجِداً قَالَ إِذَا نُظِّفَ وَ أُصْلِحَ فَلَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد: از ایشان درباره اتاقی سؤال کردم که مدّت‌ها توالت بوده است، آیا شایسته است آنجا مسجد شود؟ فرمود: اگر تنظیف و اِصلاح شود اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۲۰ چاپ سنگی، ۱۶۲ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بالتنظيف و الإصلاح إخراج النجاسات و التراب النجس و حك الجدار إذا كان نجسا بحيث لا يبقى فيه نجاسه أصلا

أو بإلقاء التراب عليه

ص: ٣٥٨

١- ١. النساء: ۴٣.

٢- ٢. راجع ج ٨١ ص ٣٣ و ١٣١.

٣- ٣. التهذيب ج ١ ص ٣٢٧.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ١٢٠ ط حجر ص ١۶٢ ط نجف.

أيضا و يحتمل الاكتفاء بإلقاء التراب كما سيأتي و هو الظاهر من كلام المنتهى حيث قال لا بأس بوضع المسجد على بئر غائط أو بالوعه إذا طم و انقطعت رائحته لأن الموذى يزول فتزول الكراهيه ثم ذكر مثل هذه الروايه بأسانيد ثم قال لا يقال قَدْ رَوَى الشَّيْخُ (۱)

عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْأَرْضُ کُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا بِئْرَ غَائِطٍ أَوْ مَقْبَرَةً.

لأنا نقول بموجبه إذ بئر الغائط إنما يتخذ مسجدا مع الطم و انقطاع الرائحه.

**[ترجمه]شاید مقصود از تنظیف و اصلاح، بیرون بردن نجاسات و خاک نجس و سابیدنِ دیوارها - در صورت نجس بودن - باشد، به طوری که هیچ نجاستی در آن باقی نماند. و یا این کار با ریختنِ خاک بر آن صورت گیرد.

و احتمال می رود که ریختن خاک کافی باشد، چنانچه خواهد آمد. از کلام علامه در المنتهی نیز همین ظاهر می شود؛ ایشان می فرماید: اگر چاه توالت یا فاضلاب را پُر کنند و بوی آن قطع شود، قراردادن مسجد روی آن اشکال ندارد، زیرا سببِ اذیت از بین می رود و در نتیجه کراهت هم زایل می گردد. آنگاه مثل همین روایت را با ذکر سند آورده، می گوید: نباید گفته شود که شیخ - . التهذیب ۱ : ۳۲۷ -

از عُبید بن زراره از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: «همه جای زمین به جز چاه مدفوع و گورستان، مسجد است»، زیرا ما به موجب آن می گوییم زیرا چاه مدفوع پس از پُر شدن و قطع بو، مسجد قرار داده می شود.

**[ترجمه]

«۱۱»

کِتَابُ الْغَارَاتِ، لِإِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَةَ قَالَ: قَالَ لِی جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام کَمْ بَیْنَ مَنْزِلِکَ وَ مَسْجِدِ الْکُوفَهِ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ مَا بَقِیَ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَ لَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ وَ لَا عَبْدٌ صَالِحٌ إِلَّا وَ قَدْ صَلَّی فِیهِ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَرَّ بِهِ لَیْلَهَ أُسْرِیَ بِهِ فَاسْتَأْذَنَ رَبَّهُ فَصَلَّی فِیهِ رَکْعَتَیْنِ وَ الصَّلَاهُ الْفَرِیضَهُ فِیهِ أَلْفُ صَلَاهٍ وَ النَّافِلَهُ خَمْسُمِائَهِ صَلَاهٍ وَ الْجُلُوسُ فِیهِ مِنْ غَیْرِ تِلَاوَهِ الْقُرْآنِ عِبَادَهٌ فَأْتِهِ وَ لَوْ زَحْفاً(۲).

**[ترجمه]کتاب الغارات: هارون بن خارجه گفت: امام صادق علیه السلام به من گفت: فاصله خانه تو و مسجد کوفه چقدر است؟ من فاصله را به ایشان گفتم. فرمود: هیچ فرشته مقرب و هیچ نبیّ مُرسل و هیچ بنده صالحی نبوده و نیست مگر اینکه در این مسجد نماز خوانده است، و رسول خدا صلی الله علیه و آله در شب معراج از آنجا عبور کرد، پس از پروردگارش اذن گرفت و دو رکعت در آن بجا آورد، نماز واجب در این مسجد برابر با هزار نماز، و نافله برابر با پانصد نماز است، و نشستن در آن بدون تلاوت قرآن [هم] عبادت است، پس به آنجا برو حتی اگر راه رفتنت به صورت «زَحف» باشد. - . نسخه خطی، و شیخ در التهذیب ۲ : ۱۱ و ۱ : ۳۲۴ و در أمالی ۲ : ۴۳ و برقی در المحاسن : ۵۶ و کلینی در الکافی ۳ : ۴۹۰ و صدوق در أمالی : ۲۳۲ آن را روایت کرده‌اند. -

**[ترجمه]

بیان

الزحف مشی الصبی باسته و فی التهذیب فی روایه أخری و إن الجلوس فیه بغیر تلاوه و لا ذکر لعباده و لو علم الناس ما فیه لأتوه و لو حبوا.

**[ترجمه]زحف یعنی راه رفتن کودک با نشیمن گاه. و در تهذیب در روایت دیگری آمده است: و نشستن در آن بدون تلاوت و ذکر، عبادت است، و اگر مردم می دانستند چه چیزی در آن است به آنجا می رفتند حتی اگر چهار دست و پا روند.

**[ترجمه]

«۱۲»

کِتَابُ الْغَارَاتِ، عَنْ حَبَّهَ الْعُرَنِیِّ وَ مِیثَمٍ التَّمَّارِ قَالا: جَاءَ رَجُلٌ إِلَی عَلِیٍّ علیه السلام فَقَالَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ إِنِّی قَدْ تَزَوَّدْتُ زَاداً وَ ابْتَعْتُ رَاحِلَهً وَ قَضَیْتُ شَأْنِی یَعْنِی حَوَائِجِی فَأَرْتَحِلُ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ فَقَالَ لَهُ کُلْ زَادَکَ وَ بِعْ رَاحِلَتَکَ وَ عَلَیْکَ بِهَذَا الْمَسْجِدِ یَعْنِی

مَسْجِدَ الْکُوفَهِ فَإِنَّهُ أَحَدُ الْمَسَاجِدِ الْأَرْبَعَهِ رَکْعَتَانِ فِیهِ تَعْدِلُ عَشْراً فِیمَا سِوَاهُ مِنَ الْمَسَاجِدِ الْبَرَکَهُ مِنْهُ عَلَی اثْنَیْ عَشَرَ مِیلًا مِنْ حَیْثُ مَا أَتَیْتَهُ وَ قَدْ تُرِکَ مِنْ أُسِّهِ أَلْفُ ذِرَاعٍ وَ فِی زَاوِیَتِهِ فَارَ التَّنُّورُ وَ عِنْدَ الْأُسْطُوَانَهِ الْخَامِسَهِ صَلَّی

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۷.

۲- ۲. مخطوط، و رواه الشیخ فی التهذیب ج ۲ ص ۱۱ و ج ۱ ص ۳۲۴، و رواه فی الأمالی ج ۲ ص ۴۳، و رواه البرقی فی المحاسن ص ۵۶، و رواه الکلینی فی الکافی ج ۳ ص ۴۹۰ و رواه الصدوق فی الأمالی ص ۲۳۲.

إِبْرَاهِيمُ الْخَلِيلُ عليه السلام وَ قَدْ صَلَّى فِيهِ أَلْفُ نَبِيٍّ وَ أَلْفُ وَصِيٍّ وَ فِيهِ عَصَا مُوسَى وَ شَجَرَهُ يَقْطِينٍ وَ فِيهِ هَلَكَ يَغُوثُ وَ يَعُوقُ وَ هُوَ الْفَارُوقُ وَ مِنْهُ يَسِيرُ جَبَلُ الْأَهْوَازِ وَ فِيهِ مُصَلَّى نُوحٍ عليه السلام وَ يُحْشَرُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ سَبْعُونَ أَلْفاً- لَا عَلَيْهِمْ حِسَابٌ وَ لَا عَذَابٌ وَ وَسَطُهُ عَلَى رَوْضَهٍ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّهِ وَ فِيهِ ثَلَاثُ أَعْيُنٍ يَزْهَرْنَ تُذْهِبُ الرِّجْسَ وَ تُطَهِّرُ الْمُؤْمِنِينَ عَيْنٌ مِنْ لَبَنٍ وَ عَيْنٌ مِنْ دُهْنٍ وَ عَيْنٌ مِنْ مَاءٍ جَانِبُهُ الْأَيْمَنُ ذِكْرٌ وَ جَانِبُهُ الْأَيْسَرُ مَكْرٌ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِيهِ لَأَتَوْهُ وَ لَوْ حَبْواً(۱).

**[ترجمه]کتاب الغارات: حَبّه عُرَنی و میثم تمّار گفتند: مردی نزد علی علیه السلام آمد و گفت: ای امیرمؤمنان، من توشه ای فراهم آورده، مرکبی خریده ام و نیازهایم را برطرف کرده ام، پس به بیت المقدس کوچ کنم؟ امام به او فرمود: توشه ات را مصرف کن و بخور، مرکبت را نیز بفروش و این مسجد، یعنی مسجد کوفه را رها نکن، زیرا یکی از مساجد چهارگانه است که دو رکعت نماز در آن برابر با ده رکعت در مساجد دیگر است، و از هر طرف به سوی آن بیایی، برکت از آن تا دوازده میل می رسد، در شالوده آن هزار ذراع رها شده {از پی بنای آن هزار ذراع وا نهاده شده است} و در گوشه آن بود که تنور شعله کشید و کنار ستون پنجم آن بود که ابراهیم خلیل علیه السلام نماز خواند؛ در این مسجد هزار پیامبر و هزار وصی پیامبر نماز خوانده اند، عصای موسی در آن است، بوته کدو در آن است [اشاره به آیه ۱۴۶ سوره صافات]، در این مسجد بود که «یَغُوث و یَعُوق» به هلاکت رسیدند، «فاروق» این مسجد است، از این مسجد است که کوه اهواز حرکت می کند، مصلّای نوح علیه السلام در آن بود، و روز قیامت هفتاد هزار نفر از خاک آن محشور می شوند که نه حسابی دارند و نه عذابی! و وسط آن باغی از باغ‌های بهشت است، و در آن سه چشمه درخشان است که پلیدی را از بین می برد و مؤمنان را پاک می سازد، چشمه ای از شیر، چشمه ای از روغن و چشمه ای از آب. جانب راست آن ذکر است، جانب چپ آن مَکر، و اگر مردم می دانستند چه چیزی در این مسجد است به اینجا می آمدند حتی اگر چهار دست و پا راه روند. - . التهذیب ۱ : ۳۲۵، الکافی ۳ : ۴۹۱، کامل الزیارات : ۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

فیما سواه أی من المساجد المبارکه کمسجد الأقصی و مسجد السهله فلا ینافی الألف أو الاختلاف باعتبار اختلاف الصلوات و المصلین و لعل التخصیص بالألف لکونهم من أعاظم الأنبیاء و الأوصیاء أو هم الذین صلوا فیه ظاهرا بحیث اطلع علیه الناس و شاهدوهم و أما سائرهم علیهم السلام فصلی فیه کما صلی فیه نبینا صلی الله علیه و آله و لعل المراد بکون عصا موسی علیه السلام فیه کونها مدفونه فیه فی الأزمان السالفه حتی وصل إلی أئمتنا علیهم السلام لئلا ینافی الأخبار التی مضت فی کتاب الإمامه أنها عندهم علیهم السلام مع سائر آثار الأنبیاء و یحتمل أن تکون مودعه هناک و هی تحت أیدیهم کلما أرادوا أخذوها و أما شجره یقطین فیمکن أن یکون هناک منبتها إذ یظهر من بعض الأخبار أنه خرج من الفرات و یسیر جبل أهواز لم أره فی غیر هذا الخبر.

قوله و یحشر منه أی من جنبه یعنی الغری کما صرح به فی غیره و الظاهر أن الأعین یظهرن فی زمن القائم علیه السلام و کون جانبه الأیسر مکرا لأن فیه کانت منازل الخلفاء و الظلمه کما قال الصدوق ره فی الفقیه (۲)

یعنی منازل الشیاطین و قال فی النهایه الحبو أن یمشی علی یدیه و رکبتیه أو استه.

**[ترجمه]«در مساجد دیگر» یعنی دیگر مساجد مبارک، مانند مسجد الاقصی و مسجد سهله، پس منافاتی با عدد هزار ندارد، یا اینکه اختلاف به حساب اختلاف نمازها و نمازگزاران است، و شاید تخصیص به عدد هزار از این رو باشد که آنها از پیامبران و اوصیای بزرگ بوده اند، و یا اینکه آنان کسانی بوده اند که در آن مسجد، علناً نماز خوانده اند به طوری که مردم از آن اطلاع یافته و ایشان را در حال نماز مشاهده کرده اند. امّا دیگر پیامبران و اوصیا علیهم السلام نیز مانند پیامبر ما صلی الله علیه و آله در آنجا نماز خوانده اند. و چه بسا مقصود از قرار داشتن عصای موسی علیه السلام در آن، این باشد که در زمان... های گذشته عصا در آنجا مدفون شده تا اینکه به ائمه ما علیهم السلام رسیده است؛ به این صورت منافاتی با روایات ذکر شده در کتاب امامت نخواهد داشت، چون در آن روایات آمده بود که عصا و دیگر آثار پیامبران نزد ائمه اطهار علیهم السلام است، و احتمال می رود که آن عصا در آنجا به ودیعه گذاشته شده امّا اختیارش در دست آن حضرات است که هرگاه اراده کنند آن را برمی دارند. و امّا بوته کدو، امکان دارد که محلّ روییدنش آنجا بوده، زیرا از بعضی روایات چنین برمی آید که از فرات بیرون آمده بود. و حرکتِ کوه اهواز را در هیچ جا غیر از این روایت ندیدم.

عبارت «و روز قیامت هفتاد هزار نفر از خاک آن محشور می شوند...» یعنی از کنار آن که همان «غَری» می باشد و در روایات دیگر هم تصریح به آن شده است. و ظاهراً چشمه های مذکور در زمان قائم علیه السلام پدیدار می شوند، و اینکه سمت چپ مسجد «مَکر» است، به جهت قرارداشتن خانه های خلفا و ظالمان در آنجا می باشد، همان طور که مرحوم صدوق در الفقیه - . الفقیه ۱ : ۱۵۰ چاپ نجف -

می گوید: یعنی منازل شیاطین آنجاست. و در النهایه آمده است: «حَبو» یعنی اینکه شخص روی دست و زانو و یا باسن راه برود.

**[ترجمه]

«۱۳»

كِتَابُ الْغَارَاتِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ ابْنِ عَطِيَّةَ قَالَ: قَالَ لَهُمْ عَلِيٌّ علیه السلام إِنَّ بِالْكُوفَةِ مَسَاجِدَ مُبَارَكَةً وَ مَسَاجِدَ مَلْعُونَةً فَأَمَّا الْمُبَارَكَةُ فَإِنَّ مِنْهَا

ص: ۳۶۰

۱- ۱. تری مثله فی التهذیب ج ۱ ص ۳۲۵، الکافی ج ۳ ص ۴۹۱. کامل الزیارات ص ۳۲.

۲- ۲. الفقیه ج ۱ ص ۱۵۰ ط نجف.

مَسْجِدَ غَنِيٍّ وَ هُوَ مَسْجِدٌ مُبَارَكٌ وَ اللَّهِ إِنَّ قِبْلَتَهُ لَقَاسِطَةٌ وَ لَقَدْ أَسَّسَهُ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ وَ إِنَّهُ لَفِي صُرَّةِ الْأَرْضِ وَ إِنَّ بُقْعَتَهُ لَطَيِّبَةٌ وَ لَا تَذْهَبُ اللَّيَالِي وَ الْأَيَّامُ حَتَّى تَنْفَجِرَ فِيهِ عَيْنٌ وَ حَتَّى يَكُونَ عَلَى جَنْبَيْهِ جَنَّتَانِ وَ أَهْلُهُ مَلْعُونُونَ وَ هُوَ مَسْلُوبٌ عَنْهُمْ وَ مَسْجِدُ جُعْفِيٍّ

مَسْجِدٌ مُبَارَكٌ وَ رُبَّمَا اجْتَمَعَ فِيهِ أُنَاسٌ مِنَ الْغَيْبِ يُصَلُّونَ فِيهِ وَ مَسْجِدُ ابْنِ ظَفَرٍ مُبَارَكٌ وَ اللَّهِ إِنَّ طِبَاقَهُ لَصَخْرَةٌ خَضْرَاءُ مَا بَعَثَ اللَّهُ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا فِيهَا تِمْثَالُ وَجْهِهِ وَ هُوَ مَسْجِدُ سَهْلَةَ وَ مَسْجِدُ الْحَمْرَاءِ وَ هُوَ مَسْجِدُ يُونُسَ بْنِ مَتَّى عليهما السلام وَ لَتَنْفَجِرَنَّ فِيهِ عَيْنٌ تُطَهِّرُ السَّبَخَةَ وَ مَا حَوْلَهُ وَ أَمَّا الْمَسَاجِدُ الْمَلْعُونَةُ فَمَسْجِدُ الْأَشْعَثِ وَ مَسْجِدُ جَرِيرٍ وَ مَسْجِدُ ثَقِيفٍ وَ مَسْجِدُ سِمَاكٍ بُنِيَ عَلَى قَبْرِ فِرْعَوْنٍ مِنَ الْفَرَاعِنَةِ(۱).

**[ترجمه]کتاب الغارات: ابن عطيه گفت: على عليه السلام به آنها فرمود: در كوفه مسجدهايى پربركت و مسجدهايى لعنت شده است؛ از جمله مساجد پربركت مسجد غَنى است كه مسجد مباركى است و به خدا قسم قبله اش درست، و مردى با ايمان آن را ساخته است، و در ناف زمين است، زمين آن پاك است و شب‌ها و روزها نرود مگر اينكه چشمه اى در آن مسجد بجوشد، و نيز در دو طرف مسجد دو باغ باشد، و اهل مسجد مورد لعن واقع شده و مسجد از آنها گرفته شود. ديگر، مسجد جُعفى است كه بركت دارد و گاهى مردمانى از غيب جماعت تشكيل مى دهند و در آن نماز مى خوانند. مسجد ابن ظَفَر نيز مبارك است، و به خدا قسم روى آن صخره اى سبز است كه هر پيامبرى را خداوند مبعوث مى كند، تصوير چهره اش در آن نقش مى بندد، و اين همان مسجد سهله است. ديگرى مسجد «حمراء» است كه مسجد يونس بن متّى عليه السلام بود، و در آن چشمه اى مى جوشد كه زمين شوره زار و اطراف آن را پاك مى كند. امّا مساجد ملعون از اين قرارند: مسجد اشعث، مسجد جَرير، مسجد ثَقيف و مسجد سِماك كه روى قبر يكى از فرعون‌ها بنا شده است. - . نسخه خطى، مثل آن در الخصال ۱ : ۱۴۴، و أمالى طوسى ۱ : ۱۷۱ هم آمده است. -

**[ترجمه]

بيان

روى مثله فى التهذيب (۲)

عن محمد بن مسلم عن أبى جعفر عليه السلام و فيه حتى تنفجر فيه عينان و تكون عليه جنتان و هو أظهر و لعله إشاره إلى ما فى سوره الرحمن و الظاهر أنه المسجد الكبير المعروف الآن بمسجد الكوفه لاشتراك أكثر الفضائل كما سيأتى و يحتمل أن يكون غيره كما يظهر من بعض الأخبار و مسجد الحمراء لعله الموضع المعروف الآن بقبر يونس عليه السلام.

**[ترجمه]مثل اين روايت در التهذيب - . التهذيب ۱ : ۳۲۴ -

از محمد بن مسلم از امام باقر عليه السلام ذكر شده و در آن آمده است: تا اينكه دو چشمه در آن مى جوشد و روى آن دو باغ است. اين ظاهرتر است. و شايد به آنچه در سوره الرحمن آمده است اشاره دارد. و اين گونه كه پيداست آن همان مسجد بزرگى است كه امروزه به مسجد كوفه شهرت دارد، زيرا بيشتر فضايل مذكور با آن هماهنگ است، چنانچه خواهد آمد. و احتمال مى رود كه مسجد ديگرى باشد، چنانچه از بعضى روايات هم پيداست. مسجد الحمراء احتمالاً همان موضعى است كه

اکنون به قبر یونس علیه السلام معروف است .

**[ترجمه]

«۱۴»

كَنْزُ الْكَرَاجُكِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ شَاذَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ لَمْ يُوَقِّرِ الْمَسْجِدَ تَدْرِي يَا يُونُسُ لِمَ عَظَّمَ اللَّهُ حَقَّ الْمَسَاجِدِ وَ أَنْزَلَ هَذِهِ الْآيَةَ وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً كَانَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى إِذَا دَخَلُوا كَنَائِسَهُمْ أَشْرَكُوا بِاللَّهِ تَعَالَى فَأَمَرَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ نَبِيَّهُ أَنْ يُوَحِّدَ اللَّهَ فِيهَا وَ يَعْبُدَهُ.

**[ترجمه]کنز الفواید: یونس بن یعقوب گفت: امام صادق علیه السلام فرمود: ملعونست ملعون کسی که حرمت مسجد را نگاه ندارد، ای یونس میدانی چرا خداوند حق مساجد را بزرگ شمرده و این آیه یعنی «وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً» {و مساجد ویژه خداست پس هیچ کس را با خدا مخوانید} را نازل کرد؟ زیرا یهودیان و نصرانیان چون به عبادتگاه خود وارد می شدند برای خدا شریک می آوردند، پس خدای سبحان به پیامبرش فرمود که در مسجد خداوند را یکتا بداند و تنها او را بپرستد.

**[ترجمه]

«۱۵»

عُدَّةُ الدَّاعِي، رَوَى سَعْدَانُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ إِذَا طَلَبَ الْحَاجَةَ طَلَبَهَا عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَإِذَا أَرَادَ ذَلِكَ قَدَّمَ

ص: ۳۶۱

۱- ۱. مخطوط، و تری مثله فی الخصال ج ۱ ص ۱۴۴، أمالی الطوسیّ ج ۱ ص ۱۷۱.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۴.

شَيْئاً فَتَصَدَّقَ بِهِ وَ شَمَّ شَيْئاً مِنْ طِيبٍ وَ رَاحَ إِلَى الْمَسْجِدِ فَدَعَا فِي حَاجَتِهِ بِمَا شَاءَ.

**[ترجمه]عدّه الداعی: معاویه بن عمّار از امام صادق علیه السلام روایت کرد و گفت: آن حضرت هرگاه حاجتی داشت آن را هنگام زوال خورشید طلب می کرد، و پیش از دعا کردن چیزی صدقه می داد، مقداری عطر می بویید و به مسجد می رفت و برای هر حاجتی که داشت دعا می کرد.

**[ترجمه]

«۱۶»

العده، [عده الداعی] وَ أَعْلَامُ الدِّينِ، عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: الْجَلْسَةُ فِي الْجَامِعِ خَيْرٌ لِي مِنَ الْجَلْسَةِ فِي الْجَنَّةِ فَإِنَّ الْجَنَّةَ فِيهَا رِضَا نَفْسِي وَ الْجَامِعَ فِيهَا رِضَا رَبِّي.

**[ترجمه]عده الداعی، اعلام الدین: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: نشستن در مسجد جامع برای من از نشستن در باغ بهتر است، زیرا در باغ نفسم خشنود است و در مسجد جامع پروردگارم راضی است.

**[ترجمه]

«۱۷»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى الْخَشَّابِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: جَنِّبُوا مَسَاجِدَكُمُ الشِّرَاءَ وَ الْبَيْعَ وَ الْمَجَانِينَ وَ الصِّبْيَانَ وَ الضَّالَّةَ وَ الْأَحْكَامَ وَ الْحُدُودَ وَ رَفْعَ الصَّوْتِ (۱).

العلل، عن أبيه عن محمد بن يحيى العطار عن محمد بن أحمد بن يحيى عن الخشاب: مثله (۲)

**[ترجمه]الخصال: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: در مساجد از خرید و فروش، آوردن دیوانگان و کودکان، اشیاء گم شده، قضاوت، اجرای حدود و بالابردن صدا دوری کنید. -. الخصال ۲ : ۴۰ -

علل الشرائع: از محمد بن یحیی العطار از محمد بن احمد بن یحیی از خشّاب مثل آن را آورده است. -. علل الشرائع ۲ : ۹ -

**[ترجمه]

بيان

ذكر الأصحاب كراهه تعريف الضاله و طلبها في المسجد و هذه الروايه يحتملهما بل يشملهما

وَ رُوِیَ فِی الْفَقِیهِ (۳)

مُرْسَلًا: أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله سَمِعَ رَجُلًا یُنْشِدُ ضَالَّهً فِی الْمَسْجِدِ فَقَالَ قُولُوا لَا رَدَّ اللَّهُ عَلَیْکَ فَإِنَّهَا لِغَیْرِ هَذَا بُنِیَتْ.

و التجویز الوارد فی روایه علی بن جعفر الآتیه لا ینافی الکراهه و أما الأحکام فالمشهور فیها الکراهه و حکم الشیخ فی الخلاف و ابن إدریس بعدم الکراهه و استقربه العلامه فی المختلف محتجا بأن الحکم طاعه فجاز إیقاعها فی المساجد الموضوعه فی الطاعات و بأن أمیر المؤمنین علیه السلام حکم فی مسجد الکوفه و قضی فیه بین الناس و دکه القضاء معروفه فیه إلی یومنا هذا و أجاب عن الروایه بالطعن فی السند لاحتمال أن یکون متعلق النهی إنفاذ الأحکام کالحبس علی الحقوق و الملازمه فیها علیها و قال الراوندی الحکم المنهی عنه ما کان فیه جدل و خصومه و ربما قیل دوام الحکم فیها مکروه و أما إذا اتفق فی بعض الأحیان فلا یمکن تخصیص الکراهه بما یکون الجلوس لأجل ذلک بخلاف ما إذا کان الجلوس للعباده فاتفق صدور الدعوی و الوجهان الأخیران لا ینفعان

ص: ۳۶۲

۱- ۱. الخصال ج ۲ ص ۴۰.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۹.

۳- ۳. فقیه من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۱۵۴.

فی الجمع بین الأخبار إذ الظاهر من دکه القضاء و المشهور فی ذلک وقوع الحکم فیها غالبا بل لم یذکر موضع آخر لجلوسه علیه السلام للحکم فیه.

**[ترجمه]اصحاب شناساندن اشیاء گم شده و طلب‌کردن آن در مسجد را مکروه دانسته اند، این روایت هم احتمال آن دو را دارد و بلکه شامل آن نیز می شود.

در الفقیه - . الفقیه ۱ : ۱۵۴ -

به سند مُرسَل از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که ایشان شنید مردی در مسجد چیزی را که گم شده اعلام می کند، پس فرمود: بگویید: خدا آن چیز را به تو باز نگرداند! مسجد برای کارهای دیگری بنا شده است. جوازی که در روایت علی بن جعفر - که خواهد آمد - وارد شده منافاتی با کراهت ندارد. در مورد قضاوت نظر مشهور کراهت است، و شیخ در الخلاف و ابن ادریس فتوا به عدم کراهت داده اند. علامه در المختلف این نظر را قریب دانسته و استدلالش این است که قضاوت اطاعتِ امر خداست و وقوع آن در مساجد که برای اطاعت خدا قرار داده شده اند جایز است. دلیل دیگر ایشان این است که امیرمؤمنان علیه السلام در مسجد کوفه برای قضاوت می نشست، و در دکّه القضاء که تا امروز هم معروف است بین مردم قضاوت می کرد. علامه در جواب روایت، سند آن را تضعیف می کند، زیرا احتمال می رود که متعلَّق نهی، اجرای احکام است مانند حبس برای ادای حقوق و ملازمت در اجرای احکام. راوندی گوید: قضاوتی که مورد نهی واقع شده آن قضاوتی است که همراه با جدل و درگیری باشد. و ممکن است گفته شود: قضاوت مداوم در مسجد مکروه است، امّا اگر در بعضی اوقات به طور اتفاقی باشد چنین نیست. می توان کراهت را به نشستن در مسجد برای قضاوت تخصیص داد، بر خلاف صورتی که نشستن در مسجد برای عبادت باشد امّا به طور اتّفاقی انجام قضاوتی هم پیش بیاید. دو وجه اخیر برای جمع بین روایات فایده ای ندارد، زیرا ظاهر از دکه القضا و نظر مشهور در مورد آن، وقوع قضاوت به طور غالب در آن است، بلکه هیچ جای دیگری ذکر نشده که آن حضرت علیه السلام برای قضاوت کردن نشسته باشد.

**[ترجمه]

أقول

و یحتمل تخصیص المنع بأوقات الصلوات فإنها توجب شغل خواطر المصلین أو بغیر المعصوم فإنه یحتمل فیهم الخطأ و کذا المشهور فی إقامه الحدود الکراهه لاحتمال تلویث المسجد بخروج الحدث کما ذکر فی المنتهی و أیضا فیه شغل الخواطر و تفرق بال المصلین.

**[ترجمه]احتمال دارد که منع از قضاوت در مسجد مخصوص اوقات نماز باشد، زیرا حواس نمازگزاران را مشغول می کند، و یا اینکه مخصوص به قضاوت غیر معصوم است، زیرا احتمال خطا در غیر معصوم هست. همچنین، نظر مشهور در مورد اقامه حدود، کراهت است، به دلیل احتمال نجس شدن مسجد با خروج حدث، چنانچه در منتهی ذکر شده است، این کار نیز حواس‌ها را مشغول و افکار نمازگزاران را پراکنده می سازد .

**[ترجمه]

«۱۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِيهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ أَ يُنْشَدُ الشِّعْرُ فِی الْمَسْجِدِ قَالَ لَا بَأْسَ (۱) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الضَّالَّهِ يُنْشَدُ فِی الْمَسْجِدِ قَالَ لَا بَأْسَ (۲)

وَ سَأَلْتُهُ عَنِ السَّيْفِ هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يُعَلَّقَ فِی الْمَسْجِدِ قَالَ أَمَّا فِی الْقِبْلَهِ فَلَا وَ أَمَّا فِی جَانِبٍ فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد: از ایشان سؤال کردم: آیا شعر را در مسجد بخوانند؟ فرمود: اشکالی ندارد. - . قرب الاسناد : ۱۲۰ چاپ سنگی، ۱۶۲ چاپ نجف -

و از ایشان در مورد اعلام اشیاء گم شده در مسجد سؤال کردم، فرمود: اشکالی ندارد. - . همان -

و از ایشان سؤال کردم که آیا شایسته است شمشیر را در مسجد آویزان کنند؟ فرمود: در قبله نه، امّا در کنار و گوشه اشکال ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

بيان

قال الفيروزآبادی أنشد الضاله عرفها و استرشد عنها ضد و الشعر قرأه و تناشدوا أنشد بعضهم بعضا و النشده بالكسر الصوت و النشيد رفع الصوت و قال الجزری نشدت الضاله فأنا ناشد إذا طلبتها و أنشدتها فأنا منشد إذا عرفتها و منه الحديث قال لرجل ينشد ضاله فی المسجد أيها الناشد غيرك الواجد قال ذلك تأديبا له حيث طلب ضالته فی المسجد و هو من النشيد رفع الصوت انتهی.

و المشهور بين الأصحاب كراهه إنشاد الشعر فی المساجد لما رواه الشَّيْخُ فِی الصَّحِيحِ (۴)

عَلَی الظَّاهِرِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ سَمِعْتُمُوهُ يُنْشِدُ الشِّعْرَ فِی الْمَسَاجِدِ فَقُولُوا لَهُ فَضَّ اللَّهُ فَاكَ إِنَّمَا نُصِبَتِ الْمَسَاجِدُ لِلْقُرْآنِ. و حملوا هذه الروايه علی الجواز و هو لا ينافی الكراهه.

و قال فی الذكری بعد إيراد الروايه و ليس ببعيد حمل إباحه إنشاد الشعر علی ما يقل منه و تكثر منفعته كبيت حكمه أو شاهد علی لغه فی كتاب الله أو سنه نبيه صلی الله علیه و آله

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۲۰ ط حجر، ص ۱۶۲ ط نجف.

٢- ٢. قرب الإسناد ص ١٢٠ ط حجر، ص ١٦٢ ط نجف.

٣- ٣. قرب الإسناد ص ١٢٠ ط حجر، ص ١٦٢ ط نجف.

٤- ٤. التهذيب ج ٣ ص ٢٥٩ ط نجف.

و شبهه لأنه من المعلوم أن النبی کان ینشد بین یدیه البیت و الأبیات من الشعر فی المسجد و لم ینکر ذلک و ألحق به الشیخ علی ره مدح النبی صلی الله علیه و آله و مراثی الحسین علیه السلام.

**[ترجمه]فیروزآبادی گوید: «أنشد الضاله» یعنی گمشده را یافت و آن را جستجو کرد، یک کلمه است که دو معنای متضاد دارد، و «أنشد الشعر» یعنی شعر خواند، در استعمال گفته می شود: تناشدوا یعنی برای یکدیگر خواندند، «النِشده» صوت است، «النشید» یعنی بالا بردن صدا. جَزری گوید: «نشدت الضاله فأنا ناشد» یعنی گم شده را طلب کردم، و «أنشدتها فأنا منشد» یعنی آن را تعریف و اعلام کردم. و از همین ریشه در حدیث آمده است: به مردی که گم شده ای را در مسجد اعلام می کرد فرمود: «ای کسی که گم شده ای را اعلام می کنی، دیگری آن را پیدا می کند!» و این را برای تأدیب او فرمود، زیرا در مسجد گم شده خود را طلب می کرد. انشاد از ماده نَشید و به معنای بالابردن صدا است. پایان.

مشهور بین اصحاب، کراهت شعر خوانی در مساجد است، به دلیل روایتی - که ظاهراً صحیح است - از شیخ - . التهذیب ۳ : ۲۵۹ چاپ نجف - از امام زین العابدین علیه السلام که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: از هر کسی شنیدید که در مساجد شعر می خواند به او بگویید: خدا دهانت را خُرد کند، مساجد برای قرآن خواندن قرار داده شده اند. این روایت را بر جواز حمل کرده اند که منافاتی با کراهت ندارد.

در الذکری پس از نقل این روایت می گوید: بعید نیست که مباح بودن شعرخوانی را بر شعری حمل کنیم که کم و دارای منفعت بسیار باشد، مانند بیتی از حکمت، یا شاهدی برای شرح لغات قرآن یا روایات پیامبر صلی الله علیه وآله و امثال آن، زیرا می دانیم که بیت یا ابیاتی را در مسجد مقابل پیامبر می خواندند و ایشان اعتراضی نمی کرد. مرحوم شیخ علی، مدح پیامبر صلی الله علیه و آله و مرثیه های امام حسین علیه السلام را ملحق به این دسته اشعار دانسته است.

**[ترجمه]

أقول

ما ذکره لا یخلو من قوه و یؤیده استشهاد أمیر المؤمنین علیه السلام بالأشعار فی الخطب و کانت غالبا فی المسجد و ما نقل من إنشاد المداحین کحسان و غیره أشعارهم عندهم علیهم السلام و لأن مدحهم علیهم السلام عباده عظیمه و المسجد محلها فیخص المنع بالشعر الباطل لما

رُوِیَ فِی الصَّحِیحِ (۱)

عَنْ عَلِیِّ بْنِ یَقْطِینٍ: أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنْ إِنْشَادِ الشِّعْرِ فِی الطَّوَافِ فَقَالَ مَا کَانَ مِنَ الشِّعْرِ لَا بَأْسَ بِهِ.

و أما تعلیق السلاح فی المسجد فقد حکم الشهید بکراهته حیث قال فی البیان و یکره تعلیق السلاح فی المسجد إلا لسبب

وَ رُوِیَ فِی التَّهْذِیبِ (۲)

بِسَنَدٍ صَحِيحٍ عَنِ الْحَلَبِيِّ قَالَ: سَأَلْتُهُ علیه السلام أَ يُعَلِّقُ الرَّجُلُ السِّلَاحَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ نَعَمْ وَ أَمَّا [فِي] الْمَسْجِدِ الْأَكْبَرِ فَلَا فَإِنَّ جَدِّي نَهَى رَجُلًا يَبْرِي مِشْقَصاً فِي الْمَسْجِدِ.

و لعل التعليل مبنى على أن النهى عن برى المشقص إنما كان لكونه سلاحا لا لكونه صنعه و يحتمل أن يكون من علق القوس إذا جعل لها علاقه و حمل خبر على بن جعفر على هذا بعيد و المسجد الأعظم المراد به المسجد الحرام أو كل جامع للبلد و لعل فيه أشد كراهه لا سيما إذا كان فى القبله لما

رُوِيَ (۳)

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُكُمْ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ سَيْفٌ فَإِنَّ الْقِبْلَهَ أَمْنٌ.

**[ترجمه]گفته اين بزرگواران خالى از قوّت نيست، و مؤيّد آن استشهاد اميرمؤمنان عليه السلام به اشعار در خطبه هاى خود است كه غالباً در مسجد ايراد مى شد. همچنين اشعارى كه نقل شده مدّاحانى چون حَسّان و ديگر شعرا در حضور اهل بيت عليهم السلام مى خواندند، زيرا مدح آنان عبادتى بزرگ و مسجد هم محلّ عبادت است، پس منع، مختص به اشعار باطل است، به دليل روايتى صحيح - . همان ۱ : ۴۸۳ -

از على بن يقطين كه از امام كاظم عليه السلام در مورد شعر خوانى در طواف سؤال كرد، و امام فرمود: آنچه از شعر بود اشكال ندارد.

امّا در مورد آويزان كردن سلاح در مسجد، مرحوم شهيد فتوا به كراهت داده و در كتاب البيان مى فرمايد: آويزان كردن سلاح در مسجد مكروه است مگر اينكه سببى داشته باشد. در التهذيب - . همان ۱ : ۳۲۵ - به سند صحيح از حلبى روايت كرده كه گفت: از آن حضرت عليه السلام سؤال كردم: آيا مرد سلاح خود را در مسجد آويزان كند؟ فرمود: بله، امّا در مسجد بزرگتر، نه! زيرا جدّم مردى را كه در مسجد تير مى تراشيد، از آن كار نهى فرمود. شايد بيان علت در روايت، مبنى بر آن باشد كه نهى از تراشيدنِ تير به خاطر سلاح بودنِ آن است نه به عنوان يك حرفه و صنعت. و احتمال دارد كه از باب «علّق القوس: به معناى براى آن گيره جهت آويزان كردن قرار داد» باشد. و حمل روايت على بن جعفر بر اين معنا بعيد است. و مقصود از مسجد بزرگتر، مسجد الحرام يا مسجد جامع هر شهر است، و شايد كراهت در آنها بيشتر باشد به خصوص اگر در قبله قرار داده شود، به دليل روايتى - . ر.ك: الخصال ۲ : ۱۵۸ - از اميرمؤمنان عليه السلام كه فرمود: هيچ كدام از شما در حالى كه شمشير در مقابلش باشد نماز نخواند، زيرا قبله، اَمن است.

**[ترجمه]

«۱۹»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِيَّهُ، لِلسَّيِّدِ الرَّضِيِّ قَالَ صلى الله عليه و آله: ابْنُوا الْمَسَاجِدَ وَ اجْعَلُوهَا جُمّاً(۴).

وَ مِنْهُ قَالَ صلى الله عليه و آله: إِنَّ الْمَسْجِدَ لَيَنْزَوِى مِنَ النُّخَامَهِ كَمَا تَنْزَوِى الْجِلْدَهُ مِنَ النَّارِ إِذَا انْقَبَضَتْ وَ اجْتَمَعَتْ. و قال السيد ره قوله صلى الله عليه و آله جما استعاره

ص: ۳۶۴

۱- ۱. التهذيب ج ۱ ص ۴۸۳.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۳۲۵.

۳- ۳. راجع الخصال ج ۲ ص ۱۵۸.

۴- ۴. المجازات النبويّه ص ۶۲.

لأن المراد ابنوها و لا تتخذوا لها شرفا فشبهها صلی الله علیه و آله بالکباش الجم و هی التی قرونها صغار خافیه.

قوله صلی الله علیه و آله لینزوی هذا الکلام مجاز و فیه قولان أحدهما أن المسجد یتنزه عن النخامه و هی البصقه بمعنی أنه یجب أن یکرم عنها فإذا رؤیت علیه کانت شائنه له و زارئه علیه و کان معها بمنزله الرجل ذی الهیئه یشمئز مما یهجنه أصل الانزواء الانحراف مع تقبض و تجمع و القول الآخر أن یکون المراد أهل المسجد فأقیم المسجد فی الذکر مقامهم لما کان مشتملا علیهم فالمعنی أن أهل المسجد ینقبضون من النخامه إذا رأوها فیه ذهابا به عن الأدناس و صیانه له عن الأدران (۱).

**[ترجمه]المجازات النبویه: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مساجد را بنا کنید و آنها را بدون شُرفه بسازید. -. المجازات النبویّه : ۶۲ -

المجازات النبویه: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مسجد از انداختن آب دهان (یا آب بینی)، در خود جمع و منقبض گردد، چنانچه پوست در اثر برخورد با آتش منقبض و در خود جمع می شود.

مرحوم سید فرموده است: «جمّا» در کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله استعاره و مقصود آن است که مساجد را بدون شرفه - بالکن - بنا کنید، پس مساجد را به گوسفندانِ «جم» تشبیه فرموده، یعنی گوسفندی که شاخ‌هایش کوچک و ظریف است.

«لینزوی» در کلام آن حضرت صلی الله علیه و آله نیز مجاز است که دو احتمال در مورد آن گفته اند: یکی اینکه مسجد از آب دهان منزّه است، یعنی واجب است احترام آن از این کار نگاه داشته شود، پس اگر آب دهان (بینی) در مسجد دیده شود برای مسجد زشت و نکوهیده است، و مسجد با وجود آب دهان (بینی) مانند مردی دارای هیأت - با شخصیت - است که از چیزهای ناپسند و زشت مشمئز می شود. اصل «انزواء» انحراف همراه با گرفتگی، جمع و چروک شدن است. قول دوم این است که مقصود اهل مسجد هستند، پس مسجد را به جای اهل آن ذکر فرموده است، زیرا مکانی است که اهل خود را نیز شامل می شود، پس معنا چنین می شود که اهل مسجد از دیدن آب دهان (بینی) در مسجد گرفته و ناراحت می شوند، زیرا معتقدند پلیدی‌ها را از بین می‌برد و از چرک‌ها نگاه می‌دارد. -. همان : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فی شرح تلک الروایه لینزوی أی ینضم و یتقبض و قیل أراد أهل المسجد و هم الملائکه انتهی و ذکر الأکثر کراهه التنخم و البصاق فی المسجد و استحباب سترهما بالتراب أو بالحصی و قد ورد بجواز البصاق روایات مثل

مَا رَوَاهُ الشَّیْخُ (۲)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ الرَّجُلُ یَکُونُ فِی الْمَسْجِدِ فِی الصَّلَاهِ فَیُرِیدُ أَنْ یَبْصُقَ فَقَالَ عَنْ یَسَارِهِ وَ إِنْ کَانَ فِی غَیْرِ صَلَاهٍ فَلَا یَبْزُقْ حِذَاءَ الْقِبْلَهِ وَ یَبْزُقُ عَنْ یَمِینِهِ وَ شِمَالِهِ.

وَ عَنْ طَلْحَهَ بْنِ زَیْدٍ(۳) عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ علیهما السلام قَالَ: لَا یَبْزُقْ أَحَدُکُمْ فِی الصَّلَاهِ قِبَلَ وَجْهِهِ وَ لَا عَنْ یَمِینِهِ وَ لْیَبْزُقْ عَنْ یَسَارِهِ وَ تَحْتَ قَدَمِهِ الْیُسْرَی.

وَ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَهَ(۴) قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: کَانَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام یُصَلِّی فِی الْمَسْجِدِ فَیَبْصُقُ أَمَامَهُ وَ عَنْ یَمِینِهِ وَ عَنْ شِمَالِهِ وَ خَلْفَهُ عَلَی الْحَصَی وَ لَا یُغَطِّیهِ.

فیمکن حمل ما عدا الأخیر علی کون بعضها أشد کراهه أو علی حال الضروره و الأخیر علی أنه لبیان الجواز أو یکون مختصا بهم علیهم السلام لتشرف المسجد ببصاقهم.

ثم الظاهر من الأخبار أن البصاق أخف کراهه و یمکن المناقشه فی کراهته

۱- ۱. المجازات النبویّه ص ۱۳۳.

۲- ۲. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۶.

۳- ۳. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۶.

۴- ۴. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۶.

أیضا و سیأتی الأخبار فیهما و ذکر الأصحاب کراهه قتل القمل فی المساجد و استحباب ستره بالتراب لکن اعترف أکثر المتأخرین بعدم اطلاعهم علی نص فیهما.

**[ترجمه]در النهایه در شرح آن روایت آورده است: «لَینزوی» یعنی به خود جمع و گرفته می شود. و گفته شده: مقصود اهل مسجد یعنی فرشتگان هستند. پایان .

اکثر فقها کراهت انداختن آب بینی و آب دهان در مسجد و استحباب پوشیدن آن با خاک یا ریگ را ذکر کرده اند. در مورد جواز آب دهان روایاتی وارد شده است، مانند: روایتی که شیخ - . التهذیب ۱ : ۳۲۶ - از عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام نقل کرده که گفت: به آن حضرت گفتم: مرد در مسجد در حال نماز است و می خواهد آب دهانش را بیندازد، فرمود: از سمت چپ بیندازد، و اگر در حال نماز نبود هنگام انداختنِ آب دهان، رو به قبله نباشد و در چپ یا راست بیندازد.

و از طلحه بن زید - . همان - از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام روایت کرده که گفت: هیچ کدام از شما در نماز از روبرو یا سمت راست، آب دهان نیندازد، و در سمت چپ و زیر پای چپش بیندازد.

و از عُبید بن زراره - . همان -

روایت کرده که گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: امام باقر علیه السلام در مسجد نماز می خواند و از مقابل، سمت راست، سمت چپ و از پشت، روی ریگ‌ها آب دهان می انداخت و آن را نمی پوشاند.

این روایات را - جز روایت آخر - می توان بر شدّت کراهت بعضی حالات یا بر حال اضطرار حمل کرد. و روایت آخر حمل بر بیان جواز یا اختصاص جواز به ائمه علیهم السلام می شود، زیرا مسجد به آب دهان ایشان مشرّف می گردد.

و امّا ظاهر از روایات آن است که آب دهان کراهت کمتری دارد، و حتی می توان در کراهت آن مناقشه کرد، و روایات در مورد آب دهان و آب بینی خواهد آمد. اصحاب کراهت کشتن شپش در مساجد و استحباب سَتر آن با خاک را ذکر کرده اند، امّا اکثر متأخّرین اعتراف دارند که نصّی در مورد آن کراهت و این استحباب ندیده اند .

**[ترجمه]

«۲۰»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ لِعَلِيٍّ علیه السلام بَيْتٌ لَيْسَ فِيهِ شَيْ ءٌ إِلَّا فِرَاشٌ وَ سَيْفٌ وَ مُصْحَفٌ وَ كَانَ يُصَلِّي فِيهِ أَوْ قَالَ كَانَ يَقِيلُ فِيهِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرد که گفت: علی علیه السلام اتاقی داشت که در آن تنها یک فرش، یک شمشیر و یک قرآن بود و در آن نماز می خواند. یا گفت: در آن خواب قیلوله می کرد. - . المحاسن : ۶۱۲ -

**[ترجمه]

بیان

علی الروایه الأولی المؤیده بسائر الأخبار یدل علی استحباب اتخاذ بیت فی الدار للصلاه و علی الروایه الثانیه یدل ظاهرا علی جواز القیلوله فی البیت وحده.

**[ترجمه]بنا بر روایت اوّل که با دیگر روایات هم تأیید می شود، دلالت بر استحباب اختصاص اتاقی در خانه برای نماز دارد. و بنا بر روایت دوم، ظاهراً دلالت دارد که خواب قیلوله کردن به تنهایی در اتاق جایز است.

**[ترجمه]

«۲۱»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ عَلِیٌّ علیه السلام قَدْ جَعَلَ بَیْتاً فِی دَارِهِ لَیْسَ بِالصَّغِیرِ وَ لَا بِالْكَبِیرِ لِصَلَاتِهِ وَ كَانَ إِذَا كَانَ اللَّیْلُ ذَهَبَ مَعَهُ بِصَبِیٍّ لَا یَبِیتُ مَعَهُ فَیُصَلِّی فِیهِ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: عبید بن زراره از امام صادق علیه السلام روایت کرد که فرمود: علی علیه السلام اتاقی را در خانه خود که نه کوچک بود و نه بزرگ، برای نماز قرار داده بود، و شب‌ها همراه با پسربچه ای که بقیه شب را با ایشان نمی خوابید به آنجا می رفت و نماز می خواند. - . همان -

**[ترجمه]

«۲۲»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّیَالِسِیِّ عَنِ ابْنِ بُكَیْرٍ عَنْهُ علیه السلام: مِثْلَهُ (۳)

**[ترجمه]قرب الاسناد: از محمد بن خالد طیالسی از ابن بُكَیر از آن حضرت علیه السلام مثل آن را آورده است. - . قرب الاسناد : ۷۵ چاپ سنگی، ۹۸ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی استحباب أن لا یکون فی البیت وحده فی اللیل و إن کان فی الصلاه کما دل علیه غیره بل یکون معه أحد و إن کان صبیا أو الطفل متعین إذا کان مصلیا لبعده عن الریاء و عدم منافاته لکمال الخشوع و الإقبال علی العباده لعدم الاحتشام منه و یؤیده أن فی روایه الطیالسی أخذ صبیا لا یحتشم منه کما سیأتی (۴)

قوله علیه السلام لا یبیت معه أی لم یکن فی سائر اللیل عنده لأنه علیه السلام کان مع أزواجه و سرایاه و لم یکن یناسب کونه نائما إلا معهم و یحتمل أن یکون لیبیت.

**[ترجمه]این روایت بر استحباب اینکه انسان شب تنها در خانه نباشد، اگرچه برای نماز، دلالت دارد. همچنین دیگر روایات هم بر این امر دلالت دارند، بلکه باید کس دیگری در خانه با او باشد حتی پسربچه، یا طفل متعین اگر نماز می‌خواند، تا از ریا دور باشد و منافاتی با کمال خشوع و میل و تمرکز بر عبادت نداشته باشد، چون انسان نسبت به کودک یا طفل ملتزم به آداب و شرم نیست. مؤید مطلب این است که در روایت طیالسی کودکی را گرفت که از او شرم نکنند چنانکه خواهد آمد.

عبارت «لایبیت معه» یعنی بقیه شب را با او نمی ماند، زیرا آن حضرت علیه السلام با همسران و اهل خانه خود بود و مناسب نبود که بدون آنها بخوابد. و احتمال این که در نسخه «لیبیت» باشد نیز هست .

**[ترجمه]

«۲۳»

مَکَارِمُ الْأَخْلَاقِ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِ

ص: ۳۶۶

۱- ۱. المحاسن ص ۶۱۲.

۲- ۲. المحاسن ص ۶۱۲.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۷۵ ط حجر ص ۹۸ ط نجف.

۴- ۴. بل هو لفظ حدیث الطیالسی فی قرب الإسناد.

مَسْجِدٍ قَالَ تَعَاهَدُوا نِعَالَكَمْ عِنْدَ أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ(۱).

تنقیح ذکر الأصحاب استحباب تعاهد النعال عند دخول المساجد و فسروا باستعلام حاله استظهارا للطهاره و ألحق به ما کان مظنه النجاسه کالعصا و استدل علیه بما رواه

الشَّیْخُ (۲)

عَنِ الْقَدَّاحِ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ أَنَّ عَلِیّاً علیه السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: تَعَاهَدُوا نِعَالَکُمْ عِنْدَ أَبْوَابِ مَسَاجِدِکُمْ.

قال الجوهری التعهد التحفظ بالشی ء و تجدید العهد به و هو أفصح من قولک تعاهدت لأن التعاهد إنما یکون بین اثنین.

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: از پیامبر صلی الله علیه و آله در توضیح آیه «خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِ مَسْجِدٍ» {زینت خود را در هر مسجدی برگیرید} روایت شده که فرمود: یعنی کفش‌های خود را بر درب مسجد عهد کنید. - . مکارم الاخلاق : ۱۴۲ -

**[ترجمه]

أقول

ورود الروایه عن أفصح الفصحاء یدل علی خطاء الجوهری بل یطلق التفاعل فیما لم یکن بین اثنین للمبالغه إذ ما یکون بین اثنین یکون المبالغه و الاهتمام فیه أکثر و یحتمل أن یکون المراد بتعاهد النعل أن یحفظ عند أمین و نحوه لئلا یشتغل قلبه فی حال الصلاه به و لعل ما فهمه القوم أظهر.

**[ترجمه]اصحاب استحباب عهد کردن با کفش هنگام ورود به مسجد را ذکر کرده و آن را به بررسی کفش برای استظهار طهارت آن تفسیر نموده اند، و در این حکم، هر چیزی که احتمال نجاست داشته باشد - مانند عصا - ملحق به کفش است برای این حکم به روایتی از شیخ - . التهذیب ۱ : ۳۲۶ - استدلال کرده اند که از قَدّاح از امام صادق از پدرش از علی علیه السلام روایت کرد: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: کفش‌های خود را بر درب مساجدتان عهد کنید.

جوهری گوید: تعهّد به معنای مراقبت از چیزی و مرتّب به آن سرزدن است. و تعهّد از تعاهُد فصیح تر است، زیرا تعاهد بین دو نفر صورت می گیرد.

می گویم: صدور روایت از زبان فصیح ترین فصیحان، دلالت بر خطای جوهری دارد، بلکه صیغه تفاعل (یعنی دوفاعلی بودنِ فعل) وقتی که بین دو نفر نباشد برای مبالغه است، زیرا آنچه توسط دونفر صورت می گیرد برای مبالغه و اهتمام بیشتر است. و احتمال دارد که مقصود از «تعاهد کفش» حفظ و سپردن آن نزد شخصی امین و امثال آن است، تا دل نمازگزار در حال نماز به کفش مشغول نباشد، و چه بسا آنچه همه علما فهمیده اند اظهر باشد.

**[ترجمه]

«۲۴»

مَجَالِسُ الشَّيْخِ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنِ التَّلَّعُكْبَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الطَّيَالِسِيِّ عَنْ رُزَيْقٍ الْخُلْقَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي مَنْزِلِهِ جَمَاعَةً تَعْدِلُ أَرْبَعاً وَ عِشْرِينَ صَلَاةً وَ صَلَاةُ الرَّجُلِ جَمَاعَةً فِي الْمَسْجِدِ تَعْدِلُ ثَمَانِياً وَ أَرْبَعِينَ صَلَاةً مُضَاعَفَةً فِي الْمَسْجِدِ وَ إِنَّ الرَّكْعَةَ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَلْفُ رَكْعَةٍ فِي سِوَاهُ مِنَ الْمَسَاجِدِ وَ إِنَّ الصَّلَاةَ فِي الْمَسْجِدِ فَرْداً بِأَرْبَعٍ وَ عِشْرِينَ صَلَاةً وَ الصَّلَاةَ فِي مَنْزِلِكَ فَرْداً هَبَاءً مَنْثُوراً لَا يَصْعَدُ مِنْهُ إِلَى اللَّهِ شَيْ ءٌ وَ مَنْ صَلَّى فِي بَيْتِهِ جَمَاعَةً رَغْبَةً عَنِ الْمَسَاجِدِ فَلَا صَلَاةَ لَهُ وَ لَا لِمَنْ صَلَّى مَعَهُ إِلَّا مِنْ عِلَّةٍ تَمْنَعُ مِنَ الْمَسْجِدِ(۳).

**[ترجمه]مجالس الشيخ: رُزَيق خُلقانی گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: نماز خواندن مَرد به جماعت در خانه خود، برابر است با بیست و چهار نماز؛ و نماز خواندن مرد به جماعت در مسجد برابر است با چهل و هشت نماز در مسجد، یعنی دوبرابر؛ و یک رکعت در مسجدالحرام معادل هزار رکعت در دیگر مساجد است، و نماز فرادی در مسجد معادل بیست و چهار نماز است، و نمازخواندن در خانه خودت به فرادی چون غبار پراکنده در هواست، و چیزی از آن به سوی خداوند بالا نمی رود، و کسی که از روی بی رغبتی به مساجد در خانه خود نماز جماعت بخواند، نه خودش و نه کسانی که با او نماز می خوانند، نماز ندارند، مگر اینکه به علتی نتواند به مسجد برود. - . أمالی طوسی ۲ : ۳۰۷ -

**[ترجمه]

«۲۵»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي الْحَسَنِ

ص: ۳۶۷

۱- ۱. مکارم الأخلاق ص ۱۴۲.

۲- ۲. التهذيب ج ۱ ص ۳۲۶.

۳- ۳. أمالي الطوسيّ ج ۲ ص ۳۰۷.

الْخُرَاسَانِيِّ عَنْ مَيْسَرَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِی عَائِشَهَ السَّعْدِیِّ عَنْ یَزِیدَ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنْ أَبِی سَلَمَهَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِی هُرَیْرَهَ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ فِی خُطْبَهٍ طَوِیلَهٍ: مَنْ مَشَی إِلَی مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ فَلَهُ بِکُلِّ خُطْوَهٍ خَطَاهَا حَتَّی یَرْجِعَ إِلَی مَنْزِلِهِ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَ یُمْحَی عَنْهُ عَشْرُ سَیِّئَاتٍ وَ یُرْفَعُ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ (۱) وَ مَنْ بَنَی مَسْجِداً فِی الدُّنْیَا أَعْطَاهُ بِکُلِّ شِبْرٍ مِنْهُ أَوْ قَالَ بِکُلِّ ذِرَاعٍ مِنْهُ مَسِیرَهَ أَرْبَعِینَ أَلْفَ أَلْفِ عَامٍ مَدِینَهً مِنْ ذَهَبٍ وَ فِضَّهٍ وَ دُرٍّ وَ یَاقُوتٍ وَ زُمُرُّدٍ وَ زَبَرْجَدٍ وَ لُؤْلُؤٍ فِی کُلِّ مَدِینَهٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ قَصْرٍ فِی کُلِّ قَصْرٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ دَارٍ فِی کُلِّ دَارٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ بَیْتٍ فِی کُلِّ بَیْتٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ سَرِیرٍ عَلَی کُلِّ سَرِیرٍ زَوْجَهٌ مِنَ الْحُورِ الْعِینِ وَ فِی کُلِّ بَیْتٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ وَصِیفٍ وَ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ وَصِیفَهٍ وَ فِی کُلِّ بَیْتٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ مَائِدَهٍ عَلَی کُلِّ مَائِدَهٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ قَصْعَهٍ فِی کُلِّ قَصْعَهٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ أَلْفِ لَوْنٍ مِنَ الطَّعَامِ یُعْطِی اللَّهُ وَلِیَّهُ مِنَ الْقُوَّهِ مَا یَأْتِی عَلَی تِلْکَ الْأَزْوَاجِ وَ عَلَی ذَلِکَ الطَّعَامِ وَ عَلَی ذَلِکَ الشَّرَابِ فِی یَوْمٍ وَاحِدٍ(۲).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: از ابوهریره و عبدالله بن عباس نقل شده که روایت کردند: پیامبر صلی الله علیه و آله در خطبه ای طولانی فرمود: کسی که به یکی از مساجد خداوند برود، به ازای هر گامی که برمی دارد تا زمانی که به منزل خود بازگردد ده حسنه دارد و ده گناهش پاک می گردد، و ده درجه مقامش بالاتر می رود. - . ثواب الأعمال : ۲۵۹ -

و کسی که در دنیا مسجدی بسازد خداوند به اندازه هر وَجَب آن - یا گفت: به اندازه هر ذراع از آن - مسافت چهل هزار هزار (چهل میلیون) سال راه، شهری از طلا و نقره، دُرّ و یاقوت، زمرّد و زبرجد و لؤلؤ به او می دهد که در هر شهری چهل هزار هزار کاخ دارد و در هر کاخ چهل هزار هزار خانه است که در هر خانه ای چهل هزار هزار اتاق دارد، و در هر اتاقی چهل هزار هزار تخت، و بر روی هر تختی همسری از حورالعین است، و در هر اتاقی چهل هزار هزار غلام و چهل هزار هزار کنیز است، و در هر اتاق چهل هزار هزار سفره و بر هر سفره چهل هزار هزار طبق غذا، و در هر طبق چهل هزار هزار رنگ غذاست که خداوند به ولیّ خود چنان قدرتی می دهد که در یک روز از همه آن همسران و همه آن غذاها و همه نوشیدنی ها بهره مند می گردد. - . همان : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

«۲۶»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْجِعَابِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بِشْرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الزِّبْرِقَانِ عَنْ أَبِی بَکْرِ بْنِ عَیَّاشٍ عَنِ الْأَبْطَحِ عَنْ أَبِی الزُّبَیْرِ عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: یَجِی ءُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ ثَلَاثَهٌ یَشْکُونَ الْمُصْحَفُ وَ الْمَسْجِدُ وَ الْعِتْرَهُ یَقُولُ الْمُصْحَفُ یَا رَبِّ حَرَّقُونِی وَ مَزَّقُونِی وَ یَقُولُ الْمَسْجِدُ یَا رَبِّ عَطَّلُونِی وَ ضَیَّعُونِی وَ تَقُولُ الْعِتْرَهُ یَا رَبِّ قَتَلُونَا وَ طَرَدُونَا وَ شَرَّدُونَا فَأَجْثُو لِلرُّکْبَتَیْنِ فِی الْخُصُومَهِ فَیَقُولُ اللَّهُ لِی أَنَا أَوْلَی بِذَلِکَ (۳).

**[ترجمه]الخصال: جابر از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرد که فرمود: روز قیامت سه دسته شکایت می کنند: قرآن، مسجد و عترت. قرآن می گوید: پروردگارا مرا سوزاندند و پاره پاره کردند! مسجد می گوید: پروردگارا مرا تعطیل و ضایع کردند! و عترت می گویند: پروردگارا، ما را کشتند و آواره ساختند و تکه تکه نمودند! در این هنگام من بر زانو می نشینم تا حقّ این سه را از دشمنانشان بگیرم، پس خداوند می فرماید: من خود برای دادستانی سزاوارترم. - . الخصال ۱ : ۸۳ -

**[ترجمه]

«۲۷»

تَنْبِیهُ الْخَاطِرِ لِلْوَرَّامِ، وَ جَامِعُ الْأَخْبَارِ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: یَأْتِی فِی آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ یَأْتُونَ الْمَسَاجِدَ فَیَقْعُدُونَ حَلَقاً ذِکْرُهُمُ الدُّنْیَا وَ حُبُّ الدُّنْیَا- لَا تُجَالِسُوهُمْ فَلَیْسَ

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۲۵۹.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۲۵۸.

۳- ۳. الخصال ج ۱ ص ۸۳.

لِلَّهِ فِيهِمْ حَاجَةٌ(۱).

**[ترجمه]تنبیه الخاطر، جامع الاخبار: از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: در آخرالزمان قومی به مساجد می آیند و حلقه وار می نشینند که ذکرشان دنیا و حبّ دنیاست، با آنها همنشین نشوید که آنان نیازی به خدا ندارند. - . جامع الاخبار : ۸۳ -

**[ترجمه]

«۲۸»

إِرْشَادُ الْمُفِيدِ، عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِذَا قَامَ الْقَائِمُ لَمْ یَبْقَ مَسْجِدٌ عَلَی وَجْهِ الْأَرْضِ لَهُ شُرَفٌ إِلَّا هَدَمَهَا وَ جَعَلَهَا جُمّاً(۲).

**[ترجمه]الارشاد: ابوبصیر از امام باقر علیه السلام روایت کرد که فرمود: هنگامی که قائم قیام کند هیچ مسجدِ شُرفه داری روی زمین نمی ماند مگر اینکه آن را ویران سازد و بدون شرفه - بالکن - نماید. - . الإرشاد : ۳۴۴ -

**[ترجمه]

«۲۹»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِیَّهُ، لِلرَّضِیِّ ره قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ أَکَلَ هَاتَیْنِ الْبَقْلَتَیْنِ فَلَا یَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا یَعْنِی الثُّومَ وَ الْکُرَّاثَ فَمَنْ أَرَادَ أَکْلَهُمَا فَلْیُمِتْهُمَا طَبْخاً وَ فِی رِوَایَهٍ فَلْیُمْتْهُمَا طَبْخاً(۳).

**[ترجمه]المجازات النبویه: مرحوم سید رضی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که این دو سبزی یعنی سیر و تَره خورده باشد به مسجد ما نزدیک نشود، پس هر کس خواست از آنها بخورد با پُختن آنها را بکُشد! و در روایتی آمده است که فرمود: آن را با پُختن متلاشی و بی جان سازد. - . المجازات النبویّه : ۴۹ -

**[ترجمه]

بیان

الإماته أو الموث الذی هو الدوف فی الماء هنا مجاز کما لا یخفی.

**[ترجمه]کُشتن یا «موث» یعنی در آب بجوشاند، و همان طور که پیداست، مَجاز می باشد.

**[ترجمه]

مَجَالِسُ الشَّيْخِ، بِإِسْنَادِهِ الْمُتَقَدِّمِ فِی بَابِ فَضْلِ الصَّلَاهِ عَنْ أَبِی ذَرٍّ فِيمَا أَوْصَی إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله: يَا أَبَا ذَرٍّ صَلَاةٌ فِی مَسْجِدِی هَذَا تَعْدِلُ مِائَهَ أَلْفِ صَلَاهٍ فِی غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامِ صَلَاةٌ فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ تَعْدِلُ مِائَهَ أَلْفِ صَلَاهٍ فِی غَيْرِهِ وَ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا كُلِّهِ صَلَاةٌ يُصَلِّيهَا الرَّجُلُ فِی بَيْتِهِ حَيْثُ لَا يَرَاهُ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَطْلُبُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَی (۴) يَا أَبَا ذَرٍّ طُوبَی لِأَصْحَابِ الْأَلْوِيَهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ يَحْمِلُونَهَا فَيَسْبِقُونَ النَّاسَ إِلَی الْجَنَّهِ أَلَا هُمُ السَّابِقُونَ إِلَی الْمَسَاجِدِ بِالْأَسْحَارِ وَ غَيْرِهَا(۵) يَا أَبَا ذَرٍّ لَا تَجْعَلَنَّ بَيْتَكَ قَبْراً وَ اجْعَلْ فِيهِ مِنْ صَلَاتِكَ يُضِي ءُ لَكَ قَبْرَكَ (۶) يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّ الصَّلَاهَ النَّافِلَهَ تَفْضُلُ بِالسِّرِّ عَلَی الْعَلَانِيَهِ كَفَضْلِ الْفَرِيضَهِ عَلَی النَّافِلَهِ(۷) يَا أَبَا ذَرٍّ الْكَلِمَهُ الطَّيِّبَهُ صَدَقَهٌ وَ كُلُّ خُطْوَهٍ تَخْطُوهَا إِلَی الصَّلَاهِ صَدَقَهٌ(۸)

ص: ۳۶۹

۱- ۱. جامع الأخبار ص ۸۳.

۲- ۲. إرشاد المفيد ص ۳۴۴ فی حديث.

۳- ۳. المجازات النبويّه: ۴۹.

۴- ۴. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۴۱.

۵- ۵. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۴۲.

۶- ۶. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۴۲.

۷- ۷. أمالی الطوسیّ ج ۲ ص ۱۴۳.

۸- ۸. لم نجده فی الأمالی المطبوع و الظاهر أن شطرا من تلك الوصيه ساقط من المطبوعه و تراه فی مكارم الأخلاق بروايته عن إملاء الطوسیّ- ره- ص ۵۴۸.

يَا أَبَا ذَرٍّ مَنْ أَجَابَ دَاعِيَ اللَّهِ وَ أَحْسَنَ عِمَارَةَ مَسَاجِدِ اللَّهِ كَانَ ثَوَابُهُ مِنَ اللَّهِ الْجَنَّهَ فَقُلْتُ بِأَبِي وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَيْفَ يُعْمَرُ مَسَاجِدُ اللَّهِ قَالَ لَا تُرْفَعُ فِيهَا الْأَصْوَاتُ وَ لَا يُخَاضُ فِيهَا بِالْبَاطِلِ وَ لَا يُشْتَرَى فِيهَا وَ لَا يُبَاعُ وَ اتْرُكِ اللَّغْوَ مَا دُمْتَ فِيهَا فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا تَلُومَنَّ يَوْمَ الْقِيَامَهِ إِلَّا نَفْسَكَ (۱) يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُعْطِيكَ مَا دُمْتَ جَالِساً فِي الْمَسْجِدِ بِكُلِّ نَفَسٍ تَنَفَّسُ فِيهِ دَرَجَهً فِي الْجَنَّهِ وَ تُصَلِّي عَلَيْكَ الْمَلَائِكَهُ وَ يُكْتَبُ لَكَ بِكُلِّ نَفَسٍ تَنَفَّسْتَ فِيهِ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَ يُمْحَى عَنْكَ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ (۲) يَا أَبَا ذَرٍّ أَ تَعْلَمُ فِي أَيِّ شَيْ ءٍ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَهُ- اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۳) قُلْتُ لَا فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي قَالَ فِي انْتِظَارِ الصَّلَاهِ خَلْفَ الصَّلَاهِ(۴) يَا أَبَا ذَرٍّ إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ مِنَ الْكَفَّارَاتِ وَ كَثْرَهُ الِاخْتِلَافِ إِلَى الْمَسَاجِدِ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ(۵)

يَا أَبَا ذَرٍّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ أَحَبَّ الْعِبَادِ إِلَيَّ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي الْمُتَعَلِّقَهُ قُلُوبُهُمْ بِالْمَسَاجِدِ الْمُسْتَغْفِرُونَ بِالْأَسْحَارِ أُولَئِكَ إِذَا أَرَدْتُ بِأَهْلِ الْأَرْضِ عُقُوبَهً ذَكَرْتُهُمْ فَصَرَفْتُ الْعُقُوبَهَ عَنْهُمْ (۶)

يَا أَبَا ذَرٍّ كُلُّ جُلُوسٍ فِي الْمَسْجِدِ لَغْوٌ إِلَّا ثَلَاثَهً قِرَاءَهُ مُصَلٍّ أَوْ ذَاكِرُ اللَّهِ تَعَالَى أَوْ سَائِلٌ عَنْ عِلْمٍ (۷).

**[ترجمه]مجالس الشیخ: با سند پیشین در باب فضل نماز از ابوذر روایت کرده که از جمله سفارش‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله به او این بود: ای ابوذر، یک نماز در این مسجدِ من معادل با یکصدهزار نماز در دیگر مساجد است به غیر از مسجدالحرام؛ یک نماز در مسجدالحرام معادل یکصدهزار نماز در دیگر مساجد است، و بهتر از همه اینها نمازی است که مَرد در خانه خود بدون اینکه کسی جز خداوند عزوجل او را نمی بینند، به خاطر خدا بخواند. - . أمالی طوسی ۲ : ۱۴۱ -

ای ابوذر، خوشا به حال صاحبان پرچم در روز قیامت، پرچم‌هایشان را به دست گرفته و از مردم به سوی بهشت جلو می افتند، آگاه باش که آنان کسانی هستند که در سحرها و دیگر اوقات به سوی مساجد سبقت می جستند. - . همان ۲ : ۱۴۲ -

ای ابوذر، خانه خود را گور نساز و بعضی از نمازهایت را در آن بخوان تا گورت را نورانی سازد. - . همان -

ای ابوذر، برتریِ نماز نافله در پنهانی نسبت به آشکارا مانند برتریِ نماز واجب بر نافله است. - . همان ۲ : ۱۴۳ -

ای ابوذر، کلمه طیّبه، صدقه است، و هر گامی به سوی نماز برمی داری صدقه است. - . این روایت را در نسخه چاپی الامالی نیافتیم، و ظاهراً قسمتی از آن وصیت از نسخه چاپی جا افتاده است. این روایت را در مکارم الاخلاق به روایت ایشان از املاء شیخ طوسی (ره): ۵۴۸ می توانید ببینید. -

ای ابوذر، کسی که منادیِ خدا (مؤذن) را پاسخ گوید و مساجد را به خوبی آباد سازد پاداشش از سوی خداوند، بهشت است. گفتم: پدر و مادرم فدایت ای رسول الله؛ چگونه مساجد را آباد کند؟ فرمود: صدا در آن بلند نشود، در باطل فرو نرود، و در آن خرید و فروش ننماید، و تا در مساجد هستی لغو را ترک کن، و اگر نکردی در قیامت فقط خود را سرزنش کن. - . این روایت را در نسخه چاپی الامالی نیافتیم. -

ای ابوذر، تا در مسجد نشسته ای خداوند به ازای هر نفَسی که می کِشی، درجه ای در بهشت به تو عنایت می دهد، و

فرشتگان با تو به نماز می ایستند، و به هر نفَسی ده حسنه برایت نوشته می شود و ده گناه از تو محو می گردد. - . این روایت را در نسخه چاپی الامالی نیافتیم. -

ای ابوذر، آیا می دانی که این آیه در چه موردی نازل شده است: «اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» - . آل عمران / ۲۰۰ - { صبر کنید و ایستادگی ورزید و مرزها را نگهبانی کنید و از خدا پروا نمایید امید است که رستگار شوید} گفتم: نه، پدر و مادرم فدایت! فرمود: انتظار کشیدن برای نماز بعدی، با تمام شدن هر نماز. - . ر.ک: مکارم الاخلاق : ۵۴۸ و ۵۴۹ -

ای ابوذر، وضوی کامل و خوب گرفتن در سختی‌ها از کفاره‌های گناهان است، و نیز بسیار به مساجد رفتن، که همه اینها رباط و ارتباط است. - . ر.ک: همان -

ای ابوذر، خدای تعالی می فرماید: محبوب‌ترین بندگان نزد من کسانی اند که به خاطر جلال با یکدیگر دوستی می‌کنند، دلشان با مساجد گره خورده، و نیمه های شب به استغفار مشغولند، اینها کسانی اند که اگر بخواهم بر اهل زمین عذابی فرستم، به یاد آنها عقوبت را از اهل زمین برمی گردانم. - . ر.ک: همان -

ای ابوذر، هر نشستنی در مسجد بیهوده و لغو است مگر برای سه چیز: نماز خواندن، ذکر خدای تعالی یا پرسش‌های علمی. - . ر.ک: همان -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام مائه ألف صلاه فی غیره الضمیر فی غیره إما راجع إلی مسجد النبی صلی الله علیه و آله فیدل علی مساواتهما فی الفضل و یؤیده بعض الأخبار لکن ینافیه أکثرها و یمکن حمل المساجد المفضل علیها فی المسجد الحرام علی المساجد العظیمه و فی مسجد الرسول صلی الله علیه و آله علی غیرها أو إلی المسجد الحرام فیصیر أزید من مسجد

۱- ۱. لم نجدهما فی الأمالی المطبوع.
۲- ۲. لم نجدهما فی الأمالی المطبوع.
۳- ۳. آل عمران: ۲۰.
۴- ۴. راجع مکارم الأخلاق ص ۵۴۸- ۵۴۹.
۵- ۵. راجع مکارم الأخلاق ص ۵۴۸- ۵۴۹.
۶- ۶. راجع مکارم الأخلاق ص ۵۴۸- ۵۴۹.
۷- ۷. راجع مکارم الأخلاق ص ۵۴۸- ۵۴۹.

الرسول صلى الله عليه و آله بأكثر مما ورد فى سائر الأخبار و فى أصل الفضل أيضا يزيد على سائر ما ورد فيه و يمكن الحمل على اختلاف المصلين أيضا و إن كان بعيدا أو على بعض أجزاء المسجدين و به يمكن دفع التنافى بينه و بين ما ورد فى فضل مسجد الرسول صلى الله عليه و آله فى سائر الأخبار.

قوله صلى الله عليه و آله و أفضل من هذه كله لعل الغرض التحريص على تحصيل الإخلاص و الحاصل أن الصلاه فى البيت مع الإخلاص الكامل أفضل من الصلاه فى الأماكن الشريفه بدونه فالسعى فى تحصيل الإخلاص فى الأعمال و خلوها عن شوائب الرياء و الأغراض الفاسده أهم من السعى فى إيقاعها فى الأمكنه الشريفه فلو اجتمعا كان نورا على نور و يحتمل تخصيصه بالنوافل و الأول أظهر.

قوله صلى الله عليه و آله و كثره الاختلاف أى هى أيضا من الكفارات و هى أيضا من الرباط إذ هى ربط النفس على الطاعه و ترقب للشيطان لئلا يستولى على القلب فيسلب الإيمان قوله صلى الله عليه و آله قراءه مصل أى إذا صلى جالسا أو المراد بالجلوس مطلق اللبث.

**[ترجمه]مرجع ضمير در عبارت «مائه ألف صلاه فى غيره» يا مسجد النبى صلى الله عليه و آله است كه در اين صورت دلالت بر تساوى اين دو مسجد در فضيلت دارد، و مؤيد آن بعضى روايات است، امّا اكثر روايات با آن منافات دارند. و مى توان مساجدى را كه مسجد الحرام از آنها افضل شمرده شده، بر مساجد بزرگ، و مساجدى كه مسجد النبى صلى الله عليه و آله از آنها افضل شمرده شده بر ديگر مساجد حمل كرد.

و يا ضمير به مسجد الحرام برمى گردد كه در اين صورت فضيلتش بيشتر از مسجدالنبى صلى الله عليه و آله به بيشتر از آنچه در ديگر روايات آمده است، خواهد بود، همچنين در اصل فضيلت بر ديگر مساجدى كه در روايت آمده است. مى توان بر تفاوت نمازگزاران نيز - اگرچه بعيد است - حمل كرد، يا بر بعضى قسمت‌هاى هركدام از اين دو مسجد، كه در اين صورت مى توان منافات بين اين روايت و ديگر رواياتِ وارد شده در فضل مسجد النبى صلى الله عليه و آله را برطرف ساخت.

عبارت «و أفضل من هذه كله» در كلام رسول خدا صلى الله عليه و آله شايد به هدف ترغيب به كسب اخلاص باشد. و خلاصه اينكه نماز در خانه با اخلاص كامل بهتر است از نماز در مكان‌هاى شريف و متبرّك بدون اخلاص، پس سعى در تحصيل اخلاص در اعمال و خالى كردن آنها از رخنه ريا و اغراض فاسد مهم تر است از سعى براى انجام آن اعمال در مكان‌هاى شريف. پس چنانچه هر دو (اخلاص و مكان شريف) با هم جمع شوند نور على نور است. احتمال تخصيص آن به نوافل هم مى رود، ولى اوّلى اظهر است.

عبارت «بسيار به مساجد رفتن» در كلام رسول خدا صلى الله عليه و آله يعنى آن هم كفّاره و از «رباط» است زيرا نَفس را به طاعت خدا و احتياط نسبت به شيطان ربط مى دهد تا بر دل چيره نگردد و ايمان را بدزدد. عبارت «قراءه مصل» در كلام آن حضرت صلى الله عليه و آله يعنى هنگامى كه نشسته نماز بخواند، و يا اينكه مقصود از نشستن، مطلقِ درنگ كردن است.

**[ترجمه]

«۳۱»

مَكَارِمُ الْأَخْلَاقِ، قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: صَلَاةُ الْمَرْأَةِ وَحْدَهَا فِي بَيْتِهَا كَفَضْلِ صَلَاتِهَا فِي الْجَمْعِ خَمْساً وَ عِشْرِينَ دَرَجَةً(۱).

**[ترجمه]مكارم الاخلاق: پيامبر صلى الله عليه و آله فرمود: فضيلت نماز خواندن زن به تنهايى در خانه خود، مانند فضيلت نماز جماعت او به اندازه بيست و پنج درجه است. - . مكارم الاخلاق : ۲۶۸ باب نوادر نكاح -

**[ترجمه]

«۳۲»

نِهَايَةُ الشَّيْخِ، رَوَى يُونُسُ بْنُ ظَبْيَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: خَيْرُ مَسَاجِدِ نِسَائِكُمُ الْبُيُوتُ (۲).

**[ترجمه]النهايه: يونس بن ظَبيان از امام صادق عليه السلام روايت كرد كه فرمود: بهترين مساجد براى زنانتان، خانه ها هستند. - . التهذيب ۱ : ۳۲۵ -

**[ترجمه]

بيان

المشهور بين الأصحاب و المقطوع به في كلامهم أنه يستحب للنساء أن لا يحضرن المساجد بل المستحب لهن أن يصلين في أستر موضع في بيوتهن كما دلت عليه الأخبار.

**[ترجمه]بين اصحاب مشهور است و در سخنان آنها به طور يقينى ذكر شده كه مستحب است زنان به مساجد نروند، بلكه مستحب است در پوشيده ترين مكان خانه خود نماز بخوانند، چنانچه روايات هم بر اين مطلب دلالت دارند .

**[ترجمه]

«۳۳»

ثَوَابُ الْأَعْمَالِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ

۱- ۱. مكارم الأخلاق ص ۲۶۸ باب نوادر النكاح.

۲- ۲. و رواه في التهذيب ج ۱ ص ۳۲۵.

الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام يَقُولُ: الصَّلَاةُ فِی مَسْجِدِ الْكُوفَهِ فَرْداً أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِينَ صَلَاةً فِی غَيْرِهَا جَمَاعَةً(۱).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: محمد بن سنان گفت: از امام رضا علیه السلام شنیدم که فرمود: نماز فُرادی در مسجد کوفه بهتر از هفتاد نماز در دیگر مساجد به جماعت است. - . ثواب الأعمال : ۲۸ -

**[ترجمه]

«۳۴»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنِ السَّكُونِیِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ فِی الْمَسْجِدِ فَخَرَجَ مِنْ غَيْرِ عِلَّهٍ فَهُوَ مُنَافِقٌ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ الرُّجُوعَ إِلَيْهِ (۲).

**[ترجمه]مجالس صدوق: سَکونی از امام صادق از پدرش از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که پیامبر فرمود: کسی که ندا را در مسجد بشنود پس بدون داشتن دلیل خارج شود منافق است، مگر اینکه قصد بازگشت داشته باشد. - . أمالی صدوق : ۳۰۰ -

**[ترجمه]

«۳۵»

إِخْتِيَارُ الرِّجَالِ، لِلْكَشِّیِّ عَنْ حَمْدَوَيْهِ بْنِ نُصَيْرٍ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَا يُونُسُ قُلْ لَهُمْ يَا مُؤَلَّفَهُ قَدْ رَأَيْتُ مَا تَصْنَعُونَ إِذَا سَمِعْتُمُ الْأَذَانَ أَخَذْتُمْ نِعَالَكُمْ وَ خَرَجْتُمْ مِنَ الْمَسْجِدِ(۳).

**[ترجمه]اختیار الرجال: یونس بن یعقوب گفت: امام صادق علیه السلام به من فرمود: ای یونس، به آنها بگو: ای مؤلَّفه دیدم وقتی صدای اذان را شنیدید چه کردید، کفش‌هایتان را برداشتید و از مسجد بیرون رفتید. - . رجال کشّی : ۳۳۲، شماره ۲۴۴ -

**[ترجمه]

بیان

أی أنتم من المؤلفه قلوبهم و لستم من المؤمنین حقیقه و الخبران یدلان علی منع شدید للخروج من المساجد بعد الأذان قبل الصلاه و لا ینافیه

مَا رَوَاهُ الشَّيْخُ فِی الصَّحِيحِ عَنِ الْحَلَبِیِ (۴) قَالَ: إِذَا صَلَّيْتَ صَلَاةً وَ أَنْتَ فِی الْمَسْجِدِ وَ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَإِنْ شِئْتَ فَاخْرُجْ وَ إِنْ شِئْتَ

فَصَلِّ مَعَهُمْ وَ اجْعَلْهَا تَسْبِيحاً.

إذ الظاهر من الخبرين سماع الأذان قبل صلاته و من هذا الخبر سماع الإقامه بعد صلاته فی المسجد مع أن الجواز لا ينافی الكراهه إذ هما على المشهور محمولان عليها.

**[ترجمه]یعنی شما از «المؤلفه قلوبهم» بوده و از مؤمنان واقعی نیستید. این دو روایت بر ممنوعیت خروج از مسجد پس از شنیدن اذان و پیش از نماز دلالت دارد. و روایت صحیح شیخ از حلبی - . التهذیب ۱ : ۳۳۲ - با آن منافات ندارد که گفت: اگر در مسجد بودی و نمازی خواندی و نماز جماعت برپا شد اگر خواستی بیرون برو و اگر خواستی با آنها نماز بخوان و نماز قبلی را به حساب نافله بگذار. زیرا آنچه از دو روایت ظاهر است، شنیدن اذان پیش از نماز است، اما ظاهر این خبر شنیدن اقامه بعد از نماز خودش در مسجد است، علاوه بر اینکه جواز با کراهت منافاتی ندارد زیرا هر دو بنا بر نظر مشهور بر کراهت حمل می شوند.

**[ترجمه]

«۳۶»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: خِصَالٌ سِتٌّ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَمُوتُ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ إِلَّا كَانَ ضَامِناً عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ مِنْهَا رَجُلٌ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى مَسْجِدِ الصَّلَاةِ فَإِنْ مَاتَ فِي وَجْهِهِ كَانَ ضَامِناً عَلَى اللَّهِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: شش خصلت است که هر کدام از آنها را مسلمان وقتی می میرد داشته باشد بر خداوند ضامن است تا او را به بهشت وارد کند: یکی از آنها مردی است که خیلی خوب و صحیح وضو می گیرد آنگاه به قصد مسجد بیرون می رود، پس اگر در همین حال بمیرد بر خداوند ضامن است .

**[ترجمه]

بیان

كان ضامنا أی الرسول صلى الله عليه و آله أو المسلم مجازا لأنه فعل ما يوجب ذلك

ص: ۳۷۲

۱- ۱. ثواب الأعمال ص ۲۸.

۲- ۲. أمالي الصدوق ص ۳۰۰.

۳- ۳. رجال الكشّيّ ص ۳۳۲، الرقم ۲۴۴.

۴- ۴. التهذيب ج ۱ ص ۳۳۲.

فکأنه ضامن و هو بعید(۱).

**[ترجمه]«کان ضامناً» یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله یا مجازاً مسلمان، زیرا مسلمان کاری کرده که موجب ضمانت شده و گویی خودش ضامن است، امّا بعید است.

**[ترجمه]

«۳۷»

الْهِدَایَهُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوبٌ أَنَّ بُیُوتِی فِی الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ فَطُوبَی لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِی بَیْتِهِ ثُمَّ زَارَنِی فِی بَیْتِی أَلَا إِنَّ عَلَی الْمَزُورِ کَرَامَهَ الزَّائِرِ أَلَا بَشِّرِ الْمَشَّاءِینَ فِی الظُّلُمَاتِ إِلَی الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ السَّاطِعِ یَوْمَ الْقِیَامَهِ(۲).

**[ترجمه]الهدایه: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در تورات نوشته شده که خانه های من در زمین مساجد هستند، پس خوشا به حال بنده ای که در خانه خود طهارت گیرد آنگاه مرا در خانه ام دیدار نماید، آگاه باشید بر عهده زیارت شونده است تا زیارت کننده خود را گرامی بدارد، کسانی را که در تاریکی ها به سوی مساجد حرکت می کنند بشارت بده به نوری درخشان در روز قیامت. - . الهدایه : ۳۱ -

**[ترجمه]

«۳۸»

الْمَجَازَاتُ النَّبَوِیَّهُ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: أَنَّ لِلْمَسَاجِدِ أَوْتَاداً الْمَلَائِکَهُ جُلَسَاؤُهُمْ إِذَا غَابُوا افْتَقَدُوهُمْ وَ إِنْ مَرِضُوا عَادُوهُمْ وَ إِنْ کَانُوا فِی حَاجَهٍ أَعَانُوهُمْ.

قال السید ره و هذه استعاره کأنه صلی الله علیه و آله شبه المقیمین فی المساجد بالأوتاد المضروبه فیها و ذلک من التمثیلات العجیبه الواقعه موقعها یقال فلان وتد المسجد و حمامه المسجد إذا طالت ملازمته له و انقطاعه إلیه و تشبیهه بالوتد أبلغ لأن الحمامه تنتقل و تزول و الوتد یقیم و لا یریم (۳).

**[ترجمه]المجازات النبویه: از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده که فرمود: مساجد میخ هایی دارد که فرشتگان همنشین ایشان هستند، هرگاه غایب شوند فرشتگان به دنبال آنها می گردند، و اگر بیمار شوند عیادتشان می کنند، واگر حاجتی داشته باشند یاری شان دهند.

مرحوم سیّد می گوید: این استعاره است، گویی آن حضرت صلی الله علیه و آله افراد مقیم در مساجد را به میخ هایی تشبیه کرده که در مسجد کوبیده شده اند، و این از تمثیل‌های عجیب است که به جای خود نشسته است، وقتی کسی زیاد در مسجد باشد و به مسجد برود می گویند: فلانی میخ مسجد است، یا کبوتر مسجد است، و تشبیه به میخ بلیغ تر است زیرا کبوتر رفت و آمد می کند، امّا میخ همیشه ثابت است و تغییر مکان نمی دهد. - . المجازات النبویّه : ۲۶۵ -

**[ترجمه]

«۳۹»

کِتَابُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّی، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ شُرَیْحٍ عَنْ ذَرِیحٍ الْمُحَارِبِیِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ النَّوْمِ فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ نَعَمْ.

**[ترجمه]کتاب محمد بن المثّنی: ذَریح محاربی گفت: از امام صادق علیه السلام درباره خواب در مسجدالحرام و مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله سؤال کردم، فرمود: بله.

**[ترجمه]

«۴۰»

مِصْبَاحُ الشَّرِیعَهِ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِذَا بَلَغْتَ بَابَ الْمَسْجِدِ فَاعْلَمْ أَنَّکَ قَصَدْتَ بَابَ بَیْتِ مَلِکٍ عَظِیمٍ- لَا یَطَأُ بِسَاطَهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَ لَا یُؤْذَنُ بِمُجَالَسَهِ مَجْلِسِهِ إِلَّا الصِّدِّیقُونَ وَ هَبِ الْقُدُومَ إِلَی بِسَاطِ خِدْمَهِ الْمَلِکِ فَإِنَّکَ عَلَی خَطَرٍ عَظِیمٍ إِنْ غَفَلْتَ هَیْبَهَ الْمَلِکِ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ قَادِرٌ عَلَی مَا یَشَاءُ مِنَ الْعَدْلِ وَ الْفَضْلِ مَعَکَ وَ بِکَ فَإِنْ عَطَفَ عَلَیْکَ بِرَحْمَتِهِ وَ فَضْلِهِ قَبِلَ مِنْکَ یَسِیرَ الطَّاعَهِ وَ آجَرَکَ عَلَیْهَا ثَوَاباً کَثِیراً وَ إِنْ

ص: ۳۷۳

۱- ۱. قد أدرج فی طبعه الکمبانیّ(ص ۱۳۳ و ۱۳۴) بعد ذلک ثمانیه أسطر مصدرا بقول المؤلّف[أقول:] ترکنا ایرادها هاهنا اکتفاء بما سیجی ء آخر الباب مثلها لفظا بلفظ تحت قوله[تتمیم]، و قد قال فی هامش الطبعه ص ۱۳۳:« لیس فی النسخه الموجوده المعتبر بها! قوله»« أقول ذکر الاصحاب» الی قوله:« الهدایه».

۲- ۲. الهدایه ص ۳۱.

۳- ۳. المجازات النبویّه ص ۲۶۵.

طَالِبِكَ بِاسْتِحْقَاقِهِ الصِّدْقَ وَ الْإِخْلَاصَ عَدْلًا بِكَ حَجَبَكَ وَ رَدَّ طَاعَتَكَ وَ إِنْ كَثُرَتْ وَ هُوَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ وَ اعْتَرِفْ بِعَجْزِكَ وَ تَقْصِيرِكَ وَ فَقْرِكَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَإِنَّكَ قَدْ تَوَجَّهْتَ لِلْعِبَادَةِ لَهُ وَ الْمُؤَانَسَةِ وَ اعْرِضْ أَسْرَارَكَ عَلَيْهِ وَ لْتَعْلَمْ أَنَّهُ لَا تَخْفَى عَلَيْهِ أَسْرَارُ الْخَلَائِقِ أَجْمَعِينَ وَ عَلَانِيَتُهُمْ وَ كُنْ كَأَفْقَرِ عِبَادِهِ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ أَخْلِ قَلْبَكَ عَنْ كُلِّ شَاغِلٍ يَحْجُبُكَ عَنْ رَبِّكَ فَإِنَّهُ لَا يَقْبَلُ إِلَّا الْأَطْهَرَ وَ الْأَخْلَصَ وَ انْظُرْ مِنْ أَيِّ دِيوَانٍ يُخْرَجُ اسْمُكَ فَإِنْ ذُقْتَ مِنْ حَلَاوَةِ مُنَاجَاتِهِ وَ لَذِيذِ مُخَاطَبَاتِهِ وَ شَرِبْتَ بِكَأْسِ رَحْمَتِهِ وَ كَرَامَاتِهِ مِنْ حُسْنِ إِقْبَالِهِ عَلَيْكَ وَ إِجَابَتِهِ فَقَدْ صَلَحْتَ لِخِدْمَتِهِ فَادْخُلْ فَلَكَ الْأَمْنُ وَ الْأَمَانُ وَ إِلَّا فَقِفْ وُقُوفَ مُضْطَرٍّ قَدِ انْقَطَعَ عَنْهُ الْحِيَلُ وَ قَصَرَ عَنْهُ الْأَمَلُ وَ قَضَى عَلَيْهِ الْأَجَلُ فَإِذَا عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ قَلْبِكَ صِدْقَ الِالْتِجَاءِ إِلَيْهِ نَظَرَ إِلَيْكَ بِعَيْنِ الرَّحْمَةِ وَ الرَّأْفَةِ وَ الْعَطْفِ وَ وَفَّقَكَ لِمَا يُحِبُّ وَ يَرْضَى فَإِنَّهُ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَامَةَ لِعِبَادِهِ الْمُضْطَرِّينَ إِلَيْهِ الْمُحْتَرِقِينَ عَلَى بَابِهِ لِطَلَبِ مَرْضَاتِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ الْآيَةَ(۱).

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه به درب مسجد می رسی، بدان به درب خانه پادشاه بزرگی آمده ای که جز پاکان بر فرش آن پا ننهند، و تنها اهل صِدق و راستی اجازه نشستن در مجلس او را دارند، و هنگام ورود به آستان خدمت سلطان، مراقب خود باش و از او هیبت نگاه دار، زیرا از بزرگی و هیبت پادشاهان غفلت کنی در خطر بزرگی هستی، و بدان که خداوند تواناست تا هر طور که بخواهد به عدل و فضل خود با تو معامله کند، پس اگر به فضل و رحمتش با تو مهربانی ورزید یعنی طاعت کم تو را قبول کرده و در مقابل آن، پاداش بسیار به تو داده است.

و اگر بخواهد موافق عدل با تو رفتار نماید و از تو صدق و اخلاص خواهد در این صورت تو را محجوب می دارد و طاعاتت را رد می کند اگر چه زیاد باشد، و خداوند هرچه را اراده کند به خوبی و راحتی انجام دهد؛ پس به ناتوانی و تقصیر و فقر خود در مقابل او اعتراف کن زیرا به عبادت برای او و اُنس با او روی آورده ای؛ رازهای خود را با او در میان گذار و باید بدانی که پنهان و آشکار هیچ یک از آفریدگان بر او مخفی نیست؛ مانند فقیرترین بندگانش در مقابل او باش؛ و دلت را از هر چیزی که به خود مشغولت می دارد و از پروردگارت محجوب می سازد خالی دار زیرا خداوند تنها پاک‌تر و خالص تر را می پذیرد، و ببین که نامت از کدام دفتر بیرون می آید؛ پس اگر از شیرینی مناجات و لذت گفتگو با او چشیدی و با پیمانه رحمت و کرمَش از خوش برخوردی و پاسخش نوشیدی یعنی اینکه شایسته خدمتگزاری به او هستی، پس وارد شو که در اَمن و اَمان هستی، وگرنه مانند بیچاره ای که هیچ راهی برایش نمانده است و هیچ امیدی ندارد و عمرش به پایان رسیده بایست، پس اگر خداوند عزوجل در تو این گونه ببیند که در پناه بردن به او صادق هستی، به دیده رحمت و مهربانی و عطوفت به تو بنگرد و برای آنچه دوست می دارد و راضی است موفّقت دارد، او کریمی است که دوست دارد بر بندگان بیچاره ای که جز او کسی را ندارند کرامت کند، بندگانی که در طلب رضایت او بر درگاهش در سوز و گدازند، خداوند عزوجل فرمود: «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ...» - . نمل / ۶۲ - { یا [کیست] آن کس که درمانده را چون وی را بخواند اجابت می کند...} - . مصباح الشریعه : ۱۰ -

**[ترجمه]

بیان

هب بالفتح أمر من هاب يهاب و الهيبه المخافه و التقيه.

**[ترجمه]«هَب» فعل امر از هاب يهاب است، و هيبت يعنى ترس و تقيّه.

**[ترجمه]

«۴۱»

السَّرَائِرُ، مِنْ كِتَابِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الْفَضْلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ طَرِيقِی إِلَی الْمَسْجِدِ فِی زُقَاقٍ يُبَالُ فِيهِ فَرُبَّمَا مَرَرْتُ فِيهِ وَ لَيْسَ عَلَيَّ حِذَاءٌ فَيَلْصَقُ بِرِجْلِی مِنْ نَدَاوَتِهِ فَقَالَ أَ لَيْسَ تَمْشِی بَعْدَ ذَلِكَ فِی أَرْضٍ يَابِسَةٍ قُلْتُ بَلَى قَالَ فَلَا بَأْسَ إِنَّ الْأَرْضَ يُطَهِّرُ بَعْضُهَا بَعْضاً قُلْتُ فَأَطَأُ عَلَى الرَّوْثِ الرَّطْبِ قَالَ لَا بَأْسَ أَمَا وَ اللَّهِ رُبَّمَا وَطِئْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ أُصَلِّی وَ لَا أَغْسِلُهُ (۲).

**[ترجمه]السرائر: محمد حلبى گفت: به امام صادق عليه السلام گفتم: مسير من براى رسيدن به مسجد كوچه اى است كه در آن ادرار مى كنند، و گاهى پيش مى آيد كه بدون كفش از آنجا عبور مى كنم و رطوبت آن به پايم مى چسبد؛ فرمود: آيا پس از آن روى زمين خشك راه نمى روى؟ گفتم: بله؛ فرمود: پس اشكال ندارد، زمين‌ها يكديگر را تطهير مى‌كنند! گفتم: پس روى سرگين مرطوب راه بروم؟ فرمود: اشكال ندارد، به خدا قسم گاهى من هم روى آن پا گذاشته ام و بدون شُستن آن، نماز هم خوانده ام. - . السرائر : ۴۶۵ -

**[ترجمه]

بيان

ظاهره عدم جواز إدخال النجاسه إلى المسجد و إن أمكن أن يكون السؤال للصلاه و لا خلاف ظاهرا فی عدم جواز إدخال المتعديه إلى المسجد و أما غير المتعديه فالظاهر جواز إدخاله كما هو الأشهر بين المتأخرين و ذهب جماعه إلى

ص: ۳۷۴

۱- ۱. مصباح الشريعه ص ۱۰، و الآيه فی سوره النمل: ۶۲.

۲- ۲. السرائر ص ۴۶۵.

تحریم إدخال النجاسه مطلقا و ادعی ابن إدریس علیه الإجماع و هو ممنوع و لم یتم دلیل علی عموم المنع.

**[ترجمه]ظاهر روایت، عدم جواز داخل کردن نجاست در مسجد است اگرچه ممکن است سؤال برای نماز باشد، و ظاهراً اختلافی در عدم جواز نجاست سرایت کننده به مسجد نیست، امّا نجاستی که سرایت نکند ظاهر، جواز داخل کردنِ آن است، چنانچه اشهر بین متأخران همین می باشد.

گروهی قائل به حرمت داخل کردن نجاست در مسجد به طور مطلق هستند، و ابن ادریس بر آن ادّعای اجماع دارد، امّا این ادّعا قابل قبول نیست و دلیل بر عموم منع هم تمام نیست.

**[ترجمه]

«۴۲»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ الْحَائِضُ وَ الْجُنُبُ یَدْخُلَانِ الْمَسْجِدَ أَمْ لَا فَقَالَ لَا یَدْخُلَانِ الْمَسْجِدَ إِلَّا مُجْتَازَیْنِ إِنَّ اللَّهَ یَقُولُ وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِرِی سَبِیلٍ حَتَّی تَغْتَسِلُوا وَ یَأْخُذَانِ مِنَ الْمَسْجِدِ الشَّیْ ءَ وَ لَا یَضَعَانِ فِیهِ شَیْئاً(۱).

**[ترجمه]تفسیر عیّاشی: زراره از امام باقر علیه السلام روایت کرد: به ایشان گفتم: حائض و جنُب وارد مسجد بشوند یا نه؟ فرمود: وارد مسجد نشوند مگر برای عبور؛ خداوند می فرماید: «وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِرِی سَبِیلٍ حَتَّی تَغْتَسِلُوا» - . نساء / ۴۳ -

{ و [نیز] در حال جنابت [وارد نماز نشوید] مگر اینکه راهگذر باشید تا غسل کنید}و می توانند برای برداشتن چیزی از مسجد وارد آن شوند ولی نمی توانند چیزی را در مسجد قرار دهند. - . تفسیر عیّاشی ۱ : ۲۴۳ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی عدم جواز لبث الحائض و الجنب فی المساجد و علی عدم جواز وضعهما شیئا فیها کما ذکره الأصحاب و قد مر الکلام فیها فی کتاب الطهاره.

**[ترجمه]این روایت دلالت می کند که جایز نیست حائض و جنب در مسجد بمانند و چیزی را در مسجد قرار دهند، چنانچه اصحاب هم ذکر کرده و بحث آن در کتاب طهارت مطرح شد.

**[ترجمه]

«۴۳»

السَّرَائِرُ، نَقْلًا مِنْ جَامِعِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ کَانَ لَهُ مَسْجِدٌ فِی بَعْضِ بُیُوتِهِ أَوْ دَارِهِ

هَلْ يَصْلُحُ أَنْ يَجْعَلَهُ كَنِيفاً قَالَ لَا بَأْسَ (۲).

قرب الإسناد، عن عبد الله بن الحسن عن جده عن علی بن جعفر: مثله (۳)

**[ترجمه]السرائر: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در یکی از خانه‌ها یا در مسکنش مسجدی دارد، آیا شایسته است آن را محل توالت قرار دهد؟ فرمود: اشکال ندارد. - . السرائر : ۴۶۹ -

قرب الاسناد: از عبدالله بن حسن از جدّش از علی بن جعفر مثل آن را آورده است. - . قرب الاسناد : ۱۲۰ چاپ سنگی، ۱۶۲ چاپ نجف -

**[ترجمه]

توضیح

یدل علی أن مسجد البیت لیس کسائر المساجد و یجوز تغییره و إخراجه عن المسجدیه و حمله الأصحاب علی موضع لم یوقف لذلک بل عین فی البیت للصلاه فیه قال فی الذکری لو اتخذ فی داره مسجدا له و لعیاله و لم یتلفظ بالوقف و لا نواه جاز له تغییره و توسیعه و تضییقه لما رواه

أَبُو الْجَارُودِ عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام: فِی الْمَسْجِدِ یَکُونُ فِی الْبَیْتِ فَیُرِیدُ أَهْلُ الْبَیْتِ أَنْ یَتَوَسَّعُوا بِطَائِفَهٍ مِنْهُ أَوْ یُحَوِّلُونَهُ إِلَی غَیْرِ مَکَانِهِ قَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِکَ (۴).انتهی.

و قال الوالد قدس سره و یمکن تخصیص العمومات بتلک الأخبار الصحیحه لکن الأحوط عدم التغییر مع الصیغه.

ص: ۳۷۵

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ج ۱ ص ۲۴۳ فی سوره النساء الآیه ۴۳.

۲- ۲. السرائر ص ۴۶۹.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۲۰ ط حجر ص ۱۶۲ ط نجف.

۴- ۴. رواه فی الفقیه ج ۱ ص ۱۵۳.

و قال العلامه ره فی التذکره من کان له فی داره مسجد قد جعله للصلاه جاز له تغییره و تبدیله و تضییقه و توسیعه حسب ما یکون أصلح له لأنه لم یجعله عاما و إنما قصد اختصاصه بنفسه و أهله و لروایه أبی الجارود و هل یلحقه أحکام المساجد من تحریم إدخال النجاسه إلیه و منع الجنب فی استیطانه و غیر ذلک الأقرب المنع لنقص المعنی فیه انتهی و کلامه یشعر بالتردد و مع الوقف کذلک أیضا کما احتمله الوالد ره.

**[ترجمه]این روایت دلالت دارد که مسجدِ خانه حکم دیگر مساجد را ندارد و تغییر دادن آن و بیرون بردن آن از حالت مسجد بودن جایز است. اصحاب این جواز را بر موضعی حمل کرده اند که برای این امر وقف نشده باشد بلکه برای نمازخواندن در خانه تعیین شده است. در الذکری می فرماید: اگر در خانه برای خود و خانواده اش مسجدی قرار داد و صیغه وقف را نخواند و نیّت وقف برای مسجد هم نکرد تغییر و توسعه و تنگ کردن آن جایز است، به دلیل روایت ابوالجارود از امام باقر علیه السلام درباره مسجدی که در خانه است و اهل خانه می خواهند با گرفتنِ بخشی از آن، خانه را گسترش دهند یا آن را به مکان دیگری از خانه منتقل سازند! فرمود: اشکال ندارد. پایان. - . الفقیه ۱ : ۱۵۳ -

مرحوم پدرم می گوید: می توان عمومات را به آن اخبار صحیح تخصیص زد، امّا احوط عدم تغییر در صورت خواندن صیغه است .

مرحوم علامه در تذکره گوید: کسی که در خانه خود مسجدی دارد که برای نماز قرار داده، جایز است بر اساس مصلحت خود آن را تغییر، تبدیل، تنگ یا وسیع کند، زیرا آنجا را برای عموم قرار نداده، بلکه مخصوص خود و خانواده اش قرار داده است، و دلیل دیگر، روایت ابوالجارود می باشد. حال آیا احکام مساجد مانند حرمت داخل کردن نجاست و مکث نکردن جُنب در آن و دیگر احکام شامل چنین مسجدی هم می شود؟ اقرب عدم شمول است؛ زیرا چنین مسجدی، در معنای مسجد بودن نقص دارد. پایان. سخن ایشان اشاره به تردید دارد؛ و در صورت خوانده شدن صیغه وقف هم به همین صورت می باشد، چنانچه مرحوم پدرم این احتمال را داده است.

**[ترجمه]

«۴۴»

كَشْفُ الْغُمَّهِ، نَقْلًا مِنْ دَلَائِلِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ أَبِي مُحَمَّدٍ علیه السلام فَقَالَ: إِذَا خَرَجَ الْقَائِمُ أَمَرَ بِهَدْمِ الْمَنَارِ وَ الْمَقَاصِيرِ الَّتِي فِي الْمَسَاجِدِ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي لِأَيِّ مَعْنًى هَذَا فَأَقْبَلَ عَلَيَّ وَ قَالَ مَعْنَى هَذَا أَنَّهَا مُحْدَثَةٌ مُبْتَدَعَةٌ لَمْ يَبْنِهَا نَبِيٌّ وَ لَا حُجَّةٌ(۱).

غیبه الشیخ، عن سعد بن عبد الله عن الجعفری: مثله (۲)

**[ترجمه]کَشف الغُمّه: ابوهاشم جعفری گفت: خدمت امام حسن عسکری علیه السلام بودم که فرمود: آنگاه که قائم قیام کند دستور دهد تا مناره ها و «مقاصیر»ی را که در مساجد است ویران سازند. پیش خودم گفتم: این کار چه معنایی دارد؟! پس آن حضرت رو به من کرد و فرمود: معنای این کار آن است که مناره و «مقصوره» از ابتدا نبوده و بعداً بدعت شده است،

و هیچ پیامبر و حجّتی آن را بنا نکرد. - . کشف الغمّه ۳ : ۲۹۶ -

غیبه الشیخ: از سعد بن عبدالله از جعفری مثل آن را آورده است. - . غیبه الشیخ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

تبیین

المشهور بین الأصحاب کراهه تطویل المناره أزید من سطح المسجد لئلا یشرف المؤذنون علی الجیران و المنارات الطویله من بدع عمر و المراد بالمقاصیر المحاریب الداخله کما مر.

**[ترجمه]مشهور بین اصحاب آن است که کراهت دارد مناره مسجد را بلندتر از پشت بام مسجد بسازند، تا مؤذن ها بر خانه های همسایگان دید نداشته باشند، و مناره های بلند از بدعت‌های عمر بود؛ و مقصود از «مقاصیر» محراب‌های داخلی است، چنانچه گذشت.

**[ترجمه]

«۴۵»

جَامِعُ الْأَخْبَارِ، رُوِیَ بِإِسْنَادٍ صَحِیحٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی مَسْجِدِ الْکُوفَهِ لَأَعَدُّوا لَهُ الزَّادَ وَ الرَّوَاحِلَ مِنْ مَکَانٍ بَعِیدٍ إِنَّ صَلَاهَ فَرِیضَهً فِیهِ تَعْدِلُ حَجَّهً وَ صَلَاهَ نَافِلَهً تَعْدِلُ عُمْرَهً(۳).

وَ رُوِیَ بِإِسْنَادٍ صَحِیحٍ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: النَّافِلَهُ فِی مَسْجِدِ الْکُوفَهِ تَعْدِلُ عُمْرَهً مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ الْفَرِیضَهُ تَعْدِلُ حَجَّهً مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ صَلَّی فِیهِ أَلْفُ نَبِیٍّ وَ أَلْفُ وَصِیٍ (۴).

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: مَا مِنْ عَبْدٍ صَالِحٍ وَ لَا نَبِیٍّ إِلَّا وَ قَدْ صَلَّی فِی مَسْجِدِ کُوفَانَ حَتَّی إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا أُسْرِیَ بِهِ قَالَ لَهُ جَبْرَئِیلُ علیه السلام أَ تَدْرِی أَیْنَ أَنْتَ یَا رَسُولَ اللَّهِ

۱- ۱. کشف الغمّه ج ۳ ص ۲۹۶.

۲- ۲. غیبه الشیخ الطوسیّ ص ۱۳۳.

۳- ۳. جامع الأخبار ص ۸۱.

۴- ۴. جامع الأخبار ص ۸۱.

السَّاعَهَ أَنْتَ مُقَابِلُ مَسْجِدِ كُوفَانَ قَالَ فَاسْتَأْذِنْ لِي رَبِّي حَتَّى آتِيَهُ فَأُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ فَاسْتَأْذَنَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَذِنَ لَهُ وَ إِنَّ مَيْمَنَتَهُ لَرَوْضَهٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّهِ وَ إِنَّ مُؤَخَّرَهُ لَرَوْضَهٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّهِ وَ إِنَّ الصَّلَاهَ الْمَكْتُوبَهَ فِيهِ لَتَعْدِلُ بِأَلْفِ صَلَاهٍ وَ إِنَّ صَلَاهَ النَّافِلَهِ فِيهِ لَتَعْدِلُ بِخَمْسِ مِائَهِ صَلَاهٍ وَ إِنَّ الْجُلُوسَ فِيهِ بِغَيْرِ تِلَاوَهٍ وَ لَا ذِكْرٍ لَعِبَادَهٌ وَ لَوْ عَلِمَ النَّاسُ مَا فِيهِ لَأَتَوْهُ وَ لَوْ حَبْواً(۱).

وَ رُوِيَ بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَنْ أَبِي حَمْزَهَ الثُّمَالِيِّ أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْأُسْطُوَانَهِ السَّابِعَهِ فَقَالَ هَذَا مَقَامُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام(۲).

وَ قَالَ: وَ كَانَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ علیه السلام يُصَلِّي عِنْدَ الْخَامِسَهِ فَإِذَا غَابَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام صَلَّى فِيهَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ علیه السلام وَ هِيَ مِنْ بَابِ كِنْدَهَ(۳).

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: الْأُسْطُوَانَهُ السَّابِعَهُ مِمَّا يَلِي أَبْوَابَ كِنْدَهَ هِيَ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَ الْخَامِسَهُ مَقَامُ جَبْرَئِيلَ علیه السلام(۴).

وَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: نِعْمَ الْمَسْجِدُ مَسْجِدُ الْكُوفَهِ صَلَّى فِيهِ أَلْفُ نَبِيٍّ وَ أَلْفُ وَصِيٍّ وَ مِنْهُ فَارَ التَّنُّورُ وَ فِيهِ نُجِرَتِ السَّفِينَهُ مَيْمَنَتُهُ رِضْوَانُ اللَّهِ وَ وَسَطُهُ رَوْضَهٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّهِ وَ مَيْسَرَتُهُ مَكْرٌ فَقَالَ قُلْتُ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي مَا مَعْنَى مَا تَقُولُ مَكْرٌ قَالَ بَعْضُ مَنَازِلِ السُّلْطَانِ (۵).

وَ قَالَ علیه السلام: صَلَاهٌ فِي مَسْجِدِ الْكُوفَهِ تَعْدِلُ أَلْفَ صَلَاهٍ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ(۶).

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله: لَحَدِيثُ الْبَغْيِ فِي الْمَسْجِدِ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الْبَهِيمَهُ الْحَشِيشَ (۷).

وَ قَالَ علیه السلام: لَا تَدْخُلِ الْمَسَاجِدَ إِلَّا بِالطَّهَارَهِ(۸).

وَ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَنْ أَدْخَلَ لَيْلَهً وَاحِدَهً سِرَاجاً فِي الْمَسْجِدِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ

۱- ۱. جامع الأخبار ص ۸۲.

۲- ۲. جامع الأخبار ص ۸۲.

۳- ۳. جامع الأخبار ص ۸۲.

۴- ۴. جامع الأخبار ص ۸۲.

۵- ۵. منازل الشيطان خ ل.

۶- ۶. جامع الأخبار ص ۸۲.

۷- ۷. جامع الأخبار ص ۸۳.

۸- ۸. جامع الأخبار ص ۸۳.

ذُنُوبَ سَبْعِينَ سَنَةً وَ كَتَبَ لَهُ عِبَادَةَ سَنَةٍ وَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ مَدِينَةٌ وَ إِنْ زَادَ عَلَى لَيْلَةٍ وَاحِدَةٍ فَلَهُ بِكُلِّ لَيْلَةٍ يَزِيدُ ثَوَابُ نَبِيٍّ فَإِذَا تَمَّ عَشْرُ لَيَالٍ- لَا يَصِفُ الْوَاصِفُونَ مَا لَهُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الثَّوَابِ فَإِذَا تَمَّ الشَّهْرُ حَرَّمَ اللَّهُ جَسَدَهُ عَلَى النَّارِ(۱).

**[ترجمه]جامع الاخبار: به سند صحیح از امام باقر علیه السلام روایت شده که فرمود: اگر مردم می دانستند چه چیزی در مسجد کوفه است، از راه های دور برای رفتن به آنجا توشه و بار سفر فراهم می آوردند، یک نماز واجب در آن مسجد برابر است با یک حج، و یک نماز نافله در آن برابر با یک عمره است. - . جامع الاخبار : ۸۱ -

و به سند صحیح از امیرمؤمنان علیه السلام روایت شده که فرمود: نافله در مسجد کوفه معادل یک عمره همراه با پیامبر صلی الله علیه و آله است، و نماز واجب برابر با یک حج همراه با پیامبر صلی الله علیه و آله است؛ در آن هزار پیامبر و هزار وصی نماز خوانده اند. - . همان -

و امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ بنده صالح و هیچ پیامبری نیست مگر اینکه در مسجد کوفه نماز خوانده است، حتی در شب معراج جبرئیل علیه السلام به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: ای رسول خدا، آیا می دانید اکنون کجایید؟!

شما مقابل مسجد کوفه هستید! فرمود: پس برای من از پروردگارم اجازه بگیر تا به آنجا بروم و دو رکعت نماز بخوانم، پس اجازه گرفت و خداوند عزوجل اجازه داد! جانب راست این مسجد باغی از باغ‌های بهشت و آخر آن نیز باغی از باغ‌های بهشت است، و یک نماز واجب در آن معادل هزار نماز و یک نماز نافله در آن برابر است با پانصد نماز، و نشستن در آن بدون آنکه قرآن تلاوت کنند یا ذکر بگویند، خود عبادت است، و اگر مردم می دانستند چه چیزی در آن مسجد است به سوی آن می آمدند حتی اگر با چهار دست و پا راه روند. - . همان : ۸۲ -

ابوحمزه ثمالی گفت: از آن حضرت درباره ستون هفتم سؤال کردم، فرمود: این مقام امیرمؤمنان علیه السلام است. - . همان -

و فرمود: و حسین بن علی علیه السلام کنار ستون پنجم نماز می خواند، پس از رحلت امیرمؤمنان علیه السلام حسن بن علی علیه السلام آنجا نماز خواند، و آن از درب کِنده است. - . همان -

و امام صادق علیه السلام فرمود: ستون هفتم از سمتِ درب‌های کِنده مقام ابراهیم، و ستون پنجم مقام جبرئیل علیه السلام است. - . همان -

و ابوبصیر از امام صادق علیه السلام روایت کرد: از ایشان شنیدم که فرمود: خوب مسجدی است مسجد کوفه! هزار پیامبر و هزار جانشین پیامبر در آن نماز خوانده اند، و از آنجا بود که «تنور فوران کرد» و کشتی نوح در آنجا لنگر انداخت[به گل نشست]. جانب راست این مسجد رضوان خدا و وسط آن باغی از باغ‌های بهشت، و جانب چپ آن مَکر و حیله است. راوی گوید: گفتم: پدر و مادرم به فدایت، یعنی چه که می گویید مَکر و حیله است؟ فرمود: به خاطر قرارداشتن بعضی از خانه های سلطان. - . منازل الشیطان خ ل -

و آن حضرت علیه السلام فرمود: یک نماز در مسجد کوفه برابر است با هزار نماز در دیگر مساجد. - . جامع الاخبار : ۸۲ -

و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: سخن بغی - ستم و فسق - در مسجد، حسنات انسان را می خورد آنچنان که چهارپا علوفه را می خورد. -. همان : ۸۳ -

و فرمود: بدون طهارت وارد مساجد مشو. -. همان -

و از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: کسی که یک شب چراغی وارد مسجد کند خداوند گناهان هفتاد سالش را بیامرزد و عبادت یک سال را برایش بنویسد و نزد خدا شهری دارد، واگر بیش از یک شب چراغ بیاورد به ازای هر شب که بر آن بیفزاید ثواب یک پیامبر را دارد، پس چون به ده شب رسد، هیچ کس نتواند مقدار ثوابی را که نزد خداوند دارد توصیف کند، و اگر یک ماه این کار را کرد خداوند بدنش را بر آتش حرام گرداند. -. همان -

**[ترجمه]

بیان

سیأتی فضل المساجد المخصوصه فی کتاب المزار و کتاب الحج و لنشر هنا إلی بعض الفوائد.

الأولی أنه هل یشمل الفضل الوارد للصلاه فی المسجد الحرام الصلاه فی الکعبه مع کراهه الفریضه فیها الظاهر العدم و ربما یقال الفضل الوارد فی الخبر هو المشترک بین جمیع الأجزاء حتی الکعبه فلا ینافی کون الصلاه خارجها من المسجد أفضل من الصلاه فیها و هو بعید إذ الظاهر من النهی عن الصلاه فی الکعبه رجحان الصلاه خارج المسجد أیضا بالنسبه إلیها.

و قیل یجوز أن یکون العدد الذی بإزاء الصلاه فی بعض أجزاء المسجد مختصا بفضیله و ثواب زائد علی ما ثبت للعدد الذی بإزاء الصلاه فی البعض الآخر و یرد علی أن الظاهر أن المراد أن الصلاه الواحده فی المسجد الحرام مثلا مثل مائه ألف صلاه فی غیرها إذا فرضت الصلاتان بوجه واحد من استجماع الشرائط و الکمالات و عدمها إلا باعتبار المکان فلا وجه لما ذکر و کذا استشکل فی الصلاه فی مسجد النبی صلی الله علیه و آله إذا وقعت فی محاذاه ضریحه المقدس مع کراهتها و الجواب زائدا علی ما تقدم منع کراهه الصلاه إلی قبره المقدس و قد مر الکلام فیه و لو ثبت یکون مخصصا بغیره.

الثانیه الظاهر أن الثواب المذکور لکل من المساجد الشریفه المقدر المشترک بین الجمیع فلا ینافی کون بعض الأجزاء أفضل من سائرهما کما ورد فی الأخبار کالحطیم و تحت المیزاب و غیرهما من المسجد الحرام و بعض الأساطین فی مسجد النبی صلی الله علیه و آله و مسجد الکوفه.

الثالثه الاختلاف الواقع فی عدد فضل الصلاه لکل من المساجد الشریفه لعله باعتبار اختلاف الصلوات و المصلین فی المفضل أو المفضل علیه أو فیهما فتأمل.

ص: ۳۷۸

۱- ۱. جامع الأخبار ص ۸۳.

الرابعه الظاهر أن تلک الفضیله فی المسجدین مختصه بما کان فی عهد الرسول و أما ما زید فیهما فی زمن خلفاء الجور فکسائر المساجد بل یمکن المناقشه فی کونها مسجدا أیضا لما ورد فی کثیر من الأخبار أن القائم علیه السلام یردها إلی أربابها و ذهب بعض الأصحاب إلی التعمیم و هو بعید.

الخامسه ما ورد فی بعض الأخبار ألف صلاه أو مائه ألف فی غیره لفظ الغیر فیها تام شامل للفاضل و المفضول فیلزم مساواه الفاضل المفضول فلا بد من تخصیص فی الغیر و إن أمکن تصحیحه باختلاف الصلاه و المصلین لکنه بعید.

**[ترجمه]فضل مساجد مخصوص در کتاب «المزار» و کتاب حج خواهد آمد و در اینجا به فوائدی اشاره می کنیم:

اول اینکه فضیلت ذکر شده در روایت برای نماز در مسجدالحرام، آیا شامل نماز در داخل کعبه هم می شود با اینکه خواندن نماز واجب در آن کراهت دارد؟ ظاهر آن است که شامل نمی شود. و شاید گفته شود فضیلت ذکر شده در روایت بین همه قسمت‌های مسجد حتی کعبه مشترک است، پس با اینکه نماز در بیرون کعبه نسبت به داخل آن بهتر است، منافاتی ندارد؛ امّا این سخن بعید است؛ زیرا ظاهر از نهی از نماز در داخل کعبه، رجحانِ نماز در بیرون مسجد نسبت به داخل کعبه نیز هست.

و گفته شده: ممکن است عددی که به ازای نماز در بعضی قسمت‌های مسجد گفته شده، مختص به فضیلت و ثوابی باشد که اضافه بر مقدار ثابت شده برای عددی است که به ازای نماز در قسمت‌های دیگر می‌باشد!!!

در پاسخ به این سخن اشکال می شود: در عبارت «یک نماز در مسجد الحرام مثلاً مانند یکصد هزار نماز در دیگر مساجد است» مقصود آن است که هر دو نماز از جهت داشتن یا نداشتنِ شرایط و کمالات مانند هم فرض شوند و تنها تفاوت آنها مکان باشد، پس آنچه ذکر شد، وجهی ندارد. همچنین در نمازی که در مسجد النبی صلی الله علیه و آله در محاذات ضریح مقدس واقع شده علاوه بر کراهت آن، اشکال شده است. و جوابی که - علاوه بر پاسخ‌های پیشین - داده می شود، مکروه نبودن نماز به سوی قبر مقدّس آن حضرت است، که بحث در مورد آن گذشت و اگر هم کراهت ثابت شود، با غیر آن، تخصیص می‌خورد.

فایده دوم: ظاهراً ثواب ذکر شده برای هر کدام از مساجد شریف، مقدار مشخّص شده ای است که در همه آنها مشترک است، پس منافاتی با اینکه بعضی قسمت‌ها بافضیلت تر از دیگر قسمت‌هاست ندارد، مانند آنچه در روایات وارد شده مثل حطیم، زیر ناودان و دیگر قسمت‌های مسجد الحرام، و بعضی ستون ها در مسجد النبی صلی الله علیه و آله و مسجد کوفه .

سوم: اختلافی که در تعداد فضیلت نماز در هر کدام از مساجد شریف رخ داده شاید بر اساس تفاوت نمازها و نمازگزاران در یکی از دو مکان [مکان با فضیلت و مکانی که بر آن فضیلت داده شده] و یا در هر دو باشد، پس تأمّل کن.

چهارم: ظاهر آن است که آن فضیلت در مسجد الحرام و مسجد النبی صلی الله علیه و آله مخصوص به محدوده ای از مسجد است که در زمان رسول خدا بوده، امّا قسمت‌هایی که در زمان خلفای ظالم به آن دو اضافه شده مثل دیگر مساجد است بلکه می توان در مسجد بودن آنها نیز مناقشه کرد، به دلیل آنچه در بسیاری از روایات آمده است که قائم علیه السلام آن زمین ها را به صاحبانش بازمی گرداند. بعضی از اصحاب قائل به تعمیم هستند که بعید است.

پنجم: اینکه در بعضی روایات «هزار نماز یا یکصدهزار نماز در غیر آن» آمده، لفظ «غیر» در آنها تامّ است و شامل فاضل و مفضول می گردد، پس لازمه آن تساوی فاضل و مفضول می شود، بنابراین باید «غیر» را تخصیص زد، اگرچه می توان آن را با تفاوت نماز و نمازگزاران تصحیح کرد، امّا بعید است.

**[ترجمه]

«۴۶»

کِتَابُ الْمَسَائِلِ، لِعَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ مُوسَی علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الطِّینِ یُطْرَحُ فِیهِ السِّرْقِینُ یُطَیَّنُ بِهِ الْمَسْجِدُ أَوِ الْبَیْتُ أَ یُصَلَّی فِیهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۱) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَقْعُدُ فِی الْمَسْجِدِ وَ رِجْلُهُ خَارِجٌ مِنْهُ أَوْ أَسْفَلَ مِنَ الْمَسْجِدِ وَ هُوَ فِی صَلَاتِهِ أَ یَصْلُحُ لَهُ قَالَ لَا بَأْسَ (۲)

قَالَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّابَّهِ یَبُولُ فَیُصِیبُ بَوْلُهُ الْمَسْجِدَ أَوْ حَائِطَهُ أَ یُصَلَّی فِیهِ قَبْلَ أَنْ یُغْسَلَ قَالَ إِذَا جَفَّ فَلَا بَأْسَ (۳).

**[ترجمه]کتاب المسائل: علی بن جعفر از برادرش امام موسی علیه السلام روایت کرد: از ایشان درباره گل سؤال کردم که در آن سرگین می ریزند و مسجد یا خانه را گِل کاری می کنند، آیا می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: اشکالی ندارد. -. بحارالانوار ۱۰ : ۲۶۱ -

و از ایشان درباره مردی سؤال کردم که در مسجد می نشیند و پایش بیرون از آن یا پایین تر از مسجد است و نماز می خواند، آیا این حالت برای او شایسته است؟ فرمود: اشکالی ندارد. -. همان ۱۰ : ۲۷۰ -

گوید: و از ایشان در مورد چهارپایی سؤال کردم که ادرار می کند و ادرارش به مسجد یا دیوار آن می رسد، آیا پیش از شستن می توان در آن نماز خواند؟ فرمود: اگر خشک شود اشکال ندارد. -. همان ۱۰ : ۲۸۶ -

**[ترجمه]

بیان

حمل علی سرقین الدواب المأکوله اللحم و یدل علی طهارتها و الظاهر أن المراد بالمسجد فی قوله یقعد فی المسجد المصلی الذی یصلی علیه کما مر و لما کان محتملاـ للمسجد المعروف أوردناه هنا فالمراد أنه یکفی فی إدراک فضل المسجد فی الجمله کون بعض الجسد فیه و یدل ظاهرا علی طهاره أبوال الدواب مع کراهه الصلاه فی المسجد قبل جفافها.

**[ترجمه]سرگین در روایت بالا، بر سرگین حیوان حلال گوشت حمل می شود و بر طهارت آن نیز دلالت دارد. و ظاهر آن است که مسجد در عبارت «در مسجد می نشیند» به معنای مصلایی - جایی - است که شخص روی آن نماز می خواند، چنانکه قبلاًـ گفته شد، و چون احتمال مسجد مشهور هم داشت آن را در اینجا ذکر کردیم. پس مقصود این است که برای کسب فضیلت مسجد به طور کلی، بودنِ قسمتی از بدن در آن نیز کفایت می کند، و ظاهراً بر طهارت ادرار چهارپایان، به

طوری که پیش از خشک شدن آن، نمازخواندن در مسجد مکروه است، دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۴۷»

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، رُوِّينَا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا صَلَاةَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ عُذْرٌ أَوْ بِهِ

ص: ۳۷۹

۱- ۱. البحار ج ۱۰ ص ۲۶۱.

۲- ۲. البحار ج ۱۰ ص ۲۷۰.

۳- ۳. البحار ج ۱۰ ص ۲۸۶.

عِلَّةٌ فَقِيلَ وَ مَنْ جَارُ الْمَسْجِدِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ(۱).

وَ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: الصَّلَاةُ فِی الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ مِائَةُ أَلْفِ صَلَاةٍ وَ الصَّلَاةُ فِی مَسْجِدِ الْمَدِینَهِ عَشَرَهُ ألف [آلَافِ] صَلَاةٍ وَ الصَّلَاةُ فِی مَسْجِدِ بَیْتِ الْمَقْدِسِ أَلْفُ صَلَاةٍ وَ الصَّلَاةُ فِی الْمَسْجِدِ الْأَعْظَمِ مِائَهُ صَلَاةٍ وَ الصَّلَاةُ فِی مَسْجِدِ الْقَبِیلَهِ خَمْسٌ وَ عِشْرُونَ صَلَاهً وَ الصَّلَاهُ فِی مَسْجِدِ السُّوقِ اثْنَتَا عَشْرَهَ صَلَاهً وَ صَلَاهُ الرَّجُلِ وَحْدَهُ فِی بَیْتِهِ صَلَاهٌ وَاحِدَهٌ(۲).

وَ عَنْهُ علیه السلام عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: الْجُلُوسُ فِی الْمَسْجِدِ انْتِظَاراً لِلصَّلَاهِ عِبَادَهٌ(۳).

وَ قَالَ: مَنْ کَانَ الْقُرْآنُ حَدِیثَهُ وَ الْمَسْجِدُ بَیْتَهُ بَنَی اللَّهُ لَهُ بَیْتاً فِی الْجَنَّهِ وَ دَرَجَهً دُونَ الدَّرَجَهِ الْوُسْطَی (۴).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از امام صادق از پدرش از پدرانش علیهم السلام از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: نماز همسایه مسجد جز در مسجد قبول نیست مگر اینکه عُذر، یا مرضی داشته باشد. گفتند: ای امیر مؤمنان، همسایه مسجد کیست؟ فرمود: کسی که ندا را بشنود. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۴۸ -

و از آن حضرت از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: نماز در مسجد الحرام یکصدهزار نماز است، و نماز در مسجد مدینه ده هزار نماز است، و نماز در مسجد بیت المقدس هزار نماز است، و نماز در مسجد اعظم یکصد نماز است، و نماز در مسجد قبیله بیست و پنج نماز است، و نماز در مسجد بازار دوازده نماز است، و نمازی که مَرد به تنهایی در خانه خود می خواند یک نماز است. - . همان -

و از آن حضرت روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: نشستن در مسجد در انتظار نماز، عبادت است. - . همان -

و فرمود: کسی که قرآن کلامش و مسجد خانه اش باشد، خداوند در بهشت خانه ای برای او می سازد و درجه ای پایین تر از درجه وُسطی. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

لعل الوسطی بمعنی الفضلی أی درجه عند أفضل الدرجات أو قریبه منها.

**[ترجمه]شاید «الوسطی» به معنای برترین باشد، یعنی درجه ای نزد بهترین درجات یا نزدیک به آن.

**[ترجمه]

الدَّعَائِمُ، عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: مِنَ السُّنَّهِ إِذَا جَلَسْتَ فِی الْمَسْجِدِ أَنْ تَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَه(۵).

وَ عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الْمَسْجِدَ لَیَشْکُو الْخَرَابَ إِلَی رَبِّهِ وَ إِنَّهُ لَیَتَبَشْبَشُ مِنْ عُمَّارِهِ إِذَا غَابَ عَنْهُ ثُمَّ قَدِمَ کَمَا یَتَبَشْبَشُ أَحَدُکُمْ بِغَائِبِهِ إِذَا قَدِمَ عَلَیْهِ (۶).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: مستحب است هرگاه در مسجد می نشینی رو به قبله باشی. - . همان -

و از آن حضرت روایت شده که فرمود: مسجد از خرابی به پروردگارش شکایت می کند، و وقتی آبادکننده آن غایب می شود و بعد باز می گردد شادمان می شود آن گونه که یکی از شما وقتی کسی که از او غایب شده است نزد او می آید، شادمان می گردد. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

قال فی النهایه فیه لا یوطن الرجل المسجد للصلاه إلا یتبشبش الله به کما یتبشبش أهل البیت بغائبهم البش فرح الصدیق بالصدیق و اللطف فی المسأله و الإقبال علیه و قد بششت به أبش و هذا مثل ضربه لتلقیه إیاه ببره و إکرامه انتهی و الظاهر هنا رجوع الضمیر إلی المسجد.

**[ترجمه]در النهایه در مورد این روایت می گوید: مرد برای نماز در مسجد ساکن نمی شود مگر اینکه خداوند به او شادمان می شود آنچنان که اهل خانه از آمدنِ سفرکرده شان شادمان می گردند. «البَشّ» یعنی خوشحالی و شادمانی دوست به خاطر دوستش، و لطف در جستجو و اِقبال به او، و «قد بششت به أبشّ». این مَثالی است که برای دیدار (مسجد) با او با خوبی و اِکرام زده است. پایان. و ظاهراً ضمیر در اینجا به مسجد باز می گردد.

**[ترجمه]

«۴۹»

الدَّعَائِمُ، عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْجُلُوسُ فِی الْمَسْجِدِ رَهْبَانِیَّهُ الْعَرَبِ وَ الْمُؤْمِنُ مَجْلِسُهُ مَسْجِدُهُ وَ صَوْمَعَتُهُ بَیْتُهُ (۷).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: رهبانیت عرب، نشستن در مسجد است، و محل نشستن مؤمن، مسجد او و صومعه اش خانه اوست. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

رَوَاهُ فِی التَّهْذِیبِ (۸)

عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ قَالَ

ص: ۳۸۰

۱- ۱. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۶- ۶. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۷- ۷. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۸.

۸- ۸. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۴.

رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الِاتِّكَاءُ فِی الْمَسْجِدِ رَهْبَانِیَّهُ الْعَرَبِ.

فالظاهر أنه ذم للاتكاء فإن الرهبانیه فی هذه الأمه مذمومه أی ینبغی أن یكن اتكاؤه فی بیته لأنه صومعته و محل استراحته و یحتمل أن یكون مدحا و یكون المراد الاتكاء لانتظار الصلاه بلا نوم فالمراد بالصومعه محل النوم و علی ما فی الدعائم الأخیر متعین.

و قد روی العامه مثله

فَفِی شَرْحِ السُّنَّهِ(۱)

بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ مَظْعُونٍ أَتَی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ ائْذَنْ لَنَا فِی التَّرَهُّبِ فَقَالَ إِنَّ تَرَهُّبَ أُمَّتِی الْجُلُوسُ فِی الْمَسَاجِدِ انْتِظَاراً لِلصَّلَاهِ.

**[ترجمه]در تهذیب - . التهذیب ۱ : ۳۲۴ - این روایت را از اسماعیل پسر امام صادق علیه السلام از پدرش نقل کرده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: تكیه زدن در مسجد، رهبانیت عرب است.

ظاهر آن است كه این روایت بیانگر مذمّت تكیه زدن است، زیرا رهبانیت در امّت اسلام مذموم است، یعنی سزاوار است تكیه زدنش در خانه باشد زیرا خانه اش صومعه و محلّ استراحت اوست. و احتمال می رود كه مدح باشد و مقصود، تكیه زدن در انتظار نماز بدون خواب رفتن باشد، و مقصود از صومعه محلّ خواب است، و بنا بر روایت دعائم الاسلام، همین احتمال اخیر صحیح است.

اهل سنت نیز مثل این روایت را دارند: در شرح السنّه - . ر.ك: مشكاه المصابیح : ۶۹ - از سعد بن مسعود روایت كرده است كه عثمان بن مَظعون نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و گفت: به ما اجازه رهبانیت بدهید! فرمود: رهبانیت امّت من، نشستن در مساجد در انتظار نماز است.

**[ترجمه]

«۵۰»

الدَّعَائِمُ، عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام قَالَ: جَنِّبُوا مَسَاجِدَكُمْ رَفْعَ أَصْوَاتِكُمْ وَ بَیْعَكُمْ وَ شِرَاءَكُمْ وَ سِلَاحَكُمْ وَ جَمِّرُوهَا فِی كُلِّ سَبْعَهِ أَیَّامٍ وَ ضَعُوا فِیهَا الْمَطَاهِرَ(۲).

وَ قَالَ علیه السلام: مَنْ وَقَّرَ الْمَسْجِدَ مِنْ نُخَامَتِهِ لَقِیَ اللَّهَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ ضَاحِكاً قَدْ أُعْطِیَ كِتَابَهُ بِیَمِینِهِ وَ إِنَّ الْمَسْجِدَ لَیَلْتَوِی عِنْدَ النُّخَامَهِ كَتَلَوِّی أَحَدِكُمْ بِالْخَیْزُرَانِ إِذَا وَقَعَ بِهِ (۳).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از علی علیه السلام روایت است كه فرمود: از بلندكردن صدا، خرید و فروش و حمل سلاح در

مساجدتان خودداری کنید و در هفت روز هفته در مساجد چراغ روشن نمایید و در آن محلّ طهارت قرار دهید. - . دعائم الإسلام ۱ : ۱۴۹ -

و فرمود: کسی که احترام مسجد را نگاه دارد و آب بینی خود را در آن نیندازد روز قیامت در حالی خداوند را ملاقات کند که می خندد و نامه اش در دست راستش است، و مسجد به خاطر آب بینی در خود می پیچد آنچنان که وقتی یکی از شما با نی خیزران به او بزنند در خود می پیچد. - . همان -

**[ترجمه]

بیان

قد مر فی خبر النوادر و ضعوا المطاهر علی أبوابها و هو أظهر و المراد هنا أصل تعیین المطاهر لا كونها فی وسطها و الخیزران بالضم شجر هندی معروف و تخصیصه لأن الضرب به أشد.

**[ترجمه]در روایت نوادر گذشت که «محلّ طهارت را بر درب مساجد قرار دهید» که اظهر هم همان است، و در اینجا مقصود اصلِ تعیین محلّ طهارت است نه اینکه محل طهارت را در وسط مسجد قرار دهید، و خیزُران درخت هندی معروفی است، و دلیل نام بردن از آن، این است که ضربه خوردن با آن درد بیشتری دارد.

**[ترجمه]

«۵۱»

الدَّعَائِمُ، عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ تُقَامَ الْحُدُودُ فِي الْمَسَاجِدِ وَ أَنْ يُرْفَعَ فِيهَا الصَّوْتُ وَ أَنْ يُنْشَدَ فِيهَا الضَّالَّةُ أَوْ يُسَلَّ فِيهَا السَّيْفُ أَوْ يُرْمَى فِيهَا النَّبْلُ أَوْ يُبَاعَ فِيهَا أَوْ يُشْتَرَى أَوْ يُعَلَّقَ فِي الْقِبْلَةِ مِنْهَا سِلَاحٌ أَوْ يُبْرَى فِيهَا نَبْلٌ (۴).

وَ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَتَمْنَعُنَّ مَسَاجِدَكُمْ يَهُودَكُمْ وَ نَصَارَاكُمْ وَ صِبْيَانَكُمْ وَ مَجَانِينَكُمْ أَوْ لَيَمْسَخَنَّكُمُ اللَّهُ قِرَدَةً وَ خَنَازِيرَ رُكَّعاً سُجَّداً(۵)

۱- ۱. راجع مشكاه المصابيح ص ۶۹.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹.

وَ قَالَ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِرِی سَبِیلٍ (۱) قَالَ هُوَ الْجُنُبُ یَمُرُّ فِی الْمَسْجِدِ مُرُوراً وَ لَا یَجْلِسُ فِیهِ (۲).

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ نَهَی عَنْ أَکْلِ الثُّومِ أَنْ یُؤْذِیَ بِرَائِحَتِهِ أَهْلَ الْمَسْجِدِ وَ قَالَ مَنْ أَکَلَ هَذِهِ الْبَقْلَهَ فَلَا یَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا(۳).

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: مَنِ ابْتَنَی مَسْجِداً وَ لَوْ مِثْلَ مَفْحَصِ قَطَاهٍ بَنَی اللَّهُ لَهُ بَیْتاً فِی الْجَنَّهِ(۴).

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْمَسْجِدِ یُتَّخَذُ فِی الدَّارِ إِنْ بَدَا لِأَهْلِهِ فِی تَحْوِیلِهِ عَنْ مَکَانِهِ أَوِ التَّوَسُّعِ بِطَائِفَهٍ مِنْهُ قَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِکَ (۵).

**[ترجمه]دعائم الاسلام: از علی علیه السلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله از اجرای حدود در مساجد، بلند کردن صدا، اعلام اشیاء گم شده، برهنه کردن شمشیر و تیراندازی در آنها و نیز از خرید و فروش در مساجد، آویزان کردن سلاح در قبله مساجد و تراشیدن تیر در مساجد نهی فرمود. - . همان -

و از علی علیه السلام روایت شده است که فرمود: یهودیان و نصرانی هایتان، کودکان و دیوانگانتان را به مساجدتان راه ندهید، وگرنه خداوند شما را به شکل میمون ها و خوک هایی مسخ گرداند که رکوع و سجود می کنند. - . همان -

و در توضیح آیه «وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِرِی سَبِیلٍ» فرمود: یعنی جُنُبی که در مسجد عبور می کند و در آن نمی نشیند. - . همان -

و از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که از خوردن سیر نهی فرمود زیرا اهل مسجد با بوی آن اذیت می شوند. و فرمود: کسی که از این سبزی بخورد به مسجد ما نزدیک نشود. - . همان -

و از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: کسی که مسجدی حتی به اندازه آشیانه مرغ سنگخوار بسازد، خداوند برای او خانه ای در بهشت بنا کند. - . همان ۱ : ۱۵۰ -

و از امام صادق علیه السلام روایت شده که از ایشان درباره مسجدی که در خانه قرار می دهند سؤال شد که اهل خانه می خواهند جای آن را تغییر دهند یا خانه را با گرفتن بخشی از آن گسترش دهند؛ فرمود: اشکالی ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

«۵۲»

کِتَابُ زَیْدٍ النَّرْسِیِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْکَدِرِ قَالَ: رَأَیْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِیٍّ علیه السلام فِی لَیْلَهٍ ظَلْمَاءَ شَدِیدَهِ الظُّلْمَهِ وَ هُوَ یَمْشِی إِلَی الْمَسْجِدِ وَ إِنِّی أَسْرَعْتُ فَدَفَعْتُ إِلَیْهِ فَسَلَّمْتُ عَلَیْهِ فَرَدَّ عَلَیَّ السَّلَامَ وَ قَالَ لِی یَا مُحَمَّدَ بْنَ الْمُنْکَدِرِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَشِّرِ الْمَشَّاءِینَ إِلَی الْمَسَاجِدِ فِی ظُلَمِ اللَّیْلِ بِنُورٍ سَاطِعٍ یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

وَ مِنْهُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام یُحَدِّثُ عَنْ أَبِیهِ: أَنَّ الْجَنَّهَ وَ الْحُورَ لَتَشْتَاقُ إِلَی مَنْ یَکْسَحُ الْمَسَاجِدَ وَ یَأْخُذُ مِنْهَا الْقَذَی.

**[ترجمه]کتاب زید النرسی: محمّد بن مُنکَدِر گفت: امام باقر علیه السلام را در شبی بسیار تاریک دیدم که به سوی مسجد می رفت، من تند حرکت کردم و به طرف او دویدم، سلام کردم، سلامم را جواب داد و فرمود: ای محمد بن مُنکدِر، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسانی را که همیشه در تاریکی شب به سوی مساجد می روند به نوری درخشان در روز قیامت بشارت ده .

و نیز از همان: گفت: شنیدم که امام ابوالحسن علیه السلام از قول پدرش حدیث می گفت که ایشان فرمود: بهشت و حور بس مشتاق کسانی هستند که مساجد را جاروب می کنند و آشغال‌های آن را برمی دارند.

**[ترجمه]

«۵۳»

مِشْكَاةُ الْأَنْوَارِ، نَقْلًا مِنَ الْمَحَاسِنِ قَالَ: قَالَ عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه و آله إِنِّي هَمَمْتُ بِالسِّيَاحَةِ فَقَالَ مَهْلًا يَا عُثْمَانُ فَإِنَّ السِّيَاحَةَ فِي أُمَّتِي لُزُومُ الْمَسَاجِدِ وَ انْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ(۶) الْخَبَرَ.

**[ترجمه]مشکاه الانوار به نقل از المحاسن: عثمان بن مَظعون به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: من قصد سیاحت و گردشگری دارم! فرمود: ای عثمان، دست نگه دار، گردشگری در امّت من، ملازمت و پایبندی به مساجد و انتظار کشیدن نماز بعد از نماز است ادامه روایت. - . مشکاه الأنوار : ۲۶۲ -

**[ترجمه]

«۵۴»

أَصْلٌ مِنْ أُصُولِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: سُوقُ الْمُسْلِمِينَ كَمَسْجِدِهِمْ

ص: ۳۸۲

۱- ۱. النساء: ۴۳.

۲- ۲. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹.

۳- ۳. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۴۹.

۴- ۴. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.

۵- ۵. دعائم الإسلام ج ۱ ص ۱۵۰.

۶- ۶. مشکاه الأنوار ص ۲۶۲.

فَمَنْ سَبَقَ إِلَى مَكَانٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ إِلَى اللَّيْلِ.

وَ مِنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدٍ الْكِنْدِيِّ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: ضَعُوا الْمَطَاهِرَ عَلَى أَبْوَابِ الْمَسَاجِدِ.

**[ترجمه]اصلی از اصول اصحاب ما: سَكونی از امام صادق از پدرش از پدرانش علیهم السلام روایت كرد كه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

بازار مسلمانان مثل مسجد آنهاست، پس هركه زودتر در جایی قرار گرفت، تا شب به آن مكان نسبت به دیگران اولویت دارد.

اصلی از اصول اصحاب ما: سَكونی از امام صادق از پدرش از پدرانش علیهم السلام روایت كرد كه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: محلّ طهارت را بر درب مساجد قرار دهید.

**[ترجمه]

«۵۵»

كِتَابُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَحْيَى الْكَاهِلِيِّ، قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: صَلُّوا فِي مَسَاجِدِهِمْ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]كتاب عبدالله بن یحیی الكاهلی: امام صادق علیه السلام فرمود: در مساجد ایشان نماز بخوانید ادامه روایت.

**[ترجمه]

«۵۶»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ تَسْنِيمٍ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَامِرٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ سَلَّامِ بْنِ غَانِمٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَنْ قَمَّ مَسْجِداً كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عِتْقَ رَقَبَةٍ وَ مَنْ أَخْرَجَ مِنْهُ مَا يَقْذِي عَيْناً كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ (۱).

المحاسن، عن محمد بن تسنم: مثله (۲)

**[ترجمه]مجالس صدوق: سَلّام بن غانم از امام جعفر صادق علیه السلام از پدرانش علیهم السلام روایت كرد كه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: كسی كه مسجدی را تمیز كند، خداوند برایش پاداش آزاد كردن یك بنده را می‌نویسد و هر كس هرچیز كه چشمی را می آزارد از آن بیرون ببرد، خداوند عزوجل برایش دو نصیب از رحمت خود می نویسد. - . أمالی صدوق : ۱۰۸ -

المحاسن: از محمد بن تسنم همانند آن را روایت كرده است. - . المحاسن : ۵۶ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس القذی ما یقع فی العین و فی الشراب قذیت عینه کرضی وقع فیها القذی و قال الکفل بالکسر الضعف و النصیب و الحظ و التقدیر بما یقذی عینا أو یذر فی العین فی الخبر کما فی الخبر الآخر مبالغه فی کنس المساجد و إن کانت نظیفه و إن لم یستوعب جمیعها أو کنس قلیلا منها یترتب علیه هذا الثواب.

**[ترجمه]در قاموس گوید: قَذی چیزی است که در چشم یا در نوشیدنی می افتد. قَذِیَت عینُه - بر وزن رَضِیَت - یعنی خاشاک در چشمش افتاد. و گوید: کِفل یعنی دوچندان، و نیز نصیب و بهره را گویند، و بیان مقدار به چیزی که در چشم می افتد یا چشم را می آزارد - که در روایت دیگری است - برای مبالغه در جاروب کردن مساجد است حتّی اگر تمیز باشند، و اگرچه همه جای مسجد را جاروب نکند یا مقدار کمی از آن را جاروب کند این ثواب به او می رسد.

**[ترجمه]

«۵۷»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هَارُونَ الْفَامِیِّ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی إِذَا رَأَی أَهْلَ قَرْیَهٍ قَدْ أَسْرَفُوا فِی الْمَعَاصِی وَ فِیهَا ثَلَاثَهُ نَفَرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ نَادَاهُمْ جَلَّ جَلَالُهُ وَ تَقَدَّسَتْ أَسْمَاؤُهُ یَا أَهْلَ مَعْصِیَتِی لَوْ لَا مَنْ فِیکُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ الْمُتَحَابِّینَ بِجَلَالِی الْعَامِرِینَ بِصَلَاتِهِمْ أَرْضِی وَ مَسَاجِدِی وَ

ص: ۳۸۳

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۰۸.

۲- ۲. المحاسن ص ۵۶.

الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ خَوْفاً مِنِّی لَأَنْزَلْتُ لَکُمْ عَذَابِی ثُمَّ لَا أُبَالِی (۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: مَسعده بن صدقه از امام صادق از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند تبارک و تعالی هرگاه ببیند اهل محله ای در گناهان زیاده روی کرده اند و بین آنها سه نفر مؤمن هست، جل جلاله و تقدّست اسماؤه آنها را ندا می دهد: ای اهل معصیت من؛ اگر نبودند مؤمنانی که به خاطر جَلال و عظمتِ من یکدیگر را دوست دارند و با نماز خود زمین و مساجدم را آباد می سازند، و سحرگاهان از بیم من استغفار می کنند، بدون هیچ مبالات و اهمّیتی، عذابم را بر شما فرومی فرستادم. - . أمالی صدوق : ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۵۸»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ هَارُونَ: مِثْلَهُ (۲)

**[ترجمه]علل الشرائع: از هارون مثل آن را روایت کرده است. - . علل الشرائع ۲ : ۲۰۹ -

**[ترجمه]

بیان

قد أوردت مثله بأسانید جمه فی باب صلاه اللیل و أبواب المکارم و قوله بجلالی فی بعض النسخ بالجیم أی لعظمتی و طاعتی لا للأغراض الدنیویه و فی بعضها بالحاء المهمله أی بالمال الحلال.

**[ترجمه]مثل این روایت را با اسانید کامل و متعدد در باب نماز شب و ابواب مکارم آورده ام. عبارت «بجلالی» در بعضی نسخه ها با جیم به معنای «به خاطر عظمت و اطاعت از من نه به خاطر اهداف دنیایی» آمده و در بعضی نسخه ها با حاء (بحلالی) است یعنی بوسیله مالِ حلالِ من.

**[ترجمه]

«۵۹»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زِیَادِ بْنِ جَعْفَرٍ الْهَمَدَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُرَازِمٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: عَلَیْکُمْ بِإِتْیَانِ الْمَسَاجِدِ فَإِنَّهَا بُیُوتُ اللَّهِ فِی الْأَرْضِ وَ مَنْ أَتَاهَا مُتَطَهِّراً طَهَّرَهُ اللَّهُ مِنْ ذُنُوبِهِ وَ کُتِبَ مِنْ زُوَّارِهِ فَأَکْثِرُوا فِیهَا مِنَ الصَّلَاهِ وَ الدُّعَاءِ وَ صَلُّوا مِنَ الْمَسَاجِدِ فِی بِقَاعٍ مُخْتَلِفَهٍ فَإِنَّ کُلَّ بُقْعَهٍ تَشْهَدُ لِلْمُصَلِّی عَلَیْهَا یَوْمَ الْقِیَامَهِ(۳).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: مُرازم از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود: بر شما باد به رفتن به مساجد که

مساجد خانه های خدا در زمینند، و کسی که با طهارت به مساجد برود خداوند او را از گناهان پاک گرداند و او را جزء زائران خودش می نویسد، پس نماز و دعای خود در مساجد را زیاد کنید و در جاهای مختلف مساجد نماز بخوانید، زیرا هر مکانی در روز قیامت برای کسی که روی آن نماز خوانده است شهادت می دهد. - . أمالی صدوق : ۲۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

یدل علی استحباب الطهاره لإتیان المساجد و علی استحباب الصلاه فی المواضع المختلفه منها.

**[ترجمه]این روایت بر استحباب طهارت هنگام رفتن به مساجد و استحباب نمازخواندن در جاهای مختلف مسجد دلالت دارد.

**[ترجمه]

«۶۰»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْجُلُوسُ فِي الْمَسْجِدِ لِانْتِظَارِ الصَّلَاهِ عِبَادَهٌ مَا لَمْ يُحْدِثْ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْحَدَثُ قَالَ الِاغْتِيَابُ (۴).

**[ترجمه]مجالس صدوق: سَکونی از امام صادق از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: نشستن در مسجد در انتظار نماز تا زمانی که حدَث از شخص سر نزده، عبادت است. گفتند: ای رسول خدا، حدَث چیست؟ فرمود: غیبت! - . همان : ۲۵۲ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بالحدث الأمر المنكر القبيح كما ورد فی حديث المدينه من أحدث فيها حدثا و فسر بذلک أو شبه صلی الله علیه و آله الاغتياب بالحدث لأنه ناقض لفضل الكون فی المسجد كما أن الحدث ناقض للصلاه و روى المخالفون مثله عن أبی هريره و رووا أنه سئل أبو هريره عن معنى الحدث ففسره بِالْفَسْوَهِ وَ الضَّرْطَهِ مُنَاسِباً لِلِحْيَتِهِ الكاذبه الفاجره.

ص: ۳۸۴

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۱۲۰.

۲- ۲. علل الشرائع ج ۲ ص ۲۰۹.
۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۲۱۶.
۴- ۴. أمالی الصدوق ص ۲۵۲.

**[ترجمه]شاید مقصود از حدث، کار منکر و قبیح باشد، چنانچه در حدیث مدینه آمده است که هر کس در آن حدثی ایجاد کند و به آن تفسیر کرده یا اینکه آن حضرت صلی الله علیه و آله غیبت را به حدَث تشبیه کرده است زیرا فضیلتِ بودن در مسجد را نقض می کند، همان طور که حدَث نماز را نقض می کند. اهل سنت مثل این روایت را از ابوهریره نقل کرده و روایت کرده اند که از ابوهریره در مورد معنای حدث سؤال شد و او آن را به بادِ شکم تفسیر کرد، که باد شکم مناسب شخصیت تزویر مآب و ظالمانه خودش است.

**[ترجمه]

«۶۱»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَشَّارٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ الدِّهْقَانِ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ أَبِي الدَّيْلَمِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَنْ كَنَسَ مَسْجِداً يَوْمَ الْخَمِيسِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فَأَخْرَجَ مِنْهُ مِنَ التُّرَابِ مَا يُذَرُّ فِي الْعَيْنِ غُفِرَ لَهُ (۱).

ثواب الأعمال، عن محمد بن موسى بن المتوكل عن محمد بن يحيى العطار: مثله (۲)

**[ترجمه]مجالس صدوق: عبدالحميد بن ابوالديلم از امام موسی بن جعفر از پدرش از پدرانش عليهم السلام روايت كرد كه رسول خدا صلی الله عليه و آله فرمود: كسی كه در روز پنجشنبه و شب جمعه مسجدی را جارو كند و خاک‌های ريزی را كه در چشم می رود از آن خارج كند، آمرزيده می شود. -. همان : ۳۰۰ -

ثواب الاعمال: از محمد بن موسی بن المتوكل از محمد بن يحيی العطار مثل آن را آورده است. -. ثواب الأعمال : ۲۹ -

**[ترجمه]

بيان

فی القاموس الذر طرح الذرور فی العين.

**[ترجمه]در القاموس آمده است: الذر يعنی ريختن داروی خشک در چشم .

**[ترجمه]

«۶۲»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: مَنْ كَانَ الْقُرْآنُ حَدِيثَهُ وَ الْمَسْجِدُ بَيْتَهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ(۳).

نهایه الشیخ، عن السکونی: مثله (۴) ثواب الأعمال، عن حمزه العلوی عن علی بن إبراهیم عن أبیه عن النوفلی عن السکونی: مثله (۵).

**[ترجمه]مجالس صدوق: سَکونی از امام صادق از پدرانش علیهم السلام روایت کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که قرآن گفتارش و مسجد خانه اش باشد، خداوند خانه ای در بهشت برایش بنا کند! - . أمالی صدوق : ۳۰۰ -

النهایه: از سکونی مثل آن را آورده است. - . النهایه : ۲۳ -

ثواب الاعمال: از حمزه علوی از علی بن ابراهیم از پدرش از نوفلی از سکونی مثل آن را روایت کرده است. - . ثواب الأعمال : ۲۶ -

**[ترجمه]

«۶۳»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَی بْنِ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ثَلَاثَهٌ یَشْکُونَ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَسْجِدٌ خَرَابٌ لَا یُصَلِّی فِیهِ أَهْلُهُ وَ عَالِمٌ بَیْنَ جُهَّالٍ وَ مُصْحَفٌ مُعَلَّقٌ قَدْ وَقَعَ عَلَیْهِ غُبَارٌ لَا یُقْرَأُ فِیهِ (۶).

۱- ۱. أمالی الصدوق ص ۳۰۰.

۲- ۲. ثواب الأعمال ص ۲۹.

۳- ۳. أمالی الصدوق ص ۳۰۰.

۴- ۴. النهایه ص ۲۳.

۵- ۵. ثواب الأعمال ص ۲۶.

۶- ۶. الخصال ج ۱ ص ۶۹.

**[ترجمه]الخصال: از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: سه کَس نزد خداوند عزوجل شکایت کنند: مسجد ویرانی که اهلش در آن نماز نمی خوانند، عالِمی که بین جاهلان است، و قرآنی که بی استفاده مانده و غبار گرفته و از روی آن خوانده نمی شود. -. الخصال ۱ : ۶۹ -

**[ترجمه]

«۶۴»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ قَالَ سَمِعْتُ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ: وَ سُئِلَ عَنِ الدَّارِ وَ الْبَيْتِ قَدْ يَكُونُ فِيهِ مَسْجِدٌ فَيَبْدُو لِأَصْحَابِهِ أَنْ يَتَّسِعُوا بِطَائِفَةٍ مِنْهُ وَ يَبْنُوا مَكَانَهُ وَ يَهْدِمُوا الْبِنْيَةَ قَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِكَ (۱)

قَالَ مَسْعَدَةُ وَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ أَ

يَصْلُحُ لِمَكَانٍ حَشٍّ أَنْ يُتَّخَذَ مَسْجِداً فَقَالَ إِذَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ مِنَ التُّرَابِ مَا يُوَارِي ذَلِكَ وَ يَقْطَعُ رِيحَهُ فَلَا بَأْسَ بِذَلِكَ لِأَنَّ التُّرَابَ يُطَهِّرُهُ وَ بِهِ مَضَتِ السُّنَّةُ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: مَسعده بن صَدَقه گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که از ایشان درباره خانه و اتاق سؤال شد که مسجدی در آن است، پس صاحبان آن می خواهند با گرفتن قسمتی از آن خانه را وسیع تر کنند و آن را خراب کنند و جای آن بنا بسازند؛ فرمود: ایرادی ندارد. -. قرب الاسناد : ۳۱ چاپ سنگی، ۴۴ چاپ نجف -

مَسعده گفت: و از آن حضرت شنیدم که فرمود: آیا شایسته است در مکانی که توالت بوده مسجد قرار داد؟ فرمود: اگر روی آن خاک بریزند که آن را بپوشاند و بوی آن قطع شود اشکال ندارد، زیرا خاک آن را طاهر می کند، و سنّت همین بوده است. -. همان -

**[ترجمه]

إيضاح

قال الوالد قدس الله روحه يدل على أن إلقاء التراب مطهر كما دلت الأخبار الصحيحه على أن الأرض يطهر بعضها بعضا و لا استبعاد فيه و يمكن حمل الأخبار على ما إذا أزيلت النجاسه عنه أولا و يكون إلقاء التراب لزياده التنظيف أو يكون تحته نجسا و بعد إلقاء التراب يجعل فوقه مسجدا و لا تجب حينئذ إزاله النجاسه عنه أو يكون هذا الحكم مختصا بمساجد البيوت كالتحويل و التغيير أو يحمل على ما إذا لم يوقف و يكون إطلاق المسجد عليه لغويا انتهى.

و قال في الذكرى يجوز اتخاذ المساجد على الحش ثم ذكر هذه الروايه و غيرها و في القاموس الحش مثلثه المخرج لأنهم كانوا يقضون حوائجهم في البساطين.

**[ترجمه]مرحوم پدرم گفت: این روایت بر اینکه ریختن خاک پاک، طاهرکننده است، دلالت دارد، چنانچه روایات صحیح دلالت دارند بر اینکه قسمت هایی از زمین، قسمت‌های دیگر آن را پاک می کند، و اصلاً بعید نیست و می توان روایات را بر صورتی حمل کرد که در ابتدا عین نجاست از بین رفته و ریختن خاک برای تمیز شدنِ بیشتر است، یا اینکه زیر آن نجس است و پس از ریختن خاک روی آن را مسجد می کنند. و در این حالت ازاله نجاست از آن واجب نیست، و یا اینکه این حکم به مساجد درون خانه ها هنگام تبدیل و تغییر مکان آن اختصاص دارد، و یا اینکه حمل بر زمانی می شود که وقف نشده و مسجد نامیدنِ آن فقط لفظی باشد. پایان.

در ذکری گوید: جایز است مساجد را روی توالت بسازند، آنگاه این روایت و دیگر روایات را ذکر کرده است. در قاموس چنین گوید: الحشّ، به فتح و کسر و ضم حاء یعنی مستراح، زیرا آنها در باغ‌ها قضای حاجت می کردند.

**[ترجمه]

«۶۵»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ قَالَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ علیهما السلام: مَنْ أَدْمَنَ الِاخْتِلَافَ إِلَى الْمَسَاجِدِ لَمْ يَعْدَمْ وَاحِدَةً مِنْ سَبْعٍ أَخاً يَسْتَفِيدُهُ فِي اللَّهِ أَوْ عِلْماً مُسْتَطْرَفاً أَوْ رَحْمَةً مُنْتَظَرَةً أَوْ آيَةً مُحْكَمَةً تَدُلُّ عَلَى هُدًى أَوْ إِنَّهُ أَظُنُّهُ قَالَ سُدَّةً أَوْ رِشْدَةً تَصُدُّهُ عَنْ رَدًى أَوْ يَتْرُكُ ذَنْباً حَيَاءً أَوْ تَقْوَى (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: مَسعده بن صدقه از امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام روایت کرد که حسن بن علی علیه السلام فرمود: هر کس بر رفت و آمد به مساجد مداومت داشته باشد، حداقل به یکی از هفت چیز می رسد: برادری که در راه خدا از او استفاده بَرد، یا دانشی جدید، یا رحمتی که در انتظار آن است، یا آیه ای محکم از قرآن که به راه هدایت رهنمونش دارد، یا به گمانم فرمود: سخن صحیح یا هدایتی که او را از هلاکت باز دارد، و یا اینکه از روی حیا یا تقوی گناهی را ترک می نماید. - . همان : ۴۶ چاپ نجف -

**[ترجمه]

بیان

أو إنه أظنه قال سده إنما نسب إلی الظن للتردد بین العبارتین و السده فی بعض النسخ بالسین المهمله من السداد و هو الصواب من القول و الفعل یقال:

ص: ۳۸۶

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۳۱ ط حجر ص ۴۴ ط نجف.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۳۱ ط حجر ص ۴۴ ط نجف.

٣- ٣. قرب الإسناد ص ۴۶ ط نجف.

سد يسد صار سديدا و فی بعضـها بالمعجمه أی شده و قوه فی الدین و الرشد الاستقامه علی طریق الحق مع تصلب فیه و التقوی هنا مکان الخشیه فی سائر الأخبار بمعناها.

**[ترجمه]در عبـارت «أو إنه أظنه قـال سـده» (یـا به گمانم فرمود: درستی...) مطلب را به ظنّ و گمان نسـبت داده زیرا بین دو عبارت تردید داشته است. و سدّه در بعضی نسخه ها با سین از ریشه سَداد به معنای سخن و کار صحیح و درست است.

می گوینـد «سـدّ یسـدّ صار سدیـداً» و در بعضـی نسـخه ها با شـین به معنای شدّت و قوّت در دین آمده است. و رُشد به معنای استقامت بر راه حق همراه با استحکام است، و تقوی در اینجا که به جای «خشیت» در دیگر روایات آمده است، به همان معنای خشیت و ترس است .

**[ترجمه]

«۶۶»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ یَمْشِی فِی الْعَذِرَهِ وَ هِیَ یَابِسَهٌ فَتُصِیبُ ثَوْبَهُ وَ رِجْلَیْهِ هَلْ یَصْلُحُ لَهُ أَنْ یَدْخُلَ الْمَسْجِدَ فَیُصَلِّیَ وَ لَا یَغْسِلَ مَا أَصَابَهُ قَالَ إِذَا کَانَ یَابِساً فَلَا بَأْسَ (۱).

**[ترجمه]قرب الاسـناد: علی بن جعفر از برادرش امام موسـی علیه السـلام روایت کرد: از ایشان درباره مردی سؤال کردم که روی مدفوع خُشک پا می‌گذارد، پس با لباس و پاهایش برخورد می کند، آیا شایسـته است بدون شُسـتن آن وارد مسجد شود و نماز بخواند؟ فرمود: اگر خشک بوده اشکال ندارد. - . همان : ۱۲۳ چاپ سنگی -

**[ترجمه]

بیان

إذا کان یابسا أی الثوب و الرجل أو العذره أیضا تأکیدا للسؤال و تغلیبا أو بتأویل النجس.

**[ترجمه]«اگر خشـک بوده» یعنی لباس و پایش یا مـدفوع نیز خشک بوده، که برای تأکیـد سؤال و از باب تغلیب یا به تأویل نجس است.

**[ترجمه]

«۶۷»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَخِیهِ علیه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْجِصِّ یُطْبَخُ بِالْعَذِرَهِ أَ یَصْلُحُ أَنْ یُجَصَّصَ بِهِ الْمَسْجِدُ قَالَ لَا بَأْسَ (۲) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَسْجِدِ یُکْتَبُ فِی الْقِبْلَهِ الْقُرْآنُ أَوْ شَیْ ءٌ مِنْ ذِکْرِ اللَّهِ قَالَ لَا بَأْسَ (۳) وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَسْجِدِ

يُنْقَشُ فِي قِبْلَتِهِ بِجِصٍّ أَوْ إِصْبَاغٍ قَالَ لَا بَأْسَ (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: على بن جعفر از برادرش امام كاظم عليه السلام روايت كرد: از ايشان درباره گچى سؤال كردم كه با سوزاندن مدفوع پخته مى شود، آيا شايسته است با آن مسجد را گچ كارى كنند؟ فرمود: اشكال ندارد. - . همان : ۱۶۲ چاپ نجف، ۱۲۰ چاپ سنگى -

و از ايشان درباره مسجد سؤال كردم كه در قبله آن قرآن يا مقدارى ذكر خدا نوشته است، فرمود: اشكال ندارد. - . همان -

و از ايشان درباره مسجد سؤال كردم كه در قبله آن با گچ يا رنگ نقش زده اند، فرمود: اشكالى ندارد. - . همان -

**[ترجمه]

بيان

قد مر الكلام فى الجص المطبوخ بالعذره فى كتاب الطهاره و الحاصل أنه محمول فى المشهور على العذره الطاهره أو على ما إذا لم يعلم سرايه النجاسه إلى الجص أو على الاكتفاء فى الاستحاله بهذا القدر و يدل الخبر على عدم كراهه الكتاب فى قبله المسجد و لا ينافى كراهه النظر إليها حال الصلاه لما مر عن على بن جعفر أيضا أن النظر إلى كتاب فى القبله نقص فى الصلاه.

و أما النقش فقد حكم جماعه بتحريم النقش بالذهب و أطلق العلامه فى أكثر كتبه و المحقق فى المعتبر و الشهيد فى الذكرى تحريم النقش من غير تقييد بالذهب معللين بأن ذلك لم يكن فى عهد النبى صلى الله عليه و آله فيكون بدعه و هو استدلال ضعيف و كذا حكم الأكثر بتحريم نقش الصور.

ص: ۳۸۷

۱- ۱. قرب الإسناد ص ۱۲۳ ط حجر.

۲- ۲. قرب الإسناد ص ۱۶۲ ط نجف، ص ۱۲۰ ط حجر.

۳- ۳. قرب الإسناد ص ۱۶۲ ط نجف، ص ۱۲۰ ط حجر.

۴- ۴. قرب الإسناد ص ۱۶۲ ط نجف، ص ۱۲۰ ط حجر.

و احتج علیه الفاضلان بالتعلیل السابق و بما رواه الشَّیْخُ (۱)

عَنْ عَمْرِو بْنِ جُمَیْعٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الصَّلَاهِ فِی الْمَسَاجِدِ الْمُصَوَّرَهِ فَقَالَ أَکْرَهُ ذَلِکَ وَ لَکِنْ لَا یَضُرُّکُمُ الْیَوْمَ وَ لَوْ قَدْ قَامَ الْعَدْلُ لَرَأَیْتُمْ کَیْفَ یُصْنَعُ فِی ذَلِکَ.

و هی مجهوله غیر داله علی التحریم و الشهید فی البیان حرم زخرفتها و نقشها و تصویرها بما فیه روح و کره غیره کالشجر و فی الدروس کره الجمیع و ظاهر الخبر جواز الجمیع و الأحوط الترک مطلقا.

۱- ۱. التهذیب ج ۱ ص ۳۲۷.

**[ترجمه]بحث درباره گچ پخته شده با مدفوع در کتاب طهارت گذشت، و خلاصه آن که در نظر مشهور، مدفوع حمل بر مدفوع طاهر یا حمل بر صورتی می شود که یقین به سرایت نجاست به گچ نباشد، یا اینکه به همین مقدار از استحاله اکتفا می شود. این روایت بر عدم کراهت وجود نوشتار در قبله مسجد دلالت دارد، امّا این کراهت منافاتی هم با کراهت نگاه کردن به آن در حال نماز ندارد، به دلیل روایتی که از قول علی بن جعفر گذشت که نگاه کردن به نوشته در قبله موجب ناقص شدن نماز است.

امّا در مورد نقش و نگار، جماعتی حکم به حرمت نقش با طلا داده و علامه در بیشتر کتاب‌هایش، محقق در المعتبر و شهید در الذکری به طور مطلق نقش و نگار را حرام دانسته و هیچ تقییدی به طلایی بودن آن نزده اند، و دلیلشان این بوده است که در عهد پیامبر صلی الله علیه و آله چنین چیزی وجود نداشته، پس بدعت است؛ امّا استدلال ضعیفی است. همچنین بیشتر فقها حکم به حرمت نقاشی تصاویر کرده اند.

فاضلان (علامه و محقق) علاوه بر دلیل پیشین، به روایتی از شیخ - . التهذیب ۱ : ۳۲۷ - نیز استناد کرده اند که از عمرو بن جُمَیع آورده است که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره نماز در مساجدی سؤال کردم که در آنها تصویر کشیده اند، فرمود: از آن کراهت دارم، امّا امروزه ضرری برای شما ندارد، و اگر عدالت برپا شود خواهید دید که در مورد آن چه رفتاری خواهد شد. این روایت مجهول است و دلالت بر تحریم ندارد، و شهید در البیان، تزیین مسجد و نقش و نگار دادن آن و کشیدن تصاویر جانداران را حرام و غیر آن مانند درخت را مکروه دانسته است و در دروس همه را مکروه دانسته است. و ظاهر روایت، جواز همه اینهاست، و احوط ترک آن به طور مطلق می باشد.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

[كلمه المصحّح الأولى]

بسمه تعالى

ههنا أنهينا الجزء الرابع من المجلّد الثامن عشر من كتاب بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأطهار صلوات اللّه و سلامه عليهم ما دام الليل و النهار و هو الجزء الثمانون حسب تجزئتنا فى هذه الطبعه الحديثه الرائقه.

و قد بذلنا جهدنا فى تصحيحه و مقابلته فخرج بحمد اللّه و مشيّته نقيّا من الأغلاط إلّا نزراً زهيداً زاغ عنه البصر و كلّ عنه النظر لا يكاد يخفى على القارى ء الكريم و من اللّه نسأل العصمه و هو ولىّ التوفيق.

السيّد إبراهيم الميانجى محمّد الباقر البهبودى

**[ترجمه]ص: ۳۸۹

**[ترجمه]

کلمه المصحّح [الثانیه]

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

الحمد للّه ربّ العالمین و الصلاه و السلام علی رسوله محمّد و عترته الطاهرین.

و بعد: فهذا هو الجزء الرابع من المجلّد الثامن عشر و قد انتهی رقمه حسب تجزئتنا إلی ۸۰ حوی فی طیّه خمسا و عشرین بابا من أبواب کتاب الصلاه.

و قد قابلناه علی طبعه الکمبانیّ المشهوره بطبع أمین الضرب و هکذا علی نصّ المصادر التی أخرجت الأحادیث منها، فسددنا ما کان فی المطبوعه الأولی من خلل و تصحیف بجهدنا البالغ فی مقابله النصوص و تصحیحها و تنمیقها و ضبط غرائبها و إیضاح مشکلاتها علی ما کان سیرتنا فی سائر الأجزاء و الحمد لله و لا قوّه إلّا بالله.

و قد کنت عزمت علی نفسی أن أکتب ذیل الآیات الشریفه فی أوائل الأبواب، نذرا یسیرا ممّا ألهمنی الله تعالی بلطفه و منّه من تطبیق الفقه الجعفری علی کتاب الله عزّ و جلّ و الإشاره إلی بعض ما هو مبنی الأحکام الشرعیّه و وجه استنباطها من نصوص الآیات الکریمه احتجاجا علی نصّاب أهل البیت و منکری فقههم بعد ما آمنوا بالکتاب و لم یتفقّهوا فیه و تحقیقا لما

قال الصادق جعفر بن محمّد علیهما السلام: «أمّا المحتجّ بکتاب الله علی الناصب من قرقز. فرجل یلهمه الله معرفه القرآن فلا یلقی أحدا من المخالفین إلّا حاجّه و یثبت أمرنا فی کتاب الله»(۱).

و لکن وصل إلینا أنّهم نقموا علیّ ذلک المسیر و منهج التفسیر فکففت عن ذلک بعزیمه من الناشر المحترم و لعلّ الله أن یتیح لی فرصه أخری لإنجاز ما کتب الله علیّ من نشر علم القرآن و تفسیره علی أساس أهل البیت المتّخذ من فقههم ونصوصهم و علی الله قصد السبیل و منها جائر و لو شاء لهداکم أجمعین.

المحتجّ بکتاب الله علی الناصب ربیع الأول عام ۱۳۹۰ ه محمد الباقر البهبودیّ

ص: ۳۹۰

۱- ۱.- راجع نصّ الخبر فی غایه المرام ص ۷۲۴ فی أنباء آخر الزمان.

**[ترجمه]ص: ۳۹۰

**[ترجمه]

فهرس ما فی هذا الجزء من الأبواب

عناوین الأبواب/ رقم الصفحه

**[ترجمه]ص: ۳۹۱

ص: ۳۹۲

ص: ۳۹۳

ص: ۳۹۴

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم
هَلْ يَسْتَوِی الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
الزمر: ۹

المقدمة:
تأسّس مركز القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان بإشراف آیة الله الحاج السید حسن فقیه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدینیة والثقافیة والعلمیة معتمداً علی النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائیین والمثقفین فی الجامعات والحوزات العلمیة.

إجراءات المؤسسة:
نظراً لقلة المراکز القائمة بتوفیر المصادر فی العلوم الإسلامیة وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول علی مصادرها أحیاناً، تهدف مؤسسة القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان إلی التوفیر الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلی الباحثین فی العلوم الإسلامیة وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الکترونیة من الکتب والمقالات العلمیة والدراسات المفیدة وهی منظمة فی برامج إلکترونیة وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثین والمثقفین والراغبین فیها.
وتحاول المؤسسة تقدیم الخدمة معتمدة علی النظرة العلمیة البحتة البعیدة من التعصبات الشخصیة والاجتماعیة والسیاسیة والقومیة وعلی أساس خطة تنوی تنظیم الأعمال والمنشورات الصادرة من جمیع مراکز الشیعة.

الأهداف:
نشر الثقافة الإسلامیة وتعالیم القرآن وآل بیت النبیّ علیهم السلام
تحفیز الناس خصوصا الشباب علی دراسة أدقّ فی المسائل الدینیة
تنزیل البرامج المفیدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب
الخدمة للباحثین والمحققین فی الحوازت العلمیة والجامعات
توسیع عام لفکرة المطالعة
تهمید الأرضیة لتحریض المنشورات والکتّاب علی تقدیم آثارهم لتنظیمها فی ملفات الکترونیة

السیاسات:
مراعاة القوانین والعمل حسب المعاییر القانونیة
إنشاء العلاقات المترابطة مع المراکز المرتبطة
الاجتنباب عن الروتینیة وتکرار المحاولات السابقة
العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولیة العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فی مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فی الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتی بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمی لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فی البحث والدراسة وتطبيقها فی أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فی الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فى تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزى

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده اى، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلى، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولى.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونى : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزى ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المكتب فى طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.

مرکز
القائمیة
اصبهان
للبحوث والتحریات الکمبیوتریة
www
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للایصاءِ من فضلکم
٠٩١٣ ٢٠٠٠ ١٠٩